T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BİLİM DALI

BİR DEVLET VE SİYASET ADAMI ŞÜKRÜ KAYA

Hazırlayan
Yakup KAYA

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

Doktora Tezi

MAYIS 2012
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BİLİM DALI

BİR DEVLET VE SİYASET ADAMI ŞÜKRÜ KAYA
(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Yakup KAYA

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SBD-08-479 kodlu proje ile desteklenmiştir.

MAYIS 2012
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Yakup KAYA

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

"Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya" adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan	Danışman
Yakup KAYA	Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

ABD Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ danışmanlığında, **Yakup KAYA** tarafından hazırlanan "Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

..18.../..6.../..2012

JÜRİ:

Danışman	: Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ
Üye	: Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI
Üye	: Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Serdar SAKİN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..18/6/2012.. tarih ve .....12..... Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..18.../..6.../..2012

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN

T.C. ERCİYES ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ 1923

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, yeni Türk Devletinin kuruluşuna ve yapılanmasına öncülük eden ve Türk İnkılabı'nın uygulayıcı önder kadrosu içinde yer alan Atatürk'ün Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın biyografisi ekseninde, Cumhuriyet döneminin politik ve zihni altyapısını kavrayabilmek ve bu dönemde ortaya çıkan temel sorunların analizini yapabilmek için daha çok birinci elden kaynaklara başvurularak yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasında, inkılapların halk kitlelerine ulaştırılmasında, devletin ve toplumun laik, çağdaş ve modern bir kimliğe büründürülmesinde inkılap önderlerinden birisi olarak Şükrü Kaya'nın katkısı ve rolü ele alınırken, karşılaşılan temel sorunlardan birisi kuşkusuz maddi olanakların sınırlılığı olmuştur. Araştırmanın parasal anlamda daha kolay ve rahat bir şekilde yürütülmesinde önemli bir katkı sağlayan, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine şükranlarımı arz etmeyi bir borç bilirim.

Araştırmalar sırasında yapıcı tutumları ve yol gösterici eleştirileri ile beni yönlendiren başta tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Metin Hülagü, tez izleme komitemde yer alan Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı ve Yrd. Doç. Dr. Cevdet Kırpık'a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yapıcı eleştirileri ile tezin şekillenmesine katkı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Serdar SAKİN'e teşekkür ederim.

Kaynaklara ulaşmam konusunda destek ve yardımlarını esirgemeyen TBMM Arşiv ve Kütüphane'sine, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi'ne, İçişleri Bakanlığı ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'ne, Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu Kütüphane'sine, Beyazıt Devlet Kütüphane'sine, İslam Araştırmalar Merkezi Kütüphane'sine, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'na ve beni yürekten destekleyen arkadaşım Dr. Ersin Müezzinoğlu'na teşekkür ederim.

Uzun bir zaman dilimine yayılan ve büyük bir zahmet gerektiren böylesine çalışmalarda moral ve motivasyonun önemi yadsınamaz bir gerçektir. Çalışmam sırasında büyük bir sabır ve metanetle beni teşvik eden eşim Necla Kaya'ya, oğlum Asım Nuri'ye ve kızım Emine Sena'ya büyük bir içtenlikle teşekkürlerimi sunarım. Ortaya çıkan çalışmanın okuyucu kitlesini mutlu etmesini ve bu çerçevede yapılacak bilimsel araştırmalara katkı sağlamasını ümit ederim.

Yakup KAYA

KAYSERİ 2012

BİR DEVLET VE SİYASET ADAMI ŞÜKRÜ KAYA

Yakup KAYA

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Haziran 2012

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

KISA ÖZET

1883 yılında İstanköy'de (Kos) dünyaya gelen Şükrü Kaya, ilk ve orta öğrenimini sırasıyla İstanköy, Midilli ve İstanbul'da tamamlamış; daha sonra II. Meşrutiyet idaresi tarafından hukuk öğrenimini ikmal etmek üzere Paris'e gönderilmiştir. İyi bir hukuk eğitimine sahip olan Şükrü Kaya, Osmanlı'nın son döneminde birçok önemli ve kritik devlet işinde görev almıştır. Şükrü Kaya'nın gençlik yılları Osmanlı Devleti'nin çöküş evresine denk geldiğinden, tıpkı kuşağındaki bir çok aydın gibi onda da devleti kurtarma düşüncesi ön plana çıkmıştır. Jön Türklerden esinlenen Şükrü Kaya, sekülarist, pozitivist bir düşünce anlayışına sahip olmuş; Paris'te bulunduğu süre içerisinde de bir dönem sosyalizmden etkilenmiştir. Şükrü Kaya'nın aktif siyasi yaşamı, 1923'te II. dönemde TBMM'ye Muğla mebusu olarak seçilmesiyle başlamıştır. 1924'te Ziraat Vekilliği, 1925'te Hariciye Vekilliği yapan Şükrü Kaya, daha sonra TBMM Hariciye Komisyonu Başkanlığında bulunmuştur. 1927-1938 yılları arasında da Dâhiliye Vekili olan Şükrü Kaya, Atatürk döneminde en uzun süre bakanlık yapan ikinci kişi olma özelliğine sahip olmuştur. Atatürk'ün Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, parti devlet bütünleşmesi kapsamında 1936-1938 yılları arasında CHP Genel Sekreterliğini de yürüterek devlet ve parti içindeki konumunu güçlendirmiştir. Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından olan ve otoriter kimliğiyle tanınan Şükrü Kaya, Türk İnkılabı'nın uygulayıcı önder kadrosu içerisinde yer almıştır. Şükrü Kaya, İnkılabın devlet hayatında ve toplum katmanlarında egemen hale getirilmesi için büyük bir çaba sarf etmiştir. 1938'de İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, aralarındaki politik rekabetten dolayı siyaset dışı bırakılan Şükrü Kaya, 1959'da İstanbul'da vefat etmiştir.

Anahtar Kavramlar: Şükrü Kaya, Atatürk, Dâhiliye Vekâleti, Cumhuriyet Halk Partisi, Türk İnkılabı.

ŞÜKRÜ KAYA AS A STATESMAN AND A POLITICIAN

Yakup KAYA

Erciyes University, Graduate School of Social Scienses

Doctorate Thesis, June 2012

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

ABSTRACT

Born in İstanköy (Kos Island) in 1883, Şükrü kaya completed his primary and secondary education in İstanköy, Midilli and İstanbul respectively, then he was sent to Paris by the Second Constitutional management in order to finish his legal training. Receiving a good legal training, Şükrü Kaya took charge in many prominant and critical state affairs in the Late Ottoman period. As his youth coincided with the collapse phase of Ottoman Empire, the idea of state recovery became prominent for him like many other intellectuals in his generation. As being inspired by the idea of Young Turks, he possessed a secular and a positivist conception of thinking; besides, he was influenced by socialism some time while in Paris. Active political life of Şükrü Kaya began while being elected as Muğla deputy to the Great National Assembly of Turkey in the second period in 1923. After performing Agricultural Ministry in 1924 and Foreign Ministry in 1925, Şükrü Kaya acted as the Foreign Affairs Commission chairman of Great National Assembly of Turkey. Between 1927 and 1938 he was the Interior Minister and the second longest running minister in Atatürk's era. Atatürk's Interior Minister Şükrü Kaya, he strengthened his in-party position by conducting general secretarial of Republican People's Party between 1936 and 1938 within the scope of party and state integration. Close friend of Atatürk's and known for authoritarian personality, Şükrü Kaya took part in the executive leader staff on the Turkish Revolution. He made a great effort in order for the revolution to become dominant not only in state life but also in social layer. After İsmet İnönü had been elected president, Şükrü Kaya was eliminated from politics by İsmet İnönü because of the political competition between the two. Şükrü Kaya died in İstanbul, in 1959.

Key Words: Şükrü Kaya, Atatürk, Interior Ministry, Republican People's Party, Turkish Revolution.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI ii
ONAY iii
ÖNSÖZ iv
KISA ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR xi
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE GEÇİŞ SÜRECİNDE ŞÜKRÜ KAYA

1.1. AİLESİ, İLK VE ORTA TAHSİLİ 11
1.2. YÜKSEKÖĞRENİM YILLARI 12
1.2.1 Galatasaray Sultanisi'ne Başlaması ve Hukuk Eğitimi 12
1.3. JÖN TÜRK DÜŞÜNCESİNDEN ETKİLENİŞİ, İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE GİRİŞİ 12
1.4. OSMANLI DEVLET HAYATINDA ŞÜKRÜ KAYA 17
1.4.1 Şükrü Kaya'nın Memuriyete Başlaması 17
1.4.2. İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü ve Aşâir Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi'nin Yapısı ve İşlevi 17
1.4.2.1 Şükrü Kaya'nın İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü (İAMM) ve Genel Müdürlüğü (AMMU) 20
1.5. ŞÜKRÜ KAYA'NIN MİLLİ MÜCADELE'YE KATKILARI 31
1.5.1. Batı Anadolu'nun İşgali ve Kuva-i Milliye'nin Oluşumu 31
1.5.1.1. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması 33
1.5.1.2. Şükrü Kaya'nın İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne Katılışı 36
1.5.2. Şükrü Kaya'nın Tutuklanması 37
1.5.2.1 Bekirağa Bölüğü'nde Hapsedilmesi 39
1.5.2.2. Malta'ya Sürülmesi 41
1.5.2.3. Esaretten Kurtuluşu ve Anadolu'ya Dönüşü 44
1.5.3. TBMM'nin Lozan'a Davet Edilmesi 45

1.5.3.1. Lozan Barış Görüşmeleri Murahhas Heyeti ve Başkanının Belirlenmesi 46
1.5.3.2. Birinci Lozan Görüşmelerinde Şükrü Kaya'nın Katıldığı Oturumlar 51
1.5.4. Şükrü Kaya'nın İzmir Belediye Başkanlığı'na Tayin Edilmesi.....54
1.5.4.1. İzmir Belediye Başkanlığı'ndaki Faaliyetleri 55

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ YAŞAMI

2.1. MİLLETVEKİLİ OLUŞU 60
2.2. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI 63
2.2.1. Antlaşmanın Bazı Hükümlerinin Mecliste Tenkit Edilmesi 68
2.2.2. Antlaşmanın Meclis Tarafından Kabulü.....74
2.3. ŞÜKRÜ KAYA'NIN VEKİLLİKLERİ 77
2.3.1. Ziraat Vekilliği 77
2.3.1.1. Atatürk Döneminde Tarım 78
2.3.1.1.1. Osmanlı Devleti'nden Devralınan Tarımsal Miras.....78
2.3.1.1.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım Politikaları.....80
2.3.1.2 Ziraat Vekilliği Dönemi Faaliyetleri 84
2.3.2. Şükrü Kaya'nın Hariciye Vekilliği.....88
2.3.2.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası.....89
2.3.2.2. Musul Sorunu'nun Gündeme Gelmesi 93
2.3.2.2.1 Musul Sorunu'nun Çözülmesi.....95
2.3.2.3. Mübadele ve Patrik Sorunu.....104
2.3.3. Şükrü Kaya'nın TBMM Hariciye Encümeni Başkanlığı.....108
2.4. ATATÜRK'ÜN DÂHİLİYE VEKİLİ ŞÜKRÜ KAYA.....111
2.4.1. Osmanlı Devleti'nde Dâhiliye Nezaretinin Teşekkülü.....112
2.4.1.1. I. TBMM Dönemi Vekalette Yapılan Düzenlemeler 114
2.4.1.2. Cumhuriyet Döneminde Vekalette Yapılan Yenilikler 115
2.4.2. Dâhiliye Politikalarını Destekleyen Düzenlemeler 117
2.4.2.1. Köy Kanunu'nda Yapılan Değişiklik 117
2.4.2.2. Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun.....119
2.4.2.3. Vilayet İdaresi Kanunu 122
2.4.2.4. Belediye Kanunu 126
2.4.2.5. Dâhiliye Memurları Kanunu 133
2.4.2.6. Matbuat Kanunu 137

2.4.2.6.1. 1930'lar Türkiye'sinde Matbuat Yasakları 145
2.4.2.6.1.1. Musiki İnkılabı Tartışmaları 147
2.4.2.6.1.1.1. Atatürk ve Musiki 149
2.4.2.6.1.1.2. Radyoda Alaturka Musikinin Yasaklanması 154
2.4.2.6.1.1.3. Dönemin Basınında Musiki Tartışmaları 160
2.4.2.7. İdare Dergisi'nin Neşredilmesi 165
2.5. ATATÜRK DÖNEMİNDE İÇ GÜVENLİK POLİTİKASI.....169
2.5.1. Çeşitli Derneklerin Kapatılması 181
2.5.1.1. Türk Ocakları'nın Kapatılması ve CHF'ye Devri 182
2.5.1.2. Mason Cemiyetlerinin Kapatılması ya da Uyku Devrine Girmesi.....187
2.6. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASI 195
2.6.1. SCF-CHF Kliği ve Hükûmetin Tutumu.....207
2.6.2. Dâhiliye Vekili Hakkında Verilen Gensoru ve SCF'nin Feshi 219
2.7. MENEMEN OLAYI KARŞISINDA HÜKÛMETİN POLİTİKASI 228
2.8. CUMHURİYET İDARESİNE DEVREDEN ZORLU MİRAS: DERSİM.....238
2.8.1 Dersim'in Coğrafi Konumu 239
2.8.2 Tanzimat'tan İtibaren Osmanlı İdaresinde Dersim 239
2.8.3 Milli Mücadele Sürecinde Dersim.....246
2.8.4 Cumhuriyet Yönetimi ve Dersim 251
2.8.4.1 İskân Kanunu.....254
2.8.4.2 Tunceli Kanunu 259
2.8.4.3 Dersim ve Kürt Sorununa İlişkin Hazırlanan Raporlar 265
2.8.4.3.1 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dersim Raporu 275
2.8.4.4 1937 ve 1938 Olayları.....279
2.8.4.4.1 Dersim İsyanının Nedenleri 280
2.8.4.4.2 1937 Dersim İsyanı ve Tedibi 284
2.8.4.4.3 1938 Dersim Tedip ve Tenkil Harekatı.....292

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ UYGULAMALARI VE ŞÜKRÜ KAYA

3.1. TÜRKİYE'DE PARTİ DEVLET BÜTÜNLEŞMESİNİN SAĞLANMASI 297
3.1.1. Şükrü Kaya'nın CHP Genel Sekreterliği 300
3.2. ŞÜKRÜ KAYA'NIN GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ.....303
3.2.1 Şükrü Kaya ve Türk İnkılabı.....303

3.2.2. Cumhuriyetçilik.....307
3.2.3. Milliyetçilik.....308
3.2.3.1. Türkçü Tarih Perspektifi.....309
3.2.3.2. Türklük ve Türkçecilik.....310
3.2.4. Halkçılık.....311
3.2.4.1. Toprak Reformu Meselesi.....313
3.2.4.2 Şükrü Kaya'nın Halkevlerine Yüklediği Anlam.....318
3.2.5. Laiklik.....326
3.2.6. Devletçilik ve İnkılapçılık.....328
3.2.7. Dış Politik Gelişmeler ve Türkiye'nin Konumu.....330
3.2.8. II. Dünya Savaşı ve Uluslar arası İlişkiler.....334
3.2.9. Demokrasi.....337
3.3. ŞÜKRÜ KAYA'NIN TASFİYESİ.....340
3.3.1. Şükrü Kaya'nın Atatürk'e Yakınlığı.....340
3.3.2. Atatürk ile İnönü Arasındaki Anlaşmazlık.....344
3.3.2.1. Devletçilik Tartışmaları ve İş Bankası Grubu.....344
3.3.2.2. Hatay Sorunu.....345
3.3.2.3. Çiftlik Olayı ve Bira Fabrikası Tartışması.....347
3.3.2.4. İtalya ile Münasebetler (Nyon Konferansı).....348
3.3.3. Atatürk'ün Ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....350
3.3.4. Şükrü Kaya'nın Siyaset Dışı Bırakılması.....355
3.3.5. 1939'dan Ölümüne Kadar Şükrü Kaya.....359
3.3.5.1. Şükrü Kaya'nın Siyasete Dönme Teşebbüsleri.....359
3.3.5.2. Ölümü ve Yankıları.....362
SONUÇ.....364
BİBLİYOGRAFYA.....373
İNDEKS.....407
EKLER.....412
ÖZ GEÇMİŞ.....500

KISALTMALAR

A. A : Anadolu Ajansı

AMMU : Aşâir Muhacirîn Müdüriyeti Umumisi

ATAM : Atatürk Araştırma Merkezi

B. : Belge

BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BEO : Bâbıâli Evrak Odası

Bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BTDD : Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

C. : Cilt

CDTA : Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

Çev. : Çeviren

D. : Devre

DH. : Dâhiliye

DP : Demokrat Parti

EUM : Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

FO : Foreign Office

G. : Gömlek

GenBaşKur : Genel Başkanlık Kurulu

GenYönKur : Genel Yönetim Kurulu

Haz. : Hazırlayan

İAMM : İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti

İTP : İttihat ve Terakki Partisi

İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti

K. : Kutu

K. S : Kanunusani

L. : Şevval

M. : Muharrem

MAZC : Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri

MERNİS : Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

MMZC : Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

MV. : Meclis-i Vükelâ

No : Numara

OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

Ra. : Rebiulevvel

S. : Safer

S. : Sayı

SS. : Sayfa Sayısı

s. : Sayfa

S. C. F : Serbest Cumhuriyet Fırkası

S.F : Serbest Fırka

Ş. : Şaban

Şb. : Şube

Şfr. : Şifre

TİTE Arşivi : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

TBMMGCZ : Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

T. C : Türkiye Cumhuriyeti

T. E : Teşrinievvel

T. S : Teşrinisani

TTK : Türk Tarih Kurumu

Y. : Yıl

YÖK : Yüksek Öğretim Kurulu

Z. : Zilhicce

Za. : Zilkade

GİRİŞ

20. yüzyılın hemen başlarında Reval'de[1] bir araya gelen Rus Çarı ile İngiliz Kralı, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir dizi yaptırımı da gündeme getirerek, 'Şark Meselesi' planını hayata geçirmenin ve yakın doğudaki emperyalist yayılmacılığın yolunu açmışlardır. Bu ittifak, sömürgeci güç birliğini ifade etmekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın bir zaman dilimi sonrasında karşılaşacağı Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı'nın ortasında kendisini buluşunun da büyük ölçüde zeminini oluşturmuş ve imparatorluğun çöküş sürecini hızlandırmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Hükûmeti, Mondros Mütarekesi'ni[2] imzalayarak ülkenin paylaşılma fermanını kabul etmiş ve yurdun dört bir tarafı emperyalist kurt taksimi planların uygulama sahası haline getirilmiş, bunun doğal bir sonucu olarak da Anadolu kısa bir süre içerisinde müstemleke bir idare altına girmiştir. Saltanat makamının ve Osmanlı Hükûmeti'nin İngiliz, Fransız ve İtalyan paylaşım planlarının uygulanmasına kayıtsız kalması üzerine, Anadolu'da 'Müdafaa-i Hukuk' cemiyetleri kurulmuş ve ardından da halk kendi bölgesini korumak için 'Kuva-i Milliye' birlikleri çatısı altında silahlı direnişe geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da (Sivas Kongresi'nde) bütün cemiyetlerin ve silahlı güçlerin birleştirilmesiyle Milli Mücadele kökleşmiş, Türk istiklal hareketinin sistemli bir yapıya kavuşması sağlanmış ve böylece yeni Türk devletinin temelleri teşekkül etmiştir. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu'daki milli hareket, akılcı ve gerçekçi bir yöntemle halk desteğini sağlamış, büyük bir kuvvete ulaşmış ve emperyalistlerle mücadelede bu potansiyel güç bütün milli kuvvetlerin ittifakını zorunlu hale getirmiştir.

---

[1] Batı basınında ifade edildiği gibi bu görüşme aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşım tasarısının gündeme geldiği bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Rusya ile İngiltere Reval'de, Makedonya meselesi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütecekleri politik manevrayı belirlemişlerdir. Bkz. Enver Ziya **Karal**, *Osmanlı Tarihi*, IX. Cilt, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 26.

[2] Yusuf Hikmet Bayur, Osmanlı yöneticilerinin Mondros Mütarekesi'ni imzalamaları öncesinde sahip oldukları politik havayı şu şekilde tasvir etmektedir: "Kesin bir yılgınlık ve her yönü olduğundan kötü görmek ve göstermek eğilimi, Batılıların 'hak' ve 'adalet' gibi kavramlar üzerinde söylediklerine inan ve güven, İngiltere'nin Kırım Savaşı gibi eski evrelerde Osmanlı'ya karşı göstermiş olduğu dostluk ve yardımı bu sırada da göstermeye hazır olduğuna her nedense aşırı safça bir inan, General Townshend'in bu yoldaki sözlerine ve İngilizlerin siyasal centilmenliğine gözü kapalı bir inanış, savaşı en az iki yıl uzatmış olmakla Osmanlı'nın kendi üzerine çekmiş olduğu kin ve düşmanlığı hiç bilmemezlikten gelmek veya görünmek, Türklüğün gösterdiği kahramanlıkla bütün Müslüman uluslarda ve sömürgeler halkında yarattığı hayranlık yüzünden sömürgeci devletlerin gazabından tamamıyla habersizlik, onlarca çok kötü sayılan bu örneği yok etmek için Anadolu Türklüğünü bir daha kafa kaldıramayacak ölçüde ezmek kararını hiç mi hiç sezmemek." Yusuf Hikmet **Bayur**, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım IV, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 719.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında dünyaya gelen genç aydın kitlesinin, düşünce ya da siyaset adamlarının ortak karakteristik özelliği, devletin içinde bulunduğu inhitat sürecinden kurtarılmasına yönelik olarak ön plana çıkan çeşitli fikir cereyanlarından bir şekilde etkilenmiş olmalarıdır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden siyasi kadroların ve aydın kitlesinin düşünce ve eylem yapıları, fikri arka planları, aksiyoner kimlikleri ortaya çıkarıldığı ölçüde, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ideolojik ve pratik değişimlerin kavranması mümkün olabilecektir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı sevk ve idare eden lider kadronun ve daha sonra Cumhuriyetin ilanıyla inkılapların uygulanmasında rol alan siyasi zümrenin biyografi çalışmalarının yapılması ve kimlik analizlerinin ortaya çıkarılması, Cumhuriyet dönemi düşünce yapısının ve Türk İnkılabı'nın ideolojik arka planının tahlil edilmesini kolaylaştıracak ve çeşitli dönemsel sorunların açıklığa kavuşturulmasına da büyük katkı sağlayacaktır.

Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından birisi olan Şükrü Kaya'nın bütün yönleriyle incelendiği bir biyografi çalışmasının[3] olmaması, bu konuda bir tez çalışmasının başlamasında tetikleyici bir unsur olarak tebarüz etmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra, batılı anlamdaki inkılapların planlanmasında ve uygulanmasında, Atatürk'ün etrafında bulunan ve onu her konuda anlayan ve ona destek olan bir lider kadronun var olduğu düşünüldüğünde, Şükrü Kaya'nın biyografi çalışmasının eksikliği araştırmanın önemini bir kat daha artırmıştır. Şükrü Kaya'nın Galatasaray Sultanisi'nde Hukuk tahsili görmesi ve hukuk eğitimini Paris Hukuk Fakültesinde tamamlaması,

[3] Tez çalışması devam ettiği sırada, Şükrü Kaya ile ilgili İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında 'Cumhuriyetin Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)' isimli bir yüksek lisans çalışması, Kadir Akyol tarafından tamamlanmıştır. YÖK Tez Merkezi'nden edinilen bu çalışmada Şükrü Kaya'nın gerek biyografisi gerekse de Osmanlı'nın son yıllarındaki faaliyetleri ile Cumhuriyet devrindeki siyasal yaşamı ve dönemsel sorunlar karşısındaki tutumu ve sorunlara yaklaşımı konusunda derinlikli bilgiler vermekten uzak kalınmıştır. Tezde genelde telif ve tetkik eserler kullanılmış ve birincil kaynaklar bakımından daha çok hatırattan ve gazete koleksiyonlarından yararlanılmıştır. Bu çalışmada Şükrü Kaya'nın Ziraat ve Hariciye Vekillikleri dönemine neredeyse hiç değinilmemiştir. Tezde daha çok Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği dönemindeki vekâletin kurumsallaştırılması çabalarına ve bazı dönemsel siyasi sorunlara değinilmiştir. Şükrü Kaya'nın yüzeysel olarak düşünce ve görüşlerine de değinilmiş; ancak Şükrü Kaya'nın Yedigün ve Ülkü dergilerindeki yazılarının hiçbirisine, Hürriyet gazetesinde çıkan makalelerinin bir kısmına ve zaman zaman çeşitli gazetelerde ve dergilerde yayınlanan söylevlerine yer verilmemiştir. Şükrü Kaya'nın TBMMZC ve TBMMGCZ'de yer alan birçok beyanatına da değinilmeyen bu çalışmada, Şükrü Kaya'nın dönemiyle ilgili Osmanlıca gazete ve dergi koleksiyonlarının taranmadığı gözlenmiş ve diğer yandan hiçbir arşivden de yararlanılmadığı anlaşılmıştır.
Şükrü Kaya hakkında 2010 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında Mustafa Solak tarafından "Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)" isimli başka bir yüksek lisans çalışması daha yapılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezinde bulunan ve üç yıl korumalı olan tez incelenememiş, ancak Şükrü Kaya'nın 1883-1959 yılları arasındaki biyografisine ve siyasi yaşamına bütüncül olarak ışık tutmaması gerçeği, çalışmanın isminden anlaşılmıştır.

yurda dönüşünde II. Meşrutiyet kadrolarının önemli bir bürokratı olması, İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü –daha sonra Aşâir Muhacirîn Müdür-i Umumisi- olarak Ermeni Tehcir'ini sevk ve idare etmesi, Jön Türk düşüncesinden etkilenmesi ve İttihatçı bir kimliğe sahip olması, Mütareke döneminde İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ne üye olarak Kuva-i Milliye'ye katkı sağlaması, İngilizler tarafından Malta'ya sürülmesi, Malta esaretinden kurtulduktan sonra Anadolu'ya gelerek milli harekete katılması, Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinin ilk safhasında danışman olarak görevlendirilmesi, aynı zaman diliminde İzmir Belediye Başkanlığı görevini yürütmesi, 1924'te Ziraat Vekilliği, 1925'te Hariciye Vekilliği ve 1927-1938 yılları arasında Dâhiliye Vekilliği görevini yerine getirmesi, Dâhiliye Vekâleti'nin kurumsallaşması için mücadele etmesi, 1936-1938 yılları arasında CHP Genel Sekreteri olarak parti ve devlet içindeki nüfuzunu pekiştirmesi ve tek parti yönetiminin en etkin üçüncü adamı konumuna gelmesi, inkılapların ve Atatürk ideolojisinin halk kitlelerine benimsetilmesi ve aktarılması yönünde büyük bir rol üstlenmesi, 1930'lu yıllarda devletin ve toplumun modernleştirilmesi, laik ve çağdaş değerlerin devlet ve toplum hayatında etkin hale getirilmesi yönünde üstün bir gayret göstermesi, Atatürk'e sadakati ve yönetimde otoriter-devletçi kimliğiyle ön plana çıkması, tez çalışmasının –aydınlatılmaya muhtaç meseleler bağlamında- teşvik edici yönlerini teşkil etmiştir.

Üç bölümden oluşan tezin ilk bölümünde, Şükrü Kaya'nın 1883'te İstanköy'de dünyaya gelmesiyle başlayan yaşam serüveninin çocukluk ve gençlik safhasının özellikle öğrenim hayatıyla ilintili kısmı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Şükrü Kaya'nın ilk ve orta tahsilinden sonra Galatasaray Sultanisi'nde başladığı Hukuk eğitimini tamamlamak üzere II. Meşrutiyet yönetimi tarafından Paris'e gönderilmesi konusu işlenmiştir. Şükrü Kaya'nın bu süreçte Jön Türk düşüncesinden etkilenişi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup oluşu üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Şükrü Kaya'nın Paris'teki hukuk öğrenimini başarıyla tamamladıktan sonra, Osmanlı'nın son döneminde devlet hayatında bulunduğu önemli görevler belirtilmiş ve özellikle Ermeni Tehciri esnasında üstlendiği İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürlüğü ile Aşâir Muhacirîn Müdür-i Umumiliği görevleri çerçevesinde bir bürokrat olarak yerine getirdiği sorumluluklar, birinci elden kaynaklara dayalı bir biçimde açıklanmaya çalışılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki süreçte İzmir'e giden Şükrü Kaya'nın, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin dış ilişkilerinden sorumlu bir üyesi oluşu ve halkın işgallere karşı bilinçlenmesinde ve Kuva-i Milliye anlayışının

oluşmasında etkin bir rol oynayan bu Müdafaa-i Hukuk cemiyeti hakkında telif ve tetkik eserlere bağlı kalınarak bilgi verilmiştir. Mütareke döneminde İtilaf Devletlerinin baskısıyla, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı idaresini üstlenen siyasi ve askeri kadroların tasfiyesine hız veren İstanbul Hükûmeti'nin başlattığı takibat sonucunda, İttihatçı yönetimin etkin bir bürokratı olarak Ermeni Tehciri'nin yürütülmesi sırasında üstlendiği göreve istinaden Şükrü Kaya'nın 1919'da tutuklanması ve Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmesi, ardından da İngilizler tarafından Malta'ya sürülmesi ve orada esir olarak tutulması hadiseleri işlenmiştir. Malta esaretinden kurtuluşunu müteakiben, Anadolu'ya gelerek milli harekete katılan Şükrü Kaya'nın, TBMM Hükûmeti tarafından Lozan Barış Antlaşması'nın ilk evresine danışman olarak görevlendirilmesi ve Lozan'da katıldığı oturumların muhtevasıyla alakalı bilgiler verilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın bu ilk aşamasında, danışman olarak görevine devam eden Şükrü Kaya'nın, İzmir Belediye Başkanlığı'na seçilişi ve belediye başkanı olarak yaptığı faaliyetler konu edilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde, 1923'te Menteşe (Muğla) mebusu olarak meclise giren Şükrü Kaya'nın ilk defa aktif siyasi yaşama başlayışı ve ikinci dönemde Meclis içinde üstlendiği görevler, temelde birincil kaynaklar ışığında ortaya konmuştur. Şükrü Kaya'nın Lozan'ın Mecliste onaylanması çerçevesindeki tartışmalarda, bu antlaşmanın adalarla ilgili hükmüne muhalefet etmesi ve antlaşmanın reddi yönünde oy kullanması yönündeki eylemi, gerekçeleriyle birlikte ele alınmıştır. Şükrü Kaya'nın 1924'te Ziraat Vekili oluşuyla ilgili olarak benimsediği siyaset, Atatürk döneminin tarım politikaları çerçevesinde ele alınmış ve hükûmetin bir üyesi olan Şükrü Kaya'nın, gazetelerdeki beyanatlarına istinaden, bu dönemin politik uygulamalarına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Şükrü Kaya'nın Ziraat Vekilliği zamanında çıkarılan kanunlar ve hazırlanan kanun lâyihaları, Resmi Gazete taranarak elde edilmiş ve değerlendirilmiştir. 1925 yılında Hariciye Vekilliği yapan Şükrü Kaya'nın, yaklaşık üç aylık bir zaman diliminde dış politikada gerçekleştirdiği açılımlar ile Musul sorununda İngiltere ve mübadele-patrik meselelerinde Yunanistan'la yaşanan kriz çerçevesinde yürüttüğü politika irdelenmiş ve dış politika konularındaki beyanatlarının analizi yapılmıştır. 1927 yılında Dâhiliye Vekilliğine getirilen Şükrü Kaya'nın bu kritik ve kilit görevdeki 11 yıllık icraatı, belli başlı sorunlar ekseninde değerlendirilmiştir. Şükrü Kaya zamanında Dâhiliye Nezareti'nden vekâlete geçişte yapılan düzenlemeler, dâhiliye vekâletinin kurumsallaştırılması yönünde gerçekleştirilen yenilikler de anlatılmıştır. Bu meyanda,

Dâhiliye Vekâleti'nin kurumsallaşmasını sağlayan önemli kanunlar ve nizamnameler ele alınmıştır[4]. 1930 yılında SCF denemesi çerçevesinde yaşanan politik tartışmalar sırasında, Dâhiliye Vekili'nin rolü üzerinde durulmuş ve SCF lideri Fethi Bey'in Şükrü Kaya hakkında verdiği istizah takriri (gensoru önergesi) ve önergenin siyasi yansımaları belirtilmiştir. SCF'nin feshinden sonra meydana gelen Menemen Olayı sonrasında hükûmetin ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın meseleye bakışı ve alınan tedbirler belirtilmiştir. Alaturka musikinin radyolarda çalınmasının yasaklanması, Türkiye'de çeşitli derneklerin kapatılması ve mason cemiyetlerinin uyku devrine girmesi, bazı matbuat yasaklarının uygulanması gelişmelerinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın üstlendiği görev ve sorumluluklar aydınlatılmıştır. Atatürk dönemi dâhiliye politikasının şekillenmesinde Şükrü Kaya'nın kararlı ve otoriter tutumu vurgulanmış ve bu dönem sorunlarına hükûmetin nasıl ve ne ölçüde yaklaştığı ve sorunların algılanış tarzının ne olduğu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Dâhiliye politikaları uygulanırken inkılapların korunması için alınan otoriter önlemlerle, iç isyanların bastırılması ve isyan bölgelerinde gerekli reformların ve hal çarelerinin hayata geçirilmesi meselesi irdelenmiştir. İç isyanlar içerisinde özellikle 1937 ve 1938 Dersim isyanları, tedip ve tenkil harekatları üzerinde durulmuş ve dâhiliye vekâletine bağlı umumi müfettişliklerin olaylara müdahalesi, bu çerçevede hazırlanan raporlar ve özellikle Şükrü Kaya'nın Dersim ıslah planı ve raporu derinlikli bir şekilde izah edilmiştir. Dersim tedip ve tenkil harekâtında hükûmetin benimsediği temel politika ve harekât sırasında gerçekleşen olaylar ve sonuçta ortaya çıkan bilanço ele alınmıştır.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise, tek parti yönetiminde parti devlet bütünleşmesinin sağlanması akabinde, CHP'de genel sekreterlik kurumunun parti ve devlet içinde sahip olduğu siyasi nüfuz üzerinde durulmuş ve 1936-1938 sürecinde Recep Peker'in istifasıyla boşalan CHP Genel Sekreterliği'nde bulunan Şükrü Kaya'nın, parti içindeki

[4] Köy Kanunu'nda yapılan düzenleme, Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun, Vilayet İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu, Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun, Dâhiliye Memurları Kanunu, Matbuat Kanunu, Dâhiliye Vekâleti Memurları Sicil Nizamnamesi, İskân Kanunu, Tunceli Kanunu. Bu kanunların asıl metinlerine Resmi Gazete nüshaları taranarak, bazen de Düstur'dan yararlanılarak ulaşılmıştır. Osmanlıca metinlerin Türkçeye transkripti gerçekleştirilmiş ve gerekli değerlendirmeden sonra kanun metinleri tez içerisinde kullanılmıştır. 1928'de çıkarılmaya başlanan İdare dergisi de Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği dönemindeki önemli projelerden birisini oluşturmuştur. İdare dergisinin 1928-1938 yılları arasındaki belirgin dönemsel sorunları konu edinen sayıları taranmış ve gerekli verilere ulaşılmıştır. Kanun, tüzük, yönetmelik ve genelgeler İdare dergisinin yanı sıra Ayın Tarihi'nden de elde edilmiştir.

statüsü ve temel faaliyetleri açıklanmıştır. CHP Genel Sekreteri olarak partinin ve devletin üçüncü adamı konumuna gelen Şükrü Kaya'nın inkılabın kültür kurumu olan Halkevleri aracılığıyla halka inkılap terbiyesini aşılamaya çalışması ve parti devleti uygulamasına işlerlik kazandırması meselesi aydınlatılmıştır. Bu bölümde daha sonra, Şükrü Kaya'nın Türk İnkılabı, Kemalizm, Kemalist terbiye ve irfan hareketi, Cumhuriyet, demokrasi, çok partili yaşamda iktidar ve muhalefetin karşılıklı durumları ekseninde demokrasi mücadelesi, CHP'nin altı oku ya da Atatürk ilkeleri, milli bayramlar, 1939-1945 yılları arasında yaşanan dış politik gelişmeler ışığında II. Dünya Savaşı ve Türkiye, uluslar arası ilişkiler vb. birçok konu hakkındaki görüş ve düşünceleri değerlendirilmiştir. Şükrü Kaya'nın görüş ve düşünceleri, 1927-1937 yılları arasında söylediği nutuk ve verdiği beyanatlara, 1937-1938 yılları arasında Ülkü dergisinde yayınlanan yazılara -çeşitli vesilelerle söylediği nutukların derlemesi-, TBMM'deki beyanatlarına, 1943 yılından itibaren Cumhuriyet gazetesinde ve 1940'tan başlamak üzere de haftalık yayınlanan Yedigün dergisinde, 1952-1953 yıllarında ise Hürriyet gazetesinde kaleme aldığı makalelerine dayalı bir biçimde ortaya konmuştur. Bu bölümde ayrıca, Şükrü Kaya'nın Atatürk'e yakınlığı izah edilmiş, Atatürk ile İnönü arasındaki siyasi sorunlar ve İnönü'nün 1937'de başbakanlıktan ayrılmasından sonra, İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın başbakan oluşu, 1937-1938 sürecinde Şükrü Kaya'nın Tevfik Rüştü Aras ve Hasan Rıza Soyak'la birlikte İnönü'yü siyaset dışına çıkarma planları ve çabaları, Atatürk'ün vefatı sonrasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Şükrü Kaya'yı önce kabine dışı bıraktırması ve sonra da milletvekilliği için aday göstertmemesi, Şükrü Kaya'nın aktif siyasi yaşam sonrasında gazete ve dergi yazarlığı, 1943 ve 1950 seçimlerinde CHP'den önce İstanbul'dan, sonra da Muğla'dan aday olması ve muhtelif nedenlerden dolayı milletvekilliğine seçilememesi konuları işlenmiştir. Bu bölümün sonunda Şükrü Kaya'nın 1959'da vefat etmesi ve vefatının basındaki yankıları ile hakkında söylenenler ifade edilmiş ve böylece tez çalışması sonlandırılmıştır.

Tez araştırması aşamasında TBMM arşivinden yararlanılmıştır. TBMM arşivinden Şükrü Kaya'nın özlük dosyası edinilerek tercüme-i haline ulaşılmış ve çalışma esnasında bu belgeden yola çıkılarak Şükrü Kaya'nın yaşamıyla alakalı gelişmeleri ve dönemsel sorunları aydınlatmak maksadıyla çeşitli kaynaklara başvurulmuştur. TBMM arşivinden ayrıca Şükrü Kaya'nın sicil kaydı, milletvekili seçildiği dönemlerdeki seçim mazbataları elde edilmiş ve bu belgelerden de yeterince yararlanılmıştır. Paris Hukuk

Fakültesi'ni bitirdikten sonra, Şükrü Kaya'nın Osmanlı Devleti döneminde yürüttüğü görevlerle ilgili bilgilere Şükrü Kaya'nın milletvekilliği özlük dosyasından ve İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan biyografi ve memuriyet kaydı verilerinden ulaşılmıştır. Şükrü Kaya'nın İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürlüğü ve Genel Müdürlüğü yaptığı dönemde, Ermeni Tehciri'ni sevk ve idare işlerini yürütmesiyle ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir takım belgelerden istifade edilmiştir. Bu görevi kapsamında Osmanlı Mebusan ve Ayan Meclisi'ndeki izahatları, MMZC ve MAZC taranarak elde edilmiş ve tez içerisinde değerlendirilmiştir. Şükrü Kaya'nın İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti üyeliği ve sonrasında İstanbul Hükûmeti tarafından tutuklanarak önce Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmesi ve daha sonra da yaşanan Malta sürgünüyle ilgili meseleleri aydınlatmak için çeşitli telif ve tetkik eserlerden ve bunlar içerisinde özellikle bazı anılardan yararlanılmıştır.

Şükrü Kaya'nın 1924'te Ziraat ve 1925'te Hariciye Vekili olduğu dönemde yaptığı açıklamalara Hâkimiyet-i Milliye gazetesi taranarak ulaşılmıştır.

Şükrü Kaya'nın 1925'te Hariciye Vekili olarak TBMM'de yaptığı konuşmalar, TBMMGCZ incelenerek elde edilmiştir. Şükrü Kaya'nın Hem Ziraat hem de Hariciye Vekili olduğu dönemlerde çıkarılan kanunlar, Resmi Gazete'nin ilgili sayıları taranmak suretiyle tespit edilmiş ve tez içerisinde kullanılmıştır.

1927-1938 yılları arasındaki Dâhiliye Vekilliği dönemine ait beyanatları için de TBMMZC, İdare ve Belediye Dergileri, Ayın Tarihi ve çeşitli gazeteler taranmış ve Şükrü Kaya'nın söylevleri ayrı ayrı incelenmiştir. 1925-1926 yıllarında Şükrü Kaya'nın yürüttüğü TBMM Hariciye Komisyonu Başkanlığı görevi kapsamında, icra ettiği faaliyetlerle ilgili olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgelerden yararlanılmıştır. Şükrü Kaya'nın Ziraat, Hariciye ve Dâhiliye Vekillikleri dönemindeki temel sorunlarla ilgili 1924 ve 1925 yılının Hâkimiyet-i Milliye ve Tanin gazeteleri ile 1927-1938 yılları arasındaki Cumhuriyet gazetesi koleksiyonu taranmıştır. Aynı dönemle ilgili 1930 yılındaki siyasi gelişmelerle alakalı olarak Son Posta ve Yarın gazeteleri, 1934 ve 1935 yıllarındaki dönemsel sorunlarla ilgili Ulus, Vatan, Milliyet, Kurun ve Vakit gazeteleri taranmıştır. 1937-1938 Dersim olaylarıyla ilgili de Cumhuriyet, Ulus, Akşam, Milliyet, Vatan ve Tan gazeteleri taranarak gerekli veriler elde edilmiştir. Dersim olaylarının irdelenmesinde Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırladığı rapordan ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan tarama sonucunda

ulaşılan belgelerden yararlanılmıştır. 1930 yılında meydana gelen SCF denemesi ve Menemen Olayı'nın aydınlatılmasında çeşitli gazetelerin, dönemin anılarının, telif ve tetkik eserlerin yanı sıra, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgelerden ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden elde edilen Dâhiliye Vekâleti'nin valiliklerle yaptığı şifre telgraf yazışmalarından yararlanılmıştır. Matbuat yasakları ve çeşitli derneklerin kapatılması, Türk Musiki İnkılabı tartışmaları, masonluk meselesi ve bu cemiyetlerin uyku devrine girmesi ve muhtelif derneklerin kapatılmasıyla ilgili olarak çeşitli gazetelerden, dönemin anılarından, çeşitli telif ve tetkik eserlerden yararlanılmış ve gerekli olduğu takdirde TBMMZC'de yer alan bazı beyanatlara da başvurulmuştur.

Tek parti yönetiminde parti devlet bütünleşmesinin sağlandığı dönemde, Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri olarak CHP il başkanlıkları ve Halkevleri ile yazışmaları ve bunlara gönderdiği bazı talimatlar, 'CHP Teşkilatının Parti Örgütüne Talimatlarının' derlendiği, 'CHP Tamim Mecmuası' taranarak elde edilmiştir. Şükrü Kaya'nın CHP Genel Sekreterliği dönemindeki uygulamaları ile ilgili ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden, İdare dergisinden, Ulus ve Cumhuriyet gazetelerinin çeşitli nüshalarından faydalanılmıştır.

Şükrü Kaya'nın görüş ve düşüncelerinin değerlendirildiği kısımla ilgili, Dâhiliye Hukuk Müşaviri' Ekrem Ergüven'in 1937'de yayına hazırladığı 'Şükrü Kaya, Sözleri ve Yazıları' isimli derleme çalışmasından, TBMMZC ve TBMMGCZ'den, Şükrü Kaya'nın 1927-1938 yılları arasında basına verdiği beyanatlardan, 1937-1938 sürecinde Ülkü dergisinde yayınlanan yazı ve söylevlerinden, 1940'tan itibaren Yedigün dergisinde, 1943'ten itibaren Cumhuriyet gazetesinde ve 1952-1953 yıllarında ise Hürriyet gazetesinde yayınladığı makalelerden yararlanılmıştır. Bu makalelerde Şükrü Kaya Türk İnkılabı, Atatürk ideolojisi, Kemalist terbiye, Atatürk ilkeleri ve CHP'nin Altı oku, cumhuriyet, demokrasi, çok partili yaşam, dış politika, II. Dünya Savaşı ve Türkiye, uluslar arası ilişkiler, Eski Yunan tarihi, felsefe, Amerika tarihi vb. birçok konuda görüş ve düşüncelerini açıklamış, yazılarını genelde ilmi ve bazen de politik bir dille kaleme almıştır.

1938'de Atatürk'ün ölümü üzerine cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü tarafından siyasetten tasfiye edilen Şükrü Kaya ile Atatürk, İnönü, Bayar ve Fevzi Çakmak arasında yaşanan diyalog ve çeşitli siyasi meseleler, dönemin anılarına ve bazı gazete haberlerine dayanarak irdelenmiştir.

Araştırma esnasında Şükrü Kaya'ya ait bir hatırata rastlanamamıştır. Şükrü Kaya'nın bizzat kendi yaşamını ve yaşadığı siyasi tecrübeleri ve olayları kaleme aldığı bir anı çalışmasının olmaması, onun kişisel ve siyasi hayatına dair bazı hususların aydınlatılmasını güçleştirmiştir. Örneğin çocukluğuna, ilk ve orta öğrenim dönemindeki yaşantısına, Jön Türklerle ilk diyaloğuna ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliğine[5] ilişkin yaşanan gelişmelerle, Atatürk devrinde meydana gelen bir çok siyasi sorunun aydınlatılması açısından, Şükrü Kaya'nın anılarına duyulan ihtiyaç, belirgin bir şekilde hissedilmiştir[6]. İsmet Bozdağ, 1946 yılında Şükrü Kaya ile Bursa'daki çiftliğinde gerçekleştirdiği mülakatta, Şükrü Kaya'nın kendisine üç klasörden oluşan bir hatıra yazdığını ve zamanı gelince yayınlayacağını belirttiğini anlatmaktadır. Şükrü Kaya'nın bu hatıralarında daha çok Atatürk ile İnönü arasındaki sorunlardan ve Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün devletin başına geçmesinin, bizzat Atatürk tarafından tehlikeli bulunmasından ve Atatürk'ün İnönü'nün cumhurbaşkanlığına karşı oluşundan bahsettiğini belirten İsmet Bozdağ, bu klasörlerin Şükrü Kaya'nın ölümünden sonra esrarengiz bir şekilde kaybolduğunu ifade etmektedir. İsmet Bozdağ, 1950'li yıllarda Hürriyet gazetesine fıkralar yazan Şükrü Kaya'ya, gazete yönetimi tarafından bu hatıraların yayınlanması için o günün parasıyla birkaç milyon lira teklif edildiğini; ancak Şükrü Kaya'nın bunu kabul etmediğini ileri sürmektedir. İsmet Bozdağ bu hatıratın kaybolmasından İnönü ve çevresini sorumlu tutmaktadır[7].

Şükrü Kaya'ya ait özel koleksiyonun, yakınları tarafından 1980 yılında Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne bağışlanmasına rağmen, 2010 yılında Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin tasnif işleriyle ilgilenen yetkilileriyle yapılan görüşmede, bu koleksiyonun henüz tasnif edilmediği öğrenilmiştir. Şükrü Kaya koleksiyonunda yapılan incelemede, 1511 adet

[5] İTC arşivinin günümüze kadar gelmemesi bu konunun aydınlatılmasını sınırlandırmıştır. Ancak Şükrü Kaya'nın İTC üyeliği dönemin anılarına ve çeşitli telif ve tetkik eserlerde yer alan bilgilere istinaden açıklanmaya çalışılmıştır.

[6] Şükrü Kaya'nın kişisel hatıratının olmamasından kaynaklı boşluk dönemin siyasi kişiliklerine ait anılarda yer alan bilgilerle doldurulmaya çalışılmıştır. Bunlardan bir tanesi Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği döneminde özel kalem müdürlüğünü yapmış ve adeta onun sır katibi olan Nejat Saner'in 1970'te Milliyet Yayınlarından çıkan anılarıdır. Bu eserde Atatürk-İnönü-Bayar ve Şükrü Kaya arasında yaşanan diyalog ve Şükrü Kaya ile İnönü arasındaki siyasi polemik ve sonuçta Şükrü Kaya'nın siyasetten tasfiye edilişi enikonu değerlendirilmiştir. Şükrü Kaya'nın yaşamıyla ilgili cevaplanması gereken bazı sorular bu anı aracılığıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bkz. Nejat **Saner**, *Atatürk Dönemi (19 Altın Yılın Öyküsü)*, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul Kasım 1975. Aynı çerçevede İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ın, Ali Fethi Okyar'ın, Tevfik Rüştü Aras'ın, Hasan Rıza Soyak'ın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Falih Rıfkı Atay'ın, Ahmet Emin Yalman'ın, Faik Ahmet Barutçu'nun, Asım Us'un, ve Şevket Süreyya'nın anı ve biyografi tarzı çalışmaları da dönemin tartışmalarının aydınlatılması konusunda birer başvuru kaynağı olarak enikonu değerlendirilmiştir.

[7] İsmet **Bozdağ**, *Devlet Kavgası*, *Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, Tekin Yayınevi, 3. Basım İstanbul 2000, s. 23-25.

eserin bulunduğu ve bunların önemli bir kısmının İngilizce, Fransızca ve Osmanlıca olarak kaleme alındığı anlaşılmıştır. Şükrü Kaya'nın yakınlarıyla görüşülmeye çalışılmış; fakat iki ayrı girişimde de yakınlarından her hangi bir kimseye ulaşılamamıştır[8].

[8] MERNİS kayıtları çerçevesinde Şükrü Kaya'ya ait kütüğün 1945'te Kadıköy'den Fatih'e aktarıldığı öğrenilmiştir. Nüfus Müdürlüğü ve muhtarlık kanalıyla yapılan görüşmeler sonucunda, yakınlarıyla temasa geçilmeye çalışılsa da istenilen sonuca ulaşılamamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE GEÇİŞ SÜRECİNDE ŞÜKRÜ KAYA

1.1. AİLESİ, İLK VE ORTA TAHSİLİ

9 Mart 1299 (21 Mart 1883) tarihinde İstanköy'de (Kos)[9] doğan Mehmet Şükrü Bey'in babası Müftüzade Ahmet Rüştü Bey, annesi ise Hatice Bisan Hanım'dır[10]. Asıl adı Mehmet Şükrü[11] olan Şükrü Kaya, Mehmet ismini pek kullanmamıştır. Kendisine zaman zaman babasının lakabından dolayı müftüzade, annesinin dedesi Kaya Bey'den dolayı Kaya Bey, doğum yeri dolayısıyla da İstanköylü Şükrü denildiği bilinmektedir[12].

İbtidâi ve Rüşdî tahsilini İstanköy'de tamamlayan Şükrü Bey, 1314 (M. 1898) yılında başladığı Midilli İdadisi'ni de 1316'da (M. 1900) ikmal etmiştir[13].

---

[9] "Eski zamanlarda adanın ismi, ilk hükümdarı 'Merops'a izafeten 'Merope' idi. Bu hükümdarın kızı 'Koa'ya izafeten de daha sonraları 'Kos' denilmiştir. Tarihçi Plinio'ya göre, bu ada 'Ninfea' olarak da adlandırılmıştır. Fakat eski çağlarda en çok kullanılan isim 'Kos' idi. Orta çağlarda ise 'Lango' adı verilmiştir. Bu adın, adanın uzun şeklinden ötürü, uzun anlamına gelen 'Lungo' kelimesinden gelmesi de muhtemeldir. Nitekim adanın boyu 45 km. ve eni de 2 ile 10 km. arasındadır. Adanın bir başka adı da 'İstinko' veyahut 'İstanköy'dür. Bu da Rumca Nereye gidiyorsun sorusuna cevaben 'İstin ko' yani 'Ko'ya sözünün Türkçeleştirilmesinden meydana gelmiş ve bu suretle Türkler de bunu İstanköy'e dönüştürmüşlerdir. Bu onomastik inceleme için bkz. Zeki **Çelikkol**, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I. Baskı, Ankara 1999, s. 9.
İstanköy (Kos) Adası, Rodos ile birlikte 12 Ada içerisinde yer alan en büyük adalardan birisidir. 1911-1912 Trablusgarp Savaşı sonucunda 28 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması ile Balkan Savaşları'nda Yunanistan'ın Adaları işgali ihtimaline karşı geçici olarak İtalya'ya bırakılmasına karşın; 12 Ada, Lozan Barış Antlaşması'na göre İtalya'da kalmış ve II. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Paris Antlaşması'yla da Yunanistan'a bırakılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Oral **Sander**, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e),* İmge Kitabevi**,** 8. Baskı, Ankara 2000, s. 288-289. Ayrıca bkz. Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 58.

[10] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No: 592, bkz. Ek- 12.

[11] Bu konuda İçişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Şükrü Kaya'ya ait özlük dosyasında bulunan şecere bilgisi ihtiva eden belgeden ve T. C İçişleri Bakanlığı MERNİS kayıtlarından yararlanılmıştır, bkz. Ek- 14 ve 15.

[12] Bkz. Ek-3, Ek-4 ve Ek-5.

[13] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No: 592.

1.2. YÜKSEKÖĞRENİM YILLARI

1.2.1 Galatasaray Sultanisi'ne Başlaması ve Hukuk Eğitimi

1318'de (M. 1902) Midilli İdadisi'ni başarıyla tamamladıktan sonra İstanbul'a gelen Şükrü Bey, Galatasaray Sultanisi'ne kayıt yaptırmıştır. 1319'da (M. 1903) Sultani'nin Türkçe 6. ve Fransızca 5. sınıfına devam ederken, aynı zamanda Hukuk Mektebi'ne de başlamıştır. Önce Sultanideki eğitimini ve ardından 8 Şubat 1902'de de Hukuk Mektebi'ni tamamlayan Şükrü Bey, hukuk üzerine doktoraya başlasa da tamamlayamamıştır[14]. 1325 (M. 1909) yılında II. Meşrutiyet Devrimi sonrasında yeni yönetimin yurtdışına öğrenci gönderilmesi amacıyla verdiği karar çerçevesinde, Paris'e gönderilmiş ve Paris Hukuk Darülfünunu'na başlamıştır. 5 Ağustos 1912'de Paris Hukuk Fakültesi'ni başarıyla bitirmiş ve İstanbul'a dönmüştür[15].

1.3. JÖN TÜRK DÜŞÜNCESİNDEN ETKİLENİŞİ, İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE GİRİŞİ

Şükrü Kaya, 1903'ten itibaren Galatasaray Sultanisi'nde ve eş zamanlı olarak Hukuk Mektebi'nde eğitim görürken; Cumhuriyet döneminin öncü bir çok siyaset ve devlet adamı ve aydını gibi II. Abdülhamit yönetimine karşı olmuş ve ülkede gizliden gizliye örgütlenen ve yayınları takip edilen Jön Türklere sempati duymuştur. Şükrü Kaya'nın kendisine ait bir hatırası bugün elde mevcut değildir. Ancak 1927'den itibaren uzun yıllar Şükrü Kaya ile birlikte çalışan Dâhiliye Hukuk Müşaviri Ekrem Ergüven'in, Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı dönemine ait sözlerini ve yazılarını ihtiva eden derleme eserinin önsözünde belirtilenler, 1902-1908 döneminde Şükrü Kaya'nın fikri altyapısının oluşumu noktasında, bizlere önemli ipuçları vermektedir. Ergüven'e göre; Şükrü Kaya ve arkadaşları, Hukuk Mektebi'nde okurken sürekli bir araya gelerek, Şükrü Kaya'nın incelediği Fransız eserlerini yine onun fikir penceresinden öğrenmişler ve sonuçta Abdülhamit idaresine karşı düşünce ve eylem birliğine varmışlardır[16]. Hatta o kadar ki Sirkeci'deki bu tarz toplantılar hafiye takibine uğramış, Şükrü Kaya Zaptiye Nazırının karşısında sorguya çekilmiştir. Ancak Şükrü Kaya, Meşrutiyet tarafgirliğini

---

[14] Kazım **Öztürk**, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II. Dönem (1923-1927), III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, No: 3, s. 616.

[15] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No: 592. Ayrıca bu konuda İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya ait özlük dosyasındaki memuriyet kaydına ait belgeden faydalanılmıştır.

[16] Ekrem **Ergüven**, *Şükrü Kaya, Sözleri-Yazıları (1927-1937)*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 3-4.

sürdürerek II. Meşrutiyet'in ilanına kadar etrafındaki arkadaşlarını hürriyetperverlik bağlamında etkilemeye ve örgütlemeye devam etmiştir[17].

Galatasaray Sultanisi yıllarında Şükrü Kaya, Tevfik Fikret'ten Edebiyat dersleri almış ve onun fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Şükrü Kaya'nın edebi ve fikri altyapısının oluşumunda Tevfik Fikret'in yanı sıra Abdülhak Hamit'in de büyük bir rolü olmuştur. Abdülhak Hamit'in ölümü üzerine 1937'de kaleme aldığı yazısında Şükrü Kaya şunları belirtmektedir:

> Galatasaray'da Tevfik Fikret onunla başladı; onunla imtihan olduk. Fikret için Türk Edebiyatı öğrenmek demek, Hamid'i bilmek demekti. Darülfünun'da gençlik arasında, Tevfik Fikret'in, Cenab'ın şiirlerini bilmek bir zevk, bir meziyetti; fakat, Abdülhak Hamit'i bilmek ve okumak başlı başına bir haysiyetti. Biz ondan sadece şiiri, edebiyatı değil, felsefeyi siyaseti de öğrenmeye çalışıyorduk. Tabiatın kanunlarından gelen zulme bile kahr ile hücum eden, tabiatın kuvvetlerinin üstüne çıkacak bir hamle ile haksızlığı kainatın yüzüne hakaretle çarpan yüksek duygulu ve yüksek haysiyetli bir insan[18].

Şükrü Kaya Abdülhamit yönetimini 'istibdat' telakki ederek, 1900'lerin başlarında Namık Kemal gazellerini okumanın yönetime bir haykırış ve başkaldırı anlamını taşıdığını vurgulamıştır[19]. Şükrü Kaya'nın belirttiğine göre o günün şartlarında, Naciler dile bile alınmamış ve Hamid'in[20] eserleri, suparaları elden ele gezmiş, şiirleri hiç dilden düşmemiştir[21].

Yine aynı doğrultuda Şükrü Kaya, '10 Temmuz İnkılabı' isimli makalesinde, Hukuk Fakültesinin doktora sınıfında iken İstanbul'da Jön Türk[22] düşüncesine ve aydınlarına beslediği hayranlıktan bahsetmektedir. Sirkeci'deki öğrenci evinde arkadaşlarıyla,

---

[17] Ergüven, s. 3.
[18] Şükrü **Kaya**, "Hamid'e Dair", *Ülkü*, C. IX, S. 51, Ankara 1937, s. 163-164.
[19] Kaya, "Hamid'e…, s. 163.
[20] Abdülhak Hamit Tarhan
[21] Kaya, "Hamid'e…" s. 163.
[22] Şerif Mardin'in tespitine göre, Jön Türkler ecnebi basında gözükenleri okumuşlar, Türk basını da Avrupa basını yönünde fikirlerini ortaya koymuş ve 'geniş bir ecnebi kolonisi Beyoğlu'nu Frenk diyarının küçük bir numunesi' haline getirmiştir. Jön Türk düşüncesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ortaya çıkaran temel motor güçtür. Genç Türkler genelde Askeri Tıbbiye'de örgütlenmişler ve mesleklerinde ihtisas yapmışlardır. Genç Türkler, Askeri Tıbbiye'de eğitim görmüş kişilerin mesleklerini, iş başında olanlardan daha iyi bildiklerini düşünmüşlerdir. Ayrıca Osmanlı'daki pederşahi, usta-çırak, pir-mürit, yaşlı-genç ve padişah-kul anlayışına karşı çıkmışlar ve bunları çağdışı olarak düşünmüşlerdir. Genç Türkler tarafından teşekkül ettirilen İTC ise temelde, 19. yüzyılın biyolojik materyalizminden ilham alarak bir ideolojik alt yapı oluşturmaya çalışmıştır. Abdülhamit yönetimini 'istibdat' olarak telakki eden İTC mensuplarının temel ideali de padişahı indirerek yerine anayasal parlamenter meşruti bir yönetim kurmak olmuştur. Bkz. Şerif **Mardin**, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Düşünce Akımları", *Türk Modernleşmesi (Makaleler – 4)*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2001, s. 97-101. Jön Türklerin siyasi fikirlerinin daha ayrıntılı bir analizi için şu esere bkz. Şerif **Mardin,** *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2006, s. 23-312. Jön Türk düşüncesi ve İttihatçıların fikri arka planları için bkz. Ernest Edmondson **Ramsour**, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, (Çev. Hacasan Yüncü), Kayıhan Yayınları, I. Baskı, İstanbul Aralık 2001, s. 25-68.

Namık Kemal'in, Hamit'in[23] ve Tevfik Fikret'in fikirlerinin ve şiirlerinin efsunuyla nasıl bir Yıldız[24] düşmanlığı psikolojisine büründüklerini belirtmektedir. Bu yazısında 10 Temmuz İnkılabı'nı (II. Meşrutiyet Devrimini), karanlıkların sonu olarak vurgulayan Şükrü Kaya, mekteplilerin devlet kademelerinde nasıl güçlendiğinden bahisle, genç Türk düşüncesinin gitgide Sultana karşı etkin bir güç haline gelişini anlatmaktadır[25]. Ona göre 10 Temmuz İnkılabı'nı yapanlar o günün koşullarında devletin çöküşüne engel olmaya çalışmışlar ve ileride de cumhuriyetin kuruluşunda önemli roller üstlenmişlerdir. Şükrü Kaya bu çerçevedeki görüşlerini şu şekilde özetlemektedir: "Asırlık bir seyyiatın bedeli çöküşle ödendi ve bu Genç Türk hareketi de tam anlamıyla çöküşe engel olamadı. Ancak, Türk milleti derdi anlamış, davasını bulmuş ve inkılap yolunda hızını almıştı. 10 Temmuz'u yapan Türk milletinin ve ordusunun gençleri, görgü ve tecrübenin ışığı içinde daha kuvvetli bir heyecan ve daha ileri bir imanla, bir gün hem vatanı kurtardı, hem cumhuriyeti kurdu[26]."

Şükrü Kaya II. Meşrutiyet Devrimi'ni idealist Türk gençlerinin Türkçü bir ürünü olarak görmektedir. Şükrü Kaya bu hareketin bütün mücadelesine rağmen imparatorluğu inhitattan (çöküşten) kurtaramadığını da vurgulamaktadır[27].

20. yüzyılın hemen başında Şükrü Kaya'nın Paris'te hukuk eğitimi görebilmesi ve bunu başarıyla bitirmiş olması, ona muhteviyat bakımından oldukça zengin, modern bir eğitim birikimini ve batı tecrübesi anlamında da birçok niteliği kazandırmıştır.

Paris'te öğrenim gördüğü yıllarda Şükrü Kaya, bir süre sosyalist ideolojinin etkisinde kalmış ve Marksist-sosyalist felsefenin savunucusu olmuştur. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türk İnkılabı'nın lider kadrosu içerisinde Atatürk'ün yanında önemli bir kişi olarak ön plana çıkınca, bu düşüncelerin (sosyalist ilkelerin) uygulanamaz olduğunu kabul etmiş ve Atatürkçü düşünceye ve inkılapların uygulanmasına öncülük etmiştir[28].

Şükrü Kaya'nın bizzat kendi siyasi yaşamını anlatan bir hatıratının olmaması, bugün itibariyle İTC arşivinin günümüze kadar intikal etmemesi gibi olumsuz durumlar,

---

[23] Abdülhak Hamit Tarhan
[24] II. Abdülhamit idaresi
[25] Şükrü **Kaya**, "10 Temmuz İnkılabı", *Yedigün*, No: 439, C. 17, 4 Ağustos 1941, s. 9-10. Bkz. Ek- 48.
[26] Kaya, "10 Temmuz…", s. 10.
[27] Bkz. Şükrü **Kaya**, "Cumhuriyet Türk Varlığının İlk Şartıdır", *Yedigün*, No: 503, C. 20, 26 Birinciteşrin 1942, s. 4.

[28] Sabiha **Sertel**, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 204.

cevaplanması gereken, Şükrü Kaya'nın İTC'ye[29] ne zaman üye olduğu ve bu örgüt içerisindeki statüsünün ve siyasi faaliyetlerinin neler olduğu sorularını aydınlatmamızı güçleştirmektedir. Şükrü Kaya'nın özellikle Galatasaray Sultanisi ve Hukuk Mektebi eğitimi sürecine bakıldığında, Fransız İhtilali'nin öncüsü aydınlardan esinlendiği ve Jön Türk düşüncesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Onun Jön Türklerle yakınlığını sadece ilgi şeklinde özetlemek ve basite indirgemek doğru değildir. Şükrü Kaya, II. Meşrutiyet devriminden hemen sonra, İttihatçılar tarafından Paris'e hukuk öğrenimi için gönderilmiş ve yurda döndükten sonra da İttihatçı hükûmetler zamanında çok önemli stratejik-bürokratik görevlere getirilmiştir. Bunlardan en belirgini ve dikkate değer olanı, İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü ve Müdür-i Umumisi olarak Ermeni Tehciri'ni idare etmesidir. Bu konu, tezin ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Cumhuriyetin kurucu önder kadrosu incelendiğinde, birçoğunun ittihatçı bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. İttihatçı kimliğe sahip Cumhuriyet önderlerinden bazıları şunlardır:

1- Mustafa Kemal Atatürk – Cumhurbaşkanı

2- İsmet İnönü – Başvekil

3- Ali Çetinkaya – İstiklal Mahkemesi Başkanı

4- Celal Bayar – Maliye Vekili, Banka Yöneticisi ve daha sonraki yıllarda Başbakan ve Cumhurbaşkanı

5- Tevfik Rüştü Aras – Hariciye Vekili

6- Cemil Uybadın – Dâhiliye Vekili

7- Ali Fethi Okyar – Başvekil

8- Kâzım Özalp – Millet Meclisi Reisi

9- Recep Peker – Vekil, CHF Genel Sekreteri

10- Şükrü Kaya – Dâhiliye Vekili[30].

---

[29] Feroz Ahmad İttihatçılar için şu tespitte bulunmaktadır: "İttihat ve Terakki 19. yüzyıl ıslahat hareketlerinin ve özellikle Genç Osmanlıların çizgisinin bir uzantısıdır. İttihatçılar da Genç Osmanlılar gibi yalnızca İmparatorluğun nasıl kurtarılacağı sorunuyla ilgilenmişlerdir. Temelde, Jön Türkler 1860-1870 yıllarında Genç Osmanlıların getirdikleri çözüm yolundan başka bir çözüm bulmuş değillerdi; bu da meşruti bir hükûmet kurarak padişahın yetkilerini kısıtlamak ve azınlıklara yasa önünde eşitlik tanıyarak, onların isteklerini yerine getirmekti." Bkz. Feroz **Ahmad**, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, 5. Basım, İstanbul Eylül 1999, s. 33.

[30] Erik Jan **Zürcher**, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1995, s. 222.

Şükrü Kaya, Aralık 1918'de İzmir'de bulunduğu günlerde o zamanlar İttihat ve Terakki'nin İzmir Katib-i Mesul'ü olan Celal Bayar'ın isteğiyle İzmir İttihat Merkez Kulübü'nde bir konferans vermiştir. Bezmi Nusret **Kaygusuz**, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Kent Kitaplığı Dizisi No: 33, II. Baskı, İzmir 2002, s. 133. Bu olay, Şükrü Kaya ile Celal Bayar'ın birbirleriyle fikri cepheden

Ayrıca Türk İnkılabı'nın önder kadrosunun önemli bir kısmının İttihatçı gelenekten geldiğini vurgulayan ve bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin son genel sekreteri Mithat Şükrü ile yaptığı mülakata dayalı tahliller yapan Taylan Sorgun şunları söylemektedir:

> Atatürk'ün İttihat ve Terakki içinde önemli mücadeleleri olmuştu. Atatürk, kongrelerde karşı karşıya geldiği isimlerle en sert şekilde tartışmıştır. Sonraki dönem içinde bir grup Atatürk'ten ayrılmış; ama İnönü, Bayar, Şükrü Kaya, Doktor Tevfik Rüştü'den tutunuz bütün öteki önemli isimlere kadar hepsi Atatürk'ün yanında sonuna kadar bağlı kalmışlardır. Eski İttihat ve Terakki mensuplarının çoğu hem Milli Mücadele kadrosunda, hem de Cumhuriyet İnkılapları sırasında o inatçı tavırları ile Atatürk'ün liderliğinde yürümüşlerdir[31].

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu da Şükrü Kaya'nın ölümü üzerine kaleme aldığı yazısında, Şükrü Kaya'nın tıpkı babası Müftüzade Ahmet Rüştü Bey gibi bir ittihatçı olduğunu belirtmektedir[32].

Nitekim Halk Fırkası'nın kuruluşu aşamasında Mustafa Kemal Paşa'nın bu yeni kurulacak fırkanın İttihat ve Terakki Partisi ile yakınlığı ve ilgisi ile ilgili tartışmalar meyanında, Anadolu Ajansı'na verdiği beyanat bu konuyu aydınlatmak kabilinden oldukça anlamlıdır. Mustafa Kemal Paşa bu konuda HF'nin İTP'nin devamı olmadığını belirttikten sonra, sözlerine şu şekilde devam etmektedir:

> Hepimiz onun (İTP) azası idik, o Teceddüt Fırkası'na inkılap etti; mezkur cemiyetin müntesipleriyle bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısmı küllisi büyük milletimizin azm-ü bülendinden doğan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak ve iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir[33].

Bu çerçevede Celal Bayar da, Atatürk'ün kendisine İttihatçı olduğunu söylediğini ileri sürmüştür[34].

---

yakınlıklarının bir işareti şeklinde düşünülebilir, ayrıca Şükrü Kaya'nın İTC'ye üyeliğinin ya da İTC'ye bağlılığının bir göstergesi olması bakımından da anlamlı bir durumu ortaya koymaktadır.

[31] Taylan **Sorgun**, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 238.

[32] Nizamettin Nazif **Tepedelenlioğlu**, "Şükrü KAYA", *Hürriyet*, 11 Ocak 1959, s. 5. Bkz. Ek-55.

[33] Atatürk'ün 14. 04. 1923'te İttihat ve Terakki Fırkası hakkında Anadolu Ajansı'na verdiği demeç için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918-1937)*, Derleyen: Nimet Arsan, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara 1997, s. 85-86. Atatürk, Kolağası (Önyüzbaşı) rütbesindeyken arkadaşı Fethi Okyar ile 1907'de İTC'nin Selanik Şubsesi'ne 322 sıra numarası ile katılmıştır. İTC'nin politik işlerine pek karışmamış, daha sonra ise Enver hizbi ile ordunun politikadan ayrılması konusundaki fikirleri yüzünden yolları ayrılmıştır. Fethi **Tevetoğlu**, "Atatürk, İttihat ve Terakki", *ATAM Dergisi*, C. 5, S. 15, Ankara 1989, s. 616. Cumhuriyet döneminde Kemalizmin, Jön Türk düşüncesinden pozitif bilim ve teknoloji algısını, dayanışmacı (solidarist) anlayışa dayalı halkçılığı ve paralelinde devletçiliği miras olarak devraldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Levent **Köker**, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2007, s. 222-229.

[34] M. Taylan **Sorgun**, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş, Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, İstanbul 1972, s. 259-261'den naklen Zeki **Çevik**, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İttihatçıların Tasfiyesi", *Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları-II),* Yıl: 8, S. 44, Mart-Nisan 2002, s. 496.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ise, Atatürk öncülüğündeki Halk Fırkası'na katılmak istemeyen İttihatçılar, İstiklal Mahkemelerinde tasfiye edilmişlerdir[35].

1.4. OSMANLI DEVLET HAYATINDA ŞÜKRÜ KAYA

1.4.1 Şükrü Kaya'nın Memuriyete Başlaması

Şükrü Kaya hukuk eğitiminden sonra ilk olarak Hariciye Nezareti bünyesinde Umur-ı Ticariye Kalemi Hülefâlığı'na atanmıştır (1 Mart 1913-27 Temmuz 1913)[36]. Bu görevi takiben iki ay sonra Matbuat Kalemi Hülefâlığı'na naklen tayin olan Şükrü Kaya, daha sonra Edirne Sulh Mahkemeliği'ne ve üç ay sonra da Edirne Hâkim Münferitliği'ne tayin edilmiştir[37]. Bahsi geçen görevleri başarıyla tamamlayan Şükrü Kaya, 1 Aralık 1914 tarihinde III. sınıf mülkiye müfettişliğine yükselmiştir. Aynı yıl Bulgarlarla yürütülen Mübadele-i Ahali Muhtelit Komisyonu'na tayin edilen Şükrü Kaya, yine 1914'te İzmir'de vuku bulan Rum tehcirini teftişe memur edilmiştir. İskân ve tehcir işlerini başarıyla yürüten Şükrü Kaya, aynı zamanda hükûmet tarafından Düvel-i Muazzama Baş Tercümanları Heyeti'ne tayin edilmiştir[38]. 3 Aralık 1914'ten itibaren İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü'nü yürüten Şükrü Kaya 15 Mart 1916 ile 2 Ocak 1917 tarihleri arasında da Aşâir ve Muhacirin Müdür-i Umumisi olarak görev yapmıştır[39]. 4 Ocak 1917 tarihinden 4 Ocak 1918 tarihine kadar I. sınıf mülkiye müfettişi olarak görevini sürdürmüştür. Irak ve Anadolu'da önemli teftişlerde bulunan Şükrü Kaya, mülkiye müfettişliğinden istifa ederek[40] İzmir'e gitmiştir. İzmir'de bir süre İzmir Darülmuallimâtı'nda ve Darülmuallimîni'nde tarih, coğrafya ve Fransızca öğretmenliği yaptıktan sonra, kendi ticari işleriyle iştigal etmiştir[41].

1.4.2. İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü ve Aşâir Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi'nin Yapısı ve İşlevi

Osmanlı Devleti'nde göç ve iskân gibi temel olguların tarihsel kökenleri neredeyse devletin kuruluştan yükselişe ve genişlemeye doğru tekamül ettiği erken döneme kadar

---

[35] Tevetoğlu, Atatürk, s. 622. Şükrü Kaya gibi İttihatçı kadrolardan gelerek Cumhuriyet yönetiminde önemli görevler üstlenen devlet ve siyaset adamlarının 1926 Suikastı davalarında yargılanmamalarındaki ve tasfiye edilmemelerindeki temel sebep, bu kişilerin Atatürk'e ciddi bir sadakat göstermelerinde saklıdır. Zurcher, Milli Mücadelede, s. 223.
[36] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Sicil Özeti
[37] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No:592.
[38] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No:592.
[39] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Sicil Özeti, bkz. Ek- 16.
[40] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Sicil Özeti, bkz. Ek- 13.
[41] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No:592.

götürülebilir. Devletin kendi topraklarına yönelen göç ya da mülteci akınlarıyla yüzleştiği evre ise Gerileme dönemi itibariyle (Özellikle 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren) başlar ve gitgide dahili ve harici siyasetin temel sorunlarından birisini teşkil eder. Gerileme döneminden itibaren Osmanlı'da yaşanan göç olgusunu şu şekilde tahlil etmek mümkündür:

> Osmanlı ve Türkiye tarihi tüm insanlık tarihi gibi çok önemli dönüşümlere uğramıştır. Genişleme döneminde, yani Osmanlı'nın heterojenleşme döneminde, dışa yönelik bir göç ve İspanya'dan kovulan seferadların kabul edilmesi en önemli nüfus hareketleri olup, 'Gerileme' döneminde yani homojenleşme döneminde ise, içe yönelik göçler ve özellikle Kafkas göçleri dönemin en önemli nüfus hareketleri olmuştur. Son Balkan göçleri ile de etnik homojenleşme periyoduna girilmiş, Makedonya menşeli İTC, iktidarı 1913 darbesi ile almış ve böylece göçmenlerin ülke kaderinde belirleyici olduğu bir iktidar dönemi açılmıştır. Bu Türkiye Cumhuriyeti için de geçerli olacaktır. Yani Kafkas göçleri İslami politikanın, Makedonya göçleri de Türkleştirme politikalarının gündeme gelmesinin demografik nedenini ve zeminini oluşturmuştur[42].

18. yüzyıldan itibaren hızlı bir göç dalgasına maruz kalan Osmanlı Devleti'nde göçmenlerin nasıl ve ne şekilde nerelere yerleştirilecekleri ve her türlü ihtiyaçlarının hangi yolla karşılanacağı gibi sorular sistemli bir idari yöntemle çözüme kavuşturulmamakta ve bu meseleler merkezden gelen emirler doğrultusunda normal idari yollarla halledilmekte idi. Tanzimat döneminde ilk defa Macar Mültecilerin sorunları ile ilgili özel bir komisyon kuruldu[43]. Devletin göç ve iskân ileriyle ilgili düzenli ve organizeli bir idare oluşturması, sorunların tez elden halledilebilmesi için de elzem olan bir durum olarak, Tanzimat'tan sonraki süreçte devlet adamları arasında tartışılmıştır. Dâhiliye Nezareti bünyesinde göç ve iskân işlerine bakan küçük kurullar oluşturulmuş; ancak bunlar da sorunları çözebilecek kapasiteden yoksun olarak işlevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır[44]. Kırım Harbi'nden sonra göçmenlerin sevk, iâşe ve idare işlerinden sorumlu olan kurum, ilgili alt kurullar değil Ticaret Nezareti'dir[45]. 1854'ten itibaren teşkilatlanmaya başlayan Şehremâneti, Ticaret Nezareti ile birlikte göçmenlerin sorunlarını çözmeye çalışmıştır[46].

1859 yılından itibaren göçmen sayısının hızla artması üzerine, Sadrazam Âli Paşa tarafından ilk defa 'Muhacirin Komisyonu' kuruldu (5 Ocak 1860). 10 Mart 1875'te

---

[42] Fuat **Dündar**, *Modern Türkiye'nin Şifresi (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Etnisite Mühendisliği 1913-1918)*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008, s. 28.
[43] Fuat **Dündar**, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2008, s. 57.
[44] Dündar, İttihat ve Terakki'nin, s. 58.
[45] Abdullah **Saydam**, *Kırım ve Kafkas Göçleri(1856-1876)*, TTK Yayınları, Dizi 16, S. 75, Ankara 1997, s. 102.
[46] Dündar, İttihat ve Terakki'nin, s. 58.

Zaptiye Nezareti'ne bağlı olarak 'Muhacirin İdaresi" kurulmuştur. Bu idare bir müdür başkanlığında beş üye, bir başkâtip, bir kâtip, bir muhasebe katibi, bir nüfus kayıt memuru, bir evrak müdürü, üç tercüman, bir sevk memuru, bir kapıcı ve bir odacı kadrosundan oluşmaktadır[47]. Muhacirin Müdüriyeti'nin kuruluş gerekçesi şu şekilde özetlenebilir:

> 1898 yılında imparatorluğun kaybedilen topraklarından gelen göçmenleri yerleştirmek ve gezginci halde dolaşan aşiretleri belli yerlere bağlamak gibi görevleri yerine getirmek amacıyla 'Muhacirin Müdüriyeti' oluşturulmuş ve 1901 yılında da bu kurumun adı 'Aşâir ve Muhacirîn İdare-i Umumiyyesi' şeklinde değiştirilerek Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır[48].

Temelleri Tanzimat yıllarında devletin karşı karşıya kaldığı demografik sorunları çözme amacıyla atılan ve birçok isim ve yapı değişikliği ile 1913 Balkan Savaşları sonucuna kadar Ticaret ve Zaptiye ile Dâhiliye Nezaretlerine bağlı olarak faaliyetlerini yürüten Muhacirin İdaresi, esas olarak Balkan Savaşlarından sonra sistematik bir hale kavuşturulmuştur. Balkan Savaşları çerçevesinde Muhacirin Müdüriyeti'ne işlerlik kazandıran şu önemli Nizamname hayata geçirilmiştir:

> Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Müslüman göçünün büyük miktarlara ulaşması ile birlikte daha geniş bir düzenlemeye gidildi. 13 Mayıs 1913'te İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi kabul edildi. Bu Nizamname'nin uygulanmasına Dâhiliye Nezareti memur kılındı. 1914 yılı başlarında kurulan İAMM'nin nizamnamesinde, aşiretlerin tüm ihtiyaçlarını karşılamak ve dışarıdan gelecek göçmenlerin sevk iâşe ve iskânlarını sağlamak ve Osmanlı topraklarından dışarıya göçü engellemek görevlerine sahip olduğu belirlenmişti. İdari yapısı ise bir müdür, iki müdür yardımcısı, iki mümeyyiz, üç birinci sınıf halife, iki ikinci sınıf halife, üç üçüncü sınıf halife ile üç sevk memurundan oluşmaktaydı[49].

Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi teşkilatı hakkındaki kanun 8 Mart 1916'da Meclis-i Mebusan'da kabul edilerek Meclis-i Âyan'a gönderilmiştir. Bu kanuna göre kurumun yönetim kadrosu şöyle belirlenmiştir:

> Bu kurumun genel müdürü Dâhiliye Nezaretince tayin edilecek; müdür muavini, şube müdürleri ve müfettişleri ile taşra müdürleri ise bakanlığın onayıyla genel müdür tarafından belirlenecekti. Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti Umumiyesi altında faaliyet gösterecek daireler şunlardı: iskân

---

[47] Dündar, İttihat ve Terakki'nin, s. 58-59.

[48] Tayfur **Özşen**, "Cumhuriyetin 70. Yılında İçişleri Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri", *Türk İdare Dergisi*, S. 401, s. 134.

[49] İkdam, 6052, 16 Kanun-ı Evvel 1329 (29 Aralık 1913)'ten naklen Dündar, İttihat ve Terakki'nin, s. 60. "13 Mayıs 1913 tarihli bir Nizamname ile muhacirin muamelatı umumiyesinin tanzim ve idaresinin Dâhiliye Nezareti'ne merbut Muhacirin Müdüriyetine ait olduğu ve muamelatı iskaniyesi kesir olan vilayatta bir muhacirin müdür veya memuru ile bir kâtipten mürekkep muhacirin müdüriyetine merbut bir idare şubesi teşkil veya bunlardan birinin tavzif edileceği ve her vilayet ve müstakil livalarda vali ve mutasarrıfların riyasetleri altında defterdar veya muhasebeci ile meclisi idare ve belediye azasından birer veya ikişer zattan ve defter-i hakani ve ziraat ve sıhhiye müdürlerinden ve nafia ser mühendisinden ve hükûmet tabibi bulunmayan yerlerde belediye tabibinden mürekkep birer 'İskân-ı Muhacirin Komisyonu' olacağı tasrih edilmiştir." Vecihi **Tönük**, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1945, s. 6.

şubesi, heyet-i fenniye, heyet-i teftişiye, sevkiyat şubesi, aşâir şubesi, ihsâiyyat ve memurîn şubesi, muhasebe ve evrak şubesi[50].

14 Mart 1916 tarihinden itibaren AMMU (Aşâir Muhacirîn Müdüriyet-i Umumisi) Teşkilat Kanunu uygulanmaya başlanır ve 1917-1918 yıllarında teşkilatın yapısı daha da genişletilerek bu kurum daha da işlevsel hale getirilmiştir[51].

Zekeriya Sertel de anılarında, İAMM (İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti) teşkilatının kuruluşundan bahsetmektedir. Kendisine de İAMM'de şube müdürlüğü görevi verilmiş ve bu görevi yaklaşık iki yıl yürütmüş olan Sertel'e göre İAMM'nin kuruluş amaçları şunlardır:

1- Balkan Harbi bozgunundan sonra memlekete gelen göçmenleri, memleketin çeşitli yerlerine yerleştirmek

2- Göçmenlere toprak vermek, onlara iş bulmak ve onları üretici hale getirmek

3- Memleketin çeşitli yerlerinde dağınık halde ve göçebe tarzda yaşayan aşiretleri dağlardan indirmek ve köylere-şehirlere yerleştirmekti[52].

1.4.2.1 Şükrü Kaya'nın İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü (İAMM) ve Genel Müdürlüğü (AMMU)

Şükrü Kaya, İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürlüğüne henüz atanmadan önce, son olarak III. sınıf mülkiye müfettişliği görevini yürütmekteydi. Şükrü Kaya'nın Meşrutiyet döneminde İttihatçı bir kimliğe sahip olarak, stratejik bir kurum olan İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü (İAMM) olması, ona yönetim hayatında önemli tecrübeler kazandırmıştır. Bu görevi boyunca Şükrü Kaya Bulgar, Rum, Yahudi iskanı ile Ermeni Tehciri meselelerini yönetmiş ve Anadolu'yu yakından tanıma fırsatı yakalamıştır. Bu süreçte Şükrü Kaya ayrıca, aşiretlerin yapısını tanıma ve onları yönetme hususunda da önemli deneyimler elde etmiştir. Büyük ölçüde bu deneyime dayalı niteliği ona, Cumhuriyet döneminin (Atatürk devrinin) Dâhiliye Vekilliği payesini de kazandırmıştır.

Şükrü Kaya, 20 Teşrinisani 1330 (3 Aralık 1914) tarihinde İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü olarak hükûmet tarafından atanmıştır. Şükrü Kaya bu göreve başlamasıyla ilgili olarak, "Tayin buyrulduğum İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürlüğüne mübaşeret eyledim (20 Teşrinisani 1330/3 Aralık 1914 tarihinde)[53]." demektedir. Şükrü Kaya bu görevini 2 Mart 1332 (15 Mart 1916) tarihine kadar sürdürmüş ve bu tarihten 20 Kanun-

[50] *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri* (*MMZC)*, 3,2,1,27, 12 Şubat 1916 C. I, s. 575 ve *MMZC*, 3,2,2, 41, 8 Mart 1916, C. 2, s. 372-373.
[51] Dündar, İttihat ve Terakki'nin, s. 61.
[52] Zekeriya **Sertel**, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul 2001, s. 71-72.
[53] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya ait özlük dosyasında bulunan Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti'ne ait 481 numaralı belge, bkz. Ek- 18.

ı Evvel 1332 (2 Ocak 1917) tarihine kadar da Aşâir Muhacirîn Müdür-i Umumisi olarak görev yapmıştır[54]. Genel müdürlüğün kurulması ile ilgili kanun görüşmelerinin mecliste devam ettiği sırada İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü olarak söz alan ve açıklamalarda bulunan Şükrü Kaya, o güne kadar iskân işlerinin düzenli bir şekilde yapılmadığından hareketle bir çok mültecinin telef olmasından yakınmış ve yeni kanunla ve düzenleme ile kurumsal olarak tam bir ıslahın gerçekleştirileceğinden bahsetmiştir[55]. Şükrü Bey'den genel müdürlüğü sırasında aşâir ve muhacirinin genel sorunlarına ve ihtiyaçlarına yönelik Meclis-i Vükelâ'da Dâhiliye Nezareti adına izahat vermesi istenmiştir[56]. Bu çerçevede gerekli görüldüğü takdirde Şükrü Bey, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'da vekilleri, iskân ve aşâir işleri ile ilgili verdiği izahatlarla bilgilendirmiştir. Bu beyanatlarından birinde Şükrü Bey, Aşâir Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey Meclis-i Âyan'da genel müdürlüğe meclis tarafından tahsis edilecek olan 50.000.000 kuruşun müzakeresi sırasında bu paranın nerelere harcanacağı hususunda önemli bir beyanatta bulunmuştur. Bu açıklamada Şükrü Bey şunları belirtmiştir:

> Mültecilerin bulundukları mıntıkalardaki ahali-yi asliye 1.500.000 kadardır. Bize iltica edenler, daha doğrusu bizim kanallarımızdan geçenler 800 bin kişiye baliğ olmuştu. Bunların geldiği menatık belli idi. Bunları biz dört kısma ayırdık. Birincisi Karadeniz sahili, ikincisi Sivas vilayeti, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat, Ankara tarikidir. Dördüncüsü Diyarbekir, Urfa, Maraş ve Adana'dır. Bu mıntıkaları intihap etmemize sebep, turuk-u umumiyyenin vaziyeti, ikincisi gidecekleri yerlerde menabi-i iaşenin kuvvetidir[57].

Şükrü Bey bu açıklamalarını sevk ve iskân işlerinde muhacirlerin her türlü gıda, erzak, barınma, sağlık vs. işlerinde bu tahsisatın kuruşu kuruşuna kullanılacağını belirterek sürdürmüştür. Özellikle hasta, yaşlı ve dul kadınlara muhacirler içerisinde ayrı bir ihtimam gösterildiğini de ilave etmiştir. Sonuçta bu ödenek Maliye Encümeninin muvafakatiyle Meclis tarafından onaylanmıştır. 1913'teki Babıali Baskını'ndan sonra

---

[54] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Sicil Özeti.
Şükrü Kaya'nın Aşâir Muhacirîn Müdür-i Umumisi oluşu hakkında Zekeriya Sertel şunlardan bahseder: "Muhacirin umum müdürü Şükrü Kaya idi. Paris'teki öğrenimini tamamlamış ve yurda yeni dönmüştü. Zeki ve bilgili bir gençti. İşin başına onu geçirmişlerdi. Ben de Aşâir Şubesi müdürlüğüne atandım. Şükrü Kaya bana aşiretler hakkında önce bilimsel bir araştırma yapmak gerektiğini söyledi. Memlekette aşiretlerin sayısı neydi? Bunlar nerelerde ve nasıl yaşıyorlardı? Adetleri, gelenekleri nelerdi? vb.. Önce bunları bilmek ve işe girişmek gerekti. Bu kuruluşta kaldığım iki yıl içinde biri aşiretler diğeri de tarikatlar hakkında iki dosya hazırladım.", Sertel, Hatırladıklarım, s. 72.

[55] İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey, Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti Umumiyesi Teşkiline Dair Kanun Lâyihası görüşmeleri sırasında çıkarılacak olan kanunla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu izahat için bkz. *MAZC*, D. 3, C. II, s. 262, 265, 266, 267 ve 269.

[56] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV,* Dosya No: 204, Vesika No: 63, (1335, S, 10/6. 12. 1916), Ek-24.

[57] *Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri (MAZC),* D. 3, C. I, s. 227-228.

yönetime tamamen egemen olan İttihatçı kadrolar, Balkan yenilgisinden sonra başta Trakya ve Ege olmak üzere batıdan doğuya doğru uzanan bir İslamlaştırma, daha sonra ise Türkleştirme politikalarını uygulamaya koymuşlardır. Türkleştirme politikası çerçevesinde ilk İttihatçı hedef Bulgarlar olmuştur. Bu doğrultuda, II. Balkan Savaşı'ndan sonra ilk mübadele edilen topluluk Bulgarlardır[58]. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında Muhtelit Mübadele Komisyonu oluşturulduktan sonra, Trakya Müfettişi olan Şükrü Kaya bu komisyona üye olarak atanmıştır[59].

Osmanlı-Bulgar Mübadelesi Muhtelit Komisyonu 15 Kasım 1913'te ilk defa toplanmıştır. Komisyon II. Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması'nın hükümlerini yerine getirmek ve sınırın 15 km. içerisinde bulunan Müslümanlarla Bulgarları mübadele etmek için çalışmalar yapmaktaydı. Trakya Müfettişi Şükrü Kaya komisyonun 23 Mayıs 1914 tarihli toplantısına başkanlık etmiştir. Bir sonraki toplantı mübadeleye dahil edilecek nüfusun miktarı hakkında geçekleşmiş ve sert tartışmalara sahne olmuştur. Daha sonraki toplantılarda iki alt komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyonlar çalışmalarını Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği Ekim 1914'e kadar sürdürmüştür. Sonuçta Muhtelit Komisyonun çalışmaları sonucunda tüm Trakya'da ve Batı Anadolu'da Bulgarların önemli bir çoğunluğu mübadeleye tabi tutulmuş ve yerlerine Trakya'dan gelen Türk muhacirler yerleştirilmiştir[60].

Bulgar mübadelesinin tamamlanmasından sonra sıra Rum nüfusun mübadele işlemlerine gelmiştir. Bunun temel nedeni de Trakya'dan başkente kadar uzanan hatta 'sadık unsurlar' oluşturularak ordunun manevra kabiliyetini artırmaktır. Bunun yanı sıra komşu devletlerin bu sınırlarda yaşayan Rumları bahane ederek toprak talep etmelerini engellemektir[61]. Bu bağlamda Edirne'de bulunan Trakya Müfettişi Şükrü Bey ile Britanya'nın bölgedeki müfettişi arasındaki görüşme oldukça önemli gözükmektedir. Britanya Müfettişinin Edirne Genel Konsolosuna belirttiğine göre, Şükrü Bey

[58] Dündar, Modern Türkiye'nin, s. 182-186.
[59] Meclis-i Vükelâ tarafından verilen karara göre İzmir ve Edirne havalisindeki Rumlarla Makedonya'da bulunan ahali-i İslamiye'nin mübadelesi konularında Osmanlı hükûmeti adına Atina sefir-i sabıkı Muhtar Bey ile mülkiye müfettişi Şükrü Bey'in görevlendirilmesi ve yevmiyelerinin verilmesi hususu kararlaştırılmıştır. *BOA, MV,* 190/22, (1332. Ş. 6/ 01. 07. 1914), Ek- 23 ve yine Şükrü Bey'in Muhtelit Mübadele Komisyonu'na hükümet tarafından tayin edilmesi için bkz. Ek- 21.
İzmir'de bulunan Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey'e bizzat Dâhiliye Nazırı Talat imzalı gönderilen şifre ile, Muhtelit Mübadele Komisyonu'na Atina sefir-i sabıkı Muhtar Bey'le zat-ı behiyyelerinin (Şükrü Kaya) tayin kılınmış olduğu belirtilmektedir. *BOA, DH. ŞFR,* 42/175, (19 Haziran 1330/ 02 . 07. 1914).
[60] Dündar, Modern Türkiye'nin, s. 188-190.
[61] Dündar, Modern Türkiye'nin, s. 194.

hükûmetin sınır ile başkent arasındaki alanı tamamen Müslüman nüfus ile doldurmak amacında olduğunu söylemiştir[62].

Trakya'daki önce Bulgar daha sonra da Rum mübadelesinin nasıl yürütüldüğü ve bölgeden ne kadar Bulgar'ın ve Rum'un göçürüldüğü ve terk ettikleri arazilerin durumlarının ne olduğu hususuyla hükûmet bizzat ilgilenmiştir[63].

Trakya ve havalisinin Rum azınlık nüfustan arındırılması projesinin şekillenmesinden sonraki hedef Ege kıyıları ve Anadolu'daki Rumlardır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önemli isimlerinden Kuşçubaşı Eşref, Talat ve Enver Paşalar tarafından Rum bölgelerine rapor hazırlaması için gizlice gönderilmiştir. Rum nüfusun bölgede Türk kimliği karşısında potansiyel bir tehlike arz ettiğini hükûmete rapor eden Eşref'in yanı sıra, Rum mübadelesi işinde başat rol oynayan diğer bir isim de Şükrü Kaya olmuştur[64]. Hükûmetin Rum azınlığın mübadelesi projesini uygulamaya koyduğu aşamada, Anadolu Rumları İttihad-ı Milli Cemiyeti'nin sefaretlere gönderdiği, Anadolu ve Trakya Rumlarının Trakya Müslümanları ile mübadelesine karşı kaleme alınan protestoname hükûmet tarafından takibe alınmıştır[65].

İttihatçılar Yunanistan ile savaşa girmeden Trakya ve Ege bölgesindeki Rumları mübadeleye tabi tutarak bölgedeki Türkleştirmeyi gerçekleştirmek istemişlerdir. İttihatçı yönetimin amacı, Balkan Savaşları sonrasında kaybedilen Ege Adalarının Yunanistan tarafından ilhakını kabul etmeksizin bir Muhtelit Mübadele Komisyonu kurmaktır. Bu doğrultuda bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonda Şükrü Kaya da yer almıştır. Ancak I. Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı Hükûmeti, Yunanistan'ın Adalar üzerindeki hegemonyasını kabul etmemiş ve Yunan Başbakanı Venizelos da mübadele fikrinden tamamen vazgeçmiştir. Bu durumda İttihatçılar da zorunlu mübadele konusunda ısrarcı davranmamışlar ve komisyonun içeriği değiştirilerek önceden göç edenlerin mal ve mülk sorunlarını çözmeye matuf bir çerçeveye kavuşturulmuştur (Mübadele-i Emlak Komisyonu)[66].

---

[62] FO, 195.2456, s. 587 (30 Haziran 1914)'ten naklen Dündar, Modern Türkiye'nin, s. 194.
[63] *BOA, DH. ŞFR,* 42/163, (1332. Ş. 6/30. 06. 1914).
[64] Dündar, Modern Türkiye'nin, s. 198-199.
[65] *BOA, DH. EUM,* 3. Şb, 3/51, (1333. Ra. 17/02. 02. 1915).
[66] Dündar, Modern Türkiye'nin, s. 218-219.

İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürlüğü'nün temel vazifesi bağlamında yerine getirdiği en önemli görev kuşkusuz, I. Dünya Savaşı sırasında Mayıs 1915'te hükûmet tarafından uygulamaya konulan 'Ermeni Tehciri'nin yürütülmesidir.

Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında İtilaf devletlerine karşı savaşa başladığında ilk aşamada Kafkas Cephesi'nde savaşmaya başlamıştır. Doğu Anadolu'da Nisan 1915'ten itibaren Osmanlı Devleti, bir taraftan ilerleyen Rus orduları ile savaşırken, diğer yandan da Ermeni çetelerinin isyan ve tedhiş eylemleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Rus orduları ile işbirliği yapan Ermenilerin eşzamanlı olarak cephe gerisindeki masum Müslüman halkı katletmeleri, hükûmeti bu konunun çözümü ekseninde çeşitli önlemler almaya sevk etmiştir[67]. Bu yönde Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in aldığı şu karar oldukça önemli bir başlangıcı ifade etmektedir:

> Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 24 Nisan 1915'te Ermeni Komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite ileri gelenlerinin tutuklanmasına dair bir tamim yayınlamıştır. Aynı mealde bir genelge, başkomutan vekili tarafından birliklere gönderilerek elebaşlarının askeri mahkemelere sevki ve suçlularının cezalandırılması istenmişti[68].

Hükûmetin almış olduğu tüm önlemlere rağmen Ermenilerin terör ve tedhiş eylemleri artarak devam etmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, durumun oldukça vahim boyutlara ulaşmasını önlemek amacıyla, henüz bir kanun çıkmadan kendi iradesiyle öncelikle Van, Bitlis ve Erzurum dolaylarındaki Ruslarla işbirliğine giden Ermeni halkının savaş sahası dışına çıkarılmasına karar vermiştir[69].

Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in aldığı önlem şu şekildedir:

> Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden çıkarılan Ermeniler, Musul vilayetinin güney kısmı ile, Zor Sancağı'na ve merkez hariç olmak üzere Urfa sancağına yerleştirileceklerdi. Adana, Halep ve Maraş civarından çıkarılan Ermeniler ise Suriye vilayetinin doğu kısmı ile Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna, hükûmetin tayin ettiği yerlere nakledilecek ve oralarda iskân edileceklerdi[70].

Daha sonra başkomutanlık Dâhiliye Nezareti'nden; Ermenilerin göç ettikleri yerlerde nüfusun % 10'unu geçmemeleri, bulundukları köylerde elli haneden fazla olmamaları

---

[67] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M. Hanefi **Bostan**, "I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenileri İskân Meselesi ve Bazı Gerçekler", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, Yayına Haz. Erhan Afyoncu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2001, s. 192.

[68] Kamuran **Gürün**, *Ermeni Dosyası*, TTK Basımevi, Dizi: 7, S. 79, Ankara 1983, s. 213.

[69] Geniş bilgi için bkz. Yusuf **Halaçoğlu**, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılık, III. Baskı, İstanbul 2004, s. 66. Aynı bilgi için ayrıca bkz. Kemal **Çiçek**, "Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir", *Ermeni Soykırımı İddiaları (Yanlış Hesap Talat'tan Dönünce),* Derleyen: Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara 2006, s. 154.

[70] Halaçoğlu, s. 67.

ve göçmen Ermeni ailelerin seyahat ve nakil suretiyle de olsa ev değiştirmemeleri hususlarına riayet edilmesini istemiştir[71].

Talat Paşa konunun hassasiyetinden dolayı sorumluluğu paylaşmak ve tehcirin daha şümullü ve sistematik bir tarzda yapılabilmesini sağlamak maksadıyla, 26 Mayıs 1915 tarihli ve 270 numaralı tezkereyi sadârete göndermiştir[72]. Bu resmi vesikada Ermenilerin hangi suçlara ne şekilde karıştıkları detaylı bir biçimde açıklanmaktadır[73].

Ermeni Tehciri'nin sistemli bir şekilde yürütülebilmesi için 'Kanun-ı Muvakkat'ın çıkarılması şöyle gerçekleşmiştir:

> Dâhiliye Nezareti'nin Sadârete gönderdiği Ermenilerin iskânı ile ilgili tezkere, Meclis-i Vükelâ'da 30 Mayıs 1915'te görüşülerek kabul edilir. İçişleri Bakanlığı'nın gönderdiği 13 Mayıs 1331 (26 Mayıs 1915) tarihli ve 270 numaralı tezkeresi okunduktan sonra, Bakanlar Kurulu'nun 'Tehcir' kararını aldığı anlaşılmaktadır. Kararın altında dönemin Sadrazamı Sait Halim Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Bey'den başka dört bakanın daha imzası vardır. Bakanlar Kurulu 31 Mayıs 1915'te Tehcirin uygulanabilmesi için Harbiye, Maliye ve Dâhiliye Nazırlıklarına kanunu tebliğ etmiştir[74].

Bu kanun-u muvakkatın içerdiği maddeler ise şunlardır:

> 1- Savaş sırasında ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların müstakil mevki kumandanları, ahali tarafından herhangi bir suretle hükûmetin emirlerine, yurt savunmasına, asayişin korunmasına ilişkin işlere ve düzenlemelere muhalefet, silahla saldırı ve direnme görürlerse bunu önlemeye mezun ve mecburdurlar.
>
> 2- Ordu, müstakil kolordu ve tümen kumandanları askerlik icaplarından dolayı veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köy ve kasaba halkını tek tek veya toplu olarak diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.
>
> 3- İş bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir[75].

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya gönderilen şifrede, Ermenilerin sevk ve iskân işlerinden ve yolda göçe tabi Ermenilerin her türlü iâşe ve ihtiyaçlarının karşılanmasından Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'in sorumlu olduğu ve bu çerçevedeki görevleri yürütmek üzere Şükrü Bey'in

---

[71] Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s. 68.
[72] *BOA, BEO,* Numara 326758'den naklen Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s. 69.
[73] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bostan, s. 193-194.
[74] 27 Mayıs 1915'te çıkarılan kanun hükmündeki kararnamenin orijinal adı şudur: "Vakt-ı Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat", bkz. Çiçek, s. 155. Bostan, s. 194-195. Tehcir kararının alınışı ve uygulanışı hakkında bkz. Süleyman **Beyoğlu**, "1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Ermeni Meselesi Üzerinde Araştırmalar*, Yayına Haz. Erhan Afyoncu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2001, s. 209-216. Dâhiliye Nazırı ve İttihatçı politikanın simgelerinden Talat Paşa'nın İttihatçı siyasal ve sosyal toplum mühendisliği Ermeni Tehciri Kanunu ile büyük ölçüde işlerlik kazanmış, bu kanun Balkan Savaşları'ndan sonra aşama aşama uygulanan Bulgar, Rum tehcirinin devamı olarak Ermenilere de savaş sırasında uygulanmıştır. Yalnız kanun sadece Ermenilere değil devlete karşı muzır faaliyetleri tescil edilen tüm azınlıklara yönelik çıkarılmıştır. Dündar, İttihat ve Terakki'nin, s. 63.
[75] Takvim-i Vekayi, 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915), Sayı: 2189'dan naklen Bostan, s. 195.

tayin olunduğu ve kendisine bizzat yardım edilmesi hususu belirtilmektedir[76]. Dâhiliye Nezareti'nin Tehcirin nasıl uygulanacağına yönelik yayımladığı 55 maddelik talimatname, "Muhacirlerin iâşe ve iskânlarıyla ilgili olarak gerekli işlerin yürütülmesi için Dâhiliye Nezareti tarafından Halep, Urfa, Zor ve Maraş'a tayin edilecek genel müdür unvanlı özel görevlilerce yönetilecektir[77]." ifadesiyle başlamaktadır. Genel müdürün inisiyatifinde olmak üzere işlerin yürütülmesinde yardımcı olacak diğer personelin de atanması ya genel müdürün istediği gibi ya da onun izniyle mahalli yönetimce atanacaktır. Muhacirlerin iskân edileceği yerler; 'Halep, Katma, Müslime, Suruç, Resulayn, Rakka, Harran, Dey-i Zor' olarak belirtilmiştir. Bunların iskân yerlerine ulaşması için takip edilecek güzergahlar; 'Derü'lhazr, Meskene, Ebu Harire, Hama, Sıhhiye, Maden Şeriası, Sibni olarak tespit edilmiş ve bu merkezlerde gerekli ve yeterli iâşe, sevk ve ambar memurları bulundurulacağı şart koşulmuştur[78]." Bu meyanda İskân ve Aşâir Muhacirîn Müdüriyeti'ne iâşe ve iskân işlerinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilebilmesi için hükûmet tarafından önemli meblağlarda kaynak ayrılmıştır[79]. Tehcir için iskân ve sevk güzergahında yapılacak işler ve bu işleri kimlerin yerine getireceğine dair ayrıntılı görev dağılımı, Ermeni Tehciri ile ilgili Dâhiliye Nezareti tarafından 24 Eylül 1331 (7 Ekim 1915) tarihinde yayımlanan talimatnamenin ilk on maddesinde yer almaktadır[80].

Ermeni Tehciri'nin nasıl uygulanacağına dair Dâhiliye Nezareti'nin yayımlamış olduğu talimatnamede muhacirlerin iâşe, her türlü ihtiyaç ve iskân işlerinden İskân-ı Aşâir Muhacirîn Müdürlüğü'nün (Daha sonra Genel Müdürlüğün) sorumlu olduğu anlaşılmaktadır[81]. Tehcir esnasında iskân ve iâşe işlerinin yürütülmesinden sorumlu olarak İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey'e bu görevin verilmesinden

---

[76] *BOA, DH. ŞFR,* 56/65, (1333. Za. 9 / 18. 09. 1915), bkz. Ek- 20. Yine Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen şifrede, Ermeni muhacirlerin sevkiyatını tanzim için Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'in izam kılındığı belirtilmektedir. *BOA, DH. ŞFR,* 55A / 41, (1333. L. 23 / 03. 09. 1915).

[77] Erdal **Aydoğan**, "Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin Ermeni Tehciriyle İlgili 24 Eylül 1331(7 Ekim 1915) Tarihli Talimatnamesi ve Değerlendirilmesi", *(Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri),* C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No: 3, Ankara 2003, s. 233. Bu Talimatnamenin hazırlanmasında İAMM Müdürü Şükrü Bey'in büyük katkısı olmuştur.

[78] Aydoğan, "Dâhiliye Nezareti…", s. 233.

[79] Sevkiyat sırasında kafilelerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Konya'ya 400.000, İzmit Sancağı'na 150.000, Eskişehir Sancağı'na 200.000, Adana Vilayeti'ne 300.000, Halep Vilayeti'ne 300.000, Suriye Vilayeti'ne 100.000, Ankara Vilayeti'ne 300.000, Musul Vilayeti'ne de 500.000 kuruş olmak üzere toplam 2.250.000 kuruş tahsis edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Halaçoğlu, s. 87.

[80] Aydoğan, "Dâhiliye Nezareti…", s. 234.

[81] Aydoğan, "Dâhiliye Nezareti…", s. 233.

sonra, Ağustos 1915'te Şükrü Bey'in Muhacirîn Müdür-i Umumisi olarak görevlendirildiği belgelerde belirtilmektedir. Aşâir Muahâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'nin teşkilat kanununun 7 Mart 1916'da Meclis-i Âyan'da tartışıldığı ve 16 Mart 1916'dan itibaren Genel Müdürlük teşkilatının kurulduğu (AMMU)[82] dikkate alınırsa, Ağustos 1915'ten itibaren[83] bu genel müdürlüğün Tehcir hadisesini ifa etmek üzere muaccelen ihdas olunduğu ve Mart 1916'da da teşkilatın kuruluşunun tamamlandığı anlaşılmaktadır.

İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey, Dâhiliye Nezareti'nin Tehcirin yürütülmesi için kendisine verdiği görevi yapmak üzere Halep'e gitmiştir. Şükrü Bey önce Konya'da, daha sonra da Adana havalisinde Ermenilerin sevk işlerini organize ederek Halep'e ulaşmıştır.[84] Halep'te İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü olarak Şükrü Bey, Ermenilerin sevk, iskân ve her türlü ihtiyacının temini noktasında hükûmetin emirlerini uygulamak ve hükûmeti temsil etmek adına çalışmalarını yürütürken, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa ile Ermenilerin yerleştirilecekleri mahaller konusunda ciddi sorunlar yaşamıştır. Cemal Paşa Talat Paşa'nın emirlerinin rağmına, Ermenileri Halep bölgesinde çoğunluğu oluşturan Araplara karşı (Arap milliyetçiliğine), bir etnik grup olarak değerlendirmek istemiştir. Ona göre, Ermenilerin sevkiyle Zeytun ve Dörtyol sorunu halledilip bu bölgede Ermeniler zararsız hale getirildikten sonra, bir demografik unsur olarak Araplara karşı denge unsuru olmalıdır. Bu yüzden Cemal Paşa Ermenileri Hama, Havran, Kerek ile Halep'in güneybatısına yerleştirmeyi amaçlamıştır[85].

Falih Rıfkı Atay'a göre IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Ermenileri Suriye içlerinde oturtmak istemekteydi. Cemal Paşa'nın bu düşüncesindeki temel amacı; Ermenilerin

---

[82] Dündar, İttihat ve Terakki'nin, s. 60 - 61. AMMU'nun kuruluşundaki temel hedeflerden birisi, Osmanlı Anadolu'sunda yaşayan unsurların etnisite bağlamında sınıflandırılmasını ve elde edilecek veriler ışığında hükûmetin iskân ve tehcire yönelik demografik açılımlarının belirlenmesini sağlamaktır. Bkz. Erdal **Aydoğan**, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2007, s. 45-46.

[83] Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Ermenilerin muayyen mıntıkalara muntazaman sevklerinin teminine dair Konya, Anakara, Hüdavendigar, Adana ve Halep vilayetleriyle, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahib ve Maraş mutasarrıflıklarına çekilen telgrafta Muhacirin Müdür-i Umumisi Şükrü Bey'in sevk işindeki tüm ihtiyacın tahkiki ve temini için tayin olunduğu ve tüm birimlerin Şükrü Bey'e uymakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. *BOA, DH. ŞFR,* 55-A / 16, (1333. L. 20 / 31. 08. 1915), Ek- 17. Yine Dâhiliye Nazırı Talat Paşa Muhacirin Müdür-i Umumisi Şükrü Bey'e iskân-ı aşâir işlerinde (mülteciler ile muhacirinin esbab-ı iskan işlerini temin etmek üzere) kendisine muavenet edilmesi için bir 'muavenet-i lâzime iraesi' yayınlamıştır. BOA, DH. EUM, 53/63, bkz. Ek- 19.

[84] Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi, s. 325.

[85] Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi, s. 327.

koyu Araplığa karşı bir teminat olarak kullanılmak istenmesiydi. Hatta IV. Ordu Ermenileri ' Zararlı külliyetlerden zararsız cüziyet' konumuna taşımak istemekteydi. IV. Ordu Ermenilere Suriye'de toprak dağıtarak Ermenilerin Müslümanlaştırılmasını dahi planlamıştı. Cemal Paşa'nın bu gayreti Bahaettin Şakir gibi İttihatçıları rahatsız etmiştir[86]. Cemal Paşa IV. Ordu kumandanı olarak savaş esnasında, bölgenin stratejik durumunu düşünerek bu eylemlere odaklanırken, Talat Paşa kanadı ve hükûmet Cemal Paşa'nın bu konudaki hareketlerine sıcak bakmamıştır. Aşâir Muhacirin Müdür-i Umumisi Şükrü Bey, Cemal Paşa'ya Halep'in ancak doğu ve güney kesimlerinde Ermenilerin iskân edilebileceğini belirtmiştir[87]. Cemal Paşa'nın istekleri ile hükûmet kanadının emirlerinin tam olarak uyuşmamasından kaynaklanan sorunları çözmek amacıyla yetkililer, Cemal Paşa öncülüğünde bir toplantı[88] düzenlemiştir. Bu toplantıdan çıkan sonuca göre, Ermeniler il ve ilçe merkezlerinde % 2 oranında iskân edilecek, geri kalanlar ise köylere ve çadır kamplara yerleştirilecektir[89]. Bu karara rağmen, Cemal Paşa ile hükûmet kanadı ve bölgede hükûmetin Tehcir işlerinden sorumlu temsilcisi Muhacirin Müdürü Şükrü Bey arasındaki sorunların devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır[90]. İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey'den Suriye vilayetine gönderilen şifreli telgrafnamede, "mahall-i malumeden ve tahliye olunup da mahall-i müretteplerine derdest-i sevk bulunan tahminen yüz bin muhacirden yirmi beş bininin Rakka ve Zor'a ve on bininin Halep vilayeti cenubisine, mütebakisinin Kerek ve Havran havalisine sevk ve izam ve oralarda iskanı takarrur etmiştir." denilmektedir. Bu belgede ayrıca "Ermenilerden vaktiyle memur yahut hizmet-i devlette olunup da devlete ifa-yı hüsn-i hizmet edenlerin ve bir fikr-i mefsedet beslememiş olanların bir dereceye kadar terfihi maksadıyla" Halep'e sevklerinin uygun bulunduğu anlaşılmaktadır. Belge bu bilgilere ek olarak şehir merkezlerindeki iskanda Ermenilerin

---

[86] Falih Rıfkı **Atay**, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004, s. 75.
[87] Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi, s. 327.
[88] Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden 'Cemal Paşa riyasetinde Halep'teki müzakerede alınan kararların Dâhiliye Nezareti'nce uygun görüldüğü, Urfa ve Zor mutasarrıflığı ve Adana vilayetiyle de muhabere olunarak kararların tatbik edilmesi' şeklinde Halep vilayetine çekilen şifre telgraf için bkz. *BOA*, 58 / 59, (1331. M. 10 / 18. 11. 1915).
[89] Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi, s. 327.
[90] Bu konuda Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'den gönderilen şifrede, Tehcir işleriyle ilgili olarak alınacak kararların Dâhiliye Nezareti'ne ya da Halep vilayetine bildirilmesi Cemal Paşa'dan bizzat istenmektedir. *BOA*, 58 / 141, (1334. M. 10 / 18. 11. 1915).

toplam nüfus içerisindeki % 2'lik oranı geçmemelerine riayet edileceği de vurgulanmaktadır.[91]

Tehcir fikrinin mimarlarından Bahaettin Şakir, Ermenilerin daha çok Musul'un güneyine sevkini isterken, Cemal Paşa buna karşı çıkarak Ermenilerin Suriye içlerine yerleştirilmelerini istemiş ve bu çerçevede inisiyatif kullanmıştır[92].

Sonuçta I. Dünya Savaşı olanca hararetiyle devam ederken, Osmanlı Devleti de kendisini uğraştıran önemli bir iç politik sorunu halletmek üzere Ermeni tehcirini uygulamıştır. Tehcir uygulaması çerçevesinde toplam 438.758[93] kişi yer değiştirime tabi tutulmuştur. Bu nüfus Suriye vilayetine, Menç-Bab-Maara kazalarına, Urfa-Zor ve Musul'a, Kerek ve Havran'a, Hama-Humus'a, Kuneytra-Baalbek-Tebek ve Doma'ya, Rakka ve Obik'e ve Halep'e yerleştirilmiştir[94]. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması üzerine, savaş suçlularını tespit etmek ve Ermeni Tehcirini soruşturmak üzere İstanbul'da kurulan Birinci Divan-ı Harbi Örfi, Tehcir işlerini hükûmet adına yürütmekle görevli Muhacirin Müdür-i Umumisi Şükrü Bey hakkında tahkikat başlatmıştır. Mahkeme yaptığı tahkikat sonucunda Şükrü Bey'in muhakemesinin reddine karar vermiştir.

Bu kararda şu ifadelere yer verilmiştir:

> Ermenilerin taktil ve tehcirinden dolayı maznun-u aliyye olup, esna-yı tahkikatta Malta'ya sevk olunmuş olduğu anlaşılan müma-ileyh hakkında Birinci Divan-ı Harbi Örfi Müdde-i Umumiliği'nce cereyan eden tahkikat neticesinde fiil-i mezkûrda medhal ve iştiraki anlaşılamadığından, 29 Teşrinisani 1335'te (29 Kasım 1919) men-i muhakemesine karar verilmiştir[95].

---

[91] *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)*, Yayına Haz. Recep Karacakaya, Ümmihani Ünemlioğlu, Salih Kahriman ve Diğerleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 91, Ankara 2007, s. 293-294 *(BOA, DH. EUM,* 2. Şb., 68 / 80*)*, (9 T.E, 1331 / 22. 10. 1915).

[92] Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi, s. 327-328.

[93] Ermeni Tehciri'nde toplam 438.758 Ermeni sevk edilmiştir. Bunlardan Halep'tekilerle birlikte iskan sahasına ulaşan nüfus ise 382.148'dir. Arada 56.610 kişilik bir fark bulunmaktadır. Bu fark şu şekilde ortaya çıkmıştır: "500 kişi Erzurum-Erzincan arasında, 2000 kişi Urfa-Halep arasındaki Meskene'de, 2000 kişi Mardin civarında eşkıyanın ve urbanın (Arap aşiretleri) saldırısı sonucu katledilmiş; ayrıca 5000 ve bundan biraz daha fazla kişi Dersim bölgesinden geçen kafilelere yapılan saldırılar sonucunda öldürülmüştür. Bu bilgiler ışığında toplam 9-10 bin kişinin Tehcir esnasında katledildiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında tifo, dizanteri gibi hastalıklardan da yaklaşık 25-30 bin kişinin telef olduğu tahmin edilmektedir ki, bu şekilde 50 bine yakın kişi yollarda kaybedilmiştir. Kalanların ise bir kısmı yola çıkarılmış olmakla birlikte, henüz iskan mahalline varmadan tehcirin durdurulması sebebiyle, bulundukları vilayetlerde alıkonulmuştur." Bkz. Halaçoğlu, s. 97-98.

[94] Halaçoğlu, s. 97.

[95] Divan-ı Harbi Örfi Müdde-i Umumiliği'nin Tezkiresi, 2 Kanunusani 1335 (2 Ocak 1919), Vesika No: 552. Bu belge İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası'ndan elde edilmiştir. Bkz. Ek-22.

Türkiye'de heterodoks tarih yazımının tipik bir temsilcisi olan Taner Akçam'a göre, Ermeni katliamını yapan kadrolar, Kurtuluş Savaşı'nı da yürüten kadrolardır. Akçam'a göre Cumhuriyet döneminde etkin görevlerde bulunmuş Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras[96], İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Meclis Başkanı Mustafa Abdulhalık Renda[97] Ermeni katliamından sorumludurlar[98]. Şükrü Bey'in İAMM Müdürü ve Müdür-i Umumisi olarak Tehcir işlerini yürütmesinden dolayı, Birinci Divan-ı Harbi Müdde-i Umumiliği tarafından yapılan tahkikat neticesinde, herhangi bir ihmalden dolayı muhakemesine gerek görülmemesi ve cezalandırılmaması, Akçam'ın iddialarına cevap niteliğinde bir belge olarak değerlendirilmelidir. Divan-ı Harb-i Örfilerin yapısı incelendiğinde[99] -mütareke koşulları ile İtilafların mahkeme ve İstanbul Hükûmeti üzerindeki baskıları tahlil edildiğinde- mahkeme tarafından verilen karar, Şükrü Bey'in cezalandırılmasını gerektirecek açık bir delilin var olmadığını ortaya koymaktadır.

---

22 K.S 1336 (22 Ocak 1920) tarihli belgede Dâhiliye Nezareti Memurin ve Sicilli Ahval Müdüriyeti'nde Birinci Divan-ı Harbi Örfi Müdde-i Umumiliği'nce Şükrü Bey hakkında 29 T.S 1335'te (29 Kasım 1919) verilen karar aynen yer almaktadır.

[96] İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden ve bir süre Cemiyetin Genel Sekreterliğini yürütmüş olan Tevfik Rüştü Aras, Atatürk döneminde 13 yıl Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

[97] Tehcir sırasında Bitlis ve Halep Valiliği yapan Renda, İTC mensubu idi. Cumhuriyet döneminde Maliye ve Milli Müdafaa Vekillikleri yapmış ve 1935-1946 yılları arasında Meclis Başkanlığı görevini yürütmüştür.

[98] Taner **Akçam**, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Su Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2001, s. 208.

[99] Mondros Mütarekesi sonrasında 13 Kasım 1918'de İstanbul fiili olarak işgal edilmiş, Ermeni ve Rum Patrikleri ve önde gelenleri İtilaflara başvurarak savaşta bir azınlık (Ermeni-Rum) kırımının yapıldığını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda sözde suçluların -yani İttihatçı yönetimin- önde gelenleri ile, Tehciri uygulayan ve bu olayda dahli olanların yargılanmasını talep etmişlerdir. İngiliz Yüksek Komiseri Sır Amiral Calthorpe, İstanbul Hükûmeti'ne derhal savaş mahkemelerinin kurulması için baskı yapmıştır. Tevfik Paşa kabinesi İtilaf baskısı ve Meclis-i Ayan'daki tartışmalardan bunalmış ve Tehcir bölgesinde Dâhiliye ve Adliye memurlarından kurulacak heyet vasıtasıyla geniş ve derinlikli bir tetkikat ve tahkikat başlatmaya karar vermiştir. 3 Mart 1919'da iktidara gelen Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Divan-ı Harbi Örfilere işlerlik kazandırmış ve ilk yargılamalar sonucunda Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, 10 Nisan 1919'da Beyazıt Meydanı'nda idam edilmiştir. İtilaf Devletleri'nin ve azınlıkların baskısı altında hükûmet, Tehcir Olayıyla ilgili en hafif bir ihmali dahi değerlendirerek suçluların cezalandırılması yoluna gidilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Selim **Kocahanoğlu**, *İttihat Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel Yayınları, İstanbul 1998, s. 36-45. İttihatçıların yargılanması konusu için ayrıca bkz. Bilal **Şimşir**, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2008, s. 106-110.

Damat Ferit Paşa kabinesi ilk beş aylık devresinde, yabancı baskısı altında Anadolu ile sert bir diyaloğu yürütmek gibi bir misyonu yüklenmiştir. Bu aşamada hükûmetin icraatları şunlardır: Divan-ı Harpler, İttihatçı liderlerin ve ileri gelenlerin idama mahkum edilmeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ihracı, Ayan'a hükûmet yanlısı atamalar, Anadolu ile büyük sürtüşmeler. Damat Ferit Hükûmeti'nin ideolojisi Müttefik güçlerin güdümünde Paris Sulh Konferansı'nda Osmanlı Devleti için biçilen cezaya boyun eğerek himayeci bir anlayışla kendi varlığını devam ettirmekti. Bu konuda bkz. Tarık Zafer **Tunaya**, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, II. Baskı, İstanbul Temmuz 2003, s. 9-10 ve 21-24.

1.5. ŞÜKRÜ KAYA'NIN MİLLİ MÜCADELE'YE KATKILARI

1.5.1. Batı Anadolu'nun İşgali ve Kuva-i Milliye'nin Oluşumu

I. Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri de savaşta İttifak güçlerine karşı yeni müttefikler bularak cephelerde rahatlamaya ve savaşı olabildiğince kısa sürede zaferle sonuçlandırmaya çalışmaktaydılar. İngilizler savaş sırasında ve sonrasında, Batı Anadolu'da Rum nüfusun yoğun olduğu yörelerde Yunan, Doğu Anadolu'da da Ermenilerin yaşadığı yerlerde Emeni hegemonyasını Osmanlı Devleti'ne karşı bir kart olarak kullanmayı planlamıştır. İtilaf devletlerinin amaçları Osmanlı Devleti'nin direncini azaltmak ve ülkeyi kısa süre içerisinde savaş dışı bırakarak gizli antlaşmalara uygun olarak paylaşmaktır. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Edvard Grey, 11 Ocak 1915'te Yunanistan'a, Sırbistan'a yardım etmeleri koşuluyla savaş sonrasında Anadolu'nun batı kıyılarından önemli toprak parçalarının kendisine verileceğini vaat etmiştir. Yine aynı eksende İngiltere orta elçisi Elliot da müttefiklerin önerisini Yunanistan'a sunmuştur. Buna göre; Yunanistan'a, Türklere karşı savaşması karşılığında Aydın vilayeti dahilindeki arazi garanti edilmekteydi[100]. Yine aynı meyanda Loyd George, 1915'te İngiliz Maliye Vekili iken, Venizelos'a İngiltere'nin büyük bir Yunanistan teşkil etmek istediğini belirtmiş ve Yunanistan'ı bu siyasetin uygulanmasına hazır olmaya çağırmıştır[101]. Savaş sırasındaki gizli paylaşıma göre, kıyı Ege topraklarından İzmir ve dolayları Yunanistan'a verilmekteydi. Savaştan kısa bir süre sonra İzmir ve yöresinin Yunanistan'a verilmesinin temel sebepleri neler olabilirdi?

İzmir topraklarında hak iddia eden Yunanistan, İtalya'nın barış konferansından çekilmesinden istifade ederek bu süreçte Yunan Başbakanı Venizelos'un etkin propagandası soncunda İzmir'i Yunanistan'a bağlamayı başarmıştır[102].

Savaş sonrasında savaş galibi İtilaf Devletleri ile mağlup İttifak Devleri arasındaki barış koşullarını belirlemek maksadıyla, Paris'te toplanan barış konferansında İngilizler İzmir ve yöresinin İtalya'ya değil de Yunanistan'a verilmesi için çaba harcamıştır. İngilizler bölgede Akdeniz'de güçlenebilecek ve kendi çıkarlarını tehdit edebilecek bir İtalya'ya karşı; söz dinleyen, uyumlu bir uydu devlet olan Yunanistan'ı tercih etmiştir[103].

---

[100] Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 255.
[101] M. Cemil **Bilsel**, *Lozan*, Tıpkı Basım, I. Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s. 215.
[102] Cemil Bilsel, C. I, s. 215.
[103] Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 256.

Paris Barış Konferansı'nda Lloyd George, savaş galibi İngiltere'nin başbakanı olarak daha 1915'ten itibaren planladığı büyük Yunan idealini gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Amacı Türklere unutulmayacak bir ceza vermek ve Anadolu'daki emperyalist faaliyetlerini Batı Anadolu'daki Yunan işgali ile daha da kolay hale getirmektir. İzmir'i Türklerden tamamen çekip almak İngiltere'nin işine gelmemekte; çünkü Hindistan'daki dominyonlarında yaşayan İslam toplumunda bu durumun hoş karşılanmayacağı düşünülmekteydi. Ege'nin Yunanistan'a verilmesi aslında, bölgedeki pazarın bölünebileceği gerekçesiyle, İngiliz demiryolu şirketini de rahatsız etmekteydi[104].

Ne var ki Lloyd George'un İzmir ve yöresini Yunanistan'a verme azminde ısrar etmesinin bazı önemli kişisel nedenleri de vardı. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

> Gençliğinde hayli sofuydu, papaz olmak istiyordu. Sonra Gladstone'un Liberal Partisi'ne bağlıydı ki, Türk düşmanlığı o partinin belirgin niteliklerindendi. Ayrıca, birçok Rum'la yakın ilişkileri de vardı. Bunlardan biri Sir Basil Zaharoff'tu. Muğla kökenli bu adam tam anlamıyla köşeyi dönerek dünyanın sayılı silah şirketlerinden biri olan Vickers Armstrong'un başına geçmişti. Savaşın ilk bölümünde Ordu Donatım Bakanlığı yapmış; o sırada da Zaharoff'la esaslı işler yapılmıştı. İşte George, İngiliz olmaktan çok kişisel bir siyaset güderek, barış konferansında Atina'da bulunan bir arkadaşının mektubundaki, güya Ege'de Türklerin Rumlara eziyet ettikleri dedikodusunu öne sürerek bu kararı (Ege'de Yunan işgali) aldırmıştı.[105]

Harbi kazanan hükûmetin başı olan George, daha Mondros Mütarekesi koşulları akdedilmeden, Venizelos'u paylaşım planını görmesi için çağırmış ve ona Batı Anadolu'dan Yunanistan'a verilecek pay hususunda bilgi vermişti. Venizelos o gün için İngiliz politikasına uymanın ne kadar real-politik olduğunun farkında olarak hareket etti. George'un mensup olduğu Liberal Parti'nin yapılacak seçimlerden başarıyla çıkması daha önce planladıkları İzmir'e yapılacak Yunan çıkarmasının başarısıyla da doğrudan ilgiliydi. Yunan Dışişleri Bakanı M. Politis, Paris'te başvekil M. Venizelos'a çektiği telgrafta, "Yunanistan'ın Anadolu'nun bir kısmını ilhak edememesi keyfiyetinin, intihabat üzerine yapacağı menhus tesire bilhassa nazar-ı dikkati celbeylemişti.[106]" demiştir. Barış Konferansı'nda İtalya Fiume sorunu yüzünden görüşmelerden çekilince, İngiliz Başbakanı Lloyd George işgal konusunda Amerikan Başkanı Wilson'u, Fransız Devlet Başkanı Clemenceau'yu ikna etti. İtalyanlar görüşmeler için konferansa geldiklerinde İzmir'in Yunanistan'a bırakılmasına kerhen onay vermek durumunda

---

[104] Sina Akşin, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir ve Diğerleri, *Türkiye Tarihi (1908-1980)*, Cem Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2000, s. 71-72.
[105] Sina Akşin, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir ve Diğerleri, s. 72.
[106] Bilsel, Lozan, C. I, s. 215.

kalmışlardır[107]. Paris Barış Konferansı'nda İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'nun Yunan ilhakına terk edilmesi, aslında Yunanlılar için apaçık bir maceranın başlangıcıydı. İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi'nin en can alıcı maddesi olan ve kendi işgal arzularını uygulamaları yolunda bir bahane olan 7. maddeye istinaden, bölgenin Yunanistan tarafından işgal edeceğini bildirmişlerdir. Oysa ki bu bölgede bir İtilaf birliği mevcut değildi ve tehdit altında hiç olamazdı[108]. İzmir'in işgali öncesinde Damat Ferit Hükûmeti İtilafların da isteğiyle o vakit İzmir'de bulunan 17. Kolordu Komutanı ve Vali Vekili Nurettin Paşa'yı görevden almıştır. Kolordu komutanlığına Ali Nadir Paşa'yı, Valiliğe de önceden İngilizlere bilgi sızdırdığı bilinen İzzet Bey'i atadı. Bu İzmir'in Yunan işgaline hazırlanması ya da işgal karşısında savunmasız bırakılması anlamına geliyordu. Sonuçta İzmir 15 Mayıs 1919'da İngiliz Amirali Calthorpe'un himayesinde Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir[109].

1.5.1.1. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra özellikle Trakya, Batı Anadolu, Doğu Anadolu ile Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde Rum ve Ermeni nüfusun yoğun olmasından dolayı, Müdafaa-i Hukuk (Osmanlı-Türk haklarının savunulması)[110]

---

[107] Lord **Kinross**, *Atatürk (Bir Milletin Yeniden Doğuşu)*, Altın Kitaplar Yayınevi, 20. Baskı, İstanbul 2008, s. 191.

[108] Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 256.

[109] Sina Akşin, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir ve Diğerleri, s. 72-73. O günlerin tanıklarından ve hükûmete yakın bir ricalden olan Ali Fuat Türkgeldi, işgal hadisesini 15 Mayıs 1919 Perşembe günü öğleden sonra Menteşe sancağından kendisine çekilen bir telgraftan öğrendiğini belirtmektedir. Türkgeldi bu telgrafta Amiral Caltrophe öncülüğündeki İngiliz ve Yunan savaş gemilerinin Paris Barış Konferansı hükümlerine dayanarak gerçekleştirildiğini ve bölge halkında oluşan korku ve panik havasını anlatmaktadır. Bkz. Ali Fuat **Türkgeldi**, *Görüp İşittiklerim*, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara 2010, s. 208-209.

[110] Tunaya, 'Müdafaa-i Hukuk' kavramını daha geniş kapsamlı, daha kuşatıcı ve milli çerçevede tanımlamaktadır. "Müdafaa-i Hukuk, Osmanlı Devleti'nin asırlık hatalarından mesul tutulan, Mondros Mütarekesi'nin haksız tatbikatile zulüm ve adaletsizlik baskısı altında ezilmek, müstemleke halinde yaşatılmak suretiyle cezalandırılmak istenen Türklerin millet olarak ve bu topluluğun siyasi ifadesi olan milli ve müstakil bir devlet kurarak yaşam hakkını, Osmanlı Hükûmeti'ne imparatorluğun diğer unsurlarına ve bu hakkı tanımayan Birinci Dünya Harbi'nin galip devletlerine karşı fiili bir mücadele sonunda elde etmesidir." Tarık Zafer **Tunaya**, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba Yayınları, Tıpkı Basım, İstanbul Kasım 1995, s. 472. Tunaya'ya göre Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin belirli nitelikleri vardır. Bunları, a- Ferdi değil ve fakat milli hakların korunması için başlatılan bir ihtilal hareketidir ve bu hareket fikri kaynağını Türk milliyetçiliğinden almaktadır ve milli dava ülküsünden beslenmişlerdir. b- Milli devlet formülü her türlü saltanatçı, halifeci, Osmanlıcı, 'İttihad-ı Anasır'cı kadroları bünyesi itibariyle reddetmiş ve bunlarla icabında mücadele etmiştir. c- Fırkacılık kesinlikle reddedilmiştir. Ama hareket kelimenin tek anlamıyla siyasi bir teşekküldür. d- Müdafaa-i Hukuk hareketinin gerçekleştirme vasıtası fertler değil, cemiyettir. Tunaya, Türkiye'de Siyasi, s. 473-474.

cemiyetleri kurulmaya başlamıştır. Mondros Mütarekesi'nin getirmiş olduğu şartlar[111] kapsamında, İtilaf Devletleri Anadolu'yu kendi aralarında paylaşmışlar ve belirli bölgelere asker çıkarmaya başlamışlardı. Bu hengâmede Ege'de ve Trakya'da Rumlar huzursuzluk çıkararak, olası bir Yunan işgalini gözlemekte, Doğu Karadeniz'de Rumlar bir Pontus Devleti idealini gütmekte ve Doğu Anadolu'da Ermeniler büyük Ermeni Devleti hayaliyle silaha sarılmaktaydı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ayırıcı nitelikleri şöyle ifade edilebilir:

> Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini diğer siyasi teşekküllerden ayıran en önemli özellikleri, bunların bölge esasına dayanmaları ve siyasetle ilgileri olmadığını ilan etmeleridir. Çelişmelerle dolu bu dönemde, siyasi maksatlarla kurulan cemiyetlerin siyaseti reddetmeleri olağan hadiselerden biridir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin asıl söyledikleri, İttihat ve Terakki ile de Hürriyet ve İtilaf ile de resmen bir bağlantılarının olmadığı hususudur[112].

Müdafaa-i Hukukçuların İttihatçı düşünce çizgisinde olmalarına rağmen, böyle bir strateji belirlemelerinde; kurtuluş gayesinin siyasete alet ve kurban edilmemesini sağlayarak bu mücadele yolunda bölge insanının tam desteğini almaktır[113]. Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinden hemen sonra, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ilk örneklerine Batı Anadolu bölgesine rastlamaktayız. İlk kurulan cemiyetler, İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti, Milli Şura Hareketi, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Trakya Paşaeli Cemiyeti ve Kilikyalılar Cemiyetidir[114].

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti 1 Kanunuevvel 1334'te (1 Aralık 1918)[115] İzmir'de kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları şunlardır:

> Kurucuları Tüccardan Moralızade Halit ve Nail, Menemenlizade Muvaffak, Haşim Enveri, Nazmi, Binbaşı mütekaidi Hüseyin Lütfi, Abdurrahman Sami, İtibar-ı Milli Bankası Müdür-i Sanisi Naci, Tokadizade Şekip, Salepçizade Mithat, Sabık Dâhiliye Müsteşarı Cami, sabık

---

[111] Mondros Mütarekesi'nin 25 maddeden oluşan Osmanlı ülkesini paylaşıma açık hale getiren hükümleri için bkz. Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, s. 742-746. Mondros Mütarekesi'yle ilgili gizli hükümler için ayrıca bkz. Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, s. 751-752.

[112] Sebahattin **Selek**, *Anadolu İhtilali*, I. Cilt, Kastaş Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

[113] Selek, s. 100.

[114] Bu cemiyetlerin tam kuruluş tarihleri, programları, nizamnameleri ve faaliyetleri için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasi, 478-518.

[115] Tunaya, Türkiye'de Siyasi, s. 481. Sebahattin Selek de cemiyetin kuruluş tarihini 1 Aralık 1918 olarak belirtmiştir. Selek, s. 101. Yine Dursun Ali Akbulut cemiyetin 1 Aralık 1918'de Nurettin Paşa'nın yardımıyla kurulduğunu ileri sürmektedir. Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 140. Cemiyetin kuruluş tarihi genelde 1 Aralık 1918 olarak kabul edilmiş ve çeşitli çalışmalarda genelde bu tarih ifade olunmuştur. Örneğin bkz. Atilla **Çetin**, "İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sadarete Sunduğu Önemli Maruzatı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 13, Ağustos 1981, s. 211. Bu bilgilerin yanı sıra İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 23 Kasım 1918'den itibaren bölgenin savunulması için resmen faaliyetlerine başladığını belirten şu çalışma için bkz. Nahide **Şimşir**, "Milli Mücadele'de İzmir", *Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı-II)*, Yıl: 8, S. 44, Mart-Nisan 2002, s. 388.

> Adliye Nazırı İsmail Sıtkı, talebe müfettişi Ragıp Nurettin, Eshabı emlakten Remzi, sabık İzmir mektupçusu Hasan Vasfi Beyler[116].

Cemiyetin tam olarak hangi tarihte kurulduğu noktasında çeşitli ihtilaflar mevcuttur, cemiyetin nizamnamesi incelendiğinde belgenin üzerinde kaç tarihinde kurulduğuna dair bir tarih belirtilmemiştir. Cemiyetin daha kurulduğu ilk aşamada siyasi bir muhalefetle karşılaşması oldukça önemlidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, cemiyetin 'İttihat ve Terakki'nin bir kolu ve devamı olduğunu savunması ve cemiyeti Bolşeviklik yapmakla suçlaması', cemiyetin kuruluş dilekçesinin vilayete hemen verilememesine ve ancak Vali Tahsin Bey zamanında resmi bir hüviyet kazanmasına neden olmuştur[117]. Cemiyet kurulur kurulmaz İttihat ve Terakki'nin devamı olan Teceddüt Fırkası'nın İzmir Heyeti Merkeziyesi, cemiyete kayıtsız şartsız destek vaat etmiş ve bu durum da biraz önce belirtilen sorunların kaynağını oluşturmuştur[118]. Cemiyetin İzmir'in işgali devresinde iki önemli faaliyette bulunduğunu görmekteyiz. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

> 1- Vilayet dahilinde mevcut bütün fırka, cemiyet ve teşekkülleri partiler üstü, fırkacılıktan beri bir gaye etrafında toplamaya teşebbüs etmiş ve 'Heyet-i İstişare' isimli bir teşekkül vücuda getirilmiştir. 2- 19 Mart 1335 (1919 tarihinde yine İzmir'de büyük 'Müdafaa-i Hukuk Kongresi'nin' toplanmasını temin etmiştir[119].

Ayrıca cemiyet, Paris Barış Konferansı'na Türk davasını savunmak üzere bir heyet hazırlamıştır. Ancak Nurettin Paşa'nın görevden alınması üzerine, İzmir valiliğine getirilen İzzet Bey'in cemiyet aleyhindeki çalışmaları ve Hürriyet ve İtilafçıların muhalefeti, daha sonra da İzmir'in Yunanistan tarafından işgali, bu teşebbüsü sonuçsuz bırakmıştır[120]. Cemiyet İzmir'in işgalinden sonra merkezini İstanbul'a taşımış, işgalden hemen önce de Reddi İlhak Cemiyeti ile birleşmiştir[121].

---

[116] Cemiyetin teşkilat yapısı ve 19 Mart 1335 (1919) tarihinde yapılan seçimlerle belirlenmiş olan merkez üyeleri için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasi, s. 481.

[117] Mevlüt **Çelebi**, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye'nin Nizamnameleri", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S. 569, Temmuz 1997, s. 66.

[118] Tunaya, Türkiye'de Siyasi, s. 482.

[119] İzmir'in işgalinden önce, bütün Kıyı ve İç Ege'deki vatanseverleri bir araya getirme girişimi sonucunda toplanan kongrede, 'Anadolu'daki bütün Belediye Reisleri ile müftüleri, yeni teşkil ettiği merkez heyeti ile mıntıkalar arasında tabi vasıta addeden bir karar almıştır. Kongreden çıkan karara göre İtilaf Devletleri'ne sunulan muhtıraya göre, yurdun işgaline karşı silahla karşı konulacağı bildirilmiştir. Tunaya, Türkiye'de Siyasi, 482. Ayrıca asılsız Yunan iddialarına karşı kongrenin İtilaf Devletleri'ne sunduğu bildiri için bkz. Selçuk **Ural**, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ve Asılsız Yunan İddialarını Çürüten Bir Bildirisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Erzurum 2001, s. 272-278.

[120] Veysi **Akın**, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Akim Kalmış Bir Teşebbüsü: Paris Sulh Konferansı Heyeti", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1996, s. 11-23.

[121] Akın, s. 22-23.

1.5.1.2. Şükrü Kaya'nın İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne Katılışı

Şükrü Kaya, 4 Kanunusani 1334'te (4 Ocak 1918) I. Sınıf Mülkiye Müfettişi iken İzmir'de özel işleriyle meşgul olmak üzere memuriyetten istifa etmiştir[122].

Şükrü Kaya İstanbul'dan ayrılarak İzmir'e gitmiş ve İzmir'de bir süre öğretmenlik yapmıştır. 9. 10. 1334 (1918)-7. 1. 1335 (1919)[123] tarihleri arasında İzmir Darülmuallimatı'nda ve Darülmuallimîni'nde Tarih, Coğrafya ve Fransızca öğretmenliği görevlerinde bulunmuştur[124]. Bu süreçte Şükrü Kaya'nın İzmir'de ticaretle de uğraştığı bilinmektedir[125]. Şükrü Kaya İzmir'de bulunduğu bu dönemde bölgenin Yunanistan tarafından işgaline karşı vatanperverler tarafından oluşturulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin 'umur-ı hariciye' (dışişleri) işlerinde görevlendirilmiştir[126]. Şükrü Kaya, İttihatçı bir geleneğe ve düşünceye sahip bir milliyetçi kişilik yansımasının sonucunda, İzmir'in işgali ihtimaline karşı yurt savunmasında sorumluluk almak üzere bu cemiyete katılmıştır. Cemiyetin dışişlerinde aktif rol almasında, Fransa'da hukuk öğrenimi görmesi sonucunda iyi derecede Fransızca bilmesi de etkili olmuştur[127].

Şükrü Kaya, cemiyetin Paris Sulh Konferansı'na bir heyet gönderme teşebbüsünde bulunduğu sıralarda, etkin bir şekilde çalışmıştır. Şükrü Kaya, Cemiyetin dışişlerinde görev aldığından konferansa gönderilecek bu heyet içerisinde de aktif bir şekilde yer almıştır[128]. Şükrü Kaya'nın Ege'de Kuva-i Milliye'de silahlı olarak görev alıp almadığı sorusu tabii olarak akla gelmektedir. Yapılan incelemede Şükrü Kaya'nın Ege'deki direnişte bu türden bir görev almadığı anlaşıldığı gibi[129], onun Müdafaa-i Hukuk

---

[122] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Sicil Özeti.
[123] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Sicil Özeti.
[124] İçişleri Bakanlığı Arşivi, Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü'ne, T.C Kültür Bakanlığı Zat İşleri Direktörlüğünden gelen belge için bkz. Ek- 28.
[125] Bu çerçevede hatta İzmir'in bağımsızlığını kazanmasını müteakip, Ankara'da 19 Eylül 1922'de kurulan Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'nin kurucu ortaklarından birisi de İstanköylü Şükrü Kaya Bey'dir. Şükrü Kaya, İzmir'de ticari işlerle meşgul olmuş bir kişi olarak bu şirketin de öncülerinden olmuştur. Şükrü Kaya'nın daha sonraki yıllarda ticarete yönelik faaliyetlerde bulunması 1918'de İzmir'de bulunduğu dönemdeki ticari uğraşlarıyla yakından ilgilidir. Bu bilgi için bkz. Selim **İlkin**, "Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İlkbahar 1971, s. 200-201 ve 229.
[126] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No: 592. Şükrü Kaya'nın bu cemiyette üyelik yaptığına dair önemli bir veri de İttihat ve Terakki'nin İzmir Katib-i Umumiliğini yürütmüş olan Celal Bayar'ın yazmış olduğu anılarında mevcuttur. Celal **Bayar**, *Ben de Yazdım –Milli Mücadele'ye Giriş*, Cilt 5, Sabah Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 205.
[127] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No:592.
[128] Bu teşebbüsün akim kaldığı daha önce belirtilmiştir. Akın, s. 11-23.
[129] Bu konuda Garp Cephesi'nin nasıl teşekkül ettiğine dair yapılan önemli bir bilimsel çalışma taranmış ancak Şükrü Kaya'nın Kuva-i Milliye direnişinde ya da Batı Cephesi'nde düşmana karşı verilen mücadelede bizzat savaştığına ya da mukavemeti örgütlediğine yönelik bir ifadeye rastlanmamıştır.

Cemiyeti'ndeki faaliyetlerinin de oldukça sınırlı olduğu gözden kaçmamaktadır. Şükrü Kaya yukarıda belirttiğimiz temel sebepler çerçevesinde bu cemiyetin üyesi olmuş; ama bu cemiyetin ileri gelenleri arasında (kurucu kadrosu) yer almamıştır[130]. Cumhuriyet döneminin faal isimlerinden ve Atatürk döneminin en etkin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya, TBMM tarafından Batı Anadolu'da Mücadele-i Milli'ye katkılarından dolayı da İstiklal Madalyası verilmiştir. Menteşe Mebusu Şükrü Kaya, Riyaset-i Celile'ye yazdığı dilekçede İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azalığı yaptığını ve bu esnada İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderildiğini belirttikten sonra, TBMM'nin Müdafaa-i Hukuk üyelerine İstiklal Madalyası verilmesine yönelik kararı gereği, madalya talebinde bulunmuştur. Bu isteğe istinaden Dâhiliye Vekili, Başvekile bu konunun inhasının Mecliste açılması için arzda bulunmuş ve bakanlar kurulunda konu görüşüldükten sonra, başvekilin onayıyla Mecliste yapılan görüşmeler üzerine, Meclis başkanlığı Başvekâlet'e gönderdiği kararda, "Şükrü Kaya Bey'in Meclis-i Âli'nin ol-babdaki kararı vechile ber-kıt'a İstiklal Madalyasıyla taltife mazhar olduğu cihetle, ifa-yı muktezasına müsaade buyurulmasını rica ederim. (12. 05. 1926)" diyerek Şükrü Kaya Bey'in Meclis tarafından İstiklal Madalyası ile ödüllendirildiği belirtilmiştir[131].

1.5.2. Şükrü Kaya'nın Tutuklanması

Mondros Mütarekesi sonrasında meydana gelen olaylar incelendiğinde, ülkenin genel atmosferinin tamamen İttihat ve Terakki üyeleri ile, I. Dünya Savaşı sırasında İttihatçı hükûmetlerle birlikte çalışmış devlet ve siyaset adamları ve aydınların aleyhinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Tevfik Paşa Kabinesi'ne baskı yapan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Savaş suçluları ile Ermeni ve Rum Tehcirini uygulayanların yargılanmasını hükûmetten istemiş ve mevcut hükûmet de bu doğrultuda komisyonlar kurarak işe başlamıştır. İtilaf Devletleri'nin ve Hürriyet ve İtilafçıların baskısına dayanamayan Tevfik Paşa Hükûmeti, Meclisin padişah tarafından feshedilmesinden[132] bir müddet sonra istifa kararını açıklamıştır. 4 Mart 1919'da da

---

Hüseyin Rahmi **Apak**, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yayınları, 2. Baskı, XXIV. Dizi, S. 16, Ankara 1990, 230s. Dönemin kritiğini yapan Sebahattin Selek de Ege'de Kuva-i Milliye'nin sevk ve idaresinden bahsederken bir gruplandırma yapmaktadır. Ona göre Kuva-i Milliye'nin 4 tür kumandanı vardır. Bunlardan birisi de 'Sivil Kumandanlardır. Aydınlar arasından çıkan sivil kumandanlar şunlardır: Biga Kaymakamı Saraçoğlu Şükrü Bey, Mahmut Esat Bey (Bozkurt). Selek, s. 125-127.

[130] Tarık Zafer Tunaya'nın eserinde ise cemiyetin kurucu kadrosu verilmekte; ancak bu isimler arasında Şükrü Kaya bulunmamaktadır. Tunaya, Türkiye'de Siyasi, 481-482. s

[131] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030. 10/ 195. 337. 15, s. 1, 2, 3, 4, bkz. Ek- 29.

[132] " İktidardan uzaklaştırılmasına rağmen İttihatçıların Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu devam ediyordu. Damat Ferid Paşa, 2 Aralık'ta Meclis-i Ayan'da Meclis-i Mebusan'ın feshini teklif etti. Nihayet 21

Damat Mehmet Ferit Paşa yeni hükûmeti kurmuştur[133]. Yeni hükûmet İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin istekleri doğrultusunda savaş suçlularının, tehcir uygulaması sorumlularının ve Mondros Mütarekesi şartlarına karşı direnenlerin tutuklanması ve yargılanması ekseninde hızla takibata başlamıştır[134]. Bu takibat çerçevesinde Şükrü Kaya, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dışişlerinden sorumlu aktif bir üyesi olarak, Batı Anadolu'da Mondros Mütarekesi koşullarının uygulanmasına muhalif bir tutum ve eylem içerisindeyken, 1919'un Şubat ayı sonunda İstanbul Hükûmeti'nin emriyle tutuklanmıştır[135].

Şükrü Kaya bir süre İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde siyasi tutuklular için ayrılan hapishanede tutulmuş ve İzmir'in işgali üzerine meydana gelen olaylar çerçevesinde de İngilizler tarafından Malta Adası'na sürgüne gönderilmiştir.

Şükrü Kaya'nın İngiliz Yüksek Komiserliği'nin baskısıyla ve talebiyle İstanbul Hükûmeti tarafından tevkif edilmesi birden çok sebebe dayandırılabilir. Şükrü Kaya'nın tutuklanması öncelikle onun Tehcir sırasında üstlendiği misyonla[136] doğrudan ilgilidir. Bu konuda İngilizlerin Bekirağa'dan Malta'ya sevk ettikleri tutukluların yargılanmaları için hazırladıkları iddianame oldukça açıklayıcı niteliktedir[137]. Zaten ileride de değinileceği gibi Şükrü Kaya bu görevi çerçevesinde Ermeni soykırımı yapmakla suçlanmaktadır[138]. Şükrü Kaya'nın I. Dünya Savaşı sonrasında da Mütareke koşullarına ve işgallere karşı gelerek İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti üyesi olması da, tutuklanmasını hızlandırıcı bir etken olarak düşünülebilir. Ancak İngilizlerin baskısı

Aralık'ta padişahın iradesiyle Meclis kapatıldı. Padişah harp suçlularını cezalandırmakla İtilaf Devletleri'nin memnuniyetini kazanacağını düşünüyordu. İngiltere'nin arzulayacağı her kişiyi yakalayıp cezalandırmaya hazırdı. Padişah böyle düşünmesine rağmen, halkın üzerinde kötü bir tesir uyandıracağından çekindiğinden İttihatçılara karşı siyasetini oldukça sessiz uyguluyordu." Süleyman **Yatak**, "Malta Sürgünleri'nin Maaşları Meselesi", *Türk Dünyası*, C. 5, S. 59, 1991, s. 49.

[133] Sina Akşin, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir ve Diğerleri, s.70. Bu konuda ayrıca bkz. Şimşir, Malta, s. 80-86.

[134] "Damat Ferit Hükûmetinin en önemli üç işinden biri herhalde İttihat ve Terakkicileri kovuşturmak ve onları bir takım cezalara çarptırarak hem İtilaf Devletlerinin gözüne girmek hem İttihat ve Terakki'yi siyaset sahnesinden silmekti." Şina **Akşin**, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş, 1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 197. Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 147-148. İstanbul Hükûmetleri üzerinde Divanı Harbi Örfilerin kurulması ve bir anlamda eski İttihatçıların yargılatılması için İtilaf Devletlerinin yaptıkları baskı için bkz. Ferudun **Ata**, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK Basımevi, Ankara 2005, s. 116-120.

[135] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No:592.

[136] Tehcir esnasında hükûmet işlerini yürütmek ve muhacirlerin iskân ve iâşe işlerini sevk ve idare etmekle İAMM Müdürü ve sonra Genel Müdürü olarak görev yapmıştı. Bu konuda ayrıntılı bilgi tez içerisinde daha önce verilmiştir.

[137] 2738 Şükrü Bey (Kaya) Hakkında İngilizlerin Hazırladığı İddianame için bkz. Yalçın **Toker**, *Malta Sürgünleri'nden Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul 2006, s. 143.

[138] Şimşir, Malta, s. 258-259 ve 267.

üzerine, İstanbul Hükûmeti'nin emriyle İzmir'de tutuklanıp İstanbul'da Bekirağa'da hapsedilmesi ve sonra İngilizler tarafından buradan alınıp Malta'ya sürülmesi onun, daha çok savaş sırasındaki Ermeni Tehciri ile ilişkilendirilerek tevkif edildiğini ortaya koymaktadır.

1.5.2.1 Bekirağa Bölüğü'nde Hapsedilmesi

Bekirağa Bölüğü'ne[139] getirilen siyasi tutukluların tevkif edilmesi işi, 1919 yılının hemen başına yani Ocak ayına rast gelmektedir. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin emri ve isteği doğrultusunda İstanbul Hükûmeti derhal harekete geçmiş ve savaş sırasında yaşanan başta Tehcir olmak üzere her türlü olay çerçevesinde ihmali bulunanlar için bir kovuşturma başlatılmıştır. Bu doğrultuda İstanbul'daki ve Anadolu'daki bir kısım tutuklamaları İstanbul Hükûmeti; sınır boylarındaki ve cephelerdeki tutuklamaları da İngilizler yapmıştır. İki güç büyük bir yıldırma politikasıyla hareket ederek birbirini bütünler tarzda bu konuda kararlılık göstermekteydiler.

Ocak ayından itibaren ilk tevkif edilenlerin bazıları şunlardır:

> Doktor Tevfik Rüştü, Kara Kemal, Tevfik Hamdi Bey, Albay Ahmet Cevat, Kırklareli Mutasarrıfı Hilmi Bey, Çorum Jandarma Kumandanı Mehmet Tevfik, Trabzon Gümrük Müdürü Mehmet Ali, Trabzonlu Mustafa Kırzade (Trabzon İttihat ve Terakki Mensupları), Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal, Eski Sivas Valisi Mehmet Sabit, Eski Bursa Valisi Ali Osman, Gazeteci Hüseyin Cahit, Dâhiliye Eski Nazırlarından İsmail Canpolat, İttihat ve Terakki Katib-i Umumisi Mithat Şükrü, İzmir Eski Valisi Rahmi.[140]

Bahsi geçen ilk tutuklamalardan sonra Şubat nihayetinde yeni tutuklamalar baş göstermiştir, bu süreçte tutuklananlar ise şu kişilerden oluşmaktadır:

> Hariciye eski vekillerinden Ahmet Nesimi, Bolu eski mebusu Habib, gazeteci Ahmet Emin, Nafia eski nazırlarından Ali Münif, eski Ayan reislerinden Rıfat, Şura-yı Devlet eski reislerinden Halil, İttihat ve Terakki Merkezi Umumi Azası İzzet, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi, yine tutuklanan eski İttihat ve Terakki mensupları, İstanköylü Şükrü (Şükrü Kaya), Küçük Talat, İsmail Müştak vd…..[141]

---

[139] Bekirağa Bölüğü'nün geçmişi Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölümüne damgasını vurmuştur. Geçmişte de askeri hapishane olarak kullanılmıştır. Beyazıt'taki üzerinde Daire-i Umur-ı Askeriye yazılı büyük kapıdan girilen Harbiye Nezareti'nin arka tarafında bulunan iki katlı taş yapı, Sultan Murat zamanında Eski Saray adını da taşımıştı. Binaya bir ara Hassa Ordusu Karargahı ve Erkanı yerleşti. Binaya Bekirağa Bölüğü adı verilmesi Abdülhamit'in zamanına rastlamaktadır. Abdülhamit yönetimine muhalif genç Tıbbiyelilerden 31 Mart Olayı'nda dahli olanlara ve yine Mütareke döneminde de I. Dünya Savaşı'ndaki olaylarla ilişkilendirilen birçoğu İttihatçı subay, devlet adamı, siyaset adamı, aydın ve memur kesiminden onlarca kişi burada hapsedilmiştir. Sorgun, Mütareke Dönemi, s. 238. "İstanbul'da tutuklananlar Bekirağa Bölüğü adı verilen Harbiye Nezareti cezaevine tıkılıyorlardı. Ocak ayında başlayan tutuklamalar, Şubat ve Mart aylarına doğru gittikçe artarak korkunç bir insan avı biçimine dönüşecek, Bekirağa Bölüğü de günden güne tıklım tıklım dolacaktı. Bu cezaevine tıkılan sözde savaş suçluları ilerde ya Malta'ya sürülecekler ya da düzmece sıkı yönetim mahkemelerinde süründürüleceklerdi. İçlerinden ipe çekilenler bile olacaktı. Bu bakımdan Mütareke yıllarında Bekirağa Bölüğü'nün pek uğursuz bir yeri vardır." Bkz. Şimşir, Malta, s. 64-65.

[140] Sorgun, Mütareke Dönemi, s. 239.

[141] Sorgun, Mütareke Dönemi, s. 240.

Bekirağa Bölüğü'nde ve Malta'da geçirdiği esaret ve sürgün günlerinin bir nevi hatıratı niteliğinde kaleme aldığı yazılarında, tanıdığı arkadaşlarının ruh portrelerini çıkaran Hüseyin Cahit Yalçın, Şükrü Kaya hakkında da oldukça önemli tahlillerde bulunmaktadır. Hüseyin Cahit Bekirağa'ya daha yeni getirilmiş sabık Muhacirîn Müdürü için şunları söylemektedir:

> Sonradan bir kaya parçası kadar sert ve müheykel bir varlık olan Şükrü, o günlerde pek yumuşak ve muhitini yadırgamış bir halde etrafına gülümsemekten ve koğuşa fazla gelen mevcudiyetini affettirmeyi düşünmekten başka bir şeyle meşgul değil gibi görünüyordu. Tabiat ona müstehzi bir bakış ve gülüş vermişti. Bunu fark etmeyenler ihtimal ki azametli, mağrur ve kendini beğenmiş zannedebilirdi. Halbuki, zahiren bu uzaklaştırıcı istihza, sokulgan bir ruhu ihtiva ediyordu[142].

Damat Ferit Paşa'nın aldığı Divan-ı Harbi Örfi kararı Bekirağa Bölüğü'nde bulunan siyasi tutuklular arasında derin bir teessür, heyecan ve endişe uyandırmıştır. Mithat Şükrü'nün Hükûmetin aldığı bu kararı bildiren gazeteleri Bekirağa'ya getirmesi üzerine burada hararetli tartışmalar yaşanmıştır. İttihatçıların mason, farmason ve hain ilan edildiği o günün İstanbul matbuatına tepki gösteren tutuklular; kendilerinin ya harp suçu işlemek, ya da Ermenileri katletmek ithamlarından yargılanacaklarına dair haberleri yakından takip etmişlerdir. Şükrü Kaya İtilaf Devletleri'nden güç alarak İttihatçılardan adeta öç almaya kalkışan Hürriyet ve İtilafçılar için; " Rezilliğin böylesine de tesadüf yoktur da oldu işte. Batağa saplanıyorlar, sonra saplandıkları batağı anlarlar da iş işten geçmiş olur. Dur bakalım talih ne gösterir[143]." şeklinde tepki göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı bırakarak İstanbul'a döndükten sonra, Mondros Mütarekesi'nin ağır ve yıkıcı koşullarına karşı önlemler almak ve ülkeyi içine sürüklenen bu bedbin atmosferden kurtarmak maksadıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Öncelikle bir hal çaresi üretebilmek gayesiyle, subaylarla gizliden gizliye toplantılar düzenlemiş ve Ahmet İzzet Paşa'nın yeniden hükûmeti kurması için çalışarak, oluşacak bu yeni hükûmette Harbiye Nazırı olabilmenin yollarını aramıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu yöndeki çalışmalarında tam bir muvaffakiyet sağlayamamıştır[144]. Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı'nda devletin önemli kademelerinde hizmetleri bulunan devlet ve siyaset adamlarının, İngilizlerin isteğiyle

---

[142] Hüseyin Cahit **Yalçın**, "Tanıdıklarım: Şükrü Kaya", *Yedigün*, Sene: 3, No: 152, Cilt: 6, İstanbul 5 Şubat 1936, s. 10 ve 29. Aynı bilgi için ayrıca bkz. Hüseyin Cahit **Yalçın**, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, Yayına Haz. Cemil Koçak, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 165-167.

[143] Sorgun, Mütareke Dönemi, s. 302.

[144] Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 161-162. Sina Akşin, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir ve Diğerleri, s. 70-71. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selek, s. 205-214.

hükûmet tarafından tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'nde tutulmalarına tepki göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu duruma tepkisel bir şekilde yaklaşmasının temel nedenleri, Bekirağa'ya alınan kişilerin kritik görevlerde bulunmuş olmalarına ilaveten, birçoğunun kendi arkadaşı olması ve ileride başlatacağı istiklal mücadelesinde bizzat bu kişilerden yararlanma düşüncesi şeklinde özetlenebilir. Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Kıtaat-ı (sonradan III. Ordu olacak) Müfettişi olarak Samsun'a gitmeden önce, yani Mart ve Mayıs ayları arasında Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluları iki defa ziyaret etmiştir[145]. Bu ziyaretlerinden ikincisinde, Mustafa Kemal Paşa ile Şükrü Kaya samimiyetinin belirgin bir hal aldığı anlaşılmaktadır[146]. Bekirağa'da bulunanlar o günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Kurtuluş yolunda bir mücadeleye girişeceğinin farkındadır; ancak detaylar konusunda pek de fazla bir bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Bekirağa'yı ikinci kez ziyaretinden sonra, Şükrü Kaya Mustafa Kemal Paşa için şunları söylemiştir:

> Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir işe teşebbüs edeceğine inanıyorum, fakat öyle tahmin ediyorum ki bu iş sandığımızdan da daha büyük olacaktır. Gerçi çok açık bir şey söylememektedir; ama bildiğimiz, Mustafa Kemal Paşa'nın şu ana kadar dedikleri bile ehemmiyetlidir. Ancak yine benim kanaatime göre bu işler uzun zaman alacak, hem de çok zor olacaktır. Böyle bir işte Mustafa Kemal Paşa kolay işe soyunacak adam değildir. Ötesini sonra görürüz[147].

1.5.2.2. Malta'ya Sürülmesi

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgal edilmesi üzerine başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde bu durum şiddetle protesto edilmiştir. Bu olay karşısında Babıali İtilaf Devletleri'ne nota vermiş, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa (Çobanlı) orduya gönderdiği bildiride bütün birliklerin yerinde kalmalarını ve silah bırakmamalarını emretmiştir. Tam da bu günlerde hükûmetin emriyle Samsun ve havalisinde asayişi ve sükunu sağlamak üzere Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Kıtaat-ı Müfettişi olarak Samsun'a çıkmıştır. İngilizler bu durum karşısında iyiden iyiye kuşkulanmışlar ve Harbiye Nezareti'nden Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya niçin

---

[145] Sorgun, Mütareke Dönemi, s. 264-275.

[146] Mustafa Kemal Paşa Bekirağa Bölüğü'nü ikinci ziyaretinde özellikle Mithat Şükrü (Bleda), Fethi Bey (Okyar), Şükrü Bey (Kaya) ile ayrı birer görüşme yapmıştır. Bu görüşmeler elbette tutukluların moralini yüksek tutmaya ve kurtuluş için hal çarelerini onlarla müşavere etmeye matuf bir zeminde gerçekleşmiştir. Sorgun, Mütareke Dönemi, s. 338-339.

[147] Taylan Sorgun Bekirağa'da olayların canlı tanıklarından olan Mithat Şükrü ile yıllar sonra görüşmüş ve bu tarihi bilgileri toplamıştır. Bu bilgiye istinaden şunu da belirtmek gerekir ki, Şükrü Kaya aslında Mustafa Kemal Paşa'yı bu olaydan çok önce tanımakta idi ve bu görüşmeler Mustafa Kemal Paşa ile Şükrü Kaya arasında dostane bir bağın oluşmasına ortam hazırladı. Sorgun, Mütareke Dönemi, s. 344-345.

gönderildiğini sormuşlardır[148]. Tam da bu günlerde İngilizler büyük bir toplumsal infial olabileceğini düşünerek 'Malta operasyonu' gerçekleştirmeye başlamışlardır. İngilizlerin bu sürgün planını hayata geçirmesinde kuşkusuz tutuklu bulunan kişilerin serbest kaldıklarında İtilafların işgal planlarına karşı örgütlü bir direniş sergileyecek olmaları etkili olmuştur[149].

Aslında İngilizler Bekirağa'da tutuklu bulunan ve daha sonra Malta'ya sürülen bu siyasi sürgünleri yargılamak için, bir uluslararası mahkeme tertip etmeye çalışmışlardır. Bu doğrultudaki çabaları göstermesi bakımından şu bilgi önemlidir:

> 2 Nisan 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı Paris Barış Konferansı'nda bulunan Mr. Balfour'a uzunca bir yazı gönderir: Tutuklu Türklerin önemli bir kısmının, savaş tutsaklarına kötü davranmak, savaş yasalarıyla törelerini çiğnemek, malların yağma ve yok edilmesine katılmak gibi suçlardan sanık oldukları ileri sürülür. Bu sanıkların Batum'da ve başka yerlerde kurulmuş İngiliz mahkemelerinde yargılanamayacakları söylenir. Bunları yargılamak için bir Uluslar arası Mahkeme (International Tribunal) kurulması önerilir. Gerek böyle bir mahkemenin kurulması, gerekse de tutukluların Malta'ya sürülmesi konusunda Barış Konferansı'nın tez elden karar vermesi istenir[150].

Fransızlar İngilizlerin bu girişiminden o süreçte rahatsızdır ve Türklere diğer yenik İttifak Devletlere tanınan hakların tanınmadığından hareketle bu mahkemeye karşı çıkar ve sonuçta bu türden bir mahkeme teşekkül ettirilemez. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Bekirağa'da tutuklu bulunan İttihatçıların bu şartlarda tam olarak yargılanıp büyük cezalara çarptırılamamasından üzüntü duymaktadır. Ancak İngiliz Yüksek Komiserliği'nin tutukluların Malta'ya sürülme planı da kendi üzerinden önemli bir yükü kaldıracak olmasından dolayı Sadrazamın işini kolaylaştırmaktadır[151]. Sonuçta İngilizler Bekirağa'daki tutukluların hangi gerekçelerle ve nasıl bir mahkemede yargılanacaklarına dair somut bir adım atamadıklarından Malta'ya sürgün edilmesine karar vermişlerdir. Tutuklular hakkında İstanbul'da bulunan dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un Londra'ya gönderdiği telgraf olayların perde arkasını tahlil edebilme adına oldukça anlamlı gözükmektedir.

Amiral Caltrophe'un Malta sürgünleri için ortaya koyduğu görüş çerçevesinde şu değerlendirmede bulunulabilir:

> Bazı kimselerin Malta'ya sürülmelerinin asıl amacı, çıkabilecek bir ulusal Türk direnişini önlemektir. Sürgünlerin çoğu seçkin, dinamik ve gözü pek kişilerdi. Bir direniş hareketini örgütleyebileceklerdi. Hiç değilse İngilizler öyle sanıyorlardı. Türklere dikte edilecek barış şartları belli olunca Türkiye'de bazı patlamalar olabileceğini İngilizler sürekli olarak kaygıyla

[148] Şimşir, Malta, s. 124.
[149] Şimşir, Malta, s. 124.
[150] Şimşir Malta, s. 247.
[151] Şimşir, Malta, s. 125.

> düşünmüşlerdir. İzmir'in işgali yüksek barış konseyinin kararıyla olmuştur. Yani İzmir bölgesine Yunanlıların ayak basması, ileride Türklere empoze edilecek barış antlaşmasında öngörülecekti. Buna karşı tepkilerin başlaması, İngilizlerin korktuklarının bir belirtisi olarak görülmüştür. İstanbul'daki İngiliz makamları bundan gerçekten büyük telaşa kapılmışlardır. Bekirağa Bölüğü'nden bazı tutukluların serbest bırakılmaları ve İstanbul'da mitingler yapılması İngilizlerin telaşını daha da artırmıştır. Bekirağa Bölüğü'ne muhafızlar dikerek önlem alan İngilizler tutukluları önce kamyonlara ardından da gemiye doldurmuşlardır[152].

28 Mayıs 1919 gecesi Princess Ena Gemisi'ne 78 tutuklu getirilmiş, bunlardan 67'si Bekirağa Bölüğü'nden İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından alınmış ve bunların dışında askeri makamlarca tutuklanan 11 Kars Şurası üyesi de Bekirağa'dan getirilen tutuklularla birlikte sürgüne gönderilmiştir. Amiral Calthorpe'a göre, Bekirağa'dan alınanlar üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar; 1- 12 eski nazır veya politikacı, 2- 41 eski nazır, vali, politikacı, biraz daha küçük görevliler, 3- 14 subay, İngiliz savaş esirlerine kötü davranmaktan tutuklu bulunanlar. Şükrü Kaya bu sürgünde 2. gruptaki 41 kişilik liste içerisinde 2738 Şükrü Bey (Mülkiye Müfettişi) olarak belirtilmektedir. II. gruptaki sürgünlerin temel gerekçesi de 'asayişi bozmak, Ermeni sürgünü, Ermeni kırımı ve Ermenilere zulüm' şeklinde açıklanmıştır[153].

Şükrü Kaya, Malta'da kaldığı süreçte İngilizce bazı hikayeleri tercüme etmeye çalışmış; fakat bir İngiliz tutsağı olarak sonunun ne olacağı konusunda daima endişe ile yaşamıştır. Hüseyin Cahit'in anlattıklarına göre, Şükrü Kaya Malta'daki esaret günlerinde sürekli bir gelecek kaygısı altında ıstırap duymuştur[154].

---

[152] Amiral Calthorpe'un bahsi geçen oldukça önemli raporu için bkz. Şimşir, Malta, s. 128-131.

[153] Şimşir, Malta, s. 133-138.

[154] "Şükrü kendi istikbalinden hiç de ümit var görünmüyordu. İngilizlerin onu Ermeni Tehciri meselesine bulaştırmak için tevkif ettiklerine kuvvetle ihtimal veriyordu. İngilizlerin bu sınıf menfilerden şiddetli bir intikam alacaklarını zannediyordu. Bizim vaziyetimizi daha hafif buluyordu. Bu dertleşme dakikalarında ona ufak bir vicdan huzuru temin edebilmek için, kendisini iknaya çalışıyordum." Yalçın, "Tanıdıklarım: Şükrü Kaya…", s. 10. Şükrü Kaya'nın Malta günlerine dair yakın arkadaşı Ahmet Emin Yalman ise şunları kaydetmektedir: "Sonra Dâhiliye Vekili olarak meşhur olan Şükrü Kaya Bey Malta'da başlıca arkadaşımdı. Daima beraber gezdiğimiz için bize iki ahbap çavuş derlerdi. Biz de birbirimize ahbap unvanını vermiştik. Şükrü Bey, Malta'daki sürgünü yeni bir tahsil devresi haline koyanlardandı. Malta'da İngilizce öğrenmiş ve İtalyancaya da çalışmıştı. İngilizcesini kuvvetlendirmek için Robinson Crusoe'yu Türkçeye çevirdikten sonra Charles Gide'in İktisat Meslekleri Tarihi'ni ve diğer bazı Fransızca ve İngilizce eserleri de çevirmişti. Bahçede kendine mahsus bir köşe ayırmış, buraya marul, turp gibi işe yarar şeyler ekmişti. Kitapları arasında kafasını iyice yorduktan sonra bahçıvan kıyafetine girer, bahçesinde toprak kazmak ve marullarını sulamakla bir müddet vakit geçirirdi. Bana öyle geliyor ki Malta'daki hayattan en ziyade fayda görenlerden biri Şükrü Kaya'dır. Paris'teki tahsilinden döndükten sonra hayatta çok çabuk başarı elde etmiş, çok kolay nüfuz ve mevki sahibi olmuş, bunun tesiriyle biraz gevşemişti. Malta bu kötü tesirleri ortadan kaldırmış, Şükrü Kaya Bey'e kendi kendini incelemek, zayıf taraflarını görmek imkanını vermişti. Esasen pek iyi hazmedilmiş bir bilgi hazinesine, ilmi düşünmek ve ilmi usullerle iş görmek kudretine, metin ve berrak bir zekaya ve azimli bir tabiata sahip olduğu için, tabii Malta tecrübeleri sonunda varlığı daha da muvazeneli bir şekil aldı. Nitekim ilk Lozan Konferansı'nda da azınlık meselesine ait münakaşalarda kendini gösterdi ve memleketin siyasi hayatında uzun yıllar ön planda kaldı. Ömrünün son kısmını Gemlik'te zeytinlik sahibi diye tamamladı." Ahmet Emin **Yalman**,

Şükrü Kaya hakkında İngiliz Yüksek Komiserliği'nin hazırladığı iddianameye bakılırsa, Şükrü Kaya'nın bu endişelerinde aslında pek de yersiz olmadığı kolaylıkla anlaşılabilir[155]. Malta Sürgünlerini mahkeme önüne çıkarmak için İngilizler ne kadar çabaladılarsa da bu beyhude bir uğraştan öte bir anlam ifade etmemiştir. İngilizler böyle bir politikanın iflas ettiğini kabul etmek durumunda kalmışlardır. Her şeyden önce kendi başlarına giriştikleri bu harekette yalnız kalmışlar, müttefikleri Fransızlardan ve İtalyanlardan istedikleri desteği görememişler, bir Müttefik Mahkemesi oluşturamamışlardır ve daha da önemlisi sürgünler hakkında önemli bir suç unsuru bulamamışlardır[156]. Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi Malta Sürgünleri ile yakından ilgilenmiş ve her fırsatta esir değişimini gündeme getirerek onları İngilizlerin elinden kurtarmaya çalışmıştır. Ancak İngilizler Anadolu'daki milliyetçilerin (Kemalistlerin) güçlenmesinden endişe ederek esirlerin toptan serbest kalmasına sıcak bakmamıştır[157].

Şükrü Kaya, Malta'dan Anadolu'daki milli hareketi büyük bir heyecanla takip etmiştir. Milli Mücadele'ye hayranlıkla[158] bakan Şükrü Kaya, Malta'dan kurtulduktan sonra – İstiklâl Harbi ertesinde- Atatürk'ün yanında bir inkılap yapıcısı ve önderi olarak vazife alacaktır[159].

1.5.2.3. Esaretten Kurtuluşu ve Anadolu'ya Dönüşü

Malta'da bulunan sürgünlerin değişimi konusu, Londra ile Ankara arasında yapılan görüşmeler çerçevesinde ele alınmış, Mustafa Kemal Paşa burada bulunan eski arkadaşlarını kurtarmak için seferber olmuştu. Hatta Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey, Malta Sürgünleri'nden bazılarının salıverilecekleri taahhüdünü İngilizlerden almıştı. Bu sözlerini tutmayan İngilizlerle esirlerin hürriyetlerine kavuşturulabilmesi için Ankara Hükûmeti görüşmelerini sürdürmüştür. Ancak istenilen sonuca

---

Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-I, Yayına Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve A.Ş, II. Baskı, İstanbul 1997, s. 581.

[155] "1913-1914 yıllarında Mülkiye Müfettişiydi. 1914-1915 yıllarında Halep ve Adana vilayetlerinde göçmen işleriyle görevlendirildi. Bu vilayetlerde Ermeni sürgünü onun yönetimi altında yapıldı. Sürgün planlarını Adana ve Halep'te kendisi yaptı. Sürgünde isteksiz davranan Halep Valisi Bekir Sami Bey'i görevinden attırdı.." F. O. 371/6500'den naklen Şimşir, Malta, s. 281.

[156] Şimşir, Malta, s. 290.

[157] Şimşir, Malta, s. 424-425.

[158] Hüseyin Rauf Orbay'ın anılarına göre Malta'daki sürgünler Sakarya Zaferi üzerine bir bayram havasında kutlama yapmışlardır. Osman **Öndeş**, "Malta Sürgünleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 1, S. 11, 1970, s. 48-49.

[159] Yalçın, "Tanıdıklarım: Şükrü Kaya…", s. 10.

ulaşılamamıştır[160]. Çünkü İngilizler, İstiklal Harbi esnasında Malta Sürgünleri'ni Ankara'ya bir pazarlık kartı ya da kozu olarak kullanmışlar ve bu kişilerin bırakıldıkları takdirde Milli Mücadele'ye katılma ihtimallerinden dolayı da kaygılanmışlardır.

Şükrü Kaya İngilizlerin iddianemesine göre savaş suçluları arasında sayılmış ve kesin olarak cezalandırılacaklar arasında yer almıştır. Şükrü Kaya için bu aşamada Malta'dan kurtuluşun tek çaresi kaçmaktır. Gerçi İngilizler bu adayı tutukluların kaçamayacakları bir mekan diye tercih etmişler ve buradan 'kuş uçmaz' diyerek adadan kaçışın imkansız olduğunu ima etmişlerdir. Malta'daki sürgünlerin birçoğu eski ittihatçı gelenekten gelen gözü pek, komitacı kişilerden oluşmaktaydı. Bunlardan birisi de Kara Kemal Bey'di. Onun planları çerçevesinde aralarında Şükrü Kaya'nın da bulunduğu 16 sürgün Malta'dan 6 Eylül 1921 günü firar etmeyi başarmıştır. Bu kaçış planında Malta'da bulunan Basri Bey isminde süvari subaylığından emekli eski bir İttihatçıdan da büyük bir destek alınmıştır. 6 Eylül günü Malta'da izne çıkan sürgünler, Tricotti adında küçük bir İtalyan kaçakçı gemisi ile önce İtalya'ya, sonra da Almanya'ya geçmişlerdir. Böylece İngilizler tarafından kesinlikle yargılanıp cezalandırılmak istenen, içlerinde Şükrü Kaya'nın da bulunduğu bu grup, 6 eylül 1921'de[161] büyük bir başarıyla özgürlüklerine kavuşmuştur[162]. Şükrü Kaya, bir müddet İtalya ve Almanya'da kaldıktan sonra Anadolu'ya gelmiş, bir süre Ankara'da ikamet etmiş ve İzmir'in kurtuluşundan sonra İzmir'e geçmiştir[163].

1.5.3. TBMM'nin Lozan'a Davet Edilmesi

Mudanya Mütarekesi'nin (3-11 Ekim 1922) Türkiye ile İtilaf Temsilcileri arasında imzalanmasından sonra, gözler nihai barış senedi müzakerelerinin başlaması ve imzalanması meselesine çevrilmiştir. Türk milleti için Lozan'da yapılacak görüşmeler, bir milletin kaderini tayin noktasında hayati bir yere sahip olmuştur. Çünkü millet 9 Eylül 1922'de savaşın birinci ve askeri aşamasını zaferle noktalamıştır. Ancak bundan sonraki savaş ise, büyük fedakarlıklarla kurtulan yurdun, diğer hukuki ve siyasi

---

[160] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir, Malta, s. 423-514.
[161] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No: 592.
[162] "6 Eylül günü kaçanların isimleri şöyledir: 2667 Ali İhsan Paşa, 2686 Sabit Bey, 2696 Nevzat Bey, 2701 Bedrettin Bey, 2704 Macit Bey, 2719 Muammer Bey, 2723 Gani Bey, 2724 Ahmet Bey, 2733 Memduh Bey, 2737 Faik Bey, 2738 Şükrü Bey, 2743 Feyzi Bey, 2758 Mahmut Kamil Paşa, 2761 Kara Kemal Bey, 2774 Tahsin Bey ve Nemci Bey." Bu kaçış planı için sürgünler kendi aralarında para toplamışlar ve İttihat ve Terakki'nin bütçesinden 5200 İngiliz Lirası temin etmişlerdir. Ankara'nın Roma mümessili Cami Bey'in ve Bern'de bulunan İttihat ve Terakki'nin eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in bu plandan önceden haberdar oldukları da bilinmektedir. Şimşir, Malta, s. 490.
[163] T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No: 592.

bağlardan da kurtarılarak batı uygarlığı seviyesine çıkarılması yolunda verilecektir ki o da Lozan'da gösterilecek performansa bağlı olarak gelişmiştir. Lozan, Türk Kurtuluş Savaşı'nın silahsız, diplomatik ve ikinci safhasını teşkil etmiştir. Lozan'da Türk devleti Osmanlı Devleti döneminden kalan eski antlaşmalardan ve bağlardan kurtulma mücadelesi vermiştir. Bu bakımdan Lozan, modern Türkiye tarihinin keskin bir dönüm noktası olmuştur[164].

Barış görüşmelerinin nerede imzalanacağı konusu üzerine yaşanan tartışmalar, İtilafların İsviçre'nin Lozan kentine karar kılması ile neticelenmiştir[165]. Lozan Barış Görüşmelerine TBMM Heyeti'nin daveti ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

> Türkiye ile sulhu tesis edecek olan beynelmilel toplanışın 13 İkinciteşrinde Lozan'da olması kararlaştı. Lozan'a davet hakkında 27 Birinciteşrinde tebliğ olunan not şudur: "İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri, Ankara hükûmetine gönderdikleri 23 Eylül tarihli notalarına zeyil ve bu hükûmetin 4.10.1922 tarihli notasına cevap olarak, Şark'taki harbe nihayet verecek bir sulh muahedesi akdi maksadıyla, 13 İkinciteşrinde müzakereye başlamak üzere Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmetini Lozan'a murahhaslarını göndermeye davetle şereflenirler. Murahhasların tamam salahiyetli olması, fakat miktarca ikiyi geçmemesi İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri arasında kararlaştırılmıştır[166].

1.5.3.1. Lozan Barış Görüşmeleri Murahhas Heyeti ve Başkanının Belirlenmesi

Konferansa TBMM Heyeti'nin davet edilmesi akabinde, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükûmeti adına kimlerin Lozan Delegasyonuna seçileceği hususunda Hükûmet ileri gelenlerinin görüşlerini alarak, bu konuyu şekillendirmeye çalışmıştır. Dr. Rıza Nur anılarında, Lozan Konferansı'na seçilecek heyetin belirlenmesi öncesinde yaşanan tartışmalara ışık tutmaktadır. Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde bu meselenin görüşüleceği bir toplantı öncesinde, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Dr. Rıza Nur'a gelerek, Mustafa Kemal Paşa'nın Fethi Bey'i Konferans Heyeti'ne başkan seçmek istediğini ve buna karşı çıkılması gerektiğini belirtmiş; Dışişleri Bakanı olarak kendisinin başkanlığı hak ettiğini dile getirmiştir. Dr. Rıza Nur da Yusuf Kemal Bey'e, memleketin olağanüstü bir dönemden geçmesi gerekçesiyle bu yaklaşımından dolayı tepki göstermiştir. Yapılan bu toplantıda, Yusuf Kemal Bey'in önerisiyle Rauf Bey'in

---

[164] Aptülahat **Akşin**, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 106.
[165] "Mudanya Mütarekesi görüşmeleri esnasında teati edilen notalarda barış görüşmeleri için Lozan'da bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir. Barış görüşmelerine bir tarafta Türkiye, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılacaktı. Konferansa Türkiye'nin isteği ve ısrarı üzerine, boğazlarla ilgili meselelerin görüşmelerine katılmak için Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri konferansta gözlemci bulundurmuştu. Bulgaristan'ın Ege Denizi'nde bir mahreci bulunması işi görüşüldüğü zaman bu devletin temsilcisi de görüşmelere katılmıştı." Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963, s. 41.
[166] Bilsel, Lozan, C. II, s. 2.

heyet başkanlığı, Dr. Rıza Nur'un murahhaslığı kabul görmüştür. Yusuf Kemal Bey bu toplantıda intihap olunmamıştır. İsmet Paşa'ya da askeri müşavirlik verilmiştir, diğer birkaç müşavir de tayin edilmiş ve celse kapanmıştır[167]. I. TBMM'de özellikle muhalif unsurlar tarafından desteklenen görüş, Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi Rauf Bey'in başkan olarak temsil etmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. İçlerinde Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar), Vasıf Bey (Sivas), Hakkı Hami Bey (Sinop), Selahattin Bey (Mersin) gibi önde gelen muhalif kişilerin yer aldığı 15 mebus gizli celse talebiyle Meclise önerge vermişlerdir. Muhalif vekillerin önde gelen simalarından Hüseyin Avni Bey İngilizlerin 500 delege ile konferansa çıkarma yapacaklarını belirtmiştir. Tevfik Rüştü Aras ise Meclis'in öncelikli gayesinin delegasyonu teşekkül ettirmek olduğunu belirtmiş ve Türkiye'yi temel sorunlardan kurtaracak bir barışın da bu heyet aracılığıyla imzalanacağını vurgulamıştır[168].

Bu meselenin halli çerçevesinde, Gazi Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Lozan'a gönderilecek delegelerin seçimini şu şekilde belirtmektedir:

> Efendiler İzmir'den Ankara'ya döndüğümde, başlıca Mudanya Konferansı görüşmeleriyle uğraşıldı. Bir taraftan da hükûmette, mecliste ve komisyonlarda barış konferansına gönderilecek delegeler söz konusu oluyordu. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Reisi Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek delegeler heyetinin tabii üyeleri gibi görülüyordu. Ben henüz bu hususta kesin kanaat ve kararımı tespit etmemiştim. Ancak Rauf Bey'in başkanlığında bulunacak heyetin, bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın yanına verilmesini teklif etti. Bu teklife karşı fikrimi söylerken, İsmet Paşa'dan müşavir olarak edilecek istifade sınırlıdır. İsmet Paşa başkan olursa azami derecede istifade sağlanacağına ben de inanıyorum dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra Rauf Bey, delegeler meselesinde başladıkları, heyete kimlerin gireceği konusundaki faaliyetlerine devam ettiler[169].

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey ile bu mülakatı gerçekleştirdikten sonra Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın Lozan'a gönderilecek heyete başkan seçilmesine karar vermiştir. Bunu yaparken de İsmet Paşa'nın Mudanya'da göstermiş olduğu irade, itina ve performansa özenle riayet etmiş ve onu adeta görüşmeleri yürütüp yürütemeyeceği konusunda imtihana tabi tutmuştur. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa Lozan Müzakerelerini yürütmek üzere İsmet Paşa başkalığında bir heyetin teşekkülüne

---

[167] Dr. Rıza **Nur**, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2008, s. 22.

[168] Rıdvan **Akın**, "TBMM'nin Lozan Siyaseti ve Heyet-i Murahhasa'nın Karşılaştığı Belli Başlı Sorunlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 41, İstanbul Haziran 2000, s. 28.

[169] Gazi Mustafa Kemal **Atatürk**, *Nutuk*, 2. Cilt, Yayına Hazırlayanlar: Birol Emil, Melin Has-Er, Milli Eğitim Basımevi, II. Basım, İstanbul 1980, s. 287-288.

karar vermiştir[170]. Bu kararını da yapılan İcra Vekilleri Heyeti toplantısında açıklamış ve yeni Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın Lozan Murahhas Heyeti Reisi[171] olmasına kurulca karar verilmiştir[172].

Dönemin İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Orbay anılarında, Mecliste oluşan genel kanaate göre Lozan Heyeti baş murahhaslığına kendisinin düşünüldüğünü belirtmektedir. Hüseyin Rauf Bey bu düşünceye, Lozan'a gönderilecek diğer heyetlere, hariciye vekillerinin başkanlık edeceği gerekçesiyle karşı çıktığını, baş murahhas olarak Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in uygun olacağını dile getirdiğini ifade etmektedir. Yusuf Kemal Bey'e bu hususu açtığında onun da Lozan'a kendisinin başkanlığı çerçevesinde murahhas olarak katılacağını belirttiğini ve aksi takdirde görüşmelere katılamayacağını söylediğini aktaran Hüseyin Rauf Bey, bunun üzerine kendisinin Lozan Murahhas Heyeti başkanlığı için İsmet Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'ya önerdiğini söylemektedir. Hüseyin Rauf Bey İsmet Paşa'yı teklif ederken onun Mudanya Konferansı'ndaki diplomatik başarısını esas aldığını da vurgulamaktadır[173].

---

[170] "İsmet Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim. Beraberimde Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa vardı. Doğuda, aleyhindeki fikri ve fiili tepkilerden dolayı vazife yapmaya imkan göremediğinden Ankara'ya gelmeye mecbur olan Kazım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da kendisine vazife vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı bilindiği gibi İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da Delege Heyeti başkanlığını yapabilip yapamayacağı hususunu, mevcut bunca bilgilerine rağmen, bir daha inceledim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine tasavvurlarıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Sonunda müspet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir şifre telgrafta, kendisinin Hariciye Vekilliğinden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine bizzat yardımcı olmasını rica ettim. Ankara'dan hareketimden önce Yusuf Kemal Bey bana delege heyeti başkanlığı vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den kendisine bildirdiğim hususu yerinde bularak gereğini yapmaya çalıştığına dair cevap aldım." Atatürk, Nutuk, 2. Cilt, s. 288-289.

[171] Yılmaz **Altuğ**, "Atatürk ve Lozan Barış Konferansı'nın İlk Devresi", *ATAM Dergisi*, C. 4, S. 11, Ankara 1998, s. 417. Bu konuda ayrıca bkz. Aydın **Taneri**, "60. Yılında Lozan'ın Tahlili", *Ankara Üniversitesi Cumhuriyetin 60. Yılı Semineri*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No: 90, Ankara 26 Ekim 1983, s. 59-60.

[172] Rıza Nur, s. 23. "Bu noktada parlamento hukuku bakımından önem arz eden bir nokta üzerinde önemle durulmalıdır. Hükûmet, Meclis Başkanlığı'na bir tezkere göndererek görevlendirdiği delegelere 'mezuniyet verilmesi' için talepte bulunmuştur. Tezkerede Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın baş murahhaslığa, Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey ve eski İktisat Vekili Hasan Bey'in murahhaslıklara atandıkları, Zekai Bey (Adana), Celal Bey (Manisa), Zülfü Bey (Diyarbakır), Veli Bey'in de (Burdur) Heyet-i Müşavere'ye alınmasının kararlaştırıldığı meclise bildirilmektedir. Hükûmet adı geçen mebuslara mezuniyet verilmesini; ama gerçekte kendisine güvenoyu talep ederek, hem atama inisiyatifini elinden kaçırmamış hem de meclisten onay almış olacaktır. Sonuçta hükûmetin isteği doğrultusunda sadece baş delege İsmet Paşa için mecliste sembolik bir oylama yapılır. İsmet Paşa'nın baş delegeliği yeterince güçlü olsun diye ittifakla kabul edilir; ancak diğerleri için epey uzun bir muamele takip edilir. Delegelerin oylanması iktidar ve muhalefet gruplarının güç denemesi zemininde geçecektir." Bu bilgi için bkz. Akın, "TBMM'nin…", s. 29.

[173] Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul Aralık 2009, s. 540.

İsmet Paşa ve heyetinin Lozan'a TBMM Hükûmeti adına görüşmeleri yürütmek üzere görevlendirilmesi konusunda, dönemin önemli isimlerinden Kâzım Özalp da şunları söylemektedir:

> Ankara'da Meclis'te Lozan'a gidecek heyetin kurulması konusu tartışılıyordu. Mebusların bir kısmı Başvekil Rauf Bey'in gitmesini istiyordu. Konferansa katılacak diğer devletler toplantıda hariciye vekilleri tarafından temsil edileceklerdi. Bu nedenle Rauf Bey, bizim de Hariciye Vekilimiz tarafından temsil edilmemizi teklif ediyordu. Mustafa Kemal Paşa Mudanya Konferansı'nda tecrübe kazanmış, başarılı olmuş ve yetenekli bir devlet adamı olan İsmet Paşa'nın konferansa katılmasını istiyordu. İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliği'ne seçilerek baş temsilcimiz olarak katılması kararlaştırıldı. Yardımcılığına Rıza Nur ve Hasan Saka Bey seçildiler. Heyet kurularak Lozan'a hareket etti[174].

Ali Fuat Cebesoy'a göre de, TBMM'deki vekillerin çoğunluğu, Lozan görüşmelerine baş murahhas olarak Rauf Bey'in gitmesini istemiştir. Rauf Bey'in Avrupa'da tanınmış olması, diplomaside tecrübe sahibi olması, lisan ve usul bilmesi ona bu teveccühü kazandırmıştı. Heyet azası olarak da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le, Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur düşünülmüştü. Heyet ile beraber kalabalık bir müşavir ve mütehassıs grubu da tasarlanmıştı. Ancak Britanya ve Fransa Barış Konferansı'na Hariciye Vekili düzeyinde katılma kararı alınca, Türkiye'nin de İcra Vekilleri Heyeti Başkanı statüsünde konferansa katılması durumu zayıflamıştır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, salahiyetli ve tanınmış bir kişi olan Garp Cephesi kumandanı İsmet Paşa'nın baş murahhas olmasına karar vermiştir[175].

Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı tercih etmesi, İsmet Paşa'nın kendisine sadık ve bağlı bir destekçisi olması ile yakından ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa Mudanya Mütarekesi görüşmelerini başarı ile yürüten İsmet Paşa üzerinde durmuş ve onu Türk heyeti adına baş murahhas olarak Lozan'a göndermiştir. İsmet Paşa uluslar arası diplomasi alanında pek deneyimli olmasa da azimli ve çetin bir tartışmacı olarak öne çıkmıştır. Ayrıca ketum davranmayı bilmiş ve Atatürk'e sadakati ile de tanınmıştır. İsmet Paşa'nın Atatürk'ün tam güvenini kazanmış olması da bu karar da oldukça önemli bir paya sahip olmuştur[176]. Sonuçta İsmet Paşa ve beraberindeki heyet Atatürk'ten onay alarak Lozan'da asırlık meselelerin halli noktasında Türk milletinin ve devletinin haklarını savunmak için büyük bir sorumluluk almışlardır.

---

[174] Kazım Özalp ve Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, Ankara 1992, s. 21.

[175] Ali Fuat **Cebesoy**, *Siyasi Hatıralar (Büyük Zaferden Lozan'a)*, C. I, Yayına Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2002, s. 114-115.

[176] Bu önemli kişilik tahlili için bkz. Selahi R. **Sonyel**, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2003, s. 295. Bu konuda Atatürk'ün de temel inisiyatifini dikkate alarak İsmet Paşa'nın Lozan'a baş murahhas olarak gönderilme nedenleri için bkz. Akşin, Atatürk'ün Dış, s. 107-108.

Öte yandan İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Orbay'ın İngilizci diye bilinmesi ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk Bey'in de Sovyet yanlısı politikaları ile ünlenmiş olması bu iki zatın bu iş için uygun olmadığı izlenimini Mustafa Kemal Paşa'da uyandırmıştır[177], denilebilir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Lozan görüşmelerinin ilk safhasına baş murahhas olarak İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey'i uygun görmemesinde, Hüseyin Rauf Bey'in Osmanlı Hükûmeti adına Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olması da etkili olmuşturr. Bu yöndeki olumsuz imajından dolayı, Lozan Murahhas Heyeti Başkanlığı için Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey yerine, Batı Cephesi Komutanı ve Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde kısmen de olsa bir diplomatik deneyime sahip olan İsmet Paşa'yı[178] tercih etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan görüşmelerine heyet seçiminde, adeta kılı kırk yarmasının oldukça önemli sebepleri vardır. Kuşkusuz Lozan, yeni Türk Devleti'nin siyasi ve hukuki sahadaki ölüm kalım savaşıdır. Bu cümleden olarak Lozan'da Osmanlı'dan kalan tarihi sorunlarla karşı karşıya kalınacak[179] ve I. Dünya Savaşı'nın galibi egemen güçlerle masada diplomatik bir mücadele yaşanacaktı. Bu bağlamda başta murahhaslar olmak üzere tüm heyetin oluşturulmasında, Anadolu'daki milli hareketi ve TBMM'nin milli bağımsızlık fikrini (Misak-ı Milli) tam olarak savunabilecek bir grubun oluşturulması için çaba harcanmıştır. Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinin bu ilk aşamasında, İzmir'de bulunan Şükrü Kaya da 'mülkiye müfettişi' unvanıyla Türk heyeti içerisinde müşavir olarak yer almıştır[180].

---

[177] Erik Jan **Zürcher**, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), Bağlam Yayınları, 22. Baskı, İstanbul 2008, s. 239.

[178] "İsmet Paşa Lozan'a içinde derin bir kuşkuyla gitti. Omuzlarına istemediği bir sorumluluk yüklenmişti. Değil yalnız kendi meslek yaşamı, ülkesinin geleceği de buna bağlıydı. Komutanı Mustafa Kemal, ona yabancısı olduğu ve her halde dostça karşılanmadığı bir alanda görev vermişti. İsmet Paşa bu serüvene, işin altından kalkamayacağını bile bile, istemeye istemeye girişiyordu. Düşman asker olsa, nasıl dövüşeceğini bilirdi. Ama ne Avrupa diplomasisini, ne de onun kurnaz şeflerini ve silahlarını tanıyordu. Daha önce, tedavi için Almanya ve Avusturya'da geçirdiği birkaç hafta dışında, Avrupa'ya ayak basmamıştı. İsmet Paşa karşısındaki rakiplerinin gücünü çok iyi değerlendiriyordu. Gerçi, Lloyd George çekilmişti, ama Lord Curzon dizginleri hala elinden bırakmamıştı, üstelik Ortadoğu ülkelerinin gözünde kendi ülkesinin itibarını, Türklerin zararına olarak yeniden canlandırmaya kararlıydı." Kinross, s. 416.

[179] "Lozan Barış masasında münakaşa edilen meseleler, üç dört senelik yeni devreye ait ve yalnızca onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesapları görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı." Atatürk bu temel sorunları şu başlıklarda toplamaktadır: a-) Adli, Mali ve Siyasi Kapitülasyonlar, b-) Dış Borçlar, c-) Yabancı Müdahalesi. Bkz. Atatürk, Nutuk-II, s. 310-311.

[180] "Lozan Konferansı'nda (I. Lozan Görüşmeleri) Türk Murahhas Heyeti aşağıdaki kişilerden oluştu:
Başdelege: İsmet Paşa(İnönü)-Dışişleri Bakanı, Edirne Mebusu
Delege: Rıza Nur- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Sinop Mebusu, Trabzon Mebusu
Delege: Hasan Bey(Saka)-Eski Ekonomi Bakanı
Danışman: Prof. Dr. Veli(Saltık)- Burdur Mebusu

Türk heyetinin seçimi konusunda ise şu milli kriterin ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır:

> Heyette bulunacak kişilerin Osmanlı İmparatorluğu'nu yabancı devletlere verilen tavizlerle günü gününe yaşatmaya çalışan bir zihniyet içinde yetişmiş ve bu sistemi benimsemiş diplomatlar olmaması lazımdı. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Devletleri ile devamlı münasebetlere başladığı Tanzimat'tan sonraki devrede, İmparatorluğun dış münasebetlerini yönetenler Avrupa devletleri ile yapılan temaslarda kendilerini aşağılık duygusundan kurtaramamışlardı. Bu kimselerin, konferansta Türkiye'nin milli çıkarlarını koruyamayacakları tabii idi[181].

1.5.3.2. Birinci Lozan Görüşmelerinde Şükrü Kaya'nın Katıldığı Oturumlar

Lozan Barış Konferansı başlamadan önce, konferansın genel işleyişi ve düzeni hakkındaki tüzük ve prensipler belirlenmiş ve görüşmeler sırasında buna uyulmaya azami derecede riayet edilmiştir. Lozan Barış Konferansı Nizamnamesi'nin 5. maddesine göre konferansta esas olarak üç temel konu görüşülecektir. Bunlar 1- Topraklara, Askerliğe ve Boğazlara Ait İşler Komisyonu, 2- Türkiye'de Yabancıların Tabi Olacağı Usul Komisyonu, 3- Mali ve İktisadi Meseleler Komisyonu'dur. İngiliz

---

Danışman: Zülfü Tiğrel- Diyarbakır Mebusu
Danışman: Zekai Apaydın- Adana Mebusu(Eski Moskova Büyükelçisi)
Danışman: Celal Bayar- Manisa Mebusu
Danışman: Münir Ertegün- Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri
Danışman: Muhtar Çilli- Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı
Danışman: Şefik Başman- Maliye Teftiş Kurulu Başkanı
Danışman: Seniyüddin Başak- İstanbul Vakıflar Hukuk Müşaviri
Danışman: Şevket Doruker- Deniz Yarbayı
Danışman: Tevfik Bıyıklıoğlu- Kurmay Yarbay(Öğretmen)
Danışman: Tahir Taner- Adalet Bakanlığı Müsteşarı
Danışman: Nusret Metya- Dışişleri Bakanlığı İkinci Hukuk Müşaviri
Danışman: Hikmet Bayur- Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü
Danışman: Zühdü İnhan- Üniversite Profesörlerinden
Danışman: Fuat Ağralı- Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü
Danışman: Mustafa Şeref Özkan- Eski Nazırlardan
Danışman: Şükrü Kaya- Mülkiye Müfettişi
Danışman: Hamit Hasancan- Hilal-i Ahmer İkinci Başkanı
Danışman: Cavit- Eski Maliye Nazırlarından
Danışman: Hayım Nayun- Mühendis Okulu Fransızca Öğretmeni
Danışman: Baha- Adalet Bakanlığı Mezhep İşleri Müdürlüğü
Basın Danışmanı: Ruşen Eşref Ünaydın- Muharrir
Basın Danışmanı: Yahya Kemal Beyatlı
Umumi Kâtip ve Danışman: Reşit Saffet Atabinen ve birçok kâtip üye de bu heyet içerisinde yer almıştır." Kazım **Öztürk**, Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923-1927), I. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, No: I, s. 23-24. Ayrıca Lozan'a katılan müşavirlerin ayrıntılı listesi için bkz. Rıza Nur, s. 42. Lozan'ın I. devre görüşmelerine katılacak heyetin tam listesi için bkz. Ali Naci **Karacan**, *Lozan*, Yayına Haz. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Şubat 2011, s. 45.

[181] Gönlübol ve Sar, s. 42. I. Meclis'te Lozan Heyeti'nin teşkili sürecindeki tartışmalar, Osmanlı Hükûmeti'nin mali, diplomatik ve bürokratik kadrolarından ne ölçüde yararlanılacağı noktasında düğümlenmiştir. Bu kadrolardan yararlanılmazsa tam bir başarının olmayacağı endişesi meclisin genel havasına yansımıştır. Osmanlı bürokrasisinden ne derece yararlanılacağı sorunu sonunda çözümlenir. Buna göre, İstanbul Hariciye Nezareti memurlarından faydalanma kararı alınır. Bu konuda bkz. Akın, "TBMM'nin…", s. 29.

Murahhas Heyeti Başkanı Lord Curzon, konferansta görüşülecek tüm konuların bu ana başlıklar çerçevesinde karara bağlanacağını ve buralarda alınan kararları görüşmek üzere de genel toplanışların yapılacağını belirtmiştir. Bu komisyonlardan birincisine Britanya Başmurahhası Lord Curzon'un, ikincisine İtalya Başmurahhası Marki Garonini'nin ve üçüncüsüne de Fransa Başmurahhası Mösyö Barer'in başkanlık yapması kararlaştırılmıştır[182]. Komisyon çalışmalarına başlamış ve Askerlik ve Arazi Sorunları İle İlgili Komisyon'a başkanlık eden Lord Curzon öncülüğünde 25 toplantı yapılmıştır. Bu komisyona bağlı üç alt komisyon çalışmalarda bulunmuştur.

Bunlar; a-) Azınlık Komisyonu, b-) Ahali Değiştirme (Mübadele) Komisyonu, c-) Bulgaristan'a Ege Denizi'nde Mahreç Verilmesi Komisyonu[183] idi. Bu komisyonun ana amacı, sınırların belirlenmesi ve çizilmesiydi.

Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinin ilk aşamasında, Türk murahhas heyeti ile İtilaf temsilcileri arasında şu önemli sorunlar müzakere edilmiştir:

> Asya'da Irak, Suriye dolaylı olarak İngiltere ve Fransa ile Avrupa yönünde Yunanistan'la, kara ve denizde Bulgaristan'la ve denizde İtalya ile çözüme götürülecek sorunlar vardı. Trakya sınırında askersiz bölge ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkış sorunu konferansı çok uğraştırdı. Meriç sınırı Türk Heyeti'nin teklifine uygun olarak 'Thal Weg' hattı kabul edilip, Karaağaç da tamirat bedeli karşılığı olarak Türklere verildi. İngiltere ve Fransa'yı ilgilendiren Asya sınırında Suriye-Türkiye arasında Ankara İtilafnamesi esas alındı. Irak sınırı, Misak-ı Milli içinde bulunan Musul sorunu sulhu tehdit eden sorunların başında yer aldı ve çözümü sulh antlaşmasının sonuna ertelendi. Ege Adaları ile birlikte, sahaları küçük, önemleri fazla olan Meis Adası ve Tuna'daki Adacığı çetin görüşmelere konu oldu. Boğazlar rejimi, kapitülasyonlar sorunu konferansın kesilmesine neden oldu. Konferansın ikinci komisyonu Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu idi. İtalya Başmurahhası Garroni'nin başkanlığında kurulan bu komisyonda kapitülasyonlar tartışıldı. Üç alt komisyon halinde çalıştı. Konferansın üçüncü komisyonu Mali ve İktisadi Sorunlar Komisyonu'dur. Bu komisyon Fransız Başmurahhası Barrere'in başkanlığında ve dört alt komisyon halinde çalıştı. Dört alt komisyondan biri Gümrük ve Ticaret İşleri Komisyonu olup bunun başkanlığını Türk Murahhası Hasan Saka yapmıştır[184].

I. Lozan Görüşmeleri'ne danışman olarak katılan Şükrü Kaya, bu görevi sırasında Ahali Mübadelesi, Ekalliyetler, Mukaddes Emanetler, Hilafet Hukuku ve Asar-ı Atika görüşmelerine katılmıştır[185].

Şükrü Kaya Üçüncü Alt Komisyon çalışmalarına katılmış ve İtalyan Delege M. Montagna'nın yönettiği 'Uyrukluk ve Arkeolojik Araştırmalar' konusunda Türk tezini dillendirmiştir. Şükrü Kaya, Türk uyrukluğu sorununu bir Türk kanununun

---

[182] Bilsel, Lozan, C. II, s. 19.
[183] Öztürk, Türk Parlamento, C. II, s. 25.
[184] Öztürk, Türk Parlamento, C. I, s. 26.
[185] Öztürk, Türk Parlamento, C. III, s. 617. Bu konuda ayrıca bkz. T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No: 592. Ayrıca I. Lozan görüşmelerinde Şükrü Kaya'nın katıldığı bütün oturumlar için bkz. *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler*, (Çev. Seha L. Meray), Takım-I, C. II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 291, Ankara 1969, s. 1-392.

düzenlemekte olduğunu ve bu kanuna aykırı davranmanın Lozan'daki Türk temsilciler açısından mümkün olmadığını belirtmiş ve yine Türk Hükûmeti'nin uyruk değiştiren kişilere ülkede kalma hakkı vermeyeceğini belirtmiştir. Bu uyrukluk sorunu çerçevesinde, İtalyan delegesi Montagna'nın Türkiye'deki uyrukluk tanımının yeterince liberal olmamasına binaen eleştirisine, Şükrü Kaya da katılmaktadır. Şükrü Kaya aynı toplantıda, bu sorunun kapitülasyonların kaldırılması sonrasında Türk Hükûmeti'nin yapacağı yeni bir düzenleme ile çözülebileceğini dile getirmiştir[186].

Yine 'Uyrukluk ve Arkeolojik Araştırmalar' başlığındaki müzakerelerin birinde İngiltere temsilcisi M. Ryan'ın, Filistin'de bulunan Yahudilerin Filistin vatandaşı sayılmalarına yönelik girişimi üzerine Şükrü Kaya, işgal edilmiş olan Arap topraklarının Misak-ı Milli'ye göre Arap uluslarının vereceği karara göre yönetilmesi hükmü mucibince hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Böylece İngilizlerin Filistin'de yaşayan Yahudilere etabli (yerleşik) statüsü kazandırma çabalarına karşı Şükrü Kaya, Misak-ı Milli'nin Arap ülkeleri ile ilgili vaz ettiği maddeye dayanarak bu mesele ile Türk devletinin doğrudan ilgili olmadığını ileri sürmüştür[187].

İngiltere Temsilcisi M. Ryan, 1917'de Fahrettin Paşa öncülüğündeki Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilirken Hz. Peygamber'in kabrinden ve kutsal topraklardan alınarak İstanbul'a taşınan kutsal hazinelerin Türk Hükûmeti tarafından Hicaz Emirliği'ne iade edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. İngilizlerin bunu talep etmekte kendilerine göre iki önemli gerekçeleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Hicaz Kralı'nın bu eşyaların kendilerine iadesi konusunda İngiliz Temsilci Heyeti'ne başvurması; ikincisi ise, İngiltere'nin birçok Müslüman toplumu himaye etmesinden dolayı, uyruğunda yaşayan Müslümanların haklı alınganlıklarına saygı gösterilmesini sağlamak gayesinin gerçekleştirilmesidir[188].

İngiliz Temsilci M. Ryan'ın Türk Hükûmeti'ni kutsal emanetlerin teslimi konusunda bağlayıcı ve zorlayıcı yaklaşımı karşısında Şükrü Kaya, bu konunun yalnızca Müslümanları ilgilendirdiğini ve Müslüman olmayanların bu konu hakkında yargıda bulunamayacağını belirterek 'Hilafet Hukuku' çerçevesinde kurula şu bildiriyi okumuştur:

---

[186] Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, C. II, s. 188-199.
[187] Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, C. II, s. 202.
[188] Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, C. II, s. 203.

> Söz konusu eşya, bütün İslam topluluğunun malı olan kutsal kalıntılardır ve bunların Şeriat kurallarıyla yönetilmesi gerekir. Kutsal nitelikte olan eşyanın aynı kutsal nitelikteki bir yere girişi ya da böyle bir yerden çıkışı, din kurallarına bağlıdır. Bu gibi yer değiştirmelerin zorunluluğu ve din kurallarına uygunluğu, ancak İslam bilginlerince değerlendirilebilir ve Müslümanların halifesince yapılabilir. Bu yüzden, din açısından, sorunda ilgisi olmayanların bu soruna karışmaya hiç hakları yoktur; öte yandan, bizim de salt dinsel nitelikteki bir sorunda her hangi bir yüküm altına girmeye ne hakkımız ne de yetkimiz vardır. Bundan şu sonuç çıkmalıdır: Biz her hangi bir kutsal şeyin her hangi bir hükûmete ya da kişiye teslimi ya da eski yerine yeniden konulması konusunda hiçbir söz veremeyiz ve hiçbir yüküm altına giremeyiz. Önce böyle bir teslime ya da geri vermeye ilişkin din kurallarını değerlendirmek de mümkün değildir; üstelik uluslar arası bir belgeye, din kurallarına aykırı bir hükümler konulması da doğru olmaz. Kaldı ki bu gibi hükümler antlaşmaya konsalar bile, uygulanmayacaklardır; çünkü söz konusu kutsal eşyaya ilişkin alınacak bütün kararların din yasalarına uygun düşmeleri gerekir. Barış antlaşmasına böyle bir hüküm koyacak olursak, ileride bundan doğabilecek ve bu sorunun kutsal niteliğini ortadan kaldırabilecek sonuçlara sonradan boyun eğmek zorunda kalabileceğiz. Bu ise, kabulü mümkün olmayan bir durumdur. Bundan başka şunu da eklemeyi gerekli görürüz ki Müslümanların Halifesi kutsal yerlerin hizmetçisi ve koruyucusu sıfatlarını da taşımaktadır. Halife, bu kutsal yerlerdeki yetkilerini ve haklarını da istemektedir. Halife'nin Kutsal yerler (Havali-i Mukaddese) ve Kutsal Makamlar (Makamat-ı Mübareke) üzerindeki dinsel haklarını kaldırmak gücümüz dışında kalmaktadır. Halifelik yetkileri halifenin elinde bulunduğu sürece, hiç kimse böyle bir teklifte bulunamaz. Özet olarak, Müslümanların din konularına ilişkin her sorunun çözümü de, yalnız Müslümanlara düşmektedir. Dinsel sorunları siyasal sorunlara karıştırmamayı gerektiren bütün nedenleri, devletlerin göz önünde tutacaklarını ummaktayız[189].

M. Ryan'ın taleplerine karşı 'Hilafet Hukuku' kapsamında önemli bir savunuda bulunan Şükrü Kaya'ya, İtalyan temsilci M. Guariglia da destek vermiştir. Sonuçta M. Ryan kendi görüşleri meyanında, somut bir karar çıkartamamış ve Şükrü Kaya'nın ileri sürdüğü tez doğrultusunda bu oturum kapanmıştır[190].

1.5.4. Şükrü Kaya'nın İzmir Belediye Başkanlığı'na Tayin Edilmesi

Şükrü Kaya, Lozan'da müşavir olarak çalışmalarını sürdürdüğü sırada, İzmir'de vekâleten yürütülen belediye başkanlığı için yapılan seçimlerde, İzmir Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir. İzmir Valisi Abdulhalık (Renda) Bey'den Lozan'a gönderilen telgrafta, "Lozan Heyet-i Murahhasamız müşavirlerinden Şükrü Kaya Bey'in İzmir Belediye Riyaseti'ne intihab ve tayin edildiği ve bu durumun kendisine tebliğ edilmesi hususu" belirtilmektedir[191]. İzmir 15 Mayıs 1919'dan 9 Eylül 1922'ye kadar Yunan işgali altında kalmış ve bu süreçte İzmir'de beledi işler Yunanlıların gözetiminde Türk idareciler tarafından yürütülmüştür. Bunlardan bir tanesi de İzmir'in kurtuluşundan hemen önce işgal sırasında Yunanlılarla işbirliği yapan Hacı Hasan Paşa'dır. Hacı Hasan Paşa 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşundan hemen önce İzmir'i terk etmiş ve

---

[189] Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, C. II, s. 204-205.
[190] Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, C. II, s. 205.
[191] *BOA, HR. İM,* 62 / 52, bkz. Ek- 31.

belediye başkanlığı da boş kalmıştır. İzmir'in kurtuluşundan hemen sonra Düyun-u Umumiye İzmir örgütü eski müdürü Abdulhalık Renda Bey vali vekilliğine getirilmiştir. İzmir'de Hacı Hasan Paşa'nın başkanlığı terk etmesiyle birlikte valilik bir heyet atayarak belediye işlerine geçici bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu heyette, Tüccardan Mithat, Tüccardan Alaiyelizade Hali, Mahmut Tahir, Akarcalızade Vehbi, Tüccardan Vahidettin, Doktor şehri Behor Benadava ve Alemdarzade Ethem Efendi yer almıştır. Vali Abdulhalık Bey de yeni belediye heyeti seçilinceye kadar başkanlığa vekâlet edeceğini açıklamıştır. 4 Ekim'de yayınlanan bir bildiri ile İzmir Belediye Meclisi için seçimlerin yapılacağı belirtilmiş ve bu doğrultuda aday listeleri de gazetelerden duyurulmuştur. Yapılan seçimler sonucunda yeni belediye heyeti teşekkül etmiş ve belediye heyetini oluşturan azalar da kendi aralarında gizli olarak yaptıkları seçimle Şükrü Kaya'yı İzmir Belediye Reisi olarak seçmişlerdir[192].

1.5.4.1. İzmir Belediye Başkanlığı'ndaki Faaliyetleri

Şükrü Kaya her ne kadar Belediye Reisi seçilse de kendisinin Lozan Konferansı'ndaki müşavirlik görevi dolayısıyla, İzmir'le yakından ilgilenmesi pek mümkün olmamıştır. Onun yerine İzmir Belediye Meclisi, Bekir Behlül'ün belediye başkanlığına vekâlet etmesini kararlaştırmıştır. Şükrü Kaya Lozan Konferansı Görüşmeleri'nin inkıtaya uğraması üzerine, Fransa'ya giderek orada I. Dünya Harbi'nde tahrip edilmiş şehirleri tahlil etmiş ve şehirlerin yeniden imarı hususunda araştırmalar yapmıştır[193].

Şükrü Kaya'nın devraldığı belediye, İzmir'deki Yunan işgalinden yeni çıkmış, Kurtuluş Savaşı boyunca Yunan boyunduruğunda kaldıktan sonra Türk-Yunan Savaşı'na sahne olmuş ve yenik Yunan kuvvetleri tarafından terk edilirken de ateşe verilmiştir. Bu konuda Bezmi Nusret'in olayı aktarımı, 'İzmir yangını ' trajedisini bütün açıklığıyla tarif etmektedir:

---

[192] Aday listeleri şu kişilerden oluşuyordu. Tahir Kenan (Beyrut Eski Belediye Reisi), Ali Rıza, Şükrü Kaya, Dr. Esat, Dr. Menekşelizade Hüsnü, Tokadizade Şekip, Giridli Raşid, Avukat Bekir Behlül, Ömer Muharrem, Moralızade Ahmet, Eczacı Süleyman Ferit, Avukat Hafız Ethem, Dr. Taşlızade Ethem, Dr. Şehri, Kırımızade Ömer Lütfü, Eski mektupçu Kamil, Hacı Yavaşzade Şükrü, Şerbetçizade Hüseyin Galip, Avukat Fazıl Kasım, Evliyazade Refik ve Uşakızade Muammer. Ahenk, 4 Teşrinisani 1922'den naklen Erkan Serçe, "İzmir Belediyeciliğinin Tarihsel Gelişimi (Tanzimat'tan 1945 Yılına Kadar)", Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1996 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 122. Yeni adaylar ve aldıkları oylara göre şöyle sıralanıyordu: Bekir Behlül (4230), Kamil (4086), Evliyazade Refik (3857), Kırımi Ömer Lütfü (3603), Hacı Hüseyin (3545), Şehri (3096), Haydar Şükrü (3080), Eczacı Ferit (3064), Alemdarzade Ethem (3058), Şükrü Kaya (2922), Muammer (2817) ve Şekip (2115) Beyler. Tanin, 29 Kasım 1922'den naklen Serçe, s. 122.

[193] Serçe, s. 123.

> 9 Eylül'de Bornova yolundan akan süvarilerimiz iptida şehitler semtinde görüldü. Ve bir anda İzmirlilerin çılgınca tezahüratı içinde bütün şehire yayıldı. Ne çare ki düşman, gemilere kaçarken İzmir'i de ateşe vermişti. Şehrin yarısı yandı, harabeye döndü. Garip bir tecellidir ki ilk yanan yer benim validemin Ermeni mahallesinde Haliliye caddesinde 4-3 numaralı babasından kalma evi oldu. Bu evin cephesi Ermeni mahallesine, arkası İmarat ve İnşaat Şirketi'nin açtırdığı bulvara düşüyordu. Bulvar tarafında Molozlar yığılmıştı[194].

1923 İzmiri'ni sorunlar yumağı şeklinde nitelemek hiç de abartılı bir ifade sayılmasa gerektir. Çünkü 13 Eylül'de büyük İzmir yangını şehri harap hale getirmiş; Ermeni, Rum ve Ecnebi mahallelerinin de dahil olduğu şehrin ¾'lük kısmını yok etmiştir.

İzmir yangınının bilançosu şu şekilde özetlenebilir:

> İstatistik müdüriyetince Mart 1923'te açıklanan verilere göre İzmir'de mevcut 42945 haneden 14004 tanesi tamamen yanmıştı. Kalan mağaza ve dükkan sayısı ise sadece 9696 idi. Bunlardan 6410'u Müslümanlara, 1638'i Rumlara, geri kalanı ise Musevilere ve Ecnebilere aitti. Şehrin tüm kanalizasyon şebekesi yok olmuştu. Eski İzmir'den sadece şehrin kenarları ve ortamda tamamı yanmış koca bir delik kalmıştı. İzmir, artık ihtiyaç duyduğu olağan hizmetlerin yanı sıra, imar edilmeye ve belki de yeniden kurulmaya muhtaç bir şehirdi. Bunun ise pek de kolay olmadığı kısa sürede anlaşılacaktır[195].

İzmir'de 1922 yangını, imar meselesini en öncelikli sorun olarak ön plana çıkarmıştır. İzmir'de bu dönemde yangının getirdiği hasarın onarımı, kentin yeniden yapılandırılması ve bütçeden kaynaklanan sorunlar, İzmir'de ciddi bir ekonomik sorunun yaşanmasına ortam hazırlamış ve bunlara bağlı olarak da kentte mesken bunalımı ve hayat pahalılığı gözle görülür ölçüde kendisini hissettirmiştir[196].

Şükrü Kaya İzmir Belediye Başkanlığı zamanında, kentteki hayat pahalılığının önüne geçebilmek bakımından bir takım önlemin hayata geçirilebilmesi için çalışmıştır. Bu dönemde hayat pahalılığına karşı alınması düşünülen önlemler şöyledir:

> Hayat pahalılığı onu oluşturan sebeplerin üzerine yürümekle çözümlenebilirdi. Hayat pahalılığı ile mücadele için belediyenin Şükrü Kaya Bey zamanından beri çalışmaları vardı. Malların ucuza satılacağı küçük hal ve pazarlar yapmak istiyorlardı. Halkın hiçbir şekilde tahammülünün kalmadığı bu konuda Ticaret Odası'ndan, Borsadan, Belediyeden ve bu işin uzmanlarından gerekli bilgilerin alınması ve bir 'Mücadele Komitesinin' oluşturulması düşünülmüştür. Kısıtlı paranın, örneğin dışarıdan elbise alınmasına harcanmaması için yerli mallarının kullanılması teşvik ediliyordu[197].

Şükrü Kaya'nın İzmir Belediye Başkanlığı dönemine ait 1923 bütçesi 'zorunlu olarak mütevazı ama gerçekçi' bir şekilde hazırlanmıştır. Nitekim öngörülen gelirlerin yüzde 96,57 oranında tahsil edilmesi bunu kanıtlamaktadır[198]. İzmir'in kurtuluşundan sonra aslında mücadele edilmesi gereken en önemli sorun, büyük yangının ortaya çıkardığı

---

[194] Kaygusuz, s. 215-216.
[195] Serçe, s. 121-122.
[196] Baran, s. 49-50.
[197] Baran, s. 54.
[198] Serçe, s. 167.

tahribat ve yıkım olmuştur. Şehirde acil olarak bir imar planına ve yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü bu durum, sadece bir imar ve alt-üst yapı sorununu ortaya çıkarmamış; aynı zamanda asayiş, mesken, sağlık ve hayat pahalılığı problemlerinin de tetikleyici ana unsurunu oluşturmuştur. Şükrü Kaya 1923'te bu temel sorunla uğraşmaya başlamadan evvel, günlük olağan beledî işlerle mücadele etmekteydi. Temizlik sorunu, kanalizasyon meselesi, başıbozuk-denetimsiz esnafın otokontrolünün sağlanması konuları, bu sorunların başını çekmekteydi. Şükrü Kaya, kendi başkanlığı sırasında büyük yangının ortaya çıkardığı tahribatı ortadan kaldırmak ve yeni bir imar plan ve projesini hayata geçirmek için Avrupa'ca tanınmış Şevki Paşa'ya bu plan ve proje işini havale etmiştir. Şükrü Kaya zamanında çakılan bu kıvılcım, bu sorunun çözümü adına önemli bir adımı teşkil etse de, İzmir'in imarı ile ilgili köklü gelişmeler ancak 1930'dan sonraki sürece yani İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz devrine denk gelmektedir. Şükrü Kaya'ya göre, yanan İzmir'in imar işi, gelirleri kısıtlı ve yeterli bir Belediye Kanunu'nun olmadığı bir Türkiye ortamında sadece belediyenin değil, tüm Türkiye'nin meselesidir. Yine Şükrü Kaya, İzmir'in topyekûn bir seferberlikle devletçilik nazarıyla bakılarak yeniden yapılandırılabileceğini savunmaktaydı. Şükrü Kaya, yangın yeri dışında da çeşitli çalışmaların yürütülmesine öncülük etmişti. 1923'te onun başkanlığı döneminde seylap tehlikesine karşı yağmur sularının indiği yerlere kum depolarının yapılması kararlaştırılmış, sokak ve kaldırımların ıslahına ve tamir işine başlanmıştı. İstimlakler yapılarak bazı yolların yapılmasına başlanmıştır. Bunların dışında belediye tarafından mezbaha, et, sebze ve balık hali inşa edilecekti. Ayrıca İzmir Belediye Başkanı Şükrü Kaya, İzmir'in altı daireye ayrılacağından bahisle, her dairenin kendi alanına bağlı olacağını belirtmiş ve buralarda kurulacak dispanserlerde halkın parasız bir şekilde hizmetten yararlanacağını söylemiştir. Yine bunlara ek olarak şehrin belirli bölgelerinin ağaçlandırılması, aydınlatılması, temizlik işlerinin geliştirilmesi, esnafın sıkı bir denetime tabi tutulması da planlanmıştır[199].

[199] Tüm bu beledi gayretlerin gerçekleştirilebilmesi elbette maddi olarak yeterli imkana sahip olma durumuyla yakından ilgilidir. Şükrü Kaya bunları hayata geçirirken ya da birçoğunu tasarlarken, 1923 Türkiye koşullarını da şu tenkitle gerçekçi bir dille ortaya koymaktadır: "Belediye işleri kanun, ev, paraya tevakkuf eder. Bugünkü belediye kanunu elli altmış senelik bir kanundur. Ve bugünkü ihtiyaca kesinlikle tekabül etmemektedir. Böyle olmakla beraber belediyenin faaliyetine hail olan en büyük mania kanundan ziyade parasızlıktır. İzmir şehrinin bu sene birtakım duhuliyeleri artırmak kanunda mevcut olduğu halde şimdiye kadar tatbik edilemeye şu veya bu menbadan istifade etmek şartıyla sıkı sıkıya yapabildiğimiz varidat bütçesi dört yüz bin liradır. Bugün Avrupa'da İzmir'in rub'u kadar bir şehrin bütçesinde ayıp ve noksan teşkil eder. Eğer bu devre-i teşriyede ve halet-i maddiyeleri ıslah edilmezse en iyi çare belediyeleri ilga ederek halkı da belediye var, düşünüyor falan diye iğfal etmemektir." Türk Sesi, 16 Temmuz 1923'ten naklen Serçe, s. 181-182.

Ne var ki bunlar maddi olanaksızlıklar ve kanunların eksikliğinden ya da yetersizliğinden dolayı tam olarak gerçekleştirilememiştir[200].

Türkiye'de belediyecilik ve şehirleşme alanındaki uygulamalar esas olarak 1930'dan sonra çıkarılan kanun, yönetmelik vb. hukuksal ve idari düzenlemelerle bir sistematiğe kavuşturulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı'dan devralınan müzmin sorunlar ve büyük bir savaşın geride bıraktığı yıkım birlikte düşünüldüğünde; 1923-1930 arası dönemde yeni Türk Devleti'nin belediyecilikte attığı adımlar, 1930 sonrası gelişmelere temel oluşturmaktadır[201].

Bu kapsamda yapılan yenilikler bağlamında, Cumhuriyetin ilk yıllarında idare sisteminde benimsenen metotlar şu esaslar doğrultusunda gerçekleşmiştir:

İlhan Tekeli, 1923'ten sonra planlamada ileri sürülen çözümlerin, bir önceki devrenin problemlerine ve sıkıntılarına tepki olarak ortaya çıktığını ve cumhuriyetin bu döneminin, Osmanlı düzenine bir tepki olan politikasının başlıca dört grupta toplanabileceğini ifade ederek bu gruplandırmayı şu şekilde yapar:

> 1- Yeni yönetim ve kültür merkezini İstanbul'dan Ankara'ya taşımak,
>
> 2- Birçok il merkezini idari ve kültürel merkez haline getirerek çevrelerine ve bölgelerine sosyal değişmeyi yayacak modern şehirler meydana getirmek.
>
> 3- Ülkeyi demir ağlarla örmek, koloniyel yapının ağaç sistemi şemasından ağ şemaya geçmek, karayollarını, demiryollarını besleyecek şekilde geliştirmek.
>
> 4- Küçük Anadolu şehirlerine büyük devlet endüstrilerini yaymak[202].

1930'lu yıllarda Atatürk'ün Dâhiliye Vekilliği'ni yapan Şükrü Kaya, İzmir'in yeniden yapılandırılması çalışmalarında Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz'un önünü açmış ve bu meyandaki gayretlerde başat rol oynamıştır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 1930'da İzmir'in imarı için kurulan komisyona başkanlık etmiş ve bu komisyonda belediyenin İş

---

[200] "Eski yangın yerlerinin bir ticaret merkezi olacağı söylenmesine rağmen, pek bir şeyin yapılmamış olması, bir caddenin enkazını temizlemek yerine park yapılması, mezbahanın elektrik işlerinin tamamlanmamış olması, savaş esnasında başlanan -örneğin Basmahane Bulvarı'nın bitmemiş olması, Gazi Bulvarı'nın açılmamış olması- soyguncuların ve serserilerin konakladığı bu yerlerle ilgili ümitleri yavaş yavaş söndürüyordu." Bkz. Tülay Alim **Baran**, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923-1938)*, Arma Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2003, s. 59.

[201] "Cumhuriyetin belediyecilik anlayışının 1930'lu yıllarda benimsendiğini söyleyebiliriz. Belediye, Hıfzısıhha, Belediyeler Bankası, Yapı ve Yollar ve İstimlak Kanunları'nın ardı ardına çıkarıldığı bu yıllar, etkisini günümüzde de sürdürmektedir. Ancak İlhan Tekeli'nin de belirttiği gibi bu dönemin öncesi yani 1923-1930 arası durağan bir dönem değildir. Bu dönem Cumhuriyetin belediyecilik anlayışının oluştuğu yıllardır. Kurtuluş sonrasında, belediyecilik ve ülkenin imarı açısından iki önemli sorun çözüm beklemekteydi. Sorunlardan birincisi, savaş sırasında büyük bir yıkım geçiren Batı Anadolu kentlerinin imar edilmesi ve savaş sonrasının koşullarına uydurulmasıydı. Mübadele ile nüfus oranlarında büyük bir azalma yaşayan Batı Anadolu kentlerinde küçük üretim ve hizmet kesiminde önemli açıklar belirmiş, bazı yerleşim yerleri ise geçirdikleri yıkım sonucu neredeyse haritadan silinmişti." Serçe, s. 118.

[202] İlhan **Tekeli**, *Bölge Planlama Üzerine*, İstanbul 1972, s. 113-123'ten naklen Baran, s. 45.

Bankası'na borçlanmak suretiyle bütçesine dâhil ettiği 2 milyon liranın nereye harcanacağı dahi planlanmıştır[203]. İzmir Belediyesi tarafından yaptırılan ve şehrin imar faaliyetlerine büyük bir katkı sağlayan İsmet Paşa Bulvarı, 9 Nisan 1933'te Şükrü Kaya tarafından açılmıştır. 1934'te de Basmahane'den Alsancak'a ve İtfaiye Merkezi önünden Alsancak'a açılan Şükrü Kaya ve Kazım Özalp Bulvarları da hizmete açılmıştır[204].

Şükrü Kaya Lozan'dan dönünce çok uzun bir süre belediye reisliğini devam ettirememiş, TBMM'nin II. Dönem seçimleri için aday olmuş ve Meclise Muğla Milletvekili olarak katılmıştır. İzmir Belediye Başkanlığı ile Parlamentodaki görevin beraber yürümeyeceğini bilen Şükrü Kaya, Belediye başkanlığı görevini bırakmıştır[205].

[203] Baran, s. 60.
[204] Baran, s. 70-71.
[205] Serçe, s. 123.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÜKRÜ KAYA'NIN SİYASİ YAŞAMI

2.1. MİLLETVEKİLİ OLUŞU

II. Dönem TBMM seçimleri sonucunda Menteşe (Muğla) Mebusu adayı olan Şükrü Kaya, 312 oy almıştır. Bu sonuç Menteşe Heyet-i Teftişiye Azaları tarafından tetkik edilmiş (16 Temmuz 1923), onaylanmış ve TBMM 5. Şubeye sevk edilmiştir. Bu şube tarafından yapılan inceleme sonucunda da Şükrü Kaya'nın 11 Ağustos 1923'te intihap mazbatası onaylanmıştır[206]. TBMM Arşivi'nde bulunan, Şükrü Kaya'nın Meclis'e Menteşe Mebusu olarak intihap edildiğine dair 592 Sicil Numaralı dosyasında, şu bilgiler yer almaktadır:

TBMM II. Devre Evrakı — Sicil No: 592

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne II. Devre-i İntihapta aza intihap olunan zevat-ı kirama mahsus muhtasar tercüme-i hal varakasıdır.

Daire-i İntihabiyesi: Muğla(Menteşe) — Mesleği: Hukuk-u Teşebbüs

İsmi: Şükrü Kaya — Tarih-i Tevellüt: 9 Mart 1883

İstanköy Doğumlu

Pederi: Ahmet Rüştü

İntihaptan evvel son memuriyeti: İzmir Belediye Riyaseti/İzmir Belediye Reisi

312 rey ile intihap olunmuştur. 11 Ağustos 1923'te Meclis'e iltihak etmiştir[207].

Şükrü Kaya'nın II. Dönemde Meclis'e Muğla (Menteşe) bölgesinden milletvekili olarak girmesinde, şüphesiz Muğla'ya yakın bir ada olan İstanköy (Kos) doğumlu olmasının büyük bir etkisi vardır. Şükrü Kaya'nın ayrıca II. Dönemde Meclis'e intihap olunmasında, onun Osmanlı Devleti'nin son yıllarında üstlendiği önemli görevlere ek olarak, Atatürk'e ve milli harekete yakınlığı ve batıcı (medeniyetçi) bir anlayışa sahip

[206] *TBMM Arşivi*, Şükrü Kaya'nın TBMM II. Dönem Milletvekilliği İntihap Mazbatası, bkz. Ek- 30.

[207] *TBMM Arşivi*, TBMM II. Dönemde Meclis'e İntihap Olunan Azalara Ait Terceme-i Hal Evrakı. Bu bilgilerin dışında bu belgede Şükrü Kaya'nın TBMM II. Dönemde Menteşe Mebusu olarak Meclis'e intihap olana kadar geçen süreçteki kısa biyografisi yer almaktadır.

oluşu da etkili olmuştur. Şükrü Kaya iyi derecede Fransızca[208] bilmektedir ve 1920'li yıllarda dünya diplomasisine hâkim olabilmenin ve politikada belli bir kariyere ulaşmanın yollarından birisi de Fransızca ve İngilizce gibi Batı dillerini konuşabilmekten ve yazabilmekten geçmektedir. II. Meclise Muğla milletvekili olarak katılan Şükrü Kaya'nın bu özelliği ona birçok diplomatik görevin verilmesinde etkili olmuştur. Nitekim bu çerçevede TBMM Başkalığı'na Başvekil İsmet Paşa tarafından gönderilen bir belgede, Şükrü Kaya'ya önemli bir görevin tevdi edildiği anlaşılmaktadır. 19 Kasım 1339 (1923) tarihli bu belgeye göre Başvekil, Ankara'da bulunan Arnavutluk Heyeti ile ikamet sözleşmesi, tabiiyet meseleleri vs. hakkında görüşmek ve anlaşmaya varmak üzere Türk Hükûmeti adına, İcra Vekilleri Heyeti'nin de tasdikiyle Menteşe Mebusu Şükrü Kaya'yı önermiştir. Meclis Riyaseti de Şükrü Kaya'nın temsilciliğini kabul etmiştir[209].

Milletvekilliğinin ilk günlerinde Şükrü Kaya Lozan Barış Antlaşması'nın nüfus mübadelesi ile ilgili hükmüne istinaden Yunanistan'dan Türkiye'ye göçürülecek olan Türk muhacirlerin durumu ile ilgili TBMM'de Hariciye Vekaleti'ne yönelik bir sual takririnde bulunmuştur. Bu takrirde Şükrü Kaya şu hususların ivedilikle izah edilmesini ve ardından da muhacirlerin sorunlarının bir an evvel çözülmesini istemektedir:

> Atina'da inikat eden Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda;
>
> 1- Girit ve Midilli Türklerinin emval ve emlakı tespit edilmeden derhal nakillerine,
>
> 2- Selanik'te müctemi' muhacirlerle, Drama ve Kavala havalisindeki yüz binden fazla muhacirin Türkiye'ye nakil ve tehcirine,
>
> 3- Kırk bin kadar nüfus miktarındaki Kayalar ahalisinin bu sene o havalideki ziraat olmadığı bahanesiyle keza nakil ve tehcirlerine,
>
> 4- Nakil edilecek muhacirimizin emval-i menkulelerinin ve hayvanatın da nakli muhaneat edildiği için hayvanat ve emval-i menkulelerinin mahallinde satılmasına,
>
> 5- Muhacirinin münhasıran Yunan vapurları ile nakline karar verildiği bundan başka Müslümanların tesri-i muhacereti için Yunanlıların Türkler hakkındaki zulüm ve tazyikatı teşdid ettikleri gazetelerdeki haberlerden anlaşılmaktadır.
>
> Gerek mübadele-i ahali mukavelenamesinin lafz-u mefyasına ve mübadeleye tabi ahalinin hukuk ve hayatına ve gerek memleketimizin menafi-i aliyyesine muhalif bulunan bu mukarrerat ve icraatın vaki' ve lazimü't-tatbik olup olmadığı ve tatbik edildiği takdirde memleketimizin kudret-i iskaniye ve iaşesinin bu sene ayda üç yüz bin Müslümana kafi olup olmadığı keyfiyetinin mütalaaya alınıp alınmadığı hususunda Hariciye Vekili ve Paşa hazretlerinin şifahen ve müsta'celen izahat-ı i'ta buyurmalarını arz ve teklif ederim[210].

---

[208] TB.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No:592.

[209] *TBMM Arşivi*, TBMM II. Dönem Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası'nda bulunan 19.11.1923 tarihli belge.

[210] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10/6.32.72, (6.11.1923), s. 2.

Hariciye Vekili İsmet Bey Atina'da faaliyetlerini sürdüren 'Muhtelit Mübadele Komisyonu' ve Ahali Mübadelesi konularında Şükrü Kaya'nın ve arkadaşlarının soru önergelerine yönelik ortak bir cevap vermiştir. İsmet Bey bu beyanatında Lozan Antlaşması'ndan sonra Mübadele Mukavelenamesi'nin uygulanmaya başlandığını ifade ederek, bunun ilk somut yansıması olarak bir 'Muhtelit Mübadele Komisyonunun' kurulduğunu söylemiştir. İsmet Bey, bu süreçte yapılan mübadele kapsamında Türkiye'ye gelen Türk muhacirlerin sayısını şu şekilde açıklamıştır:

> Muhacirlerden takriben on dört bin kişi Ayvalık'a geldi. Bunlardan yedi bin nüfusu az çok toplu bir halde, mütebakisi müteferrik ve perakende vaziyette geldi. Yine mübadeleye tabi halktan takriben üç bin kişi kadar muhacir İzmir'e geldi. İstanbul'a şimdiye kadar müteferrik surette gelenler hariç olmak üzere iki bin kişilik bir muhacir kabilesi geldi. Bunlar toplu olarak vapurla gelen muhacirlerdir. Fakat bundan başka şuradan buradan canlarını kurtararak anavatana atılan muhacirler de vardır. Bu muhacirler bizim imza ettiğimiz Mübadele Mukavelenamesi ahkamına muğayir bir vaziyette gelmişlerdir[211].

İsmet Bey mübadele sözleşmesine aykırı olarak mübadele öncesinde Selanik'te evlerinden zorla atılan Türk halkın hukuk dışı bir muameleye tabi tutulduğunu açıklamıştır. Aynı çerçevede mübadillerin nakli esnasında onlara sözleşme gereği bir komisyonun nezaret etmesi zorunlu olduğu halde buna da uyulmadığını belirten İsmet Bey, bunun mübadillerin firara zorlanması anlamına geldiğini vurgulamıştır. Ayrıca sözleşmeye göre muhacirlerin 'emval-i menkulelerini' tamamen alma yetkileri ve hakları varken, o ana kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin mallarına Yunan yönetimi tarafından el konulduğunu ya da mallarını ucuz bir meblağ karşılığında satmak durumunda bırakıldıklarını dile getiren İsmet Bey, bütün bu uygulamaların mübadele sözleşmesinin ruhuna aykırılık teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Muhacirlerin geride bıraktıkları mallarını belgeleyen bir vesika komisyon tarafından kendilerine verilmesi gerekirken, Türkiye'ye gelen muhacirlerin mallarına zorla el konulduğundan bu belgelerin düzenlenmediğini anlatan İsmet Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun tali bir komisyon teşkil etmemesi sonucunda halkın sokağa dökülerek düzensiz bir şekilde gemilere bindirildiğini ifade etmiştir. İsmet Bey, mübadele sözleşmesine aykırı durumlarla ilgili olarak bu sorunun çözümü için Cemiyet-i Akvam tarafından belirlenen tarafsız elçilere müracaatta bulunduklarını ve şikayetlerini ilettiklerini beyan etmiştir. Bu girişim sonrasında Yunan Hükümetinin bu türden hataların tekrar edilmeyeceğine dair söz verdiğini aktaran İsmet Bey, örneğin Batı Trakya Türklerinden bazılarının divan-ı harplerde yargılanması sonrasında Yunan yönetiminin kendilerine bu kişilere

[211] *TBMMZC*, D. II, C. 3, s. 328.

ağır cezaların verilmeyeceğine dair teminatta bulunduğunu belirtmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun bir çok sorunu gündeme getirdiğini; ancak komisyondan çözüm odaklı bir sonucun ve davranışın ortaya çıkmadığını ifade eden İsmet Bey, bu durumu Türkiye ile beraber Lozan Antlaşması'nı imzalayan devletlerin temsilcilerine şikayet yollu aktardıklarını izah etmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Yunanistan'da -Atina'da- toplandığını belirten İsmet Bey, komisyonun ihtiyaç dahilinde Selanik'te de toplanabileceğini ileri sürmüş; ancak komisyonun çalışmalarının pratik anlamda büyük bir fayda sağlamadığını vurgulamıştır[212].

Hariciye Vekili İsmet Bey Türk Hükümeti için en hayati meselenin mübadele konusu olduğunu belirterek, Anadolu dışında kalan Türklerin hukukunun korunması için tüm politik ve diplomatik çabaların sarfedileceğini açıklamıştır. İsmet Bey Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun mübadele uygulamalarında hakkaniyet ölçüsünde davranacağı konusundaki ümidini dile getirmiştir. İsmet Bey mübadele meselesinde Türk haklarını korumak bakımından alınacak tedbirleri sıralarken şu hususları da önemle vurgulamıştır:

> Yunanistan'da çalışmakta olan Heyet-i Murahhasamıza talimat verdik ve dedik ki, (Mübadele mukavelesi samimiyet ve ciddiyetle tatbik olunacak mı, olunmayacak mı?), sonra (Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun faaliyeti süratla netayic-i ameliye verecek mi, vermeyecek mi? Bu hususta çabuk kanaat hasıl ediniz ve bizi süratla tenvir ediniz.)… Garbi Trakya'da cereyan eden ahvali mümkün olduğu kadar süratla bir tali komisyon göndererek yakından görmek ve durdurmak için de teklifat ve teşebbüsatta bulunmasını ve tesri' etmesini Heyet-i Murahhasamıza söyledik. İstanbul'da bulunanların nasıl yaşadığını yine aynı mübadele komisyonu bir heyet göndererek öğrenebilir… Bütün bu hüsn-ü niyetlere rağmen, son derecede sabır ve tahammüle rağmen eğer mukavelatın hükümsüz olduğuna kanaat getirirsek ihdas edilecek emri vakileri kabul etmeyeceğiz… Eğer hasıl olunacak netice, bizim hüsn-ü niyetimizin mukabele görmemesi şeklinde tecelli ederse, tedabiri lazimeyi ittihaz etmemek mecburiyetinde kalacağız ve bir defa mecbur olduktan sonra da asla tereddüdümüz yoktur[213].

2.2. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

I. Lozan Görüşmelerine gönderilen Murahhas Heyet'e TBMM Hükûmeti, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde Güney ve Doğu sınırları, Doğu Trakya'nın durumu ve Batı sınırı, Adalar, Kapitülasyonlar, Azınlıklar, Düyûn-u Umumiye ve Yabancı kurumlar konusunda taviz verilmemesi hususunda, ortaya çıkacak güçlüklerde, Bakanlar Kurulundan talimat alınması, gerekirse görüşmelerin kesilmesi gibi on dört maddelik bir direktif vermiştir. Barış Konferansı 20 Kasım 1920'de İsviçre'nin Lozan kentinde

[212] *TBMMZC*, D. II, C. 3, s. 328-329.
[213] *TBMMZC*, D. II, C. 3, s. 331-332.

Casino de Montbenon'da açılış toplantısı ile başlamıştır[214]. I. Lozan Müzakereleri İngiltere, Fransa ve İtalya delegelerinin, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nda gösterdiği başarıyı görmezden gelmeleri, kendilerini de I. Dünya Savaşı'nın galibi egemen güçler olarak addetmeleri çerçevesinde, kendi isteklerini gerçekleştirme yolunda TBMM Delegasyonu'na uyguladıkları psikolojik kuşatma harekatının gölgesinde başlamış ve 4 Şubat 1923'te de inkıtaya uğramıştır. Türk delegeleri ise, Lozan'da Türk milli bağımsızlığını gerçekleştirmek için masaya oturmuş ve Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılara ve İtilaf güçlerine karşı (Özellikle Güney Cephesinde Fransızlara) zafer kazanmış bir güç olarak kendisinde haklı bir gurur taşımıştır.

Bu konferansta İngiltere özellikle Musul ve Boğazların statüsü; Fransa borçlar, kapitülasyonlar ve imtiyazlar; İtalya ise kapitülasyonlar, Adalar ve kabotaj meselelerinde Türk heyetini köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır[215]. Lozan'da Türkiye kayıtsız ve şartsız bir bağımsızlık isterken; konferansın lider gücü konumunda bulunan İngiltere[216] ise Osmanlı Hükûmeti'nin imzaladığı Sevr Antlaşması'nı baz alarak Türkiye'ye çok fazla haklar verildiğinden hareketle, Osmanlı Devleti zamanındaki diplomasi geleneğini sürdürmeye çalışmış ve tatmin olmaz bir yaklaşımla Türkiye'den tavizler koparmanın yollarını aralamaya gayret etmiştir. Türk Hükûmeti, haklarını savunurken ve bağımsızlığını ararken, milletler arası hukukun temel ilkelerini öne sürmüştür[217]. Türkiye karşısında konferansın en çetin devleti kuşkusuz İngiltere olmuştur. Fransa ve İtalya ise[218], esasen Milli Mücadele'de Türk tarafının gayretlerini anlamaya çalıştıklarını davranışlarıyla göstermeye çalışmışlardır. Konferansın başlarında bu devletler, İsmet Paşa'yı kısmen desteklemişlerdir. Ama aslında bu

[214] Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, C. I, s. 1-3.
[215] Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 374-375.
[216] "Lozan Konferansı'nın ilk kısmında en çetin tartışmalar İngiltere ile cereyan etmiştir. İngiliz donanmasının İstanbul'da, diğer İngiliz kuvvetlerinin de Musul'da bulunması Türkiye'nin güvenliği için tehlike teşkil etmekteydi. Bu sebeple konferansın ilk kısmında İngiltere ile olan anlaşmazlıklar üzerinde durulmuş ve bu meseleler kısmen halledilmiş ya da hal yoluna girmişti." Bu konuda bkz. Gönlübol ve Sar, s. 44.
[217] Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 375.
[218] "Fransa'yı doğrudan doğruya ilgilendiren mali ve iktisadi meseleler halledilememiş, hatta Osmanlı borçları yüzünden ortaya çıkan uyuşmazlıkların halli konferansın sona ermesinden itibaren uzun bir süre sürüncemede kalmıştır. O sırada Fransa'nın Alman meselesiyle karşı karşıya bulunması, bazı konularda Türkiye'ye karşı daha yumuşak davranmasına sebep olmuştur. İtalya ise, On iki Ada kendisine verildikten sonra, Türkiye üzerindeki ülke iddiaları bakımından kısmen tatmin edilmişti." Fransa ve İtalya'nın Lozan görüşmelerinde Türkiye ile yaşadığı temel sorunlar için bkz. Gönlübol ve Sar, s. 44.

devletler İngiltere ile daha konferans başlamadan evvel Paris'te bir araya gelmişler ve bir birlik ruhu[219] oluşturmuşlardır.

Ayrıca I. Lozan Görüşmeleri'nde Türkiye, İngiltere ile Sovyet Rusya arasındaki boğazlar sorunundan dolayı ortaya çıkan ihtilaftan da yararlanma yoluna gitmiştir. Boğazlar sorununda Çiçerin, Karadeniz'e boğazlar yoluyla tüm devletlerin gemilerinin geçişini engelleyici tarzda ve Misak-ı Milli ekseninde Türkiye'nin yönetiminde bir statü kazandırılması için bir tez ileri sürmüştür. İsmet Paşa ise İngiltere'nin tezine destek vererek boğazlardan tüm devletlerin gemilerinin geçişine, boğazların uluslar arası bir komisyon tarafından yönetimine ve Türkiye'ye yönelecek bir tehditte ise, Cemiyet-i Akvâm'ın garantörlüğüne yeşil ışık yakmıştır. Bu durum Çiçerin'i şaşırtmış ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluğu oldukça zayıflatmıştır. Türk tarafına tam bir güvenlik sağlamayan bu anlaşma, 13 yıl sonra II. Dünya Savaşı arifesindeki gelişmeler çerçevesinde, Türkiye'nin müracaatı ile ve Cemiyet-i Akvâm'ın verdiği kararla Montreux'ta tamamen Türk tarafının lehine olarak değiştirilmiştir[220]. İsmet Paşa'nın bu tavrı, realist ve rasyonel bir devlet adamı olan Mustafa Kemal'in Türkiye'yi Batı bloğuna yaklaştırma eğiliminin önemli bir adımı olarak yorumlanmalıdır. Mehmet Gönlübol ise, İsmet Paşa'nın Misak-ı Milli'den taviz vererek ortaya çıkan Boğazların rejimi meselesinde, Türkiye'yi Sovyet Rusya'nın güdümünden çıkardığını vurgulamaktadır[221]. Lozan Konferansı'nın birinci safhası 4 Şubat 1923 tarihine kadar sürmüştür. Konferanstaki çetin tartışmaların sonunda İngiltere öncülüğündeki İtilaflar, 31 Ocak'ta İsmet Paşa'ya barışın esaslarını öngören bir sözleşme tasarısı sunmuşlardır. Bu esaslardan bazıları Türk delegasyonu tarafından kabul edilmiş ve diğerleri ise reddedilmiştir. Müttefik devletlerle Türk temsilcilerinin üzerinde anlaşmaya varamadıkları ve konferansın inkıtaya uğramasına neden olan belli başlı konuları şu şekilde özetlemek mümkündür:

> 1- Osmanlı borçlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkeler arasında taksimi, özellikle Fransız ve Türk temsilcileri arasında çatışmalara sebep olmuştur. Osmanlı borçları meselesi konferans sırasında halledilmediği gibi, konferanstan sonra da uyuşmazlık konusu olmakta devam etmiştir.
>
> 2- Müttefik devletler Osmanlı İmparatorluğu devrinde elde ettikleri adli, iktisadi ve diğer konulardaki imtiyazların birdenbire kesilmesini kabul etmemişler, bu imtiyazları başka şekil ve

[219] Lord Curzon, Barış Konferansı görüşmeleri başlamadan önce Paris'ten geçerken, Poincaré ile Entente Cordinale'i tekrar canlandırmış ve Türk heyeti de Lozan'da İngiltere-Fransa ve İtalya güçlerini karşısında bulmuştur. Kinross, s. 417.
[220] Kinross, s. 418.
[221] Gönlübol ve Sar, s. 45.

isimler altında, hiç olmazsa bir süre daha, devam etmek üzere yeni Türk devletine de kabul ettirmeye çalışmışlardır.

3- İstanbul ve Boğazların müttefikler tarafından tahliyesi konusunda da olumlu bir sonuca varılamamıştır[222].

Müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu devrinde elde ettikleri kapitülasyonları devam ettirmek istemeleri, belki de bardağı taşıran son damla olmuştur. Türkiye ile devletler arasında en önemli uyuşmazlık konularından birisi, kapitülasyonların lağvedilmesi meselesidir[223]. Bu isteklerin 4 Şubat 1923'te İsmet Paşa tarafından reddedilmesi üzerine, konferans çalışmaları iki buçuk aya yakın bir süre kesintiye uğramıştır. İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesinden sonra Lozan'daki görüşmeler hakkında TBMM'nin 27 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasındaki gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Mecliste bazı milletvekilleri, vermiş olduğu tavizler ve barış antlaşması yapamaması sebebiyle, İsmet Paşa'yı şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. Mecliste, Müttefik devletler tarafından Türkiye'ye teklif edilen barış antlaşması tasarısının kabul edilmeyeceği hususunda genel bir mutabakat ortaya çıkmıştır. Bununla beraber çoğunluk, barış görüşmelerine devam edilmesini istemiştir. Sonuçta Meclis, 6 Mart 1923 tarihli toplantısında, görüşmelerin tekrar başlaması için teklifte bulunulmasını kabul etmiştir[224]." Meclisin böyle bir karar almasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Mecliste İsmet Paşa'yı savunması ve barış antlaşmasının bir şekilde imzalanması konusundaki kararlı tutumu etkili olmuştur.

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci dönemi, 23 Nisan 1923'te başlamıştır ve Lozan görüşmelerinin ikinci safhasına Şükrü Kaya katılmamıştır.

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 tarihleri arasında geçen süreçte Mustafa Kemal Paşa, kendisine ve Lozan heyetine yöneltilen eleştiriler karşısında yeni bir taktik geliştirmiş ve I. Meclis'in tarihi görevini ifa ettiğini belirterek 16 Nisan 1923'te I. Meclis'i son kez toplantıya çağırmıştır[225]. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun kuvvetlendirilmesine ayrı bir önem vermiştir. Lozan Barış görüşmelerinin inkıtaya uğraması sonrasında Meclis'te Musul, Suriye sınırı,

---

[222] Gönlübol ve Sar, s. 47-48.

[223] Bunlara ek olarak Yunanistan'la halledilemeyen en önemli pürüz ise, Yunan ordularının Batı Anadolu'da ve Doğu Trakya'da yapmış oldukları tahribatın tamiri idi. Müttefik devletlerle sınır sorunları şu şekilde çözülmüştü: Fransa ile Suriye sınırı 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile belirlenen statüde teyit olunmuştu. On iki Ada İtalya'ya bırakılmıştı. Musul konusunda, çetin görüşmeler cereyan etmesine rağmen tam bir anlaşmaya varılamadı ve çözümü sonraya bırakıldı. Boğazlar uluslar arası bir komisyonun idaresine bırakıldı. Gönlübol ve Sar, s. 45-46.

[224] Gönlübol ve Sar, s. 47-48.

[225] Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 379-380.

ekalliyetler, Batı Trakya, Doğu Trakya, Adalar, Yunanistan'la olan tazminat meselesi ve boğazlar gibi konularda sert tartışmalar[226] yaşanmış ve Mustafa Kemal Paşa da Türk heyetinin ikinci defa Lozan'a hareketi öncesinde, Meclis'teki muhalefeti bertaraf etmek amacıyla seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir[227].

Konferansın ikinci aşamasında, Türkiye'ye her türlü güçlüğü çıkaran İngiliz baş murahhası Curzon'un yerini Rumbold almış, Fransayı da General Pellé temsil etmiştir. Lozan Barış Antlaşması uzun müzakereler sonucunda 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır[228].

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği şu telgrafla İsmet Paşa'yı kutlamıştır:

> Lozan Türk Heyeti Murahhasası Reisi ve Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretlerine
>
> Millet ve Hükûmetin zatı alilerine tevcih etmiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakiyetle itmam buyurdunuz. Memlekete bir silsile müfit hizmetten ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir muvaffakiyetle tetviç ettiniz. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın sulh ve istiklale kavuştuğu bu günde parlak hizmetiniz dolayısıyla zatı alinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün heyeti murahhasa azasını müteşekkirane tebrik ederim.
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
>
> Başkumandan
>
> GAZİ MUSTAFA KEMAL[229].

Lozan Barış Konferansı'nın imzalanması için yapılan müzakerelerin vetiresi yaklaşık sekiz aylık bir zamana yayılmıştır. Lozan'da görüşülen meseleler gerçekten de son birkaç yılın sorunları değil, Osmanlı Devleti'nden devralınan karmaşık siyasi, askeri, hukuki, mali, dini, sosyal ve ekonomik konulardı. Konferansta yedi devlet, Türklerin karşısında yer alarak Osmanlı Devleti zamanında kazanmış oldukları imtiyazların devamı çerçevesinde kartlarını oynamışlardır. Türk delegasyonu Lozan'da, yeni Türk devletinin uluslar arası tam bağımsızlığını sağlamak azminde pazarlığa oturmuştu. Bu temel tutum müttefik güçleri iki şekilde endişeye düşürmüştü. Bunlardan ilki, Osmanlı zamanında başta kapitülasyonlar olmak üzere, kazandıkları imtiyazları kaybetmemek düşüncesiydi; ikincisi ise, yeni Türk devletinin kazanacağı bağımsızlığın diğer esir uluslara örnek olacağı kaygısıydı. Asırlık sorunların pazarlık aracı yapıldığı Lozan'da,

---

[226] Özellikle Meclis'teki II. Grup üyeleri Lozan görüşmeleri ile ilgili ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu türden eleştirilere bakılırsa İsmet Paşa ve delegasyon heyeti görüşmeleri iyi yürütememiş ve Misak-ı Milli'den de birçok taviz vermişti. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Akın, "TBMM'nin…", s. 30-39.
[227] Kinross, s. 427.
[228] Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, s. 379-380.
[229] Atatürk, Nutuk, 2. Cilt, s. 411-412.

diplomasi sahasında pek bir deneyimi bulunmayan İsmet Paşa'nın, ne derecede güçlük çektiğini tahmin etmek hiç de zor olmayan bir durumdur. İsmet Paşa, I. Dünya Savaşı'nın galip egemen güçleriyle, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış bir devletin muzaffer komutanı olarak diplomatik görüşmeleri yürütmüştür. İsmet Paşa'nın Lozan'da müzakereleri yürütürken, bir yandan Ankara'daki muhalif milletvekilleri ve Rauf Bey'in tazyikine uğraması, diğer yandan müttefik temsilcilerinin baskısına maruz kalması onu adeta 'örsle çekiç'[230] arasına sokmuştu. Sonuçta İsmet Paşa'nın baş murahhas bulunduğu heyet, Ankara'daki TBMM Hükûmeti'nin ve TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da onayını alarak müttefik temsilcileri ile 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamıştır.

2.2.1. Antlaşmanın Bazı Hükümlerinin Mecliste Tenkit Edilmesi

Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'de kabulü için TBMM Riyaseti'ne İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fuat Paşa'nın verdiği dilekçede, antlaşmanın milletvekilleri tarafından tetkik edilmesi ve tasdiki için oylamanın bir an evvel yapılması istirham edilmektedir. TBMM de bu dilekçe üzerine derhal toplanarak, Lozan Barış Antlaşması'nı şeklen ve muhteviyat bakımından tartışmaya açmış ve milletvekilleri de bu çerçevede olumlu ve olumsuz yönde görüşlerini genel kurula ifade etmişlerdir. Lozan Barış Antlaşması'nın özellikle 'Güney ve Doğu Sınırı, Batı Trakya ve Türkiye'nin Batı Sınırı, Adalar, Kapitülasyonlar' ile ilgili vazettiği hükümler bazı milletvekilleri tarafından tenkit edilmiştir. Bu millet vekillerden birisi de Şükrü Kaya'dır.

TBMM Dışişleri Encümeni, Lozan Barış Antlaşması'nın oylamaya sunulan hükümlerini kısa bir özetle okuduktan sonra, milletvekillerinden olumlu rey istemiş ve Meclis Başkanı da milletvekillerinin görüşlerini ifade etmelerine olanak tanımıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın ortaya koyduğu hükümlere ilk tepki, Mersin Milletvekili Niyazi Bey'den gelmiştir. Niyazi Bey söz alarak aynen şu açıklamalarda bulunmuştur:

> Efendiler Lozan Muahedenamesi şanlı büyük bir imparatorluğun hesabının tasfiyesini tazammun ediyor. Bu muahedenamenin ahkamı siyasiyesinde bizim Mısır ve Sudan'dan, Kıbrıs'tan Adalardan, Trablusgarp'tan ve bütün kıtaat üzerindeki hukukumuzdan unvanlarımızdan feragat ettiğimizi ifade ediyor. Siz ki efendiler bunlar için çok çırpındınız, siz ki Mısır için, Kıbrıs için kaç defalar didindiniz. Mısır dediniz, Kıbrıs dediniz dedeleriniz atalarınız bunlar için ne kadar uğraştı? Efendiler! Yalnız bu kadar da değil; muahedename dünkü bir imparatorluğun tasfiyesini de ihtiva ediyor. Filistin'den Musul hariç olmak üzere Irak'tan, Suriye'den ve bütün Arabistan kıtasından el çekmemizi tazammun ediyor. Evet isteyerek istemeyerek bunun esbabını,

[230] Rumbold'un İstanbul'a bildirdiği gibi İsmet Paşa 'örsle çekiç' arasında kalmıştır. Kinross, s. 434.

> mahiyetini tarih teşrih etsin. Biz Harbi Umumiye girdik, mateessüf o Harbi Umumi'de kaybettik. Ondan sonra bize bir ceza tahmil edilmeye kalkışıldı. Lakin her şeyin bir haddi hududu var, ve hepsinin bir düstura, bir esasa raptı lazımdır. Devletler demiyorlar mıydı ki –başta Amerika olduğu halde- milletler kendi mukadderatına hâkim olacak? Demiyorlar mıydı ki Türkiye'den ayrılacak aksamı memalikin de mukadderatı, ahalisinin iradesine tevfikan halledilecek? Bizim de umde ittihaz ettiğimiz ve her gün yirmi defa tekrarladığımız, bağırdığımız, çağırdığımız ve aleme ilan ettiğimiz Misak-ı Milli'nin başlıca noktası bu değil miydi? Biz Cemiyet-i Akvâm Nizamnamesi'ni onun mandaya dair ahkamını kabul ediyor muyuz?.. (Hayır Sesleri) ve bizzat bu işi idare eden İsmet Paşa Hazretleri –ki Fransa Hükûmeti tarafından ahiren neşredilmiş bulunan Sarı Kitap'taki zabıtnamelerde münderiçti. Birinci Lozan Konferansı'nın 23 Kanunusani 1923 Celsesinde buyurmamışlar mı idi ki "Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir kısmı üzerinde hiçbir devletin mandasını tanımıyoruz." Halbuki efendiler! Muahedenamenin 16. maddesi beni düşündürüyor.
>
> "Türkiye işbu muahedede musarrah hudutlar haricinde kain bilcümle arazi üzerinde ve bu araziye müteallik işbu muahede ile üzerlerinde kendi hakkı hâkim iyeti tanınmış olan adalardan gayri cezireler üzerindeki bu arazi ve cezirelerin mukadderatı alakadarlar tarafından tayin edilmiş veya edilecektir. Her ne mahiyette olursa olsun haiz olduğu bilcümle hukuk ve müstenidatından feragat ettiğini beyan eyler. Ben, şimdiye kadar ilan ettiğimiz prensibe sadık kalarak, hak ve adalet düsturunda ısrar ederek diyorum ki, bu yanlıştır ve katiyen kabul edemem. Bizden ayrılan memleketler kendi mukadderatını kendileri tayin edecektir. Sonra efendiler bu muahedename bizden imparatorluğumuzun yalnız gayri Türk aksamının ayrıldığını göstermiyor. Bu muahedename, bilhassa kemali teessürle söylerim ki aynı zamanda oldukça mühim miktarda, öz Türk memleketinin mukadderatını da tehlikeye ilka ediyor. Bu muahedenamenin hudutlara dair bir maddesini; üçüncü maddesini birlikte okuyalım:
>
> Madde – 3. Bahri Sefitten İran Hududuna kadar Türkiye'nin hududu berveçhi zir tespit edilmiştir.
>
> 1- Suriye sınırı: 20 Teşrinievvel 1921 senesinde akdolunan Fransa-Türkiye İtilafnamesi'nin sekizinci maddesinde musarrah ve muayyen hudut.
>
> 2- Irak ile: Türkiye ile Irak arasındaki hudut işbu Muahedenamenin mevkii meriyete vaz'ından itibaren dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sureti muslihanede tayin edilecektir. Tayin olunan müddet zarfında iki Hükûmet arasında İtilaf husule gelmediği takdirde İhtilaf Cemiyeti Akvâm Meclisine arz olunacaktır[231].

Mersin Milletvekili Niyazi Bey'in savına göre, Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması, 20 Ekim 1921'de olağanüstü bir zamanda imzalanmıştır. Ankara Antlaşması'nın 8. maddesine dayanarak Suriye sınırının çizilmiş olması ise kabul edilemez bir durumdur. Çünkü bu sınır çizgisi, İskenderun-Hatay hattını tamamen Fransız mandasındaki Suriye'nin sınırları içinde bırakmaktadır. Bu hat çizgisinin güneyinde kalan kısımlarda, toplamda beş yüz bini aşan bir Türk nüfus yaşamaktadır ve bu insanlar bu sınır tahdidinden hiç de memnun değildirler. Niyazi Bey Lozan'da belirlenen Suriye sınırı hakkındaki mütaalasını sürdürürken, Ankara Antlaşması'nın 3. maddesine de göndermede bulunmuştur[232].

---

[231] Öztürk, Türk Parlamento, C. I, s. 70-71.

[232] "İşbu İtilafname'nin imzasından itibaren azami iki ay müddet zarfında Fransız Kıtaatı sekizinci maddede mezkur hattın cenubuna ve Türk Kıtaatı da hattı mezkurun şimaline çekileceklerdir. Şu halde tamamen haklı bir ifade ile iddia ederim ki, bu İtilafnamede mevzubahs olan hat bir hattı fasıldır. Tarafeyn askerlerinin çekileceği bir hattır. Hattı tahliyedir. Filhakika İtilafnamenin sekizinci maddesinin yalnız bir noktasında, 'Hattı Hudut' tabiri kullanılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin muhtar bir eyaleti olan Rumeli-i Şarki ile Ümmülvatan arasındaki hattı fasıl, hattı imtiyaz da gerek Berlin Muahedesi'nde ve

Gerçekten Türk Milli Kurtuluş Hareketi'nin programı niteliğindeki -özünü Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin temel ilkelerinden alan- Misak-ı Milli'nin hudutlarla ilgili mütaalası incelendiğinde, Güney sınırının Hatay'dan başlamak üzere güneye doğru Fransız mandasındaki Suriye'ye devri, Lozan'da milli sınırlar aleyhine verilen önemli bir taviz olarak karşımıza çıkmaktadır. Misak-ı Milli'de geçen şu ifade ise, Niyazi Bey'in tenkidini meşru bir zemine oturtmaktadır:

> Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskun olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde, muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikan, tayin edilmek lazım geleceğinden, mezkur hattı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslan müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-u ırkıye ve içtimaiyeleriyle muhitiyelerine tamamiyle riayetkar Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskun bulunan aksamın heyeti mecmuası, hakikaten veya hükmen, hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür[233].

Meclis'te konuşmalarında devam eden Niyazi Bey'e Antep Mebusu Kılıç Ali Bey de destek vermiştir ve Türkiye'nin hiçbir ecnebi toprağına taarruz etmediğinden hareketle Payas'ın arazisi, Hassa'nın Bağları, bahçeleri, Kilis'in bağları, zeytinlikleri, toprakları, Antep kazasına ait araziler, Mardin'in Urfa'nın arazisi Fransızlara terk edilmek istenmemiştir. Antakya ve Beylan Türklerinin ne tür bir acıya düçar olduklarını vurgulayan Niyazi Bey, milletvekillerini bu konu üzerine düşünmeye davet etmiştir ve Lozan'da milliyet esasına tam bir riayetin söz konusu olmadığını dile getirmiştir. Atatürk'ün Lozan Barışı'nın imzalanmasından sonra, özellikle 1936'dan itibaren Fransa'nın Avrupa'daki barışı tehdit eden gelişmeler üzerine Suriye'deki Manda yönetimine son vermesi üzerine, Hatay'ı Türkiye'ye bağlamak için adeta bir seferberlik başlatması ve sonuçta Hatay'ın 1939'da anavatana bağlanmış olması, Niyazi Bey ve ona destek verenlerin savlarında haksız olmadıklarını ortaya koymaktadır. Meclis'teki görüşmelerde aynı konu çerçevesinde görüş bildiren Yahya Kemal Bey de Niyazi Bey'in görüşlerini tasvip ederek, onun etraflı ve makul savını tasdik ederek konuşmasına başlamıştır. Yahya Kemal'e göre; Doğu Trakya'da hudut belirlenirken,- Meriç Hattı- oldukça hasis davranan müttefiklerin, 600.000 kadar Türk'ü Yunanistan'da bırakması gözler önündeyken; Ankara İtilafnâmesi'ne dayanarak niçin Urfa'nın, Siverek'in, Mardin'in Diyarbekir'in ve Siirt'in meraları, arazileri ve binlerce Türk

---

gerek Rumeli-i Şarki Eyaleti Nizamnamesi'nde hudut tabiriyle ifade edilmiştir. Alelhusus bu İtilafnamenin bir Muahede-i Sulhiye mahiyetinde olmadığını Fransızlar da ikraren beyan etmişlerdir. Şimdi bugün elimize aldığımız Lozan Muahedenamesi'nin üçüncü maddesiyle, Ankara İtilafnamesi'nin sekizinci maddesi, maateessüf hudut olarak kabul edilmektedir." Bkz. Öztürk, Türk Parlamento, C. I, s. 71.

[233] Bilsel, Lozan, C. I, s. 364.

milleti Fransız mandasında bırakılmaktadır? Sözlerine Fransızların milli kültürünü tarifle devam eden Yahya Kemal Fransızlar için, temel şiarlarından birinin vatanperverlik, diğerinin ise aklıselim olduğunu belirtmektedir. Yahya Kemal; 'Fransızlar kırk sekiz sene Alses Loren için ağlamışlar; Antakya ve İskenderun için Türk milletinin duyacağı ıstıraba kulak vermeliler ve aklıselimi devreye koymalılar' şeklindeki bir izahatla, Lozan'ın belirlediği güney sınır çizgisine ve Doğu Trakya'da belirlenen Türk sınırına tepki göstermiştir[234].

Yahya Kemal Bey'den sonra söz alan Hamdullah Suphi Bey'in, genel olarak Lozan Barış Antlaşması maddelerini tasdik ettikten sonra İskenderun'da, Hatay'da ve daha da güneyde kalan Türklerin durumuna yönelik Meclis'teki konuşması şöyledir:

> Hududumuzun cenup kısmında kalan kardeşlerimize söylüyorum; yerlerinizi yurtlarınızı terk etmeyin, Anadolu mesafelerinin üzerinden o bedbaht kardeşlerimize, o Türk bayrağı altında yaşamak isteyen zavallı kardeşlerimize söylüyorum. Sizinle beraberiz, sizinle beraber kalacağız. Tabii bir zaman makus görünse bile neticede bir gün gelecek Fransızlar sözlerini tutmamakta devam ederlerse biz icap eden bütün şeraiti elde edeceğiz ve vaktiyle olduğu gibi yarın da milli bayrağımızın gölgesinde beraber yaşamak yolunu bulacağız[235].

Tekirdağ Mebusu Faik Bey ise, Muahedenin Garbi Trakya ve Şarki Trakya olarak Türk topraklarını ikiye ayırdığını, Edirne'nin Meriç'le Yunanistan sınırında bulunduğunu ve bunun da Edirne'nin güvenliği endişesini doğurduğunu ileri sürmüştür. Faik Bey'e göre, Batı Trakya Türkleri için Misak-ı Milli'de vurgulanan halkoylaması ile, kendi geleceklerini belirleme fırsatı onlara tanınmamış, bu da oradaki Türklerin boyunlarını bükmüştür. Yine Faik Bey, muahedenin Batı Trakya Türkleri için hiçbir olumlu kazanımı olmadığından hareketle, muahedeyi tenkit etmiş ve sözlerini tamamlamıştır[236].

Meclis'teki müzakerelerde Mustafa Necati Bey'in tespitleri ve tenkitleri gerçekten dikkate şayan tarzdadır. Necati Bey'e göre, muahedede kuponlar meselesi hallolunmamış, Musul sorunu kesin bir sonuca bağlanmamış, milli iktisadımız temin olunmamıştır. Ayrıca Düyûn-u Umumiye taksiminde vergi nispeti alınmış, bu durum da gerçekten adilane bir sonuç doğurmamıştır. Çünkü borcun çoğu Türk milletine yüklenmiş ve dahili istikrazın tamamı Türk milletine fatura edilmiştir. Harp gemilerine ödenen para bağışlanmış, bu da Türk milletinin emeğinin yok sayılmasına sebebiyet vermiştir. Hicaz demiryolu iane ile yapılmasına rağmen, bundan bahsedilmemiş ve Türkiye'ye bir pay verilmemiştir. Yine Muahede'nin 16. maddesine istinaden, Harbi

---

[234] Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, D. II, C. I, s. 83.
[235] Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, D. II, C. I, s. 85.
[236] Bilsel, Lozan, C. II, s. 522.

Umumi'de düvel-i ecnebiye halkı gibi muamele gören Rumların zararlarının da Türkiye tarafından tazmin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum da bir nevi kapitülasyonu çağrıştırmaktadır. Sıhhiye ve adliye müşavirleri kabul edilmiş, bu durum da Türk yönetiminin kaza (yargı) yetkisine bir ecnebi müdahalesini beraberinde getirmiştir. Özellikle adli müşavirlerin kavânin komisyonlarında bulunması ve çeşitli konularda hukukun yapılışında aktif görev alması kabul edilmiştir. Bu durum muahedenin devletlerarası mütekabiliyet prensibine muvafık gözükmemektedir. Türk ticareti ise, beş sene müddette işlemez duruma getirilmiştir. Muahedeye göre ticaret koşullarının beş yıl daha ecnebilerin belirlediği koşullara göre devam etmesi kabul edilmiştir. Mezarlıklardaki tasarruf müttefik devletlerine bırakılmıştır. Oysa Türk mezarları ecnebilerin kefaletinde bırakılmışken, böyle bir ayrıcalığa niçin lüzum görülmüştür? Boğazlar sözleşmesinin 18. maddesine istinaden, Milletler Cemiyeti'ne yetki verilmiş bu da Türk boğazlarını apaçık tehlikeye açık hale getirmiştir. Mübadelede müsavilik yoktur; çünkü Rumlar düşmanla birleşmiş ve cinayete karışmış, Yunanistan'daki Türkler ise masumdur. Muahedenin en acı maddesi ise 59. maddedir. Bu maddede savaş sırasında Yunanistan'ın maliyesinin çok zarar görmüş olması ve buna dayanarak da savaş tazminatı ödeyemeyeceği gerekçesiyle, Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tamirat bedeli olarak sadece Karaağaç kasabasını bırakması kararlaştırılmıştır.

Aynı çerçevede Saruhan Mebusu Vasıf Bey de Mustafa Necati Bey'in değindiği meseleleri ifade etmiştir[237].

Şükrü Kaya Bey de Meclis'te Lozan Barış Antlaşması ile ilgili görüşmeler yapılırken, özellikle Batı Trakya Türkleri sorunu, Adalar ve Mübadele konularında tenkitlerde bulunmuştur.

Şükrü Kaya Bey Lozan Barış Antlaşması'nda 'Misak-ı Milli'nin tam olarak gerçekleştirilememesini, batılı emperyalist güçlerin barış görüşmelerindeki politik tutumlarına bağlı olarak eleştirmekte ve bu çerçevede şunları ifade etmektedir:

> Cihan tarihinin hiçbir millet hesabına kaydetmediği büyük fedakarlıklarla elde ettiğimiz bu büyük zaferden hükûmetimin beklediği netice gayet basit ve mütevazidir. Misak-ı Milli dediğimiz mukavele-i milliye ile aleme ilan ettiğimiz mevaddı mutalebat bir cümle ile hülasa edilebilir: Milli hudutlarımız dahilinde hür ve müstakil bir devlet halinde yaşamak. Dünyada her millet için tanınan bu hak evvelleri bizden çok esirgeniyordu. Maateessüf bu sefer de Lozan'da yine esirgenmiştir. Sekiz ay devam eden Lozan Konferansları'nın safhaları hak ile tegallübün mücadelesidir. Her defa olduğu gibi hakkın müdafaası yine Türklere düşmüştür. Heyetimiz

[237] Bilsel, Lozan, C. II, s. 522. Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, C. I, s. 89-105.

> vazifesini cihanın takdirini celbedecek bir kiyaset, azim ve metanetle yaptı. Fakat beklenen neticeyi elde edemedi. Bunun mesuliyeti, bize karşı zihniyetlerini değiştirmeyen, hak ve adalet mefhumlarını bize karşı başka türlü taşıyan ve Şarkta hâlâ emperyalizm fikirlerini taşıyan Garp diplomatlarına aittir[238].

Şükrü Kaya Lozan Barış Antlaşması'nı şu çerçevedeki gerekçelerle eleştirmektedir:

Bu antlaşma, 1913 Balkan Savaşları sonrasındaki hudutları dahi temin etmemektedir. Edirne'nin yaşayabilmesi için, geniş bir sahayla Ege'ye açılan bir liman lazımdır. Batı Trakya Türk sınırları dışında kalmış ve orada kalan binlerce Türk mağdur bırakılmıştır. Batı Trakya önce Bulgaristan'da kalmış, sonra da Yunanistan'a bırakılmıştır; ama orası ne Bulgaristan'a ve ne de Yunanistan'a aittir. Batı Trakya bir Türk yurdudur. Bu antlaşma ile ne yazık ki Batı Trakya Türkiye'ye bağlanamamıştır. Müttefik devletler Batı Trakya sorununu, Türklerle Yunanlılar arasına bir nifak vesilesi olarak, kasıtlı bir şekilde ortaya çıkarmışlardır. Şükrü Kaya, Batı Trakya sorununda esas çözümün bu bölgenin Türkiye'ye bırakılması ile mümkün olacağını savunmuştur. Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumlar mübadeleye tabi tutulmamıştır; ancak Yunanistan'ın imha siyaseti orada yaşayan Türklere rahat bir nefes aldırmamaktadır. Boğazlara hâkim yerlerdeki Adalar meselesi[239] de ayrı bir sorun teşkil etmektedir. İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada bazı şartlarla Türkiye'ye bırakılmıştır. Yaklaşık aynı özellikte olmalarına rağmen Semendirek ve Limni gibi adalar Türkiye'ye bırakılmamıştır. Boğazlardan sonra Midilli, Sakız ve Sisam Adaları vardır. Türkiye'nin Batı, Güney ve Kuzey Batı kıyılarının sahil emniyeti, bu adalar Yunanistan'a bırakılarak tehlikeye atılmıştır. Bunların yanı sıra On İki Ada olarak tabir olunan Rodos, Kos (İstanköy)[240] ve Meis gibi Anadolu'ya bitişik kıymetli adalar vardır. Bu antlaşmaya göre buralar da İtalya'da kalmıştır. Bu adalar yoluyla İtalya'nın Akdeniz'de elde ettiği güç, yarın bir gün Türk kıyılarına düzenlenecek bir taarruzda karakol vazifesi görecektir. Bu gerekçelerden

---

[238] *TBMMZC*, D. 2, C. I, s. 235-236. Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, C. I, s. 85-86.

[239] Şükrü Kaya aslen İstanköy (Kos) doğumlu olduğundan Lozan Barış Antlaşması'nın ilk devresinde Türk heyetinde müşavir olarak bulunduğu sırada İsmet İnönü'ye müracaat ederek Türk sınırlarına yakın adalarda İstanköy, Sisam, Limni ve Sakız üzerinde hak iddia edilmesini talep etmiştir. Bu amacını gerçekleştirmek için de 1912'de İtalya ile imzalanan Uşi Antlaşması'nın 12 Ada'nın statüsüyle ilgili geçici kararını dile getiren Şükrü Kaya'ya Celal Bayar da destek vermiştir. Ancak Lozan'da baş murahhas olarak Türk heyetini temsil eden İsmet İnönü, deniz üzerinde bir karış yerde hak iddia edilemeyeceğini ileri sürerek bu isteği reddetmiştir. Bu bilgi için bkz. Cemal **Kutay**, *Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982, s. 296.

[240] Şükrü Kaya'nın doğup büyüdüğü ve ilköğrenimini tamamladığı Ada.

dolayı Şükrü Kaya'ya göre Lozan Barış Antlaşması eksiktir, antlaşmanın birçok zayıf noktası vardır ve antlaşma egemenlik için tam bir güven vermemektedir[241].

Lozan Barış Antlaşması'nı eleştiren milletvekillerinin söyledikleri aslında bir noktada kesişmektedir. O da milli sınırlar dışında kalan Türklerin vaziyeti meselesidir. Gerçekten bu durum acıklı bir tablo ortaya koymaktadır; ama sadece antlaşmayı eleştirenler değil tüm milletvekilleri aynı durumdan mustariptir. Devletler Hukuku Profesörü Cemil Bilsel'e göre ise, Lozan'a yönelik tenkitler incelendiğinde en makul olanları Yunan tamiratı, sıhhi ve adli beyanname ve askersizlik noktalarında ortaya çıkmaktadır[242].

2.2.2. Antlaşmanın Meclis Tarafından Kabulü

İsmet Paşa TBMM'de milletvekilleri antlaşmanın lehinde ya da aleyhinde görüş serdettikten sonra, Lozan Barış Antlaşması'nı savunan uzun bir nutuk söylemiştir.

Daha sonra ise TBMM'de 23 Ağustos 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın kabulü için yapılan oylamada, 237 üyenin 223'ü müspet oy vermiş, 14 üye de kırmızı oy kullanarak bu antlaşmayı reddetmiştir[243]. Red oyu verenlerden birisi de Şükrü Kaya Bey'dir[244].

Şükrü Kaya'nın Lozan eleştirisinin temel çerçevesi irdelenirken, kendisinin antlaşma ile İtalya'ya bırakılan İstanköy Adası'nda doğup büyüdüğü ve yakınlarının bir kısmının orada ikamet ettiği unutulmamalıdır. 1943'te Mahmut Esat Bozkurt'un ölümü münasebetiyle kaleme aldığı bir yazısında Şükrü Kaya, Mahmut Esat'ı anlatırken; onun Mora'dan Kuşadası'na göç eden Hacı Mahmutların Hasan Bey'in oğlu olduğunu söylemektedir. Şükrü Kaya'nın Mahmut Esat'la ilgili şu ifadesi oldukça anlamlıdır:

> Mahmut Esat çağdaşları bütün Türk gençleri gibi millici ve yurtseverdi. Terbiye, tahsil, görenek gelenek onun bu duyularını artırmış, kuvvetlendirmiş olabilir. Fakat o ilk millicilik ve yurtseverlik dersini daha çocukken, dedesinin ve ninesinin hasretli ve hararetli gözyaşlarıyla anlattıkları kaybedilmiş vatan hikayelinden aldığını söylerdi. Öyledir vatanını kaybedenler ana yurtlarının hasret ve heyecanını unutamazlar[245].

---

[241] *TBMMZC,* D. 2, C. I, s. 236- 238. Ayrıca bkz. Bilsel, Lozan, C. II, s. 522. Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, C. I, s. 85-89. Ayrıca bkz. Muzaffer **Taşyürek**, *Lozan'a Hayır Diyenler*, İhtar Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 354-357.
[242] Bilsel, Lozan, C. II, s. 525.
[243] Gönlübol ve Sar, s. 51.
[244] Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, C. I, s. 140.
[245] Şükrü **Kaya**, " Mahmut Esad Bozkurt", *Cumhuriyet*, 20 Birincikanun 1943 s. 1.

Aslında Şükrü Kaya bu yazısında kendi bilinçaltındaki ana yurt ıstırabını bir dışavurum olarak ortaya koymuş ve Lozan'ın Adalarla ilgili hükmünü[246] eleştirirken de aynı psikoloji ile hareket etmiştir. Şükrü Kaya Akdeniz'deki eski Türk adalarından Girit'in serencamını tahlil ederken de ilkçağlardan Osmanlı yönetimine değin Girit'in siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomi tarihine ışık tutmaktadır. Girit'in hangi aşamalardan geçerek Osmanlı'dan koparıldığını ve bu adadaki Türk kültür yaşantısını ve adetlerini içtenlikle dile getirmektedir[247].

Şükrü Kaya Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması sırasında hayır diyen yani kırmızı oy kullanan on dört mebustan birisi olmasına rağmen, 1941'de Lozan'la ilgili kaleme aldığı bir yazısında, Lozan Barış Antlaşması'ndan övgüyle bahsetmekten de kendisini alamamıştır. Sevr ile Lozan'ı mukayese eden bu yazısında Şükrü Kaya, şu değerlendirmede bulunmaktadır:

> Bir devleti ve bir milleti az zamanda yok etmenin en müessir çarelerini, en kısa yollarını gösteren bu vesika (Sevres) tarihteki emsali arasında mükemmel ve tek bir imha numunesidir. Fakat, o zaman Türkiye'ye yabancı bir devlet mandası isteyen vatanperverler ve hatta Sevr'i bile cana minnet bilen adamlar vardı. Lozan Muahedesi Sevr'in tamamıyla zıddı, ölmüş vatana can verecek, öldürülmek istenen bir milleti hür, müstakil, kuvvetli ve haysiyetli yaşatacak şartları cihana kabul ettiren ve son iki buçuk asırda imzası Türklere nasip olan müstesna bir vesikadır. Türk ordusu milletin menhus talihini İnönü'de ve Dumlupınar'da yendi. Türk zekası da tarihin Osmanlılara 'Sevr'de reva gördüğü mukadder akıbeti Lozan'da değiştirdi[248].

Şükrü Kaya'nın söylemindeki bu keskin dönüşüm, onun düşüncelerinde paradoksal bir değişimin yaşandığı çıkarımını yapmamıza neden olmaktadır. Diğer yandan yeni Türk Devleti'nin Lozan Barış Antlaşması sonrasında kazandığı egemenlik hakları, zaman

---

[246] "1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra, Mareşal Fevzi Çakmak ile Şükrü Kaya'nın arasını açan bir hadise Lozan'ın belirlediği Adaların konumu meselesi ile yakından ilgilidir. Şükrü Kaya Lozan Antlaşması'nın Adalarla ilgili hükümlerini bir türlü içine sindirememiş ve bu yüzden Lozan'a daima tenkit nazarıyla bakmıştır. Şükrü Kaya Lozan Muahedesi'ni kim bilir kaçıncı defa karıştırırken, Adalardan bahseden 12. ve 15. maddelerde kafası bir şeylere takılır. Haritayı açar. Önce 15. maddenin İtalya'ya terk ettiği Rodos'la On iki Ada'yı ve Meis Adaları'nı işaretler. On beşinci maddenin sonunda bu adalarla ilgili adacıklar diye de bir tabir vardır. Sonra on ikinci madde ile Yunanistan'a bırakılan adalara da bir çarpı işareti koyar. Bu maddenin sonunda da 'Bu muahedeye mugayir ahkam mevcut olmadığı takdirde Anadolu sahillerine üç milden yakın adalar Türk hâkimiyeti altında bırakılmıştır.' İfadesi yer almaktadır. Şükrü Kaya işte bu adacıkların hukuki durumunu tahlil ettikten sonra Mareşal Fevzi Çakmak'la çatışmayı dahi göze almış ve Atatürk'ün de onayıyla bu adacıklara Türk bayrağı diktirmiştir. Daha sonra İtalyanların itirazı ile bu adacıklardan sadece Kalimnos'a üç mil yakın olan küçük bir adacığın İtalyanlara bırakılmasına karar verilmiştir. 800 kadar adacık da Şükrü Kaya'nın çabasıyla İtalya ve Yunanistan'dan büyük bir itiraz gelmeyince Türkiye'de kalır." Nizamettin Nazif **Tepedelenlioğlu**, *Ordu ve Politika*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2003, s. 383-388. Meis ve diğer küçük adaların statüsü konusunda İtalya ile Türkiye anlaşmazlığa düşünce bu durum Daimi Adalet Divanı'nda görüşülür ve neticede birçok küçük adacık Türkiye'de kalır. Böylece İtalya ile bu minvaldeki pürüzler giderilmiş olur. Bu konuda bkz. Baskın **Oran**, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 194-195.

[247] Şükrü **Kaya**, "Zavallı Girit", *Yedigün*, No: 432, C. 17, 18 Haziran 1941, s. 5.

[248] Şükrü **Kaya**, "Sevr ve Lozan", Yedigün, No: 440, C. 17, 1941, s. 5.

içerisinde Şükrü Kaya'nın düşüncelerinde Lozan Barış Antlaşması'na karşı müspet bir yaklaşımın doğmasını tetiklemiştir, şeklindeki bir kanaati güçlendirmektedir.

Atatürk ise Lozan Barış Antlaşması ile ilgili müspet manadaki söylevlerini çeşitli ortamlarda dile getirmiştir. TBMM'de özellikle Musul ile ilgili tartışmalar kızıştığında, milletvekillerinin bu sorunun Misak-ı Milli çerçevesinde çözülmesi gerektiği yönündeki ısrarları üzerine ve Lozan görüşmelerine katılan Türk delegasyonunu köşeye sıkıştırmaya çalıştıklarında, Mustafa Kemal Paşa daha farklı bir yönden meseleye yaklaşacaktır. TBMM'nin gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa; Misak-ı Milli'de kesin bir sınır olmadığını söyleyecek, Musul'u vermemek konusundaki ısrar sürerse bu işin ucunun savaşa varacağından bahsederek bu durumun da barışı tehlikeye sokacağını belirtecektir[249]. Mustafa Kemal Paşa, daha Muahede ile ilgili kesin bir durumun söz konusu olmadığı bir süreçte, böylesine bir yaklaşımla muhtemel bir barışı tehlikeye düşürebilme ihtimali yüksek bir sorunda, barış yanlısı kararlılığını ortaya koymuş ve tartışmaların hızını kesmeye çalışmıştır.

Mustafa Kemal Paşa gerek görüşmelerin kesintiye uğradığı 4 Şubat 1923'ten sonraki süreçte, gerekse de görüşmeler esnasında, Türk Murahhas Heyeti'ne desteğini sonuna kadar sürdürmüş ve görüşmeleri günü gününe takip etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile alakalı şunları kaydetmektedir:

> Efendiler, mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya gözünde hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı. Devletlerarası hukukun dışında bırakılmış, adeta himaye ve korunmaya muhtaç bir hale gelmiş kabul ediliyordu. Mazideki müsamahaların, hataların sorumlusu biz olmadığımız halde, esasen yüzyılların birikmiş hesapları bizden sorulmamak lazım gelirken, bu hususta da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Millet ve memleketi hakiki istiklal hâkim iyetine sahip kılmak için bu güçlüğe ve fedakarlığa da katlanmak bizim üzerimize yüklenmişti. Ben neticenin mutlaka müspet olacağından emindim. Türk milletinin varlığı için, istiklali için, hâkim iyeti için mutlaka elde etmeye ve sağlamaya mecbur olduğu esasların, dünyaca tasdik olunacağından asla şüphe etmiyordum. Çünkü hakikatte bu esaslar, kuvvet ve liyakatle fiili ve maddi olarak elde edilmişti. Konferans masasında istediğimiz zaten elde edilmiş olan hususların usulen ifade ve tasdikinden başka bir şey değildi. İsteklerimiz açık ve tabii haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı kazanmak ve korumak için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de yeterliydi. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız, milli hâkim iyetimizi idrak etmiş ve onu fiili olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat etmiş olmamızdı. İşte bu düşüncelerle, konferansın gidişini sükunetle takip ediyor ve gösterdiği ters durumlara lüzumundan fazla önem vermiyordum[250].

---

[249] *TBMMGCZ*, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul Kasım 1999, s. 1314, 1318-1319.

[250] Atatürk, Nutuk, C. II, s. 311-312. Yine Lozan Barış Antlaşması'nın bir savunusu bağlamında bkz. İsmet **İnönü**, *İstiklal Savaşı ve Lozan (Lozan Barış Antlaşması'nın 70. Yıldönümü)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1993, s. 1-30. Bu konferans, Cumhuriyetin 50. yıl dönümü dolayısıyla Türk Tarih

Atatürk yine 1933'te Hâkimiyet-i Milliye'ye verdiği bir demeçte Lozan'dan şu övgü dolu sözlerle bahsetmektedir:

"Lozan Muahedesi Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını ifade eden bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasi zaferdir[251]."

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının 10. yıl dönümünde Hâkimiyet-i Milliye'de bir yazı kalem alan Atatürk döneminin önemli simalarından birisi olan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Lozan'dan şu övgü dolu ifadelerle bahsetmiştir:

> Mübalağasız diyebilirim ki bu müzakereler savaş meydanlarından daha kolay olmamıştır. Her iki büyük savaşın galip ve büyük kumandanı olan İsmet Paşa memleketine ve başkumandanına 1923 yılında, bu defa siyaset meydanında olmak üzere, büyük zafer getirmiştir. Büyük başvekilin bu zaferi Lozan Antlaşması'nın mazbatasında, daha o zaman kayıt ve işaret ettiğimiz gibi, (Sulh, istiklal ve inkişaf yolunda imkansızlıkları mümkün kılan Türk milletine hakkının bütün cihan tarafından ittifakla kabul ve teslim edilmiş olmasıyla, insaniyet ve medeniyet için hakkın zulme, istiklal aşkının istilacılık hırsına daima galebe edeceğinin en veciz ve en canlı bir ifadesi olmuştur[252].

2.3. ŞÜKRÜ KAYA'NIN VEKİLLİKLERİ

2.3.1. Ziraat Vekilliği

TBMM II. Dönemde Menteşe (Muğla) milletvekili olarak Meclis'e giren Şükrü Kaya, 30 Ağustos 1924'te Zekai Bey'in Londra Sefiri olması üzerine Ziraat Vekilliği'ne getirilmiştir[253]. Şükrü Kaya Ziraat Vekilliği görevini 22 Kasım 1924 tarihine kadar yürütmüştür[254]. Cumhuriyetin ilanından sonra 6 Mart 1924 tarihinde kurulan II. İnönü

Kurumunca düzenlenen seminerin ilk konferansı olarak 23 Ekim 1973 Salı günü Türk Tarih Kurumu'nda verilmiştir.
Lozan Barış Antlaşması'nın nihai senedi incelendiğinde ortaya çıkan ifadeler ışığında bu belgenin Doğuda barışı tesis etmeye müteallik bir gayret güttüğü anlaşılabilir. Bu antlaşma günümüze kadar da bölgede barışın devamı yolunda geçerliliğini büyük ölçüde korumaktadır. Mesut **Önen**, "Atatürk ve Lozan Barışının Gerçek Anlamı ve Günümüzdeki Rolü", *Hukuk Araştırmaları*, Atatürk'ün 50. Ölüm Yılı Özel Sayısı, C. III, İstanbul Nisan 1988, s. 43- 45.

[251] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, s. 136.

[252] Hâkimiyet-i Milliye, 24 Temmuz 1933, s. 1.

[253] Bu hususta Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan habere göre şu ifadelere yer verilmiştir: "Bu husus dün Reisicumhur hazretlerine arz edildi. Londra Sefareti'ne tayin edilmiş olan Zekai Bey Efendi'nin yerine Menteşe Mebusu Şükrü Kaya Bey'in tayini takarrur etmiştir. Şükrü Kaya Bey merasimden avdetten sonra İstanbul'a gitmiştir. Binaenaleyh bu şerait altında Cemiyet-i Akvam'da tasavvur olunan memuriyeti artık mevzubahis olamaz. Şükrü Kaya Bey Efendi, yüksek bir tahsil görmüş ve devlet işlerinde pek feyizli hizmetler görmüş genç ricalimizdendir. Kendilerini tebrik ve muvaffakiyetler temenni ederiz. Evvelce tayininden bahsettiğimiz İzmir Mebusu Rahmi Bey Efendi teklif olunan bir vazife için itizar beyan eylemiştir." Hâkimiyet-i Milliye, 2 Eylül 1340 (1924), s. 1.
Bu haberde geçen Şükrü Kaya'ya Cemiyet-i Akvam'da verilmesi tasavvur edilen misyon, Musul sorunu ile ilgili müzakerelerde Cemiyet'te oluşturulacak komisyon nezdinde Türkiye'nin hukukunu savunması ile alakalı bir görevdir.

[254] Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, C. III, s. 617.

Hükûmeti program getirmemiştir. Bu hükûmetin Ziraat Vekili olan Zekai Bey'in Londra Büyükelçisi tayin edilmesinden sonra onun halefi olan Menteşe Mebusu Şükrü Kaya Bey, bu bakanlığı yaklaşık olarak üç ay süreyle yürütmüş ve daha sonra bu hükûmetin istifa edip yerine yeni bir hükûmetin kurulmasıyla bu görevi son bulmuştur[255].

2.3.1.1. Atatürk Döneminde Tarım

2.3.1.1.1. Osmanlı Devleti'nden Devralınan Tarımsal Miras

Atatürk dönemi tarım politikalarının çerçevesini çizmeden evvel, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin tarımsal ekonomi politikalarını ve bu bağlamdaki uygulamaları tahlil etmekte fayda gözükmektedir. Her şeyden önce 19. yüzyılın son çeyreğinde ve daha sonraki dönemde Osmanlı tarımında üretim güçlerinin gelişim seviyesi çok düşüktür. Bunun temel nedeni Türk tarımında üretim ilişkilerinin yetersizliği ve yabancı sermayenin sömürgeci ve acımasız keyfiyetinde aranmalıdır. Türk tarımındaki egemen üretim ilişkileri, üretim güçlerinin gelişimini ciddi boyutta sekteye uğratmıştır. Osmanlı toprak yapısı incelendiğinde bir yandan büyük toprak mülkiyetinin varlığı[256], diğer yandan ise küçük üreticilik temel nitelik olarak ön plana çıkmaktadır. Büyük çiftlikler ortakçı bir anlayışla çalıştırılan kiracı çiftçiler aracılığıyla işletilmekteydi. Güney ve Güneydoğu bölgelerinde, feodal tarz kalıntılar tarım kesimindeki üretim ilişkilerine egemendi. Köylü, bu feodal tarz örgütlenme karşısında ezilmekteydi. Aşar olarak bildiğimiz ürün üzerinden alınan vergi de üretici üzerinde ayrı bir yük oluşturmaktaydı.

---

[255] Kâzım **Öztürk**, *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları*, İstanbul 1968, s. 63. Ayrıca bkz. Neşe **Erdilek**, "Hükûmetler ve Programları", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 971.

[256] Cumhuriyet öncesinde kırdaki toplumsal kesimler ve yaratılan toplam değerin bölüşümü şöyle özetlenebilir:
a- Toprak Ağası (Yarı-feodal toprak kirası), b- Kapitalist çiftçi (Tarımsal kâr), c- Tüccar/tefeci (Tüccar kârı, faiz), d- Zengin köylü (Piyasa süreciyle saptanmış toprak kirası), e- Ortak köylü (Küçük üretici geliri), f- Yoksul köylü (Küçük üretici geliri), g- Tarım işçisi (Ücret). Artık değerden, ortakçı/kiracının ödediği toprak kirasıyla pay alan ve büyük toprak sahibi olan toprak ağası ile yine işleyebileceğinden çok toprağı olan zengin köylü arasında çeşitli boyutta önemli farklar var. Artığa el koyma açısından ayırıcı özellik, toprak ağasının bunu zora dayanan mekanizmalarla (yarı-feodal rant alarak), zengin köylünün ise piyasa süreci içinde(toprak kirası alarak) gerçekleştirmesidir. Kapitalist çiftçi ise artığı, sahip olduğu ya da kiraladığı toprakta ücretli işçi çalıştırarak sağladığı tarımsal kar yoluyla elde ediyor. Tüccar ve tefeci kesimini, köy-kasaba ve kent satıcıları ile ticaret ve kredi mekanizmalarının diğer unsurları oluşturuyor. Bu kesim kırda yaratılan değerden ticari kar ve faiz yoluyla pay almaktadır. Öte yandan orta-köylü kendi toprağını aile emeği ile işleterek, yoksul köylü ise yeterli toprağı olmadığı için ağa ya da zengin köylü yanında ortakçılık-kiracılık ederek üretiyor ve küçük üretici geliri ile geçimini sağlıyor. Yoksul köylülerle orta gelirli köylülerden geçimlik üretim yapanları ise pazar ve dolayısıyla bölüşüm ilişkileri dışında varlıklarını sürdürüyorlar. Toprağı olmayan tarım işçisi de işgücünü satarak kazandığı ücretle toplam yaratılan değerden pay alıyor. Bu analiz için bkz. Güven **Gülöksüz** ve Yiğit **Gülöksüz**, "Kırsal Yapı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1244-1245.

Örneğin 19. yüzyılın son çeyreğinde aşarın oranı % 12.5'ti. Bu oran vergi toplayan aracıların aldığı payla birlikte % 25'i bulmaktaydı. Bütün bu sorunların yanı sıra Trakya ve Anadolu'da ekilebilir arazinin son derece sınırlı olduğu gözlenmekteydi. Sadece en verimli sulak arazilerin tarımsal üretime açık olduğu düşüncesinden hareketle, ülkenin önemli bir kısmının tarım ekonomisi açısından âtıl konumda kaldığını söyleyebiliriz. Ayrıca modern tarım araçlarının etkin olarak kullanılması söz konusu değildi. Sadece Adana, Aydın ve İzmir yörelerinde birkaç traktör ve batöz kullanılmakta idi. Karasaban en yaygın üretim aracı olarak karşımıza çıkmaktaydı. Demir pulluğun kullanımı dahi pek sınırlı bir düzeyde gerçekleşmekteydi[257].

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'deki tarımsal potansiyelin zayıflığı şöyle özetlenebilir:

> Tarım kesimi açısından gelişmeyi engelleyen önemli nedenlerin belki de başta geleni ticari tarımın çok dar bir yörede ve yabancı sömürüye açık bir biçimde kalmasıydı. Örneğin Söke, Çukurova vb. yörelerdeki tütün, pamuk, incir vb. ürünlerin üretimi dışında geçimlik tarım arazileri büyük bir ağırlığa sahipti. Öte yandan üretim alanları ile piyasalar arasındaki iletişim ve ulaşım kanallarının mevcut olmaması, üreticilerin geçimlik tarımla yetinmelerini, en fazla yakın merkezlerle ticari ilişkiler kurmalarını zorunlu kılmaktaydı. Bu durum büyük kentlerin zorunlu gıda maddelerinin çoğunlukla yurt dışından sağlanması gibi çelişkili bir sonucu ortaya çıkarmaktaydı. Özellikle İstanbul'un buğdayı Romanya'dan ya da Rusya'dan, diğer maddeleri ise gene çevre ülkelerden sağlanırdı. Burada bir noktaya daha temas etmemizde yarar olacaktır. Ticari tarımın yaygın olduğu geleneksel tarım ürünlerinin yani pamuk, tütün vb. ürünlerin piyasaya yansımasında aracılar rol oynamaktadır. Böylece bu ürünleri üreten çiftçiler geniş ölçüde yabancı ticaret burjuvazisinin koşullarına aynen uymak zorunda kalmakta, bu da daha önce değindiğimiz dış sömürüyü artırmaktaydı. Tefeciliğin ve aracılığın yaygın olduğu ve köylüyü sultası altına aldığı tarım alanlarında, Ziraat Bankası'nın etkinliği de hemen hemen yok denecek kadar azdı. Tarımsal kredi temininin yetersizliği, kooperatifleşmenin olmaması pazarlama olanaklarını büsbütün kısmıştı. Ancak savaş yılları içerisinde İttihat ve Terakki hükûmetinin başlattığı tarımsal kooperatifçilik hareketi de, savaş koşullarından ötürü istenen sonucu verememiştir. Hayvancılık birkaç yöre dışında çiftçilerin bir yan uğraşı halindeydi. Özel anlamda besi ve süt hayvancılığı yapılmamaktaydı. Tüm bu bulgular Anadolu Yarımadası ile Doğu Trakya'nın ekonomik açıdan en büyük uğraş alanı olan tarım kesiminin ne denli geri ve çağdışı bir teknolojiye sahip olduğunu ve ancak geçimlik diye belirleyebileceğimiz bir üretim yapmaktan öteye gidemediğini bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır[258].

Cumhuriyete devreden tarımsal miras akla geldiğinde, kuşkusuz toprak mülkiyeti dağılımı dengesizliğinden kaynaklanan sorun, irdelenmesi elzem konulardan birisidir. 1913 verilerine dayanarak toprakların halk arasındaki oransal dağılımı incelendiğinde ilginç bir durum dikkat çekmektedir[259].

---

[257] Tevfik **Çavdar**, "İktisadi Düzen ve Sorunları, Devralınan İktisadi Miras", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1051.

[258] Çavdar, "İktisadi Düzen…", s. 1051-1052.

[259] 1913'lerde topraksız köylü oranı yüksek değildir (% 8). Köylü ailelerin çoğunluğunu az ve orta büyüklükteki toprağı işleyenler oluşturur (% 87). Ne var ki, bu kesimdeki 870.000 aile, ekilen toprağın 2.700.000 hektarını bölüşmektedir. Kullandıkları toprağın köylü ailelerin çoğuna yetmediği ileri

2.3.1.1.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım Politikaları

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçişin ilk yıllarında sürekli savaşlar ve kapitülasyonlar nedeniyle yeni kurulan devlet, bir borç ekonomisi ile karşılaşmış ve bu miras üzerine temellerini atmıştır. Ayrıca bu ekonomi içindeki tarım kesimi ise, tarım tekniğinden habersiz ve sermaye birikiminden yoksun bir vaziyette ayakta durma çabası içerisinde olmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu yıl olan 1923'te, ülke ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Bu yıllarda nüfusun % 76'sı kırsal kesimde yaşarken; istihdamın % 81'i, ulusal gelirin % 42,8'i ve dış satımın % 78'i tarım sektörüne aitti[260]. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, devletin ekonomiyi canlandırmak adına tarım sektörüyle birlikte sanayileşmeye de önem verdiğini ve iki motor gücün birbirinden ayrı düşünülemeyeceği gerçeğinden hareket edildiğini anlamaktayız. Cumhuriyetin kurucu önderi Atatürk, tarım ve sanayi sektörlerini birbirinden ayrı düşünmemiş ve bu iki sektörün desteklenmesine ve teşvik edilmesine büyük bir önem atfetmiştir. Atatürk'e göre, devletin bağımsızlığı siyasi mekanizmanın sağlamlığına ek olarak, güçlü bir ekonomiye dayanması ile mümkündür [261].

---

sürülebilir. Diğer yandan ekili toprağın % 65'i nüfusun % 5'ini oluşturan ağa ve zengin köylünün elinde bulunmaktadır. Güven Gülöksüz ve Yiğit Gülöksüz, s. 1242-1243.

[260] Mehmet Ali **Tesbi**, "Atatürk'lü Yıllarda ve Sonrasında Tarım ve Tarım Politikalarına Genel Bir Bakış", *Atatürkçü Düşünce*, S. 59, C. 6, Mart 1999, s. 12.

[261] Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarında devletin, hem tarımın iyileştirilmesine hem de tarımsal ürünleri işleyecek sanayilere önem verdiğini görüyoruz. Bu politikanın temelinde, Atatürk'ün ekonomi düşüncesi ve benimsediği modele uygun olarak sektörler arası entegrasyonun ve milli gelirin adil dağılımının sağlanması yatmaktadır. Atatürk, sektörlerin bir bütünlük içinde olması gereğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Ben ekonomik hayat denince tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerinin ve bütün bayındırlık işlerinin birbirinden ayrı düşünülmesini doğru olmayan bir bütün sayarım. Bir ulusa bağımsız kimlik ve değer veren siyasal varlık makinesinde, devlet fikir ve ekonomik hayat mekanizmaları birbirine bağlı ve birbiriyle uyumludurlar. O kadar ki, bu organlar birbirine uyarak, aynı uyum içinde çalıştırılmazsa, hükûmet makinesinin motor gücü boşa harcanmış olur. Ondan beklenen tam verim elde edilemez. Bunun için tarım ve sanayi hareketlerimiz birbirini kollayan önlemlerle yapılmalıdır." Tesbi, s. 12.
İktisadi kalkınma olayı bir bütündür. Atatürk'e göre iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek, bu bütün içinde ele alınarak bütün kesimlerin ve ortaya çıkacak karşılıklı sorunların etki ve tepki örgü içinde gözetilmesine bağlıdır. O bakımdan çeşitli kesimler bütünü oluşturur ve bu bütün iktisat siyasetlerinin başarısızlıkla sonuçlanması veya başarı derecelerinin düşüklüğü bu olgunun unutulmasına bağlanmalıdır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yüksel **Ülken**, "Atatürk İlkeleri Işığında Ekonomik Kalkınma ve Hayvancılık Politikası", *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, S. 1-4, Ankara 1981, s. 330.
"1920'lerin Anadolusu'nda tarımda doğal ekonominin (yarı feodal ve ataerkil üretim) yaygın olduğunu görüyoruz. Doğal ekonomi, ev sanatları, zanaat ve küçük emtia üretimi gibi ilkel sanayi biçimleri ile bütünleşmiş olup, geniş ölçüde kendi kendine yetmektedir. Tarımsal üretimin pazarlanma oranı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Nispeten daha sonraki bir tarihte (1935-1936) Tarım ve İktisat Bakanlıkları ile İstatistik Umum Müdürlüğü'nün müştereken yaptıkları bir ankete ve genellemeye göre, yekûn olarak 500 milyon lira değerindeki tarımsal üretimin, 300 milyonluk kısmı çiftçi ailelerin tüketimine, 200 milyonluk kısmı ise pazara gitmektedir." Bu istatistiksel veri için bkz. Taner **Timur**, T*ürk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2001, s. 82.

Cumhuriyet döneminde, özellikle 1920'li yıllarda tarım kesiminde birkaç bin büyük arazi sahibi ile, bir milyonu aşkın köylü ailesi bulunmaktaydı. Yahya Sezai Tezel'e göre, "Kemalist yöneticilerin bu dönemdeki temel sorunu, tarımsal gelişmenin sağlanması için büyük işletmeler üstünde kapitalist üretim mi vurgulanmalı, yoksa köylülük kesiminin yeniden örgütlenmesine mi ağırlık verilmeliydi?" sorusuna verilecek karşılıkta yatmaktaydı[262].

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükûmetin arazi politikasını etkileyen temel unsurlar şu şekilde özetlenebilir:

> Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesini ve kazanılmasını sağlayan toplumsal ittifakta büyük arazi sahipleri çok önemli bir yer işgal etmişlerdi. Belki de bu nedenle bu çevreler asker-bürokrat yönetici kadronun bir iktisadi kalkınma stratejisi oluşturmasını da önemli ölçüde etkilemişlerdi. Kemalist hükûmet başlangıçta büyük arazi sahiplerinden yana bir tavırla yola çıkmıştı. 1924 Anayasası'ndaki özel mülkleri kamulaştırmaya karşı koruyan düzenlemeler ile 1924'te çıkarılan Kadastro Kanunu ve 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nda yer alan düzenlemeler taşradaki nüfuzlu arazi sahiplerini fevkalade güçlendirmişti. Bunlara ilaveten 1929'da nüfuzlu ailelerin gücünü pekiştiren bir yasa daha çıkarılmıştı. Ama yönetici aydın bürokratların birçoğu köylülerin mal sahibi olmasını ve köylülük kesiminin iktisadi olarak desteklenmesini de kendi siyasal çıkarları ve gelişme politikaları açısından yararlı görmüştü. Hükûmetin arazi politikası, ele aldığımız dönem boyunca, işte bu iki karşıt eğilim arasında gerilimlerle dolu gelgitlerin etkisi altında şekillenmişti[263].

Yeni Türk devletinin kurumsallaşması aşamasında henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce Atatürk liderliğinde İzmir'de 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında Misak-ı İktisadi kararları alınmıştır. Bu kongrede alınan kararlar çerçevesinde, tarım ekonomisini güçlendirmeye yönelik ilkeler benimsenmiştir. Kongrede vergi, kredi ve toprak mülkiyetine ilişkin önlemler alınmış ve bazı tarım ürünlerinin ekiminin teşvik edilmesi; sulama, gübreleme, tohumluk tedarik etme ve teknik eğitimin artırılması konularında kamu yardımları ve desteği geliştirilmiştir[264]. Kongrede ayrıca zirai istihsalin tanzimi zorunluluğu vurgulanmış, 'zirai istihsal kooperatiflerinin' teşkili zarureti benimsenmiştir. Ne var ki kongre sonrasında büyük toprak sahiplerinin görüşleri ve istekleri dışına tam olarak çıkılamamıştır[265].

Hükûmet 1925 yılında, o ana kadar bütçe gelirleri arasında en büyük vergi kaynağını oluşturan 'aşar'ı[266] lağvederek cesur bir adım atmıştır. Bu vergi ürün üzerinden peşin alındığından ve aracılar vasıtasıyla toplandığından, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

---

[262] Yahya Sezai **Tezel**, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994, s. 370.
[263] Tezel, s. 370-371.
[264] Tesbi, s. 16.
[265] Tezel, s. 372.
[266] Aşar, bütçe gelirlerinin yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaktaydı.

devreden ve köylü üzerinde önemli ölçüde baskı oluşturan bir sorun olmuştur. Atatürk aşarın ilgası ile ilgili kanunun mecliste görüşülmesini, cumhuriyet hükûmetinin halkın lehine attığı oldukça önemli bir adım olarak nitelemiştir[267].

Aşarın ilgası sonrasında devlet köye, köylüye ve çiftçiye yönelik birçok iyileştirmenin yolunu açacak politika gütmeye başlamıştır. Bunlardan şüphesiz en önemlisi köylünün toprak sahibi yapılması ve topraksız köylünün bırakılmaması çabasıdır[268]. Bu konuda başta Atatürk olmak üzere, Şükrü Kaya gibi inkılabın pratiğini gerçekleştiren ve uygulayıcı konumda bulunan devlet adamları oldukça kararlı bir tavır sergilemişlerdir[269]. Şükrü Kaya'nın toprak reformu ve köylünün toprağa kavuşturulması noktasındaki görüşlerine ve çabalarına tezin ilerleyen kısımlarında değinilecektir.

---

[267] Atatürk TBMM'nin ikinci dönem ikinci toplanma yılını açarken Meclis'te aşarın kaldırılması ile ilgili şunları söylemiştir: "Maliyemiz, sayım vergisi gibi asırlık vergilerin ıslahı yolunda başladığı ilk adımında halka derhal ferahlık hissettirdi. Memleketin başında kurun-u vustanın (ortaçağ) en insafsız belası olarak hâlâ musallat duran aşarın ilgasını Meclis-i Âliye teklif edebilecek bir seviye-yi maliyeye, cumhuriyet idaresinin bir senede vasıl olması, cidden şayân-ı memnuniyet ve şükrandır." Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 352.

[268] "1927 ve 1929'da çıkarılan yasalarla topraksız köylüye toprak dağıtılması yoluna gidilmiştir. Bu uygulama ile 1923-1934 döneminde devlet ait (miri) 711 bin hektar arazi bölgelerdeki topraksız çiftçilere ve göçmen ailelere dağıtılmıştır. Buna karşılık cumhuriyetin ilk on beş yılında devlete ait meraların 4 milyon hektar azaldığı ve meradan toprak kazanmanın asıl orta ve büyük mülkler tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Miri toprakların artan biçimde özel mülkiyete geçtiği ve özel mülkiyetin yaygınlaştırıldığı bu dönemde, tarımda orta ve küçük ölçekli işletmelerin hâkimiyeti söz konusudur." Tesbi, s. 16-17. Bu konuda ayrıca bkz. Çağlar **Keyder**, "Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı", CDTA, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1259. Kemalist yöneticilerin Türkiye'deki büyük arazi sahipliği olgusuna karşı tavır almalarını başlatan olay, 1925'teki Kürt ayaklanması olmuştur. Bundan sonraki süreçte hükûmet doğu ve güneydoğu bölgelerinde aşiret yapısını ya da feodal yapılanmayı kırarak köylünün toprak sahibi yapılması gayesini gütmüştür. Bundaki temel amaç toplumun bu feodal tarz boyunduruktan kurtarılmasıdır. Köylüyü topraklandırma çalışmaları için bkz. Tezel, s. 376-400.

[269] Atatürk Cumhuriyet döneminin ziraat ve tarım politikalarını ve köylünün topraklandırılması konusunu şu ifadelerle özetlemektedir: " Milli ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki, ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat, bu hayati işi, isabetle amacına ulaştırabilmek için, ilk önce ciddi etütlere dayalı bir ziraat siyaseti tespit etmek ve onun içinde, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lazımdır. Bu siyaset ve rejimde, önemli yer alabilecek noktalar başlıca şunlar olabilir: Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünemez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlanmak lazımdır. Küçük büyük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını artırmak, yenileştirmek ve korunmak tedbirleri, vakit geçirilmeden alınmalıdır. Her halde en küçük bir çiftçi ailesi, bir çift hayvan sahibi kılınmalıdır. Bunda ideal olan öküz değil, beygir olmalıdır. Köylüler için umumiyetle pulluğu pratik ve faydalı bulurum. Traktörler, büyük çiftçilere tavsiye olunabilir. Köyde ve yakın köylerde, müşterek hayvan makineleri kullandırmak, köylülerin ayrılamayacağı bir adet haline getirilmelidir. Memleketi iklim, su ve toprak verimi bakımından ziraat bölgelerine ayırmak icap eder. Bu bölgelerin her birinde, köylülerin gözleriyle görebilecekleri, çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern, pratik ziraat merkezleri kurulmak gerektir. Bugün devlet idaresinde bulunan çiftliklerin ve bunların içindeki türlü ziraat sanayi kurumlarının bir kısmı, ziraat hayat ve faaliyetinin bütün sahalarında her türlü teknik ve modern tecrübelerini ikmal etmiş olarak bulundukları bölgelerde en faydalı ziraat usul ve sanatlarını yaymaya

Aşarın kaldırılması ile yakından ilişkili olarak hükûmet tarafından gerçekleştirilen bir diğer uygulama ise, tütün tekelini elinde tutan ve köylü üzerinde ciddi bir ekonomik tehdit oluşturan Reji İdaresi'ne, 1926'da bedeli ödenerek son verilmiş olmasıdır.

1924'te köylüye kredi imkanını artırmak ve genişletmek için Ziraat Bankası yeniden düzenlenmiş, sermayesi ve kredi olanakları artırılmıştır[270].

Kredi genişlemesinde yaşanan bazı sorunlar ve kredi genişlemesinden daha çok büyük işletmelerin yararlanması üzerine, aynı yıl tarım kredi kooperatifleriyle[271] ilgili bir yasa çıkarıldıysa da; ancak 1929'da çıkarılan 1470 sayılı yasa[272] ile kooperatifler tam olarak kurulmaya başlanmıştır. Tarıma dayalı sanayi hamlesine önem verilmiş ve Sümerbank 1925 yılında; Alpullu, Uşak ve Eskişehir şeker fabrikaları da 1926'da kurulmuştur. Bu bağlamda pamuk, şeker pancarı ve buğday gibi tarım ürünleri tarımsal sanayinin temel dinamiğini oluşturmuştur.

Tarımda makineleşmeyi hızlandırma adına, Ziraat Bankası'na tarım makinesi ithali için yetki verilmiş ve makine alımı böylece hızlandırılmıştır. Hayvan ithalinin iki yıllığına gümrükten muaf tutulması kararlaştırılmıştır. 1925 yılında ilk tarım araştırma istasyonu kurulmuş ve 1925-1930 yılları arasında da 2000 adet traktör ülke tarımına

---

hazır bulunmaktadırlar. Bu vekâlet için büyük kolaylıklar temin edecektir. Ancak, gerek mevcut olan ve gerek bütün memleket ziraat bölgeleri için yeniden kurulacak ziraat merkezlerinin, sekteye uğramadan tam verimli faaliyetlerini, şimdiye kadar olduğu gibi, devlet bütçesine ağırlık vermeksizin kendi gelirleriyle kendi varlıklarının idare ve inkişafını temin edebilmeleri için, bütün bu kurumlar birleştirilerek geniş bir işletme kurumu teşkil olunmalıdır. Bir de başta buğday olmak üzere, bütün gıda ihtiyaçlarımızla endüstrimizin dayandığı türlü iptidai maddeleri temin ve harici ticaretimizin esasını teşkil eden çeşitli mahsullerimizin ayrı ayrı her birinde, miktarını artırmak, kalitesini yükseltmek, istihsal masraflarını azaltmak, hastalık ve düşmanlarıyla uğraşmak için gereken teknik ve kanuni her tedbir, vakit geçirilmeden alınmalıdır." Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 412-413. Atatürk'ün bu söylevinden de anlaşıldığı gibi Cumhuriyet döneminde hükûmet tarımsal kalkınma politikalarını geniş kapsamlı bir açıdan ele almış ve kalkınma hamlesinin odak noktasına da bir anlamda tarım ekonomisini yerleştirmeye gayret etmiştir. Cumhuriyet döneminde kurulan hükûmetlerin 1923-1950 devrini kapsayan tarım politikalarının geniş analizi için bkz. Tezel, s. 422-423. Ayrıca bkz. Gülten **Kazgan**, "Tarım", CDTA, C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2412-2425. Ayrıca 1923-1950 dönemini kapsayan tarım ekonomisi verileri için bkz. Güven Gülöksüz, Yiğit Gülöksüz, s. 1241-1248.

[270] Tesbi, s. 16. Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan yerli bankaların en büyüğü olan Ziraat Bankası, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında iflasın eşiğindeydi. Hükûmet bankanın kurtarılması için önemli tedbirler aldı. Osmanlı Bankası'nın Ziraat Bankası'na kredi açması sağlandı. 1925'in sonunda, bankaya sağlanan yeni fonlar 7 milyon TL'yi buldu. Hükûmet, anayasada bir toprak reformuna yasal olanak sağlayan değişikliğin yapıldığı 1937 yılında Ziraat Bankası için yeni bir kuruluş kanunu çıkarttı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tezel, s. 408-409.

[271] Hükûmet köylülerin zincirleme kefalet yoluyla banka kredisi alabilmesi için 1924 yılında Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluşunu teşvik edici hükümler getiren bir kanunu meclisten geçirdi. Tezel, s. 410. Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluş tarihçesi bağlamında ayrıntılı bilgi için bkz. Nabi **Dinçer**, "Türkiye'de Kooperatifçilik", CDTA, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1279.

[272] Bu kanunla Tarım Kredi Kooperatifleri kredi sağlayabilmenin yanı sıra ürün pazarlama fonksiyonunu da icra etmeye başlamıştır. Bununla da hükûmet, köylünün elindeki ürünü aracısız pazarlayabilmesini ve daha fazla kazanabilmesini amaçlamıştır.

kazandırılmıştır. 1923-1931 yılları arasında tarıma dayalı üretim % 9.2 artış göstermiş, tahıl dış alımı, 184.6 bin tondan 10.6 bin tona gerilemiştir. Ulaşım olanaklarının da artmasıyla, ülkede ana tarımsal ürünlere olan gereksinim karşılanabilir konuma gelmiştir. Tarım alanında bilimsel çalışmalar yaparak bu alanda uzmanlar yetiştirmek ve tarımsal gelişmeyi sağlamak amacıyla, 1930 yılında Yüksek Ziraat Mektebi açılmıştır. Bu okul 1933'teki Üniversite Reformu kapsamında, Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında, tarımsal kalkınma modeli oluşturmak amacıyla ayrıca Atatürk Orman Çiftliği de ihdas edilmiştir[273].

Bu düzenlemelere ek olarak, 3203 sayılı 'Ziraat Vekaleti Vazife ve Teşkilat Kanunu' tarım, hayvancılık ve orman hizmetlerini devlet bünyesinde bir bütünlüğe kavuşturmuştur[274].

2.3.1.2 Ziraat Vekilliği Dönemi Faaliyetleri

Şükrü Kaya'nın Ziraat Vekilliği yaklaşık üç aylık bir dönemi kapsamaktadır. Bu kısa zaman zarfında ziraat alanında çok köklü projelerin hayata geçirilebilmesi imkanı pek de mümkün olmamıştır. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan tarım politikaları çerçevesinde Şükrü Kaya bakanlığı döneminde, ziraat alanında önemli sayılabilecek adımların da temelini atma gayretinde olmuştur. Örneğin 1924'te bir sonraki senenin Ziraat Vekaleti bütçesi ile ilgili yapılan izahat incelendiğinde, bu çabanın önemli yansımaları kendisini göstermiştir. Bu bütçeye göre bir sonraki yıla ayrılan meblağ, 1924 yılı bütçesine ayrılandan 2.5 milyon Türk lirası fazladır. Yani 1925 yılı bütçesi, 705 milyon Türk lirası olarak gerçekleşmiştir. Ziraat bütçesine konan bu ek tahsisat ile şu icraatların yapılması hedeflenmiştir:

a- Yeni teşkilata sarf edilecek bu tahsisat ile her kazaya birer baytar ve ziraat memuru görevlendirilmesi

b- Muhtelif mahallerde kurslar açılarak buralara ihtiyat zabitanı alınması

c- Orman muhafaza memurlarının sayısı artırılması, onların barınabileceği meskenlerin inşa edilmesi ve birbirleriyle haberleşebilmeleri için telefon imkanı sağlanması

---

[273] Tesbi, s. 17-18.

[274] Ferruh **Dinçer**, "Türk Veteriner Hekimliğinin 139. Yılında Atatürk Dönemi Tarımsal Politikası", *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, S. 1-4, Ankara 1981, s. 309.

d- Adana'da on yedi bin lira sarfıyla meydana getirilecek olan büyük ve mükemmel atölyenin yanı sıra muhtelif mahallerde on iki yeni atölye açılması ve bu atölyelere gerekli alet ve edevatın Macaristan'a verilen sipariş vasıtasıyla temin edilmesi[275]

e- Hayvanatın ıslahına ağırlık verilmesi ve 1924 senesinde yurt dışından ıslah amaçlı getirilecek olan hayvan sayısının artırılması kararlaştırılmıştır[276].

Şükrü Kaya'nın bakanlığı döneminde tarımsal kalkınmada hareketliliğin sağlanması ve çiftçi ile hayvancıya cazip kredi olanaklarının artırılması açısından önemli bir devlet kuruluşu olan Ziraat Bankası'nın ıslahı[277] ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde Ziraat Bankası'nın mevcut sermayesi, Osmanlı Bankası'ndan alınan 2 milyon Türk lirası ile genişletilmiştir. Alınan bu 2 milyonluk kaynakla, çiftçiye zirai ürünler karşılığında ikrazata (borç verme) işlemine başlanmıştır. Ziraat aletlerinin ithaline hız verilmiştir. 1924 senesinde Ziraat Bankası ziraata destek kabilinden, 6.5 milyon lira kaynak ayırmış ve bu meblağın 1925 yılında bu kaynak çerçevesinde daha da artırılmasına karar verilmiştir. Bankanın ihtiyaç duyduğu memurları yetiştirmek üzere İstanbul'da bir mektep açılmış ve bu mektebin muhtelif masrafları da bu kaynak ile karşılanmıştır[278].

Şükrü Kaya, daha sonra da ayrıntılı bir şekilde değinileceği üzere, 'toprak reformu' konusundaki hassasiyetinin bir yansıması olarak, kendi Ziraat Vekilliği döneminde bunun temellerini oluşturacak düzenlemenin yolunu açmıştır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bu konu çerçevesinde yayınladığı 'Hûkümetimizin çok büyük bir kararı' başlıklı haberi şu şekildedir:

> Hükûmet büyük çiftliklerde senelerden beri adeta esir gibi çalışan köylülere uzun vade ile arazi dağıtacaktır. Büyük çiftliklerdeki köylülerin pek çoklarının araziye malik olmadıkları ve çiftlik eshabına ya yarıcılık veya gündeliği amelelik yaptıkları malumdur. Bu hali nazar-ı itibara alan

[275] Ziraat bölgelerinde tesis edilecek olan bu tamirhanelerde ziraat alet ve edevatının süratle ve kolaylıkla tamiri temin ve bu suretle ziraat makine ve aletlerine rağbeti teşvik kılınacaktır. Bu atölyeler bilhassa Eskişehir, Bursa, Konya ve Çorum'da ihdas edilecektir. Hâkimiyet-i Milliye, 3 Eylül 1340 (1924), s. 1.

[276] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Eylül 1340 (1924), s. 1.

[277] 1937'de hükûmetin Ziraat Bankası'nı yeniden yapılandırmak için hazırladığı kanun teklifi görüşmelerinde Şükrü Kaya Ziraat Bankası'nın reforme edilmesi çerçevesinde bir beyanatta bulunmuştur. Şükrü Kaya bu beyanatında Osmanlı Devleti'nden tevarüs eden Ziraat Bankası'nı Türk ziraat sektörünün belkemiği olarak nitelemiştir. Devletçiliğin bir gereği olarak bankanın yapılandırılmasının, güçlendirilmesinin ve bu bağlamda köylüye ve çiftçiye daha fazla hizmet sunulmasının gerekliliğini vurgulayan Kaya, bu kanunun ferdiyetçi ziraatın önünü açan bir çalışma olduğunu savunmuştur. Ziraatın terakkisi için bu kanunun ehemmiyetini belirten Kaya, mali gelirleri artıracak kanunları koymakta olduklarını da sözlerine eklemiştir. Ziraat Bankası bütçesinin her yıl aşamalı olarak artırılması ve hükûmet tarafından da bu kurumun sürekli desteklenmesi gerektiğini de dile getirmiştir. Bu beyanat için bkz. Ayın Tarihi, S. 42, Mayıs 1937, s. 32-35.

[278] Ziraat Bankası Genel Müdür Muavini ile yapılan röportaj, Hâkimiyet-i Milliye, 5 Eylül 1924, s. 1.

> Ziraat Vekaleti hükûmetin elinde bulunan emlak-ı milliye ve emval-i metruke çiftliklerinden istifade etmek suretiyle vaziyete şimdiden nihayet vermeyi düşünmüştür. Ziraat Vekaleti başvekalete yaptığı bir teklifte bu kabil köylülerin vaziyetini etraflıca izah ederek, kendilerine ihtiyaçlarına nispetle aile başına kırktan seksen dönüme kadar arazinin ya bila-bedel veya uzun vadelerle tevziini talep etmiştir. Heyet-i vekile, Ziraat Vekaleti'nin teklifini kabul ederek, arazinin suret-i tevziine mütedair bir talimatnamenin süratle ihzarını maliye ve imar vekaletlerine havale etmiştir. Hükûmetin bu kararı çok şayan-ı ehemmiyet ve netice itibariyle cidden mucib-i memnuniyettir. Bu suretle yüzlerce seneden beri çalışan köylüler araziye sahip olacaklar ve bundan da gerek servet gerek istihsalat itibariyle memleket hayli müstefit olacaktır. Elde edilen bu netice feyizli İnkılabımızın tevlit etmiş olduğu yeni zihniyetin eseridir[279].

1924 yılında Ziraat Vekaleti, tarımda makineleşmeye ivme kazandıracak önemli çalışmaları da yürütmüştür. Bu doğrultuda Ziraat Vekaleti örneğin tanınmış birçok ziraat makinesi fabrika sahiplerini, Türkiye'de fabrika kurmaya davet etmiştir. Ziraat Vekaleti bu çalışma ile tarımda makineleşme oranını artırmaya çalışmış ve tarımsal endüstriyi geliştirmeye yönelik önemli bir gayretin içinde olmuştur. Türkiye'de yatırım yapacak fabrika mümessillerine her türlü kolaylığın gösterileceği vurgulanmıştır. Bu çalışmalardaki amaçlardan birisi de tarım makinelerinin fiyatlarını ucuzlatmaktır. Bu çalışmalar kapsamında 1924 yılı sonunda 5.000 tarım makinesi ithal edilmiştir[280].

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet yönetimine devreden önemli bir vergi türü olan ve bütçenin yaklaşık 1/3'lük dilimini teşkil eden aşarın ilgası[281] meselesi de Şükrü Kaya'nın bakanlığı dönemine tekabül etmektedir. Aşarın kaldırılmasının ehemmiyeti hususuna daha önce değinilmişti. 21 T.E (Ekim) 1924 tarihinde heyeti vekilede kabul edilerek, Büyük Millet Meclisi'ne sunulan aşarın ilgasına dair kanun lâyihası şu şekildedir:

1- Aşar mülgadır. 1341 sene-i maliyesi iptidasından itibaren mahsulat-ı arzıye işbu kanunun tayin ettiği mükellefiyete tabidir

2- Vilayet ve kaza merkezleri ile belediyesi olan nahiye merkezlerindeki pazar yerlerinde satılacak olan hububat ve mahsulat-ı arzıyye-i saire fiyatlarının yüzde onu nispetinde vergiye tabidir.

3- Madde-i salifede zikr olunan şühur ve kasabata getirilen hububat vesair mahsulat-ı arzıyye Pazar yerlerinden gayri yerlerde satılamaz

4- Demiryolu veya merakib-i bahriye ile nakl olunacak hububatın ikinci maddede zikr olunan vergileri merkez-i kazada tesviye olunmadığı takdirde, iskele ve istasyonda tesviye olunarak nakliye tezkiresi almak mecburi ve nakliye tezkiresi almayan hububatın vesait-i mezkure ile nakliyesi memnudur[282].

---

[279] Hâkimiyet-i Milliye, 17 T. E (Ekim) 1340 (1924), s. 1.
[280] Hâkimiyet-i Milliye, 17 T.E (Ekim) 1340 (1924), s. 2.
[281] 552 sayılı aşarın ilgasıyla yerine geçecek kanun, 17 Şubat 1925'te kabul edilmiş ve 23 Şubat 1925'te Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.
[282] 5., 6., ve 7. maddelerde aşarın ilgası ile ilgili ayrıntılardan bahsedilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye, 21 T. E (Ekim) 1924, s. 1.

Tarım sektöründe üreticinin desteklenmesi, üreticide birlik anlayışının sağlanabilmesi, üreticiye kredi olanağının genişletilmesi ve aracısız bir şekilde üretilen ürünlerin pazarlanabilmesinin yolunu açacak olan Tarım Kredi Kooperatifleri'nin temeli sayılan 'İtibari Zirai Birlikleri', çıkarılan bir kanunla 21 Nisan 1924'te kurulmuştur. Şükrü Kaya bakanlığı döneminde kurumsallaşma aşamasında olan bu birliklerin, daha da verimli hale getirilebilmesi için Ziraat Encümeni'nin çalışma yapması doğrultusunda talimat vermiş ve bu meyanda önemli faaliyetler yapılmıştır[283].

Bu dönemde yine 'İtibari Zirai Birliği Kanunu Layihası' yayınlanmıştır. Bu kanun layihasına göre belirtilen temel esaslar şu şekilde vazedilmiştir:

1- Ziraatın geliştirilmesi ve ekonomik durumlarının iyileştirilebilmesi için bir veya birkaç nahiye ve köy çiftçileri itibari zirai birliği kurmaya mecburdurlar,

2- Bu cemiyet heyet-i umumiye tarafından seçilen reis, veznedar, kâtip ve aza adedince uyumlu miktarda diğer azadan müteşekkil bir meclis-i idare tarafından tedvir olunur,

3- İtibari Zirai Cemiyeti'nin teşkilini müteakip cemiyetin idare meclisi, Ziraat Bankası memurlarından birinin huzuruyla cemiyet azalarından her birinin malik ve mutasarrıf olduğu emval-i menkule ve gayr-i menkule kıymetine nazaran, bir itibar takdiri yapılır. Bu bir deftere kaydedilir ve bu durum heyet-i umumiyeye aynen veya tebdilen tasdik edildikten sonra ve defterdeki bu karar azaların her biri tarafından ayrı ayrı imzalanır. Ziraatçılardan herhangi birisi bu sözleşmeye katılmaz ya da cemiyete üye olmaktan kaçınırsa, Ziraat Bankası'nın bu konudaki mütalaası baz alınarak kazada bulunan meclis-i idarece incelenir ve o ziraatçı üye olanların mükellefiyetine aynen tabi tutulur.

4- Dolandırıcılık ve hırsızlık gibi yüz kızartıcı suçlara bulaşanlar şirkete üye olamazlar.

---

[283] Ziraat Encümeni'nin 'İtibari Zirai Birliği' kanunu hakkındaki mütalaası, genel mütalaa: "Bu müessesat olmazsa, ziraatın ıslah ve tekmili mümkün değildir. Yine bu kurumlar olmazsa ziraatçıların muhtekir aracılardan kurtarılması ve onların temel ihtiyaçlarını karşılamak ve mahsulatlarının sevkini sağlamak imkansız hale gelir.
Encümenin görüşleri: 1- İtibari zirai cemiyetlerine fevaidi ya tamamen veya kısmen malum olmamaktan ve bazı muhtekirlerin menfaatine mugayir bulunmaktan ahalinin teşebbüsüyle teşkil edilemeyeceği derkar bulunduğundan bu yolda mecburiyet vazına lüzum görülmüştür. İtibari zirai cemiyetlerinin hüsn-ü idaresi ve tevsi-i muamelatı ancak azasının mesuliyeti gayr-i mahdudeyi yani emval-i gayri menkule ve menkulesi ile yekdiğerine kefalet-i müteselsileyi taahhüt etmelerine mütevakkıf, bu esas derc edilmiştir.
2- Bu cemiyetler muamelatını tedvir için bir heyet-i idareye lüzum derkar bulunduğundan heyetin suret-i teşkili zikr edilmiştir.
3- Cemiyetin azasına gerek cemiyetçe ve gerek ziraat bankasınca itibar temini vesair suretle muavenet ifası azanın tayin ve tesbit-i itibarına mütevakkıf bulunduğundan bunun suret-i tesbiti dermeyan edilmiştir. Bir de zürra'dan bazısı şirkete iştirakten ve itibar defterini tahtimden imtina ettiği takdirde keyfiyetin vasıta-i hükûmetle halli münasip görülmüştür." *Resmi Gazete*, 16 T.E 1340 (1924), s. 1.

5- Cemiyetin nerelerde kurulacağına Ziraat Bankası'nın teklifi üzerine İktisat Vekaleti karar verir.

6- Bu cemiyetler başlıca itibar takdiri, alet ve edevat veya tüketilecek eşya tedarik edilmesi, ortakların sair ihtiyacının ve ortak menfaatlerinin temini, mahsulat ve mamulat-ı ziraiyenin satışı konularıyla uğraşır.

7- Ziraat Bankası, İtibari Zirai Cemiyetleri'ne üçüncü maddede belirtilen defterde muayyen itibar-i ziraisi nispetinde aynen veya nakden ikrazatta (borç verme) bulunur.

Ayrıca İtibari Zirai Cemiyeti, azasındaki her türlü matlubiyetini Ziraat Bankası'nın kendi matlubiyetini tahsil doğrultusunda kullandığı metotlarla çözüme kavuşturur. Eğer İtibari Zirai Cemiyetleri uygun bir şekilde ticaret yaparsa kuruluşundan iki sene sonrasına kadar temettü vergisinden muaf tutulur[284].

1924'te 498 Kanun Numarası ile çıkarılan 'İtibari Zirai Birlikleri' yasası, bugünkü anlamda Tarım Kredi Kooperatiflerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Ancak bahsi geçen kooperatiflerin tam teşekküllü hale gelişi, hükûmet tarafından önce 1929'da çıkarılan 1470 sayılı 'Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu' ve ardından da 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı 'Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkındaki Kanun' ile mümkün olabilmiştir[285].

2.3.2. Şükrü Kaya'nın Hariciye Vekilliği

Şükrü Kaya, II. İnönü kabinesinin istifa edip yerine Fethi Okyar Hükûmeti'nin kurulması üzerine 22 Kasım 1924'te Hariciye Vekilliğine getirilmiş ve bu vekalette de yaklaşık olarak üç ay süreyle 3 Mart 1925'e kadar görev yapmıştır[286]. Şükrü Kaya'nın bu kısa bakanlığı süresince tebarüz eden belli başlı sorunlar, İngiltere ile Türkiye arasında cereyan eden Musul krizi ve Yunanistan'la yaşanan Ahali Mübadelesi ve Patrik sorunudur.

Başbakan Ali Fethi Okyar, yeni Türk hükûmetinin hariciye politikasını 'derin bir fikri müsalemete dayalı ve devletler arasında hukukta karşılıklılık ve eşitlik prensiplerine bağlı, yapılan antlaşmalara sadık bir siyasa' çerçevesinde özetlemiştir. Fethi Okyar, Rusya ile Milli Mücadele yıllarından beri süregelen dostluğun ve siyasi ittifakın

[284] *Resmi Gazete,* 16 T. E (Ekim) 1340 (1924), s. 1 ve 2.
[285] http://www.tarimkredi.org.tr/goster.php?tablo=topic&id=1(25.06.2011), http://malatya.tarimkredi.org.tr/tarihce.asp (25.06.2011).
[286] Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, C. III, s. 617. Ayrıca bkz. Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri, s. 67. ve Erdilek, s. 971.

geliştirilerek devam ettirileceğine vurgu yapmıştır. Okyar, Büyük Britanya ile Türkiye arasında Lozan'dan baki kalan Irak sınırı ve Musul meselesinin sorun olmaya devam ettiğini belirtmiştir. Her ne kadar iki taraf bir süre önce bu sorun ekseninde kritik bir gerilime sürüklense de konu Cemiyet-i Akvâm tarafından incelendiğinden bu meselenin de barışa dayalı bir politika ile halledilebileceğini belirten Okyar, barış konusunda ümitli olduğunu dile getirmiştir. Cemiyet-i Akvâm'ın bu meselede adil bir karara varacağını söyleyen Okyar, Musul sorununda Türkiye'nin lehine olarak iyi niyetini muhafaza etmiştir. Fransa ile Türkiye arasında Lozan'dan kalan ya da Lozan'a bağlı olarak daha sonra yeniden nükseden sorunların halli konusunda, Okyar oldukça ümitvar bir tablo çizmiştir. İtalya ile Türkiye arasında somut hiçbir ihtilafın olmamasını, memnuniyet verici bir gelişme olarak kabul eden Fethi Okyar, bundan sonraki süreçte iki devletin diplomatik ilişkilerini daha da perçinlemesi ve pekiştirmesi açısından çalışacaklarını beyan etmiştir. Ayrıca Başbakan Fethi Okyar, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin kendileri ile ayrı ayrı antlaşmalar akdetmiş olduğu Lehistan, Avusturya, Macaristan, Almanya, İsveç, Felemenk, İspanya ve Çekoslovakya ile iyi ilişkilerin devamı noktasında çalışılacağını söylemiştir. Fethi Okyar'a göre, Yunanistan'la mazinin mirası olarak devam eden sorunların halli noktasında, iki tarafın itilafperverane gayretleri sulhu kaçınılmaz kılacaktır. Okyar, Lozan'da ABD ile imzalanan anlaşmadaki hususlara hem Türk tarafının, hem de Amerikalıların uyması ve antlaşmadaki koşulları hayata geçirmek için iki tarafın da büyük bir çaba göstermesi gerektiğini belirtmiştir. Afganistan ve İran ile samimi münasebetlere devam edileceğini ifade eden Fethi Okyar; dünya barışının temini için teessüs etmiş olan Cemiyet-i Akvâm'a, Türkiye'nin de üye olması yolunda fiili mücadele verileceğini açıklamıştır. Bunlara ilaveten Fethi Okyar, konsolosların ticaretin genişletilmesi ve inkişafı meyanındaki mesailerinin temin edileceğini de söylemiştir [287].

2.3.2.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, yeni Türk devletinin diğer devletlerle dış politik ilişkileri Lozan'dan kalan belli başlı sorunlara odaklanmış bir vaziyet almıştır. Lozan Barış Antlaşmasının yeni Türk devleti açısından kuşkusuz en büyük kazanımı, hukuksal ve siyasi açıdan diğer devletler tarafından müstakil bir devlet olarak tanınması olmuştur. Ancak Lozan Barış Antlaşması bazı önemli ekonomik ve politik konulara tam bir

[287] Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri, s. 75-77. Fethi Okyar Hükûmeti 27 T.S (Kasım) 1340 (1924)'ta Meclisten güvenoyu almıştır. Hâkimiyet-i Milliye, 28 T.S 1924, s. 2.

çözüm de getirememiştir. Lozan'dan sonraki süreçte Türkiye bir taraftan iç politik gelişmelere ağırlık verip iç dinamiklerini sağlamlaştırmaya (inkılaplar vasıtasıyla) çalışırken, diğer taraftan da bölgesinde ve dünyada barışçı, gerçekçi ve akılcı bir politikayı yürütmeye gayret göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti, iç siyasete yönelik olarak halkın toplumsal yaşamında köklü değişiklikleri hedefleyen reform hareketlerini sürdürmüş ve uluslar arası ortamda da hem kişiliğini kabul ettirmenin mücadelesini vermiş, hem de ilişkide olduğu tüm ülkelerle barışa dayalı bir siyasetin devamını sağlamıştır[288].

Lozan sonrasında Atatürk öncülüğünde benimsenen Türk dış politikasının temel niteliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

"a- gerçekçilik, b- taktikte ustalık, c- diyaloğa açık olmak, d- dünü-bugünü-yarını başarılı kavrayış, e- güvenilirlik, f- kendi gücüne dayanma, g- aktif, fakat serüvencilikten uzak, h- insaniyetçi, i- batılılaşma[289]."

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni Türk devleti bu ana nitelikler ekseninde, milli bir devletin tam teşekküllü hale gelebilmesi, bağımsızlığın korunması, barışın tesis edilmesi, modernleşme, batılılaşma ve demokratlaşma amaçlarının gerçekleştirilmesi için çalışmıştır[290].

Atatürk döneminde Türk dış politikasının temel sloganı, 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh'[291] ilkesi olmuştur. Nitekim Atatürk, CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nı açış söylevinde;

---

[288] Nevin **Ateş**, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükûmet Programları", *İktisat Dergisi*, S. 357, Mayıs-Haziran 1996, s. 72.

[289] Mehmet **Gönlübol** ve Ömer **Kürkçüoğlu**, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler),* ATAM Yayınları, Ankara 2000, s. 13-20.

[290] Atatürk devri Türk dış politikasının temel hedefleri için bkz. Gönlübol ve Kürkçüoğlu, s. 20-25. "Barış dönemine geçen Türkiye'nin karşılaştığı belli başlı dış politika sorunlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: 1- Bağımsız bir devlet olarak Türkiye'nin uluslar arası camiada yer almasını sağlamak, 2- Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan bakiye sorunları çözmek, 3- Türkiye'nin değişen dünya şartları ve stratejik durumu içerisinde ilişkilerini düzenlemek ve politika istikametlerini tayin etmek." Gerçekten de savaş sonrasında Türkiye'nin en fazla ihtiyaç duyduğu mesele barışın korunmasıydı. Bu konuda bkz. Seyfi **Taşhan**, "Atatürk'ün Dış Politikası", *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Editörler: Osman Okyar, Aydın Yalçın ve Diğerleri, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981, s. 117.

[291] Atatürk ilk olarak bu ilkeden 1931'deki seçim beyannamesinde bahsetmiştir ve artık Cumhuriyet döneminde dış politikanın mihveri bu temel slogan olmuştur.
Atatürk'ün barış fikrini birçok söylevinde görmemiz mümkündür. Atatürk Meclisin üçüncü dönem üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında şöyle diyordu: "Hariciyede dürüst ve açık olan siyasetimiz bilhassa sulh fikrine müstenittir. Beynelmilel herhangi bir meselemizi sulh vasıtalarıyla halletmeyi aramak bizim menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur. Bu yol haricinde teklif karşısında kalmamak içindir ki, emniyet prensibine ve onun vasıtalarına çok ehemmiyet veriyoruz. Beynelmilel sulh vasıtalarının mahfuziyeti için Türkiye Cumhuriyeti iktidarı dahilinde herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır." Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 379.

"Cumhuriyetin dış siyasada özenle güttüğü amaç, arsıulusal barışı korumak ve güvenle yaşamaktır. Komşularımızla dostluk ve iyi geçinme yolunda her gün biraz daha ilerlemekteyiz[292]." şeklinde konuşmuştur.

Lozan görüşmelerinde Türk heyeti, dünyaya haklı bir mücadelenin ardından barış ve huzur isteyen, kendi ülkesinde hür ve müstakil bir devlet kimliğiyle yaşama arzusunda olan ve buna hakkı olduğunu tüm dünyaya haykıran kararlılık örneğini sergilemiştir. Bu heyet bir program ve ülkü dahilinde, Lozan'da Türk haklarını sonuna kadar müdafaa etmiş ve bu durum tüm Avrupa'da ve dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Milli hükûmetin uluslar arası alanda elde etmiş olduğu bu başarı, Atatürk dönemi dış politikasının önemli bir kazanımı olmuştur. Türkiye Lozan sonrasında Ortadoğu'da ve Avrupa'da sözüne itimat edilir ve dikkate alınır bir güç odağı konumuna yükselmiştir[293].

Atatürk dönemi dış politika uygulamaları incelendiğinde, ön plana çıkan birkaç özellik göze çarpmaktadır. Bunlardan en belirgini, Türkiye'nin 'haklı davalarını' milli bağımsızlık prensibi ekseninde uluslar arası arenada inatla savunmaktır. Bu müdafaa yapılırken, dünyanın şartları çerçevesinde gerçekçilikten ayrılmamak esas alınmıştır. "Dünya kamuoyunu bu savunmada Türkiye'nin yanına almak, şekillere riayet etmek, kullanılan iddiaların mesnetli ve akılcı olmasına itina göstermek, uygulanan en etkin yöntemler olmuştur[294]."

Hariciye Vekili Şükrü Kaya Meclisteki bayanatlarından birinde Türk dış politikası hakkında geniş bir analiz yapmış ve bu konuşmasında şu çıkarımlarda bulunmuştur: Tarihteki Türk siyaseti üç ana fasıla ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, 16. ve 17. asırlara kadar devam eden zafer ve istiklal siyasetidir ki bu evre 'Reisülküttap' devri olarak nitelendirilmektedir. İkincisi Şark Meselesi'nin ortaya çıktığı 18. ve 19. yüzyıl siyasetidir ki bu safhaya 'Tanzimat ya da Hariciye Nezareti' dönemi denilmektedir. Birinci devrin yalnız bir tarihsel kıymeti vardır; ancak bu birinci devrin Şükrü Kaya'ya göre onun yaşadığı dönem için hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur. Ona göre, ikinci devrin eserleri son zamanlara kadar etkisini göstermiştir. Bu ikinci devirde Türk milletinin dış politikası tamamen menfi sahalarda cereyan etmiştir. Tanzimat yıllarından itibaren harici siyasette İngiliz, Fransız ve Rus taraftarlığı varken; yalnız Türk taraftarlığı

[292] Atatürk'ün Söylev Demeçleri, C. I, s. 399.
[293] Akşin, Atatürk'ün Dış Politika, s. 122.
[294] Taşhan, s. 123.

mevzubahs olunmamıştır. Fakat üçüncü devir Türk siyaseti, yeni Türk devletinin Anadolu'da kurulduğu dönemden itibaren hâkim olan anlayıştır ki, bu devirde hakiki milli siyaset belirmiş ve tebarüz etmiştir. Şükrü Kaya bu yeni dönem Türk dış politikasını, milli ve müstakil bir müspet siyaset olarak tavsif etmiş ve kendine özgülük niteliğini de ayrı bir özellik olarak vurgulamıştır. Şükrü Kaya Lozan sonrasında Türkiye'nin karşılaştığı en önemli dış sorunun 'Musul Meselesi' olduğunu belirtmiştir[295].

Şükrü Kaya Türk dış politikasının temel niteliklerini de şöyle belirtmektedir:

"1- Türkiye'nin hukukunu ve hududunu muhafazasıdır, 2- sulhperver olmaktır, 3- kendi hududu dahilinde, kendi hâkimiyet-i dâhiliyesine taalluk eden mesailde hiçbir kimsenin müdahalesini kabul etmemektir[296]."

Lozan sonrasına bırakılan sorunlarla karşı karşıya kalan Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren belirli bir dönem bu meselelerin halli ile uğraşmıştır. Bu sorunların başında İngiltere ile Irak sınırı (Musul meselesi) ve Boğazların statüsü problemi, Yunanistan'la ahali değişimi (nüfus mübadelesi), Fransa ile kapitülasyonlar, dış borçlar ve daha sonraki yıllarda Hatay'ın konumu meselesi gelmektedir[297]. Dış politikada karşılaşılan bu meselelerin neler olduğu, Türkiye'nin beklentileri ve sorunlara nasıl yaklaştığı ile ilgili olarak, Fethi Okyar'ın hükûmet programı açıklanırken detaylıca bahsedilmişti.

Türkiye 1923-1932 yılları arasında batılı ülkelerle arasındaki sorunları çözüme kavuşturmuştur. Yunanistan'la yaşanan ahali değişimi (nüfus mübadelesi) 1926'da imzalanan antlaşma ekseninde 1930'da; İngiltere ile yaşanan Musul sorunu 1926 Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile; Fransa ile yaşanan dış borçların ödenmesi krizi de 1928 yılında iki devlet arasında belirlenen koşullara göre çözümlenmiştir. Sorunların bertaraf edilip hal yoluna konmasıyla, Türkiye'nin batıya karşı yaşadığı güvensizlik zamanla ortadan kalkmış, bu süreçte Türkiye Sovyetlerle olan dostane ilişkilerini sürdürürken diğer yandan da batılı devletler bloğuna yaklaşma çabasına hız vermiştir. Bunun en müşahhas örneği, Türkiye'nin 1932'de Cemiyet-i Akvâm'a üye olması ile ortaya çıkmıştır. Batı ile yakınlaşma kararlılığını devam ettiren Türkiye, kendi

[295] Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1925, s. 1.
[296] Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1925, s. 1.
[297] Ateş, " Cumhuriyet Dönemi…", s. 72.

coğrafyasına yönelen Alman ve İtalyan yayılmacı-emperyalist tehdidi karşısında, 1934'te Balkan Antantı'nın ve 1937'de de Sadabat Paktı'nın kurulmasında başat rol oynamıştır[298].

2.3.2.2. Musul Sorunu'nun Gündeme Gelmesi

Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde, Türkiye'yi zorlayan en çetrefilli konuların başında gelen Musul sorunu, konferansın birinci devresinde bir çözüme kavuşturulamamıştı. Musul meselesi görüşülürken Lozan'ın ilk safhasında, Türk delegasyon heyeti başkanı İsmet Paşa ve İngiliz delegasyon heyeti başkanı Lord Curzon arasında sorun üzerinde ciddi inatlaşmalar yaşanmıştı. Bunun yanı sıra Musul meselesinde olaylar büyütülmüş, çarpıtılmış ve yanlış yorumlanmıştı ki bu durum da sorunun çözümünü neredeyse imkansız hale getirmişti. Çözümün gecikmesinin diğer bir nedeni ise meselenin uluslar arası ayrıcalıklar konusu ile diğer bazı devletleri (Amerika, Fransa gibi) ilgilendirmesinden de kaynaklanmıştı. Bunlara ilaveten Musul'un Hindistan'a giden üç ayrı güzergahın (Kuzey-Orta ve Güney) merkezini teşkil etmesi de meseleye uluslar arası ayrı bir boyut kazandırmıştı[299].

Bilindiği üzere Musul, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine istinaden 15 Kasım 1918'de İngilizler tarafından işgal edilmiştir[300]. Sevrés Antlaşması'na göre ise Musul, bölgede kurulması planlanan Kürdistan'a terk edilmiştir (madde 64). Musul, Misâk-ı Milli'de tayin edilen sınırlar içinde yer almasına rağmen[301]; Türk İstiklal Harbi sonuna kadar askeri bir harekatla Türkiye'ye bağlanamamış, Mudanya Mütarekesi'nden sonra

---

[298] Ateş, "Cumhuriyet Dönemi…", s. 72.

[299] Ahmet **Özgiray**, "Türkiye-İngiltere Münasebetleri ve Musul Meselesi", *Türk Kültürü*, S. 299, Y. XXVI, C. 26, Mart 1988, s. 131-132.

[300] "Mondros Mütarekesi hükümlerine göre bölgede bulunan tüm kuvvetlerin yerlerinde kalmaları gerekirken, İngiliz kuvvetleri mütareke koşullarını çiğnemişler ve ileri harekatlarını sürdürmüşlerdir. 1 Kasım'da Hamamhalil'e giren İngilizler, Musul'u işgal edeceklerini söyleyerek ve Türk tarafının bölgeyi terk etmesini istemişlerdir. Bölgede bulunan 6. Ordunun Komutanı Ali İhsan Paşa İngilizlerin bu isteğini sadrazamla görüşmüş ve İstanbul'dan gelen emir üzerine 15 Kasım'da Musul Vilayeti İngilizlere terk edilmek zorunda kalmıştır. Mütarekenin imzalandığı gün Türk kuvvetleri Rakka, Miyadin, Telafer, Dibeke, Çemçemal ve Süleymaniye hattı üzerinde bulunurken, İngiliz birlikleri ise, El-Hazar, Gayyare, Altınköprü, Kerkük, Hanikin hattında bulunmaktaydı. Yani mütareke imzalandığında, Kerkük hariç Musul ve civarı Türk yönetiminde bulunmaktaydı. Ayrıca şunu belirtmekte fayda var. Musul'un işgali hem Misak-ı Milli'nin 1. maddesine aykırı hem de uluslar arası hukuk açısından mütareke hükümlerine uyulmadığı gerekçesiyle hukuka mugayir bir zapt etme eylemidir." Bu bilgi için bkz. E. Semih **Yalçın**, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *2023*, S. 8, Aralık 2001, s. 31.

[301] Musul toprağı Misak-ı Milli'ye dahildi. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, Musul'da bulunan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa İngiliz işgal hareketine karşı önce direnmiş, daha sonra ise İstanbul Hükûmeti'nden gelen emir ile direnişe son vermiştir. Nejat **Göyünç**, "Musul Misak-ı Milli'ye Dahil midir, Değil midir?", *(Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu)*, ATAM Yayınları, Ankara 1998, s. 47-48.

ise Musul Meselesi'nin çözümü asıl barış görüşmesine, yani Lozan'a bırakılmıştır. Lozan'da İsmet Paşa, Türk-Irak sınırı konusu müzakere edilirken Türkiye ile olan tarihi, sosyo - kültürel ve demografik[302] bağlarını ileri sürerek Musul'un Türkiye'ye bağlanmasını talep etmiştir. İngiliz temsilcisi Lord Curzon ise konferansın devam ettiği bu esnada, böyle bir durumun söz konusu edilemeyeceğini ve Musul'daki 'status quo'nun korunması gerektiğini belirtmiştir. İngiliz heyetinin görüşüne göre Musul Türkiye'ye şu nedenlerden dolayı bağlanamazdı:

> Kürtlerin Türklerle beraber yaşamak istememesi, Britanya İmparatorluğu'nun harp içinde ve mütareke sonrasında Araplara çeşitli taahhütlerde bulunmuş olması, Britanya İmparatorluğu'nun 1920'de San Remo'da Milletler Cemiyeti Misakının 20. maddesine göre, burada manda almış olması ve buraları dünya harbinde fetheylemiş bulunması[303].

İsmet Paşa, İngilizlerin Musul üzerindeki bu savlarına, ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir. Musul'un mukadderatını belirlemek için İsmet Paşa, Musul'da bir plebisit

---

[302] Musul müzakerelerinin çözümsüz kalmasındaki nedenlerden birisi de, Türkiye ve İngiltere'nin bölgedeki Türk nüfus varlığı konusundaki farklı istatistiksel rakamları telaffuz etmelerinden kaynaklanmaktaydı. "Musul Vilayetinde, yani Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancağında yerleşik nüfus 503.000 kişi idi. Ayrıca 170.000 kişi kadar göçebe aşiret mensubu vardı. Bu göçebe aşiretler mevsimlere ve ihtiyaçlarına göre, yılın değişik aylarını, Bağdat, Necef, Musul ve Diyarbakır'da geçiriyorlardı. Bunları gerçekten Musul nüfusuna dahil etmek oldukça zordu. İngiliz ve Türk istatistikleri arasında Müslim ve gayri Müslimlerin nüfusu açısından fark çok büyüktü. İngilizlerin Türk resmi rakamlarına itiraz etmelerine karşılık, Osmanlılar Irak Safeviler'den alındığından beri vilayetin gerçek sahibi olmuşlardı. Askere alma ve vergi mükellefleri bakımından Osmanlılar, vilayetteki nüfus hareketlerini sıhhatli olarak bilmek zorunda idi. Ayrıca İngilizler, Tel Afer şehrinin bir Türk şehri olduğunu ve Musul'un çevresinde pek çok Türk köyü bulunduğunu kabul ediyorlardı. Çünkü Kerkük ve Erbil bölgelerinde, İngiliz memurlarınca dağıtılan bildiriler İstanbul Türkçesi ile yazılıyordu. İngilizler sözü geçen vilayetin hiçbir zaman gerçek sahibi olamamışlardı. Hele Süleymaniye Sancağı'na ne İngiliz memurları, ne de subayları girebilmişti. Bazı İngiliz memurları, vilayetin bazı yerlerini dolaşarak, kendilerine göre nüfus sondajları yapmışlardı. Fakat İngiltere I. Cihan Harbi'nde Irak'ı ele geçirdiğini ileri sürerek fetih hakkı gereğince Irak'ın sahibi olduğunu iddia ediyordu." Özgiray, "Türkiye-İngiltere Münasebetleri…", s. 132-133.
Bu çerçevede Lozan'da İsmet Paşa'nın belirttiği şu istatistiksel veriler ve buna karşı İngilizlerin öne sürdüğü rakamlar da ilginçtir: "İsmet Paşa'ya göre Musul vilayetinin oturucu halkı 503.000 ve göçebe halkı 17.000 kişidir. Göçebeler mevsime göre Bağdat'ta, Diyarbekir'de hatta İran yaylalarında bulunurlar. Onun için bunları Musul vilayeti ahalisi saymak doğru olmaz. Vilayetin 503.000 halkından 263.830'u Kürt, 146.960'ı Türk ve 43.210'u Arap'tır. Arap unsuru, Süleymaniye ve Kerkük Sancaklarında pek azdır. Merkez sancağında 137.000 Türk ve Kürt'e karşı 28.000 Arap vardır. Bütün vilayette 410.790 Türk ve Kürt'e karşı 43.210 Arap ve 31.000 Müslüman olmayan vardır. İngiltere heyeti bu sayıları, Türkiye'nin hiç doğru istatistikleri olmadığını ve mütarekeden sonra İngiliz zabit ve memurlarının buralardaki ahaliyi daha doğru olarak yazdıklarını ileri sürerek kabul etmemiştir. Halbuki Türk istatistikleri, dünya harbinden evvel, yani ahali nispetini değiştirmekte siyasi hiçbir menfaat bulunmayan bir dönemde yapılmıştır ve doğrudur. Asırlardan beri Musul'a sahip olan devletin, asker almak mecburiyetiyle yaptığından daha doğrusunu, İngiliz memurlarının yapabilmesi, akla sığmaz. Bununla beraber Britanya istatistiklerinin rakamları da Araplarla Müslüman olmayanları azlıkta göstermektedir: Arap- 185.763, Kürt- 452.720, Türk- 69.895, Hıristiyan- 62.225, Musevi- 16.865'tir." Bilsel, Lozan, C. II, s. 218.

[303] Bilsel, Lozan, C. II, s. 220.

(halkın oylaması) yapılması fikrini ileri sürmüştür. Ancak İngiliz temsilcisi Lord Curzon, bu öneriyi de oldukça ilginç açıklamalarla geri çevirmiştir[304].

Buradan anlaşıldığı üzere İngiltere, Musul'daki işgalini sürdürmek istemiş ve Musul'un Irak yönetiminde kalmasını ısrarla savunmuştur. Musul meselesi konferansın ikinci safhasında da iki taraf arasında bir çözüme kavuşturulamamıştı. Daha sonra bu meselenin konferansın genel seyrini ve çalışmalarını olumsuz etkilemesinden dolayı, Türkiye ve İngiltere arasında Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra çözüme kavuşturulmasına taraflar karar vermiştir[305]. Bunun üzerine Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasına şöyle bir hüküm konmuştur:

> Türkiye ile Irak arasındaki hudut, dokuz ay zarfında Türkiye ile büyük Britanya arasında sûret-i muslihânede tayin edilecektir. Tayin olunan müddet zarfında iki hükûmet arasında itilaf husule gelemediği takdirde, İhtilaf Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne arz olunacaktır. Hattı hudut hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya hükûmetleri mukadderat-ı katiyesi bu karara muallak olan bu arazinin hali hazırında her hangi bir tebeddül ikaına bahis olacak mahiyette, hiçbir hareket-i askeriye veya sairede bulunmamayı taahhüt eder[306].

2.3.2.2.1 Musul Sorunu'nun Çözülmesi

Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasına göre, Türkiye ve İngiltere arasında gerçekleşecek olan Irak sınırı ile ilgili görüşmeler, 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da düzenlenen Haliç Konferansı'yla başlamıştı. Müzakerelerde Türk heyetinin reisliğini Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve İstanbul Milletvekili Ali Fethi Okyar üstlenmiş, İngiliz heyetinin başına da o sırada Irak Yüksek Komiseri olarak görev yapan Sır Percy Cox getirilmiştir. Görüşmelerde Fethi Bey Musul[307] üzerindeki

---

[304] Türkiye, Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu ve vilayetin Türkiye'ye bağlanması gerektiğini talep ettiğinden bu düşüncesine temel dayanak olması bakımından Musul'da bu konu ile ilgili bir plebisit yapılmasını ileri sürmüştür. İngiliz temsilcisi Curzon bu fikre şiddetle karşı çıkmış, hatta Amerikan Başkanı Wilson'un I. Dünya Savaşı'nın son yılında yayınladığı ilkeler içerisinde yer alan self-determinasyon yani milletlerin kendi geleceğine kendilerinin iradesiyle karar verme durumunu dünya barışına indirilmiş ağır bir darbe olarak nitelemekten de kendini alamamıştır. Curzon'a göre reye müracaatı hiçbir zaman Araplar ve Kürtler istemeyecek ve bu insanlar plebisit yoluyla Ankara'ya mahkum edilecektir. Ona göre bu insanların çoğu göçebedir, neye nasıl oy vereceklerdir. Sınırların tayini meselesinde Curzon'a göre plebisit kötü bir yoldur. Çünkü onun izahatına göre, plebisit karışık halk için değil, birlik halindeki toplumlar için geçerlidir. Plebisit sırasında Irak'ın kuzeyinde asayişi kim sağlayacak ve kimler, hangi yaş grupları oy kullanacaktır. Curzon bu gerekçelerle plebisite karşı çıkmış ve İsmet Paşa da bu savlara cevap vermiştir. Curzon'un buradaki gayesi açıktır, o da Musul'un İngiliz mandasındaki Irak'ta devamını sağlamaktır. Bilsel, Lozan, C. II, s. 227-230.

[305] Konferansın ikinci safhasında 26 Haziran 1923'te Musul sorununun iki taraf arasında konferanstan sonraki dokuz ay içerisinde çözümlenmesi kararı verilmişti. Bu süre içerisinde iki tarafın da Musul'daki mevcut 'status qua'a bağlı kalması kararlaştırılmıştı. Gönlübol ve Sar, s. 63.
A. Özgiray, "Türkiye-İngiltere Münasebetleri…", s. 132-133.

[306] Bilsel, Lozan, C. II, s. 585-586.

[307] Musul'daki İngiliz mandası ve işgal planı, I. Dünya Savaşı'nın son safhasında İngiltere'nin Irak'taki işgali ile tebarüz etmiştir. Musul meselesinin muhtelif safahatı tetkik edilecek olursa şunlar söylenebilir: "1- Vilayetin kısmı azamı Mondros Mütarekesi'nden sonra ve mütareke ahkamına mugayir olarak ve

Türk tezini ayan beyan ortaya koymuştur[308]. Fethi Bey, Musul'un bir Türk toprağı olarak kalmasını çeşitli mesnetlere dayandırmıştır. Bunlardan ilki, Musul'un Türk nüfus istatistiklerine göre üçte ikisinin[309] Türk ve Kürt halklarından oluşmasıydı ve bu durumda bu bölgenin kaderi Irak'a bırakılmamalıydı ve Musul Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olarak kalmalıydı. Bu gerekçe, daha çok etnik odaklı bir tahlilin sonucu olarak ileri sürülmüştür. Fethi Bey coğrafi gerekçeleri de dile getirerek, Musul'un Türkiye'den ayrılamayacağını belirtmiştir. Fethi Bey'in izahatına göre, I. Dünya Savaşı esnasında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan gizli Sykes-Picot Antlaşması'na göre Musul, Irak'a değil de Suriye'ye ait bir toprak parçası olarak gösterilmiş ve paylaşımda Fransız nüfuz bölgesine bırakılmıştır. Ayrıca I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'ne dikte edilen Sevr Antlaşması'nın 64. maddesine istinaden de Musul'da özerk bir yapıda Kürdistan kurulması planlanmıştır. Fethi Bey, etnik ve coğrafi sebeplerle Musul'un Türkiye'ye ait bir toprak parçası olduğunu ifade etmiştir. Fethi Bey'in esasen Musul'un Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan bir toprak parçası olmasından hareketle, Musul'u Türkiye'ye dâhil etme kararlılığı bu konferansta, Türk tezinin temel belirleyici unsuru olarak tebârüz etmiştir[310].

Ali Fethi Bey'in Türk tarafının Musul üzerindeki tezini açıklamasından sonra, İngiliz temsilcisi Sir Percy Cox İngilizlerin görüşlerini açıklamak üzere söz almıştır. Sir Percy Cox yaptığı açıklamada, konferansın amacının Türkiye-Irak sınırını belirlemek ve

---

diğer bir kısmı da Lozan Muahedesi'nden sonra ve onun ahkamına mugayir olarak İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 2- İngiltere Hükûmeti 1920 senesinde takriben 100 bin kişilik bir kuvvet istimaliyle uzun ve kanlı muhaberat ve şedit havai bombardımanları neticesinde Irak'ın istiklal mücadelesini yenmeye muvaffak olduktan sonra resikara getirmiş olduğu Kral Faysal hükûmetine bin müşkülatla mandanın icra tarzını tayin eden ve ittifak muahedesi namını taşıyan bir muahedeyi 5 sene müddetle muteber olarak imza ettirebilmiş ve muahedeyi Irak Meclisi'nden azim müşkülat ile geçirebilmiş. 1925 senesinde ise azası meyanında müteaddit sosyalist yani Loit Corç, Klemanso ve Milra'nın eserinin ve aktettikleri muahedatın emperyalistlikle şaibedar olduğunu ve binaenaleyh baki kalamayacağını şiddetle iddia edip onları siyasetine her hususta muhalefet etmeyi kendisine vazife bilen ve her vakit milletlerin istiklali için mücadele lüzumunu ileri süren fırkalara mensup zevatın bulunduğu Cemiyeti Akvam Meclisi bütün Musul vilayetini Irak'a rapt ve İngiliz mandasına vazetmiş ve işbu mandanın müddetini 5 seneden 25 seneye çıkarmıştır." Meselenin bu tahlili için bkz. Yusuf Hikmet **Bayur**, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1995, s. 170.

[308] Türk delegasyonu başkanı Fethi Bey, konferansı açış nutkunda, Öyle ümit ediyoruz ki, Lozan'da İngilizler ve Türklerin uzun uzadıya müzakere ettiği bu önemli meseleyi çözmek için tarafları memnun edici bir noktaya varabiliriz. Esasen konu bu yüzden daha uygun bir zamana tehir edilmişti. Bu konunun çözümü gelecekteki İngiliz İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ilişkilerini de etkileyecektir." şeklinde konuşmuş ve konferanstan beklentilerini dile getirmiştir. Özgiray, "Türkiye-İngiltere Münasebetleri…", s. 135.

[309] Aslında Fethi Bey Cumhuriyet'te yayınlanan bir makalesinde bu oranı % 90 olarak vermiştir. Bu konuda bkz. Cumhuriyet, 8 Haziran 1924, s. 2'den naklen, Tahir **Kodal**, *Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 215.

[310] Gönlübol, Sar, s. 64-65.

aradaki ihtilafı gidermek olduğunu ifade ederek, Türk heyetinin Lozan'da Musul'un Irak'a ait olmadığı şeklindeki tezini ve ileri sürülen delilleri kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Sır Percy Cox ayrıca, Türk tarafının daha önce ileri sürdüğü sınırın Bağdat'ın hemen kuzeyinden geçmesinden dolayı, İngiltere'nin Irak konusunda Cemiyet-i Akvâm'a karşı sorumlu olduğunu dile getirerek, bunun İngiltere tarafından kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Türk teklifi Bağdat'ın hemen kuzeyinden başlamamasına rağmen, Sır Percy Cox Türkiye'yi yayılmacı göstermeye çalışarak konuyu saptırmaya çalışmıştır. Konferansta Sır Percy Cox Hakkari meselesini gündeme getirmiş, Musul'u Türkiye'ye bırakmak bir yana, Nasturi yurdu olarak Hakkari'nin Irak'a bağlanmasını dahi teklif etmiştir. Türk tarafı ise, böyle bir konunun Lozan'daki müzakerelerde bile gündeme gelmediğini belirterek, bu teklife şiddetle karşı çıkmıştır. Sır Percy Cox, konferansta İngilizler aleyhine Irak'ta hiçbir sınır değişikliğinin olamayacağını belirttikten sonra kendi teklifleri üzerinden sınırın[311] müzakere edilebileceğini ifade etmiştir. İngiliz temsilcisinin bu emperyalist ve Musul meselesini hiç mevzu dahi etmeyen yaklaşımı konferansı çıkmaza ve çözümsüzlüğe sürüklemiştir. Türk heyeti adına Fethi Bey, Sır Percy Cox'ın bu tavrını tenkit ederek, Türk tarafının sınır teklifini belirttiğini hatırlatmıştır. Sonuçta İngiliz temsilcisinin davranışı, Türkiye'ye yönelik bir baskı ve taviz istemiyle dolu olduğundan, konferans Musul meselesini ve Irak sınırını çözüme kavuşturamadan, 5 Haziran 1924'te dağılmak durumunda kalmıştır[312].

Konferansın dağılmasından sonra, Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasına göre Türkiye-Irak sınırının çözümü için artık sorun Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne havale edilmiştir. Ali Fethi Bey 20 Eylül 1924'te başlayan Türkiye-Irak sınırı görüşmelerine, Türk Delegasyon Heyeti başkanı olarak hükûmet tarafından görevlendirilmiştir. Fethi Bey, Cemiyet-i Akvâm'da Türk tezini Musul'da bir plebisit yapılması fikrine dayandırmıştır. Aslında bu fikir, Lozan Barış Antlaşması müzakereleri sırasında başından beri İsmet Paşa tarafından öne sürülen bir teklif olmuştur. Fethi Bey'in bu önerisi, hem Misak-ı Milli'ye hem de Wilson İlkelerine muvafık bir yöntem olarak ileri sürülmüştür. Bu metot esasen Cemiyet-i Akvâm'ın da ruhuna uygun

[311] Irak'ın kuzey sınırı İngilizler tarafından bilinçli ve emperyalist bir tarzda kuzeye çekilmiştir. Bu sınır Encyclopaedia of Britannica'nın 1910 yılındaki on birinci baskısında, Bağdat'ın 60-70 km kuzeyinden geçirilmişken, sırayla bu sınır Bağdat'ın önce 300 km, sonra 400 km. ve en nihayetinde de 500 km kuzeyinden geçirilmiştir. Bkz. Bayur, s. 165.
[312] Kodal, s. 216-217.

olmakla birlikte, İngilizlerin öteden beri benimsemedikleri ve şiddetle kaçındıkları bir çözüm yolu olagelmiştir[313].

İngiliz temsilcisi ise Cemiyet-i Akvâm'da, gerek Lozan Barış Konferansı'nda gerekse de Haliç Konferansı'nda belirttiği gibi, İngiltere'nin Türkiye ile görüşmekte olduğu konuyu sadece bir sınır meselesi olarak ifade etmiştir. Bu tarz bir yaklaşım aslında, Musul'un[314] nereye ait olacağı tartışmasını bir kenara iterek, meselenin odağına sınır belirleme konusunu oturtma girişimi olarak yorumlanmalıdır. İngiltere aynen Lozan görüşmelerinde olduğu gibi Cemiyet-i Akvâm görüşmelerinde de Musul ve havalisindeki halkın cahil olmasını öne sürerek ve sınır işlerinden anlamayacaklarını savunarak plebisit fikrine karşı çıkmıştır. Fethi Bey İngilizlerin bu görüşüne, sınır meselesinin arazi meselelerinden ayrı düşünülemeyeceğini öne sürerek tepki göstermiştir. Cemiyet-i Akvâm Meclisi de görüşmeler sırasında, tarafların Musul'daki 'status quoyu' bozmamaları yönünde karar almıştır. Bu gelişmenin akabinde ise Cemiyet-i Akvâm Meclisi Musul ve havalisinde yaşayan halkın taleplerini belirlemek; Türkiye, İngiltere ve Irak'ın resmi makamlarıyla diyaloğa geçmek ve bunlara dayanarak kendisine rapor vermek üzere, Macaristan'ın eski Başbakanı Kont Paul Teleki başkanlığında, İsveç'in Bükreş Büyükelçisi De Wirsen ve Belçika ordusu emekli albayı Paulis'ten oluşan bir komisyon kurmuştur[315]. Bu araştırma komisyonu 13 Kasım 1924'te Cenevre'de çalışmalarını başlatmış ve burada Musul sorununda ne şekilde hareket edileceği çerçevesinde ve taraflara yöneltilecek soruların neler olacağı kararlaştırılmıştır. Komisyon Cenevre'den Londra'ya geçmiş ve burada önce İngiliz Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain ile ardından da İngiliz Sömürgeler Bakanı ile bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. İngiliz yönetimi komisyona Londra'da bir muhtıra vererek Türk tarafının çözüm için dillendirdiği plebisit fikrinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede İngiliz temsilcileri komisyona kendi tezlerini bir kez daha hatırlatmıştır. Komisyon üyeleri Londra ziyaretini tamamladıktan sonra 5 Ocak 1925'te Ankara'ya gelmiştir. Komisyon Ankara'da 6 Ocak tarihinde Cevat Çobanlı[316] ve Dışişleri Müsteşarı Tevfik Kemal Bey öncülüğünde ilk olarak TBMM Başkanı Kâzım

[313] Fethi Bey'in Cemiyet-i Akvam'da savunduğu plebisit fikri için bkz. Kodal, s. 258-259.
[314] Cemiyet-i Akvam'da Fethi Bey, Musul'un mukadderatı meyanında İngiltere'nin Musul konusunu hiç gündeme almama uğraşına karşın şunları söylemiştir: "Eğer ortada Musul Vilayeti'nin mukadderatı mevzu-i bahs değilse bizi Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne sevk eden ve Lozan Konferansı'ndan beri devam eden ihtilaf nedir?" Ayın Tarihi, C. IV, No: 11-13, s. 139.
[315] Gönlübol, Sar, s. 66.
[316] Cevat Çobanlı Paşa Türk Hükümeti adına Araştırma Komisyonu ile birlikte Musul'a gidecek Türk temsilcisi ve gözlemcisi olarak hükümet tarafından atanmıştır.

Özalp'i, ardından Hariciye Vekili Şükrü Kaya'yı ve en sonunda da Başvekil Fethi Okyar'ı ziyaret etmişlerdir. Bu görüşmeler sırasında Türk Hükümeti adına Başbakan Fethi Okyar, komisyon üyelerine Musul sorununda Türk milli tezini dile getiren bir muhtıra vermiştir. Fethi Bey bu muhtırasında daha önce de açıkladığı gibi Musul'un kaderinin Türkiye'ye bağlı olduğunu ve Musul halkının serbest reyine (plebisit) başvurulmasının gerekliliğini öne sürerek, komisyonun Türkiye'nin bu taleplerini dikkate alacağını ümit ettiğini ve Cemiyet Meclisi'nin bu eksende bilgilendirilmesinin lüzumunu vurgulamıştır[317].

TBMM Hükümeti Musul'a giden tahkikat heyetine refakat edecek üç kişilik bir Türk komisyonu belirlemiştir. Bunlar Cevat Paşa, Fettah ve Nazım Beylerdir. Bu komisyon üyeleriyle ilgili olarak Meclisteki bir beyanatında Şükrü Kaya, bu kişilerden Fettah ve Nazım Beylerin İngiliz memurlar tarafından Musul'a varmadan bir kampta tecrit edildiğini ve tahkikat heyetinin bu durumdan dolayı Cevat Paşa'ya 'beyan-ı taaccüpte' bulunduğunu, Türk hükümeti olarak duruma derhal müdahale edildiğini ve Musul'da bulunan heyet-i murahhasaya Türk hükümetinin memurlarını belirlerken kimseye danışmasının söz konusu olamayacağını ifade eden bir nota verildiğini söylemiştir. İngiliz memurların Fettah ve Nazım Beyleri tutmalarının temel gerekçesi olarak bu kişilerin Irak'ta infiale neden olabileceğini ve bir suikaste maruz kalabileceklerini dile getiren murahhas heyet, bu eylemin tedbir amaçlı gerçekleştirildiğini cevabi notada açıklamıştır. Bu çerçevedeki beyanını sürdüren Şükrü Kaya, Türk Hükümeti'nin girişimleri sonucunda Fettah ve Nazım Beylerin Musul'da serbestçe dolaştıklarını anlatmıştır. Hariciye Vekili Şükrü Kaya Mecliste verdiği bu beyanatta, Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından Musul sorununun çözümü için oluşturulan komisyonun tarafsızlığına inandığını açıklayarak, o günlerde Musul'da yapılan bir gösteride halkın Türkiye lehinde bir tezahüratta bulunduğunu da ifade etmiştir[318].

Hariciye Vekili Şükrü Kaya, Mecliste bir dış politika etüdü yaparken Musul meselesi ile ilgili oldukça çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Şükrü Kaya'ya göre, Musul meselesinde İngiltere'nin Musul'daki asıl amacı, petrol yataklarına sahip olmak değildir. Bu ancak ikincil bir hedef olarak gözükmektedir. İngilizlerin asıl amacı Türkiye'yi güneyden ve güneydoğudan sararak, Hindistan'la ve doğuyla Türkiye'nin stratejik irtibatını koparmaktır. Bu bölgelerde İngiltere Kürtlere ve Araplara da

[317] Kodal, s. 287-288.
[318] *TBMMZC*, D. 2, C. 13, s. 212. Ayrıca bkz. Cumhuriyet, 9 Şubat 1925, s. 1.

bağımsızlık vaatlerini yineleyerek, emperyalist faaliyetlerine işlerlik kazandırmaktadır. İngiltere bu bölge halkını kandırdıktan sonra İran üzerinden Bakü petrol kaynaklarına da hâkim olmak isteyecek, dünyanın en zengin petrol yataklarına hâkim olacak ve Türkiye'yi de doğudan ve güneydoğudan sararak kendisine mahkum hale getirmeye çalışacaktır[319].

Şükrü Kaya Hariciye Vekili olduğu dönemde, Musul meselesinin Türkiye'nin lehine çözümlenmesi için çaba harcamıştır. Bütçe münasebetiyle TBMM'de verdiği bir beyanatta Şükrü Kaya soruna şu şekilde yaklaşmıştır:

> Musul her vakit ve her yerde ilan edildiği gibi Türkiye'nin bir cüz-ü lâ yen fekkidir (ayrılmaz bir parçasıdır). Şu veya bu hadisat-ı siyasiye ve askeriye dolayısıyla memleketin aksamından biri başka bir devletin işgali altına girerse hukuken ayrılmış olmaz. Zaten Musul üzerindeki hakk-ı hâkimiyetimizi ve bilhassa hukukumuzu beynelmilel olan bütün uzviyetlerin de tanıması neticesidir ki Cemiyet-i Akvâm bugün Musul'a bir heyet göndermiştir. Cemiyet Musul'un, Kerkük ve Süleymaniye'nin anavatana olan coğrafi, iktisadi, mali, ırki irtibatlarını tayin ve tespit edecektir. Bu heyetin bitaraf olduğuna emniyet kanaat etmek gerekir. Efendiler bu heyetin kararına başlıca amil olacak esbab ve avamil hepimizin ve herkesin bildiği vechile kamilen ve kamilen Türkiye'nin lehindedir[320].

Şükrü Kaya konuşmasını, Musul-Kerkük halkının Türk milleti ile olan bağlarına gönderme yaparak sürdürmüş ve Avrupalıların onları Türkiye'den koparma isteklerine karşın, bu çabanın Musul ve Kerkük insanının Türkiye'ye yeniden bağlanma azmini kamçılayacağını belirterek sonlandırmıştır[321]. Gerçekten de Musul sorunu incelendiğinde, bölge halkının çoğunlukla Türk tezine yakın durduğunu görmekteyiz. Şükrü Kaya Cemiyet-i Akvâm'ın belirlediği Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarına itimat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tabii ki bu süreç barış beklentisinin hat safhaya ulaştığı bir dönemi ifade etmektedir. Hariciye Vekili Şükrü Kaya eğer Cemiyet-i Akvâm'ın Musul konusunda – Cemiyette İngiltere'nin nüfûzundan dolayı- bîtaraf olamayacağını savunmuş olsaydı, süreç içerisinde sorunun halli noktasında olaya yeni bir perspektif kazandırabilirdi.

Şükrü Kaya Mecliste dış politika konularında yaptığı geniş kapsamlı bir değerlendirmede, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki siyasetini ve Musul meselesi ile İngiltere'nin ulaşmaya çalıştığı gayeyi açıklamıştır. Bu beyanatında Şükrü Kaya şunları söylemiştir:

> İngiltere'nin üçüncü fikirleri de siyasidir ki, o da Musul meselesidir. Bu hususta lazım gelen şeyi yapmaktadırlar ve bu hususta da lazım gelen propagandayı icra etmekten geri durmamaktadırlar.

---

[319] *TBMMGCZ*, D. I, C. IV, s. 474.
[320] Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1925, s.1 ve aynı beyanat için bkz. Tanin, 20 Şubat 1925, s. 1.
[321] Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1925, s.1.

> Bu suretle aleyhimizde lazım gelen tertibatı almaktadırlar. Teşkilatlarını yapmaktadırlar ve bu teşkilatlarını İran'ın cenup taraflarına kadar temdit etmişlerdir. İngiltere'nin bize doğrudan doğruya düşmanlık yapabilmesi için ne yapabileceğini çok salahiyettar bir zatla görüştüm. 'İki milyon asker ve bir o kadar da masraf yapmaya mütevekkiftir' dedi. Halbuki efendiler, İngiltere'nin efkar-ı umumiyesi böyle bir fedakarlığa mütehammil değildir ve yapamaz efendiler. Binaenaleyh İngiltere'nin bize karşı açık göğüsle ve merdane bir surette taarruzu yoktur ve yapamaz bunu kendilerinden beklemeyiniz[322].

Komisyon çalışmalarını sürdürürken, İngilizlerin saldırgan ve yayılmacı tavırları yüzünden Türkiye sınırında İngiliz askerleri çarpışmaya başlamışlar ve bunun üzerine Cemiyet-i Akvâm Meclisi, 28 Ekim 1924'te bir sınır tanımı yaparak 'Brüksel Hattı' diye bilinen geçici bir Türk-Irak sınırını tayin etmiştir. Tahkikat Komisyonu hazırlamış olduğu raporu, 16 Temmuz 1925'te Cemiyet Meclisi'ne sunmuştur. Bu rapordaki temel görüşler genel olarak şu şekilde belirmiştir:

> Brüksel hattının coğrafi sınır olarak tespit edilmesi, Musul Vilayeti'nde çoğunluğun, sayıları 500.000'i bulan Kürtlerden meydana gelmesi, Kürtlerin Türk ve Arap nüfustan fazla olduğu, 1928 yılında sona erecek olan Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılması, bölgedeki Kürtlere yönetim ve kültürel haklarının verilmesi kaydıyla Musul'un Irak yönetimine bırakılması, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin bölgenin iki ülke arasında taksimine karar vermesi halinde, Küçük Zap çizgisinin sınır olarak kabul edilmesi, Milletler Cemiyeti, Irak'taki manda yönetiminin uzatılmasını ve Kürtlere imtiyazlar tanımak suretiyle bögenin Irak'a bırakılmasını uygun görmediği takdirde, Musul'un Türkiye'ye bırakılacağının uygun olacağı, İngiltere'nin Hakkari üzerindeki iddia ve isteklerinin kabul edilmemesidir[323].

Komisyonun bu kararı gerek Türk kamuoyunun gerekse de Türk heyetinin tepkisini çekmiştir. Cenevre'de bulunan Tevfik Rüştü Bey (Aras), Cemiyet Meclisi'nin sadece Cemiyet Misakı'nın sınırları dahilinde karar verebileceğini söylemiştir. Bu sınırlar içinde Meclise bir yetki verildiği zaman bunun açıkça belirtilmesi gerekmekteydi. Lozan Barış Antlaşması'nın 24., 48. ve 107. maddeleri de bu tarz durumları açıklığa kavuşturur nitelikte hazırlanmıştır. Tevfik Rüştü Bey, Cemiyete itiraz ederken uyuşmazlığa taraf olan ülkelerin oyları olmadan böylesine bağlayıcı bir kararın alınamayacağını belirtmiştir. Bu itirazlar karşısında Cemiyet Meclisi, La Haye Adalet Divanı'ndan görüş istemiş; bu divan da şu mütalaada bulunmuştur:

> Milletler Cemiyeti Divanı'nın 15. maddesine göre, Cemiyet Meclisi esas itibariyle bağlayıcı karar alamaz. Bununla beraber, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasının son cümlesindeki 'mukadderatı katiyesi bu karara muallak olan' tabiri ile taraflar Cemiyete bu konuda bağlayıcı karar almak yetkisi tanımışlardır. Bu yüzden, Meclis bu konuda bağlayıcı karar vermek yetkisine sahiptir.
>
> 2- Cemiyet Meclisi'nde bu kararın oy birliği ile alınması gereklidir. Çünkü Cemiyet Misakı'nın 5. maddesinin 1. fıkrasında genel olarak Mecliste kararların oy birliği ile alınacağı açıkça belirtilmektedir. Çoğunlukla verilecek kararlar, gerek Misak'ta, gerek barış antlaşmalarında belirtilmiştir. Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasında bu hususta bir sarahat bulunmadığına göre, Meclis kararını oy birliği ile alacaktır.

---

[322] *TBMMGCZ*, D. I, C. IV, s. 476.
[323] Yalçın, s. 35.

> Uyuşmazlığa taraf devletlerin temsilcilerinin oylamaya katılıp katılmayacağı meselesine gelince: Misak'ın 15. maddesinin 6 ve 7. fıkraları uyuşmazlık durumlarında oy birliği hesaplanırken, ilgili devletlerin temsilcilerinin oylarının göz önünde bulundurulmayacağını amirdir. Bu sebeplerle yukarıdaki şartlar altında Cemiyet Meclisi'nin Türk – Irak sınırı hakkında vereceği karar taraflar için bağlayıcı sayılacaktır[324].

Cemiyet-i Akvâm Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, 8 Aralık 1925'te, Divan'ın bu kararını benimsemiştir. Akabinde de 16 Aralık 1925'te Soruşturma Komisyonu Raporu'nu tasdik ederek, Brüksel Hattı'nın güneyindeki toprakları Irak'ın yönetimine bırakmıştır. Türkiye'nin bu karara tepkisi elbette büyük olmuştur. Türkiye Musul konusunda İngiliz oyunlarını kabul etmeyeceğini açıklamış ve hatta İngiltere ile savaşın eşiğine dahi gelmişse de sonunda, Cemiyet Meclisi kararına uyarak 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Antlaşması[325] ile Musul'u Irak'a bırakmak zorunda kalmıştır[326]. Cemiyet-i Akvâm o dönemde İngiltere ve Fransa'nın güdümünde teşekkül etmişti.

---

[324] Gönlübol, Sar, s. 66-67.

[325] Ankara Antlaşması'nın 'Genel Hükümler' kısmında şu hükümler yer almaktadır: "14- Her iki ülke arasında ortak çıkarlar alanını genişletmek amacıyla, Irak Hükûmeti işbu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden başlayarak 25 yıl süre ile, aşağıda gösterilen gelirlerin % 10'unu Türkiye Hükûmeti'ne ödeyecektir. a- 14 Mart 1925 günlü ayrıcalık sözleşmesinin 10. maddesi uyarınca 'Turkish Petroleum' kumpanyasından, b- Yukarıda anılan Ayrıcalık Sözleşmesinin 6. maddesi uyarınca petrol ihraç edebilecek yan ortaklıklardan ya da kişilerden, c- Söz konusu ayrıcalık sözleşmesinin 33. maddesi uyarınca kurulabilecek yan ortaklıklardan, 15- Türkiye ile Irak, dost devletler arasında yerleşmiş yöntem uyarınca, bir suçluların geri verilmesi antlaşması yapmak üzere ivedilikle görüşmelere girişmeyi kararlaştırmışlardır, 16- Irak Hükûmeti kendi ülkesinde oturan kimi kişileri, işbu antlaşmanın imzasına dek, Türkiye lehindeki düşünce ve siyasal eylemleri nedeniyle, tedirgin etmemeyi ve onlara en geniş anlamında bir genel af tanımayı yükümlenir. Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kılınacak ve sürdürülmekte olan tüm kovuşturmalar durdurulacaktır, 17- İşbu antlaşma onay belgelerinin verişimiyle yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın Ek Protokolü'nde de Türkiye ile Irak sınırı ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Buna göre Türkiye ile Irak sınırı ana hatlarıyla şöyle belirlenmiştir: Türkiye ile Irak arasındaki sınır çizgisi, Milletler Cemiyeti'nin 29 Ekim 1924 günkü oturumunda kararlaştırılmış çizgiye uygun olarak, aşağıdaki çizgide kesin olarak belirlenmiştir. Dicle Irmağı ile Habur Çayı'nın birleşme noktasından başlayıp, Habur Çayı'nın orta çizgisi veya talveğini izleyerek, bu çayın Hazil Çayı ile birleştiği yere dek." Sınır belirtilen bu ana hatta ilaveten birçok detayıyla belirlenmiştir. İsmail **Soysal**, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 341-344. Brüksel Hattı ve 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması'nda belirlenen Türkiye ve Irak hududunun ayrıntısı için bkz. *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı*, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayını, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973, s. 115-117.

[326] Yalçın, s. 35. İçte reformlara hız veren Türkiye İngiltere ile tekrar savaşmaktan imtina etmiştir. İsmet Paşa o günlerde barışçı tavrını ortaya koymuş ve Türkiye'nin toprak ihtirası içinde olmadığını, ancak sınırlarının güvenliği için yeterli olanı talep ettiğini belirtmiştir. Türkiye'yi İngiltere karşısında zayıflatan bir başka neden de İtalya'dan duyulan endişe olmuştur. Özgiray, s. 141.
İngilizlerin 1924'te Hakkari çevresinde Nasturi ayaklanmasını ve 1925'te de Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde etkili olacak olan Şeyh Sait Ayaklanmasını kışkırtması da Musul meselesinde Türkiye'nin elini zayıflatmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mim Kemal **Öke**, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 167-177. Şeyh Sait isyanında İngilizlerin isyancılara bizzat askeri yardım yaptığı konusu tartışmalıdır. Bu süreçte bazı İngiliz belgelerinde isyanın bizzat Türk Hükûmeti tarafından devletin elini güçlendirmek için çıkartıldığı dahi iddia edilmiştir. Mim Kemal Öke ise İngilizlerin Musul sorununda Türkiye'ye karşı Kürt kartını kullanmış olduğu görüşünü dile getirmektedir. Bkz. Mim Kemal **Öke**, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 278-281. Ömer Kürkçüoğlu ise Şeyh Sait isyanında İngilizlerin ayaklanmayı yakından izlediklerini; ancak isyana destek vermediklerini belirtmektedir. Bkz. Ömer **Kürkçüoğlu**, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* Ankara 1978, s. 314.

Cemiyete Türkiye henüz üye de olmamıştı. Bu yüzden cemiyetten doğrusu yansız, adil ve hukuki bir kararın çıkması mümkün olamazdı ve nihayet öyle de olmuştur. Cemiyete hukuk dışı bir şekilde 'hakem rolü' verilmiş ve Adalet Divanı'nın istişari oyu politik bir manevranın sergilenmesinden başka bir anlam ifade etmemiş ve sonuçta Musul Türkiye'den koparılmıştır[327].

İngiltere ile Türkiye arasında Musul'la ilgili sorunların devam ettiği dönemde 6 Ocak 1926 tarihinde 'Westminister Gazette' gazetesinde TBMM Hariciye Encümeni Başkanı Şükrü Kaya ile ilgili önemli bir haber çıkmıştır. Bu habere göre Şükrü Kaya gazete muhabirine, Türkiye ile İngiltere arasındaki gerilimi artıran Musul sorununda tıkanan müzakerelerin yeniden açılabilmesi için Türk tarafının çözüm odaklı müzakerelere hazır olduğunu belirtmiştir. Habere göre İngiltere'de iktidarda olan Downing Street Hükümeti ise Türk tarafından somut bir adım beklemiş ve Şükrü Kaya da bu çerçevede girişimin ilk olarak İngiltere tarafından gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Haberin devamında Şükrü Kaya'nın Mr. Baldwin ve Sir A. Chamberlain'in boş vaatlerinin ve sözlerinin meselenin çözümüne katkı sağlamadığını ve çözüm için daha tutarlı bir icraatın gerekliliğini dile getirdiği ifade edilmiştir. Haberde Şükrü Kaya'nın, Türkiye'nin Musul'u satmak ya da borç karşılığında rehin bırakmak gibi bir niyetinin olmadığını belirttiği ve çözümün İngiltere'nin toprak meselesinde göstereceği tavize bağlı olarak ortaya çıkacağını söylediği ifade edilmiştir. Haberde ayrıca Şükrü Kaya'nın İngiltere'nin Türk tarafıyla doğrudan temasa geçecek bir heyeti Ankara'ya göndermesinin çözüm için gerekli olduğunu ve İstanbul sefirinin Ankara'ya gelerek mesele bağlamında temasa geçmesinin çözüme katkı sağlamadığını ifade ettiği de vurgulanmıştır. Bu haber üzerine Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras Şükrü Kaya ile görüşmüş ve bu haberin tamamen yanlış bilgilerle dolu olduğunu Şükrü Kaya'dan öğrendikten sonra, 9 Ocak 1926'da Londra Büyükelçiliği'ne bir uyarı yazısı yazarak, büyükelçiden gerekirse İngiltere Hükümeti nezdinde bu haberi tekzip etmesini istemiştir[328].

İngiltere ile 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması'nın kabulü ile ilgili müzakerelerde o sırada TBMM Hariciye Encümeni Başkanı olan Şükrü Kaya söz alarak, Türkiye'nin güvenliği ve taraflar arasında iyi münasebetler kurulması şartıyla, bu antlaşmanın onaylanması yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca Şükrü Kaya, bu

[327] Akşin, Atatürk'ün Dış Politika, s. 130-131.
[328] Londra Büyükelçilik Arşivi, Klasör: 564/2, Belge: 7 ve 8'den naklen Serdar Sakin, "Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu", Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), , s. 255-256.

antlaşmadan, bağımsız bir Irak Devleti'nin tesis edildiğinin anlaşıldığını da sözlerine eklemiştir[329].

2.3.2.3. Mübadele ve Patrik Sorunu

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, Türk-Yunan anlaşmazlığının iki ana sebebi vardı: Bunlar, Nüfus Mübadelesi (Etabli sorunu) ve Patrik meseleleri idi. Lozan'dan sonra Mübadele meselesinin çözümü hiç de kolay olmamıştır. Türk ve Yunan tarafları arasındaki bu mesele iki tarafı zaman zaman savaşın eşiğine getirmiştir. Mübadele meselesi, 30 Ocak 1923'te Norveçli Nonsen'in teklifi üzerine yapılan bir antlaşma ile geçici olarak karara bağlanmıştır. Daha sonra ise, bu antlaşmayı tatbik edecek bir 'Muhtelit Mübadele Komisyonu' kurulmuştur. Adı geçen antlaşmanın hükümlerinden 2. madde[330], iki tarafı savaşın eşiğine getirmiştir. İki taraf arasında 2. maddeye dayalı olarak ortaya çıkan anlaşmazlık sonucunda, Milletler Cemiyeti'ne başvurulması üzerine, cemiyetin verdiği kararla Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın mütalaasına başvurulmuştur. Bu arada Daimi Adalet Divanı'na verilen Türk tezi oldukça kısa olmuştur. Türk Hükûmeti adına Tevfik Rüştü Bey pek ayrıntıya girmemiştir. T. Rüştü Bey Türk tezini güçlendiren birkaç vesikayı Divan'a vermiştir. Bunlardan birisi Şükrü Kaya'nın Lozan görüşmelerinin ilk safhasında Üçüncü Tali Komisyonda 'Etabli' kelimesi üzerine sorduğu soru ve bu münakaşanın tutanakları, diğeri ise Paris Hukuk Fakültesi Profesörlerinden M. Berthelemy'nin muhtırasıdır. Şükrü Kaya Lozan'da üçüncü tali komisyonda etabli kelimesi ile domicilié arasındaki farkı sormuştu. M. Fromageot da bu soruya birincisi fiili, ikincisi ise kanuni bir haldir diye yanıt vermişti. Bunun üzerine Şükrü Kaya da Hac için Mekke'ye gidenlerin etabli addedilmeleri tehlikesini ileri sürmüştü. M. Fromageot kimin etabli olduğuna mahkemelerin karar vereceğinden dolayı böyle bir yanlışın olamayacağını vurgulamış ve Şükrü Kaya da bu konuda tatmin olduğunu belirtmişti. M. Berthélemy'nin muhtırasına gelince, bu vesikada 'yerleşmiş olmak' için muhakkak nüfus siciline yazılmış olmak lazım geldiği fikrine itiraz edilmekle beraber, yerleşme için gerekli şartların fiilen yerine gelip

---

[329] *TBMMZC*, D. 2, C. 26, s. 166 ve ayrıca bkz. Öztürk, C. I, s. 282.

[330] Antlaşmanın 2. maddesinde şunlar belirtilmiştir: " a- Dersaadet Rum Ahalisi, b- Garbi Trakya'nın Müslüman Ahalisi. Dersaadetin Rum Ahalisi addedilecekler, 1912 Kanun-u mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında 30 T.E (Ekim) 1918 tarihinden mukaddem, sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır. Garbi Trakya'nın Müslüman ahalisi addedilecekler, Bükreş Muahedenamesiyle 1913'te tayin edilen hatt-ı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır." . Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, s. 170-171.

gelmediğinin tetkik ve tespit yetkisinin iki taraf hükümlerine bırakılmasının doğru olacağı vurgulanmıştır[331].

Divan da sonuçta şu görüşleri bildirmiştir:

> 1- Sakin bulunmuş (etabli) deyimi daimilik vasfını taşımakta ve bir oturma ile beliren fiili bir durum ifade etmektedir.
>
> 2- İstanbul'un Rum ahalisi deyimi ile kastedilen, şahısların antlaşma gereğince sakin bulunmuş sayılmaları ve mübadele dışında bırakılmaları için, İstanbul şehrinin 1912 Kanunu ile tespit edilen belediye sınırları içinde bulunmaları, ayrıca oraya her ne şekilde olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmeleri ve orada daimi olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekmektedir[332].

Mübadele meselesinde Yunan tarafı, İstanbul'da olabildiğince Rum bırakma girişiminde bulunmuştur. Türk tarafı da buna karşı çeşitli önlemler alma yoluna gitmiştir. Yunanistan Batı Trakya'daki Türklerin mallarına el koymuş, Lozan Barış Antlaşması hükümlerini alenen çiğnemiş; Türk Hükûmeti de buna karşılık olarak İstanbul'daki Rumların mallarına el koymuştur. Bu durum meseleyi bir çıkmaza sürüklemiş; ancak Patrik sorununun da çözümü üzerine iki taraf, 1 Aralık 1926'da Atina'da antlaşma zeminine dayalı bir hukuk çerçevesinde mutabakata varmıştır[333].

Bu antlaşma sonrasında da iki taraf arasındaki ihtilaf tam olarak çözülememiş ve 1929'da iki taraf arasındaki gerilim gitgide tırmanmıştır. Bunun üzerine, Atatürk ve Venizelos'un barışı arayan yaklaşımları ile, 10 Haziran 1930'da Ankara'da bir Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi[334] imzalanmıştır. Bu antlaşma da 30 Ekim 1930'daki Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık ve Uzlaştırma Antlaşması'nın yolunu iki tarafa açmıştır[335].

İstanbul'daki Fener Rum Patriği Konstantin Arapoğlu Efendi'nin Türkiye dışına çıkarılması olayı, mübadele uygulamaları çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan hükûmetlerini karşı karşıya getirmiş ve ilişkileri germiştir. Lozan barış görüşmelerinde, öteden beri Türkiye'nin başını ağrıtan bir konu olan Fener Rum Patrikliği gündeme geldiğinde, Türk tarafı radikal bir değişiklik talebi ile Patrikliği Türkiye dışına çıkarmak istemiştir. Bu talepteki temel saik, bu kurumun gerek I. Dünya Savaşı yıllarında,

---

[331] Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, s. 187.
[332] Gönlübol, Sar, s. 57.
[333] Gönlübol, Sar, s. 57-58.
[334] Yunan başkanı Venizelos bu antlaşmayı 'yakın şarkta yeni bir devrin başlangıcı' olarak yorumlamıştır. Bu antlaşma Balkan Antantı'nın kurulmasını kolaylaştırmış ve Türk-Yunan dostluğu da pekişmiştir. Gönlübol, Sar, s. 60.
[335] Atatürk ile Venizelos'un iki komşu devletin düşmanca değil, dostça yaşamalarının daha faydalı olacağını anlamaları bölgede barışın tesisini güçlendirmiştir. Ayrıca Doğu Akdeniz'de bir dostluk ve güvenlik düzenini kurmak isteyen İtalya'nın Ankara ile Atina'yı yaklaştırıcı çalışmaları da bunda etkili olmuştur. Soysal, s. 399-401.

gerekse de İstiklal Harbi döneminde Rum çetelerle ve komitacılarla işbirliği yapması ve Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunmuş olması ile yakından ilgilidir. Lozan'da Türkiye'nin bu isteğine batılı devletler karşı çıkmış; sonuçta Patrikhanenin siyasal tüm yetkileri kaldırılarak ve Patrikhane Türk devletine karşı sorumlu hale getirilerek bu kurumun Türkiye'de devamına karar verilmiştir. 1924 yılı sonunda Patrik seçilen Arapoğlu Konstantin Efendi, 1924'ten önce Türkiye'de yaşamadığı için Türk Hükûmeti tarafından mübadeleye tabi tutulmuştur. Bu kişinin Patrikhane'ye bağlı olmasından dolayı Yunanistan bu duruma karşı çıkmıştır. Muhtelit Mübadele Komisyonu da Konstantin'in mübadeleye bağlı olduğunu; ancak Patrik olmasından dolayı ülkede bırakılabileceğini söylemiştir. Yunanistan bu durumu La Haye Adalet Divanı'na taşımak istese de Türk Hükûmeti, bu kurulun soruna yönelik bir yetkisinin olmadığını ve bunun Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu açıklamıştır. İki ülke ilişkilerini mübadele açmazı içerisinde iyice gerilime sürükleyen bu mesele, Konstantin'in görevinden çekilip yerine Patrikliğe Vasil Georgiades'in seçilmesi ile çözülmüştür[336].

Arapoğlu Konstantin Efendi'nin yurt dışına çıkarılması olayı sonrasında Yunanistan ile Türkiye arasında başlayan diplomatik kriz ve bu olayın muhteviyatına dair Hariciye Vekili Şükrü Kaya önemli bir beyanat vermiş ve bu bağlamda Türkiye'nin aldığı kararda haklılığını ve bu kararından dönmeyeceğini belirtmiştir[337].

Hariciye Vekili Şükrü Kaya, Meclis'teki başka bir beyanatında da mübadele sorunu çerçevesinde patrik krizi ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Şükrü Kaya, Yunanistan'la Türkiye arasında mübadele uygulaması kapsamında gönderilen metropolitlerin-patriklerin sorun teşkil ettiğinden bahisle, Türkiye'ye Rumeli'den gönderilen 250.000 Türk içerisinde müftülerin ve imamların bulunduğunu ifade etmiştir. Mübadelede mütekabiliyetin esas olduğunu vurgulayan Şükrü Kaya, bu eylemin mübadele sözleşmesine muvafık olduğunu ifade etmiştir[338].

Şükrü Kaya bu beyanatında Patrik meselesi ile ilgili açıklamalarını şu çerçevede sürdürmüştür:

Mübadele uygulamaları esnasında Yunanistan, 'Konstantin Arapoğlu Efendi' isimli bir metropolitin Türkiye'den gönderilmesini sorun yapmıştır. Ancak bu kişi 6. Tali

[336] Gönlübol, Sar, s. 58.
[337] Cumhuriyet, 3 Şubat 1925, s. 1.
[338] Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1925, s.1.

Komisyon'un verdiği karara göre mübadeleye tabidir. 16 Kanunusani 1925'te bu kararın ertesi günü bu zat patrik seçimine girmiş ve 22 Kanunusanide patrik seçilmiştir. Bu hukuk dışı bir uygulamadır ve geçersizdir. Bu yüzden bu zat mübadeleye tabi olunmuştur. Bu kişinin patrikliğini Muhtelit Mübadele komisyonu tasdik etmiştir; ancak bu zatın patrikliği hususunda doğrudan karar ittihaz edemeyeceğini de bu kurul kabul etmiştir. Çünkü bu komisyonun böyle bir görev ve yetkisi olmadığı gibi, bu mesele Lozan'a göre Türkiye'nin bir iç meselesidir. Patrik bir Türk memurudur ve bu mesele asla dış müdahale kabul etmez bir mahiyet arz etmektedir. Yunanistan Patrikhane meselesi yüzünden ikinci kez nota vermiş, Türkiye'yi mübadele antlaşmasına uymamakla suçlamış ve Türkiye'yi Cemiyet-i Akvâm'a çağırmıştır[339].

Şükrü Kaya Yunanistan'ın bu girişimine karşı, "Baş papazın sevkinde Türkiye'nin haklı olduğunu ve Türk milletinin bir tecavüz karşısında çelikten bir kitle gibi hudutlarında dikileceğini[340]" söylemiştir.

Şükrü Kaya, yine başpapazın yurt dışına çıkarılması meselesiyle ilgili; "Teb'it meselesi münasebetiyle Bizantizm siyasetinin kök salmasına müsaade etmek, sulh ve selameti tehlikeye ilka etmek demektir. Türkiye Cumhuriyeti bademâ, hudûd-u millisi dâhilinde dini hiçbir cereyanı yabancı bir kuvvetin siyasi bir alet gibi kullanmasına asla müsaade edemez." şeklinde bir beyanat vermiştir[341].

Şükrü Kaya barışın sağlanması meselesinde ve Atatürk devri dış ve iç siyasası hakkında, "Atatürk devrinin ana vasıflarından biri hariçte sulh, dahilde sükundur." ifadesini kullanmaktadır. Şükrü Kaya bu değerlendirmesinde, Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada barışı korumaya yönelik önemli bir rolü üstlendiğini ortaya koymaktadır[342]. Şükrü Kaya'ya göre Patrikhane meselesi ise, Türkiye'nin bir iç sorunudur ve diğer devletlerin müdahalesi işini de asla kabul etmez bir mahiyettedir[343].

Şükrü Kaya'nın Hariciye Vekilliği döneminde, mübadele kapsamında, halihazırda Türkiye'de bulunmayan Yunan tebaasına ait emvâl-i gayri menkûlenin idaresi hakkında bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunu uygulamakla Maliye Vekaleti yükümlü kılınmıştır.

---

[339] Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1925, s.1. Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya, mübadele ve başpapazın yurtdışına çıkarılması ile ilgili Türkiye ve Yunanistan arasında ortaya çıkan krizin derinlikli tahlilini yapmıştır. Bu analiz için bkz. *TBMMGCZ*, D. I, C. IV, s. 477-479.

[340] Şükrü Kaya'nın Meclisteki bu beyanatı için bkz. *TBMMZC*, D. 2, C. 13, s. 275. Tanin, 11 Şubat 1925, s. 1.

[341] Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1925, s. 1.

[342] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri* (*TBMMZC)*, D. 5, C. 16, s. 17.

[343] Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1925, s. 1.

Bu kanun layihası TBMM'de görüşülürken Hariciye Vekili olarak Şükrü Kaya, kanunun ivedilikle çıkarılmasına yönelik şu önemli beyanatta bulunmuştur:

> Yunanistan dâhil ve haricinde mûkim Türkiye Cumhuriyeti tebaasının Yunanistan'da bulunan emvâl-i gayri menkûlesine Yunan Hükümeti tarafından vaziyet edilerek irad-ı cibayet yahut emvâl-i mezburede muhacirin iskan ve ikame olunarak asıl mutasarrıfları olan Türklere ne doğrudan doğruya tasarruf ve idare için müsaade, ne de iradı veya bedeli ita edilmemektedir. Tebaamızın hukukunu bilkülliye ihlal eden ve her türlü hukuk ve hakkaniyet kaidelerine münafi bulunan şu hale nihayet verilmek üzere hükümeteyn beyninde münasip bir suret-i tesviye bulunması hususunda Türkiye Hükümeti'nin şimdiye kadar izhar ettiği temayülatı itilafcuyane ve o yolda yaptığı teşebbüsatı mükerrere-i mütemadiye, Yunan Hükümetinin aynı hisle mütehassis olmaması yüzünden matlup neticeyi hasıl etmemiş ve ilelebet mahkum-u atalet olduğu da tezahür etmiştir. Tebaamızın muhafaza-i hukuku, hükümetin ehemm-i vezaifinden olup onların temadii mağduriyet ve sefaletleri dahi hiçbir veçhile tecviz olunamayacağı cihetle Yunan Hükümetini tariki hakkaniyete irca için mukabele-i bilmisil kaidesinin tatbikine mecburiyet görülmüş ve şimdilik elyevm Türkiye'de bulunmayan Yunan tebaasına ait emvâl-i gayri menkuleye Türkiye Hükümetince vaziyet edilmesi heyet-i vekilece takarrur etmiştir. Şimdi iş bu emvalin Maliye Vekaleti Celilesince idaresi ile varidatının berminvali maruz Yunanistan'ın hattı hareketinden mutazarrır olan tebaamıza garameten tevzii bir kanunu mahsus tedvinine mütavakkıf bulunduğundan keyfiyet Heyeti Celile-i Vekilece tasvip buyurulduğu takdirde suret-i melfuf layiha-i kanuniyenin kabul ve tasdiki ile Meclis-i Ali'ye sevkine müsaade-i aliyeyi vekalet penahilerini arz ve rica eylerim efendim[344].

Kanuna göre, Yunanistan'a gidenlerin emvâl-i gayri menkûleleri emlâk-ı milliye gibi addedilmiş, '18 T. S (Kasım) 1912'den önce Yunanistan'ı terk etmiş olan veya öncesinden Yunanistan haricinde mûkim bulunan Türk tebaasına, Yunanistan'da bulunan emvâl-i gayri menkûlelerini tasarruftan men eyledikleri müddetçe, oradaki emvâli gayri menkûlelerinin gelirleri nispetinde, bu bahsi geçen emlak kendilerine azameten hükûmet tarafından tevzi' edilir (dağıtılır)' denilmiştir[345].

2.3.3. Şükrü Kaya'nın TBMM Hariciye Encümeni Başkanlığı

Fethi Okyar Hükûmeti'nde, yaklaşık olarak üç aylık bir süreçte Hariciye Vekilliği yapan Şükrü Kaya'nın, bu hükûmetin istifa etmesi üzerine kabinedeki görevi son bulmuştur. Fethi Okyar Hükûmeti'nden sonra İsmet Paşa başkanlığında kurulan III. İnönü Hükûmeti'nde daha önceki hükûmette yer alan bazı kabine üyeleri bulunmamaktadır. Bunlar arasında Şükrü Kaya da vardır. Bu durumun nedeni incelendiğinde, bunun bir iç politik metot tartışmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. 13 şubat 1925'te doğu illerinde başlayıp çok kısa bir süre sonra tüm Doğu Anadolu bölgesinde Cumhuriyet Hükûmeti'ni uğraştıran şümullü bir ayaklanmaya dönüşen Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması konusundaki tartışmalar, Fethi Okyar Hükûmeti'nin yıkılmasına zemin hazırlamıştır. Doğu illerinde ayaklanmanın başladığı 13 Şubat tarihinden itibaren,

---

[344] *TBMMZC*, D. 2, C. 12, s. 176.
[345] 19 K.S (Ocak) 1341 (1925), Kanun No: 543, *Resmi Gazete*, 25 K.S 1341 (1925), s. 2.

hükûmet içinde ve dışında ayaklanmanın bastırılmasının gecikmesi, cumhuriyetin karşı karşıya kaldığı bu tehlike karşısında hükûmetin yetersiz kalması, isyana karşı alınacak önlemin keyfiyeti ve mahiyeti konularında birçok tartışma yaşanmıştır. Nihayet bu tartışmaları bertaraf etme adına, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün de katıldığı bir fırka içtimaı düzenlenmiş ve burada parti grubu reisliğine verilen bir takrirle yaşanan olayların izahı istenmiş ve bu, oylamaya sunulmuştur. Bu takrir büyük bir çoğunlukla kabul edilince, Fethi Bey bunu kabinesine itimatsızlık sayarak istifa etmiştir[346].

Aslında Fethi Okyar kabinesinde bulunan Maarif Vekili Şükrü Saraçoğlu ve Hariciye Vekili Şükrü Kaya gibi bakanlara, daha sonra İsmet Paşa kabinesinde görev verilmemesinde, Şükrü Kaya'nın ve Şükrü Saraçoğlu'nun Atatürk ve İsmet Paşa ile Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılması ve isyana karşı alınacak önlemler hususundaki anlaşmazlıkları rol oynamıştır. Yani Şükrü Kaya kabinede Fethi Okyar'a destek olarak, sertlik yanlısı bir politikaya karşı durmuş ve 'Takrir-i Sükûn' olarak bilinen bir tür olağanüstü hal yasasına pek sıcak bakmamıştır[347].

Şükrü Kaya yeni kabinede bakanlığa getirilmemiş olmasına rağmen, onun sâbık Hariciye Vekili oluşu ve dış politika konularına yatkınlığı, hükûmet tarafından Meclis Hariciye Encümeni Başkanı olarak görevlendirilmesinde[348] etkili olmuştur. Şükrü Kaya gerek Hariciye Vekilliğinden önce, gerekse de vekillik görevi sona erdikten sonra, Meclis tarafından bir çok dış politik sorunun halli meselesinde vazifelendirilmiş ve hükûmet adına Türkiye'yi temsilen, bazı uluslar arası toplantılara katılmıştır.

Bunlardan tespit edilebilenleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bakanlar Kurulu Kararnamesi: 6 Haziran 1925 tarihindeki Cemiyet-i Akvâm toplantısında, Batı Trakya'daki Türklerin ve İstanbul'daki Rumların durumları hakkında sâbık Hariciye Vekili ve Menteşe Mebusu Şükrü Kaya'nın, mezkûr konudaki Türk

---

[346] İstifa hakkında hükûmetçe yayınlanan resmi tebliğde: " İç siyasete dair fırkada cereyan eden müzakereler neticesinde, Fethi Bey Kabinesi azınlıkta kalmış ve istifasını Cumhurreisi hazretlerine takdim etmiştir. Cumhurreisi yeni kabine kurulana kadar Fethi Beyefendi'nin cari işleri vekâleten idare etmesini tensip buyurmuşlardır." denilmekteydi. Hasan Rıza **Soyak**, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Ocak 2006, s. 312-313.

[347] Kabine içerisinde sertlik yanlısı tavır takınan bakanlar olmuştur. Bunlar, Adliye Vekili Mahmut Esat, Bahriye Vekili İhsan, Ticaret Vekili Ali Cenani ve Dâhiliye Vekili Cemil Beylerdir. Bu bilgi için bkz. Behçet **Cemal**, *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 113.

[348] Şükrü Kaya 1925-1926 yıllarında dış politika konularında yetkin bir isim olarak, TBMM Hariciye Encümeni Başkanlığı görevinde bulunmuştur.

haklarını müzakere etmesi ve savunması bağlamında, Bakanlar Kurulu tarafından görevlendirildiği anlaşılmaktadır[349].

Bakanlar Kurulu Kararnamesi: Şükrü Kaya Bey, Çay Ada (Gavur Ada) meselesinin Cemiyet-i Akvâm'da görüşülmesi ve Hükûmet-i Cumhuriyemizi temsil etmesi için baş murahhas olarak görevlendirilmiştir. Bu müzakerelerde Şükrü Kaya Bey'in Türk milli haklarını müdafaası istenmiştir[350].

Bakanlar Kurulu Kararnamesi: Menteşe Mebusu Şükrü Kaya Bey Tiran Muahedenamesi'nin nüshasını, Paris'te Fransa Hariciye Nezareti Tuna Evrakına tevdi etmek, Lehistan ile bir sözleşme ve anlaşma yapmak ve Lehistan'ın Paris sefiriyle bir teatide bulunmak üzere bakanlar kurulu kararıyla görevlendirilmiştir[351].

Bakanlar Kurulu Kararı: Londra'da toplanan 'Beynelmilel Mesai Konferansı'nda' Türk Hükûmeti'ni temsil etmek, Cemiyet-i Akvâm'ın devre-i içtimasında tetkikatta bulunmak ve bu kapsamdaki meselelerde hükûmeti aydınlatmak gibi görevlerle Şükrü Kaya'nın görevlendirilmesi tasvip olunmuştur[352].

Bakanlar Kurulu Kararı: İstanbul'da Fransız ve İtalyan hükûmetleriyle konsolosluk antlaşması yapılacaktır. Türk Hükûmeti adına bu antlaşma için sâbık Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'in görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır[353].

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'den Başvekil İsmet Paşa'ya arz olunan belgeden anlaşıldığına göre, Şükrü Kaya'nın Cemiyet-i Akvâm'da Yunanistan'da ikamet eden İslam ekalliyetleri ve İtalya ile yapılacak antlaşma konularında, Türk Hükûmeti'nin tezlerini savunmak üzere görevlendirildiği anlaşılmaktadır[354].

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'tan Başvekil İsmet Paşa'ya arz olunan belgeden, Londra'da Türk Hükûmeti adına müzakereleri yürütmek üzere görevlendirilen Şükrü Kaya'nın, Almanya'nın cemiyete dahil edilmesi ile ilgili müzakereleri izlediği ve Türkiye'nin bu çerçevedeki görüşünü orada temsil ettiği anlaşılmaktadır[355].

---

[349] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.18.01.013.29.17, (22 Mayıs 1925), bkz. Ek- 26.
[350] *BCA*, 030.18.01.018.16.17, (8 Mart 1926).
[351] *BCA*, 030.18.01.01/ 010.34.6, (6 Haziran 1924), bkz. Ek- 27.
[352] *BCA*, 030.18.01.024.34.18, (1 Haziran 1927).
[353] *BCA*, 030.18.01.01.014.46.4, (22 Temmuz 1925), Ek- 25.
[354] *BCA*, 030.10/12.71.42., (18 Mart 1928).
[355] *BCA*, 030. 10/12. 71. 50., (21-22 Mart 1926).

2.4. ATATÜRK'ÜN DÂHİLİYE VEKİLİ ŞÜKRÜ KAYA

Şükrü Kaya Ziraat Vekilliği, Hariciye Vekilliği ve TBMM Hariciye Encümeni Başkanlığı görevlerinden sonra, Dördüncü İsmet Paşa Hükûmeti'nden itibaren - 15 Kasım 1927'den Atatürk'ün ölümünden sonra 24 Kasım 1938'e kadar - Dâhiliye Vekilliği görevini yürütmüştür[356].

Şükrü Kaya Atatürk döneminde en uzun süre Dâhiliye Vekilliği'ni devam ettirmiş bir devlet adamı olarak tarihe mâl olmuştur. Şükrü Kaya ayrıca, Atatürk'e sadakati ile birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında inkılapların uygulanması çalışmalarında, Atatürk'ün temel uygulayıcı öncü lider kadrosu içerisinde yer almış ve Atatürk devrinde Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'tan sonra en uzun süre bakanlıkta bulunan devlet adamı olma özelliğine de sahip olmuştur[357]. Ayırıcı bu nitelikleri düşünüldüğünde Şükrü Kaya için 'Atatürk'ün Dâhiliye Vekili' vasfını kullanmak, dönemin siyasal olayları ve gelişmeleri karşısında oldukça anlamlı bir portre ortaya çıkarmaktadır. Şükrü Kaya döneminde, İçişleri Bakanlığı'nda çok önemli düzenlemeler ve yenilikler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerin esasını kuşkusuz Cumhuriyet idaresinin ve yeni devlet anlayışının gereği olarak çıkarılan yasalar ve bu yasaların ne şekilde ve nasıl uygulanacağı konusunda belirlenen yöntemler oluşturmuştur.

Bu temel yasaları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

1924'te yürürlüğe giren Köy Kanunu'nda bazı yasal düzenlemelerin yapılması, Umumi Müfettişlik Teşkili'ne Dair Kanun, Vilayet İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu, Dâhiliye Vekaleti Merkez Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun, Dâhiliye Memurları Kanunu, Matbuat Kanunu, İskân Kanunu ve Tunceli Kanunu. Bu yasaların yanı sıra aynı

---

[356] Şükrü Kaya TBMM'de Dâhiliye, Muvazene-i Maliye, Kanun-u Esasi ve Adliye komisyonlarında çalışmış ve Hariciye Komisyonu başkanlığını yürütmüştür. Şükrü Kaya IV., V., VI., VII. İsmet Paşa Hükûmetleri ile I. Celal Bayar Hükûmeti'nde Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) olarak görev yapmıştır.
Bkz. Öztürk, Türk Parlamento, C. III, s. 617. Bu minvalde Şükrü Kaya'nın V. Dönem Muğla milletvekili olarak Meclise girişini gösteren seçim mazbatası örneği için bkz. Ek- 41.
Şükrü Kaya'nın 1937'de Dâhiliye Vekilliği görevinde 10. yılını tamamlamış olması nedeniyle Akşam Gazetesi'nde bir haber yayınlanmıştır. Bu haberde Şükrü Kaya'nın bakanlık göreviyle ilgili övgüler yer almıştır. Bu yazıda, "Bay Şükrü Kaya, Dâhiliye Vekâleti vazifesini üzerine alışının evvelki gün onuncu yıl dönümünü idrak etmiştir. bu yıllar zarfında memleket, asırlardan beri müştak olduğu bir emniyet ve huzur içinde yaşamış, vilayetlerimizin hemen hepsinde muvaffakiyetli teşebbüslere girişilmiş ve bunların birçoğu intaç edilmiştir. Dahili idare cihazlarımız tekamül etmiş, pek güzide valiler vilayetlerimizin başına gelmiştir. Şükrü Kaya bu mühim vazifesine ilaveten son seneler zarfında parti genel sekreterliğini de deruhte etmiş bulunuyor. Avrupai ölçüde bir münevver olan Bay Şükrü Kaya'yı vekâletteki onuncu yılından dolayı tebrik ederiz." Akşam, 5 Teşrinisani 1937, s. 1.

[357] Tevfik Rüştü Aras 13 yıl Dışişleri Bakanlığı yapmış, Şükrü Kaya ise 11 yıl İçişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür. Bu bilgi için bkz. Hakkı **Uyar**, "Şükrü Kaya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2006, s. 80.

dönemde, Dâhiliye Memurları Sicil Nizamnamesi çıkarılmış ve vekaletteki sicil ve disiplin uygulamaları bir sisteme kavuşturulmuştur. Bunlara ek olarak 1928 yılından itibaren İçişleri Bakanlığı bünyesinde 'İdare' isimli bir süreli yayın çıkarılmıştır.

Türk kamu yönetimi tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, kamu yönetimine işlerlik kazandıran en önemli bakanlık, gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse de Cumhuriyet döneminde İçişleri Bakanlığı olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İçişleri Bakanlığı değişik adlarla varlığını devam ettire gelmiştir.

2.4.1. Osmanlı Devleti'nde Dâhiliye Nezaretinin Teşekkülü

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, özellikle Fatih devrinden itibaren devlet yönetimi padişaha bağlı olmak üzere sadrazamların başkanlığında; a- Mülkiye (Sivil memuriyet ve makamlar), b- İlmiye (Din bilginleri, öğretim ve yargı mensupları), c- Kalemiyye (Kamu hizmeti gören daire mensupları), d- Seyfiye (Ordu mensupları) olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Bu mevcut bürokrasi çarkı içerisinde sadrazama devlet yönetiminde yardımcı olan defterdar maliye işlerinden, kazasker ve şeyhülislam adalet, eğitim ve din işlerinden, nişancı ve daha sonra reisülküttap temelde yazı bürokrasisinden sorumlu olmuşlardır. Mülki işler ise doğrudan sadrazam tarafından yürütülmüştür. Sadrazamın emrindeki Divan-ı Hümayun Kalemi, Hazine-i Amire ve Defteri Hakani Kalemleri mülki işlerin yürütülmesinde sadrazama yardımcı olmuştur. Divan-ı Hümayun Kalemi de kendi içerisinde amedi, teşrifati ve mektubi kısımlarından oluşmuştur. Klasik dönem Osmanlı devlet örgütünde bu kurumlardan başka biraz önce belirtilen yapılardan ve Divan-ı Hümayun birimlerinden bağımsız olmak üzere doğrudan sadrazama bağlı olarak ön plana çıkan ve birçok konuda yukarıda belirtilen kurumlardan daha fazla önem taşıyan bir kurum daha teşkil olunmuştur. Bu kurum Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde ihdas edilen Dâhiliye Nezareti'nin çekirdeğini oluşturan 'Sadâret Kethüdalığı' olmuştur[358].

Osmanlı Devleti'nin ve Batının diplomasi alanında teması arttıkça, modern dönemde Osmanlı bürokrasisinde ve idare hukukunda batı odaklı gelişmelerin ve değişmelerin örnekleri görülmüştür. Bu meyanda artık devlet idaresi bir çok bölüme ayrılmış, her bölüme yüksek rütbeli ve payeli kişiler getirilmiş ve sadrazama bağlı olarak eyaletlerde kethüdalıklar tesis edilmiştir. Bu yeniliğe ek olarak, daha sonra 1836'da mülki idarenin

[358] Tayfur **Özşen**, "Cumhuriyetin 70. Yılında İçişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri", *Türk İdare Dergisi*, S. 401, Aralık 1993, s. 129-132. Ayrıca bu konuda bkz. Tönük, s. 3-4.

ayrı bir teşekkül olması zorunluluğuna ve ihtiyacına binaen, 'Mülkiye Nezareti' adı altında ayrı bir idare kurulmuştur. Daha sonra ise 1838'de Akif Paşa bu nezaretin ismini Umur-u Hariciyeye atfen, 'Umur-u Dâhiliye Nezareti'ne' dönüştürmüş ve nezarete bir de müsteşarlık verilmiştir[359].

Dâhiliye Nezareti'ne bağlı birimler şunlardır:

1- Nazır,
2- Müsteşar,
3- Mektubi,
4- Matbuat Müdürlüğü,
5- Takvim-i Vekayi Müdürlüğü,
6- Memurin Kalemi Müdürlüğü[360].

Sultan Abdülaziz zamanında, diğer nazırlıklarda olduğu gibi Dâhiliye Nezareti'nde de köklü düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde 1882'de Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak Muhasebe Kalemi ve Evrak Odası (arşiv) kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamit döneminde ise, nezarete bağlı olarak 1884'te 'Nüfus-u Umuriye Müdiriyeti' eklenmiştir. Nisan 1887'de ise bu teşkilat, 'Sicilli Nüfusu Ahali İdareyi Umumiyyesi' adını almıştır. Bu genel müdürlük ülkede yaşayan tebaayı ilk defa nüfus cüzdanına bağlamış ve taşrada nüfus müdürlükleri şeklinde örgütlenmiştir. 1892'de Osmanlı Devleti'nde ilk defa 'Tahrir-i Nüfus' (Genel Nüfus) sayımı yapılmıştır. 1892'de nazırlık bünyesinde ilk defa 'Sicili Ahval Müdüriyeti' kurulmuştur. 1894 yılında da 1859'dan itibaren, Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak faaliyet yapan Matbuat Müdüriyeti, 'Matbuatı Dâhiliye' ve 'Matbuatı Hariciye' olmak üzere iki kısma ayrılmış ve 1903 yılında 'Sansür Kalemi' de bu müdürlüğün bünyesine eklenmiştir. Aşiretler ve göçmenlerin iskan, sıhhat ve sosyal işlerini tanzim etmek üzere imparatorlukta daha önceden kurulan muhacirîn idaresi, 1898'den itibaren Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmış ve bu kurumun ismi 1901'de 'Aşâir ve Muhacirîn İdâre-i Umumiyyesi' olarak değiştirilmiştir.

Dâhiliye Nezareti'ne 1904 yılında 'Tesrii Muamelat ve Islahat Komisyonu' (İşlemlerin Basitleştirilmesi ve İyileştirme Komisyonu) ilave edilmiştir. Bu komisyonun görevi, Arap ülkelerinde ve Rumeli'de girişilen ıslahat projelerini layıkıyla tatbik ve icra etmek olmuştur. Bu komisyona daha sonra 'İhsaiyat Şubaesi' (İstatistik) ve 'Takibi Vukuat Kalemi' eklenmiştir. İkinci Meşrutiyet idaresi de 23 Aralık 1913'te yürürlüğe konulan bir Nizamname ile, Dâhiliye Nezareti'nin merkez teşkilatında bazı düzenlemeler yapmış

[359] Selim **Aybar**, "Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilatının Kuruluş Tarihçesi", *İdare Dergisi*, S. 239, Mart-Nisan 1956, s. 39.
[360] Tönük, s. 5.

ve oluşturulan bu yeni yapı da 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükûmeti'nin TBMM tarafından ilgasına kadar büyük ölçüde devam etmiştir[361].

9 Aralık 1913'te yayınlanan ve 23 Aralık 1913'te de yürürlüğe giren Nizamnameye göre, Dâhiliye Nezareti'nin teşkilat yapısı aşağıdaki gibi teşkil edilmiştir:

Nazır yönetiminde;
1- Kalem-i Mahsus
Muhaberat Odası
Şifre Kalemi
Haremeyn-i Muhteremeyn Tercemanlığı
Terceme Kalemi
2- Müsteşar
Müsteşarlık Kalemi
Nezaret Hukuk Müşavirliği
Hukuk Müşavirliği Kalemi
3- Muhasebe Müdüriyeti
4- Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
5- İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti
6- Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti
7- Umur-ı Aşari ve Muhacirin Müdüriyeti
8- Memurin Müdüriyeti
9- Sicilli Ahval Müdüriyet-i Umumiyyesi
10- Nüfus Müdüriyeti Umumiyyesi
11- Hapishaneler Müdüriyeti
12- Evrak Müdüriyeti
13- Heyet-i Teftişiye Müdüriyeti
14- Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi[362].

2.4.1.1. I. TBMM Dönemi Vekalette Yapılan Düzenlemeler

'Dâhiliye Nezareti' ismi 3 Numaralı Kanunla 1920'de 'Dâhiliye Vekaleti' olarak değiştirilmiştir. Bu kanunun 1. maddesinde vekaletler adlarıyla beraber zikredilmiş ve Dâhiliye Nezareti yerine Dâhiliye Vekaleti (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf) olarak ifade edilmiştir[363]. Ayrıca yine bu kanunla PTT idaresi ile Hariciye Nezareti'ne

[361] Özşen, "Cumhuriyetin 70. Yılında İçişleri…", s. 133-135.
[362] Özşen, "Cumhuriyetin 70. Yılında İçişleri…", s. 134-135. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Tönük, s. 7-9.
[363] Aybar, s. 40. Cumhuriyet döneminde 1945 ve 1952 yıllarında yapılan yasal düzenlemeler sonrasında 'Dâhiliye Vekâleti' adı İçişleri 'Bakanlığı' olarak değiştirilmiştir. Bu konuda bkz. Özşen, "Cumhuriyetin 70. Yılında…", s. 136.

bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Dâhiliye Vekaleti'ne bağlanmıştır[364]. Dâhiliye Vekaletinin görevleri şunlardır:

> Yurdun iç güvenliğini ve asayişi sağlamak, kamu düzenini korumak, illerin genel yönetimini düzenlemek, il özel idareleri, belediyeler ve köylerden oluşan yerel yönetimler üzerinde vesayet makamı olarak gözetimde bulunmak, yasal ve yönetsel açılardan gerekli önlemleri alarak gelişmelerini sağlamak ve yönlendirmek, halkımızın nüfus ve vatandaşlık iş ve işlemlerini görmek, olası savaş ve doğal afetler konularında sivil savunma hizmetlerini yürütmektir. Vekâletbu görevlerini merkez, taşra ve bağlı kuruluşlar aracılığıyla yerine getirmektedir[365].

2.4.1.2. Cumhuriyet Döneminde Vekalette Yapılan Yenilikler

Cumhuriyet yönetimi Osmanlı Devleti'nden devralınan Dâhiliye Vekaleti'nin yapısında, kendi anlayışı doğrultusunda inkılapları yerli yerinde hayata geçirmek ve onlara işlerlik kazandırmak bakımından önemli düzenlemeler yapmıştır. 'Dâhiliye Vekaleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun'[366] Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği döneminde vazedilmiş ve uygulanmıştır.

Bu kanunun 1. maddesinde Dâhiliye Vekaleti'nin Merkez Teşkilatı şu şekilde belirtilmektedir:

> Dâhiliye Vekaleti merkez teşkilatı; müsteşarlık ve hususi kalem ile alfabe tertibi üzere emniyet işleri, hukuk müşavirliği, mahalli idareler, nüfus işleri, teftiş heyeti ve vilayetler idaresinden, umum jandarma kumandanlığından ve hususi kanun ve nizamnameleriyle Dâhiliye Vekaletine merbut diğer idarelerden mürekkeptir[367].

Bu yasaya göre Dâhiliye Vekaletinin merkez teşkilatında şu birimler bulunmaktadır:

1- Müsteşarlık, 2- Hususi Kalem, 3- Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü, 4- Hukuk Müşavirliği, 5- Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, 6- Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü, 7- Teftiş Heyeti Reisliği, 8- Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü ve 9- Jandarma Umum Müdürlüğü.

Kanunun diğer maddelerinde de vekile bağlı bürokratik birimlerin ayrıntıları ile görevleri belirtilmektedir:

> Madde 2- Müsteşar vekalete ait işleri vekilin direktifleri dairesinde vekil namına idare eder. Bu işlerin mesul amir ve murakıbıdır.

---

[364] Bu dönemde Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi de Dâhiliye Vekâleti'nden alınarak, ilk kez kurulan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne verilmiştir. Lozan'ın imzalanması sonrasında imar ve iskân işleri çok yoğunlaştığından, bu işleri yürütmek üzer Mübadele-İmar ve İskân Vekaleti kurularak Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi yeni kurulan bu vekâlete devredilmiştir. Ayrıca Hapishaneler müdüriyeti Adalet Vekâletine ve Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü de Nafia Vekâleti'ne bağlanmıştır. Özşen, "Cumhuriyetin 70. Yılında İçişleri…", s 135.

[365] Özşen, "Cumhuriyetin 70. Yılında İçişleri…", s. 129.

[366] Kanun Numarası: 1624, Kabul Tarihi: 19.05.1930. *Resmi Gazete*, 24 Mayıs 1930 s. 8939-8942.

[367] *Resmi Gazete*, 24 Mayıs 1930 s. 8939.

Madde 3- Hususi kalem, bir müdürün idaresinde iki bürodan mürekkep olup vekil ve müsteşarın resmi ve siyasi işleriyle muhabere ve şifre işlerini görür. Matbuatı tetkik ile vekâletdairelerini alakadar eden neşriyatı ait olduğu dairelere tevdi ve neticelerini takip ile vekile bildirir.

Madde 4- Vekâletumum müdürlükleri şube müdürlüklerine ve şubeler bürolara taksim edilmiştir. Umum müdürler dairelerin bütün muamelatının mesul amir ve murakıbı oldukları gibi dairelerinin gerek merkeze ve gerek vilayetlere işlerini takip, tanzim ve ıslah ile mükelleftirler. Büyük Millet Meclisi ile encümenlerinde müzakere edilmekte olan ve dairelerini alakadar eden kanun teklif ve tesirlerini takip ve muktazi muamelatı ihzar ederler.

Madde 5- Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü beş şubeden ve bir müstakil evrak bürosundan müteşekkildir.

A- Birinci şube; memleketin umumi emniyet ve umumi asayişine müteallik işlerle meşguldür ve iki bürodan mürekkeptir. Birinci şube müdürlüğü umum müdürlük muavini tarafından idare olunur.

B- İkinci şube; idari, beledi ve adli zabıta işleriyle iştigal etmek üzere iki büroyu ihtiva eder.

C- Üçüncü şube; polis amir ve memurlarının zat işleri, polis mektebi, talim ve terbiye ve umumi zabıta teşkilat ve tevziatı hesap ve levazım işleriyle iştigal eder.

Bu vazifeler iki büroya taksim edilerek ifa edilir.

D- Dördüncü şube; ecnebilere müteallik muamelat ile meşgul olmak üzere üç bürodan mürekkeptir.

E- Beşinci şube; zabıtaya ait teknik işlerle istatistik ve neşriyat işlerini ifa eder. İki bürodan mürekkeptir.

F- Evrak bürosu umum müdürlüğe ait muhaberelerin kayıt ve sevkini temin ve iş sahiplerinin müracaatlarını kabul ve işlerini ait olduğu şubelerden tahkik ve neticelerini tebliğ ile iştigal eder.

Madde 6- Hukuk müşavirliği, vekaletten tevdi olunan her nevi işler hakkında mütalaa ve kanuni mukteza beyan etmek, vekaletçe tanzim edilen veya diğer vekaletlerden tevdi olunan kanun ve nizamname ve talimatname layıhalarıyla vekâletdairelerinden hazırlanacak umumi emirleri, memurin muhakemat ve inzibat komisyonları evrakını vekaletçe yapılacak ve tasdik olunacak mukaveleleri tetkik ve takip eylemekle mükelleftir. Hukuk müşavirliğinin yazı işleri ile meşgul bir bürosu vardır.

Madde-7 Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü iki şubeden mürekkeptir:

A- Birinci şube; mahalli idarelere ait kanun, nizam ve talimat projelerini tanzim ve teklif, vilayet, belediye ve köy meclisleri karar ve temennilerini tetkik, idare-i hususiye-i vilayat belediye ve köy kanunlarıyla sair kanunların vilayet, belediye ve köylere tahmil ettiği işlere ait idari ve hukuki muamele ve muhaberelerle vilayet ve belediyelerin beşer senelik mesai programlarını ve vilayet belediye ve köylere ait teftiş ve tahkik raporlarını ve memurları hakkındaki şikayetleri tetkik ve takip ile mükellef olmak üzere iki bürodan mürekkeptir.

B- İkinci şube; vilayet, belediye ve köy bütçeleri ve mahalli idarelerin mali ve ihsai işleriyle mükellef olmak üzere üç bürodan mürekkeptir.

Madde 8- Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü üç şubeden mürekkeptir.

A- Birinci şube; göçebe ve aşiretlere ve hariçten getirilecek muhacirlere ait iskân mıntıkalarının tayini, bunların nakli ve sevki için lazım gelen muamele ve muhaberelerle, topraksız köylülere toprak tevzii ve istatistik işleriyle iştigal etmek üzere iki büroya münkasemdir.

B- İkinci şube; vatandaşlık kanununun tatbikatına ve vatandaşlığa müteallik işlerle iştiga. l etmek üzere iki bürodan mürekkeptir.

C- Üçüncü şube; nüfus muamele ve muhaberelerini, tescil ve istatistik işlerini ifa etmek üzere iki bürodan mürekkeptir.

Madde 9- Teftiş Heyeti Reisliği, müfettişlere ait şahsi ve mahrem sicilleri tanzim, teftiş ve tahkik işlerine ait talimatnameleri ihzar, müfettişlerin mesai tarzlarını tayin, teftiş ve tahkik işlerinde müfettişleri vekil ile olan münasebetlerine tavassut, vekil tarafından müfettişlere verilecek icra vazifelerinin ifasını murakabe, teftiş raporlarını tetkik ve tahlil, bunlar üzerine dairelerle temas ve icabının icrasını takip, vekile bildirilecek mesaili tayin müfettişler tarafından gönderilen tahkikat fezlekelerini tetkik ve bunların idari cihetleri hakkında ittihazı muktazi tedbirleri tayin ve takip, müfettişlerin ve teftiş heyetinin umum masraflarını tetkik ve tanzim, sene nihayetlerinde müfettişlerin mesaileri neticelerine ve idarenin umumi vaziyetine ve kanun ve nizamnamelerin tatbik tarzına dair senelik raporu tanzim, teftiş heyeti nizamnamesinin reisliğe tevdi ettiği diğer vazifeleri ifa ile mükelleftir.

Madde 10- Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü üç şubeden mürekkeptir:

A- Birinci şube; merkez ve merkezden mansup vilayet memurlarıyla nahiye müdürlerinin sicillerini tanzim, tayinleri mahallerine ait tali memurların ahvali umumiyesini tetkik ile görevlidir.

B- İkinci şube; Vilayetlerin umumi idare teşkilat ve intihap işlerine ait vazifelerle mükelleftir.

C- Üçüncü şube; evrak, dosya, neşriyat ve kütüphane işleriyle levazım ve mutemetlik ve müstahdemlere ait muameleleri ifa ve şikayet ve müracaatların takibi ile neticelerini alakadar tebliğ ile mükellef olmak üzere üç bürodan mürekkeptir.

Bu kanunun hükümlerini icraya Dâhiliye Vekili memurdur[368].

2.4.2. Dâhiliye Politikalarını Destekleyen Düzenlemeler

2.4.2.1. Köy Kanunu'nda Yapılan Değişiklik

Cumhuriyet döneminde 442 kanun numarası ile 18 Mart 1924'te Köy Kanunu çıkartılmış ve bu yasa ile köyün yönetimi ve taşra teşkilatı içerisinde köyün sorunlarına çözüm bulabilmek açısından oldukça esaslı bir adım atılmıştır. 1937'de Dâhiliye Vekaleti'nin öncülüğünde Köy Kanununda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Dâhiliye Vekaleti bu kanundaki değişiklikte, daha çok köy kalkınmasını amaç edinmiştir. Bu değişiklikle ilgili layiha Meclise sunulduktan sonra, Dâhiliye Vekili valiliklere bu kanun taslağının içeriğini ihtiva eden bir tamim yayınlamıştır. Bu genelgeye göre, valilerin çıkarılacak olan kanunla ilgili illerde çeşitli düzenlemeye hazırlıklı olmaları istenmektedir. Büyük Millet Meclisi'ne sunulan bu kanun layihasında nüfus ve gelirleri başlı başına birer idare kurmaya ve faaliyette bulunmaya müsait olmayan dağınık

[368] *Resmi Gazete*, 24 Mayıs 1930, s. 8939-8940.

köylerle, köy mahiyetindeki meskun yerlerin en çok beş kilometrelik mesafe dâhilinde, bir idare altına alınması düşünülmüştür. Ayrıca köylerde verilecek her nevi kamu hizmetinde kullanılacak yapıların sıhhi ve fenni şartlara uygun ve uzmanların denetiminde yapılması öngörülmüştür. Bu tür yapıların inşası öncesinde, vilayetlerde bulunan ilgili daire müdürlerinin de görüşlerinin alınması da yasaya göre gerekli görülmüştür. Bu genelgede valilerden ayrıca, köylerle ilgili planlanan projelerin örneklerinin vekalete gönderilmesi de istenmiştir[369].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM'de 1928 yılı bütçesi münasebetiyle verdiği beyanatta, Cumhuriyet döneminde çıkarılan köy kanunu ile ilgili şunları belirtmektedir:

> Efendiler, memleketin idaresinde vilayetler kadar esaslardan biri de köylerdir. Köyler bilfiil teşkilatı idarenin cüz-ü ferdi tamıdır. Son zamanlara kadar Türkiye köyleri kanunen bir usule ve nizama tabi değildi. Ananelerle ve mahalli teşekküllerle ve tertiplerle idare olunuyordu. Köyün ve köylülerin işleri muhtarların iktidarına, çalışkanlıklarına ve keyfine tabi idi. Cumhuriyet kabul ve vazettiği köy kanunu ile köylerimize bir şahsiyeti maneviye vermiş ve kendilerini bir usul ve nizama raptetmiştir. Bu kanun tam manasıyla komün kanunu değildir ve zaten köylerimizin vaziyeti, hali ve nüfusu da esasen komün teşkilatına müsait ve müstait değildir. Yapılan, komüne doğru bir adımdır ve tatbik edileli bir buçuk sene olduğu halde kendisinden muntazır olan neticeleri vermektedir[370].

Şükrü Kaya 1928 yılında Türkiye'de 40.921 adet köy bulunduğunu ve bu köylerden yaklaşık 21.000 tanesine köy kanununun tatbik edildiğini belirtmiştir. Vekâletgözetiminde kanunun tatbiki için merkezde bir büro tesis edildiğini ve bu iş için bir bütçe oluşturulduğunu belirten Şükrü Kaya, bir buçuk sene zarfında köyler için 12.478 km. yol yapıldığını da sözlerine eklemiştir. Ayrıca Şükrü Kaya'nın verdiği bilgilere göre, köylere ihtiyaca binaen 427 köprü inşa edilmiş, 834 yeni okul açılmış ve 212 köye de su getirilmiştir. Şükrü Kaya'ya göre cumhuriyet dönemindeki en önemli atılımlardan bir tanesi de köy kalkınmasıdır ve köy kanunun uygulanması ölçüsünde bu amaca ulaşılmış olacaktır. Şükrü Kaya aslında köylerde tam bir komün teşkil edilmesini de hararetle savunmuştur[371].

Şükrü Kaya 1932 yılı bütçesi münasebetiyle Mecliste verdiği bir başka beyanatta, Türk köyleri ve Cumhuriyet hükûmetlerinin uyguladığı Köy Kanunu hakkında oldukça önemli tespitlerde bulunmuştur. Onun tahliline dayanarak şu tespitlerde bulunulabilir: Türk köyleri yönetimin cüzi bir parçası olarak görülmekle birlikte, esasta köyler sosyal bünyenin en önemli dinamiğini oluşturmaktadır. 1932 yılı itibariyle 14 milyon Türk

---

[369] Ulus, 8 Ağustos 1937, s. 2.
[370] Ergüven, s. 11.
[371] Ergüven, s. 11.

nüfusunun 11 milyonu köylerde yaşamaktadır. Köyler memleketin iktisadi, siyasi ve askeri sahadaki en temel unsuru olma niteliğini göstermektedir. Köy Kanunu hakikatte, memleket kalkınmasına büyük bir katkı sağlamaktadır. Gerçi tam bir komün idaresi köylerde kurulamamıştır; ancak köylerin kahır ekseriyetinde mutlak idare dönemindeki uygulamalar yerine, Cumhuriyet idaresinin öngördüğü usuller tatbik edilmektedir. Köy kanunu 40.000 adet bastırılarak köylere dağıtılmıştır. Köylerin bütçeleri basit yöntemlerle cetveller çıkarılarak köylere gönderilmiştir. Mahalli idarelerin bütçeleri gibi 1934 yılı itibariyle köylerin bütçeleri de Dâhiliye Vekaleti tarafından neşrolunacaktır. Köy kanununun tatbiki ile köylerin bir umran seviyesine vasıl olduğu muhakkaktır. 1932 yılı itibariyle köylere 15.643 km. yol yapılmıştır. Köy etrafında dikilen ağaçlar, 1931'e kadar 2.750.485'tir. Yeniden yapılan köy okulları 974 adet, tamir edilen köy mektepleri ise 1389 tanedir. Bu kanun mucibince köylere 2393 adet çeşme yapılmış, 1178 adet mezarlık tanzim edilmiş, 5673 köy yolu köprüsü inşa edilmiş, 1983 köy odası ilave edilmiş, köy konuk odaları 4692'ye çıkarılmış ve 3672 dükkan açılmıştır. Ayrıca köylerde toplum sağlığını tehdit eden 500 kadar bataklık kurutulmuştur. Köylü Türk nüfusunun artması için önemli bir kaynaktır. Nüfusun 4/5'i köylüdür ve Türk nüfus yapısının sağlam temellere dayandırılması bakımından bu kitlenin sıhhat şartları muntazaman iyileştirilmelidir[372].

2.4.2.2. Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun

II. Meşrutiyet döneminde 18 Haziran 1913'te bir kanun-ı muvakkat ile vilayetlerde bir 'Umumi Müfettişlik' tesis edilmesi kararlaştırılmış; ancak tarihsel süreç incelendiğinde bu kanunun tam olarak uygulanmadığı anlaşılmıştır. Milli hükûmetin kurulmasından sonra, 20 Ocak 1921 tarihili Teşkilat-ı Esasiye'de 'Vilayetlerin iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek umumi müfettişlik kıtaları vücuda getirileceği' hakkında bir hüküm bulunmaktaydı. Fakat bu hüküm de tam olarak uygulanmamıştır. Nihayet 25 Haziran 1927 tarih ve 1164 sayılı kanun ile 'Umumi Müfettişlik' teşkiline dair yasa çıkarılmıştır[373]. Kanunun yayınlanmasından sonra 27 Kasım 1927 tarihinde de 5858 sayılı 'Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan 1164 Numaralı

[372] Ergüven, s. 99-101.
[373] *Resmi Gazete*, 16 Temmuz 1927, S. 634. Tönük, s. 40-41.

Kanun Mucibince Tanzim Olunan Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname' kabul edilmiştir[374].

Umumi Müfettişlik ile ilgili çıkarılan kanunda şu ifadeler yer almaktadır:

> Madde 1- Müteaddit vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetiyle izalesi kabil olan ihtiyacat hudusunda, o vilayetler üzerinde, mevaddı atiyede muharrer salahiyetleri haiz Umumi Müfettişlikler teşkiline ve ihtiyacatın zail olmasıyla, bu müfettişliklerin ilgasına hükûmet mezundur. Umumi Müfettişler, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur ve memuriyetlerine de aynı suretle karar verilir.
>
> Madde 2- Umumi Müfettişlik kadroları, bütçelerle tayin olunur. Ancak sene-i maliye zarfında teşkiline lüzum görülecek Umumi Müfettişlik kadroları, Dâhiliye Vekaleti'nce bittanzim, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tatbik ve ertesi sene Meclis-i Ali'ye arz olunur.
>
> Madde 3- Umumi Müfettişler, Dâhiliye Vekaleti'ne merbut olup, mıntıkaları dahilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatın tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe ve vekaletlerin kanunen haiz oldukları salahiyetlerden, İcra Vekilleri Heyeti'nce kendilerine tevdiine karar verilenleri istimal ederler.
>
> Muvakkat Madde- 1927 senesi zarfında Umumi Müfettişler teşkiline lüzum görüldüğü takdirde, bu teşkilatın icap ettireceği maaşat ve masarif için, masarif-i gayri melhuza tertibinden, azami 80.000 Liranın, Dâhiliye Vekaleti bütçesinde küşat edilecek bir faslı, mahsusa naklen sarfına hükûmet mezundur.
>
> Madde 4- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.
>
> Madde 5- Bu kanunun ahkamını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur[375].

Hükûmet tarafından bu kanunun uygulanmasına yönelik çıkarılan kararnameye göre Umumi Müfettişlerin statüleri, yetkileri ve sorumlulukları açıkça ortaya konulmuştur. Bu talimatnameye göre, Elaziz (Elazığ), Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbekir (Diyarbakır), Siirt, Mardin ve Van illerini ihtiva eden bir Umumi Müfettişlik oluşturulmuştur. Umumi Müfettiş ise, Dâhiliye Vekaleti'nin teklifi ve hükûmetin kararı ile atanmıştır[376].

Bu talimatnameye göre Umumi Müfettiş, mıntıkası dâhilinde hükûmetin vekili olarak görev yapmaktadır. Bu sıfatla, başta vali olmak üzere bütün memurlar Umumi Müfettişe karşı sorumludur. Vali ve bütün memurlar yaptıkları işlerden dolayı Umumi Müfettişe karşı mesuldür. Umumi Müfettiş polis ve jandarma kuvvetlerini kendi mıntıkasında icra gücü olarak istihdam eder. Umumi Müfettiş mıntıkası dahilindeki polis ve jandarmanın yetersiz olduğunu görürse, yakın mıntıkalardan polis ve jandarma gücü aktarılmasını Dâhiliye Vekalet'inden talep eder. Bölgesindeki en üst askeri komutan, Umumi Müfettişin talebiyle gerekirse askeri kanunlara göre müfettişin emrine tabi olur. Umumi Müfettiş, bölgesinde asayiş ve güvenliğin teminine nezaret etmek, halkın kişisel ve

---

[374] *Resmi Gazete*, 5 Aralık 1927, S. 753. Ayrıca bkz. *Düstur*, 3. Tertip, C. 9, No: 8, s. 19-23.
[375] *Resmi Gazete*, 16 Temmuz 1927, S. 634.
[376] *Resmi Gazete*, 5 Aralık 1927, S. 753. Ayrıca bkz. Cemil **Koçak**, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2010, s. 72.

tasarruf haklarını korumak gayesiyle, kamu emniyetini ihlal ve tehdit eden olaylar ortaya çıktığı takdirde Dâhiliye Vekaleti'nden idare-i örfiye (sıkıyönetim) isteme yetkisine sahiptir. Umumi Müfettişler kendi bölgelerinde yaşayan vatandaşların iktisadi, sıhhi, sosyal, kültürel, medeni ihtiyaçlarını temin edecek vasıtaları sağlamakla görevlidir. Köylünün ve çiftçinin araziye sahip olabilmeleri için çalışmak, halkın iskân ve refah ortamını temin etmekle yükümlüdür. Vilayetler arasında lüzum görülen ortak müesseselerin tesisi için, vilayetlerin umumi bütçelerinden pay ayrılmasını ve bu maliyetin vilayet bütçelerine tevzi edilmesini sağlamak. Umumi Müfettişler bölgelerindeki hâkim lerin verdiği karardan müşteki vatandaşların durumların bölge savcılıklarından sormakla ve daha sonra sorunlu davaları Adalet Bakanlığı'na iletmekle de görevlidir. Bölgelerinde hükûmetin ve tüm vekillerin temsilcisi olan Umumi Müfettişler, bölgelerindeki valilerin ve tüm memurların kanuna uygun hareket etmelerini sağlar, onları her türlü idari konuda denetler, ödüllendirir, gerekirse uyarır, cezalandırır ya da görevinden el çektirir. Umumi Müfettiş sadece genel idare işlerinde vazifeli değil, aynı zamanda mahalli idarelerin işleyişinden de sorumludur. Valiler ve meclis-i umumiler kararlarını tasdik ve icra etmeden önce, Umumi Müfettişlere danışmak ve onaylatmak mecburiyetindedir[377].

Bu kararnameden anlaşılan devlet, ülkeyi belirli yönetim bölgelerine ayırmış ve her birinin başına birer genel müfettiş tayin etmiştir. İdari, mülki, askeri, sosyal ve ekonomik olarak hükûmeti temsil eden ve valiler, komutanlar ve hâkim ler üzerinde dahi murakabe ve denetim yetkisine sahip olan bu genel müfettişler, ülkenin huzurunu, güvenliğini ve refahını temin etmek için hükûmet adına icraatta bulunmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında doğu ve güneydoğu vilayetlerinde teşekkül eden Umumi Müfettişlikler daha çok devlete karşı çıkarılan isyan, ayaklanma ve kalkışmalara karşı önlemler almış ve hükûmetin otoritesini bölgelerinde daha çok kolluk kuvvetlerinin tesiriyle ikame etmişlerdir.

Birinci Umumi Müfettişlik 11 Aralık 1927'de çıkarılan kanunla, Diyarbakır merkez olmak üzere kurulmuştur. 19 Şubat 1934'te çıkarılan bir kararname ile Trakya'da (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerini içine alan) nafia ve iskân işlerinin esas bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla, 'Trakya Umumi Müfettişliği' kurulmuştur. 6 Eylül 1935'te Erzurum merkez olmak üzere Üçüncü Umumi Müfettişlik

[377] *Resmi Gazete*, 5 Aralık 1927, S. 753. Ayrıca bkz. Tönük, s 45-47.

ihdas edilmiştir. 6 Ocak 1936 tarihli kararname ile Tunceli, Bingöl ve Elazığ illerini ihtiva eden Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulması kararlaştırılmıştır[378].

Atatürk Meclisin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açış söylevinde, 'Umumi Müfettişliklerin' kurulması ile ilgili şunları söylemiştir:

"Şark vilayetlerimizin bir kısmında ihdas edilen umumi müfettişlik isabetli ve faydalı olmuştur. Cumhuriyet kanunlarının emniyetle sığınılacak yegane yer olduğunun anlaşılması, bu havalide huzur ve inkişaf için esaslı bir mebdedir[379]."

Müfettişi Umumilik ihdası hususunda, dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Mecliste verdiği beyanatta, bu kurumun özellikle ülkenin doğu ve güney hudutlarında asayişi temin ve güvenliği sağlamaya yönelik bir teşebbüsün ürünü olduğunu belirtmiştir. Şükrü Kaya'ya göre bu kurum, doğrudan doğruya genel idare işleri ve asayişin temini ile ilgili olarak ihdas edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki güvenlik politikası incelendiğinde, doğu ve güney sınırlarındaki kaçakçılık, eşkıya hareketleri ve çetecilik sorunlarının hükûmeti uğraştıran esasları oluşturduğunu görmek mümkündür. 1930'lu yılların başından itibaren başta Ağrı Dağı Harekatı olmak üzere asayişi ve güvenliği sağlamak amacıyla bir çok tedip hareketi düzenlenmiş ve cumhuriyet orduları hükûmet otoritesini benimsetmek amacıyla, Umumi Müfettişliğin emrinde mücadele etmiştir. Umumi Müfettişliğin bir başka fonksiyonu da Harbi Umumi ve Mütareke zamanlarından kalma silahların toplatılması olmuştur. Bunlara ilaveten Umumi Müfettişlik kurumu bulunduğu bölgenin iktisadi, kültürel, soysal ve urbanla ilgili işlerine de katkı sağlamıştır. Şükrü Kaya, Umumi Müfettişliğin ihdasının memlekette bir asayiş, emniyet ve huzur havası oluşturduğunu ve bu gelişmeden yurdun diğer bölgelerinin istifadesi için, yeni müfettişliklerin kurulması çalışmalarına hız verilmesi gerektiğini savunmuştur[380].

2.4.2.3. Vilayet İdaresi Kanunu

Cumhuriyet idaresinin vilayetlerde temsil edilmesi ve kanunların uygulanması için valilere ve onlara bağlı mülki amir ve memurlara çeşitli yetki, görev ve sorumluluklar

[378] Kurulan bu Umumi Müfettişliklerin bölgelerindeki icraat ve işlemleri, merkeze gönderilen faaliyet ve istihbarat raporları ve bu bölgelere atanan müfettişlerin isimleri için bkz. Koçak, Umumi Müfettişlikler, s. 92-235.
[379] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, s. 373.
[380] Ergüven, 110-113.

veren Vilayetler İdaresi Kanunu 18 Nisan 1929'da TBMM'de kabul edilmiş ve 5 Mayıs 1929'da Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Vilayetler İdaresi Kanunu hakkında yayınladığı tamimde özetle şu konuları vurgulamaktadır:

> Memleket idaresinin (Esaslı teşkilat kanunu) demek olan bu kanun yukarıda zikredildiği üzere 5 Mayıstan itibaren meriyet mevkiine giriyor. Zaman zaman yapılan tadillerle esaslarından bir çoğunu kaybeden 1329 (1913) tarihli muvakkat kanunun on beş sene süren tatbikatından mütevellit tecrübelere ve Cumhuriyet idareciliğinin yüksek ve şuurlu prensiplerine müsteniden yapılan yeni kanun vilayetler idaresinin mesuliyetini omuzlarında taşıyan idare amirlerine kafi derecede salahiyet verdiği gibi umumi idareye mazbutiyet ve bundan mesul olanlara sıkı bir nezaret ve murakabe hakkı vermektedir. Vekâlet bu salahiyetlerin tamamıyla ve yerinde olarak istimal edildiği takdirde idare makinesinde zaman zaman görülen sakatlıklara artık bir nihayet verilmiş olacağı kanaatindedir[381].

Bu tamimde Şükrü Kaya ayrıca vilayetlerin genel idaresi hakkındaki kanun layihasının vilayetlere gönderildiğinden bahisle, valilerin görüşleri alındıktan sonra İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulduğunu belirtmiştir. Şükrü Kaya Vilayetler İdaresi Kanunu'nun 18 Nisan 1929 tarihinde Mecliste yasalaştığını belirttikten sonra, 1329 (1913) senesinde çıkarılan kanun-ı muvakkat ile yönetilmiş olan vilayetlerin artık yeni kanunla yönetileceğini söylemiştir[382].

Kanun hakkında hükûmetin esbabı mucibesinde şu çerçevedeki gerekçeler belirtilmiştir:

Vilayetlerin idaresi için elde bulunan 13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihli kanun, bir kanun-ı muvakkat olduğu gibi, kanunla valilere verilmiş olan yetkilerin bazıları zamanla çıkarılan bir takım kanunlarla valilerden alınmış; bir kısmı idare şubesi amirlerine ve diğer kısmı da vekaletlere verilmiştir. Bu açıdan bahsi geçen meriyetteki kanun, esaslarından en mühimlerini kaybetmiştir. İdari düzenin sağlanması için, vilayetlerde valilerin merkezi hükûmeti ve ayrı ayrı her vekaleti temsil etmesi lazım ve zorunludur. Her vekaletin, vilayetler üzerinde murakabe hakları ise derkardır. Tali işler hakkında valilerin vekaletler adına işleri kabul etmesi ve yürütmesi de oldukça faydalıdır. Valiler ve onların memurları, vilayetlerdeki yapıyı ve işleyişi tabii olarak daha iyi bilmektedir. İşte bütün bu hususlara binaen, vilayetlerin umumi idaresi hakkında yeni bir kanunun tedvini zorunlu hale gelmiştir[383].

---

[381] *Vilayet İdaresi Kanunu*, Yenigün Matbaası, Ankara 1929, s. 3-4. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra kanunun şerhi yapılarak idare amirlerinin aydınlatılmasına çalışılmıştır. Bu veri için bkz. M. **Atıf**, "Vilayet İdaresi Kanunu", *İdare*, S. 10, Kanunusani 1929, s. 651-657.

[382] *Vilayet İdaresi Kanunu*, Yenigün Matbaası, Ankara 1929, s. 3-4.

[383] Vilayet İdaresi Kanunu, s. 5-7.

Vilayetler İdaresi Kanunu ile ilgili TBMM'de yapılan müzakerelerde, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya uzun bir beyanat vermiştir. Şükrü Kaya bu beyanatında, çıkarılacak olan kanunla ilgili şu doğrultuda bir açıklama yapmıştır: İdare kanunları, Teşkilat-ı Esasiye hükümlerine uygun olarak hazırlanmalıdır. Hazırlanan bu kanun, Teşkilat-ı Esasiye'de var olan tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezaif konularını içermektedir. CHP'nin 1927 Kongresi'nde, partinin genel başkanvekili İsmet Paşa tarafından okunan program nutkunda bu konu üzerinde durulmuştur. Bu programda, "Rüesayı memurini mülkiyenin salahiyet-i lazımeye malik olmasına itina ve bu bapta mevzuat-ı kanuniyemizde icap eden ahkamın derpiş edilmesi ihtiyacatımızdandır[384]." denilmiştir.

Bu beyanatında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya sözlerine şöyle devam etmiştir:

> Rüesayı memurini idareye ve mahalli idarelere kafi salahiyet verilmek demek, Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun koyduğu tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif prensibini hakiki ve ameli manasıyla ifade etmektedir. Bu da vilayetlerde devletin kuvvet ve kudretini temsil edecek mesul makama memleketin asayiş ve huzurunu, vatandaşların hukukunu ahenk, imtizaç ve mesaisini temin etmek, merkezi olsun, mahalli olsun, idari, içtimai, iktisadi faaliyetleri merkezin göstereceği umumi program ve direktifler dahilinde mahalli icabat ve zaruretlere mutabık olarak muayyen bir gaye etrafında toplayabilmek için kafi derecede idare ve murakabe salahiyeti vermekle kabil olur[385].

Bu kanuna göre öncelikle Türkiye coğrafi konum ve iktisadi durumuna bakılarak vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere bölünmüştür. Nahiyeler de kasaba ve köylerden oluşmuştur. Vilayet teşkili, kaldırılması veya vilayet merkezinin değiştirilmesi Devlet Şurasının mütalaası alınarak kanunla yapılır. Kaza teşkili, kaldırılması veya bir kazanın bir vilayetten başka bir vilayete bağlanması işi, vilayet idare heyet ve umumi meclislerinin görüşleri alınarak kanunla yapılır. Vilayet ve kaza merkez ve sınırlarının değiştirilmesi, nahiye teşkili, kaldırılması ya da başka bir kazaya intikalinin yapılması için vilayet idare heyet ve umumi meclislerinin mütalaası alındıktan sonra, Dâhiliye Vekaletinin kararı ve Reisicumhurun tasdikiyle yapılır. Yeniden köy teşkili, kaldırılması veya bir nahiyeden diğerine bağlanması işlemi, vilayet idare heyetinin ve umumi meclislerinin mütalaası alındıktan sonra Dâhiliye Vekaletinin tensibi ile vilayetçe yapılır.

Vilayet genel idaresinin başı validir. Kaza idaresinin başı kaymakamdır. Nahiye idaresinin başı müdür ve köy idaresinin başı ise muhtardır. Hükûmetçe lüzum görülürse, vilayet merkezlerinde dahi başkaca bir merkez kazası teşkilatı ve kaymakam bulunur.

---

[384] Ergüven, s. 33-34.
[385] Ergüven, s 34. Ayrıca hazırlanan kanunun layihası için bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 14 Nisan 1929, s. 1.

Hükûmetçe lüzum görülen yerlerde, vali yardımcıları bulunur. Bunlar valinin vereceği işleri yapar ve valinin olmadığı yerlerde valiye vekâlet eder[386].

Kanuna göre vilayet bünyesinde şekillenen idare sistemi de şöyledir:

> Vilayet idaresinde şube reisleri şu şekildedir: Defterdar, Mektupçu, Nafia başmühendisi, hukuk işleri, sıhhiye, maarif, ticaret, sanayi ve mesai, orman, maden, baytar, evkaf, tapu, nüfus, ziraat ve iskân müdürleri, polis müdürü veyahut bunların vazifelerini ifa etmek için yerlerine kaim olanlar ve jandarma kumandanı.
>
> Kaza idare şube reisleri şunlardır: Mal müdürü, tahrirat katibi, hükûmet hekimi, orman, ziraat, baytar, tapu, nüfus, iskân ve evkaf memurları ile polis komiser ve jandarma kumandanları, posta ve telgraf ve telefon müdürleri.
>
> Nahiye idare memurları şunlardır:
>
> Nahiye katibi ve zabıta memuru, hükûmet hekimi veya sıhhiye memuru, nüfus, tapu ve vergi memurları[387].

Vali, vilayette devletin ve her vekaletin temsilcisidir. Bütün vekaletlerin idari ve siyasi icra vasıtası olan vali, vilayetin genel idare hizmetlerinden sorumludur. Valiler ve vekaletler, idari ve siyasi işlerle ilgili sürekli muhabere halinde olurlar. Vali vilayetlerde kanunların tatbik ve icrasından sorumludur. Aynı zamanda vekaletlerin talimat ve emirlerini icra ile mükelleftir. Memurlar arasında kanunların uygulanması sırasında bir ihtilaf ortaya çıkarsa, yetkili kati merci validir. Vali son kararı verir. Vilayet içinde huzur ve asayişin, şahsi ayrıcalığın ve tasarrufa yönelik emniyetin temini valinin vazifelerindendir. Vilayet dahilinde jandarma ve polis kuvvetleri doğrudan doğruya valinin emri altındadır. Vali vilayette devletin kanunlarını ve nizamı sağlamak, emniyetin ve asayişin muhafazası için polis, jandarma ve diğer inzibat kuvvetlerini kullanır. Gerekli olduğu takdirde, vilayet bünyesinde bulunan kara ve deniz kuvvetlerine yazı ile müracaat ederek onların desteğini de alır. Vali maarifin terakkisine ve inkişafına çalışır ve halkın fikri, ahlaki ve sosyal gelişimini sağlamak için gerekli araştırmaları yaparak teşebbüslerde bulunur. Vali halkın umumi sıhhatinin korunması için önlemler alır. İllerdeki idare şube reisleri, kendi iş ve işlemleri ile ilgili olarak, valiye karşı sorumludur. Vali her ay hâkim ler, ordu mensupları ve idare şube reisleri ile vilayetin sorunlarını görüşmek üzere toplantı yapar ve buradan çıkan kararların uygulanması için toplantıya katılanlara talimat verir. Vali Belediye Kanunu'na göre, belediyeler üzerindeki teftiş ve murakabe hakkını kullanır.

Kaymakam, kazadaki en yüksek hükûmet memuru olarak kazayı yönetir. Kaymakam kazada kanunları uygulamakla mükelleftir, bunu yaparken valinin nezaretinde bir

[386] *Resmi Gazete*, 5 Mayıs 1929, S. 1184.
[387] *Resmi Gazete*, 5 Mayıs 1929, S. 1184.

yönetici olarak çalışır. Kazada huzur ve asayişin teminini sağlar ve zabıta kuvvetleri kaymakamın emrindedir. Kaymakam valiye verilen vazifelerin kazaya ait olan kısımlarını ve bu hususta validen alacağı emirleri ifa ile mükelleftir.

Nahiyede hükûmetin en yüksek memuru olan nahiye müdürleri, hükûmet adına nahiyede kanun ve nizamnamelerin tatbiki ile mükelleftir. Müdür nahiyede halkın asayiş ve güvenliğinin teminini sağlamakla yükümlüdür. Nahiyedeki jandarma kuvveti müdürün emri altındadır. Müdür Köy Kanunu'nun uygulanmasını sağlar ve halkın istek ve şikayetlerini dinler[388].

2.4.2.4. Belediye Kanunu

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında çıkarılan ve 53 sene uygulanan 'Vilayat ve Dersaadet Belediye Kanunları' ve ek tadilleri ile 1924 Ankara Şehremaneti Kanunu, 3 Nisan 1930 tarihli 1580 Numaralı Belediye Kanunu'nun Meclis tarafından kabul edilmesiyle 1 Eylül 1930 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Yaklaşık yarım yüzyıllık bir süreçte tecrübe edilen Vilayat ve Dersaadet Belediye Kanunları üzerinde bazı değişiklikler yapılmış, batı karşısında kanunda önemli eksiklikler belirmeye başlamıştır. Bu yüzden Cumhuriyet idaresi, gelişen modern dünya koşullarına paralel batı belediyecilik telakkisinden ilham alarak, Türk belediyelerinin umran seviyesini yakalaması ve asri koşulları sağlaması gayesiyle, 1580 numaralı Belediye Kanunu layihasını hazırlayarak ilgili bütün kurumların görüşleri alınmış ve yeni kanun nihayet meclis tarafından 3 Nisan 1930'da kabul edilmiştir[389].

Kanun layihasının hazırlanmasında ve kanunun ilgili kurumlarla müşavere edilip son şekline kavuşturulmasında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın büyük bir emeği ve gayreti söz konusudur. Falih Rıfkı Atay bu konuyla alakalı olarak kaleme aldığı yazısında şöyle demektedir:

> Şükrü Kaya Bey, Dâhiliye Vekili olduktan sonra muhterem selefinin başlamış olduğu Belediye Kanunu'nu kendine iş edindi ve bilhassa bu bahisleri üzerinde inkılapçı heyecanıyla çalıştı. Türk vatandaşlığı tarihinde belli başlı bir fasıl olacak olan bu kadar mühim bir işi başarmak az iftihar edilecek işlerden değildir. İsmet Paşa hükûmetlerinin sayısız güzel işlerinden birine vücut vermek vazifesi kendine rastlayan ve bunu en iyi ve tamam yapmaya muvaffak olan Şükrü Kaya Bey'i gıpta ile tebrik etmemek mümkün değildir[390].

---

[388] *Resmi Gazete*, 5 Mayıs 1929, S. 1184.
[389] Sıddık **Tümerkan**, *Türkiye'de Belediyeler*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1946, s. 245.
[390] Falih Rıfkı **Atay**, "Belediye Kanunu", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1930, s. 1.

Yeni Belediye Kanunu Türk İnkılabı'nın en mühim kanunu olarak ifade edilmiştir[391]. Belediye Kanunu çerçevesinde Cumhuriyet yönetiminin kurumsallaşması safhaları değerlendirildiğinde, belediyelerin ve mahalli idarelerin kalkınması ve umrana ulaşması açısından en önemli adım atılmıştır.

Falih Rıfkı bu kanun sayesinde, Türk kadınının intihaba katılma hakkını kazandığını vurgulayarak, kadınların olması arzu edilen siyasal eşitliğe doğru önemli bir konum sahibi olduklarını ifade etmiştir. Ona göre bu kanun 'Tek Dereceli İntihap' açısından da önemli bir gelişmedir. Bütün bu gelişmeler, Türkiye'de uygulanmaya çalışılan seçimler ve demokrasi atılımlarının, çağdaş batı demokrasilerine Türkiye'yi yaklaştırması bakımından oldukça mühim faaliyet alanını teşkil etmektedir[392].

Dâhiliye Vekaleti'nin hazırladığı Belediye Kanunu'nun esbabı mucibesinde şu temel gerekçeler ileri sürülmektedir:

> Türkiye belediyeleri diğer mütemeddin memleketlerde beldelerin geçirdiği tekamül yolunda epeyce ilerlemiş olmakla beraber itiraf etmek lazım gelirse son senelerde bazı mühim maddelerin tadil edilmiş olmasına rağmen bilhassa belediye makinesinin işlemesi ve murakabe edilmesi itibariyle kendilerinden beklenen yüksek idari faaliyet ve milli kabiliyeti göstermeye gayri müsait ve teşekkül itibariyle tamamen gayri ilmi ve garip bir teşekkül olmaktan henüz kurulamamışlardır. Taşra belediyelerine son tadilata rağmen, şimdiye kadar devam eden esaslı şeklini vermiş olan 23 Eylül 1293 tarihli Vilayet Belediye Kanunu belediye teşekküllerinin en mühim uzvu ve faaliyet ve intizamının amili olan umumi belediye meclisleri, fiilen belediyenin idare mesuliyetini üzerine almış olan belediye meclisleriyle meclisi idarelerin halitasından teşekkül ettiğinden belde halkının belediye idaresini müessir bir murakabe altında bulundurmasına imkan bırakmamış, bahusus son zamanlarda meclisi idarelerin aza miktarı da azaldığından on iki azadan müteşekkil belediye meclisi heyeti, cemiyeti belediyeden nafiz bir murakabeden tamamen azade ve binaen aleyh bu nevi keyfi ve muhafazakarlığa çok müsait vaziyete girmişlerdir. Cumhuriyet prensiplerini kabul ve tatbik etmekte olan memleketlerde, müntehap idarelerin hâkimiyet-i milliyeyi ifade eden müntehipler tarafından umumi belediye meclisleri vasıtasıyla murakabesi esasının tatbikidir ki cumhurun esaslarıyla ahenkdar bir manzume teşkil etmesi lazım gelen belediyelerin hayatında feyizkar tesiri yapmaktadır. İstanbul Belediye teşkilatı da vilayet belediyelerinin az çok vaziyetinde iken 17 Aralık 1328 tarihli kanunla bir dereceye kadar ıslah edilmiş ise de suret-i tatbikiyesine dair olan nizamnameleriyle birlikte yine muhafazakar vaziyeti, merkeziyetçi zihniyeti ifade etmekten kurtulamamıştır[393].

Mecliste Belediye Kanunu ile ilgili müzakereler yapılırken, kanun layihasının hazırlanmasında başat rol oynayan Şükrü Kaya Bey, önemli bir beyanat vermiştir. Şükrü Kaya bu beyanatında kanunun lüzumunu hararetle savunmuş ve şu mealde bir açıklamada bulunmuştur:

---

[391] K. **Naci**, "Türk İnkılabı'nın En Mühim Kanunu", *İdare*, S. 31, Ekim 1930, s. 2133.
[392] F. Rıfkı Atay, "Belediye Kanunu…", s. 1.
[393] Tümerkan, s. 246-247.

Türk şehirlerinin en iptidai ve zaruri ihtiyaçlarının bile karşılanamamasından kaynaklanan müşkülleri vardır. Belediye denilince akıla halle muhtaç ve muntazır bir çok ihtiyaçlarıyla, salahiyet ve vasıta yoksulluğundan müşteki ve başarısızlıktan mustarip heyetler, bakımsız ve tutumsuz kasabalar gelmektedir. Bu sorunların hal çaresini düşünmek ve meseleleri hal yoluna koymak, ancak yüce Meclisin ifa edeceği bir görevdir. Milli hâkimiyet teessüs ettiğinden beri, Türkiye demokrasisi de şehirlerin sorunları ile uğraşarak, şehirleri daha mamur hale getirmenin yollarını aramaktadır.

Şükrü Kaya'ya göre istibdat devirleri sona erip millet kendi mukadderatına hâkim olunca, Türk milletinin yaratılışındaki medeni ve içtimai yüksek kabiliyet derhal inkişaf etmiş ve bu gelişme şehircilik sahasında da kendini göstermeye başlamıştır[394].

Şükrü Kaya bu beyanatına şu çarpıcı ifadelerle devam etmiştir:

> Efendiler, şehirlerimizin kuruluşlarına ait bünyevi kusurları hadiselerin açtığı ağır rahneler, medeni ve içtimai ihtiyaçların artması, vesait ve varidatın mahdut kalması ve hatta azalması teşkilat ve idaresindeki noksan şehirlerimizin bu günkü vaziyetini intaç eden amillerdir. Bu vaziyetin ıslahı amillerin her birini ayrı ayrı mütalaa ederek müspet ve muayyen bir metot ve program dahilinde her birini halletmekle kabildir.
>
> Her şehir milletin her ferdini ve heyet-i umumiyesini alakadar ve devleti vazifedar eden umumi ve milli diğer tabirle devlet meselesi mahiyetini aldı. Devletin nüfuz ve kudreti, milletin bütün mukadderatına hâkim olacak şümulu iktisap edince milli hayat ve faaliyetin mühim sahaları olan belediyelerin bu kudretin murakabesi altına girmesi ve şehirlerin de devletin vesayet ve muavenetinden istifade etmesi zaruri oldu. Bundan başka medeniyet ve terakki şehirlerin mahsulüdür. Bir milletin irfan, sanat ve ticaret menbaı şehirlerdir. Devlet bahusus vatandaşların medeniyet, terakki, saadet ve refah kabiliyetlerine azami imkan hazırlamakla mükelleftir. Bu mükellefiyet demokrasinin zaruret ve vazifesidir. Doksan üçün belediye kanunları büsbütün başka esaslar dahilinde yapılmıştır. Ahkamı bu vazife ve salahiyetlere cevap veremiyor. Belediyelerin bugünkü ihtiyaçla ve zihniyetle mütenasip muntazam mesaisine ve devletin bu mesaiyi tanzimine adeta engel oluyor. O kanun şehirler için bir merhale idi. Bir kanun terakkiye mani ya da muzır olmaya başladığı zaman tebdiline tevessül olunur. Huzuru alinizde bulunan bu kanun layihası bu mülahazalarla ve arz ettiğim esaslar dairesinde tanzim olunmuştur. İstihdaf ettiği gaye şehirlerimizin terakki ve ıslahına mani olan ahkamı kaldırmak, bugünkü ihtiyaç ve zihniyete göre belediyeleri birer şehir koloni haline koymak, hemşerilerin belediye işlerindeki karar, icra ve murakabe salahiyetlerini artırmak, ihtiyaçları tasnifle mecburi vazife telakki edilenleri muayyen ve müspet bir programa başlayan ameli ve teknik bir tarzda icra ettirmek bütçe ve hesaba ait muameleleri sıkı bir tarzda mali kaidelere bağlamak, devletin murakabesini tespit ederek belediye işlerini anarşiden kurtarmaktır.[395]

Şükrü Kaya'ya göre, belediyelerin Teşkilat-ı Esasiyesi olan bu kanun, Cumhuriyetin ortaya koyduğu bir inkişafın ürünüdür. Kanunun en ayırıcı ve inkılapçı yönü ise, Türk kadınına erkeklerle eşit bir tarzda, belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı vermesidir.

---

[394] İdare, S. 24, Mart 1930, s. 430-433.
[395] İdare, S. 24, Mart 1930, s. 434-435. Ayrıca bkz. Ergüven, s. 39-40.

Bu durum aslında, kadınların tüm belediye hizmetlerinden erkekler gibi eşit yurttaşlar olarak yararlanabilmelerinin yolunu açmıştır[396].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM'de Belediye Kanununun lüzumunu izah ederken, 93 Belediye Kanununun kaldırılmasındaki en önemli neden olarak belediye işlerinde devletin murakabe ve denetim hakkının olmamasını belirtmiş ve çıkarılan bu yeni kanunla, devletin belediyeler üzerinde sağladığı murakabe hakkı vasıtasıyla merkeziyetçi bir yönetim politikasının benimseneceğini işaret etmiştir. Şükrü Kaya özetle, layihanın geniş yetki ve sıkı kontrol anlamına geldiğini belirterek, merkeziyetçi devlet idaresi anlayışını açıkça terennüm etmiş ve devletin belediyeler üzerinde kuracağı yönetsel tahakkümün gerekliliğini savunmuştur[397].

1580 Numaralı Belediye Kanunu'na göre belediye; beldenin ve beldede yaşayanların mahalli mahiyette müşterek ve medeni ihtiyaçlarını düzenleyen hükmi bir şahsiyettir.

Kaza ve vilayet merkezlerinde ve nüfusu iki binden fazla olan yerlerde belediye teşkilatı mecburi olarak kurulur. Belediye idaresi, belediye meclisi ile belediye encümeni ve belediye reisi ve muavinlerine, belediye şubeleri mevcut ise şube müdürlerine ve şube heyetlerine mevdudur[398].

Kanuna göre belediyenin vazifelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- Umuma açık olan yerlerin temizliğini yapmak ve düzenini sağlamak

2- Yenilecek, içilecek ve umumun sağlığına yönelik kullanılacak şeylerin denetim ve kontrolünü sağlamak

3- Lokanta, gazino, kahvehane, kıraathane, otel vb. yerlerin denetimini yapmak, zabıtaca verilecek ruhsat ile umuma açık bu tarz yerlerin yasa ve nizamnamelere uygun bir şekilde işletilmesi için denetimde bulunmak

4- Salgın hastalıkların önlenmesi için kanun veya nizamname mucibince hükûmetle beraber çalışmak

5- Ölenlerin muayenesini yaptırmak ve ölüler için belediye nezaretinde mezarlık tahsisini sağlamak

---

[396] İdare, S. 24, Mart 1930, s. 435.
[397] Şükrü Kaya'nın bu beyanatı için bkz. *TBMMZC*, D. 3, C. 17, s. 28-29.
[398] *Resmi Gazete*, 14 Nisan 1930, S. 1471. Ayrıca Belediye Kanununun ayrıntılı olarak tetkiki ve kanunun bütün boyutları ile tahlili için bkz. İdare, S. 25, Nisan 1930, s. 534-657.

6- Sıhhi şartları haiz belediye kasaphanesinden başka yerde hayvan kestirmemek

7- Hafif deniz taşıtlarının yetkili mercilerce verilen işletme ruhsatlarını kontrol ederek halkın can güvenliğini sağlamak

8- İnşaat tamir ve ilaveler için kanun mucibince ruhsat vermek

9- Belediyenin azami fiyat ve ücret tarifelerine ve narhlarına uyulmasını sağlamak

10-Belediye kanun, nizam ve yasaklarına uymayan, kanunen ruhsata tabi iken ruhsatsız yapılan, beldenin sıhhat ve huzurunu ihlal eden şeylere meydan vermemek.

11- Yangın vukuunu men edecek tedbirleri almak

12- Su getirmek, suları sıhhi ve temiz tutmak

13- Beldenin harita, kadastro ve müstakbel şekil planlarını yaptırmak

14- Beldenin sokak ve meydanlarını plana ve programa uygun olarak tanzim ve ıslah etmek

15- Halk için kütüphane ve okuma salonları açtırmak

16- Fakir ve kimsesiz çocuklara sosyal yardımda bulunmak

17- Kanuna uygun olarak inşaatlar için muayene-i fenniye raporları hazırlamak

18- Yetimhane, acezehane, doğum, emzirme ve mecburi olarak meccani doğum evleri tesisat ve teşkilatını temin ederek kurmak (Sıhhat Vekaletinin tasvibiyle)

19- Belediye varidatını tahsil etmek

20- Belediye hizmetlerine yönelik masrafları tesviye etmek

21- Belediyeye ait hastane, spor ve eğlence merkezleri düzenlemek[399].

Belediyeler, Belediye İdareleri Kanununun kendilerine yüklediği görev ve hizmetleri yerine getirdikten sonra , belde sakinlerinin müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tesviye edecek her türlü teşebbüsatı icra eder.

Belediye meclisleri intihap devreleri dört yıl olmak üzere intihap hakkını haiz kişiler tarafından doğrudan doğruya intihap olunur. Ayrıca bu kanunda kimlerin intihap olunacağı ya da kimlerin intihap edebileceği ayrıntılı olarak belirtilmektedir.

[399] *Resmi Gazete*, 14 Nisan 1930, S. 1471.

Belediye encümeni, belediye başkanı ile müntehap encümen azasından ve 88. maddede yazılı daire başkanlarından oluşur. Encümen belediye başkanının veya vekil kılacağı kişinin başkanlığında toplam üye sayısının yarıdan fazlasının katılımıyla toplanır ve ekseriyetle ittihazı karar eder. Bu kanunda ayrıca, encümenin temel vazifeleri de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Belediye başkanı, belediye meclisinden veya bu kanuna göre intihap olunmak hakkını haiz olmak üzere, hemşeriler içinden veya hariçten dört sene için gizli rey ile aza adedi tamamının ekseriyeti ile belediye meclisi tarafından seçilir. Bu intihabda meclise en yaşlı üye başkanlık eder. Belediye başkanlarının görevleri, a- Belediye zabıtasının vazifelerinin ifasını temin etmek, b- Meclisin, encümenin kararlarını ve bakanlıktan gelen emirleri uygulamak, c- Belediyenin mahalli mahiyeti haiz sıhhat, selamet, iktisat ve intizamına ait konuları ifa ve takip olarak belirtilmektedir. Belediye başkanı, belediyenin en üst idari amiri olarak belediye bütçenin düzenlenmesi, harcamalar ve memurların idaresi ve disiplini hususlarında da belediye mümessili sıfatıyla yetkilidir. Kanunda belediyede istihdam edilen diğer personel ve onların özlük durumları, belediyelerin varidatı, bütçesi ve masrafları detaylı da olarak belirtilmiştir[400].

Bu kanuna göre, İstanbul Valisi aynı zamanda İstanbul Belediye Başkanı olarak, Dâhiliye Vekilince atanmıştır. Ankara'da da belediye reisliği valiye tevdi olunmuştur[401].

1935 yılında Şükrü Kaya Uraylar Kongresini açma söylevinde yeni Türkiye'nin şehircilikte devraldığı manzaranın portresini çizdikten sonra, Dâhiliye Vekaleti olarak Belediye Kanunu ile beş yıllık süreçte yakalanan inkişafı müşahhas örneklerle belirtmiş ve yeni Türkiye'nin belediyecilik ve şehircilikte yakaladığı ivmeyi vurgulamıştır. Şükrü Kaya'ya göre Osmanlı'nın son döneminde, yaklaşık elli yıllık bir süreçte belediyeler ile ilgili kanuni bir düzenlemeye gidilmiş; fakat bu kanun, bir çok eksik tarafa sahip olduğundan, sultanlar zamanında pek de uygulanamamıştır. Oysa batıda belediyelerle ilgili planlı, programlı ve projelere dayanan bir tanzime gidilmiş ve şehircilikte çok

[400] *Resmi Gazete*, 14 Nisan 1930, S. 1471.

[401] Naci, s. 2133. Bu kanunun uygulamasına yönelik olarak bir kararname çıkarılmıştır. Bu kararnamede belediye meclislerinin çalışma usulüne dair merbut talimatnamenin yürürlüğe girmesi sağlanmıştır. Bu kararnamenin tam metni için bkz. İdare, S. 28, Temmuz 1930, s. 1545- 1564. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Belediye ile Vilayet idaresinin tevhidi için çıkarılan kanunun tatbikinden duyulan memnuniyete İstanbul Meclisi azalarının görüşlerini alarak bizzat kendisi tanık olmuş ve burada azalarla yaptığı müzakere toplantısı sonrasında da gazetecilere bu kanunun ne denli faydalı olduğunu örneklerle ifade etmiştir. Bu beyanat için bkz. Cumhuriyet, 11 Kanunuevvel 1930, s. 1 ve 2.

ciddi bir ilerleme kaydedilmiştir. Batı bu inkişafa ulaştığı zamanda, Osmanlı Devleti'nde belediyelerle ilgili çıkarılan yasa ile, 'ruhsuz bir çerçeve ve kadro halinde belediyeler ciddi bir masraf menbaı' olmuştur. Kapitülasyonların tesiriyle İzmir, Beyoğlu, Selanik ve Beyrut gibi Osmanlı şehirlerinde çok önemli yatırımlar yapılmış; fakat diğer Türk şehirleri ise ihmal edilmiştir. Meşrutiyet yönetimi ise, belediyeleri düşünmeye bile fırsat bulamadan, isyan ve savaş içinde saltanatla beraber yeni Türk devletine, yarı istila halinde yanmış ve yıkılmış bir memleket bırakmıştır.

Şükrü Kaya Atatürk İnkılabı'nın, her sahada olduğu gibi belediyelerde de bir umranı yakalamak için realiteye ve müspet ilimlere dayalı 'Belediye Kanunu'nun' çıkarılmasını sağladığını ifade ederek, bu kanunun şehirlerin inkişafını dinamikleştirdiğini ileri sürmüştür. Şükrü Kaya'ya göre rasyonel bir şehir kurabilmek için, her belediyenin mutlaka bir plana ihtiyacı vardır. 1935 yılında Türkiye'de 519 belediyenin hiçbir plan taslağı dahi mevcut değildir.

Şükrü Kaya Dâhiliye Vekili olarak Atatürk İnkılabı'nın şehirlerin temeddün ve terakki işini kendilerine verdiğini ve bu çerçevede vekaletin üzerine düşeni büyük bir gayretle yapmakta olduğunu vurgulamıştır. Türkiye'de Belediye Kanunu'ndan sonra bu kanuna işlerlik kazandıracak olan yapı, yollar, istimlak ve belediye bankası kanunları çıkarılmıştır. Belediyelerin varidatının desteklenmesi açısından, bu bankanın kurulması oldukça önemli bir gelişme olmuştur[402].

Falih Rıfkı Atay Ankara şehir planının yapılması ile ilgili, Ankara'da açılan müsabakayı Prof. Yansen'in kazandığını ve bu planın Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği zamanında uygulandığını belirtmiştir. Falih Rıfkı'ya göre Şükrü Kaya, şehirleri planlaştırmak davasını bütün Türkiye'ye yayan kanunların çıkarılmasında, baş amil olmuş ve bu yönüyle de o, Atatürk'ün ve İnönü'nün medeni anlayışlarından faydalanmasını bilmiş ve başta belediyecilik olmak üzere dâhiliyeyi ilgilendiren bir çok temel işte, önemli icraatların gerçekleştirilmesini sağlamıştır[403].

Falih Rıfkı Atay, Belediyeler Kongresi münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya için şu övgü dolu ifadeleri sarf etmiştir:

---

[402] Ergüven, s. 196-197. Ayrıca bkz. *İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 1-8. Aynı nutuk için ayrıca bkz. *Birinci Uraylar Kongresi'nde Vekilimiz Şükrü Kaya'nın Açım Söylevi*, İdare, Yıl: 8, S. 92, Kasım 1935, s. 1933-1939.

[403] Falih Rıfkı **Atay**, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004, s. 457-458.

> Sayın İçişleri Bakanı'nın nutku, bizde belediyecilik tarihi ile, Osmanlı ve Cumhuriyet belediyeleri arasındaki vasıf ayrımlarını pek iyi hulasa etmiştir. Buna ilave edecek bir sözümüz varsa, o da yeni düzenin kurulmasında, şehir hak ve vazifelerinin tespit edilmesinde ve tamamlanmasında Şükrü Kaya'nın say ve şeref payının cidden esaslı ve büyük olduğudur[404].

Falih Rıfkı'ya göre Cumhuriyet idaresi, modern anlamda bir tek mahalle dahi devralmamıştır. Urbanizm bakımından hiç değeri olmayan şehirler ve kasabalar sosyal bakımdan daha geri konumda iken, Cumhuriyetin çıkardığı kanun ve Dâhiliye Vekaletinin büyük çabası ile, inkılabın ruhuna uygun bir hamle başlatılmıştır. Cumhuriyet yönetimi topyekûn bir inşa seferberliği başlatmış ve şehirlere asri bir görünüm kazandırmanın mücadelesini vermiştir. Cumhuriyet hükûmeti, şehircilikte kalkınmanın en temel esasını planlı bir belediyecilik anlayışına dayandırmış ve bunu gerçekleştirme mücadelesi vermiştir. Küçük belediyelerin inkişafı için de merkezi büro oluşturulmuştur[405].

Şükrü Kaya Uraylar Kongresi'ni açış söylevinde, Türk belediyelerinin gelirlerinin ve bütçe imkanlarının darlığından bahsederken, sadece Almanya'nın Dresden Belediyesi'nin yıllık bütçesinin Türkiye milli bütçesinden daha fazla olduğunu söylemiştir[406].

Belediyelerin bu hale gelmesinde, yine bir başka yazarın yorumuyla kapitülasyoncu zihniyetin ve politikaların büyük etkisi olmuştur. Çünkü belediyelerin elektrik, tramvay, şehir nakliyesi, şehir su işletme istasyonları ya yabancılara terk edilmiş ya da özel işletmelerce yürütülmüştür[407].

2.4.2.5. Dâhiliye Memurları Kanunu

TBMM'de daha Dâhiliye Memurları kabul edilmeden önce, 1926 yılında 788 Kanun Numarası ile bütün memurların özlük haklarını ve yasal statülerini bir nizam altına alan, oldukça önemli bir yasa olan 'Memurin Kanunu' kabul edilmiştir. Bu kanunun esbabı mucibesinde, çağdaş normlara uygun bir anayasal düzene geçen Türkiye'de, Meclisin bu inkişafa muvafık olarak bir memurin kanunu çıkarmasının lüzumu belirtilmiştir. Bu gereklilik ilim ve fennin ışığında, yeni bir devlet idare mekanizmasının kurulmasını

---

[404] Falih Rıfkı **Atay**, "Belediyeler Kongresi", Ulus, 24 Ekim 1935, s. 1. Ayrıca bkz. Ayın Tarihi, S. 23, Kasım 1935, s. 63.
[405] Falih Rıfkı Atay, "Belediyeler Kongresi…", s. 1.
[406] Ergüven, s. 198-199.
[407] Sadri **Etem**, "Belediyemizin Gelirleri", *Kurun*, 27 Ekim 1935. Ayrıca bkz. Ayın Tarihi, S. 23, Kasım 1935, s. 65.

zorunlu hale getirmiştir. Bu layihada çağdaş devletlerde olduğu gibi, devlet çarkına işlerlik kazandıran memurların hakları düzenlenmeli, memurların yetkileri ve uymakla mükellef olacakları kuralları da yeniden belirlenmelidir, minvalinde bir ifadeye de vurgu yapılmıştır. Ayrıca mevcut yasalar bu çağdaş gelişmeleri karşılayamadığından, Meclisin bu yasayı kabul etmesi gerektiği belirtilmiştir[408].

10 Haziran 1930 tarihinde de Meclis tarafından, 1700 Numaralı 'Dâhiliye Memurları Kanunu' çıkarılmıştır[409].

Bu kanunun layihası Mecliste müzakere edilmiş ve son şekline vekiller, mecliste hep birlikte karar vermişlerdir[410].

Dâhiliye Memurları Kanunu ile, dâhiliye memurlarının derece ve sınıfları açık bir şekilde belirlenmiştir.

Dâhiliye memurlarının derece ve sınıfları şu şekildedir:

> Merkezde
>
> 1- Müsteşar
>
> 2- Teftiş Heyeti Reisi, umum müdürler, vekâlethukuk müşaviri
>
> 3- Umum müdür muavinleri, hukuk müşavir muavini
>
> 4- Şube müdürleri
>
> 5- Şefler ve memurlar
>
> 6- Kâtipler
>
> Vilayetlerde
>
> 1- Umumi Müfettişler
>
> 2- Valiler
>
> 3- Vali muavinleri
>
> 4- Kaymakamlar, mektupçular, hukuk işleri müdürleri ve polis müdürleri
>
> 5- Nüfus, iskan, nahiye müdürleri, vilayet maiyet memurları, mektupçuluk kalemi mümeyyizleri
>
> 6- Vilayet mektupçuluk kalemi, idare heyeti ve nüfus baş kâtipleri, iskân ve evrak memurları, kaza tahrirat kâtipleri, nüfus ve iskân memurları
>
> 7- Nahiye tahrirat kâtipleri, nahiye nüfus memurları, kaza tahrirat katibi refikleri ve nüfus kâtipleri
>
> Bu listede dahil olmayan memurlar kendi maaşlarının miktarına göre o maaşı alan memurlar derecesinde sayılırlar. Valilik ve müfettişlik dört, kaymakamlık, mektupçuluk, hukuk işleri müdürlüğü, vali muavinlikleri ve beşinci derecedeki memurluklar üç sınıftır. Altıncı ve yedinci derece memurları bir sınıftır. Valilik, vali muavinliği, mektupçuluk, hukuk işleri müdürlüğü, kaymakamlık, polis müdürlüğü ve nahiye müdürlüğü sınıfları mahalli olmayıp şahsidir. Lüzum

---

[408] Mahmut **Goloğlu**, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2007, s. 203.
[409] *Resmi Gazete*, 19 Haziran 1930, S. 1524.
[410] Hâkimiyet-i Milliye, 10 Haziran 1930, s. 1 ve 4.

> ve zaruret halinde valiler ve kaymakamlar kendi dereceleri maaşlarıyla umum müdürlüklerde ve şube müdürlüklerinde istihdam olunabilirler[411].

Kanuna göre ilk defa dâhiliye memurluğuna gireceklerde, orta mektep mezunu olma şartı aranmıştır. Adaylar arasında orta mektep mezunu bulunmadığı takdirde, diğerleri arasında sınav usulüyle seçme yapılmıştır. Namzetlik süresi bir yıl olarak belirlenmiş; bir yıllık eğitimden başarılı olanlar memuriyeti hak etmiştir. Fakat bir yıllık eğitim sonunda dairesince yapılan sınavdan başarısız olanlara, yine dâhiliye bünyesinde bir yıllık namzetlik daha tanınmıştır. Burada da başarısız olanlara dâhiliyede memur olabilme yolu kapanmıştır.

Mülkiye ve hukuk mezunları namzetlik dönemlerini birinci sınıf nahiye müdürlüklerinde, vekâlet veya vilayet maiyyet memurluklarında geçirirler.

Namzetlik süresince namzetlere, maaş kanunun 20. maddesi gereğince maaş verilir.

Mülkiye ve hukuk mezunu olup ve bir sene namzetlik geçirmiş olanlardan her sene beş kişi, Avrupa'ya staj için gönderilir ve bunlardan dâhiliye hizmetlerini yerine getirmeleri için taahhütname alınır[412].

Dâhiliye memurluklarında görev alacak kişilerin sahip olmaları gereken şartlar ise şu şekilde belirlenmiştir:

> Dördüncü ve daha yukarı derecelerdeki merkez ve vilayet memurlarının mülkiye veya hukuk mekteplerinden mezun olmaları şarttır. Bu mezunlardan ikinci maddede zikredilen iki buçuk sene hizmet edenler dördüncü derecenin üçüncü sınıf memurluklarına tayin edilebilirler. Mülkiye veya hukuk tahsilini bitirdikten sonra ecnebi memleketlerde vekaletin kabul edeceği mektep veya darülfünunlarda tahsilini veya dairlerde stajını ikmal ile avdet edenler ikinci maddede yazılı memurluklarda namzetlik müddeti dahi dahil olduğu halde üç sene hizmet ve ehliyetlerini ispat ettikten sonra doğrudan doğruya dördüncü derecedeki memurlukların ikinci sınıfına tayin edilebilirler. Hukuk mezunlarının yedi senelik idadi veya lise tahsilini bitirmiş olmaları lazımdır. Bu derecede tahsil görmüş olanlar bulunmadığı takdirde bu kanunun neşrinden evvel bilimtihan ehliyetlerini ispat etmiş olanlar ile vekaletçe açılacak kursu muvaffakiyetle bitirenler dördüncü derecedeki memurlukların üçüncü sınıfına dahil edilebilirler. Umumi Müfettişlikle valilere lüzum ve zaruret halinde bu şartları haiz olmayan münasip zatların ve vekâlethukuk müşavirliğine hariçten tensip edilecek mütehassısın tayinleri caizdir. Şu kadar ki bu suretle hariçten tayin olunanların hizmetleri dâhiliye mesleğinde kıdem ve derece almaya bir esas teşkil etmeyip hizmetlerinden istiğna husulünde kendilerine iki aylık maaş nispetinde ikramiye verilerek evvelki meslek veya vazifelerine irca olunurlar. Bu suretle hariçten alınanlar eğer bu hizmetlere muvazzaf memur iken alınmış iseler, mensup oldukları dairelerce haklarında memurin kanununun 85. maddesi mucibince ve memuriyeti ilga edilmiş memurlar gibi muamele olunur. 5, 6 ve 7. derecelere tayin ve terfi edilecek memurların orta mektep mezunu olmaları şarttır[413].

---

[411] *Resmi Gazete*, 19 Haziran 1930, S. 1524.
[412] *Resmi Gazete*, 19 Haziran 1930, S. 1524.
[413] *Resmi Gazete*, 19 Haziran 1930, S. 1524.

Kanuna göre müsteşar, birinci ve ikinci sınıf valiler veya bu sınıflarda valilik yapmış genel müdürler arasından, Dâhiliye Vekaleti'nin inhası üzerine müşterek kararname ve Reisicumhurun onayıyla atanır. Umum Müfettişler ve valiler, Dâhiliye Vekaleti'nin inhası, İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Reisicumhurun tasdikiyle atanır. Ayrıca bu kanun merkezdeki ve taşradaki dâhiliye memurlarının kimler arasından ve hangi makamlar tarafından atanacağını açıkça ortaya koymuştur.

Müfettişler ise teftiş heyeti başkanının inhası ve Dâhiliye Vekilinin tasvibi üzerine müşterek kararname ve Reisicumhurun tasdikiyle atanır. Müfettişliğe yeni başlayanlar ise, ilk altı ay içinde adeta bir staj evresi geçirirler, müfettişliğe uyum gösteren ve mesleğin gerektirdiği donanıma sahip olanlar bu süreçten sonra mesleğe atanırlar. Mülkiye müfettişlerinin mesai ve istihdam tarzları, bir nizamname ile tespit edilir. Müfettişler gerekirse, dâhiliyenin diğer memurluklarına nakil olabilirler. Aynı şekilde diğer dâhiliye memurlarından da yasal olarak konumları uygun olanlar, müfettişliğe geçirilir; ancak bu durumda bu kişilerin mülkiye veya hukuk mezunu olmaları, hukuktan mezun olanların ise yedi senelik idadi ya da lise eğitimine sahip olmalarına ek olarak, kaymakamlıkta en az üç sene çalışmaları gibi şartlar aranır.

Bir derece içinde bir sınıftan yukarı sınıfa veya bir derecenin en yüksek sınıfından üst derecenin en küçük sınıfına terfi için bulunduğu sınıfta üç sene hizmet etmiş ve memurin kanununun yirminci maddesi mucibince, ehliyeti tasdik edilmiş olmak şarttır. Kanunda ayrıca, tüm dâhiliye memurlarının terfi, tahvil ve nakil, istifa ve mezuniyet gibi hallerdeki durumları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Memurların tecziyeleri ile alakalı kısımlar ise, kanunun son hükümlerinde yer almıştır[414].

Vekâlettarafından hazırlanan 'Dâhiliye Memurları Sicil Nizamnamesi' İcra Vekilleri Heyeti tarafından 31 Ocak 1932 tarihinde kabul edilmiştir. Bu nizamname ile Dâhiliye Vekaletinin gerek merkez gerekse de taşra teşkilatında göreve başlayan amirin ve onların maiyetindeki her türden memurun sicil kaydının nasıl tutulacağı ve bu kayıtlar tutulurken hangi yöntemlerin izleneceği belirlenmiştir. Bu nizamnameye göre, Dâhiliye Vekaletinde ilk defa memur olarak başlayan kişilerden bir tercüme-i hal alınır. Tercüme-i hal matbu bir evraka yazılır ve memuriyete başlayan kimlik ve tahsil bilgileri ile adli sicil kaydı, askerlik bilgisi, nişan ve madalyaları varsa bunlara ait kayıt, sağlık durumu belirtilir. Vekaletin merkez teşkilatına bağlı memurları ile merkezden atanan

[414] *Resmi Gazete*, 19 Haziran 1930, S. 1524.

memurların ve nahiye müdürlerinin tercüme-i hal varakaları vekalete ve diğer memurlarınki vilayetlere verilir. Müfettişi Umumilik memurlarının tercümeihalleri ise vekalete gönderilir. Her memura ait bir sicil cüzdanı tutulur ve bu tercüme-i hallerin kontrolleri yapıldıktan sonra bu dosyaya konur.

Bir memur için bir mahrem sicil tutulur. Bu sicil memurların tezkiye varakaları, müfettiş raporları, amirlerinin mütalaaları gibi mahrem hususları ihtiva eder. Mahrem sicil, merkezde vilayetler idaresi umum müdürünün ve vilayetlerde valilerin yanlarında mahsus mahallerde hıfz olunur. Memurların ahval ve evsafını göstermek üzere, senede bir defa amirleri tarafından bir tezkiye varakası doldurulur. Tezkiye varakaları müsteşar hakkında vekil ve merkez teşkilatına mensup memurlar hakkında umum müdürler ve müsteşar, ve umum müdürler hakkında müsteşar ve vekil, nahiye müdürleri hakkında kaymakam ve vali, ve nahiye memurları hakkında nahiye müdürü ve kaymakam, kaymakamlar hakkında vali ve müsteşar, mektupçular hakkında vali ve müsteşar, vilayet memurları hakkında mektupçu ve vali, nüfus müdürleri hakkında vali ve umumi nüfus müdürü, hukuk işleri müdürleri hakkında vali ve müsteşar ve vali hakkında müsteşar ve vekil tarafından doldurulur. Merkez memurları ile valiler müstesna olmak üzere, diğerlerinde mülkiye müfettişlerinin tezkiyeleri de mahrem dosyaya girer[415].

2.4.2.6. Matbuat Kanunu

1931 yılında Mecliste milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nden devralınan matbuat ile ilgili yasanın cumhuriyet idaresinin ihtiyaçlarına tam karşılık veremediğini, zararlı neşriyatın derhal önlenmesi gerektiğini dile getirerek, Başvekilden yeni bir kanun hazırlanması yönünde bir istekte bulunmuşlardır. Bunun üzerine başvekil mecliste bir izahat vermiş ve bunun sonucunda Adalet Bakanlığı da yaptığı etüt çalışması ile Matbuat Kanunu Layihasını meclise sunmuştur. Bu kanun çalışmasının esbabı mucibesinde, böyle bir yasaya niçin ihtiyaç duyulduğu açıklanmıştır. Burada şu mealde açıklamalar yapılmıştır: Her şeyden evvel matbuatın görevi, 'memleketin ihtiyaçlarından anlayarak kamuoyunu temsil ve tenvir etmektir' şeklinde ifade edilmiştir. Matbuat ülke yönetiminde, iktidarla birlikte yapılan icraatlara işlerlik kazandırmak ve kamuoyu oluşturmak bakımından önemli bir vasıtadır ve memlekete asri irfanın ve inkişafın taşınmasında da önemli bir köprüdür. Ancak buna karşın, matbuat müspet bir araç olarak kullanılmadığı takdirde, memleketin nizamsızlığa ve hatta tehlikeye doğru sürüklenmesinde de başlıca amil

[415] *Resmi Gazete*, 22 Şubat 1932, S. 2032.

olmaktadır. Medeni memleketlerde matbuatın bu menfi boyutuna karşı çeşitli önlemler alınarak çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Gelinen noktada, Türkiye'de hala meri olan matbuat kanunu 16 Temmuz 1325 (1909) tarihinde vaz edilmiş ve bu kanun 1931 senesinin ihtiyaç ve koşullarına tam bir muvafakat gösterememiştir. Matbuatın görevini tam olarak ifa edebilmesi için, bir de hürriyet ile ilgili teminata gerek duyulmaktadır. Ayrıca memlekette gazete çıkarmak isteyenlerden belirli bir şart aranmalıdır. Matbuatın memlekete karşı yapmakla mükellef olduğu yüce işlerden inhirafı söz konusu olduğunda da, matbuat temsilcilerine belirli bir müeyyide uygulanmalıdır. Kamuoyu üzerinde tesiri açık olan matbuatın, bir suça alet olması ya da doğrudan suç işlemesi durumunda, bunu düzenleyen bir usulü muhakeme tarzı kanun vaz edilmiştir. Bu kanun layihası Meclis Adliye ve Dâhiliye Encümenince tetkik edilerek, 25 Temmuz 1931'de meclis genel kurulunda kabul edilmiştir[416].

Matbuat Kanununa göre matbuat şöyle tarif edilmektedir:

"Bu kanunun hükümleri, gerek matbaa gerek başka türlü mihaniki ve kimyevi vasıtalarla veya el ile çoğaltılarak neşredilen yazı, resim, güfteli, güftesiz musiki eserleri ve gramofon plakları gibi eserlere şamildir. Bu kanunda bu gibi eserlere matbua denilir[417]."

Bu maddeden matbaa ile ilgili tüm hususların bu kanunla ilgili olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca her türlü yazı, görsel unsurlardan resim ile her türlü musiki eseri ve gramofon plakları, matbuatın ihtiva ettiği unsurlar olarak ifade edilmiştir. Kanuna göre sinematoğrafa yönelik konular ise, matbuat içerisinde değerlendirilmemiştir.

Bir mekanda matbaa açabilmek için, o yerin en büyük mülki amirine bilgi verilir. Bu bilgide, matbaayı açacak kişinin kimlik bilgileri ile ikametgahı belirtilir. Matbaa açacak kişi, bir beyanname vermeye mecburdur.

Gündelik veya mevkut gazete ve mecmua çıkarmak isteyenlerin gazete ve mecmuanın çıkarılacağı yerin en büyük mülkiye memuruna, şu bilgileri imzalayarak ibraz etmeleri şarttır:

> a- Gazete veya mecmuanın adı,
>
> b- Gazete veya mecmua sahibinin adı, sanı, tabiiyeti, tahsil derecesi ve muamele merkezi olan iş ve ev adresi,

---

[416] Server **İskit**, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943, s. 259-260.
[417] *Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931, S. 1867.

> c- Varsa başmuharririnin, umumi müdürünün, yazı işleri müdürünün adı, sanı, tabiiyeti ve ikametgahı,
>
> d- B ve c fıkralarında sıfatları yazılı olanlardan hangisinin fiilen umumi neşriyatı idare edeceği,
>
> e- Nerede yazılıp idare edileceği, nerede basılacağı ve basılacağı matbaa ve matbaacının adı ve sanı,
>
> f- Siyasi olup olmadığı,
>
> g- Ne vakitlerde çıkarılacağı,
>
> h- Hangi dillerde çıkarılacağı,
>
> ı- Sermayeyi tedarik edenler başkaları ise onların hepsinin ve sermaye kanun dairesinde kurulmuş bir şirkete ait ise şirket mukavelenamesinin aslı veya tasdikli suretiyle beraber şirketin idare meclisini teşkil veya şirketi temsil eden kimselerin adı, sanı, memleketi, iş ve ev adresi ve tabiiyeti,
>
> k- Gazete veya mecmua bir cemiyete aitse nizamnamesinin tasdikli suretiyle idare heyetini teşkil eden kimselerin adı, sanı, memleketi, iş ve ev adresi[418].

Kanuna göre, gazete sahiplerinde ilk başta aranan özellik, Türk uyruğuna mensup olmaktır. Bunun yanı sıra yirmi yaşını doldurmak, en az lise mezunu olmak, Türkçe okur yazarlığı olmak, ecnebi bir devlet hizmetinde bulunmamak, resmi bir makama karşı ecnebi tabiiyeti iddiasında bulunmamak, mahcur (kısıtlı) olmamak, devlet memuru, asker ya da ordu mensubu olmamak, zimmet ve ihtilas ile irtikap suçlarından hüküm giymemiş olmak; vatan, Milli Mücadele, cumhuriyet ve inkılap aleyhinde olarak herhangi bir mahkeme kanalıyla hüküm giymemiş olmak, Milli Mücadele'de düşman emellerine hizmet etmemiş olmak gibi özellikler aranmıştır.

Kanunun 18. maddesine göre yukarıdaki hükümlere aykırı olarak neşredilen gazete ya da mecmua, bulunduğu yerin en büyük mülki amiri tarafından derhal kapatılır ve yine bu matbuat mümessillerine, kanunda belirtilen ağır para cezası uygulanır.

Eğer Türkiye'de yaşayan ecnebilerden birisi gazete çıkarmak isterse bu kanunun 13. maddesine göre mahalli hükûmetlerin ayrıca iznine ve gazeteyi idare edecek olan kişinin ise, Türk olmasına bağlı olarak mümkündür. Bu tarz gazeteler cumhuriyet hükûmetinin dahili ve harici politikası aleyhinde yayın yaparlarsa, bu özel izin kaldırılır.

Bu kanunda ayrıca matbuat suçları ve yasakları ile bunlara verilecek cezalar, gazete kapatma ve toplatılma usulleri ve gerekçeleri, muzır neşriyat ve türleri, neşriyat sahiplerinin hakları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir[419].

---

[418] *Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931, S. 1867.

[419] Matbuat Kanununa göre, menşei yabancı memleketlerde olan bir gazetenin Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yasaklanmıştır. Dağıtılan nüshalar ise karardan evvel İcra Vekilleri Heyetinden karar çıkarılmak üzere Dâhiliye Vekâletinin emriyle toplattırılabilir. *Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931, S. 1867.

Kanunun 50. maddesinde yer alan hüküm aynen şöyledir:

> Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18. madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz[420].

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Matbuat üzerinde hükûmetin ciddi boyutta bir denetim, murakabe ve otorite yetkisi söz konusu olmuştur. Buradaki temel amaç, Cumhuriyet idaresinin dâhil ve hariçteki bütün politikalarında ve inkılapların gerçekleştirilmesinde hükûmet aleyhtarlığının önlenmesi ve matbuatın, hükûmetin düşünce çizgisine yaklaştırılması şeklinde yorumlanabilir. Matbuat Yasası, Türk İnkılabı'nın büyük bir hararetle gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir ortamda, matbuatı denetim ve murakabe ederek, cumhuriyet lehinde neşriyatı ve radyoyu tanzim etmek ve istimal etmektir. Ayrıca Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi sonrasında, muhalif basının denetlenmesi, hükûmet ve Cumhuriyet Halk Fırkası aleyhtarlarının bertaraf edilmesi de bu kanunun çıkarılmasındaki ve uygulanmasındaki temel nedenler arasında gösterilebilir[421].

Matbuat Kanununun Meclis tarafından kabul edilmesinden sonra, basında kanunun mahiyeti hakkında çeşitli yorumlar yer almıştır. Örneğin Falih Rıfkı Atay Hâkimiyet-i Milliye Gazetesindeki 'Politika' köşesinde kanuna yönelik yorumlarında şöyle demektedir:

> Bilinçli yargıçlar elinde yeni yasa, Türk gazetesini eğitme ve düşünce kurumu olmaya sevk edecek son çarelerden birisidir. Kalabalığın zayıf yanlarının kötüye kullanımı ve açık saçık kişilik yasak edilmiştir. Yasanın bir takım formalite zorlukları var aksar noktaları var ama, şerefli bir düşünce adamını olumlu cumhuriyet savaşımından alıkoyacak hiçbir kayıt yoktur. Sövgü, intihar haberleri ve dedikodunun yasaklanması satışı düşürür; ama siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamın gelişmesine engel olduğu iddia edilemez[422].

Vakit'te bu çerçevede yazan Mehmet Asım da kanunun bir Takrir-i Sükun mantalitesini çağrıştırdığını ve bu yasa ile Cumhuriyet aleyhinde olan matbuat mümessillerinin, ivedilikle cezalandırılacağını belirtmektedir[423].

---

[420] *Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931, S. 1867.
[421] Nurşen **Mazıcı**, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10292.pdf (25.06.2011)*, s. 150-154.
[422] Hâkimiyet-i Milliye, 28 Temmuz 1931, s. 1.
[423] Mehmet Asım'ın kanun hakkındaki yorumları için bkz. Vakit, 28 Temmuz 1931'den naklen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının…", s. 150.

Matbuat Kanununun tatbik edildiği dönem enikonu tahlil edildiğinde ve bu dönemdeki matbuat yasakları incelendiğinde, bu kanunun Takrir-i Sükun Yasası benzeri bir anlayışla ilintilendirilmesi mantıklı bir izah dairesine oturmaktadır.

Matbuat Kanunu incelendiğinde, içerisinde geçen 'kötü üne sahip olmak, ülkenin genel siyasetine aykırı yayın yapmak' gibi ifadeler ucu açık ve nesnellikten uzak yorumlara neden olabileceğinden, basın üzerinde ciddi bir hükûmet denetimini ve otoritesini beraberinde getirmiştir. Yine yasaya dayanarak gazete çıkarma işleminin zorlaştırılması, gazete yayın mesullerine verilen cezaların artırılarak genişletilmesi de bu yasanın en çok tenkit edilen taraflarından olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti idaresinin kurulması çerçevesinde, ülkedeki tüm çoğulcu kuruluşların denetim ve kontrol altına alınması hedeflenmiş ve bu yasa ile de parti devleti politikası ekseninde basın, hükûmetin nüfuzu altına girmiştir. Türkiye'de basın özgürlüğünü batılı manadaki uygulamalara yakın hale getiren yasa ancak, 15 Temmuz 1950'de çıkarılabilmiştir[424].

1931 Matbuat Yasasının otoriter tarzdaki muhteviyatı, Türkiye'de çok partili yaşamın gerçekleştirilmesi yönündeki güdümlü bir demokrasi deneyi olan, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu sonrasında yaşanan olaylarla da ilgilidir. Çünkü bu süreçte basında Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı bir eleştiri rüzgarı başlamış ve SCF yanlısı bir basın grubu dahi oluşmuştur. SCF'nin kendisini feshinden sonra ise, CHF'liler basındaki bu gelişmeleri devlete, İnkılaba ve CHF'ye aleni bir saldırı ve İnkılabı yıpratma eylemi olarak görmüşler ve Mecliste verdikleri tekliflerle 1931 Matbuat Yasası'nın hazırlanma sürecini hızlandırmışlardır. Matbuat Genel Müdürü Vedat Nedim Tör de 1934'te bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, 'ulusal basının devrim potansiyeline, devlet siyasasına ve ulus ihtiyaçlarına uygun olmasından' söz etmiştir. Sonuç olarak denilebilir ki Matbuat Yasası ile basın aslında bir anlamda, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gözetimine ve denetimine girmiş ve onun sözcüsü haline getirilmiştir[425].

1934'te kabul edilen 'Matbuat Umum Müdürlüğü ve Teşkilatına Dair Kanun'da Matbuat işlerinin doğrudan Dâhiliye Vekaletine bağlı olduğu belirtilmektedir.

Bu kanuna istinaden, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün görevlerini şöyle açıklamak mümkündür: Memleket dahilinde ve haricinde siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel

---

[424] Mazıcı, "1930'a Kadar Basının…", s. 153-154.
[425] Çetin **Yetkin**, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınevi, I. Baskı, Nisan 1983, s. 67-71.

bakımlardan neşriyatı takip etmek; milli matbuatın Türk İnkılabı prensiplerine, devlet politikasına ve millet ihtiyaçlarına uygun olmasını sağlamak, memleket içerisinde milliyet ve demokrasi esaslarına aykırı olan fikir cereyanlarının yayılmasını önleyecek tedbirler almak ve neşriyat yoluyla bu gibi akımlarla mücadele etmek, matbuatın en önemli telkin ve terbiye aracı olması için gerekli çalışmalar yapmak, milli gazeteciliğin seviyesini yükseltecek tedbirler almak, yurtdışında memleketi tanıttırmaya gayret göstermek ve Türkiye aleyhinde ortaya çıkan menfi propagandalarla mücadeleyi temin etmek; Matbuat Kanununun uygulanmasına nezaret etmek, kendi sahasında neşriyat yapmak; uluslar arası matbuat kuruluşları ile mesleki olarak temasa geçerek matbuatın inkişafı için çalışmalar yapmak; radyo, film ve tiyatro gibi efkarı umumiye ile alakadar olan vasıtaları denetlemek ve gözetlemektir. Bu kanuna göre genel müdürlüğün radyo üzerindeki murakabesinde, Maarif Vekaleti'nin direktifi ile hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir[426].

Kanuna göre Matbuat Umum Müdürlüğü istihbarat, neşriyat ve propaganda servislerinden oluşmuştur. Bu servisler aşağıda yazılı görevleri yerine getirmişlerdir:

> Devletin dahili ve harici politikadaki umumi prensipleri, milli ahlak, haberlerin doğruluğu, yabancı tahrikat ve propagandalar, devlet icraatının efkarı umumiyeye layık oldukları ebat ve ehemmiyette arzı, milli kültür, matbuata verilen direktiflerin tatbiki ve matbuat kanunları bakımından iç neşriyatı,
>
> Memleketlerin cihan siyasetlerindeki temayülleri, dahili siyasetlerindeki tezahürleri, Türkiye ile olan münasebetleri ve kültür hareketleri bakımlarından harici neşriyatı takip eylemek,
>
> Umum müdürlüğün gündelik bültenleri Ayın Tarihi, yıllık, hariç için neşriyat ve broşürler gibi teşebbüslerine ve neşriyatına lazım olan bilcümle vesikaları hazırlamak ve toplamak,
>
> Umumi müdürlüğün vereceği direktifleri gerek bültenler vasıtasıyla, gerek telefon ve telgrafla icap edenlere bildirmek,
>
> Günlük bültenler, makaleler, Ayın Tarihi, yıllık ve broşürler yapmak,
>
> Ecnebi memleketlerde yapılacak propagandanın vasıtalarını hazırlamak,
>
> Memleket dahilinde radyo neşriyat programlarını tanzim etmek,
>
> Memleket haricinde radyo vasıtalarıyla propaganda yapmak, imkanlarından istifade eylemek,
>
> Memleket dahilinde yapılan filmlerin senaryolarını ve hariçten gelen filmleri kontrol etmek,
>
> Senaryolar hazırlatmak,
>
> Memleket sahnelerinin repertuarlarını kontrol etmek,
>
> Her memlekete ve hadiseye ait vesikaları, fotoğrafları, gazete ve mecmua koleksiyonlarını, kupürlerini, kitapları ve muhaberatı tasnif ve hıfzetmek[427].

[426] İdare, S. 75, Haziran 1934, s. 736-737.
[427] İdare, S. 75, Haziran 1934, s. 737-738.

Matbuat Umum Müdürlüğü, yukarıda sayılan bu önemli ve kritik görevleri ilgili vekaletlerle işbirliği halinde yerine getirmiştir. Bu kanunda belirtildiği gibi Matbuat Umum Müdürlüğü Dâhiliye Vekaletine bağlanmıştır. Yerine getireceği görevler incelendiğinde, Matbuat Umum Müdürlüğünün Türk İnkılabı'nın ve milli harsın uygulanması çerçevesinde, bir misyon ile vazifelendirildiği anlaşılmaktadır. Başta yazılı basın olmak üzere radyo vb. önemli stratejik aygıtların denetimi ve gözetimi işini yürüten Matbuat Genel Müdürlüğü, Dâhiliye Vekaletine bağlı olarak inkılapçı Türkiye'nin yapmakta olduğu reformları neşriyatta ve radyoda bütün boyutlarıyla benimsetmek ve bu çerçevede bir yayın politikasına sahip olunması noktasında bir politika üretmekle meşgul olmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya gerek yerli ve yabancı neşriyatın sürekli ve sıkı bir şekilde takip edilmesinde ve gerekse de neşriyatın ve radyonun inkılapların ruhuna ve gayesine muvafık bir eksene oturtularak otokontrolünün sağlanmasında, bu kanuna istinaden hareket etmiştir. Tezin ilerleyen kısımlarında bunların müşahhas örneklerine değinilecektir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Mecliste, 'Matbuat Umum Müdürlüğünün Teşkilat ve Vezaifine Dair Kanun' müzakereleri yapılırken, matbuat hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Şükrü Kaya matbuatın umumi efkar (kamuoyu) üzerinde etkili bir vasıta olduğunu vurgulayarak, hükûmetin bu müessese ile yakından alakadar olması gerektiğini ileri sürmüştür. Matbuat sadece memleket dahilinde efkarı umumiyeyi temsil etmemektedir; hariçte de memleketin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerini tüm cihana tanıtmaktadır. Matbuattan doğan bu tanıtım, geçmişteki bazı menfi örneklerde olduğu gibi, bugün de cumhuriyet idaresinin aleyhinde bir propaganda malzemesi olarak kullanılacak bir vasıta olmamalıdır. Lozan görüşmelerinde batılı devletler, Türkiye aleyhindeki propagandalarını matbuattaki bazı menfi haberlere istinaden ispat yoluna gitmişler ve Türk heyetini bu görüşmelerde zor duruma sokma gayretinde olmuşladır. Bu yüzden matbuat ile cumhuriyet hükûmeti teşriki mesai ederek, umumi efkarı milli menfaatler ekseninde yöneltmeli ve inkılaplara bu metotla büyük bir hizmet edilmelidir. Matbuat hürriyeti için sultani yıllarında okullarda mücadele ettiklerini belirten Şükrü Kaya, matbuatı sınırlandırma ve takyit etme gibi bir gayelerinin olmadığını söylemiştir[428].

[428] Ergüven, s. 154-155.

Şükrü Kaya yapılan reformların toplum kesimleri tarafından benimsenmesinde esaslı bir irfan hareketinin mihveri olarak tavsif ettiği matbuatın, bir genel müdürlükle Dâhiliye Vekâletine bağlanmasını, Türk İnkılabı'nın inkişafı için büyük bir gelişme olarak görmektedir[429].

1931 Matbuat Kanunu'nu takip eden dönemde basındaki yasakların artması, bazı gazete ve mecmuanın kapatılması ve sansür uygulamalarının görülmesi esasta, Şükrü Kaya'nın matbuat hürriyetini savunan nutkuyla çelişmektedir.

Matbuat içerisinde gazetenin ayrı bir önemi olduğunu dile getiren Şükrü Kaya bu meyanda da şöyle demiştir:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun itimadına istinaden Cumhuriyet Hükûmeti, milli ülkünün dimağıdır. Gazetelerimiz de onun dili. Eğer dimağın düşündüğünü dil her zaman tam olarak ifade edemiyorsa bu da dimağ ile dil arasındaki mesafenin uzaklığındandır. Yoksa his, fikir, emel ve düşünce farkından değil. İşte aradaki mesafe dolayısıyla bu dilden tamamen istifadeyi temin edemiyoruz. Burada devlet ve hükûmetle daima hali temasta bulunan matbuatın hakiki mümessillerinden ve murahhaslarından mürekkep bir heyet teşkil etmek fikrindeyiz[430].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya bu yazısında, milli hükûmetin uyguladığı politikaların aynen matbuat tarafından da benimsenmesini ve matbuatın kamuoyunu resmi söylem ekseninde bilinçlendirmesini ve şekillendirmesini istemektedir. Milli hükûmeti dimağa, gazeteleri de o dimağın diline benzeten Şükrü Kaya, beyin ile dilin aynı ülküyü dillendirmesi ve savunması zorunluluğunu ifade etmektedir. Şükrü Kaya, eğer dimağ ile dil arasında bir mesafe mevcutsa, aralarında bir fikir birliğinin sağlanması için, hükûmet olarak çaba harcanması gerektiğini söylemektedir.

Matbuatı İnkılap ülküsünün önemli bir aracı olarak gören Şükrü Kaya bu çerçevede kaleme aldığı bir başka makalesinde şunları vurgulamaktadır:

> Matbuat yaşadığı muhitin siyasi rejimine de intibak eder. Her rejim kendisine muvafık bir vatandaş tipi aradığı gibi bir matbuat tipi de arar. Esaslı inkılap yapan memleketler, gazetelerini de İnkılabın yürüyüşüne ve ahengine uydurmayı İnkılabın yerleşmesinin, bütünleşmesinin bir zarureti addediyorlar. Gazeteler de bu ahenge uymayı bir milli vazife sayıyorlar. Dahili ve harici siyasette inkılap ülküsünü elbirliği ile ilerletmeye çalışan veyahut o gayeye imale edilen matbuatın son misalleri Rusya'da, İtalya'da ve çok yakın zamanlarda Almanya'da görülmektedir. Devletin matbuatla alakadar olmasını kabul etmemek muasır devletçilik nazariyesi ile telif olunamaz. Bu alakanın en makul ve makbulü ve bugünkü ihtiyaca en iyi cevap verecek olan tarzı, matbuatın devletle teşriki mesaisidir."[431]

---

[429] Ergüven, s. 303-304.
[430] Ergüven, s. 156.
[431] Şükrü Kaya'nın 1934 yılı Matbuat Almanağı'nda çıkan 'Gazete' isimli makalesi için bkz. Ergüven, s. 305-309.

Şükrü Kaya bu makalesinde matbuatın devletle teşrik-i mesai yapmasının elzem olduğunu ifade etmektedir. Ona göre toplum hayatının efkarı üzerinde büyük bir tesiri olan matbuat ile devletin ilgilenmemesi modern devlet nazariyeleri mikyas olarak alınırsa, kabili mümkün olmayan bir durumdur. Yani matbuat İnkılabın yerleşmesi için bir vasıta olarak devletin murakabesinde olmalıdır. Bu anlayış da 1930'lu yıllarda matbuat üzerinde sıkı bir devlet kontrolüne paralel olarak, basın hürriyetini büyük ölçüde dumura uğratmıştır.

Şükrü Kaya gazetecilere yaptığı bir başka konuşmasında, Türk basının inkişafının diğer bütün alanlarda olduğu gibi cumhuriyetle gerçekleştiğini ileri sürmüş ve Türk gazeteciliğinin ulaştığı bu mündericatı ve muhteviyatı 'Kemalist Rejime' bağlamıştır[432].

Şükrü Kaya bir başka nutkunda basın mensuplarına şunları söylemektedir:

> Bir memleketin, sosyallik evresine girme tarihi olarak Rönesans gösteriliyor. Bu evreye en son girenlerden biri de biziz. Bunun sebepleri arasında, bu memlekete basının çok geç ve güç girmesi de sayılmalıdır. Türkiye'de basına değer ve önem verilmesi, Kemalist rejimin bir eseridir. Bu kurultay da basına verilen değer ve önemin, en canlı belgesidir. Türk basını, en güç ve en çetin şartlar altında çalıştığı zamanlarda bile, ödevlerini yapmış olmakla övünebilir. Taassubun ve istibdadın, karanlık devirlerin de az da olsa, aydınlık veren ilk Türk basıncılarını da burada, saygı ile anmak hepimiz için borçtur. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Türk basınının atılgan ve ideal çalışmalarını devrin tarihi, övünçle sayfalarına geçirecektir[433].

2.4.2.6.1. 1930'lar Türkiye'sinde Matbuat Yasakları

Yurtdışında basılan ve fakat Türkiye'de de dağıtımı yapılan gazetelerin muhteviyatına ve genel keyfiyetine istinaden yapılacak yasaklama ya da serbest bırakma kararı, 1931 Matbuat Kanununun 51. maddesinde ayrıca vaz edilmiştir. Bu kanun kapsamında, Türkiye'de bir gazetenin ya da derginin muzır neşriyat olması gerekçesiyle yasaklanması hususunda, 1930'lu yıllara ait birkaç örnek vermek meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Fransızca olarak yurtdışında basılan ve muzır neşriyat olarak kabul edilen 'La Turki Liber' adlı gazetenin Türkiye'ye sokulması, İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı karar gerekçesiyle, Dâhiliye Vekaleti tarafından yasaklanmıştır ve bunun uygulanması için bütün valilere bir talimat gönderilmiştir[434].

---

[432] Ergüven, s. 170.
[433] Ergüven, s. 167.
[434] *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)*, Kutu No: 27, Gömlek No: 121, Belge No: 121001. Bu belgede Kütahya Valisi Nusret Simav Kaymakamlığı'na Dâhiliye Vekâleti'nden gelen şifre talimatını aktarmakta ve kaza kaymakamından bu konuda gerekli önlemin alınmasını istemektedir. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi bundan sonra kısaca TİTE Arşivi olarak belirtilecektir.

Bu minvalde bir başka belgede de Adana'da kurulan ve sonra da feshedilen Ahali Fırkası'nın katibi umumisi iken, daha sonra Suriye'ye kaçan Adanalı Akdarzade Mahmut Nedim tarafından kaleme alınan bir destanın hezeyanlarla dolu olduğu ve bunun muzır bir neşriyat olarak görüldüğü belirtilmiş ve Dâhiliye Vekaleti'nin Kütahya Valiliği'ne gönderdiği şifreden anlaşıldığı üzere bu eserin, yurda sokulması yasaklanmıştır[435].

Ülke dahilinde ise yukarıda da belirtildiği gibi, SCF deneyimi sırasında eleştiri oklarını CHF'ye yönelten ve SCF taraftarı olan basın mensupları ile hükûmetin icraatlarını menfi yönde gazete ya da dergilerine taşıyanlar takibe alınmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bu muhtevada CHF yönetimi ilk tepkisini, 14 Eylül 1930'da İzmir'de SCF'yi destekleyen Yeni Asır gazetesine karşı göstermiş ve bu gazetenin yazarlarından Behzat Arif ve yazı işleri müdürü Abdullah Abidin ile Hizmet gazetesi baş yazarı Zeynel Besim ve yazı işleri müdürü Bedri Beyler tutuklanmışlardır. Bu tutuklamalar sonucunda, Behzat Arif ve Abdullah Abidin üç yıl altı ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bunlardan başka Yarın gazetesinden Arif Oruç'un ve Süleyman Tevfik'in İzmit Valisini suçlayan bir yazıdan dolayı yedi ay, aynı gazetenin yazı işleri müdürünün ise bir başka yazı dolayısıyla beş ay hapse mahkum edildikleri bilinmektedir. Bütün bu gelişmeler güdümlü SCF deneyimi sırasında hükûmetin basın mensupları üzerindeki tazyikini ortaya koymaktadır. Gazeteciler ise bu gelişmeler sonrasında doğrudan hükûmeti tenkit yerine, eleştirilerini sadece CHF'ye yönelterek muhalefetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak çok geçmeden 1931 Matbuat Yasası çıkarılacak ve basın üzerinde bu sefer daha sistemli bir sindirme ve denetleme mekanizması devreye konulacaktır[436].

1931 Matbuat Yasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, sürekli yolsuzluk iddialarını, hükûmetin belli başlı politikalarını gazetesinde eleştiri konusu yapan ve hararetli bir SCF taraftarı olan Arif Oruç'un Yarın gazetesi kapatılmıştır. Bu gelişmeden sonra Arif Oruç, bu sefer 'Mücadele' isimli bir gazete çıkarmış ve fakat bu yeni gazetenin ilk sayısı da hükûmet tarafından toplatılmış ve daha sonraki sayıları yasaklanmıştır. CHF Genel Sekreteri Recep Peker parti örgütüne gönderdiği uyarı mektubunda, Arif Oruç'un 'Mücadele' adı altında yeni bir gazete çıkardığından ve bu gazetede amele (işçi) ve çiftçi sınıfından bahsedildiğinden ve bunun da hükûmet tarafından yasaklanan işçi

[435] *TİTE Arşivi*, K27G106B106001. belgede Kütahya Valisi Nusret Bey'in imzası var, ancak belgeden bu talimatın tüm valilere gönderildiği, Dâhiliye Vekâleti'nin şifresinden anlaşılmaktadır.
[436] Yetkin, Türkiye'de Tek Parti, s. 67-69.

örgütlerinin işine yaradığından söz etmektedir. Recep Peker bu uyarısında ayrıca, Genel Yönetim Kurulunun parti örgütünü bilgilendirerek, bu bağlamdaki saldırılara ve oluşumlara karşı teyakkuzda olunmasını, illegal söylem ve oluşumlara karşı ülkenin genel bünyesindeki direnme gücünün ve azminin artırılmasını belirtmektedir[437].

Son Posta Gazetesi ise SCF'nin kapatılmasından sonra, CHF'ye karşı eleştirel tavrını ve muhalefetini sürdürmüş ve Zekeriya Sertel ile gazetenin sorumlu müdürü Selim Ragıp Emeç, üç yıl ağır hapse mahkum edilmişlerdir[438]. Matbuat Kanunundan sonra kapatılan dergiler ise Muhit ve Türk Yurdu'dur[439].

Sabiha Sertel de Tan'daki sosyalist tandanslı yazılarından, Paris'te yayınlanan Voix Européenne adlı dergide bir yazı kaleme almasından ve Projektör Dergisi'nde çıkan 'Kadınlar Neden Susuyorsunuz' başlıklı makaleden dolayı, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'dan bizzat uyarı ve tekdir almış ve Projektör Dergisi de bu yazıdan dolayı hükûmet tarafından toplatılmıştır[440].

2.4.2.6.1.1. Musiki İnkılabı Tartışmaları

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yeni bir medeniyet oluşturma ve Osmanlı geleneği ile her alanda bağları koparma anlayışı çerçevesinde, hayatın her alanında pratiğe dökülen yeniliklerden birisi de Musiki İnkılabıdır. Türk Musiki İnkılabı 1923'ten itibaren bu paralelde yapılan düzenlemelerle bir konuma kavuşturulmuş; ancak inkılap çerçevesindeki esas hararetli tartışmalar, 1934 yılına tekabül etmiştir.

Ziya Gökalp başta olmak üzere birçok musiki araştırmacısına göre, Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak benimsenen 'alaturka' musikinin temelleri, esasta Türk milletine ait olmayıp; Yunan, Bizans, Arap ve Acem kültürlerinden beslenerek imparatorluk bünyesine girmiştir. Türk milletine özgü milli musiki ise, İslamiyet öncesinden itibaren var olan ve Orta Asya'dan tevarüsle Anadolu'ya aktarılan halk

---

[437] Mete **Tunçay**, *Arif Oruç'un Yarını*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1991, s. 13-15.

[438] Zekeriya Sertel Son Posta'daki yazılarında aslında devletçiliğin halkçı formunu savunmuştur. Ona göre devletçilik devlet kapitalizmi olarak değil, tam anlamıyla halka hizmet eden ve memleketin kalkınmasına yardım eden bir çerçevede işletilmelidir. Devlet kurumlarının kar için değil, hizmet için çalışmaları gerektiğini savunmuş ve özellikle sermaye gruplarına devletin destek vermesine karşı çıkmıştır. Sertel bu yüzden de üç yıl hapse mahkum olmuştur. Sertel, Hatırladıklarım, s. 176-177.

[439] Mazıcı, "1930'a Kadar Basının…", s. 151.

[440] Sabiha Sertel Projektör Dergisi'nde kadın mebusları, 'Kadın Mebuslar Neden Susuyorsunuz?' isimli yazısıyla tenkit etmiş ve kadın mebusların kadın işçilerin haklarını savunmamalarına tepki göstermiştir. O günlerde Mecliste yasalaşma aşamasında olan yol vergisinden kadın işçiler mükellef tutulmaya çalışırken evlerinde oturan burjuva kadınların bu yükümlülüğün dışında tutulmasına karşı çıkan Sertel'in bu yazısını Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, komünizm propagandası olarak nitelemiştir. Sertel, Roman Gibi, s. 203-205.

melodileri şeklinde varlık göstermiştir. Çünkü Osmanlı Devleti toplumu ve kendini hiçbir zaman bir ırk, kavim ve millet (ulus) ekseninde tanımlamamış ve bu terimlerle ilgili ayrımcı eğilimler de Osmanlı döneminde oluşmamıştır. Osmanlı Devleti'nde ırk-ulus ve ekin bağlamında bir kimlik tanımlama çabası ancak, 18. yüzyılın sonlarında tezahür etmiştir. Bunun sonucunda da Türk Musikisine çeşitli kökenler atfedilmeye çalışılmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde, ulusallaşma sürecine damgasını vuran Türkçülük ideolojisinin ve Türkoloji alanındaki birikimlerin hız kazanması ile, Türk Musikisinin kökeni konusu bir ulusal kültür sorunu olarak algılanmaya başlanmıştır. Şark musikisinin millileştirilmesi amacıyla, meşhur Türkçülerden Necip Asım Bey'in bu meyandaki çabaları dikkat çekmiş ve daha sonra Ziya Gökalp Bey'in bir milli musiki oluşturma gayreti, Türk Musikisi'nin millileştirilmesi ve batı musikisi karşısındaki konumu ekseninde, yeni düşüncelerin üretilmesine ve tartışılmasına ortam hazırlamıştır[441].

Ziya Gökalp'e göre, Osmanlı Devleti dönemindeki doğu musikisi, Farabi tarafından Bizans'tan alınmıştır. Bu alaturka musikinin dışında bir de halk melodilerinden oluşan milli musikinin varlığından bahseden Gökalp; Osmanlı dönemindeki doğu musikisinin temellerinin Yunan musikisine dayandığını belirtmiştir. Yunanlılar halk melodilerinde bulunan tam ve yarım sesleri tam görmeyerek bu seslere tabii olmayan çeyrek sesler ilave etmişlerdir. Bu yeknesak ve doğal olmayan çeyrek sesler, zamanla batı operasının gelişmesiyle ortadan kalkmış olmasına rağmen, doğu musikisindeki bu sorun halledilmemiş ve bu yeknesaklık devam etmiştir. Ziya Gökalp, Türk Musikisi'ni tanımladığı ve köken tartışmalarına yeni bir boyut kazandırdığı milli musiki konulu tahlil yazısında, Osmanlı döneminde üç ayrı musikinin varlığından söz etmiştir. Ziya Gökalp bunları; Alaturka (Şark musikisi), batı musikisi ve halk musikisi olarak belirtmiştir. Ziya Gökalp bu üç tür musikinin hangisinin daha milli olduğunu ve Türk milletinin musiki özelliklerine ve ihtiyacına bunlardan hangisinin daha uygun olduğunu ise şu şekilde açıklamıştır:

> Acaba bunlardan hangisi bizim için millidir? Doğu musikisinin hem hasta, hem de gayrı milli olduğunu gördük. Halk musikisi milli kültürümüzün, batı musikisi de yeni medeniyetimizin musikileri olduğu için her ikisi de bize yabancı değildir. O halde milli musikimiz, memleketimizdeki halk musikisi ile batı musikisinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk musikimiz bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve batı musikisi usulüne göre armonize edersek, hem milli ve hem de Avrupalı bir musikiye malik oluruz. Bu vazifeyi gerçekleştirecek

[441] Bülent **Aksoy**, "Türk Musikisi'nin Kökeni Sorunu Aşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, S. 44, C. 8, Ağustos 1987, s. 105-106.

> olanlar arasında, Türk Ocakları'nın musiki toplulukları da vardır. İşte Türkçülüğün musiki sahasındaki programı bundan ibaret olup, bundan ötesi milli musikişinaslarımıza aittir[442].

Ziya Gökalp özetle, halk melodilerinin batı musikisi ile kaynaştırılması ve iki musikinin mezcedilmesi ile ortaya çıkacak sentezin (telifin) milli musikiyi oluşturacağını savunmuştur. Bunlardan ilki Türk milli kültürüdür, diğeri ise benimsenen yeni medeniyetin bir unsurudur anlayışıyla hareket eden Gökalp; milli musiki meselesinde telifçi bir yolu benimsemiştir.

2.4.2.6.1.1.1. Atatürk ve Musiki

Atatürk bütün inkılaplarda olduğu gibi Musiki İnkılabının gerçekleştirilmesi için de ayrı bir çaba sarf etmiş ve musiki reformunun her aşamasını bizzat tetkik ve tahlil etmiştir. Atatürk'ün musikinin millileştirilmesi ve doğu-batı musikisi tartışmalarındaki görüşlerini kavrayabilmek kabilinden, onun 1923'ten itibaren konu ile ilgili verdiği söylevlerini irdelemek faydalı olacaktır. Atatürk Cumhuriyetin ilan edildiği yıl, TBMM'de verdiği beyanatta musikiyi de ilgilendiren şu sözleri ifade etmiştir:

> Pratik ve geniş kapsamlı bir eğitim için, vatan sınırları içindeki önemli merkezlerde, çağdaş kitaplıkların, bitki bahçeleri ile hayvanat bahçelerinin, konservatuarların, enstitülerin, müzeler ile güzel sanat sergilerinin kurulması gerekli olduğu gibi, özellikle bugünkü mülk kuruluşu göz önüne alınarak, ilçe merkezlerine kadar tüm memleketin basımevleriyle donatılması gerekmektedir[443].

Atatürk bu beyanatında güzel sanatlar ve konservatuarların kurulmasının önemini vurgulayarak kültür dönüşümüne çok boyutlu ve şümullü bir mânâ kazandırmış ve musikinin geliştirilmesi ve reforme edilmesi işine verdiği önemi vurgulamıştır.

1925'te ise İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda 'Hayatta Musiki Lazım mıdır?' şeklindeki bir soruya verdiği yanıtta Atatürk, musiki ile hayatın iç içeliğini şu sözlerle açıklamıştır:

> Hayatta musiki lazım değildir. Çünkü hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlukat insan değildir. Eğer mevzubahs olan hayat insan hayatı ise musiki behemahal vardır. Musikisiz hayat zaten mevcut olamaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, süruru ve her şeyidir. Yalnız musikinin nev'i şayanı mütaleadır[444].

---

[442] Ziya **Gökalp**, *Türkçülüğün Esasları*, Türk Kültür Yayını, No: 3, 5. Baskı, İstanbul, s. 132-133.

[443] Cevad Memduh **Altar**, "Atatürk ve Müzik Reformları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 41, İstanbul Haziran 2000, s. 10. Atatürk'ün Musiki anlayışı ile ilgili ayrıca bkz. Cevad Memduh **Altar**, "Atatürk ve Müzik Reformları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 42, İstanbul Temmuz 2000, s. 12-19., A. Adnan **Saygun**, "Atatürk'ün Sanat ve Müzik Anlayışı ve Günümüzdeki Tefsiri", *ERDEM*, S. 3, C. 1, Eylül 1985, s. 587-598., Tahir **Duran**, "Musiki İnkılabı", *Evrensel Kültür*, S. 72, Aralık 1997, s. 21-24., Bülent **Aksoy**, "Atatürk ve Musiki", *Birikim*, S. 81, Ocak 1996, s. 74-77. Erdoğan **Ateş**, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Türk Musikisi ve Atatürk'ün Musiki Anlayışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, 2000, s. 53-71., Ahmet **Özgiray**, "Atatürk ve Musiki", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 4, S. 15, Mayıs 1995, s. 279-289.

[444] Atatürk'ün Söylev Demeçleri, C. II, s. 242-243.

Atatürk bu söylevinde musikinin insan olabilmenin ve yaşamın olmazsa olmaz koşulu olduğunu vurgulamış ve musikinin türünün incelenmesinin lüzumuna da işaret etmiştir.

Atatürk'ün Türk milli musikisinin, artık şark musikisinden koparak batı musikisi yoluna girmesi gerektiğini belirten 1928 yılında Sarayburnu'nda verdiği şu beyanat, onun musiki konusundaki görüşlerini ortaya koyan güzel bir örnektir:

> Bu gece burada güzel bir tesadüf eseri olarak Şarkın en mümtaz iki musiki heyetini dinledim. Bilhassa sahneyi birinci olarak tezyin eden Müniretül Mehdiye Hanım sanatkarlığında muvaffak oldu. Fakat benim Türk hissiyatım üzerinde artık bir musiki, bu basit musiki, Türk'ün çok münkeşif ruh ve hissini tatmine kafi gelmez. Şimdi karşıda medeni dünyanın musikisi de işitildi. Bu ana kadar şark musikisi denilen terennümler karşısında kansız gibi görünen halk, derhal harekete ve faaliyete geçti. Hepsi oynuyor ve şen şatırdırlar, tabiatın icabatını yapıyorlar. Bu pek tabiidir. Hakikaten Türk fıtraten şen, şatırdır. Eğer onun bu güzel huyu bir zaman için fark olunmamışsa, kendinin kusuru değildir. Kusurlu hareketlerin acı, felaketli neticeleri vardır. Bunun fâriki olmamak kabahatti. İşte Türk milleti bunun için gamlandı. Fakat artık millet hatalarını kanı ile tashih etmiştir; artık müsterihtir, artık Türk şendir, fıtratında olduğu gibi, artık Türk şendir. Çünkü ona ilişmenin hatarnak olduğunu tekrar ispat istemez, kanaatindedir. Bu kanaat aynı zamanda temennidir[445].

Atatürk bu değerlendirmesinde, alaturka-doğu musikisinin Türk milletinin duygularına hitap etmediğini belirtmiş ve bu musikinin milletin ihtiyaçlarını karşılayamadığını vurgulamıştır. Atatürk'e göre tabiat itibariyle şen, şatır olan Türk'ün mizacına ve karakterine uygun olan müzik tarzı çok sesli batı musikisidir. Türk milleti onca zahmet ve hatadan sonra, medeni dünyanın musikisini de almak zorundadır. Atatürk'ün musiki üzerindeki bu tahlili ile, Ziya Gökalp'in halk musikisinin batı musikisi ile sentezi anlayışında benzerlikler bulunmaktadır.

Atatürk; "Osmanlı musikisi, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki büyük inkılapları terennüm edecek kudrette değildir. Bize yeni bir musiki lazımdır ve bu musiki, özünü halk musikisinden alan çok sesli bir musiki olacaktır." diyerek Musiki İnkılabında benimsenecek olan yolu ifade etmiştir[446].

Atatürk bir başka ifadesinde, bizim hakiki musikimiz halk deyişlerine dayanan melodiler ve türkülerdir demiştir. Onun bu düşüncesinde de Ziya Gökalp'in halk türkülerini, melodilerini derleme ve işleme anlayışının izlerini bulmak mümkündür[447].

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel amacı yeni bir vatandaş konseptiyle yepyeni bir ulus devlet kurmaktır. Bunu yaparken de devlet, kültür politikalarına çok özel bir önem atfetmiştir. Devletin kurulduğu ve yeni teşkilatlandığı bu süreçte Mustafa Kemal, bu

---

[445] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, s. 272-273.
[446] Atatürk'ün A. Adnan Saygun'a 1934'te yaptığı bu açıklama için bkz. A. Adnan **Saygun**, *Atatürk ve Musiki*, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara 1987, s. 48.
[447] Saygun, Atatürk ve Musiki, 32.

kültürel süreci doğu-batı sentezi şeklinde özetlemiştir. Atatürk'ün bu düşüncesinin oluşmasında da önemli bir ideolog olan Ziya Gökalp'in büyük bir etkisi olmuştur[448].

Öte yandan Gökalp ile Türk Musiki İnkılabı arasında kurulan yakın bağa karşı çıkan ve bu yaklaşıma bazı tenkitler getiren araştırmacılar da mevcuttur. Bunlardan örneğin Atilla Sağlam eserinde, bu konuda şunları belirtmektedir:

"Türk musiki devrimini gerçekleştiren Atatürk, müziğe ilişkin konuşmalarında armoniye yer vermezken, çok sesliliğe ve/veya genel son musiki kurallarına yönelik olarak dikkatleri çekmiş ve musiki adamlarına bu doğrultuda hedef göstermiştir[449]."

1930 yılında bir Alman gazetecisi ile yaptığı röportaja Atatürk, Montesqieu'nun, "Bir milletin musikicilikteki meyline ehemmiyet verilmezse, o milleti ilerletmek mümkün olmaz." sözü ile başlamıştır. Atatürk bu röportajda musikiciliğe büyük ehemmiyet verdiğini serdetmiş ve Alman gazetecinin şarkın musikisindeki garabetten bahsetmesi üzerine de Atatürk, bütün bunların hep Bizans'tan kaldığını belirtmiştir. Gazetecinin daha sonra şark musikisinin ıslahının ya da zamanla terakkisinin mümkün olup olmadığını sorması üzerine de Atatürk, gazeteciye şu soruyla karşılık vermiştir: "Garp musikiciliği bugünkü haline gelinceye kadar ne kadar zaman geçti?", gazetecinin, "Dört

---

[448] Orhan **Tekelioğlu**, "The Rise of a Spontaneous Synthesis: The Historical Backround of Turkish Popular Music, *Middle Eastern Studies*, Vol. 32, No: 2, April 1996, p. 194.

[449] Atilla Sağlam, iddialı bir biçimde savunulduğu gibi -Cumhuriyetin ilk yıllarında musiki alanında atılan somut adımlar incelendiğinde- Atatürk'ün Gökalp'ten etkilenmediği savını ileri sürmektedir. Musiki eğitimi bağlamındaki cumhuriyet dönemi kurumsal yeniliklerini şöyle belirtmek mümkündür: a- Musiki Muallim Mektebi, b- Riyaset-i Cumhur Orkestrası, c- Halk Musikisi eserlerinin derlenmesi, d- Avrupa'ya musiki öğrenimi için öğrenci gönderilmesi, e- Avrupa'ya musiki eğitimi için gönderilen öğrencilerin eğitimleri sonrasında yurtta eğitimci, besteci ve icracı olarak görevlendirilmesi, f- Ankara Devlet Konservatuarı'nın kurulması (1936), g- Avrupa'dan batı musikisi icracılarının getirilmesi ve musiki üzerine Türkiye'de bilimsel çalışmaların hız kazanması. Atatürk'ün Gökalp'ten etkilenmediğini ortaya koymaya yeterli gözüken bu faaliyet alanlarından en önemlisi Atatürk'ün sürekli vurgu yaptığı genel son musiki kurallarına göre yaratılmış çok sesli 'Türk Musikisi' oluşturulması üzerine ortaya konan ürünler ve bu ürünler yoluyla ortaya çıkan yeni 'Türk Musikisi' biçimindeki tarz birlikteliğidir. Bu önemli tenkit için bkz. Atilla **Sağlam**, *Türk Musiki/Müzik Devrimi*, Alfa Aktüel Yayınları, 1. Baskı, Bursa Haziran 2009, s. 84. Ayrıca Gökalp'in musiki anlayışını özetleyerek, Atatürk'ün musiki üzerine düşüncelerini kıyaslayan Sağlam şunları belirtmektedir: "Gökalp'in Türk musikisine ilişkin görüşlerinin ilk aşaması Şark musikisini değerlendirmekte, ikinci aşaması halk musikisini milli musiki olarak değerlendirmekte ve üçüncü aşaması da halk musikisinin evrensel alana taşınması reçetesini işlemektedir. Gökalp'in Atatürk ve doğal olarak Türk musiki devrimiyle en temel farklılığı işte tam bu üçüncü aşamada ortaya çıkmaktadır. Halk musikisinin işlenmesini de konu edinen bu üçüncü aşama uluslar arası yeni bir musiki yaratma çabasında önerilen son musiki kurallarını kullanma yöntemine yönelik yol göstericilik yanı sıra bestecilik, yaratma, sanat yapma gibi konu ve kavramları da kapsar bir nitelik gösterir. Halk musikisinin işlenmesi için Atatürk, ufku ve gelişmeye tabi olma fikrini açık bırakmış ve misyon ve vizyonu da sanatçının denetimine bırakarak süreci özgürleştirmiştir. Gökalp'te ise böyle bir özgürleştirmeden bahsedilemez. Bkz. Sağlam, s. 92.

yüz sene kadar geçti" cevabına Atatürk, "Bu kadar bekleyemeyiz." diye karşılık vermiştir[450].

Atatürk'ün bu röportajına dayanarak onun şark musikisinin Bizans'tan alındığını vurgulaması, Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları'nda ifade ettiği savla örtüşmektedir. Ayrıca Atatürk, Türk Musiki İnkılabı için beklemeye zamanın olmadığını ifade etmiş ve yakın bir süreçte köklü bir değişikliğin gerçekleştirileceğinin işaretini de vermiştir.

Atatürk'ün Türkiye'de Musiki İnkılabının kısa sürede gerçekleştirilmesini ve batı musikisinin benimsenmesini sağlamak istemesinin en önemli adımı olarak değerlendirilen şu söylevi de, Atatürk'ün musiki anlayışı ve İnkılabı konusundaki kararlılığını göstermesi açısından anlamlıdır:

> Arkadaşlar! Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak; bu güzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür işleri bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim[451].

Atatürk'ün bu konuşmasından anlaşıldığı üzere Türk milleti artık yüz ağartacak batının çok sesli musikisini benimsemiş olmalıdır. Ulusal ince duyguların ve düşüncelerin içerisinde yer aldığı yüksek deyişlerin, bir an evvel toplanarak batı musikisinin terbiyesinden geçirilmesini isteyen Atatürk, bu bağlamdaki temel vazifeyi de kültür işlerinden sorumlu Maarif Vekaleti'ne vermiştir.

Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Musiki İnkılabı bağlamındaki kararlılığını şu sözlerle ifade etmektedir:

> Burada devrimci Mustafa Kemal'in hayran kaldığım bir özelliğini anlatmalıyım. Mustafa Kemal, bir şarklının tamamıyla zıddına, kendi mizaç ve adetlerini çiğneyerek fikir kahramanlığı etmiştir. Sevdiği musiki alaturka, inandığı garp musikisi idi. Evinden alaturka musikiyi eksik etmemişken, milli eğitimde yalnız batı musikisini tutmuştur. Daima musikisiz devrim olmaz, tekrar eder, 'çocuklarımızın ve gelecek nesillerin musikisi garp musikisi derdi. Garp musikisinin ancak pek hafiflerinden zevk almakla beraber, hemen hemen bütün inceliklerini kavradığı alaturka musiki ile onun arasında ve alaturka lehine bir mukayese yaptığını hatırlamıyorum[452].

---

[450] Müjgan **Cunbur**, "Atatürk'ün Musiki Üzerine Düşünceleri", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını*, Ankara 1973, s. 129-130.

[451] Atatürk'ün 1 Kasım 1934'te Meclisin Dördüncü Dönem Dördüncü Toplanma Yılını Açarken yaptığı konuşması için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 396.

[452] Atay, Çankaya, s. 447-448.

Atatürk'ün esas gayesi, batı musikisinin dünyada kazanmış olduğu saygınlığı, Türk musikisine de kazandırmak olmuştur. Bunu başarmak için de Türk musikisini, yani halk melodilerini batı musikisinin terbiyesinden geçirmek ve yeni bir anlayışa kavuşturmak istemiştir. Osmanlı'dan devralınan alaturka musikinin tamamen bertaraf edilmesini isteyen Atatürk, tek sesli musikinin yerine, çok sesli batı musikisinin milli musikiye uyarlanmasını amaçlamıştır[453].

Türk musikisinin radyolarda yasaklandığı dönemde Yunus Nadi Bey, bir gün Çankaya Köşkü'nde Atatürk'e radyodaki bu kısıtlamadan yakınmış ve Atatürk de Yunus Nadi'ye hitaben şunları söylemiştir: "Ben de alaturka parçalardan hoşlanıyorum. Fakat inkılap yapan bir nesil, mahrumiyet ve fedakarlıklara katlanmak mecburiyetindedir. Ancak milli kültürümüze kıymet verilmelidir." Atatürk'ün bu sözleri aslında, Türk musikisinin topyekûn yasaklanmamış olduğunu ve radyolardan tümüyle kaldırılmadığını göstermektedir. Atatürk Musiki İnkılabının uygulandığı dönemde dahi, Vasfi Rıza Zobu'ya alaturka parçalar okutmuş ve onu dinlemiştir[454].

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Kazım Özâlp de batı musikisinin çok sesli özelliğinden dolayı benimsenmesi gerekliliğini ve Türk musikisinin bu yöntemle zenginleştirilmesinin mümkün olacağını belirtmiştir. Kâzım Özalp'e göre batı müziği

---

[453] "Atatürk: 'Batı musikisini nasıl hürmetle dinliyorsak, kendi musikimizi de bütün dünyaya hürmetle dinletecek hale getirmeliyiz' demiştir. Atatürk daha genç yaşlarında Sofya'da bulunduğu sırada, dinlediği ve seyrettiği operaya ve batı musikisine karşı bir yakınlık duymuştur. Atatürk'ün batı musikisi ile yakından ilgilendiğini gösteren hatıralar arasında, İstiklal Marşımızın bestecisi ve Cumhurbaşkanlığı orkestrasının ilk şeflerinden, musiki muallim mektebinin de ilk müdürlerinden Zeki Üngör şunları anlatmıştır: Hilafetin ilgasından evvel idi. Bir gün mektupla Ankara'ya çağrıldım. Atatürk benden bir orkestra kurmamı istedi. İstanbul'a dönerek bazı arkadaşlarla küçük bir orkestra kurarak, Ankara'ya gönderdim. Bu, Ankara'nın ilk orkestrası olmuştur. Sonra geliştirilerek 85 kişilik orkestra haline getirilmiştir." Bu önemli hatıra aktarımı için bkz. Sadi Yaver **Ataman**, *Atatürk ve Türk Musikisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 6-7.

Atatürk'ün musikiden esas beklentisini şu sözlerinden anlamaktayız: "Bugünkü Türkler musikiden diğer yüksek ve hassas cemiyetlerin beklediği hizmeti bekliyor. İşte bu bakımdan klasik Osmanlı musikisini ihyaya çalışanların çok dikkatli bulunmaları icap eder. Biz bir Türk bestesini dinlediğimiz zaman ondan geçmişin intibah bırakması lazım gelen hikayesini kalbimize giren oklar gibi duymak isteriz. Bütün bunlardan başka, musikiden beklediğimiz, maddi fikri ve hissi uyanıklığın ve çevikliğin takviyesi olduğuna şüphe yoktur. Yeni şairlerimizden, ediplerimizden, musiki bilginlerimizden ve bilhassa ses sanatkarlarımızdan istediğimiz ve anladığımız bunlardır." Atatürk'ün Kemal Turan'a ölümünden önceki bir sofra toplantısında dikte ettirdiği bu görüşleri için bkz. Ulus, 10 Kasım 1939'dan naklen Cunbur, s. 132-133.

Atatürk'ün bu görüşlerine paralel olarak 1931 CHP Programında alınan kararda, "Güzel sanatlara bilhassa musikiye, İnkılabımızın yüksek tecellisi ile mütenasip bir surette, ehemmiyet vereceğiz." denilmiş ve musiki değişimi ve modernleşmesi yolunda önemli ilkesel bir karar alınmıştır. Bkz. Taha **Parla**, *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, C. III, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1995, s. 73.

[454] Ataman, s. 20-21. Bu konu ile ilgili benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Ruhi **Ayangil**, "Müzik Devriminin 60. Yılında", *Yeni Türkiye*, S. 1, Kasım-Aralık 1994, s. 99.

yeni kuşaklara benimsetilmelidir; çünkü bu yeni musiki, insanların düşünce kabiliyetlerini de geliştirecek bir zenginliğe sahiptir[455].

2.4.2.6.1.1.2. Radyoda Alaturka Musikinin Yasaklanması

Atatürk'ün 1 Kasım 1934'te yasama yılını açarken Mecliste verdiği söylev, Türk Musiki İnkılabı'nın ivedilikle gerçekleştirilmesi meyanında, oldukça önemli bir etkiye sahip olmuş ve bu konuşmanın tesiriyle, dönemin Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile görüşmüş[456] ve Dâhiliye Vekili de aldığı sert ve keskin kararla –bir genelgeyle- radyoda alaturka musikinin yayınlanmasını yasaklamıştır.

Hâkimiyet-i Milliye'nin konu ile ilgili haberi şu şekildedir:

> Gazi Hazretlerinin Büyük Millet Meclisi'nde söyledikleri nutuktan mülhem olarak, Dâhiliye Vekaleti dün, Ankara ve İstanbul valilerine, radyo programlarından alaturka musikinin tamamen kaldırılmasını ve radyolarda yalnız garp tekniğiyle yapılmış ulusal musiki parçalarımızın garp tekniğini bilen sanatkarlar tarafından çalınmasını bildirmiştir[457].

Dâhiliye Vekaleti'nin böylesine keskin ve sert bir karar vermesinde kuşkusuz, Atatürk'ün direktiflerinin ve isteğinin büyük bir etkisi olmuştur. Yasağın çıktığı bu günleri takip eden süreçte Atatürk'ün talimatıyla, Ankara'da bir musiki kongresi toplanmış ve burada önemli kararlar alınmıştır.

Ankara'da milli musikinin oluşturulmaya çalışıldığı süreçte, bir kongrenin toplanacağı ve bu kongrede yetkili kişilerin alacağı kararlarla Musiki İnkılabının gerçekleştirileceği ve kongre sonrasında da bir 'Türk Musiki Tetkik Cemiyeti'nin' kurulacağı haberi, dönemin bazı gazetelerinde yer almıştır[458].

Atatürk'ün 1 Kasım 1934 tarihli konuşmasından sonra, Ankara'da musiki politikalarını görüşmek üzere, 26 Kasım tarihinde Maarif Vekili Abidin Özmen başkanlığında bir komisyon toplanmış ve bu komisyonda Veli Bey, Ahmet Adnan Saygun, Cemal Reşit Rey, Necil Kazım Akses, Hasan Ferit Anlar, Mahmut Ragıp Gazimihal, Ferhunde Ulvi Erkan, Ulvi Cemal Erkin, Necdet Bey, Halil Bedii Yönetken, Nurullah Şevket Bey,

---

[455] Kazım Özalp ve Teoman Özalp, s. 88-89.
[456] Özgür **Balkılıç**, *Cumhuriyet, Halk ve Müzik*, Tan Kitabevi Yayınları, I. Baskı, Ankara Kasım 2009, s. 89.
[457] Hâkimiyet-i Milliye, 2 İkinciteşrin (Kasım) 1934, s. 2. Ayrıca bkz. Filiz **Çolak**, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Musikisi Çalışmaları", *Türk Kültürü*, S. 446, Haziran 2000, s. 368.
[458] Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1934, s. 1.

Cevat Memduh Altar ve Talim ve Terbiye Kurulundan İhsan, Kazım Nami ve Vedat Beyler hazır bulunmuşlardır[459].

Komisyonda şu konular görüşülmüştür:

1- Radyodan sonra plak vasıtasıyla veya umumi mahallerde çalınan alaturka musikinin meni çareleri

2- Aile ocağında musiki terbiyesi

3- Ana, ilk ve orta mekteplerde musiki tedrisatının organizasyonu (şarkılar, metot, hocaları yetiştirme)

4- Lise sınıflarına musiki tarihi derslerinin konulması ve lise bakaloryasının musiki tarihinden de diğer ders grupları gibi verilmesine müsaade

5- İlk ve orta mektep hocalarının

6- Musiki derslerinin sınıf geçimine tesiri

7- Musiki tedrisatının teftişi (musiki müfettişliği ihdası)

8- Radyo neşriyatının musiki terbiyesi bakımından da kontrol ve organizasyonu

9- Koro, orkestra, oda musikisi konserleri, solo konserleri, operalar vasıtasıyla halkın musiki zevkini terbiye ve bunların organizasyonu

10- Operetleri musiki, ahlak ve tiyatro bakımından da kontrol

11- Halk musiki dershanelerinin organizasyonu

Ayrıca bu komisyonda sanat bakımından da şu hususlar görüşülmüştür:

1- Musikide ihtisas ihtiyaçları

2- Konservatuar ihtiyacı, opera ihtiyacı (Devlet ve şehir)

3- Türk bestekarlarına düşen vazife

4- Eserde Musiki İnkılabı

5- Bestekarlara çalışmaları için kolaylıklar ve yolları

6- Türk bestekarlarının eserlerinin yalnız temsile ait olanlarında değil, konser ve radyolardaki çalınmalarında da telif hakkı getirebilmeleri

7- Türk bestekarların eserlerinin tabi suretiyle de memleket dahilinde ve Avrupa'da yayılması

8- Musiki eserlerinin telif haklarının tadil ve tespiti

9- bütün organizasyonlar için encümenler teşkili[460].

Maarif Vekili Abidin Özmen başkanlığında toplanan musiki komisyonundan istenilen pratik sonuç çıkmamıştır. Bunun temel nedeni, komisyona katılan bakan, bilim adamı ve müzisyenlerin hangi alanda nasıl ve ne şekilde karar verileceği anlayışından ve perspektifinden yoksun olmalarında aranmalıdır. Komisyona katılan Cemal Reşit Rey de, komisyonun istenilen faydayı ortaya çıkaramaması ile ilgili aynı minvalde bir

[459] Balkılıç, s. 87.
[460] Kurun, 26 İkinciteşrin 1934, s. 4 ve Milliyet, 25 Teşrinisani 1934, s. 1 ve 5.

görüşe sahiptir[461]. Bu komisyondan çıkan kararların Musiki İnkılabının pratiğe dökülmesi çerçevesindeki en önemli somut sonucu, Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisi Komisyonu'nun, 'Türkiye Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisinin Ana Çizgileri' başlıklı bir rapor hazırlamış olmasıdır. Raporda Musiki Muallim Mektebi'nin yetersizliği görüşü benimsenmiş, bu okulun yeni kurulacak olan Devlet Musiki Konservatuarı veya Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisi içinde Musiki Pedagoji Şubesine dönüştürülmesi önerilmiştir. Bu komisyonun raporu neticesinde Atatürk'ün direktifiyle, Milli Musiki ve Temsil Akademisi Kanunu aynı yıl Meclisten geçirilmiş ve fakat sonraki süreçte bu kanun tam olarak uygulanmamıştır. Yine bu rapor çerçevesinde 1935-1936 senelerinde Devlet Konservatuarı teşekkül etmiştir[462].

Atatürk 1 Kasım 1934 tarihli nutkunda, Musiki İnkılabında başat rolün kültür işlerinden sorumlu bakana ait olduğunu belirtmiştir. O dönemde kabinede doğrudan Kültür Bakanlığı bulunmadığından bu tür işlerden Maarif Vekaleti sorumlu olmuştur. Dönemin Maarif Vekili Abidin Özmen'in Musiki İnkılabı çerçevesinde, musiki komisyonuna öncülük ettiği açıktır; ancak radyoda alaturka musikinin yasaklanmasında niçin Maarif Vekaleti değil de Dâhiliye Vekaleti başat rol oynamıştır, şeklindeki bir soru da açıklanmaya muhtaçtır.

1931 Matbuat Kanunu'nda matbuatın tanımı şu şekilde yapılmıştır:

"Bu kanunun hükümleri, gerek matbaa gerek başka türlü mihaniki ve kimyevi vasıtalarla veya el ile çoğaltılarak neşredilen yazı, resim, güfteli, güftesiz musiki eserleri ve gramofon plakları gibi eserlere şamildir. Bu kanunda bu gibi eserlere matbua denilir[463]." Kanun gereğince, musiki eserleri de matbuat içerisine dahil edilmiştir. 1934'te kabul edilen 'Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilatına ve Vezaifine Dair Kanun' ile de, bahsi geçen ve her türlü neşriyat ve matbuat ürünü üzerinde denetim ve gözetim yetkisine sahip olan bu genel müdürlük, doğrudan Dâhiliye Vekaleti'ne bağlanmıştır. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün temel işlevi de, Türk İnkılabı'nın gereklerini yerine getiren bir matbuat ve neşriyat ortamı hazırlamak ve buna mugayir hallerde gerekli düzenlemeleri ve murakabeyi sağlamaktır. Dönemin koşullarında radyonun, kamuoyu oluşturmada önemli bir işlevi yerine getirdiği bir gerçektir. Bu kanun çerçevesinde, radyonun murakabesi de Matbuat Umum Müdürlüğü'nün kontrolüne bırakılmıştır.

---

[461] Balkılıç, s. 87. ve ayrıca bkz. Gültekin **Oransay**, *Atatürk ile Küğ*, Küğ Yayıncılık, İzmir 1985, s. 79.
[462] Balkılıç, s. 88.
[463] *Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931, S. 1867.

Ancak kanun gereğince, radyo üzerindeki murakabede ve her hangi bir yasaklama halinde Dâhiliye Vekaleti'ne bağlı bulunan Matbuat Umum Müdürlüğü Maarif Vekaleti ile müşavere etmelidir[464].

Radyonun icra etmesi gereken işlevini ve Musiki İnkılabı sırasında kendisine düşen görevi, tam olarak yerine getiremediğini belirten Osman Şevki, radyonun esasta neler yapabileceğini şöyle sıralamıştır:

> 1- Tango ve fokstrot müsabakası açtığı gibi, şairlerimizin yazılarını takip ederek bunların milli nağmelerle ve bunların garp tekniği ile beslenmesini isterdi
>
> 2- Türk kültürünü hazmetmemiş olan kimselerin ahlı vahlı, terbiye üzerinde kazıyıcı ve kaşındırıcı bir tesir yapan muzır eserlerini radyoya sokmazdı ve radyoda okunacak eserlere milli bir terbiye bakımından bir sansür koyabilirdi
>
> 3- Her gece radyoda aynı şarkıların okunmasına müsaade etmezdi
>
> 4- Klasiklerimizi okuyanları daha önceden imtihan ederek bunların olur olmaz kimseler tarafından berbat bir şekilde okunmasının önüne geçebilirdi
>
> 5- Radyo kapılarını amatör bile sayılamayan ehliyetsizlere açmazdı
>
> 6- Haftanın muayyen gecelerinde klasik aktüalite müsabaka, halk şarkıları ve yeni tezler okutarak ve çaldırarak Türk musikisinin muhtelif sahalardaki vaziyetlerini korur ve yeniliği teşvik ederdi; az çok musikiye vakıf olanların meraklarını besleyerek onları yeni sahalara doğru sevk ederdi[465].

Osman Şevki radyo hakkındaki tenkit yazısında, örneğin radyoda İsmail Dede Efendi gibi kıymetli bir musiki üstadının eserlerinin ehil kimseler tarafından söylenmemesini dile getirmiştir. Yazara göre Türk klasiklerindeki çeyrek sesler keman yerine klarnet ve piyano ile çalınmış, bu yüzden sesler cırtlak ve boğuk bir hal almıştır. Yemen Türküsü dışındaki halk şarkıları radyoda çalınmamış, halk melodilerine gerekli önem verilmemiştir. Türk musikisinin gerek güfte, gerekse de beste bakımından bayağı eserleri radyoda okutulmuş ve bu musikiye bir de vatanperverlik ve kahramanlık şubesi adı verilmiştir. Ayrıca ehil olmayan sazendeler de destan, mani, koşma vb. eserleri niteliksiz bir şekilde teşhir etmiştir. Def enstrümanı inatla klasik eserlerde kullanılmış ve ehil olmayan seslerin yorumları bir çok klasik parçayı yayvan, yavan ve ezik hale getirmiştir. Şarkı ve gazel okuyucularının sesleri okudukları eserlerle uyuşmamış ve parçaları boğuk hale getirmiştir. Radyoda çalınan eserler saz eğitiminden geçmiş sanatçılar tarafından seslendirilmemiş; bu durum da milli olan musikinin milletlerarasında kötü bir şekilde temsil edilmesine neden olmuştur. Radyo ayrıca teceddüt ve inkılap yolunda olan bestekarların eserlerini araştırmamış ve bunların

---

[464] İdare, S. 75, 1934, s. 736-738.

[465] Osman Şevki, "Musikimizin Yükselmemesinde Radyonun da Kabahati Vardır", *Vakit*, 10 Teşrinisani 1934, s. 2.

yayınını kendisine vazife telakki etmemiştir. Özetle radyo, musikinin tahribine sebep olmuş ve milli musikinin inkişafına katkı sağlamamıştır. Bundan daha da kötüsü radyo, Türk musikisinin geriliğini tüm dünyaya yaymak gibi bir menfi rolü de üstlenmiştir. Osman Şevki'ye göre radyo isteseydi, inkılaptan büyük bir hisse alarak milli musikinin, milli motiflerin teşekkülünü sağlar ve Musiki İnkılabının gerçekleştirilmesine ortam hazırlamış olurdu[466].

Radyonun önemi CHP'nin 1935 tarihli parti programında şöyle belirtilmiştir:

"Parti, radyoyu ulusun kültür ve siyasal eğitimi için en değerli araçlardan sayar. Kuvvetli verici istasyonları kuracağız. Almaçların kolay ve ucuz elde edilmesine çalışacağız[467]." Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere radyo, toplumun eğitilmesinde temel bir araç ve mektep olarak telakki edilmiş ve halk kitlelerine uzanan bir kanal olarak görülmüştür. Yine CHP'nin aynı programında, bir ulusal opera oluşturma amacı güdülmüştür[468].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Vezâifine Dair Kanun müzakeresi sırasında, kendisine yöneltilen 'memleket dahilinde radyo neşriyatı programlarının tanzimi işinin Matbuat Umum Müdürlüğünün yapacağı işler meyanına konulmuş olmasına binaen bu programın tanziminde şarkıların da bulundurulup bulundurulmayacağı hakkında ileri sürülen bir mütalaaya şu cevabı vermiştir:

> Musiki milli terbiyeye dahil bir unsurdur. Bilhassa dahil olması lazımdır. Hakikaten şarkılarımız gerek bestesi, gerek güftesi itibariyle çok meşgul olunacak bir mevzudur. Şarkılar kahvelerden çıkıp radyolara, plaklara intikal ettikten sonra devletin vazifesinin daha büyük olması lazım gelmiştir. Memlekette bediiyatla uğraşan vekâlet Maarif Vekâleti'dir. Yukarıda okuduğumuz maddede deniyor ki, Matbuat Müdürlüğü bu meseleleri alakadar Vekaletle temas ederek yapar. Radyo ve film güzel sanatları alakadar ettiği için Maarif Vekaleti'nin müsaadesi alınarak takip olunmak lazımdır. Bizim bazı alaturka şarkıların güftelerini dinlemek için kulakların çok nasırlanmış olması lazımdır. Hele şimdi cinsi hevesleri tahrike çalışmayan şarkılar nadir işitiliyor. [469].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Meclisteki bu beyanatında, radyoda yayınlanan alaturka-şark musikisi ürünlerinin tamamen yasaklanacağının işaretini vermiştir. Şükrü Kaya'ya göre, alaturka musiki Türk milli musikisi değildir ve milletin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir musiki tesis olunmalıdır. O da Atatürk'ün hedeflediği batının çok sesli musikisidir. Şükrü Kaya ayrıca, radyodaki düzenleme için kanuna göre Dâhiliye

---

[466] Şevki, s. 2.
[467] CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara Mayıs 1935, s. 43.
[468] CHP Programı, s. 44.
[469] Ergüven, s. 157.

Vekaleti'ne bağlı olan Matbuat Umum Müdürlüğü'nün Maarif Vekaleti ile sürekli diyalog halinde olacağını da belirtmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kültürel mirasına bakıldığında, çok kültürlülük ve çeşitlilik göze çarpmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise, batılılaşma ülküsü bu kozmopolit yapıyı, zorunlu olarak yeni bir ulus modeliyle tek bir kimliğe dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu anlayış da otoriter bir yasaklamayla uygulanabilmiştir. Bu politika, kültürel bir elitin hâkimiyeti altında kültür ve sanatın her alanında cumhuriyetin kuruluş yıllarında uygulanmıştır[470].

Cumhuriyet eliti, Osmanlı'dan arta kalan siyasi elit ile işbirliğini kabul etmemiş ve otoriter bir yöntemle kültürel katmanda yeni bir ulusal elit oluşturmak için sanat öğretimi kurumlarına yeni bir şekil vermiştir. İnkılap önderleri, kendi eylemlerini de bu çerçevede şekillendirmişlerdir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren politik liderler, müzik konusunda çok duyarlı davranmıştır. Bunun ilk belirtisi olarak 1926'da Osmanlı Devleti'nden devralınan devletin resmi konservatuarı olan Darü'l-elhan bünyesindeki müzik öğretimi yapılan Doğu Müziği Şubesi (Şark-Alaturka Musikisi) kapatılmıştır. İnkılap önderleri güçlerini artırdıkça, müzik reformu bağlamındaki düşüncelerini hayata geçirmişler ve bu alanda batılılaşmaya hız vermişlerdir. Örneğin 1934'te Türk müziği radyoda yasaklanmış; gerçi burada bütün Türk müziği gibi bir kesinlik belirtilmemiştir. Ama Osmanlı orijinli Şark Musikisi, radyoda kesin olarak yasaklanmıştır. Aynı yıllarda devlet çok sesli batı müziğini topluma öğretmek ve benimsetmek için sadece radyoda yayınlamakla kalmamış; aynı zamanda umuma açık yerlerde örneğin Türk deniz araçlarında ya da devletin düzenlediği resmi balolarda da, bu tarz müzik topluma dinletilmiştir. Radyodaki alaturka musiki yasağı 2 Kasım 1934'te başlamış ve 6 Eylül 1936'da sona ermiştir. Bü süreç tam bir yıl on ay dört gün devam etmiştir. Bu yasağın kaldırılmasında, müzisyen Osman Pehlivan'ın Zübeyde Hanım'ın sevdiği alaturka şarkıları Atatürk'e seslendirmesi ve Atatürk'ün de bundan etkilenmesi ortam hazırlamıştır[471]. Türk Radyosu (TRT) ise 1964'te kurulduktan sonra doğrudan bir yasak yerine etkili bir sansür mekanizmasını devreye koyarak, müzik üzerindeki bu denetimi ve kontrolü –alaturka şarkıların kısıtlanması bağlamında- kapsamlı bir şekilde uygulayagelmiştir[472]. Bu arada bir devlet konservatuarı kurulmuş ve ödüllü

[470] Tekelioğlu, p. 194.
[471] http://www.musikidergisi.net/?p=1732 (25. 11. 2011).
[472] Tekelioğlu, p. 195.

müzisyenler, yurtdışına batı müziği eğitimi almak üzere gönderilmiştir. Halk toplantılarında ve programlarda orkestralar klasik batı müziğini seslendirmiştir. Halkevleri aracılığıyla halk serbest ve gönüllü bir müzik eğitimine tabi tutulmuştur[473].

Cumhuriyet eliti, Anadolu'da batının çoksesli müziğini egemen kılmak isterken, Anadolu'da Anadolu müziği ve melodisi ile yoğrulmuş yeni bir tarz ortaya çıkmıştır. Böylece Anadolu'da doğu-batı sentezli çok sesli bir müzik anlayışı benimsenmiştir. Türk Halk Müziği'nin tek sesli ürünleri de sonraki yıllarda tedbirli bir şekilde derlenmiş ve batılılaşmaya uygun bir şekilde melodileri yapılmıştır[474].

2.4.2.6.1.1.3. Dönemin Basınında Musiki Tartışmaları

Atatürk'ün 1 Kasım 1934'te, Mecliste Musiki İnkılabına yönelik söylediği nutuktan sonra, Dâhiliye Vekili'nin radyoda alaturka musikinin yayınlanmasını yasaklaması üzerine, basında da eski-yeni musiki tartışmaları ve tutulacak olan yeni yolun mahiyetinin ve niteliğinin ne olacağı hususundaki görüşler belirmeye başlamıştır.

Falih Rıfkı Atay Türk milli musikisi ile ilgili kaleme aldığı yazısında, şu mealde bir fikir serdetmiştir: Falih Rıfkı'ya göre, Atatürk'ün Meclisteki 1 Kasım tarihli nutkunda belirttiği musiki anlayışı gayet açıktır o da; kökü ve sesleri halk melodilerine ve metodu garp musikisine ait yeni bir musiki yoludur. Falih Rıfkı'nın deyimiyle 'alaturka musiki, gazelleri, şarkıları ve aletleri ile, genç ve öz inkılap havası içinde ihtiyar ve her şeyden usanmış, her şeyden şikayetçi bir şekilde' ağlamaktadır. Nasıl mekteple medrese yan yana yaşayamamış, bunun gibi inkılap Türkiye'sinde alaturka musiki ile batı musikisi beraber yaşamamalıdır. Türk İnkılabı batı medeniyetinin unsurlarını benimsemiş olduğundan milli musikinin oluşumunda da batı musikisi temel belirleyici ve yön verici bir etkiye sahip olacaktır. Atay'a göre inkılapçılığın ve medeniyetçiliğin ruhuna uygun olan hareket eskiden sıyrılmaktan geçmektedir. Yazara göre Avrupa'dan getirilecek hocalar vasıtasıyla yeni musiki topluma öğretilmeli ve benimsetilmelidir[475]. Bir başka yazısında Falih Rıfkı, devletin bütün inkılaplarda olduğu gibi musiki değişiminde de ciddi ve kararlı adımlarla başı çekmesi gerektiğini ve kısa zamanda bu alanda garplılaşmanın gerçekleştirilmesi lüzumunu yazmaktadır. Avrupalı musiki üstatlarının öncülük edeceği İstanbul, Ankara ve İzmir Konservatuarlarının musikinin inkişafına

[473] Tekelioğlu, p. 195.
[474] Tekelioğlu, p. 196.
[475] Falih Rıfkı **Atay**, "Türk Dili, Türk Musikisi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 İkinci Teşrin 1934, s. 2.

büyük katkı sağlayacağına değinen Atay, Türk halk melodilerinin toplanarak batı tekniği ile işlenmesinin de önemini vurgulamaktadır[476].

Necip Ali Bey de, yönünü bütünüyle Avrupa'ya dönen Türkiye'nin müzik alanında başlattığı İnkılabın kaçınılmaz bir değişim olduğunu serdetmiştir. Ona göre bu değişim, milli kültürden ve halk türkülerinden tamamen kopuş demek değildir. Garp tekniğiyle Türk musikisinin yepyeni bir coşkunluğa ulaşacağını ve gelişeceğini belirten Necip Ali Bey, milli kültür unsurlarına ait renk ve kokunun, benimsenen bu yeni musiki yolunda devam ettirileceğini vurgulamıştır[477].

Vakit gazetesi de Musiki İnkılabı minvalindeki haberini 'Şarkı ve Gazel Devrinin Sonu' şeklinde vermiştir. Gazete Musiki İnkılabı çerçevesinde devlete şu rolü biçmektedir:

> Eski gazel, şarkı devrini yaşatıp uzatacak, milli musikimizin inkişafını, halkın musiki zevkini geriletecek, sanat değeri olmayan şeyleri dünyaya Türk musikisi diye gösterecek neşriyat karşısında devletin teşvik veya müsaade edici bir vaziyette kalmasını artık beklememelidir[478].

Gazete aynı haberde dönemin önde gelen musikişinaslarından bazıları ile birer mülakat yaparak bunları yayınlamıştır. Şehir orkestrası şefi ve konservatuar muallimlerinden Hasan Ferit Bey, musiki dönüşümü ile ilgili şöyle demiştir:

"Alaturka musiki son yıllarda o kadar gerilemiş ve o kadar kötüleşmiştir ki, bugün çalınan ve birçok kişi tarafından hâlâ zevkle dinlenebilen tek sesli musikiye, Türk musikisi ismini vermemeliyiz artık[479]."

Aynı içerikte Muhittin Sadık Bey'in beyanatı da dikkate değer türdendir:

> Memlekette yapılan inkılaplar nasıl Gaziden doğmuşsa, içtimai medeniyet üzerinde çok mühim tesiri olan Musiki İnkılabı da işte ondan doğuyor. Maksadım alaturka alafranga değildir. Esasen böyle bir meselede yoktur. Yalnız bizde bazı kimselerin musikiyi anlaması, musiki denilen bu yüksek sanatı memleketimizde müptezel bir şekle sokmuştur. Bunun içindir ki şimdiye kadar alaturka namı altında ipsiz sapsız ve hiçbir bedii kıymeti olmayan ve ancak bir takım seslerin yan yana gelmesi ve o seslerin üzerine manasız bir takım kelimelerin heceleri konmasıyla musiki diye ortaya bir takım şeyler çıkmakta idi. Bu hal sanat namına hakikaten gülünç bir şeydi. Bunun daha acı bir tarafı vardı: O da İstanbul'un belli başlı caddelerinde sokakları kaplarcasına asılan ilanlarda büyük yazılarla asri Türk musikisi diye yazılan yazılarda mateessüf bu müptezel musikiyi kastediyorlardı. Ne mutlu bize ki artık bundan sonra bu gibi şeyler nihayet bulacak ve zaten mevcut olan hakiki Türk musikisi olanca hızı, canlılığı ve parlaklığı ile kendisini bütün cihana gösterecek demektir[480].

Vakit gazetesi bir sonraki günkü haberinde, Yusuf Ziya ve Mesut Cemil Beyler'le ve Bedriye Rasim Hanımla gerçekleştirdiği mülakatları yayınlamıştır. Bahsi geçen

---

[476] Falih Rıfkı **Atay**, "Musiki", *Ayın Tarihi*, S. 12, T.S 1934, s. 427-428.
[477] Necip Ali Küçüka, "Musiki Yürüyüşümüz", *Ayın Tarihi*, S. 12, T. S. 1934, s. 428-429.
[478] Vakit, 3 Teşrinisani1934, s. 3.
[479] Vakit, 3 Teşrinisani1934, s. 3.
[480] Vakit, 3 Teşrinisani1934, s. 3.

musikişinaslar da Gazi İnkılabının Türk milli musikisinin inkişafını sağlayacağını belirterek, Türk milli musikisinin alaturka olarak ifade edilen şarkı ve gazel devrinden mutlaka kurtarılması fikrinde birleşmişlerdir[481].

Milliyet gazetesinde 'Felek' adlı köşede Musiki İnkılabıyla ilgili halkın duygu ve düşünüşünü yansıtan bir yazı yayınlanmıştır. Bu yazıda alaturka-alafranga tanımları üzerinden başlatılan polemiklerin yersizliği vurgulanmıştır. Türkiye'de benimsenen alaturka şarkılarının Tekke kültüründen ve halk deyiş ve türkülerinden beslendiği belirtilen yazıda, Musiki İnkılabı ile bu değerlerden tamamen kopuşun pek de gerekli olmadığı ileri sürülmüştür. Son zamanlarda Türk musikisini değersiz hale getiren alaturkanın daha çok özden kopmuş bir müzikal anlayışa ve yönteme sahip olduğu vurgulanmıştır. Kendisini halktan birisi olarak tanımlayan yazar, alaturka musikide yaşanan sapmayı ve halkın öz musikisinin ne olduğunu şu sözlerle özetlemiştir:

> Şimdi sırası gelmişken şunu da söyleyeyim ki ne ahenk ne de manası itibariyle hiçbir değeri olmayan şarkılarla kanto ismi altındaki alafranga karışımı ses süprüntüleri alaturka musiki firması altına girerek eski Türk sanatkarlarının değerli eserleriyle bir hizada durmuşlar ve onları ister istemez lekelemişlerdir. Alaturkanın beste, nefes, peşrev, semai gibi muayyen ve mukannen parçalarından başka elde kalan ve şarkı denilen kısımlar içinde halkın ağzında tutunabilenleri pek azdır. Bunlar arasında halk şarkısı dediklerimizdir ki; hislerimizi en yakından okşarlar. İşte asıl bizim malımız onlardır. Basittir fakat duygularımızı tam ifade ederler. Bence yapılacak şey şudur: Garp tekniği içinde olduğu halde nasıl bir Rus musikisi, nasıl bir İspanyol musikisi varsa, bir Türk musikisi vardır ve olacaktır. [482].

Yazar ayrıca Musiki İnkılabı yapılırken, tamamen soyut ve halkın anlayamayacağı bir garp musikisi tekniğinin, halkın öz duyuş ve terbiye zevkini örseleyeceğini belirtmiş ve halkın duyuşuna yakın bir garplılaşmanın daha makul olacağını vurgulamıştır.

Yazar musikide öze bağlı tedrici bir sentez fikrinden bahisle; "Musiki ziyafetlerinin programında bir halk şarkısı, bir armonize şark parçası, bir klasik garp musikisi parçası koyarak, zevkimizi tedricen ve mukayeseli surette terbiyeye çalışmak, bana en mülayim gibi görünen yoldur." demiştir[483].

Musiki İnkılabından hemen sonra Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtipliği büyük bir opera heyetinin kurulmasını kararlaştırmış; önce Ankara'da daha sonra da İstanbul'da bu opera sergilenmiş ve izleyicilere bir musiki talimi ve terbiyesi kazandırılmaya çalışılmıştır. Operanın sergilenmesinde Halkevleri de musikişinaslara destek olmuştur.

---

[481] Vakit, 4 Teşrinisani1934, s. 4.
[482] Milliyet, 10 Teşrinisani1934, s. 3.
[483] Milliyet, 10 Teşrinisani1934, s. 3.

Böylece yeni musiki eğitiminin, toplum katmanlarına belletilmesi ve benimsetilmesi gayreti ön plana çıkmıştır[484].

Vakit'te Osman Şevki Bey, musikinin beynelmilel unsurlar ihtiva etmesine rağmen, daha çok milli olduğunu serdetmiş ve Musiki İnkılabı sonucunda özden, halkın motiflerinden ve folklorundan kopmanın yanlışlığına işaret etmiştir. Yazar, batıdan teknik almanın doğruluğunu teyit etmiş; tutulacak yolda halkın duyuşundan habersiz bestekarların yapay kalacağını ve halktan bu yöntemle uzaklaşılacağını belirtmiştir[485].

Alaturka musikinin önde gelen simalarından Safiye Ayla da, musikinin garplılaşmasıyla ilgili, "Şark kokusunu kaybetmeden, garp motifleriyle eser hazırlamak işini, ancak her iki vadide yüksek ehliyet göstermiş musiki bilirlerimiz başarabilirler." diyerek musikide benimsenen garplılaşma hareketini tasvip etmiştir. Ayla ayrıca, son zamanlarda alaturka türkü okuyucularının müziği yapay ve yavan hale getirmelerinden yakınmış ve İnkılabın halk türkülerinden kopmadan gerçekleştirilmesinin gerekliliğinin de altını çizmiştir[486].

Musiki İnkılabı ile, türkülerin ortadan kalkacağına dair tartışmalara karşı çıkan bir başka haberde, türkülerin derlenerek batı musikisi metot ve tekniğine bağlı yeniden yorumlanacağı ve böylece milli musikinin oluşturulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca sanatkarların türküleri garp musikisi tekniği ile işleyerek, bu milli değerlere uluslar arası bir değer kazandıracağı da vurgulanmıştır[487].

Yunus Nadi Bey de Musiki İnkılabında benimsenmesi gereken tek yolun evrensel garp musikisi olduğunu ileri sürerek, batı musikisinin çok sesli bir uğultuya ve evrenin kuşatıcı derinliğine benzediğini belirtmiş; ve Türkiye'deki alaturka musikinin ise tek sesli ve kısa soluklu olduğunu savunmuştur. Ona göre toplum, öncelikle batıda olduğu gibi iyi bir musiki dinleyicisi olmalı ve bu yetkinlikle batı musikisini içselleştirmelidir.

---

[484] Milliyet, 18 Teşrinisani1934, s. 1 ve 5.
[485] Vakit, 15 Teşrinisani1934, s. 2.
[486] Milliyet, 22 Teşrinisani1934, s. 5.
[487] Milliyet, 6 Teşrinisani1934, s. 1. ve Türk milletinin istediği musiki başlığıyla çıkan haberde musiki İnkılabının gerçekleştirilmesi sürecinde konservatuarların çalışmaları ve benimsenen yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Bu haber için bkz. Milliyet, 7 Teşrinisani 1934, s. 1. "Şimdiye kadar ulusal musiki diye ileri sürülmüş olan ve alaturka dediğimiz eski şark musikisi, Anadolu Türkü tarafından hiçbir zaman terennüm edilmemiş bir musikidir. Anadolu Türkü'nün kalbinden doğan, memleketin neşelerini, elem ve ıstıraplarını terennüm eden halk şarkıları, alaturka musikiye asla uymayan, ona asla benzemeyen bir takım melodilerden ibarettir. Bu şarkılarda memleketin umumi hisleri vardır. Memleketin göbeğinde yaşayan öz Türklerin umumi hislerinden doğmuş olan bu şarkılar, kurulmak istenilen ulusal musiki için musikişinaslar elinde mühim bir sermaye mevzuudur." Konservatuar mezunu Yusuf Ziya Bey, Anadolu motiflerini, folklorunu ve melodilerini derleyerek kitaplaştırmış ve garp tekniği ile yoğurmak için bir çalışma başlatmıştır. Bu değerlendirmeler ve haber için bkz. Milliyet, 29 Teşrinisani1934, s. 1 ve 6.

Ulusça batı musikisine geçmenin büyük bir yükseliş anlamına geldiğini belirten Yunus Nadi; medeniyetin temel unsurunun musikideki duyuş inceliği ve zevkinde saklı olduğunu söylemiştir[488].

Ankara Musiki Muallim Mektebi muallimlerinden Nurullah Şevket Bey, yeni musikinin halka benimsetilmesi ve toplumun bu İnkılaba uyumunun sağlanması için iki esaslı yolun olduğunu söylemiştir. Bunlardan birincisi, teknik ve kompozisyon; diğeri ise, musiki terbiyesi ve vasıtalarıdır. Hem mektep musikisinin hem de radyo neşriyatının halkın milli ve medeni musiki terbiyesinin inkişafı yolunda düzenlenmesi gerektiğini vurgulayan Nurullah Şevket Bey; özellikle radyonun halkın medeni ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğunu ifade etmiştir. Radyonun medeni icaplara göre yeniden tanzim edilmesinin ve garp tekniğine uygun musiki eğitimine ağırlık verilmesinin lüzumu üzerinde duran Nurullah Şevket Bey; ancak bu yöntemle milli musikinin beynelmilel bir tarzla dünya musikisi yanında yer alabileceğini terennüm etmiştir[489].

Türkiye'de garp musikisini neşre çalışan Piyanist Mayestro Adinolfi; Türk Musiki İnkılabı ile alakalı; "Diyebilirim ki bütün Türk İnkılabı'nın mühim parçalarından biri de ulusal musikinin beynelmilel teknik çerçeveleri içine sokulması ve bu suretle musikide bir inkılap yapılmasıdır. Musikide en mühim terakki kaynağı kulak ve istidattır." demiştir. Batılı müzisyene göre, garp musikisi eserlerinin yedi yaşından itibaren çocuklara dinletilmesi ve belletilmesi, musikinin toplum arasında benimsenmesinde en kestirme yoldur. Türklerin musiki inkişafı konusunda, batılılardan daha istidatlı olduğunu ifade eden batılı müzisyen, Türklerin inkişafının muayyen bir çerçevede hapsedilmiş olmasından dolayı ortaya çıkarılamadığını da dile getirmiştir. Ona göre, musiki ancak dinlemekle inkişaf eder. Dinlemede konserler, operalar, umumi bahçelerdeki fanfar ve bando konserleri, soli konserler tarzı yayma vasıtalarının daha sistemli bir biçimde geliştirilmesi ile mümkündür[490].

Selim Sırrı Bey de Musiki İnkılabı hakkında ve yeni musikinin yayılmasına yönelik çok önemli bir beyanat vermiştir. Selim Sırrı Bey'e göre alaturka musiki çok hüzünlü ve melankoliktir. Yeni musikinin şen ve şatır olması elzemdir ve bu dönüşüm için de büyük bir çaba gerekmektedir. Musikiyi garp tekniği çerçevesine koymak demek, eski

---

[488] Yunus Nadi Abalıoğlu, "Evrensel Musikiyi Yaymak İçin Gösterdiğimiz Yol", *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1934, s. 1.
[489] Cumhuriyet, 1 Kanunuevvel 1934, s. 1 ve 2.
[490] Cumhuriyet, 3 Birincikanun 1934, s. 1.

bestelerin armonize edilmesi anlamına gelmez. Yapılan inkılap, Türk ruhunun musikisini garp tekniği ile yeniden oluşturmaktır. Bunun için, Anadolu halk melodilerinin mükemmel bir derlemesi yapılmalı ve bunlar, garbın tekniği ile yoğrulmalıdır. Musikinin yayılması için kaliteli eserler ortaya konulmalı ve gençlik de radyo vasıtasıyla garp musikisine aşina kılınmalıdır. Musiki İnkılabı uygulanırken, salt batı taklitçiliğinden kaçınılmalı ve halkın ruhuna nüfuz eden öz kültürle bağıntılı eserler ortaya konulmalıdır[491].

Celile Enis ise, Musiki İnkılabının başarıya ulaşabilmesini, sahne musikisi ile konservatuarların birlikte çaba sarf etmesine bağlamıştır. Atatürk'ün 1 Kasım tarihli söylevinin Türk sanat adamlarına bir ışık olduğunu ifade eden Celile Enis, Anadolu halk türkülerinin de Musiki İnkılabı çerçevesinde, ihmal edilmemesi gerektiğini serdetmiştir[492].

2.4.2.7. İdare Dergisi'nin Neşredilmesi

Türk İdare Dergisi 1928 yılının nisan ayında Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği'nin ikinci yılında, Dâhiliye Vekaleti'nin aylık bir mecmuası olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Zaman içerisinde çeşitli değişikliklere ve bazı yıllarda kesintiye uğrayarak 1988 yılının Mart ayı ile birlikte 378 sayıya ulaşmıştır. Aslında bu sayının 379 olması gerekirken, 1942 yılının şubat ayında yayınlanan dergiye sayı verilmemesinden dolayı dergi sayısı 378 olarak görülmektedir. Ayrıca derginin 1944-1975 yılları arasında dergiler on bir kez dörder aylık olarak yayınlanmış ve bu durum da 378 sayının, 368 kitap halinde basılmasına neden olmuştur[493].

Derginin neşredilmesindeki temel amaç, Dâhiliye Vekaletinin merkez ve taşra teşkilatında çalışan bütün personelin bilgi, anlayış, yetenek ve kültürlerini bu yayın yoluyla yükseltmek ve onları bu bağlamda beslemektir. Bakanlık bunu yaparken iç ve dış yönetsel bilgi akışını bu yayın aracılığıyla personeline ulaştırmış ve personelin bu

---

[491] Cumhuriyet, 6 Birincikanun 1934, s. 1 ve 6.
[492] Ulus, 22 İlkkanun 1934, s. 4.
[493] Tayfur **Özşen**, *Türk İdare Dergisi (1928-1988)*, Ankara 1988, s. 6-7. Tayfur Özşen bu değerli çalışmasında Türk İdare Dergisi'nin 1988'e kadar (378. sayı dahil) kuruluş, amaç, konu ve dizini üzerine önemli bir analiz ortaya koymuştur. Bu çalışmasında ayrıca dergide 1988'e kadar yayınlanan 2330 adet makaleyi, 205 adet inceleme ve araştırma yazısını alfabetik sıraya göre dizinleştirmiştir. Bu çalışma kamu yönetimi, Dâhiliye Vekâleti, genel mevzuat ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmaları açısından önemli bir ürün olarak imkan sunmaktadır.

meyanda donanım sahibi olmasını, mesleki yeterlilik ve becerilerinin geliştirilmesini sağlamıştır[494].

1928-1942 yılları arasında dergi, 'İdare' adıyla yayınlanmış ve 1928 yılının nisan ayından 1942 yılının mayıs ayına kadar 169 sayıya ulaşmıştır. 1944-1975 yılları arasında dergi, 'İdare Dergisi' adıyla, iki aylık periyotlarda yayınlanmış ve bu dönemin sonunda dergi 355 sayıya ulaşmıştır. Bu dönemde derginin muhteviyatında önemli değişiklikler olmuş; ancak derginin yayın hayatındaki ilk kesintilerde bu aşamada gerçekleşmiştir. 1976 yılından itibaren ise derginin yayın hayatında çok önemli kesintiler meydana gelmiştir. Mesela dergi, 1976 yılında sadece ağustos ayında yalnız bir sayı, 1977 yılında şubat ve ağustos aylarında iki sayı, 1978 ve 1979 yıllarında da Şubat aylarında birer sayı olarak yayınlanabilmiştir. Aralık 1982'de derginin 361. sayısı yayınlanarak dergi yeniden yayın hayatına başlamıştır. Bu dönemin başlarında da derginin yayınında düzensizlikler yaşanmış, 1982 ve 1983 yıllarında derginin yalnız birer sayısı neşredilmiştir. Dergi 1984 yılında üçer aylık periyotlarla yayın hayatına devam etmiş ve bu uygulama 1985, 1986 ve 1987 yıllarında da dergi dörder aylık periyotlarla yayınlanarak biraz değişiklikle sürdürülmüştür[495].

İdare'nin ilk sayısındaki 'Mukaddime' başlıklı yazıda derginin yayınlanış amacı açıklanmıştır. Bu başlangıç yazısında şöyle denilmiştir:

> Vekâlet nisandan itibaren aylık olarak neşrine başladığı bu mecmua ile bir boşluğu doldurmak istiyor. İdare mecmuasının her nüshası neşrine takaddüm eden her ay zarfında dâhiliye memurları arasında vuku bulan tedahülleri, inzibat komisyonu kararlarını, yine aynı ay içinde mevkii meriyete konan ve dâhiliyeyi alakadar eden kanunları, tefsirleri, Heyeti Vekile kararlarını ve vekaletten vilayetlere vuku bulan umumi tebliğ ve emirleri ihtiva edecektir. Ancak ilk nüsha 928 senesinin ilk dört ayına ait mukarreratı muhtevidir. Mecmua vilayet, kaza, nahiyelere muntazaman gönderilecektir. İdare rüesası bunları hüsnü muhafaza ve seleften halefe devir ile mükelleftirler. Mecmuaya ayrıca gayri resmi bir kısım ilave olunmuştur. Bu kısım da idareciliği alakadar eden mesleki yazıları ihtiva edecek, burada idari ihtiyaçlarımız tetkik olunacak, medeni memleketlerin idare usulleri hakkında ilmi münakaşaları muhtevi bulunacaktır[496].

1928'den başlamak üzere, 1942 Mayıs ayına kadar geçen süreçte yayınlanan 169 sayıda, iki ana kısım oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi 'Resmi', ikincisi ise 'Gayri Resmi Kısım' olarak adlandırılmıştır. Resmi kısımda genellikle cumhurbaşkanlarının, başbakanların ve içişleri bakanlarının meclis konuşmaları, önemli kanunlarda serdettikleri beyanatlar, bütçe görüşmelerindeki ve kutlama törenlerindeki konuşmaları

---

[494] Özşen, Türk İdare, s. 5-6.
[495] Özşen, Türk İdare, s. 9-11.
[496] İdare, Dâhiliye Vekâleti Aylık Mecmuası, S. 1, Y. 1, Ankara Nisan 1928, s. 1.

yer almıştır. Bunun yanı sıra personele ilişkin konular da (atamalar, takdirnameler, kıdem düzeltmeleri, aramızdan ayrılanlar, merkez ve il disiplin kurullarının kararları, tasfiyeler, terfi edenler, kıdem zammı alanlar, bakanlık emrine alınanlar, emekli, dul ve yetim işlemleri ve aylıkları, ödüllendirilenler ve cezalandırılanlar, istifa etmiş sayılanlar) bu kısımda yer almıştır. Ayrıca mevzuat (kanunlar, kararnameler, tüzükler, yönetmelikler, içişleri bakanlığı ile diğer bakanlığın genelgeleri), Danıştay kararları, mülki idare bölümlerindeki gelişmeler, sınır ve ilhak işlemleri, çalışma raporları (valiliklerin çalışma raporları, illerin genel durum raporları, teftiş heyetinin çalışmaları), yerel yönetimlere ilişkin konular, iç ve dış yönetime dair haberler, diğer konular (bakanın gezi notları, bakan tarafından meclise sunulan raporlar, vilayetlerde üç aylık kaçakçılık olayları, iskân işleri, kaymakamlar konferansı, bakanlık yayınları, dil seferberliği, milletvekili seçimine ilişkin bilgi ve genelgeler, vatandaşlığa kabul edilenler, vatandaşlıktan çıkarılanlar). Bu dönemde derginin 'Gayri Resmi' olarak adlandırılan bölümünde, Cumhuriyetin ilk yıllarında yönetim yapısının geliştirilmesi açısından, daha çok yabancı kaynaklardan elde edilen ve dış ülkelerin uygulamalarına dayanan makale, çeviri ve inceleme yazılarına yer verilmiştir. Ancak 1928-1942 dönemi incelendiğinde dergide, 'Resmi Kısmın' bariz bir şekilde ön plana çıkarıldığı; makale ve çevirilerin yayınlandığı, 'Gayri Resmi Kısmın' ise sınırlı tutulduğu göze çarpmaktadır.

1944-1988 yılları arasında ise dergide önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde önceki dönemde yer alan resmi ve gayri resmi kısım ayrımı kaldırılmış ve yayın konu alanı daha çok makale, çeviri ve incelemeye kaydırılmıştır. Buna ilaveten önceden dergi içerisinde resmi kısımda yer alan mevzuat eksenli yayınlar, bu dönemde de yer yer devam ettirilmiştir. Bu dönemde dergide özetle; makaleler, incelemeler, araştırmalar, konferanslar ve yorumlar, çeviriler, idari coğrafyaya ait araştırma yazıları, yabancı mevzuatla ilgili bilgiler, yayınlanan kanunlar, tüzükler, kararnameler, genelgeler ve diğer mevzuat derlemeleri, yargı kararları, bibliyografyalar, iç ve dış yönetime dair haberler ve diğer konular (mülki idarede iz bırakanlar, gezi notları, söylevler, uluslar arası toplantı raporları, İçişleri Bakanlığınca düzenlenen kurs ve seminerler gibi) ve fihrist. Türk İdare Dergisi 1988 yılına kadar beş kez özel sayı olarak yayınlanmıştır. Bu özel sayılardan ilki Cumhuriyetin 10. yıl dönümü nedeniyle hazırlanan derginin 67. sayısı, ikincisi Cumhuriyetin 15. yıl dönümüne binaen hazırlanan 127. sayısı, üçüncüsü Cumhuriyetin 50. yıl dönümü nedeniyle çıkarılan 344. sayısı, dördüncüsü Cumhuriyetin 60. yıl dönümü nedeniyle 'Atatürk ve İdare' adı altında neşredilen 362. sayısı ve nihayet

beşincisi ise, Türk İdare Dergisi'nin 60. yıl dönümü nedeniyle çıkarılan 378. sayısıdır[497].

[497] Özşen, Türk İdare, s. 11-15.

2.5. ATATÜRK DÖNEMİNDE İÇ GÜVENLİK POLİTİKASI

Şükrü Kaya Atatürk döneminde, 1 Kasım 1927 tarihinde kurulan IV. İnönü Hükûmeti'nden itibaren, Atatürk'ün ölümü sonrasında 11 Kasım 1938'de kurulan II. Bayar Hükûmeti'ne kadar, Dâhiliye Vekilliği'ni sürdürmüştür. Bu yönüyle Atatürk döneminde en uzun süreyle Dâhiliye Vekilliğini yürüten siyaset ve devlet adamı unvanına sahip olmuştur. Bu dönemdeki Hükûmet Programlarında iç politika ve iç güvenlik konularında ortaya konulan temel prensipler, dönemin genel karakteristiğini kavrayabilmek kabilinden oldukça faydalı, temel bir miyar oluşturmaktadır. Çünkü Cumhuriyet döneminde benimsenen güvenlik anlayışını izah eden bu veriler, dönemin sorunlarının çözümü noktasındaki metotların algılanmasında önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Şükrü Kaya'nın kabinede ilk defa Dâhiliye Vekili olarak görev aldığı IV. İnönü Hükûmeti'nin kabul ettiği Dâhiliye politikasında hükûmetin temel amacı, vatandaşın tam bir emniyet içerisinde, huzurlu bir ortamda yaşaması için gayret sarf etmek olarak ifade edilmiştir. Programda, şark vilayetlerindeki bazı irticai faaliyetlerden sonra, şekavet hadiselerinin devam ettiği vurgulanmış ve bu hadiseleri, cumhuriyetin nimet ve ıslahatında hususi menfaatleri zarar gören kesimlerin çıkardığı belirtilmiştir. Bu konu ile ilgili ayrıca, devletin sınırları uluslar arası kaidelere göre sadece bir tarafın sükunu için değil; bölgenin emniyeti için nizam altına aldığı gerçeği belirtilmiştir. Şekavet hadiselerinde halkın cumhuriyeti muhafaza noktasında devlete destek olması, devletin bu gibi hadiselerin daima üstesinden gelmesi ve bu hadiselerle mücadele için ek bir özel kolluk kuvvete ihtiyaç duyulmaması, eşkıyanın behemahal devlete ram olacağının göstergesi olarak ifade edilmiştir. Şark vilayetlerinde huzursuzluğun baş gösterdiği kazalar Genç, Lice, Palu ve Hınıs şeklinde özetlenmiştir. Bunun dışında kalan şarkın diğer mahallerinde hükûmetin asayişi ve sükunu sağladığı, Takrir-i Sükun yetkisinin de hükûmeti bu mücadelede güçlendirdiği belirtilmiştir. Kaçakçılık ve her nevi suistimalata karşı hükûmetin mücadeleyi son aşamaya kadar artırmaya kararlı olduğundan hareketle, yüce Meclisten bu bağlamda tam desteğin devamı istenmiştir. Böylece hem emniyetin sağlanması, hem de hazinenin güçlü tutulması için bu desteğin mutlaka sürdürülmesinin önemi üzerinde durulmuştur[498].

[498] Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri, s. 92. Erdilek, s. 973. Ayrıca bkz. Tuncer **Özyer,** "Cumhuriyet Hükûmetleri Programlarında İç Güvenlik", *Türk İdare Dergisi*, S. 381, Aralık 1988, s. 205.

Şükrü Kaya Mecliste verdiği beyanatında şöyle demektedir:

> Atatürk devrinin ana vasıflarından biri, hariçte sulh, dahilde sükundur. Yüksek tedbirlerinizle ve büyük fedakarlıklarla elde edilen bu emniyet ve asayiş, milletin tekafüli umumisi altında muhafaza edilen bir emanettir. Bu emanete tecavüz edenler daima ve her yerde cumhuriyetin ciddi ve çetin çehresiyle ve metin ve kahir icraatıyla karşılaşmışlardır. Bu mütecavizlerden hiçbirinin cezasız kalmadığını söylemek çıplak bir hakikattir. Bundan sonra da her kimin tarafından her nerede ve her ne suretle olursa olsun böyle gafletlere düşeceklerin akıbeti böyle olacaktır[499].

Şükrü Kaya Mecliste yaptığı bu açıklamada daha önceden de belirtildiği gibi, hükûmetin 'hariçte sulhu, dâhilde ise sükunu' sağlamak için çaba harcadığını beyan etmiştir. Şükrü Kaya Meclisteki bu beyanatında emniyetin, asayişin ve huzurun sağlanması çerçevesinde otoriter bir devlet vurgusunu ön plana çıkartarak, Cumhuriyet kanunlarının ülke sathında egemen kılınacağını vurgulamıştır.

Kabinenin kurulmasından sonra Mecliste izahatta bulunan Başbakan İsmet İnönü, dâhili siyasetle ilgili şunları söylemiştir: "Memleket inkişafını, huzur ve emniyet içinde takip etmektedir. Cumhuriyetin serbest ve kudretli nizamı vatandaşın yaşayışını emniyet ve adalet içinde her engelden korumaktadır ve daima koruyacak kudrettedir[500]." diyerek iç güvenlik noktasında hükûmetin üzerine düşeni yaptığını ve bu bağlamda ciddi bir sorunun olmadığını belirtmiştir.

Başbakan İsmet İnönü 1 Kasım 1928'de gerçekleştirilen Harf İnkılabı'nın daha ilk günlerinde TBMM'de bu hususta verdiği beyanatında yurt sathında büyük bir okuma-yazma seferberliğinin başlatılacağından, 'Millet Mektepleri' ihdas edileceğinden ve halka evinin önünde ve işinin başında bu mektepler aracılığıyla okuma yazma öğretileceğinden bahsetmiştir[501].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da Harf İnkılabı'nın yurt genelinde idare reisleri, memurlar ve halk arasındaki etkisini Kayseri, Şebinkarahisar ve Sivas eksenindeki yurt gezisi sırasında tetkik ve tahkik ederek durumu Başvekil İsmet İnönü'ye arz etmiştir. Bu raporunda Şükrü Kaya, Harf İnkılabı'nın memurlar tarafından benimsendiğini ve uygulandığını; ancak halk arasında bu yönde tam bir uygulamanın olmadığını belirtmiştir. Şükrü Kaya bu raporunda yeni oluşturulan Millet Mektepleri'nin etkisinin zayıf kalmasından, yeni harfleri öğrenen halkın bunu tam tatbik etmemesinden, öğrendiklerini unutmaya yüz tutmalarından yakınmış ve halk arasında da münevver

---

[499] *TBMMZC*, D. 5, C. 16, s. 17.
[500] *TBMMZC*, D. 3, C. 12, s. 314.
[501] *TBMMZC*, D. 3, C. 5, s. 36.

tabakanın hala Arap harfleriyle yazışmasından duyduğu rahatsızlığı beyan etmiştir. Şükrü Kaya bu bağlamda yeni bir önlem alınarak derhal devreye konulmasının gerekliliğini de vurgulamıştır[502].

27 Eylül 1930 tarihinde kurulan V. İnönü Hükûmeti'nin açıkladığı programa göre dâhili siyaset; "Cumhuriyet icabatının mütemadi bir tekamül takip etmesi vatandaşın huzur ve emniyetinin, çalışmak ve inkişaf etmek gayelerinin engelden masun bulunmasını, vatanın ve milletin hars ve içtimai birliğinin muhafaza ve takviye edilmesidir[503]." şeklinde özetlenmiştir.

5 Mayıs 1931'de kurulan VI. İnönü Hükûmeti'nin dâhiliye politikasının temeli huzur ve emniyete dayandırılmıştır. Bu meyanda "Dâhili siyasette huzur ve emniyetin halelden masuniyeti esas vazifemizdir[504]." denilmiştir. Programa göre bu gayenin gerçekleştirilmesi ancak, Cumhuriyet kanunlarının geçerli kılınması ve tatbiki ile mümkündür. Cumhuriyetin feyizli inkişafı Büyük Millet Meclisi'nin kararlı ve azimli çalışmalarının semeresine bağlanmıştır. Ayrıca programda, anarşik cereyanlardan uzak bir şekilde vatandaşların haklarını ve hürriyetlerini temin eden bir hayat tarzının kuvvetli devlet otoritesi ve kuvvetli hükûmet ile kaim olabileceği anlayışı benimsenmiştir[505].

3 Mart 1935 tarihli VII. İnönü Hükûmeti dahili siyasetle ilgili kısa bir program açıklamıştır. Programda, "Biz inkılapların vücuda getirdiği yeni Türk cemiyetinin içeriden ve dışarıdan sulh ve emniyet içinde çalışıp ilerlemesini ve açılmasını amaç tutuyoruz. Sulhun ve huzurun bozulmadan kalacağına ve icabında, ehliyet ve refahın birinci şart olduğuna inanıyoruz[506]." denilmiştir.

1 Kasım 1937'de kurulan I. Bayar Hükûmeti'nin dâhili programı da özetle şu minvalde belirlenmiştir: Dâhili siyasette Türk Hükûmeti'nin ve milletinin ortak gayesi, milli ve ferdi faaliyetlerin her sahada devam ettirilmesidir. Atatürk'ün çağdaş medeniyet yolundaki bütün engellerin kaldırılacağı şeklindeki ifadesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin eşsiz istikrar ve güven kaynağı olmuştur. Yeni hükûmet iç güvenlikte Parti Programını temel miyar olarak kabul etmiş ve yurttaşların tam güvenliği ve huzuru için hükûmet

---

[502] *BCA*, 030. 10. 12. 73. 7, (21. 6.1929).
[503] Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri, s. 141. Erdilek, s. 974. Ayrıca bkz. Özyer, s. 205.
[504] Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri, s. 151.
[505] Erdilek, s. 975.
[506] Özyer, s. 206.

otoritesinin pekiştirilmesini elzem bir araç olarak benimsemiştir. Hükûmet programında ayrıca polis teşkilatındaki, jandarma üzerindeki planlama ve nüfus yazımı hakkındaki düzenlemelere devam edileceği vurgulanmıştır. Ayrıca göçmen ve iskân işlerindeki muntazam uygulamalara devam edileceği belirtilmiştir. Programda son olarak da ferdin emniyetinin kanunlar nezdinde tam olarak sağlandığı vurgulanmıştır[507].

Şükrü Kaya 1931'de çıktığı şark ve cenup vilayetlerinden döndükten sonra vilayetlere gönderdiği talimatnamede şunları söylemektedir:

> 1- Şark ve Cenup Vilayetlerinin bir kısmında son defa yaptığım seyahatte mali ve iktisadi kudretimizi günden güne artan bir tesirle eritmekte olan mühim ve hayati bir mesele ile karşılaştım. Bu mesele kaçakçılıktır.
>
> 2- Tetkikatım vazifedarların ve alelhusus idare reislerinin bu işe kafi derecede ehemmiyet vermediklerini göstermiştir.
>
> 3- Kaçakçılığın men ve takibi hakkındaki 1510 sayılı kanunun üçüncü ve müteakip maddeleriyle vilayetler idaresi kanununun 17, 20, 29, 35, 38, 44 ve 49. maddeleri idare amirlerini bu sahada da muvaffak olmak için kafi derecede salahiyetle teçhiz etmiştir. binaenaleyh kaçakçılığın takip ve meni için bir taraftan zabıta kuvvetlerini azami bir şekilde faaliyete sevk etmek, diğer taraftan da takip, tahkik, murakabe ve teftiş salahiyetlerini aleddevam istimal ederek vazifede memurların hassasiyet ve faaliyetlerini tahrik, murakabe ve icabında kanunun bahşettiği terkip ve tecziye salahiyetlerini kullanmak suretiyle milli iktisadiyatımız ve varlığımızda açılmakta ve büyümekte olan yarayı kapamak, idare amirlerinin hem milli ve hem de kanuni vazifeleridir.
>
> 4- Tetkikatım göstermiştir ki kaçak birinci derecede kasaba ve şehirlerde sermaye ve sarf membaı, kasaba ve şehirleri muhit köylerde gizli depolar bulunmaktadır. Bu nokta-i nazardan kasaba ve şehirlerde kaçakçılığı sanat edinen sermayedarlarla kaçak mal satanlar hakkında fasılasız ve şiddetli takibe geçilmelidir. Kaçak eşya deposu ve tevzi merkezi olduğu haber alınacak köylerin de sık sık taranması takipte esas olmalıdır. Kasaba ve şehirler mücadelesindeki muvaffakiyet kaçakçılığı yüzde seksen durduracaktır. Ayrıca otobüs ve otomobillerle diğer nakliye vasıtaları, kiracıları ve posta sürücüleri ve vasıtaları, askeri ve mülki bilumum resmi müessesat nakliyatını yapan vasıtalar çok sıkı bir murakabeye tabi tutulmalıdır[508].

Aynı tamimde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, kaçakçılığın önlenmesi için valilerden maiyetlerindeki memurlara sürekli kaçakçılığı yasaklayıcı tamim gönderilmesini istemektedir. Kaçakçılığın vatana ihanet ile eşdeğer olduğunu vurgulayan Şükrü Kaya, bu meyandaki mücadelede neşriyatın ve telkinatın önemli bir yer tuttuğunu belirtmiş ve gerekirse bu doğrultuda belediyelerden, heyet-i ihtiyarilerden, milli irfan teşekküllerinden ve özellikle tasarruf ve iktisat cemiyetlerinden ve muallimlerden istifade edilmesini telkin etmektedir.

---

[507] Erdilek, s. 976-977.
[508] *TİTE Arşivi*, K26G21B21001, (11.12.1931). Bkz. Ek- 42.

Bu sorunla mücadelede muvaffakiyetin ilk ve temel şartının, idare reislerinin mücadelenin başında yer almasına bağlı olduğunu ve bunların maiyetlerindeki memurlara örnek olmaları gerektiğini ifade eden Şükrü Kaya, kaçakçılıkla mücadele esnasında karşılaşılacak müşkülatın da derhal vekalete bildirilmesi talimatını vermektedir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ayrıca idare reislerinin kaçakçılıkla mücadele işlemlerini bizzat takip edeceğini ve buna göre onların başarılarının ortaya çıkacağını belirttikten sonra, görevini yapmayan memurların mülkiye müfettişlerince denetleneceğini ifade etmiştir. Kaçakçılıkla ilgili raporların aylık olarak Dâhiliye ve Maliye Vekaletlerine gönderilmesini ve Umumi Müfettişlik mıntıkasındaki bölgelerin de raporlarını Umumi Müfettişliğe vermelerini istemiştir[509].

Dâhiliye Vekaleti memlekette iç güvenliği sağlamak kabilinden, valilikler aracılığıyla gizli tarassut raporları düzenlenmesini istemiş ve bu işin büyük bir ketumiyet içerisinde yürütülmesi talimatını vermiştir. Dâhiliye Vekaleti'nin Kütahya Valiliği'ne gönderdiği zata mahsus telgrafta, "Mevcudiyetleri memleketimizin dâhili emniyetini ihlal edebilecek ve kendilerinden her ne suretle olursa olsun fenalık gelebilecek olan muzır eşhasın ciddi olarak takip ve tarassut ettirilmesi ve haklarında gizli tarassut raporlarının vekalete gönderilmesi[510]" gerektiği belirtilmiştir. Bu talimatta bazı idare reislerinin bu gizli tarassut raporlarını vekalete göndermekte biraz pasif kaldıkları, raporlar doldurulurken alelade bir takım kişilerin isimlerinin buraya kaydedildiği belirtilmiş ve idare amirlerinden bu hususta işlerini büyük bir gayret ve ciddiyetle yapmaları istenmiştir. Tarassut raporlarını illerde polis müdürlerinin, eğer müdür yoksa en büyük polis amirinin, kazalarda ise jandarma kumandanlarının tanzim etmesi istenmiş ve bu belgelerdeki bilgilerin doğruluğundan ya da yanlışlığından raporları hazırlayan kişilerin sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Tarassut edilen kişilerin kimlerle temas ettiği, kazancı ile sermayesi arasında münasebat bulunup bulunmadığı, ecnebilerle ve hariçteki hükûmet aleyhtarlarıyla münasebette bulunup bulunmadığı gibi bilgilerin ciddiyetle araştırılması ve raporların büyük bir intizamla hazırlanması istenmiştir. Ayrıca bu raporların üzerlerinde zata mahsustur ibaresi olduğu halde illerden valiler aracılığıyla Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'ne gönderilmesi istenmiştir[511].

---

[509] *TİTE Arşivi*, K26G21B21a001, (11.12. 1931). ve ayrıca bu talimata zeyl olarak valiliklere gönderilen diğer bir talimat için bkz. *TİTE Arşivi*, K26G21B21-1001, (11.12.1931).
[510] *TİTE Arşivi*, K27G134B13400, (29.04.1932).
[511] *TİTE Arşivi*, K27G134B134001, (29. 04. 1932).

Dâhiliye Vekaleti ülke içerisinde Cumhuriyet Hükûmeti'ne karşı girişilen illegal sol örgütlerle de mücadele edilmesi için valilere uyarılarda bulunmuş ve bu konuda özen gösterilmesini çeşitli talimatlarla vilayetlere bildirmiştir. Dâhiliye Vekaleti'nin memleketin işçisi yoğun olan yerlerinde komünistlerin propaganda ve nümayiş yapacağını ve buna karşı idare amirlerinin ivedilikle tedbir alması gerektiğini bildiren şifre telgrafı, komünist proleter yapılanmaya karşı hükûmetin aldığı tedbiri açıkça ortaya koymaktadır[512].

Dâhiliye Vekili 1932 Bütçesi münasebetiyle Mecliste verdiği bir beyanatta memlekette irtica ve muhtelif cürümler için bir kanun çıkarıldığını ve bu kanunun tatbiki için her vekaletin kendi bünyesinde teftiş mekanizmasını çalıştırması gerektiğini söylemiştir. Teftişlerin ya vekaletlerin uygun gördüğü mıntıkalarda yapılması gerektiğini, ya da şikayet üzerine gerçekleştirilmesi lüzumunu dile getiren Şükrü Kaya, bu beyanatında ayrıca irtica ile alakalı suçlardan dolayı kaç kişinin mahkemeye sevk edildiğini ve bu olaylarla ilgili toplam teftiş raporlarını il il açıklamıştır[513].

Dâhiliye Vekaleti sadece yurtiçindeki dernek ve cemiyetlerin hükûmet aleyhtarı, ya da cumhuriyet idaresi karşıtı fikir ve eylemleri ile değil; aynı zamanda yurt dışı mahreçli tehdit ve provokasyonlar ile mücadele ederek emniyetin teminini sağlama yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda konuyu daha anlaşılır hale getirmek bakımından, birkaç örnek vermek gerekmektedir.

Dâhiliye Vekaleti'nin Kütahya Valiliği'ne 'zata mahsus ve mühim' şeklinde gönderdiği şifrede şöyle denilmektedir:

> Avrupa'da ve hassaten Fransa'nın Paris ve Nis şehirlerinde mukim firari Çerkezler tarafından 'Vahdet' namıyla hafi bir cemiyetin teşkil edildiği, maksat ve gayelerinin memleketimizdeki Çerkezleri cumhuriyetimiz aleyhinde tahrik etmekten ibaret olduğu, başlarında Çerkez Rauf bulunduğu mensubininde Çerkez Şerif Paşazade Abdurrrahman, Kuşçubaşı Eşref ve Şahin beyzade Ahmet bulunduğu İstanbul, İzmir, Balıkesir ve Eskişehir'deki münevver Çerkezlerin bu cemiyetten malumatı olup ecnebi sefaretleri ve konsoloslukları vasıtasıyla muhaberelerini temin etmekte oldukları mevsukan haber alınmıştır. Bu hususta icap eden tahkikat ve tetkikatın esaslıca ve mahremane icrası ile beraber mezkur cemiyetle alakadar olmaları muhtemel görülen eşhasın ahval ve hareketlerinin kendilerine hissettirilmeksizin tarassutta bulundurulması ve gayet hassas davranıp istihsal edilecek ufak ve fakat esaslı malumatın hemen vekalete işarı rica olunur efendim[514].

---

[512] Dâhiliye Vekâleti'nden Kütahya Valiliği'ne gönderilen şifre telgrafta, komünist nümayişçilere karşı valilerin dikkatli ve uyanık olması, bu doğrultuda valiler tarafından gerekli ve yeterli önlemin alınması talimatı verilmiştir. Belgeden bu emrin aslında tüm vilayetlere gönderildiği de anlaşılmaktadır. Bu belge için bkz. *TİTE Arşivi*, K27G92B92001, (22. 04. 1931).
[513] Şükrü Kaya'nın bu beyanatı için bkz. Ergüven, s. 109.
[514] *TİTE Arşivi*, K27G87B87a001, (18. 03. 1931).

Bu belgede Vahdet adıyla bir Çerkez cemiyetinin, yurt dışından Türkiye'de yaşayan Çerkeş aydınlarla iletişim kurarak, Cumhuriyet aleyhinde propaganda yaptıkları ve amaçlarının Çerkezlere etnik bir aidiyet duygusu vurgusuyla, Cumhuriyet idaresine karşı esaslı bir muhalif grup oluşturmak olduğu ve devletin tezyif edilmesi amaçlandığı belirtilmiştir. Bu duruma karşı valilerin ve kaymakamların teyakkuzda olmaları yönünde gizli bir talimat, Kütahya Valiliği örneğinde olduğu gibi diğer idare reislerine de gönderilmiştir.

Yurtdışında kurulup memlekette zararlı eylem hazırlığında olan cemiyetlerin oluşturdukları tertipler, Dâhiliye Vekaleti'nin istihbarat birimlerine yansımış, bu planlara ve oluşumlara karşı muhtelif önlemler alınmıştır. Örneğin memlekette yüksek devlet ricaline karşı suikast yapmak üzere, Beyrut'ta bir toplantı yapılmış ve tertip içinde Ermeni Taşnak Cemiyeti mensupları, Hoybun Cemiyeti üyeleri ve Hilafet Komitesi müntesipleri yer almıştır. Suikastları gerçekleştirmek için memleket içinde Çerkezlerden müteşekkil bir taşeron grup tutulmuştur. Valiliklere Dâhiliye Vekaleti'nce gönderilen şifrede bu hususta tetikte olunması ve önlem alınması talimatı verilmiştir[515].

Aynı muhtevada Dâhiliye Vekaleti'nin valiliklere gönderdiği diğer bir şifre telgrafta, Taşnak Komitesi'nin Paris ve Suriye merkezlerinde büyük bir hareketin gözlendiği belirtilmiş ve bu merkezlerde düzenlenen toplantılarda, memleketin önde gelen ricaline karşı suikast tertibinin anlaşıldığı belirtilmiştir. Bu nevinden durumlara karşı hariçten gelen Ermenilerin sıkı bir şekilde takip edilmesi, tüccar ve komisyoncu Ermenilerin şüphe uyandıran faaliyetlerinin murakabe edilmesi konusunda, Dâhiliye Vekaleti tarafından valiliklere bir talimatname gönderilmiştir[516]. Dâhiliye Vekaleti bir başka talimatında, son zamanlarda yabancı memleketlerde siyasi cinayetlerin artması üzerine memlekete giriş yapan yabancıların pasaportlarının iyiden iyiye kontrol edilmesi ve memlekete gelen yabancıların niçin ve hangi maksatla geldiklerinin detaylıca araştırılması için idare amirlerini teyakkuzda olmaları bakımından uyarmıştır[517].

Atatürk döneminde Ermeni komiteleri ile ayrılıkçı Kürt grupların birlikte, memleketin asayiş ve emniyetini zayıflatmak maksadıyla giriştikleri eylemler de yakından takip edilmiş ve bu mesele ile ilgili Hariciye ve Dâhiliye Vekaletleri gerekli önlemleri

---

[515] Bu hususu Dâhiliye Vekâleti bir şifre ile Kütahya Valiliği'ne bildirmiştir. *TİTE Arşivi*, K27G105B105001 ve K27G105B105001-1001, (11. 10. 1930).
[516] *TİTE Arşivi*, K276126B126001, (15. 03. 1932).
[517] *TİTE Arşivi*, K27G143B143001, (22. 07. 1932).

almışlardır. Aynen Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi, azınlık faaliyetlerinin Cumhuriyetin ilk yıllarında da Türk milletine ve devletine karşı yurt içinde ve dışında çeşitli ad ve ittifaklarla devam ettiği gözlenmiştir. Bu çerçevede 1 Nisan 1929'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla Riyaset-i Cumhur Umumi Kâtipliği Cânib-i Alisine gönderilen gizli yazıda, Elaziz'de Fransız, Alman papazlarıyla, Diyarbakır ve Harput papazlarının ortak olarak kullandıkları St. Antoine Kilisesi ve Mektebi'nde ibadet yerlerinin tahta döşeme altlarında muhtelif silahların, mermilerin, bombaların vesair savaş araç ve edevatının bulunduğu bildirilmiştir. Şubat 1931'de Halep Konsolosluğu'ndan önce Hariciye Nezareti'ne sonra da Dâhiliye Vekaleti'ne bildirilen ve oradan da Riyaset-i Cumhur Umumi Kâtipliği'ne gönderilen yazılarda da 1927 yılında Ermeniler ve Kürtlerin ortak olarak kurduğu bölücü, ayrılıkçı 'Hoyboun Independence' cemiyeti üyeleri ile Taşnak mensuplarının Van cenahından Türkiye'ye saldırmak için gece gündüz toplandıkları bildirilmiştir. 7 Ağustos 1931'de Beyrut Başkonsolosluğu'ndan alınıp Dâhiliye Vekaleti tarafından da Riyaset-i Cumhur Umumi Kâtipliği'ne gönderilen raporda da Taşnak ve Hoybun Cemiyetlerinin İsmet Paşa'ya ve Atatürk'e karşı bir suikast tertibi içinde oldukları bildirilmiştir. 15 Ekim 1937 tarihinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla, Riyaset-i Cumhur Umumi Kâtipliği'ne gönderilen yazıda da Irak'ın Zaho kazasından Türkiye'ye külliyetli miktarda silah ve cephane geçirildiği ve bunların Kürt Hoybun Cemiyeti adına Ermeniler tarafından tedarik edildiği bildirilmiştir[518].

1932 yılı bütçesi münasebetiyle TBMM'de yaptığı konuşmada Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, hükûmetin dahili politikalarının serencamını özetlerken, çetelerle mücadele hakkında da çok önemli bilgiler vermiştir. Şükrü Kaya bu konuşmasında, hükûmetin çetelerle mücadele için evvela bir 'Tecili Takibat Kanunu' çıkardığını belirtmiştir. Bu kanun sayesinde doğudan ve güneyden birçok aşiretin hükûmete bağlılık bildirdiğini ve dağlardan inerek sadık bir vatandaş konumuna geldiğini söyleyen Şükrü Kaya, bu çerçevede hükûmet otoritesine boyun eğmeyenlerle de amansız bir mücadele yürütüldüğünü vurgulamıştır. Şükrü Kaya'nın belirttiğine göre bu çetelerden amansız olanları Yado, Seyit Resul, Şeyh Zahir'dir ve bunlar kolluk kuvvetlerinin göz açtırmayan takibi ve tazyikatı sonucunda imha edilmişlerdir. 1930'da yapılan Ağrı Dağı Harekatı'nın amillerinin 1932'de tamamen imha edildiğini de anlatan Şükrü Kaya; Sait

[518] Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden temin edilen bu belgeler için bkz. Azmi **Süslü**, "Atatürk ve Azınlıklar", *http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=228*, s. 6-7. (26.05.2011).

Aziz ve Diyarbekir çetelerine mensup bir çok eşkıyanın bertaraf edildiğini de ifade etmiştir. Dâhiliye Vekili ayrıca bu çetelerden bir kaçının daha takip edildiğini ve bunların imhasıyla da doğuda ve güneyde tam sükunun sağlanacağını beyan etmiştir[519].

Dâhiliye Vekaleti'nin aylık mecmuası olan İdare Dergisi'nin, Cumhuriyetin 15. Yıldönümü Münasebetiyle yayınladığı fevkalade nüshada, memleket asayişinin Cumhuriyet devrinden önceki hali öz bir şekilde belirtilmiştir[520].

Cumhuriyetin ilan edildiği tarih olan 29 Ekim 1923'te 'İzale-i Şekavet Kanunu' çıkarılmıştır. Bu kanunun vazı, Cumhuriyet idaresinin memleketin sükunu ve emniyeti için inisiyatifi ele alacağını ve bundan sonra hükûmet otoritesinin memleketin her yerinde tesis edileceğini göstermiştir. Bu kanun sonrasında zabıta kuvvetleri, özellikle şarkta sayıları 80'i bulan ve azaları da yaklaşık 1840 kişi olan eşkıya çetelerini çökertmiştir. Bunun bir semeresi olarak Van, Ağrı, Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Erzurum, Erzincan, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Tokat, Cebelibereket, Kırşehir, Aksaray, Konya, Kayseri, Ankara, Burdur, Denizli, Muğla, Antalya, Isparta ve Afyonkarahisar havalisindeki çeteler tenkil edilmiştir.

Cumhuriyet idaresi bir yandan eşkıya çeteleri ile, diğer yandan da diğer suç ve suçlularla mücadele etmiştir. Cumhuriyet zabıtasının bu dönemde laisizmi korumakla önemli bir görev üstlendiği belirtilen bu 15 yılın değerlendirmesinde, rejimin ve inkılapların ana vasıflarına karşı bir aksülamelin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Bu tarz aksülamel hareket ve eylemler irticai olaylar olarak ifade edilmiştir. Tarikat-ı Salahiyye Cemiyeti, Şark isyanı (Şeyh Sait isyanı), Şapka İktisasına karşı eylemler, Menemen olayı, İzmir Suikastı tertibi ve Arapça Ezan teşebbüsleri bunlar arasında sayılmıştır. Ayrıca Dâhiliye Vekaleti'nin komünizm ideolojisi ile her sahada ortaya koyduğu mücadele değerlendirilmiştir. Dâhiliye Vekaleti'nin, şarkta meydana gelen isyanlardan

---

[519] Ergüven, s. 110-111.

[520] Memleketin asayişinin Cumhuriyet devrinden evvelki haline umumi bir bakış: "Harbi umumi bitmişti. Osmanlı Devleti muharebeden mağlup, Türk milleti de yorgun ve fakir bir halde çıktı. Memleketin her tarafı birer yangın yeri idi. Ağır şartlı bir mütarekename imzalanmış, İtilaf Devletleri Anadolu'nun mühim şehirlerini işgal eylemişlerdi. Birbirini takip eden harplerin itiyadi hale getirdiği eşkıya çeteleri, eli silahlı kaçaklar her tarafta faaliyet gösteriyorlardı. Memlekette dahili asayiş yok denecek bir vaziyette idi, yollar geçilmez olmuştu. Köylerde ve dağlarda değil, şehirlerde bile emniyet yoktu. Anadolu'da azaları mühim bir yekûn tutan çeteler, çekirge gibi vatanın dört bucağını istila etmiş, rahat nefes almanın imkanı kalmamıştı. Zabıta, bu hava içinde halkı değil elindeki silahı bile muhafazada müşkülat çekiyordu." Mütareke devri ve cumhuriyetin devraldığı asayiş ve emniyet mirası değerlendirmesi için bkz. İdare, S. 127, 29 Ekim 1938, s. 12.

özellikle Dersim'e karşı yapılan hareketteki kararlılığı, ayrıntılı olarak vurgulanmıştır[521].

1937 yılında TBMM'de genel dâhiliye politikalarının genel bir değerlendirmesini yapan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Türkiye'nin dâhilinde vekâlet olarak alınan tedbirlerle huzurun ve emniyetin teessüs edildiğini ve Türk hudutlarının da büyük ölçüde güvenlik içinde bulundurulduğunu vurgulamıştır. Dâhiliye Vekili bu beyanatında da Yado, Ado, Seyidhan ve Alican gibi soyguncu çetelerinin son ferdine kadar etkisiz hale getirildiğini söylemiştir. Dâhiliye Vekili 1936 yılının sonlarına doğru, Suriye hududundan sızarak Türkiye'ye giren çetelerin esasen Suriye tarafından bir tertiple Türkiye'ye gönderildiklerini beyan etmiş ve uluslar arası bir cürmü meşhut mahkemesi olsaydı bu eşkıyanın buralarda mahkum edilmesi için Türk Hükûmeti'nin elinde yeteri kadar delilin mevcut olduğunu savunmuştur. Suriye sınırının 800 kilometrelik bir alanı kapsadığını ve bu sınırın bir çok zorlukları ihtiva ettiğini belirten Şükrü Kaya, TBMM Hükûmeti'nin kurulduğu günden beri Suriye'deki mandater hükûmetle çeşitli güvenlik mukaveleleri imzaladığını; ancak bu ahitlerin Suriye'deki mahalli memurların istismarı sonucunda tam olarak uygulanmadığını ve bunun sonucunda da Türkiye'nin güneyinde çetecilik faaliyetlerinin baş gösterdiğini belirtmiştir. 1937'de Hatay davasının yoğun olarak gündemi meşgul ettiği bir devirde, Suriye tarafından bilinçli ve kasıtlı eylemlerin provoke edildiğini ifade eden Dâhiliye Vekili, bu siyasetle Türkiye'yi Hatay davasında yıpratmak isteyen dış mihraklara seslenerek Türkiye'nin Hatay'dan asla vazgeçmeyeceğini ilan etmiştir. Türkiye'nin güney ve doğusunda baş gösteren çetecilik faaliyetleri ile hükûmetin mücadelesini Meclise detaylarıyla anlatan Şükrü Kaya, şöyle demiştir:

> Birinci Umumi Müfettişlik dahilinde halk umumiyetle Cumhuriyetin tesis ettiği asayiş ve nizam politikasına candan taraftardır. Çeteleri ve çete efradını takip müfrezelerimizle birlikte imha etmektedirler. Huzur ve refah içinde çalışan bu vatandaşları sürprizlerden korumak için vaziyeti takviye etmeye karar verdik. Normal idare ve umumi jandarma tedbirlerinden başka hususi tedbirler de aldık. Bir fırkamızı ihtiyat efradıyla yüksek mevcuda iblağ ederek muhtemel hadisata takaddüm ve tefevvuk etmenin faydalı olacağına karar verdik. Bu maksatla bir hafta evvel celbettiğimiz ihtiyat efradı mahallerine vasıl olmuş ve askeri vaziyet ehemmiyetli surette takviye edilmiş bulunuyor. İhtiyat erbabının böyle mahdut bir sahada celbedilmesi esbabını izah ederken aldığımız tedbirlerin mahiyetinden Büyük Millet Meclisi huzurunda memleketi açık bir surette haberdar etmiş oluyoruz. Bazı haberlere göre cenup hududumuzun öte tarafında diğer çeteler de hazırlanmış ve hazırlanmaktadır. Büyük Millet Meclisi'ne ve büyük milletimize emniyetle ifade edebilirim ki, hazırlıkların ve hadiselerin mahiyeti ne olursa olsun vaziyet tamamıyla devlet kuvvetlerinin hâkimiyeti altındadır. Gayri tabii bir hududun arizi ve tabii kolaylıklarından istifade ederek içeriye girebilenlerden birçoğu tekrar Suriye'ye sığınmak fırsat

[521] İdare, S. 127, 29 Ekim 1938, s. 16-24.

> ve imkanını bulamamışlardır. Cumhuriyetin huzuru içinde kanun ve medeniyet şartlarına uygun olarak bu günün ve yarının müreffeh hayatını kazanmaya çalışan vatandaşlarımızın haklı olarak ve hak olarak istedikleri himaye ve emniyet şartlarının tamamıyla mevcut ve müesses olduğunu söyleyebilirim[522].

Cumhuriyet devrinde İskân işlerinin yürütülmesinden Dâhiliye Vekaleti sorumlu tutulmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Osmanlı devrinde (II. Meşrutiyet dönemi) İttihatçı hükûmetlerde İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü ve daha sonra genel müdürü olarak görev yaptığından, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek mübadelelerin uygulanmasında, gerek ülke içindeki demografik hareketlerde titiz bir çalışma yürütmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi İskân Kanunu'nun çıkarılmasında ve uygulanmasında Dâhiliye Vekaleti'nin ve bizzat Şükrü Kaya'nın önemli bir rolü olmuştur. Çıkarılan bu İskân Kanunu ile Cumhuriyet Hükûmeti'nin uygulamaya koyduğu mübadele, muhaceret ve iskân işlemlerine büyük bir işlerlik kazandırılmıştır. Bu meyanda 1934'te Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Refik Şevket Bey'in takririne cevap olarak muhacirler hakkında tafsilatlı bir açıklamada bulunmuştur. Bu beyanatında Şükrü Kaya şunları ifade etmiştir:

> 1923 tarihinden 1933 tarihine kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin miktarı mübadil olarak 99.709 evde 379.943 kişidir. Muhacirlerin miktarı yani mübadele mıntıkası haricinden gelenlerin miktarı 58.027 evde 248.362'dir. Bunun yekunu ev olarak 157.736 nüfus olarak da 628.305'tir. Bunlara 107.564 ev, 16.315 arsa, 15.201 dükkan, 6.230.971 dönüm arazi verilmiştir. Mübadillere ayrıca kanun mucibince verilen muhtelif renkli bonolar bunun haricindedir. Bu bonoların yekunu da altı milyon lira tutar. Ondan sonra, 1 Haziran 1933'ten 1 Haziran 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin miktarı üç bin on sekiz evde 15.319 nüfustur. Bunların 337 evde 1373 nüfus Yugoslavya'dan, 906 evde 4743 nüfusu Bulgaristan'dan, 749 evde 4284 nüfusu Rusya'dan, 47 evde 325 nüfus Suriye'den, 52 evde 252 nüfus adalardan, 230 evde 1112 nüfus İran'dan, beş evde 9 nüfus Garbi Trakya'dan gelmişler, 1345 evde 6397 nüfus Trakya'ya, sekiz evde 24 nüfus Elaziz'e, üç evde 15 nüfus Diyarbekir'e, 1461 evde 8881 nüfus muhtelif vilayetlere yerleştirilmiş, bir evde iki nüfus serbest olarak kalmışlardır. 1 Haziran 1934 tarihinden 1 Kasım 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin yekunu ise 3149 evde 11.924 nüfustur[523].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya bu beyanatında cumhuriyetin ilanından itibaren Türkiye'ye giriş yapan mübadil ve muhacirlerin nerelere ve ne şekilde yerleştirildiklerini izah etmiştir. Muhacirlere 1505 Numaralı Kanuna göre emval-i metrukeden toprak verildiğini belirten Şükrü Kaya, bunun dışında onlara vekâlet nezaretinde hükûmet olarak ev, arsa ve dükkan temininin yanı sıra bono verildiğini de beyan etmiştir.

17 Kasım 1934 tarihli Işık 'İzmir' gazetesinden Rusçuklu Fahri imzasıyla kaleme alınan bir yazıda, TBMM'de Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'in muhacirlerle ilgili izahına binaen, "Şükrü Kaya Bey verdiği cevapla, bir taraftan memleketimiz umumi efkarını

---

[522] *TBMMZC*, D. 5, C. 16, s. 17-18.

[523] Bu beyanat için bkz. Ayın Tarihi, S. 12, Kasım 1934, s. 29-30 ve ayrıca bkz. İdare, S. 81, Aralık 1934, s. 1975-1977.

aydınlatırken, diğer taraftan da Türkiye Hükûmeti'nin ve ulusumuzun bu işteki düşüncelerini bütün cihana yaydı[524]." diyerek muhacirlerin sosyo-ekonomik olanaklarının geliştirilmesinden duyulan memnuniyeti ifade etmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın TBMM'de 1935'te verdiği başka bir beyanatta da iskân işlerinin umumi hatlarını ifade ettiğini görmekteyiz. Bu beyanatında da 1923'ten itibaren mübadele ile hız kazanan iskân işlerini rakamlar vererek açıklayan Şükrü Kaya, devletin özellikle 1934'te iskân işlerine büyük bir tahsisat ayırdığını ve bu çerçevede mübadillerin ve muhacirlerin yaşam seviyelerinin yükseltildiğini vurgulamaktadır[525].

14 Kasım 1934 tarihli bir başka köşe yazısında da muhaceret işleriyle ilgili, Türk soydaşların yabancı memleketlerden getirilmesinin ve Türk bayrağı altında toplanmasının ehemmiyeti üzerinde durulmuştur. Ancak muhacirlerin yurda getirilmesinden ziyade, onlara sosyal ve ekonomik anlamda bir refah ortamının sunulması işinin gerekliliğinden ve güçlüğünden bahsedilen yazıda, Türk Hükûmeti'nin mübadillerin ve muhacirlerin yurda yerleştirilmesi ve onlara iyi bir yaşam ortamı hazırlanması konusunda üzerine düşen vazifeyi yaptığı vurgulanmıştır. Bu yazıda nüfus bir memleketin en büyük serveti olarak telakki edilmiş; Türk nüfusunun Türkiye'de büyük bir yoğunluğa ulaşması için büyük bir gayret sarf edilmesinin gerekliliği üzerinde de durulmuştur[526].

1934'te Trakya'da yaşayan Yahudilerle Türkler arasında, Yahudilerin köylülerle olan ticaretine müstenit ortaya çıkan murabaha (faiz) alımı, ciddi bir meseleye dönüşmüş ve bunun sonucunda da bölgede Yahudilere karşı bir eylem baş göstermiştir. Dönemin basınında Trakya'daki bu toplumsal sorunla ilgili, önemli tespitlerde bulunulmuştur. 9 Temmuz 1934 tarihinde Zaman gazetesinin editoryal bir yazısında, Yahudi vatandaşlar eğer bölgede gayr-i kanuni tarzda bir toplumsal baskıya maruz kaldılarsa, bunun derhal emniyet birimlerine ve kanuni mercilere şikayet edilmesi salık verilmiştir. Ancak bu yazıda Yahudilere, iktisadi münasebetlerde Türklerle yaşadıkları sorunlar bağlamında uyarılar yapılmıştır. Yani yazıda, üstü örtülü olarak Yahudilerin murabahacı ve tefeci bir temayül göstermemeleri ve bu eksende davranmamaları öğütlenmiştir. 16 Temmuz 1934'te Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi Bey de aynı konu ekseninde Yahudilerin saf köylü ile ticari münasebetlerinin murabahanın bütün şekillerini doğurduğunu ve

[524] Ayın Tarihi, S. 12, Kasım 1934, s. 64.
[525] Şükrü Kaya'nın bu beyanatı için bkz. Ayın Tarihi, S. 24, Kasım 1935, s. 29-32.
[526] Ahmet Şükrü, "Muhaceret işleri", *Milliyet*, 14 T.S (Kasım) 1934. Bu yazı için ayrıca bkz. Ayın Tarihi, S. 12, Kasım 1934, s. 65.

neticede halkın Yahudi aleyhtarlığını bu gelişmelerin tetiklediğini vurgulamıştır. Yunus Nadi yazısında, Yahudilerin asırlarca Türklerle beraber yaşamasına rağmen dil ve kültür açısından Türk kültüründen uzak kalmasını bu olayların alevlenmesinde önemli bir etken olarak zikretmiştir. Ona göre Trakya'daki bu olayların nedeni ve kökeni anti-semitiktir. Halkın kendi arasındaki bir meseleyi kendisinin halletmeye çalışmasını eleştiren Yunus Nadi, Teşkilat-ı Esasiye'ye göre devlet otoritesinin tecelli edeceği makamın TBMM olduğunu hatırlatmıştır. 18 Temmuz 1934'te Vakit'teki köşesinde Hükûmetin Beyannamesi ve Yahudi Meselesi'ni dile getiren Sadri Etem de Hıristiyanların yaşama hakkı tanımadığı Yahudilere Türklerin hoşgörüyle kucak açtığını, Türkiye'de hiçbir şekilde bir Yahudi sorununun olmadığını belirtmiştir. Sadri Etem, Başvekil İsmet Bey'in Büyük Millet Meclisi'nde Yahudileri gözeten ve onları saldırılara karşı koruyan beyannamesi ile Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Trakya seyahatinin bu sorunu çözmek için oldukça önemli manevralar olduğunu ileri sürmüştür. Sadri Etem'in belirttiğine göre, Batı basını Yahudilere karşı başlatılan bu toplumsal tazyiki, yeni çıkarılan İskân Kanunu'nun Türkleştirme vurgusuna bağlamışlardır. Sadri Ethem yazısında tarihsel somut örneklerle ve çıkarımlarla Türkiye'de bir Yahudi sorunun olamayacağı gerçeğini vurgulamıştır. Ayrıca Etem yazısında, Türkiye'de son zamanlarda meydana gelen hadiselerin, kökü dışarıda olan bazı cereyanların halk arasındaki hissi davranışla birleşerek meydana geldiğini ve bunun da hükûmetin kararlı tutumu ile izale edildiğini belirtmiştir[527].

2.5.1. Çeşitli Derneklerin Kapatılması

Türkiye'de tek parti yönetiminin kurulması sürecinde, hükûmetin basın üzerindeki denetiminden sonra yurt genelinde faaliyetlerini sürdüren derneklerin ve cemiyetlerin susturulması, tasfiye edilmesi ya da tamamen kapatılması politikası izlenmiştir. Bu doğrultuda 1931'de Türk Ocakları'nın kapanmasıyla başlayan süreç, 1935 yılına değin birçok derneğin ya da cemiyetin sonunu hazırlamış, tek parti yönetiminin baskısı ile bu dernekler birer birer kapanmak/kapatılmak zorunda kalmıştır[528]. Bu derneklerin başlıcaları Türk Ocakları, Gazeteciler Cemiyeti, İhtiyar Subaylar Cemiyeti, Muallimler Birliği, Türk Kadınlar Birliği ve Mason Locaları olarak belirtilebilir[529]. Bunlar arasında

[527] Bu konudaki yazılar için bkz. Ayın Tarihi, S. 8, Ağustos 1934, s. 78-81.
[528] Hakkı **Uyar**, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, II. Baskı, İstanbul Nisan 1999, s. 321.
[529] Yetkin, Türkiye'de Tek Parti, s. 62. Uyar, Tek Parti Dönemi, s. 321.

kapatılması ile ilgili en fazla tartışma konusu yapılanlar da, 'Türk Ocakları ve Mason Locaları' olarak ifade edilebilir.

2.5.1.1. Türk Ocakları'nın Kapatılması ve CHF'ye Devri

II. Meşrutiyet devrinde 1911 yılında kurulmasına rağmen, tüzüğünün birinci maddesinde kuruluş tarihi 12 Mart 1912 olarak belirtilen Türk Ocakları Türk milliyetçiliğini yaymak gayesiyle faaliyette bulunmuş ve Mehmet Emin, Yusuf Akçuraoğlu, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi, Ziya Gökalp, Halide Edip gibi meşhur aydınları bünyesinde toplayan önemli bir kuruluş olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da etkin olarak faaliyetlerini ifa eden kuruluşun, Şeyh Sait isyanı sonucunda hükûmet nezdinde değeri ve önemi artmıştır. Türk Ocakları, inkılapların halka anlatılması, halkın tenvir edilmesi ve irticaa teslim edilmemesi gibi amaçları gerçekleştirmeyi ilke edinen bir kuruluştur[530].

Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan inkılaplarla ve Cumhuriyet rejimi ile uyum sağlayamayan ve barışık olmayan İttihatçılar, 1926 Suikastı davaları çerçevesinde İzmir İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği kararla tasfiye edilmiştir. Bir kısım İttihatçı ise bu gelişmelerden sonra Kemalist rejimle uyum içinde yollarına devam etmiştir. Bu süreçte Türk Ocakları, Nisan 1927 tarihli Dördüncü Büyük Kurultay'da aldığı bir kararla, devlet işlerinde CHF ile beraber olduğunu kabul etmiş ve bunu yeni tüzüğüne eklemiştir[531]. Aynı yıl CHF'nin Büyük Kurultayı'nda ise, Türk Ocaklarını yakından ilgilendiren 40. madde kabul edilerek, bu kuruluş açıkça CHF'nin murakabesi ve denetimi altına alınmıştır[532].

---

[530] Esat **Öz**, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, I. Basım, Ankara Ocak 1992, s. 108-109. Ayrıca Türk Ocakları aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir kültür kuruluşu olarak çalışmış ve cumhuriyetin ilk yıllarında da bu bağdan tam kopmadan/kopamadan faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu konuda bkz. Hakkı **Uyar**, *Mahmut Esat Bozkurt*, Büke Yayınları, I. Basım, İstanbul Kasım 2000, s. 60.
Atatürk 1925 yılında1925 Şeyh Sait isyanının cumhuriyet orduları tarafından bastırılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirirken aynı zamanda, Türk Ocakları'nın inkılapların halka benimsetilmesi işinde önemli bir ihtiyaca cevap verdiğini de ifade etmiştir. Atatürk'ün Türk Ocakları'na hitaben yaptığı konuşma şu şekildedir: "Bu gibi ictimai ocaklar hep garp memleketlerinde tekasüf etmiştir. Şimdi Şark, bu boşluğun cezasını çekmektedir. Türk Cumhuriyeti'nin istinadı hep ocaklara istinat etmektedir. Şarktaki harekat çok mesut bir netice vererek bitmiştir. Bu sefer ki cidal bir mefkure harbi olarak tanınacaktır. Türk tarihinde askerlerimiz, ilk defa olarak mefkureleri uğrunda asil bir maksatla harp etmiş bulunuyorlar. Askerlerimiz, ayakları altında bir metre irtifaında kar, çamur bulunmasına rağmen hasımlarına karşı koşa koşa, sevine sevine gidip harp etmişlerdir." Atatürk'ün bu nutku için bkz. Vakit, 28 Nisan 1925, s. 1, Ayrıca bkz. Atatürk'ün Söylev Demeçleri, C. II, s. 215.

[531] Uyar, Mahmut Esat, s. 61.

[532] 1927'de CHF'nin II. Büyük Kurultayı'nda tartışmalı bir şekilde kabul edilen 40. maddeye göre, "Ülkedeki, siyasi, idari, içtimai, iktisadi, kültürel ve benzeri bütün örgütlerin yönetim kurullarına girecek olanların adaylıklarının fırka müfettişlerince tasvip olunduktan sonra ilan olunacağı belirtilmektedir."

"Ocak yasasındaki değişiklik, CHF ile özellikle fikri planda bir dayanışmayı ve özdeşliği getirirken, CHF tüzüğündeki düzenleme doğrudan idari denetimi de getirmiştir[533]."

Mete Tunçay'a göre Atatürk, bu 'Türkçü Yuvayı' kendisine muhalif görmüş ve bir kısmını bölerek etkisiz hale getirmeyi ve bir kısmını da tamamen kendisine bağlamayı tasarlamıştır. SCF'nin kapatılması sonrasında çıktığı yurt gezisi dönüşünde Atatürk, 'Halkevlerinin' kurulacağı beyanatını vermiş ve bu gelişmeden iki hafta sonra da dönemin basınında Türk Ocaklarının infisah edileceği yazılmıştır[534].

Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın değişmez genel başkanı olan Cumhurbaşkanı ve milli şef Atatürk 1931'deki bir söylevinde, derneklerin kapatılacağının ya da milli bir gaye ile hepsinin bir çatı altında birleştirileceğinin işaretini vermiştir. Bu söylevinde Atatürk şöyle demektedir:

> Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir. memleketin ve İnkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Teessüs tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sebketmiş olan Türk Ocakları'nın aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla bütün manasıyla yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm. Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir[535].

Atatürk'ün bu söylevi derinlemesine irdelendiğinde, dar anlamda yakın bir zamanda Türk Ocakları üzerinde bir tasfiye yapılacağı anlaşılmaktadır. Ancak bu ifadelerden genel olarak ülkedeki derneklerin bir çatı altında (CHF bünyesinde) toplanması için önemli bir adımın atılacağı gerçeği de çıkarılmaktadır.

Ocakların kapatılması ile ilgili Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre, Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Bey'in, ocakların tarihi görevini ve rolünü ifa

---

Madde ile ilgili söz alan Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Bey, parti müfettişlerinin üye olacak kişileri yeterince tanıyamayacağını ileri sürmüş ve CHF'nin ülkedeki dernekler ve cemiyetler üzerinde sadece genel bir denetim yetkisinin olmasını talep etmiş; ancak Kurultayda Hamdullah Suphi'nin bu istekleri reddedilmiştir. Tuncay **Dursun**, *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I. Baskı, Ankara 2002, s. 20-21.

[533] Ocaklar üzerinde denetim gitgide artmış ve 1928 Nisanında toplanan Ocak kongresinde genel merkez heyeti listesi Atatürk'ün tespit ettiği bir komisyon tarafından hazırlanmış ve bu adaylar seçilmişlerdir. Bu konuda bkz. Öz, s. 109.

[534] Mete **Tunçay**, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 4. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mart 2005, s. 306.

[535] Atatürk'ün Ruşen Eşref Bey'e verdiği bu beyanat için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, s. 131. Atatürk'ün Türk Ocakları'nın niçin kapatılacağına dair bu beyanatı için bkz. Cumhuriyet, 25 Mart 1931, s. 1.

ettiği şeklinde bir düşünceye sahip olduğu belirtilmiştir. Aynı haberde ocakların inkılaplar muvacehesinde tarihi rolünü tamamladığı ve bundan sonra ocaklardan bir istifadenin söz konusu olamayacağı belirtilmiş ve ocaklara ait tüm mal, eşya vb. demirbaşın CHF'ye ve binalarının da Halkevlerine nakledilmesinin kararlaştırılacağı bilgisi aktarılmıştır. Haberde yine aynı doğrultuda, ocakların büyük bir infisah yaşaması ve faşist örgütleri andırır bir gençlik teşkilatının olmasının yanı sıra ülkenin bir çok yerinde şubelerinin varlığı bu kapatmanın gerekçeleri olarak sıralanmıştır[536].

Türk Ocakları Kurultayı'nın toplanması öncesinde, Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi ile Cumhurbaşkanı Atatürk ocakların geleceğinin ne olacağı konusunda, Çankaya Köşkü'nde uzun bir müzakerede bulunmuşlardır. Bu toplantıda ocakların durumunu görüşmek üzere yapılacak içtima için toplantı gerekçesini de açıklayan bir davetiye gönderilmesi, toplantının bir gün sürmesi ve kararın ivedilikle alınması, ocakların feshi ile birlikte bu teşkilatın tamamen CHF'ye devredilmesi, bu kuruluşun feshedilmesinden sonra fırkanın bir hars şubesi olarak çalışması, ocakların merkez ve idare heyetinin bulunmaması ve Fırka Hars Şubesi mesai tarzının fırkaca tayin edilmesi gibi çok önemli kararlar alınmıştır[537].

Bu gelişmeler Türk Ocakları'nın kapatılması için emrin Atatürk'ten geldiğini ortaya koymaktadır. Sonuçta 10 Nisan 1931'de toplanan Ocak Kurultayında, Merkez Heyetinin raporu dinlendikten sonra, raporun incelenmesi için birisi 'Raporları Tetkik', diğeri ise 'Hesapları Tetkik' olmak üzere iki 'Encümen' oluşturulmuştur. Reşit Galip, Hakkı Tarık, Dr. Fuat, Necip Ali ve Mükerrem Beylerden oluşan birinci kurulun kurultaya sundukları öneri, oybirliğiyle kabul edilerek ocaklar kapatılmış ve ocakların tüm mal varlığı da CHF'ye devredilmiştir. Merkez Heyeti kurultaya sunduğu bu raporunda özetle, son zamanlarda ülkede cereyan eden SCF denemesi ve hemen akabindeki Menemen hadisesini işaret ederek, inkılap kuvvetlerinin bu türden saldırılara karşı tevhit ve tanzim edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Bu raporda ayrıca Atatürk'ün fırkayı, milliyetperver ve cumhuriyetçi genç kadrolarla güçlendirmek azminde olduğu da belirtilmiştir[538].

Daha sonra da Raporları Tetkik Encümeninin mazbatası müzakere edilmiştir. Bu mazbatada Türk Ocakları'nın kapatılmasının lüzumu şu ifadelerle açıklanmıştır:

---

[536] Cumhuriyet, 20 Mart 1931, s. 1.
[537] Cumhuriyet, 25 Mart 1931, s. 1.
[538] Yetkin, Türkiye'de Tek Parti, s. 52-53.

> Milli Reis tarafından gelen ve kurultayın fevkalade olarak toplanmasına esasi sebep olan davete şükranla hitap edilmesini heyeti umumiyenize teklife karar vermiştir. Büyük Reisin bu arzularının vücut bulması için can atmayı biz yasamızın kağıt üzerinde çizdiği değil, Türk gönüllerine yazdığı mefkurenin tahakkukuna doğru atılmış en kuvvetli adımlardan biri sayarız. Kanun mucibince kurultayımız Türk Ocakları'nın feshine karar verebilir. Ve yine salahiyetli olan bu kurultayın kabul edeceği bu karar ile bütün Türk Ocakları ve merkez heyetinin hükmi şahsiyetinde toplanan bütün haklar ve vecibeleri CHF'nin hükmi şahsiyetine nakil ve dercedilmiş olur[539].

Bu görüşmelerden sonra 10 Nisan 1931 günü Türk Ocakları son kurultayında oy birliği ile kapatılmış ve tüm hakları ile taşınır ve taşınmaz malları CHF'ye devredilmiştir. Üyelerinin de fırkanın belirleyeceği usul-i daire çerçevesinde milli mefkure ve ülkü yolunda CHF içerisinde çalışacakları belirtilmiştir[540]. Hamdullah Suphi Bey de bir tasfiye sonrasında Bükreş'e orta elçi olarak atanmış ve uzun bir süre ülkeden uzaklaştırılmıştır[541].

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na göre, Türk Ocakları'nın ifa ettiği tarihsel misyonun tamamını artık CHF yerine getirmiştir ve bu yüzden Türk Ocakları, eski dinamizmini yitirmiş vaziyettedir. Türk Ocakları'nın kuruluşundan beri milliyetperverane bir şekilde güttüğü siyasi, iktisadi, içtimai ve kültürel gayelerin gerçekleşmesi yolunda, CHF sistemli bir programla çalışmış ve ocakların bu doğrultudaki çalışmaları da sönükleşmiştir. Yani bu yüzden Türk Ocakları asli vazifesinden git gide uzaklaşmış, üyesi bulunan gençler de bu ocaklarda işsiz bir şekilde zaman harcamışlardır. CHF Türk Ocakları'nı kendi bünyesine almakla, onlara esasta bir dinamizm kazandırmıştır[542].

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Ocakları'nda İtalya'daki Mussolini yönetimini methetmesi ve inkılaplara karşı eylem içinde olanlara karşı izlenecek faşist gençlik örgütlenmesi modelinden bahsetmesi, 'ocaklar gayesinden bir sapmaya-bozulmaya sürüklenmiştir' iddialarıyla paralellik arz etmektedir[543].

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in davranışlarından dolayı, Atatürk ile anlaşmazlıkları aslında 1924'teki bir olayda kendisini göstermiş; ancak Atatürk belki de konjonktürün tam uygun olmayışından dolayı bu olayın üzerine gitmek istememiştir. 1924'te Büyük

---

[539] Cumhuriyet, 11 Nisan 1931, s. 1.

[540] Cumhuriyet, 11 Nisan 1931, s. 1. ve ayrıca bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 12 Nisan 1931, s. 1. Ayrıca bkz. Şerafettin **Turan**, *Türk Devrim Tarihi-III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu İkinci Bölüm (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara Temmuz 1996, s. 81-86.

[541] Uyar, Mahmut Esat, s. 61. Ayrıca bkz. Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti, s. 308.

[542] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Türk Ocağı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Nisan 1931, s. 1.

[543] Hamdullah Suphi'nin Türk Yurdu dergisinde ocaklarla ilgili konuşması için bkz. Yetkin, Türkiye'de Tek Parti, s. 59. Hamdullah Suphi İtalya'daki faşist yönetimin milliyetperver ve vatanperver bir idare olduğunu, Türk Ocakları'nın da büyük ölçüde bu tarikata benzer gayelere hizmet ettiğini belirtmektedir. Hamdullah Suphi'nin Türk Yurdu'nda yayınlanan bu yazısı için bkz. Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti, s. 307.

Millet Meclisi Muhafız Kıtası'ndan birkaç subayın, Türk Ocağı'na üye olmak için başvurmaları sonrasında, Ocakların genel başkanı Hamdullah Suphi Bey, bu kişilerin ırk bakımından öz Türk olup olmadıklarının tahkikatını yaptırma talimatı vermiştir. Bu haber her biri İstiklal Savaşı'nda düşmanla mücadele etmiş subaylar tarafından duyulunca, büyük bir tepkiyle karşılanmış ve bu durumla ilgili Atatürk de bilgilendirilmiştir. Hasan Rıza Soyak'a göre bu olaydan sonra Atatürk, Türk Ocakları üzerinde ehemmiyetle durmaya başlamış, 1931 yılında da bu kurumun artık işlevini yitirdiğine kani olmuş ve SCF deneyiminde ortaya çıkan durumları dikkate alarak inkılap için bütün kuvvetleri bir çatı altında toplamaya karar vermiştir. Ocakların Halk Fırkası'na devri konusunda, CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in isteği de sonuçta gerçekleşmiştir[544].

Sosyalist cenahın keskin kalemlerinden Zekeriya Sertel, Yunan Başbakanı Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti sırasında, konuk başbakanın şerefine verilen suvareye davet edilmiştir. Suvare Ankara'daki Türk Ocağı'nda verilmiş ve buraya resmi bir davetli olarak katılan Sertel, Hamdullah Suphi'nin 'suvareye niçin katıldın' şeklindeki sert tepkisiyle karşılaşmış ve o da bu olayı Son Posta Gazetesi'ndeki köşesine taşımıştır. Sertel bu yazısında Hamdullah Suphi'yi Türk Ocağı binasını kendi binasıymış gibi kullanmakla ve gençleri modası geçmiş Turancılık ve Pan-Türkist düşüncelerle kandırmakla suçlamıştır. Sertel ayrıca, Hamdullah Suphi'nin ideolojisinin Atatürk'ün benimsediği anti-emperyalist ve rasyonel Türk ulusçuluğu ile çeliştiğini belirtmiştir. Zekeriya Sertel bu olaydan kısa bir süre sonra, Atatürk'ün Türk Ocakları'nın kapatılmasındaki kararlılığını ortaya koyduğunu ve Hamdullah Suphi'nin de hak ettiği cezayı bulduğunu ifade etmiştir[545].

Sonuçta Türk Ocakları'nın kapatılması, dönemin siyasal konjonktürü iyi değerlendirildiğinde tek parti yönetiminin pekiştirilmesi ile yakından ilgilidir. Tek parti yönetimi, bütün dernek ve cemiyetleri kendi murakabesi ve kontrolüne alarak, muhalif kanatları ya kendi bünyesine katma; ya da tamamen ortadan kaldırma politikasını izlemiştir. Tek parti yönetim anlayışının zamanla parti-devlet bütünleşmesine doğru gitmesi ve parti devleti anlayışını yerleştirmeye çalışması, derneklerin kapatılma sürecini hızlandırmıştır. Bu çerçevede Türk Ocakları'nın git gide CHF dışında bir görüntü oluşturması ve üyelerinin çoğunun SCF deneyimi sırasında bu yeni fırkayı

[544] Soyak, s. 454-455.
[545] Sertel, Hatırladıklarım, s. 180-181.

desteklemesi, Türkçülük görüşünün giderek faşizmden esinlenerek ırkçılığa dönüşmesi ve Pan-Türkist söylemlerin ocaklarda ağır basması, bu köklü teşkilatın sonunu hazırlamıştır[546].

2.5.1.2. Mason Cemiyetlerinin Kapatılması ya da Uyku Devrine Girmesi

Cumhuriyetin ilanından sonra, Türkiye'de bulunan mason derneklerine karşı ve masonluk aleyhine faaliyetler, 1927 yılında başlamıştır. Celil Layiktez'e göre, dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt ile CHF Genel Sekreteri Recep Peker mason olmak üzere İstanbul'daki Necat Locası'na[547] müracaat etmişler; ancak bu müracaatları bir süre geciktirilmiş ve daha sonra da reddedilmiştir. Mahmut Esat Bey de bunun üzerine alkollü bir vaziyetteyken, İzmir'de bulunan Zühal Locası'nın camlarına ateş etmiştir. Bu olay polis tarafından kapatılmış; fakat bu bağlamda dedikodular bir süre devam etmiş ve masonluk aleyhinde neşriyat başlatılmıştır. Türk Ocakları merkez kongresinde, 'Gayrı milli bir müesseseye mensup zevatın, milli Türk Ocakları'na intisabı' hakkında bir takrir hazırlanmış ve bunun üzerine Dr. Tevfik Remzi ile Mehmet Emin Beyler takrir sahibi Burhanettin Bey'i (Burhanettin Bey daha sonradan mason olmuştur) ikna ederek takriri geri aldırmışlardır. Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Bey ocak merkez binasının açılışında masonluğun toplulukları kendisine çektiğinden yakınmıştır. Bu olaylar üzerine basında masonluğa karşı şiddetli bir muhalefet ve taarruz başlamıştır[548].

---

[546] Öz, s. 110. Yine aynı doğrultudaki yorumlar için bkz. Yetkin, Türkiye'de Tek Parti, s. 63. "SCF'nin kurulması ile birlikte birçok Türk Ocakları üyesinin de partiye yazıldıkları ve örgütte görev aldıkları görülür. Bu gelişim özellikle CHF yayın organlarında yer alan haberler ve yazılardan da açıkça anlaşılır. SCF'nin kapatılmasından sonra, Türk Ocakları bu nedenle, CHF çevrelerinin hedefi durumuna gelecektir. Bu durum, belli bir ölçüde, SCF'nin kimi merkez ve yerel kurucularının ve kimi mebuslarının Türk Ocakları ile olan ilişkisinden kaynaklanıyordu. Gerçekten de Ağaoğlu Ahmet'in, Dr. Reşit Galip'in ve Mehmet Emin Yurdakul'un Türk Ocakları'nda yöneticilik yapmış olduklarına değinmiş bulunuyorum. SCF eski Kars İl Ocağı Başkanı Cihangiroğlu İbrahim Aydın da eski ve koyu bir Türkçüydü. SCF siyasal yaşama atıldığı günlerde de Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti'nin başkanı Mehmet Emin olduğu gibi Ağaoğlu Ahmet de bu heyetin üyelerindendi." Bu bilgi için bkz. Çetin **Yetkin**, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, II. Basım, İstanbul Eylül 1997, s. 117.

[547] Uyar, Mahmut Esat, s. 63. Ayrıca H. Uyar bu eserinde Mahmut Esat Bey'in parti grubunda masonluk aleyhinde bir soru önergesi verdiğini ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da masonluğun yasalara aykırı bir teşkilat olmadığını dile getirdiğini belirtmektedir.

[548] Celil **Layiktez**, *Türkiye'de Masonluk Tarihi*, C. I, Yenilik Basımevi, İstanbul 1999, s. 162-163.

Layiktez'in burada ileri sürdüğü Mahmut Esat Bey'in mason olmak için locaya yaptığı başvurunun doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Mahmut Esat Bey'in bu yöndeki iddiaları bir yazısında reddettiği bilinmektedir[549].

1931'de Türk Ocakları'nın kapatılarak mal varlığının CHF'ye devrinden sonra, CHF içerisinde ve TBMM'de de mason milletvekilleri ile olmayanlar arasında ciddi boyutta bir tartışma baş göstermiştir. Bu tartışmanın körüklenmesinde Türk İnkılabı'nın önde gelen renkli simalarından, devrimin meşhur teorisyenlerinden ve Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Mahmut Esat Bozkurt Bey'in basında masonluğa karşı başlattığı kampanyanın büyük bir etkisi olmuştur. Mahmut Esat Bey, Türk Ocakları'nın bir müntesibi ve müdavimi olarak bu kuruluşun kapatılması ile birlikte, masonluk gibi bir teşkilatın çoktan kapatılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre masonluk kökü dışarıda olan, Türk İnkılabı'na ve milliyetçiliğine karşı, emperyalist ve enternasyonalist (beynelmilelci) bir örgüttür. Bu yüzden bu örgütlere derhal son verilmeliydi[550].

Mahmut Esat Bozkurt Ekim 1931'de masonluğa karşı İzmir basınından büyük bir savaş başlatmış ve bu tartışmalar daha sonra ülke gündemine taşınmıştır. 8 Ekim 1931 tarihli Anadolu gazetesinde Mahmut Esat Bey, masonluğun milliyetçilik düşmanı bir örgüt olduğunu serdetmiş; buna karşı da Dr. Nahit Bey, Hizmet gazetesinde Mahmut Esat Bey'in büyük bir yanılgı içinde olduğunu belirtmiş ve Mahmut Esat ile Dr. Nahit'in karşılıklı polemikleri ile tartışma alevlenmeye başlamıştır. 11 Ekim 1931'de Anadolu Gazetesi'nde Dr. Nahit Bey'e cevaben yazdığı yazıda Mahmut Esat Bey, Casus Lawrens Ağa Han'ın da masonluğa katılabileceğini belirterek, milliyetçi kimliğe sahip kişilerin böyle cemiyetlere girmesinin mümkün olamayacağını ileri sürmüştür. Mahmut Esat'ın bu masonluk aleyhtarı yazılarına karşı M. Kemal Bey, Hizmet gazetesinde Mahmut Esat'ın köklü bir mason düşmanı olduğunu belirterek, masonluğun milliyetçi

---

[549] Mahmut Esat Bey, 18 Ekim 1931 günü Anadolu Gazetesi'nde çıkan yazısında, kendisi hakkında ileri sürülen masonluğa müracaat ettiği ve kabul edilmediği gibi iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir. Bu bilgi için bkz. Ergün **Aybars**, "Mahmut Esat Bey ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, C. II, Yıl 1994-1995, s. 249. Mahmut Esat Bozkurt'un ve Recep Peker'in masonluğa dahil edilmeyişlerinden dolayı masonluğa savaş açtıkları yönündeki bazı masonların eserlerinde yer alan iddiaların pek de gerçeği yansıtmadığını açıklayan Orhan Koloğlu, eserinde bunu şu şekilde ifade etmektedir: "Bazı mason yazarlar, parti örgütlenmesi içinde birinci derecede etkinliğe sahip olan Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Katibi Recep Peker'in, mason olmak için yaptığı başvuruya yanıtın geciktirilmesi üzerine düşmanlığa giriştiğini ileri sürüyorlar. Olaya ait bir belge –Mahmut Esat'a isnat edilen olay gibi- bulunamadığına göre bu sav bize fazla tutarlı görünmüyor. Gerektiğinde yüksek mevkideki kişilere büyük üstatlık önerenlerin devlete hâkim bir partinin en öndeki kişisini hafife almaları akla yakın gelmiyor." Bu makul akıl yürütme için bkz. Orhan **Koloğlu**, *Cumhuriyet Dönemi Masonlar*, Pozitif Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Ekim 2004, s. 57-58.

[550] Uyar, Mahmut Esat, s. 62-63.

ve halkçı olduğunu savunmuş ve Türk milletinin bu teşkilatı kaldırmayacağı iddiasında bulunmuştur. Çünkü M. Kemal Bey'e göre bu teşkilat, Türk milletinin yükselmesini esas gaye ittihaz etmiştir. Masonluk ile ilgili İzmir basınında başlayan bu savaş, aslında derneklerin birer birer Tek Parti idaresine ya da CHF otoritesine alındığı bu kritik süreçte, Atatürk dâhil birçok devlet ileri geleninin de gündemini oluşturmuştur. Ancak bu tartışmanın hemen sonrasında masonluğun yasaklanması ya da kapatılması ile ilgili her hangi bir karar alınmamış olması, Türk Ocakları'nın kapatılmasının üzerinden yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen mason derneklerinin hala serbestçe faaliyetlerde bulunması ve 1932'de İstanbul'da uluslar arası masonluk konvanının toplanması gibi gelişmeler, Mahmut Esat Bey'i kızdırmış ve Mahmut Esat Bey Anadolu gazetesi aracılığıyla masonlara karşı Ekim 1932'de yeniden bir fikri taarruz başlatmıştır[551]. Bu yazılarında da Mahmut Esat Bey, daha önceki yazılarında olduğu gibi Türkiye'nin gerçek sahibinin öz Türkler olduğu temasını işlemiş ve bir Rum'la bir İngiliz'in ve bir Türk'ün kardeşliğinin mümkün olabilirliğini iddia eden masonluğun, aldatmacadan başka bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir. Tabii ki masonlar da Hizmet gazetesinde aynı üslupla Mahmut Esat Bey'e cevap vermişler ve karşılıklı polemikler devam etmiştir[552].

Masonluk ile ilgili bu tartışmalarda, gerek basın kanalıyla gerekse de fırka ve Meclis toplantılarında anti-mason cenahın başını, sabık Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt ile, fırka örgütlenmesinin belki de en etkin adamı Recep Peker çekmiştir. Öte yandan Atatürk'ün yanında, Fırka içinde ve kabinede çok etkin isimler mason teşkilatlarına üye olarak faaliyetlerde bulunmuşlar ve tartışmanın diğer bir cenahında da onlar yer almışlardır. Atatürk'e yakın olan fırkada ve hükûmette etkin rol alan meşhur masonlardan bazıları şunlardır:

Ali Fethi Okyar, Hüseyin Rauf Orbay, İbrahim Refet Bele, Kâzım Özalp, Mustafa Abdulhalık Renda, Hasan Hüsnü Saka, Şükrü Kaya, Bekir Sami Kunduh, Tevfik Rüştü Aras, Rıza Nur, Adnan Adıvar, İbrahim Refik Saydam, Reşit Galip, Hasan Ali Yücel, Cevat Abbas Gürer, Yunus Nadi, Ahmet Ağaoğlu, Nevzat Tandoğan, Necip Ali Küçüka, Mim Kemal Öke, Mehmet Cemil Uybadin, Mustafa Necati[553].

---

[551] Aybars, "Mahmut Esat Bey…", s. 253.
[552] Aybars, "Mahmut Esat Bey…", s. 245-259.
[553] Cumhuriyet devrinin önde gelen bu tanınmış mason simalarının kısa biyografileri için bkz. Emre **Avşar**, *Cumhuriyeti Kuran Masonlar*, Nokta Kitap, I. Baskı, İstanbul 2007, s. 107-176. Ayrıca aynı

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 1929 yılında Eski ve Kabul Edilmiş İskoç Riti'ne[554] bağlı meşhur bir mason olarak 33. dereceye yükselmiş; Masonluk Yüksek Şurası'nın üyeliğini yapmış ve masonluk içerisindeki bu payeye göre genel müfettiş sıfatını da kazanmıştır[555].

CHP içinde ve Mecliste masonluk üzerine bu tartışmaların yoğunlaştığı bu dönemde, Mayıs 1935'te Ankara'da Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı toplanmış ve dernekleri de yakından alakadar eden 69. madde bu kurultayda kabul edilerek parti programına alınmıştır. Bu maddede şöyle denilmiştir: "Arsıulusal ergelerle cemiyet yapılamayacağı gibi, kökü yurt dışında olan cemiyetler kurmak da yasak olacaktır[556]."

Masonlar ve onların karşıtları arasında süregelen bu tartışmalar, ülke gündemini meşgul ederken Atatürk, zamanın mason büyük üstadı Mim Kemal Öke'yi yanına çağırtmış, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın da bulunduğu bu görüşmede Mim Kemal Bey ile Atatürk masonluk üzerine bir müzakerede bulunmuşlardır. Sonuçta derneklerin kapatıldığı ve CHP otoritesine alındığı bir ortamda, Atatürk mason olan ve onların karşısında bulunanların tartışmalarına son vermek amacıyla, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'yı bir yasaya gerek olmadan masonluk faaliyetlerinin durdurulması ve mason cemiyetlerinin kapatılması konusunda görevlendirmiştir[557]. Bu talimat üzerine Şükrü Kaya mason arkadaşlarına, cemiyetin kapatılmasının daha doğru olacağını telkin etmiş; masonluk başkası tarafından kapatılmadan ve bununla ilgili bir kanun çıkarılmadan

---

eserin 102. ve 103. sayfalarında Cumhuriyet döneminin önde gelen devlet adamları bahsinde de aynı isimler zikredilmiştir. Şükrü Kaya'nın mason oluşuyla ilgili bir başka önemli bilgi de mason üstatlarından Kemalettin Apak'ın masonluğun kapatılması ya da uyku devrine girmesi ile ilgili eserinde yaptığı açıklamada mevcuttur. Kemalettin **Apak**, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul 1958, s. 162. Ayrıca bkz. Layiktez, s. 164. Yine şu eserde aynı minvalde veri mevcuttur: Ahmet **Akkan**, "Türkiye'deki Masonluk Tarihinde İbret Alınması İcap Eden Bir Dönem (1930-1935)", *Mimar Sinan*, S. 87, Mart 1993, s. 20. Ayrıca masonların kurduğu şu internet sitesinde de önemli veriler mevcuttur. http://www.mason.org.tr/unlu/html. (11.11.2010)

[554] Layiktez, s. 164.

[555] İlhami **Soysal**, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Derin Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2004, s. 247.

[556] CHP Programı, s. 51.

[557] M. Raif **Ogan**, *Türkiye'deki Masonluk*, Işıl Matbaası, İstanbul 1951, s. 15.
Aslında masonluk ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bu evrede CHP içerisindeki masonluk aleyhtarı milletvekillerinden bir kısmının masonluğun kapatılması ile ilgili bir yasa tasarısı hazırladığı bilinmekteydi. Bu gelişme karşısında mason bakanlar ve milletvekilleri kanun ile kapatılmadan en az zararla mason derneklerini koruyalım tarzda bir hamleyle masonluğun uyku devresine girmesinin yolunu açmış oldular. Bu konuda bkz. Hakkı **Uyar**, "Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)", *http://kisi.dev.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar.htm (8.11.2009)*, s. 10.

mason cemiyetler, yönetici üyelerinin istekleri ile kapatılmıştır ya da masonların bizzat kendi deyimleriyle 'uyku devrine' girmiştir[558].

Masonluğun kapatılması sürecindeki gelişmeleri incelemek, konunun açıklığa kavuşturulması açısından elzem gözükmektedir. 1935 yılının Ekim ayında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın isteği üzerine o zamanın Hâkim Büyük Amiri İsmail Hurşit, Büyük Üstad Muhittin Osman Omay ve Fuat Süreyya Paşa ile Muhip Nihad Kuran Ankara'ya gelmişler; Ankara'da bulunan masonlardan Devlet Şurası Başkanı Mustafa Reşit Mimaroğlu, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ve Milletvekili Rasim Ferit Beyler de bu heyete katılmışlardır[559].

Bu heyet toplantısında kendisi de 33. dereceden mason olan Şükrü Kaya, mason yöneticilere masonluk faaliyetlerinin sonlandırılması çerçevesinde şu gerekçeli açıklamada bulunmuştur:

> Masonluğun istihdaf eylediği sosyal ve kültürel faaliyetlerin bir müddetten beri Halkevleri ve Halk Odaları tarafından yapılmakta olduğu göz önünde tutularak, Masonluğun artık faaliyetini tatil etmesi lazım geldiğine partice karar verilmiş olduğunu ve hükûmetin de bu kararı tatbik mevkiine koymak zorunda olduğunu bildirmiştir[560].

Bu toplantıda İstanbul'dan gelen Masonlar, Cemiyetler Kanunu'na göre teşekkül etmiş bu cemiyetin kapatılması kararının verilebilmesi için genel bir kongre düzenlenmesi gerektiğinden söz etmişler ve Dâhiliye Vekili'nin cemiyetin tüm mallarının Halkevlerine aktarılması mecburiyetini dile getirmesi üzerine de aynı gerekçeyle bunun kendilerinin tasarrufunda olmamasından hareketle, bu karara direnmeye çalışmışlardır. Ancak Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya umumi heyetin toplantıya çağrılmasını uygun bulmamış, kararın derhal bu toplantıda alınması gerektiğini vurgulamış ve bununla ilgili ayrı bir kanun çıkarılmasına lüzum kalmamasını belirtmiştir. Bu durum karşısında da İstanbul'dan gelen mason üyeler, genel kongrenin toplanması işinin pek de mümkün olmadığına kanaat getirmişler ve mason cemiyetlerinin tatili anlamına gelen bildiriyi 9 Ekim 1935'te imzalayarak Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya vermişlerdir[561].

10 Ekim 1935 tarihli Anadolu Ajansı'na verilen bu bildiride şöyle denilmiştir:

> Ankara 9 (A.A)- Mesul ve Maruf imzalar altında ajansımıza verilmiştir: Türk Mason Cemiyeti, memleketimizin sosyal tekamülünü ve günden güne artan muazzam terakkilerini nazarı itibara alarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hâkim olan demokratik ve cidden laik prensiplerin tatbikatından doğan iyilikleri müşahede ederek faaliyetine –bu hususta hiçbir kanun olmaksızın-

[558] Layiktez, s. 164
[559] Layiktez, s. 164.
[560] Apak, s. 162-163.
[561] Apak, s. 163.

> nihayet vermeyi ve bütün mallarını memleketin sosyal ve kültürel kalkınmasına çalışan Halkevlerine teberruu muvafık görülmüştür[562].

14 Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesinde de 'Türkiye Mason Locaları bir emirle kapatıldı' başlıklı bir haber yayınlanmıştır. Bu haberde Mason Locaları'nın, İçişleri Bakanlığının emri doğrultusunda kapatıldığı belirtilmiştir. Habere göre Türkiye Üstadı azamı Yüksek Maşrığı toplantıya çağırmış ve Üstadı azam Muhittin Osman Omay, yüksek makamdan aldığı emir üzerine mason localarını kapadığını arkadaşlarına bildirmiştir. Bu çerçevede Bursa, Ankara, İzmir, Edirne, Muğla, Gazi Antep, Adana ve diğer yerlerde bulunan localar kapanmış ve bunların emlaki hükûmete nakledilmiştir. Türkiye'de bulunan localar, son zamanlarda yurtdışı maşrıklığına değil de Türkiye'de faaliyette bulunan Türk maşrıklığına dahil edilmişti. Bu kararla Rusya, İtalya ve Almanya'dan sonra Türkiye'deki masonluk da tatil edilmiştir. Bu haberde ayrıca, masonluğun kapatılmasında son parti programında geçen kökü dışarıda olan cemiyetlerin faaliyetlerine son verileceğine dair 69. maddenin etkili olduğu belirtilmiş ve masonluğun ilerici, laik, çağdaş değerleri benimseyen ve bağnazlığa karşı bir teşekkül olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu nedenledir ki masonluğa karşı yapılan neşriyatta da, milliyetperver olmayan ve dinsiz gibi yakıştırmaların yapıldığı belirtilen yazıda, masonluğun Türkiye'deki kısa teşekkül tarihinden bahsedilmiştir[563].

Bu haberin yazılış biçimine ve yorumlarına bakılırsa, haberi kaleme alanın Masonluk ilkelerini ve teşkilatını bilen ya da mason olan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Gazetenin mesul müdürü Yunus Nadi Bey olduğuna göre, bu haberin muhtemelen onun tarafından tanzim edildiği gibi bir çıkarım yanlış olmasa gerektir. Ayrıca bu haberde yer alan üst makam, Cumhurbaşkanı Atatürk'e işaret etmektedir ve haber de büyük olasılıkla gerçekleri yansıtmaktadır. Ayrıca haberde birkaç da yanlış bulunmaktadır. Yalnız bu habere istinaden Fransa'da yayınlanan 'L'İllustration'da Türk Hükûmeti'nin bir yasa ile masonluğu yasakladığı ve mallarına el koyduğu yazılmıştır. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı Türkiye'deki masonlara bir buyruk vermiştir. Sonuçta Fransa'daki bu dergiye Türkiye'deki masonlar tarafından bir yazı gönderilmiş; işin aslının o şekilde

[562] Soysal, s. 307.
[563] Cumhuriyet, 14 Ekim 1935, s. 1 ve 3.

olmadığı, mason localarının kendi kendini feshettiği ve cemiyetin mal varlığının da bu doğrultuda Halkevlerine devredildiği belirtilmiştir[564].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Mason Cemiyetlerin kapatılması ile ilgili bir başka beyanatında ise; "Türk Masonları kendi ideallerinin hükûmetin esas programında dahil olduğunu görerek, kendi kendilerini feshetmişlerdir. Hükûmetin bu iş üzerinde hiçbir teşebbüsü ve alakası yoktur[565]." şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Şükrü Kaya'nın bu açıklamasının tam tersine Ahmet Akkan, mason teşkilatlarının kapatılmasının 1935'te zoraki bir emirle olduğunu ileri sürmektedir. Akkan'a göre, bu kapatma eylemi 1935'te sadece Mason derneklerine karşı değil; diğer birçok cemiyete karşı da uygulanmıştır. Bu fesih kararı genel kurulca yapılmadığından ve bir kanuna müstenit olmadığından, bu süreç mason dernekleri açısından bir köklü kapatma değil, bir uyku devri olmuştur[566].

Masonluğun Atatürk'ün gözetiminde ve denetiminde kapatılmasında[567] ya da uyku devrine girmesinde, birden çok neden göze çarpmaktadır. Ünlü Masonlardan Kamalettin Apak bu nedenleri şu şekilde belirtmektedir:

> Halk tabakaları ve mutaassıp zümreler arasında Masonluğun esası ve hedefi hakkında öteden beri mevcut yanlış ve uydurma telakkiler ve telkinler, diktatoryal ve totaliter zihniyetli bazı yabancı memleketlerdeki komünist ve faşist rejimlerin, o zamanlar takip ettikleri Masonluk aleyhtarı politikanın serpintilerinden alınan ilhamlar, bir kısım gazete ve mecmualarda sürüm ve kazanç vasıtası sayılarak hurafelendirilmiş şekilde Masonluğa mütedair yapılan demagojik yayınlar gibi bir sürü dış tesirler vardı. Bu tesirlerin yanında kuru ve sert bir realistlik zihniyetiyle ideale kıymet vermeyip Masonluğu artık cazibesini kaybetmiş ve rolünü bitirmiş bir tarihi müessese saymak, bunun neticesi olarak masonluğa karşı gittikçe artan bir alakasızlık ve devamsızlık göstermek, şahsi bazı meseleleri masonik sahaya da intikal ettirmek ve nihayet cezri bir tasfiye lüzumuna kanaat getirerek vaki olacak bir kapanıştan ileride daha canlı ve imanlı bir kalkınma için faydalanmayı düşünmek gibi bir takım iç tesir ve amiller de mevcuttu. Bunların

---

[564] Soysal, s. 311.
[565] Apak, s. 164.
[566] Akkan, s. 21. Bu konuda Layiktez'in açıklamaları da şöyledir: "Olay bir cemiyetin feshedilmesi değil, faaliyetini durdurmasıdır. Derneğin umumi heyetçe alınan bir kararla feshedilmemiş olması, olayın fesih değil idarecilerce görülen bir faaliyet tatili olduğu ve derneğin tüzel kişiliğinin sona ermediği bir gerçektir. Danıştay daireleri genel kurulu 9 Mart 1951 tarih ve 176 sayılı ve Yargıtay 1. Hukuk Dairesi kararları ile İstanbul, Ankara ve İzmir lokallerimiz geri alınabilmiş ve böylece kapatma olayı söz konusu ise bunun gayri kanuni olduğu, mahkeme kararlarıyla tespit edilmiştir." Layiktez, s. 167.
[567] Atatürk'ün de doktoru olan ünlü mason üstatlarından Mim Kemal Öke Atatürk ile Masonluk üzerine yaptığı teatiyi Atatürk'ün ölümü üzerine açıklamıştır. Bu yazısında Mim Kemal Bey, Masonluğun kapatılmasında Atatürk'ün isteğinin etkin bir rol oynadığından bahsetmektedir. Ayrıca Masonların Atatürk'e de masonluk teklifinde bulundukları bir gerçektir. Atatürk bu teklifi 'Ben başkalarının prensiplerine tabi olmam, kendi ilkelerime bağlı hareket ederim' mealindeki bir sözle reddetmiştir. Atatürk'e göre madem masonlar halkçıdır, laiktir ve milliyetçidir o zaman bu kuruma ne ihtiyaç vardır, bu kurumun o zaman hikmet-i vücudu nedir? Atatürk'ün mason cemiyetlerinin kapatılması ile ilgili görüşleri için bkz. Mim Kemal **Öke**, "Ulu Atamızın Son Günleri", *Yedigün*, S. 303, 27 Aralık 1938, s. 10.

> hepsinin bir araya gelişi, sütunlarımızın muvakkaten dahi olsa yıkılmasını kolaylaştırmış bulunuyordu[568].

Kemalettin Apak'ın belirttiği bu nedenler içinde en dikkat çekeni, Mason cemiyetlerinin Türkiye'de dumura uğraması üzerine adeta yeniden bir diriliş umuduyla kendi derneklerini kendilerinin feshetmiş olmaları gibi bir ifadedir. Bu açıklama dönemin Tek Parti anlayışının etkisi, denetimi ve gözetimi altındaki bir anlamda zorunlu kapanış eylemini, biraz hafifletme girişimi ya da olayı açıklarken Masonlar açısından bir başka bahane mekanizmasını çalıştırma gayreti olarak yorumlanmalıdır. Kemalettin Apak ayrıca totaliter ülkelerde masonluğun kapatılmasından, CHP içerisindeki ideologların etkilendiğinden bahisle konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım aslında faşist İtalya modelinde olduğu gibi Masonlarla hükûmetin yaşadığı bir çatışmanın Türkiye'de var olduğu anlamına gelmemelidir. Masonluğun Türkiye'de yasaklanması, CHP bünyesinde bütün güçleri toplayarak, muhalefet oluşumunu kısıtlayıcı bir Tek Parti idaresi kurma anlayışıyla açıklanmalıdır. Türkiye'de totaliter rejimlerdeki anti-mason yapı oluşmadığı gibi, Atatürk'ün yakın çevresindeki birçok Mason devlet adamının bu cemiyetin kapatılmasından sonraki süreçte de onun etkin kilit adamları arasında yer almaları bu durumu kanıtlamaktadır.

Layiktez ise eserinde, masonluğun kapatılması ile ilgili belli başlı nedenlerin kritiğini yapmaktadır. Laktiyez'e göre bu nedenler kesin belgeleri olmamak kaydıyla, tarihi tanıkların rivayetlerine dayalı olmak üzere şunlardır:

a-) Mahmut Esat Bey'in mason olmak için Zuhal Locası'na müracaatı ve locanın bunu reddetmesi üzerine, Mahmut Esat Bozkurt'un basında masonluğa karşı açtığı savaş, yine aynı eksende Mahmut Esat Bey'in, Atatürk'ün sofrasında masonluk aleyhinde sürekli propaganda yaparak onu etkilemesi, b-) 1928'de İzmir'de bir locada Harf İnkılabı'na karşı bazı masonların aldıkları tavır ve bunun Atatürk tarafından bilinmesi, c-) İzmir Suikastı davaları sonucunda idam edilen İttihatçı eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in idamı öncesinde, yabancı mason obediyanslardan bazılarının Atatürk nezdinde idamın durdurulması için girişimde bulunmaları, d-) Tek Partili dönemde derneklerin, partinin denetimine alınmak istenmesi[569].

Mason Localarının kapatılması sonrasında, localara gidemeyen masonlar bu uyku devrinde, lokanta veya evlerde bir araya gelerek sohbet toplantıları tertip etmişler ve

---

[568] Apak, s. 161-162.
[569] Layiktez, s. 167.

bağlarını koparmamışladır. Aslında Türkiye'deki masonluk Yüksek Şurası hiç kapanmamış ve fakat mesaisini yavaşlatmıştır. Yüksek Şura 1938 yılında İdeal, 1939 yılında da Kültür ve Ülkü adlı sembolik localarını kurmuş ve bu localar daha sonra 1, 2 ve 3 numaralı localar olarak anılmıştır. Layiktez'e göre Masonlar kendi kendilerini feshetmişlerdi ve bu yeni kuruluşlarda hiçbir yasal engel de yoktu[570]. Bunun zıddına Masonların cemiyetler kanununa kesinlikle aykırı kuruluşlar olduğunu ve masonların yeniden teşekkül etmelerinin gayri kanuni oluşunu savunan araştırmacılar da mevcuttur[571].

Tek Parti Yönetiminin Türkiye'de sona ermesi ve II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada demokratik eğilimlerin hız kazanması neticesinde, Türkiye'deki Masonlar 1935'ten beri uyku devrini yaşayan cemiyetlerini yeniden kurmak için faaliyete başlamışlardır. Masonlar bu çerçevede önce 'Türkiye Mason Derneği' adı altında bir teşekkül kurarak yeni Cemiyetler Kanunu'na göre bu derneğin yapısını oluşturmuşlardır. Bu derneğin kuruluş beyannamesi 5 Şubat 1948'de İstanbul Valiliği'ne verilmiş ve o tarihten itibaren de Türk Masonluğu yeniden ve resmen faaliyetlerine başlamıştır[572].

Cumhuriyet döneminde kapatılan derneklerden birisi de Türk Kadınlar Birliği'dir. Bu birlik de, Tek Parti ideolojisini egemen kılarak git gide parti devleti yönetim modeline kayan bir süreçte, kendi kendisini feshetmiştir. Nisan 1935'te toplanan Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nden sonra, Kadınlar Birliği Türk kadınının inkılap ile yeteri kadar haklara kavuştuğu ve bu cemiyete gerek kalmadığı gerekçesiyle kendisini feshetmiştir. 1935 yılında kapatılan diğer bir dernek ise Muallimler Birlikleri'dir. Bu dernekler de aynı konjonktürde kendilerini feshetmişlerdir. Öğretmenlerden istenen okul dışı faaliyetlerin Halkevlerinde yürütülmesi sonucunda, Halkevleri gibi bir kültür kurumu varken Muallimler Birlikleri'ne gerek olmadığı gerekçesiyle bu dernekler de feshedilmiştir[573].

2.6. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASI

17 Kasım 1924 tarihinde Halk Fırkası'nın kendi içerisinden doğal bir muhalefet oluşumu şeklinde kurulan ve doğuda çıkan Şeyh Sait Ayaklanması ile ilişkilendirilerek Ankara İstiklal Mahkemesi'nin önerisi ve hükûmetin 5 Haziran 1925 tarihli kararıyla

[570] Layiktez, s. 167.
[571] Ogan, s. 6-8.
[572] Apak, s. 175.
[573] Uyar, s. 11.

kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası[574] deneyiminden sonra[575]; bizzat Atatürk tarafından kendi yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar'a kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile, Cumhuriyetin ilk yıllarında çok partili yaşama geçiş için ikinci defa adım atılmıştır[576]. Ancak bu denemenin boyutları, yeni kurulan Serbest Cumhuriyet

[574] Feroz Ahmad doğudaki Şeyh Sait isyanı sonrasında kapatılan TPCF deneyimi ile ilgili olarak Kemalist yönetimin rakipçi bir siyasal ortama fırsat tanımamasını tahlil ederken şunları söylemektedir: "Bu koşullarda Cumhuriyetçilerin rekabetçi siyaseti getirmeleri söz konusu olamazdı. Bu büyük bir risk, hatta rejimin varlığına yönelen bir tehdit anlamına gelirdi. Bunun yerine Kemalistler doğudaki Kürt isyanı ve hareketin kendi içindeki muhalefetle yüz yüze kalınca, hükûmete iki yıl için olağanüstü, fiiliyatta diktatörce yetkiler veren bir Takrir-i Sükun Kanunu'na başvurmak zorunda kaldılar." Feroz **Ahmad**, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktay Baltalı), 3. Basım, İstanbul 1996, s. 161.

[575] TPCF'nin kuruluşu, partinin faaliyetleri ile iktidar-muhalefet kavgası ve partinin kapatılması aşamasında yaşanan olaylar ve gelişmeler için bkz. Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti, s. 104-115 ve 152-155. TPCF'nin kapatılmasında Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hükûmete bu yönde götürdüğü önerinin ardından hükûmetin 3 Haziran tarihinde aldığı ve 5 Haziran'da da kesinlik ve resmiyet kazanan kararı etkili olmuştur. Kararda beş ayrı gerekçe ileri sürülmüştür. Bu gerekçeler arasında irtica tahrikatı, irtica ve din istismarı ile Şeyh Sait isyanının parti mümessillerince desteklenmesi, yine irtica meyanında Vahdettin etrafındaki bazı eşhas ile Avrupa kanalıyla parti mümessillerinin irtibat kurması ve eski Hürriyet ve İtilafçılarla parti üyelerinin kurduğu bağlantı ve diyalog gösterilmiştir. Partinin kapatılmasını ve faaliyetlerini yasak hale getiren bu beş maddelik hükûmet bildirisi için bkz. Erik Jan **Zürcher**, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2007, s. 130-131. Terakkiperver Fırka ile Atatürk'ün denetimindeki Serbest Fırka'nın ayırıcı vasıflarını ve Atatürk'ün her iki parti karşısında tutumunu Lord Kinross şöyle özetlemektedir: "Terakkiperver Fırka yabancı bir diplomatın söylediği gibi, kendi kendine doğmuş bu da Gazinin hoşuna gitmemişti. Ayrıca Rauf Beyle Paşalara halkın gösterdiği sevgi onu kuşkulandırmıştı. Bunun yerine Rauf Bey'inki gibi bağımsız olmayan, dolaylı olarak kendi yönetiminde bulunan yeni bir muhalif parti kuracaktı. İki partiyi at başı sürecek, başarılarından kendine pay çıkaracak, başarısızlıklarını ise üzerine almayacaktı. İsmet Paşa'ya rakip lider olarak beş yıl önce başbakanlıktan çekildiğinden beri Paris Büyükelçiliğinde bulunan Fethi Bey'i seçti. Kendisine güvenebileceğini ve onu idare edebileceğini biliyordu. Yeni partinin adı Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı Serbest Fırka olacaktı." Kinross ayrıca Atatürk'ün diktatörlük modelini yermesi ve batılı demokratik cumhuriyeti Türkiye'ye bir miras olarak bırakmak istemesine vurgu yapmaktadır. Kinross, s. 519. Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk siyasal muhalefet girişimi olan TPCF deneyiminin ortaya çıkmasında 1924 yılında İsmet Paşa Hükûmeti'nin karşılaştığı iç ve dış konjonktürle alakalı sorunların büyük bir etkisi vardır. Örneğin 1924 yılında İngiltere ile yaşanan Musul sorunu ciddi bir krize doğru sürüklenmiş, Yunanistan'la yaşanan mübadele anlaşmazlığı iyiden iyiye hissedilmiştir. 1924 yılında Mecliste yeni Anayasa tartışmaları sırasında Atatürk'e ve Hükûmete karşı bayrak açan muhalif grup CHF'den ayrılarak 17 Kasım 1924'te TPCF'nin kuruluş dilekçesini Dâhiliye Vekâleti'ne teslim etmiş ve partinin kuruluşunu böylece ilan etmiştir. Bu bilgi için bkz. Hüseyin **Tosun**, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S. 52, Mart 2002, s. 209. TPCF'nin kuruluşu, kurucuları ve kuruluşu aşamasında yaşanan gelişmeler için ayrıca bkz. Fethi **Tevetoğlu**, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türk Kültürü*, S. 264, C. 24, Nisan 1985, s. 281-283.

[576] Şevket Süreyya Aydemir, Serbest Fırka konusu üzerinde durmanın pek lüzumlu olmadığını söylemektedir. SCF'nin Mecliste ve toplumda oluşan bir gruplaşmanın eseri olmadığını, Gazi'nin isteği ile suni bir şekilde ortaya çıktığını ve partileşemediğini ifade eden Aydemir, partinin liderinin ve üyelerinin tamamen figüran olduğu eleştirisini yapmaktadır. Başlangıçta Gazi'nin kontrolünde olan gelişmelerin zamanla halk kitlelerinin istekleri doğrultusunda Gazi'ye ve inkılaplara karşı bir direnişe doğru gittiğinden bahseden Aydemir, bu olumsuz gidişten Serbest Fırka kurucularının bir dahli olmadığını da belirtmektedir. Bu bilgi için bkz. Şevket Süreyya **Aydemir**, *Tek Adam*, C. III, Remzi Kitabevi, 23. Basım, İstanbul Şubat 2008, s. 366. Bu görüşün aksine Çetin Yetkin SCF'nin kuruluşu sonrasında iktidarla girdiği muhalefete ve Meclisteki sert tartışmalara ve iktidara uzanma eğilimine dayanarak göstermelik bir parti olmadığını ve gerçek bir fırka olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Çetin Yetkin, Atatürk'ün Başarısız, s. 169-170. Çetin Yetkin'in bu görüşünün tam aksine Mete Tunçay, SCF'nin başından beri iktidara bir alternatif olarak düşünülmediğini, sadece CHF'nin eksik ve olumsuz yanlarını ortaya çıkarmada bir vasıta olarak görüldüğünü savunmaktadır. Bu bilgi için bkz. Tunçay,

Fırkası'nın keyfiyeti ve yaklaşık üç aylık süreçte yaşanan iktidar-muhalefet çatışması, günümüze değin birçok yönden tartışıla gelmiştir. Özellikle 1930 Belediye İntihabı'nın yapıldığı zaman diliminde, SCF-CHF çatışması ve bu ortamda hükûmetin (Dâhiliye Vekaleti'nin) takındığı rol üzerinde durmak, Atatürk döneminde bu ikinci demokrasi denemesinin mahiyetinin kavranması ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın tarafgirliği tartışmalarının açıklığa kavuşturulması bakımından elzem bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de Tek Parti, s. 249. Aynı muhtevada bkz. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, (Çev. Mehmet Harmancı), II. Basım, İstanbul 2006, s. 451. SCF neden kuruldu sorusuna, siyasi bakımdan tek-parti rejimine son verme, sosyal açıdan toplumsal yabancılaşmayı bertaraf etme ve ekonomik bakımdan büyük buhran sonrası finansal reform gerçekleştirmek şeklinde özetleyen araştırmacılar da mevcuttur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cem **Emrence**, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2006, s. 26-27.

SCF'nin TPCF denemesinin aksine yapay bir deney olduğunu belirten Mete Tunçay partinin teşekkülünde bir çok nedeni sıralamaktadır. Tunçay bu nedenleri, a- Türkiye'nin batı dünyasına bir demokrasi modeli sunmaya çalışarak batıya kendini beğendirme çabası, b- Düyun-u Umumiye'nin temizlenmesiyle ilgili mesele, c- 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye'ye yansıması, d- Ekonomik sıkıntı, e- Umulan gelişmeye erişilememesi ve memnuniyetsizlik, e- Atatürk'ün hükûmetin denetiminin ve murakabesinin eksik kalmasından duyduğu rahatsızlık şeklinde ileri sürmektedir. Bkz. Tunçay, Türkiye'de Tek Parti, s. 247-249. Ayrıca dönemin Amerikan Büyükelçisi Grew de yeni partinin halkın siyasi ateşini ölçmek için bir termometre vazifesini gördüğünü ve bu süreçte yaşananların ülkedeki siyasi ateşin ne kadar yüksek olduğunu herkese gösterdiğini belirtmektedir. Bu bilgi için bkz. Kinross, s. 522.

Walter F. Waiker ise bu konu ile ilgili, SCF denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa bile Atatürk'ün bu yeni muhalif ikinci bir fırka aracılığıyla Türkiye'deki basit bir otoriter sistemden rahatsızlığının bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Bu tahlil için bkz. Walter F. **Waiker**, *Political Tutelage and Democracy in Turkey/ The Free Party and Its Aftermath*, Leiden, E. J. Brill, 1973, s. 149'dan naklen Hikmet **Özdemir**, *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 133.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kurulan tek parti yönetimi üzerine önemli tahlillerde bulunan siyaset bilimci Maurice Duverger Türkiye'deki SCF deneyi ile ilgili şu görüşü savunmaktadır: " Türk tek parti sistemi, hiçbir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış, tekele resmi nitelik vermemiş, onu sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasileri ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur. Türk tek partisi bir suçlu vicdanına sahip olmuş ve bu noktada kendilerini taklit edilmesi gerekli modeller olarak gösteren Faşist ya da Komünist modellerinden ayrılmıştır. Parti liderlerinin gözünde tekel, Türkiye'deki özel siyasal durumun bir sonucu olmuş ve çok partili sistem ideal olmakta devam etmiştir. Mustafa Kemal, çeşitli fırsatlarda bu tekele bir son vermeye çalışmıştır ki, bu olgu tek başına bile derin bir anlam taşımamaktadır. Hitler Almanya'sında ya da Mussolini İtalya'sında böyle bir şey düşünülemezdi. 1924'te Kazım Karabekir'in Terakkiperver Fırkası, ilk plüralizm denemesini teşkil etmiş, 1925'te Kürt isyanından sonra sıkıyönetim ilanı ve Terakkiperver milletvekillerinin meclisten ihracıyla buna son verilmiştir. 1930'da Mustafa Kemal, arkadaşı Paris elçisi Fethi Bey'i özel olarak davet ederek, ona ansızın bir 'Serbest Fırka' kurdurtmuştur. Fakat bu muhalefet partisi, rejimin bütün düşmanlarının, özellikle laiklik aleyhtarlarının birleşme yeri haline gelmiş ve Serbest Fırka fesholunmuştur." Bu bilgi için bkz. Maurice **Duverger**, *Siyasi Partiler* (Çev. Ergün Özbudun), Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara Ekim 1993, s. 360-361. Ergun Özbudun Duverger'in anlayışından mülhem olarak tek partili cumhuriyeti tahlil ederken Türkiye'deki tek parti idare anlayışının komünist ve faşist tek parti modellerinden temelde farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır. Özbudun Türkiye'de tek parti uygulamasının bir zorunluluk şeklinde algılandığını, yeri geldiğinde çok partili modele geçmenin yollarının aranmasının ve çok partili modele öykünülmesinin demokrasiye temayülün bir göstergesi olduğu fikrini ileri sürmektedir. Bkz. Ergun **Özbudun**; "Atatürk ve Demokrasi", *ATAM Dergisi*, S. 14, C. V, Mart 1988, s. 293.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla ilgili dönemin anılarını tarayarak elde edilen bilgiler bu partinin mahiyeti, niteliği ve 1930 Türkiye'sinde yaşanan demokrasi denemesinde hükûmetin olaylar karşısındaki tutumu hakkında, önemli ipuçları vermektedir.

Atatürk'ün bir muhalif fırka kurulması fikrini, Serbest Fırka'nın teşekkülünden bir yıl önce, ilk defa 1929'da arkadaşı ve akrabası Rize Mebusu Fuat Bulca'ya açtığı bilinmektedir. Daha sonra ise Atatürk'ün bu çerçevedeki çalışmalarını, İsmet Paşa ve Kazım Özalp gibi önde gelen devlet adamları ile paylaştığı anlaşılmaktadır[577].

Asım Us partinin kuruluş sürecini anlatırken, İsmet İnönü'nün 17 Haziran 1930 günü, gelecek seçimlerde bir muhalefet partisinin kurulacağını ve bu yeni muhalefet partisinin de seçimlere katılacağını belirttiğini yazmaktadır. Asım Us ayrıca, İnönü'nün memleketi normalleştirmek için bir muhalefet partisine ve iktidarın denetimine ihtiyaç duyulduğunu söylediğini de belirtmekte ve İnönü'nün garp memleketlerine öykünerek ülkede münakaşaya tahammül gösterilmesinin gerekliliğini ifade ettiğini de aktarmaktadır[578].

İnönü de hatıralarında Asım Us'un aktarımını teyit eden açıklamalarda bulunmaktadır. İnönü memlekette inkılapların büyük bir hızla devam ettiği ortamda, Atatürk'ün yönetimdeki nüfuzlu kişilerin tutum ve hallerinden sürekli şikayet ettiğini ve bu tarz düzensizliklere bir hal çaresinin bulunması için Atatürk ile sürekli fikir teatisinde bulunduklarını belirtmektedir. Mecliste iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı eleştiride bulunabilecek ve bir nevi denetim işlevini yerine getirebilecek bir muhalif fırkanın oluşturulması fikrinin, Atatürk ile İnönü'nün fikir alışverişlerinde şekillenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir oluşumun nasıl, ne surette ve ne zaman cereyan edeceğine dair net bir fikir beyan etmeyen İnönü; Atatürk'ün bir gün Yalova'da Serbest Fırka kurulması için arkadaşı ve Paris Sefiri Fethi Bey'i görevlendirdiğini belirtmektedir. İnönü'nün anlattığına göre Serbest Fırka cereyanı bir muvazaa partisi olarak teşekkül etmemiş; fakat Atatürk ile Fethi Bey'in bir anlaşması ya da pazarlığı neticesinde gerçek bir muhalif fırka ekseninde doğmuştur. Atatürk bu parti aracılığıyla

---

[577] Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye (Fethi Okyar'ın Anıları)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Ankara Kasım 2007, s. 66-67.

[578] İnönü daha önceden Atatürk ile bu konuda muhtemel bir teatide ve istişarede bulunmuş olmalıdır. İnönü'nün ifadelerine dayalı bu aktarmada Başbakan bu yeni partinin bir-bir buçuk yıllık bir süreçte kurulacağını söylemiştir. Bu önemli aktarım için bkz. Asım **Us**, *Asım Us'un Hatıra Notları*, Vakit Matbaası, İstanbul 1966, s. 13-14.

inkılaplarla birlikte aşırı nüfuz elde ederek hal ve tutumlarına dikkat etmeyen ve sürekli şikayet konusu olan CHF'li yöneticileri tenkit ettirmek, yapılan yanlışların ortaya konulmasını sağlamak ve bu tarz olayları ve kişileri bertaraf etmek için ikinci bir parti formülüne sarılmıştır[579].

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnönü'nün başkanlığındaki hükûmetin ekonomi politikasının girdiği dar boğaz sonucunda, halkın şikayetlerinin her yerde hat safhaya çıkması üzerine, Atatürk'ün yeni bir fırka kurma fikrinin belirmiş olabileceğini anlatmaktadır. Yakup Kadri'ye göre belki de Atatürk, İnönü'nün şahsi nüfuzunu Fethi Bey öncülüğündeki yeni fırka ile dengelemek istemektedir[580].

Zekeriya Sertel de SCF'nin kuruluşunda, ülkede kurulan otoriter Tek Parti idaresinin her türlü örgütlenmeyi kontrol altında tutmasından dolayı memleketin her tarafından Atatürk'e ulaşan yakınma ve şikayetlerin dizginlenmek istenmesinin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Sertel'e göre Atatürk tek parti yönetimine son verilmiş algısı oluşturmak için ikinci bir parti kurma temayülünde olmuştur. Atatürk böylece iktidar partisi CHF'nin mecliste tenkit edilmesini, onun icraatlarının denetlenmesini ve ikinci bir parti ile batılı anlamda iki partili parlamenter sistemin kapılarının aralanmasını sağlamak istemiştir. Atatürk, İngiltere'deki krala bağlı İşçi Partisi örneğinde olduğu gibi, dizginleri kendi elinde tutarak arkadaşı Fethi Okyar başkanlığında bir muhalif fırkanın kurulmasını sağlamıştır[581].

1930 yılı baharında Atatürk İzmir'den Antalya'ya bir yurt gezisine çıkmış ve belirli yerlerde vatandaşların dert, şikayet ve isteklerini dinlemişti. Halkın büyük bir sefalet ve yokluk içerisinde kendisine şikayetlerde bulunmasından bunalan Atatürk, bunun esas sorumlusunun memleketin sorunlarına bigâne kalan geçmiş yönetimlerin ve zihniyetin olduğunu ifade etmiştir. Atatürk'ün bu gezi akabinde hükûmetin Mecliste denetlenmesi, tenkit edilmesi ve özellikle ekonomi politikasında yeni arayış metotlarının belirlenmesi doğrultusunda hareket ettiği bir gerçektir. Atatürk, memlekette hükûmetin karşısında ikinci bir muhalif fırkanın kurulması eksenindeki adımlarını atmadan önce, inkılapların halk kitleleri arasında daha tam olarak yerleşmemiş olmasından, ülkedeki siyasi atmosferin TPCF deneyiminin izlerini hâlâ taşımasından dolayı, daha temkinli davranmıştır. Atatürk kendi deyimiyle, 'Büyük Millet Meclisi'nde bir serbest tenkit ve

---

[579] İsmet **İnönü**, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, I. Basım, Ankara 1987, s. 225.
[580] Yakup Kadri **Karaosmanoğlu**, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006, s. 93.
[581] Sertel, Hatırladıklarım, s. 169.

münakaşa cihazı' oluşturmanın gereğine inanmış ve bunu gerçekleştirirken de yakın tarihin ıstıraplarını ve yaşanan huzursuzlukları büyük bir özenle dikkate alarak, inkılapların zarar görmemesi için tedbirler almıştır. Sonunda yeni fırkanın laiklik prensibi etrafında inkılapların muhafazasına çalışması, Mecliste esaslı bir şekilde siyasi, mali ve ekonomik konularda ilmi değerler çerçevesinde murakabede bulunması, halk arasında kavga ve gürültüye varacak tarzda bir örgütlenme ortamına gitmemesi gibi konuları temel koşullar olarak belirleyen Atatürk, partinin başına da kadim dostlarından Ali Fethi Bey'in geçmesini uygun bulmuştur[582].

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ideologluğunu yapan Ahmet Ağaoğlu, yeni fırkanın bizzat Atatürk'ün plan ve programına binaen teşekkül ettiğinden bahsetmiş, Fethi Bey'in Paris'ten İstanbul'a izin münasebetiyle geldiği 1930 yazında, Fethi Bey'e yeni fırkanın öncülüğü rolünün verildiğini ifade etmiştir. Ağaoğlu'nun aktardığına göre, yeni fırkanın kurulacağından Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da haberdar edilmiş ve Şükrü Kaya Atatürk'e muhafazakar bir partinin kurulmasından ziyade, memlekette kökü olmayan bir sosyalist fırkanın kurulmasını teklif etmiştir. Ancak bu öneri Atatürk tarafından kabul görmemiş ve Atatürk yeni fırka kurma işini mutemet bir şahsiyet olarak telakki ettiği arkadaşlarından Ali Fethi Bey'e tevdi etmiştir. Ahmet Ağaoğlu ayrıca, gerek Fethi Bey'in yeni partinin lideri olarak ön plana çıkarılmasının ve gerekse de kendisinin yeni partiye katılmış olmasının tamamen oldu bittilere dayandığını ve Atatürk'ün isteği ile gerçekleştiğini belirtmiştir. Yeni fırkanın kurulacağı fikri Atatürk'ten çıkmış ancak; fırkanın teşekkülü sürecinde Başbakan İsmet İnönü, Kazım Özalp ve Şükrü Kaya gibi önde gelen devlet ricali Atatürk'e bu önemli adımda destek olmuşlar ve onun direktifleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Fethi Bey'e yeni fırkanın programının mahiyeti meyanında soru yönelten Ahmet Ağaoğlu'na Fethi Bey, yeni fırkanın memlekette iktidarı murakabe ederek bir hürriyet havası estirmek gayesiyle kurulacağını ve bu yeni fırkanın program olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ciddi bir farkının olmayacağını dile getirmiştir. Fethi Bey'e göre, bu yeni fırkanın da taraftarı olmakla birlikte, her iki fırkanın da yüksek idare ve nezareti bizzat Atatürk'ün elinde toplanmıştır. Atatürk Serbest Fırka'nın kurulmasında böylece başat bir rol oynamıştır. Ağaoğlu'nun ifadelerine göre Fethi Bey, Atatürk'ün kendisine verdiği destekten emin bir eda ile kani

[582] Atatürk'ün bu yeni fırkanın liderliğine arkadaşı Ali Fethi Bey'i seçmesi, sadece ona olan sevgisi ve güveni ile izah edilemez. Ali Fethi Bey'in öteden beri İsmet Paşa'nın yönetimini ve ekonomi modelini eleştirmesi Atatürk tarafından onun bu yeni partinin lideri olarak ön plana çıkarılmasında önemli bir etken olmuştur. Bkz. Soyak, s. 389-395.

olmuş ve bu hususta küçük bir şüpheye dahi mahal olmadığını söylemiştir. Yalova'da partinin kuruluşu için Paris Sefiri Fethi Bey ile Atatürk arasında karşılıklı mektuplar yazılmıştır[583]. Fethi Bey mektubunda Türkiye'deki daha çok mali ve iktisadi düzendeki aksaklıklardan dem vurmuş ve hükûmeti bu doğrultuda eleştirmiştir. Bu mektubunda Fethi Bey ayrıca; cumhuriyet idaresinin memlekette kökleşebilmesi için ikinci bir fırkaya ve mecliste serbest bir münakaşaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Fethi Bey'e göre memleketteki sorunlar ancak bu yeni tartışma ve murakabe altında hal yoluna konulabilecektir. Fethi Bey mektubunun sonunda, laik cumhuriyet esaslarına bağlı kalarak ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dahili, harici, mali ve iktisadi birçok politikasına karşı olarak yeni bir fırka ile siyaset yapmak istediğini Atatürk'e bildirmiştir. Atatürk de Fethi Bey'e cevaben yazdığı mektupta, Fethi Bey'in laik ve cumhuriyetçi tavrını takdir ederek, bu konudaki fikri birlikteliğin oluşmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısında onu denetleyen ve tenkit eden bir partinin memleketteki sorunların halli için önemli bir adım olduğunu serdetmiştir. Atatürk ayrıca memlekette milletin haklarını koruyarak siyaset yapan partilerin murakabe ve münakaşa ortamlarının oluşturulması emeline gençliğinden beri sahip olduğunu vurgulamıştır[584].

---

[583] Fethi Bey ile Atatürk arasında Yalova'da hazırlanan bu mektuplar daha sonra basında yer almış ve kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu mektuplar için bkz. Mustafa Kemal **Atatürk**, "Serbest Cumhuriyet Partisi Nasıl Kuruldu, Fethi Bey'in Mektubu ve Cevabım", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 99-100-101, Nisan-Mayıs-Haziran 2005, s. 4-7.

[584] Ahmet **Ağaoğlu**, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994, s. 26-34. Fethi Bey Atatürk'e yeni fırkanın kuruluş niyetini de ihtiva eden mektubunu göndermiş ve akabinde de onun Akşam Gazetesi'nde Necmettin Sadık Bey ile bir mülakatı yayınlanmıştır. Fethi Bey bu mülakatta, yeni fırkanın laik cumhuriyet esaslarına bağlı olduğunu belirtmekte, gerekirse irtica eğilimli bir parti kurulduğunda ona karşı Halk Fırkası ile teşriki mesai yapılabileceğini ifade etmektedir. Fethi Bey ayrıca CHF ve SCF karşısında Gazi'nin tarafsız olacağını ümit etmekte, mecliste serbest tenkit ve murakabe ortamının sağlanacak olmasından duyduğu memnuniyeti belirtmekte ve gelecekte iktidar olacaklarını söylemektedir. Fethi Bey'in bu beyanatı için bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 11 Ağustos 1930, s. 2. Fethi Bey daha parti programını yayınlamadan, "Her şeyden evvel müzmin hale gelen iktisat buhranına çare bulacağız, Mecliste hükûmeti açıkça tenkit edeceğiz." şeklinde beyanat verirken, İsmet Paşa da Fethi Bey'in bu yaklaşımına karşı, "Biz noktai nazarlarımızı ve yaptıklarımızı bilerek ve inanarak takip eden adamlarız. Fethi Bey'in teşebbüsünü sevinçle karşılarım." diyerek yeni fırkanın kuruluşunu serinkanlılıkla karşılamıştır. Bkz. Cumhuriyet, 10 Ağustos 1930, s. 1. Fethi Bey daha parti programını henüz yayınlamamışken gazetecilerin ısrarları üzerine hükûmetin hatalarını birkaç nokta-i nazardan ele almıştır. Fethi Bey'in gazetecilere verdiği beyanata göre parti programı Fethi Bey'in Gazi'ye gönderdiği mektup ekseninde kısa ve özlü bir şekilde hazırlanmıştır. Fethi Bey bu beyanatında hükûmetin şimendifer politikasının halka ağır bir vergi yüklendiğini, bununla birlikte inşaatı nafia meydana getirilmediğini ve masrafların büyük bir kısmının komisyona ve faizlere gittiğini dile getirmiştir. Fethi Bey, tasarrufu ön plana çıkararak masrafların en aza indirilmesiyle halkın üzerindeki verginin hafifletileceğini ve inhisarlardan alınan verginin de bu meyanda azaltılacağını vurgulamıştır. Fethi Bey ayrıca Türk parasına itimat ve istikrar kazandıracak politikaları hayata geçireceğini ve böylece yabancı sermayenin büyük bir güvenle ülkeye yatırım amaçlı getirileceğini de öne sürmüştür. Fethi Bey'in bu beyanatı için bkz. Son Posta, 13 Ağustos 1930, s. 3.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda Atatürk'ün, Başbakan İnönü karşısında Mecliste önemli bir muhalif kanadın kalmayışından dolayı duyduğu endişenin etkili olduğunu savunan araştırmacılar da mevcuttur. Bu muhtevada Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey'in görüşleri oldukça anlamlıdır. Fethi Bey'in anılarına dayanarak Atatürk'ün ikinci bir muhalif fırka kurma isteği şu gerekçelere bağlanabilir:

> 1925 yılından beri sürmekte olan tek partili rejim ile hükûmet icraatlarının, kontrolsüz, muhalefetsiz oluşun getirdiği ağırlık ve kamuoyundaki hoşnutsuzluklar, yeni cumhuriyetin karşısına önemli bir problem olarak çıkmıştı. Öte yandan yürütülen tek parti yönetimi ile ülkenin kaderi ve gidişatının tek sorumlusu olarak, yine cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün tutulacağı şüphesizdi. Böyle bir durum uzun vadede onun liderliğini sarsacak ve belki de bu liderliğin tartışılmasına yol açacaktı. Ayrıca Avrupa kamuoyu ve basını, bu tür bir tek partili rejimi ve tek lideri cumhuriyet idaresinin ruhuna uygun bulmuyor, çok partili hayattan uzak, otoriter bir rejim olarak görüyor ve Sovyet rejimi ile karşılaştırıyordu. Böyle bir ortamın varlığı Atatürk'ü gönlünde yatan İngiltere'deki gibi çoğulcu parlamenter bir demokrasiye yöneltmekteydi. Bütün bu şartlar, başta Mustafa Kemal olmak üzere, cumhuriyeti kuran lider kadrosunun üzerinde düşündüğü; ancak açıkça dile getirilmeyen yeni bir siyasi oluşumun varlığına ihtiyaç olduğunu göstermekteydi[585].

SCF'nin kuruluşu esasen şu nedenlere dayandırılarak açıklanabilir:

1- Cumhuriyet düzeni ile çok partili düzen arasındaki ilişki,

2- Ülkedeki denetim eksikliğinin ikinci bir fırka ile giderilecek olması,

3- SCF ile toplumdaki siyasal eğilimlerin anlaşılabilecek ya da yönlendirilebilecek olduğu savı,

4- Gazi'nin İsmet Paşa yönetimine bir seçenek olarak ya da onu iktidardan uzaklaştırmak için SCF'yi kurdurmuş bulunması[586].

SCF'nin kurulmasında dış dünya konjonktürünün dolaylı ya da doğrudan etkilerinin olduğu aşikardır. Fethi Bey'in Paris sefiri iken böyle bir işle görevlendirilmesi, muhalif fırkanın kuruluşundaki dış sebeplerin etkisini daha da artırmıştır. Atatürk tıpkı batılı devletlerde olduğu gibi, çok partili parlamenter rejimi kurarak batının gözündeki diktatör imajını kırmak istemiş ve 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye'deki yansımalarını yeni bir parti ve onun hamleleri ile aşmak istemiştir. Ekonominin bir türlü istenilen seviyeye gelmemesi ülkenin her tarafında halkın müzmin şikayetlerine sebep olmuş ve bu bağlamda CHF iktidarı yıpranmıştır. Bu duruma bir çözüm yolu olarak SCF'nin kuruluşu fikri ortaya çıkmıştır[587].

Fethi Okyar'ın liderliğinde kurulan yeni muhalif fırkanın, Atatürk'ün isteği ve telkini ile kurulmasında, Düyun-u Umumiye meselesi etrafında alacaklı batılı devletlerle Türkiye

---

[585] Okyar, Seyitdanlıoğlu, s. 65-66.
[586] Yetkin, s. 76.
[587] Serap **Tabak**, "Serbest Fırka ve İzmir'de 1930 Yılı Belediye Seçimi", *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, C. 2, Kasım 1991, s. 177-178. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile alakalı benzer yöndeki bir başka tahlil için bkz. Tosun, ", s. 211-212. Ayrıca aynı minvalde bir başka değerlendirme için bkz. Tosun, s. 211-212. Hakkı **Uyar**, "Serbest Cumhuriyet Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, S. 95, C. 16, Kasım 1991, s. 302. Aynı muhtevada ayrıca bkz. Kemal **Karpat**, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s. 60-61.

arasında bizzat Fethi Bey'in öncülüğünde imzalanan 1928 antlaşmasının, Başbakan İsmet İnönü tarafından uygulanmaması konusu da rol oynamıştır. Lozan Barış Antlaşması'nda baş delege İnönü, batılı devletlerle yaptığı borçların taksitlendirilmesi antlaşması müzakerelerinde, bu paranın altın şeklinde değil de kağıt para biçiminde ödenmesinde ısrar etmiş ve bunun sonucunda da borçlarla ilgili antlaşma sulh sonunda taraflar tarafından varılacak antlaşmaya bırakılmıştı. 1928 yılında Düyun-u Umumiye ile ilgili borçların ödenmesi meselesinde, Türkiye adına müzakereleri Fethi Bey yürütmüş ve sonunda borçların altın olarak ödenmesine karar verilmiştir. Ancak daha sonraki gelişmelere göre, altının fiyatı Türk Lirası karşısında aşırı değer kazanınca, Türk Hükûmeti batılı alacaklı devletlere bu antlaşmanın bu şekilde uygulanamayacağını belirtmiştir. Atatürk de İngiliz ve Fransızlarla karşı karşıya gelmekten ve antlaşmaya hükûmet tarafından uyulmamasından dolayı, bu konuda önce İsmet İnönü'nün karşısında olmuştur. Daha sonra İsmet İnönü durumun iç boyutunu Atatürk'e aktarınca Atatürk İnönü'nün haklılık payını kavramıştır. Türkiye Düyun-u Umumiye borçlarını batılı alacaklılarla yaptığı uzun müzakereler sonucunda 1929 yılında Fransız Frangı üzerinden ödemek usulüyle taksitlendirmiş ve bu sorunu halletmiştir. Ancak Fethi Bey 1928'de kendisinin öncülüğünde batılılarla yapılan antlaşmanın uygulanmamasından rahatsız olmuş ve İnönü'yü gerek ekonomi politikaları çerçevesindeki uygulamalarından dolayı, gerekse de bahsi geçen bu olaydan dolayı tenkit etmiştir. Fethi Bey Atatürk'e Paris sefiri bulunduğundan bahisle, bu antlaşmanın uygulanmamasından dolayı Fransa'da itibar kaybettiğini ve bu görevine devam edemeyeceğini ifade etmiştir. Atatürk de kendisinin eski ve köklü bir arkadaşı olan ve fikir cephesinde de güven duyduğu ve beğendiği arkadaşı Fethi Okyar'a, Serbest Fırka lideri olmasını önermiştir. İşte Fethi Bey'in 7 Ağustos 1930'da Yalova'da yeni kurulacak Serbest Fırka'nın lideri olmasında, Düyun-u Umumiye meselesinin de önemli bir etkisi olmuştur. Serbest Fırka'nın teşekkülü sırasında Fethi Bey başlangıçta Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel başkanı olmasından dolayı, Atatürk'e karşı muhalefet yapma ve karşı olma durumlarından endişe ederek bu teklifi kabul etmemiş; ancak Atatürk Fethi Bey'e, fırkalar arasında bir baba rolünü oynayacağını dile getirmiş ve yeni fırkanın milletvekili temininden ve maddi gereksinmesinden doğacak ihtiyaçların karşılanması konusunda da teminat vermiştir. Ayrıca Atatürk Fethi Bey'in yeni bir siyasi teşekkül fikrini ihtiva eden mektubuna karşılık yazdığı mektupla da Fethi Bey'e bir tür yazılı taahhüt ve

teminat vermiştir. Fethi Bey bu duruşuyla etkili bir muhalefet yapılmasını ve yeni partinin güdümlü bir siyasi oluşum haline getirilmemesini amaçlamıştır[588].

Dönemin basınında çıkan Fethi Bey ile Atatürk arasındaki karşılıklı yazılan mektuplardan sonra, Fethi Bey'in bazı çekinceleri Atatürk tarafından verilen güvencelerle ortadan kaldırılmış ve 12 Ağustos 1930 tarihinde Halk Fırkası'nın muhalifi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası resmen kurulmuştur. Bu yeni fırkanın başkanı

[588] Asım **Us**, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakit Matbaası, İstanbul 1964, s. 127-138. Vakit'in baş muharriri Asım Us Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması için adımların atıldığı ve karşılıklı müzakerelerin yapıldığı 7 Ağustos 1930 akşamı Yalova'da bulunmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulacağına dair ilk haber de yine Vakit'in 9 Ağustos 1930 tarihli nüshasında çıkmıştır. Bu haberde şu bilgilere yer verilmektedir: "Paris Büyükelçimiz Fethi Beyefendi şimdiki vazifesinden çekilerek dahili politikaya avdet etmek niyetindedir. Müşarünileyh dahili politikayı bizzat teşkil edeceği bir fırka ile müstakilen ve faalane takip edecektir. Fethi Beyefendinin fırkası bizzat cumhuriyetçilikte laiklikte tıpkı Halk Fırkası'nın esaslarını esas almıştır. Bu da pek tabiidir. Çünkü fikir ve içtihatta Gazi'nin kadim fikir ve içtihat arkadaşı olan Fethi Beyefendiden zaten başka bir şeye intizar olunamaz. Fakat Fethi Beyefendi idari, iktisadi, siyasi nazariyat ve bunun tatbikatında Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ve hükûmetinden farklı bir programın tatbikine saik olacağı ve bu itibarla hükûmete karşı münekkit bir cephede bulunabileceğini tahmin ediyoruz. Şayanı memnuniyet olan nokta Fethi Beyefendi'nin bu teşebbüsünün Reisicumhur Hazretlerince tabii, makul ve Cumhuriyetin salim tezahüratından addedilmesi ve lüzumlu olarak karşılanmasıdır. İsmet Paşa Hazretleri, Fethi Beyefendinin mukabil faaliyeti ile hükûmetinin icraatının ve noktai nazarlarının daha semereli olacağını ve çok tecrübeli kadim bir arkadaşının ve fırkasının tenkit ve murakabesinden müstefit olacağını ifade etmiştir." Bu haber için bkz. Us, Gördüklerim, s. 132.
Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile ilgili Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan haberde ise şöyle denilmektedir: "Dün şayi olan bir habere nazaran Paris Büyükelçimiz Fethi Bey sefaretten istifade ederek dahili siyasetle meşgul olacak ve bu maksatla yeni bir fırka teşkil edecektir. Yeni fırka, Cumhuriyet Halk Fırkası umdelerine benzeyen, fakat başlangıçta başka şekil ve tarzla kullanmayı istihdaf eden bir program ile çalışacak ve bilhassa memleketin iktisadi vaziyet ve idaresi ile fazla meşgul olacaktır. Fethi Bey yeni fırkanın başında çalışacaktır. Kendisinden inhilal edecek Paris Sefaretine diğer mühim bir şahsiyetin tayin edileceği, ehemmiyetli ve çok değişikliklerin de olacağı da haber veriliyor. Yeni fırkanın reisi Fethi Bey'in Cumhuriyet Halk Fırkası erkanı meyanında bulunmasına binaen yani teşekkülün Halk Fırkası programından pek ve farklı bir programla çalışmayacağı söylenmektedir. Bununla birlikte Fethi Bey'in teşkil edeceği fırka Cumhuriyet Halk Fırkası'na muarız bir fırka olacaktır. Filhakika Fethi Bey'in bugün İsmet Paşa tarafından idare olunan Cumhuriyet Halk Fırkası ile idare tarzı itibariyle bazı noktai nazar farklarını tecelli ettire gelmiş olduğu zaten bilinmektedir." Bu haber için bkz. Cumhuriyet, 9 Ağustos 1930, s. 1 ve 4.
Hâkimiyet-i Milliye yeni fırkanın teşekkülüyle ilgili verdiği haberinde yeni fırkanın Cumhuriyet rejimini idrak edenler tarafından bizzat Atatürk'ün nezaret ve tavsiyesi ile kurulduğu belirtilmektedir. Memleketin daha önce irtica ve karışıklıklara mahal veren tecrübeleri yaşadığı vurgulanan haberde aslında TPCF denemesine gönderme yapılmış, Fethi Bey ve arkadaşlarının Gazi ile aynı fikir ekseninde cumhuriyetçi, laik, liberal ve demokrat bir çizgide olduğu ifade edilmektedir. Bu yeni fırkadan beklenilen en mühim gayenin de, Mecliste serbest bir murakabe ve tenkit ortamını oluşturacak olması olarak belirtilmektedir. SCF'nin kurulmasına binaen yapılan bu haber için bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 10 Ağustos 1930, s. 1 ve 3.
Fethi Bey yeni fırka kurma fikrini ve bu meyandaki isteğini gerekçeleriyle birlikte kaleme alarak Gaziye göndermiş ve Gazi de Fethi Bey'e yeni partinin kurulması durumunda Reisicumhur olarak partiler arasında tarafsız ve adilane davranacağına dair bir teminat olarak algılanabilecek cevabi mektubunu kaleme almıştır. Atatürk'ün Fethi Bey'e yazdığı cevabi mektubun tam metni için bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 12 Ağustos 1930, s. 1.

Fethi Bey, Katib-i Umumisi Kütahya Mebusu Nuri, İdare Azası Ardahan mebusu Tahsin, Ankara mebusu Talat ve Aydın mebusu Reşit Galip Beylerdir[589].

Serbest Fırka'nın kurulmasına karar verildiği aşamada Atatürk, Fethi Bey'den CHF içindeki mebuslardan kendisine uygun 70 milletvekili belirlemesini istemiştir. Bunun üzerine Fethi Bey tarafından belirlenen milletvekilleri, Atatürk ve İnönü'nün onayıyla CHF'den istifa ettirilerek SCF'ye geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak partiler arası geçişte tüm çalışmalara ve teşviklere rağmen, sonuçta SCF'ye geçen milletvekili sayısı sadece on dört kişiyle sınırlı kalmıştır[590].

---

[589] Serbest Cumhuriyet Fırkası şu esasları ihtiva etmektedir: "1- Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi esas gayesidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki hürriyet ve masuniyet hakları bilaistisna herkes için meri kılacak ve hiçbir arızaya uğramayacaktır. 2- Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs ve faaliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahdit edilecektir. Vergi tarzında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır. 3- Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri ve maariflerinin yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder. 4- Fırka paramızın kıymetini bir an için tedabir almak ve memleketimizde iş görmek isteyen harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir. 5- Fırka vatandaşların refahı, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükûmet müdahalelerini kırmak için memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir. 6- Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtulması fırkanın en mühim maksatlarındandır. Çiftçinin fedakarlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankası'nın memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir. 7- Dahili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedeftir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bihakkın tatbik ve bu kanunun himayelerinin kolaylıkla tevzii. Sanayi ve maadin bankasının kabiliyet ve faaliyetinin artırılması. Yerli mahsullerin himaye ve hariç piyasalarda sürülmelerinin temini için tedbirler alınacaktır. Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek bir surette tanzim olunacaktır. 8- Halkın hükûmet dairesindeki işleri azami sürat ve sühuletle görülecek, milletin gördüğü müşkülata karşı bilamerhamet mücadele edilecektir. 9- Mahkemelerin daha seri bir surette iş bitirmeleri için sıkı ve devamlı tedbirler yapılacak, mahkemeler teşkilatındaki noksanlar buna göre ikmal edilecektir. 10- Fırka harici siyasetinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilumum devletlerle münasebetleri dostluk ve samimiyet dairesinde olacak ve meclisi akvam ile daha sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verilecektir. 11- Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlarına da teşmilini müdafaa eder." Partinin kurucuları ve programı için bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1930, s. 1. Fethi Bey parti programını açıkladıktan sonra CHF'li vekiller ve mebuslar tarafından programa yönelik tenkitler ve kendi parti programlarını savunan çıkışlar gözlenmiştir. Bu meyanda Fethi Bey'in mahkemelerin iş görmemesinden ve sıkı bir teftiş ve nezaret altında bulundurulmamasından şikayet etmesi dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'u fena kızdırmış ve Fethi Beyle Mahmut Esat arasında ciddi bir polemik baş göstermiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şaduman **Halıcı**, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi Bey ile Mahmut Esat Bey'in Polemikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 59, C. XX, Temmuz 2004, s. 429-451.
Hükûmet politikalarını destekleyen yazarlardan Falih Rıfkı yeni fırkanın programında yer alan 'suiistimal ile mücadele' konusunda bazı tevillerde bulunmuştur. Falih Rıfkı'ya göre cumhuriyet hükûmetleri imparatorluktan sadece borçları değil, hazne sırtından kazanç gibi menfi bir geleneği de devralmıştır. Atay'a göre İsmet Paşa hükûmeti bu tarz sorunlarla da mücadele etmiştir ve Fethi Bey'in tenkidinin doğrudan İsmet Paşa ile alakalı olamayacağını ileri sürmüştür. Falih Rıfkı, Türkiye'de hiçbir zaman hükûmet politikalarının İsmet Paşa dönemindeki kadar temiz olmadığını da vurgulamıştır. Bkz. Falih Rıfkı **Atay**, "Faziletli Hükûmet", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Ağustos 1930, s. 1.

[590] Abdülhamit **Avşar**, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi, İstanbul 1998, s. 62.

Yeni fırkanın CHF'nin genel başkanı Gazi Mustafa Kemal'in izniyle ve direktifiyle kurulmuş olması, bu yeni oluşumun TPCF denemesinden farklı bir yapıda tezahür ettiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle düşünüldüğünde SCF denemesi, TPCF'ye nazaran güdümlü, vesayet çağrıştıran, siyasi ve hukuki istiklal bakımından ise dûn bir vaziyet arz etmektedir[591].

SCF'nin kuruluşu çerçevesinde Falih Rıfkı Atay önemli tespitlerde bulunmuştur. Falih Rıfkı, yeni fırkanın ne Halk Fırkası'nın bir hizbi olduğunu benimsemekte, ne de cumhuriyetin tecellisi için ikinci bir partiye ihtiyaç duyulmasının bir sonucu olduğu fikrini kabul etmektedir. Ona göre yeni parti, Halk Fırkası'nın uygulamalarından ve politikalarından memnun olmayan ve cumhuriyetçi olan bir grup siyasi kadro tarafından kurulmuştur. Bu yeni muhalif partinin kuruluşunun, batılı yönetim ve hükûmet anlayışını geliştiren CHF'ye batılı tarzda bir muhalefet geleneği oluşturacağını savunan Falih Rıfkı yazısında, CHF'lilerin yeni fırkanın kurulmasından dolayı ortaya koydukları endişenin kendilerine inanmama alameti olarak düşünülebileceğini belirtmiştir. Yeni fırkanın kurulmasını kendilerine fırsat olarak gören zümrelerin, memleketi anarşiye sürüklemek isteyebileceğini ve böylece cumhuriyet ve inkılapların tehlikeye düşürülebileceğini ileri süren Falih Rıfkı, böyle bir fırsatı Türkiye'de hiçbir partinin bu tarz kişilere tanımayacağını da serdetmiştir[592].

Yunus Nadi Bey yeni fırkanın kuruluşu sonucunda, Türkiye'nin hürriyet yolunda yeni bir imtihan ile karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Ona göre yeni fırka ilmin ışığında bir program ve bakışla, sadece tenkit ederek değil; aynı zamanda müspet işlere namzet olan prensiplerin de uygulayıcısı olarak yoluna devam etmelidir. Yunus Nadi Bey'e göre bir halk idaresi olan Cumhuriyette, halkın yönetime katılması ve yönetmesi demek, güzide insanların ortaya koyduğu prensiplerin halk tarafından benimsenmesi ve desteklenmesi ile mümkündür. Yunus Nadi Bey'e göre cumhuriyetin çok partili ortamlarda kaotik bir ortama sürüklenmeden yaşayabilmesi için bu metot mutlaka işletilmelidir[593].

---

[591] Tunaya, s. 624.

[592] Falih Rıfkı **Atay**, "Yeni Fırka Doğarken", *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Ağustos 1930, s. 1. Yeni fırkanın kuruluşu aşamasında İzmir'de CHF'nin sözcülüğünü yapan Anadolu Gazetesinde SCF'nin üstlenmesi gereken rolle ilgili önemli tespitler yapılmıştır: "CHF ve hükûmetin yaptığı işler yapılamayacak kadar çoktur.

[593] Yunus Nadi **Abalıoğlu**, "Önümüzdeki İmtihan", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1930, s. 1. Bunları karşımıza geçen fırkanın inkar edeceğini asla zannetmiyoruz. Hatta takdir etmesini de beklersek kendilerinden layık olmadığımız bir şeyi istemiş olmayız. Buna mukabil yaptığımız hatalar varsa onların gösterilmesini

Yunus Nadi, Serbest Fırka'nın kuruluşundan itibaren Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan farklı olarak ne yaptığını sormakta ve bu fırkanın neden kurulduğunu sorgulamaktadır. Esasen ona göre sadece murakabe ve tenkit için bazı milletvekillerinin CHF'den koparak yeni fırkaya katılmaları ve halk arasında bir şiddet fikrinin cereyan etmesi anlamsızdır. Yunus Nadi, bu tenkit ve murakabe işinin milletvekilinin asli görevleri arasında yer almasına binaen, 'bu eylem pekala CHF içerisinde de yürütülemez miydi' şeklindeki bir soruyla, tenkit ve murakabe işinden dolayı yeni bir partinin kurulmasını ve CHF'ye muhalefet etmesini eleştirmektedir[594].

SCF'nin kuruluşu ve Türkiye'deki çok partili yaşam denemesi çerçevesinde Near East'te yayınlanan bir siyasi risale, oldukça dikkat çekici bir tarzda kaleme alınmıştır. Yorumda Fethi Bey'in siyasete dönerek hükûmeti murakabe etmeye başlamasının ve iktidara karşı muhtelif tenkit yollarının açılmasının olumlu bir gelişme olduğu vurgulanmıştır. Fethi Bey'in Türkiye'de vergilerin halkın ödeme gücünü fazlasıyla aşmasından dolayı, hükûmetin vergi politikasını eleştirmesine ve hükûmetin demiryolları projesindeki aşırı harcamalarına yönelik tenkitlerine vurgu yapılan yazıda, sonucu ne olursa olsun SCF deneyinin Türkiye'de siyasi gelişmeler bağlamında birçok konuyu aydınlığa kavuşturduğu ileri sürülmüştür. Gazete, SCF lideri Fethi Bey'in tenkitlerinin, Türkiye'de yakın bir dönemde hazırlanan Alman Her Müller raporunda da belgelendiğini ifade etmiş ve bu kapsamdaki tenkitlerinde Fethi Bey'i haklı bulmuştur. Gazetede SCF'nin kuruluşunun, hükûmetin hiç hata yapmadığı, hükûmetin bütün icraatlarının halkın, devletin ve inkılapların lehine olduğu savını çürütebileceği ve bu yeni fırkanın, Türkiye'nin refahı açısından önemli bir gelişme olabileceği dile getirilmiştir[595].

2.6.1. SCF-CHF Kliği ve Hükûmetin Tutumu

SCF'nin kuruluşundan hemen sonra Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği, yeni partinin faaliyetlerini yakından takibe başlamıştır. CHF Genel Sekreteri, yeni fırkanın inkılaplara karşı olan 'softa ruhlu mürtecilerin ve komünistlerin' yuvası haline gelebileceğini ileri sürerek, Halk Fırkası teşkilatlarının teyakkuzda olmalarını parti

---

samimiyet ve insaf ile tenkit edilmesini memnuniyetle telakki edeceğimizi şimdiden temin edebiliriz." Anadolu, 25 ağustos 1930'dan naklen Taner **Bayazıt**, "İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, S. 98, Şubat 1992, s. 119. s

[594] Yunus Nadi **Abalıoğlu**, "Yeni Fırkanın Mahiyeti", *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1930, s. 1.

[595] Near East'te yayınlanan 'Karışmış Bir Türkiye' isimli makalede yer alan bu siyasi risale Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından incelenmiş ve Başvekâlet Müsteşarlığı'na gönderilmiştir. Bu yazı için bkz. *BCA*, 030.10.83.550.8, (13. 9. 1930), s. I, II, III ve IV.

örgütlerinden istemiştir[596]. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından kısa bir süre sonra, CHF Genel Sekreterliği'nin yeni fırka hakkında istihbarat toplaması ve yeni partiyi komünizmin ve irticaın yuvası olmakla suçlamaya meyilli olması, oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Çünkü tek parti doktrini çerçevesinde, 1930 yılında ikinci bir muhalif fırkanın yaşayıp yaşayamayacağı, ya da çok partili parlamenter demokrasinin eşitlik ekseninde kurulup kurulamayacağı noktasında bu tür istihbari çalışmalar ve ithamlar önemli ipuçları ihtiva etmektedir. Partinin kendisini feshettiği dönemdeki olaylar ve gelişmelerle, yukarıda bahsi geçen -SCF'nin hemen kurulmasını müteakip- CHF Genel Sekreteri'nin duyumlara dayalı ileri sürdüğü meseleler arasında büyük ölçüde benzerlikler mevcuttur. Bu durum da SCF'ye karşı daha başından bir kampanyanın başlatıldığını ve 1930 güz aylarının siyaset bakımından oldukça hararetli gelişmelere açık olduğunu ortaya koymaktadır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sonrasında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, CHF Katibi Umumisi Saffet Bey'e durum değerlendirmesi tarzında bir teskere göndermiştir. Şükrü Kaya Saffet Bey'e, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'e yazdığı talimattan bahsetmiş ve SCF'nin Umumi Müfettişlik mıntıkasında teşkilat yapamayacağını ifade etmiştir[597].

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın üç aylık kısa politik yaşamında, Cumhuriyet Halk Fırkası ile şiddetli bir çatışmaya girmesinde iki kritik olayın etkisi büyüktür. Bunlardan ilki, Fethi Bey'in partisini teşkilatlandırmak için yurt gezisine çıkması sonucunda,

---

[596] Dönemin CHF Genel Sekreteri, CHF Müfettişi Ali Nazmi Bey'e gönderdiği yazıda, komünistlerin inkılaplara karşı yeni fırkayı bir araç olarak kullanma ihtimalinden bahsetmektedir. Yeni fırkanın kurulmasıyla birlikte bundan cesaret alan bazı kişilerin bu yeni partinin örgütlerine sızmaya başladığı duyumunu aldığını serdeden CHF Genel Sekreteri, Harf ve Kılık Kıyafet Devrimlerine karşı direnişlerin artabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Genel Sekreteri, eskiye dönme çabası içinde olanların bu yeni fırkayı bir tavassut mercii olarak algılayıp saltanat rejimini yeniden kurma niyetinde olduklarını da belirtmiştir. Bu bilgi için bkz. *BCA*, 490.01.1.4.12, (22. 08. 1930), s. 1. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın basındaki önemli temsilcilerinden Falih Rıfkı, SCF'nin kurulmasından hemen sonra Yalova'nın köylerinde din tahriklerinin başladığını ve inkılaplar aleyhinde yeni fırka bünyesinde birleşmeler olduğunu belirtmekte ve yeni partinin inkılaplara karşı bir eylem odağı olmaya başladığından bahsetmektedir. Hatta SCF üyesi olan Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanımı da din tahrikçiliği yapmakla suçlamaktadır. Bu bilgi için bkz. Atay, Çankaya, s. 617-618.

[597] Bu teskerede aynen şöyle denilmiştir: "1- Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Beyefendi Umumi Müfettişlik mıntıkasında teşkilat yapmayacaklarını CHF Katibi Umumisi Saffet Beyefendiye şifahen vaat ve temin etmişlerdir. 2- Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü münasebetiyle umumi müfettişlik mıntıkasındaki valiler hariç olmak üzere diğer vilayetlere yapılan tamimin suretini leffen takdim ediyorum. 3- Birinci maddede arz ettiğim teminata rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası, umumi müfettişlik mıntıkasında kanuni eşkal ve merasime riayet etmek şartıyla teşkilat yapmak isterse bittabi mumaniat edilemez. Ancak böyle bir tasavvur ve teşebbüsleri haber alınır alınmaz vekâleti haberdar buyurmanızı rica ve bilvesile teyidi hürmet ederim efendim." Bu belge için bkz. *BCA*, 490.01.435.1804.2, (3. 9. 1930), bkz. Ek- 33.

İzmir'de kendisine karşı halkın gösterdiği büyük teveccüh çerçevesinde yaşanan 'İzmir Hadiseleri' (4-8 Eylül 1930)[598]; ve ikincisi, Ekim 1930'un başlarında yapılan 'Belediye seçiminde SCF'nin gösterdiği kısmi başarıdır.

Serbest Fırka deneyimi sırasında, Fethi Bey'in İzmir ziyareti ve burada halka hitaben irat ettiği nutuk ve halkın Fethi Bey'e ve SCF'ye teveccühü, bütün yurtta ve özellikle siyasi çevrelerde büyük bir etki yaratmıştır. Fethi Bey 4 Eylül'de Konya vapuruyla İzmir'e hareket etmiş ve Fethi Bey'in İzmir gezisi dönemin basını tarafından yakinen izlenmiştir.[599]. Fethi Bey İzmir yolculuğuna çıktığı sırada, Çanakkale'de İzmir gezisine dair küçük bir açıklamada bulunmuştur. Fethi Bey bu beyanatında, milletin iktisadi buhrandan bıktığını ve bundan dertli olduğunu, bu durumdan en çok İstanbul'dan sonra İzmir'in etkilendiğini, bu gezisinde halka iktisadi buhrandan kurtuluş reçetesini açıklayacağını söylemiştir[600].

Fethi Bey İzmir'de halk tarafından büyük bir heyecan, hararet ve teveccühle karşılanmıştır. Ancak Fethi Bey'i karşılayan halkın, rıhtımı bayraklarla donatması üzerine -polis müdürünün talimatıyla bayraklar yalnız milli bayramlarda asılabilir şeklindeki gerekçeye dayandırılarak- bu bayraklar yerlerinden indirilmiştir. Polis müdürü ayrıca, karşılama esnasında bir polis memurunun denize düşmesi ve daha sonra kurtarılması hadisesinin gösterilerle ilişkisinin bulunmadığını belirtmiş; fakat denize düşen polisin bir başka kişi tarafından denize itildiğini de sözlerine eklemiştir. Fethi Bey'e destek amacıyla çevre illerden gelen halkın İzmir'e alınmadığı yönündeki iddiaları ise jandarma idaresi tekzip etmiştir[601].

---

[598] İzmir olayları esasta üç önemli durumu gün yüzüne çıkarmıştır. Bunlardan ilki, halkın Halk Fırkası'nın politikalarından memnun olmadığıdır. Halk Fırkası iktidarda olduğu süreçte yıpranmış, halkla parti arasındaki bağlar kopmuştur. İkinci gerçek, yeni fırkanın halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandığı ve halkın yeni fırkanın teşkilatlanmasında parti yetkililerine büyük bir destek verdiğidir. Üçüncü gerçek ise, bu geniş desteğin Serbest Fırka'yı iktidara getirme ihtimalinin yüksekliğidir. Bu gelişmeler SCF ve Fethi Bey için olumlu gelişmeler olarak düşünülebilir, ancak bütün bunlar CHF ileri gelenlerini oldukça huzursuz etmeye yetmiştir. CHF'liler SCF'ye karşı tahammülsüzlüklerini ve rekabetlerini üst seviyeye çıkaracak ve yeni fırkayı kısa sürede boğma temayülünde olacaklardır. Bu tahammülsüzlük, çoğulcu demokratik Türkiye için, 1940'lı yıllara kadar uzanacak olan yeni bir bekleyiş dönemine işaret etmektedir. Bu önemli tespit için bkz. Okyar ve Seyitdanlıoğlu, s. 75-76.

[599] Cumhuriyet, 4 Eylül 1930, s. 1.

[600] Son Posta, 5 Eylül 1930, s. 1.

[601] Son Posta, 6 Eylül 1930, s. 1. Fethi Bey'in İzmir gezisi ve burada yaşanan tezahürat ile ilgili Cumhuriyet gazetesinde kaleme alınan yazıda şöyle denilmektedir: "Dünkü gazetelerde tafsilatı okunmuş olacağı veçhile Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey'in bazı arkadaşları ile teşkilat yapmak ve ezcümle bir nutuk irat etmek üzere İzmir'e azimeti orada az çok mübalağalı bir takım tezahürata vesile teşkil etmiştir. Fethi Bey'i istikbal için fazla miktarda kalabalık bir halk sandallarla vapurun etrafını almış ve pasaport mevkii havalisinde bütün rıhtım boyunu doldurmuş olması nihayet memleketin ve milletin

Fethi Bey'in İzmir'de söyleyecekleri nutuk, İzmir'de vuku bulan nümayişler[602] ve bu esnada meydana gelen birkaç ölümlü hadiseden dolayı ertelenmiştir. Fethi Bey'in İzmir'e gelişi ile birlikte rıhtımdan itibaren halkın Fethi Bey'e büyük bir sevgi gösterisinde bulunması ve Fethi Bey'in ikamet ettiği İzmir Palas önünde halkın, 'yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey' şeklinde tezahüratta bulunması, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gerek İzmir'deki, gerekse de Ankara'daki temsilcilerini büyük bir endişeye sürüklemiştir. Bunun üzerine İzmir'de bulunan CHF Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey, CHF yanlısı Anadolu gazetesinde yayınladığı bir makalede, SCF yanlısı muhaliflere tarizatta bulunmuş ve bunun üzerine SCF yanlısı halk da Anadolu gazetesi önünde şiddetli bir gösteri ve nümayiş düzenlemiştir. SCF'nin İzmir mitingi öncesinde yeni fırkaya karşı halkın ilgisini fark eden CHF İzmir temsilcileri, İzmir'de bir miting tertip etmişlerdir. Bu mitingde konuşan Mehmet Şevki Bey Gazi'nin SCF'nin değil, CHF'nin lideri olduğunu söylemiş; Haydar Rüştü Bey de İsmet Paşa'nın hizmetlerinden ve meziyetlerinden bahsetmiştir. Aynı gün Halk Fırkası önünde toplanan kalabalık Fethi Bey lehinde sloganlar atınca, Halk Fırkası azasından Sabri Bey kalabalığa yönelik 'namussuzlar' şeklinde bağırmış ve bu gelişme akabinde halk galeyana gelmiştir. Daha sonra Halk Fırkası binasına hücum eden halk, fırka binasının camlarını kırmış ve ardından Anadolu gazetesini taşlamıştır. Olaylar sırasında polisin kalabalığa ateş açması

---

feyiz ve inkişafına ait ümit ve emeller etrafındaki temenniyatın bir ifadesi şeklinde alınabilir." Cumhuriyet, 6 Eylül 1930, s. 1.

Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişleri'nin CHF Genel Sekreterlik'i aracılığıyla tüm parti müfettişlerine gönderdiği tamimde ise Fethi Bey'i İzmir'de karşılayan topluluğun fazla olmadığı ve bu meselenin özellikle abartıldığı belirtilmektedir. Bu tamimde ayrıca Fethi Bey'in İzmir gezisi ve mitingi sırasında meydana gelen olaylar da ana hatlarıyla anlatılmaktadır. Bu konuda Müfettiş Hakkı Şinasi Paşa ve Zühtü Bey'in hazırladığı tamimde şu ifadeler kullanılmaktadır: "İzmir'de tahaddüs eden vaka, muhalif matbuatın şişirmesi ve İstanbul matbuatına da muhabir noksanı yüzünden yine onlar marifetiyle aksettirilmesi bazı suitefehhümü mucip olabileceğinden hakikat meseleyi bildiriyorum. Fethi Bey'i istikbal eden hakiki müstakbelin azami üç yüz kişidir, mütebakisi serseri ve mütecessis olmak üzere en çok iki-üç bin kişidir. Gerek birinci gerekse de ikinci günkü vakalar bilhassa komünistlerin tahrikatı eseridir. Fırka arkadaşlarımız da tez elden bir protesto içtimaı yapmak isticalinde bulunmuşlar ve içtima sonunda bu baldırı çıplaklar Anadolu Gazetesi'ne tecavüz etmişlerdir. Bittabi kuvve-i zabıta müdahale etmiş ve itaat etmeyen çocuk vurulmuş, Halk Fırkası binalarının birinde de içerisinde bulunanların tahkiramiz sözlerine mukabil birkaç taş atılmıştır. Bittabi zabıta kuvveti derhal sükutu iade etmiştir. Hakikat mesele bundan ibarettir. Efkarın yanlış bir yola sevk edilmemesi için icap edenlerin tenviri mercudur efendim." Bu tamim için bkz. *BCA*, 490.01.1.4.15, (6.9.1930), s. 1.

[602] Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey'in İzmir'e gelişi sırasında yaşananlara binaen Dâhiliye Vekâleti'nin Kütahya Valiliği'ne gönderdiği şifrede valilerin ve tüm idare amirlerinin çıkabilecek olaylara karşı teyakkuz halinde olmaları istenmiştir. İzmir olayları ve bunlara karşı kolluk kuvvetlerinin aldığı önlemler ve bu tedbirlerin meşruiyeti vurgulanan bu şifrede, cumartesi günü yapılması takarrur eden içtimada asayişin temini için gerekli önlemin alınması istenmiş ve bu konuda valilerin daha duyarlı olmaları belirtilmiştir. Bu şifre için bkz. *TİTE*, K27G144B144-1001, (8.9.1930).

sonucunda, iki kişi hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Fethi Bey İzmir'de düzenleyeceği mitingi ve söyleyeceği nutku tehir etmiştir[603].

Fethi Bey İzmir'de yaşanan müessif olaylardan dolayı nutkunu ancak 7 Eylül Pazar günü akşam üzeri söyleyebilmiştir. Daha öncesinde İzmir Valisi Kazım Bey Fethi Bey'e şehirde emniyeti sağlayamadığını ve nutkunu bir sonraki güne tehir etmesi gerektiğini[604] bildirmiş, buna mukabil Fethi Bey de konuyla alakalı Gazi'ye bir telgraf çekmiştir. Gazi'den gelen cevabi telgrafta, Fethi Bey'in İzmir'de nutkunu mutlaka söylemesi gerektiği ve bu meyanda Başvekilin, Dâhiliye Vekilinin ve İzmir Valisinin güvenlikten mesul olduğu ifade edilmiştir. Fethi Bey bunun üzerine İzmir'de hükûmet politikalarını ve CHF'yi tenkit eden ve temel politik gayelerini açık bir tarzda ortaya koyan uzun bir nutuk söylemiştir[605].

---

[603] İzmir hadiseleri üzerine fikri sorulan Başbakan İsmet Paşa şu beyanatta bulunmuştur: "Siyasi fikir münakaşalarının zabıta hadiseleri ile karışması, bahusus bahsettiğimiz feci vaka zuhuruna meydan vermesi çok şayanı teessüf, çok teessürü mucip bir şeydir. Müsebbiplerin takip olunacağı muhakkaktır. Kanuna muhalif olan hareketleri zabıta ve adliye bittabi takip edecektir. Karşı fırka liderinin ve mensuplarının tam bir serbesti ve emniyet içinde izhar edebilmesi için bütün tedabiri almalarını mahalli makamata emretmiş bulunuyoruz." Bkz. Cumhuriyet, 6 Eylül 1930, s. 1 ve 3. Fethi Bey'in İzmir nutkundan önce meydana gelen olayların tafsilatı için bkz. Son Posta, 7 Eylül 1930, s. 1 ve 2. Yunus Nadi Bey İzmir'deki hadiselerde hem SCF, hem de CHF İzmir teşkilatının sorumlu olduğunu belirtmektedir. Yunus Nadi'ye göre SCF'nin İzmir mitingine bu kadar ciddi olarak hazırlanması, vergilerle ilgili politik söylemleri, bazı Cumhuriyet inkılaplarından dönüleceği tarzındaki ifadelerin partinin alt kadrolarında dillendirilmesi bu olayların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yazısında SCF'yi ve Fethi Bey'i eleştiren Yunus Nadi, İsmet Paşa'nın Sivas nutkuna mukabil İzmir nutkunun söylenme gayretini de anlamsız bulduğunu dile getirmiştir. Bkz. Yunus Nadi **Abalıoğlu**, "İzmir Hadiseleri", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, s. 1 ve 4.

[604] Vali Kazım Bey'in halktaki heyecana ve teveccühe bakarak ve Dâhiliye Vekâleti'ne danışmadan aldığı bu karar üzerine Fethi Bey durumu Gazi'ye bir telgrafla bildirmiş ve Gazi de yeni fırka liderinin tayin edilen zamanda nutkunu söylemesi talimatını vermiştir. Bunun üzerine Vali Kâzım Bey'e Dâhiliye Vekili Gazi'nin talimatı üzerine İzmir'de asayişin ve emniyetin temin edilmesi emrini vermiştir. Vali Kâzım Bey Fethi Bey'den nutkunu ertesi gün yani Cumartesi günü söylemesini istemişse de, Fethi Bey buna itiraz etmiş ve nutkunu 7 Eylül Pazar günü söylemiştir. Bu bilgi için bkz. Son Posta, 8 Eylül 1930, s. 1.

[605] Fethi Bey anılarında İzmir nutku sırasında yaşananlar için şunları söylemektedir: "Acı hatta kanlı hadiseler oldu. İzmir zannediyorum ki o güne kadar görmediği kalabalıkla, sakin ve şuurlu bu seslenişi dinlemek hasreti içindeydi. Nitekim böyle başladı, fakat halkın üzerine mihrakı meçhul denilen kişilerle yapılan ateş sonu, genç bir mektepli öldü ve babası, oğlunun kanlı naşını bana getirerek, 'Bu hürriyet yolunda şehittir, kurtar bizi' dedi. Bu şahsi bir dilek değildi. Çok, çok ağır iktisadi şartlar ve yaşama mücadelesi veren halkın, hür, rahat, refahlı hayat hasretinin trajik ifadesi idi." Fethi Bey'in bu açıklamaları için bk. Fethi **Okyar**, *Üç Devirde Bir Adam*, Yayına Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 499. Fethi Bey'in İzmir Nutku'nun tam metni için bkz. Cumhuriyet, 8 Eylül 1930, s. 3. ve Son Posta, 9 Eylül 1930, s. 1 ve 2. Fethi Bey'in İzmir nutku ile ilgili köşesinde yorum yapan Yunus Nadi Bey nutkun pek derinliğinin olmadığını ileri sürmektedir. Yunus Nadi'ye göre nutuk tıpkı SCF'nin programında olduğu gibi yüzeysel kalmış ve Fethi Bey SCF'nin programı doğrultusunda hükûmetin demiryolları politikasındaki noksanları tenkit etmiştir. CHF'nin bir yayın organı gibi çalışan ve Cumhuriyet'in başyazarı olan Yunus Nadi Bey, Fethi Bey'in nutkunun günlerdir konuşulan siyasi beklentiye tam bir cevap veremediğini dile getirmiştir. Bkz. Yunus Nadi **Abalıoğlu**, "Fethi Bey'in Nutku", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930, s. 1. ve 2.

İzmir'de yaşanan olaylarla ilgili daha sonra SCF'yi karalamak için bazı isnatlarda bulunulmuştur. Bunlar miting sırasında halktan bazılarının, 'Kahrolsun Gazi ve İsmet Paşa' şeklinde hakaret dolu slogan attıkları şeklinde konuşulmuştur. Ancak SCF'nin ideologu olan Ahmet Ağaoğlu, Gazi aleyhinde böyle bir hakaretin kesinlikle vuku bulmadığını; ancak bir ara İsmet Paşa aleyhinde kalabalığın içinden birkaç meçhul sesin çıktığını ve bunun da sert bir şekilde Fethi Bey tarafından susturulduğunu belirtmektedir[606].

Fethi Bey SCF'nin İzmir mitingi sırasında yaşanan olaylara yönelik yaptığı değerlendirmesinde, bütün menfi iddialara rağmen, İzmir'de adliyeye intikal eden 57 vakadan 51'i için beraat çıktığını, ikisi hakkında takipsizlik kararı alındığını ve sadece dördünün hafif cezalar sınırına girdiğini belirtmiş ve buradaki suç isnatlarının hiçbirinin Takrir-i Sükun Kanunu eksenindeki siyasi ve irticai suçlamalarla ilişkili olmadığını ileri sürmüştür[607].

İzmir'de coşkulu bir kalabalığın yeni partiye ve liderine olan ilgisi ve SCF'nin her gittiği yerde büyük tezahüratla karşılanması, CHF ileri gelenlerini ve basındaki destekçilerini kuşkuya ve korkuya sevk etmiştir. Bu durumda Gazi'nin partiler arasındaki tarafsızlık ilkesinden dönmesi ve bu gidişe bir dur demesi gerektiğini düşünen CHF'liler, bu bağlamda Atatürk'ten destek bulmaya çalışmışlardır[608].

Bu endişenin ve tarafgirliğin en iyi örneğini, Yunus Nadi Abalıoğlu'nun Cumhuriyet gazetesi aracılığıyla Gazi'ye yazdığı açık mektupta müşahede etmek mümkündür. Yunus Nadi Abalıoğlu Gazi'ye hitaben yazdığı mektupta şöyle demektedir:

> Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine; İzmir'de bir matbaamıza taarruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası binamız taşa tutulduğu günden beri memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeye çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavzihi namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeye mecbur kaldık. Her hal ve ihtimalde cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz şefimiz[609].

Mektubun yazılış biçimi ve Yunus Nadi'nin Gazi'ye karşı yönelttiği cüretkar sual çerçevesinde, Gazi'yi de yakından tanıyan Ahmet Ağaoğlu, Yunus Nadi'nin bu cesareti

---

[606] Ağaoğlu, s. 65.
[607] Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 500.
[608] Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 328.
[609] Cumhuriyet, 9 Eylül 1930, s. 1.

bizzat Gazi'den aldığını belirtmektedir. Ahmet Ağaoğlu Yunus Nadi Bey'in bu mektubunu esasen Gazi'ye karşı bir meydan okuma olarak da telakki etmektedir[610].

Gazi de Yunus Nadi Bey'in açık mektubuna ertesi gün şu şekilde cevap vermiştir:

"Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisiyim. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım. Bunda tereddüde mahal yoktur[611]." Atatürk bu cevabi mektubundaki açıklaması ile, başından beri korumaya çalıştığı partiler arası tarafsızlığı bir kenara bırakmış ve genel başkanı bulunduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan taraf olduğunu açıkça vurgulamıştır. SCF Atatürk'ün isteğiyle ve onun güdümünde kurulan bir parti olarak doğmuş olsa da, Atatürk İzmir olayları ve gelişmeler karşısında kuşku duymuş ve CHF'den yana tavrını alenen ilan etmiştir.

Fethi Bey ise Gazi'nin bu mektubuna binaen kendisine yöneltilen soruya, 'dün ile bugün arasında en küçük bir noktada farklılık yoktur' diyerek, soğukkanlı bir yaklaşım sergilemiştir. Fethi Bey bu beyanatında, Atatürk'ün bu durumunun ve açıklamasının zaten bilinen bir gerçek olduğunu, SCF'nin Atatürk'ü kendine mâl etmeye çalıştığı iddiasının asılsız olduğunu ve Cumhuriyeti koruma şerefinin Yunus Nadi'nin tekelinde olmadığını açıklamıştır.[612].

CHF'ye bağlı yayın kuruluşları, özellikle İzmir hadiselerinden sonra yeni fırka mensuplarına karşı şiddetli bir propaganda kampanyası başlatmış ve yeni fırkayı irticaın ve inkılap karşıtlığının yuvası olarak tavsif etmişlerdir. Hükûmet SCF'nin illerdeki eylemlerini ve yeni fırka üyelerinin bütün faaliyetlerini takip etmiştir.

Bu muhtevada Dâhiliye Vekâleti'nden Kütahya Valiliği'ne gönderilen şifrede, Gazi'nin Yunus Nadi'nin mektubuna verdiği cevap hatırlatılarak, bazı kişilerin hâlâ Gazi'yi yeni fırkanın yanında göstermeye çalıştıkları belirtilmektedir. Vekâlet ayrıca bu hususta halkın tenvir edilmesini, Gazi'nin CHF'nin genel başkanı ve gönülden destekçisi olduğu gerçeğinin topluma anlatılmasını istemektedir[613]. Aynı mealde Dâhiliye Vekâleti'nin bir başka şifresinde İzmir, Denizli, Aydın, Balıkesir ve Manisa illerinde son günlerde cereyan eden hadisat ve yapılan nümayişlerin, halk üzerinde ve vilayetlerde ne gibi

[610] Ağaoğlu, s. 73-74.
[611] Hâkimiyet-i Milliye, 10 Eylül 1930, s. 1.
[612] Son Posta, 12 Eylül 1930, s. 1 ve 3.
[613] *TİTE Arşivi*, K27G59B59001, (10.09.1930).

tesirler yaptığı sorulmakta ve yakında yapılacak belediye seçimlerinde halkın temayülünün ne surette tecelli edebileceğinin araştırılması istenmektedir[614].

Fethi Bey'in İzmir gezisi sonrasında, Bursa valisi İnegöl'de memurlar ve ihtiyar heyetlerinin bulunduğu bir toplantıda SCF ve Fethi Bey ile ilgili tehditkar bir konuşma yapmış ve adeta SCF taraftarlarına gözdağı vermiştir. Bursa valisi bu konuşmasında şunları söylemiştir:

> Efendiler, hükûmet müteyakkızdır. Bir takım serserilere memlekette asayişin ihlaline meydan vermeyecektir. Hele bu efendiler, onları hemen yakalarım ve onları hemen imha ederim. Adliye Vekâleti adliyeye emirler vermiştir. Yok filan memur hırsızmış, yok filan vekil şöyle yapmış diye sokak siyaseti yapmak isteyenleri şiddetle takip edeceğiz. Efendiler, Yarın isminde bir gazete varmış. Onun sahibi olan Arif Oruç'u ben çok iyi bilirim. Bu firari Çerkez Etem'in katib-i umumisi idi. Zaten komünisttir. Ankara'da da bir zamanlar böyle bir paçavra çıkarırdı. Merak etmeyin efendiler, bu rezaletlere meydan verilmeyecektir. Bu kepazelik ancak meclis açılıncaya kadar devam edecektir. En ağır cezalar onlar içindir. Bir gazetenin dediği gibi Fethi Bey fenalıklar arıyorsa bir sağa bir sola bir de önüne baksın; ama İsmet koca İsmet bunlara meydan bırakmaz. Her türlü tedbir ittihaz edilmiştir[615].

İzmir ve İstanbul basınında Fethi Bey'in İzmir gezisi ve bu meyanda yaşanan hareketli olaylar büyük tartışma konusu yapılmıştır. SCF yanlısı gazetecilerle CHF ve hükûmet taraftarı gazeteciler arasında devam eden sert polemikler, SCF'ye destek olan bazı gazetecilerin hükûmetin emriyle tevkif edilmesine neden olmuştur. Fethi Bey bu tutuklamaları basın hürriyetine vurulan bir darbe olarak nitelemiş ve bu gazetecilerin hükûmeti ve SCF'yi tenkidinin TBMM'ye karşı bir eylem olarak lanse edilmesine tepki göstermiştir. Fethi Bey açıklamasında İzmir'de çıkan Anadolu gazetesinin, SCF taraftarı halkı sarhoş ve serseri olarak nitelediğini ve toplumu bu şekilde aşağılamaya çalıştığını belirtmiştir[616].

SCF lideri Fethi Okyar, partisinin yapılacak olan belediye intihabatına katılmasına karar vermiş ve bu çerçevedeki seçim çalışmalarına hız vermiştir. Belediye seçimlerinin ne şekilde cereyan edeceğine dair Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya gazetecilerin Ağustos

---

[614] *TİTE Arşivi*, K27G64B64001, 15.10.1930. Aynı doğrultuda Fethi Bey'in İzmir'deki mitingi sırasında meydana gelen olaylar örnek gösterilerek civar illerin valileri emniyetin ve asayişin temini için Dâhiliye Vekâleti'nce uyarılmıştır. Vekâlet buna ilaveten illerde ortaya çıkabilecek irtica eylemlerine ve bundan yararlanmak isteyen kişilere karşı en hassas önlemlerin ivedilikle alınmasını bildirmiştir. Bu bilgi için bkz. *TİTE Arşivi*, K27G144B144001, 08.09.1930.

[615] Yarın, 10 Eylül 1930, s. 1.

[616] Fethi Bey gazetecilerin tutuklanması çerçevesindeki beyanatında Anadolu gazetesi hakkında şunları söylemiştir: "Kanunun halkı tehyiç edici havadis neşredenlere taalluk eden maddesinin tahtı hükmünde kalan bu neşriyat ve tasniatın muharriri serbest gezerken ve İzmir'deki acıklı hadiseye bu neşriyat sebep olduğu bu gün hükûmet gazetelerinin de tahtı itirafında iken, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun millete bahş ve temin etmiş olduğu tabii ve mukaddes bir hakka istinaden salahiyetini istimal edenleri tevkife kalkışmak Türk Cumhuriyeti ve bu cumhuriyetin temin ettiği matbuat hürriyeti namına protesto edilecek bir vakadır." Fethi Bey'in bu beyanatı için bkz. Yarın, 15 Eylül 1930, s. 1.

ayında yönelttiği soru üzerine, Dâhiliye Vekili şu karşılığı vermiştir: "Belediye intihabatında hükûmetin vazifesi, kanunları tatbik etmekten ibarettir. Bittabi intihabat tamamen serbesttir. Hiçbir fırka lehine müdahale mevzubahis olamaz[617]."

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, gazetecilerin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın belediye intihabatı için mitingler düzenleyeceğine dair duyumlar alındığını belirtmesi üzerine de, "Tecemmüat kanununa mugayir hareketlere müsaade edilmeyeceği tabiidir. Kanunen müsaadesi alınarak miting yapılabilir[618]." şeklinde açıklamada bulunmuştur.

İzmir olaylarının etkisi henüz tam olarak hafızalardan silinmemişken, yurt genelinde yapılan belediye seçimlerine Serbest Fırka'nın da katılması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı ciddi bir muhalefet örneğini sergilemesi Ekim ayının siyasi tansiyonunu yükseltmiştir. Seçimler Ekim ayının başlarında başlamış ve bu süreçte özellikle İzmir, İstanbul ve Antalya illerinde yaşanan hadiselerle CHF ve SCF arasındaki ihtilaf ve siyasi mücadele ciddi bir boyuta ulaşmıştır. İstanbul belediye seçimleri 5 Ekim 1930 tarihinde başlamış ve her iki fırkanın kâtipleri seçim sandıkları önünde halkı kendi partilerine oy vermeye iknaya başlamıştır. Her iki partinin lideri 5 Ekim 1930 günü halka seçim beyannamesini bildirmiştir. Dönemin basını da memlekette yapılan seçimleri ve vuku bulan olayları yakinen takip etmiştir[619].

İntihabın başlamasıyla birlikte Serbest Fırka'ya yakın yayın organlarından Arif Oruç'un çıkarttığı Yarın gazetesi ile, yeni fırkayı destekleyen diğer bir gazete olan Son Posta'da intihap esnasında CHF'nin ve hükûmetin SCF seçmenlerine ve parti mümessillerine

---

[617] Hâkimiyet-i Milliye, 23 Ağustos 1930, s. 1.
[618] Hâkimiyet-i Milliye, 23 Ağustos 1930, s. 1.
[619] "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın müntehiplere beyannamesi: Aziz ve sevgili hemşeri! Büyük İnkılabın binlerce şehit kanı ile sulanan yurdun samimi hadimi olan Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Belediye intihabatında sana şu candan tavsiyede bulunuyor. Karanlık günlerin her anını, dünkü mazinin seni esir eden sefaletini düşün ve sana ancak büyük Gazinin izinde yürüyen öz fırkanın yar olacağını unutma. Onun mücerret ve temiz namzetlerini tereddütsüz intihap et. Çünkü senin için, yurdun için inkılap selameti için doğru yol budur." SCF Lideri Fethi Bey ise beyannamesinde, "Aziz Türk milletinin cumhuriyetçi evladı, biliniz ki, cumhuriyet kanunları serbest intihap hakkını size temin etmiştir. Vicdan ve kanaatinize tabi olarak ve kanundan başka bir şey tanımayarak bu hakkı kullanmak cumhuriyete karşı vazifenizi yapmak demektir." Her iki partinin beyannamesi için bkz. Akşam, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1 ve 2. Serbest Fırka'nın seçimlerin başlaması üzerine başlattığı seçim propagandasında kullandığı retorik açısından şu örnek dikkate şayandır: "Muhterem Hemşehri, Aziz vatandaş, Belediye intihabatına başlandığını biliyorsun. Hür doğmuş ve hür yaşamaya layık bir fertsin. Hiçbir tazyike ve hiçbir tehdide ehemmiyet vermeyerek reyini serbestçe kullan. Seni hürriyete refaha ulaştıracak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Serbest Cumhuriyet Fırkası mütegallibe saltanatına nihayet verecektir ve seni yükseltecektir. Reyini Serbest Cumhuriyet Fırkasına ver. O senin kendi fırkan ve senin kendi arzundur. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası haksızlığa, zulme uğrayan hürriyete aşık vatandaşların ıstırabından doğmuştur. O seni kurtaracaktır. O senin dertlerine çaresaz olacaktır. O senin müdafiindir. Reyini ona ver." SCF'nin seçim propaganda bildirisi için bkz. *BCA*, 030. 10. 82. 536. 29.

karşı uyguladığı baskı politikası ve seçimlerde yaşanan yolsuzluk iddiaları[620] dile getirilmiştir. Yarın'ın haberine göre halk İstanbul'da hükûmet emri altındaki yöneticilerin baskı, tehdit ve şiddetine maruz bırakılmış ve gücünü hükûmetten alan yöneticiler seçimlerin tarafsızlığına gölge düşürecek eylemlerde bulunmuştur. SCF'yi destekleyen seçmenlerden bir kısmı darp edilmiştir. Konya valisi muhtarları yanına çağırarak halkın, Halk Fırkası'nı desteklemesi için gayret etmeleri noktasında onlara telkinatta bulunmuş, aksi takdirde bunun faturasının ağır olacağını ve muhtarların tevkif edileceklerini bildirmiştir. Fethi Bey ise seçimlerde yaşanan adaletsizliklerin, cebir ve şiddet yoluyla halka verilmeye çalışılan göz dağının ve muhtelif yolsuzlukların kanun yoluyla aydınlatılacağını belirtmiş ve yaşanan olaylara karşı kanunlar çerçevesinde hareket edileceğini açıklamıştır[621].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Mecliste verdiği beyanatta, seçimlerde bitarafane bir anlayışla hareket edileceğini ifade etmiş ve böyle davranmanın kanunlara bağlı olunduğunun bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Ancak intihap süreci başlayınca SCF cenahında yer alan gazeteler, Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinden gelen şikayet telgraflarına yer vermiş ve seçimlerde polis, jandarma ve valilerin halk üzerinde bir tazyik politikası güderek halkı, Halk Fırkası'na yönlendirmeye gayret ettiklerini ileri sürmüştür[622]. Gerçekten de Atatürk'ün belediye seçimleri ile ilgili olarak 'her yerde Halk Fırkası mı kazandı yoksa polis ve jandarma mı[623]' şeklinde işaret ettiği hakikat,

---

[620] Dâhiliye Vekâleti'nden Kütahya Valiliği'ne gönderilen şifrede seçimlerde yaşanan yolsuzluklara veya usulsüzlüklere binaen seçimlerin tehiri ile ilgili bir uyarıda bulunulmuştur. Dâhiliye Vekâleti bu şifresinde şunları bildirmiştir: "Vilayetlerden alınan malumata nazaran intihap muamelatında görülen yolsuzluklar gerekçesiyle intihapların tehirine karar verildiği anlaşılmaktadır. 7.10.1930 tarihli telgrafta da izah olunduğu üzere intihaplar ancak reylerin yarısından fazlası alınmadığı için yalnız bir hafta tahdit olunabilir. Bu tahdit müddeti dahi hiçbir sebeple yirmi teşrinievveli geçemez. Kanunun sarahati dairesinde muamele ifasıyla yirmi teşrinievvele kadar belediye intihaplarının intacı lüzumunu temenni ederim." Bu bilgi için bkz. *TİTE Arşivi*, K27G69B69001, (7. 10. 1930).

[621] Yarın, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1.

[622] Arif Oruç, "İntihabata Müdahale", *Yarın*, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1. ve 4. İstanbul'daki belediye seçimleri hararetle devam ederken Üsküdar'da yaşanan bir hadiseyi sütunlarına taşıyan Yarın'ın haberine göre, Üsküdar Kaymakamı İzzettin Bey SCF'ye rey vermek isteyen halka baskı yapınca halk tarafından 'hürriyetime karışamazsınız, istediğimiz fırkaya reyimizi veririz' tepkisiyle karşılaşmıştır. Yarın'ın haberine göre Halk Fırkası yetkilileri tekzip etseler de İstanbul'da halk, Halk Fırkası'nı desteklemeleri için idare amirlerinin baskısına maruz kalmış ve bir kısım seçmenler ağır bir şekilde darp edilmiştir. Bkz. Yarın, 8 Teşrinievvel 1930, s. 1.
Belediye intihabı çerçevesinde yaşanan olayları ve bu çerçevedeki ayrıntılı raporları ve belgeleri ihtiva eden şu çalışma için bkz. Cemil **Koçak**, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2006, s. 224-341.

[623] Vatan Gazetesi'nin 12 Ekim 1945 günkü nüshasında çıkan 'Politikada Namus Yolu' adlı yazıda seçimler sürecinde yaşanan bir diyalog aktarılmıştır. Seçim sonuçlarına göre Halk Fırkası sandıkların çoğunda üstünlüğü yakalamıştır. Atatürk de bunun partinin başarısı olmadığını, polisin, jandarmanın ve idare kuvvetinin bir zaferi olduğunu vurgulamış ve bu politikanın memlekete bir faydasının olmayacağını

İstanbul'da ve Anadolu'da seçim mahallerinde vuku bulan menfi politikanın bir delili olarak düşünülmelidir. Aynı muhtevada Ödemiş'te Serbest Fırka'nın Ocak Heyeti zabıta tarafından tevkif edilmiş ve fırka binası da mühürlenmiştir[624]. İzmir'de Serbest Fırka'nın vilayet ocağı reisi meçhul bir kişi tarafından tehdit edilerek ifadesi alınmış ve müddei umumilik bu durumla ilgili bir tahkikat başlatmıştır[625]. Antalya'da halk, oyunu kullanmak üzere intihap sandıkları etrafında toplanmış; ancak vali Faiz Bey cebir yoluyla halkı dağıtmaya teşebbüs etmiştir. Halk bu duruma tepki göstererek belediye dairesi önünü istila etmiş ve 'bize zulmettiniz, kanuna itaat etmesini biliriz' şeklinde slogan atmıştır. Bu olaylar esnasında 200 vatandaş güvenlik güçleri tarafından tevkif edilmiştir[626]. Adana'da ise Serbest Fırka'nın binasına kimliği belirsiz kişiler tarafından Arapça yazılı bir bayrak asılarak infiale neden olabilecek bir eyleme girişilmiştir[627]. Seçimleri takip eden günlerde İzmir Valisi Kâzım Bey'den Dâhiliye Vekâletine ve oradan da Başvekâlete gönderilen bir şifre valilerin tarafsızlığına gölge düşürecek türden bir içeriğe sahiptir. Bu şifrede Vali Kâzım Bey SCF hakkında şu ilginç tespitlerde bulunmaktadır:

---

ifade etmiştir. Atatürk'ün bu yaklaşımı onun bu seçim sonuçlarına tam olarak inanmadığını ve seçim sürecinde yaşanan olumsuz hadiselere vakıf olduğunu göstermektedir. Bu bilgi için bkz. Süreyya **İlmen**, *Zavallı Serbest Fırka*, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul 1951, s. 74.

[624] Son Posta, 11 Teşrinievvel 1930, s. 1.

[625] Son Posta, 15 Teşrinievvel 1930, s. 1.

[626] Yarın, 17 Teşrinievvel 1930, s. 1. Antalya'da yaşanan bu infialin ve müessif hadisenin sebebi daha önceden 7 olan intihap sandığının sonradan 1'e indirilmesi olarak gösterilmiştir. Son olarak sadece 1 adet olan sandığın belediye binasına taşınmasına ve reyini süratle ve kolayca kullanamamasına tepki gösteren halk bu duruma tepki göstermiş ve böylece bahsi geçen olaylar cereyan etmiştir. Bkz. Yarın, 18 Teşrinievvel 1930, s. 1. Antalya'da yaşanan nümayiş sırasında halktan 17 kişi yaralanmış ve Serbest Fırka'nın Ocak Heyeti azaları tevkif edilmiştir. Bu olaylar halkın belediye binası önünde toplanması ve vali ile aralarında yaşanan ihtilaf neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu konuda bkz. Son Posta, 17 Teşrinievvel 1930, s. 1.

Memlekette yapılan intihabın ne derece hür ve demokrat olduğunu soran bir köşe yazarı seçimlerde meydana gelen hadiseleri şu sözlerle özetlemektedir: "İstanbul'da intihabat esnasında Halk Fırkası'nın ve hükûmet memurlarının birçok kanunsuzluklarına şahit olduk. Halk Serbest Fırka'ya rey vermek isterse defterde ismi bulunmuyor. Halk Fırkası'na rey vermek istediği zaman defterde ismi olmayanlara bile müsaade ediliyor. Halk birçok yerlerde tehdit ediliyor. Kaymakamların ve sandık memurlarının sandıkla fazla uğraştıkları görülüyor. Köylerden halk cebren intihap yerlerine getirilerek tehdit ile Halk Fırkası'na rey atmaları temin ediliyor. Memleketin her tarafında serbestçe rey veremeyen halktan feryat ve şikayet işitiyoruz. Bu haksızlıklar ve kanunsuzluklar Adana'da, Ödemiş'te, Antalya'da memleketin bazı yerlerinde hatta müessif hadiselere sebebiyet veriyor. Çünkü Halk Fırkası memlekette kaybettiği nüfuz ve itibarını zorla tekrar iade etmek emelindedir. Bu emeline kavuşmak için her vasıtayı meşru addediyor." M. Zekeriya, "Bu İntihabata Kanuni Denilebilir mi?", *Son Posta*, 18 Teşrinisani 1930, s. 3. Dâhiliye Vekâleti vilayetlere gönderdiği şifre telgrafta hükûmet onuruna karşı ortaya konan eylemlerin ceza muhakemeleri kanununun 104. maddesinin üçüncü fıkrası mucibince cezalandırılacağı, bu eylemleri yapan kişiler hakkındaki tahkikat işlerinde ve seçim işlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesinde müddei umumilere kanunlar çerçevesinde önemli görevler verildiği belirtilmiştir. *TİTE Arşivi*, K27G68B68001, (14. 10. 1930).

[627] Son Posta, 17 Teşrinievvel 1930, s. 1.

> Muhalif fırka ricalinden bazılarının ifadelerine göre, Reisicumhur Gazi hazretlerinin meclisteki irat buyurdukları nutukta Serbest Fırka namına kaydedilecek sözler bu fırkanın talihi ile alakadar ve faaliyetlerini ona göre tanzim edeceklerdir. Eğer bu fırkayı millet nazarından düşürecek sözler varsa çokları bu mücadeleden feragat edeceklerdir. İstanbul ve İzmir'de çıkan muhalif ve muvafık gazetelerin ve haftalık risalelerin on beş günden beri muntazaman tuttuğum istatistik hülasasını çok ehemmiyetli görüyorum. Bunlara göre ne tedbir alınmak lazım geleceğini diğer bir şifre ile arz ediyorum[628].

Valinin ifadelerinde açık bir tarafgirlik sezilmektedir. Vali Kazım Dirik bu yazısında adeta hükûmeti uyarmakta ve Atatürk'ün konuşmasının muhtevası konusunda da -SCF aleyhinde olması yönünde- bir istekte bulunmaktadır. Bunlara ilaveten vali, SCF'nin halk nezdinde nasıl yıpratılabileceğinin ve neler yapılması gerektiğinin yöntemlerini de belirtmektedir.

Sonuçta belediye intihabı bittiğinde toplam 502 seçim bölgesinin 31'inde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kazandığı açıklanmıştır. Fethi Bey'e göre seçim, Serbest Fırka açısından ağır baskılar altında cereyan etmiş; valiler, idare amirleri, kolluk kuvvetleri ve her düzeydeki devlet memurlarının Cumhuriyet Halk Fırkası lehindeki çalışmalarıyla geçmiştir. Fethi Bey, başta Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya olmak üzere tüm vali ve idare amirlerinin, Serbest Fırka'nın seçimlerde başarısız olması için çalıştığını serdetmiştir. Fethi Bey seçimlerdeki yolsuzluk konusunu seçimler sürmekteyken iki defa Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getirmiş; ancak bir sonuç alamamıştır[629].

---

[628] *BCA*, 030. 10. 78. 519. 5.

[629] Okyar ve Seyitdanlıoğlu, s. 80-81.
Dâhiliye Vekili seçim sonuçlarında partilerin aldığı sonuçları verirken 502 Belediyenin 22'sini yeni fırkanın kazandığını söylemiştir. Bu bilgi için bkz. *TBMMZC*, D. 3, C. 22, s. 49.
Fethi Bey seçimlerde Halk Fırkası'nın Serbest Fırka'nın yükselişi karşısında oldukça ciddi önlemlere ve hilelere sarıldığını ifade etmektedir. Fethi Bey'in aktarımına göre, Halk Fırkası mensupları memleketi bölge bölge ayırmış ve halk adeta markaja alınarak büyük bir tazyik ve baskı altında tutulmaya başlanmış ve Halk Fırkası'na oy vermeleri için zorlanmıştır. Serbest Fırka temsilcileri de bu durumdan nasibini almış ve tevkif edilme tehdidi ile karşılaşmışlardır. Mahkeme kararı olmaksızın idare makamları bazı yerlerde arama yapmışlar ve meslek temsilcilerini sorgulamışlardır. Baskıların hukuksuz bir tarzda artması üzerine bu gelişmeler Tahsin Bey tarafından Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'e iletilmiştir. Ancak Dâhiliye Vekili bu olayların abartılmamasını ve kendisinin idare amirleri ile temas halinde bulunduğunu ifade etmiş ve olayları tetkik gereğini dahi hissetmemiştir. Daha sonra durum Gazi'ye bildirilse de o, olayların karşılıklı olduğunu ve alakalıların dikkatini çekeceğini belirtmiştir. Fethi Bey'e göre halk şiddet, korku ve tazyik bombardımanı altında Halk Fırkası'na rey vermeye itilmiştir. Bu gelişmede idare amirlerinin katkısı önemli bir yere sahip olmuş ve Halk Fırkası Serbest Fırka karşısında üstünlüğü yakalamıştır. Ancak Fethi Bey'e göre bu suni gelişmeler ve baskı ortamı yaşanmasına rağmen SCF Halk Fırkası karşısında ezici bir üstünlük yakalamış, fakat idare amirleri bu sonucu sümen altı etmişlerdir. Fethi Bey'in bu değerlendirmesi için bkz. Okyar, s. 511-512.
Ahmet Ağaoğlu da anısında belediye seçimlerinde yaşanan olayları ve hükûmetin Serbest Fırka karşısındaki tutumunu şu şekilde ifade etmektedir: "Belediye seçimleri her tarafta devam ediyor. Her tarafta polis, jandarma ve bazen de yalnız jandarma işe karışıyor. Dâhiliye Vekilinin buyruğu katidir: "Her ne pahasına olursa olsun Halk Fırkası kazandırılacak!" Hükûmet reisi, azami faaliyet gösteriyor. Bütün mebuslar seferler hale getirilmiştir. Bunlar intihap dairelerine giderek propaganda yapıyorlar. Fakat hükûmet reisi aldanmıştır. Çünkü halk kendisine kabul ettirilmiş olan bu mebuslardan nefret ediyor ve tam onların dediklerinin aksini yapıyor!" Ağaoğlu, s. 90.

SCF yönetimi taşra örgütünden seçimlerde kendi lehine oy atan vatandaşların tam sayısını talep etmiş ve genel merkeze gönderilen sayılarla, Halk Fırkası'nın bu sandıklarda elde ettiği sonuçlar arasında tam bir zıtlığın olduğu gözlenmiştir[630].

2.6.2. Dâhiliye Vekili Hakkında Verilen Gensoru ve SCF'nin Feshi

1930 Belediye seçimlerinde yaşanan partiler arası kıyasıya rekabet ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Türkiye'de filizlenen bu yeni muhalefet atmosferinden duyduğu kaygı sonucu ortaya çıkan siyasi çekişme, Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey'i fırkasını feshetme kararına sevk etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Belediye seçimlerinde sergilediği başarı ve yapılacak olan genel seçimlerde iktidara namzet oluşu, Cumhuriyet Halk Fırkası mensuplarını büyük bir endişeye sürüklemiş ve belediye seçimlerinin tansiyonunu azami surette artırmıştır. Belediye seçimleri esnasında Samsun valisinin yansız tutumu sonucunda, bu ilde seçimleri Serbest Fırka'nın kazanmış olması, seçimlerin tarafsız bir ortamda yapılması durumunda Serbest Fırka'nın zaferine yol açabileceğini ortaya çıkarmıştır. Belediye seçimlerinin yaklaşan genel seçimlerin adeta bir provası niteliğinde gerçekleşmesi sonucunda, CHF önde gelenleri SCF'nin halkta uyandırdığı heyecandan ve ortaya çıkan başarıdan rahatsız olmuşlar ve nihayetinde bu gelişmeler Serbest Fırka'nın sonunu hazırlamıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önde gelen temsilcileri, Serbest Fırka'nın irticaa çanak tuttuğunu; gerek İzmir olayları sırasında gerekse de belediye seçimleri esnasında yaşanan gelişmelerin cumhuriyete, inkılaplara ve hatta bizzat Gazi'ye yönelen birer tehdit ve saldırı unsuru haline geldiğini ifade etmiştir.

Bu çerçevede Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Meclis'te yaptığı konuşmada, SCF'yi irtica propagandasına alet olmak bakımından şöyle suçlamaktaydı:

> Biz bir tamim yaptık. Serbest Fırka'ya şüpheli eşhasın girmesi ihtimalini düşünerek valileri uyanık bulundurmaya çalıştık. Fırkaya girecek şüpheli kimselerin şahıslarını tespit ile bildirilmesini istedik. Maksat Fethi Bey'i suimukarenetlerden kurtarmaktı. Cumhuriyetçiyiz, laikiz diyorlar. İçlerinde öyleleri var ki cumhuriyetçilikle, laiklikle alakaları yoktur. Mesela S.C.F ocağı açılırken profesör İsmail Hakkı Bey'in yanında vaziyet alan doktor Şükrü Bey, ismi zabıta siciline girmiş biridir. Size daha iyi anlatayım. Şen konak sahibi Şükrü Bey.. Doktor Şükrü orada bugünkü hükûmetten bahsederken; İsmetler ve mutemetler saltanatı dedi ve karşı

[630] " S. C. F. İ. V. Heyeti bilumum kaza ve nahiye ocaklarına bir tamim göndererek intihabatta S. F namına rey atanların toptan adedini talep etmiştir. Ocaklar bu tamime peyderpey cevap vermeye başlamışlardır. İşin garip ciheti Halk Fırkası gazetelerinin tumturaklı cümlelerle ilan ettikleri rey adedinin S. F ocaklarının gönderdikleri rey adediyle taban tabana zıt olduğu görülmektedir. Mesela Kadıköy S. F ocağının gönderdiği cevapta 4266 reyin S. F namına sandığa atıldığı tespit edilmiştir. Beşiktaş ocağının verdiği cevapta da 2000 reyin S. F namına atıldığı tespit edilmiştir. Ocaklar peyderpey cevap vermektedir." Bu haber için bkz. Yarın, 22 Teşrinievvel 1930, s. 1.

> fırka buna iştirak etmiyorum demedi. Menemen'de fesler kalıplandı, Balıkesir'de tekkeler süpürdüler, Akhisar'da bayrak açtılar. Fethi Bey bunlara da arkadaşım diyebilir mi? Fethi Bey'in ismini bütün bunlara bayrak ve uğultu yapmaktan korumak isterdim. Propagandalara kapılarak mahkemelere düşen vatandaşlar vardır. Vergiyi indireceğiz demek propagandadır. Fakat vergi kalkmıştır demek bir cürümdür. 31 Mart Hadisesi göz önünde iken bir Dâhiliye Vekili yastığına dayanarak karşıda seyirci kalamaz. İntihabata müdahale yoktur. Her belediye dairesinde bir polis ve jandarma varsa bu müdahale değildir. Bunlar bilakis inzibatı muhafaza edip intihabın serbest cereyanını temine çok çalışmaktadır[631].

Serbest Fırka lideri Fethi Bey, belediye seçimlerinde yaşanan olayları Meclise taşımış ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya hakkında bir istizah takriri (gensoru)[632] vermiştir. Bu minvalde Fethi bey, Mecliste yapılan görüşmeler esnasında kendisine ve SCF'ye yöneltilen eleştirileri ve iddiaları yanıtlamaya çalışmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ileri gelenleri bu tarz iddialarla muhalif fırka ile Gazi'yi karşı karşıya getirmeye çalışmış ve yeni fırkanın irtica odaklı eylemlerin merkezi konumuna geldiği gibi bir çıkarımla, yeni muhalif oluşumu bertaraf edebilmenin en etkin bir metodunu hayata geçirmiştir[633].

15 Kasım 1930'da TBMM'de yapılan gensoru görüşmesinde ilk sözü Serbest Fırka adına Fethi Bey almış ve seçim sürecinde yaşanan olaylarla ilgili birçok yakınmada bulunmuştur. Bu şikayetler şu şekilde özetlenebilir: Serbest Cumhuriyet Fırkası'na oy verenlerin mürteci, komünist olduğunun iddia edilmesi, defterlerde isimleri olmadığı söylenerek seçmenlerin oy vermelerinin engellendiği, sahte imza ile oyların saptırıldığı, nüfus kağıtlarının eski, yırtık olduğu söylenerek oy kullandırılmadığı, Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarlarının belediyelere sokulmadığı, asayişi ihlal suçu ile tutuklamalar yapıldığı, oyların tomar halinde oy sandıklarına atıldığı, oyların sayım ve dökümünün encümen üyeleri yerine belediye memurlarına yaptırıldığı, isim yanlışlığı ileri sürülerek oy kullandırılmadığı, seçim komisyonunun okur yazar kimselerden oluştuğu, Antalya valisinin açıkça, 'bu seçimi Halk Fırkası kazanmalıdır' beyanında

---

[631] Şükrü Kaya'nın Meclis'teki bu beyanatı için bkz. Cumhuriyet, 3 Teşrinievvel 1930, s. 5.

[632] Ali Fethi Bey Belediye seçimlerine yolsuzluk karıştığı gerekçesiyle Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya hakkında Meclis Genel Kurulunda bir gensoru vermiştir. Ali Fethi Bey şu önerge ile istemini dile getirmiştir: "Son belediye intihabatında hemen her intihap dairesinde müntehiplerin serbestçe intihap haklarını kullanmalarına hükûmet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dâhiliye Vekilinden istizahta bulunmak üzere müzakere açılmasını teklif ederim efendim." Başvekil İsmet Paşa da bu takrir üzerine söz alarak Dâhiliye Vekili'nin İzmir'de bulunduğunu ve istizah görüşmelerinin 15 Kasım'a ertelenmesini teklif etmiş ve bu öneri Meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu bilgi için bkz. *TBMMZC*, D. 3, C. 22, s. 10-11.

[633] Okyar ve Seyitdanlıoğlu, s. 81-82. SCF içerisinde bulunan grupları şu şekilde özetlemek mümkündür: "1- Temelde CHF'li ve İsmet Paşa'ya karşı olanlar, 2- Tüccar, sanayici ve yerel eşraf arasında CHF'nin kararlarına karşı olanlar ya da bunları içlerine sindiremeyenler, 3- Cumhuriyete karşı olanlar. Bunlar düşüncelerini açıkça ortaya koyamamalarına karşın, parti örgütüne sızmayı başarmışlardır. 4- Laik uygulamalara karşı olanlar, 5- Demokratik özlemlerle daha sivil bir toplumun yaşama geçmesini isteyen aydınlar." Bu değerlendirme için bkz. Tevfik **Çavdar**, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2004, s. 331.

bulunduğu, askerlerin halkın üstüne silah çevirdikleri, Antalya'da seçmenlerin dövüldüğü, muhalif gazete okuma yasağı uygulandığı, sandık başında yazıcı bulundurulmadığı, diğer yandan seçimlerde Halk Fırkası'na her türlü kolaylık gösterildiği, göçebelere zorla oy attırıldığı, defterler askıdan indirildikten sonra Halk Fırkası'na oy verdirildiği, halkın gözünü korkutucu davranışlara girişildiği, sandıklar idare odalarından kaldırıldıktan sonra Halk Fırkası mensuplarına oy verildiği şeklinde yakınmalarda bulunmuştur[634].

Fethi Bey'in kendisini ve partisini savunduğu ve seçimlerle ilgili yakınmalarını dile getirdiği uzun nutkunu müteakip, Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu 18 milletvekili Mecliste söz almış ve Dâhiliye Vekili'nin konuşmasından önce bir tür strateji ile, Fethi Bey'i ve SCF milletvekillerini sindirme politikası izlemişlerdir[635].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya SCF lideri Fethi Bey'in kendisi hakkında Mecliste verdiği gensoru ile ilgili olarak Meclis genel kurulunda açıklamalarda bulunmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Türkiye'de yapılan belediye seçimleriyle ilgili yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarını açıklığa kavuşturmak maksadıyla, Mecliste verdiği beyanatta şunları söylemiştir:

> Türkiye'de cumhuriyet ve demokrasiyi tarsin için Serbest Fırka tesis edildiği sırada Fethi Beyefendi bir seyahat yaptılar. İzmir, Manisa, Balıkesir'de bir takım tezahürat oldu ve bir takım vakalar tahaddüs etti. Bu vakaların içtimai mahiyetini ve siyasi seciyesini tayin etmek lazım gelirse bunları müşterek ve müttehit siyasi bir akidenin tezahürü gibi telakki etmek çok güç olur. Vakıa bu tezahüratta bulunan vatandaşlar arasında siyasi akideleri itibariyle bizden uzaklaşan ve uzaklaştırılan vatandaşlar vardır. Fakat bunlar arasında siyasi ve şahsi emellerini yeni fırkaya rapteden vatandaşlar da vardır. Serbest Fırka'nın ilk gününden itibaren dalga dalga memleketin bütün havasını istila eden cazip, muğfil ve hakikatten uzak propagandalara raptı hayat etmiş vatandaşlar da vardır. Serbest Fırka'nın teşekkülünden itibaren memleketin havasında uyanan ve uyandırılan propagandanın başında bu fırkanın sebebi tesisini en iyi bilenler tarafından bu fırka Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve onun hükûmetini en az bir zamanda istihlaf etmek maksadına müstenit olduğu mürşidane ve dervişane tasavvurla yeni bir tarikat telkin eder gibi kulaklara fısıldandı. Uzun harp ve feci istilaların bıraktığı harabeler unutularak milletin ve devletin bu harabelerin imarları için gösterdiği hamleler, boş gayretler ve emekler gibi gösterildi. İmparatorluk zamanında liberalizm prensibinin ahdi liberalizmin zebunu olan Türk çiftçisini, Türk sanatkarını korumak için alınan en ilmi ve ameli iktisadi esaslar millete tahammül edilemez bir boyunduruk gibi gösterildi. Hürriyetin hududu dalgalı, gölgeli bırakıldı. İnkılabın yaptığı

[634] Kazım **Öztürk**, Türk Parlamento Tarihi, D. III, C. I, s. 341-356. Fethi Bey'i Meclisteki beyanatı nedeniyle bir 'demokrasi şarihi' olarak niteleyen ve Fethi Bey'in Meclisteki nutkuna övgüler yağdıran Arif Oruç'un yazısına bkz. Arif **Oruç**, "Liderin Nutku", *Yarın*, 16 Teşrinisani 1930, s. 1.

[635] Bu taktik gereği de seçimler bir yana bırakılarak, Fethi Bey'in şahsını ve İttihat Terakki'ye kadar uzanan siyasi geçmişini hedef alan ağır suçlama ve yıpratmalara ağırlık verildi. Böylece hem Fethi Bey yıpratılarak sindirilecek, hem Serbest Fırka'nın mebusları susturulacak ve hem de Mustafa Kemal'in Serbest Fırka'ya verdiği destek geri çekilmiş olacaktı. Fethi Bey'e yönelen suçlamalar arasında en ağırı Afyon Mebusu Ali Çetinkaya'dan geldi. Ali Çetinkaya'ya göre Fethi Bey Mondros Mütarekesi'ni imzalayan bir zümreden gelmekteydi ve buna karşın İsmet Paşa ise Mudanya Mütarekesi'ni imzalayarak milletin hayat hakkını savunmuş ve mücadele etmişti. Bu bilgi için bkz. Okyar ve Seyitdanlıoğlu, s. 87-89.

> eserlerin bir gün birer birer zail olacağı ve bir gün birer birer ortadan kalkacağı, ihtimal zihinlerde yerleştirildi. Serbest Fırka'nın gönüllülerinin şurada ve burada yaptıkları propaganda memlekette herkesin emeline göre bir dava ve herkesin nabzına göre bir şerit gibi sürülürken belediye intihapları da başlamış oluyordu[636].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın serdettiği bu ifadelerden anlaşıldığı üzere hükûmet, Fethi Bey'in kısa zamanda hükûmet kurma ya da iktidara ulaşma gayesinden rahatsız olmuş ve SCF'yi CHF'nin ciddi bir muhalifi olarak telakki etmiştir. Fethi Bey'in istizah takriri görüşmeleri Mecliste bütün hararetiyle devam ederken bu minvalde, Dâhiliye Vekili'nin SCF'nin iktidar olma hedefine karşı olduğunu ve bu konuda Şükrü Kaya'nın oldukça rahatsızlık duyduğunu belirtmesi ve Dâhiliye Vekili'ni seçimlere hile karıştırmakla suçlaması[637], aslında hükûmetin olaylara bakışını açıklığa kavuşturmaktadır.

Fethi Bey'in seçimlerde hükûmet kuvvetlerinin ve idare amirlerinin CHF yanlısı olarak halka baskı yaptıkları yönündeki ve yolsuzluk çerçevesindeki iddialarına karşı, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın kendisini ve hükûmete bağlı birimleri savunduğu gözlenmiştir. Bazı mahallerde seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılmasını engelleyecek gelişmelerin yaşandığını izah eden Şükrü Kaya, bu olaylar karşısında devlet otoritesinin, emniyetin ve asayişin temin edilmesinin lüzumuna dikkat çekmiştir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya seçimlerde meydana gelen hadiseleri ve alınan emniyet önlemlerini şu şekilde özetlemiştir:

> Belediye intihabı ilk olarak Türkiye'de bir dereceli reyiâmı kabul ediyor ve yine ilk defa olarak Türkiye'de kadınlarımızın filhakika layık oldukları rey hakkını tanıyordu. Belediye intihabatının esaslarının ve usullerinin yeniliği tatbikatta bir takım idari müşkülatı ihdas edeceği tabii idi. Binaenaleyh, her şeyden evvel memleketin emniyet ve asayişini ve vatandaşların haklarını ve hürriyetlerini mahfuz ve masun bulundurmakla mükellef olan hükûmet icap eden idari tedbirleri önceden aldı. İntihap başlar başlamaz tahmin edildiğini arz ettiğim vakalar birer birer zuhur etmeye başladı. Devletin kanunlarına otoritesine tecavüz edildi. Polislere tecavüz oldundu. Hatta bazı yerlerde zabıtaya kurşun atıldı. Bunların hepsinin fevkinde ve daha feci olarak intihap mücadelesi bahanesiyle halkın hakkına ve hürriyetine taarruz edildi. Çok mukaddes olan bu hakkın demokrasinin ve milli hâkimiyetin esası olan intihap hakkının hürriyetine mümanaat edilmek istenildi. Fakat hükûmetin aldığı tedbirler her yerde zamanında tatbik edildi. Şunu arz edeyim ki hükûmet bu manii tedbirleri lüzum ve icabında hattı gayesinde istimal etti. Çünkü memleketin intihap mücadelesi ilk defa olarak başlıyordu. Vatandaşları intihap mücadelesinde serbest bırakmak ve halkımızı bir derece intihaba alıştırmak lazımdı. Efendiler, bilirsiniz ki hükûmetlerin vazifesi her şeyden evvel memleketin emniyet ve asayişini milli hâkimiyetin ifadesi olan kanunların devlet otoritesini, vatandaşların hak ve hürriyetlerini muhafaza etmektir. Bu esaslar her kim tarafından olursa olsun, küçük bir tecavüze hatta bir istihfafa maruz kalırsa hükûmet derhal müdahaleye mecbur olur. Çünkü devletin otoritesi kalmayan yerde kanunun hükmü de kalmaz. Devlet otoritesine istinat etmeyen kanunlar müeyyidesiz darbı meseller ve formüller gibidir. Hiçbir kanun kendi kendine işlemez. Vatandaşların hak ve hürriyetinin esası olan inkişaf kabiliyetlerinin tahakkuku ancak kavi bir devletin idaresinde kabil olabilir. Bir

[636] *TBMMZC*, D. 3, C. 22, s. 47-48.
[637] *TBMMZC*, D. 3, C. 22, s. 62.

> devlet otoritesinin sahası ne kadar genişlerse ve bu kudret ne kadar kavi olursa olsun vatandaşın hak ve hürriyetinin ve kabiliyetinin inkişafı da o nispette mütezayit olur. Gerek vatandaşın hak ve hürriyetini muhafaza ve gerek hakkı reyinin serbest surette istimalini temin için hükûmetin lüzumunda ve icabında müdahalesini Fethi Beyefendi intihaba müdahale suretinde tefsir ettiler. Her zaman intihabda devletin murakabe ve himayesi bazı kere lazım ve hatta zaruri olur. Bunun gayesi reye müdahale edilmemek ve vatandaşın reyini serbest verebilmesidir. Eğer icabında devletin hakkı ve hürriyeti devletçe müdafaa edilmezse bu haklara eli sopalılar hâkim olur[638].

SCF yanlısı yayın organlarından Yarın gazetesi de, istizah takriri münasebetiyle Meclisteki müzakereleri değerlendirirken, Şükrü Kaya'nın 'seçimlere müdahalenin adını asayişi muhafaza' şeklinde değiştirdiğini belirtmiş ve bu muhtevada Dâhiliye Vekili'ni tenkit etmiştir[639].

Şükrü Kaya otoriter devletçiliğin bütün boyutlarıyla kullanılması gerektiğini vurgulamış ve vatandaşın her türlü hak ve hürriyetini kullanabilmesinin de bunun sağlanmasına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Cumhuriyet ve demokrasinin herkesin kanunların sınırlarını aşarak istediğini yapabilmesi anlamına gelmediğini ifade eden Şükrü Kaya, SCF taraftarlarını bir anlamda 'müfrit liberalizme' kaymakla suçlamıştır[640].

Şükrü Kaya konuşmasında seçimlerde yaşanan olaylarla ilgili kendilerine ulaşan şikayetleri de aktarmıştır. Bunlardan ilki, doğrudan doğruya zabıta ve adliye vukuatından bahis şikayetlerdir. Şükrü Kaya bu nevinden şikayetlerin adli çerçevede adliyelerce değerlendirileceğini belirtmiştir. İkinci türden şikayetleri ise, belediye usulsüzlüklerine yönelik olanlar şeklinde ifade eden Şükrü Kaya, bunları tetkik etmenin ve soruşturmanın Dâhiliye Vekâleti dahil olmak üzere kimsenin tasarrufunda olmadığını, bu tarz sorunların ancak kanunun belirttiği usullere göre incelenebileceğini ve denetlenebileceğini serdetmiştir. Dâhiliye Vekili bu denetlemenin de intihap sonrasında mülkiye heyeti teftişiyesi tarafından gerçekleştirileceğini açıklamıştır. Defterlerde isimlerin yazılı olmaması konusu ile ilgili Şükrü Kaya, kanun gereğince defterlerde bulunan isimlerin muhtarların gözetiminde önceden güncellenmesi ve rey sahipleri tarafından tahkik edilmesi, yöntemine atıfta bulunarak, bunu ihmal eden kişilerin-örneğin SCF lideri Fethi Bey'in- reyini kullanamadığını belirtmiştir. Defterlerde bir usulsüzlük olmadığını ileri süren Şükrü Kaya, seçimlere halk katılımının da beklenenin fevkinde olduğunu açıklamıştır. Şükrü Kaya Serbest Fırka'nın başından beri komünist ve irticaa meyilli kişiler tarafından istila edildiğini ileri sürmüş ve bu bağlamda Fethi Bey ve taraftarlarını büyük bir zan altında bırakmıştır. Bu tarz rejim ve

---

[638] *TBMMZC*, D. 3, C. 22, s. 48.
[639] Yarın, 16 Teşrinisani 1930, s. 1.
[640] *TBMMZC*, D. 3, C. 22, s. 49.

inkılap muhalif ve düşmanlarının Serbest Fırka'da örgütlenmelerini yine Serbest Fırka liderinin ve temsilcilerinin ihmaline bağlayan Dâhiliye Vekili'ne göre, Serbest Fırka yöneticileri partilerine üye olan kişilerin hüviyetlerinin tetkikinde ihmal göstermiştir. Seçimlerde idare amirlerinin halkı, Halk Fırkası'na oy vermeye zorladıkları şeklindeki iddialara da Antalya seçim bölgesinde yaşanan hadisenin tahkiki çerçevesinde cevap veren Şükrü Kaya, idare amirlerinin tarafsız bir uygulama sergilediklerini ifade etmiştir[641].

Hükûmete ve CHF'ye yakın bir yayın politikasına sahip olan Cumhuriyet Gazetesi istizahla ilgili Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Fethi Beyin iddialarına itidalli ve kuvvetli bir tarzda cevap verdiğini belirtmiştir[642].

Meclisteki istizah takriri görüşmelerine binaen kaleme alınan bir başka yazıda, seçimlerin galibi olan CHF'nin iki temel vasfının tebarüz ettiği vurgulanmıştır. Bu özelliklerden ilki; "Hakkından ve hizmetinden emin olanlara mahsus sükun ve ağırbaşlılık, diğeri de devlet otoritesinin, vatandaş hürriyet ve emniyetinin muhafazasına ait dikkat ve hassasiyet[643]." Yazara göre CHF seçimlerde, emin bir eda ile kesin bir zafere ulaşmış ve bu yolda hiçbir gayri kanuni yönteme tevessül etmemiştir. Çünkü ona göre, İnkılabı hazmetmiş bir kitleye yakışan da bu tavırdır. Bu yorumlar dikkate alındığında, Fethi Bey'in Mecliste verdiği istizah takririnin ve ileri sürdüğü iddiaların esasen CHF'ye yakın yayın kuruluşlarınca pek ciddiye alınmadığı anlaşılmaktadır.

Meclisteki istizah müzakereleri özellikle SCF lideri ile Dâhiliye Vekili'nin karşılıklı itham ve iddiaları biçiminde ve bazen CHF'li bazı milletvekillerinin SCF liderine hücumu şeklinde gerçekleşmiştir. Karşılıklı iddialar, savunular ve belgeler ortaya konmuş, nihayetinde Meclis genel kurulunda gensoruyla ilgili oylama gerçekleşmiş ve Meclis azalarının çoğunluk oyuyla Dâhiliye Vekili'ne itimat edilmiştir[644].

---

[641] Antalya seçim bölgesinde yaşanan yolsuzluk iddialarına karşı Dâhiliye Vekâleti'nin yaptırttığı tahkikat neticesinde Şükrü Kaya'nın verdiği izahat için bkz. *TBMMZC*, D. 3, C. 22, s. 50-58.

[642] Cumhuriyet, 15 Teşrinisani 1930, s. 1.

[643] Zeki Mesut, "İstizah Münasebetiyle", *Hâkimiyeti Milliye*, 15 Teşrinisani 1930, s. 1.

[644] *TBMMZC*, D. 3, C. 22, s 73. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Meclisi Ali'nin Dâhiliye Vekili hakkında itimat ya da ademi itimadını beyan buyurmasını rica etmiştir. Bunun üzerine Mecliste yapılan oylamada 231 zat reye katılmış, 221 zat Dâhiliye Vekili 'ne itimat etmiş, 10 kişi de ademi itimat reyi kullanmıştır. Böylece Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya hakkında verilen istizah takriri vekile verilen itimat oylarıyla vekilin lehine sonuçlanmıştır. Bu bilgi için bkz. Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, C. I, s. 403.
Bir başka kaynakta ise Dâhiliye Vekiline verilen itimat oyunun 225 olduğu belirtilmiştir. Bkz. İdare, S. 31, Y. 3, Teşrinievvel 1930, s. 2183. Bu konu ile ilgili bkz. Ek- 34.

İstizah takriri (gensoru) müzakereleri çerçevesinde, SCF lideri Fethi Bey'in CHF'liler tarafından esas hedef haline getirilmesi, SCF hakkında çok ağır suçlamaların yapılması ve Fethi Bey'in Gazi ile karşı karşıya getirilmeye çalışılması Fethi Bey ve arkadaşları tarafından SCF'nin feshine yönelik bir karar alınmasında etkili olmuştur. Fethi Bey'in SCF'nin feshine dair verdiği beyanname esasen parti için neden infisah kararı alındığını kamuoyuna açıklar mahiyettedir. Bu beyannamesinde Fethi Bey yaşanan gelişmeler sonrasında fırkasının Gazi ile karşı karşıya gelmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir[645].

Aynı çerçevede Fethi Bey'in Meclis'teki savunusunu büyük bir beğeni ile izleyen Yakup Kadri'nin, SCF liderinin savunma halini tasviri oldukça dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Fethi Bey ile başta Şükrü Kaya olmak üzere CHF'li mebuslar arasındaki polemik fırtınasını şu sözlerle özetlemektedir:

> Zavallı Fethi Bey, işte bundan dolayıdır ki, İzmir ve Balıkesir'den Ankara'ya döner dönmez, ayağının tozuyla Büyük Millet Meclisi'nin huzuruna çıkıp gece yarılarından sonraya kadar süren fırtınalı bir oturumda yukarıda bahsi geçen hadiselerin hesabını tek başına vermek zorunda kalacaktı. Tek başına diyorum. Zira Serbest Fırka'nın sayısı zaten on kişiden ibaret üyelerinin her biri, bir köşeye sinmiş, sus pus olmuştu ve Halk Partililerin açtığı yayılım ateşinin nişangahı olarak ortada yalnız Fethi Bey vardı. İtiraf

---

[645] Fethi Bey'in beyannamesi şu şekildedir: "Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemiştim. Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın atiyen Gazi hazretleri ile karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini Fırka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkasının feshine karar verdim. Bu kararın teşkilatımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden Cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim." Bkz. Yarın, 18 Teşrinisani 1930, s. 1. Cumhuriyet gazetesi Serbest Fırka'nın feshini şu çarpıcı cümlelerle duyurmuştur: "Serbest Fırka kendi erkanının beceriksizliğine kurban gitti." Bkz. Cumhuriyet, 18 Teşrinisani 1930, s. 1. Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin kaleme aldığı bir yazıda Fethi Bey ve SCF'nin politikaları tenkit edilmiş ve fesih kararının sebeplerinin temelsiz olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. Yunus Nadi, "Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür", *Cumhuriyet*, 20 Teşrinisani 1930, s. 1 ve 4. Yunus Nadi'nin aynı muhtevada bir başka yazısı için bkz. Yunus Nadi, "S. C. Fırkası Niçin Yaşamadı?", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinisani 1930, s. 1.

Ali Fethi Bey partisinin fesih kararını alırken 16 Kasım 1930'da yapılan toplantıda kendisinden başka Nuri Conker, Ağaoğlu Ahmet Bey, Nakiyeddin Bey, Talat Bey, Ali Galip Bey, Tahsin Bey, Senih Bey, Rasim Bey, Refik İsmail ve İbrahim Bey gibi partinin önde gelen zevatının da hazır bulunduğunu belirtmektedir. Partinin fesih kararı bu şurada alındıktan sonra fesih beyannamesi hazırlanmış ve daha sonra bu bildiri Gazi'nin fikrini almak kaydıyla yayınlanmıştır. Bu bilgi için bkz. Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 527-530. Cumhuriyet gazetesinde SCF'nin feshiyle alakalı çeşitli akıl yürütmeler yapılmış ve Meclisteki istizah müzakereleri sırasındaki bazı tutumlar ve duyumlara atıfta bulunularak partinin niçin feshedildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Gazeteye göre milli blok fikri SCF tarafından gündeme getirilmiş ve CHF'liler buna yanaşmamıştı. Oysaki Fethi Bey anılarında böyle bir fikrin Gazi tarafından ortaya atıldığını belirtmiştir. Gazetedeki yorumlara göre istizah sırasında SCF'nin fesholunacağı Meclis koridorlarında konuşulmuş ve özellikle partinin taşra örgütündeki maddi sıkıntılar buna mazeret olarak gösterilmiştir. Bu fikirleri dillendiren kişi de Ağaoğlu Ahmet Bey olarak aktarılmıştır. Bu bilgi için bkz. Cumhuriyet, 17 Teşrinisani 1930, s. 1.

> ederim ki, Fethi Bey'e karşı ben asıl o gün ya da o geceden beri bir hürmet ve muhabbet hissi duymaya başlamışımdır. Üç yüz kişilik bir taarruz cephesi önünde, her yanından yaralar alarak, fakat hiçbir yılgınlık eseri göstermeyerek kendini saatler ve saatlerce savunan o adam, halk destanlarındaki kahramanlardan, ya da dini menkıbelerdeki Martyrelerden biri gibi görünüyordu. Meğer diyordum içimden, Atatürk'ün beş altı yıl önce bize 'Fethi bey büyük günlerin adamıdır' demekte hakkı varmış ve ona karşı açılmış basın polemiklerine katılmış olmaktan pişmanlık duymaya başlıyordum. Hele, Fethi bey, sözü geçen Meclis oturumunun sonuna doğru, artık fizik takati kesilip kısık bir sesle: 'Efendiler, ben her türlü ithamlarınıza tahammül edebilirim; ama Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir harekete girişmiş olmam iddialarınızı reddederim. Böyle bir maksat taşımadığımı ispat için, işte şu andan itibaren Serbest Fırka'yı kapatmak kararını vermiş bulunuyorum.' dediği vakit bendeki pişmanlık bir vicdan azabı halini alacaktır[646].

Atatürk Serbest Fırka'nın feshedilmesi esnasında Mecliste bir 'milli blok[647]' kurulması fikrini ortaya atmış; ancak bu düşünce de CHF ileri gelenlerinin muhalefeti ile uygulama şansı bulamamıştır[648].

Yaşanan bu gelişmeler sonrasında Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde fırkanın feshine karar verildiğini ifade etmiştir[649]. Dâhiliye Vekâleti de yeni fırkanın feshedildiğine dair tamimi tüm vilayetlere göndermiştir. Bu tamimde SCF'nin tüm merkezlerinin derhal kapatılması ve tecemmüat kanunu gereğince, hiçbir içtimaa meydan verilmemesi valilere bildirilmiştir. Ayrıca tamimde yeni fırkanın fesih gerekçelerini halka anlatacak ve siyasi vaziyeti enikonu değerlendirecek mebusların, yakın bir zamanda vilayetlerde konferanslar düzenleyeceği de ifade edilmiştir[650].

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın infisahından sonra Dâhiliye Vekili illere gönderdiği şifrede, SCF'nin kapatılmasının halk arasında meydana getirdiği infiali sormakta ve neticenin Dâhiliye Vekâleti'ne derhal bildirilmesini istemektedir. Bu meyanda Kütahya vilayeti örneği incelendiğinde, vilayetten vekâlete gönderilen cevabi şifrede, halkın partinin kapatılmasını normal karşıladığı, partinin kapatılmasına sebep olarak da, "her fırka ocağının teşkil edildiği mahallerde zuhura gelen menfur hareketlerin ve halk

---

[646] Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, s. 96-97.

[647] SCF ve CHF'nin genel seçimlere katılması sonucunda nisbi sistemle tek dereceli bir seçim uygulanacak ve iki fırkada mecliste temsil edilecekti. Daha sonra iki fırkanın katkısıyla Mecliste bir hükûmet kurulacaktı. Atatürk de iki parti üzerinde umumi reis olacaktı. Bkz. Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 523.

[648] Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 517, 522-523.

[649] Cumhuriyet, 17 Teşrinisani 1930, s. 1. Ahmet Hamdi Başar SCF'nin kapatılmasıyla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Serbest Fırka kurulmuş ve dağılmıştır. Bu fırka, kurulması sebebi ne olursa olsun, ortaya çıkmasıyla beraber memleketin her köşesinde büyük taraflar kazandı; ekseriyeti ele alabilmesi bile mümkündü. Bu hadise iş başında olanları düşündürdü. Ya halk idareden memnun değildi; yahut da serbest olduğu takdirde iyiyi ve kötüyü fark edemiyordu. Vaziyet bunlardan hangisine hak verdirecek şekilde olursa olsun, netice serbest bir fırkanın kapatılmasını zaruri kılıyordu. Bir emirle kurulan fırka yeni bir emirle kapatıldı." Ahmet Hamdi **Başar**, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, II. Baskı, Ankara 1981, s. 6.

[650] Bu tamim için bkz. Yarın, 19 Teşrinisani 1930, s. 1.

kitleleri arasında yekdiğerine karşı tahaddüs eden hasımane vaziyetlerin netice-i zaruriyesi" olduğu gösterilmektedir [651]. Dâhiliye Vekili'nin valilerden, SCF'nin kapatılmasıyla ilgili olarak bahsi geçen tarzda bilgi istemesi ve bu meyanda halkın nabzının tutulmaya çalışılması Dâhiliye Vekâletinin, gelişmelerin siyasi akislerini tahlil edebilmek kabilinden araştırma içinde olduğunu kanıtlamaktadır.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 30 Haziran 1931 tarihinde, Başvekâlete gönderdiği bir yazıda, Yarın gazetesinin SCF'nin programını yeniden yayınladığını bildirmiştir. Dâhiliye Vekili bu yazısında aynen şu ifadeleri kullanmıştır:

> Yarın gazetesinin şahsi hücumlarını anlamak isteyen halkın ve yeni fırkanın (SCF'nin) programını tekrar neşretmesi münasebetiyle, evvelce programı okumamış olanların okumak maksadıyla, 22 Haziran 1931 tarihli Yarın gazetesinden 3500'e yakın nüshanın İstanbul'da satıldığı ve vilayetlere de o nispette sevk edildiği ve 23 Haziran 1931 günü de 8000 nüsha tab ettirdiği ve satış miktarının ayrıca bildirileceği, İstanbul vilayetinden alınan 5757 numaralı şifreden anlaşılmıştır[652].

Bu belgeden anlaşılan, SCF'nin kapatılmasından altı ay kadar geçmesine rağmen, Yarın gazetesinin SCF kimliği etrafında muhalefet düşüncesini canlı tutmaya çalışması gerçeğidir. Halk arasında ikinci bir parti ve muhalefet fikri beklentisinin olabileceğini düşündüren bu gelişmeye karşı Dâhiliye Vekâleti takip başlatmış ve bu tarz oluşumlara karşı önlem alınması için teyakkuzda olunmuştur.

Yine Dâhiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü, Başvekâlete 4 Temmuz 1931 tarihinde gönderdiği yazıda, SCF'nin yeniden kurulması ihtimalinden ve bu çerçevede yapılan çalışmalardan bahsetmiş ve gereken önlemlerin ivedilikle alınması gerektiğini bildirmiştir[653]. Dâhiliye Vekâleti'nin bu tutumu, SCF deneyimi sonrasında hükûmet kanadının hala bu oluşumun akislerinin etkisinde kaldığını ve sabık muhalif fırka ile alakalı her türlü ihbarı değerlendirdiğini ve özenle takip ettiğini göstermektedir.

---

[651] *TİTE Arşivi*, K27G73B73001 ve K27G73B73-1001.
[652] *BCA*, 30. 10/ 79. 522. 3.
[653] Bu yazıda şöyle denilmiştir: "Pangaltı merkezinden, Aydın'da oturan Doktor Ethem Vassaf Bey'e, Fethi Okyar Bey imzasıyla, 24 Haziran 1931 tarihinde, bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta, 'fırkanın SCF'nin feshine saik olan kanaatımda sabit kadem bulunduğundan, fırkanıza müspet cevap vermeye imkan göremiyorum' denilmektedir. Muhaberenin şekline göre, bu doktorun bir zümre hesabına müracaatta bulunduğu istidlal olunmaktadır. Ethem Vassaf Bey, münfesih Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü sırasında menfi faaliyetler sarf etmiş, seciyesiz bir adamdır. Son defa milletvekili genel seçiminde müstakilen namzetliğini koymuş ise de, aldığı rey miktarı pek azdır. Hizmet Gazetesinin 23 Haziran 1931 tarihli nüshasında intişar eden telgrafı yazan Çekmalı Emin Bey isminde birisidir. Bu telgrafta Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ihyasına dair vuku bulacak teşebbüslerin, Aydın münevverlerini sevindirdiği bahs olunmaktadır. Haklarında kanuni takibat icrasına başlanmıştır. Bu hususta Aydın vilayetinden alınan şifre suretiyle Hizmet gazetesinde intişar eden telgrafın sureti leffen takdim kılınmıştır. Münfesih Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ihyası için teşebbüs vuku bulduğuna dair alınan haberler üzerine, keyfiyet daha evvel vilayetlerden sorulmuş ve alınan cevaplarda böyle bir teşebbüs vaki olmadığı bildirilmiştir." Bu belge için bkz. *BCA*, 30. 10. 79. 522. 4.

Hükûmet ve CHF, 1930'da yaşanan demokrasi denemesi sonrasında, ülkede Tek Parti Yönetimi aleyhinde bir inkişafın oluşması eğiliminin verdiği bir kaygı güdüsüyle hareket ederek, bundan sonraki süreçte iki partili bir modelin gündeme gelmemesi için çaba harcamıştır.

2.7. MENEMEN OLAYI KARŞISINDA HÜKÛMETİN POLİTİKASI

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından yaklaşık bir ay sonra 23 Aralık 1930 günü, Menemen'de Nakşibendi tarikatı mensuplarının başlattığı ifade edilen bir olay meydana gelmiştir. Rejime ve cumhuriyete yönelik bir kalkışma olarak tebarüz eden bu hadise esnasında asteğmen öğretmen Mustafa Fehmi Kubilay öldürülmüştür. Cumhuriyet tarihinde 'Menemen Olayı' olarak kayıtlara geçen bu gelişme sonrasında[654],

[654] Dönemin İzmir basınından aktarımda bulunan Serap Tabak olayın gelişimini ve teferruatını şu şekilde özetlemektedir: " Mehdi Mehmet ve arkadaşları Şamdan Mehmet, Emrullahoğlu Mehmet Emin, Nalıncı Alioğlu Hasan ve Çakıroğlu Ramazan, Keçili Köyünden çırak Mustafa'nın kahvehanesinde toplanarak zikir yapmışlar. Çırak Mustafa'nın kahvehanesi hükûmet tarafından kapatılınca da zikirlerine Tatlıcı Hüseyin ve Mutaf Süleyman'ın evlerinde devam etmişlerdir. 6 Aralık 1930 günü Tatlıcı Hüseyin'in evinde yaptıkları toplantıda Mehmet ve arkadaşları herkesi dine çağırmanın zamanının geldiğine karar verirler. Yine bu toplantı sırasında, Menemen hadisesi hakkında görüşmeler yapılarak, hadisenin nasıl cereyan edeceği ve silahların nasıl tedarik edeceği de kararlaştırılmıştır. Alınan karara göre önce Giritli Mehmet, Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet ile birlikte Paşa köyüne hareket edecek bir gün sonra da Emrullah Mehmet, Alioğlu Hasan, Nalıncı Hasan ve Çakıroğlu Ramazan Paşa köyünde kendilerine katılacaklardı. Mehmet ve diğer 3 Mehmet, Paşa köyüne gelerek, Mehmet'in bacanağının evinde iki gün kalıp silahlanırlar. Yanlarına da bir köpek alarak ona 'Kıtmir' adını verirler. Bundan sonra da yollarına devam ederek Bozalan köyüne giderler. Daha Bozalan'a varmadan yolda Çakıroğlu Ramazan onlardan ayrılarak Manisa'ya döner. Sütçü Mehmet'in köyü olan Bozalan'da birkaç gün kaldıktan sonra, zikirlerine devam etmek isteyen Giritli Mehmet ile arkadaşları köyün içinde yeteri kadar rahat edemedikleri gerekçesiyle dağda bir kulübe yaptırırlar. Giritli Mehmet, Bozalan köyünde Mehdiliğini ilan eder. Mehmet ve arkadaşları 23 Aralık 1930 günü Menemen'e gitmek için yola çıkarlar. Menemen Divan-ı Harp Mahkemesi savcısının iddiasına göre, sanıkların amaçlarını gerçekleştirmek için Menemen'i seçmelerinin sebebi, belediye seçimlerini ilçede Serbest Fırka'nın kazanmasını kendileri için çok uygun bulmalarıdır. Kafile Hasanlar geçidine vardığında Kayıkçı Mehmet, onları kayığıyla karşı kıyıya geçirir. Mehdi Mehmet ve arkadaşları sabahleyin Menemen'e girerek, Müftü Camii'ne giderler. Bu sırada halk sabah namazını kılıyordu. Camii de Nalıncı Hasan caminin kapısında açmış oldukları sancağı eline alır ve hep birlikte caminin içinde beklemeye başlarlar. Mehmet camiye gelenlere kendisinin Mehdi olduğunu söyler, bunu kanıtlamak için de Kıtmir adını verdikleri köpeği halka gösterir. Camii de halkla birlikte namaz kıldıktan sonra sahte Mehdi cemaati bayrak altında toplanmaya çağırır ve kendisine katılan bazı Menemenlilerle birlikte camiden ayrılarak, belediye meydanında bir süre kaldıktan sonra bayrağı omuzlayıp hep birlikte tekbir getirerek şehri dolaşmaya başlarlar. Yolda rast geldikleri Menemenlilere de: Müslüman mısınız? İtikadınız var mı? diye sorup, kendilerinin bayrağı altına girmelerini aksi takdirde kılıçtan geçirileceklerini, ortada hükûmet olmadığını, herkesin dükkanlarını kapayıp kendilerine katılmalarını, arkalarından 70.000 evliya ve meleğin gelmekte olduğunu, top, tüfek bütün kuvvetlerin bir iş göremeyeceğini bağırarak söylerler. Kafile Menemenli Hoca Saffet Efendi'nin evinin önüne gelince durmuş ve Mehdi Mehmet onunla konuşmuşsa da, Hoca Saffet onlara yardım etmemiştir. Mehmet ve arkadaşları bir süre daha Menemen sokaklarında dolaştıktan sonra belediye önüne gelirler. Mehdi ve arkadaşları Müftü camiinden aldıkları bayrağı Menemenli arabacı Hasan'a kazdırdıkları çukura dikerler. Bundan sonra 200 kişi tekbirlere başlayıp, ellerinde silahları olduğu halde sancak etrafında dolaşmış, bir kısmı da yerden aldığı toprağı etrafa serpmiştir. Olay yerine ilk önce jandarma yazıcısı Ali Efendi gelmiştir. Ali Efendi, arkadaşı olan 4 jandarmaya silahlarını almalarını tembih etmişse de onları beklemeden doğruca Giritli Mehmet ve arkadaşlarının yanına giderek ne istediklerini sorar. Mehmet de ona 'Git kumandanına haber ver de o gelsin. Bana top, kurşun işlemez..' diye cevap verir. Bunun üzerine

hükûmetin aldığı önlemler ve hareket tarzı ile Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bu olay karşısındaki tutumu ve faaliyeti meselenin enikonu kavranmasına katkı sağlayacaktır.

23 Aralık 1930'da Menemen'de cereyan eden bu olay karşısında, hükûmet ilk anda hadiseyi 'mevzii ve münferit'[655] bir durum olarak telakki etmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Atatürk olaydan büyük bir elem duyarak hadisenin sanılandan daha şümullü, teşkilatlı olduğunu düşünmüş[656] ve derinlikli bir tahkikatın yürütülmesini istemiştir. Atatürk olay karşısında duyduğu endişeyi hükûmete de bildirmiş ve yapılan tahkikat sonucunda Menemen'de tezahür eden olay bütün boyutlarıyla ortaya çıkarılmıştır.

Ali Efendi geri dönerek, jandarma bölük kumandanı Fahri Bey'i durumdan haberdar eder. Asillerin yanına giden Bölük Kumandanı Fahri Bey, Mehdi Mehmet'e: 'Ne istiyorsunuz? Buradan derhal dağılın,' deyince Mehmet de bu soruya, 'Kendisinin Mehdi olduğunu şeriatı ilan edip, dini yaydığını kimsenin kendisine karşı koyamayacağını söyleyerek, çekil diye cevap verir'. Jandarma Bölük Komutanı Fahri Bey de tedbir almak üzere olay yerinden uzaklaşır. Hükûmet binasına giderek alaydan askeri yardım ister. Alay komutanlığı da asıl mesleği öğretmenlik olan yedek subay asteğmen Kubilay'ı bir müfreze asker ile olay yerine gönderir. Bu sırada Kubilay'ın kendisinin silahı olmadığı gibi, erlerinin de silahlarında mermileri yoktu. İhtiyat zabit vekili Kubilay, süngü takmış askerlerini belediye meydanındaki kahvehanenin önünde bıraktıktan sonra, kendisi öne atılarak asilere dağılmalarını söyler. Bununla da kalmaz Giritli Mehdi Mehmet'i de yakasından tutarak çeker. Bunun üzerine Mehdi Mehmet de silahını ateşleyip Kubilay'ı yaralar. Komutanlarının yaralandığını gören askerler kaçışırlar. Ağrı yaralı olan Kubilay camiye sığınmak istemişse de ancak avluya kadar gelebilmiş ve orada düşmüştür. Ne askerden ne de halktan bir yardım gelmemesinden cesaret alan Giritli Mehmet, Alioğlu Hasan'ın torbasından bir bıçak alıp Şamdan Mehmet ile birlikte yaralı Kubilay'ın yanına giderek daha ölmemişken, boynunu keser. Daha sonra da Kubilay'ın kesik başını caminin içindeki bir taşın üzerine koyup, 'Gördünüz mü kafirlerin akıbeti işte budur?' diye konuşur. Mehdi Mehmet ve arkadaşları buradan meydana giderek halktan kesik başı bayrak direğine bağlamak için ip istemişlerdir. Bu sırada olay yerine gelen iki kır bekçisi (Mustafa ve Hasan) isyancıların üzerine ateş açarlar. Çatışma sırasında bekçilerden Mustafa şehit olur. Tam bu sırada alaydan diğer bir müfreze gelerek havaya ateş etmeye başlayınca halk kaçışır. Mehmet de 'Bize kurşun işlemez, biz dervişiz, biz şeyhiz..' diye bağırarak halkın kaçışmasına engel olmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine müfreze komutanı da asilerin üzerine ateş etme emri verir. Asilerden Mehdi Giritli Mehmet, Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet vurulup ölürken, diğer bekçi Hasan da bu sırada vurulup ölür. Asilerden geri kalanlar hemen orada yakalanmıştır. Ancak Nalıncı Hasan ve Alioğlu Hasan halk arasından geçerek kaçmışlarsa da Manisa'da yakalanmışlardır. Menemen Olayı'nın meydana geldiği 23 Aralık 1930 günü öğlen ve akşam geç saatlerde olmak üzere İzmir Valiliği tarafından iki resmi tebliğ yayınlanmıştır. Bu tebliğlerde Menemen Olayı ve olayla ilgili olarak yapılan tahkikat hakkında bilgi veriliyordu. Ayrıca bu tebliğde 25 Aralık 1930 günü Menemen'de şehitler için bir anma töreni yapılacağı da bildiriliyordu." Menemen olayının serencamıyla ilgili olarak İzmir'de yayınlanan Yeni Asır, Hizmet, Anadolu ve Vakit gazetelerinde çıkan haberlerin tafsilatlı bir biçimde aktarımı için bkz. Serap **Tabak**, "Menemen Olayı'nın İzmir Basınında Yankıları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 10, 1995, s. 315-318. Menemen Olayı'nın öz bir tahlili için ayrıca bkz. Kemal **Üstün**, "Menemen Olayı ve Kubilay'ın Öldürülüşü", *Altıok*, S. 5, Aralık 1994, s. 50-51. Menemen olayının gelişimi ve failleri için bkz. İzzettin **Çopur**, "Menemen(Kubilay) Olayı ve Bu Olayda Güvenlik Güçlerinin Hareket Tarzları", *Stratejik Etütler Bülteni*, S. 94, C. 34, Eylül 2000, s. 107-111. Olayın tafsilatı için ayrıca bkz. Cumhuriyet, 25 Kanun-ı Evvel 1930, s. 1 ve 4. Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 331-333.

[655] Soyak, s. 433.

[656] Meselenin kapsamlı bir boyuta sahip olduğuna dair Cumhuriyet gazetesinde bir haber yayınlanmış ve Menemen'deki hadiseyle firari Çerkez Etem'in ilişkili olduğu belirtilmiştir. Bkz. Cumhuriyet, 27 Kanunuevvel 1930, s. 1. Bu konuda Serap Tabak o günlerin bir modası olarak hükûmete karşı herhangi bir eylemde Çerkeş Etem'in parmağı vardır şeklindeki çıkarımların pek inandırıcı olmadığını belirtmektedir. Bkz. Tabak, "Menemen Olayının İzmir Basınında Yankıları…", s. 319.

Durumun hassasiyetine binaen Atatürk, Mustafa Fehmi Kubilay'ın olay sırasında hayatını kaybetmesinden dolayı, orduya bir taziye mesajı göndermiştir. Atatürk'ün orduya taziyesi incelendiğinde, onun bu eylemi tamamen bir irtica hadisesi olarak telakki ettiği anlaşılmaktadır. Atatürk mesajında, Kubilay'ın öldürülmesinden duyduğu derin üzüntüyü dile getirmekte ve bu kalkışmanın aslında cumhuriyet müktesebatına ve inkılaplara karşı yapılan bilinçli ve sistematik bir eylem olduğunu vurgulamaktadır. Atatürk ayrıca Menemen halkı içerisinde bazılarının bu eyleme sessiz kalmasının ve bir kısmının olayı alkışlamasının, Cumhuriyetçi vatanperverler için utanç verici bir hadise olduğunu da belirtmiştir. Atatürk taziyesini, "Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyetin mefkureci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay Bey, temiz kanı ile cumhuriyet hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır[657]." sözleriyle sonlandırmıştır.

Menemen Olayı'nın yaşandığı gün Atatürk, Edirne'de incelemelerde bulunmuş ve hadiseyi haber alınca da durum değerlendirmesi yapmak üzere derhal İstanbul'a hareket etmiştir. Atatürk'ün talimatıyla eş zamanlı olarak Ankara'dan İstanbul'a gelen Meclis Başkanı Kazım Özalp, Başvekil İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve II. Ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında meseleyi enine boyuna değerlendirmişler ve alınacak tedbirleri kararlaştırmışlardır[658]. Bu kritik toplantı sonrasında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile Ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa 28 Aralık 1930 günü yerinde tahkikat yapmak üzere Menemen'e hareket etmişlerdir[659].

Başvekil İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönüşünü müteakip[660] toplanan Vekiller Heyeti, 1 Ocak 1931 tarihinden geçerli olmak üzere, Anayasa'nın verdiği yetki doğrultusunda Menemen kazası ile Balıkesir ve Manisa illerinin merkez ilçelerinde bir aylık sıkıyönetim uygulanmasına karar vermiştir. Örfi idare amirliğine II. Ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa tayin olunmuş ve kurulan Örfi Harp Divanı'na da Mustafa Muğlalı

---

[657] Cumhuriyet, 28 Kanunuevvel 1930, s. 1. Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM 3. Dönem (1927-1931, s. 462.

[658] Bu tarihi içtima ve burada alınan kararların tafsilatı için ve Menemen olayı hakkında başlatılan tahkikatın ilk verileri için bkz. Cumhuriyet, 28 Kanunuevvel 1930, s. 1.

[659] Fahrettin **Altay**, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 433.

[660] İsmet Paşa İstanbul'dan döndükten sonra derhal Vekiller Heyeti'ni toplamış olağanüstü kararlar ortaya konmuştur. İsmet Paşa Fırka grubunda meselenin çözümüne yönelik olarak kritik ve fevkalade tedbirlerin esaslarını şu şekilde belirlemiştir: 1- İrtica sahasında bir aylık örfi idare, 2- Maznunların divanı harbe verilmesi, 3- İhmalkar idare memurlarının tecziyesi, 4- Cumhuriyeti ilelebet koruyacak tedbirler. Bkz. Cumhuriyet, 30 Kanunuevvel 1930, s. 1.

Paşa atanmıştır[661]. Menemen kazası ile Balıkesir ve Manisa illerinin merkez kazalarında ilan edilen örfi idare, tahkikatın devam etmesi gerekçesiyle TBMM'de görüşülerek 1 Şubat 1931 tarihinden itibaren bir ay daha uzatılmıştır[662]. Bu olay kapsamında hükûmetin elini güçlendirmek için ayrıca, TBMM'de 'İnkılabı Koruma Kanunu' çıkarılmıştır. Bu kanunla hükûmet, Cumhuriyet kanunlarını ve inkılabı korumak için geniş yetkilerle donatılmıştır. Kanun çerçevesinde İnkılaba karşı sözlü ve fiili olarak gerçekleştirilen saldırılar şiddetle cezalandırılabilecektir. İnkılap karşıtı eylemler, hükûmet tarafından aynı anda bastırılacak, hükûmet olağanüstü tedbirler alabilecek ve bu tedbirlerin süresi de hükûmet tarafından belirlenebilecektir[663].

Müddei Umumi (Başsavcı) Hidayet Bey'in başkanlığında Menemen olayıyla ilgili olarak geniş ve kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Araştırmalar esnasında bu hadisenin Manisa'da tasarlandığı ve olayın faillerinin buradan hareket ederek Menemen'e ulaştıkları anlaşılmıştır. Bu soruşturma çerçevesinde Manisa il merkezi ile merkeze bağlı Paşa ve Bozalan köylerinde pek çok kişi tevkif edilmiştir. Bu meyanda İzmir ve İstanbul'da olayla ilgili olarak pek çok kişi tutuklanmıştır. İstanbul'da Nakşibendi tarikatı şeyhi Erbilli Şeyh Esat ve sekiz arkadaşı göz altına alınmıştır[664].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Menemen'de yerinde incelemelerde bulunmuş ve olay esnasında hayatını kaybeden Asteğmen Öğretmen Kubilay'ın mezarı başında, "Bu şehitlere, inkılaba ve vatana karşı bu cinayeti işleyenler, elbette cezasız kalmayacaktır[665]." şeklinde konuşmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Menemen'deki incelemeleri sırasında, Başsavcı Hidayet Bey'den tahkikatla ilgili bilgi almış ve Anadolu Ajansı'na da bir beyanat vermiştir. Bu beyanatında Şükrü Kaya, Menemen olayı esnasında gerekli ve yeterli tedbirleri almadığı gerekçesiyle Menemen Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Fahrettin Bey'in tutuklandığını ve Menemen Kaymakamı Cevdet Bey'in de olay sırasında vazifesini ihmal etmesinden dolayı, vekâlet emrine

---

[661] Cumhuriyet gazetesi haberi 'Örfi İdare Dün İlan Edildi' şeklinde okurlarına duyurmuştur. Bkz. Cumhuriyet, 1 Kanunusani 1930, s. 1. Soyak, s. 433-434. Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem, s. 473.

[662] Utkan **Kocatürk**, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 517.

[663] İdare Dergisi, S. 34, Kanunusani 1931, s. 54-56.

[664] Bu tahkikat verileri için bkz. Cumhuriyet, 26 Kanunuevvel 1930, s. 1. Hizmet, 28 Kanun-ı Evvel 1930 ve Yeni Asır, 25-26-29 Kanun-ı Evvel 1930'dan naklen Tabak, "Menemen Olayının İzmir Basınında Yankıları…", s. 318-319.

[665] Kocatürk, s. 513. Cumhuriyet gazetesi haberinde hükûmet adına Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Menemen'deki tahkikatının başlayacağını yazmaktadır. Habere göre yaşanan hadisenin tamamen tertipli bir irtica hadisesi olduğu vurgulanmakta ve yeniden bir 'Takrir-i Sükun Kanunu'nun' çıkarılma ihtimalinin zayıf olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Cumhuriyet, 29 Kanunuevvel 1930, s. 1.

alındığını açıklamıştır[666]. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Menemen'de hükûmet yetkilisi olarak olaylarda dahli olanları bizzat sorgulamış, müddei umuminin hazırladığı tahkikat raporunu incelemiş ve bu bağlamda vekiller heyetini ve başvekâleti bilgilendirmiştir. Soruşturmayla birlikte elde edilen verilere göre tahkikatın alanı genişletilmiş, olayın azmettiricisi olarak ifade edilen İstanbul'da mukim bulunan Nakşibendi Şeyhi Esat ile, sabık hastane imamı Şeyh İbrahim sorgulanmak ve yargılanmak üzere Menemen'e getirilmiştir[667].

Menemen'de tahaddüs eden olaylar, bir soru önergesiyle Mazhar Müfit Bey tarafından Meclise taşınmış ve Başvekil İsmet Paşa da olayın serencamını bütün tafsilatıyla genel kurulda anlatmıştır. İsmet Paşa bu beyanatında, Menemen olayında dinin siyasete alet edildiğini vurgulamış ve laiklikle çelişen bu anlayışın kanunlarla bertaraf edileceğini serdetmiştir[668].

7 Ocak 1931 günü Çankaya Köşkü'nde Menemen olayıyla ilgili bir başka zirve yapılmış ve bu toplantıda Atatürk'ün başkanlığında Meclis Başkanı Kâzım Özalp, Başvekil İsmet Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Savunma Bakanı Zekai Bey ve Ordu Müfettişi Fahrettin Altay hazır bulunmuştur. Fahrettin Altay Paşa'nın anıları bu kritik toplantıda konuşulan konuları sarih bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu buluşmada İsmet Paşa, şarktaki şeyhlerin Ermenilerle ittifakından bahsetmiş ve bu bağlamda Divan-ı Harbin bilgilendirilmesini istemiştir. Menemen'deki hadisede bir irticai tertibin olduğunu dile getiren İsmet Paşa, köylülerin önce bir karakolu basmak istediğini, daha sonra bunu kabul etmediklerini belirtmiş ve geniş bir halk kitlesinin irticai bir eyleme katılmak istendiğini vurgulamıştır. İsmet Paşa ayrıca, Kubilay'ın halk arasından birisi tarafından vurulma ihtimalinin bulunduğunu ve bu meselenin tahkik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu meyanda Atatürk'ün daha sert ve kati kararlar alınmasından yana olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk bu toplantıda şunları söylemiştir:

> Politika membaı umumidir. Esas tetkikat bu olacaktır. Ceza edilemeyen kesif yerler de örfen dağıtılmalıdır. Mahkum olanları birer ikişer tecziye etmelidir, hepsi nihayete bırakılmamalıdır. En az kabahati seyirci kalmış Menemen halkı orayı terk etmelidir. Hepsi müttehimdir. Balıkesir'de Sururi efendi Kıbrıs'a kaçacak tevkiften bırakılıyor. Vehbi Bey intihap zamanında ben burasını bırakıp çıkacağım demiş, Sururi şimdi irtica aleyhtarı oluyor. Halbuki bütün halk onun mürididir. Abdulgafur da böyledir. Şimdiye kadar malum olan siyasi halleri bu meselede alakadar olduklarına delili kafidir. Son Posta, Yarın gibi gazeteler hükûmet aleyhine müteveccih ne kadar menfi anasır varsa hepsine cüret ve cesaret vermek için ve herçibadabad hükûmet-i

[666] Tabak, "Menemen Olayının İzmir Basınında Yankıları…, s. 319. Ayrıca bkz. Altay, s. 433.
[667] Cumhuriyet, 31 Kanunuevvel 1930, s. 1.
[668] Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM 3. Dönem (1927-1931), s. 467.

> hazırayı düşürmek için efkarı umumiyeyi ne kadar bozmak lazımsa bozmuşlardır. Hükûmet korkulacak bir şey değildir, fikrini vermiş ve körüklemişlerdir. Onların cesaretini takviye eden avamilden bu gazete mesul müdürleri Divanı Harbe gelmelidir. Terakkiperverlerin bir kısmı behemahal bu siyaset içindedir. Fethi Bey değildir. Kazım Karabekir Hüradam'da imzasız makaleler yazmaya başladı, hükûmeti düşürmek için bir harekettir[669].

7 Ocak 1931 günü Çankaya Köşkü'nde gerçekleştirilen toplantıda İsmet Paşa Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey'in de bu olaylardan sorumlu olduğunu öne sürmüş ve yaklaşık bir ay önce Fethi Bey'in feshetmek durumunda kaldığı muhalif fırka politikalarının Menemen'deki olaylara sebebiyet verdiğini iddia etmiştir. Atatürk ise bu bağlamda Fethi Bey ve arkadaşlarının Menemen olayıyla ilişkilendirilemeyeceğini, CHF-SCF mücadelesi esnasında yaşanan münakaşalardan da dersler çıkarıldığını ve o siyasi mücadele safhasının kapandığını belirtmiştir. İsmet Paşa Atatürk tarafından kendisine karşı oluşturulan SCF muhalefetinin lideri Fethi Bey'i cezalandırmak istemişse de Atatürk, kadim dostu olan Fethi Bey'in laik ve cumhuriyetçi karakterinden kuşku duymadığını bu davranışıyla ortaya koymuştur. Bu toplantıda İsmet Paşa'nın serdettiği sözlerden ve olayla ilgili müddei umuminin hazırladığı iddianameden anlaşıldığı üzere Menemen'de yaşanan hadiseyle SCF arasında bir bağ kurulmak istenmiştir. Öte yandan Fransızlara ait bir neşriyatta, Menemen Olayı'nın SCF'yi ezmek için hükûmet tarafından tertip edildiğine dair yayınlanan bir haberi İsmet Paşa, yine bu toplantıda açıklamış ve hükûmetin böyle bir plan içinde olamayacağını öne sürmüştür. Bu muhtevada SCF'li Menemen Belediye Reisinin, Menemen Olayı'nı SCF'ye karşı bir komplo kurmak amacıyla hükûmetin çıkardığını belirtmesi oldukça anlamlıdır[670]. Olayla ilgili müddei umumiliğin hazırladığı raporda, olayın failleriyle SCF arasında organik bir bağ kurulması, SCF'lilerin bu tarz savunma mekanizmaları geliştirmelerine ortam hazırlamıştır, şeklindeki bir çıkarımı güçlendirmektedir.

Çankaya'daki bu olağanüstü toplantıda Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 31 Mart Olayı'ndaki Şeyh Vahdettin'in Nakşibendi olduğunu ve Bayburt ayaklanmasında da Nakşibendi tarikatı mensuplarının halkı kışkırttığını ve askerleri öldürdüğünü belirtmiştir. Meclis Başkanı Kâzım Özalp de Türkiye'deki tekkelerin ya yıkılmasını ya da onların yerine okul yapılmasını teklif ederek, Konya'daki Bozkır Ayaklanması ile Bitlis'teki kalkışmanın faillerinin Nakşibendi olduğunu belirtmiştir[671].

---

[669] Taylan **Sorgun**, *İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)*, Kamer Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1998, s. 434-435.
[670] Sorgun, İmparatorluktan Cumhuriyete, s. 435.
[671] Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 335.

Diğer yandan Atatürk'ün Menemen Olayı sonrasında, Menemen halkını topyekûn cezalandırmak istediği anlaşılmaktadır. Atatürk önce Menemen'i 'Vilmodit' ilan edelim şeklinde tepki göstermiş[672], yani Menemen sakinlerinin toptan tenkil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak toplantıya katılan hükûmet erkanı, kış aylarının tenkile mani olacağını ve olayın birçok mahzuru olabileceğini dile getirmiş ve bu konuda Atatürk'ün düşüncesinin yumuşamasına katkı sağlamıştır[673]. Hasan Rıza Soyak da bu konuyla ilgili, Atatürk'ün olay sükuna kavuşunca yeni bir muhakemede bulunduğunu ve bu düşüncesinden vazgeçtiğini aktarmaktadır[674].

7 Ocak 1931 tarihinde Çankaya'da yapılan toplantı sonucunda, Menemen Olayı'nın aydınlatılmasına, bölgede ve tüm yurtta benzer olayların önünün kesilmesine ve sükunun sağlanmasına yönelik olarak oldukça hayati kararlar alınmıştır[675].

Dâhiliye Vekâleti'nden Menemen Olayı'yla ilgili Kütahya valiliğine gönderilen şifrede, yaşanılan hadise, 'şümullü ve mürettep bir irticai olayın ani bir tezahürü'[676] şeklinde nitelendirilmiştir. Bu şifrede Menemen olayının azmettiricilerinin Nakşibendi Tarikatı mensupları olduğu ve bu nevinden kişilerin Üç Aylarda ve Ramazan ayında halkın dini duygularını istismara meyilli oldukları ve bu meyanda valilerin, müftüleri

---

[672] Fransızca bir kavram olan Vilmodit (ville maudite) bir şehrin halkının tamamen oradan çıkarılması ve başka yerlere sürülmesi ve iskân edilmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte vilmodit uygulanan şehrin ise tamamen yıkılması gerekmektedir. Bu önemli bilgi için bkz. Kazım Özalp ve Teoman Özalp, s. 47-48.

[673] Sorgun, İmparatorluktan Cumhuriyete, s. 437-438.

[674] Soyak, s. 435.

[675] 7 Ocak 1931 tarihli toplantı sonunda alınan kararlar şu şekildedir: "1- Vaka, irticai, mürettep ve siyasidir. Umumi veya mıntıkavi midir?, 2- Nazarımız yalnız bir mıntıkaya münhasır kalmayacaktır, 3- Alakası tebarüz edenler tecziye olunacaktır, kesif muhitler dağıtılarak temizlenecektir 4- İdam cezaları beklemeksizin kısım kısım tatbik edilecektir, 5- Menemen ve alakadar köylerin sorumlu ilan edileni ve gayri meskun hale konması için hususi kanun çıkarılacaktır, 6- Kadın mensuplar mühimdir, müsamaha olunmamalıdır, 7- Bu meseledeki esas siyaset bütün alakadarlara lüzumu gibi anlatılmalıdır, 8- Muamelatı zatiye şefi Osman Şevket ve Ali Seydi Beylerle daha bu gibiler tahkike tabi tutulacaktır, 9- Üçüncü maddenin 2. fıkrası için şu manada kanun maddesi ve onun tatbiki lazımdır: Örfi Divan-ı Harp lüzum gördüğü kimseleri memleketin bir mahallinden diğer mahalline muvakkat veya daima olarak tedip eder uzaklaştırır. Mahal tayininde hükûmetle mutabık kalır, 10- Şeyhlik ve müritliğe fiilen müdavim oldukları sabit olanlar hakkında ağır ceza tatbiki için kanun, 11- Son Posta, Yarın, Köroğlu, Hüradam, Yeniasır gibi gazetelerin tesir dereceleri aranmalı ve ona göre muamele yapılmalıdır. Kazım Karabekir'in Hüradam'a makale yazması şayanı dikkattir, 12- Menemen Belediye Reisi'nin nutkundan silinen (Vasıf sildirmiş) cümlelerin maksadı araştırılacaktır. Balıkesir'de Vehbi Bey Ali Hikmet Paşa'ya asker ateş etmezse ne yaparsınız, biz onlara karşı göğsümüzü açarız demesi şayanı dikkattir. Antalya'da askere taş, sopa atan kimlerdir? Şeyhler midir, Abdulkemali'nin adamı ile tekbir, bayrak gibi şeyler var mıdır? Araştırılacaktır. Feneryolu'nda Bağdat Caddesi'nde Hüseyin Paşa Köşkü'nde mukim Bedirhanilerden Kürt Hüseyin Paşa damadı Erkanı Harbiye Miralaylığı'ndan mütekait ve halen sigorta müfettişi Fevzi üzerinde dikkatle durulacaktır. Fevzi Bey'e Şeyh Esat'ın halifesi diyorlar. Abdulkadir Kemali'nin takibi lazımdır. Aydın eski belediye reisi Mehmet Emin Bey halkçı ve metin bir zat idi. İstifa ettirilmiş. Şimdiki Halk Fırkası Reisi Adnan Bey (Menderes) evvelce Serbest Fırka reisi idi, anlayışlı bir gençtir." Sorgun, İmparatorluktan Cumhuriyete, s. 438-439.

[676] *TİTE Arşivi*, K27G76B76001.

görevlendirerek camilerde halkın tenvir edilmesi noktasında, teyakkuzda olmaları gerektiği talimatı yer almıştır[677].

Dâhiliye Vekâleti'nden Kütahya valiliğine gönderilen diğer bir şifrede ise, vilayetlerde bazı idare amirlerinin irticai suça karışmış kişileri adliyeye teslim ettikleri; ancak adliye tarafından tahliye edilen bu tarz şahısların daha sonra takip edilmedikleri anlaşılmıştır, denilmektedir. Bu çerçevede valilerin uyanık olmaları ve üzerlerine düşen kanuni emniyeti takip ve tarassut işini nizami bir şekilde yerine getirmeleri istenmiştir[678].

Menemen Olayı sonrasında bakanlar kurulu kararıyla Menemen ve çevresinde sükunu sağlamak ve gerekli tahkikatı yapmak üzere ilan edilen örfi idarenin komutanlığına getirilen II. Ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa'dan Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen şifre üzerine, Dâhiliye Vekâleti valilikleri uyarmış ve valilere bir talimat vermiştir. Bu talimatta Menemen hadisesi üzerine idare-i örfiye mahkemesi kurulduktan sonra, çeşitli vilayetlerde bazı tahrikatların olduğu ve gizli ayinlerin düzenlendiği bildirilmektedir. Bu tür durumlarda valilerin, bu cürümlerin durumuna göre hareket etmesi, idare-i örfiye ile alakalı ise adliyelerce oraya sevk edilmesi istenmektedir. Eğer daha özel ve mahalli bir suç içeriği varsa, kendi adli makamlarında mahkeme edilmesi, valilere özellikle belirtilmektedir[679].

Menemen Olayı'nı aydınlatmak ve hadiseyle ilgili olarak tutuklanan zanlıları yargılamak için bakanlar kurulu kararıyla kurulan divanı harp mahkemesi, 2 Kanunusani (Ocak) 1930 günü çalışmalarına başlamıştır. Divan-ı Harbin toplandığı gün itibariyle Menemen, İzmir, Manisa, Balıkesir, Alaşehir, Antalya ve İstanbul'da olayla irtibatlı olduğu iddiasıyla tutuklanan kişi sayısı 200 kadardır ve bu şahısların yargılanmalarına Menemen'de süratle başlanmıştır.

Yargılamanın başladığı gün itibariyle, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Menemen'deki tahkikat raporunu hazırlamış ve Ankara'ya dönmüştür. Başvekâlete ve Atatürk'e sunulan bu raporda, irtica hareketi mevzii olmakla beraber, memlekette hayli çok olan tarikat mensuplarının birçok taraftarı bulunduğu belirtilmiştir. Bu konunun mühim bir mesele olarak algılanması ve önlemler alınması gerektiği, Menemen'deki eylemin odağının İstanbul olduğu ve bununla birlikte Menemen, İzmir, Alaşehir, Manisa,

---

[677] *TİTE Arşivi*, K27G76B76001.
[678] *TİTE Arşivi*, K27G77B77001 ve ayı minvalde diğer bir şifre için bkz. *TİTE Arşivi*, K27G78B78001.
[679] *TİTE Arşivi*, K27G81B81001.

Balıkesir ve Antalya illerinde de bu eyleme ortak olan tarikat mensuplarının var olduğu vurgulanmıştır. Raporda ayrıca Menemen'de bizzat Şükrü Kaya tarafından yapılan sorgulamada olaya müdahil olan ya da bu yöndeki bir zanla yakalanan kişilerin itirafları ve ifşaatları da yer almıştır[680].

Menemen Divan-ı Harp Mahkemesi 24 Kanunusani 1931 günü iddianamesini açıklamış[681] ve mahkemede yargılama sürecine geçilmiştir. Menemen Divanı Harp Mahkemesi'nde muhakemeleri yapılacak kişiler üç grupta toplanmıştır. Bunlardan birinci grupta Menemen hadisesi fail ve teşvikçileri; ikinci grupta failleri alkışlayanlar (Nakşibendiliği ihya suçu)[682] ve üçüncü grupta da Foça Kaymakamı Lütfi Bey'e suikast teşebbüsünde bulunanlar yer almıştır[683]. Menemen'de yapılan yargılama sonucunda birinci grupta yer alanlardan 37'si idama mahkum edilmiş ve bu karar Meclisin onayına arz edilmiştir[684]. TBMM idam mahkumlarından altısını yaş durumundan dolayı 15 ve 24'er yıl hapis cezasına çarptırmış, ikisinin cezasını ise iki sene hapse dönüştürmüş ve kalan 29'unun da idamına karar vermiştir. Şeyh Esat'ın yaşı göz önünde bulundurularak idam cezası kaldırılmış ve cezası hapse tahvil edilmiştir. Ayrıca 41 kişi de 1, 3, 15 ve 24 yıllık hapis cezalarına çarptırılmıştır[685]. Birinci grup yargılamaların gerçekleştirilmesi ve infazların uygulanması sonucunda Heyet-i Umumiye kararıyla 26 Şubat 1931 tarihinde Manisa ve Balıkesir'deki örfi idare (sıkıyönetim) kaldırılmış; fakat Menemen'deki sıkıyönetim 8 Mart 1931 tarihine kadar temdit edilmiştir[686].

Menemen Divanı Harbi Örfi Mahkemesi ikinci grup suçluların yargılamasını, birinci grup yargılamaları gibi hızlı bir şekilde sonuçlandıramamıştır. Bunun nedeni de ikinci grupta bulunan zanlıların farklı zamanlarda tutuklanmaları ve mahkemeye intikal ettirilmeleridir. Sonuçta mahkeme, kuruluşundan 28 Şubat 1931 akşamına kadar, 606 sanık hakkında inceleme yapmış ve bunlardan 272'si hakkında mahkumiyet, 225'i hakkında beraat ve 79'u hakkında da görevsizlik ve aidiyet kararı vermiştir[687]. Mahkemede yargılananlar arasında, Menemen İlçe Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Fahri Bey ve Menemen Kaymakamı Cevdet Bey de yer almıştır. Bu yargılama

[680] Cumhuriyet, 3 Kanunusani 1931, s. 1.
[681] Cumhuriyet, 25 Kanunusani 1931, s. 1.
[682] Yaşar Şahin **Anıl**, *Mahkeme Tutanaklarına Göre Menemen İrtica Olayı Davası*, Kastaş Yayınevi, I. Baskı, Mart 2007, s. 131.
[683] Tabak, "Menemen Olayının İzmir Basınında Yankıları…", s. 324.
[684] Cumhuriyet, 30 Kanunusani 1931, s. 1.
[685] Anıl, s. 129-130. Ayrıca Bkz. Cumhuriyet, 2, 3 ve 4 Şubat 1931, s. 1.
[686] Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti, s. 305.
[687] Anıl, s. 139.

sonucunda Yüzbaşı Fahri Bey'in dosyası, görev gereği askeri mahkemeye gönderilmiş ve Kaymakam Cevdet Bey de suçsuz bulunmuştur. Foça Kaymakamı Lütfi Bey'e saldırdıkları gerekçesiyle mahkeme önüne çıkarılan, kapatılan SCF üyesi 20 sanık da Kaymakam Lütfi Bey'in ihmali ve haksız tutumu gerekçesiyle beraat etmişlerdir. Hatta bu davada, Kaymakam Lütfi Bey sanıklara işkence ettirdiği gerekçesiyle cezalandırılmıştır[688].

Menemen Olayı'yla ilgili yargılama süreci sırasında basında yer alan, mahkeme tutanaklarına geçen ve TBMM'deki müzakerelerde zikredilen hususlarda gözle görülür çelişkiler göze çarpmaktadır. Örneğin olayın faillerinin düşüncesiyle ilgili olarak Nakşibendilikten, Bektaşilike ve 12 İmama iman eden Mehdiliğe kadar bir çok iddiada bulunulmuştur. Nurşen Mazıcı'nın belirttiği gibi, Nakşibendilik Sünni İslam'ın Hanefi mezhebine mensup bir yolunu temsil ederken, 12 İmam düşüncesi Şii İslam anlayışının Caferilik kolunu simgelemektedir. Bektaşilik ise, Ahilerden destek alarak Osmanlı Devleti'nde Yeniçerilerin mensup olduğu bir Anadolu tekkesi haline gelmiş ve kendine özgü bir tarzla çeşitli mezhep ve anlayışların harmanı biçiminde tebarüz etmiştir. Derviş Mehmet'in son peygamber inancına ters düşecek kadar Mehdi'lik kavramını saptırması, müritlerine esrar kullanımını salık vermesi, Şeyh Esat'a adeta uluhiyet isnat ederek, onu insanüstü bir güç şeklinde tasvir etmesi de dikkate şayan bir durum olarak ön plana çıkmaktadır.[689] Yine aynı muhtevada, Menemen Olayı'nın birçok sanığının ikamet ettiği Horozköyü halkının % 80'inin, Divanı Harbi Örfi Mahkemesince İbrahim Hoca'nın müridi olarak mütalaa edilmesine karşın; burada yaşayan halkın bir kısmının abdest almayı dahi bilmediği anlaşılmıştır[690].

Menemen Olayı'nda güvenlik güçlerinin bir zafiyetinin olup olmadığı da aslında tartışılması gereken bir soru olarak düşünülmelidir. Çünkü Jandarma Bölük Komutanı Fahri Bey'in olayda bir ihmali söz konusudur, denilebilir. Asteğmen Kubilay'ın ve maiyetindeki askerlerin silahlarında mermi olmaması ve Kubilay'ın bu durumda olaya müdahale etmesi, askeri terminoloji düşünüldüğünde olaya müdahale ediş tarzındaki eksiklikleri tebarüz ettirmektedir.

---

[688] Anıl, s. 136.
[689] Nurşen **Mazıcı**, "Menemen Olayının Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Analizi", *Toplum ve Bilim*, S. 90, Güz 2001, s. 132-133. Yukarıda Menemen olayı faillerinin ideolojilerine ve davranışlarına yönelik olarak Meclis'teki görüşmeler için bkz. *TBMMZC*, D. 3, C. XXIV, s. 9-12 ve 41-42.
[690] Mazıcı, "Menemen Olayının Sosyo-Kültürel…", s. 134-135.

Ayrıca Menemen Olayı sonrasında başta İsmet Paşa olmak üzere CHF yönetiminin doğrudan SCF lideri ve taraftarlarını hedef alması, yargılama sürecinde 'Takrir-i Sükun' uygulamalarını çağrıştıracak tarzda tüm yurtta tutuklamaların yaşanması, basınla ve siyasi partilerle ilgili zecri ve kısıtlayıcı düzenlemelerin yapılması, Türkiye'de tek parti yönetimini pekiştiren gelişmeler olarak düşünülmelidir.

2.8. CUMHURİYET İDARESİNE DEVREDEN ZORLU MİRAS: DERSİM

Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri, özellikle Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde baş gösteren birçok isyan hareketi ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde meydana gelen isyan hareketlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

a- Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924),
b- Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat-31 Mayıs 1925),
c- Raçkotan ve Raman Tedip Harekatı,
d- Sason Ayaklanmaları (1925-1937),
e- I. Ağrı Ayaklanması (16 Mayıs-17 Haziran 1926),
f- Koçuşağı Ayaklanması(7 Ekim-30 Kasım 1926),
g- Mutki Ayaklanması (26 Mayıs-25 Ağustos 1927),
h- II. Ağrı Ayaklanması (13-20 Eylül 1927),
ı- Bicar Tenkil Harekatı (7 Ekim-17 Kasım 1927),
i- Asi Resul Ayaklanması (22 Mayıs-3 Ağustos 1929),
j- Tendürek Harekatı (14-27 Eylül 1929),
k- Savur Tenkil Harekatı (26 Mayıs-9 Haziran 1930),
l- Zeylan Ayaklanması (20 Haziran-Eylül başı 1930),
m- Oramar Ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930),
n- Üçüncü Ağrı Harekatı (7-14 Eylül 1930),
o- Pülümür Harekatı (8 Ekim-14 Kasım 1930)
p- Dersim Tedip Harekatı (1937-1938)[691].

1927-1938 yılları arasında oldukça önemli bir süreçte Dâhiliye Vekilliğini yürüten Şükrü Kaya, cumhuriyet hükûmetlerine karşı meydana gelen bu kalkışmaların birçoğunun bastırılması ve isyan bölgelerinde sükunun sağlanması çalışmalarında kritik bir rol üstlenmiştir. Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliğinde 10. yılını yaşadığı yıl (1937)

[691] Bu konuda resmi bir yayın niteliğindeki kapsamlı şu çalışma oldukça önemli bir kaynaktır: Reşat **Hallı**, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1972, s. 19-365. Cumhuriyetin ilk yıllarında hükûmete karşı yapılan ayaklanmalar ve bunlara karşı alınan önlemler için ayrıca şu esere bkz. Hüseyin **Koca**, *Yakın Tarihten Günümüze Hükûmetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Mikro Yayınları, Konya, Tarihsiz, s. 61-146 ve 280-301.

içerisinde meydana gelen ve hükûmetin aldığı güvenlik önlemleriyle 1938'de tamamen tedip ve tenkil ile sonuçlanan 'Dersim Hadisesi' yaşanan bu isyan hareketleri içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Aktüalitesini hala koruyan ve bir çok tartışmaya da neden olan bu gelişmede, dönemin Dâhiliye Vekili olarak acaba Şükrü Kaya'nın rolü ne olmuştur, şeklindeki bir sorunun aydınlatılması ve olayların enikonu tahlil edilmesi, meselenin anlaşılabilmesine katkı sağlayacaktır.

2.8.1 Dersim'in Coğrafi Konumu

"Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat bölümünde yer alan eski adıyla Dersim (Tunceli), doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan, kuzeydoğusunda Erzurum, güneyinde Elazığ illeri arasında kalan, 7774 km2'lik alana sahip küçük bir il görünümündedir[692]."

Diğer bir tarife göre ise Tunceli vilayeti Peri, Murat ve Karasu ırmaklarıyla çevrili vaziyette bulunmaktadır. Tunceli'nin doğusunda Bingöl, kuzeyinde Erzincan, batısında Malatya ve güneyinde ise Elazığ illeri yer almaktadır[693].

Doğu Anadolu'nun İç Anadolu ile birleştiği bölgede bulunan Tunceli oldukça arızalı sınırlarla çevrilidir. Tunceli'nin kuzeyinde Munzur Dağları ve kısmen Karasu Nehri, doğusunda Peri-Büyüksu, güneyinde Muratsuyu, batısında Karasu bulunmaktadır. Bölgenin en eski yerleşim yerleri Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Hozat olup tarihte bu bölge 'Dersim' olarak adlandırılmıştır[694].

2.8.2 Tanzimat'tan İtibaren Osmanlı İdaresinde Dersim

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti akılcı ve pratik bir çözümle, Şii Safevi tehlikesine karşı Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret reislerini, devletin Sünni karakterinden istifade ederek etkin bir biçimde değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti, Şii Safevi Devleti'nin Doğu Anadolu'da etkisini hissettirdiği XVII. Yüzyıl ortalarına kadar, bölgedeki Sünni aşiret reislerine dayanmıştır. Devlet bu politikasında, büyük ölçüde başarılı olmuştur. Tanzimat'tan önce devletin eyaletler üzerindeki otoritesi zayıflamış, taşrada ayan ve eşraf gibi çeşitli güç odakları ortaya çıkmıştır. Tanzimat'la birlikte eyaletlerde merkezi otorite yeniden sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu sefer de daha

---

[692] Suat **Akgül**, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s. 9.
[693] Hallı, s. 365.
[694] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 8.

önceki asırlarda var olmayan etnik milliyetçi eğilimler ve bunları besleyen emperyalist güçler ortaya çıkmıştır[695].

Tanzimat'tan önce Dersim'in idaresinde ise bütün doğu illerinde olduğu gibi derebeylik usulü bir yönetim anlayışı hüküm sürmüştür. Bu vetirede hükûmet kuvvetleri aşiret reislerinin, ağaların seyitlerin ve bir nevi feodal beylerin ellerinde bulunmuştur[696].

Tanzimat'la birlikte Dersim'de Şah Hüseyin isimli bir Bey hüküm sürmüş ve devlet de diğer Kürt bölgelerinden farklı olarak, Dersim'de bir idare-i maslahat politikası uygulamıştır. Bu durum Dersim'in diğer Kürt aşiretlerinden ayrıksı duran, Zaza-Alevi dinsel ve kültürel kimliğiyle açıklanabilir. Osmanlı Devleti Sultan III. Selim zamanında Nizam-ı Cedit ordusuna asker toplamak için harekete geçtiğinde, Dersim bölgesiyle de temas kurulmak istenmiştir. Osmanlı Devleti Dersim'deki reisleri devlete bağımlı kılmak ve Dersim'i otorite altına almak için, aynı dönemde reislere hediye, nişan ve rütbe vermiştir. Bu doğrultuda 19. yüzyılın ikinci yarısında İsmail Hakkı Paşa ile Erzurum Müşiri Samih Paşa, Dersimli aşiret reislerini Erzurum'a davet etmişse de bu girişim sonuçsuz kalmıştır. 1863 yılına kadar Dersim yönetimine hâkim olan Hüseyin Bey bu yöredeki asayişsizliğin sorumlusu olarak hükûmet kuvvetlerince tutuklanmış ve Vidin'e sürülmüştür. Hüseyin Bey'in ölümünden sonra yerine geçen Ali Bey, babasının zıddına hükûmet kuvvetleriyle anlaşmış ve bölgede hükûmetle işbirliği içerisinde bulunmuştur. Hükûmet de kendisini Dersim Genel Müdürü sıfatıyla ödüllendirmiş ve Ali Bey Erzincan'da ikamet etmeye başlamıştır. Dersimliler başlarında her zaman feodal bir aşiret beyi görmeye alışık olduklarından, bir süre sonra Ali Bey'in Dersim üzerindeki nüfuzu azalmış ve onun yerine, yöre halkı Hozat civarında iyi tanınan Süleyman isimli yeni bir beye tabi olmuşlardır. Süleyman Bey bu zaman diliminde Dersim ve havalisinde 5000 silahlı askeriyle büyük bir güce ulaşmıştı. Dersimliler bir yandan bu yeni beye tabi olurken, Ali Bey'in ailesiyle de bağları tam koparmamışlar ve onun ailesinin idaresine de inkıyat etmişlerdir. Ali Bey'in torunlarından oldukça zeki ve kurnaz bir tabiata sahip olan Hüseyin Bey, Dersim'de aşiretler arası dengeleri de

[695] Mehmet Ali **Ünal**, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu Politikası", *Ziya Gökalp*, S. 69, C. 12, 4/6, 1993, s. 41-42.
[696] Hakkı Naşit **Uluğ**, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul 1939, s. 121.

gözeterek geleceği tehlikeli gördüğünden, hükûmete meyletmiş ve kendisi hükûmet tarafından Pülümür Kaymakamı olarak atanmıştır[697].

1875 yılına kadar Dersim'de aşiret reisleri arasındaki nüfuz kavgaları bütün hızıyla devam etmiş ve eş zamanlı olarak da aşiretler etrafa büyük saldırılar düzenlemişlerdir. Hükûmet bu durum karşısında bir askeri harekat planlamış, ve Ahmet Muhtar Paşa bahsi geçen bu askeri harekatın sevk ve idaresinden sorumlu tutulmuştur. İsmail Hakkı ve Samih Paşalar gibi Ahmet Muhtar Paşa da Dersim ileri gelenleriyle bir görüşme yapmak üzere onları Erzurum'a davet etmiş; ancak istenilen neticeye ulaşamamıştır. Gerçi toplantıya katılan Dersim aşiret reislerinden Hüseyin Bey, ikinci Erzurum toplantısında ihtiyatkar davranmasına rağmen, aile nüfuzunun hükûmetin istekleri karşısındaki tavrını kıramamıştır. Bu toplantılar neticesinde, akideleri gereği Zaza Alevi geleneği temsil eden, Erzurum toplantısına iştirak etmeyen ve Türk Hükûmetine düşmanlığı ile tebarüz eden Hozat civarının hâkim i Mansur Ağa, Dersim'in liderliğini üstlenmiştir. Dersimli kaymakamlar her ne kadar hükûmet adına iş yapsalar da hükümete asker temini ve vergi vermek hususundaki görevlerini tam olarak yerine getirmemişlerdir. Örneğin Dersim merkezinde 5000 kişilik küçük çapta bir birliği ve beş ayrı kaleye hâkim olan ve Türklere düşmanlığıyla tanınan Şeyh Süleyman muhitine, hükûmet kuvvetleri hiçbir zaman yanaşamamıştır[698].

1877 yılına gelindiğinde Osmanlı Rus ilişkileri bozulmuş ve iki devlet arasında bir savaş tehlikesi belirmiştir. Bu ortamda Dersim ileri gelenleri, Erzurum'daki Rus Konsolosu'na olası bir Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rus askerleriyle birleşerek Osmanlı kuvvetlerine karşı mücadele etme kararını aldıklarını bildirmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı olanca hızıyla devam ederken, Dersim civarındaki Osmanlı kuvvetleri Erzurum'a taşınmak zorunda kalmış ve bu esnada durumdan yararlanan civardaki

---

[697] Tanzimat sürecinden itibaren Osmanlı Devleti otoritesine karşı sorun olamaya devam eden ve birçok aşiretin güçler dengesiyle idare olunan Dersim'in idare tarihi için bkz. *Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, Kaynak Yayınları, III. Baskı, İstanbul 2000, s. 107-108. Bu eser 1931 yılında Jandarma Umum Kumandanlığı III. Şube, I. Kısım tarafından 55058 Sayı ile Gizli ve Zata Mahsus ibaresi belirtilerek sadece 100 adet basılmış ve Dâhiliye Vekâleti aracılığıyla hükûmete bir brifing olarak sunulmuştur. Bu eser Osmanlı'nın son zamanlarından Cumhuriyet dönemine devreden Dersim sorununu olayların gelişimi, ayrıntılı aşamaları, Dersim'in tarihi, coğrafi, sosyo-kültürel, dini ve ekonomik özellikleri, aşiretlerin yapısı, bölgenin asayişsizlik durumu ve yörede meydana gelen isyanların tüm istatistiği ve analizi ile bölgenin ıslahı için hazırlanan raporlar çerçevesinde hazırlanmıştır. Dâhiliye Vekâleti bölgeyle ilgili Umumi Müfettişliklerden, valiliklerden, jandarma kumandanlıklarından istifade ederek böyle bir çalışmanın hazırlanmasını istemiş ve bu eserle Dersim'in ıslahı, medeniyete açılması ve otorite altına alınması meyanında gerçekleştirilecek yapısal reformlara zemin hazırlanmıştır.

[698] Dersim-Jandarma Umum Kumandanlığı'nın Raporu…, s. 109-110 ve aynı bilgiler için bkz. Hallı, s. 371.

Dersim aşiretleri merkezlere hücum ederek kışlaları tahrip ve talan etmişler[699], hatta Ermenilere dahi saldırmışlardır. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önceki günlerde Kafkas Rus Genelkurmayı'nın Dersim hakkındaki etüdünde şu çarpıcı bilgilere yer verilmiştir:

> Harp vukuunda Türkler, Dersim ve Kazuçan Kızılbaşlarından yardım görmezler, bunların, harbin daha ilk günlerinde Ruslar hesabına çalışacakları da şüphelidir. Galibiyet sağlandıktan ve özellikle Erzurum işgal edildikten sonra Dersimlilerin Ruslar hesabına harekete geçmesi sağlanır. Bunun için de Dersimlilerin asırlık içişlerine karışmamak ve kendilerini kendi itiyatlarına terk etmek gerekir. Küçük Asya Harbini, Erzurum-Sivas-İstanbul istikametinde inkişaf ettirirsek Dersim ve Kozuçan Kürtlerinin yardımını ümit edebiliriz. Bu suretle sağlanacak 15.000 kadar milis, Rus düşmanı Müslümanların ortasından geçecek ordu ulaştırma hatlarının güvenliğini sağlar. Bu bakımdan Kızılbaşlığın faydası çoktur…[700]

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında Dersim'de umumi ve büyük bir isyan olmasa da bölgedeki Türklere ve çeşitli merkezlere saldırılar devam etmiş ve Dersim civarındaki tebaa bundan tedirgin olmuştur. 1892'de Koç ve Şam Uşağı aşiretlerinin yaptıkları bazı tecavüzler de hükûmet kuvvetlerinin tedip hareketi ile neticelenmiş ve büyük ölçüde bertaraf edilmiştir. Bu çatışmada bir albay, bir doktor ve toplamda 50 kadar asker zayiatı verildiği ifade edilmiştir. 1893-1905 yılları arasında da Dersim'de zaman zaman karışıklıklar olmuş ve hükûmet zor duruma düşürülmüştür. Bu sorunlara bir hal çaresi olarak hükûmet bir tedip ve ıslahat hareketi düşünmüşse de sonuçta 'idare-i maslahat' fikri ağır basmış ve Dersimli eşkıyalar bu durumdan da yararlanarak soygunculuk hareketlerine hız vermişlerdir.

1907'de iyice çığırından çıkan soygunculuk hadiselerinin ortadan kaldırılması için hükûmet ciddi bir harekat başlatmış; özellikle Koçuşağı, Şamuşağı ve Resik aşiretleri tedip edilmeye çalışılmıştır[701]. Bu harekatta Elazığ'da bulunan Redif Tugay Komutanı Neşet Paşa vazifelendirilmiş, iki topla desteklenen ve dört taburla yürütülen harekattan istenilen sonuç alınamamıştır. 1908'de Koç ve Şam Uşakları ile Resik Aşiretleri hükûmetin kendilerine yönelik düzenlediği 1907 harekatının intikamını almak üzere Dersim aşiretlerinin ittifakını sağlayarak, tekrar civar illerle ve çeşitli merkezlere yönelik eşkıyalığa, soygunculuğa ve çapulculuğa tevessül etmişlerdir. Hükûmet bunun

---

[699] Özellikle Hozat ve Mazgirt'teki birlikler cepheye alınınca Dersim aşiretleri kışlaları adeta talan etmişler ve kasabaları yağmalamışlardır. Bu bilgi için bkz. M. Nuri **Dersimi**, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep 1954, s. 80. M. Nuri Dersimi uzunca bir dönem baytarlık yaptıktan sonra Dersim bölgesindeki Kürtçü-Alevi kimliğin örgütlenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Milli Mücadele döneminde ve özellikle Cumhuriyet devrinde Seyit Rıza'nın ideologluğunu da yapmış olan Baytar Nuri 1926'da Halep'e iltica etmiş ve Dersim'deki gelişmeleri dışarıdan takip ederek yönlendirmeye gayret etmiştir.

[700] Dersim-Jandarma Genel Kumandalığı'nın Raporu, s. 110-111. Hallı, s. 372.

[701] Akgül, Yakın Tarihimizde Dersim, s. 22.

üzerine 1908 yılında yeniden ve daha şümullü bir tedip harekatı başlatmıştır. Merkezden gönderilen kuvvetlerle bu harekat takviye edilmeye çalışılmıştır. 1908 Tedip Harekatı Neşet Paşa komutasında sevk ve idare edilmiş[702] ve bu harekat esnasında bir dağ bataryası, bir Hamidiye Süvari Alayı, yedi Redif, sekiz Nizamiye Taburu kullanılmıştır. Bu harekat sonucunda 13 günde 17 aşiret halkı tedip ve dehalete mecbur edilmiş, birçok aşiret reisi de tevkif edilmiştir. 28 Temmuz 1908'de Harbiye Nezareti, 4. Ordu Müşiri'ne verdiği talimatta, Meşrutiyet'in ilanı gerekçesiyle Dersim'de kan dökülmesinin caiz olmayacağını ve aşiretlerle anlaşmak suretiyle harekata son verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Esasen 1908 Tedip Harekatı çok iyi yönetilememiş, sonuçta Dersim reislerinin bir kısmı affedilmiş ve diğer kısmı da bazı cezalara çarptırılmıştır. Ancak Dersimliler çapulculuk faaliyetlerinden vaz geçmemişlerdir. Ayrıca 1908'deki bu harekat esnasında hükûmet kuvvetleri, bölgenin asayişi için büyük bir ehemmiyeti olan Dersim'deki silahların toplanması işine pek önem vermemiştir[703]. 1908 Dersim Tedip Hareketi istenilen neticeyi vermediği gibi, bölgedeki aşiretlerin eline önemli ölçüde silah, mühimmat ve erzak geçmesine de sebebiyet vermiştir[704].

4. Ordu Kumandanlığı'nın 6 Ağustos tarihli raporunda, bu harekatla ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Bu raporda asilerin Kandil ve Dojik Baba Dağlarında perişan edildiği ve bunların topluluklar halinde hükûmet kuvvetlerine sığındığı belirtilmektedir. Bu raporda ayrıca Kalan, Kulp, Keçel Uşağı ve Bal Uşağı aşiretlerinin de dehalet ettikleri belirtilmektedir. Neşet Paşa'nın yerine hükûmetin emriyle memur edilen Ferik Ali Paşa Ovacık dahilindeki Arslan ve Maksut Uşakları aşiretlerinin tedibi için, 27 Ağustos'ta yeniden harekat yapılmış ve bu asi aşiretlere ciddi ölçüde darbe vurulmuştur. Hükûmetin talebi üzerine, 4. Ordu tarafından Dersim tedibi hakkında verilen raporda şu çarpıcı gerçeklere de işaret edilmektedir:

1- Dersim'deki icraat birkaç köy ve ekinleri yakmaktan ibaret kalmıştır

2- Kuvve-i tedibiye elbisesiz, teçhizatsız ve erzaksız kalmıştır

3- Haydaranlılar dehalet etmediği gibi diğerlerinin dehaletleri de meşküktür

---

[702] Bu harekat esnasında Neşet Paşa'ya destek kuvveti olarak Dersim'in kuzeyinden Atıf Paşa görevlendirilir. Elazığ'dan bir takım kuvvetler de Batı Dersim'e ve Doğu Dersim'de de sadece Keçelan aşireti üzerine tedip yapılır. Bu bilgi için bkz. , Kürdistan Tarihinde, s. 83.

[703] Hallı, s. 372. 1907 ve 1908 Dersim Tedip Harekatı'nın ayrıntılı aşamalarını incelemek için bkz. Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 118-134.

[704] M. Nuri Dersimi'ye göre, bu harekat esnasında Dersimli asi aşiretlerin eline 'yirmi bin mavzer, on iki top, üç yüz katır, beş yüz at, külliyetli askeri malzeme ve cephane' geçtiğini belirtmektedir. Bkz. Dersimi, Kürdistan Tarihinde , s. 24.

> 4- Islahat ile tedibat birlikte yapılmadığından Dersim tedibatı netice-i katiyeye raptedilmemiştir[705].

1909'da hükûmet, Haydaranlıların tedibi için bir harekat düzenlemiş ve bu aşiretin dehaleti sağlanmıştır. Bu gelişmeden sonra, Dersim'de kısa bir süre sükunet görülmüştür. Hükûmet 23 Temmuz 1908'den itibaren suç işleyen Dersimlilerin affını dahi düşünmüştür. Bu ılımlı hava ekseninde Dersimlilerin, Balkan Savaşları öncesine kadar asayişi ihlal edecek davranış içerisinde olmadıkları görülmüştür. Ancak Dersim'deki çapulculuk ve soygunculuk hareketlerine, yer yer bu dönemde de rastlanılmıştır. 1911'de Pülümür bölgesinde şekavet olayları baş göstermiş ve Haydaranlı aşireti eski huylarını yeniden icraya başlayarak bu eylemlere katılmaya başlamışlardır. Hükûmet, bölgede yeniden bir harekat başlatmış ve bu tedip harekatı sırasında Keçel, Haydaran, Bal, Aşkirik, Lolanlı ve Abbasuşağı üzerine gidilmiş ve bu tedip süreci ismi geçen aşiretlerin dehaletleriyle sonlandırılmıştır. Ancak hükûmet bu harekat sonrasında da köklü bir önlem alma ve ıslahat yapma girişiminde bulunmamıştır. 1912'de Balkan Harbi'nin yaşandığı dönemde Dersimlilerin Erzincan, Tercan, Bayburt, Kuruçay, Refahiye ve Çemişgezek taraflarına saldırdıkları ve şekavet hadiseleri çıkardıkları görülmüştür. 1914'te Kırgan aşireti üzerine de bir askeri harekat yapılmıştır[706].

Birinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde, 1916 yılında Ferhat Uşağı'nın hükûmet nüfuzunu sarsmaya yönelik eylemi derhal bastırılmıştır. 1916'da bu olayı müteakiben Doğu Dersim'de Kureyşan aşireti reisi Ali Ağa, Doğu Dersim aşiretleri arasındaki birliği sağlayarak Nazimiye'yi işgal etmiş, Elazığ'a doğru yönelerek tehdit alanını genişletmiş ve Mazgirt, Pertek ve Çarsancak havalisinde nüfuz kurmuştur. Diğer yandan Hozat merkezindeki aşiretler de Hozat Mutasarraflığına yönelik tehditlerini artırmışlardır. Eş zamanlı olarak Ruslar da Doğu Anadolu'da Bitlis, Muş, Mamahatun, Hınıs ve Rize'yi işgal ederek Dersim'e yaklaşmış ve fakat Kürtlerle Ruslar arasında cereyan eden bazı hadiseler[707] dolayısıyla, ilk aşamada Dersim halkı

---

[705] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 129-130.

[706] Hallı, s. 373. 1909 Tedip Harekatının tafsilatı için bkz. Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 134-139.

[707] I. Dünya Harbi sırasında Ruslar Doğu Anadolu'da olanca hızıyla ilerlerken aynı zamanda Dersim havalisindeki nüfuzlarını kuvvetlendirmek için çeşitli propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu konuda Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırlamış olduğu Dersim Raporu'nda şu ayrıntılı bilgi verilmektedir: "Ruslar Kürtçe bilen Ermenileri ve Binbaşı firari Mustafa'yı ve diğer bazı hainleri Dersim'in içerisine saldırarak Türklere karşı yapılacak bir isyan hareketi ile Ruslara yardım edilirse Dersim'i işgal ettikleri zaman Ruslar tarafından kendilerine zarar gelmeyeceği ve istiklaliyet verileceği şeklinde propagandalar yapmışlar, bir taraftan da Balabanlı ve Kureyşanlı aşiretlerini bir alay teşkiline teşvik etmişlerdir. Bu alay

Ruslara yardım etmemiştir[708]. Ne var ki bir süre sonra Ruslar Tercan istikametinde ilerledikleri sırada, Rusların tahrikatıyla Dersimliler Türk ordusunun zayıf kıtalarına saldırmışlar ve bu saldırılardan birinde Cibice Boğazı'nda 36. Tümen'e ait silahları ve mühimmatı ele geçirerek tümeni etkisiz hale getirmişlerdir. Türk kıtaları Ruslar karşısında çekilirken dahi, Dersimliler Türk askerine ait pek çok silahı gasp etmişlerdir. Dersimlilerin Cumhuriyet idaresi dönemine değin sahip oldukları silahların esas yekununu, I. Dünya Savaşı'ndaki bu hadiseler esnasında elde ettikleri bilinen bir gerçektir. Buna ek olarak savaş sırasında bunlara taşıtılan cephanenin de bir kısmına el koydukları bilinmektedir[709]. Bu durum Dersim'i adeta bir silah deposu konumuna getirmiştir ki, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kalkışmalarda Dersimli aşiretler bu silahlardan istifade etmiştir.

1916'da Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus savaşı devam ederken hükûmet, Dersim'e bir tedip harekâtı daha planlamış ve bunun için de Galatalı Şevket Bey komutasındaki 13. Tümeni görevlendirmiştir. Nisan 1916'da başlayan bu harekat Nisan sonunda neticelendirilmiştir. Bu harekat sonucunda Dersimli asiler büyük bir zayiat vermiş ve hükûmet bölgede geçici de olsa bir nüfuz sağlamıştır. Doğu Anadolu'daki işgal bölgelerinden Ruslar çekilince Dersim bölgesinde geçici bir sükun dönemi daha yaşanmıştır. Ancak Mütarekeden sonra özellikle Milli Mücadele safhasında Dersim'de yeniden huzursuzluklar baş göstermiştir. Dersim üzerine Cumhuriyetin ilk yıllarında (Atatürk döneminde) 1926'da Koç Uşağı Harekatı, 1930'da Pülümür Harekatı[710] ve 1937-1938 sürecinde de Dersim Tedip ve Tenkil Harekatı düzenlenmiştir.

Türk asker ve anasırı ile mücadele ve Dersim'in istiklalini temin için hazırlanmak istenmiş aynı zamanda Dersim'e giren Koçgirili Ali Paşa da Rusların verdiği mühim miktardaki silah ve cephaneyi Koç Uşağı'na götürmüş ve bütün Dersim'de istiklal telkinleri ve tahrikatı yapılmaya başlanmış. Dersim'de bu surette aleyhimizde bir pusu ve teşekkül varmış. Yekdiğerini takip eden bazı hadisat Dersim hareketinin inkişafına mani olmuştur. Rus kazakları Pülümür içlerine dalarak Şah Hüseyinbeyzade Mustafa Bey'in evine tecavüzde bulunmuşlar ve bu tecavüzlere Ermeniler de iştirak etmiş. Mustafa Bey bu vaziyet karşısında Ruslar aleyhine faaliyete geçiyor ve Pülümür mıntıkasında Ruslar aleyhine cephe alıyor. Ruslar Erzincan'ı işgal ederek Garba doğru ilerliyor. Bu sırada Halit Bey (Halit Paşa) ve Hayri Bey gibi zevat Dersim'de bir harekata karar veriyor. Bütün bu tedbirler Rusların Dersim'e tamamen nüfuzuna mani oluyor. Böylece Ruslar binnetice Kemah, Refahiye ve Pülümür'ün Erzincan sırtlarında bir hat meydana getirerek Dersim'e giremiyor." Bu bilgi için bkz. Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 138.

[708] Hallı, s. 373.

[709] Hallı, s. 374.

[710] Hallı, s. 374. 1916 Dersim Harekatı'nın ayrıntılı anlatımı için bkz. Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 140-144.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 1935'te Tunceli Kanunu görüşmeleri sırasında Mecliste yaptığı konuşmada, 1876'dan beri Dersim üzerine 11 askeri harekatın düzenlendiğini belirtmiştir[711].

Düzenlenen bu askeri harekatlarla ilgili Jandarma Genel Komutanlığı'nın raporunda bir tahlil yapılmıştır. Bu raporda Osmanlı Devleti döneminde yapılan bu 11 askeri harekat çerçevesinde zamana göre düşünüldüğünde bölgeyle ilgili iyi ve etraflı esasların öngörüldüğü; ancak istenilen amaca ve sonuca ulaşılamadığı belirtilmiştir. Raporda, yapılan bu 11 harekat içinde 1907 ve 1908 harekatlarının daha kapsamlı ve tertipli olduğu vurgulanmakla birlikte devletin bu iki başarıdan gereği kadar istifade edemediği belirtilmiştir. Rapora göre bunlara ek olarak Dersimlilerin I. Dünya Savaşı esnasındaki gelişmelere bağlı olarak birçok silah elde etmiş olması da devletin bir başka ihmalinin sonucu olarak değerlendirilmiştir[712].

2.8.3 Milli Mücadele Sürecinde Dersim

Merkez kuvvetleriyle birlikte savaşa giren Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri tarafından yenilgiye uğratılmış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. "Birinci Dünya Savaşı ve savaşın sonucu, muzafferler arasında emperyalist bir yayılma tutkusunu dizginsiz bırakmıştı. Anadolu, değer biçilmez bir hazineydi. Bu yüzden Londra, Paris, Roma, Petrograt ve Atina'daki emperyalistler bu hazineye göz dikmişlerdir[713]."

I. Dünya Savaşı'nın son yılında Amerikan Başkanı Wilson'un yayınladığı ilkeler arasında yer alan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkların kendi geleceklerine karar verebileceklerine dair ibare, savaş sonunda emperyalist paylaşımcıların azınlık sorunlarını kullanarak politikalarını etkin bir biçimde sürdürmelerine olanak tanımıştır.

Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinde yer alan 'Vilayet-i Sitte' kavramı, antlaşmanın İngilizce metninde 'Altı Ermeni İli' şeklinde geçmektedir[714]. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşması'nda da Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti ve Güneydoğu Anadolu'da ise bir Kürt Devleti kurulacağı belirtilmiştir.

---

[711] *TBMMZC*, D. V, C. 7, s. 175.
[712] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 161.
[713] Salahi **Sonyel**, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 1-2.
[714] Bayur, s. 21-24.

Milli Mücadele sürecinde Kürtlerin ayrılıkçı faaliyetlerinde ve bir Kürt kimliği oluşturma ideali uğrundaki çabalarında, İngilizlerin büyük bir katkısı olmuştur. Bu meyanda İstanbul'da kurulan Kürt Komitesi'nin başkanı Seyit Abdulkadir, İngiliz Yüksek Komiseri siyasi memurlarından Andrew Ryan'ı ziyaret etmiş ve Kürtlerin doğu illerinde çoğunluğu oluşturduğunu, Ermenilere verileceği belirtilen coğrafyada Kürtlerin hakları olduğunu ve kurulacak olan yeni Doğu Anadolu düzeninde kendi devletlerine kavuşturulmaları gerektiğini belirtmiştir. Dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe ise, İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdinde Doğu Anadolu'da bir Kürt Devleti'nin teşekkülü için ricada bulunmuştur. Amiral Calthorpe İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfaour'a gönderdiği yazıda, ayrıca söz konusu Kürt Komitesi'nden Molla Sait, Mustafa Paşa, Emir Bedirhanzade ve Emin Ali isimli kişilerce kendisine verilen bir bildiriden söz etmiştir. Bu bildiride Kürt Komitesi öncüleri, özetle Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürt Devleti kurabilmek ve self determinasyon (kendi geleceğini belirleme) hakkından yararlanabilmek için yardım istemişlerdir. Kürt ayrılıkçılığı eksenindeki çabalar, İngilizler tarafından açıkça teşvik edilmiş, örneğin Irak'taki Kürtçülük faaliyetleri konusunda oldukça yetenekli olan Binbaşı Noel Anadolu'daki Kürt milliyetçileriyle dirsek temasına başlamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne gönderdiği notta Kürtlere düzenlenecek olan barış konferansında çeşitli haklar tanınacağı ve Noel'in bu çerçevede Kürtler arasında bir propaganda yapması gerektiği belirtilmiştir[715].

İngiliz Yüksek Komiserliği yetkilileri ve İngiliz emperyalizminin bölgedeki etkin temsilcileriyle Kürt Komitesi ileri gelenleri arasındaki bu görüşmelerin hızlı bir şekilde devam ettiği süreçte, İstanbul'da Mayıs 1919'da Kürdistan Teali Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları Seyit Abdulkadir, Dr. Şükrü Mehmet, Bitlisli Yüzbaşı Emin ve Muhittin Nami'dir. Bu cemiyetin temel gayesi, cemiyetin dahili nizamnamesinin 4. maddesinde geçen şu ifadede açıkça belirtilmiştir: "Heyeti istişarenin vazifesi Nizamname-i Esasi'nin birinci maddesinde muharrer maksadı, cemiyetin hayzı fiile çıkmasına çalışmak ve Kürdistan'ın maddeten ve manen terakki ve tealisine ve Kürt kavminin terbiye-i İslamiye-yi fikriye ve ruhiyesine müteallik hususatı tezekkür.[716]" Bu ifadeye göre cemiyet, Kürt milliyetçi kimliğini ön planda tutarak Doğu Anadolu'da Kürtlerin yaşadığı coğrafyada bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı ana gaye olarak kabul

[715] Sonyel, s. 26-28.
[716] Tunaya, Türkiye'de, s. 430.

etmiştir. Cemiyet temel amacına ulaşmak için, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Kürt muhacirlerin yerlerine iade edilmesini, Kürdistan'a Kürt memurların tayinini sağlamayı, Musul Süleymaniyesi'nde teşekkül eden Kürt Devleti ile temasa geçmeyi, İngilizlere derin bir sadakatle bağlanmayı gerçekleştirmek istemiştir[717].

Mütareke yıllarında ülkedeki Kürtleri milli bir kimlik ekseninde toplamak için Kürt milliyetçilerinin önemli çabalar harcadığı anlaşılmaktadır. M. Nuri Dersimi'nin belirttiğine göre, başkanlığını Seyit Abdulkadir'in yaptığı bir toplantıya İstanbul Polis Müdürlüğü görevinde bulunan Dersimli Miralay Halil de katılmış ve bu toplantıda Doğu illerinde bir teşkilat kurmak üzere, bölgeye gençlerin gönderilmesi kararı alınmıştır. Bu toplantıda Sivas-Koçgiri dolaylarındaki Kürtçü faaliyetlere büyük bir önem verilmiş ve bu yöredeki çalışmalardan M. Nuri Dersimi'nin sorumlu olması kararlaştırılmıştır[718].

Kürt milli hareketi oluşturulması bağlamındaki gayretlerde, Seyit Rıza'nın da ideologu konumundaki Baytar Nuri lakaplı M. Nuri Dersimi, Milli Mücadele döneminde Dersim'deki aşiretleri Seyit Rıza önderliğinde birleştirmeye çalışmış, Kalan Aşiretleri reisi Halit Ağazade Ali Ağa ile Seyit Rıza'yı buluşturmuştur. Bu gayretinde istediği sonuca ulaşamayan M. Nuri Dersimi, bu nevinden toplantılarda Ankara Hükûmeti'ne umum Dersimliler adına kanıt telgrafları çektiklerini belirtmiştir. M. Nuri Dersimi o günleri (Milli Mücadele yılları),"Ağdat Konağı'nda Tujik Dağı karşısında, tarafımızdan tertiplenen kırmızı, yeşil, beyaz renkli Kürdistan bayrağı da dalgalanıyordu. Tabiatıyla Dersim'in hiçbir mıntıkasında Türk nüfuzu, Türk neferi, jandarması ve memuru katiyen hüküm süremiyordu[719]." şeklinde özetlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın III. Ordu Müfettişi olarak Samsun'da başlattığı hareket, Milli Mücadele'ye büyük bir ivme kazandırmıştır. Doğu illeri adına düzenlenen Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Amasya'dan yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Dersimli Kürtlerin Erzincan Boğazı'nı tutmaları gerekçesiyle engellenmek istenmiştir. Atatürk'ün Nutuk'ta ifade ettiği gibi bu ihbar asılsız çıkmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın

---

[717] Tunaya, Türkiye'de, s. 431. Kürt Teali Cemiyeti'nin Mütareke dönemindeki Kürtçü faaliyetleri ve Kürt milli kimliğini oluşturma ve tanıtma çalışmaları için bkz. Ayhan **Aydın**, "Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyet'e Kadar Kürtçülük Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 138, Haziran 2002, s. 143-148.

[718] Dersimi, Kürdistan Tarihinde, s. 121-122.

[719] M. Nuri **Dersimi**, *Hatıratım*, Yayına Haz. Mehmet Bayrak, Öz-Ge Yayınları, Ankara 1992, s. 113-114.

kararlılığı sonucu Erzincan Boğazı geçilerek Erzurum'a ulaşılmıştır[720]. Mustafa Kemal Paşa daha sonra Dersimli Alişan'la görüşerek Dersim ve Koçgiri'nin Milli Mücadele'ye katılmasını istemiştir[721]. Kürt ileri gelenleri Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadele'yi Kürtler bakımından tehlikeli görmüşler ve geniş kapsamlı bir isyan kararı almışlardır. İngilizler ise Kürt haklarını koruyacaklarına dair söz vererek Kürt aşiret liderlerini ve sözcülerini bu isyandan vazgeçirmişlerdir[722].

1921'de Ankara'daki TBMM Hükûmeti'ne karşı Koçgiri'de ortaya çıkan Kürt-Alevi isyanı, Dersim'deki aşiretlerin bazılarından destek görmüştür. Koçgiri Aşiret Reisi Haydar Bey, Kürt Teali Cemiyeti'nin fikirlerini benimseyerek bölgede bu cemiyetin temsilcisi olarak faaliyet yürütmüştür. Haydar Bey Dersim civarındaki diğer aşiretlerin de bu Kürt kimliği ve istiklali yolundaki gayeye hizmetleri için çalışmıştır. Jepin isimli gazetede Kürt bağımsızlığına yönelik yazılar yayınlanarak, Kürt nüfusun Ankara'daki milli hükûmete karşı örgütlenmesine hız verilmiştir. Bu meyandaki faaliyetleri de perde arkasından Alişir Bey yönetmiştir. Alişir 1920 Martı'nda, Ovacık ve Hozat'ta halka propaganda konuşmaları yaparak İstanbul'da kurulmuş olan Kürt Teali Cemiyeti'nin lideri Seyit Abdulkadir'in talimatlarını halka aktarmıştır. Bu iletişim ağında kuryelik vazifesini ise Ermeni asıllı Mıgırdıç isimli bir zat yerine getirmiştir[723].

Bu süreçte Dersimli bazı aşiretlerin katılımıyla düzenlenen bir toplantıda, Sevr Antlaşması'nın uygulanmasına ve Doğuda bir Kürt Devleti'nin kurulmasına yönelik kararlar alınmıştır. Bu toplantıda 45.000 kişilik bir kuvvetin hazır olarak bekletildiği, bütün aşiretlerin katılımıyla Kürt bağımsızlığının sağlanacağı gibi bir propagandayla, Kürt aşiretler hükûmete karşı kışkırtılmaya çalışılmıştır[724].

---

[720] Atatürk, Nutuk, I. Cilt, s. 100-102.
[721] Dersimi, Kürdistan Tarihinde, s. 123.
[722] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 29.
[723] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 31. Dersim ve Koçgiri isyanı bağlantısı için bkz. Suat **Akgül**, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *OTAM*, S. 4, C. 1-22, Ocak 1993, s. 14-18.
[724] Akgül, Yakın Tarihimizde Dersim, s. 32. M. Nuri Dersimi bu gelişmeyi şu şekilde aktarmaktadır: "Alişan Bey, Koçgiri kuvvetleriyle beraber 45 bin kişilik mühim bir kuvvet teşkiliyle Ankara Türk Hükûmetini tehdit etmek ve ufacık bir yürüyüş hareketi yapmakla Wilson Prensiplerine istinaden Kürdistan istiklalinin Ankara Hükûmeti tarafından hemen teyit edileceğinden hiç de şüphe etmediğinden, bu emel ile Dersim'e gelmişti. Fakat Koçgiri'de büyük bir heyecan baş gösterdi. Her tarafta bir sabırsızlık vardı. Aynı zamanda muvaffakiyet büyük bir ümit dahilinde idi, ancak mevsim kıştı. Türk Hükûmeti fırsattan istifade ederek Nurettin Paşa ordusunu Koçgiri'ye sevk etti ve harp başladı. Dersim'den karlı dağlardan ayaklarında halpur olmak üzere Ovacık aşiretlerinden ancak 500 kişilik bir kuvvet geldi. Koçgirililerle müttefik olan ve vaadde bulunan Drejan ve Arapgir'in Atma aşiretleri bigâne kaldılar. Erzincan'da Kureşan aşireti de Koçgiri aşiretlerine hücum ve muhasara gösterdi. Her taraftan ümitsiz kalan Koçgiri, aylarca Türk mücehhez ordusuyla harp ederek mağlup oldu. Ve mühim fedai kısımları da harp ederek Dersim'e iltica ettiler." M. Nuri Dersimi'nin bu anlatımında bariz tutarsızlıklar mevcuttur.

Ankara Hükûmeti bölgedeki kıpırdanmanın farkına vararak, Koçgiri aşiret önderleri Haydar ve Alişan Beyleri çeşitli mansıplarla ödüllendirmek suretiyle onların hükûmete bağlılıklarını pekiştirmeye çalışmıştır[725]. Bu model uygulama Osmanlı Devleti döneminde sık sık başvurulan bir metot olarak ön plana çıkmıştır. Ne var ki Alişan ve Haydar Beylerin kaymakamlığa ve müdürlüğe getirilmesi, sorunların artarak sürmesinden başka bir sonuç doğurmamıştır.

Hozat'ta Dersim aşiretlerinin birçoğunun katılımıyla bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıda Kürdistan bağımsızlığı için yemin edilmiştir. Bu toplantıya Alişan da iştirak etmiştir; ancak bu aşiretlere güveni olmadığı için bölgenin en önemli seyit ve aşiret önderlerinden Seyit Rıza katılmamıştır. Bu toplantıda Ankara Hükûmeti'ne özetle, Osmanlı dönemindeki Kürdistan muhtariyetinin Mustafa Kemal Hükûmeti tarafından sağlanması, Mustafa Kemal Hükûmeti'nin Kürdistan muhtariyetiyle ilgili görüşünü derhal Dersimlilere bildirmesi, Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan civarındaki hapishanelerde bulunan Kürt mahkumların serbest bırakılması, Kürt bölgelerinden Türk memurların çekilmesi, Koçgiri'ye gönderilen askeri birliğin derhal geri çekilmesi istenmiştir[726]. Ankara Hükûmeti'ne adeta bir muhtıra havasıyla gönderilen Dersimli aşiretlerin bu bildirisi üzerine, Ankara yeni bir taktikle Diyap Ağa ile Meço Ağa'yı Dersimlileri temsilen milletvekili olarak Meclis'e dahil etmiştir. Bu durum Dersim ve civarında kendilerinin hükûmet nezdinde temsil edilmesi havasını oluşturduğundan, söz konusu muhtıra etkisini kısa sürede kaybetmiş ve Dersimli aşiret reislerinin planları bozulmuştur[727].

Bu gelişmelerden sonra M. Nuri Dersimi'ye göre, Şeyh Hasenan aşiretinin Yukarı Abbas Uşağı kolu reisi Seyit Rıza, Dersim'de büyük bir nüfuzla tebarüz etmiş ve hükûmete gönderdiği telgrafta Diyap Ağa ile Meço Ağa'nın Dersim'i temsil edemeyeceklerini ilan etmiştir. Bu telgrafında Seyit Rıza, Dersimlilerin bağımsız bir Kürdistan kurma emelini Ankara Hükûmeti'ne tekrar ifade etmiştir[728].

Bunlardan birisi, Koçgiri'de isyan başladıktan sonra Merkez Ordusu görevlendirilmiştir. İkincisi de Alişan'a bağlı 45.000 kişilik bir kuvvetin Dersim'de bulunduğu sırada Koçgiri isyanının başlaması da oldukça manidar bir tesadüfü işaret etmektedir. Bu 45.000 kişilik kuvvetin teşkil edildiği de tartışmalı bir durum arz etmektedir. Bkz. Dersimi, Hatıratım, s. 116-117. Aynı muhtevada benzer bir açıklama için bkz. M. **Kalman**, *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, Numen Yayıncılık, 1995, s. 119-120.

[725] Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 127.

[726] Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 127-129.

[727] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 34.

[728] Dersimi, Kürdistan Tarihinde, s. 133.

Mart 1921'te Koçgiri'de başlayan ve kısa bir sürede Sivas, Erzincan ve Elazığ dolaylarında etkileri hissedilen isyan hareketine karşı Ankara Hükûmeti, Nurettin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu'nu isyanın bastırılması işiyle görevlendirmiştir. İsyan kısa sürede bastırılarak duruma hâkim olunmuş ve Mamüratilaziz, Sivas'ın Divriği ve Zara ilçeleriyle Erzincan Sancağı'nda sıkıyönetim ilanına ve bir sıkıyönetim mahkemesi kurulmasına hükûmetçe karar verilmiştir[729].

TBMM Hükûmeti, Koçgiri isyanı sonrasında, bölgede otoriteyi sağlamak için çabalarını sürdürmüş ve bu meyanda Muş ve Dersim bölgesinde -bölgenin asayiş vaziyeti bakımından ehemmiyeti göz önünde bulundurularak- bulunan Türk askeri birliklerine destek olması bakımından birer tabur ek askeri birlik gönderilmesine karar vermiştir[730].

Dersim bölgesinin asayişi için hükûmet kararıyla gönderilmesi planlanan bir tabur ek askeri kuvvetin, Dersim'de Ovacık merkezinde ikamet etmesi uygun bulunmuştur. Ancak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Dersim için gönderilecek askeri kuvveti, bölgedeki asayiş olaylarının ve şekavet hadiselerinin yüksek düzeyde olmasından, Ovacık'ta hükûmet kuvvetlerinin nüfuzunun zayıflığından ve burada Türk askeri birliğine karşı yapılacak bir saldırının müessif bir olaya sebebiyet verme ihtimalinden dolayı yetersiz bulmuş ve bu kararın gözden geçirilmesi için İcra Vekilleri Heyeti'nce yeniden değerlendirilmesi yönünde bir istekte bulunmuştur[731].

2.8.4 Cumhuriyet Yönetimi ve Dersim

Cumhuriyet Hükûmeti Dersim'de Osmanlı Devleti'nden ve Milli Mücadele döneminden kalan siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik otorite boşluğunun giderilmesine yönelik olarak önemli raporlar hazırlatmış ve bu mütalaalar çerçevesinde de bölgedeki idari sorunları gidermeye yönelik tedbir alma yoluna gitmiştir. Hükûmet, devlet adamlarına, bürokratlara ve komutanlara hazırlattığı raporlarla, bölgenin sorunlarının belirlenmesine ve meselelerin halli noktasında takip edilecek ıslahat projelerinin ortaya konmasına olanak tanımıştır. Cumhuriyet idaresi bunu yaparken bölgedeki yapısal sorunların çözülmesini, devlet otoritesinin sağlanmasını, halkın Türk mefkuresine uyumlu hale getirilmesini ve nihayetinde de bölgenin kalkındırılmasını hedeflemiştir.

---

[729] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 35-38.
[730] İcra Vekilleri Heyeti'nin bu kararnamesi için bkz. *BCA*, 30.18.1.1/7.13.16 (27.03.1923).
[731] İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Fevzi Paşa'nın talepleri için bkz. *BCA*, 030.10/45.291.14, s. 1 ve 2 (1.4.1923 ve 7.4.1923).

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Dersim'deki asırlık sorunların çözümü meyanında İskân ve Tunceli Kanunlarının kabulü sonrasında, bölgede bir ıslahat (reform) işine başlamıştır. Bir devlet politikasına dönüşen Tunceli'nin medenileştirilmesi projesi söylemindeki ilk ve esas gaye, Tunceli'de devlet otoritesinin ve nüfuzunun sağlanması olarak anlaşılmalıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nden devralınan birçok müzmin soruna sahip bu bölgede ihtiyaç duyulan ilk iş, devlet otoritesinin sağlanması konusu olmuştur.

Devletin bahsi geçen reformları Tunceli'de uygulamaya başlamasından sonra asırlardır kendi başına buyruk olan, kendilerini adeta bölgenin sahibi olarak gören ve hiçbir otorite ve kanun tanımayan aşiret reisleri, seyitler ve ağalar huzursuz olmuşlar ve devlete karşı isyan bayrağını açmışlardır[732].

Cumhuriyet Hükûmeti Dersim ve civarında ortaya çıkan huzursuzlukları sürekli takip etmiş ve devlet adamları sorunlarla yakından ilgilenmiştir. Bölgedeki devlet otoritesinin zayıf olmasından rahatsızlık duyan hükûmet erkanı, asayiş sorunlarının sürekli takipçisi olmuş ve bir müddet adeta şekavet olaylarına pansuman tedbirler bulmaya çalışmıştır.

Bakanlar kurulu 1925'te aldığı bir kararla, Dersim ve yöresinde bazı önder aşiret reislerinin yeni yerlere iskanı hususunda Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin de görüşü alınarak Dâhiliye Vekâleti'nin bu konuda görevli olanları belirlemesine ve bu konuyla ilgili işlerin hükûmet adına Dâhiliye Vekâleti'nce yürütülmesine karar vermiştir[733].

Başvekâlete gönderilen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzalı belgede, Elazığ Valisi'nden alınan bir raporda şunlar belirtilmektedir:

> Şarkı Dehiran ve İzoli Aşiretlerinin mütemadiyen silah ve cephane tedarik eyledikleri ve bu istihzaratı Halep'ten Siirt ve civarındaki Aşari arasından geçen şehzadelerden ikisinin yaptıkları propagandaların neticesi olduğu ve ilk baharda Elaziz'deki fırkanın hareketini müteakip Zazalarla Dersimlilerin müttefikan etrafa baskın yapacakları şayi bulunduğu seyyar jandarmamızın istihbaratı cümlesindendir efendim.
>
> Elazığ Valisi[734]

Dersim dolaylarındaki soygunculuk ve her türlü şekavet olayına karşı hükûmetin tenkil yöntemlerinden bir tanesi de bu türden kişilere iskân uygulamasıdır. Bu çerçevede hükûmetin aldığı kararlardan bir tanesi de şu doğrultudadır:

> Erzincan'ın Dersim hududundaki Mercan Boğazı'nda yakalanan ve Kürt çetelerinin gözcüleri olduğu anlaşılan 318 doğumlu Mustafa oğlu Mehmet, 319 doğumlu Ali oğlu Ali, 308 doğumlu Mehmet, 312 doğumlu Süleyman ve 45 yaşlarında Cemil namında beş kişinin 885 numaralı İskân

[732] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 69.
[733] *BCA*, 030.18.01/015.49.11(5.1.1925).
[734] *BCA*, Başvekâlet Evrakı, 030.10/112.758.14 (26.3.1929). Bkz. Ek- 35.

Kanunu'nun 3. maddesine göre Garp vilayetlerine sevk ve iskanları, Dâhiliye Vekilliği'nin 11/6/1933 tarih ve 445/332 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 16/7/1933'te kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal[735]

Cumhurbaşkanı Atatürk Dersim'le ilgili olarak 1 Kasım 1935'te Mecliste, "Yeniden iki genel ispektörlük (müfettişlik) ve yeniden bazı vilayetlerin kurulması da lüzumlu görülmektedir. Bu arada Dersim bölgesinde esaslı bir ıslahat programının tatbiki de düşünülmüştür[736]." diyerek Dersim meselesine devletin bakış açısını ortaya koymuş ve bölgeye yönelik ıslahat girişimiyle ilgili ilk açıklamayı yapmıştır.

Başvekil İsmet İnönü de hatıralarında Dersim'in daimi bir huzursuzluk yuvası olduğunu belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dersim ayaklanmaları karşısında yetersiz ve aciz kaldığını belirten İnönü, Dersim'de reislerin kısmen mezhep tahriklerinden istifade ederek huzursuzluklar yarattığını belirtmektedir. Dersim halkı içerisinde görgülü olan birçok kişi olduğunu belirten İnönü, bunların genelde dışarıda olduğunu ve memleketlerine döndüklerinde kabile liderlerinin ve dini reislerin tesiri altına girerek ayaklanmalara katıldıklarını ileri sürmektedir. Devletin genelde bu asilerle idare-i maslahat yollu anlaşmaya gittiğini, isyanların bu şekilde süreklilik kazandığını ifade eden İnönü; Dersim'deki ayaklanmaların doğrudan doğruya şekavete dayandığını savunmaktadır. Reislerin şekavet hadiselerinden büyük pay aldığını ve halka pek az pay verildiğini serdeden İsmet İnönü, halkın bu durumdan mustarip olduğunu; fakat bu halin hep böyle sürüp gittiğini aktarmaktadır. İnönü'ye göre Dersim'in esas sorunu muvasalasızlıktır. Dersim'in civar bağlantıları ve ulaşımı yeterli olmadığından bu bölgedeki aşiret reisleri ve ağalar bu durumdan istifade ederek kendi saltanatlarını devlet ve hükûmet otoritesi rağmına bu bölgede sürdürmektedirler. İnönü, Dersim'e gelen demiryolu ağının Dersim sorununu çözdüğünü belirtmektedir. Çıkan isyan hareketlerinde, Dersim'in iki tarafını bağlayan demiryolu ile Dersim'i etrafa bağlayan karayollarının hükûmet otoritesinin Dersim'e hâkim hale gelmesine ortam hazırladığını dile getiren Başvekil, 1950 yılında iktidarı bıraktıklarında en fazla ilkokulun Dersim'e kazandırıldığını ifade etmektedir. İnönü kendisi görevi bıraktıktan sonra Dersim'de bazı

[735] Bakanlar Kurulu Kararnamesi için bkz. BCA, 30.18.01/02.38.51.2 (16/7/1933).
[736] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I, s. 402.

hadiselerin yaşandığını da söylemekte ve kendi döneminde, Dersim'in iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarını ön plana çıkaran bir reform uygulandığını anlatmaktadır[737].

2.8.4.1 İskân Kanunu

14 Haziran 1934'te TBMM 2510 sayılı İskân Kanununu kabul etmiştir. İskân işleri Osmanlı'nın son döneminden yeni Türk Devleti'nin kuruluş yıllarına değin hız kesmeden sürekli devletin uğraş alanlarından birisini teşkil etmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın II. Meşrutiyet devrinde iskân işlerinden sorumlu İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürlüğü ve genel müdürlüğü görevlerinde bulunması, Cumhuriyetin ilk yıllarında böyle kritik bir yasanın hazırlanmasında ona oldukça önemli bir arka plan ve deneyim kazandırmıştır. Bu kanun Cumhuriyet idaresinin karşılaştığı muhacirin, mübadele ve ülke içerisindeki nüfusun yer değiştirilmesi meselelerinde hükûmetin işlerine ivedilik kazandırmış ve devletin 'Türkleştirme'[738] politikasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bu muhtevada TBMM'de yapılan müzakerelerde, Kütahya milletvekili Hakkı Naşit Uluğ'un İskân Kanununu, "Yurdumuza ülkümüzdeki şekli verecek, bugünkü bakir varlık üzerinde hür, zengin ve sağlam nesilleri yetiştirebilecek, Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan[739]" önemli bir yasadır şeklinde nitelemesi, çıkarılan bu kanunun Türk milli kimliğini güçlendirme ekseninde üstlendiği rolü en açık bir lisanla ifade etmektedir.

2510 Sayılı İskân Kanunu'nun hazırlanması işinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın büyük katkısı olmuştur. Kanunun TBMM'deki müzakereleri sırasında Şükrü Kaya şu beyanatı vermiştir:

> Arkadaşlarım bu kanunun ismi ne olursa olsun kanunun ihtiva ettiği ve istihdaf ettiği gaye bir umranı dahilidir. Memleketin içinin istismarıdır ve vahdetinin teminidir. Bu evvelemirde nüfusla alakadardır, ikincisi muhaceretle alakadardır. Üçüncüsü dahildeki seyyar aşiretlerle alakadardır. Dördüncüsü de demin layihada mevzubahis olan topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla alakadardır. Bu dört noktadan kanun tedkik edilecek olursa görülür ki her dördüne de ayrı ayrı çare aranmıştır[740].

---

[737] İsmet İnönü, Hatıralar-II, s. 268-269.

[738] 1930'larda hükûmetin çıkarılan bu İskân Kanunu'yla ülke içerisinde yaşayan Kürtlerin batı bölgelerine iskanına ortam hazırlaması ve bu doğrultudaki Türkleştirme politikası için bkz. Soner **Çağatay**, "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları", Çev: Defne Orhun , *Toplum ve Bilim*, S. 93, Yaz 2002, s. 230-233.

[739] *TBMMZC*, D. IV, C. 23, s. 67.

[740] *TBMMZC*, D. IV, C. 23, s. 140. Şükrü Kaya'nın İskân Kanunu hakkındaki mütalaaları için bkz. *TBMMZC*, D. IV, C. 23, s. 140-144 ve s. 155.

Şükrü Kaya kanunun muhteviyatıyla ilgili olarak yaptığı tafsilatlı izahatı, "Bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır[741]." diyerek sonlandırmıştır.

Kanunun Türkleştirme gayesi güttüğünün ve Türkiye'deki hars birliğini Türk milli kimliği ekseninde birleştirme idealine yönelik olarak hazırlandığının diğer bir göstergesi de, kanunun esbab-ı mucibe layihasında yer alan şu ifadelerde saklıdır:

> Yine dahili iskân safahatı cümlesinden olarak ana dili Türkçe olmayan nüfus terakümlerinin mennine ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetinin korunmasına ait tedbirlerin ittihaz ve tatbiki için hükûmete kanuni salahiyet alınması düşünülmüştür[742].

Kanunun Muvakkat Encümeni Mazbatasında da şu görüşe yer verilmiştir:

> Maksat bunların ana dillerini unutması, Türklerle karışması olduğundan, büyük köylerde ve mahallelerde veya birbirine komşu ve kolaylıkla toplanır bir yerde olmamak şartıyla oturtulmalarında beis görülmemiştir[743].

İskân Kanununun 1. maddesinde şu ifade yer almıştır: "Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi, Dâhiliye Vekilliği'ne verilmiştir[744]."

Kanunun 1. maddesinde Türkiye'de ikamet dağılımının temel kıstası Türk kültürüne bağlılık olarak ifade edilmiş ve buna istinaden yapılacak düzenlemeyle ilgili olarak Dâhiliye Vekâleti İcra Vekilleri Heyeti adına bir program hazırlama işiyle görevlendirilmiştir.

Kanunun 2. maddesi ise şu şekildedir:

> Dâhiliye Vekilliğince yapılıp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır:
>
> 1 Numaralı Mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusunun tekasüfü istenilen yerlerdir.
>
> 2 Numaralı Mıntıkalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerlerdir.
>
> 3 Numaralı Mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

---

[741] *TBMMZC*, D. IV, C. 23, s. 141.
[742] Ebubekir **Pamukçu**, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 1992, s. 95.
[743] Pamukçu, s. 95.
[744] *Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, S. 2733.

> Yukarıda yazılan iskân mıntıkalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dâhiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlıdır[745].

Kanunun ikinci maddesine bakarak Türk kültürüne bağlılık derecesine göre bölgeler tasnif edilmiştir. İskân edilecek nüfusun Türk olması ve iskân edilecek yerin Türkleştirilmesi, esas prensip olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de bazı bölgelerde güvenlik gerekçesiyle iskân ve ikamet sınırlandırılmış ya da tamamen yasaklanmıştır. Nüfusun tenkili gerçekleştirilirken ve bölgelerde iskana bağlı dağılım yapılırken bölgede asli unsurun Türk olmasına ve iskanla birlikte oluşan halkın Türk kültürüne sadakati ile tebarüz etmesine büyük bir ehemmiyet verilmiştir. Bazı bölgelerde de Türk nüfusunun yoğunlaştırılması sağlanarak etnik açıdan bir Türkleştirme gayreti içerisine girilmiştir.

Kanunun muhacirlerin ve mültecilerin kabulü ile ilgili üçüncü maddesinde de muhacir olarak tabir edilen Türkiye'ye yurtdışından gelerek yaşamak isteğinde bulunan Türk kültürüne bağlı halkın kanun çerçevesindeki hükümlere göre Dâhiliye Vekâletinin emriyle vatandaşlığa ve Türkiye'de ikamete kabul edileceği belirtilmiştir. Ayrıca kimlerin ve hangi memleketlerin Türk kültürüne bağlı olduğuna Dâhiliye Vekâleti karar vermiştir.

Türkiye'de yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zarurete binaen geçici olarak oturma ve sığınma talebinde olanlara mülteci denilir. Bu mültecilerden Türkiye'de kalıcı ikamet isteyenler, bu taleplerini bulundukları hükûmet yetkililerine bildirirlerse, muhacir muamelesi görürler. Dâhiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlamakla vazifelidir.

Yine kanuna göre Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe Çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir statüsünde kabul edilemezler. Hususi bir antlaşma gereği yurtdışından Türkiye'ye gelenler, yapılan antlaşma hükümlerine ve hükûmetçe verilen kararlara göre alınırlar.

Muhacirler sınırdan yurda giriş yaptıkları mahaldeki mülki amirden muhacir kağıdı alarak vatandaşlık beyannamesi imzalamaya mecburdur. Muhacir olarak yurda gelenler İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla Türk vatandaşlığına alınırlar.

---

[745] *Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, S. 2733.

Hükûmetten iskân yardımı istemeyen Türk kültürüne bağlı mülteciler, ülkede istedikleri yerlerde ikamet edebilirken; iskân talebinde bulunanlar hükûmetin belirttiği bir mahalde iskân olunurlar. Mülteciler eğer Türk ırkından değilse, iskân yardımı istemeseler de hükûmetin belirttiği noktalarda iskana mecburdurlar. Bu kurala uymayanlar önce eski yerlerine bir emirle döndürülür, aynı sorun devam ederse vatandaşlıktan çıkarılırlar. Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri Dâhiliye Vekâleti Türk çoğunluğun bulunduğu kasaba ve köylere serpiştirir. Bundaki temel amaç da Türk kültürü dengesini muhafaza ederek, bu nevinden yabancı kültürlü toplulukları bir anlamda ehlileştirmek ve etnik açıdan Türkleştirmektir. Bu uygulamadaki diğer bir gaye de bu yabancı toplulukların devlete olan sadakat düzeylerini artırmaktır[746].

İskân Kanununun en dikkat çeken taraflarından birisi de 10. maddede vaz edilen ve Türkiye'deki aşiretlerin yapısını düzenleyen hükümlerdir.

Kanunun 10. maddesi şöyledir:

> A- Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzuvları kaldırılmıştır.
>
> B- Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine ve onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız bütün gayri menkuller, devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayri menkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayri menkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur. Tapu sicillerinde aidiyete ait bir kayıt yoksa veyahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup da halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve aşiret fertleri de bu gayri menkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa aidiyet, tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararıyla hallolunur, idare heyetlerinin valilerce tasdik olunan bu kararı katidir.
>
> C- Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınır boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Dâhiliye Vekili salahiyetlidir.
>
> D- Türk tebaasından olup da Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntıkalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmaya Dâhiliye Vekili salahiyetlidir[747].

TBMM'de itirazsız kabul edilen kanunun bu olağanüstü 10. maddesi esasta çok köklü, radikal bir dönüşümün işaretiydi. Bu madde tarım egemenliğinin hüküm sürdüğü Türk

[746] *Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, S. 2733.
[747] *Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, S. 2733.

toplumunda, taşrada feodal tarz bir güce sahip olan aşiret reislerine, ağalara ve mütegallibelere çok ağır bir darbe anlamına gelmekteydi. Buna karşın bu nüfuzlu kişilerden alınacak toprakların topraksız köylülere, muhacirlere, mültecilere ve naklolunanlara verilmesi belirtilmekteydi.

"Ne var ki Türkiye'de feodal benzeri üretim ilişkilerinin söz konusu olduğu büyük arazi mülkleri, sadece Kürt toprak ağaları ile sınırlanmış değildi. Ülkenin diğer bölgelerinde de geniş arazilerini yarıcılara, ortakçılara işlettiren binlerce Türk toprak ağası bulunmaktaydı[748]."

Kırsal kesimde feodal tarz toprak yapılanmasını ve bunun doğurduğu, iktisadi, sosyo-kültürel sonuçları tasfiye etmeye yönelik bu düzenlemenin, daha çok Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret yapısı üzerinde uygulanmaya çalışılması, kanundan istenilen hedefin gerçekleşmesini sınırlandırmaktaydı. 1934 İskân Kanunu'na göre Doğudaki büyük arazi sahiplerini ve aşiret reislerini tasfiyeye matuf uygulamalar da sınırlı kalmıştır.

1930'lu yıllarda topraksız ailelere dağıtılan toprak miktarı ve kendilerine toprak dağıtılan aile sayısı şu şekilde gerçekleşmiştir:

> 1934-1938 arasında 41.000 göçmen ve 48.000 yerli topraksız aileye toplam 2.900.000 dönüm kadar arazi dağıtıldı. Bunun tamamına yakını boş hazine arazisiydi. Hükûmet, dağıtılan bu arazilerin yeni sahiplerinin elinde kalmasında, 1930'larda da büyük güçlüklerle karşılaştı. Buna karşın, kanunun çıkartılmasından birkaç ay sonra, sadece Doğu Anadolu'da sürdürülecek bir toprak reformu fikrinden, bütün Türkiye'de uygulanacak bir reform fikrine kayılmaya başlandı[749].

Kanunun 11. maddesinde Türk diline ve Türk kültürüne bağlılığın önemi vurgulanmış ve Türkleştirme gayreti bu maddede de hâkim unsur olarak ön plana çıkarılmıştır.

Bu madde aynen şu şekildedir:

> A- Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.
>
> B- Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Dâhiliye Vekâleti lüzumlu görülen tedbirleri almaya mecburdur. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir.
>
> C- Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar[750].

---

[748] Tezel, Cumhuriyet Döneminin, s. 378.
[749] Tezel, Cumhuriyet Döneminin, s. 378.
[750] *Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, S. 2733.

İskân Kanunu'nun bazı maddelerinde 2848 sayılı kanunla 1935 yılında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Kanunun 1., 2. ve 11. maddelerindeki değişiklikler 1934'te çıkarılan kanuna nazaran daha belirgin bir biçimde etnik açıdan Türkleştirme gayesini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu düzenleme ile iskân işlerinden Dâhiliye Vekaleti'nin yanı sıra Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Zaten bu değişikliklerin kabul edilmesinden hemen sonra 18 Kasım 1935'te 2849 numaralı kanunla iskân işleri Dâhiliye Vekaletinden alınarak bütünüyle Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne devredilmiştir[751]. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya TBMM'de iskân işlerinin Dâhiliye Vekâleti'nden Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne devri ile ilgili uzun bir izahatta bulunmuştur. Şükrü Kaya bu beyanatında cumhuriyetin kuruluşundan itibaren muhacir işlerinin nasıl ve ne şekilde yürütüldüğünü, Türkiye'ye toplamda 660.000 muhacirin geldiğini ve bunun 400.000'inin mübadele yoluyla geldiğini ve bunlara ayrılan kaynağın yetersizliğini belirtmiştir[752].

2.8.4.2 Tunceli Kanunu

1930'lu yılların başından itibaren, Cumhuriyet Hükûmetlerine karşı Dersim bölgesinde meydana gelen isyan ve kalkışmalara yönelik, İcra Vekilleri Heyeti bir çok askeri, idari ve kanuni önlem almıştır. Bu tedbirlerden birisi de kuşkusuz TBMM tarafından 25 Aralık 1935'te kabul edilen 2884 numaralı 'Tunceli Vilayeti İdaresine Dair' kanundur. Bu yasa hükümleri Tunceli Vilayeti'nin idaresini hem siyasi, mülki ve askeri boyutuyla; hem de adli açıdan ele almış ve bölgede bir olağanüstü hal yönetimi kurulmasına olanak sağlamıştır. Tunceli Kanunu hükûmetin, Pülümür ve Dersim isyanlarına karşı bölgede emniyeti sağlayabilmek ve bölge halkının devlete bağlılıklarını artırmak maksadıyla uyguladığı bir çözüm yöntemi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu kanun maddelerinden de anlaşılacağı üzere hükûmet, bölgede daha çok askeri tedbirler almış ve devlet otoritesini sağlayabilmek için Tunceli Vilayeti'nde olağanüstü ve özel bir yönetim anlayışını hâkim hale getirmiştir.

Tunceli Kanunu'nun hazırlanmasında, 1935 Kasım'ında Atatürk'ün Tunceli'yle ilgili bir durum değerlendirmesi yapması ve Tunceli'de hükûmete ve merkezi yönetime karşı isyan hareketlerinin ortaya çıkması etkili olmuştur. Tunceli Kanunu'nun yürürlüğe

---

[751] İskân Kanunu'nda yapılan değişikliğin ayrıntıları için bkz. İdare, S. 93, Birincikanun 1935, s. 2053-2057.
[752] Ergüven, s. 174-177.

girmesinden itibaren Tunceli'de ağalık, şeyhlik, aşiret reisliği, seyitlik gibi geleneksel nüfuz odaklarının gücünün azaltılmasına ve devlet otoritesinin bölgede ağırlık kazandırılmasına çalışılmıştır[753].

Tunceli Kanunu'nun esbabı mucibesinde şu ifadelere yer verilmiştir:

> En iyi usul kanunu, tatbik edildiği muhitin hususiyet ve ihtiyaçlarına en uyanı olduğu şüphesizdir. İçtimai hayatları diğer vatan parçasındaki vatandaşlara göre dün bir seviyede olan vatandaşlarla meskun ve çevresi ilişik haritada gösterilen vatan topraklarında, gerek idari ve gerek adli bakımdan çok güzel semereler veren Cumhuriyet kanunlarımızın tecrübeler neticesinde arzu edilen faydaları temin etmediği görülmüştür. Kendilerini bir takım ağaların, mütegallibelerin nüfuz tesirlerinden korumaya muktedir olmayan hatta cehaletleri yüzünden bu gibi kimselerin içlerinde meydana gelmesinde bilmeyerek, istemeyerek, dolayısıyla sebep olan bu zavallı halkı hükûmet daha yakından vesayeti altına almaya ve olgun vatandaşların kanunları anlayarak onlara mütekabilen riayet ederek kendilerine koruyabildikleri haklarını buralarda hükûmet cihazlarında kesin, kati ve yakından koruyacak tedbirler almaya lüzum vardır. Mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı tedbirler derhal orada tatbik edilebilecek ve vekillerin haiz olduğu salahiyetlerle mücehhez yüksek bir hükûmet mümessillerinin orada vali olması ve bu zatın askeri bakımdan da vaziyeti idare edebilmesi için komutan sıfatını da üzerinde birleştirmiş bulunması gerekli görülmüştür[754].

Kanunla ilgili Dâhiliye Encümeni'nin görüşünde, teşkili düşünülen Munzur ilinin ve buna bağlı mahallerin belirlenen hususi hükümlerle idare edilmesi kararının bölgenin öteden beri ihtiyaç duyduğu sulh ve sükuna kavuşması açısından önemli bir adım olduğu ve bu meyanda ortaya konan kanun layihasının yerinde olduğu vurgulanmış ve hükûmetin teklifine aynen uyulacağı ifade edilmiştir[755].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya TBMM'de Tunceli Vilayeti teşkili münasebetiyle bir beyanat vermiştir, bu beyanatında Şükrü Kaya Dersim (Tunceli) hakkında şunları söylemiştir:

> Tunceli adı ile şimdi teşkil edilecek vilayetin ve bölgenin eski ismi Dersimdir. Dersim eski zamanda da muayyen bir mıntıkaya verilmiş bir isim değildir. Fakat bugünkü idare bakımına göre Dersim mesaha-i sathıyesi, uzunluk itibariyle 90, genişlik itibariyle 60 olarak heyeti umumiyesi 450-500 kilometredir. Yüksek dağları, derin dereleri ve geniş vadileri vardır ve bu bölgenin kısmı azamı taşlıktır ve kayalıktır. Sakinleri 65-70 bin nüfustan ibarettir. Aslen Türk unsuruna mensup bir kitledir. Bu bölgenin ilk Türk tarihinde resmi olarak teması Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in muharebeleri zamanına tesadüf ediyor. Ondan sonra memleketin birçok kısımlarındaki usulü idare gibi o da yerli ağalara ve beylere verilerek idare olunuyordu. Tanzimat'ta vilayet teşkilatı yapıldığı zaman burada da vilayet teşkil ediliyor. Fakat her nasılsa ihmal Dersim'i olduğu gibi bırakıyor. Bugün oranın içtimai teşkilatı kurun-u vustai bir teşkilattır. Yani bir takım parçalara ayrılmıştır. Bunlar hususat-ı medeniye, hukukiye ve hatta cezaiyelerini kendi aralarında görürler. Bugün burası 91 aşirete münkasemdir. 1876'dan bugüne kadar Dersim üzerine 11 harekatı askeriye yapılmıştır. Halkı cahil, biraz da toprağın fakirliği dolayısıyla halkı

---

[753] Nurşen **Mazıcı**, *Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, Der Yayınları, İstanbul 1996, s. 75-76. Tunceli Kanunu'nun çıkarılması bölgedeki isyan hareketlerine son vermeye yönelikti. Bu kanunla hükûmet Tunceli isminde bir il kuruyor ve bu durum da hükûmete ayrı bir mali yük getiriyordu. Bu yaklaşım için bkz. Sait **Aşgın**, "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu", *ATAM Dergisi*, S. 50, C. XVII, Temmuz 2001, s. 463.

[754] *TBMMZC*, D. V, C. 7, s. 175'teki kanun tasarısıyla ilgili Sıra Sayısı 58, ss. 1-32.

[755] *TBMMZC*, D. V, C. 7, s. 175'teki kanun tasarısıyla ilgili Sıra Sayısı 58, ss. 2-3.

> fakir olur ve elinde silah bulunursa tabii böyle bir yerde vukuat eksik olmaz. Böyle yerler her medeni memlekette bulunabilir. Fransa'da, İtalya'da, Yunanistan'da da böyle yerler vardır. Aşağı yukarı her memleketin elinde böyle geri kalmış, müteaddit harekatı askeriyeyi icap ettirmiş, yukarıda da arz ettiğim gibi 1876 senesinden beri bugüne kadar muhtelif tarihlerde muhtelif kuvvetlerle on bir harekat-ı askeriye yapılmıştır. Fakat bu harekat-ı askeriye muayyen bir gayeyi istihdaf ettiği için asker geri alınmış, asıl harekat-ı askeriyeyi icap ettiren hastalık, ne tahlil ve ne de tedavi edilmiştir. Yalnız hafifletilmiştir. Cumhuriyet devrinin şiarı memleketin esaslı ihtiyaçlarını esasından tedavi etmek ve asıl hastalığı tedavi eylemek olduğu için burada da medeni usullerle bir tedbir düşündü ve bu programıyla memleketin her yerinde olduğu gibi burada da cumhuriyetin feyizlerinden istifade etmesini temin edecektir. Şimdi müzakere edilecek kanun bu kanundur. Orada anormal bir şey yoktur. Efkar-ı umumiyeye arz etmek isterim ki memleketimizde anormal bir şey yoktur[756].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya göre Dersim bölgesi Osmanlı yönetiminden Cumhuriyet idaresine devreden önemli bir sorundur. Şükrü Kaya'ya göre Dersim halkı medeniyet bakımından geri bırakılmış, Dersim'de Ortaçağ usulleri uygulana gelmiş ve 1876'dan itibaren bölgeye düzenlenen on bir askeri harekat, ıslah projeleriyle desteklenmemiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ayrıca, Cumhuriyet hükûmetinin çıkarmış olduğu 'Tunceli Kanunu' ile bölgeyi ve bölge halkını medeniyete ulaştıracak araçları temin etme yolunda önemli bir adım atmakta olduğunu ve Cumhuriyetin imkanlarından bölge halkının istifade etmesi için çalıştığını belirtmiştir.

Bu kanunla Cumhuriyet idaresi Dersim'i medenileştirme gayesini ön plana çıkarırken, Dersim'de öncelikle bir devlet otoritesi kurmanın bölgenin inkişafında önemli bir başlangıç teşkil edeceğini planlamıştır[757].

Falih Rıfkı da kanun layihası hakkında yaptığı yorumda, "Kanunun bugün kamutaya sevk edilmesine sebep ne bir isyan ne de buna benzer anormal bir haldir. Ara sıra had nöbetlerle tepen, müzmin bir hastalığı gidermektir[758]." demekteydi.

Kanuna göre Tunceli Vilayeti'nin valisi ordu ile ilişkilerini koparmadan ve ordudaki tüm yetkilerini muhafaza ederek atanan bir kor komutandır. Bu kişi bölgenin hem valisi, hem kumandanı hem de bölgeyi de içine alarak kurulan Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir. Tunceli Valisi Milli Müdafaa Vekâleti'nin muvafakati alınarak Dâhiliye Vekilinin inhası ile İcra Vekilleri Heyeti tarafından atanır. Atanan bu vali ve kumandan vilayetin bütün iş ve işlemlerinde, vilayette bulunan devlet memurları hakkında vekillerin (bakanların) sahip olduğu yetkiye sahiptir. Vali ve kumandan gerekli gördüğünde vilayet bünyesinde bulunan kaza ve nahiyelerin sınırlarını değiştirir ve bu durumu Dâhiliye Vekâletine bildirir. Tunceli Vilayeti'nin kaza kaymakamları ve

---

[756] *TBMMZC*, D. V, C. 7, s. 175 ve Ergüven, s. 181-182.
[757] NTV TARİH, Aralık 2011, s. 39.
[758] Falih Rıfkı'nın Tunceli Kanunu hakkındaki yazısı için bkz. Ulus, 25 Aralık 1935, s. 1.

nahiye müdürleri Milli Müdafaa Vekâleti'nin muvafakati alındıktan sonra, vali ve kumandanın inhası ve Dâhiliye Vekilinin tasvibi üzerine bir kararname ile ve orduyla irtibatları sabit kalmak şartıyla, subaylar arasından dahi atanabilir. Bunların ve vilayet kadrosunda görev alan subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Bu çerçevedeki hizmetleri askeri hizmet sayılır ve maaşlarını Milli Müdafaa Vekâleti bütçesinden alırlar. Vali ve kumandan vilayette görev alan asker memurlar hakkındaki disiplin uygulamalarında, askeri kanunlar ve mevzuatın ortaya koyduğu kurallara göre karar verir. Diğer memurlar hakkında da vali ve kumandan, ihtar ve tevbih cezalarından başka maaş kat'ı, kıdem tenzili yetkilerini de resen kullanır. Sınıf tenzili ve memuriyetten ihraç kararları ise inzibat komisyonu kararı ile uygulanır. Hâkimler Kanunu hükümleri mahfuzdur. Ancak vali, adliyede çalışan kâtipler ve her türlü memur hakkında Hâkimler Kanununa göre bunların amirleri tarafından verilecek cezaları uygulamaya dahi yetkilidir. Tunceli Vilayeti'nde umumi meclis, valinin ya da valinin vekil kılacağı bir kişinin başkanlığında vilayet idare heyeti azalarıyla kaza kaymakamlarından oluşan bir kurul tarafından oluşturulur. Daimi Encümen ise valinin ya da onun vekil kılacağı bir kişinin başkanlığında defterdar, maarif müdürü, nafia baş mühendisi veya bunların vazifelerini görenlerden müteşekkil bir heyet tarafından oluşturulur. Yani bu hususlarda Tunceli'de Vilayet İdaresi Kanunu tam olarak tatbik edilmemiş; ancak bunların dışındaki idari uygulamalarda bahsi geçen kanun uygulanmıştır. Ayrıca vali ve kumandan gerekli gördüğü belediyelerde reislik görevini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir[759].

Kanunun adliye ile ilgili hükümlerine gelince, evvela kamu davası açılması için izin yetkisi vali ve kumandana aittir. Cumhuriyet savcıları ilk tahkikata tabi tutmaya gerek görmedikleri davalarda, işleri bir iddianame ile doğrudan doğruya mahkemeye verebilirler; ilk tahkikat icrası kanunen zorunlu olan hallerde dahi savcılar bu yetkiyi kullanabilirler. Hâkim in reddine yönelik isteğin kabul edilmemesine ait olan kararlar katidir ve bu karardan dönülemez. İlk tahkikatın açılmasına ilişkin karara itiraz edilemez. Cumhuriyet savcıları ilk tahkikat sonunda iddianamelerini iki gün içinde yazmaya zorunludur. İddianame maznuna tebliğ edilmez. Ağır cezayı gerektiren durumlarla ilgili yargılamalarda zanlı tutuklu olarak yargılanır, bu tutukluların

[759] *Resmi Gazete,* 2 Ocak 1936, s. 3195. *Düstur*, 3. Tertip, No: 55, s. 165. Tunceli Vilayeti ve Dördüncü Umumi Müfettişliğin teşkiline dair kanun ve yorumu için ayrıca bkz. Koçak, Umumi Müfettişlikler, s. 228-250.

duruşmadan önce tahliyelerine dair olan kararlar ancak valinin onayı ile verilebilir. Bu tahliye kararlarının tasdikine karşı itiraz edilemez. İlk tahkikat sırasında verilen tutuklama kararlarına maznun itiraz edemez. Suçların tespitine dair olan zabıt varakalarında; hangi seneye, hangi aya ve güne aitse, nerede düzenlenmişse mutlaka belirtilir ve düzenleyen kişilerin resmi kimlikleri yazılır. Ayrıca bu belgede suçu meydana getiren vakada ele geçirilen eşyaların ve aletlerin içeriği, adedi ve niteliği ayrıntılı olarak belirtilir. Bunların yanı sıra suç isnat edilen maznunun ismi, hüviyeti, mahalli ikameti ve ifadesi bu belgeye eklenir. Zabıt varakasını düzenleyen memur, maznun ve hariçten iki kişi bu belgeyi imzalar. Gecikmesinde zaruret olan haller dışında, mahkemeye intikal eden iddianameler için en geç beş gün içinde duruşma yapılır. Eğer maznun hakkında sübut deliller mevcutsa ve mahkemeye verilirse hemen duruşma yapılır ve maznun hakkında karar verilir. Talik veya tehir müddetleri zaruret olmadıkça beş günü geçmez. Delillerin toplanmasından sonra cumhuriyet savcısı iddiasını hemen hazırlar ve bildirir. Evrak üzerinde tetkike ihtiyaç duyulması gibi bir nedenle, iddiasını bildirmesi için savcıya beş gün süre verilir. Maznun ve müdafiine savunmalarını hazırlamaları için iki gün verilir. Hüküm, duruşmanın bitiminden itibaren en geç üç gün içinde bildirilir[760]. "Valilik bünyesindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi tutulamaz, yani katidir. Menkul ayın davaları ve icar müddeti biten mecurun tahliyesi davaları ve üç yüz lirayı geçmeyen alacak davaları üzerine verilen hükümler kati olup temyize tabi değildir[761]."

Kanunun 'Türlü Hükümler' bahsinde ise daha çok güvenlik ile ilgili mevzular belirtilmiştir. Bu kısımda da güvenlikle alakalı vali ve kumandana çok geniş yetkiler tanımıştır. Vali ve kumandan emniyet için gerekli görürse vilayette yaşayan halktan bazılarını yer değiştirmeye, bir yerden bir yere nakletmeye ve hatta bu türden kişilerin vilayet içinde bir yerde oturmalarını men etmeye yetkilidir. Vali ve kumandan her hangi bir kişi hakkındaki takibatın tehirine ve cezaların teciline yetkilidir. İdam kararlarının teciline vali ve kumandan karar verebilir; teciline lüzum görülmeyen idamlar infaz olunur. Bu kanun hükümleri makabline şamildir. Ancak bu kanunun yürürlüğe gireceği zamana kadar temyiz hakkını kullanmış olanların evrakı temyiz mahkemesince incelenir. Bu kanun neşri tarihinden 1 Ocak 1940 tarihine kadar geçerli olacaktır[762].

---

[760] *Resmi Gazete*, 2 Ocak 1936, s. 3195.
[761] *Resmi Gazete*, 2 Ocak 1936, s. 3195.
[762] *Resmi Gazete*, 2 Ocak 1936, s. 3195.

Yeni kurulan Tunceli ili Valiliği'ne 2884 sayılı kanunun birinci maddesinin son fıkrasına göre Dördüncü Umumi Müfettişlik de uhdesinde olmak üzere, sekizinci kolordu komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın tayini Dâhiliye Vekâleti'nin 10 Ocak 1936 tarih ve 229 sayılı tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10 Ocak 1936'da onanmıştır[763].

Tunceli Kanunu ileriki yıllarda dört defa uzatılmış ve 1946'da bu kanun yürürlükten kaldırılarak Tunceli iline diğer illere olduğu gibi vali atanmış ve Dördüncü Umumi Müfettişlik de diğer Umumi Müfettişlikler gibi bir statü ile devam ettirilmiştir. 1946'dan itibaren Tunceli'de Vilayet İdaresi Kanunu ile İl Özel İdareleri Kanunlarının ilgili hükümleri uygulanmıştır. Yani Tunceli ilinde yıllardır uygulanan fevkalade önlemlerde bir yumuşamaya gidilmiş ve idare açsından diğer illerde olduğu gibi normal ve rutin uygulama dönemine geçilmiştir[764].

1936 yılında da Tunceli vilayetinden olup da nüfus ve askerlik kanunlarına göre kendilerine verilmesi lazım gelen bazı cezaların affına ve nüfus yazımı ile askerlik işlerine dair kanun çıkarılmıştır. Bir nevi Dersim halkıyla barışma, halkın işlerini kolaylaştırma ve halkı devlete yaklaştırma anlayışıyla hareket edilerek çıkarılan bu kanunda şu ibare yer almaktadır: "Her ne sebeple olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış veya doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve kayıp vakalarını yazdırmamış olanlar hakkında, 2576 sayılı kanun hükümlerine göre tayin edilen cezalar affolunmuştur[765]."

Aynı kanunda askerlikle ilgili, Tunceli vilayeti halkından 1316'dan (1910), 1331 (1925) yılına kadar (1331 dahil) doğumlulardan iki yıl içinde kendilerini nüfus kütüklerine kaydettirerek askerlik şubelerine başvuranların askerlik işlerinden dolayı görecekleri cezaların affolunacağı ve bunlara yalnız muvazzaf hizmetlerinin yaptırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca kanunda, Tunceli halkından yoklama kaçağı, bakaya, saklı, firari ve izinsizlerden iki yıl içinde askerlik şubelerine başvuranların bu suçlarından dolayı haklarında takip yapılmayacağı belirtilmiştir[766].

---

[763] İdare, S. 96, Mart 1936, s. 315.
[764] Koçak, Umumi Müfettişlikler, s. 235-236.
[765] *TBMMZC*, D. V, C. 8, s. 3.
[766] *TBMMZC*, D. V, C. 8, s. 3.

2.8.4.3 Dersim ve Kürt Sorununa İlişkin Hazırlanan Raporlar

Gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Dersimli aşiretler, devlet otoritesine ve düzenine karşı duruşuyla adlarından söz ettirmiş ve devlet adamlarını da sürekli tedip (eğitme) ve ıslah etme projelerine sevk etmiştir. Osmanlı döneminde ilk defa 1896 yılında Dersim bölgesiyle ilgili Müşir Şakir Paşa, Zeki Paşa ve Serasker Rıza Paşa ve heyeti nüzzar tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda daha çok Dersim'in asayiş vaziyeti mütalaa olunmuştur[767].

Bundan sonra Dersim Mutasarrıfı Arif Bey 28 Teşrinisani 1903'te Elazığ vilayeti aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'ne bir rapor hazırlamıştır. Raporda Arif Bey, öncelikle Dersim'deki saldırganlıkların hayat kaygısından doğduğunu belirtmektedir. Arif Bey, Dersim bölgesindeki halkın çoğunluğunun Şii-Alevi olduğunu, bölgede yaşayan Sünnilerin Alevilere göre azınlıkta kaldığını, Sünnilerin Alevilere göre devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirme konusunda daha sadık olduklarını ve Alevilerin asi bir karaktere sahip olduklarını belirtmektedir. Dersim halkının ekseriyetle din işlerini elinde bulunduran seyitlerle, daha çok dünyevi işlere hâkim olan aşiret reislerinin elinde tutsak olduklarını ve onların nüfuzları altında ezildiklerini belirten Arif Bey Dersim'de ıslahat yapabilmek için ise takip edilecek işleri belirtmektedir. Arif Bey'in tespitlerine göre; öncelikle Dersim'deki tabur sayısı ikiden dörde çıkarılmalı ve bölgeye iki adet daha top ilave olunmalıdır. Tedip hareketine Hozat tarafından başlanmalı ve esas gayeye ulaşmak için de bir koldan Nazımiye ve Kalan'a, diğer yandan da Ovacık cihetlerine kadar gidilmelidir. Dersimlilerin elindeki her türlü silah mutlaka toplanmalıdır. Seyit, Dede ve Aşiret reisleri tutuklanarak Fizan, Trablusgarp gibi uzak yerlere sürülmelidir. Vergi tahsili gerçekleştirilmeli ve zanlı olanlar ve suçlular mutlaka adliyeye teslim edilmelidir. Arif Bey raporunda Dersim'de o zamana değin devletin uygulamakta olduğu affı ve idare-i maslahat politikasını tenkit etmekte ve bu siyasetin suçu, suçluyu ve isyanları beslediğini öne sürmektedir. Arif Bey bölgenin ıslahı için bölgeye kurulacak bir hükûmet konağının inşa edilmesinden, yollar yapılmasından, asayiş için jandarma birliklerinin artırılması gereğinden, sorunlu aşiretlerin mutlaka tedip edilmesinden bahsetmektedir. Arif Bey Dersim bölgesinin genel anlamda Kürt olmadığını belirterek, bölgede Türklerin yaşadığı yerlerini istatistiğini de vermektedir.

[767] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 162.

Bölgede ekseriyetle Türkçe konuşulduğunu öne süren Arif Bey, yalnız Ovacık halkının Kürtleştiğini ve Şiileştiklerini de raporuna eklemektedir[768].

Mutasarrıf Cemal Bey Dersim'de 1903 ile 1906 yılları arasındaki gözlemlerini içeren bir rapor hazırlamıştır. Raporda özetle, Dersim'in etrafı, Çemişgezek ve Çarsancak'ın muti Türklerden oluştuğu, buna karşın Pülümür'ün ise Dersim Kürtlerinden olduğu belirtilmektedir. Dersim'deki saldırıların maişet darlığından başladığı ifade edilmektedir. Dersim şekavetini önlemek için devletin ciddi önlemler alması gerektiği vurgulanmaktadır. Aşiretlerin silahlanmasında esas amil olarak kendi mallarını, hayvanlarını vb. koruma güdüsü gösterilmektedir. Dersim'in ıslahı hususunda da tıpkı Mutasarrıf Arif Bey gibi Cemal Bey de Dersim ağalarının, şeyhlerin ve seyitlerin uzak illere gönderilmesini ve bir daha Dersim'e döndürülmemelerini önermektedir. Dersimli aşiretlere karşı devlet gücünün takviye edilmesini ve onların gücünün bastırılmasını salık veren raporda, tapu tahrir muamelelerinin yeniden düzenlenmesi, halka arazi verilmesi ve askeri firarların önüne geçilmesi zorunluluğu belirtilmektedir[769].

4. Ordu Kumandanı Müşir İbarahim Paşa'nın 23 Kanunuevvel 1909 tarihli Dersim'in ıslahıyla ilgili tespitleri oldukça dikkate değer türdendir. İbrahim Paşa Dersim'deki asayişsizliğe müncer oldukları gerekçesiyle, tutuklu bulunanlardan bazılarına verilen idam cezalarına karşı çıkmakta ve bunların cezalarının hafifletilmesini istemektedir. İbrahim Paşa Dersim'deki şekavet hadiselerinin birkaç kişiye yüklenemeyeceğini, bu kişilerin idamının sorunu çözmeyeceğini öne sürmektedir. İbrahim Paşa'ya göre bölge halkının ekseriyeti bu isyanlara iştirak etmiştir ve bölgenin ıslahı için öncelikle bölgede adalet duygusunun ve adliye mekanizmasının geliştirilmesi gerekmektedir. İbrahim Paşa'nın kanaatine göre Dersim evvela temize çıkarılmalı ve ardından Dersim'in ihtiyaç duyduğu ıslahat vakit kaybedilmeden uygulanmalıdır. İbrahim Paşa bölgede görevlendirilen idarecilerin ve askerlerin halka müşfik davranması lüzumunu dile getirmekte ve affın tüm Dersim'e uygulanmasını tavsiye etmektedir[770].

Cumhuriyet döneminde hükûmet Dersim'deki vaziyeti, Umumi Müfettişliğin ihdasından önce Mülkiye Müfettişlerine ve valilere bir görev vererek tetkik yolunu seçmiştir. 1927'den sonra ise genelde Umumi Müfettişler bölge hakkında mütalaada bulunmuşlardır. Bunlara ek olarak bizzat sırasıyla Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın

[768] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 162-164.
[769] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 165-166.
[770] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 132-133.

Dersim Raporu, Başvekil İsmet İnönü'nün Kürt Raporu ve İktisat Vekili Celal Bayar'ın Şark Raporu hazırladıkları bilinmektedir.

Cumhuriyet devrinde ilk olarak Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey 2/2/1926 tarihli bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, Dersim'in gittikçe Kürtleşmesinden ve mefkûreleşmesinden yakınılmakta ve Seyit Rıza'ya karşı olan aşiretlerden, ona karşı yararlanılacağı belirtilmektedir. Hamdi Bey hükûmeti uğraştıran Dersim'i 'idare-i sabıkanın bir mirası seyyiatı' olarak nitelemektedir. Hamdi Bey raporunda Dersim hakkında çok çarpıcı ifadeler kullanmakta ve hükûmeti yakın bir zamanda sert ve kati bir askeri önlem almaya sevk etmek istemektedir. Hamdi Bey özetle şöyle demektedir:

> Dersim Hükûmet-i Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kati bir amele yapmak ve ihtimal at-ı elimeyi önlemek, selamet-i memleket namına farz-ı ayındır. Son derece zeki, kurnaz ve dessas olan bu halk, hükûmetin zaif veya kuvvetli bulunduğuna göre mütecaviz veya mutavaatkardır. Mektep açmak, yol yapmak, esbabı refahı küşad edecek fabrikalar küşad etmek, kendilerini işgale hadım muhtelif mesaii sınaiye ve ameliye temin eylemek, hulasa tavtin ve temdin suretiyle ıslaha çalışmak bir hayali muhalden başka bir şey değildir. Cehaletin, maişet darlığının, dahili ve harici tesvilatın, Kürtlük temayülatının, son irtica hareketinin tedipten mütehassil intikam hissiyatının, dini ve içtimai İnkılabat vesilesiyle kara kuvvetlerin uyandırdığı aksi telkinatın tahtı tesirindeki avam halk reis, şeyh, bey ve ağanın esir ve baziçesidir. Şekavet bunların teşvikiyledir. Teenni ve idare-i maslahat politikası bir müddet daha devam ederse atide daha büyük ihtilatat ve iğtişaşata intizar lazımdır. Maziden alınan dersler istikbal için birer meşali hakikattir[771].

Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, Dersim'in ıslahı için silah toplama işine büyük önem verilmesi gerektiğini, şeyh, ağa ve seyit gibi halk üzerinde büyük nüfuzu olan kişilerin derhal uzak eyaletlere sürülmelerini ve sürülenlerin yerine Türklerin iskân edilmesini, bölgenin mefkureci memurlarla Türkleştirilmesini, Kürtlüğün nüfuzunu kırmak için gerekirse bölgede bir müddet mektep açılmamasını; ancak Türkleştirmede belirli bir mesafe kat ettikten sonra bölgede yeni okulların açılmasını, halka arazi dağıtılmasını, sermaye sağlanmasını, belirli noktalara Ziraat Bankası'nın açılmasını, devlet yollarının artırılmasını tavsiye etmektedir[772].

Hamdi Bey Dersim'in sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan ele alınıp halkın refah düzeyinin iyileştirilmesi bağlamındaki bir reform anlayışına karşı çıkmaktadır. Ona göre öncelikle Dersim'de devlet otoritesi sağlanmalı, Dersim bir an evvel Türkleştirilmelidir. Çünkü Dersim'deki halk arasında ciddi ölçüde Kürtleşme temayülü söz konusudur ve buna karşı ivedilikle önlem alınmalıdır. Dersim'de silahlar toplanmalı, Dersim tedip edilmeli ve suçlular da vakit kaybedilmeksizin

[771] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 166-167.
[772] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 169.

cezalandırılmalıdır. Ayrıca Dersim'de halka önderlik eden, halk üzerinde büyük bir nüfuz kuran ve halkı devlete karşı kışkırtan reis, ağa, şeyh ve seyitlerle isyanlara karışmış aşiret mensupları uzak bölgelere iskân edilmeli ve onların arazilerine Türk kökenli aileler yerleştirilmelidir. Dersim'de mefkureci Türk memurlar aracılığıyla halk Türkleştirilmelidir. Hamdi Bey'in raporu Cumhuriyet Hükûmeti'nin uyguladığı İskân Kanunu, Tunceli Kanunu ve Tunceli tedip ve tenkil hareketlerinin önemli mantıksal çerçevelerinden birisini oluşturmuştur denilebilir.

1926 senesinde Dersim'de incelemelerde bulunan Diyarbakır Valisi (Bilahare Elazığ Valisi) Cemal Bey bir rapor hazırlamıştır. Cemal Bey tetkikatında özetle; Dersim'de yaşayan Alevilerin soy bakımından Türk olduklarını tespit etmektedir. Dersim'deki Alevilerle Kürt ve Arap aşiretlerinin herhangi bir benzerliği bulunmamaktadır. Dersim'de Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren büyük katliamlar yapılmış ve buna bağlı olarak devlet politikalarının bölge halkına yönelik tazyikatı Dersimlilerin devlete karşı durmalarına neden olmuştur. Dersim'deki isyan ve kalkışma hareketleri, Dersimli hocaların ve memurların teşvikiyle Sünni-Alevi zıtlaşmasına dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Tazyikat yerine şuurlu bir tarz takip olunursa Dersimliler, Cumhuriyetin sadık ve fedakar hizmetkarları olabilir. Maarif yoluyla mezhep kavgası ortadan kaldırılabilirse, mefkureci muallimler aracılığıyla Dersim'de Cumhuriyet ülküsüne ve devlete bağlılık artırılabilir. Dersimlilerin maişetlerini temin edecek vasıtalar ortaya konursa, halkın hükûmete karşı itimatsızlıkları giderilebilir. Dersim'de Koç Uşağı aşireti dışındaki aşiretlerden beş aylık süreçte silahlar toplanabilir[773].

1930 senesinde I. Umumi Müfettişlik, Dersim hakkında önemli bir mütalaada bulunmuştur. Bu raporda Dersim'e evvela zecri ve kati bir askeri harekatın düzenlenmesi savunulmaktadır. Askeri harekatın mevzii ve zayıf değil; güçlü ve şümullü olması istenmekte, en azından Haydaranlı, Yukarı Abbas Uşağı, Keçel, Demenan aşiretinin Çibokez gurubuna yönelik olması salık verilmektedir. Bu raporda Dersim'in ıslahı için; a- Bütün Dersim'in hariçle bağlarını keserek halkın aç bırakılması ve bunun sonucunda da halkı zamanla ilticaya mecbur ederek Dersim'i fenalıklardan temizlemek, b- Dersim'in her tarafının ihata edilmesi suretiyle fenalıklardan dolayı yakalananları, Dersim'den uzak illere batıya sürmek gibi iki zecri, askeri ve otoriter kararın uygulanması istenmektedir. Daha çok askeri tedbirlerin düşünüldüğü bu

[773] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 170-172.

raporda, Dersimli aşiretleri cezalandırmak için Elaziz'de bir bomba teyyare (uçak) filosunun bulundurulması ve gerektiği takdirde asi aşiretlerin bu yolla cezalandırılması yöntemi de ortaya konmaktadır[774].

Bölge Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey 1931 senesi sonunda Dersim hakkındaki 21/12/1931 tarihli ve II. Kalem 3316 Numaralı raporunda; Şeyh Sait Ayaklanmasının bastırılmasından sonra halkta büyük bir yılgınlığın baş gösterdiğini belirtmektedir. Raporda, yurt içinde genel bir ayaklanmanın beklenemeyeceğini; ancak buna karşın tehlikenin dışarıdan kaynaklandığını, saldırıların dışarıdan gelebileceğini ve sınırlardaki ahalinin ayaklandırılabileceğini, buna yönelik olarak da sınırlardaki halkta bulunan silahların ivedilikle toplanması gerektiğini belirtmektedir. Sınırlardaki halkın silahtan arındırılması işi, Dersim ıslahatında öncelik taşımaktadır. Islahat ve silah toplama işi meşakkatlidir ve bu işlem yaklaşık iki sene sürebilir. Dersim tedibatında ve silah toplama işinde ordu tam teçhizatlı olmalıdır; çünkü Dersim'e gönderilecek birlikler bölgedeki arazinin müşkül koşullarıyla da mücadele edecektir. Dersim'deki toplam silah yaklaşık olarak 10.000 civarındadır. Nazimiye yolu ise hâlâ tamamlanmamış vaziyettedir. Dersim sınırlardan çok uzaktır, dıştaki düşman güruhlar Dersim'e müdahale etme ve halkı kışkırtma temayülünde bulunsalar da, Dersim reislerinin muhaberatından böyle bir durum ve gelişme tespit edilememiştir. Dersim halkı çok fakir bir halde olmasına rağmen, Dersim'de nüfus hızlı büyümekte, servet aynı kalmakta ve bu da fakirlik düzeyini artırmaktadır. Dersim halkı ağaların elinde adeta tutsak bir kitledir. Ağaların hizmetinde çalışan kitleler, oluşturulan çetelerde faaliyet gösterir ve komşu kazalara ve merkezlere tecavüz ederler. Şark isyanlarında Dersim halkı asla kımıldamamış, Şeyh Sait de Dersim'e istinat etmemiştir. Öncelikle sınırlardaki halkın silahtan tecridi lüzumu vardır. Dersim bölgesindeki şekavete karşı, Dersim civarındaki illerin ve kazaların silah bakımından güçlendirilmesi gerekmektedir. Dersim'de silahlar toplanmalıdır; fakat yalnız silah toplamanın faydası geçicidir. Dersim'de bütçeye paralel olarak umumi ıslahat da düşünülmelidir. Dersim'deki seyit, şeyh ve ağalar yakalanarak batı bölgelerine iskân edilmeli, onlardan kalan araziler köylüye toprak olarak dağıtılmalı, suçlular yakalanarak adliyeye teslim edilmeli, gasp edilen mallar kurtarılmalı, eski yeni vergiler aranmalı, topraksız ve kullaştırılmış köylü de batıya taşınmalı ve iskân edilmeli, dağ başlarındaki tek başına evler ve köyler yıkılmalı,

[774] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 173-174.

bunların ahalisi batıya taşınmalı ve dağlık olmayan yerlere yerleştirilmelidir. Bu işlerin bütünü için yetenekli kaymakamlar, komutanlar, öğretmenler ve memurlar görevlendirilerek, Dersim kısa sürede Türk camiasına kazandırılmalıdır. İbrahim Tali Bey'e göre Dersim ıslahatının esası bu temel unsurlara bağlıdır[775].

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne gelen raporlar çerçevesinde hazırlattığı mütalaada önemli tespitler yapılmaktadır. Bu raporuna Mareşal Fevzi Çakmak, "Dersim, asırlarca nüfuz edilmemiş, hükûmete mühim gaileler çıkarmış, mutadı şekavet olan, mütecaviz ve soyguncu unsurları havi bir kıtadır. Yapılan tedbirlerin hiçbiri neticeli olmamıştır. Dersim halkı cahildir, şekavet ruhu hâkim dir..[776]" diyerek tespitlerine başlamaktadır. Fevzi Çakmak raporunda Dersim'de nüfusun hızla artmasıyla zaten dar olan geçim koşullarının iyice zorlaştığını, Dersim'in etrafının yollar yapılarak diğer illere bağlanmasını ve böylece halkın fikren de inkişafa hazırlanmış olacağını belirtmektedir. Dersim arazisi tarımdan ziyade havyacılığa müsaittir, tarıma elverişli araziler de reislere hizmet etmektedir. Dersim'de ıslahın ilk aşamasında; a- Anayollar inşa edilmeli, b- Silahlar toplanmalı, c- Reisler, beyler ve ağalar bir daha dönmemek üzere batı illerine nakledilmeli, d- Reislerin naklinden sonra halkın da en şerli ve fena olanları Dersim'den çok uzak olan ovalara özellikle Türkler arasına yerleştirilmelidir. Mareşal bu raporunda başta Dersim lideri Seyit Rıza olmak üzere, Dersim'den çıkarılacak olan reislerin listesini ayrıntılı olarak belirtmektedir.

Başvekil İsmet İnönü 1935 yılı yazında uzun bir Doğu Anadolu gezisine çıkmış ve 'Şark Seyahati Raporu 1935' isimli bir rapor hazırlamıştır. Raporda genel olarak şu meseleler üzerinde durulmuştur:

> 1- İdari meseleler, 2- Dersim, 3- İskânişleri, 4- Ulaşım ve Su İşleri, 5- Transit Meselesi, 6- Finans işleri, 7- Yakacak ve maden meselesi, 8- Kültür işleri, 9- Sağlık işleri, 10- Milli Müdafaa işleri[777].

Raporda Suriye'deki Fransız manda yönetimi etraflıca değerlendirilmiştir. İsmet İnönü raporunda Suriye'nin Mardin, Maraş, Antep ve Urfa'da hâlâ gözü var şeklinde bir tespitte bulunmaktadır. İnönü, "Suriye hududunda Fransız politikasını bizimle mücadele halinde görmemek mümkün değildir[778] " diyerek, Suriye'nin Türkiye'ye yönelik güneyden uzanan tehditleri beslediğini ileri sürmektedir. Bu raporda İnönü, Kürtçülük

---

[775] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 174-181.
[776] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 181.
[777] Bilal N. **Şimşir**, *Kürtçülük-II*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara Şubat 2009, s. 367.
[778] Saygı **Öztürk**, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul Şubat 2008, s. 23.

çerçevesinde Suriye cenahından gelebilecek saldırılara karşı alınacak önlemlere değinmektedir. Raporda Suriye'nin Türkiye'de yaşanan kaçakçılık ve şekavet hadiselerini desteklediği ve bu durumda Fransa'nın bu kaçakçılık merkezlerini adeta bir siyasi dayanak noktası olarak kullandığı belirtilmektedir[779]. Raporda Doğu Anadolu'da halkın ağaların elinden kurtarılması gerektiğinden, Bitlis'in ve Van'ın Cumhuriyetin önemli merkezleri yapılabileceğinden ve Erzurum'un ise doğuda Türklüğün merkezi olması gerektiğinden bahsedilmektedir[780]. İsmet Paşa raporunda Dersim'le ilgili önemli tespitlerde bulunmaktadır. Erzincan'ı ziyaretinde İsmet İnönü, halkın Dersim tarafından gelen saldırılar neticesinde nasıl soyulduklarını dinledikten sonra şu değerlendirmede bulunmaktadır:

> Dersim Kürtlerine karşı vaktiyle set olan Türk köyleri dağılıp zayıflayarak ve Ermeniler tamamen kalkarak Dersimlilerin istilasına karşı meydan tamamen boş kalmıştır. Erzincan yanındaki boş köyler, Dersim'in semiz halkı ile süratle dolmaktadır. Erzincan beyleri arazileri de işlemek için Dersimlileri maraba adıyla kullanmaktadır. Bu beylerin bir nevi Dersimli himayesine sığınmasıdır. Bu köyler ve marabalar Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için mevzii ve yatak rolü yapmaktadırlar. Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir[781].

İnönü raporunda Dersim sorununun çözümü için ayrıca bir plan hazırlamıştır. Bu program, "Hazırlık, silahtan tecrit ve icap ederse iskân safhalarını ihtiva edecektir." şeklinde başlamaktadır. İnönü'nün planında Dersim vilayetinin yeni bir usulle teşkil edileceği belirtilmektedir. Dersim'de muvazzaf bir kolordu kumandanı vali ve üniformalı muvazzaf zabitler, kaza kaymakamı olarak atanacaktır. Kaza memurları kesinlikle yerli halktan atanmayacaktır. Dersim'de valilik dairesi bir kolordu gibi teşkil edilecek; ancak vilayetin ihtiyaç duyduğu asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür ve sağlık şubeleri valilik binasında yer alacaktır. İlbaylığın emrinde yedi seyyar jandarma taburu bulunacaktır. Ayrıca ilbaylığa yardım etmek umumi müfettişlerin vazifesi olacaktır. Dersim'in 1935 ve 1936'da yolları ve karakolları yapılacaktır. 1937 yılında İlbaylığın emrine 2. Fırka kuvveti verilecek ve tüm Dersim kısa sürede silahtan tecrit edilecektir. Aynı yıl Dersim'de kuvvetle yapılması icap eden işler de, hükûmetin tasdikiyle yerine getirilecektir. İnönü raporunda I. ve III. Umumi Müfettişlik bölgelerinde önemli iskân işlerinin yürütüldüğünü; Van, Muş, Erzincan ve Elazığ'da acele Türk merkezleri oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. İnönü iskân işleriyle

[779] Öztürk, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, s. 22-27.
[780] Öztürk, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, s. 30, 31 ve 50.
[781] Öztürk, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, s. 51.

ilgili olarak kendiliğinden daha önceleri çeşitli ovalara yerleşmiş olan Kürtlere dokunulmayacağını da belirtmektedir[782]. İnönü raporuna şöyle son vermektedir:

> Bu raporu yazarken Reisicumhur Atatürk'e ve Cumhuriyetin icra vekillerine vaziyetleri samimi olarak başlıca düşüncem olmuştur. Vaziyeti az zamanda toparlayacağımıza, düşünülen tedbirleri tatbik edebileceğimize inanıyorum. Asırlık eksikleri düzeltmeye çalışmakla müteselli olabiliriz[783].

Atatürk döneminin İktisat Vekili Celal Bayar 10 Aralık 1936'da bir Şark Raporu hazırlayarak hükûmete sunmuştur. Bu rapor esasta şu bölümlerden oluşmaktadır: a-) Mukaddime (Giriş), b-) Farklı muamele, c-) Toprak tevzii, d-) General Abdullah Alpdoğan, e-) Bürokratik zihniyet ve ekonomi, f-) İdare hususiyetleri, g-) İran transit yolu.

Celal Bayar bu raporunda, doğu illerinin Cumhuriyet idaresine değin gerçek anlamda devlet hâkimiyet ve otoritesi altına girmediğini, genellikle ağaların ve şeyhlerin bölgede hüküm sürdüklerini belirtmektedir. Bayar'a göre Osmanlı döneminde ağalar ve şeyhler soyduklarının bir bölümünü hükûmet erkanına vermek suretiyle, bölgede idare-i maslahat uygulanmasının devamını sağlamışlardır. Raporda Türk Hükûmeti'nin şarkta en büyük kuvvetinin ordu ve jandarma birlikleri olduğu ifade edilmekte ve Başvekil İsmet İnönü'nün 1935 şark seyahati sonrasında, bölgede yönetimle ilgili esaslı değişikliklerin başlatıldığı belirtilmektedir. Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ve Ağrı Ayaklanmalarından sonra bölgede Türklük ve Kürtlük eksenindeki kimlik vurgularının şahlandığını öne süren Bayar, isyancıların tenkil edilmesinin yerinde olduğunu; ancak isyan sonrasında yöneticilerin halka eşit ve adil davranması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir başka deyişle, bölgede etnisite vurgusu yapılmadan, memur ve amirlerin Türk-Kürt ayrımına mahal vermemeleri gerektiği tavsiye edilmektedir. Raporda dikkat çeken hususlardan birisi de, Celal Bayar'ın Dersim bölgesiyle doğrudan ilgili olan 4. Umumi Müfettiş General Abdullah Alpdoğan'la yaptığı görüşmeye dayalı olarak dile getirdiği; Dersim sorunun kan dökülmeden halledilebileceğine ve Dersim halkının diğer vatandaşlardan ayrı olmaksızın, eşit birer vatandaş olabileceklerine dair beslediği ümittir[784].

---

[782] Öztürk, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, s. 57-58.
[783] Öztürk, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, s. 65.
[784] Celal **Bayar**, *Şark Raporu*, Sadeleştiren: Nejat Bayramoğlu, Kaynak Yayınları, Birinci Basım, İstanbul Ekim 2006, s. 66.

Celal Bayar raporunda bu konuya büyük bir önem vermekte ve şöyle demektedir:

"Hariçten sokulmaya çalışılan politikanın muzır cereyanlarını kırmak ve bu yurttaşları ana vatana bağlamak için devamlı çalışmak ister. Kendilerine yabancı bir unsur oldukları ifade edildiği takdirde, bizim için elde edilecek netice bir aksülamelden ibaret olabilir[785]."

Raporda doğu illerinde halka eşit ve adil bir ölçüde toprak dağıtılması ve dağıtım sonrasında da halkın kredilerle desteklenmesi, üretim olanaklarının artırılması, üretilen ürünlerin uygun bir şekilde pazarlamasının temininin sağlanması istenmekte ve böylece ağaların nüfuzunun yerine devletin geçeceği vurgulanmaktadır. Celal Bayar bu mütalaasında doğu illerinde yapılması gereken ekonomik hamleleri de ayrıntılı bir biçimde sıralamaktadır[786]. Raporun daha önceki tahlillerden en bariz farkı, askeri güç kullanımından çok ekonomik reforma vurgu yapmasıdır. Celal Bayar Doğu Anadolu'daki Kürt kökenli vatandaşların aidiyete ve etnisiteye dayalı duygu ve bağlarının çeşitli politikalarla bir tepkiselliğe dönüştürülmemesini, onların mutedil politikalarla devletle olan bağlarının güçlendirilmesi lüzumunu belirtmektedir.

1930 Pülümür Harekatı'nın ikinci safhasını idare eden 3. Fırka Kumandanı Halis Paşa Dersim ve Dersimliler hakkında bir rapor hazırlamıştır. Halis Paşa raporunda Dersimlilerin seyit ve ağaların elinden bir an evvel kurtarıldığı takdirde, bu halkın devlete ve cumhuriyete mûti birer vatandaş olacaklarını öne sürmektedir. Dersim mekteplerinde Türklüğü telkin eden ve aşılayan mefkurelerin ve kitapların Dersim halkına okutulmasının önemine değinen Halis Paşa, laik cumhuriyetin Dersim'in alevi inançlarına müdahale etmeyeceğinden hareketle bu durumun halkın gönlünü kazanmada esas bir telkin aracı olabileceğini vurgulamaktadır. Bu harekatlardaki temel amacın şekavete ve isyana son vermek ve bölgede devlet otoritesini sağlamak olduğunu belirten Halis Paşa, bu gerekçenin halka iyi anlatılması gerektiğini ileri sürmektedir. Halis Paşa raporunda özetle, yapılan tedip hareketiyle halkın seyit ve reislerin elinden kurtarılmasını ve daha sonra da halkın mefkurecilikle Türklüğe ve Cumhuriyete ısındırılmasını amaçlamaktadır[787].

---

[785] Bayar, Şark Raporu, s. 63-65.
[786] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayar, Şark Raporu, s. 65-132.
[787] Raporun ayrıntılı içeriği için bkz. Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 184-190.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 7 Aralık 1936 günü, Anadolu'daki bölge umumi müfettişlerini toplayarak bir konferans düzenlenmesini sağlamıştır. Bu toplantıya Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın başkanlığında I. Umumi Müfettiş Abidin Özmen, II. Umumi Müfettiş Kazım Dirik, III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan ve Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ve Jandarma Umum Komutanı Naci Tınaz gibi yetkililer katılmıştır. Dersim bölgesinden sorumlu olan Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan toplantıda aldığı sözde, Tunceli ve civarında meskun olan halkın ekseriyetinin 'dağ Türkü' olduğunu belirtmiş ve nüfus istatistiklerinin bölgede Kürtleri yoğun olarak gösterdiğinden hareketle valilere bunun düzeltilmesi meyanında verdiği emirden bahsetmiştir. Korgenaral Abdullah Alpdoğan Tunceli'yle ilgili olarak raporunda şunları kaydetmektedir:

> Tunceli'de bu şekilde (Kürt) telakki edilen insanlardan iki bin yedi yüz mücrim gördüm. Sahası arızalı, yolu kıt olan bu bölgede halk silahlı biliniyor. Bunlara karşı şimdiye kadar olduğu gibi sert hareketlere geçmeyelim. Kanunun verdiği salahiyete dayanarak bunların elebaşları hakkında takibatın tehiri ve cezaların tecili cihetinde gidelim dedik. Atıma bindim ve mıntıkayı gezdim. Dersim, Çapakçur vs. mahallerde temaslarda bulundum. Devletin yüksek maksadını ve teşkilatın kuruluş sebebini anlattım. Aradığım mücrimler gelirse takibatı durduracağım, dedim. Ve böylece de muamele yaptım, halk gevşedi.[788]

Korgeneral Abdullah Alpdoğan Şükrü Kaya'ya sunduğu raporunda, Tunceli'deki IV. Umumi Müfettişliğin faaliyetlerini şu şekilde özetlemiştir:

> Bingöl ve Tunceli vilayetlerinde silahlı çapul kolları gezer, halkı ve köyleri vurur. Bu kollar Erzurum, Erzincan, Muş gibi yakın vilayetler mıntıkasına geçerek oralardan aldıkları yardımcılarla birlikte yolları keser, adam öldürür, köy, ağıl, değirmen, karakol basar, eşya ve paçal çalarlardı. Yabancı memleketlerden ve yakın vilayetlerden bizim mıntıkaya gelmiş bazı insanlar halkı devlet aleyhine ayaklanmaya ve silah kullanmaya teşvik ederlerdi. Teşkilatımız kurulunca bu suçları işleyenler ve işletenler endişeye düşmüşlerdi. Bu endişeli insanlar, aralarında mektupla, toplanma suretiyle konuşmalar yapmış ve kararlar almışlardır. Bunlar da şunlardır: Hükûmet ciddi tedbirler alıyor. Bunun neticesi olarak; A- bizleri Ermeniler gibi kırıp imha edecek, B- öldürücü havalı yerlere göndermek suretiyle öldürecek, C- ıslahat yapıp adam edecek. A ve B maddeleri tatbik olunursa silahla ölünceye kadar karşı koymak kararı halk tarafından alınmış olduğu işitilmiş ve öğrenilmişti. Halkın kafasında esen rüzgar da bu idi. Umumi Meclisten dönen kaymakamların ve seyahatımda kendimin halkla yaptığım temaslarda hükûmetin maksadının, A- Mıntıkayı ıslah etmek, B- Mıntıkayı diğer vilayetler gibi imar etmek olduğu, kanuna itaat lüzumunu, suç işleyenlerin cezalandırılacaklarını, suçsuzların hükûmetten hakiki evlat muamelesi görecekleri anlatılmıştır. Bu meyanda, kendilerinin Türk tohumundan ve aslından gelmiş oldukları, yabancı ve ayrı bir ırka mensup olmadıkları ve Türk devletinin sadık evladı kalmak isteyenlerin devlet Türkçesi konuşmaları iktiza ettiği ve bunun için bütçenin müsaadesi nispetinde mektepler açılacağı da söylenmişti. Şimdiye kadar bunlara Kürt denmiştir. Başka bir ırktan olmuş muamelesi yapılmıştır. Hükûmetin Sünni ve cahil memurları bunlara Kızılbaş ve gavurdan da aşağı dine salik insanlar muamelesi göstermiştir. Cumhuriyet hükûmetinin kendilerini Kürt soyundan bildiği ve herkesin vicdani akidesine karışmadığı ve fakat kimsenin kimseyi de

[788] Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın raporu için bkz. Uğur **Mumcu**, *Kürt Dosyası*, um-ag Vakfı Yayınları, 34. Baskı, Ankara 2007, s. 105.

> şu veya bu mezhebe girmeye teşvik ve icbara salahiyetli olmadığı da anlatılınca gönülden hükûmete bağlılık duyguları doğduğu da sezildi[789].

Korgeneral Abdullah Alpdoğan'a göre Tunceli halkı ektiği toprakları ve hayvanlarını korumak için silahlanmıştır. Alpdoğan Kürtçe diye bir dilin olmadığını belirtmiş, Zazalar'la Dersimlilerin birbirini tam olarak anlayamadıklarını ileri sürmüştür. Korgeneral Alpdoğan Kürtçe'yi Osmanlıca dağ Türkçesi olarak tanımlamıştır. Ona göre Kürtlerin hepsi aslında etnisite bağlamında Türk'tür[790].

2.8.4.3.1 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dersim Raporu

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, 1931 senesi sonbaharında Bölge Umumi Müfettişlik Mıntıkasını teftişi esnasında, Dersim'i ve muhitini dolaştıktan sonra Elaziz'den şifre ile Başvekâlet yüksek makamına yazdığı 18/11/1931 tarihli raporuna[791], "Arapkir, hususi Kemaliye'nin Dersim kazalarına civar halkının Dersimlilerden çektiklerini dinledikten ve gördükten sonra, Dersim meselesiyle yakından alakadar olmamak mümkün değildi[792]." diyerek başlamaktadır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Dersim'i yakinen tanıyabilmek için Ovacık'a, Nazımiye'ye; Dersimlilerin zararını tam olarak kavrayabilmek için de Kigi, Kemah, Erzincan ve Kangal'a kadar gitmek gerektiğini; ancak mevsimin müsait olmamasından dolayı, idare reislerinden aldığı malumata binaen bir mütalaada bulunduğunu belirtmektedir. Şükrü Kaya Dersim meselesinin tehire mahal vermeden halledilmesi gereken büyük bir sorun olduğunu belirtmekte, Dersimli asilerin civarda ve Dersim içinde masum halka yönelik uyguladıkları baskı, gasp ve tecridi şu tespitlerle özetlemektedir:

> Dersim'i ihata eden kazaların 150.000 nüfusluk halkı, Dersimlilerin mütevali ve mütemadi taarruz ve tecavüzlerinden gittikçe daha ziyade mutazarrır olmaktadırlar. Dersim'e yakın olan muhitlerin kazanç ve hayatları Dersimlilerin ayakları altında her gün çiğnenmektedir. Toplu büyük çetelerin köy basması, sürüleri götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, yol kesmesi son aylarda adi vakalar arasında geçmiştir. Dersim'e yakın yerlerdeki halk malından ve canından emin olmadıkları gibi manevi cesaret ve mukavemetlerini de kaybetmiş bulunuyorlar. Bu yakın çemberin harici muhiti de cezasız kalan bu vakaların tesiri altında ziraat ve ticaret noktasından maddeten mutazarrır ve asayişsizlik yüzünden manen muzdariptirler. Dersim'in içinin arz ettiği manzara da bundan daha az acı ve acıklı değildir. Bir defa Dersim, Çemişgezek, Pertek, Mazkirt ve Hozat kazalarındaki umumiyetle Türkler ve aşiret hayatını terk ederek silahları alınan çiftçiler tamamıyla Dersimlilerin nüfuz ve tehdidi altındadır. Devlete asker ve vergi veren bu halk canını ve malını korumak için Garp ve Şimal aşiretlerine vergi vermek mecburiyetinde oldukları gibi her gün de soyulmak ve öldürülmek tehlikesindedirler.

---

[789] Mumcu, s. 106-107.
[790] Mumcu, s. 105.
[791] Bkz. Ek- 39.
[792] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 190-191.

> Soyulanlar pek çoktur. Öldürülenler de vardır. Köyünden tarlasına gidemeyen veyahut şehre iltica eden köylü pek çoktur[793].

Dersim'deki aşiretlerin kendi aralarında da ciddi bir husumete ve mücadeleye sahip olduklarını ifade eden Şükrü Kaya, Dersim'deki hükûmet kuvvetlerinin sadece mûti ve masum halk üzerinde bir otoriteye sahip olduğunu, aşiretler üzerinde pek bir caydırıcı etkisinin olmadığını ve bu durumun da bölgede aşiretlerin gücünü artırdığını vurgulamaktadır. Yakın bir zamanda hükûmetin geniş kapsamlı bir önlem almasının zorunluluğuna ve gerekliliğine vurgu yapan Dâhiliye Vekili, bu yapılmadığı takdirde aşiret reislerinin hükûmet gücünün rağmına bölgede otoritesini genişleteceğini, halkın git gide köleleşeceğini, canını kurtarabilenlerin de şehirlere iltica edeceğini söylemektedir. Dersim'de Seyit Rıza ve Haydaranlı aşireti reislerinin dışında bir çok ağa ile görüştüğünü dile getiren Şükrü Kaya, Dersimlilerin genelde geçim sıkıntısı çektiğini ve buna bağlı olarak bazı tecavüzlere meylettiklerini tespit ettikten sonra, cumhuriyet hükûmetinin bunları bir şekilde tecziye edeceğini belirtmektedir. Dersimlilerin genelde hükûmete ilticakar yaklaştıklarını, bu halkın Türk ve Cumhuriyetçi bir karaktere sahip olduğunu öne sürmektedir. Dâhiliye Vekiline göre bazı Kürtlerin eşkıyalıklarını bu topluma atfetmek doğru değildir.

Hükûmetin, aşiret sisteminin kökten yok edilmesi yönünde mücadele etmesi gerektiğini vurgulayan Şükrü Kaya, halkla görüştüğünde şekavet hadiselerinin hep aşiret reislerinin emri ile ortaya çıktığının anlaşıldığını serdetmekte ve aşiret reislerinin tepelenmesiyle sorunların hal yoluna konulabileceğini savunmaktadır. Şükrü Kaya, Dersim'de görüştüğü kesimlerin genelde Seyit Rıza ve Haydaranlı aşireti reisleri Hıdır ve Kamer ağalardan şikayet ettiklerini ileri sürerek, hükûmetin önlem almadığı takdirde Dersim'de aşiretlerin çoğunluğunun sempatisini ve itimadını kazanan, hükûmete karşı da kayıtsız davranan Seyit Rıza'nın yakın bir gelecekte 'Dersim'in Şefi' konumuna geleceğini ifade etmektedir. Dâhiliye Vekiline göre, aşiret sistemini hükûmet otoritesi karşısında daha da kavileştiren manzara, Dersimli aşiretlerin elinde tahmini 18-20 bin kadar silahın var olmasıdır. Şükrü Kaya Dersim'in içinde bulunduğu bu asayişsizlikten kurtarılabilmesi için öncelikle aşiretlerin elindeki bu silahların toplanması gerektiğini savunmaktadır. Şükrü Kaya'ya göre, "Resmi ve şahsi malumat ve mütaalaların ve mahallinde hasıl olan

[793] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 191-192.

intibaların ve Dersim vakalarıyla yakından alakadar halkla yapılan hasbühallerin neticesi bu hükümde müşterektir[794]."

Şükrü Kaya raporunda bölgedeki valilerle, umumi müfettişlerle, komutanlarla ve diğer idare amirleriyle görüşerek Dersim'de silah toplanılması projesine öncelik verilmesi hususunda Dersim'in bu müzmin sorunlu haliyle Türk idare tarihinde olmaması yolunda karar verdiklerini belirtmekte ve Dersim'in vaziyetine binaen şu önemli kararları Başvekâlete arz etmektedir:

> 1- Dersim'in ıslahı acil ve zaruridir.
>
> 2- Islahın temini ve zararın tevkıf ve izalesi ve Dersim sisteminin halli ancak:
>
> A- Silahların toplanması (Bu da müşkül ve külfetli olmayacaktır)
>
> B- Aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim'den uzaklaştırılması
>
> C- Dersim'de topraksız ve ağaların esiri köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması
>
> 3- Bunların tatbiki askeri bir harekete mütevakkıftır. Bu askeri hareketin memleketin müdafaa sistemini gevşetmemesi ve bilhassa Şark ve Cenupta tatbik edilen programı tehir etmemesi ve devlet hazinesine ağır bir yük tahmil etmemesiyle telif edilmek şarttır.
>
> Bu askeri hareketin devlet müdafaasını ihmal ve Şark, Cenup programını tavik etmeyecek surette tatbikinin mümkün olduğu askeri mütalaa ve müzakerelerle anlaşılmıştır; veçhi tatbik bittabi tasvibi devletlerine arz olunacaktır.
>
> 4- Bu harekete 1932 senesinin ilk müsait mevsiminde başlanmasında muvaffakiyet daha esaslı ve daha kolay olacağından ıslah keyfiyeti tasvibi devletlerine iktiran ettiği anda askeri ve idari istihzarat tedbirlerine başlanır.
>
> 5- Nakil, iskân ve diğer idari programda tasvibi devletlerine arz olunacaktır.
>
> 6- Kışın yaklaşmış olmasına, taarruz ve tecavüzlerin duracağı muhakkak olmasına rağmen Dersimlilerin taarruzuna uğrayan hariç muhitteki Türkleri önümüzdeki ilk baharla yazın ilk aylarının tecavüzlerine karşı mahfuz bulundurmak zaruridir. Bunun için en müessir tedbir ve çare oralardaki sabit ve seyyar jandarma kuvvetlerinin diğer yerlerden tasarruf edilerek takviyesi ve Türk köylerinden bir kısmının silahlandırılması, Sansa Boğazı, Kemah Boğazı, Kemaliye ve Çemişgezek'te eskiden olduğu gibi icap eden askeri kuvvetlerin ikamesidir. Asker ikamesi keyfiyeti askeri harekat planına tevfik edilmek mümkündür. Bu ve bunlara ait tatbik ve teferruat maruzatı da ayrıca takdim olunacaktır[795].

Şükrü Kaya'nın Başvekâlete arz ettiği bu raporda, Dersim sorununun çözümü için öncelikle aşiretlerin tedibi meyanında silah toplama işine ağırlık verilmesi istenmektedir. Raporda, Dersim'in sükunu için aşiret reislerinin bölgeden koparılması ve uzaklaştırılması temel koşullardan sayılmaktadır. Dersim'in tedibi için 1932'de bir askeri harekat düşünülmektedir. Öteden beri köylünün topraklandırılması işine ağrılık veren ve bu konuda 1937'de bir kanun teklifinin hazırlanmasına da ortam hazırlayan Şükrü Kaya, bu yolla köylünün ağaların ve reislerin tasallutundan kurtarılmasını hedeflemektedir. Hükûmetin Dersim'e yönelik olarak 1937 ve 1938 yıllarında tedip ve

[794] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 193.
[795] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 194-195.

tenkil harekatı düzenlediği düşünülürse, Şükrü Kaya'nın bu planının hükûmetin kararlı politikalarının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülebilir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya göre Dersim'in ıslahı şu esaslara dayanmalıdır:

> 1- Islahattan maksat Dersim'de hükûmet nüfuzunu normal vilayetler derecesinde tesis etmek ve bu mıntıka halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevk etmek ve hükûmet tekaliflerini ifaya kabiliyetli bir hale getirmektir.
>
> 2- Dersim'de silah toplamadan ve rüesayı oradan uzaklaştırmadan ıslahata çalışmak ve muvaffak olmak mümkün değildir.
>
> 3- Dersim'de silah toplamak ve rüesanın teb'idi buraya karşı askeri bir hareketi icap ettirir.
>
> 4- Dersim'de şimdiye kadar yapılan askeri hareketlerin silah toplama, rüesayı toplamak gibi hedefleri olmadığı cihetle tesirleri kısa bir zamanda nihayet bulmuştur. Rüesa ve silah toplamak işi evvelki harekata nispetle daha çok kuvvet tahsisini ve daha esaslı hazırlığı icap ettirir.
>
> 5- Harekatı ciddi bir idari ıslahat takip etmezse şimdiye kadar olduğu gibi bir netice alınmasına imkan yoktur. Silah yeniden tedarik edilir ve yeni reisler türer.
>
> 6- Tedibi müteakip senelerde para vaziyeti idari ıslahatın tatbikine mani olacaksa silah toplamak hareketine başlamamak daha muvafık olur.
>
> İdari ıslahat şunları ihtiva etmelidir:
>
> 1- Halkı toprağa bağlamak (Kısmen Dersim civarındaki ovalara indirmek)
>
> 2- İdari teşkilatı yeniden tanzim etmek
>
> 3- Müstekim, mefkureli ve en iyi memurları Dersim'e tayin etmek
>
> 4- Adliye makinesini mutlaka surette adilane ve seri bir surette işletmek (Halk hükûmet teşkilatının tahakküm vasıtasından ibaret olmadığını ve iyilik isteyen bir teşkilat olduğunu gözü ile görmelidir.)
>
> 5- Yollar yapmak
>
> 6- Mektepler açmak ve Türklük propagandası yapmak[796].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'in raporu ve mütalaası kendisinden önce ve sonra bölgenin ıslahına yönelik tespitlerle ve tahlillerle paralellik arz etmektedir. Şükrü Kaya evvela Dersim'in ıslahı, medenileştirilmesi projesinden devlet ve hükûmet otoritesinin bölgede hâkim hale getirilmesini kastetmekte ve bu meyandaki reformları öncelikli olarak bir dizi askeri tedbirler zincirine dayandırmaktadır. Islahat planına göre, Dersim'de hükûmet nüfuzunu sağlamak için halkın ticaret, sanat, zanaat ve ziraat usullerine intibak ettirilmesi, aşiret reislerinin Dersim'den sürülmesi, aşiretlerin elindeki silahların toplanması, askeri harekat sonrasında mutlaka idari ıslahatın yapılması, halka toprak dağıtılması ve halkın toprağa bağlanması, bölgede idari teşkilatın yeniden düzenlenmesi, bölgede hükûmetin sadece güçle değil adalet mekanizması ve adliye teşkilatıyla da kendisini hissettirmesi, bölgeye yeni yolların yapılması, bölgede yeni

[796] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 195.

mekteplerin kurulmasıyla halkın Türkleştirilmesi ve halk arasında Türklük bilincinin kazandırılması hedeflenmektedir. Şükrü Kaya Cumhuriyet hükûmetinin 1937 ve 1938 senelerindeki Dersim tedip ve tenkil harekatının planlanmasında ve bu tedip hareketinin alt yapısını oluşturan İskân ve Tunceli Kanunları'nın hazırlanmasında kilit bir rol oynamış devlet adamı olarak ön plana çıkmaktadır. Tunceli tedip ve tenkil harekatı çerçevesinde, bölgedeki aşiretlere mensup bir kısım halkın garp illerine sevki ve iskanı işlerinde de bizzat Şükrü Kaya'nın planının uygulandığı anlaşılmaktadır.

Şükrü Kaya Dersim'in ıslah safhalarını da şu şekilde özetlemektedir:

> Birinci sene, 1- Silah toplamak, 2-Rüesanın teb'idi (uzaklaştırılması), 3-Mücrim ve mahkumların yakalanması, 4-Mükellefiyetini ifa etmeyenlere bunun ifa ettirilmesi, 5-Şimali Dersim halkının Garba nakil edilmesi, 6-Dağınık iskanın men edilmesi, 7-İdare, adliye ve inzibat memurlarının işe yaramayanlarının değiştirilmesi; ikinci sene, 1-Harekatın icrasından sonra Dersim'de idari ıslahat meyanında güvenliğin sağlanması, 2-Tekrar bir silah yoklamasının yapılması, 3-Dersim'deki idari ve adli memurların murakabesi için Hozat'ta bir vali muavininin bulundurulması, 4-Dersimlileri mahallen veya naklen topraklandırmak, 5-Dersim'de yollar yapmak, 6-Mektep açmak, 7-Kazalarda sıhhi teşkilat kurmak, 8-Ticari münasebeti kolaylaştırmak; üçüncü ve müteakip seneler, 1-Yol inşaatına fasıla vermeksizin devam edilmesi, 2-Dersimlilerin eski hayatlarına dönmemeleri için ticaret, ziraat ve maarif yollarıyla medenileşmelerinin idame ettirilmesi[797].

Şükrü Kaya raporunu Dersim'de yapılmasını düşündüğü askeri harekatın idari, mali ve askeri programını belirterek ve yapılacak hazırlıkları ayrıntılarıyla ifade ederek sonlandırmaktadır[798].

2.8.4.4 1937 ve 1938 Olayları

Cumhuriyet hükûmeti öncülüğünde Dersim'de devlet otoritesini sağlamlaştırmak, meydana gelen şekavet olaylarına son vermek, Dersim bölgesinde Türklük ve Cumhuriyetçilik mefkurelerini güçlendirmek ve Dersimlileri Cumhuriyet idaresinin olanaklarından yararlandırarak medeniyete açmak gibi gerekçelerle ve gayelerle önce İskân Kanunu, sonra da Tunceli Kanunu hayata geçirilmiş ve daha önce hazırlanan raporlar çerçevesinde de Dersim'de uygulanmak üzere bir ıslahat programı hazırlanmıştır. Bu ıslahat programının hazırlanması ve Dersim'de tavizsiz bir şekilde uygulanmaya konulması, bölgedeki nüfuz sahibi reislerin, ağaların, şeyhlerin ve seyitlerin devlete karşı başkaldırmalarına neden olmuştur.

---

[797] Raporda yer alan Dersim'in ıslahında alınacak tedbirlerin ayrıntıları için bkz. Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 196-202.

[798] Şükrü Kaya'nın yapılmasını düşündüğü ve tasarladığı askeri harekatın hazırlık programı için bkz. Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 202-203.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM'de Suriye sınırından Türkiye'ye giren ve bu hususta cereyan eden şekavet olaylarının değerlendirmesini yapmıştır. Dâhiliye Vekili 1936 yılının ikinci yarısında Suriye'den Türkiye'ye giren çetelerin soygunculuk ve eşkıyalık faaliyetlerine değinerek, 1937 senesinde bu olayların artarak devam ettiğini belirtmiştir. Şükrü Kaya bu hadiselerden en belirgini olan ve Cumhuriyet devrindeki (Atatürk dönemi) en büyük soygun ve şekavet olayı olarak belirttiği 15 Mart 1937 tarihinde Mardin-Diyarbakır arasında meydana gelen soygun vakasına vurgu yapmış ve Dersim'de hükûmetin uyguladığı ıslahat çerçevesinde de şu beyanatta bulunmuştur:

> Aynı tarihlerde Dersim'de takip ettiğimiz ıslahat programına karşı bazı eski ağaların hariçten gelen müşevviklerin tesiriyle hükûmet tedbirlerine mukavemet etmek istediklerini öğrendik. İdare mekânizmasının ihlal edilmek istenilen vaziyeti süratle iade ve takviye edilerek Tunceli'de takip etmek istediğimiz ıslahat programını doğru yoldan şaşan aşiretlere asla cesaret vermeyecek bir surette tahakkuk ettirmek kararını teyit ettik. Tunceli'de birkaç senede yapacağımız ıslahatı tacil ederek vücuda getirmeye buradaki programımız TBMM'nin malumudur. Yol, mektep yaparak ihmal edilmiş bu mıntıkayı medeniyet bakımından yükseltmek ve bunun kuvve-i teyidesi olarak jandarma ve idare teşkilatını şimdiye kadar girmediği yerlere sokarak devlet otoritesini yerleştirmek ve vatanın her tarafında cari olan medeni ve kanuni hayatı tesis etmek, umumi hatlarını çizdiğim bu programın Tunceli'de derhal tatbiki için Dördüncü Umumi Müfettişliği tekrar yeni kuvvetlerle teçhiz ettik. Program tereddütsüz ve teahhursüz tatbik olunacaktır. Orada da cumhuriyetin kanunları behemahal tatbik olunacak ve ora halkının her ferdi de bütün Türk vatandaşları gibi cumhuriyetin irfanından, umranından, medeniyetin icaplarından behemahal müstefid olacaklardır[799].

Dersim'de hükûmetin uygulayacağı programdan bahseden Şükrü Kaya, hükûmetin Dersim'de yol yapmak ve mektep açmak suretiyle bölgenin umranını ve irfanını güçlendirmeyi hedeflediğini belirtmektedir. Dâhiliye Vekili Dersim'de Türk Hükûmeti'nin nüfuzunun jandarma güçlerinin artırılmasıyla sağlanacağını ileri sürmekte ve bölgede devlet otoritesinin sağlanması için de Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulduğunu belirtmektedir. Şükrü Kaya bölgedeki reislerin ve şeyhlerin nüfuzlarına mutlaka son verileceğini ve Dersim'de uygulanan programdan asla taviz verilmeyeceğini de vurgulamaktadır.

2.8.4.4.1 Dersim İsyanının Nedenleri

Dersim'de tarih boyunca meydana gelen isyanların ve huzursuzlukların temelinde, Dersim'deki aşiret yapısı ve sosyal karakterin yattığını tespit etmek gerekir. Osmanlı yönetiminden Cumhuriyete devreden Dersim'deki feodal tarz örgütlenme, Cumhuriyetin ilk yıllarında da aynen korunmuş, ağalar ve reisler ellerindeki toprağın tapusunu da ele geçirmişlerdi. Bu gelişmeyle birlikte aşiret reislerinin halk üzerindeki

[799] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 18.

gücü arttığı gibi bu durum hükûmetin otoritesini de derinden sarsmıştır[800]. Hükûmet erkanı ve devlet ileri gelenleri Doğuda Cumhuriyet idaresine karşı meydana gelen Şeyh Sait (1925) ve Ağrı İsyanları (1930) sonrasında Dersim'de bir reform tasarlarken olayların bu temel amilini kökünden kazıyıp atmak için öncelikle İskân Kanununu çıkarmış ve bu kanunun 2. maddesiyle 'Aşirete hükmi şahsiyet tanınmaz' denilerek aşiret sistemine toptan savaş açılmıştır. Bu kanunun uygulanmasıyla Doğu Anadolu'daki aşiret reislerinin mallarına el konulmuş, reislerin yerlerinden alınarak başka yerlere nakledilmesine ve iskana tabi tutulmasına karar verilmiştir. 1935'te İskân Kanunu'ndan sonra çıkarılan Tunceli Vilayeti Kanunu'yla da Dersim ismi Tunceli'ye dönüştürülmüş ve Dersim'deki müzmin sorunları sonlandırılacak idari ve askeri önlemler alınmıştır. Dersim'de her türlü idari, askeri, mali vb. ayrıcalıkları zedelenen ağalar, hükûmetin başlattığı reforma ve idari tedbirlere boyun eğmemiş ve kısa sürede aralarında bir birlik ruhu ortaya koymuşlardır.

"Bir tarafta Dersim'deki aşiret yapısı ve aşiret ileri gelenlerinin ahali üzerindeki tahakkümü, bir tarafta da devlet nüfuzunun Dersim'e girme teşebbüsü, devletle feodal unsurları karşı karşıya getirmiştir[801]." Dersim isyanlarının başlamasında etkili olan en önemli gelişme de devletin tapu kadastro idareleri aracılığıyla feodal reislerin elinde olan arazilerin ve mülklerin tespitini yaptırmaya başlaması, bunların envanterini çıkartmaya çalışması olmuştur. Aşiret reisleri bu durumdan hemen kuşkulanarak devlete karşı isyan bayrağını açmaya başlamışlardır. Hükûmet politikalarına karşı Dersim'in önde gelen aşiretlerinden Yukarı Abbasuşağı Reisi Seyit Rıza liderliğinde Kürpik'te, Haydaran ve Demenan aşiretleri reisleri bir toplantı yaparak isyana karar vermişlerdir[802].

Dersim isyanlarının bir başka nedeni de din ve mezhep faktörüdür. Dersim aşiretlerinin önemli bir kısmı alevi inanç geleneğine bağlı bir hayat tarzı sürdürmüşlerdir. Dersim'deki Alevilik, Bektaşilik, Zerdüştlük, Şiilik ve Kızılbaşlık[803] kültür köklerinden ve geleneklerinden beslenerek ortaya çıkmış ve kendine özgü dinsel bir mezhep kategorisi ortaya çıkarmıştır. 1870'li yıllarda Dersim'de baş gösteren birçok hadisenin

[800] Mazıcı, Celal Bayar ve Başbakanlık, s. 74. Ayrıca bkz. Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 71 ve 73. Aynı muhtevada ayrıca bkz. Necmi **Günel**, *Dersim İsyanı*, Paraf Yayınları, 1. Basım, İstanbul Aralık 2010, s. 90-95.
[801] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 75.
[802] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 76.
[803] Günel s. 95.

temelinde, devletin Sünni kimliğine karşı alevi bir başkaldırının olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet idaresine ve rejimine yönelik olarak 13 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da ortaya çıkan Şeyh Sait isyanında, Dersimli aşiretlerin Şeyh Sait'e katılmamalarında da alevi-sünni ayrılığının izlerine rastlamak mümkündür[804]. Dersimdeki alevi aşiret reislerinin çoğu seyit ya da şeyh vasfına sahip, dini bir simgeyi temsil eden hem dünya hem de din işlerinde nüfuza malik kişiler olarak tebarüz etmişlerdir. İsmet İnönü hatıratında Dersimlilerin çoğunlukla bu dini otoritelerin kışkırtmalarıyla ayaklandıklarını belirtmiştir. Diyarbakır Valisi Cemal Bey de Dersim hakkında hazırladığı raporunda bölge halkının isyanlarında genelde alevi inanca dayalı bir bölgesel dayanışma içerisinde olduğundan söz etmiş ve cumhuriyetin mefkureci muallimlerinin ve memurlarının bu halkı cumhuriyet idaresi namına kazanabileceklerini belirtmiştir[805].

TBMM Hükûmeti'ne ve Cumhuriyet yönetimine karşı çıkarılan Koçgiri, Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanlarının ortak özellikleri arasında Doğu Anadolu'da Kürtlerin yaşadığı coğrafyada ve Kürtçü bir kimlikle[806] çıkarılmış olmaları yer almaktadır. Osmanlı Devleti zamanında özellikle 1870'li yıllardan sonra İngiltere ve Rusya, daha sonra da Fransa gibi devletler Doğu Anadolu'daki önce Ermeni azınlıklarla sonra da Kürt topluluklarıyla ilgili olarak raporlar hazırlamak suretiyle ilgilenmeye başlamışlardır. Tez içerisinde daha önce de belirtildiği gibi Milli Mücadele yıllarında Seyit Abdulkadir liderliğinde kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürt devleti kurmayı hedeflemiş ve bu minvalde İngiltere'den de siyasi ve

---

[804] Günel, s. 97. Bilindiği üzere Şeyh Sait isyanı 'Azadi' isimli bir Kürtçü grubun gayretleriyle örgütlenmiştir. Bu örgüte göre isyan Kürt milli hareketini temsil etmektedir. Ancak Dersim bölgesi bu isyana iştirak etmemiştir. Bunun da temel sebebi Dersim'in Alevi bir kimliğe sahip olmasıdır. Bkz. Yavuz **Özdemir**, "Şeyh Sait İsyanı", *Yeni Türkiye*, S. 44, Yıl: 8, Mart-Nisan 2002, s. 494. Ergün Aybars Şeyh Sait isyanını halifeci-Kürtçü ve İngiliz desteğiyle çıkarılan bir ayaklanma olarak yorumlamaktadır. Bu konuda bkz. Ergün **Aybars**, "Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 50, Ekim 1987, s. 136-148. Aybars'ın Şeyh Sait ayaklanmasıyla ilgili olarak aynı muhtevadaki çıkarımları için bkz. Ergün Aybars, Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 20-79. Şeyh Sait isyanını tıpkı Aybars gibi açıklayan bir başka çalışma için bkz. Cengiz **Kürşat**, "Cumhuriyetimizin Korunması ve Doğu İsyanları", *BTTD*, S. 48, Şubat 1998, s. 24-25.

[805] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığının Raporu, s. 170.

[806] Bir İngiliz belgesinde 'Kürt milliyetçiliğinin İngiliz politikasının çocuğu olduğu' yolundaki ifade bu yargıyı hiçbir şüpheye yer vermeyecek bir biçimde doğrulamaktadır. İngiltere Doğu Anadolu'daki gelişmeleri titiz bir şekilde takip etmiş ve Ortadoğu'daki emperyalist politikalarını gerçekleştirmek için Doğu Anadolu'da Kürt kartını kullanmaya gayret etmiştir. Bu bilgi için bkz. Aşgın, s. 461. Batılı devletlerin etnisite, dil ve kültür unsurlarını ayrıştırarak Türkiye üzerinde uygulamaya çalıştıkları bölücülük faaliyetleri için bkz. Mustafa **Öztürk**, "Doğu Anadolu Meselesinin Tarihi Boyutları Üzerine Bazı Görüşler", *Türk Yurdu*, S. 55, C. 12, Mart 1992, s. 9-11.

ekonomik yardım almıştır. Dersim önde gelenlerinden Alişir Bey, Koçgiri isyanının örgütçü önderlerinden birisi olarak, Kürdistan Teali Cemiyeti aracılığıyla önce İngilizlerle, şahsi ticari ilişkileri yoluyla da Ruslarla sürekli iletişim halinde olmuştur[807].

Dersimli birçok aşiretin katılımıyla düzenlenen bir toplantıda reislerin, TBMM Hükûmeti'nden Doğu Anadolu'da özerk bir Kürdistan istemeleri, Dersim isyanlarının Kürtçü bir damara sahip oluşunun bir başka delili olarak düşünülmelidir[808].

Seyit Rıza'nın ideologu olarak kabul edilen M. Nuri Dersimi, Dersim isyanını Kürtçü bir isyan olarak nitelemektedir[809]. 1937 isyanını takip eden günlerde Seyit Rıza'nın İngiliz Dışişleri Bakanı'na hitaben yazdığı mektup da ayaklanmaların Kürtçü kimliğini ve karakterini açıkça ortaya koymaktadır. Mektup aynen şu şekilde kaleme alınmıştır:

> İngiltere Dışişleri Bakanlığına
>
> Sayın Bakan
>
> Yıllardan beri, Türk Hükûmeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan'ın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir. Son olarak da Türk Hükûmeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye çalışmıştır. Bu olay karşısında Kürtler, göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için, 1930'da Ararat Tepesi'nde, Zilan ve Beyazıt Ovası'nda olduğu gibi, silahlara sarıldılar. Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürüyor. Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının ve yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık. Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor..
>
> Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor. Aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor. Üç milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor ve bu hükûmetimizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor.
>
> Sayın Bakan en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.
>
> Dersim-Kürdistan
> 30 Temmuz 1937
> Dersim Generali
> Seyit Rıza[810]

---

[807] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 85-86 ve Kürtçülük faktörünün Dersim hadiselerindeki yeri için bkz. Suat **Akgül**, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2004, s. 62-63.

[808] Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 128-129.

[809] M. Nuri Dersimi'nin Seyit Rıza ile birlikte aşiretleri birleştirme çabası ve Ankara Hükûmeti'ne karşı Dersim'in ve Kürt özerk yapısının sağlanması yönündeki çabaları bkz. Dersimi, Hatıratım, s. 113-119.

[810] Dersimi, Hatıratım, s. 259. Bu mektup Nokta Dergisi'nin 28 Haziran 1987 tarihli, '50. Yılında Dersim İsyanı' konulu özel sayısında yayımlanmıştır.

İngilizlerin 1937 Dersim olaylarıyla doğrudan ilgilendiklerine ve bölgede kışkırtıcılık yaptıklarına dair açık ve net belgeler mevcut olmasa da, Suat Akgül ve Necmi Günel gibi bazı araştırmacılar çeşitli akıl yürütmelerle Dersim'de gelişen olayların İngiltere'nin etkisiyle ortaya çıkarıldığını açıklamaya çalışmışlardır.

Bu araştırmacılar bu yöndeki savlarını genelde Milli Mücadele sürecinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında İngiltere'nin Musul sorunu çerçevesindeki Kürtçülük politikalarına dayandırmaktadırlar. Celal Bayar ise Dersim olaylarından elli yıl sonra bir gazeteciye verdiği röportajda, Dersim olaylarında iddia edildiği gibi Fransa'nın değil, Sevr'i uygulamak isteyen İngiltere'nin etkisinin olduğunu belirtmektedir[811].

Diğer yandan M. Nuri Dersimi'nin Halep'e sığınmasından sonra oradan Dersim olaylarını yönlendirmesi, Seyit Rıza ile dış dünya bağını kurması ve bazı ajanların Fransızlardan bizzat destek görmesi, bölgedeki kalkışmada Fransız etkisini gösteren birkaç küçük kanıt olarak düşünülebilir[812].

2.8.4.4.2 1937 Dersim İsyanı ve Tedibi

Hükûmetin Tunceli'de, İskân ve Tunceli Kanunları'nı uygulamak suretiyle başlattığı Tunceli ıslahatı projesi 1937'de Bakanlar Kurulunda kabul edilen bir ıslahat programıyla olgunlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu programa göre, Dersim'e yol, köprü, mektep ve kışla yapılması, Dersim'de askerlik ve vergi işlerinin düzene sokulması, ağalık, derebeylik ve şeyhliğe son verilmesi, halka toprak dağıtılarak ziraat aletleri ve tohumluk verilmesi, şekavete karışan reislerin ve tabilerinin garba sürülmesi, Dersim'in tamamen boşaltıması ve Bakanlar Kurulunun izni olmadan kimsenin buraya yerleştirilmemesi, memleketin başka yerlerine iskân edilmek üzere Dersim'den nakledilen soyu öz be öz Türk olan Horasanlı Dersimlilerin Türk nüfus içerisine serpiştirilmesi suretiyle asıl özlerine döndürülmesi kararlaştırılmıştır[813].

Hükûmet Tunceli Kanunu'ndan sonra Dersim'e tamamen hâkim olabilmek için 4. Umumi Müfettişlikçe Kahmut, Sin, Karaoğlan, Amutka, Danzik ve Haydaran gibi bucaklara karakol tesis etmeye başlamıştır. Bu gelişme, uzun yıllar hükûmet otoritesi ve hâkimiyeti görmemiş aşiret reislerini telaşlandırmıştır[814]. Bu arada Koçgiri isyanının fikir ve eylem öncülerinden Alişir'in, Suriye'den geçen Ermenilerle birlikte çalışmaları

[811] Mazıcı, Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi, s. 86.
[812] Akgül, Yakın Tarihimizde, s. 103-104.
[813] Tan, 18 Haziran 1937, s. 1.
[814] İdare, S. 127, 29 Birinciteşrin 1938, s. 23.

ve sergiledikleri propagandaları da aşiretlerin olaylar karşısındaki heyecanını bir kat daha artırmıştır. Yukarı Abbasuşağı Reisi Seyit Rıza, Haydaran, Demenan, Yusufhan, Kureyşan aşiretlerine adamlar göndermek suretiyle, bunların hükûmet aleyhine ittifak kurmalarını sağlamak için gayret etmiştir[815].

Dersim'de psikolojik bir savaş yürütülmüş ve Seyit Rıza önderliğindeki aşiretler halk arasında hükûmete yönelik tepkiyi yükseltmek için şu propagandayı yürütmüşlerdir:

> 1- Aşiret kadınlarının namusu tehlikededir. Bunlar gündüzleri kocalarının ve geceleri karakol efradının malı olacaktır.
>
> 2- Hükûmetin yaptığı karakollar, yakında bu mıntıkadan sürülecek olan aşiretlere posta mevkii olacaktır.
>
> 3- Köylerdeki bütün halk bir yere toplanacak, bir sıraya yapılacak evlerin içerisine tıkılacak, bu evlerin yalnız iki kapısı olacak, bu kapıların önünde birer polis bekleyecektir.
>
> 4- Ekmek ve odun yalnız vesika ile verilecektir.
>
> 5- Keçilere verilen meşe yaprağı bile vesikaya bağlanacaktır.
>
> 6- Halkın bütün kazandığı elinden alınacaktır[816].

Bu gelişmeler üzerine ilk olay, Pah Bucağı ile Kahmut Bucağı'nı birbirine bağlayan Harçik (Darboğaz) Deresi üzerindeki tahta köprünün, 20-21 Mart 1937 gecesi Demenan ve Haydaranlılar tarafından yıkılması ve köprüyle Kahmut arasındaki telefon hattının tahrip edilmesiyle başlamıştır. Bu olay üzerine 4. Umumi Müfettişlik çeşitli tedbirler alma yoluna gitmiş ve Dersim'de yapılması planlanan askeri harekat için civar illerden takviye kuvvetler istemeye başlamıştır. Genel Kurmay Başkanlığı da Umumi Müfettişlikçe yapılacak askeri harekata destek olarak 2. Teyyare Alayı'ndan getirilecek 7 uçaklı bir bölüğün katılmasına lüzum görmüş ve bu bölüğün derhal hazırlanarak Elazığ'a gönderilmesi emrini vermiştir. Nihayet birçok ek tedbirle birlikte hükûmet, Tunceli harekatı için 500 jandarma ve bir uçak bölüğünü bu iş için ayırmış ve 17. Tümeni de kuvvetlendirmiştir[817]. Olaylar durulmuyor ve 26-27 Mart 1937 gecesi, Sin Karakolu ile bucağı arasındaki telefon irtibatının kesilmesi ve aynı gece saat 21.00 sularında bucak merkezine bir eşkıya baskınının yapılması ve nihayet 26 Nisan 1937 günü Sin Bucağı'nın Hozat'la irtibatının dağ yoluyla yapılmasını sağlamak amacıyla açılan 36 sabit jandarmadan oluşan Askisor Karakolu, 100 kadar eşkıya tarafından kuşatılmış ve eşkıyanın Sin ve Kahmut bölgesine baskın düzenleyeceği de haber

---

[815] Hallı, s. 377. Tunceli'de ayaklanma Akşam gazetesinin haberine göre, Koçgiri isyanının fikri öncülerinden ve ele başlarından Alişir'in kışkırtmasıyla çıkmış ve isyanın lideri de Yukarı Abbasuşağı lideri Seyit Rıza olmuştur. Bu bilgi için bkz. Akşam, 30 Teşrinievvel 1937, s. 1 ve 7.

[816] Akgül, Yakın Tarihimizde Dersim, s. 124. Aynı muhtevada 4. Umumi Müfettişliğin şu mütalaası için bkz. Hallı, s. 380.

[817] Hallı, 380.

alınmıştır. Bu çatışma 4. Umumi Müfettişliğin hazırlandığı 1937 Tunceli Tenkil ve Tedip Harekatı'nı başlatmıştır[818]. 4. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan, Dersimlilerin Kalmut ve Sin olaylarını genelleştirmeye çalıştıklarını, Mazgirt ve Pertek Köprülerinin yıkılmasının ve küçük karakolların düşürülmesini haber aldıklarını, Dâhiliye Vekâleti'n bildirmektedir. Korgeneral bu şifresinde hükûmetten ve genel kurmaydan şu isteklerde bulunmaktadır:

> Bu düşüncelerin tahakkukunu önlemek için dün akşam ileri sürülmesi ricasında bulunduğum 17. Tümenden bir piyade taburu ile bir dağ bataryasının pek çabuk Mazgirt'e ve diğer bir taburun Pertek'e nakillerine yüksek izinlerini ve bu tümen alaylarının ilk olarak harekete süratle izharına ve Dersim için vaktiyle düşünülmüş ve hazırlanmış tertiplerin alınmasına şimdiden başlanmasının da muvafık olacağını arz ederim[819].

4. Umumi Müfettişlikten Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya gelen şifre telgrafta, Dersim'li şakilerden 100 kişilik bir grubun eski Sor Karakolu'nu ihata ettikleri ve yapılan çarpışmalardaki zayiatı ve durumu belirten detaylı bilgiler yer almıştır[820].

30 Nisan'da başlayan 1937 Dersim Harekatı[821], 26 Haziran günü şiddetli bir safhasını yaşamaktaydı. 26 Haziran günü 17. Tümene bağlı birlikler bölgede büyük bir arazi arama ve tarama faaliyeti başlatmış, bu çerçevede bir çok asi köyü yakılmış, eşkıyaya ağır zayiatlar verdirilmiştir. Çok sayıda büyük baş hayvan, koyun ve keçi toplanarak kaymakamlıklara teslim edilmiştir. Tunceli harekatının esas hedefi hükûmet otoritesini tanımayan ve şekaveti tetikleyen altı aşiret reisinin etkisiz hale getirilmesidir. Bunlardan dördü Ağustos ayına kadar etkisiz hale getirilmiş ve Seyit Rıza ile Bahtiyar Aşireti Reisi Şahin'in yakalanması için çalışmalara hız verilmiştir[822]. 29 Haziran tarihli matbuatta Seyit Rıza'nın hava saldırısı sonrasında ağır yaralandığı, Munzur'un kuzeyine kaçırıldığı belirtilmiş ve Dersim liderinin yakalanmasının an meselesi olduğu ifade

---

[818] Hallı, 381-382.

[819] *BCA*, 030.10/111.744.2 (28 .4. 1937). Bu belgede ayrıca Sin Karakoluna kimlerin saldırdığıyla ilgili malumat ile Seyit Rıza'nın bölgedeki silahlı grupları nasıl yönettiği detaylıca açıklanmaktadır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da bu şifre telgraftaki bilgileri ve istekleri Başvekâlete arz etmektedir. Bkz. Ek- 36.

[820] Bu bilgilere göre, 26. 4. 1937 günü, Demenanlıların Kahmut civarındaki seyyar jandarma taburuna baskın yapmaya karar verdikleri, biri Uzuntarla civarında, diğeri Hözmerikliler civarında iki grup halinde toplanmakta oldukları haber alınması ve görülmesi üzerine bunların bombardıman edilmesi için üç tayyare uçurulmuştur. Arazi koşullarından dolayı tayyareler Dereova karakolunun iki üç km. açığındaki mıntıkayı bombalamışlar ve merkeze dönmüşlerdir. Kureyşan aşireti reisi Haso Seydi'nin Türüşmak Nahiye merkezinde iken Sin'e taarruz edeceğini bildiren Seyit Rıza'dan gelen bir elçi ile görüştükten sonra harekete geçmek üzere Kalbosan'a gittiği haber alınmıştır. Bu belgede günü birlik olaylar ve gelişmeler not edilmekte ve eşkıyanın vaziyeti, yoğunluğu ve saldırıları aktarılmaktadır. Bkz. *BCA*, 030.10/111.744.3, (29. 4. 1937), s. 1-8.

[821] İdare, S. 127, 29 Birinciteşrin 1938, s. 23. 1937 Tunceli Tedip ve Tenkil Harekatı için çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararı için bkz. Hallı, s. 491.

[822] Hallı, s. 401.

edilmiştir[823]. Bu meyanda verilen mücadele sonunda, Seyit Rıza iki arkadaşıyla beraber 10 Eylül günü silahsız olarak Erzincan jandarmasına teslim olmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Seyit Rıza'nın teslim oluşuyla ilgili olarak 4. Genel Müfettişliğe hitaben bir tebrik mesajı yayınlamış ve şöyle demiştir:

> Seyit Rıza'nın Hüseyin ve Battal oğlu Rıza adındaki iki avanesi ile kayıtsız şartsız olarak 22.00'de Erzincan Jandarma Komutanlığı'na teslim oluşu şimdi alınan bir telden öğrenilmiştir. Tunceli harekatında ileri bir merhale teşkil eden bu teslimiyet sizin yüksek idare, irade ve tedbirlerinizin, kıymetli, cesur ve feragatli asker ve sivil arkadaşlarınızın emriniz altında Türk ideali için feragatli ve disiplinli çalışmalarının eseri olduğunu tarihimiz kaydedecektir. Başarınızı kutlar, hepinizi sevgi ile selamlarım[824].

Tunceli harekatında hükûmetin hedefindeki Bahtiyar aşireti reisi Şahin Ağa da çatışmalarda öldürülmüş ve böylece sorun olan altı aşiret reisi de 1937 Harekatında ölü ya da diri olarak hükûmet kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir[825].

Tunceli harekatı sırasında, İngiliz konsoloslarının da gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. 1937 tedip harekatı devam ederken 11 Mayıs 1937'de Trabzon Konsolosluğu'ndan Ankara'ya gönderilen ve daha sonra Mr. Loraine'den de Mr. Eden'e bildirilen bilgi notunda, Dersim'de meydana gelen Kürt ayaklanmasında yaklaşık olarak on memurun ve elli askerin öldürüldüğü belirtilmektedir. Yine aynı bilgide 4. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'ın yönetimindeki birliklerin Tunceli harekatını yürüttüğü vurgulanmaktadır. Alpdoğan'ın Erzincan'daki birlikleri, Erzurum'daki 9. Ordu ve jandarma birliklerini yönettiği anlatılmaktadır. Ayrıca Dersim'in yönetim merkezi olan Elaziz bölgesine karşı, yirmi ayrı bombardıman uçağının gönderildiği de ifade edilmektedir[826]. 16 Haziran itibariyle James Morgan tarafından İngiltere'ye gönderilen telgrafta da Türk kuvvetlerinin Dersim'de özel kritik yerleri tuttuğu, köprülerin bir kısmının kontrol altına alındığı yazılmaktadır. Aynı bilgide Türk kuvvetlerinin yaptığı operasyonda ölü ve yaralı toplam 5.000 kişinin ele geçirildiği ve isyancıların etrafının sarıldığı belirtilmektedir[827].

Tunceli harekatında hükûmetin amacını Yunus Nadi Bey, "Şekavetle meluf halkını medeni bir hayata ve refaha kavuşturmak için, Cumhuriyet Hükûmetinin evvela o

---

[823] Akşam, 29 Haziran 1937, s. 1.
[824] Hallı, s. 407. Seyit Rıza'nın kendisinin teslim olmadığı ve Erzincan Köprüsü'nde askerlerce yakalandığı şeklindeki haber için bkz. Akşam, 30 Teşrinievvel 1937, s. 7.
[825] İdare, S. 127, 29 Birinciteşrin 1938, s. 23-24.
[826] Bilal **Şimşir**, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)*, Ankara 1975, s. 301.
[827] Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt, s. 307.

kıtanın adını Tunceli'ye değiştirmekle işe başladığını[828]" belirtmekte ve hükûmetin Tunceli'de esaslı ve köklü bir tedip ve medenileştirme projesine giriştiğini ve bu meyandaki gayesini gerçekleştirmek için de 4. Umumi Müfettişliğin ihdas edildiğini vurgulamaktadır. Yunus Nadi Bey'e göre, imparatorluk döneminde sürekli isyan halinde olan Tunceli'de bu sefer başlatılan tedip ve tenkil harekatıyla, hastalığın kökünden tedavi edilmesi için kararlı olunduğunu ve bu hedefi gerçekleştirmek için hükûmetin hiçbir askeri güçten ve şiddetten kaçınmayacağını ileri sürmektedir. Yunus Nadi Bey yazısına şu çıkarımlarla devam etmektedir:

> Cumhuriyet rejiminin yarattığı yekpare Türk vatanında eski adıyla Dersim olan bu Tunceli küçük bir leke idi. Orasının adı gibi adet ve ananeleri de tarihe gömülerek o yalçın dağlardan halkı elinin emeği ile yaşayan gül gibi bir vatan parçası çıkarılacak ve böylelikle Türk ülkesi baştan başa yekpare medeni bir kül haline getirilmiş bulunacaktır. Bu izahlardan bedaheten anlaşılır ki planın ciddiyeti ve sağlamlığı neticenin muvaffakiyetini kafildir[829].

Yunus Nadi Bey gibi Haydar Rüştü Bey de hükûmetin Tunceli'de başlattığı ıslahat programını köklü bir hamle olarak yorumlamakta ve hükûmeti 1935'te kabul edilen Tunceli Kanunu'nun gereğini yaptığını ileri sürmektedir. Haydar Rüştü Bey Tunceli'deki hükûmet programını, "O havalide zaman zaman vukua gelen isyanlara bir nihayet vermek ve devlet otoritesi girmemiş olan o havaliye ebedi asayiş, ebedi maarif ve sonsuz bir umran götürmekten ibarettir[830]." demek suretiyle açıklamaktadır.

Mazhar Aren ise Tunceli halkının etnisite bağlamında Türk olamayacağını; çünkü Türk ırkında bedevilik ve şekavet çağrıştıran bir seciye unsurunun mevcut olamayacağını belirtmekte; antropolojik açıdan da Zazalarla Türklerin tamamen farklı olduğunu ve Tunceli halkının Zazalardan oluştuğunu ileri sürmektedir[831].

Paris'te çıkarılan Taşnak Partisi yayın organı Haraç'ta, Dersim isyanı ve harekatıyla ilgili olarak manidar iddialar ileri sürülmektedir. Haberde 30 Mayıs'tan itibaren Türk ordu birliklerinin ve Kürt isyancıların kayıplarını veren gazete, Seyit Rıza liderliğindeki isyanın başarıya ulaştığını, Dersim'de Seyit Rıza liderliğinde bir Dersim Kürt Hükûmeti'nin teşekkül ettiğini yazmaktadır. Bu gazeteye göre Türk askeri kayıpları Kürt asilerinki ile mukayese edildiğinde oldukça fazladır. Ayrıca gazetede Türk

---

[828] Yunus Nadi **Abalıoğlu**, "Tunceli Vilayetimizin Islahı ve Medenileştirilmesi, Cumhuriyet, 17 Haziran 1937, s. 1 ve ayrıca bkz. Ayın tarihi, S. 43, Haziran 1937, s. 75-76.
[829] Yunus Nadi **Abalıoğlu**, "Tunceli Vilayetimizin Islahı ve Medenileştirilmesi…", s. 1.
[830] Haydar Rüştü **Öktem**, "Tunceli Dersim Harekatımız ve Programımız, *Anadolu*, 18 Haziran 1937 ve bu yazı için bkz. Ayın tarihi, S. 43, Haziran 1937, s. 76-77.
[831] Y. Mazhar **Aren**, "Tunceli Dersim Meselesinde Hakikatle Yüz Yüze", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1937 ve bu yazı için bkz. Ayın Tarihi, S. 43, Haziran 1937, s. 449.

Hükûmeti'nin yakaladığı Kürt liderleri idam etmek ya da başka yerlere sürmek şeklinde tenkil ettiği belirtilmektedir[832].

Kahire'de neşredilen Ramgavar Partisi yayın organı Arev'de de, 20 Kürt reisinin bölgede kurulan divanı harplerce verilen karar gereği idam edildiği, asilerle askerler arasında şiddetli çarpışmaların yaşandığı ve bu mücadelede asilerin büyük bir direniş örneği sergiledikleri belirtilmektedir[833].

The Truth Gazetesi ise Dersim isyanıyla ilgili olarak Başvekil İsmet İnönü'nün Meclisteki beyanatına atıfta bulunarak yorumuna başlamaktadır. Gazete Atatürk ile Stalin'i mukayese etmekte, bu isyanın Stalin Rusya'sında çıkması ihtimali üzerinden çeşitli çıkarımlar yapmaktadır. Yorumda Atatürk rejimi ile komplocu olarak nitelediği totaliter Stalin yönetiminin farklarına değinilmekte ve Türk Hükûmeti'nin isyanın bastırılması sonrasındaki mütevazı açıklamasından sitayişle bahsedilmektedir. Tunceli'deki asileri yeni rejimin ve modern dönüşümün muhalifleri olarak niteleyen gazete, bu harekatın bir medeniyet aşılama girişimi olduğunu ve bunu en iyi İngiliz halkının anlayacağını vurgulamaktadır[834].

Tunceli harekatının devam ettiği günlerde Başvekil İsmet İnönü konuyla ilgili TBMM'de yaptığı açıklamada, hükûmetin iki seneden beri Tunceli'de ıslahat programını uyguladığını belirtmiş ve programın Tunceli'yi medenileştirmeyi amaçladığını ve bunun için de orada her türlü aracın ve özel hükümlerin kullanıldığını ifade etmiştir. Tunceli'de hükûmetin ıslah programına karşı olan aşiretlerin ve grupların varlığına işaret eden İnönü, hükûmet olarak Martın sonu Nisanın başı gibi bir şümullü harekat başlattıklarını, bunun tabii bir durum olduğunu ve bu harekata hükûmetin 'Sel Seferleri' ismini verdiğini serdetmiştir. 14 Haziran 1937 itibariyle Tunceli harekatının genel anlamda vaziyetini açıklayan İnönü şöyle demiştir:

> Orada jandarma ve hükûmet kuvveti tamamıyla teessüs etmiştir. Tunceli'de ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler fasıla görmeksizin devam etmektedir. Yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz, karakol yapıyoruz. Bir iki ay müddetle bu işlere fasıla gelmiş olan yerlerde tekrar bu işlere başladık. Şimdiye kadar bu harekat ve faaliyet esnasında orada ciddi müsademeler olduğunu ve büyük zayiat geçtiğini zannettiklerini işittim. Onun için size şimdiye kadar ki üç aylık harekatı, üç ay zarfında uğradığımız hakiki zayiatı olduğu gibi söylemek isterim. 14 Haziran bugün aldığım rapora göre şimdiye kadar olan zayiat jandarma, asker ve muhafız korucusu olmak üzere, 13 şehit ve 18 yaralıdır. Bunların içinde bir tanesi subaydır, teğmendir. Bu zayiatın bize elem verdiğini ve Büyük Millet Meclisi'nin hissiyatında çok acı yaptığını müşahede ediyoruz.

[832] Bu yazı için bkz. *BCA*, 030.10/111.745.11, s. 2 ve 3.
[833] Bu yazı için bkz. *BCA*, 030.10/111.745.11, s. 4.
[834] Bu yazı için bkz. *BCA*, 030.10/111.745.11, s. 6.

> Bugünkü vasiyette arkadaşlar jandarma, hükûmet vaziyete tamamen hâkim dir. Kafi derecede askeri kuvvet orada hazırdır. Huzurunuzda söylerken bütün vatandaşların ve mahallinde bulunan vatandaşların işitmesini isterim ki, cumhuriyet hükûmeti oraya ıslahat programını süs olarak, heves olarak götürmedi. Ne kadar müşkülata uğrasa, ne kadar çok sene sürse yaz ve kış bu programı orada tatbik edeceğiz[835].

Tunceli ıslahat programında dile getirilen ve 1937 harekatında da esas hedeflerden olan Tunceli'nin silahtan tecrit edilmesine yönelik faaliyetler kapsamında, bu harekat sonunda Tunceli'den 4076, Erzincan'dan 789 ve Bingöl'den de 126 tüfek olmak üzere toplam 4991 tüfek toplanmıştır. Nihayet 19 Ekim 1937 tarihinde Genel Kurmay Başkanlığı Tunceli Harekatı'ndan alınan sonucu yeterli gördüğünü bildirmiş ve tüm askeri birliklerin garnizonlarına dönmelerini emrederek harekatın bittiğini duyurmuştur[836].

Dersim isyanının lideri Yukarı Abbasuşağı reisi Seyit Rıza ve isyanı kışkırttıkları iddia edilen asiler Elazığ'daki divanı harpte yargılanmışlar ve nihayet zanlılar hakkında mahkemenin verdiği karar 15 Teşrinisani (Kasım) 1937'de uygulanmıştır. Tunceli hadiseleriyle ilgili olarak yargılanan 58 kişinin kararı mahkemece tefhim edilmiştir. Mahkemenin kararına göre zanlılardan 11'i hakkında idam kararı verilmiş; ancak bunlardan dördünün yaşları çok ilerlemiş olduğundan haklarındaki idam kararı 30 yıllık hapse çevrilmiştir. Diğer zanlılardan on dört tanesi beraat etmiş ve diğerleri de suçlarına göre çeşitli cezalara çarptırılmıştır[837].

Başvekil İsmet İnönü Tunceli Harekatı'nın genel seyri hakkında TBMM'de yaptığı bir başka konuşmada Dersim Harekatı'yla ilgili şu tafsilatlı bilgiyi vermiştir:

> Cumhuriyetin imar ve ıslah programına muhalefet eden, nüfusları az olmakla beraber bu gün altı aşiretten müşevvik ve sergerde ne kadar adamlar varsa bunlar reisleriyle beraber tamamen faaliyet imkanından mahrum bırakılmışlardır. Altı aşiretten birini reisleri imha edilmiş, diğerlerinin reislerinin hepsi yakalanmış, adalete teslim edilmiştir. Cumhuriyet ordusu ve zabıtası bu hadise esnasında yaptığı takiplerde, hurafa olarak zihinlerde yerleşen ne kadar uçurum halinde dere ve ne kadar çıkılmaz dağ varsa, hepsini Ankara sokarları gibi baştan başa geçmişlerdir. Kanun götüren ordu, jandarma neferlerinin ayak basmadığı yer, inmediği dere ve çıkmadığı tepe yoktur. Cumhuriyetin ıslahat ve imar programına muhalefet eden

---

[835] İsmet İnönü'nün TBMM'de verdiği Tunceli harekatı hakkındaki beyanatı için bkz. *TBMMZC*, D. 5, C. 19, s. 315. Aynı beyanat için ayrıca bkz. Ayın Tarihi, S. 43, Haziran 1937, s. 57-58.

[836] Hallı, s. 409.

[837] Tunceli hadisesinin failleri ve yargılama süreci için bkz. Ulus, 16-17 İlkteşrin 1937, s. 1ve 5.
Yargılama sonucunda idam mahkumları şunlardır: Seyit Rıza ile oğlu Hüseyin, Seyhanlı aşireti reisi Haso Seydi, Yusufhanlı aşireti reisi Kameroğlu Fındık, Demirelli aşiret reisi Cebrail oğlu Hasan, Kırışanlı Uluhiyer oğlu Hasan ve Mirza Alioğlu Ali'dir. Bu bilgi için bkz. Akşam, 15 Teşrinisani 1937, s. 1. Bkz. Ek- 52. Seyit Rıza'nın infazını gerçekleştiren dönemin sabık Malatya Emniyet Müdürü ve Dâhiliye Vekilliğinin bizzat bu işle görevlendirdiği İhsan Sabri Çağlayangil Seyit Rıza'nın idamı öncesinde son olarak etrafta kimse olmamasına rağmen büyük bir kalabalığa hitap edercesine, "Evladı kerbelayıh. Bi hatayıh. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir." dediğini anlatmaktadır. Bkz. İhsan Sabri **Çağlayangil**, *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1990, s. 52.

> bütün engeller ortadan kaldırılmış ve program bir an fasıla verilmeksizin ilerletilmekte bulunmuştur. Bugün orada yapılmakta olan yollar, kışlalar ve karakollar, mektepler, hükûmet konakları ile memleketin en mamur ve en ziyade iş içinde bulunan bir muhitinin manzarasını görmek, size hepimize zevk verse gerektir. Dün akşama kadar yani 17 Eylüle kadar Dersim harekatının başından itibaren verilen zayiat şudur: Subay: 1 şehit, dört yaralı, Er: 28 şehit, 46 yaralı, Bekçi: Bir şehit, bir yaralı. İsyana iştirak edenlerden 265 maktul vardır. 20 yaralı, 27 yakalanmış ve müsademe esnasında 849 kişi teslim olmuştur. Arkadaşlar hakikati Türk milletine olduğu gibi söylerken, uzun süren ve Cumhuriyet kanunlarını behemahal yürütmek için gösterilen azim, şiddet karşısında bile zayiatın binnetice hafif olmasına dikitinizi celbetmek isterim. Silahlar çok müteessir ve silahları kullanmak için hiçbir tereddüt olmadığı halde isyan edenlere karşı silah kullanan ordu heyetleri ve cumhuriyet jandarması bir hayatı kurtarmak ve korumak için ve içtinap kabil olan bir zararı ika etmemek için son derecede şefkatle hareket ettikleri içindir ki zayiat böyle mahdut sahaya inhisar etmiştir[838].

Tunceli harekatından sonra Cumhurbaşkanı Atatürk TBMM'de yaptığı konuşmada şu beyanatta bulunmuştur:

> Milletimizin layık olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine varmasını alıkoyabilecek hiçbir engel düşünmeye yer bırakılmadığını ve bırakılmayacağını huzurunuzda söylemekle bahtiyarım. Tunceli'deki icraatımız neticeleri, bu hakikatin yakın ifadesidir. İleri hükûmetçiliğin şiarı halkı, kudretine olduğu kadar şefkatine de inandırabilmesidir. Büyük küçük bütün cumhuriyet memurlarında bu zihniyetin en geniş ölçüde inkişafına önem vermek çok yerinde olur[839].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Tunceli tedip ve tenkil harekatının yapıldığı günlerde Maarif Vekâleti'ne bir yazı göndermiş, yazıda Dersim kız ve erkek çocuklarının Dersim'den uzak ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde yatılı olarak okutulmalarını önermiştir. Şükrü Kaya bu yazısında aslen Horasan göçmeni olan Dersimli Türk halkın Farsça'dan bozma bir dil olan Kırmanç dilinin tesiri altında kaldığını, bu yöntemle çocuklarına Türkçe öğretemeyecek kadar Türkçeden uzaklaşmış bu neslin Türkleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Şükrü Kaya ayrıca bu kız ve erkek çocukların daha sonra birbirleriyle evlendirilmelerini, anne ve babalarından kalma mirasın onlara verilmesini ve gelecekte Türk mefkuresiyle yetişmiş bu çocukların Dersim'de Türk kültürünün yerleştirilmesinde büyük hizmetlerinin olacağını ileri sürmüştür. Nurşen Mazıcı'ya göre Şükrü Kaya bu yaklaşımıyla Dersim sorununa ırkçı değil; fakat dil bağlamında kültürel etnik vurgu yaparak çözüm bulmaya çalışmış ve bu meyanda tartışmalı bir biçimde 'Enderun Mektebini' çağrıştıran bir modeli hayata geçirmek istemiştir [840].

Şükrü Kaya'nın Doğu sorununda Türkleştirme gayretlerini daha önce de ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 11 Ocak 1930 tarihinde

---

[838] *TBMMZC*, D. 5, C. 19, s. 344.
[839] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 411.
[840] Bu belge Nurşen Mazıcı tarafından gazeteci yazar Mustafa Ekmekçi'den edinilmiştir. Bkz. Nurşen Mazıcı, Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi, s. 76-77 ve 233.

yayınladığı genelgede, 'Öz Türkçenin ve Türklüğün geliştirilmesini' istemektedir. Doğudan batıya nakledilen ve yeni yerlere iskân edilen vatandaşların Türkler arasına serpiştirilmesi emredilen belgede, yabancı lehçe ve dillerde konuşan köylerin ad, nüfus ve lehçelerinin valilerce tespit edilmesi istenmektedir. Belgede bu köylerin Türk kesafeti fazla olan yerler arasına dağıtılması istenmektedir. Bu genelgede Türkçe konuşmak sadece sadece şerefli bir iş değil, aynı zamanda karlı bir işi olarak anlatılmaktadır. Belgede Türklük camiasının hissiyatını taşımayanların uyarılması istenmektedir. Genelgede ad ve lakapların Türkçeleştirilmesi, nüfus kayıtlarının muntazaman tutulması, kendilerine Laz, Çerkez, Kürt vs. isimler takan toplulukların engellenmesi, bu tarz topluluklar arasında Türkçenin yaygın bir biçimde kullanımının sağlanması vs. emirlerin valilerce yerine getirilmesi talimatı verilmektedir[841].

2.8.4.4.3 1938 Dersim Tedip ve Tenkil Harekatı

İsmet İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesinden sonra, 1 Kasım 1937'de hükûmet Celal Bayar'ın başkanlığında kurulmuştu[842]. Başbakan Celal Bayar 1938'de Dersim denilen işin kesin olarak çözüme kavuşturulacağını ifade etmiş ve ordunun Dersim sorununun tasfiyesi bağlamında, bölgede geniş bir tarama daha yapacağını ve düzenlenecek bir harekatla bölgedeki meselenin kökünden sökülüp atılacağını açıklamıştır[843].

1937 Dersim harekatının sona ermesiyle birlikte ordu, bölgenin asayişini mahalli idare ve kuvvetlere bırakmış; fakat bölgede hükûmet kuvvetlerinin nüfuzunu tanımayan ve yakalanmayan aşiret üyeleri eski adetlerini sürdürmeye yeniden başlamışlardır. Dersim'den zaman zaman soygun haberleri gelmeye başlamış; gasp, yaralama, adam öldürme, hükûmete karşı kışkırtıcı propaganda yapma vs. eylemlerin bölgede baş göstermesi Tunceli'de yeniden bir asayiş sorununu gündeme getirmiştir. Bölgede bu sefer asi faaliyetler Kalan bölgesinde hat safhaya çıkmıştır[844]. Asi aşiretler karakolları kollayarak fırsat buldukça askerlere yönelik saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Bölgede genelde hükûmete karşı isyanı kışkırtan aşiretler, yiyecek ve silah temini için de karakollara saldırılar başlatmışlar ve jandarmaları pusuya düşürmüşlerdir[845]. Örneğin olaylarla ilgili bir belgede, Tunceli'nin Ovacık kazası Diztaş karakoluna Kalan

[841] Hüseyin **Aygün**, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009, s. 88 ve 89.
[842] Erdilek, "Hükûmetler ve…", s. 976.
[843] Mazıcı, Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi, s. 79.
[844] Hakkı Naşit Uluğ bölgedeki gözlemlerini Nokta Dergisi'ne anlatmıştır. Bkz. Nokta, 28 Haziran 1987, S. 25, s. 20.
[845] Hallı, s. 410.

Aşiretinin baskınında gasp edilen erzakın bedelinin Maliye Vekâleti tarafından ödeneceği belirtilmiştir[846].

Ovacık ilçesinde asker alma şubesinin talebiyle, bölgedeki 1149 asker kaçağının takibi çerçevesinde görev yapan seyyar jandarma birlikleri, bu kişilerden 998'i hakkında kanuni icapların adliyece yapılmasını sağlamış ve kış bastırdığından tekrar Ovacık'a dönme kararı almıştır. Ancak yolda Kör Abbas, Keçel ve Bal Uşağı aşiretlerine mensup asiler tarafından pusuya düşürülen birlikten, yedi asker şehit edilmiştir. Bu olaydan hemen sonra Mercan deresine inen şakiler Mercan karakolunda görevli, Aktaş köyüne giden iki askeri daha şehit etmişlerdir. Bu durum üzerine küçük çaplı bir operasyon başlatılmış ve Dördüncü Umumi Müfettişlik bu durumu Dâhiliye Vekâletine ve Genel Kurmay Başkalığı'na bildirmiştir. Dördüncü Umumi Müfettişliğin 6 Ocak 1938 tarihli raporunda, Tunceli'de hükûmetin o güne kadar 5050 silah topladığı, bu eylemin bir çok faydasının görüldüğü ve devam ettirilmesi gerektiği, bununla birlikte Tunceli'de geleneksel bağların ve çıkarların toplumu birbirine yaklaştırabileceği ve Tunceli üzerinde tasarlanan yeni bir harekatın uygun bir mevsimde ve koşulda yapılması gerektiği belirtilmiştir. Dördüncü Umumi Müfettişliğin 18 Ocak 1938 tarihli raporunda da yöredeki aşiretler arasında devlete karşı yapılan propagandadan bahsedilmektedir. Buna cevaben Dâhiliye Vekâleti'nin gönderdiği yazıdan ve Başbakan Celal Bayar'ın izahatından da anlaşılacağı üzere, bölgedeki aşiretlerin eylemleri karşısında uyanık olunması ve yapılacak olan harekatın planlarının ayrıntılı olarak hazırlanması gerektiği anlamı çıkmaktadır. 1938 Dersim Harekatı için Genel Kurmay Başkanlığı'nın 21 Mart 1938'de yayınladığı emirde de, haziran ayından itibaren Tunceli'de bir silahtan tecrit, tenkil ve tedip harekatı daha yapılacağı belirtilmektedir[847].

Hükûmet II. Tunceli harekatı için hazırlıklarını tamamlamış ve bu meyanda bir kararname çıkarılmıştır. Bu kararnamede şöyle denilmiştir:

> Bir aydan daha fazla devam edeceği tahmin edilen Tunceli harekatının muharebe ve müsademeleri istilzam edecek mahiyet ve ehemmiyette olduğu; Milli Müdafaa Vekilliğinin 26/5/1938 tarih ve 8164 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 9/6/1938 tarih ve 13182/3053 sayılı mütaleanamesi üzerine, 881 sayılı kanunun I. maddesine tevfikan, İcra Vekilleri Heyetince 9/6/1938 tarihinde onanmıştır[848].

[846] *BCA*, 30.18.1.2/84.64.8, (23. 6. 1938).
[847] Hallı, s. 412-413 ve 415.
[848] *BCA*, 30.18.1.2/83.51.13. Bkz. Ek- 37.

II. Tunceli harekatına yönelik diğer bir kararnamede de şunlar belirtilmiştir:

> Tunceli harekatına iştirak edecek kara, hava ve jandarma birliklerine mensup erata kuvvetli tayın verilmesi için bu hareketin sefer mahiyetinde mühim hareket olduğu, Genel Kurmay Başkanlığının işarına atfen Milli Müdafaa Vekilliğinin 3/6/1938 tarih ve 8446 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 9/6/1938 tarih ve 13182/3055 sayılı mütaalanamesi üzerine, 1776 sayılı kanunun ikinci maddesine tevfikan, İcra Vekilleri Heyetince 9/6/1938 tarihinde onanmıştır[849].

Devam eden bu Dersim sorununa yönelik olarak Mecliste bir beyanat veren Başbakan Celal Bayar, Dersim'de yol, köprü, karakol ve mektep yapmak suretiyle hükûmetin bir politika sürdürdüğünü ve bunun da kararlılıkla devam ettirileceğini belirtmiştir. Dersim'e yönelik ikinci bir harekatın yapılacağını belirten Bayar, bunun için daha fazla askeri kuvvetin tanzim edildiğini ifade etmiştir. Celal Bayar Dersim konusunda bu konuşmasında, bölgedeki şekavet hadiselerinin devam ettiği gerçeğinden hareketle daha da sertleşmiş ve şunları söylemiştir:

> Arkadaşlar, Dersimliler ne istiyorlar? Dersimli kurunu vustai bir zihniyetle orada oturup şekavet yapmak istiyor, mal çalacağım ilişmeyeceksiniz diyor, adam öldüreceğim kanuni tatbikat yapmayacaksınız diyor, silahla gezeceğim, müsamaha edeceksiniz diyor, vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim imtiyazlı bir insan olarak hepinizin muvacehesinde dolaşacağım diyor. Bilinmesi lazım gelen bir hakikat vardır ki, cumhuriyet böyle bir vatandaş tanımıyor. Cumhuriyet külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi ve seyyan muameleye tabi insanlardan mürekkeptir. Bu hakikat anlaşılıncaya kadar kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahı teslim ederler ve cumhuriyetin emirlerine inkıyat ederlerse kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açıp derağuş etmektir. Bu yapılacaktır. Dersimliler sesimizi işitmelidir. Bu kürsüden akseden her sadayı kendi menfaatlerine göre muhakeme etmelidirler. Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar kudret de vardır. Bu ikisinden birisini intihap etmek kendilerine aittir. Bilmelidirler ki şefkatimiz de kahrımız da boldur[850].

1938 II. Tunceli harekatı aslında hükûmetin 1938'de Tunceli'de gerçekleştirmeyi planladığı hedeflerle koşutluk arz etmektedir. Bu programa göre hükûmet, Tunceli'de silah tecridini tamamlamayı, Çemişgezek'teki toprak dağıtımını sürdürmeyi, yasak bölge sınırlarını tespit ederek halkın bu bölgenin yaylalarından hangi koşullarda yararlanacağını tespit etmeyi, asker kaçaklarını takip etmeyi, 1937 yılı muhalefet grubunu takip etmeyi, Mansul ve Hemzik uşaklarıyla Külhan olaylarını yapanları tedip ve tenkil etmeyi amaçlamıştır[851].

1 Haziran 1938'den itibaren II. Tunceli tedip hareketi başlamış, üç ayrı safhada gerçekleştirilmiştir. Tunceli tedip harekatında kara birliklerinin yanında hava gücünden de yararlanılmış, bu meyanda Sabiha Gökçen Birinci Teyyare Alayı İkinci Bölük'ünde

---

[849] *BCA*, 30.18.1.2/83.51.14. Bkz. Ek- 38.
[850] *TBMMZC*, D. V, C. 26, s. 507.
[851] Hallı, s. 417.

harekata katılmış ve belirlenen noktaları bombalamıştır[852]. II. Tunceli harekatında Temmuz 1938 başına kadar yapılan çarpışmalarda, tenkil kuvvetlerinden 33 asker ölmüş ve 60 asker de yaralanmıştır. Asilerden ise 163 kişi ölü ele geçirilmiş, sığınanlardan 866'sı yaralanmış ve 60 tane de köy yakılmıştır[853]. Dördüncü Genel Müfettişlik de 1 Ağustos itibariyle 13 subayın ve 162 erin yaralandığını, 104 erin de şehit olduğunu Genel Kurmay Başkanlığı'na bildirmiştir[854].

II. Tunceli harekatı olanca hızıyla sürerken, Başbakan Celal Bayar Dersim bölgesinde giderek manevraları yerinde incelemiştir. Dersim'deki izlenimlerini gazetecilerle paylaşan Celal Bayar; "Orada iken Dersim'in tedip hareketi, imar ve iskân programıyla meşgul oldum. Askeri ve mülki salahiyettar zevatın malumat ve mütalaalarını dinledim. Yapılan tedip hareketi kati ve müspet netice vermeye başlamış ve son safhasına gelmiştir[855]." diyerek askeri harekatın büyük bir başarıyla neticeleneceği inancını vurgulamıştır.

III. Ordu Müfettişliği'nin Tunceli'de yapılan tedip ve tenkil harekatına dair verdiği raporda belirttiğine göre, ordunun son iki tarama harekatında (Ağustos ve Eylül aylarında), tarama bölgesinden ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmıştır. 4. Umumi Müfettişlikten isimleri verilen 101 kişiden 73'ü ele geçirilmiştir ve ayrıca 1019 silah toplanmıştır[856]. Ayrıca 6 Ağustos'ta Bakanlar Kurulu, 7.000 kişinin Batı Anadolu'da İskân Kanunu hükümleri uyarınca iskanına karar vermiştir[857].

1938 Tunceli harekatı sonrasında bölgedeki hükûmet otoritesine boyun eğmeyen asi reis, ağa, şeyh ve seyitler bölgeden çıkarılmış, aşiretlere destek olan halk tedibe ve tenkile tabi tutularak gerekli olduğu takdirde, Batı Anadolu'da yeni yerlere iskân edilmişlerdir. Bu hareketler Tunceli'de cumhuriyet otoritesini sağlamlaştırmış; fakat bunun bedeli gerek hükûmet kuvvetleri ve gerekse de aşiretlerin boyunduruğunda yaşayan sivil halk için çok ağır olmuştur.

Atatürk, Dersim tedip harekâtının başarıya ulaşmasına binaen şöyle demiştir:

> Uzun yıllardan beri devam eden ve zaman zaman had bir şekil alan Tunceli'deki toplu şekavet hadiseleri muayyen bir program dahilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş o mıntıkada bu gibi vakalar bir daha tekerrür etmemek üzere

[852] Mazıcı, Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi, s. 81.
[853] Mazıcı, Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi, s. 80.
[854] Hallı, s. 441.
[855] Bu röportaj için bkz. Ulus, 30 Ağustos 1938, s. 1. Bkz. Ek- 51.
[856] Hallı, s. 478.
[857] Mazıcı, Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi, s. 80-81.

> tarihe devrolunmuştur. Cumhuriyetin feyzinden yurdun diğer evlatları gibi oradakiler de tamamıyla istifade edeceklerdir[858].

1929'da Birinci Umumi Müfettişlikçe yapılan sayıma göre Dersim'in nüfusu 65.000, Üçüncü Ordu komutanı Halis Paşa'ya göre 1930'da Dersim'in nüfusu 60-70 bin[859], Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dersim raporunda Dersim'in nüfusu 1931 yılı itibariyle yaklaşık 150.000[860] ve nihayet 1935 yılı nüfus sayımına göre Dersim'in nüfusu 93.000 olarak tespit edilmiştir[861].

Dersim ile ilgili 2 Kasım 1939 tarihinde dönemin Dâhiliye Vekili Faik Öztrak imzasıyla Jandarma Umum Kumandanlığı Başvekâlet Yüksek Makamına gönderilen belgede, Tunceli Kanunu'ndan o güne kadar yapılan Tunceli ıslah programı çerçevesindeki tedip ve tenkil harekatlarının toplam bilançosu gösterilmiştir. Bu cetvele göre 1937 yılında yapılan I. Tunceli Harekatı'nda 262, 1938 yılında yapılan II. Tunceli Harekatı'nda ise 13.160 ve 1939 yılında yapılan harekatta ise 384 kişinin, toplamda 13.806 kişinin hayatını kaybettiği belirtilmiştir. 1937, 1938 ve 1939 yıllarında yapılan harekatlarda toplam 2.967 kişinin sağ olarak yakalandığı, 4.616 kişinin ise teslim olduğu bilgisi yer almıştır. Harekatlarda ayrıca 199 askerin şehit olduğu ve 354 askerin yaralandığı belirtilmiştir. Toplamda ise Tunceli'de 6.117 silahın toplandığı bilgisine yer verilmiştir[862].

Dersim sorunuyla ilgili araştırma yapan İsmail Beşikçi[863] ve Hüseyin Aygün[864] eserlerinde, olaylar esnasında devletin soykırım (jenosit) yaptığını iddia etmişlerdir.

Dersim'de tenkil harekatları sonrasında ölenlerin verildiği rapor incelendiğinde, bölgede 50-70 bin kişinin öldürüldüğüne dair iddiaların temelsizliği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Dersim'de yaşanan olaylar sırasında aşiret ve hükûmet kuvvetlerinin arasında çeşitli tazyikata uğramış ve mağduriyet yaşamış sivil vatandaşların bulunduğu gerçeği göz önünde tutulmalıdır.

---

[858] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 424.
[859] Aygün, s. 117.
[860] Dersim, Jandarma Genel Komutanlığının Raporu, s. 191.
[861] Aygün, s. 117.
[862] *BCA*, 030. 10/111. 75. 30. Bkz. Ek- 40.
[863] Bu konudaki iddialar için şu eser incelenmelidir bkz. İsmail **Beşikçi**, *Tunceli Kanunu ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1990.
[864] Aygün, s. 117.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ UYGULAMALARI VE ŞÜKRÜ KAYA

3.1. TÜRKİYE'DE PARTİ DEVLET BÜTÜNLEŞMESİNİN SAĞLANMASI

Türkiye Cumhuriyeti'nde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 17 Kasım 1930'da kendisini feshetmesinden ya da yaşanan siyasi kriz sonucunda kendisini kapatmak zorunda kalmasından sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 ve 1935 kurultaylarında alınan kararlarla birlikte, Türkiye'de tek parti otoritesi hızla siyasal alanın bütününde kendisini hissettirmiştir. Bu gelişme sonrasında ise, Türk Ocakları'nın kapatılması ve mallarının CHF'ye devredilmesi, CHF'nin bir kültür kolu olan Halkevleri'nin kurulması, SCF dışındaki çeşitli siyasal partilerin kapatılması, Matbuat yasaklarının artması ve basın kanununun yürürlüğe girmesi, Dernekler Yasası ve çeşitli cemiyet teşekküllerinin kapatılması tek parti yönetimini yerleştirmeye ve pekiştirmeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir[865].

CHF'nin 1935'te toplanan 4. Olağan Kurultayı'nda, CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in parti ile devletin birliğini savunan ve parti kongresini bir devlet düzeni programına dönüştüren şu ifadeleri, 1936'da gerçekleştirilen parti devleti uygulamasının bariz bir karinesi şeklinde düşünülmelidir:

> Türkiye'de yurttaş, düşünür, yazar, söyler; devletin otoritesine, rejimin esaslarına hürmet etmek şartıyla Türkiye'de parti –yurdun tek ulusal partisi- devleti ve ulusu birbirine bağlar. Parti, devletin üstünde değil, devletle beraberdir. Parti bütün devlet çalışmalarında bu prensipler çizgisinde devletle fasılasız işbirliği yapar. Devletleşme yalnız bir yurdun iç düzeni için değil uluslar arası bütün güçlüklerin halledilmesi, dünyanın huzura kavuşması için de kuvvetli bir amil olacaktır[866].

Recep Peker bu beyanatıyla CHF ile devletin iç içe oluşunu ve birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini, bu yüzden de parti ve devlet işlerinin birleştirilerek bütünleşmenin sağlanacağını açıklığa kavuşturmuştur.

---

[865] Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde, s. 271-309. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nihan **Yükseliman**, *Türk Basınında Parti Devlet Bütünleşmesi*, Gelenek Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul 2002, s. 23-71.

[866] Ülkü, C. 5, S. 28, Haziran 1935, s. 248. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 570.

Türkiye'de parti devlet bütünleşmesinin yolunu açan kararlar, CHP'nin 1935 Kurultayında kabul edilmiştir. 152 maddeden oluşan 1935 parti tüzüğünün hükûmet ile parti işlerini düzenleyen 64. maddesinde bucak, ilçe ve il kongrelerine muhitin en büyük mülki amirinin davet edilebileceği ve bu amirlerin gerekirse çeşitli konularda açıklamalarda bulunabileceği belirtilmiştir. Tüzüğün 95. maddesinde de partinin kendi bağrından doğan hükûmet teşkilatıyla parti teşkilatını bir birlik olarak tanımlaması, parti devletine geçişin önemli bir simgesi olarak ön plana çıkarılmıştır. Aynı tüzüğün 96. maddesinde ise, parti hükûmet temasının merkezde genel sekreter, illerde de il başkanları ve valilerce sağlanacağı kararlaştırılmıştır[867].

Türkiye'de parti devlet bütünleşmesini sağlamaya yönelik olarak Başvekil İsmet İnönü 18 Haziran 1936 tarihinde bir genelge yayınlamış ve parti devlet bütünleşmesinin ne şekilde gerçekleşeceğini açıklamıştır. İsmet İnönü bu genelgesinde şöyle demiştir:

> Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükûmet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca karar verilmiştir. Bu maksatla;
>
> 1- Dâhiliye Vekili Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine partinin genel sekreterlik vazifesi verilmiştir.
>
> 2- Bütün vilayetlerde vilayet parti başkanlığına vilayetin valisi memur kılınımıştır.
>
> 3- Umumi Müfettişler, mıntıkaları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi parti faaliyet ve teşkilatının da yüksek murakıp ve müfettişidirler.
>
> 4- Vilayetlerde İlyönkurulca intihap edilmiş bulunan başkanlar üye durumunu almış ve mansup veya mahallince müntahap mebus başkanların başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur.
>
> 5- Bu beyannamenin icaplarını parti genel sekreteri olmuş bulunan Dâhiliye Vekili takip ve tanzim edecektir.
>
> 6- Yukarıdaki maddeler bütün parti teşkilatına, vilayetlere ve Umumi Müfettişliklere tebliğ olunur[868].

İnönü'nün genelgesinde parti devlet bütünleşmesindeki temel hedef, partinin memleketin siyasi ve sosyal hayatında güttüğü ideallerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak ve gelişimini hızlandırmak şeklinde açıklanmaktadır. İnönü parti ile devlet aygıtını beraber düşünürken, esasta partinin inkişafını ve devlet hayatındaki etkinliğini artırmayı amaç edinmiş ve genelgesinde de bu temaya vurgu yapmıştır. Bu izaha göre partinin temel prensiplerinin yaşatılması, parti faaliyetlerinin hızla

---

[867] Hikmet **Bila**, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, Birinci Baskı, İstanbul 1999, s. 70. Parti devlet bütünleşmesi çerçevesinde CHP'nin 1935'teki 4. Büyük Kurultayı'nda alınan kararlar ve parti tüzüğünde yapılan değişiklikler için bkz. Tekinalp, *Kemalizm*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Günümüz Türkçesi: Çetin Yetkin, 2. Basım, İstanbul 2004, s. 203.

[868] *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, CHP Tamim Mecmuası, C. 8, Ulus Basımevi, Ankara 1936, s. 20. Bkz. Ek- 44.

sürdürülmesi esas bir gaye olarak ön plana çıkarılmış ve devlet parti birlikteliği sağlanmıştır.

Şükrü Kaya İnönü'nün bu genelgesine gönderme yaparak, parti devlet bütünleşmesindeki temel hedefin partinin güçlendirilmesi ve parti ilkelerinin tam olarak gerçekleştirilmesi için hükûmet yardımının ve desteğinin sağlanması olduğunu ifade etmektedir[869].

Hakkı Uyar parti devlet bütünleşmesini, Avrupa'da faşist totaliter rejimlerin egemen olduğu bir dönemde partinin devlete değil, devletin partiye hâkim olması şeklinde yorumlamaktadır. Hakkı Uyar bu savını parti devlet bütünleşmesinde içişleri bakanının parti genel sekreteri, valilerin de partinin il başkanları oluşuna dayandırmaktadır[870].

Yunus Nadi Bey parti devlet bütünleşmesiyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: "Adı üstünde CHP millet ve memleketin umum hayatını kaplamak iddia ve iştiyakında olan bir parti olduğu gibi, rejimin hükûmeti dahi esasen halk hükûmetidir. Zahirde iki varlık gibi görünen bu teşekküller millete dayanmakta birleşirler, hatta birdirler[871]."

Şevket Süreyya Aydemir rejimi, tek partili bir şef rejimi olarak tanımlamakta; fakat buna karşın devleti bir parti devleti olarak görmemektedir. Şevket Süreyya Bey bu görüşünü, parti ve hükûmet başkanlarının daima partinin üstünde kalmalarına ve hükûmet cihazını da partinin üstünde tutma temayüllerine bağlamaktadır. Bu çerçevede Şevket Süreyya Bey, parti politikalarının, tartışmaların, parti emir ve direktiflerinin şekilde kaldığını belirtmekte ve şuurlu bir parti kadrosunun hiçbir zaman ortaya çıkarılmadığını da eklemektedir[872].

CHP'nin 1931'deki 3. Büyük Kurultayı'nda parti programına alınan altı Atatürk ilkesi, 1937'de Anayasaya katılmış ve böylece Türkiye'de parti devleti uygulaması daha kuvvetli bir hale getirilmiştir[873]. Parti devleti uygulamasına 1939'a kadar devam edilmiş ve aynı yıl CHP tüzüğünde yapılan değişiklikle İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreteri ve valilerin de CHP İl Başkanı olmasına son verilmiştir. Bu tüzüğe eklenen genel

---

[869] *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, CHP Tamim Mecmuası, C. 9, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s. 8.
[870] Uyar, "Şükrü Kaya…", s. 81.
[871] Yunus Nadi, "Cumhuriyet Halk Partisi Hayatında İleri Bir Adım", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1936, s. 1.
[872] Şevket Süreyya **Aydemir**, *İkinci Adam*, I. Cilt, Remzi Kitabevi, 11. Basım, Nisan 2007, İstanbul, s. 489.
[873] CHP ilkelerinin Anayasanın ikinci maddesine alınması ile ilgili meclis görüşmeleri için bkz. *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 58-75.

sekreterin hükûmete girmesinin sağlanacağı maddesi de 1943 tüzüğünde kaldırılmıştır[874].

3.1.1. Şükrü Kaya'nın CHP Genel Sekreterliği

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan CHP, 1923'ten 1945'e kadar süren tek partili siyasal ortamın tek aktörü olma niteliğine sahiptir. CHP'de parti örgütü incelendiğinde partinin en etkin makamları genel başkanlık, genel başkanvekilliği ve genel sekreterliktir. "CHP Genel Sekreteri, tek parti dönemi boyunca partinin üçüncü, 1950 sonrasında ise ikinci kişisi konumundadır. Genel sekreterlik kavramı, genelde sol partilere mahsustur[875]."

CHP'nin 1923 tarihli tüzüğünde, genel başkanın dokuz kişilik Umumi Heyeti İdare (Genel İdare Kurulu) üyelerinden birisini, katib-i umumi (genel sekreter) olarak atadığı belirtilmektedir. Aynı tüzükte etkin bir kurum olarak ön plana çıkan Fırka Divanı'na (Parti Meclisi) bağlı bulunan kalem heyetinin başı genel sekreter olarak ifade edilmekte ve buna ilave olarak kalem heyetinin üyelerinin genel başkan tarafından belirlendiği de dile getirilmektedir. Partinin 1927 tüzüğünde ise katib-i umuminin (genel sekreter) riyaset divanı, fırka divanı ve umumi heyeti idare adına mıntıka müfettişleriyle haberleşme işini yürüteceği, gerekirse talimat verebileceği ve halkın aydınlatılması çerçevesinde tebliğatta bulunabileceği açıklanmaktadır. 1927 CHP Tüzüğü'nde partinin en etkili yürütme organı olarak Umumi Riyaset Divanı (Genel Başkanlık Kurulu) oluşturulmuştur. Bu kurul genel başkan öncülüğünde, genel başkan vekili ve genel sekreterden teşkil olunmuş, genel başkanın genel başkan vekilini ve genel sekreteri belirleme yetkisi vurgulanmıştır. Bu gelişme ile genel sekreterin konumu güçlenmiştir. 1931 parti tüzüğünde genel sekreterin, genel başkan adına iş gördüğü, genel başkanlık divanının, genel idare heyetinin ve fırka divanının kararlarını tebliğ ettiği açıklanmıştır. 1931 tüzüğünde genel sekreterliğin fırkaya ait müracaat işlerini kabul ettiği ve fırkaya ait başka hükmi şahsiyetlerin de bağlanı yeri olduğu ifade edilmiş ve böylece genel sekreterlik kurumu parti içinde oldukça güçlü bir konuma yükselmiştir. 1931 yılından itibaren Genel Sekreterlik bünyesinde 13 büro oluşturulmuştur. Bu bürolar vasıtasıyla

---

[874] Hakkı **Uyar**, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, TÜSES Yayınları, I. Basım, Mayıs 2000, s. 21-22.
[875] Uyar, 1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri, s. 19.

1931-1945 yılları arasında partinin genel merkezi ile taşra örgütü arasındaki yazışmalar sağlanmıştır[876].

1935 CHP Kurultayı'nda alınan kararlar doğrultusunda, 1936'da parti devlet bütünleşmesi sağlanmış ve içişleri bakanı da parti genel sekreteri olarak görevlendirilmiştir. Aynı doğrultuda illerde valiler de partinin il başkanları olarak görevlendirilmiş ve umumi müfettişlerin parti işlerini teftiş etmesi kararlaştırılmıştır. Bu meyanda 15 Haziran 1936'da CHP Genel Sekreterlik görevinden istifa eden Recep Peker'in[877] yerine, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya getirilmiştir. Bu gelişme parti devleti uygulamasına geçişin en önemli aşamasını oluşturmuştur[878]. Şükrü Kaya CHP Genel Sekreterlik görevine 18 Haziran 1936 tarihinde başlamış[879] ve bu görevi aktif siyasi hayattan çekildiği 11 Kasım 1938'e[880] kadar sürdürmüştür.

---

[876] Uyar, 1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri, s. 19-21.

[877] Recep Peker 1931'den beri Saffet Arıkan Bey'den sonra CHF Genel Sekreterliği görevini yürütmekteydi. Recep Peker CHP Genel Sekreteri olduğu süreçte Kemalist ideolojinin belli başlı ideologlarından birisi olmuştur. Recep Peker'in Atatürk tarafından Roma'ya incelemelerde bulunmak üzere gönderilmesinden sonra, 1935 yılında Peker'in yurda dönüşünü takip eden günlerde Atatürk'e TBMM üzerinde meclis kararlarını denetleyecek bir seçkin faşist kurul oluşturma teklifinde bulunması, Atatürk ile Recep Peker'in arasını açmıştır. Bu gelişmeyle ilgili Kinross Atatürk'ün, 'bunları ben öldükten sonra yaparsınız' dediğini belirtmektedir. Bu bilgi için bkz. Kinross, Atatürk, s. 530. Recep Peker'in Atatürk'le arasını açan ve bağları kopartan son nokta sabık Edirne parti müfettişinin başka bir vilayete (İzmir'e) yine bir parti müfettişi olarak tayin edilmesiyle ilgilidir. Atatürk bu kişinin (Hacım Muhittin Bey) müfettişlik yapamayacağını belirterek Recep Peker'e tepki göstermiş ve bu olay üzerine sofrayı izinsiz terk eden Recep Peker'in görevden alındığını ve onun yerine İçişleri Bakanının parti genel sekreterlik işini de deruhte ettiğini dikte ettirmiştir. Bkz. Kazım Özalp-Teoman Özalp, s. 63-64. Recep Peker'le Kazım Dirik Paşa arasındaki anlaşmazlıklar Kazım Dirik'in İzmir valisi olduğu dönemde başlamış, daha sonra da Kazım Paşa'nın Umumi Müfettiş olduğu zamanlarda ise bu anlaşmazlık hat safhaya ulaşmıştır. Hatta bir keresinde Recep Peker Kazım Dirik'i köylüden haddinden fazla köy vergisi aldığı gerekçesiyle Atatürk'e şikayet etmiş ve şikayet konusunu araştıran Atatürk de Kazım Paşa'nın haklı olduğuna kanaat getirmiştir. Bkz. Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 100-102. Recep Peker'in görevden alınmasında hükûmet işlerine karışmasının da etkisinin olabileceği belirtilmektedir. Atatürk İzmir seyahatinde bizzat bu sorunla ilgilenmiş ve Vali Kazım Dirik Bey'e karşı üstünlük kurmaya çalışan parti müfettişti Hacim Muhittin Bey'in bu görevden çekilmesini sağlamıştır. Bkz. İsmet **Bozdağ**, *Atatürk'ün Fikir Sofrası*, Tekin Yayınevi, 4. Basım, İstanbul 2002, s. 132-133.
Bkz. Uyar, 1923'ten Günümüze, s. 21. Recep Peker halefi Şükrü Kaya'ya göre parti işlerinde Atatürk'e danışma ve uyum noktasında daha başına buyruk hareket etmiştir. Bkz. Walter F. **Weiker**, "Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)", Çev: Murat Gencer, *Belleten*, C. 34, S. 136, Ankara 1970, s. 615.
Feroz Ahmad ise Recep Peker'in görevden azledilmesinde, Türkiye'de faşist renklerin ve simgelerin dizginlenerek Montreux görüşmelerinde demokrasilerin –yani başta İngiliz yönetiminin- desteğinin sağlanmak istenmesinin etkili olduğunu açıklamaktadır. Peker'in görevden uzaklaştırılmasının Türkiye'de Meclisteki liberal eğilimli politikacıları rahatlattığını ve Britanya'nın, Nazi Almanyası'nın Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerinden doğan endişelerini de giderdiğini ifade eden Ahmad; ayrıca Peker'in Türkiye'de katı devletçiliğin temsilcisi olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Feroz **Ahmad**, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1995, s. 99.

[878] Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s. 78.

[879] Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, C. 8, s. 24. Şükrü Kaya'nın CHP Genel Sekreterliği'ne başlamasıyla ilgili olarak yapılan haberde şu bilgilere yer verilmektedir: "CHP Genbaşkurca Genyönkurul üyeliğine alınan ve parti genel sekreterlik vazifesi verilen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya dün geceden itibaren partideki vazifesiyle iştigale başladı. Parti Gen Yön kurulu gece

Şükrü Kaya CHP Genel Sekreterliği görevini yürüttüğü süre içerisinde, özellikle Halkevlerinin sayısının çoğaltılması ve halkevleri aracılığıyla halk kitlelerinin inkılap terbiyesiyle eğitilmesi ve aydınlatılması için büyük bir çaba sarf etmiştir. Şükrü Kaya'nın Halkevlerine bakışı ve Halkevleri aracılığıyla halkı aydınlatma ve İnkılabı yayma girişimi tez içerisinde ayrıca ele alınacaktır.

Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, genel sekreterlik görevini devraldıktan bir gün sonra valilere bir bildiri göndermiştir. Bu bildiride vilayetlerde valilerin partinin başkanı oldukları ve parti tüzüğünün il başkanlarına yükledikleri tüm vazifeleri deruhte ettikleri belirtilmiştir. Bildiride daha önceden parti tüzüğünün 89. maddesine uyularak merkezden atanmış ve yine tüzüğün 81. maddesine göre ilyönkurulca seçilmiş mebus başkanların görevlerinin nihayet bulduğu ifade edilmiştir. Ancak mebus olmayan ve merkezden atanmayan başkanların başkanlık sıfatları düşmesine rağmen, ilyönkurul üyeliklerinin devam ettiği de belirtilmiştir. Bu bildiride ayrıca, valilerin illerde partinin inkişafı için canla başla çalışacakları, umumi müfettişlerin de parti müfettişi olarak partinin işlerinden sorumlu olacakları vurgulanmıştır[881].

CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya İlbaylara ve CHP İlyönkurul başkanlıklarına parti içerisinde muhabere usulünün nasıl takip edileceğine dair bir talimat göndermiş ve bu meyanda şu açıklamada bulunmuştur:

> Vekâletleri alakadar eden hususlarda vali ve parti başkanları devletin ve her vekâletin mümessili ve vekâletlerin idari ve siyasi icra vasıtaları bulundukları, vilayetler idaresi kanununun 17. maddesinde sarahaten münderiç bulunmakta olduğundan kendilerinin temsil ettikleri vekâletlerine doğrudan doğruya muhabere eylemeleri lazımdır. Valilerin parti teşkilatı başkanlığı ödevini almaları bu kanun durumunu değiştirmemiştir. Bazı vilayetler vekâletleri alakadar eden hususatı, veyahut vekâletlere yazdıkları işleri partiye de bildirmektedirler. Bu suretle yazılan işler hiçbir ameli fayda temin etmemektedir. Bunun için Vali ve CHP Başkanlarının; 1- Parti teşkilatına, 2- Kongre dileklerine, 3- Tüzük ve programımızın tatbikatına ait hususlardan, 4- Her ne suretle olursa olsun halk tarafından vuku bulacak dilek ve şikayetlerden, 5- Halkevleri muhaberatından, 6- Umumi politika cereyanlarına, kamuoyu tezahürlerine memnuniyetsizlik ve muhalefet, irtica gibi işlerden, gayrisini vekâletler kanalından geçirmeleri muvafık görülmüştür. Bu muhabere tarzı faydasız yazışmalara mani olacağı ve kırtasiyeciliği azaltacağı için arkadaşlarımın bu yazışma tarzlarına riayet etmelerini rica ederim[882].

Dâhiliye Vekilinin başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Valilerin parti başkanlığına tavzif edilmesi üzerine mansup veya mahallince müntehap saylav başkanların da bu vazifeleri nihayet bulmuştu." Cumhuriyet, 20 Haziran 1936, s. 1. Bkz. Ek- 53.

[880] İçişleri Bakanlığı Arşivinde yer alan Dâhiliye Vekâleti Hususi Kalem Müdürlüğü'nden çıkan belgeye göre Şükrü Kaya'nın 11. 11. 1938 tarihinde görevi bıraktığı yazılmaktadır. Ayrıca bkz. Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s. 79.

[881] Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, C. 8, s. 27.

[882] Bu talimat için bkz. *BCA*, 030. 10/79. 523. 7(2.4.1937), s. 1, 2 ve 3. Aynı talimat için ayrıca bkz. İdare, Y. 10, S. 109, Nisan 1937, s. 475-476.

Şükrü Kaya parti genel sekreteri olarak valilere ve CHP başkanlıklarına gönderdiği bir başka talimatta partinin üye sayısının bazı illerde oldukça düşük düzeyde kaldığını ve bu meyanda gerekli önlemin derhal alınarak üç ayda bir parti genel merkezinin bilgilendirilmesini istemektedir[883].

3.2. ŞÜKRÜ KAYA'NIN GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ

3.2.1 Şükrü Kaya ve Türk İnkılabı

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Türk İnkılabı'nın pratiğe dökülmesinde ve toplum katmanlarına yayılmasında Atatürk'ün çevresinde bulunan ve ona bu mânâda sınırsız destek veren bir devlet adamıdır. Şükrü Kaya'nın Cumhuriyet döneminde inkılapların benimsetilmesi ve sürekliliğinin sağlanması çerçevesindeki çabaları, onu yeni rejimin ve Türk İnkılabı'nın bir teorisyeni (ideologu) olmaktan çok, uygulayıcısı olarak ön plana çıkarmıştır. Bu manada, "Onun dikkat çekici özelliği, Kemalist ideolojinin halka nasıl aktarılacağı, Kemalist terbiyenin ve politikanın kitlelere nasıl verileceği yönündeki çabalarıdır. Kaya Kemalist ideolojinin belli başlı uygulayıcılarından birisidir[884]." Ayrıca Şükrü Kaya'nın, Atatürk dönemine damgasını vuran inkılapçı dâhiliye politikalarını, Atatürk'ün emir ve direktiflerine tam bir bağlılıkla ve sert bir karakterde hayata geçirmiş olması, onu Andrew Mango'nun deyimiyle 'Kemalizmin Direği'[885] konumuna getirmiştir.

---

[883] Şükrü Kaya bu talimatında şunları dile getirmektedir: "Teftiş raporlarından öğrendiğimize göre bazı illerde parti üyelerinin adedi o ilin partiye kaydolunmak vasıflarını haiz nüfusuna nispetle nazarı dikkati celbedecek derecede azdır. Büyük Şef Atatürk'ün kurduğu ve daimi Genel Başkanın bulunduğu C. H. Partisi daha kurtuluş günlerinde siyasi bir partinin dar çerçevesinden çıkarak bütün vatandaşları sinesine alan ulusal bir teşekkül mahiyetini almış ve program ve prensipleri Türk milletinin kurtuluş ve ilerleyiş yollarında en büyük rehberliği yapmıştır. Partimizin prensipleri, Teşkilatı Esasiye Kanunu ile devletin ana vasıfları arasına girdikten sonra bu prensipler kanuni ve resmi bir mahiyet de almıştır. Vaziyet böyle olduğuna göre bütün memlekette kanuni ve içtimai durumları partiye girmelerine mani olmayan bütün vatandaşların bilhassa (Avukat, Doktor, Eczacı, Baytar, Ziraatçı, Muallim, Mühendis, memuriyet veya askerlikten çekilmiş olanlardan ve Çiftçi, Fabrikatör, tezgah ve dükkan sahiplerinden şimdiye kadar partiye girmemiş olanların partiye kaydedilmelerinin temini ve yeni kaydedilenler hakkında her üç ayda bir genel sekreterliğe bildirilmesini rica ederim." Bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, C.12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 23.

[884] Uyar, "Şükrü Kaya…", s. 83.

[885] Atatürk isimli meşhur bir biyografinin yazarı ve Cumhuriyet tarihi araştırmacısı İngiliz bilim adamı Andrew Mango Şükrü Kaya'nın kısa biyografisini ifade ederken, Şükrü Kaya'yı ' Laiklikten Ödün Vermeyen Kemalist Rejimin Direği' olarak nitelemektedir. A. Mango Şükrü Kaya'nın iktidardan uzaklaştırılmasıyla milletin rahat bir soluk aldığını da belirtmektedir. Bkz. Andrew **Mango**, *Atatürk-Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Çeviren: Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul Kasım 2007, s. 635.

Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Cumhuriyetin 14. yılı münasebetiyle radyoda bir konferans vermiştir. Bu konferansında Şükrü Kaya, Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen halk ya da Anadolu İhtilali'ni şöyle betimlemektedir:

> Cihan tarihinin 'Atatürk İnkılabı' diye sayfalarına geçirdiği büyük ihtilal, Türk milletinin bu karara karşı hep birlikte, hep beraber kıyamının destanını nakleder. Atatürk'ün ta genç zabitliğinden başlayarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından itibaren müstevli ordularının memleketten atılmasına kadar süren Milli Mücadele, Türk tarihinin yüksek zafer abideleri arasında destanı bütün asırlar söylenecek büyük ve kurtarıcı bir savaş olmuştur. İçeriden, dışarıdan hayale sığmaz düşmanlılara, hainliklere maruz kalmış milletini en korkunç karanlıklardan istiklal güneşinin en bol ışıklarına çıkaran o büyük savaşın yaratıcısı ve başarıcısı Atatürk'ü, millet muhabbetle ve minnetle anmayı şerefli ve ferahlı bir vazife bilmektedir. Başka ülkelerde yaşayan birçok dost milletler, hakikat ve insaniyet hadimi birçok adamlar, bu sevince Türkler kadar iştirak etmektedir. İşte bu bayram o zaferi tesit eden ve cumhuriyetin ilanını tespit eden bir gündür. Bu gün, senelerden beri dış memleketlerdeki dost milletler ve dostlar tarafından da kutlanmaktadır. Dün bir husumet cihanıyla çevrilmiş olan Türk milleti, bu gün medeni milletler arasında en müterakki ve sevimli bir camia olarak görülmektedir. Bu gün yalnız bir milletin kurtuluşunun remzi olan bir gün değildir. Çünkü bu gün mazlumun zalime, nihayet haklının kuvvetli de olsa haksıza galebesinin anıldığı bir gündür. Milletin kendi mukadderatını kendi idare etmesi prensibi, fiili ve ameli olarak bu gün ilan edilmiştir[886].

Şükrü Kaya bu söylevinde, dünya milletlerinin Atatürk İnkılabı olarak nitelediği Türk İnkılabı'nın ilk safhasının, Milli Mücadele ile gerçekleştirildiğini ve bu mücadelenin önderi olan Atatürk'e milletin büyük bir minnet ve muhabbet duyduğunu ifade etmektedir. Şükrü Kaya Türk milletinin, çağdaş medeni milletler içerisinde en ileri uluslardan birisi addedildiğini ileri sürmekte, Türkiye Cumhuriyeti'nin teşekkülünü sadece bir milletin kurtuluş vesilesi olarak değil; mazlumun haksıza galip geldiği bir inkişaf hareketi şeklinde beyan etmektedir. Şükrü Kaya ayrıca, Türk İnkılabı'nın en bariz ve somut bir remzi olan Cumhuriyetin ilanını, halk egemenliğinin sağlanması ve millet iradesinin hakiki anlamda tecellisi olarak değerlendirmektedir. Şükrü Kaya bu söylevinde demokrasiyle cumhuriyeti aynı kategoride değerlendirmekte ve tarihte Türklerin demokrasi yönetim tarzını tecrübe ettiklerinden bahsetmektedir. Şükrü Kaya aynı muhtevada 1938'de verdiği bir başka söylevde de şunları belirtmektedir:

> Bu rejimin norması milletin iradesiyle milletin kendini idare etmesidir. Bu prensibi izah ve ikmal eden diğer esaslar da Türk milletinin reel görüşüne ve sağ duyusuna, asil ve asil karakterine uygun, akla, tecrübeye, bilgiye dayanan insanca bir tefekkür tarzı. Onun icabı olarak da milletin iradesini temsil eden bir Millet Meclisi ve onun yapacağı kanunlar, takip ve tedvir edeceği milli ve realist bir politika.. İçtimai, ferdi, hak ve hürriyet, ahlak, fazilet, çalışkanlık, tasarruf, medeni izahat ve disiplin, asayiş ve adalet ve hepsinin müeyyidesi ve zabıtası olarak anayasanın ve Türk kanunlarının hükümlerini her yerde ve herkese karşı tatbik etmek ve hâkim kılmak..[887]

---

[886] Ulus, 29 Ekim 1937 ve Akşam, 29 İlkteşrin 1937, s. 5 ve ayrıca bkz. Ülkü, C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 206-207.

[887] Ülkü, C. XII, S. 69, İkinciteşrin 1938, s. 204.

Aynı söylevinde Şükrü Kaya Atatürk İnkılabı'nı ise şu sözlerle tarif etmektedir:

> Atatürk İnkılabı, Türk milletinin ırki his, temayül ve istidatlarının aynı zamanda tarihi zaruretlerin ve muhit icaplarının en keskin bir görüşü ve en keskin bir ifadesidir. Onun içindir ki bu inkılap kendi kendine benzeyen milli bir inkılaptır. Bu İnkılabın asli karakteri aynı zamanda cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı oluşudur. Bu inkılap kısa bir müddet içinde Türkü en yüksek devirlerindeki iktidar ve şeref mevkiine çıkarmıştır. Atatürk İnkılabı'nın objektif olarak dikkati çeken diğer bariz asliyeti, muasır milli inkılaplardan daha önce idrak ve tatbik edilmesinde ve tamamıyla milli oluşundadır. Atatürk'ün Türk milletine istiklal, refah vermek için açtığı bu yolda, onun koyduğu düsturların ışığı altında ve bin bir maksadı gizleyen tahriklere ve hülyalara kapılmayarak şaşmadan, şaşırmadan dosdoğru yürümek her Türkün milli bir vazifesidir. Ve Türk milleti için selamet de ancak bu yolda yürümektedir[888].

Şükrü Kaya bu konuşmasında Atatürk İnkılabı'nı, Türk milletinin etnik duygu, düşünce, eğilim, davranış ve kabiliyetlerinden kaynaklanan asli bir ihtiyaç olarak tarif etmektedir. Atatürk'ün 'Biz bize benzeriz' şeklinde özetlediği inkılap anlayışını, Şükrü Kaya aynı çerçevede milli ve kendine özgü (kendine benzeyen) bir değişim ve devinim olarak değerlendirmektedir. Türk İnkılabı'nın asli karakterini altı Atatürk ilkesinin kavranmasına ve benimsenmesine bağlayan Şükrü Kaya, Türk milletinin çağdaş medeniyet seviyesine ve terakkiye ulaşmasında İnkılabın başat rol oynadığını dile getirmektedir. Atatürk İnkılabı'nın çağdaş milli inkılaplardan farkını, diğer inkılaplardan daha önce kavranmış olması ve tamamen milli bir karaktere sahip olması şeklinde özetleyen Şükrü Kaya, Türk İnkılabı'nın milletin bağımsızlığının temini ve refahının artırılması gayesiyle hayat bulduğunu söylemektedir.

Şükrü Kaya İzmir'de İsmet Paşa Bulvarı'nın açılışında bir başka konuşmasında, Türk İnkılabı'na dair şu önemli tespitlerde bulunmaktadır:

> Gazi İnkılabı cihanı asırlarca işgal eden çetin ve müşkül bir meselenin Türkler lehine halli davasıdır. Gazi İnkılabı diye bir kül halinde ifade ettiğimiz kurtarıcı ve yaşatıcı ileri hareketlerin her biri çetin mücadelelerdir. Ve kurtuluş için bunları başarmaktan başka çare yoktur. Elde edilen muvaffakiyetlerin ve zaferlerin sevinci yapılacak işleri ve onların güçlüklerini unutturmamalıdır. Siyasi istiklali kazandık, iktisadi istiklali kazanmak yolundayız. Tarihimizi bulduk, öz dilimizi öğrenmekteyiz. İçtimai hayatımızı, bizi daima geri çeken bağlardan kurtardık. Memleketimizi teknik olarak faaliyet sınırlarıyla örüyoruz. Gazinin her sahada yaptığı ve gösterdiği her yenilik ve inkılap ehemmiyet ve lüzum itibariyle birbirinden ayrılmayacak kadar Türkün talihiyle ve istikbaliyle alakadardır… İnkılabımız tekamül ettikçe ve bizim İnkılaba merbutiyetimiz ve inanımız arttıkça Gazi Türkiye'si daha da kuvvetli olacak o zaman Türk milleti irfan ve medeniyet yolunda tarihi rolünü tekrar ifaya başlayacaktır[889].

Şükrü Kaya Atatürk İnkılabı'nın uluslar arası siyasette, milli ekonomide ve maliyede millete şeref, nizam, refah, sıhhat ve umran veren bir karakter yapısına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Atatürk İnkılabı'nın nasıl ve ne şekilde doğduğu şeklindeki bir soruya da Şükrü Kaya şu sözlerle cevap vermektedir:

---

[888] Ülkü, C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 208.
[889] İdare, Y. 6, S. 61, Nisan 1993, s. 448-449.

> Atatürk bu İnkılabı, evvela bir Türk olarak milli ve ırki hassasiyetine mesnet olan yüksek dehasının ve sonra da sonsuz ve hudutsuz millet ve yurt severliğinin ta küçük yaştan beri milletinin geçirdiği felaketleri ve elemleri kendi kalbinin acısı olarak duymak suretiyle ve nihayet müspet ilimlerle mücehhez dimağının realist bilgi ve görgüleriyle yaratmıştır[890].

Beden terbiyesi ve irfan arasındaki ilişkiye vurgu yapan ve bu meyandaki başka bir söylevinde açıklamada bulunan Şükrü Kaya, Türk İnkılabı'nın vatandaş tipini şöyle betimlemektedir:

> Her rejim kendine layık bir vatandaş tipi bulmuştur. Ve onu arar. İstibdat rejiminin vatandaşının tipi malumdur. Bizim Atatürk rejiminin, Kemalist İnkılabının adamı güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini her yerde müdafaa eder, neşeli ve ciddi olmaktan ibarettir. Bizim aradığımız budur. Bu beden terbiyesinden maksat fikri, seciyeli ve ahlaki terbiyedir. Bizim rejimin istilzam ettiği tip budur[891].

Şükrü Kaya bir başka nutkunda İnkılabın gençlik tipini ise şu şekilde özetlemektedir:

> Aile ocağında, okulda, kışlada, tarlada, tezgahta ve fabrikada her yerde Türk çocuğunu ve Türk gencini sağlam, gürbüz, güzel, neşeli, iyi huylu, işe, savaşa, hülasa yaşamaya elverişli yüksek ve seçkin vasıflı birer insan olarak yetiştirmek için Atatürk icap eden direktifleri vermiştir. Millet, fırka, Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti her işte olduğu gibi, ulu önderin bu idealini az zamanda tahakkuk ettirecektir[892].

Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Türk İnkılabı'nın tanımını yaparak inkılabın esas gayesini bir başka söylevinde şöyle belirtmektedir:

> Menfi, muzır elemanları memleketin ve milletin bünyesinden çıkarmak ve atmak bu memleketin ve milletin milli seciyesini koruyarak müspet ilmin ve modern tekniğin, bütün icaplarını tatbik etmek ve Türk milletini tarihte layık olduğu yüksek hayat ve medeniyet seviyesine çıkarmak, istihsal sahasında bilhassa nüfusta kemiyetle beraber keyfiyeti artırmak.. İşte Türk devletinin kurumunu ve Atatürk İnkılabı'nın gayesini hulasa eden esaslar. Cihan buna Kemalist rejimi diyor. Biz Türkler buna Atatürk İnkılabı diyoruz. Ancak ve ancak bu İnkılabın ve prensiplerinin memleketimizi koruyacağına ve istiklalini kurtaracağına geçmişteki, etrafımızdaki ve önümüzdeki bin bir misal ile inanıyoruz[893].

Halkevi kaynaklarından birinde yazdığı önsözde inkılabı tahlil eden Şükrü Kaya, Türk İnkılabı'nın tamamıyla Türk karakterli ve Türkçü olduğunu ifade etmektedir. Şükrü Kaya Türk İnkılabı'nın milli vasfını ise, " Türk ve Türkçü vasıflarını esaslı bir şiar olarak bünyesinde taşıyan ve yaşatan bu İnkılabın milliciliği inhisar (tekel) ve infirat (yalnızlık) ifade etmez[894]." şeklinde açıklamaktadır. Şükrü Kaya aynı söylevinde Türk milliciliğinin hedefini, medeni kültürün ve insanlığın ortak ve yüksek duygularının müspet yollarda inkişaf ettirilmesi ve yayılması olarak nitelemektedir. Şükrü Kaya bu

---

[890] Ülkü, C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 209.
[891] Ülkü, C. XI, S. 58, Ağustos 1938, s. 485.
[892] Bkz. Ülkü, C. XI, S. 64, Haziran 1938, s. 293.
[893] Ülkü, C. XI, S. 61, Mart 1938, s. 8.
[894] Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın kaleme aldığı önsöz için bkz. *Halkevleri (1932-1935)*, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, T. C Maarif Derleme Müdürlüğü, Ankara 1937, s. 1.

ideale ulaşmak için de halka dayanmanın ve halkçı bir anlayışı benimsemenin gerekliliğine işaret etmektedir[895].

3.2.2. Cumhuriyetçilik

Şükrü Kaya son asırlarda Türk idare tarzında meydana gelen değişimleri şöyle tenkit etmektedir:

> Son asırlarda Türk idaresine alınan ve karıştırılan bazı camialardan bir kısmının aşiret göreneklerine ve semavi, muhayyel ilhamlara dayanan dini tesisatı tefekkür ve idare tarzı, diğer bir kısmının mukaddes kitapların hükümlerini şahsi tegallübe ve keyfi idareye ram eden sakim, skolastik usulleri; yani bir taraftan cehalet ve hem de zulüm ve istibdat, temiz düzgün Türk idaresinin esaslı unsurlarına; gösteriş ve görenek zehirlerini katre katre akıtmış, Türk camiasının bilhassa Osmanlı saltanatı devrindeki mukadderatına hâkim olmuş, onu iki üç asır gibi kısa bir müddet içerisinde aciz, kudretsiz bir hale getirmiş ve nihayet kendileri gibi onu da mahv ve perişan olmak derekesine indirmişti[896].

Şükrü Kaya'ya göre son asırlarda Türk milletinin yönetim bağlamında geri kalmasında, aşiret görenekleri ve devlet yönetiminde din kurallarının egemen hale getirilmiş olması yatmaktadır. Şükrü Kaya Türkiye'de Cumhuriyet idaresinin teşekkülünü, Türk camiasına katılan yabancı tesirlerin, fikirlerin, davranışların, idare tarzının ve her türlü işleyişin bertaraf edilmesi ve günün ihtiyaçlarına dayanan yenilik ve değişimlerin süratle yerine getirilmesi olarak ifade etmektedir. Cumhuriyetin halkın ihtiyaçlarından ve günün sosyal koşullarından doğduğunu, dinamik bir idare tarzı olduğunu ifade eden Şükrü Kaya, cumhuriyet rejiminin kaynağını da halk ihtiyaçlarına dayalı realist ve akılcı müspet ilim membaı olarak tarif etmektedir[897].

Şükrü Kaya'nın müspet ilim esaslarını akılcı, gerçekçi ve pragmatik (faydacı) bir yaklaşımla devlet hayatında ve sosyal yaşamda etkin kılmaya yönelik gayreti ve olaylara bu perspektiften bakması, onun pozitivist bir felsefi görüşe sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin idare tarzına ve devlet yönetme modeline de değinen Şükrü Kaya, Atatürk'ün bu rejimle memleketin her bir ferdinin idari temsilini sağlayacak bir örgüt oluşturduğunu ileri sürmektedir. Şükrü Kaya Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin köylerinin, kasabalarının ve şehirlerinin ihtiyaç ve sorunlarının mahalli kongrelerde tartışılmasına ortam hazırladığını ve bölge temsilcileri vasıtasıyla bu sorunların milli hâkim iyetin en yüksek mercii olan kamutaya taşınmasında üstlendiği

---

[895] Halkevleri (1932-1935), s. 1.
[896] Ülkü, C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 207.
[897] Ülkü, C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 207.

rolü dile getirmekte ve bunun demokrasilerdeki referandum ve kanun yapma teşebbüsünü ihtiva ettiğini vurgulamaktadır[898].

Bir başka yazısında Şükrü Kaya, Cumhuriyet yönetiminin Türk varlığının ilk şartı olduğunu vurgulamaktadır. Şükrü Kaya cumhuriyete karşı saltanatı ve hilafeti tekrar gündeme getirenlerin ve niyetlerinde hilafet düşüncesi olanların mutlaka bertaraf edileceğini -Milli Şef İnönü'nün bir sözüne atıfta bulunarak- söylemektedir[899].

3.2.3. Milliyetçilik

Şükrü Kaya Atatürk'ün ortaya koyduğu prensiplerin mayasının ve özünün Türk olduğunu ve inkılabın da bu yönüyle Türkçü bir karakterde olduğunu dile getirmektedir. Şükrü Kaya Türk İnkılabı'nın halkın ihtiyaçlarından ve çağın icaplarından doğduğunu, bu yönüyle de 'millici' bir vasfa sahip olduğunu dile getirmektedir. İnkılabın millicilik vasfına açıklık getiren Şükrü Kaya, milliciliğin dar ve inhisarcı olmadığını şu sözlerle belirtmektedir: "Millici olmak bizim zaruri şiarımızdır. Fakat bizim millici şiarımız dar ve inhisarcı değildir. Bizim milliciliğimiz medeni beşeriyet içinde onun esaslı bir unsuru olarak, insanlığın ila ve tealisine ve bütün dünyayı mesut ve müreffeh yaşatmaya matuf bir milliciliktir[900]."

Şükrü Kaya'ya göre Türk milleti asırların getirdiği acı hatıra ve tecrübelere dönmemek ve bunları bir daha yaşamamak için behemehal, 'Türkçü ve millici' olmak zorundadır. Onun milliyetçilik algısı, milletin medeniyet seviyesine kavuşturulması çerçevesinde, millet yararına yapılan inkılap ekseninde hakiki anlamını bulmaktadır. Milliciliği dar ve inhisarcı olarak nitelemeyen Şükrü Kaya, Türk milliyetçiliğinin çağın icaplarını kucaklayan realist ve akılcı bir keyfiyeti olduğunu ve bu yönüyle de toplumun ve devletin inkişafının (medeniyet ekseninde ilerleme) tam olarak sağlanabileceğini beyan etmektedir.

---

[898] Ülkü, C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 209.

[899] Şükrü Kaya İsmet İnönü'nün hilafetin ilgasıyla ilgili söylediği, "Tarihin her hangi bir devrinde bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse o kafayı behemahal koparacağız." ifadesine atıfta bulunmaktadır. Bkz. Şükrü Kaya, "Cumhuriyet Türk Varlığının…", s. 11.

[900] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 60. Şükrü Kaya'nın meclisteki aynı nutku için bkz. Belediyeler Dergisi, S. 20, Mart 1937, s. 15-81.

3.2.3.1. Türkçü Tarih Perspektifi

Şükrü Kaya'nın muhtelif zamanlardaki söylevleri incelendiğinde, onun doğrudan etnisiteye dayalı bir Türkçü anlayışa bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Tarihi olayların meydana gelişi ve Türk milletinin tarih karşısındaki tutumu ve yeri konusundaki açıklamaları da Şükrü Kaya'nın pozitivist, determinist ve dahası materyalist bir felsefeden esinlendiğini göstermektedir. 1937'de Atatürk İlkeleri'nin anayasaya konulmasıyla ilgili meclis görüşmelerinde söz alan Şükrü Kaya'nın şu ifadeleri, onun tarih perspektifini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır:

> Biz tarihi önümüze bimehaba açabilir ve bakabiliriz. Zaten insanlık tarihi Türklerle başlamıştır. Türk olmasaydı belki tarih olmazdı ve muhakkak ki medeniyet de başlamazdı. İnsanlık tarihinin başlangıcından son günlere kadar beşeriyetin faaliyet dalgaları arasında bu kadar derin ve geniş hamlelerle müessir olan Türkler son asırlarda ve son devirlerde büyük tehlikeler geçirdi. Türkler coğrafyadan kaldırılmak ve istikbal tarihinden silinmek istendi[901].

Şükrü Kaya'nın tarihin başlangıcını Türk milletine dayandırması ve uygarlığın başlatıcıları olarak Türk milletini görmesi, Atatürk devrinde yapılan tarih ve dil çalışmaları sonucunda ortaya konan Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ile aynı çerçevede bir perspektifi yansıtmaktadır. Bu görüşüne istinaden tarihsel olayları ve uygarlıkları yorumlarken Şükrü Kaya'nın, Türk milletini odak noktaya oturttuğu ve olayların tevilini yaparken tamamen Türk milli kimliği (kültür ve etnisite bağlamında) mahreçli bir sav belirlediği anlaşılmaktadır[902].

Aynı söylevinde Şükrü Kaya, tarihsel gelişmeleri değerlendirirken olayları kaza ve kaderin bir neticesi olarak değerlendirmediğini, aynı şekilde Türk milletinin de tarihi olaylar karşısında kaza ve kaderin zaruri akıbetlerine boyun eğmediğini ileri sürmektedir. Şükrü Kaya konuşmasında her milletin tarihini kendisinin yaptığını, milletlerin kendi cezaları ve kusurlarının o milletleri olumsuz bir duruma düşürebildiği gibi, bazı milletlerin iyi hallerinin ise onların çalışmaları ve çabalarının bir neticesi olduğunu ifade etmektedir. Şükrü Kaya'ya göre Türk milletinin ulaşmış olduğu bağımsızlık ve uygarlık yolunda aldığı uzun mesafe, bir Türk'ün eliyle ve Türk milletinin desteğiyle gerçekleştirilmiş ve Türk'e biçilen menhus talih böylece yırtılmıştır.

---

[901] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 59.

[902] Şükrü Kaya'nın medeniyetin kaynağını ve başlangıcını Türk milletine dayandırdığı diğer bir nutku için bkz. *İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi*, T. C Maarif Vekâleti Derleme Müdürlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 1.

Atatürk'ün Türk milletinin bağımsızlığı ve uygarlaşması yolundaki mücadelesini Şükrü Kaya Türkçü bir bakış açısıyla şu şekilde izah etmektedir:

> Tarih Atatürk'ten bahsederken Atatürk'ün yüksek vasıflarından bahsederken hiç şüphe etmemeli ki en büyük vasfını beşeriyete yaptığı bu hizmette görecektir. Türksüz bir tarih ne kadar muzlim olurdu. Hele Türksüz kalacak beşeriyet ne kadar sefil ve süfli bir manzara irae eder, hepiniz tahmin ve tahayyül edebilirsiniz. Türkün olmadığı bir tarih, karanlık ve kaotik olur. Zaten Türk akıbetine bu kastı yapanlar kendilerinin yaptığı fena niyetin, kötü kastın cezasını az bir zamanda gördüler. Türk kendi tarihini ve talihini kendi yaptığı vakit ve kendi yaparken hiçbir kimsenin, hiçbir tarafın ne tesirine kapıldı ve ne de yardımını gördü. Ne buldu ise kendinde buldu ve kendi eliyle yaptı ve yaptığı şey, tarihten aldığı müspet muayyen tecrübelerden edindiği kanaatler üzerine müessestir. Maddi vesaiti kendi idrakine istinat ettirdi ve bu sayede istiklalini kurtardı. Atatürk Türk istiklalini kurtardıktan sonra Türk bir daha böyle badirelere, tehlikelere dönmeyecek bir devlet sistemi kurdu[903].

Şükrü Kaya Atatürk'ün Türk milletinin bütün seciyesini elinde toplayarak başlattığı istiklal mücadelesini, sadece bir milletin tarih sahnesinden silinmekten kurtulması meyanında açıklamamaktadır. Ona göre bu mücadele, Türk varlığının tarihteki yerinin korunmasıyla ilgili olarak, medeniyete büyük bir hizmet olarak telakki olunmalıdır. Şükrü Kaya ayrıca Türk milletinin bağımsızlığını kazanmasını ve uygarlaşma temayülünü de tamamen, Türk milletindeki 'maddi inkişaf ve terakki' anlayışına bağlamaktadır.

3.2.3.2. Türklük ve Türkçecilik

Türklük ve Türkçe hakkında Alman Filozof Kaizerling'in Türklük tanımlamasına[904] ve Türklerin mizacı hakkındaki yorumlarına dayanarak ve bu görüşleri referans göstererek, Şükrü Kaya kendi Türkçü ideolojisinin çerçevesini çizmektedir. Şükrü Kaya'ya göre Türkler üstün, seciyeli, meziyet ve vasıf sahibi bir millettir. Türk'ün inkişafına, mizacına, istidadına en uygun yönetim Cumhuriyettir. Cumhuriyet, Türk milleti için gidilecek yolu tayin ve tespit etmiştir. Türk'ün ilerlemesinde, idarede, politikada, iktisatta ve hayatın her alanında (dilde, tarihte ve kültürde) cumhuriyet ışıklı bir yol olmuştur[905]. Şükrü Kaya'ya göre bir milletin irfan varlığı ancak dilinin anlaşılabilirliğiyle, sadeliğiyle ve dil ile milletin sağladığı ahenkle kendisini göstermektedir ve bu meyanda, Türkiye'de Harf İnkılabı'nın gerçekleştirilmesiyle Türk dilinin inkişafı, sadeleşmesi ve özleşmesi için çok önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır.

---

[903] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 59.

[904] "Kaizerling milletlerin simalarını inceleyen ve belirten bir kitabında Türklerin ulusal karakterini de gözden geçirirken onları bir hayli över ve Türklüğün üstün bir ırk olduğunu da söyler. Bazı mukayeselerden sonra da geçmişte olduğu gibi gelecekte de Türklerin bulundukları bölgelerde egemen bir ulus olacakları kararına varır." Bkz. Şükrü **Kaya**, "Türklük ve Türkçe", *Yedigün*, 28 Eylül 1942, No: 499, C. 20, s. 7.

[905] Şükrü Kaya, "Türklük ve Türkçe…", s. 7.

Şükrü Kaya'nın tespitine göre Türkiye'de Harf İnkılabı ile Arap harfleri yerine Türkçe ile daha uyumlu olan Latin alfabesi benimsenmiş ve bir dil seferberliği başlatılmıştır[906].

Şükrü Kaya Türk milletinin I. Dünya Savaşı sonrasında düştüğü esaretten kurtuluşunu ve yapılan inkılapları tasvir ederken Türkçülük, Millicilik, Halkçılık ve Türkçecilik hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır:

> Türk milleti bu defa da varlığını yalnız kendi eliyle ve kendi kanıyla kurtarmıştı. Fakat istiklalin ufuklarını şüpheli bulutlar bürümüştü. Türk'ün varlığını ve istikbalini bir daha tehlikeye düşürmemek için milletin karakterindeki zamana takaddüm ve tahakküm istidadı, yani inkılapçılık ruhu zararlı göreneklerden ve geleneklerden silkindi. Cihanın Türk İnkılabı dediği büyük hadise oldu. Bu hadisenin esası, sıfatı, manası millicilik yani Türkçülüktür. Türk İnkılabı benliğini, tarihinde ve öz dilinde buldu. Siyasal varlığında, sosyal yaşayışında, ekonomisinde, tüzesinde, töresinde müspet ilimlerin gösterdiği yollarda milli menfaatinin icap ettirdiği değişiklikleri yapmak, yabancılıktan ve yabancılardan kurtulmayı ulusal bir ödev saydı. Türk İnkılabı'nda halkçılık, millicilik ne bir taklit, ne bir süs, ne bir hevestir. Türkiye'de halkçılık Türkçülük demektir. Türkçülük ve Türkçecilik bu milletin ve bu memleketin var olmasının ve yaşamasını ilk şartlarıdır[907].

3.2.4. Halkçılık

Şükrü Kaya Türk İnkılabı'nın yerleşmesinde, halk kitleleri tarafından benimsenmesinde ve içselleştirilmesinde inkılabın belki de en önemli ilkesel programı olan 'halkçılık' umdesinin anayasaya dahil edilmesi çerçevesinde şu görüşleri ileri sürmektedir:

> Halkçı olmak alicenaplığımızın nazari bir eseri değildir. Zaten biz prensiplerimizi koyarken geçmiş zamanlara ait veyahut insanların yüksek hislerinden mütevellit mücerret mefhumlara kapılarak koymadık. Biz doğrudan doğruya sulh ve medeniyet amili olarak bir Türk istiklalini ebediyen korumak için ne gibi şartlar dairesinde yapılacağını arayarak ve icap eden şartları tespit ederek aldığımız halkçılık bir merhamet eseri de değildir. Halkçılığımız doğrudan doğruya bu memleketin kurtarılması, müstakil olarak insanca yaşaması için bir şartı evveldir. Bizim halkçılığımız halka doğru, halk için değil; halk tarafından ve halkla beraber sistemidir. Bu sistem memleketin doğrudan doğruya halk tarafından idare edilmesini istihdaf eder. Bizde fert ve sınıf imtiyazı yoktur. Bütün vatandaşlar üzerinde kanunlarımız tamamıyla müsavi olarak meri ve caridir. Ittılaımıza vasıl olacak da cezasını görmeyecek hiçbir kanuni kabahat yoktur[908].

---

[906] Şükrü Kaya, "Türklük ve Türkçe…", s. 11.

[907] Şükrü Kaya, "Türklük ve Türkçe…", s. 11.

[908] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 60. Türk İnkılabı'nın esas çerçevesine bakıldığında Milli Mücadele'yi başlatan kitlenin halk olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın halkı birlik ve beraberlik duygusu içinde akılcı bir fayda etrafında birleştirdiği ve inkılapları da halka mal etmeye çalıştığı görülür. Halkçılık halka doğru, halk için ve halkla beraber aforizmalarıyla ifade edilmiş ve Atatürk düşüncesinde de bu söylemler temel prensip olarak ifade edilmiştir. Bu konuda bkz. Cezmi **Eraslan**, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2003, s. 211-222. Bernard Lewis de Atatürk halkçılığı ile ilgili olarak şu tespiti yapmaktadır: "Daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına ve hatta Türk Anayasası'na geçen, Mustafa Kemal'in halkçılığı boş bir laf olmaktan uzaktı. Pek iyi bilinen siyasal ve kültürel anlamlarından başka, cumhuriyet hükûmetinin bir çok tedbirlerinde ifadesini bulan bazı iktisadi ve daha fazla olarak sosyal fikirleri de belirliyordu. Bununla beraber Batıyla barış antlaşmasının imzalanması ve Batılılaşmanın ilerlemesiyle, açık sözlü anti-kapitalist niteğini yitirmiş ve Anadolu'nun uzak bölgelerinde devam eden feodal imtiyazlara son vermek gibi konularla daha fazla ilgilenir olmuştu." Bkz. Bernard **Lewis**, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 459.

Şükrü Kaya halkçılığın benimsenmesinde, Türk milletinin medeni şartlarda ve barış içerisinde yaşatılması çerçevesinde doğrudan doğruya memleketin ve milletin hür olarak yaşatılması amacının güdüldüğünü belirtmektedir. Haçlığın halk için halkla beraber[909] ilkesi doğrultusunda kabul edildiğini ve halkın eşit koşullarda devlet yönetimine katıldığını serdeden Şükrü Kaya, halk içerinde kesinlikle bir sınıf farkı ve ayrımının olmadığını[910] da ilave etmektedir. Şükrü Kaya ayrıca, 'Halkçılık' meyanında yürürlükte olan kanunların, bütün vatandaşlara eşit bir şekilde uygulandığını ve bunun da eşitlik ve adalet duygusunun vatandaş arasında pekişmesine katkı sağladığını ifade etmektedir.

Aynı muhtevada bir başka söylevinde Şükrü Kaya, "Biz Türklerde zümre, cemaat, sınıf farkı yoktur. Hepimiz büyük kütlenin bir vazifesini almış adamlarız. Milli vazifede şeref ve mesuliyette hepimiz müsaviyiz[911]." diyerek sınıfçı ve zümreci bir toplum yapısına karşı çıkmakta ve meslek grupları içerisinde iş birlikçi ve dayanışmacı bir toplum kütlesi hedeflemektedir.

Şükrü Kaya Halkçılığın tatbikattaki ve kanuni hayattaki yansımalarını da şu şekilde özetlemektedir:

---

[909] Uzun bir dönem CHP Genel Sekreterliğinde bulunmuş ve Türk İnkılabı'nın önemli ideologlarından birisi olan Recep Peker'in İnkılabın yönünü tarif ettiği şu açıklaması aslında dönemin resmi ideolojisini daha net bir şekilde aydınlatmaktadır: "Türk İnkılabı halktan gelerek, otoritelere karşı yapılmıştır. Fakat inkılap iktidar mevkiini alınca otoriteden halka doğru devam etmiştir. Bu devam esnasında halkın hakikatlere uzak kalmış tabakalarından mukavemetler ve zorluklar görülmüştür." Recep Peker'in inkılap yorumu için bkz. Recep **Peker**, *İnkılap Dersleri Notları*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 20. Cumhuriyet döneminde benimsenen halkçılığın halk için halkla beraber anlayışıyla paralel gitmediğini ve inkılap önderlerinin bir seçkincilikle toplum katmanlarından ayrıldığını belirten Şükrü Hanioğlu, tam da Şükrü Kaya'nın dile getirdiği noktada halkçılık çerçevesinde şu tenkitte bulunmaktadır: "Türk toplumunda seçkinlerin var sayılan nitelikleri alanındaki temel değişimin Cumhuriyet'le beraber gerçekleştiği şüphesizdir. Bir yandan dindarlıkla seçkinlik arasındaki çizgi kalınlaşır ve karşıt elit seçkinlik niteliğini kaybederken, diğer yandan da mahalliyi tamamen dışlayarak mebusların hayatlarında gitmedikleri vilayetleri temsil etmelerine varan milli bir seçkinlik anlayışı bu kavramın yeni bir muhtevaya kavuşması sonucunu doğurmuştu. Cumhuriyetle beraber asrilik olarak sunulan ve bu şekilde bilimle ilintisi sağlanan Batı adab-ı muaşeretinin seçkinliğin belirlenmesindeki rolü de kuvvetlendirilmişti. Le Bon'un da hayranlığını kazanan halka rağmen halkçılık siyasetleri ise seçkinler denetiminde, temsili kurumların varlığına karşın, kitlelere yararlarına olan, ancak benimsemeyecekleri değişiklikleri kabul ettirmeye çalışmışlardı." Bkz. M. Şükrü **Hanioğlu**, "Seçkinler ve Nitelikleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset ve Tarih,* Bağlam Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul Ekim 2006, s. 100.

[910] Şükrü Kaya'ya göre Türklerde sınıfçı bir toplum yapısı mevcut değildir ve millet içerisinde her vatandaş kendisini asil kabul eder. Türklerde millicilik ve halkçılık aynı manaları ihtiva etmektedir. Şükrü Kaya'nın Alman Filozof Kaizerling'in Türkler hakkında çıkarımlarından esinlenerek bu eksende yaptığı yorumu için bkz. Şükrü Kaya, "Türklük ve Türkçe…", s. 7. Atatürk'te halkçılık ideolojisi sınıf mücadelesine karşı kullanılmıştır. Halkçılık aynı zamanda İslami hâkimiyet teorisine karşı çıkan ve onun yerini alan laik egemenlik anlayışı ve teorisidir. Bu yönüyle halkçılık siyasi iktidarın kaynağını ulus anlamında halkta görmektedir. Bu yorum için bkz. Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s. 118.

[911] Ülkü, C. XI, S. 61, Mart 1938, s. 8.

> Halkçılığımızın tatbikatta ve teşrii hayatta yeni yeni elemanlar olarak cihana numune olacak kadar ileriye varmış hukuki eserleri vardır. Partimizin her sene toplanan ocak kongreleri, iki senede bir toplanan vilayet kongreleri, dört senede bir toplanan büyük kurultay; Avrupa hukukunda inisiyatif, lejislatif ve referandum denilen esasların ameli tatbikinden başka bir şey değildir. Biz yaptığımız işleri her sene bu kongrelerde gözden geçiriyoruz ve oradan alınan neticeleri huzuru alinize arz etmekteyiz. Büyük meclisin kanunlarındaki isabetin en büyük amili de halkın fikirlerini almak ve mütalaalarına layık olduğu ehemmiyeti vererek kanunların hazırlanmasında müessir kılmaktadır. Binaenaleyh, bu kadar lüzumlu ve önemli bir prensibin Teşkilat-ı Esasiyeye girerek ammenin vicdanında bir hukuk esası olarak telakki edilmesi elbette çok iyi ve zaruri bir şeydir[912].

Şükrü Kaya Cumhuriyet Halk Partisi'nin Ocak, il ve genel kongrelerini ve buralarda alınan kararların kamutaya aktarılıp tartışılmasını demokrasinin referandum ve kanun yapma araçlarıyla eşdeğer görmektedir. Şükrü Kaya cumhuriyet idaresinin en önemli yansımasının halkçılıkla iç içe bir modelle gerçekleştiğini, halkçılığın esasta bir demokratik katılımı da beraberinde getirdiğini ima etmektedir. Şükrü Kaya'ya göre Türkiye'deki halkçılığın tatbikatı birçok çağdaş medeni toplumlara ve devletlere örnek oluşturabilecek konumdadır.

3.2.4.1. Toprak Reformu Meselesi

CHF yöneticileri, Türkiye'de tarım arazisi mülkiyet dağılımının adil olmadığını düşünmüşler ve üretimin toplumsal örgütleniş biçiminin yanlışlığından hareket ederek, bunun çözümünü kapsamlı bir toprak reformunda bulmuşlardır. 1935 CHP Programında aynen şu ifadelere yer verilmiştir: "Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden birisidir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için, özgü istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur[913]."

1935 yılı içerisinde hükûmet tarafından İçişleri Bakanlığı'na Toprak Reformu'nu gerçekleştirmesi için kanun taslağı hazırlama yetkisi verilmiştir. Bakanlığın hazırladığı taslak metin, görüşlerinin alınması için bakanlıklara gönderildiğinde büyük bir tepkiyle karşılaşmıştır. Tepki taslakta yer alan kamulaştırılacak arazilerin bedellerinin hesaplanması ve ödenmesiyle ilgili teklifin 1924 Anayasası'nda kamulaştırmayla ilgili yer alan bedellerin nasıl ödeneceğine dair hüküm ile çelişmesinden kaynaklanmıştır[914]. İçişleri Bakanlığı'nın toprak reformu ile ilgili yaptığı çalışmalar dikkate alındığında, bu bakanlığa bir diğer tepki de bu meseleyi sadece 'bir kamu yönetimi sorunu' gibi ele

---

[912] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 60.
[913] *CHP Programı*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 29-30.
[914] Tezel, Cumhuriyet Döneminin, s. 379. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Nüfus Genel Müdürü Galip Peker'in bir 'Toprak Kanunu' hazırlamasını istemiş ve bu çerçevede bir taslak hazırlanmıştır. Ancak bu kanun taslağı ağalar elindeki tapusuz hazine arazilerinin topraksız köylüye dağıtılmasını öngördüğünden Tarım Bakanlığı ve Danıştay tarafından reddedilmiştir. Bu bilgi için bkz. Doğan **Avcıoğlu**, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982, s. 489.

almasından kaynaklanmıştır. İçişleri Bakanlığı konuya yaklaşırken meselenin tarımın teknik, üretim ve toplumsal boyutlarını ihmal ettiği ileri sürülmüş ve bunun üzerine toprak reformu çalışmalarını yürütmekle Tarım Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Tabii ki toprak reformu olgusu ile ilgili çalışmaları bir süre yürüten içişleri bakanlığının başında 1927'den itibaren Şükrü Kaya bulunmaktaydı. Reformun gerçekleştirilmesi çerçevesinde Şükrü Kaya, CHF'nin ve hükûmetin önemli bir ismi olarak bu kanunun bariz savunucuları arasında yer almıştır. Bu çerçevede 1937'de toprak reformunun anayasaya bir madde eklenerek gerçekleştirilmesi için, hükûmetin çeşitli çalışmaları olmuştur ve bu gayretler sonucunda mecliste çok ciddi bir muhalefet olmaksızın, anayasaya toprak reformuna ortam hazırlayacak olan yeni bir madde konmuştur. "Böylece 1924 Anayasası, piyasa değerine göre peşin ödeme koşulu aranmadan, çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için uygulanabilecek kamulaştırma eylemlerine açık bir hale getirilmiştir[915]."

Mecliste Atatürk İlkelerinin Anayasaya dahil edilmesi ile ilgili görüşmeler sırasında, bu bağlamdaki görüşlerini açıklayan Şükrü Kaya şöyle demekteydi:

> Diğer prensiplerimizden maddelerde tesadüf edeceğiniz bir iki nokta daha vardır. Bunlardan biri, çiftçiyi toprak sahibi yapmaktır. Arkadaşlar 18 milyon Türkün 15 milyonu çiftçidir. Bu 15 milyonun bir çoğu kendi toprağında çalışmaz. Çiftçiyi, Türk çiftçisini toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini yani Türk ekseriyetini kendi ekonomik mukadderatına sahip kılarak bu memleket için hayırlı ve aktif bir eleman yapmak demektir. Bu büyük kütleden eğer büyük bir menfaat bekliyorsak, ötekinin berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini kendinin olacak olan topraklara hâkim kılmalıyız[916].

Türk İnkılabı'nın önemli simalarından olan Şükrü Kaya bu nutkunda, köylüye eşit yurttaşlar nazarı ile bakarak halkçılık ideolojisinin Türkiye'de gerçekleşebilmesini bu önemli reforma bağlamaktadır. Halkın güçlü ve köklü toprak sahiplerinin sultasından kurtarılmasını aslında inkılabın geleceği açından elzem görmektedir. Şükrü Kaya nutkuna şu ifadelerle devam etmiştir:

> Bunun (toprak reformunun) tatbikini kolaylaştırmak için teşkilatı esasiye kanununa bir kayıt koyduk. Bu kayıt büyük başvekilimin de bilvesile söylediği gibi, hiç kimsenin hukuk-u

---

[915] Tezel, Cumhuriyet Döneminin, s. 381. Mecliste Altı Umdenin (İlkenin) anayasaya dahil edilmesi ve siyasi müsteşarlıklar kurulması yönündeki görüşmeler yapılırken anayasaya köylünün toprak sahibi yapılması ile ilgili olarak 3115 sayılı kanun eklenmiştir. Bu kanunda şu ifadeler yer almıştır: "Kamu yararı için gereği usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı kullanılamaz ve kamulaştırılamaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için kamulaştırılacak olan arazi ve ormanların kamulaştırma kararları ve paraların ödenmesi sureti özel kanunlarla belirtilir. Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek paraya, mala ve çalışmaya dair yükümlülükler dışında hiçbir kimse hiçbir fedakarlık yapmaya zorlanamaz." Bu bilgiler için bkz. Mahmut **Goloğlu**, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara 1974, s. 221.

[916] *TBMMZC*, Devre 5, Cilt 16, s. 61.

> tasarrufiyesine bir taarruz teşkil etmez. Biz işlemeyen toprakları işletmek için, işsiz kalan topraksız köylüyü topraklandırmak için kanun yapıyoruz. Elbette toprağını işleyebilen ve işletebilen çiftçi bizim en büyük yardımımıza ve himayemize mazhar olacak bir elemandır. Bizde köylünün ocağı tütmezse fabrikanın bacası söner. Yaptığımız ekonomik hareketlerin verimli olabilmesi için behemahal Türk köylüsünü ve Türk çiftçisini müstahsil olduğu kadar müstehlik vaziyete koyacağız. Bu gün ancak kendini geçindirir vaziyetten kurtararak, medeniyetin insanlara verdiği saadetten, zevkten hissedar etmek istiyoruz[917].

Şükrü Kaya Türk köylüsünün sadece alın teriyle üreten değil, aynı zamanda ürettiği nispette tüketen bir topluluk olması gerektiği fikrinden hareketle, ülke ekonomisinin bir canlanma yaşayacağı gerçeğini ileri sürmektedir. Aslında sadece kendini geçindirme gayesiyle üreten köylü profili, Osmanlı taşra sisteminde mevcuttu ve cumhuriyet bu mirası devralmıştı.

1937'de Meclis'te anayasadaki değişiklikle ilgili görüşmeler devam ederken kendisi büyük bir toprak ağası olan Muğla Milletvekili Halil Menteşe'ye hitaben Şükrü Kaya toprak reformu ile ilgili şunları ifade etmiştir:

> Toprak kanunu, çiftçiye toprak vermek kanunu, çok isterdim ki benim daire-i intihabiye arkadaşım Milaslı Halil Menteşe de esasta bizimle beraber olsun. Çünkü Türk köylüsünün çektiği, topraksız Türk köylüsünün çektiği ıstırabı, bilhassa kendi daire-i intihabiyemizde benim kadar o da görmüştür. Nitekim topraksızlığın delili olarak kendi çiftliğini köylülere tevzi ettiğini burada kendisi söylemiştir. Eğer, köylüye bunu uzun vadelerle veyahut bedelsiz olarak vermişlerse, buradan kendilerine alenen teşekkür ederim. Arkadaşlar, Muğla vilayetinin Köyceğiz kazası tamamıyla çiftlik ağalarının elindedir. Hükûmet konağı merkezi kazada bir çiftlik ağasının tarlası içindedir. Köylünün bir karış toprağı yoktur, orada çalışır. Vilayetimizin diğer kazalarında da hal böyledir. Daire-i intihabiyemizin yarı çiftçisi topraksızdır. Çalışmayan ağa oturur, köylü çalışır. Antalya da böyledir, Şark vilayetlerimiz de tamamen böyledir. Bu memleketin köylülerinin ıstırabı büyük ve milli bir ıstıraptır. Eğer bunu halletmeyeceksek, memleketimizde topraksız çiftçiyi cumhuriyetin ve inkılabın büyük nimetlerinden mahrum bırakmış olacağız. Eğer millet kendi topraklarında ekmeğine hâkim olamazsa ve bunu temin edemezsek yapılan şeylerin manası kalmaz. Vatandaşını aç ve topraksız bırakıp şu veya bu idealler peşinden koşmak, kendini aldatmak demek değil midir? Kendi ırkdaşlarımızı ve bu ırktaki büyük seciyenin asaletini göklere çıkardığımız Türk'ü bu halden kurtarmak lazımdır[918].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya bu söylevinde, Türk İnkılabı'ndan ve onun getirdiği yeniliklerden halkın tam olarak istifade edebilmesinin ön koşullarından belki de en önemlisinin, toprak reformu olduğu kanaatini ileri sürmüştür. Bunu tespit ederken gerçek bir vatandaş kitlesi oluşturularak cumhuriyetin ve inkılapların halk tarafından hakiki mânâda benimsenebileceğini ve inkılapların bu yöntemle ancak kalıcı olabileceğini dile getirmiştir. Bu reformu uygulamanın inkılap önderlerinin asli bir borcu olduğunu da öne sürmüş ve İnkılabın özellikle halkçı ve millici vasfını örneklerle vurgulamıştır.

---

[917] *TBMMZC*, Devre 5, Cilt 16, s. 61.
[918] *TBMMZC*, Devre 5, Cilt 16, s. 71.

Bir başka söylevinde Şükrü Kaya, 'köylüyü toprağa değil; toprağı köylüye esir etmeye mecbur' olduklarını ifade etmiştir. Bunu başarmanın ilimle, fen ve teknikle; bütün bunları destekleyecek enstitülerle mümkün olacağını vurgulayan Şükrü Kaya, bu çalışmalar sayesinde Anadolu bozkırının yeşil bir hale dönüştürüleceğini ifade etmiştir. Şükrü Kaya'ya göre halkın refahını artırmak ancak bu yolla mümkün gözükmektedir. Çünkü Anadolu insanının önemli bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaktadır. Bu hedef için seçilecek yöntem de akılcı ve gerçekçi olmalıdır ve müspet ilimlerin gösterdiği yoldan ilerlenmelidir. Şükrü Kaya'ya göre, Cumhuriyetin 14 yıllık feyiz dolu nimetleri de bu ilkeye bağlı olmanın tabii bir sonucudur[919].

Toprak Reformu ile ilgili çıkarılacak kanun için hazırlıkların önemli bir kısmını Dâhiliye Vekâleti üstlendiğinden, bu konu üzerinde Şükrü Kaya'nın hassasiyetle durduğunu söyleyebiliriz. Şükrü Kaya'nın kanunun hazırlık aşamasında çalışmalara büyük ölçüde katkı sağladığı açıktır. Dönemin basını da yapılan çalışmalarla ilgili önemli bilgiler aktarmaktadır[920].

---

[919] Şükrü Kaya'nın TBMM'de Ziraat Bankası Kanunu müzakerelerindeki bir söylevi için bkz. Belediyeler Dergisi, S. 23, Y. 2, Haziran 1937, s. 26.

[920] Ulus Gazetesi konuyla ilgili haberi şu şekilde vermektedir: "Haber aldığımıza göre hükûmet, toprak kanununu Kamutayın bu devresinde çıkarılması için hazırlık yapmaktadır. Proje, ilk hazırlandığı zamandaki şekline göre, bazı mühim değişiklikleri ve bugünün ihtiyacını karşılayacak cezri hükümleri ihtiva etmektedir. Rejimin en büyük bir İnkılabı olmak değerini taşıyan projenin mucip sebeplerinden en esaslı kısımlarıyla kanunun ana hatlarını, topraksız Türk vatandaşının asırlardan beri çektiği ıstıraba son verecek bir eseri anlatmanın verdiği huzur ve sevinç içinde yaşıyoruz." Habere göre nüfusun büyük kesimi köylü ve tarımla uğraştığına göre ekonominin inkişafı için köylünün yeteri kadar toprağa sahip hale getirilmesi gerekmektedir. İnkılabın en mühim sonucu ve adımı telakki edilen bu projenin esasları da şu şekilde özetlenmiştir: " Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde şehir, kasaba ve köy hudutları dahil ve hariçteki hakiki ve hükmi şahıslara aidiyeti muteber tapu kayıt ve senetleriyle tevsik edilemeyen topraklar devlete aittir.
Fazla topraklar: Hususi kanunlarıyla şehir, kasaba ve köylerin amme ihtiyaçları için evvelce tahsis edilmiş olan toprakların vilayetten kaza idare heyetlerince ihtiyaçtan fazla olduğu tespit edilen kısımları devlete intikal eder. İdare heyetinin kararı aleyhine hiçbir kanun yoluna müracaat olunamaza.
Birinci maddede yazılı topraklar üzerinde tapu kaydı olmaksızın mülkiyet hakkı iddia edenler, bu kanunun neşri tarihinden itibaren iki sene içinde bu haklarını usulen ispat ederek tapuya kayıt ve tescil ettirirler. Bu müddet bittikten sonra topraklar üzerinde tapusuz iddialar dinlenmeyecektir.
Mesaha farkları: Madde 5: Alakadar devlet daireleri tarafından yapılmış muntazam planlara göre toprak üzerine konulmuş sabit işaretler ile hudutları tayin edilmiş olan toprakların sathi mesahaları arasında fark görülürse asıl olan plandaki mesahasıdır.
Madde 6- Tapu sicilinde mesaha kaydı olmayıp yalnız hudutları yazılı olan topraklarda mesahanın tayini ve tapu siciline kaydı için bu topraklara tarh edilmiş vergi matrahının civardaki emsal arazide tekabül ettiği miktar kabul edilir. Fakat bu miktar yazılı hududun çerçevelediği mesahadan fazla olamaz. Fazlası devletindir.
Fuzuli işgaller: bu kanunun neşri tarihinde tapuda mukayyit olmamakla beraber, başka türlü tasarruf vesikasına da istinat etmediği halde yalnız vergi verilmek suretiyle işgal edilmiş toprakları on seneden beri muntazaman vergi vererek bila fasıla işletmiş olanlara adi iskân muamelesi uygulanır." Bu kanun taslağı için bkz. Ulus, 8 Ağustos 1937, s. 1.

Şükrü Kaya Türk İnkılabı'nı tahlil ederken rejim meselesinin Cumhuriyetle, içtimai adaletin de hak müsaviliği ile halledildiğini belirterek, Türk camiasında sınıf farklılıklarının olamayacağını ileri sürmüştür. Şükrü Kaya'ya göre Cumhuriyetin iktisadi nizamı da devletçilikle inkişaf yoluna girmiştir. Atatürk'ün deyimiyle, Türk köylüsünün milletin efendisi olması da ancak köylünün kendi tarlasına sahip olmasıyla mümkün olacaktır[921]. Şükrü Kaya bir başka makalesinde köylünün ıstırabını, dertlerini ve sıkıntılarını ayrıntılarıyla ve istatistiksel bilgilere dayalı bir biçimde ele almaktadır. Köyün ve köylünün asayiş, yol, sağlık ve maarif alanlarında karşılaştığı temel sıkıntıları ve bu meyanda çözüm önerilerini dile getiren Şükrü Kaya, köy kalkınmasının Türk iktisadi inkişafı içerisindeki yerini ve önemini vurgulamaktadır[922].

CHF'li bürokratların, hükûmet ileri gelenlerinin ve aydınların toprak reformu konusunu öncelemelerinin ana nedeni, bu projenin Kemalist devrimlerin özünü güvenceye alacak temel bir atılım niteliğinde olmasında aranmalıdır[923]. Çünkü bu uygulama eşit yurttaş fikrinden yola çıkan Kemalist ideolojinin halkçılık anlayışı ile yakından ilgilidir. Bunun yanı sıra başarılan inkılapların sürekliliğinin sağlanabilmesi için, feodal tarz toprak örgütlenmesinden halkın kurtarılması ve refah seviyesinin artırılması hedeflenmiştir.

Atatürk de toprak reformu ile ilgili kararlılığını her defasında vurgulamıştır. Atatürk, 1936'da Meclis'in 5. Dönem İkinci Toplanma Yılını açarken verdiği söylevde, TBMM'den köylünün kesinlikle toprağa kavuşturulmasını ve toprak reformunun bir an evvel sonuçlandırılmasını istemiştir. Atatürk'e göre Türk tarımının güçlenebilmesi ve köylünün kalkınabilmesi bu esas reforma bağlıdır. Atatürk bu reformu 'vatanın sağlam temeli ve imarı' olarak nitelemiştir[924].

Toprak reformunu gerçekleştirmek adına, kanun hazırlama çalışmalarını yürüten Tarım Bakanlığı, 1937'de 'Zirai Islahat Kanunu Projesini' bakanlıklara ve ilgililere dağıtmıştır. Bu taslak üzerine de önemli tartışmalar yaşanmıştır. Ancak amacı adil bir arazi mülkiyeti dağılımını ve köylü işletmelerinin parçalanmalarını önlemek olan 'Toprak Reformu Projesi', İkinci Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğramış, savaş yıllarında hükûmet böylesine köklü bir projeyi uygulama konusunda doğrusu bir cesaret sorunu yaşayarak bu yasayı rafa kaldırmıştır. Fakat yasa ile ilgili çalışmalar, savaş

---

[921] Şükrü **Kaya**, "Türk Köylüsü", *Yedigün*, No: 435, C. 17, 7 Temmuz 1941, s. 435.
[922] Şükrü **Kaya**, "Köyün Derdi", *Yedigün*, No: 431, C. 17, 9 Haziran 1941, s. 3 ve 17.
[923] Tezel, Cumhuriyet Döneminin, s. 381.
[924] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 407.

yıllarında hükûmet tarafından perde arkasından planlanmış ve savaşın son yılı olan 1945'te Meclise sunularak büyük tartışmalar sonunda 'Toprak Reformu' yasalaşmıştır[925].

Şükrü Kaya bir başka makalesinde, 1941'de Türkiye'de hâlâ halledilememiş önemli bir davanın varlığına dikkat çekmiştir. Bu mesele de halkçılığın ve hak müsaviliğinin tam teşekküllü tezahürü için gerekli olan ''Toprak Reformu'nun esaslı bir şekilde henüz uygulanamamış olmasıdır. Şükrü Kaya İçişleri Bakanlığı döneminde olduğu gibi, aktif siyasi yaşamdan çekildikten sonra da 'Toprak Reformu' konusuna büyük ehemmiyet vermiş ve köylünün savunuculuğunu basın aracılığıyla hummalı bir şekilde sürdürmüştür[926].

Şükrü Kaya'nın 'Toprak Reformu'nun mutlaka hayata geçirilmesi lüzumu üzerine belirttiği şu ifadeler oldukça dikkate değer türdendir:

> İşlenmeyen toprakları işletmek, toprağın verimini, memleketin gelirini artırmak o milletin nüfusunun onda dokuzunu teşkil eden çiftçisini kalkındırmak zarureti aşikardır. Bu gayeye doğru ilerleyen teknik ve ekonomik çareler arasında toprağı az veya topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmak başta gelmesi icap eden tedbirlerden birisidir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programını Cumhuriyet Hükûmetlerine gerçekleştirmesini vazife olarak verdiği esaslı prensiplerinden birisi de topraksız Türk köylüsünün toprak sahibi yapılmasıdır. Demek ki bir takım zehaplara rağmen Türkiye'de halli zaruri olan ve zarureti milletçe kabul edilen milli bir dava halinde agrar bir mesele vardır. Bu davanın hallini emel edinen vatandaşlara demagojik politika temayülleri atfetmek mülahazası yersiz ve insafsız bir isnat olur. Takip edilecek gaye milletin heyeti umumiyesinin yüksek menfaatidir. Arada toprak ve sermaye yoksulu türk çiftçisinin hayat ve haysiyeti de korunmuş ve kurtarılmış olacaktır. Bu toprak yoksulu kütlenin ağzı var dili yoktur. Kendi iyilikleri için düşünülen, söylenen şeyleri kütle halinde duyacaklarına ve bilhassa okuyacaklarına bilhassa ihtimal de verilmez. Bahusus böyle bir kanun ve böyle bir tedbir hiçbir kimsenin hakkına ve menfaatine dokunmayacaktır. Bu memleketin çiftçisinin büyüğü de küçüğü de Türk milletinin öz evladıdır. Toprakların kıymetlendirilmesi ve milli gelirin artırılması ve ziraat usullerinin yenileştirilmesi, düzeltilmesi ve makineleştirilmesi bakımından Türkiye'nin büyük çiftçisi küçüğü kadar belki ondan fazla devletin yardımına ve korunmaya layık ve muhtaçtır[927].

3.2.4.2 Şükrü Kaya'nın Halkevlerine Yüklediği Anlam

Anıl Çeçen Halkevlerinin kurulması meselesinde, o günkü resmi açıklama ve bildirilerden ziyade, 1932'ye gelindiğinde Türkiye'deki siyasal ve toplumsal koşulların ve gereksinimlerin analizini yaparak bir durum değerlendirmesi yapmaktadır. Anıl Çeçen, Halkevlerinin açılış gerekçesini ve amacını daha çok 1930 ekonomik buhranı sonucunda Türkiye'de asker, sivil, bürokrasi, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri arasındaki kopuşla ilgili bir eksene oturtmuş ve halk kesimleri aleyhine

---

[925] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tezel, Cumhuriyet Döneminin, s. 382-401.
[926] Şükrü **Kaya**, "Köylü ve Toprak", *Yedigün*, No: 436, C. 17, 14 Temmuz 1941, s. 6.
[927] Kaya, "Köylü ve Toprak….", s. 6.

bürokrasinin gücünü giderek artırmasına bağlı olarak açıklamıştır. 1923-1929 yılları arasında toplum içinde demokratik hak ve hürriyetlerin kısıtlanması, vergi vb. yöntemlerle ekonomik sorunların toplum kesimleri üzerine yüklenmesi, bürokrasi ile halk kitleleri arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir. Dünyada yaşanan ekonomik bunalımlar sonucunda, hükûmetin ülkede uygulayacağı iki seçenek üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi, demokratik hak ve özgürlüklerin tanınarak siyasal açıdan toplumun rahatlatılması; diğeri ise devletin ekonomik ve toplumsal müdahaleleri daha da artırmasıyla, toplum üzerindeki yönetsel anlayışını daha da sertleştirmesidir. Mevcut yönetim anlayışının bu yollardan ikincisini uygulamaya yatkınlığı daha fazladır. Çünkü Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla, ülkede baş gösteren kargaşalar sonucunda, Cumhuriyetin ilk yıllarına nazaran genel olarak rejimde bir sertleşme politikası ön plana çıkmıştır. Ülkede iktidar, dünya bunalımı karşısındaki sorunu ekonomi politikalarıyla çözemeyince, bu kez ideolojik olarak geliştirilecek bir yönteme ağırlık vermiştir. Liberal ekonomi politikalarından istenen sonuç alınamamış ve bu bağlamda toplumsal tartışmalar hız kazanmıştır. Cumhuriyetin başından beri ihtiyaç duyduğu yeni örgütlenme olayı tam da bu günlerde gündeme alınmıştır. Ekonomik tartışmaların ülkede yapacağı tartışmaların derinleşmesinden çekinen hükûmet, bu sefer yeni bir heyecanı tetikleyecek ve devletle halk kaynaşmasını ve bütünleşmesini sağlayacak olan Halkevleri modelini hayata geçirmiştir[928]. Birçok ülkede bulunan Halkevleri benzeri örgüt yapıları incelendikten sonra[929], hükûmet tarafından halkevleri yönetmeliği hazırlanmış ve 19 Şubat 1932'de[930] Halkevleri kurulmuştur.

Halkevleri ile halkın Atatürk devrimleri doğrultusunda siyasal ve ideolojik eğitiminin gerçekleştirilmesi, halkçılıkla desteklenen ulusalcılığın bir ideoloji olarak kitlelere yayılması amaçlanmıştır. Bunların yanı sıra, "Halkevleri halk kültürünün aydınlar

---

[928] Anıl **Çeçen**, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul Kasım 2000, s. 91-92. Aynı muhtevada diğer bir yorum için bkz. Tevfik **Çavdar**, "Halkevleri", CDTA, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul 1983, s. 879.

[929] Halkevlerinin 19 Şubat 1932'de açılış merasiminde bir konuşma yapan Reşit Galip Bey şöyle demekteydi: "Talimatname hazırlanmadan önce uzak yakın birçok memleketlerin mümasil kültür ve gençlik teşekkülleri tetkik edilmiş, fakat hiçbirisi taklit olunmamıştır. Memleketimizin muhtelif mıntıkaları, içtimai bünyesi, ihtiyaçları ve umumi kültür seviyesi faal vazifeye girebilecek mesai unsurlarının meslek ve ihtisasları işlerinden ayırabilecekleri zamanlar göz önüne alınmış ve 19 yıl milli kültür sahasında çalışmış olan Türk Ocakları'nda geçirilen tecrübelerden istifade edilmiştir." Reşit Galip Bey'in nutku için bkz. *Halkevci Kardeşler*, Halkevleri Broşürü, Ankara 1971, s. 17.

[930] Halkevlerinin açıldığı gün 14 Halkevi'nin açılışı yapılmıştır. Halkevleri (1932-1935), s. 5. Daha önce tez içerisinde de değinildiği gibi Atatürk devrinde yeni anlayışa, zihniyete ve rejime intibakı istenen Türk Ocakları'nın kapatılması sonucunda Halkevleri kurulmuş ve bunlar aracılığıyla ulusal kültürün yerleşmesi, halk kütlelerinin aydınlatılması hedeflenmiştir. Bkz. Enver Behnan **Şapolyo**, "Atatürk ve Halkevleri", *Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Basımevi, Ankara 1974, s. 75-76.

tarafından araştırılıp öğrenilmesi işlevini görmekle beraber, Kemalist kadronun halkçı ve ulusçu ideolojisinin Anadolu'ya yayılmasının kitle örgütleri oldular[931]." Bir başka deyişle, Atatürk devrinin en önemli kültür kurumu olan Halkevleri ile, "Kemalist ideoloji ve buna dayalı olan inkılapları yerleştirmek amaçlanır. Bir modern proje olan Kemalizm, yeni toplum ve yeni hayatı yaratmayı amaçlar[932]."

Önemli bir Halkevi kaynağında, Halkevlerinin nasıl kurulduğu ve neden böyle bir kuruma ihtiyaç duyulduğuyla ilgili önemli tespitler yapılmaktadır. Bu açıklamada CHF'nin 1931'deki III. Büyük kurultayında belirlenen, memlekette milli kültürü geliştirmeye yönelik teşkilat kurulması kararına istinaden böyle bir kurumunun ihdasının gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bu gerekçede, Halkevleri Türk milletini ileri kültür ve medeniyet seviyesine ulaştırma yolunda, milletin yeteneklerinin inkişafı için kurulmuş ve okulların dışında adeta birer toplum terbiye ve eğitme merkezleri şeklinde tasarlanmış kurumlar olarak tanıtılmaktadır[933].

---

[931] Çeçen, s. 92. Halkevlerinin kuruluşu için CHP'nin III. Büyük Kurultayı'nda (1931) önemli kararlar alınmıştır. Bu hükümlere göre Halkevleri önemli bir siyasi terbiye ve milli kültür yuvaları olarak teşekkül etmekte ve partili olsun ya da olmasın her vatandaşı kucaklamaktadır. Bkz. *C.H.P 25. Yıl (1923-1948)*, Ulus Basımevi, Ankara 1948, s. 25.

[932] Neşe G. **Yeşilkaya**, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 61. Aynı doğrultudaki diğer bir tespit için bkz. Abdullah **Erol**, "Bir Kamusallık İnşası Olarak Halkevleri", *Sivil Toplum*, Y. 1, S. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, s. 61.

[933] "Türk milleti iradesinin kuvveti, azminin eşsizliği, hamasetinin hudutsuzluğu ve şeflerine bağlılığı ile defalarca tarihin seyrini değiştirmiş bir milleti, daima rehber olan, daima önde giden, ışık taşıyan ve ışığa koşan bir millet. Orta Asya yaylalarından denizlere doğru hem suya inen arslan mehabeti, hem kültürü arayan bilgin şuuruyla atılan bir millet. En büyüğü, Türk milletine 'Hedefiniz Akdeniz'dir!' dediği zaman büyük tarihi mukadderini, ezeli tarihi rolünü hatırlıyor, sade bir denizi değil bir medeniyeti kastediyordu. Türk milletinin medeniyet kurmak, kültür yaratmak, rehber olmak hassaları, kanında bütün canlılığı ile yaşıyordu. Bu hassasiyeti meydana çıkarmak, bu ruha sinen ve gevşemiş görünen kudreti toplamak ve ona esas prensiplerimize göre şuurlu bir istikamet vermek gerekti. Partimizin prensibine göre ulusumuzun esas vasıflarına yollardan yürüyecek, her derecedeki resmi talim hayatı dışında ayrı bir eğitimle ulusu yükseltecektik. Zaman gelmişti, ileri kültür hayatının yeni anlayışlarıyla ve cemiyetimizin unsurlarından kurulacak yeni ulusal bir müessesenin çalışmasıyla bu işe başlamak kararına varıldı ve partinin 1931'deki üçüncü büyük kongresinde Halkevlerinin temeli bu suretle atılmış oldu." Bkz. *Halkevleri (1932-1935)*, s. 4.

Halkevlerinin kuruluş amaçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: "1- Ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı halk kütlesi halinde örgütlemek, 2- Kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak, 3- Ulusal birliği oluşturan, milli ruhu biçimlendiren ve kuvvetlendiren kültür öğelerini ortaya çıkarmak ve bilinçlendirmek, 4- Köylü ile kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip artıracak köycülük çalışmalarının yapılması, 5- Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerini ve bu ilkelerin ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan bir merkez olması." Bkz. Çavdar, "Halkevleri…", s. 880. Halkevlerinde dokuz ayrı şube teşkil edilmiştir. Bunlar, 1- Dil ve Edebiyat Kolu, 2- Güzel Sanatlar Kolu, 3- Temsil Kolu, 4- Spor Kolu, 5- Sosyal Yardım Kolu, 6- Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu, 7- Kütüphane ve Yayın Kolu, 8- Köycülük Kolu, 9- Tarih ve Müze Kolu. Bkz. Tevfik Çavdar, "Halkevleri…", s. 880-881. Halkevlerinin açılış gayesini ve amaçlarını Altı ilkeyi gerçekleştirmeye yönelik olarak tanımlayan ve benzer şekilde açıklayan bir başka çalışma için bkz. Mustafa **Oral**, "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri", *ATAM Dergisi*, C. XVIII, S. 53, s. 512. Halkevlerinin kuruluş amaçları için bkz. Mehmet Bilir, "Aydınlanma Sürecinde Halkevleri", Eğitim-Bilim-Toplum, C. 1, S. 4, Güz 2003, s. 56. Halkevlerinde kurulan kültür şubeleri ve bunların görevleri ve

Atatürk CHF'nin Dördüncü Büyük Kurultayını açış söylevinde Halkevleriyle ilgili olarak, "Partimizin Halkevleriyle bütün yurttaşlara kucağını açması, vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı[934]." şeklinde bir açıklama yapması, Halkevlerinin esasen CHF'nin halka açılan sosyo-kültürel örgütü olduğunu ve devrimlerin kökleşmesi için kurulduğunu ifade etmektedir.

Başvekil İsmet İnönü de Halkevlerinin açılışını ve amacını şu sözlerle açıklığa kavuşturmaktadır:

> Halkevlerinde milli ve içtimai hayatın temelleri terbiye suretinde, konuşma suretinde mütemadiyen kurulmalıdır, bunu iltizam ediyoruz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, halkevleri vasıtasıyla memleket içinde takip ettiği kültür politikası; bu vasıtayla ilmi ve fenni, güzel sanatları yaymak, bu memleketin siyaseti, iktisadiyatı hakkında en yeni, en doğru malumatı, ortaya dökmektir[935].

Gerek Atatürk gerekse de İsmet İnönü, Halkevlerini, CHF'ye bağlı ve onun ideolojisini halka aktaran bir örgüt olarak tanımlamaktadır. Tek parti yönetiminin pekiştirilmesi çerçevesinde, inkılabın ve parti programının halk kitlelerine benimsetilmesi gayesiyle ihdas olunan bu kültür kurumları, CHF'nin halka uzanan bir kültür kolu olarak düşünülmektedir[936]. CHF Genel Sekreteri Recep Peker ise Halkevlerini CHF'den siyasi olarak ayrı ve fakat idari anlamda bütünleşik bir kurum olarak görmektedir[937]. Halkevleri Talimatnamesi'ne göre de CHF ile Halkevleri arasındaki bağ açık bir şekilde yer almaktadır. Talimatnamede CHF'nin programının temelleri olan altı Atatürk ilkesinin gerçekleştirilmesi için ve ülkeyi kalkındıracak olan CHF'nin hedefine ulaşabilmesi çerçevesinde donanımlı vatandaşlar yetiştirmeye yönelik olarak, CHF'nin halka uzanan kültür kolları olan Halkevlerinin kurulduğu açıklanmaktadır[938]. Halkevleri

---

işleyişleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Süleyman **Kaymaz**, "Halkevleri ve Milli Kültür", *Türk Kültürü*, C. 34, S. 395, Mart 1996, s. 167-170.

[934] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 401.

[935] Halkevleri (1932-1935), s. 2.

[936] Yeşilkaya, s. 63.

[937] CHF Genel Sekreteri Recep Peker Halkevlerinin açılışında verdiği söylevde CHF ile Halkevlerinin ilişkisini şöyle izah etmektedir: "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Halkevleriyle takip ettiği gaye, milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktır. Halkevlerinin içinde dokuz şube çalışacaktır. Bu şubelerin talimatnamede tarif edilen mahiyetlerine göre evler siyasi bir müessese değildir. Halkevleri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasi bünyesinden büsbütün ayrı, siyasi mahiyette çalışmadan büsbütün uzak ve fakat idare noktasından fırkaya bitişik bir mahiyet arz ederler. Bu noktanın anlaşılmış olmasına büsbütün riayet ediyoruz." Bkz. Halkevci Kardeşler, s. 7. Recep Peker Halkevlerinin gayesini de şöyle özetlemektedir: "Biz Halkevlerinin samimi ve bütün vatandaşlarını müsavi şeref mevkiinde gören zihniyetle kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamağa ve itinalı bir kültür çalışması içinde milli birliğe yükseltmeyi azmetmiş bulunuyoruz… Bu asırda milletleşmek için, milletçe kütleleşmek için mektep tahsilinin yanında ve ondan sonra mutlaka bir halk terbiyesi yapmak ve halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması lazımdır." Bkz. Halkevci Kardeşler, s. 6-7.

[938] *CHP Halkevleri Öğreneği*, GenYönKurul tarafından hazırlanmış GenBaşKurca kabul edilmiştir. Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938, s. 4.

siyasi bir kurum olarak düşünülmemiş, CHP'nin siyasal faaliyetlerinin dışında; fakat idari olarak CHP'ye bağlı, her vatandaşın kaydolabileceği bir kuruluş olarak öngörülmüştür[939].

Şükrü Kaya'ya göre Halkevleri, Atatürk İnkılabı prensiplerinin halk arasında yayılması, derinleşmesi ve kökleşmesi için kurulmuştur. Bu itibarla Şükrü Kaya Halkevlerini, "Halkevlerine ihtilalin kültürel yayın ve korum yurdu demek lazımdır[940]." şeklindeki bir çıkarımla özetlemektedir.

1935 Halkevleri isimli eserin önsözünde Şükrü Kaya, Halkevlerinin işlevini şöyle tarif etmektedir:

> Halkevlerinin kültürel, sosyal ve ekonomik bakımlardan az zamanda yaptıkları tenvir, irşat hizmetlerini anlamak için kitaptaki yazılar ve rakamlar sağlamca şahittir. Halkevleri vatandaşların medeni, bedii irfan zevk ve ihtiyaçlarını tatmin edecek müesseselerdir. Her yurttaş orada bildiğini öğretir, bilmediğini öğrenir. Her Türk münevveri bilgisini istidadından ziyade bu milletin onu yetiştirmek için sarf ettiği emeğe borçludur. Hiçbir makam, hiçbir memuriyet, hiçbir eser bu borcu tam ödeyemez[941].

Şükrü Kaya 1932'de çıktığı yurt gezisi sonrasında, Halkevlerinin bütün yurtta gençliği ve kurulduğu bölgenin mütefekkirlerini ve rejime yardımcı unsurlarını kendi bünyesinde topladığını belirtmektedir. Halkevlerinin toplum içinde büyük bir heyecana yol açtığından ve medeniyete yönelik inkişafa sebebiyet verdiğinden bahseden Şükrü Kaya, yeni açılmış olan Erzurum ve Trabzon Halkevlerinin biraz hareketsiz olduğunu ve bu meyanda gereken önlemin CHF Genel Sekreterliği tarafından ivedilikle alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu iki ildeki temel sorunun CHF teşkilatının örgütsel zayıflığından kaynaklandığını tespit eden Şükrü Kaya, CHF Genel Sekreterliği'ne İzmir ve Samsun teşkilatlarını örnek göstererek Trabzon ve Erzurum parti teşkilatlarının da bu iki ilin teşkilat yapısı gibi güçlendirilebileceğini belirtmektedir[942].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Halkevlerinin beşinci açılış yıldönümünde verdiği söylevde, Halkevlerini, 'müstakil bir vatanı korumak ve milletin istiklalini

---

[939] Zeki **Arıkan**, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu*, C. 6, S. 23, Mayıs 1999, s. 269.

[940] Ülkü, C. XI, S. 61, Mart 1937, s. 9. Şükrü Kaya'nın aynı muhtevadaki valilere gönderdiği talimat için bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, CHP Tamim Mecmuası, C. 10, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s. 7.

[941] Şükrü Kaya'nın önsöz yazısı için bkz. Halkevleri (1932-1935), s. 1. CHP'ye bağlı olarak çalışan Halkevlerinin genel amacı 1935 parti programında da şöyle belirtilmektedir: "Klasik okul yetiştirmesi dışında yığına devamlı ve Türkiye'nin ilerleyiş yollarına uygun bir halk eğitimi vermeyi önemli görürüz. Bu hizmet için çalışan Halkevlerini devlet imkan elverdiği kadar koruyacaktır." Bu bildirgede Halkevleri milli eğitim kurumları dışında toplum kitlelerinin çağdaş inkılaplar çerçevesinde eğitilmeleri için kurulan bir sosyal eğitim mekanizması olarak ifade edilmektedir. Bkz. 1935 CHP Programı, s. 40.

[942] *BCA*, 030.10/117.817.2, s. 1 ve 2. Bkz. Ek- 43.

ebedileştirmek için kurulmuş bir vasıta' olarak görmektedir[943]. Aynı söylevinde Şükrü Kaya halkevlerinin temel görev ve işlevini de, toplumun bu kurumlarda yapacağı fikri teati vasıtasıyla yeni keşif ve cereyanlardan haberdar edilmesi; ilim, fen ve güzel sanatlarda halk kesimlerinin inkişaf ettirilmesi[944] olarak tarif etmektedir. Halkevlerinin bu itibarla toplumun inkılapçı bir mahiyette terbiyesinde ve eğitilmesinde en önemli misyonu üstlenen bir irfan yuvası olduğunu dile getiren Şükrü Kaya, Türk İnkılabı'nın bu kurum aracılığıyla geleceğini ve devamlılığını inşa ettiğini belirtmektedir. Toplumun medenileşmesi ve ilerlemesi için herkesin kendisini Halkevlerinin müdavimi ve hizmetkarı olarak görmesi gerektiğini belirten Şükrü Kaya, her aydının ve fikir adamının Türk toplumuna karşı birer irfan borcu olduğunu ifade etmektedir. Şükrü Kaya toplumun inkılap önderlerini, aydınları ve fikir adamlarını anlayacak düzeye getirilmesinde, Halkevlerinin ve onun müdavimlerinin büyük bir rolü olduğunu tespit etmektedir. Şükrü Kaya Türk İnkılabı'nın az bir zamanda istediği neticeye ulaşmasında bir kültür kurumu olan Halkevlerinin büyük bir misyona sahip olduğunu ve her inkılap önderinin bunun bilincinde olarak Halkevleri kanalıyla halkı tenvir etmesi gerektiğini vurgulamaktadır[945]. Şükrü Kaya İnkılabın kökleşmesi ve halkın aydınlatılarak inkılapları içselleştirmesi çerçevesinde Halkevlerinin rolünü şu şekilde ifade etmektedir:

> Türklerin ferdi ve kütlevi kıymetini beynelmilel ölçülerle ölçmek ve ona göre baha biçmek idealimizdir. Herhangi bir bakımdan bakacak olursak olalım, ferdi düşünelim, şahsi düşünelim, hodbin ve hodpesent olalım, mağrur olalım, eğer Türk mefhumlarını yüksek mefhumlarını anlayacak vaziyete çıkarmayacak olursak, idealler ne kadar büyük olursa olsun birer hayalden ibaret kalacaktır. İşte Halkevleri bu gayeyi kendine yol edinen bir müessesedir. Ve demincek arz ettiğim gibi Atatürk'ün memleketi kurtarmak ve milleti korumak için bulduğu ve koyduğu prensiplerin en az zamanda ve bütün millete şamil olarak randıman vermesi için bu halkevleri en iyi ve en müessir bir tedbirdir. Memleketin bütün münevverleri, vazife ve vaziyeti ne olursa olsun, kendisini buranın bir üyesi farz eder ve üzerine bir vazife alırsa ve eve daima devam ederse, demindenberi söylediğim ve hepinizin de iştirak ettiğine zerre kadar şüphem olmayan milli ideal bir an evvel tahakkuk eder ve biz kendi gözlerimizle görürüz. Ve Atatürk İnkılabı'na ve idealine layık bir nesil oluruz[946].

---

[943] Ülkü, C. IX, S. 49, Mart 1937, s. 1. Şükrü Kaya'nın bu söylevi için ayrıca bkz. Belediyeler Dergisi, Y. 2, S. 20, Mart 1937, s. 32-37.

[944] Atatürk İnkılapları'nın bütün boyutlarıyla halka aktarılması, dil, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, müzik, tiyatro ve spor alanındaki yürütülen faaliyetler için bkz. Yasemin **Doğaner**, "Atatürk İnkılabı'nın Yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü", KÖK Araştırmalar, *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2, Güz 2000, s. 81-90. Halkevlerinin müzikte takip edecekleri yola yönelik olarak bir açıklama yapan CHP umumi idare heyeti azası Necip Ali Bey, Ankara Halkevi'nin yerli bir opera hazırlığı içerisinde olduğunu ve bu yeni üç operanın takip edeceğini duyurmuştur. Müzikte garp tekniği monte edilerek ulusal opera çalışmaları bu dönemde başlatılmıştır. Bkz. Ayın Tarihi, S. 12, Teşrinisani 1934, s. 51-52.

[945] Ülkü, C. IX, S. 49, Mart 1937, s. 5-6.

[946] Ülkü, C. IX, S. 49, Mart 1937, s. 6.

Şükrü Kaya Halkevlerinin Türk milletinin milli seciye ve terbiyesinin artırılmasında aile ocağı ve okulun yanı sıra büyük bir öneme sahip olduğunu, halk üniversiteleri (düzenlenen konferanslarla) vasıtasıyla halkın bilgi ve kültür seviyesinin inkişafının sağlandığını, dil, tarih, güzel sanatlar, müzik ve tiyatro alanlarındaki gayretlerle Halkevlerinin halkı tenvir ettiğini ve milli kimliği güçlendirdiğini, bütün bu çalışmalarda da cumhuriyetin fedakar öğretmenlerinin kuşkusuz büyük bir katkı sağladığını açıklamaktadır. Şükrü Kaya'ya göre Halkevleri ayrıca, halk dayanışmasını ve kaynaşmasını sağlayan halkçı bir kurum olarak ön plana çıkmış, köye dönüşün ve köylünün aydınlatılmasının bir aracı olmuştur[947].

CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, CHP İlyönkurul Başkanlığına gönderdiği bir talimatla Ankara Halkevi tarafından çıkarılan Ülkü dergisinin sadece CHP mensupları tarafından değil, partiye üye olan ya da olmayan tüm aydın yurttaşlar tarafından okunmasını ve derginin üye sayısının çoğaltılmasını isteyerek, Halkevlerinin geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesini hedeflemiştir[948]. Türk İnkılabı'nın kök salmasında ve ulusal kültürün benimsenmesinde büyük rolü olan tarih, dil ve edebiyat çalışmalarının Halkevleri tarafından titizlikle takip edilmesini salık verdiği bir başka talimatında Şükrü Kaya, bazı Halkevlerinin kendi yöreleriyle ilgili yaptıkları araştırmalar neticesinde yazdıkları tarih kitaplarının bir örneğini basılmadan önce, Türk Tarih Kurumu tarafından incelenmek üzere parti merkezine göndermeleri gerektiğini belirtmektedir[949]. Bir başka talimatında Şükrü Kaya, 1937 yılının ilk altı ayına ait Halkevleri raporunun incelendiğini ve burada konferans ve köy gezisi çalışmalarının yetersiz düzeyde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu meyanda rejimi ve İnkılabı köy gezileri ve konferanslar yoluyla, özlü ve güzel sözlerle tanıtarak halkın İnkılaba ısındırılmasını isteyen Şükrü Kaya, bu çalışmalar esnasında vatandaşların sorunlarının dinlenmesini tavsiye etmektedir[950]. Şükrü Kaya ayrıca Halkevlerinde tiyatro ve

---

[947] Ülkü, C. XI, S. 61, Mart 1938, s. 2-8. Şükrü Kaya'nın Halkevlerinin altıncı açılış yıldönümünde verdiği bu söylevi için ayrıca şu esere bkz. *Halkevleri ve Ödevlerimiz*, Ordu İlbaylığı, T. C Maarif Derleme Müdürlüğü, 1938, s. 4-27. *Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Halkevlerinin 6. Yıl Dönümü olan 20 Şubat 1938'de Ankara Halkevinde Verdiği Nutuk*, CHP Genel Sekreterliği, T. C Maarif Derleme Müdürlüğü, Ankara 1938, s. 3-10.

[948] *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, CHP Tamim Mecmuası, C. 9, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s. 27.

[949] Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi - C. 9., s. 45 ve 65.

[950] *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, CHP Tamim Mecmuası, C. 11, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 52-53.

piyeslerle temsil sanatlarının geliştirilmesini, her halk evinde mutlaka bir kitap saray ve yayın işlerinin takip edilmesini tavsiye etmektedir[951].

Şükrü Kaya Halkevlerinin beşinci yıldönümü münasebetiyle 167 Halkevi Başkanlığına gönderdiği kutlama mesajında şöyle demektedir:

> Atatürk'ün, Cumhuriyetin ülkülü nesillerini şuurlu ve heyecanlı çalışmalarına emniyet ettiği Halkevlerinin yıl dönümü hepinize kutlu olsun. Şefler sizden her gün daha hızlanan ve daha gelişen hizmetler beklemektedir. Gelecek yıllarda daha verimli olacağına inandığım çalışmalarınıza intizaren gözlerinizden öperim[952].

Şükrü Kaya Halkevi Başkanlarından Halkevlerinin daha da geliştirilmesi için bir dizi istekte daha bulunmaktadır. Şükrü Kaya'nın talimatına göre, Halkevleri üye sayısının itibarlı bir şekilde artırılması, partinin vasıf ve programının halk kitlelerine telkin edilmesi, Halkevlerinde halk hatiplerinin yetiştirilmesi, Halkevlerinin muhitlerinde entelektüel ve örnek gösterilir bir merkez haline getirilmesi, Halkevleri için esaslı çalışma programlarının hazırlanması, Halkevi çalışmalarında bilginin ve tekniğinin icaplarının kullanılması ve tam batılı, modern ve milli bir zihniyetle hareket edilmesi, Halkevlerinin çalışmalarını aksatan tüm amillerin derhal merkeze bildirilmesi gerekmektedir[953].

Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya partinin en önemli üçüncü adamı olduğu 1936'dan itibaren, parti çalışmalarıyla Halkevlerinin çalışmalarını beraber yürüterek Halkevlerine büyük bir işlerlik kazandırma gayreti içerisinde olmuştur. Şükrü Kaya Halkevleri için, 'Atatürk İnkılabı'nın kültür ve korum yurdu' derken aslında, inkılapların halk kitlelerine ulaştırılmasını, halkın kültür düzeyinin yükseltilerek inkılapların halkın sinesinde yerleştirilmesini, içselleştirilmesini ve inkılap terbiyesinin bu yolla halka kazandırılmasını amaç edinmiştir. İnkılap önderleri bir yandan çıkarılan kanunlarla gerekli uygulamaları yaparken; diğer yandan da Halkevleri vasıtasıyla halkın İnkılaba yönelik bilgisinin, görgüsünün, irfanının ve terbiyesinin artırılmasını esas gaye kabul etmişlerdir. Şükrü Kaya Halkevlerinin kuruluş tarihi olan 19 Şubat 1932'den itibaren bu yöndeki mücadeleye büyük katkı sağlamıştır. Özellikle CHP Genel Sekreteri olarak parti çalışmalarına tamamen hâkim olduğu süre içerisinde Şükrü Kaya, Halkevlerinin sayısının çoğaltılması, var olan Halkevlerinin üye sayısının artırılması ve

---

[951] *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, CHP Tamim Mecmuası, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 100-101. Ayrıca *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, CHP Tamim Mecmuası, C. 10, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s. 96.
[952] Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi- C. 10, s.71.
[953] Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi- C. 12, s. 64-65.

buralarda düzenlenen müsamere, münazara, konferans vb. kültürel etkinliklerin zenginleştirilmesi çerçevesindeki çalışmaları bizzat kendisi takip etmiştir. Şükrü Kaya Atatürk İnkılabı'na sadakatin bir göstergesi olarak gördüğü Halkevlerinin korunup güçlendirilmesi meselesine büyük bir önem atfetmiş ve Halkevleri aracılığıyla inkılapların halka aktarılmasına ve halk kitlelerinin İnkılabın irfan ve terbiyesiyle yetiştirilmesine ayrı bir mesai ayırmıştır.

3.2.5. Laiklik

Şükrü Kaya 5 Şubat 1937'de 'Laiklik' ilkesinin anayasaya kabulü çerçevesinde yaptığı konuşmasına, "Bu memleket kahinlerin ve gayri mesullerin vicdanlara amil olmasından ve devlet ve millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştür[954]." diyerek başlamaktadır. Şükrü Kaya Türk milletinin din esaslarına sarılarak ortaya koyduğu kanunların toplum ve devlet hayatında ciddi sarsıntılara ve gerilemelere neden olduğunu ileri sürmekte ve bu çerçevede şu açıklamayı yapmaktadır:

> Eğer Türkün yolu başka yerlerden geçseydi ve orta asırlardaki zamanlarda kendi bildiği, kendi yaptığı kanunlarla idare etseydi devlet ve millet idaresini mistik ve dogmatik esaslara bağlamasaydı ilk zamanlarda ve Osmanlıların ilk devirlerinde olduğu gibi kendini kendi kanunları ile ve usulleri ile idare etseydi bugünkü bulunduğundan daha çok ileri ve geniş olur ve medeniyete daha çok hizmet ederdi. Türk milletinin son asırlarda gördüğü felaketlerin, çektiği sıkıntıların sebepleri, aslı bir takım gayrı mesullerin ve gayrı meri menba ve vasıtaların yaptıkları kanunların altında zebun olarak iş görmek mecburiyetinde kalmasıdır. Madem ki tarihte deterministiz, madem ki icraatta pragmatik maddiyetçiyiz o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız. Kendi cemaatimizi maverayı dünyaya taalluk eden her türlü endişelerden her türlü lahuti hayallerden müberra olarak kanunlarımızı bu günün icaplarını, maddi zaruretlerini göz önünde tutarak yapmalıyız. Memleketin maddi hayatı ancak bu suretle kurtulur. Maneviyatı için Türkün temiz ahlakını inkişaf ettirmek kafidir. Onun içindir ki, biz her şeyden evvel laikliğimizi ilan ettik. Kanunlarımızı ona göre yaptık, şimdi de Teşkilat-ı Esasiye kanunumuza koymak istiyoruz. Eşhasın vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür. Bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir. Bizde laikçiliğin hududu budur[955].

Şükrü Kaya TBMM'de laiklik ilkesinin devlet hayatına yerleştirilmesi kapsamında da şunları söylemektedir:

> Baylar, büyük İnkılabımızın temellerinden biri de laik olmaktır. Laik olmak demek devlet işlerinde ve ulus işlerinde dini tesiratı kaldırmak demektir. Biz cumhuriyetin kurulduğu günden beri buna dair ehemmiyetli kanunlar yaptık, kararlar verdik. Hilafetin ilgası, mahkemelerin birleştirilmesi, Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması, Tevhidi Tedrisat, medreselerin kaldırılması, tarikatların ilgası, kanunu medeni ve buna müteferri birçok kanunlarımız vardır[956].

---

[954] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 60.
[955] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 60-61.
[956] *TBMMZC*, D. IV, C. 25, s. 75.

Mecliste din adamlarının hangi dine mensup olurlarsa olsunlar ibadethane dışında dini kisve giyemeyeceklerine dair kanun görüşmeleri sırasında da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya laikliğe dair şunları söylemiştir:

> Baylar, bu kanunu icap ettiren sebebin aslı, mahiyeti İnkılabın emrettiği bir zarurettir. Türkiye Cumhuriyeti'nin hatta Türkiye Devleti'nin bekasıyla alakadar bir nizamı amme meselesidir. Laik devlet, bu zaruretleri gözetirken şu veya bu dinin ahkamıyla alakadar olmaz. Bu kararları verdiren sebepler doğrudan doğruya milletin menfaatinin icap ettirdiği maddi ve gerçek sebeplerdir. Şu dinde bu kıyafet vardır, bu dinde şu kıyafet vardır. Hakikaten laik olan hükûmetimizin aklından böyle bir endişe geçmemiştir. Bu yürüyen ve yürümesi lazım gelen canlı İnkılabımızın eseridir. İnkılap yapıldığı zaman onun gösterdiği zaruretler takip edilmez ve inkişafına yardım edilmezse o inkılap geri kalır, hatta geriye döner. İnkılap geriye döndüğü vakit, bu Türk camiasının nasıl bir akıbete duçar olacağını tahmin etmek gayet kolaydır. İnkılabın emirlerini yapmamak irticaa hizmet etmek, mürteci olmak demektir. İmparatorluğun kendi eliyle bu millete hazırladığı akıbetleri tekrar hazırlamak demektir[957].

Şükrü Kaya dinlerin devlet hayatındaki hâkim konumlarının sona erdiğini yine TBMM'de şöyle anlatmaktadır: "Her dinin kavaid-i esasiyesi herkesin malumudur. Dinler işlerini bitirmiş, vazifeleri tükenmiş, yeniden uzviyet ve hayatiyet bulamayan müesseselerdir[958]."

Devletin din kurallarına ve hukukuna göre idare edilmesi anlayışının devletin terakki ve inkişafı önündeki en büyük engel olduğunu belirten Şükrü Kaya'nın bu görüşü, aslında Jön Türklerin batıcı kanadının öteden beri savunduğu ve Cumhuriyet döneminde inkılap önderlerinin ve aydınlarının da teyit ve tasdik ettiği temel bir çıkarım olarak düşünülebilir. Atatürk de ilk TBMM döneminden itibaren toplumun devlet eliyle ve bir inkılap metoduyla modernleştirilmesi projesini başlattığında, esasta Jön Türklerin batıcı (garpçı) fikirlerinden esinlenmiştir. Atatürk'ün din ve toplum düşüncesi bağlamında batıcı düşünürlerden etkilendiği açık bir gerçektir. İlk TBMM'nin bir üyesi olan aşırı batıcı kanadın temsilcilerinden Kılıçzade Hakkı'nın 'Batılılaşma Planının' meclisten geçirilerek, Cumhuriyet inkılaplarının hayata aktarılmaya başlanması da, batıcı düşünceden etkilenişin bir başka göstergesi olarak değerlendirilmelidir[959].

---

[957] Bkz. *TBMMZC*, D. IV, C. 25, s. 76.
[958] Bkz. *TBMMZC*, D. IV, C. 25, s. 77.
[959] Şükrü **Hanioğlu**, "Garpçılar", *Studia İslamica*, 86 (1997), s. 133-158'den naklen Halil **İnalcık**, "Atatürk ve Atatürkçülük", *Makaleler-I*, Doğu-Batı, Doğu Batı Yayınları, II. Baskı, Ankara Temmuz 2005, s. 364-365. "Mustafa Kemal II. Meşrutiyet Batıcı fikir akımlarını yakından tanıdı. Batı hayranlığının açık fikirli insanlarda çeşitli kompleksler yarattığı bir nesildendi. Ayrıca batıyla ilgili imajı sadece bazı fikirlerle desteklenen hayaller planında kalmadı. Batıyı bizzat gördü ve Avrupa tasavvurunu, somut gerçeklerle daha gerçekçi temellere oturttu." Bkz. Timur, s. 117.

Şükrü Kaya'nın tarih felsefesi bağlamında determinist görüşü ve pratikte faydacı bir maddeciliği benimsemiş olması, onun düşünce yapısında pozitivizmin[960] yanı sıra materyalizmin de bazı unsurlarının egemen olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

3.2.6. Devletçilik ve İnkılapçılık

Şükrü Kaya'nın zihni arka planında, çöken bir imparatorluğun ardından kurulan yeni bir devletin bir daha çöküş yaşamaması ve yapılan inkılaplarla cumhuriyetin korunması ve idamesi anlayışı yatmaktadır[961]. Şükrü Kaya çeşitli vesilelerle yaptığı açıklamalarda Türk İnkılabı'na işlerlik kazandıran ve onun adeta işleyiş programını oluşturan Atatürk ilkelerini yorumlamış ve bunların devlet ve toplum hayatında hâkim hale gelmesi için çaba sarf etmiştir. Bu ideal çerçevesinde Şükrü Kaya'nın Türk İnkılabı'nın esas çerçevesini belirleyen ilkelerden olan 'devletçilik' ve 'inkılapçılık' hakkındaki düşünceleri şu beyanatından anlaşılmaktadır:

> Cumhuriyet Halk Partisi'nin prensipleri evvelemirde modern bir devlet kurmaktır. Türkün tarihine, seciyesine, alicenaplığına ve gururu millisine muvafık olarak bir devlet yaratmaktır. Bu devletin vasıflarını ararken hepsini ayrı ayrı tarihten alınmış, hakikatten alınmış, icraattan alınmış prensiplerle ayrı ayrı vasıflarını tayin etti. Bunların başında devletçilik gelir. Türk milleti devletçidir. Asırların gösterdiği, tarihin seyri ispat etmiştir ki modern tekniğin ve ekonominin, maliyenin müspet ve teknik icaplarına, gündelik hayatlarını ferdi olarak ve cemiyet halinde uydurmayanlar daima geri kalmaya mahkumdurlar. İlerlememek gerilemek, gerilemek ezilmek demektir. Hayat mübarezesinde, bahusus devletler arasındaki hayat mübarezesinde geri kalmak çiğnenmek demektir. Çiğnenmemek için Türk'ün her gün daha fazla ileri adım atması şarttır. Biz yakın mazinin bıraktığı boşlukları doldurmakla mükellef olduğumuz gibi atiyen de çocuklarımıza hiçbir fena miras bırakmamak mecburiyetinde bulunan bir nesiliz. Mazide zamanda ve mekanda yapılan hataları az zamanda telafi ederek istikbali ona göre hazırlamak lazımdır. Yalnız mazinin kusurlarını itiraf etmek veyahut örtmek kafi gelmez. İstikbalin de

---

[960] "Cumhuriyetin yeni ideolojisi anti-Osmanlıcı düşüncelerle şekillenirken özellikle dil, din ve tarih anlayışları anti-Osmanlıcı yaklaşımıyla ele alınmıştır. Cumhuriyet aydınları 19. yüzyılın sosyolojik pozitivist geleneğini iyi değerlendirmişlerdir. Dinin toplumsal bir kurum ve gerçeklik olduğuna dikkat çeken A. Comte ve özellikle E. Durkheim'in bu konudaki düşünceleri Gökalp sayesinde bilinmesi Cumhuriyet aydınları için özellikle işlevsel olmuştur. Dönemin ideolog/aydın düşünürleri (Mustafa Kemal gibi) dinin teolojik-ontolojik boyutuna değil toplumdaki uygulama şekline önem vererek dinin diğer kurallar gibi toplumda düzenleyici bir işlevi olduğunu ortaya koymaya çalışırken, dini pozitivizmle örtüştürmüşlerdir." Bu bilgi için bkz. Nuray **Karaca**, *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008, s. 233. "Kemalistler, pozitivist dünya görüşüne dayanan bir modernleşme projesinin uygulayıcısı idiler ve bu strateji içerisinde din, devletin ve toplumun modernleştirilmesinde ontolojik olarak ele alınmıyordu." Bkz. Karaca, 234. Atatürk düşüncesinde pozitivizmin tesiri ve sınırları konusunda şu tahlil için bkz. Şerif **Mardin**, "Atatürk ve Pozitif Düşünce", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler-I*, İletişim Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2007, s. 189-202.
Taner Timur Atatürk'ün temel gayesinin toplumu çağdaş medeniyete kavuşturma ideali ve bunun da kaynağının ilim olduğunu belirtmektedir. Çağdaş medeniyete ulaşırken iktisadi kalkınma metodunu benimseyen Atatürk, bunu başarırken de sınıf mücadelesine karşı bir yöntem arayışı içerisine girmektedir. Bu çerçevede halkçılık düşüncesi Atatürk'ü doğrudan pozitivizme yakınlaştırmıştır. A. Comte'un 'toplumsal dokular' teorisi ve Durkheim'in organik ve mekanik iş bölümü, kolektif bilinç fikri pozitivist bir anlayış içerisinde değerlendirilebilir. Yani Atatürk'te medeniyet -ilim- iktisat ve halkçılık ekseninde bir pozitivist algı gelişmiş ve onun görüşleri büyük ölçüde bu meyanda şekillenmiştir. Bkz. Timur, s. 117-120.

[961] Uyar, "Şükrü Kaya…", s. 83.

> icaplarını ona göre hazırlamak iktiza eder. Bu vasfı haiz olmayan devletlerin bilhassa Türk Devletinin istikbalinden dahi şüphe edilebilir. Atatürk'ün kurduğu prensiplerin asliyeti bundadır. Eğer biz Atatürk'ün Türkleri kurtarmış olmak itibariyle, Türklere yüksek medeni vasıflarını tekrar iade etmiş olmak itibariyle, kendisine karşı şükran hissediyorsak bunun ifasını ve ifadesini kurduğu prensipleri sadakatle, feragatle ve samimiyetle takipte aramak icap eder[962].

Şükrü Kaya Türk İnkılabı'nın bütün prensiplerinin bir program dahilinde Cumhuriyet Halk Partisi eliyle uygulanmakta olduğunu belirtmekte, İnkılaba bakışını, inkılapçı düşüncesini ve devletçilikten ne anladığını da açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Toplumların ferdi planda ve cemiyet olarak modern tekniğin, maliyenin ve ekonominin gerek ve yeniliklerine uymak zorunda olduğunu belirten Şükrü Kaya, devlet ve toplum hayatında bilim ve tekniğin emrettiği doğrultuda yaşayamayan ve bu koşullara ayak uyduramayan nesillerin hayat şansı olmadığını savunmaktadır. Şükrü Kaya devleti, toplumu modernleştiren bir önder tüzel güç olarak ve çağın müspet icaplarıyla donanmış teknik ve ekonomi yönünden de daima ileri giden bir aygıt olarak tanımlamaktadır. Şükrü Kaya'nın bu beyanatından ilerlemeci, değişime açık, toplum ve devlet hayatında daima inkişaf sürecini önceleyen ve 'maddi anlamda terakki' prensibine önem veren bir düşünceye sahip olduğu gerçeği anlaşılmaktadır. Ayrıca Şükrü Kaya'ya göre milletlerin inkişafı ve terakkisi, medeniyet unsurlarına olan tahammülleri ile aynı doğrultuda gerçekleşmektedir[963].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya inkılapçılık anlayışını şu sözleriyle ifade etmektedir:

> Biz prensiplerimizi istatik olarak almadık. Yani muayyen bir formül tatbik ederek onu ebediyen muhafaza için almadık. Hayatın gündelik zaruretlerinden mülhem olarak aldık. İnkılapçılığın esas ruhu budur.(…) Millet Meclisleri günün ihtiyaçlarından, hayatın zaruretlerinden aldıkları ilham üzerine milletin inkişafı için en iyi kanunu yapmakla mükelleftir ve bizim Büyük Millet Meclisimiz de doğduğu günden bu güne kadar böyle kanunlar yapmıştır ve Türkiye'yi böyle kurtarmıştır[964].

Bir inkılap önderi olarak Şükrü Kaya'nın görüşü, 'medeni ve asri bir heyet-i içtimaiye olmak' ilkesini sağlamaya yönelik bir gayeyi ifade etmektedir. Bu çerçevede Şükrü Kaya'nın görüşleriyle Atatürk'ün medeniyet ve inkılap anlayışı arasında tam bir muvafakat göze çarpmaktadır. Atatürk bu çerçevede 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'ni açış söylevinde şöyle demiştir: "Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek, eski hukukun esaslarını temelinden yıkmak teşebbüsündeyiz[965]."

---

[962] *TBMMZC*, D. V, C. 16, s. 60.

[963] Şükrü Kaya'nın Beynelmilel Turizm Merkezi Meclisi Yedinci Heyeti Umumiye İçtimaının açılması münasebetiyle yaptığı bir konuşma için bkz. *BCA*, 030. 10/299. 543. 14, s. 1.

[964] TBMMZC, D. V, C. 16, s. 71.

[965] Tarık Zafer **Tunaya**, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Arba Yayınları, III. Baskı, İstanbul Haziran 1994, s. 144.

Şükrü Kaya, 1938'de Mecliste belediyeleşmeyle ilgili olarak yaptığı konuşmada, devletçilik görüşünü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Şükrü Kaya bu konuşmasında şunları söylemektedir:

> Amme hizmetlerinin belediyeleştirilmesi ve devletleştirilmesi rejimimizin ve Atatürk direktiflerini icabı ve Cumhuriyet Hükûmetlerinin hususiyle Celal Bayar Hükûmeti'nin yüksek huzurunuza arz ettiği ve kabul buyurulan programın icabıdır. Amme hizmetleri bizce hiçbir kapitalizmin, hiçbir şahsi menfaatin istismar edemeyeceği bir sahadır. Binaenaleyh memlekette ve şehirlerde işleyen elektrik, tramvay, vapur ve otobüs servisleri fertlerin veya şirketlerin elinde bırakılamaz. Bunlardan belediye hudutları içinde olan şehirlere, şehir hudutları haricinde olup da belediyeleri alakadar etmeyenler devletin eline geçmelidir[966].

3.2.7. Dış Politik Gelişmeler ve Türkiye'nin Konumu

Hariciye Vekili Şükrü Kaya TBMM'de 1925 yılının dünya siyasetini ve Türkiye'nin dış politika unsurlarını analiz eden bir söylev vermişlerdir. Şükrü Kaya bu nutkunda öncelikle dünyada cereyan eden üç büyük siyasetten bahsetmekte ve bunları belirttikten sonra bu politikaları mukayeseli bir şekilde irdelemektedir. Şükrü Kaya'nın beyanatı şu şekildedir:

> Efendiler bugün dünyada teressüm eden üç mühim siyaset vardır. Birisi kıta Avrupa siyasetidir ki bu Fransız siyasetidir. İkincisi müstemleke siyasetidir ki bu İngiliz siyasetidir. Diğeri de dünyayı kapitalistlerin elinden kurtarıp hürriyete sevk ve isal etmek şeklinde tecelli eden bir siyasettir ki; o da Rus siyasetidir, Bolşevik siyasetidir. Efendiler bu üç siyaset yekdiğerine zıddı tam halindedirler ve muarızdırlar. Vakıa manzara-i hariciye itibariyle, İngiliz siyaseti ile 'Kontinantal' siyaseti bazen birleşir gibi görünüyorsa da haddi zatında tezat bu iki siyaset arasındadır. Çünkü her ne kadar Fransa harpten zayıf çıkmış ise de ordu itibariyle, siyaset itibariyle, Avrupa kıtasındaki bütün devletler, hegemonyası yani tefevvuku altına girmiş bulunuyordu. İngiltere mütarekeden sonra, mütarekenin akabinde yavaş yavaş Harb-i Umumi'de gerek Avrupa'da, gerek Asya'da elde ettiği tefevvuku kaybetmişti ve bu gidişle Avrupa'yı Fransa idaresi altında görüyor vaziyete gelmişti. Mac Donald Kabinesi'nin re'sikara geçmesi bu İngiltere siyasetinin, sükutunun müntehasını teşkil etti. Fakat İngiltere aynı zamanda Fransa'yı bu suretle Avrupa'da mütehakkim bir vaziyette bırakmamak için elinde zaman zaman, bilafasıla kullanabileceği vasıtaları vardı. Bunları zaman zaman hesap ile bila israf kullanmakta devam ediyordu. Evvelce Fransızların belini büken bir beynelmilel borçlar meselesi vardı. Fransa vaziyet-i iktisadiyesi biraz yükselip de kuvve-i maliyece istiklal-i tammını elde edeceği zaman, derhal ortaya beynelmilel borçlar meselesini çıkardı. Aralarındaki mesailden sarfı nazar, bu gibi işlerde İngilizler ve Amerikalılar daima beraber hareket etmişlerdir. Avrupa ve Asya'ya taalluk eden meselelerde Amerikalıların İngilizlerden ayrılması pek nadir görülüştür. Vakıa Fransa doğrudan doğruya Amerika'ya borçludur. Fakat Amerika İngiltere'nin teşvikiyle borçlar meselesini iki ayda üç ayda bir ortaya atar. Nitekim son günlerde de burada aynı meseleyi ortaya atmıştır. Avrupa'da borçların tesviyesi meselesi mevzubahis olunca Fransa maliyesinin iflas etmesi demektir. Frank sıfıra düşer. Fransa'nın düşündüğü şey aman Frank sıfıra düşmesin[967].

---

[966] Belediyeler Dergisi, S. 38, Aralık 1938, s. 7-8.

[967] *TBMMGCZ*, D. I, C. IV, s. 473. Bu önemli analiz için ayrıca bkz. Şükrü **Kaya**, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dünya Siyaseti ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 48, Ocak 2001, s. 54.

Şükrü Kaya kıta Avrupası siyasetini analiz ederken, I. Dünya Savaşı sırasında ve savaşın ardından gelişen gizil İngiliz-Fransız rekabetini devletlerin siyasi ve ekonomik koşullarına atıfta bulunarak irdelemiştir. Kaya'ya göre İngiltere savaş sırasında hem Avrupa'da hem de sömürgelerinde kan kaybetmiştir. Amerika'nın savaşa dâhil olmasıyla İtilaflar savaşı kazanınca, Amerikalıların desteği ve özellikle Monroe Doktrini ile ABD'nin Avrupa politikasından çekilmesi, İngiltere'nin egemen bir güç olarak dünya siyaset sahnesindeki konumunu daha da güçlendirmiştir. Fransa ise İngiltere'ye karşı elde ettiği gücü borçlar meselesi yüzünden kaybetmek durumunda kalmıştır. Çünkü borçlu olduğu ABD Anglo-Sakson bir güdüyle İngiltere'ye destek vermekte ve Fransa'ya karşı borçlar sorununu bir kart olarak kullanmaktadır. Bu durum da Fransa'nın dış siyasetteki nüfûzunu İngiltere'ye karşı akamete uğratmaktadır. Ayrıca İngiltere'nin bu sükut atmosferinden kurtulmasında, Mac Donald Kabinesi'nin yönetime geçmesi de etkin bir rol oynamıştır. Bu tahlilden anlaşılan, İngiltere ABD ile birlikte hareket ederek sömürgeci ya da mandater hegemonyasını savaş sonrasında daha güçlü bir pozisyonda sürdürmüştür.

Şükrü Kaya Almanya'nın savaş sonunda topraklarının önemli bir kısmının paylaşılmasından dolayı, Fransa'ya karşı ezeli bir kin güttüğünü belirtmiştir. Şükrü Kaya beyanatını şu mealdeki analizlerle sürdürmüştür: Almanya Fransa'ya karşı güçlenme ve intikam alma hazırlıklarını, gizli teşkilatlanan ordusu, merkezi polis teşkilatı, jandarma teşkilatı ile okullardaki eğitim alt yapısı çerçevesinde sürdürmekte ve bu yöntemle ordusunun temellerini oluşturmaktadır. Fransa bu bakımdan Almanya'dan çekinmektedir. İngiltere'deki Mac Donald Hükûmeti, Almanya'ya Versay'da yapılan haksızlığa son vermek, Fransa ile Almanya arasındaki Ruhr sorununda Almanya'yı desteklemek gibi politikalarla, Fransa'nın elini zayıflatmıştır. İngiltere'nin bu politika değişikliğinde, Fransa'nın kendisine karşı bir güç unsuru olarak ön plana çıkma potansiyeline sahip oluşu etkili olmuştur. Fransa'da kurulan yeni kabine sol eğilimli olduğundan Sovyetleri tanımış ve buna karşın İngiltere'de muhafazakarlar yeni hükûmetin sahibi olunca, Fransa'ya siyaset ve diplomasi sahalarında ağır darbeler indirmiştir. İngiliz muhafazakarlar Fransa'daki Frank sorunu ve İspanya'daki Rif meselesi aracılığıyla, Avrupa politikasında Fransızları kendilerine uydu konumuna getirdikleri gibi, Rusya da muhafazakarların etkin diplomatik darbelerinden nasibini almıştır. Doğuda ise iki temel politik cereyan mevcuttur. Bunlardan ilki İngiltere'nin başını çektiği Avrupa cereyanı, diğeri ise Bolşeviklerin öncülüğündeki Rus-Sovyet

cereyanıdır. Türkiye'nin bu siyasi oluşumlar karşısındaki tutumunu, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya ve İngilizlerin emperyalist politikaları şekillendirmiş ve Türkiye bu yüzden Rusya'ya daha yakın bir politika izlemiştir. Şükrü Kaya'ya göre Rusya'nın iki temel gayesi ön plana çıkmaktadır. Birincisi ideal gayesidir ki, Rusya komünizmi yaymak istemektedir. Bu amaç için ilk hedef Polonya'dır, ardından Almanya ve Besarabya kanalıyla Bolşevizmi tüm Avrupa'ya yayma gayesini Rusya gerçekleştirme azmindedir. Rusya için Fransa da iyi bir faaliyet bölgesidir; çünkü Fransız sosyalistleri idealisttirler ve sosyalizmi Rusya'dan önce bir mefkure olarak kabul etmişlerdir. Bu yönleriyle Fransız sosyalistleri, İngiliz materyalist sosyalistlerinden ayrılmaktadır. Başlangıçta İngiltere'de İngiliz Sosyalist Liberal Partisi de Rus komünistlerle beraber hareket etmeyi kabul etmiş, hatta Mac Donalt Hükûmeti Rusya ile dış politikada aynı eksende bir politikayı benimsemiş; ancak bu uygulama da gerçekleşmemiştir. İngiltere'de İngiliz muhafazakar gelenekleri ağır basmış ve sömürgeci İngiliz siyaset mantalitesi devam ettirilmiştir. Yani İngiltere'de her zaman olduğu gibi gelenekler hüküm sürmüştür. Bu durum aynen Fransa için de geçerli olmuştur. İngiltere'nin geleneksel Türk politikasının özeti düşmanlıktır. İngiltere'nin tarihsel korkusu, sömürgesi altındaki İslam toplumlarının Türkiye'den etkilenip bağımsızlık için kendisine bayrak açması endişesinde aranmalıdır. İngiltere'ye Türkiye ne kadar dostane yaklaşırsa yaklaşsın, İngiltere'nin tarihsel endişeleri ve Türkiye'ye karşı beslediği ön yargı ve anti pati sönmeyecektir. İngilizler Avrupa kamuoyuna, Türkler İslam birliği kurma idealine ulaşmak için çalışmaktadır, Mısır'ı ve Hindistan'ı bağımsızlığa özendirmektedir ve hatta Abdülkerim'i dahi onlar desteklemektedir, şeklindeki propagandalarla tanıtmaktadır. Buna karşın İslam toplumlarına da, bakınız Türkler Hilafeti ilga ederek gavur olmuştur, İslam düşmanlığı yapmaktadırlar diyerek İslam dünyasında Türkiye'nin imajını zayıflatmaya çalışmaktadır[968].

Türk-Rus dostluğu üzerine de yorumlar yapan Şükrü Kaya, gerçekte Rusya'nın Türkiye üzerinde komünizmi yaymak gibi bir ideale ulaşma yolunda, birçok gayretlerinin olduğunu belirtmektedir. Örneğin Ruslar Türkiye'de sanayiyi Bolşevikleştirmek için çalışmışlar, bunda pek başarılı olamamışlardır; ancak Türkiye'de iç ticaretin devlet tekeline alınması konusunda başarılı olmuşlardır. Bu durum İngiltere'ye büyük bir zarar vermiş ve bu vasıtayla Ruslar, İngiltere'ye gizil bir darbe indirmişlerdir. Rusya dış

[968] *TBMMGCZ*, D. I, C. IV, s. 473-474.

ticarette atılım yapmış ve bundan da kârı olmuştur. Bu gelişmelerden çok yönlü olarak İngiltere ekonomisi zarar görmüştür, bu da İngiltere'deki muhafazakarları zorlayıp liberal kanadı ön plana çıkaracaktır. Rusya ayrıca İngiltere'yi Hindistan yolunda tutmaya ve kendisine bağlamaya çalışmaktadır. Ruslar son zamanlarda, bazı teşebbüslerle Hindistan'ı birinci kuşaktan çevreleyen yollarla ilgilenmektedir. Rusya'nın amacı, Hint yarımadasında İngiltere'ye karşı bağımsızlık ülküsünü alevlendirmektir. Rusya'nın güneyinde ve güneybatısında yeni bir devlet kuran Türk milletinin, Rusya ile hareket etmesi Türklerin lehinedir. Bu durum Rusya için de geçerlidir. Türkiye için Rusya'nın Bolşevik olması, Çarlık olarak kalmasından daha faydalıdır. Rusya Bolşevizmi Türkiye'de yaymak isterse, gibi bir soru akla gelmektedir; ancak bu tehlike 1925 koşullarında geçerli değildir, ihtimal dahilindedir. Şükrü Kaya'ya göre Milli Mücadele tecrübesi göstermiştir ki Türkiye'nin yakın müttefiki Rusya'dır[969].

Şükrü Kaya'ya göre İngiltere'den sonra Türkiye'ye düşmanlık taşıyan, Türkiye üzerinde başta İstanbul olmak üzere birçok yörede gözü olan ikinci potansiyel tehdit Yunanistan'dır. Yunanistan nihayette 'megalo idea' güderek büyük bir Bizans kurma ideali taşımaktadır. Türkiye'ye karşı üçüncü bir tehlike daha vardır ki o da İtalya'dır. İtalya'nın nüfusu her yıl 500-600 bin kişi artmaktadır. Amerikalılar Avrupa'dan gelenleri artık ülkelerine kabul etmemektedir. İtalyanlar da Trablusgarb'a gitmekten kaçınmaktadır. İtalya'da artan bu nüfusa topraklar yetmemektedir ve İtalyan halkı gözlerini Anadolu'ya dikmişlerdir. İtalya'daki yazarlar kendileri için Anadolu'yu kaderleri saymaktadır[970].

Şükrü Kaya İngiltere'nin yayılmacı düşmanca siyaseti karşısında Türkiye'nin daha dikkatli ve uyanık olması çerçevesinde, alınması gereken tedbirleri şu şekilde sıralamıştır: Türk iktisadını geliştirerek sermayesini güçlendirmek, Türk ordusunu güçlendirmek, modern silahlarla mücehhez hale getirmek, dışişlerinde ve iç siyasette akılcı politikalar üretmek. Ayrıca Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı yapabilecekleri sınırlıdır. İtalya ise herhangi bir taarruzda, başını Türk kıyılarındaki kayalarda parçalamaktan kendini alamaz. Şükrü Kaya'ya göre Türkiye'nin iki büyük müttefiki vardır. Birisi kuzeydeki Rusya'dır. Diğeri ise Suriye'deki manda idaresi itibariyle

[969] *TBMMGCZ*, D. I, C. IV, s. 475.
[970] *TBMMGCZ*, D. I, C. IV, s. 475.

Fransa'dır. Ancak Fransa ile Türkiye arasında Kuponlar meselesi ve Hatay-İskenderun sorunları birer pürüz teşkil etmektedir[971].

3.2.8. II. Dünya Savaşı ve Uluslar arası İlişkiler

Şükrü Kaya I. Dünya Savaşı sonrasındaki dünya politikalarını irdeledikten sonra savaşların ancak milletlerin iradelerinin meclislere yansımasıyla, yani demokrasi ile önlenebileceğini belirtmektedir. Amerikan Başkanı Wilson'un yayınladığı ilkelerin, I. Dünya Savaşı ertesinde Avrupalı devletlerin elinde mahiyet değiştirmesi ve Amerika'nın Avrupa diplomasisinden çekilmesi sonucunda, milletlerin kendi kendini idare etme prensibi büyük bir darbe almıştır. Milletler Cemiyeti tarihe mâl olmuş, şimdi ise Birleşmiş Milletler Teşkilatı barışı korumaya çalışmaktadır. Şükrü Kaya'ya göre barışın tam olarak tesisi ancak bu yeni cemiyetin, milletlerin kararlılığı ile ayakta tutulabilmesine bağlıdır[972].

II. Dünya Savaşı öncesinde uluslar arası ilişkileri değerlendiren Şükrü Kaya, Amerikan Başkanı Roosevelt'in totalitarizme karşı duruşunu irdelemekte ve Amerika'nın bu bağlamdaki temel doktriner tavrını değerlendirmektedir[973]. Şükrü Kaya'ya göre II. Dünya Savaşı'na ortam hazırlayan ve savaşın başını çeken Mussolini[974], Hitler ve Stalin gibi şefler gayri medeni bir politika sergilemektedir. Şükrü Kaya savaşa sebep olan ve dünyayı felakete sürükleyen güçlerin Roma-Berlin Mihveri olduğunu belirtmektedir[975]. Şükrü Kaya bir başka makalesinde, II. Dünya Savaşı'nın başlamasında, Amerika'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkmasının ve bu cemiyetin Avrupalılara hizmet eden bir hal almasının hak, adalet, demokrasi vb. anlayışların zayıflamasına yaptığı etkiyle orantılı olduğunu dile getirmektedir[976].

---

[971] *TBMMGCZ*, D. I, C. IV, s. 477-478.
[972] Bkz. Şükrü **Kaya**, "Halkın Sulha İhtiyacı ve İmanı", *Hürriyet*, 16 Mart 1952, s. 2 ve 5.
[973] II. Dünya Savaşı'na doğru giden dünya politikaları karşısında Wilson'dan II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte Amerikalıların Avrupa ile ilişkileri ve gelişen olaylar karşısındaki tutumları hakkında bkz. Şükrü Kaya, "Devamlı Sulh Meseleleri ve Amerikalıların Fikirleri", Cumhuriyet, 8 Temmuz 1943, s. 2. Amerikalıların II. Dünya Savaşı karşısındaki tavrı için ayrıca bkz. Şükrü **Kaya**, "İdeolojik Kuvvetler ve Amerika", *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1943, s. 2.
[974] Şükrü Kaya bir başka makalesinde Mussolini yönetimindeki İtalya'nın faşist politikasını ve II. Dünya Savaşı'nın başlamasında faşizmin üstlendiği rolü ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bkz. Şükrü **Kaya**, "Sezar'ın Panejiriği", *Cumhuriyet*, 11, 17, 25, 30 Eylül ve 14 Birinciteşrin 1943, s. 2.
[975] Bkz. Şükrü **Kaya**, "Sulh Mesulleri", *Cumhuriyet*, 17 Kanunusani 1944, s. 1 ve 3.
[976] Bkz. Şükrü **Kaya**, "Milletler Cemiyeti'nin Talihsizliği", *Hürriyet*, 8 Mart 1952, s. 2 ve 3.

Şükrü Kaya II. Dünya Savaşı esnasında, birbirlerine dost görünen milletlerin birbirleriyle saldırmazlık anlaşması imzalaması sonrasında, yekdiğerinin işgale uğratılmasını medeniyete mugayir ve insanlık dışı bir anlayış olarak ifade etmektedir. Şükrü Kaya devletlerin savaş sırasındaki emperyalist emellerini ve birbirlerinin hukukunu çiğnemesini, "Sulh zamanında milletler yekdiğerinin hukukuna tecavüz etmemek için son derece gayret sarf ederler. Diplomatlar kılı kırk yararlar. Fakat bir de toplar patlamaya başlayınca diplomatlar susar[977]." diyerek özetlemektedir.

Şükrü Kaya II. Dünya Savaşı'nın sebeplerini açıklarken özellikle emperyalizm ve militarizm kavramlarının kritiğini yaparak bu çerçevedeki politikaların devletler arası kopuşa sebebiyet verdiğine işaret etmektedir. Ona göre I. ve II. Dünya Savaşları'nın tetikleyici unsurları militarist bir anlayışa sahip emperyalist politikalardır[978].

Şükrü Kaya II. Dünya Savaşı'nın sebep analizini yaptığı bir başka yazısında, II. Dünya Savaşı'nın asıl nedeninin, politikadan bağımsız olmayan iktisadi meseleler ve görüş farklılıklarından dolayı Faşizm ve Bolşevizm savaşı değil; sosyalizm mahreçli iktisat politikalarının siyasete yön vermesi, şeflerin bencillikleri (kendini beğenmişlikleri) ve dünya hegemonyası kurma hırsları olduğunu ileri sürmektedir[979].

Şükrü Kaya II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin de aslında bir harp kıskacı içerisinde olduğunu düşünmekte ve bu bağlamda çek temkinli ve ihtiyatlı politikaların üretilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Cihanı harbe sürükleyen liderlerin sadece kendi ülkelerini değil, tüm kıta Avrupa'sını ve dünyayı bir buhrana sürüklediklerini belirten Şükrü Kaya, "Bugün tarafsızlar da muharipler kadar harbin heyecan ve ıstırabını duymaktadır. Onların orduları da seferberdir[980]." diyerek II. Dünya Savaşı'nın dehşetinden devletlerin ne denli etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin savaşta mutlaka barış içinde kalması ve herhangi bir maceraya sürüklenmemesi gerektiğini tavsiye eden Şükrü Kaya, bunun bedelini de şu şekilde açıklamaktadır:

> Harbe girmemek için harbi göze almak harbi göze almak, harbin bütün icaplarına yani yoksulluklara katlanmak lazım gelecektir. Sulh için sulh içinde çekilecek kıtlık, harple kavuşulacak sanılan veyahut harple elde edileceği umulan bolluktan daha emniyetli daha gerçektir. Binaenaleyh sulh için göze alınmayacak sıkıntı, katlanılmayacak fedakarlık olmamalıdır[981].

---

[977] Şükrü **Kaya**, "Harpler ve Paktlar", *Yedigün*, No: 464, C. 18, 26 İkincikanun 1942, s. 5.
[978] Bu yorum için bkz. Şükrü **Kaya**, "Emperyalizm ve Militarizm", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1943, s. 2.
[979] Şükrü **Kaya**, "İktisat ve Politika", *Yedigün*, No: 498, C. 20, 21 Eylül 1942, s. 3 ve 11.
[980] Şükrü **Kaya**, "Harp ve Akıl", *Yedigün*, 5 Birinciteşrin 1942, s. 5.
[981] Kaya, "Harp ve…", s. 5.

Şükrü Kaya aynı çerçevede devletin II. Dünya Savaşı'na karşı aldığı önlemleri ve Türkiye'yi savaş dışı bırakma mücadelesi bağlamında karşılaşılan iç politik ve ekonomik sorunları şu şekilde özetlemektedir:

> Cihan harp ateşi içinde yanarken dünya haritasında avuç içi kadar yer tutan Türkiye'yi harpten uzak tutmak, sanıldığından çok daha zahmetli ve güç olmuştur. Milletini ve memleketini harp felaketinden korumak için harbin bütün zorluklarını göz önüne alan ulusal ve siyasal bir kurumun, harp iktisadının doğurabileceği güçlükleri önleyecek tedbirleri almadığını veya alamayacağını sanarak istifadeye kalkanlar veya telaşa düşenler Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin karakterini milli iradenin en son ve en yüksek mümessili olan TBMM'nin kudretini ve her ikisini ulusal davalardaki kararlarının ciddiyetini bilmeyenlerdir. Herkese ve her şeye rağmen hakkı, haysiyeti ve bilhassa hürriyeti koruyan cumhuriyet kanunları, devlet kararlarına karşı ahmaklığı ve cahilliği özür saymaz. Çoluk çocuğunu zorluklarla geçindirenleri sayanlar, hırslarının cezasını ağır öderler[982].

Şükrü Kaya bir başka yazısında da II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın demokratik, barışçı ve özgürlükçü söylemlerine büyük anlamlar yüklemektedir. Şükrü Kaya'nın bu yazısında Amerikan politikalarını salt hürriyetçi bir çerçevede değerlendirdiği ve Amerikan dış politikasını anti-emperyalist bir perspektifte algıladığı anlaşılmaktadır[983]. Şükrü Kaya aynı muhtevada başka bir değerlendirmesinde, Amerika'nın hem I. Cihan Harbi hem de II. Cihan Harbi sonrasında dünyada barışı korumak için üstün gayret sarf ettiğini ve Cemiyeti Akvâm ile Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunda başat rol oynadığını belirtmektedir. Şükrü Kaya'ya göre, Amerika bu girişimleriyle demokrasi ve barış yolunda içten ve samimi bir adım atmakta ve dünyaya örnek olmaktadır. Şükrü Kaya'nın bu tahlilinde, Amerikan politikalarının emperyalizme karşı mücadele eden ve dünyada barışı tesis etmeye yönelik olarak ön plana çıkan bir denge unsuru olduğu vurgulanmaktadır[984]. Ancak Amerika'nın I. ve II. Dünya Savaşlarında taraf olması ve bu savaşlar içinde yer alması, esasta emperyalist politikaların bir cephesinde yer almaktan başka bir anlam içermediğine göre, Şükrü Kaya'nın Amerika'yı sade bir barış sembolü şeklinde tarif etmesi, Türkiye'nin dünya konjonktürü içerisindeki konumuyla yakından ilgilidir şeklinde düşünülebilir. Bu yazısında Şükrü Kaya, 'Batı Bloku' içinde yer alan Türkiye'nin, dost ve müttefiki olan Amerika'ya ait dış politika parametrelerini tamamıyla desteklediği gözlenmektedir.

---

[982] Bkz. Şükrü Kaya, "Savaşta Ölüm, Barışta Geçim Eşitliği", Yedigün, No: 501, C. 20, 12 Birinciteşrin 1942, s. 5.

[983] Şükrü **Kaya**, "Barış İsteği", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1943, s. 2. Şükrü Kaya'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki barış ortamını tahlil ettiği diğer bir yazısı için bkz. Şükrü **Kaya**, "Harp Sonu Buhranları", *Cumhuriyet*, 11 Teşrinisani 1943, s. 2.

[984] Kaya, "Milletler Cemiyeti'nin…", s. 2 ve 3.

Şükrü Kaya II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Amerika'ya yaklaşması, komünizme karşı Türkiye'nin bir sınır kuvveti olarak Batılı demokratik güçlerin önemli bir müttefiki oluşuna binaen kaleme aldığı yazısında, 'Türkiye'nin dış politikada yalnızlığa mı mahkum olduğunu' sormaktadır. Şükrü Kaya bu yazısında derinlikli bir dış politika analizi de yapmakta ve şu tespitlerde bulunmaktadır:

> Dünyanın komünizme karşı müdafaaları konuşulurken İngiliz devlet adamlarının parlamentoda söyledikleri ve ajansların hülasa olarak naklettikleri nutuklarda Türkiye'den, Türkiye'nin selametinden, Türkiye ile mevcut menfaat iş ve talih birliğinden bahsedildiği görülmüyor. Günün vuzuhsuzluğu ve karanlığı içinde her konudan ziyade dış politika ile meşgul olan Türk efkarı umumiyesinin bu sükut veya ihmale dikkat etmemiş olması ve bundan kendi payına neticeler çıkarmaması mümkün değildir. Türkiye'nin Marshall Planı'ndan istifadesi için alacağı mallar karşılığında dolarları peşin ödemesi şart koşulmuş, eğer bu karar kati ise bu muazzam ve muhteşem kalkınma ve komünizme karşı koyma planından serhat bekçisi Türkiye asla istifade edemeyecek demektir. İngiltere'nin ihmali Amerika'nın boykotuyla birleştirilirse, Türkiye varlığını 1918'de olduğu gibi acaba gene yalnız ve kendi başına mı korumaya mecbur olacaktır[985]?

3.2.9. Demokrasi

Şükrü Kaya'da demokrasi düşüncesi halk egemenliği ve halkçılık kavramları ile eşdeğer bir ölçüde ortaya çıkmaktadır. Şükrü Kaya'nın SCF deneyimi sırasında sergilediği otoriter tutum ve CHF'ye karşı kurulan bir ikinci siyasal partiye sert bir tavırla muhalefet etmesi, tek parti idaresini ideal bir sistem olarak savunması esasen onun demokrasiden neyi anladığı ve neyi hedeflediği noktasında önemli bir ipucu ihtiva etmektedir. Ancak Şükrü Kaya'nın demokrasi çerçevesindeki düşüncelerinde aktif siyasi yaşamdan çekildikten sonra, özellikle çok partili yaşama geçişle birlikte önemli bir değişim ve inkişaf yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu yazıların birinde Şükrü Kaya demokrasiyi, "Bir memleket halkının kendi iradesiyle kendi kendisini doğrudan doğruya idare etmesidir[986]." şeklinde tanımladığı görülmektedir. Şükrü Kaya demokrasilerde 'Şef[987]' kavramına ve 'Şefin' gerekliliğine de değinmekte ve Türkiye'deki şefliğin meşruluğunu şöyle açıklamaktadır:

---

[985] Şükrü **Kaya**, "Türkiye Gene mi Yalnız?", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1948, s. 2.
[986] Şükrü **Kaya**, "Eskiçağ Demokrasileri ve Şef Meselesi ", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1947, s. 2.
[987] CHP'nin Atatürk'ün ölümü üzerine düzenlediği Üsnomal 1938 Kurultayı'nda İnönü değişmez genel başkan ve milli şef olarak kabul edilmiş ve şeflikle ilgili şu önemli tespit kayıtlarda yer almıştır: "Şefin rolü her memlekette ve bilhassa parti hayatına yeni girmiş ülkelerde çok önemlidir. Çünkü politik kanaatleri genellikle prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve sürekli besleyecek, ülke siyasetine yön verecek milleti politik sahada yetiştirecek olan şeftir. CHP gibi… bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine seçilecek olan âli şahsiyetin milli şef vasfını da kazanmış olması doğal olduğuna göre, parti genel başkanının yüksek şahsiyetini her dört yılda bir ve her kurultay toplantısında görüşme ve tartışma konusu yapmayıp, parti genel başkanının yüksek şahsiyetini esas kabul etmek, bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli çıkarlara daha uygun görülmüştür." Türkiye'de

> Şef var mı yok mu, olsun mu olmasın mı iddia ve davası ancak bu tarife layık ideal bir demokrasi rejiminde varid olabilir. Çünkü öyle demokraside devlet ve millet işleri yalnız halk tarafından görüldüğü ve güdüldüğü için şeflere lüzum olmadığı gibi şu veya bu gibi sebep ve vesilelerle halk arasında nüfuz ve itibarı kazanarak, politik sahalarda tek başlarına söz sahibi olmalarına ve devlet idaresini inhisarlarına almalarına imkan kalmaz. Demokrasilerde şef olmaz ve olmamalıdır tezi ancak böyle bir muhakemenin neticesi olabilir. Fakat bu netice, a priori verilmiş bir hükümdür. Çünkü insanlık şimdiye kadar hiçbir vakit, hiçbir yerde tam demokratik bir rejime kavuşamadığı gibi, o rejime en çok yaklaşanlar da maddi, manevi sebepler, engeller yüzünden hakiki demokrasinin bütün prensiplerini tam olarak gerçekleştirememişlerdir[988].

Şükrü Kaya bu değerlendirmesinde esasen şeflik rejiminin ideal demokrasilerin tatbik olunabildiği ülkelerde yerinde bir uygulama olmadığını ve devlet yönetimlerinde şefliğe niçin ihtiyaç duyulduğunu açıklamaktadır. Yani şefliğe ihtiyaç duyulan ülkelerde, devlet işlerinin halk tarafından idare edilmesinin pratikte pek de mümkün olmadığını dile getiren Şükrü Kaya, bu meyanda Türkiye'deki şeflik sisteminin ideal demokrasilerde olmayan; ancak bir geçiş süreci yaşayan Türkiye koşullarında meşru olarak benimsenen bir yönetim modeli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yazısında ayrıca Atina'dan ve Roma'dan şefler ve demokrasi bahsinde önemli örnekler veren Şükrü Kaya, şeflerin milletlerin kaderini tayin noktasında önemli roller üstlendiğini vurgulamaktadır[989].

Şeflik sistemi ve demokrasiler bağlamında kaleme aldığı bir başka yazısında Şükrü Kaya Çekoslavak lider Beneş'in fikirlerine dayanarak demokratik ve anti demokratik şeflerin bir mukayesesini yapmaktadır. Şükrü Kaya yazısında demokrat şeflerin lüzumunu ve bunların ideal özelliklerini vurgulayan Beneş'in makalesini de aktarmakta ve makaleye istinaden yazısını, "Tarih yalnız anti demokratik otoriter sistemleri değil, onların şeflerini de mahkum edecektir[990]." diyerek sonlandırmaktadır.

Şükrü Kaya Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinde, özellikle İnönü'nün 12 Temmuz 1947 beyannamesinin ertesinde iç ve dış konjonktürü de dikkate alarak, Türkiye'de ideal demokrasinin yollarını arayan ve bu bağlamda bir fikir üreten portre çizmektedir.

Şükrü Kaya bu muhtevada parti meclis gruplarını şu gerekçeyle tenkit etmektedir: "İstidatların inkişafına ve hakikatlerin tezahürüne, parti gruplarının kapalı muhitleri pek

---

şeflik müessesesinin gerekliliğini ortaya koyan ve meşrulaştıran bu parti zabtı için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952), s. 573. Aynı muhtevada Şükrü Kaya'nın millet idaresinde şefliğe yüklediği anlama ve biçtiği role dair yazısı için bkz. Şükrü **Kaya**, "Demokrasi ve Şefler", *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1947, s. 2.

[988] Kaya, "Eskiçağ Demokrasileri…", s. 2.

[989] Kaya, "Eskiçağ Demokrasileri…", s. 2.

[990] Şükrü **Kaya**, "Şefler ve Beneş'in Fikirleri", *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1948, s. 2.

de müsait değildir. Bu vesile ile grup müzakerelerinin aleni olmasını ve geniş ölçüde yayınlanmasını temenni etmek yerinde olur[991]."

Şükrü Kaya bu makalesinde Millet Meclisi'nin hükûmeti behemahal denetlemesi gerektiğini ileri sürerek, hükûmet diktatörlüğüne giden yolların tıkanmasını idealize etmektedir[992]. Şükrü Kaya'nın Türkiye'nin demokrasiye geçiş ekseninde büyük bir ivme kazandığı 1947 yılında böyle bir düşünceyi serdetmesi ve demokrasiyi bütün yönleriyle içselleştirmiş gözükmesi, 1930'daki SCF denemesi esnasında çok partili yaşama geçiş gayretine karşı tutumu ile paradoksal bir ilişki arz etmektedir. Şükrü Kaya'daki bu düşünsel dönüşümü, Türkiye'deki siyasal konjonktürde yaşanan gelişmeler çerçevesinde izah etmek mümkündür.

Şükrü Kaya Türkiye'deki Cumhuriyet idaresini, Fransız filozoflarının görüşleri çerçevesinde yorumlamakta ve Türkiye Cumhuriyeti'ni demokratik bir halk Cumhuriyeti ve hükûmeti olarak vasıflandırmaktadır[993].

Şükrü Kaya 'Hükûmetler ve Parti Meclis Grupları' isimli bir başka makalesinde, Türkiye'de ideal demokrasinin geliştirilmesine yönelik olarak önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Şükrü Kaya tek partili dönemde özellikle -kabine sistemiyle birlikte- hükûmetlerin icraatlarını parti meclis grubuna sunmalarını ve o mercinin onayını ve direktifini almalarını eleştirmektedir. Şükrü Kaya'ya göre bu yöntem, tüm meclisin iradesini saf dışı bırakmakla birlikte, hükûmetin icra ile ilgili sorumluluklarını parti meclis gruplarına yüklemektedir. Bu danışmayı ve metodu suni olarak niteleyen Şükrü Kaya, bu yöntemi hükûmet ile parti meclis grubunun arasında meydana gelen bir muvazaa olarak görmekte ve bunun da demokrasinin tam olarak tezahür etmesini engelleyeceğini belirtmektedir[994].

Türkiye'de Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra Şükrü Kaya bazı yazılarında CHP ile DP arasında meydana gelen muhalefet atmosferinde iki tarafın durumunu değerlendiren yazılar da kaleme almıştır. Şükrü Kaya bu çerçevede kaleme aldığı yazılarından birinde, DP öncülerinin Atatürk'ün inkılap ve medeniyet hamurunda yoğrulan kişiler olduklarını belirtmekte ve tenkitlerin CHP'ye yönelik değil, hükûmet

---

[991] Şükrü **Kaya**, "Hükûmet, Meclis, Parti Grupları ve Milletvekilleri", *Cumhuriyet,* 13 Aralık 1947, s. 2.
[992] Kaya, "Hükûmet, Meclis, Parti Grupları…", s. 2.
[993] Şükrü **Kaya**, "Cumhuriyet ve Demokrasi", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1947, s. 2.
[994] Şükrü **Kaya**, "Hükûmetler ve Parti Meclis Grupları", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1947, s. 2.

erkanındaki sertlik yanlısı kişilere karşı yapılması gerektiğini ileri sürmektedir[995]. Yine aynı içerikteki bir başka yazısında Şükrü Kaya, CHP-DP muhalefetinin kızıştığı günlerde, eleştiri oklarının CHP'nin politikalarına odaklanmasından duyduğu rahatsızlığı belirtmekte ve mensubu bulunduğu partinin, 25 yıldır ülkenin mukadderatına hâkim olduğu gerçeğinden hareketle, bu meyanda yapılan eleştirilerin bizzat CHP'ye değil de hükûmetin mesul üyelerine yöneltilmesinin gerekliliğini savunmaktadır[996].

3.3. ŞÜKRÜ KAYA'NIN TASFİYESİ

3.3.1. Şükrü Kaya'nın Atatürk'e Yakınlığı

Atatürk'ün Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Atatürk ile ne zaman tanıştığı noktasında tam bir netlik olmamakla birlikte, Walter F. Weiker'ın Atatürk'ün yakınlarına ve onların Atatürk'le iletişim sıklıklarına dair yaptığı çalışma, bu konuya kısmen açıklık getirmektedir. Weiker çalışmasında Atatürk ile Çankaya Köşkü'nde ve Sofrada görüşen ve beraber olan Cumhuriyet önderlerinin Çankaya'daki Nöbet Defterlerine dayanarak bir analizini yapmış ve bu çerçevede önemli tespitlerde bulunmuştur. Weiker'ın belirttiğine göre Atatürk'le en sık görüşen 40 kişi içerisinde yer alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile Atatürk'ün ilk temasları, 1908-1914 yılları arasındaki İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı dönemine rastlamaktadır[997]. Tezin birinci bölümünde üzerinde durulduğu üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a 9. Ordu Müfettişi olarak gitmeden evvel Bekirağa Bölüğü'ndeki siyasi tutukluları iki defa ziyaret ettiği ve özellikle bu ziyaretlerden ikincisinde Mustafa Kemal Paşa ile Şükrü Kaya arasında samimi bir görüşmenin gerçekleştiği bilinmektedir[998].

Resmi kayıtlara bakılarak Atatürk'ü en çok ziyaret eden 40 kişi içerisinde bulunan zevattan sadece sekizinin bakanlık yapmış olması dikkat çekmektedir. Atatürk'e yapılan ziyaretler, Atatürk'ün siyasi hayattaki rolleri ve öncelikleri bakımından çeşitli bakanlıklara verdiği önemin temel bir ölçüsü olarak kabul edilirse, dönemin 'en kilit noktası' kabul edilmesi gereken Dâhiliye Vekâletinin başında bulunan Vekil Şükrü Kaya'nın Atatürk'ü ziyaret sıklığı, 1936 yılı dışında yüksek bir düzeydedir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 1936'dan itibaren Atatürk'ü Dâhiliye Vekilliği sıfatının yanı sıra,

---

[995] Şükrü **Kaya**, "CHP ve DP'nin Karşılıklı Durumları", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1947, s. 2.
[996] Şükrü **Kaya**, "CHP ve DP'nin Karşılıklı Durumları", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1947, s. 2.
[997] Weiker, s. 613.
[998] Sorgun, Mütareke Dönemi, s. 338-339.

CHP Genel Sekreteri olarak da ziyaret etmiştir. Şükrü Kaya'dan önce CHP Genel Sekreterliğini yürüten Recep Peker'in Atatürk'ü ziyaret sıklığı Şükrü Kaya'ya göre daha düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu durum Recep Peker'in Atatürk ile bazen diyalog sorunu yaşadığı ve zaman zaman kendi başına buyruk hareket ettiği ve Şükrü Kaya'nın da Atatürk'ün tavsiyelerine daha açık ve uyumlu olduğu anlamına gelmektedir[999].

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Kazım Özalp'in anılarında Atatürk'ün adam seçme özelliği ile ilgili yaptığı değerlendirme, Şükrü Kaya gibi uzun yıllar Atatürk'ün çevresinde bulunmuş, Dâhiliye Vekilliği yapmış bir inkılap önderinin temel karakterini açıklayıcı türdendir. Özalp'e göre Atatürk'ün çevresindeki kişiler bilgili olmanın yanında batı görüşlü, inkılapçı, cesur, milliyetçi ve vatanperver bir kişiliğe sahip olmalıdır. Özalp ayrıca Atatürk'ün siyasi kimseler dahi olsa bakanları sık sık değiştirmekten hoşlanmadığını belirtmektedir[1000]. Aynı konuda Walter Waiker da şu önemli tespitlerde bulunmaktadır:

> Atatürk devrinde genel siyasetin şekillendirilmesi sadece Atatürk ve ihtilalden beri birlikte çalıştığı ideal arkadaşlarının bir hakkı olarak saklı tutulurken programların uygulanması büyük ölçüde başkalarına; yani Kemalist doğrultuda modern metotlarla siyasal ve mesleki eğitim görmüş ve tecrübe kazanmış bulunan, sayıları da git gide artan genç elemanlara bırakılmıştır[1001].

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Atatürk'ün Çankaya'daki sofrasının en önemli müdavimlerinden birisidir. Şükrü Kaya'nın Atatürk'le hukuku sadece bir devlet adamı oluşuyla ilgili değildir. Şükrü Kaya 1930'lu yıllarda Atatürk'le arkadaşlık ve sırdaşlık mesabesinde bir yakınlığa ulaşmış ender siyaset ve devlet ricalinden olma özelliğine de sahiptir.

Şükrü Kaya inkılapların (Kemalist terbiyenin) halk kitlelerine benimsetilmesinde ve uygulanmasında, Dâhiliye politikalarının tavizsiz ve büyük bir içtenlikle yürütülmesinde Atatürk'ün sınırsız destekçisi olmuş ve onun itimadını kazanmıştır. Şükrü Kaya Atatürk döneminde sırasıyla Tarım, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıklarında ve CHP Genel Sekreterliği gibi kilit ve kritik görevlerde bulunmuştur. Şükrü Kaya bu görevlerini yürütürken, Atatürk ile yaşadıkları iletişim üslubunu ve diyalog tarzını bir gazetecinin sorusu üzerine şu şekilde özetlemektedir:

---

[999] Weiker, s. 615.
[1000] Kazım Özalp, Teoman Özalp, s. 72-73.
[1001] Weiker, s. 616. Gerçekten de Weiker'ın bu tespiti çok yerindedir. Kemalist doktrinin halk kitlelerine aktarılmasında ve tüm hükûmet politikalarının tavizsiz bir şekilde uygulanmasında Atatürk'e sadakatiyle tebarüz eden Şükrü Kaya buna iyi bir örnek teşkil etmektedir.

> Son on dört sene içerisinde sırasıyla Hariciye, Adliye ve Dâhiliye Vekilliği vazifelerini ifa ettim. Bütün bu müddet zarfında Atatürk bana bir defa bile kati bir emir vermemiştir. O bazı tavsiyelerde bulunmuştur, bu tavsiyeleri oturup müzakere ve münakaşa etmişizdir; fakat hiçbir zaman bana şunu ve bunu yapmak emrini vermemiş ve vekillik işime asla karışmamıştır. Vekiller heyetinin diğer azaları da kendi sahalarında aynı şeyin vaki olduğunu size temin edebilirler[1002].

Şükrü Kaya bir yazısında, Cumhuriyet devrindeki resmi ve milli bayramların bayramlaştırılması görevinin kendi mesuliyet dönemine rastladığını belirtmektedir. 19 Mayıs gününün Türkiye'de 'Gençlik ve Spor' bayramı oluşunun da böyle bir gelişmenin ürünü olduğunu belirten Şükrü Kaya, hatta 19 Mayıs 1938 günü yapılan kutlamalarda Atatürk adına konuşmayı da bizzat kendisinin yaptığını belirtmektedir[1003].

İsmet Bozdağ Atatürk'ün Sofrasını anlatırken 'mutad zevat' kavramına değinmektedir. Bozdağ'a göre Nuri Conker, Salih Bozok, Kılıç Ali ve Recep Zühtü Atatürk'ün sofrasında daima bulunan kişiler olmuştur. Bu kişileri keskin nişancı olarak tarif eden Bozdağ, bu zevatı hem Atatürk'ün korumaları hem eski arkadaşları olarak tanıtmaktadır. Bozdağ Atatürk'ün sofrasına bu dört kişinin dışında, habersiz olarak İsmet İnönü, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Celal Bayar'ın gelebildiğini belirtmektedir[1004]. Buradan da anlaşıldığı üzere Şükrü Kaya, Atatürk'ün nezdinde önemli bir itibar sağlamış, devlet işlerinde ve özel hayatında ona yakın bir şahsiyet olma vasfını kazanmıştır. Şükrü Kaya'nın Atatürk ile diyaloğu, Dâhiliye Vekilliği ve diğer resmi ilişkilerin dışında bir dost yakınlığına dönüşmüştür[1005].

Falih Rıfkı Atay da Atatürk'ün sofrasını tasvir ederken Şükrü Kaya, Mahmut Esat ve Şükrü Saraçoğlu gibi batıda eğitim görmüş Türkçülerin telkini sonucunda Atatürk'te 'Medeni Kanun' fikrinin oluştuğunu belirtmektedir[1006].

[1002] Burada Rom Landau ciddi bir yanılgıyla Şükrü Kaya'nın sırasıyla yürütmüş olduğu tarım, dışişleri ve içişleri bakanlığı görevlerini yanlış bir sıralama ve bilgi hatasıyla vermiştir. Bkz. Rom **Landau**, "Kemalizm Ruhu", *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi (1923-1938)*, Örgün Yayınevi, II. Baskı, İstanbul 2003, s. 106.

[1003] Şükrü **Kaya**, "19 Mayıs", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1948, s. 2.

[1004] Bozdağ, Atatürk'ün Fikir, s. 177.

[1005] Örneğin Afetinan, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi çerçevesinde Atatürk ve Şükrü Kaya ile Atatürk Orman Çiftliği'nde görüştüğünde, bu meseleyle ilgili Atatürk kendi fikrini ileri sürerken, Şükrü Kaya'nın görüşüne ayrı bir değer atfetmiştir. Şükrü Kaya bu konuda, 1930'da çıkarılması hedeflenen Belediye Kanunu'nda düzenleme yapılması meyanında fikrini belirtmiş, gerçekten de kadınlara ilk defa bu kanunla seçimlere katılma hakkı verilmiştir. A. **Afetinan**, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. Baskı, Ankara 1988, s. 4. Atatürk-Şükrü Kaya dostluğu ve diyaloğu için Bkz. Ek- 6, 7, 8, 9, 10 ve 11.

[1006] Atay, Çankaya, s. 403.

Atatürk'ü Türk istiklal ve inkılap önderi olarak gören Şükrü Kaya, onu milletin şefi olarak nitelemekte ve ona sonsuz bir sadakat ile bağlanmayı tavsiye etmektedir. Şükrü Kaya'ya göre Atatürk, -tıpkı Attila'nın Türklük duygusunu pekiştirmesi gibi- 'Ne Mutlu Türk'üm Diyene' anlayışını ve ulusal gurur duygusunu milletin geleceği için vurgulamakta ve gelecek nesillere emanet etmektedir[1007]. Şükrü Kaya, Türklerin tarihte olduğu gibi 20. yüzyılın başındaki I. Dünya Savaşı'ndan sonra da acı tecrübeler yaşadıını ve bu duruma bir hal çaresi olarak kendi içinden bir şef çıkardığını belirtmektedir. Bu şef liderliğinde önce Türk Kurtuluş Savaşı yapılmış ve ardından da Lozan Barış Antlaşması ile Türk milli devleti uluslar arası bağımsızlığa kavuşmuştur. Şükrü Kaya şeflik anlayışını ve Atatürk'e (Milli Şef, ölümünden sonra Ebedi Şef) bağlılığını şu sözlerle özetlemektedir:

> Türk tarihinde Ergenekon belki bir efsanedir. Fakat Türkleri en çıkılmaz sanılan Ergenekonlardan kurtaran Türk bozkurtları birer hakikattir. Şefleri millet yetiştirir, tecrübe olgunlaştırır, olaylar yaratır, derler. Ne mutlu Türklere ki, tarih boyunca geçirdikleri bütün müşkül anlarda kendilerine layık büyük şefler bulmuşlardır. Dün Sevr belasından kendisini ulu bir şef kurtarmıştı. Bugünkü cihanın düştüğü Ergenekon'dan da onu kurtarabilecek milletin yetiştirdiği, tecrübelerin olgunlaştırdığı, sevilir, sayılır, güvenilir, övülür milli bir şefi vardır[1008].

Atatürk'ün uzun yıllar yakın çevresinde bulunan Şükrü Kaya, onun vatan ve ulus sevgisini, "Hiçbir kimse Atatürk kadar ulusunu sevmemiş, hiçbir insanın vicdanı ulusuna karşı Atatürk'ünki kadar sevecen ve sevgiyle dolu olmamıştır. Öfkenin şimşekleri çaktığı söylenen gözlerinde, ben kaç kereler ulus sevgisinin sevecen yaşlarını gördüm[1009]." şeklinde tarif etmiştir. Şükrü Kaya 1931'de bizzat Atatürk'ün direktifi ve isteğiyle Çanakkale'de Kemalyeri'nde yabancı misafirlere hitaben bir konuşma yapmakla görevlendirilmiş ve daha sonra büyük bir ilgi ve yankı uyandıracak olan bu nutku Kemalyeri'nde söylemiştir[1010].

[1007] Kaya, "Türklük ve Türkçe…", s. 7.

[1008] Şükrü Kaya Atatürk'ün ölümü sonrasında İnönü'nün 'Milli Şef' olmasıyla birlikte siyaset dışı bırakılmasına rağmen bu yazısında İnönü'ye de bir övgü ifadesi kullanmaktadır. Şükrü Kaya'nın bu yaklaşımını milli şefe bağlılıktan ziyade, siyasete yeniden dönebilme çabasının bir ürünü olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Kaya, "Türklük ve Türkçe…", s. 7.

[1009] Kemal **Arıburnu**, "Atatürk ve Şükrü Kaya", *Kemalist Ülkü*, C. 20, Özel Sayı: 229, Kasım 1987, s. 19.

[1010] Bu hitabede özetle şöyle denilmekteydi: "Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatan toprağındasınız. Gönül rahatlığı içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını savaşa gönderen analar! Göz yaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu topraklarda canlarını verdikten sonra, artık bizim evlatlarımız olmuşlardır." Bu hitabenin tam metni için bkz. Cumhuriyet, 19 Ağustos 1931, s. 1 ve 2. ve Hâkimiyet-i Milliye, 19 Ağustos 1931, s. 1 ve 4.

3.3.2. Atatürk ile İnönü Arasındaki Anlaşmazlık

İsmet İnönü hatıralarında, Atatürk ile arasının açılmasını yılların yorgunluğuna bağlamaktadır. İsmet İnönü'nün anlattığına göre Atatürk ile İnönü'nün arası Hatay meselesi, İtalya ile münasebetler (Nyon Konferansı), Çiftlik Olayındaki anlaşmazlıklar çerçevesinde bozulmuş ve meseleler zinciri İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesiyle son bulmuştur[1011].

3.3.2.1. Devletçilik Tartışmaları ve İş Bankası Grubu

Atatürk'le İnönü'nün arasını açan gelişme aslında Türkiye'de devletçilik mefhumunun nasıl ve ne şekilde uygulanacağı yönündeki tartışmaların meydana geldiği 1932 yılına kadar uzanmaktadır. Türkiye'de ileri devletçiliği temsil eden İsmet Paşa cenahıyla, İş Bankası grubunun başını çeken Celal Bayar arasındaki kutuplaşma, siyasi arenada birinci raundu başlatmıştır. 1932 Temmuzunda ileri devletçilik anlamına gelen ve bir takım ithalat sınırlamasını da gündeme getiren dört kanunun meclise verilmesi, bu iki grup arasındaki çatışmayı körüklemiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde, İnönü kağıt sanayiinin devlet işletmesi olarak kurumsallaşmasını hedeflemiş ve buna karşı Celal Bayar'ın başını çektiği İş Bankası bu sektöre talip olunca, Atatürk de İş Bankası grubunu tutmuştur. Atatürk bankacılardan yana tavrını koyduktan sonra İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey görevden alınmıştır. İktisat Vekilliğine de İş Bankası Müdürü Celal Bayar getirilmiştir. İsmet Paşa bu ilk etap mücadelesini kaybetmiş ve bir yıllık yalnızlık aşamasına girmiştir. Bu süreçte her ne kadar İsmet Paşa başvekil olsa da, ekonomi politikasında artık Celal Bayar grubu etkin bir rol oynamaya başlamıştır. O kadar ki İnönü, devletçilikle ilgili görüşlerini, Kadro Dergisi'nde yayınlamak zorunda dahi kalmıştır. 1932-1937 sürecinde İnönü karşısında Bayar'ın git gide güçlenmesinde, İnönü'nün ileri devletçi söylemleri ve isteklerine karşı; Bayar'ın ılımlı, dengeleyici ve frenleyici devletçiliği benimsemesi etkili olmuştur[1012].

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'ün görevden aldığı Mustafa Şeref Bey ile yeni İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'i kıyaslamakta ve Celal Bayar'ın başarılı bir bankacı olarak Atatürk'ün dikkatini çektiğini ve beğenisini kazandığını belirtmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu öte yandan, bir iktisat profesörü olan Mustafa Şeref'in de iyi bir idare adamı olmadığına vurgu yapmaktadır. Yakup Kadri'nin aktardığına göre Atatürk

[1011] İnönü, Hatıralar-II, s. 283-291.
[1012] Bila, s. 72-74. Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partsi, s. 326-328.

bir defasında, Celal Bayar'dan 'Türkiye'nin en büyük iktisatçısı' olarak büyük bir övgüyle bahsetmiş ve sofrada bulunanların Celal Bey'i ayrı ayrı tebrik etmesini istemiştir[1013]. Atatürk'ün parti genel başkanı sıfatıyla, İnönü'yü haberdar ederek de olsa kabinede bu tarz değişikliklere başvurduğu bilinen bir gerçektir. Bu yöndeki örneklerden birisinde yine Atatürk, Maarif Vekili Saffet Bey'in yerine Reşit Galip'in vekil yapılmasını İnönü'ye bir gece yarısı telgrafıyla bildirmiştir. Bunun üzerine İnönü Atatürk'e şu sitem dolu telgrafı göndermiştir: "Gece yarısı, gaflet uykusundan uyandırılarak kabinesinde değişiklik yapılmak istendiği haberini alan bir başvekilin, bu hususta ileri süreceği mütalaadan nasıl bir fikir selameti beklenebilir[1014]."

3.3.2.2. Hatay Sorunu

1935'ten itibaren Atatürk ile İnönü'nün anlaşmazlığa düştüğü ilk mesele, Hatay'ın bağımsızlığı ve Türkiye'ye bağlanması tartışmasıdır. Hatay sorunu Atatürk'ün yaşamında en son ele aldığı ve büyük bir başarıyla sonuçlandırdığı son önemli meseledir. Hatay sorunu esasen Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Hatay ve İskenderun havalisinin anlaşma hükümlerine aykırı bir biçimde işgal edildiği 1918 yılına kadar dayanmaktadır. Bilindiği üzere Hatay'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine, bölge halkı Tayfur Sökmen liderliğinde bölgesel bir direniş başlatmış, işgale karşı 'Sancak Muavenet Cemiyeti' adı altında bir teşkilat kurulmuştur. 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Suriye Orduları kumandanı olan Atatürk Fransızların bu işgal girişimini sert bir dille protesto etmiş ve daha sonra Tayfur Sökmen'le görüşerek bu cemiyetin ismini 'Sancak İstiklal Cemiyeti' olarak değiştirmelerini istemiş ve Atatürk'ün talimatına uyan Tayfur Sökmen de cemiyetin adını bu şekilde değiştirmiştir[1015]. Aslında Hatay meselesi Atatürk için milli bir dava olmanın ötesinde, şahsi bir ülkü ve çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni Sakarya Muharebeleri sonrasında Fransızlarla yapılan müzakereler sırasında, Fransız temsilcisi Franklin Bouillon'un Atatürk'e Fransa'nın Hatay'ı terk ettikleri zaman Türkiye'nin bu bölgeye egemen olabileceğini bildirmesine dayanmaktadır. Lozan görüşmeleri esnasında ise Atatürk, TBMM'de Hatay'ı alacağını belirtmiş ve bu yöndeki kararlılığını ortaya koymuştur[1016]. Atatürk Lozan sonrasında 1936 yılındaki dış politik gelişmelere kadar Franklin Bouillon Antlaşması'nın tatbikini

[1013] Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, s. 119-120.
[1014] Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, s. 120.
[1015] Us, Gördüklerim, s. 150-151.
[1016] Bozdağ, Atatürk'ün Fikir…, s. 162.

beklemiş ve fakat istediği doğrultuda müspet bir netice ortaya çıkmayınca harekete geçmiştir[1017].

Atatürk Avrupa'da Hitlerin nasyonal sosyalist ve emperyalist emelleri anlaşılınca, Fransa'nın Suriye'deki manda idaresini bırakmaya karar vermesinden sonra, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması yolunda var gücüyle çalışmaya başlamış ve bu uğurda gerekirse Suriye'ye askeri müdahaleyi dahi göze almıştır. Başvekil İsmet İnönü ise Türkiye'nin sınır komşusu olan Suriye ile bir savaşın eşiğine geldiğini ve bunun Türkiye ile Fransa'yı karşı karşıya getireceğini, kırılgan Avrupa politikaları ortamında Türkiye'nin bir maceraya sürüklenebileceğini düşünerek, Hatay davasında daha ihtiyatlı ve yavaş hareket edilmesini savunmuştur. Hatta İnönü Atatürk'le bu mesele üzerinde uzun uzadıya görüşmüş ve onu askeri müdahale fikrinden vazgeçirmiştir. İnönü'ye göre Atatürk'ün askeri müdahale fikrini gündeme getirmesi, etrafındaki kişilerle alakalı olarak ortaya çıkmış ve Atatürk de arkadaşlarının tesiriyle, Fransa'nın Avrupa'daki sorunlar karşısında Türkiye ile savaşı göze alamayacağı anlayışına sahip olmuştur[1018].

Atatürk Hatay meselesiyle ilgili görüşlerini, 22-27 Ocak 1937 tarihleri arasında Kurun (Vakit) gazetesinde Asım Us imzasıyla yayınlamıştı. Bu makalelerden dördüncüsünde İsmet İnönü Hükûmeti'ni sert bir dille tenkit etmiş ve şöyle demiştir:

> Başvekil İsmet İnönü on beş gün evvel CHP Meclis grubunda Hatay meselesi üzerinde konuşurken şöyle demişti: On beş gün bekleyiniz. Biz bu sözü, Cumhuriyet Hükûmeti teşebbüsatının ümit verici bir hedefe erişmesi maksadı ile makul yollarda sükunet, sabır ve ciddiyet ile çalışmasına mani olabilecek umumi bir Türk heyecanını muvakkaten durdurmak için bir devlet emri olarak telakki ettik. Türk milleti emniyet ettiği büyüklerinin ve devletinin her emrini yüksek itimat ile karşılar, nitekim on beş gün bitmiş, on altıncı güne girmiş bulunuyoruz, yine bekliyoruz. Neyi? Türkiye Cumhuriyeti namına bütün Türk milletine on beş gün intizar tavsiye eden büyük devlet adamımız İsmet İnönü'nün yeni sözlerini[1019].

Sonuçta Türkiye'nin politikası karşısında Fransa, Avrupa'daki kırılgan siyasi havanın da etkisiyle Hatay konusunda yumuşama içerisine girmiş, Türk kuvvetlerinin Hatay'a girişine ve Hatay'ın istiklaline ortam hazırlanmış ve 1937'de Hatay bağımsızlığına

---

[1017] Us, Gördüklerim, s. 151.
[1018] İnönü, Hatıralar-II, s. 284.
[1019] Us, Gördüklerim, s. 157. Atatürk'ün Fransa'ya karşı Hatay konusundaki cüretkar konuşmaları ve tepkileri İsmet İnönü tarafından endişeyle karşılanmaktaydı. Bu durumun farkında olan Atatürk sofrada Ruşen Eşref Bey'e şunları söylemekteydi: "Başvekil Paşa, benim demeçlerimden boşuna telaş ediyor. Fransızlar, bir Sancak için –özellikle şu günlerde- bizim gibi bir devletle savaşı göze alamazlar. Biz hakkımızı istiyoruz, onlar bu hakkımızı diplomatik yollarla gölgelemeye çalışıyorlar. İngilizler, bizim tarafımıza geçtiler bile. Ama bütün dünya bizim karşımızda birleşse, biz Hatay'ı alacağız! Hükûmet buna cesaret edemezse, ben Cumhurbaşkanlığından çekilir, bir ferdi millet olarak Hatay'a girer, onun bağımsızlığını elde ederim. Sofrada bulunan Yunus Nadi sordu: Sonra paşam? Atatürk duraksamadan karşılık verdi: Sonra da Türkiye'ye döner, hakkını almaktan aciz hükûmeti deviririm!" Bkz. Bozdağ, Atatürk'ün Fikir, s. 164.

kavuşmuştur. Bu süreçte Fransa ile gerilen politik hava yumuşamış ve bir savaş durumu yaşanmadan Hatay meselesi çözülmüştür[1020]. Atatürk sağlığında Hatay'ın istiklalini görmüş olsa da, bu Türk şehrinin Türkiye'ye bağlanması anına tanık olamamıştır.

3.3.2.3. Çiftlik Olayı ve Bira Fabrikası Tartışması

Atatürk ile İnönü arasında iç politikayı ilgilendiren birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu meselelerden bazıları da Atatürk Orman Çiftliği'nin hazineye devri veya satın alınması, Atatürk'ün büyük emek verdiği çiftliğe Ziraat Vekilinin gereken özeni ve bakımı göstermemesi ve Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikasının genişletilmesine İnönü'nün karşı çıkması şeklinde sıralanabilir[1021].

İnönü hatıralarında, Atatürk'le Orman Çiftliği mevzuunda yaşadıkları diyaloğu şu şekilde aktarmaktadır:

> Atatürk'le ilk görüşmemde, Yugoslavya'dan döndükten sonra, bu Orman Çiftliği'nin satın alınması meselesini konuştuk. Atatürk Ziraat Vekâleti'nin çiftliği almak istediğini söyledi. O zaman, hatırımda tam rakamı kalmadı, bedeli meselesinin konuşulduğunu da orada öğrendiğimi zannediyorum. Ben buna itiraz ettim. Orman Çiftliği'ni yetiştirmek için çok emek sarf etmişsiniz; ama hükûmet ve devlet de bir örnek göstermek için gösterdiğiniz gayreti kolaylaştırmak üzere çok emek sarf etmiştir. Büyük ölçüde hükûmet yardımı ile, hazine yardımı ile meydana gelmiş bir eseri tekrar hazineye satmak muamelesi bizim için doğru olmaz. Ne olacak bu çiftlik diye sordu. Ne olacak, bunu alacaklar bir gün, dedim. Yolunu devlet yapar, suyunu devlet getirir, ağacını devlet diker, sonra eser meydana gelince bunu değerlendirir satarsın. Özel bir maldır diye bu yürür gider, bırakmazlar. Hepimiz gideriz gitmeyiz ama bu ondan sonra bunu alırlar. E ne yapalım dedi. Bilmiyorum, ne yaparsın. Vereyim öyle ise, nereye vereyim dedi. Hazineye ver doğrudan doğruya dedim. Vereyim sözünü, o söyledi. O halde ben vereyim dedi. Bu muamele böyle takarrür etti aramızda[1022].

Orman Çiftliği içerisinde bulunan bira fabrikasının genişletilmesi işinde de Atatürk ve İnönü'nün anlaşmazlığa düştüğü anlaşılmaktadır. İstanbul'da bulunan Bomonti Bira Fabrikasının imtiyaz süresinin dolduğunu belirten Atatürk, bu fabrikayla ilgili sorunun bir an evvel sonuçlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. İsmet İnönü de şirketin Türk kanunlarına tâbi olarak Danıştay'a başvurduğunu ve savaş yıllarının bu süreden sayılmamasını talep ettiğini belirtmiştir. Falih Rıfkı'nın belirttiğine göre büyük bir menfaatçi olan Ahmet İhsan Tokgöz bu fabrikanın hisselerini satın alarak şirketin idare meclisi reisi olmuş ve İnönü'nün eniştesi Kudüslü Abdürrezzak'ı da idare meclisine almıştır. Her ikisi de Ankara'daki bira fabrikasının genişletilmesine engel olmak için, Bomonti'nin imtiyazını uzatmaya çalışmışlardır. Bu kişilere göre Ankara'daki bira fabrikası gelir getirmekten uzaktır. İnönü'ye bu telkinlerde bulunan Bomonti Bira

---

[1020] İnönü, Hatıralar-II, s. 284.
[1021] Hakkı, Tek Parti Dönemi, s. 332.
[1022] İnönü, Hatıralar-II, s. 287-288.

Fabrikasının idare meclisi üyeleri, Danıştay kanalıyla da bu şirketin imtiyaz süresini uzatmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu gelişme karşısında Atatürk, Umumi Katibi Hasan Rıza Soyak aracılığıyla Danimarkalı uzmanlara meseleyi inceletmiştir. Danimarkalı uzmanlar, Ankara'daki fabrikada üretilen biranın, fıçılarla taşınıp Haydarpaşa'da şişelenmesi durumunda Bomonti'ye rakip olabileceğine kanaat getirmiştir[1023].

Atatürk ile İnönü arasındaki gerilimin çiftlik meselesi çerçevesinde yoğunlaştığı günlerde, İnönü Çankaya Köşkü'nde sofradan emir aldıklarını, hükûmet işlerinin sofradan idare edilmeye çalışıldığını belirtmiş ve sofrada bu duruma yüksek sesle tepki göstermiştir. Atatürk İsmet Paşa'nın çıkışını sükunetle karşılasa da, İnönü'nün başvekillikten çekilmesi yönündeki kararını bu gelişme üzerine vermiştir[1024].

3.3.2.4. İtalya ile Münasebetler (Nyon Konferansı)

1936 yazında İspanya'da cumhuriyetçi (solcu Halk Cephesi) hükûmete karşı ayaklanan sağcı ve kralcı Franko, ülkede bir iç savaşın başlamasına neden olmuştur. Bu savaş karşısında Almanya ve İtalya faşist Franko'yu desteklerken, Sovyetler Birliği ve Fransa da iç savaşta taraf olmayacaklarını açıklamalarına karşın, gizliden gizliye cumhuriyetçilere yardım etmişlerdir. Bu istikrarsız durum Akdeniz'e sıçramış ve bazı ticaret gemileri kimliği belirsiz denizaltıların saldırısına uğramıştır. Bazı devletler ticaret güvenliğini sağlamak için önce Londra'da toplanmışlar; ancak alınan önlemlere rağmen ticari gemilere saldırılar daha da artmış ve İspanya kıyılarından tüm Akdeniz'e, hatta Çanakkale Boğazı'nın ağzına kadar yayılmıştır. Bu ciddi tehdit karşısında 14 Eylül 1937 tarihinde İsviçre'nin Nyon kentinde Türkiye, Arnavutluk, İngiltere, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nin temsilcileri bir araya gelmişlerdir[1025].

Konferansta Akdeniz'de güvenliği sağlamaya yönelik, önemli bağlayıcı kararlar alınmıştır. Antlaşma hükümleri içerisinde yer alan ve Doğu Akdeniz ülkelerini ilgilendiren şu madde, Türkiye'de iç politik bir sorun unsuru olarak ön plana çıkmıştır:

> Öteki katılan devletlerden Akdeniz'de kıyısı bulunanlar, bu donanma için istenecek yardımları, kendi olanakları ölçüsünde, yapmayı yükümlenirler; özellikle bu donanmaların harekatını kendi

[1023] Atay, Çankaya, s. 538. Ayrıca bkz. İnönü, Hatıralar-II, s. 288.
[1024] Salih **Bozok** ve Cemil S. **Bozok**, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul Tarihsiz, s. 242.
[1025] Uyar, Türkiye'de Tek Parti, s. 330-331. Nyon Konferansı sürecinin iç ve dış politik yansımaları hakkında daha detaylı veri için bkz. Soyak, s. 623-647.

> karasularında sürdürmelerine, ayrıca gösterecekleri limanlardan bu donanmaların yararlanmalarına izin vereceklerdir[1026].

Konferansta Türkiye'yi temsil eden Tevfik Rüştü Aras, hükûmetin bir üyesi olarak hem Başvekil İsmet İnönü'den hem de Cumhurbaşkanı Atatürk'ten ayrı ayrı direktif almış ve adeta bir tazyikat içerisinde kalmıştır. İnönü anılarında yukarıda bahsi geçen bu maddenin Türkiye'yi İtalya ile karşı karşıya getirdiğini savunmakta ve bu yüzden Tevfik Rüştü'ye bu maddenin yer aldığı bir antlaşmayı imzalamaması gerektiğini, eğer imzalarsa bunun hükûmet tarafından Mecliste kabul edilmeyeceğini dile getirdiğini anlatmaktadır[1027]. Falih Rıfkı Atay ise bu konuda Atatürk'ün, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi eşit büyük bir devlet olarak kabul ettiklerini, bunun da Türkiye'nin faydasına olacağını ve İngiltere ile Fransa'nın yapacakları bir müdahalede zayıf Türk gemilerine ihtiyaç duymayacaklarını belirttiğini ifade etmektedir[1028].

Nyon meselesinde İnönü dirense de Atatürk'ün isteği üzerine antlaşma Türkiye tarafından kabul edilmiş ve Meclis tarafından da onaylanmıştır[1029]. Bu olay Atatürk'le İnönü'yü karşı karşıya getiren son hamle olmuş ve aynı günlerde meydana gelen Orman Çiftliği ve bira fabrikası olayları da bardağı taşıran son damla olarak ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeler üzerine 17 Eylül 1937 günü akşam sofrasında Atatürk ile İnönü'nün arası iyice açılmış ve Atatürk'ün talimatıyla İnönü önce izne ayrılmış ve daha sonra da onun yerine Celal Bayar başbakanlığa getirilmiştir[1030].

İnönü'nün başbakanlıktan ayrılmasından sonra iç politik olaylar ve gelişmeler değerlendirildiğinde İnönü'nün yerine başvekil olarak Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya ya da Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın getirilmesi de konuşulmuş; ancak Atatürk'ün isteğiyle meşhur iktisatçı Mahmut Celal Bayar Bey başvekil olarak görevlendirilmiştir. Şükrü Kaya bu süreçte kendisini başvekilliğe layık olarak görmüş ve Falih Rıfkı'yla diyaloğunda bu düşüncesini aksettirmiştir[1031].

[1026] Soysal, Türkiye'nin Siyasal, s. 532. Nyon Antlaşması'nın tam metni için bkz. Soysal, Türkiye'nin Siyasal, s. 531-535.
[1027] İnönü, Hatıralar-II, s. 286.
[1028] Atay, Çankaya, s. 539.
[1029] İnönü, Hatıralar-II, s. 286.
[1030] İnönü, Hatıralar-II, s. 290-291.
[1031] Falih Rıfkı Atay Şükrü Kaya'ya, Atatürk'ün sofrada sadece İnönü, Bayar ve Fevzi Çakmak'a yer gösterdiğini, bu yüzden Bayar'ın başvekil olacağını tahmin ettiğini söylemiştir. Şükrü Kaya da Garp Cephesi Kumandanı ve Lozan'ın baş delegesi İnönü'den sonra Bayar'ın başbakan olarak belirlenmesinin mümkün olamayacağını dile getirmiştir. Bkz. Atay, Çankaya, s. 542.

3.3.3. Atatürk'ün Ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümü üzerine 11 Kasım 1938'de TBMM'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, İsmet İnönü Meclis'in tek adayı olarak 348 milletvekilinin tam desteği sonucunda oy birliği ile cumhurbaşkanı seçilmiştir[1032]. Bu süreçte Atatürk'ün halefinin ve yeni cumhurbaşkanının kim olacağı meselesi üzerine çıkan tartışmalar ve siyasi arayışlar gündemi meşgul etmiştir. İsmet İnönü başvekillikten ayrıldıktan sonra Atatürk'ün hastalığı sürecinde Atatürk'le bir daha görüşmemiş ve politik gelişmeleri ise kendisine yakın duran arkadaşları vasıtasıyla yakından takip etmiştir. İnönü'yü siyasi hayattan silme ve tasfiye etme planları işte tam da bu ortamda tebarüz etmiştir. İnönü'ye karşı Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya[1033], Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün sofrasındaki mutat zevattan bazıları ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak gibi önde gelen siyaset ve devlet adamları harekete geçmiş ve İnönü'ye alternatif bir adayı ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Bu siyasi rekabetin ve hamlelerin daha iyi anlaşılabilmesi için dönemin anılarını tahlil etmek gerekmektedir.

Atatürk'ün hastalığının ilerlediği sırada İsmet İnönü'yü memleketten uzaklaştırmak için İnönü'nün Amerika'ya elçi olarak tayin edilmesi planı ortaya atılmıştır. Bu düşüncenin

---

[1032] Cumhuriyet, 12 İkinciteşrin 1938, s. 1 ve Ulus, 12 İkinciteşrin 1938, s. 1. CHP Genel Başkanvekili Celal Bayar Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra yani 11 Kasım 1938'de parti grubunu toplayarak cumhurbaşkanlığı seçimi için gizli oylama usulüyle aday belirlenmesi talimatını vermiş ve yapılan oylamada 323 oyun 322'si İsmet İnönü'ye, bir tanesi ise Celal Bayar'a çıkmıştır. Celal Bayar'ı destekleyen kişinin yıllar sonra verdiği beyanata dayalı olarak Yusuf Hikmet Bayur olduğu anlaşılmıştır. Bkz. Hikmet **Özdemir**, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, İstanbul Şubat 2007, s. 119. Metin Heper ise İnönü'nün parti grubu tarafından aday olarak belirlendiği 322 oyu, İnönü'nün Meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilmesi sırasındaki oy toplamı ile karıştırarak hata yapmıştır. Bkz. Metin **Heper**, *İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi*, Çev: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Eylül 1999, s. 17. Ulus Gazetesi de parti meclisinde Malatya Mebusu İnönü'ye 323 oyun oy birliği ile verildiğini duyurmuş ve Yusuf Hikmet Bayur'un Başvekil Celal Bayar için kullandığı oyu dikkate almadan haber yapmıştır. Bkz. Ulus, 12 İkinciteşrin 1938, s. 2.
Atatürk'ün ölümü üzerine 11 Kasım 1938'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilen İsmet İnönü, CHP'nin olağanüstü kurultayında 375 aza ve 216 delegenin tam ittifakıyla partinin değişmez başkanlığına getirilmiştir. Bu kurultayda İnönü'ye patinin değişmez başkanı ve 'Milli Şef', Atatürk'e ise partinin ebedi başkanı ve ebedi şef unvanları verilmiştir. Bkz. Cumhuriyet, 27 Birincikanun 1938, s. 1.

[1033] Meşhur sosyalistlerden Abidin Nesimi anılarında Atatürk'ün hastalığının ilerlediği günlerde CHP içerisinde Atatürk'ün halefinin kim olacağı konusunda çatışmaların arttığını belirtmektedir. CHP içerisinde eski Başvekil İnönü ile ona karşı olan Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın başını çektiği gruplardan bahseden Nesimi, Şükrü Kaya'nın bu mücadelede gücünü Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri oluşundan ve emniyet-i umumiyenin kendisine bağlı oluşundan aldığını belirtmektedir. Şükrü Kaya kliğine karşı İnönü ise Genelkurmay Başkanı ve Mareşal Fevzi Çakmak'tan ve milli emniyet kuvvetlerinden aldığı destekle hareket etmektedir. Ayrıca İnönü taraftarları Nazım Hikmet, Cami Baykurt, Hikmet Kıvılcımlı, Fuat Sabit gibi solcuları Şükrü Kaya'nın taraftarları olarak görmüşlerdir. Bu bilgi için bkz. Abidin **Nesimi**, *Yılların İçinden*, Gözlem Basımevi, I. Baskı, İstanbul 1977, s. 148.

mimarları şüphesiz Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya ve İnönü'ye karşı olan diğer muhalif grup üyeleridir. İnönü bu gelişmeden haberdar olduktan sonra Tevfik Rüştü'ye meseleyi açmış, onun bu hususu teyit etmesi üzerine de büyük bir tepki göstermiştir. İnönü bu tepkisini dile getirirken aslında kendisinin siyasi hayatın dışına itilmek istendiğini fark etmiş ve bu duruma karşı kendi geleceğini muhafaza etme çabası içerisinde olmuştur[1034]. Tevfik Rüştü de İnönü ile Atatürk arasındaki soğukluğun farkında olduğundan bu duruma bir hal çaresi olarak İnönü'nün Amerika Büyükelçisi olarak görevlendirilmesi fikrinin kendisinde hasıl olduğunu; fakat Atatürk'ün hastalığının hızlıca ilerlediğini ve bu planın da gerçekleştirilemediğini belirtmektedir[1035]. Falih Rıfkı Atay da İnönü'yü siyaset dışı bırakmak için girişilen entrikalardan bahsetmekte ve İnönü'nün Amerika'ya elçi olarak gönderilmesine yönelik çalışmaları aktarmaktadır. Falih Rıfkı, Atatürk'ün hastalığının ilerlediği dönemde kırılganlığının arttığını, İnönü ile anlaşmazlığa düşen paşanın İnönü'nün yerine Celal Bayar'ı başbakanlığa getirdiğini aktarmaktadır. Atay, Atatürk'ün bu süreçte İnönü'yü asla perde arkasına atmadığını, ona olan muhabbetini sürdürdüğünü açıklamaktadır. Atay'a göre İnönü'yü tasfiye etmeye çalışan grup, önce meclisi yenileyerek kendilerine yakın kişileri Meclise dahil etmek istemekte ve ardından da yeni cumhurbaşkanını kendilerinin belirleyeceğini dile getirmektedir. Bu plana göre İnönü ve ona sempati duyan Meclisteki büyük çoğunluk devre dışı bırakılacaktı. Muhalif grup, Mareşal Fevzi Çakmak'ı seçimler yoluyla Meclise katarak onu cumhurbaşkanlığına aday yapmaya çalışmışlar; fakat Fevzi Çakmak cumhurbaşkanlığına en layık kişinin İsmet İnönü olduğunu belirtmiş ve bu teklifi geri çevirmiştir. Başvekil Celal Bayar da seçimlerin öne alınması suretiyle Meclisin yenilenmesine karşı çıkmış ve cumhurbaşkanının mevcut milletvekilleri tarafından seçilmesini istemiştir[1036]. Mareşal Fevzi Çakmak'ın cumhurbaşkanlığı teklifini kabul

[1034] İnönü, Hatıralar-II, s. 298-299.
[1035] Tevfik Rüştü **Aras**, "Neler Olacaktı?", *Milliyet*, 14 Mart 1971, s. 2.
[1036] Falih Rıfkı Atay bu yazısında İnönü'ye muhalif olan grubun kim olduğunu tam belirtmemekle birlikte, İnönü'yü Amerika'ya elçi olarak göndermeye çalışanlardan yani Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya Beyleri imalı olarak işaret etmektedir. Bkz. Falih Rıfkı **Atay**, "Himaye", *Dünya*, 1 Ocak 1961. Cumhurbaşkanlığı adaylığı tartışmalarının yaşandığı süreçte İsmet İnönü'nün en yakın destekçilerinden birisi olan Fevzi Çakmak, İnönü cumhurbaşkanı seçildikten sonra Pembe Köşk'ten kendi makam aracı Benz ile İsmet Paşa'yı Meclise getirtmiştir. Bkz. Süleyman **Yeşilyurt**, *Mareşal ve İnönü'nün Bitmeyen Kavgası,* Kültür-Sanat Yayınları, Ankara 2006, s. 97.

etmemesinde, Şükrü Kaya ile aralarında meydana gelen bazı anlaşmazlıkların etkisi de olsa gerektir[1037].

İsmet İnönü Atatürk'ün halefi üzerine başlatılan tartışmalarla ve dolaşan söylentilerle ilgili olarak anılarında, "İki üç ay türlü şayialar çıktı. Haberler hep halef üzerine dolaşıyordu. Mareşal Fevzi Çakmak, Fethi Okyar, Celal Bayar, bir aralık ve sonraları Dr. Aras ve bilhassa Şükrü Kaya[1038]." demektedir.

Yeni cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmalarının hummalı bir evreye girdiği dönem ile ilgili Kazım Özalp'in belirttiğine göre, hükûmetin ve meclisin adayı İsmet Paşa olarak ön plana çıkmıştır. Ancak bazı muhalifler Atatürk ile İnönü'nün dargın olduğunu ileri sürmüşler, hatta Atatürk'ün İnönü'ye karşı Mareşal Fevzi Çakmak'ı tavsiye ettiğini[1039] belirtmişlerdir. Ordu içerisinde bazı subaylar da Mareşal'in adaylığından

---

[1037] Tez içerisinde daha önce de belirtildiği üzere, Ege'de bulunan ve Türkiye'ye üç milden daha yakın adacıklarla ilgili Lozan Barış Antlaşması'nda belirtilen ibareye istinaden Şükrü Kaya'nın Mareşal Fevzi Çakmak'a rağmen giriştiği cüretkar hareket, iki devlet adamının arasını açmıştır. Bkz. Tepedelenlioğlu, Ordu ve Politika, s. 383-388.

[1038] İnönü, Hatıralar-II, s. 323.

[1039] Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün kendisinden sonra devlet reisliğine kimin geçeceğine dair yaptığı açıklamayı şöyle anlatmaktadır: "Elbette bunda söz ve intihap hakkı sadece milletin ve onun mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir, yalnız ben bu meseledeki mütalaamı ifade edeceğim. Evvela akla İsmet Paşa gelir, evet! O, memlekete pek büyük hizmetler ifa etmiştir. Fakat nedense umumun sempatisini kazanamadığı görülüyor, bu yüzden durumu pek de cazip olmasa gerek. Bir de Mareşal Fevzi Çakmak var. O, hem memlekete büyük hizmetler etmiş, hem de herkesle iyi geçinmiş, salahiyet sahiplerinin mütalaalarına daima kıymet vermiştir, kimse ile münazaa halinde değildir. Bu itibarla bence devlet başkanlığı için en münasip arkadaş odur. Filhakika kendisi ordu işleriyle uğraşmaktan çok hazzeder, belki ordudan ayrılmak istemez. Ama Cumhurreisliğinde, aynı zamanda başkomutanlık mevkiinde de olacağı için bu meşguliyetine devam imkanı daima mevcut demektir. Binaenaleyh kanuni bir yol bulup kendisi namzet gösterilir ve seçilirse çok iyi olur zannederim." Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün bu sözlerini de şöyle tevil etmektedir: "Bu mevzuu üzerinde biraz daha konuştuk, sözlerinden anladım ki, İsmet Paşa'nın tenkide tahammülsüzlüğünü, hoşgörürlük hassasının yetersizliğini, gerek hükûmette ve gerek parti başında salahiyet ve mesuliyet sahibi arkadaşlarının sıfat ve haklarına lüzumu kadar, hatta bazen hiç itibar etmeyerek, her işte yalnız kendi fikir ve arzularını yürütmeye çalışmasını beğenmemekte, bu hal ve itiyadıyla, ilk günden beri hedef tutulup varılması için mücadele edilen gayeye tamamen aykırı olarak memleketi o zaman Avrupa'daki bazı şef idarelerine doğru götüreceğinden endişe etmektedir. Belli idi ki rahmetli Recep Peker'in, bir Avrupa seyahatinden döndükten sonra, partinin son kongresine teklif edilmek üzere hazırlayıp İsmet Paşa tarafından da imza edildiğini yukarıda izah ettiğim nizamname ve programın faşist esaslarını unutmamış, bunlar kafasında yer etmişti. İnönü'nün cumhurbaşkanlığına geçer geçmez, hiçbir ciddi sebep ve lüzum olmadan, kendisini milli şef ve partisinin değişmez genel başkanı ilan ettirmesi ve bu hali, hür alemle beraber, yurdumuzda da alıp yürüyen fikir cereyanlarının yarattığı kuvvetli dalgalara çarpıncaya kadar devam ettirmeye uğraşması, derin ve uzak görüşlü büyük adamın endişelerinde ne kadar haklı olduğunu ispat etmiştir." Bkz. Soyak, s. 717. İsmet İnönü ise anılarında bu süreçte yaşananları şu şekilde aktarmakta ve Hasan Rıza Soyak'ı şifahen bir vasiyet uydurmakla suçlamaktadır: "Şükrü Kaya, Hasan Rıza Soyak ve Dr. Aras bir vasiyet koparmak veya uydurmak için çok çırpındılar. Son ana kadar bu ümidi muhafaza ettiler. Atatürk'ten koparamadılar. Şifahen uydurmaya H. Rıza Soyak teşebbüs etti. Celal Bayar kabul etmedi. Efkarıumumiyenin tazyiki son derece artmış idi. Benim hayatım üzerinde iki taraflı alaka azami dereceyi buldu. Şükrü Kaya, Ankara'nın büyük idare ve inzibat amirlerine bir vasiyet çıkarsa canla başla tatbik edileceğini söyledi. Ertesi gün zabıtnameden bu ifadesini çıkardı. Hastalığın son ağır zamanlarında Celal Bayar beni haberdar etmeye, ettirmeye başladı. Şükrü Kaya Meclisi yeniden intihap ettirmek için ciddi teşebbüs aldı. Başvekil de buna

bahsetmiş ve bunun üzerine Kazım Özalp Bey Mareşal ile bu konuyu görüşmüştür. Fevzi Çakmak'la görüşmesini aktaran Kazım Özalp, Mareşal'in cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda pek istekli olmadığını, Mareşal'in adayının da İsmet Paşa olduğunu ifade etmiştir. Kazım Özalp'in tespitine göre Şükrü Kaya, dönem süresinin sonuna gelen Meclisin yenilenmesi için bir an evvel seçimlerin yapılması gerektiğini savunmuştur. Şükrü Kaya bu fikrini, Atatürk sonrasında kışkırtmaların olabileceğine ve karışıklıkların çıkabileceğine dayandırmıştır. İnönü'ye yakın çevreler ve Şükrü Kaya'ya karşı olanlar ise, Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri olarak parti üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olduğunu, bunun sonucunda da yeni seçilecek vekilleri tamamen kendisine göre belirleyeceğini belirterek bu duruma karşı çıkmışlardır. Kazım Özalp ise Şükrü Kaya'nın da en uygun aday olarak İsmet Paşa'yı işaret ettiğini söyleyerek bu endişeyi yersiz bulmuştur[1040]. Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği döneminde uzun bir dönem özel kalem müdürlüğünü yapan ve adeta onun sır katibi olan Nejat Saner de anılarında bu konuya değinmektedir. Saner'in aktardığına göre Şükrü Kaya, Atatürk'ün hastalığının ilerlediği bir ortamda Falih Rıfkı Atay'ın, " Şükrü Kaya, Allah esirgesin Atatürk'e bir hal olursa yerine kim geçer?", şeklindeki sorusuna tereddüt etmeden, "Gayet tabii İnönü geçer." demiştir. Şükrü Kaya'nın Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı olmak istediği ve İnönü'ye karşı çeşitli entrikalar çevirdiği yönündeki iddiaların yersiz ve temelsiz olduğunu dile getiren Nejat Saner'in aksine[1041], Ahmet Emin Yalman ise cumhurbaşkanlığına adaylık için Şükrü Kaya'nın bir dönem

---

taraftar idi. Atatürk, Meclisin açılmasına Ankara'ya gelemedi. Bu teşebbüs dile düştü ve reddolunması muhakkak bir mahiyet arz etti." İnönü, Hatıralar-II, s. 324.

[1040] Kazım Özalp, Teoman Özalp, s. 66-67.

[1041] Saner, s. 246. Nadir Nadi Bey de anılarında Şükrü Kaya'nın Atatürk'ün hastalığı ile ilgili düzenlediği bir basın toplantısına istinaden yeni cumhurbaşkanının kim olacağı noktasında Şükrü Kaya'nın görüşlerini şöyle aktarmaktadır: "O günlerde Babıali'nin çenesini Atatürk'ten sonra kim cumhurbaşkanı olacak dedikodusu yoruyordu. Gerçi aklı başında insanlar bu konuda şüphe etmiyorlardı. Yeni cumhurbaşkanına en layık kimse elbette İsmet İnönü'den başkası olamazdı. Fakat İnönü'nün bir yılı aşkın bir süreden beri işbaşında kalması, kısır yorumcuların hayaller kurmasına yol açıyordu. İnönü'ye başkanlık kapısını kapamak için hükûmet içinde bir tertip hazırlandığından hatta Şükrü Kaya'nın da bu tertipçiler arasında yer aldığından söz ediliyordu. Oysa, Şükrü Kaya çok zeki, kültürlü ve gerçekçi bir devlet adamı idi. Olmayacak bir duaya amin diyemeyeceği gibi, o şartlar altında İsmet İnönü'ye cephe almanın hem yurt, hem rejim, hem de kendi özel çıkarı bakımından pek kötü bir davranış olacağını bilirdi. Bir gazeteci kendini tutamadı: Yeni cumhurbaşkanı kim olacak? diye sordu. Şükrü Kaya soğukkanlılıkla, Büyük Millet Meclisi kimi seçerse o olacak! dedi. Bir başkası, konuyu biraz daha deşmek ümidiyle soru şeklinde ortay şu iki kelimeyi attı: Mareşal Çakmak? Şükrü Kaya'nın cevabı bu sefer daha kesin oldu: Mareşal Çakmak mebus değildir! Arif olanlarca durum artık tamamıyla aydınlanmıştı. Hükûmette İnönü'ye karşı herhangi bir tertip olamazdı. Atatürk'ten sonra İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesinden şüphe edilemezdi." Bkz. Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul Tarihsiz, s. 9-10.

gazeteciler arasında bir nevi nabız yokladığını ileri sürmüştür[1042]. O günlerde Şükrü Kaya'nın Avrupa basınında kendisinin cumhurbaşkanlığına yönelik olarak propaganda yaptırttığına dair söylentiler de çeşitli ortamlarda dillendirilmiştir[1043].

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'ün hastalığı sırasında Dolmabahçe'de bulunan mutat zevat ile Atatürk'e yakınlığı ile bilinen Dâhiliye ve Hariciye Vekillerinin İsmet Paşa'ya karşı önce Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı, daha sonra da Meclis Başkanı Abdülhaluk Renda'yı ön plana çıkarmaya çalıştıklarını; ancak hükûmetin ve Meclisin İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanlığı adaylığı konusundaki kararlılığını aktarmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Dolmabahçe Sarayı'nda gördüğü zevatın çapraşık davranışlarını, İsmet Paşa'nın müstakbel cumhurbaşkanı olarak görülmesine dayandırmakta ve dönen entrikaların İsmet Paşa'yı önlemeye matuf olduğunu ileri sürmektedir. Meclisin İsmet Paşa'yı ikinci cumhurbaşkanı olarak seçmesini, Atatürk mirasının muhafazası noktasında oldukça önemli bir tercih olarak değerlendiren Yakup Kadri, Atatürk İnkılapları'nın sürdürülmesi ve takip edilmesi çerçevesinde bu seçimin ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır[1044].

Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan zevattan Recep Zühtü'nün İsmet Paşa'yı öldüreceğine dair bir haber, İsmet Paşa taraftarlarını tedirgin etmiştir. Atatürk çevresi ile İsmet İnönü grubu arasında daima bilgi sızdıran ve kendisine bu yolla yer edinmeye çalışan Şükrü Koçak, bu haberi İsmet İnönü'ye ulaştırmış ve hükûmet kanadının İnönü'ye karşı bir tertip içinde olduğunu söylemiştir. Başvekil Celal Bayar, bu söylentiden haberdar olduktan sonra Hasan Saka Bey'i meselenin aydınlatılması meyanında görevlendirmiştir[1045]. Bu gelişmeler karşısında dönemin Emniyet Genel

---

[1042] Ahmet Emin Yalman Şükrü Kaya'nın ve Atatürk'e yakın mutat zevatın İnönü'nün cumhurbaşkanlığına karşı olduğunu anlatmaktadır. Bu süreçte Şükrü Kaya Yalman'a şunları söylemiştir: "Aydınlar ne düşünüyorlar, mesuliyet mevkiine en ziyade beni layık görüyorlar değil mi?" Bkz. A. Emin Yalman, Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim-II, s. 1080-1081.

[1043] Bkz. Haldun **Derin**, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)*, Yayına Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 133.

[1044] Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, s. 126-127. Atatürk'ün etrafındaki nüfuz sahibi kişilerin ve mutat zevatın İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasına karşı oluşunu ve taşıdıkları endişeyi Ahmet Emin Yalman şu şekilde ifade etmektedir: "Atatürk'ün daima etrafında bulunan ve nüfuz ve kudretinden kendilerine göre pay alan 'Mutad Zevatın' muhiti, iktidarın çekindikleri bir ele ve bilhassa İsmet Paşa'ya geçmesini istemiyorlardı. 'O Cumhurbaşkanı ve milli şef olursa, bizim boynumuza birer ip takar, sokaklarda sürükletir.' deyip duruyorlardı. İsmet Paşa'nın öldürüldüğüne ve öldürüleceğine dair söylentiler de eksik değildi. İsmet Paşa'nın ölümü haberinin Atatürk'e de ulaştırıldığı ve bu yüzden onun çocuklarının tahsili için vasiyetler yaptığı da söyleniyordu." Bkz. Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim-II, s. 1081.

[1045] İsmet Bozdağ, Devlet Kavgası, s. 158-159.

Müdürü Şükrü Sökmensüer[1046] İnönü'nün köşkünü koruma altına aldırmış ve gerekirse İnönü'nün kaçırılıp korunması için talimat vermiştir[1047]. Aynı muhtevada Refik Saydam gibi kaderini İnönü'nün siyasi ikbaline bağlamış bir siyasetçi de İnönü'yü Atatürk'ü ziyaret etmek için Dolmabahçe'ye gitme düşüncesinden vazgeçirmiştir[1048].

3.3.4. Şükrü Kaya'nın Siyaset Dışı Bırakılması

İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Celal Bayar başkanlığında yeni oluşturulan kabinede üç vekâlette değişiklik yapılmıştır. Bunlar Dâhiliye, Hariciye ve Adliye Vekilleridir. Bir önceki Celal Bayar kabinesinde Dâhiliye Vekili olan Şükrü Kaya'ya yeni kabinede görev verilmemiş[1049] ve Şükrü Kaya'nın yerine Dâhiliye Vekili olarak İnönü'nün yakın arkadaşı Dr. Refik Saydam getirilmiştir. Sabık Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu ve Şükrü Saraçoğlu'ndan boşalan Adliye Vekilliğine de Hilmi Uran getirilmiştir[1050]. Ulus Gazetesi'nde Atatürk'ün uzun yıllar Dâhiliye ve Hariciye Vekilliklerini yürütmüş olan Şükrü Kaya ve Dr. Tevfik Rüştü Aras hakkında bir anlamda hizmetlerinden dolayı takdir ve tebrik yazısı yayınlanmıştır. Bu yazıda iki vekilin de Atatürk'ün ölümü sonrasında kabine dışında kalması olayı yumuşak bir üslup ve nitelemeyle kaleme alınmış ve şöyle denilmiştir:

> Biri on bir seneden beri, biri on üç seneden fazla devam eden vekâlet hizmetlerinin yorgunluğundan dinlenen Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras, hiç şüphesiz, Türkiye Cumhuriyeti'nin dahili ve harici davalarından isimleri ayrılmayacak olan iki inkılap şahsiyetidir. Atatürk'ün emrinde ve hizmetinde, uzun seneler İsmet İnönü ve geçen seneden beri Celal Bayar'la birlikte çalışan arkadaşlarımızın vazife ve mesuliyetleri en nazik zamanlardan başlar. Bu devrede Türkiye yalnız bir emniyet ve asayiş memleketi olmamıştır. Onun idari, beledi hayat ve müesseselerini tanzim eden ileri kanunlar ve nizamlar, şehir ve köylerimizdeki birçok umran eserleri, vatandaşlık huzur ve hakkı bizim devrimizin eseridir. Türkiye'nin harici vaziyeti, hiçbir zaman devrimizdeki kadar parlak, şanlı ve itibarlı olmamıştır. Umumi bir itimatsızlık havası içinde teessüs eden Türkiye Cumhuriyeti, gerek kendi emniyeti, gerek cihan sulhu bakımından pek nadir memleketlere nasip olan kuvvet ve şeref temin etmiştir. Atatürk ve hükûmet reisleri ile say ve ülkü birliği eden Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın bu neticelerin elde edilmesi hususundaki hisseleri şüphesiz büyük ve esaslıdır. İki arkadaş Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Kamutay'ın iki uzvu olarak hepimizi yüksek tecrübe ve liyakatlerinden istifade ettirmekte devam edeceklerdir[1051].

Usta ve siyaseti yakından takip eden bir kalemden çıktığı anlaşılan bu yazıda sabık Dâhiliye ve Hariciye Vekillerinin memlekete yaptıkları önemli hizmetler vurgulanmakla

---

[1046] Şükrü Sökmensüer Kuva-i Milliye'nin en hararetli döneminde İsmet İnönü'nün yaverliğinde bulunmuştur.
[1047] Falih Rıfkı Atay, "Himaye", Dünya, 1 Ocak 1961.
[1048] Hasan Rıza Soyak'a göre, Refik Saydam'ın bu tavrındaki temel neden, İnönü'ye Dolmabahçe'de iyi davranılmayacağı vehmi belirleyici olmuştur. Aslında Refik Saydam'ın bu tutumunda o günlerde dolaşan söylentiler ve güvenlik endişesi daha ağır basmıştır. Bkz. Soyak, s. 720.
[1049] Bkz. Ek- 45.
[1050] Ulus, 13 İkinciteşrin 1938, s. 2.
[1051] Ulus, 13 İkinciteşrin 1938, s. 2. Bkz. Ek- 50.

birlikte, aslında Atatürk sonrasında İnönü devrinin başlangıcında gerçekleşen bu siyasi manevraya da örtülü bir gönderme yapıldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Kullanılan yumuşak ve kıvrak üsluba rağmen, bu siyasi tasfiye hareketinin pek de gözden kaçmadığının işaretlerini ihtiva eden bu yorumda, Atatürk döneminden yönetim bağlamında bir ayrışma yaşanması ihtimaline de mesafeli durulduğu anlaşılmaktadır. Cemil Koçak bu yazıyı küçük bir direniş örneği olarak yorumlamaktadır[1052].

Asım Us ise günlüğüne şu notu düşmüştür:

> Ulus Gazetesi bugünkü (13. 11. 1938) nüshasında kabineden açıkta kalan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ı methediyor. Bu iki vekil kabineden çıkıyorsa her halde mükafat eseri değildir. Acaba bu yazı ile yazık oldu mu denilmek isteniyor[1053]?

İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra kurulan İkinci Bayar Hükûmeti'nde Adliye Vekili olan Hilmi Uran, kabineden Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü Aras'ın çıkarılmasında ve daha önceki Bayar Hükûmeti'nde kendi isteğiyle yer almayan ve İnönü döneminde ise Dâhiliye Vekili olan Refik Saydam'ın görevlendirilmesinde İsmet İnönü'nün bizzat belirleyici olduğunu belirtmektedir. Dr. Tevfik Rüştü Aras bir müddet sonra Londra sefirliğine tayin edilmiş[1054]; ancak adı Paris sefirliği[1055] için geçen Şükrü Kaya'ya ise herhangi bir devlet görevi verilmemiştir. Tevfik Rüştü Aras Londra büyükelçiliğine getirilmesini, "Hiç olmazsa Şükrü Kaya gibi açıkta bırakılmadım." diyerek teselli dolu ve buruk bir sevinçle karşılamıştır[1056].

Nejat Saner Şükrü Kaya'nın ve Tevfik Rüştü Aras'ın kabine dışı bırakılması hadisesini bizzat Şükrü Kaya'nın kendisine naklettiği şekliyle şöyle aktarmaktadır:

> Biraz evvel Başbakan Bayar bana geldi. İsmet Paşa'nın kabinenin teşkili işini kendisine verdiğini, fakat benim ve Doktor Aras'ın kabineye alınmamasını şart koştuğunu söyledi. Bayar bundan pek üzgün.. Reisicumhura bizler için kabinenin en kuvvetli iki rüknünden nasıl geçebilirim, cevabını vermiş ve öylece ayrılmışlar.
>
> Ben kendisine şöyle mukabele ettim:
>
> Reisicumhurun daha seçiminin ilk saatlerinde böyle bir arzuyu izhar etmesi her ikimize de itimadı olmadığını gösterir. Ben bunda sizin ısrarınızı doğru bulmam. Reisicumhur bir defa

---

[1052] Cemil **Koçak**, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. I, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 149.
[1053] Asım **Us**, *Asım Us'un Hatıra Notları*, Vakit Matbaası, İstanbul 1966, s. 320.
[1054] Hilmi **Uran**, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959, s. 324. Şükrü Kaya'nın tasfiyesi için ayrıca bkz. Osman **Akandere**, *Milli Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 97.
[1055] "Herkes Şükrü Kaya'nın da Paris'e büyükelçi olarak gideceğini bekliyordu. Şükrü Kaya'nın bu yere tayini dışarıda da duyulmuştu ki Birleşik Amerika'nın eski büyük elçisi Robert Pest Skinner'in Paris'ten Şükrü Kaya'ya yazdığı 28 Mart 1939 tarihli mektubunda, Türkiye Reisicumhuru'nun kendisini Paris'e büyükelçi tayin ettiğini Le Figaro gazetesinde okuyarak sevindiğini bildiriyor, tebrikler gönderiyordu. Mektubunu, Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla ve Türkiye büyükelçisi unvanıyla göndermişti. Halbuki bunun aslı astarı yoktu." Bkz. Saner, s. 283.
[1056] Uran, s. 325.

> hissiyatını artık açıklamıştır. Göreceksiniz benim yerime Refik Saydam'ı getirecektir. Siz direnmeye kalkarsanız sizin yerinize başvekilliğe getirilmesini tacil etmiş olursunuz. Kanaatim bu merkezdedir. Siz bizim dışımızda kabinenizi teşkil edin ve bu intikal devrinde bir tatsızlık çıkmasın[1057].

Falih Rıfkı Atay İnönü'nün baskısıyla Şükrü Kaya'nın kabine dışında bırakılmasını, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra korkunç ve düşündürücü olarak ifade etmiş ve 'haine[1058]' olarak nitelemiştir. Şükrü Kaya'nın tasfiyesi Ankara milletvekili Mümtaz Ökmen ile Konya milletvekili Fikret Sılay'ı da oldukça şaşırtmıştır[1059].

Prof. Dr. Vasfi Raşit Sevig ise Şükrü Kaya'nın hiç olmazsa üniversitede hoca olarak görevlendirilmesi gerektiğini dile getirmiş ve Hukuk Fakültesi'nde hocalık yapması için uğraşmıştır. Ancak böyle bir göreve Şükrü Kaya'nın şahsi muvafakati ne ifade edebilirdi? Devlet reisi İnönü, Şükrü Kaya'nın bir devlet görevi almasına kesinlikle karşı çıkmış ve onu sürekli bir murakabe altında tutmuştur[1060].

Tevfik Rüştü Aras da İnönü tarafından tasfiye edilişini ve uzun yıllar Londra büyükelçisi olarak memleket dışında tutuluşunu şu özlü ve sitem dolu tespitlerle anlatmaktadır:

> Kendisine karşı bilerek bir kusurda bulunduğumu hatırlamadığım Sayın İsmet İnönü'nün Atatürk'ten sonra devletimizin başına gelmesine Sayın Celal Bayar, Sayın Şükrü Kaya ile birlikte elimden geldiği kadar çalıştığım ve İkinci Cihan Harbi arifesinde ve esnasında memleketimizin faydasını onun etrafında toplanmakta gördüğüm halde gazabından kendimi kurtaramadım[1061].

İsmet İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk gezisini Kastamonu'ya düzenlemiştir. İnönü'nün Kastamonu tercihi tesadüfi olmamış; çünkü Atatürk devrinde başvekillikten istifa ettiği sırada Kastamonu gezisi planı yarıda kalmıştır[1062]. Aslında İnönü bu tavrıyla yeni bir dönemin başladığını ve yakında kuracağı milli şeflik anlayışının boyutlarını da ilk baştan haber vermiştir. Memlekette de ilginç sesler yükselmiş, örneğin Faik Ahmet

---

[1057] Saner, s. 272. Celal Bayar, İnönü'nün Şükrü Kaya'nın ve Tevfik Rüştü Aras'ın kabine dışında bırakılmaları şartını öne sürmesi sonrasında önce bunun mümkün olamayacağını, bu iki emektar zatın Atatürk devrinin iki önemli bakanı olduğunu İnönü'ye anlatmıştır. Ancak İnönü kararında ısrar edince bu iki devlet adamının yıpranmasını istememiş ve kendi başkanlığında hükûmetin kurulmasına sıcak bakmıştır. Bkz. Kutay, s. 159-164. Cihat Baban da yaşanan bu tasfiyelerle ilgili olarak şunları söylemektedir: "İsmet Paşa unutmaz, affetmez derlerdi. Eğer İnönü kindar olmasaydı, Atatürk'ün vefatından sonra, Şükrü Kayaları, Tevfik Rüştüleri, Kılıç Alileri, Cevat Abbasları, kendi çevresinin dışına çıkarır mıydı?" Bkz. Cihat **Baban**, *Politika Galerisi: Büstler, Portreler*, İstanbul 1970, s. 274-275.

[1058] Haine: Fransızcada kin ve husumet anlamına gelmektedir.

[1059] Saner, s. 274.

[1060] Saner, s. 274.

[1061] Tevfik Rüştü **Aras**, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s. 46. Gerçekten de Nejat Saner Atatürk'ün ölümü sonrasında kaos ortamına mahal vermemek için Başvekil Celal Bayar'ın, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın İnönü'nün cumhurbaşkanı adaylığında anlaştıklarını belirtmektedir. Bkz. Saner, s. 266.

[1062] Derin, s. 147.

Barutçu Trabzon'da yayınlanan 'İstikbal' gazetesinde 'İsmet Devri' isimli bir makale yayınlamış ve Atatürk İnkılabı'nı yerme cesaretini göstermiştir. Faik Ahmet Barutçu yapılan ilk seçimlerde İsmet İnönü'nün isteğiyle Trabzon milletvekili olarak Meclise girmiş ve bir süre sonra da Başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir[1063].

İsmet Paşa'nın Atatürk devrinde kendisine muhalif olan kişilerle ve Atatürk'e yakınlığıyla tanınan zevatla hesaplaşması meselesine değinen Yakup Kadri Karaosmanoğlu şöyle demektedir:

> Atatürk… Atatürk mü? Lakin, İsmet Paşa, O'nun yakınında bulunanlardan, O'nun koruduğu, hoşlandığı kimselerden ortada hangi birini bırakmıştı? İsmet Paşa yalnız Atatürk'ün çevresindekileri darmadağın etmekle kalmamış, bunlardan boşalan yerleri bir takım yeni kimselerle ve bir vakitler kendi yüzünden Atatürk'e dargın olanlarla doldurmuştu. Bu açıdan etrafıma baktıkça kendimi her gün biraz daha kimsesiz hissediyordum Ankara'da. Bana öyle geliyordu ki İsmet Paşa, eski muarızlarını kanadı altına almakla onların memlekette önemli bir çoğunluk teşkil eden taraftarlarına, 'Görüyorsunuz ya bunlar bana değil; Atatürk'e karşı idiler. O öldükten sonra muhalefetten eser kalmadı demek istemiş, ya da Fethi Okyar'ı adalet, Ali Fuat Cebesoy'u ulaştırma bakanlıklarına getirmekle hala Atatürk'ün arkasından ağlayan Türk milletine O'nun açtığı büyük devrin devam etmekte olduğu hissini vermek maksadını gütmüştür. Peki ama, yine cumhurbaşkanı, biraz yukarıda Atatürk'ün yakınları ya da çevresindekiler dediğim kimseleri neden tasfiyeye lüzum görmüştü? Bunu da şu suretle tevil ediyordum: Bunların bir takımı hatıralarımın geçen bölümlerinde anlattığım gibi, zaman zaman kendisine karşı cephe alanlar, daha doğrusu yer altı faaliyetlere girişenlerdi. Öbür kısmını ise, ya meclis tartışmalarında, ya basın polemiklerinde muhalefete ve dolayısıyla belli başlı muhalefet erkanına lüzumundan fazla sert hücumlarda bulunanlar teşkil ediyordu. Şu halde demek oluyor ki, birinci takımın tasfiyesini şahsi hislerine kapılarak yapmış, öbürlerini de eski muarızlarını yeniden huylandırmamak için yanından uzaklaştırmayı münasip görmüştü[1064].

İsmet İnönü ile Şükrü Kaya'nın anlaşmazlıkları özellikle Atatürk'ün hastalığının ileri safhasında keskin bir şekilde tebarüz etmiştir. Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras ve Hasan Rıza Soyak'ın İnönü'ye karşı alternatif arayışına girmeleri, Atatürk'ten vasiyet almaya çalışmaları, seçimleri yenileyip İnönü'yü tasfiye etmeye çalışmaları ve İnönü'yü Londra büyükelçisi olarak yurttan uzaklaştırma teşebbüsleri İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra büyük bir hesaplaşmayla ve tasfiyeyle sonuçlanmıştır. İnönü anılarında Şükrü Kaya'nın son zamanlarda herkesi takip ettirdiğini, bu durumun öncelikle eski muhalifleri büyük ölçüde tazip ettiğini, herkesin bir hayat endişesi yaşadığını ileri sürmektedir[1065]. İsmet İnönü Şükrü Kaya'nın tasfiyesiyle ilgili olarak şu çarpıcı ifadeleri kullanmaktadır: "Dr. Aras ile Şükrü Kaya'nın iktidardan gitmeleri memlekete hakiki bir inşirah verdi. Kendilerine karşı antipatinin bu kadar şamil olduğunu görmek herkesi şaşırttı[1066]."

[1063] Saner, s. 283-284.
[1064] Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, s. 137-139.
[1065] İnönü, Hatıralar-II, s. 327.
[1066] İnönü, Hatıralar-II, s. 325.

Asım Us İsmet İnönü'ye Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü Aras'ın tasfiyelerinin kısa bir sürede gerçekleşmesinin beklenmediğini ifade etmiş ve İnönü Us'a bu konuyla ilgili olarak; "Fena mı oldu? Haklarında hayırlı olan budur. Onlar kendilerini kaybetmişlerdi[1067]." şeklinde karşılık vermiştir.

Şevket Süreyya Aydemir de bu tasfiyelerle ilgili, dahili ve harici politikalarda aksamaların olduğunu düşünen İnönü'nün böyle bir karara vardığını belirtmektedir. İnönü ile Dr. Aras özellikle Nyon Konferansı görüşmelerinde anlaşmazlığa düşmüş, Aras hükûmetin kararlarıyla uyuşmayan bazı kararları Atatürk'ün direktifiyle uygulamıştır. Ayrıca İnönü'nün 1937'de başbakanlıktan alınmasında bu olayların etkisi olmuştur. İnönü Şükrü Kaya'nın Doğu vilayetlerinde giriştiği kanunsuz işlerden dolayı hükûmetin zor duruma düşeceğini de düşündüğünden, Şükrü Kaya'nın tasfiyesini istemiştir. Aydemir'e göre, bütün bunların yanı sıra hem Dr. Aras'ın hem de Şükrü Kaya'nın İnönü'nün cumhurbaşkanlığına karşı çıkmaları, İnönü tarafından siyaset dışına çıkarılmalarında etkili olmuştur[1068].

Faik Ahmet Barutçu da Şükrü Kaya'nın Atatürk devrinde Atatürk'ten destek alarak şımardığını, kimsenin sevmediği ve tutunamayacak bir hal aldığını belirtmektedir. Şükrü Kaya'ya zamanında bu durumu söylediğini ve kendisini dinlemediğini belirten Barutçu, Şükrü Kaya'nın bilgili, kültürlü, zeki ve memlekete hizmet edecek varlığı olan vaitli bir adam olduğunu; ancak sonunun malum olduğunu dile getirmektedir[1069].

3.3.5. 1939'dan Ölümüne Kadar Şükrü Kaya

3.3.5.1. Şükrü Kaya'nın Siyasete Dönme Teşebbüsleri

Şükrü Kaya İnönü'nün ileri sürdüğü şartla önce kabine dışı bırakılmış, ardından yapılan genel seçimlerde aday gösterilmeyerek milletvekilliği görevine de veda etmek zorunda kalmıştır. Şükrü Kaya aktif politik yaşamdan uzaklaştırıldığı 1939 yılı ile 1959'da ölümüne değin iç ve dış politik olaylarla ve gelişmelerle bir şekilde bağını sürdürmüştür. 1940'lı yıllarda Yunus Nadi'nin çıkardığı Cumhuriyet gazetesinde ve Sedat Simavi yönetimindeki haftalık magazin dergisi olan Yedigün'de ve nihayet

---

[1067] Us, Gördüklerim, s. 333.

[1068] Önce Mareşal Fevzi Çakmak'a sonra da Meclis Başkanı Abdulhalık Renda'ya adaylık önermişler, fakat olumlu bir sonuç elde edememişlerdir. Bkz. Şevket Süreyya **Aydemir**, *İkinci Adam (1938-1950)*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul Haziran 2007, s. 20-22.

[1069] Faik Ahmet **Barutçu**, *Siyasi Hatıralar*, 2. Cilt, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s. 953-954.

1950'li yıllarda da Hürriyet[1070] gazetesinde makaleler[1071] kaleme almıştır. Bu yazılarında Şükrü Kaya, iç ve dış siyasal konjonktürü takip eden, günün olaylarını yorumlayan, inkılap, cumhuriyet, demokrasi, Atatürk ideolojisi ve Atatürk devri politikaları hakkında birçok konuyla ilgili geniş kapsamlı bir muhtevaya sahip olan konulara değinmiştir. Şükrü Kaya bahsi geçen dergi ve gazetelerde yazılarını yayınlarken aynı zaman diliminde bir yandan da siyasete dönme çabası içerisinde olmuştur. Nejat Saner Şükrü Kaya'nın tasfiyesi sonrasında İnönü'nün kin, nefret, husumet ve gazabından Şükrü Kaya'nın bir türlü kurtulamadığını belirtmektedir. Nejat Saner 1943 seçimlerinde İstanbul'daki CHP delegelerinin yoğun isteği ile Şükrü Kaya'nın İstanbul'dan aday oluşunu ve yaşanan gelişmeleri şu şekilde aktarmaktadır:

> İstanbul delegeleri Halk Partisi'nin eski genel sekreteri Şükrü Kaya'yı İstanbul'dan milletvekili çıkarmak niyetindeydiler. Bir çoğu Fenerbahçe'deki evine geliyorlar ve bunu Şükrü Kaya'ya açıkça söylüyorlardı. Neticede delegelerin oylarını kendisine vermiş olmalarına rağmen, Şükrü Kaya İstanbul'dan milletvekili seçilemedi. Daha sonraki seçimlerde de yine partice zoraki aday gösterilecek; fakat hiçbir zaman seçilemeyecekti. Eksik olmasınlar o zamanki Cumhuriyet Halk Partisi'nin İstanbul başkanları, rollerini iyi oynayacaklar ve ona verilen bütün oyları yok etmeyi pek güzel becereceklerdi[1072].

Nejat Saner'in bahsettiği 1943 seçimlerinde Şükrü Kaya memleketi Muğla'dan değil, ikamet ettiği İstanbul'dan aday gösterilmiş ve Şükrü Kaya meclise girememiştir[1073]. Bu seçimlerde yurt genelinde İstanbul da dahil otuz beş ilde uygulanan ikinci seçmenlere tercih hakkı tanımak için yeni bir uygulama devreye konulmuştur. Bu yöntemde yurt genelinde 458 milletvekili seçimi için toplamda 530 milletvekili adayı gösterilmiştir[1074]. Şükrü Kaya'nın 1943 seçimlerinde seçilememesinin, Muğla yerine İstanbul'dan aday gösterilmesi ve bu seçimlerde söz edilen yeni bir seçim yönteminin uygulanması etkili olmuştur. Nejat Saner'in belirttiği üzere her ne kadar İstanbul CHP delegeleri Şükrü Kaya'yı desteklese de bahsi geçen yöntemdeki boşluklardan yararlanılmış ve CHP İstanbul il ve ilçe başkanları parti genel merkezinin direktifi doğrultusunda hareket etmiştir.

[1070] Şükrü Kaya'nın 1950'li yıllarda Hürriyet'te kaleme aldığı yazılarından bir örnek için bkz. Ek- 49.
[1071] Şükrü Kaya'nın Yedigün, Hürriyet ve Cumhuriyet'te yayınlanan yazıları EK 2'de verilmiştir.
[1072] Saner, s. 285.
[1073] Şükrü Kaya'nın 1943 seçimlerinde İstanbul'dan adaylığı için bkz. Cumhuriyet, 23 Şubat 1943, s. 1.
[1074] İkinci seçmenlere tercih hakkı tanımak gayesiyle uygulanan bu seçim usulü için bkz. Bülent **Tanör**, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 339.

Demokrat Parti ile mücadeleye giren CHP içinde tartışmaların yoğunlaştığı dönemde - Temmuz 1947 sürecinde- Şükrü Kaya'nın CHP Genel Sekreteri yapılabileceği haberi yayılmış; ancak bu gelişmenin asılsız olduğu kısa bir süre sonra anlaşılmıştır[1075].

Nejat Saner'in aktardığına göre Milli Şef ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti ile etkin bir mücadele edebilmek için Şükrü Kaya'nın siyaset ve devlet tecrübesine ihtiyaç duymuş ve Şükrü Kaya'yı seçimlerde aday göstermiştir. Nejat Saner bu gelişmeyle ilgili dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'ndan şu önemli anekdotu aktarmaktadır:

> 1950 seçimlerinden iki veya üç hafta önce bir gün sayın İsmet İnönü nezdinde sayın Nihat Erim, sayın Vedat Dicleli, ben ve daha birkaç genç arkadaş bulunuyorduk. İsmet Paşa, Şükrü Kaya'dan bahsederek bizlere dedi ki: Ben O'na on yıl ceza verdim, artık kafidir. Onun engin kültüründen, devlet adamı yeteneklerinden söz ettikten sonra da, O'nu yakında aranızda görecek ve seveceksiniz. Onun tecrübe ve liyakatinden istifade edeceksiniz, diyerek bize övgülerde bulundu[1076].

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Şükrü Kaya kendi seçim bölgesi Muğla'dan milletvekilliğine aday gösterilmiştir[1077]. Şükrü Kaya'nın bu seçimlerde aday gösterilmesinde, Hilmi Uran'ın büyük bir katkısı olmuştur. Faik Ahmet Barutçu anılarında, 1950 seçimlerinde Şükrü Kaya gibi memlekette 12 yıl İçişleri Bakanlığı yapmış ve saltanat devresinin kötü izleri hala silinmemiş bir kişinin listeye alınmasında Hilmi Uran'ın hemşerilik gayretinin büyük rol oynadığını ileri sürmüştür[1078].

Şükrü Kaya bu seçimde de Muğla'da Demokrat Parti'nin tam liste seçimi kazanması sonucunda milletvekili olamamıştır[1079].

Aktif siyasi yaşamdan sonra Şükrü Kaya gazete ve dergi yazarlığı yapmış, siyasi olaylarla yakından ilgilenmiş, 1943 ve 1950 seçimlerinde de CHP'den aday olmuştur. Tüm bu uğraşların dışında Şükrü Kaya'nın bir dönem Gemlik'te bulunan zeytinlikleriyle de meşgul olduğu ve maişetinin bir kısmını buradan karşıladığı bilinmektedir. Şükrü Kaya 1939-1959 yılları arasında milletvekilliğinden emekli olarak, köşe yazarlığından ve zeytinliklerinden[1080] ve çeşitli mülklerinden elde ettiği gelirle yaşamını idame ettirmiştir.

[1075] Cumhuriyet, 29 Temmuz 1947, s. 1.
[1076] Saner, s. 285-286.
[1077] CHP aday listeleri için bkz. Cumhuriyet, 23 Nisan 1950, s. 1 ve 3.
[1078] Barutçu, s. 980-981.
[1079] Ulus, 16 Mayıs 1950, s. 1.
[1080] Yalman, Yakın Tarihte-I, s. 581. Öztürk, Türk Parlamento, C. III, s. 618.

3.3.5.2. Ölümü ve Yankıları

Şükrü Kaya 10 Ocak 1959 Cumartesi günü Feneryolu'nda yürüyüş sırasındayken fenalaşmış, uzun zamandır muzdarip olduğu kalp yetmezliğine bağlı olarak ortaya çıkan kalp krizi sonucunda 15.30 sularında vefat etmiştir[1081]. Şükrü Kaya'nın ölümünü 'Şükrü Kaya'yı Kaybettik' şeklinde haber yapan Cumhuriyet gazetesinde, Şükrü Kaya'nın biyografisine yer verilmiştir. Cumhuriyet gazetesinin iç sayfalarında 'Acı Bir Kayıp' başlığıyla verilen ölüm ilanında da Şükrü Kaya'nın yakınlarının isimleri belirtilmiştir[1082].

Ulus gazetesinde ise Şükrü Kaya'nın ölümü üzerine, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün ve Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Şükrü Kaya'nın ailesine acı telgrafı (taziye mesajı) gönderdiği belirtilmektedir. Şükrü Kaya için, "Cumhuriyetin ilk içişleri bakanlarından ve Atatürk'ün etkin mücadele arkadaşlarından olan Şükrü Kaya'nın vefatı şehrimizde büyük teessür uyandırmıştır." ifadelerini kullanan Ulus gazetesi, Şükrü Kaya'nın kısa biyografisine yer vermiştir [1083].

Şükrü Kaya'nın ölümü sonrasında Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Hürriyet Gazetesinde manidar bir yazı kaleme almıştır. Şükrü Kaya'nın biyografisinin yanı sıra bir çok kişisel vasfını ve devlet adamlığı yanını dile getiren Nizamettin Nazif Bey, özetle şu değerlendirmede bulunmuştur:

> Cumhuriyet devrinin en büyük devlet adamlarından biri dün tarihe karıştı. Son asır içinde Türkiye, Şükrü Kaya ayarında dürüst bir devlet adamı yetiştirmemiştir. Tarih onu daima Atatürk'ün içişleri bakanı diye anacaktır. Sosyal inkılaplar devrinde medeni hamlelerin ve bu devir geçtikten sonra cumhuriyet müesseselerinin yılmaz bekçisi o olmuştur. İktidardayken o derece büyük yetkilere sahipti ki dâhiliye nazırının, içişleri bakanının böylesine tarihte pek az rastlanır. Şükrü Kaya bu büyük yetkilerin zerresini şahsı için kullanmamıştır[1084].

Nizamettin Nazif Bey yazısının devamında Şükrü Kaya'nın Atatürk'e bağlılığını ve sadakatini vurgulamış, inkılapların korunmasında ve yerleşmesinde onun gösterdiği kararlılığı, azmi ve sebatı çeşitli örneklerle açıklamıştır. Şükrü Kaya'nın Lozan'da kesin hükme bağlanarak kaybedilen Adalar hususundaki hassasiyetine de vurgu yapan

---

[1081] Cumhuriyet, 11 Ocak 1959, s. 1., Hürriyet, 11 Ocak 1959, s. 1., Vatan, 11 Ocak 1959, s. 1 ve 3., Milliyet, 11 Ocak 1959, s. 1 ve 5 (Bkz. Ek- 54).

[1082] "Merhum Nahide Kaya'nın eşi, Bisan, Ahmet, Ülker ve Umur'un babaları, İlhan Savut, Aydın Koral, Necla Kaya ve Binay Kaya'nın kayınpederleri, Abdullah Sarıca'nın eniştesi Şükrü Kaya 10.1.1959 Cumartesi günü Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi, 12 Ocak 1959 Pazartesi günü Şişli Camii'nden öğle namazını müteakip kaldırılarak, Asri Mezarlık'taki aile kabrine defnedilecektir. Mevla rahmet eyleye." denilmiştir. bkz. Cumhuriyet, 11 Ocak 1959, s. 3.

[1083] Ulus, 12 Ocak 1959, s. 1 ve 3.

[1084] Tepedelenlioğlu, "Şükrü Kaya", s. 5. Bkz. Ek-55.

Nizamettin Nazif Bey, Şükrü Kaya'yı Atatürk'ün İçişleri Bakanı, muharrir ve Türkiye'ye sekiz yüz ada kazandıran büyük bir devlet adamı olarak nitelemiştir[1085].

Şükrü Kaya'nın cenazesi 12 Ocak 1959 Pazartesi günü Şişli Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından düzenlenen resmi tören sonrasında, Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. Şükrü Kaya'nın kabri, aile kabristanının bulunduğu Zincirlikuyu Mezarlığı'nın E Adasındadır[1086].

Şükrü Kaya'nın cenaze törenine Cumhurbaşkanı Celal Bayar adına cumhurbaşkanlığı başyaveri, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Meclis eski başkanlarından Kazım Özalp, Dâhiliye Vekili Dr. Namık Gedik, Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu adına Hariciye Vekâleti protokol umum müdürü, İstanbul valisi, belediye başkanı, protokol üyeleri, askeri ve mülki erkanın yanı sıra aile efradı ve sevenlerinden oluşan kalabalık bir topluluk katılmıştır[1087].

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün, Şükrü Kaya'nın ölümü üzerine ailesine taziye mesajı yollamasına rağmen cenaze törenine katıldığına dair dönemin basınında bir kayda rastlanmamıştır. Atatürk'ün ölümü sonrasında, İnönü tarafından tasfiye edilerek siyaset dışında bırakılan Şükrü Kaya'nın cenaze törenine İnönü'nün iştirak etmemesi, iki devlet adamı arasındaki buzların tam olarak erimediği gerçeğini akıla getirmektedir.

[1085] Tepedelenlioğlu, "Şükrü Kaya", s. 5.
[1086] M. Orhan **Bayrak**, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sözlüğü (1918-2000)*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2000, s. 187.
[1087] Hürriyet, 13 Ocak 1959, s. 1 ve 5. Ulus, 13 Ocak 1959, s. 1 ve 4.

SONUÇ

Bu çalışma, Şükrü Kaya'nın yaşam öyküsünü anlatmayı amaçlayan bir siyasal kişilik portresi değerlendirmesi ortaya koymanın daha da ötesinde, Osmanlı'nın son devrinden Cumhuriyetin ilk yıllarına devreden siyasal mirası ele almayı, bu iki periyottaki siyasal ve sosyal sorunları tetkik etmeyi ve Şükrü Kaya'nın Türk İnkılabı'na pratik çerçevede yaptığı katkıyı derinlikli bir şekilde irdelemeyi amaçlamıştır.

Şükrü Kaya ilk ve orta tahsilini Osmanlı Devleti'ne bağlı rüştiye ve idadilerde tamamlamış ve Galatasaray Sultanisi'nde başladığı hukuk eğitimini, II. Meşrutiyet idaresi tarafından gönderildiği Paris Hukuk Fakültesi'nde ikmal etmiştir. Şükrü Kaya'nın babası Ahmet Rüştü Bey'in milliyetçi ve medeniyetçi ülküye bağlı bir İttihatçı olduğu gerçeğinden hareketle, Şükrü Kaya'nın da daha çocukluk yıllarından itibaren batıcı bir anlayışa yatkın olduğu düşünülebilir. Şükrü Kaya, Galatasaray Sultanisi'nde okurken Tevfik Fikret ve Abdülhak Hamit gibi yazarlardan ilham alarak, II. Abdülhamit yönetimini müstebit addetmiştir. Bu minvalde, Jön Türk düşüncesinin etkisinde kalarak arkadaşları arasında batıcı ve milliyetçi görüşleri yaymaya çalışmıştır. Şükrü Kaya İstanbul'da Galatasaray Sultasi'ndeki eğitimi sırasında Fransız İhtilali'nin öncü aydınlarına ait eserlerin kritiğini yaparak ve ülkede el altından dağıtılan Jön Türk yayınlarını takip ederek kendi zihinsel ve ideolojik alt yapısını oluşturmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şükrü Kaya'nın düşünce ufkunu ve dünya görüşünü şekillendiren pozitivist, sekülarist ve pragmatik maddiyatçı anlayışın oluşumunda, İstanbul'daki eğitim sürecinde yer aldığı bu faaliyetlerin büyük bir arka plan teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Şükrü Kaya Abdülhamit idaresine son verilmesini, imparatorluğun içinde bulunduğu inhitat sürecinden kurtarılması için Türkçü ve batıcı eksende reformlar yapılmasını, siyasi, ekonomik ve sosyal konularda Türkçü perspektifte politikaların yürürlüğe konulmasını arzu etmiş ve II. Meşrutiyet İhtilali'nden sonra Meşrutiyet yönetimi tarafından Fransa'ya gönderilmiştir.

Paris'te bulunduğu yıllarda ise bir dönem Marksist ideolojinin etkisinde kalan Şükrü Kaya, sosyalist bir anlayışa sahip olsa da Atatürk yönetimindeki Cumhuriyet kadrolarında görev aldıktan sonra, bu ideolojinin (sosyalizm) uygulanamaz olduğuna kanaat getirmiş ve Cumhuriyet döneminin en etkin siyaset ve devlet adamlarından birisi olarak, Atatürk'ün liderliğindeki inkılap kadrosunun çekirdeği içerisinde yer almıştır.

Yurda döndükten sonra devlet hayatında birçok memuriyette bulunan Şükrü Kaya'nın Osmanlı'nın son döneminde üstlendiği en kritik ve stratejik görev, İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürü olarak yürüttüğü faaliyet olarak ifade edilebilir. Ermeni Tehciri esnasında Ortodoks Ermenilerin sevk ve iskân işlerinin yürütülmesinde İttihatçı hükûmetin etkin bir bürokratı olan Şükrü Kaya, daha sonra aynı kurumda terfi ederek Aşâir Muhacirin Müdür-i Umumisi olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olan Şükrü Kaya, her ne kadar bu cemiyetin Selanik'teki genel merkezinde ve İstanbul'daki şubesinde önemli ve üst düzey görevlerde bulunmasa da İttihatçı hükûmetin tehcir, iskân ve sevk politikalarının uygulanmasında faal bir konumda yer almıştır. Şükrü Kaya'nın devletin muhacirler ve aşiretler üzerinde yürüttüğü etnik mühendislik projelerinin hazırlanması ve planlanmasında ve daha sonra da uygulanmasında aldığı rol, cumhuriyetin ilk yıllarında (1927-1938) Atatürk'ün Dâhiliye Vekili oluşunda oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Atatürk'ün liderliğinde teşekkül eden Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı iç politik sorunların temel karakteristik yapısı incelendiğinde, yeni devletin güttüğü Türkçü siyaset ve Türkleştirme anlayışı, bu konuda mütehassıs ve deneyim sahibi bir siyasetçiye ve devlet adamına duyulan lüzumu ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan bir İttifak gücü olarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayınca, batılı İtilaf kuvvetleri savaş sırasında aralarında imzaladıkları gizli antlaşmaların gereği olarak, Osmanlı ülkesini mütareke koşullarına uygun bir şekilde paylaşmaya ve yer yer işgal etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında Anadolu'da ve İstanbul'da, işgallere karşı 'Müdafaa-i Hukuk' anlayışına sahip çoğunluğu bölgesel direnişi öngören cemiyetler teşekkül etmiştir. Bu cemiyetlerin ilklerinden olan, İzmir ve yöresini Yunan işgaline karşı savunmayı esas gaye kabul eden İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin dış ilişkilerinden mesul bir üyesi olan Şükrü Kaya, vatan savunmasında bizzat silahlı çete savaşlarına katılmasa da halkın bilinçlendirilmesi ve Türk haklarının savunulması çerçevesindeki tüm psikolojik etki

mekanizmalarının kullanılmasında rol almıştır. Mütareke döneminde Mart 1919'da Tevfik Paşa'nın istifasından sonra yönetime gelen Damat Ferit Hükûmeti, İstanbul'daki işgal komiserliğinin baskısı ve direktifiyle, I. Dünya Savaşı'nda savaşı idare eden, Ermeni Tehciri Olayı'nda aktif görev alan ve sorumluluğu tespit edilen İttihatçıların yargılanması için İstanbul'da Divan-ı Harbi Örfilerin kurulmasını sağlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda İAMM Müdürü olarak Ermeni Tehciri'ni hükûmet adına yöneten bir bürokrat olan Şükrü Kaya da İzmir'de İstanbul Hükûmeti tarafından tutuklatılmış, önce Bekirağa'da hapsedilmiş ve daha sonra da İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Şükrü Kaya Malta'da esir olarak tutulurken İstanbul'daki Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi yaptığı tahkikat sonrasında, Ermeni Tehciri sırasında bir ihmali bulunamamasından dolayı, Şükrü Kaya'nın yargılanmasına gerek olmadığına hükmetmiştir. Malta esaretinden kurtularak önce Avrupa'ya iltica eden Şükrü Kaya, akabinde Ankara'ya ulaşmış ve milli harekete katılmıştır. Şükrü Kaya bu süreçte Yunus Nadi Abalıoğlu öncülüğünde yayın yapan Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde zaman zaman 'Kaya Bey' müstear ismiyle milli hareketi destekleyen yazılar kaleme almıştır[1088].

Şükrü Kaya ile Atatürk'ün ilk tanışma evresi 1908 sonrasına, yani II. Meşrutiyet dönemine rast gelmektedir. Şükrü Kaya'nın İstanbul Hükûmeti tarafından tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmesi esnasında, 1919'da Atatürk tarafından iki defa ziyaret edilmesi, Şükrü Kaya ile Atatürk'ün dostluğunu daha da kuvvetlendirmiştir.

Şükrü Kaya Paris'te iyi bir hukuk eğitimi almış, Fransızca ve İngilizce'ye vakıf olarak yetişmiştir. Onun bu nitelikleri Cumhuriyet idaresinde Atatürk'ün yanında sivrilmesinde ve önemli devlet işlerinde görevlendirilmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Lozan barış görüşmelerinin ilk aşamasında murahhas heyet içerisinde yer alan Şükrü Kaya, bu görevini sürdürdüğü sırada İzmir Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir. Şükrü Kaya'nın aktif siyasi yaşamı, 1923'te II. dönemde Muğla mebusu olarak Meclis'e girmesiyle başlamıştır. Şükrü Kaya'nın mebus adayı olarak Atatürk tarafından teklif edilmesinde ve nihayette seçilmesinde iki devlet adamı arasında önceden filizlenen bir dostluğun payı olsa gerektir. Milletvekilliği ile belediye başkanlığının birlikte yürütülemeyeceği gerçeğinden hareketle İzmir Belediye Başkanlığı görevini bırakan Şükrü Kaya, TBMM tarafından dış politik gelişmelerle ilgili bazı konularda Türkiye'yi

[1088] Bkz. Ek- 46.

temsilen görevlendirilmiştir. II. Meclisin ilk önemli icraatı olan Lozan Barış Antlaşması'nın Mecliste görüşülerek onaylanması sırasında Şükrü Kaya, bu antlaşmanın Ege Adaları, 12 Ada ve Rodos sorununu milli bir karakterde çözüme kavuşturmadığı gerekçesiyle, Lozan Barış Antlaşması'na kırmızı oy kullanarak hayır diyen milletvekilleri arasında yer almıştır. Şükrü Kaya'nın İstanköy (Kos) doğumlu oluşu, daha sonraki yıllarda zaman zaman Lozan'ın adalarla ilgili hükümlerini hep eksik ve hatalı olarak telakki etmesinde etkili olmuştur.

Şükrü Kaya 1924'te ilk olarak Ziraat Vekilliği yapmıştır. Bu dönemde Ziraat Bankası'nın ıslahı ve daha verimli hale getirilmesi, Türk çiftçisi üzerinde çok ağır bir yük oluşturan Aşar vergisinin kaldırılması, tarımda makineleşme çalışmaları, İtibarı Zirai Birliklerinin teşekkülü konularında önemli adımlar atılmıştır. Bu ilk bakanlık deneyimi yaklaşık üç ay sürmüştür. 1925'te Hariciye Vekilliğine getirilen Şükrü Kaya, bu dönemde Lozan'dan arta kalan temel sorunlardan birisi olan Türk-Irak sınırı ve Musul meselesinin halli ve Yunanistan ile baş gösteren Mübadele ve patrik sorunlarına karşı mücadele etmiştir. Gerek Musul meselesinde gerekse de Mübadele ve Patrik sorununda Meclisin direktifiyle milli bir hareket tarzını benimseyen Şükrü Kaya, tüm dış politik sorunlarda Atatürk ile istişare ederek karar vermiştir. Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da çıkan Şeyh Sait isyanı sonucunda Fethi Bey hükûmeti istifa etmiştir. Bu süreçte isyana karşı alınacak önlemler tartışılmış ve Fethi Bey'le birlikte Şükrü Kaya da hükûmetin sertlik yanlısı kanadında yer almamıştır. Fethi Bey'in istifasıyla oluşan hükûmet boşluğu İsmet Paşa başkanlığında kurulan yeni hükûmetle doldurulmuş ve Şükrü Kaya da sertlik yanlısı bir politika izlememesinden dolayı, kabine dışında kalmıştır. 1925'te Hariciye Vekilliği sona erdikten sonra Meclis Hariciye Komisyonu başkanlığına getirilen Şükrü Kaya, bu dönemde birçok dış politik konuda TBMM Hükûmeti'ni temsilen yurt dışında görevlendirilmiştir.

Şükrü Kaya'ya Atatürk'ün Dâhiliye Vekili unvanını kazandıran tarihsel süreç, 1927'de onun Atatürk'ün direktifiyle bu bakanlığa getirilmesiyle başlamıştır. Atatürk'ün sağlığında bundan sonraki tüm hükûmetlerde aynı görevi sürdüren Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'tan (13 yıl) sonra Atatürk döneminde en uzun süre bakanlık yapan kişi olmuştur (11 yıl). Şükrü Kaya Dâhiliye Vekili olduktan sonra, ilk iş olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin bu ilk yıllarında, modern bir ulus devleti olmanın getirdiği bir yükümlülükle, nezaretten vekâlete dönüşümü, değişimi ve

yenileşmeyi sağlamaya çalışmış, Dâhiliye Vekaletinin kurumsallaştırılması işine ağırlık vermiştir. Bu dönemde Dâhiliye Vekaletinin faaliyetlerini, çıkarılan kanun, tüzük, yönetmelik, genelge ve kararnameleri ortaya koyan ve devlet hayatıyla ilgili olarak batılı usullerin tartışıldığı bir mecmua olan 'İdare' çıkarılmaya başlanmıştır. Dâhiliye Vekâleti'nin ihtiyaç duyduğu reformu gerçekleştirebilmek için gerekli kanun, yönetmelik, nizamname ve genelgeler çıkarılmış ve vekâletin çehresi modern ulus devletin ihtiyaç duyduğu milli ve modern bir çehreye kavuşturulmaya çalışılmıştır. Yeni Türk devletinde dâhiliye politikalarını iç güvenliğin sağlanması, gerçekleştirilen inkılapların korunması, bu köklü değişikliklerin devlet ve toplum hayatında egemen hale getirilmesi; rejime, Türk İnkılabı'nın ortaya koyduğu temel anlayış ve ideolojiye karşı yönelen her türlü tehdit ve tehlikenin bertaraf edilmesi, devlet otoritesinin ve nizamının kesin bir şekilde sağlanması şeklinde özetlemek mümkündür. Şükrü Kaya'nın Atatürk döneminde dâhiliye vekâletinde gösterdiği performans ve Atatürk nezdindeki esas itibarı, bu süreç içerisinde sergilediği sadık, istikrarlı, uyumlu ve otoriter tutumunda saklıdır. Şükrü Kaya kısa süre içerisinde Atatürk'ün etrafında yer alan ve sofra toplantılarının müdavimi olarak devlet işlerinde hükûmetin en etkin mensuplarından olan bir kimliğe ulaşarak, bizzat kendi deyimiyle Atatük'le iki devlet adamı ilişkisinden öte yakın ve samimi bir arkadaşlığa sahip olmuştur. Atatürk'ün dâhiliye vekâleti gibi faal bir misyona Şükrü Kaya'yı layık görmesinde, onun kendi ideoloji ve anlayışını tam anlamıyla kavraması ve batı görüşlü meslekten mütehassıs bir keyfiyetinin bulunması etkili olmuştur. Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği döneminde çıkarılan 1580 numaralı Belediye Kanunu ve 2510 numaralı İskân Kanunu, bizzat Şükrü Kaya'nın başkanlığındaki bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Belediye Kanunu ile, modern devlet kimliği kazandırılmak istenen Türkiye Cumhuriyeti'nin mahalli idare sistemine ve Türk şehirciliğine büyük yenilikler getirilmiş ve kadınlara da belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmıştır. İskân Kanunu ise Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkleştirme politikalarına ağırlık verilmesine olanak sağlamıştır. Bu iki kanunun yanı sıra bizzat Şükrü Kaya'nın gözetiminde, dâhiliye politikalarına şekil veren bir çok kanun, yönetmelik ve nizamname hayata geçirilmiştir.

Şükrü Kaya'nın daha önce üzerinde durulan, Osmanlı'nın son döneminde üstlendiği İAMM Müdürlüğü ve Genel Müdürlüğü çerçevesinde edindiği deneyimin doğal bir sonucu olarak, Cumhuriyet döneminde Anadolu'daki nüfusun temelde güvenlik gerekçesiyle sevk ve iskân edilmesi faaliyetinde vazifelendirilmiş olması, tesadüfi bir

durum olarak açıklanamaz. Şükrü Kaya özellikle doğu ve güney doğuda devlete karşı çıkan isyanların sonucunda (Şeyh Sait isyanı önemli bir başlangıç addedilmiştir), isyan mıntıkalarındaki bir kısım halkın batı bölgelerine sevk ve iskân edilmesinde, nüfusun etnik olarak tanımlanmasında ve doğu bölgelerinde Türkleştirme siyasetinde ya da deforme olmaya yüz tutmuş Türk kimliğinin yeniden inşasında idari, askeri, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel tedbirlerin alınması yönünde çaba göstermiştir. Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği zamanında Hoybun, Taşnak, Hınçak vb. Kürt ve Ermeni ihtilal örgütlerinin özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerine yönelik her türlü terör ve tedhiş eylemleri ve eylem planlarıyla sıkı bir mücadele politikası güdülmüşütür. Özellikle Suriye, Irak ve zamanla İran sınırından yurda sızan eşkıya gruplarıyla ve kaçakçılıkla mücadele edilmiştir. 1937-1938 Dersim tedip ve tenkil harekatlarında dönemin Dâhiliye Vekili olarak hükûmetin ve devletin bu bölgede nüfuzunun tanınması noktasında, kendisine bağlı IV. Umumi Müfettişlik'le birlikte otoriter ve disipliner önlemlerin alınmasını sağlayan Şükrü Kaya'nın, 1931'de Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırladığı, Dersim isimli çalışmada bölgenin ıslahıyla ilgili bir de raporu yayınlanmıştır.

Bu raporunda Şükrü Kaya Dersim'in ıslahını, temelde askeri önlemlere ve devlet otoritesinin bölgede hâkim hale getirilmesine ve sonra da kapsamlı bir idari reformun gerçekleştirilmesine bağlamaktadır. Bunlara ek olarak Şükrü Kaya, bölgede silah toplama işine ağırlık verilmesini, rüesanın tedip ve tenkilini, zararlı aşiretlerin batı bölgelerine sevk ve iskanını, mefkureli muallimlerin bölgede istihdam edilmesini, bölgenin bayındırlaştırılmasını, okullar yapılarak halkın eğitilmesini ve halk arasında Türklük propagandasının yapılmasını bölgenin ıslahı hususunda elzem birer metot olarak telakki etmektedir.

Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği döneminde Cumhuriyet ideolojisi ve Türk İnkılabı'nın vaz' ettiği her türlü değişim ve reforma karşı ülke genelinde ortaya çıkabilecek muhtelif eylem, 'irticai faaliyet' ekseninde telakki edilerek, bu ve benzeri unsurlara karşı sert önlemler alınmıştır. Kökü dışarıda olan komünizm gibi fikri cereyanlara göz açtırılmamış ve devlet otoritesini sarsacak hiçbir ideolojiye ve bunların uzantılarına fırsat tanınmamıştır. Cumhuriyet döneminin belli başlı iç politik olayları büyük oranda Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği döneminde cereyan etmiştir. 1930'da Atatürk'ün bizzat kurulmasına öncülük ettiği SCF, Fethi Okyar liderliğinde teşekkül

etmiştir. 1930'da yapılan belediye seçimleri öncesinde yaşanan taşkınlıklar, Türkiye'de tek parti idaresine karşı oluşturulmaya çalışılan, vesayet anlayışıyla kurulmuş güdümlü bir muhalefetin sonunu hazırlamıştır. Bu süreçte yaşanan olaylar çerçevesinde valilerin, kolluk kuvvetlerinin ve seçimlerde görevli memurların CHF'ye çalıştığı iddiası dillendirilmiş ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya hakkında SCF lideri Fethi Bey bir istizah takriri (gensoru) vermiştir. Meclis'te bu olay çerçevesinde yaşanan tartışmalar sonucunda yapılan oylamada, Şükrü Kaya güven oyu almış ve hakkındaki gensoru da böylece düşmüştür. Ancak SCF denemesi esnasında, CHF ileri gelenlerinin büyük bir telaşa kapıldıkları anlaşılmaktadır. Rejimin ve yeni devletin tek partisi olma özelliğine sahip CHF, SCF'nin gittiği her yerde topladığı kalabalıktan ve halkın bu yeni partiye gösterdiği teveccühten rahatsız olmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın SCF'nin kapatılmasından sonra valiliklere gönderdiği telgraflardan, kendi partisi CHF için mücadele ettiği ve bu demokrasi sınavının verildiği günlerde bir devlet adamı olarak yanlı hareket ettiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. SCF'nin kapatılmasından yaklaşık bir ay sonra Menemen'de ortaya çıkan isyan, rejime ve Cumhuriyet'e karşı yönelen irticai bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve bu olay çerçevesindeki gelişmelerin ön soruşturmasını bizzat Menemen'e gelerek Şükrü Kaya yapmıştır.

SCF deneyiminde yaşanan hadiseler ve ortaya çıkan sonuçlar ışığında, Atatürk döneminde tek parti yönetiminin kurulma sürecini tamamlayan önemli tedbirler alınmıştır. Türk Ocakları'nın kapatılarak tüm mallarının CHF'ye devredilmesi, Şükrü Kaya'nın deyimiyle İnkılabın korum yurdu olan Halkevlerinin kurulması ve Matbuat Kanunu ile basındaki çok sesliliğin kısılması ve basın üzerinde murakabenin artırılması, çıkarılan cemiyetler kanunu ile başta mason dernekleri olmak üzere, Kadınlar Birliği ve Muallim Birlikleri'nin kapatılması ve 1937'de Anayasa'ya altı Atatürk ilkesinin girmesi, Türkiye'de tek parti yönetimini egemen hale getiren oldukça önemli gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

1934'te Musiki alanında yapılan inkılapta Şükrü Kaya'nın otoriter devlet adamı kimliği net bir şekilde görülmektedir. Atatürk musikiyi batılılaştırmak için büyük bir çaba sarf etmiş ve alaturka musiki yerine batının çok sesli musikisinin toplum katmanlarınca benimsenmesini istemiştir. Şükrü Kaya Kasım 1934'te, Matbuat Umum Müdürüne verdiği talimatla -Matbuat Umum Müdürlüğü Dâhiliye Vekâletine bağlı olduğundan- ve bir genelgeyle, radyoda alaturka musikinin çalınmasını yasaklatmıştır. Bu uygulama

esasta yaklaşık yirmi ay kadar sürmüştür ve daha sonra bu yasakta çeşitli yumuşamalar olmuştur. Şükrü Kaya'nın bu tutumu otoriter devletçi karakterinin, Atatürk düşüncesine sadık oluşunun ve köktenci bir modernleştirme anlayışının doğal bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

CHF'nin 1931'deki III. Büyük Kurultayı'nda alınan kararlar doğrultusunda, Atatürk'ün altı ilkesi partinin tüzüğünde Kemalist prensipler olarak kabul görmüş ve Altı Ok olarak simgeleşmiştir. Yine CHP'nin 1935'teki IV. Büyük Kongresi'nde parti tüzüğünün ilgili maddelerinde yapılan düzenlemelerle, parti devlet bütünleşmesi için uygun bir ortam sağlanmıştır. Buna göre Dâhiliye Vekili aynı zamanda partinin genel sekreteri olurken illerde valiler de partinin il başkanları konumuna gelmiştir. Bu uygulamayla partinin zaten devlet hayatında var olan etkisi ve gücü daha da artırılmıştır. Fakat parti devlet bütünleşmesi İtalya'daki faşist partinin devlete hâkim olması modelinden farklı olarak cereyan etmiş, Türkiye'de parti devlete değil; devlet partiye egemen hale getirilmiştir. Bu çerçevede Şükrü Kaya, Atatürk'le bir çok konuda anlaşmazlık yaşayan Recep Peker'in görevden alınmasından sonra, CHP Genel Sekreteri olmuştur (1936-1938). Şükrü Kaya bu yeni göreviyle partinin üçüncü adamı konumuna yükselmiş ve parti içindeki gücünü artırmıştır. Şükrü Kaya CHP Genel Sekreterliği döneminde, partinin merkez ve il teşkilatlarına gönderdiği talimatlarda, özellikle partinin itibarının artırılması için çalışılmasını ve partiye katılımın sağlanması meselesine büyük bir önem verilmesini istemiştir. CHP'nin kültür kolları olan, rejimi halka benimsetmenin ve Türk İnkılabı'nı toplum katmanlarına aktarmanın önemli bir kurumu kabul edilen Halkevleri'nin sayılarının ve niteliklerinin artırılmasına büyük önem atfeden Şükrü Kaya, Halkevlerinin inkişafı meselesini milli bir dava olarak görmüştür. Şükrü Kaya'ya göre Halkevleri, rejimin halk kitleleri arasında tanınmasında ve benimsenmesinde, Kemalist terbiyenin ve irfanın halka aktarılmasında ve Türk İnkılabı'nın esas ülküsünün gerçekleşmesinde büyük bir misyona sahiptir. Şükrü Kaya'nın Halkevlerine yüklediği bu anlam onun bir çok söylevinde de vurgulanmaktadır. Şükrü Kaya aslında Türk İnkılabı'nın hiçbir zaman bir ideologu olmamıştır. O, rejimin ve inkılapların uygulayıcı lider kadrosunun bir üyesi olarak tebarüz etmiş ve özellikle Halkevleri aracılığıyla halkın Türk İnkılabı'nı benimsemesi yönünde büyük bir gayret sarf etmiştir.

Şükrü Kaya Atatürk'e en yakın devlet ve siyaset adamlarından birisi olarak, Atatürk ile İsmet İnönü arasında yaşanan siyasi ve idari sorunlarda Atatürk'ün yanında yer almıştır.

İsmet İnönü 1937'de başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, Celal Bayar Hükûmeti'nde Dâhiliye Vekilliğini sürdüren Şükrü Kaya, bu dönemde parti içindeki konumunu da güçlendirmiştir. Atatürk'ün hastalığının ilerlediği dönemde, Tevfik Rüştü Aras ve Hasan Rıza Soyak'la birlikte İsmet İnönü'yü Amerika'ya büyükelçi olarak göndermeye teşebbüs etmişler, ardından da seçimleri yenileme fikrini ortaya atarak İnönü'yü siyasi hayattan silmeye çalışmışlardır; ancak bu girişimlerinde başarısız olmuşlardır. İnönü'ye karşı birçok alternatif ismi cumhurbaşkanı adayı olarak ön plana çıkarmaya çalışsalar da bunda da muvaffak olamamışlardır. Atatürk'ün ölümünden sonra, ordunun ve milletvekillerinin büyük ölçüde desteğini alan İsmet İnönü, cumhurbaşkanı seçilmiş ve hemen büyük bir siyasi manevrayla, kurulan ilk hükûmette Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü Aras'ın yer almaması konusunda kararlı bir tutum sergileyerek, Atatürk devrinin iki meşhur simasını aktif siyasetin dışında bıraktırmıştır. Daha sonra Tevfik Rüştü Aras'a Londra Büyükelçiliği verilmiş; ancak Şükrü Kaya'ya devlet hayatında hiçbir resmi görev verilmemiştir. İnönü bu tasfiye hareketinin ülkede büyük bir inşiraha sebebiyet verdiğini söyleyerek, Şükrü Kaya'yı totaliter bir tarzda insanları takip ettirmekle ve toplumda korku salmakla, baskı kurmakla ve doğuda yaşanan hadiselerde kanunsuz davranmakla suçlamıştır. Şükrü Kaya bundan sonraki yaşamında bir dönem Gemlik'teki zeytinlikleriyle ilgilenmiş, 1940'lı yıllarda Cumhuriyet gazetesinde ve Yedigün dergisinde, 1950'li yıllarda da Hürriyet gazetesinde makaleler yayınlamıştır. Bu yazılarında Şükrü Kaya, 1930'lu yıllardaki uygulamalarının aksine, daha demokratik ve çoğulcu bir dille okuyucuya hitap etmiştir. Şükrü Kaya bu yazılarında, Demokrasi, Cumhuriyet, II. Dünya Savaşı, dış politika ve uluslar arası ilişkiler, Amerika Tarihi, Felsefe ve Eski Yunan Felsefesi, Sevr ve Lozan, Meşrutiyet Devrimi, Milli Bayramlar, Atatürk ve Türkiye'nin iç ve dış politik sorunlarıyla[1089] alakalı bir çok konu hakkında değerlendirmeler yapmıştır. 1943 seçimlerinde CHP'den İstanbul ve 1950 seçimlerinde de CHP'den Muğla milletvekili adayı olan Şükrü Kaya, her iki seçimde de çeşitli nedenlere bağlı olarak istenilen oy oranına ulaşamamış ve Meclis'e girememiştir. Atatürk'ten sonraki dönemde -İnönü (Milli Şef) devrinde- Atatürk'ün etrafındaki biçok devlet ve siyaset erkanı tasfiye edilmiş ve Atatürk döneminde Atatürk'le siyasi ve fikri ihtilafa düşerek tasfiye edilmiş kişiler ise devlet ve siyaset hayatına yeniden katılmıştır. Bu muhtevada Şükrü Kaya, 1959'da ölümüne kadar aktif siyasi hayatın dışında tutulmuştur.

[1089] Şükrü Kaya'nın bu bağlamdaki örnek bir makalesi için bkz. Ek- 47.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon Kodu: 30. 10. 00, Dosya No: 232248, Yer No: 195. 337. 15

Fon Kodu: 30. 10. 00, Dosya No: 6174, Yer No: 6. 32. 12

Fon Kodu: 30.18. 1. 1, Dosya No: 102-56, Yer No: 13. 29. 17

Fon Kodu: 30. 18. 1. 1, Dosya Kodu: 238-41, Yer No: 18. 16. 17

Fon Kodu: 30. 18. 1. 1, Dosya No: 400-22, Yer No: 10. 34. 6

Fon Kodu: 30. 18. 1. 1, Dosya No: 112-73, Yer No: 30. 56. 10

Fon Kodu: 30. 18. 1. 1, Yer No: 14. 46. 4

Fon Kodu: 30. 10. 00, Yer No: 12. 71. 42

Fon Kodu: 30. 10. 00, Dosya No: 85110, Yer No: 83. 550. 8

Fon Kodu: 490. 1. 0. 0, Yer No: 1. 4. 12

Fon Kodu: 490. 1. 0. 0, Dosya No: I. Büro, Yer No: 435. 1804. 2

Fon Kodu: 490. 1. 00, Yer No: 1. 4. 15

Fon Kodu: 30. 10. 00, Dosya No: 8428, Yer No: 82. 536. 29

Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 78. 519. 5

Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 79. 522. 3

Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 7936, Yer No: 79. 522. 4

Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 3814, Yer No: 45. 291. 14

Fon Kodu: 30. 18. 1. 1, Yer No: 7. 13. 16

Fon Kodu: 30. 18. 01, Yer No: 15. 49. 11

Fon Kodu: 30. 10. 00, Yer No: 112. 758. 14

Fon Kodu: 30. 18. 01, Yer No: 02. 38. 51. 2

Fon Kodu: 30. 10. 0.0, Dosya No: 96A72, Yer No: 111. 744. 2

Fon Kodu: 30. 18. 01, Yer No: 02. 38. 51. 2

Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 96A73, Yer No: 111. 744. 3

Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 96A85, Yer No: 111. 745. 11

Fon Kodu: 30. 18. 1. 2, Yer No: 84. 64. 8

Fon Kodu: 30. 18. 1. 2, Dosya No: 96, Yer No: 83. 51. 13

Fon Kodu: 30. 18. 1. 2, Yer No: 83. 51. 14

Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 111. 75. 30

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âli Evrak Odası:

Dosya No: 326758

Meclis-i Vükelâ (MV):

Dosya No: 204, Vesika No: 63

Dosya No: 190, Vesika No: 22

Dâhiliye Şifre:

Dosya No: 42, Vesika No: 175

Dosya No: 42, Vesika No: 163

Dosya No: 43, Vesika No: 97

Dosya No: 56, Vesika No: 65

Dosya No: 55-A, Vesika No: 16

Dosya No: 58, Vesika No: 59

Dosya No: 58, Vesika No: 41

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Dosya No: 53, Vesika No: 65

2. Şube, Dosya No: 68, Vesika No: 80

2. Şube, Dosya No: 68, Vesika No: 80

3. Şube, Dosya No: 3, Vesika No: 51

Hariciye İşleri Müdüriyeti

Dosya No: 62, Vesika No: 52

İçişleri Bakanlığı Arşivi

İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Sicil Özeti

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

T.B.M.M Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No:592.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Kutu No: 27, Gömlek No: 121, Belge No: 121001

Kutu No: 27, Gömlek No: 106, Belge No: 106001

Kutu No: 26, Gömlek No: 21, Belge No: 21001

Kutu No: 26, Gömlek No: 21, Belge No: 21a001

Kutu No: 26, Gömlek No: 21, Belge No: 21-1001

Kutu No: 27, Gömlek No: 134, Belge No: 13400

Kutu No: 27, Gömlek No: 134, Belge No: 134001

Kutu No: 27, Gömlek No: 92, Belge No: 92001

Kutu No: 27, Gömlek No: 87, Belge No: 87a001

Kutu No: 27, Gömlek No: 105, Belge No: 105001

Kutu No: 27, Gömlek No: 126, Belge No: 126001

Kutu No: 27, Gömlek No: 143, Belge No: 143001

Kutu No: 27, Gömlek No: 59, Belge No: 59001

Kutu No: 27, Gömlek No: 64, Belge No: 64001

Kutu No: 27, Gömlek No: 144, Belge No: 144001

Kutu No: 27, Gömlek No: 69, Belge No: 69001

Kutu No: 27, Gömlek No: 68, Belge No: 68001

Kutu No: 27, Gömlek No: 73, Belge No: 73001

Kutu No: 27, Gömlek No: 73, Belge No: 73-1001

Kutu No: 27, Gömlek No: 76, Belge No: 76001

Kutu No: 27, Gömlek No: 77, Belge No: 77001

Kutu No: 27, Gömlek No: 78, Belge No: 78001

Kutu No: 27, Gömlek No: 81, Belge No: 81001

B. RESMİ YAYINLAR

Aşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Kanun, Kanun No: 552, Kabul Tarihi: 17 Şubat 1925, , 23 Şubat 1925, Numara: 84.

Atatürk**,** Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, I. Cilt, Yayına Hazırlayanlar: Birol Emil, Melin Has-Er, Milli Eğitim Basımevi, II. Basım, İstanbul 1980.

Atatürk**,** Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 2. Cilt, Yayına Hazırlayanlar: Birol Emil, Melin Has-Er, Milli Eğitim Basımevi, II. Basım, İstanbul 1980.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918-1937), Derleyen: Nimet Arsan, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918-1937), Derleyen: Nimet Arsan, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918-1937), Derleyen: Nimet Arsan, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara 1997.

Ayın Tarihi

S. 8, Ağustos 1934, s. 78-81., S. 11-13, s. 139., S. 12, T.S 1934, s. 29-30, 51-52, 64-65, 427-428, 428-429., S. 23, Kasım 1935, s. 63., S. 24, Kasım 1935, s. 29-32., S. 42, Mayıs 1937, s. 32-35., S. 43, Haziran 1937, s. 75-76., S. 43, Haziran 1937, s. 57-58, 76-77, 449.

Belediye Kanunu, Kanun Numarası: 1580, Kabul Tarihi: 3.4.1930, Resmi Gazete: 14. 4.1930, S. 1471.

Dâhiliye Memurları Kanunu, Kabul Tarihi: 10.06.1930, Kanun Numarası: 1700, Resmi Gazete, 19.06.1930, S. 1524.

Dâhiliye Memurları Sicil Nizamnamesi, Bakanlar Kurulu Karar Tarihi: 31.01.1932 , Kararname No: 12226, Resmi Gazete, S. 2032.

Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun, Kanun Numarası: 1624, Kabul Tarihi: 19.05.1930. *Resmi Gazete*, 24 Mayıs 1930, S. 1501.

Düstur

3. Tertip, No: 8, s. 19-23., 3. Tertip, No: 55, s. 165.,

İdare

S. 1, Y. 1, Ankara Nisan 1928, s. 1., S. 10, Kanunusani 1929, s. 651-657., S. 31, Ekim 1930, s. 2133., S. 24, Mart 1930, s. 430-433., S. 24, Mart 1930, s. 434-435., S. 25, s. 534-657., S. 28, Temmuz 1930, s. 1545- 1564., S. 92, Kasım 1935, s. 1933-1939., S. 75, Haziran 1934, s. 736-738., S. 127, 29 Ekim 1938, s. 12, 16-24., S. 81, Aralık 1934, s. 1975-1977., S. 31, Teşrinievvel 1930, s. 2183., S. 34, Kanunusani 1931, s. 54-56., S. 93, Birincikanun 1935, s. 2053-2057., S. 96, Mart 1936, s. 315., S. 127, 29 Birinciteşrin 1938, s. 23., S. 127, 29 Birinciteşrin 1938, s. 23., S. 127, 29 Birinciteşrin 1938, s. 23-24., S. 109, Nisan 1937, s. 475-476., S. 61, Nisan 1993, s. 448-449.,

İskân Kanunu, Kanun Numarası: 2510, Kabul Tarihi: 14.06.1934, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 21.06.1934, S. 2733.

İtibari Zirai Cemiyetleri Kanunu Layihası, Resmi Gazete, 16 Ekim 1924, Numara: 77.

Köy Kanunu, Kanun Numarası: 442, KabulTarihi: 18.03.1924, Resmi Gazete Tarihi: 07.04.1924, S. 68.

Matbuat Kanunu, Kabul Tarihi: 25 Temmuz 1931, *Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931, S. 1867.

Meclisi Ayan Zabıt Cerideleri

(MAZC), D. 3, C. I, s. 227-228.
(MAZC), D. 3, C. II, s. 262, 265, 266, 267 ve 269.

Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri

(*MMZC)*, 3,2,1,27, 12 Şubat 1916 C. I, s. 575 ve *MMZC*, 3,2,2, 41, 8 Mart 1916, C. 2, s. 372-373.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920), Yayına Haz. Recep Karacakaya, Ümmihani Ünemlioğlu, Salih Kahriman ve Diğerleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 91, Ankara 2007.

Resmi Gazete

16 T.E 1340 (1924), s. 1., 16 T. E (Ekim) 1340 (1924), s. 1 ve 2., *24* Mayıs 1930 s. 8939-8942., 16 Temmuz 1927, S. 634., 5 Aralık 1927, S. 753., 16 Temmuz 1927, S. 63., 5 Aralık 1927, S. 753., 5 Mayıs 1929, S. 1184., 14 Nisan 1930, S. 1471., 19 Haziran 1930, S. 1524., 22 Şubat 1932, S. 2032., 8 Ağustos 1931, S. 1867., 21 Haziran 1934, S. 2733., 21 Haziran 1934, S. 2733., 2 Ocak 1936, s. 3195.

Tunceli Kanunu, Kanun Numarası: 2884, Kabul Tarihi: 25 Aralık 1935, Resmi Gazete, 2 K.S 1936, S. 3195.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

C. III, s. 1314, 1318-1319., D. I, C. IV, s. 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479., D. I, C. IV, s. 477-479.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

D. 2, C. I, s. 235-238., D. 2, C. 3, s. 328., 329, 331, 332., 18., D. 2, C. 12, s. 176, D. 2, C. 13, s. 211, 275., 212., D. 2, C. 26, s. 166., D. 3, C. 12, s. 314., D. 3, C. 5, s. 36., D. 3, C. 22, s. 49., D. 3, C. 17, s. 28-29., D. 3, C. 22, s. 47-48, 50-58, 73., D. 3, C. 24, s. 9-12 ve 41-42., D. 4, C. 23, s. 67., D. 4, C. 25, s. 75-76, 77., D. 5, C. 16, s. 17, D. 5, C. 7, s. 175., 140-144, 155., D. 5, C. 7, s. 175'teki kanun tasarısıyla ilgili Sıra Sayısı 58, ss. 1-32., D. 5, C. 7, s. 175'teki kanun tasarısıyla ilgili Sıra Sayısı 58, ss. 2-3., D. 5, C. 7, s. 175., D. 5, C. 8, s. 3., D. 5, C. 16, s. 18., D. 5, C. 19, s. 315, 344., D. 5, C. 26, s. 507., D. 5, C. 16, s. 58-75.

Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun, Kanun Numarası: 1164, KabulTarihi: 25 Haziran 1927 Resmi Gazete: 16 Temmuz 1927, S. 634.

Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan 1164 Numaralı Kanun Mucibince Tanzim Olunan Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname, Kararname Numarası: 5858 Kabul Tarihi: 27 Kasım 1927, Resmi Gazete, 5 Aralık 1927, S. 753.

Vilayet İdaresi Kanunu, Kanun No: 1426, Kabul Tarihi: 18.04.1929, Resmi Gazete: 5.5.1929, S. 1184.

Yunan Tebaasına Ait Emval-i Gayri Menkulenin İdaresi Hakkında Kanun, Kanun No: 543, Kabul Tarihi: 19 K.S (Ocak) 1925, Resmi Gazete, 25 K.S (Ocak) 1341, Numara: 83.

C. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

5 Teşrinisani 1937, s. 1., 6 Teşrinievvel 1930, s. 1 ve 2., 30 Teşrinievvel 1937, s. 1 ve 7., 29 Haziran 1937, s. 1., 30 Teşrinievvel 1937, s. 7., 29 İlkteşrin 1937, s. 5.

Belediyeler Dergisi

S. 20, Mart 1937, s. 15-81., S. 23, Y. 2, Haziran 1937, s. 26., Y. 2, S. 20, Mart 1937, s. 32-37., S. 38, Aralık 1938, s. 7-8.

CHP Tamim Mecmuası

C. 8, 1936, s. 20, 24, 27., C. 9, 1937, s. 8, 27, 49, 65., C. 10, 1937, s. 71, 96., C. 11, 1938, s. 52-53., C.12, 1938, s. 23, 64,65, 100, 101.

Cumhuriyet

9 Şubat 1925, s. 1., 3 Şubat 1925, s. 1., 11 Kanunuevvel 1930, s. 1 ve 2., 24 Teşrinisani 1934, s. 1., 29 Teşrinisani 1934, s. 1., 1 Kanunuevvel 1934, s. 1 ve 2., 3 Birincikanun 1934, s. 1., 6 Birincikanun 1934, s. 1 ve 6., 6 Birincikanun 1934, s. 1 ve 6., 25 Mart 1931, s. 1., 20 Mart 1931, s. 1., 25 Mart 1931, s. 1., 11 Nisan 1931, s. 1., 14 Ekim 1935, s. 1 ve 3., 10 Ağustos 1930, s. 1., 9 Ağustos 1930, s. 1 ve 4., 2 Teşrinievvel 1930, s. 1., 4 Eylül 1930, s. 1., 6 Eylül 1930, s. 1 ve 3., 7 Eylül 1930, s. 1 ve 4., 8 Eylül 1930, s. 3., 9 Eylül 1930, s. 1. ve 2., 9 Eylül 1930, s. 1., 15 Teşrinisani 1930, s. 1., 18 Teşrinisani 1930, s. 1., 20 Teşrinisani 1930, s. 1 ve 4., 21 Teşrinisani 1930, s. 1., 17 Teşrinisani 1930, s. 1., 25 Kanun-ı Evvel 1930, s. 1 ve 4., 27 Kanun-ı Evvel 1930, s. 1., 28 Kanunuevvel 1930, s. 1., 28 Kanunuevvel 1930, s. 1., 30 Kanunuevvel 1930, s. 1., 1 Kanunusani 1930, s. 1., 26 Kanunuevvel 1930, s. 1., 29 Kanunuevvel 1930, s. 1., 31 Kanunuevvel 1930, s. 1., 3 Kanunusani 1931, s. 1., 25 Kanunusani 1931, s. 1., 30 Kanunusani 1931, s. 1, 2, 3 ve 4 Şubat 1931, s. 1., 19 Ağustos 1931, s. 1 ve 2., 20 Haziran 1936, s. 1., 17 Haziran 1937, s. 1., 12 İkinciteşrin 1938, s. 1., 27 Birincikanun 1938, s. 1., Cumhuriyet, 27 Birincikanun 1938, s. 1., 8 Temmuz 1943, s. 2., 12

Temmuz 1943, s. 2., 11, 17, 25, 18 Ağustos 1943, s. 2., 20 Ağustos 1943, s. 2., 30 Eylül ve 14 Birinciteşrin 1943, s. 2., ve 3., 11 Teşrinisani 1943, s. 2., 20 Birincikanun 1943 s. 1., 17 Kanunusani 1944, s. 1, 6 Şubat 1948, s. 2., 9 Aralık 1947, s. 2., 1 Aralık 1947, s. 2., 4 Ocak 1948, s. 2., 13 Aralık 1947, s. 2., 18 Temmuz 1947, s. 2., 18 Aralık 1947, s. 2., 9 Ekim 1947, s. 2., 8 Ekim 1947, s. 2., 18 Mayıs 1948, s. 2., 23 Şubat 1943, s. 1., 29 Temmuz 1947, s. 1., 23 Nisan 1950, s. 1 ve 3., 11 Ocak 1959, s. 1., 11 Ocak 1959, s. 3.,

Dünya

1 Ocak 1961.

Hâkimiyet-i Milliye

24 Temmuz 1933, s. 1., 2 Eylül 1340 (1924), s. 1., 2 Eylül 1340 (1924), s. 1., 3 Eylül 1340 (1924), s. 1., 5 Eylül 1924, s. 1., 17 T. E (Ekim) 1340 (1924), s. 1., 21 T. E (Ekim) 1924, s. 1., 28 T.S 1924, s. 2., 20 Şubat 1925, s. 1., 20 Şubat 1925, s.1, 2 Şubat 1925, s. 1., 14 Nisan 1929, s. 1., 26 Mart 1930, s. 1., 10 Haziran 1930, s. 1 ve 4., 28 Temmuz 1931, s. 1., 2 İkinciteşrin (Kasım) 1934, s. 2., 3 İkinciteşrin 1934, s. 2., 12 Nisan 1931, s. 1., 11 Ağustos 1930, s. 2., 12 Ağustos 1930, s. 1., 10 Ağustos 1930, s. 1 ve 3., 13 Ağustos 1930, s. 1., 23 Ağustos 1930, s. 1., 17 Ağustos 1930, s. 1., 10 Eylül 1930, s. 1., 23 Ağustos 1930, s. 1., 15 Teşrinisani 1930, s. 1., 19 Ağustos 1931, s. 1 ve 4.

Hürriyet

Hürriyet, 8 Mart 1952, s. 2 ve 3., 11 Ocak 1959, s. 5., 16 Mart 1952, s. 2 ve 5., 11 Ocak 1959, s. 1., 13 Ocak 1959, s. 1 ve 5.,

Kurun

27 Ekim 1935., 26 İkinciteşrin 1934, s. 4.

Milliyet

25 Teşrinisani 1934, s. 1 ve 5., 10 Teşrinisani1934, s. 3., 18 Teşrinisani1934, s. 1 ve 5., 22 Teşrinisani1934, s. 5., 6 Teşrinisani1934, s. 1., 7 Teşrinisani 1934, s. 1., 29 Teşrinisani1934, s. 1 ve 6., 11 Ocak 1959, s. 1., 14 Mart 1971, s. 2.,

Son Posta

13 Ağustos 1930, s. 3., 5 Eylül 1930, s. 1., 6 Eylül 1930, s. 1., Son Posta, 7 Eylül 1930, s. 1 ve 2., Son Posta, 8 Eylül 1930, s. 1., Son Posta, 9 Eylül 1930, s. 1 ve 2., Son Posta, 12 Eylül 1930, s. 1 ve 3., Son Posta, 11 Teşrinievvel 1930, s. 1., Son Posta, 15

Teşrinievvel 1930, s. 1., Son Posta, 17 Teşrinievvel 1930, s. 1., *Son Posta*, 18 Teşrinisani 1930, s. 3.,

Tan

18 Haziran 1937, s. 1.

Tanin

20 Şubat 1925, s. 1., 11 Şubat 1925, s. 1.

Ulus

8 Ağustos 1937, s. 2., 24 Ekim 1935, s. 1., 22 İlkkanun 1934, s. 4., 22 İlkkanun 1934, s. 4., 25 Aralık 1935, s. 1., 16-17 İlkteşrin 1937, s. 1 ve 5., 30 Ağustos 1938, s. 1., 8 Ağustos 1937, s. 1., 12 İkinciteşrin 1938, s. 1., 12 İkinciteşrin 1938, s. 2., 13 İkinciteşrin 1938, s. 2., 13 İkinciteşrin 1938, s. 2., 16 Mayıs 1950, s. 1., 12 Ocak 1959, s. 1 ve 3., 13 Ocak 1959, s. 1 ve 4.

Ülkü

C. IX, S. 51, Ankara 1937, s. 163-164., C. 5, S. 28, Haziran 1935, s. 248., C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 206-207., C. XII, S. 69, İkinciteşrin 1938, s. 204., C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 208., C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 209., C. XI, S. 58, Ağustos 1938, s. 485., C. XI, S. 64, Haziran 1938, s. 293., C. XI, S. 61, Mart 1938, s. 8., C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 207., C. X, S. 57, İkinciteşrin 1937, s. 209., C. XI, S. 61, Mart 1938, s. 8., C. XI, S. 61, Mart 1938, s. 8., C. XI, S. 61, Mart 1937, s. 9., C. IX, S. 49, Mart 1937, s. 1., C. IX, S. 49, Mart 1937, s. 5-6., C. XI, S. 61, Mart 1938, s. 2-8.

Vakit

10 Teşrinisani 1934, s. 2., 3 Teşrinisani1934, s. 3., 4 Teşrinisani1934, s. 4., 15 Teşrinisani 1934, s. 2., 28 Nisan 1925, s. 1.

Vatan

11 Ocak 1959, s. 1 ve 3.

Yarın

10 Eylül 1930, s. 1., 15 Eylül 1930, s. 1., 6 Teşrinievvel 1930, s. 1., 6 Teşrinievvel 1930, s. 1. ve 4., 8 Teşrinievvel 1930, s. 1., 17 Teşrinievvel 1930, s. 1., 18 Teşrinievvel

1930, s. 1., 22 Teşrinievvel 1930, s. 1., 16 Teşrinisani 1930, s. 1., 16 Teşrinisani 1930, s. 1., 18 Teşrinisani 1930, s. 1., 19 Teşrinisani 1930, s. 1.
Yedigün

No: 439, C. 17, 4 Ağustos 1941, s. 9-10., No: 503, C. 20, 26 Birinciteşrin 1942, s. 4., No: 503, C. 20, 26 Birinciteşrin 1942, s. 4., No: 152, Cilt: 6, İstanbul 5 Şubat 1936, s. 10 ve 29., No: 432, C. 17, 18 Haziran 1941, s. 5., No: 440, C. 17, 1941, s. 5., S. 303, 27 Aralık 1938, s. 10., 28 Eylül 1942, No: 499, C. 20, s. 7., No: 435, C. 17, 7 Temmuz 1941, s. 435., No: 431, C. 17, 9 Haziran 1941, s. 3 ve 17., No: 436, C. 17, 14 Temmuz 1941, s. 6., No: 498, C. 20, 21 Eylül 1942, s. 3 ve 11., No: 464, C. 18, 26 İkincikanun 1942, s. 5., 5 Birinciteşrin 1942, s. 5., No: 501, C. 20, 12 Birinciteşrin 1942, s. 5.

D. ANILAR

Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994.

Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Aras, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004.

Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar*, 2. Cilt, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001.

Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, II. Baskı, Ankara 1981.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım –Milli Mücadele'ye Giriş*, Cilt 5, Sabah Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 1997.

Bozok, Salih ve Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul Tarihsiz.

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar (Büyük Zaferden Lozan'a)*, C. I, Yayına Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2002.

Çağlayangil, İhsan Sabri, *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1990.

Derin, Haldun, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)*, Yayına Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Dersimi, M. Nuri, *Hatıratım*, Yayına Haz. Mehmet Bayrak, Öz-Ge Yayınları, Ankara 1992.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, I. Basım, Ankara 1987.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Kent Kitaplığı Dizisi No: 33, II. Baskı, İzmir 2002.

Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Kutay, Cemal, *Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982.

Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul Tarihsiz.

Nesimi**,** Abidin, *Yılların İçinden*, Gözlem Basımevi, I. Baskı, İstanbul 1977.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Yayına Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

Okyar, Osman ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye (Fethi Okyar'ın Anıları)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Ankara Kasım 2007.

Orbay, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul Aralık 2009, s. 540.

Özalp, Kazım ve Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, Ankara 1992.

Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2008.

Saner, Nejat, *Atatürk Dönemi (19 Altın Yılın Öyküsü)*, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, Kasım 1975.

Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul 1969.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul 2001.

Sorgun, Taylan, *İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)*, Kamer Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1998.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Ocak 2006.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2003.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara 2010.

Uran**,** Hilmi, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.

Us, Asım, *Asım Us'un Hatıra Notları*, Vakit Matbaası, İstanbul 1966.

Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakit Matbaası, İstanbul 1964.

E. TELİF VE TETKİK ESERLER

1. KİTAPLAR

Afetinan, A., *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. Baskı, Ankara 1988.

Ahmad, Feroz , *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktay Baltalı), 3. Basım, İstanbul 1996.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, 5. Basım, İstanbul Eylül 1999.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1995.

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Akçam, Taner, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Su Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2001.

Akgül, Suat, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2004.

Akgül, Suat, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş, 1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

Akşin, Sina, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir ve Diğerleri, *Türkiye Tarihi (1908-1980)*, Cem Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2000.

Anıl, Yaşar Şahin, *Mahkeme Tutanaklarına Göre Menemen İrtica Olayı Davası*, Kastaş Yayınevi, I. Baskı, Mart 2007.

Apak, Kemalettin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul 1958.

Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yayınları, 2. Baskı, XXIV. Dizi, S. 16, Ankara 1990.

Ata, Ferudun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK Basımevi, Ankara 2005.

Ataman, Sadi Yaver, *Atatürk ve Türk Musikisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982.

Avşar, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi, İstanbul 1998.

Avşar, Emre, *Cumhuriyeti Kuran Masonlar*, Nokta Kitap, I. Baskı, İstanbul 2007.

Aybars, Ergün, Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C. I, Remzi Kitabevi, 11. Basım, İstanbul Nisan 2007.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938-1950)*, C. II, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul Haziran 2007.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. III, Remzi Kitabevi, 23. Basım, İstanbul Şubat 2008.

Aydoğan, Erdal, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2007.

Aygün, Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009.

Baban, Cihat, *Politika Galerisi: Büstler, Portreler*, İstanbul 1970.

Balkılıç, Özgür, *Cumhuriyet, Halk ve Müzik*, Tan Kitabevi Yayınları, I. Baskı, Ankara Kasım 2009.

Baran, Tülay Alim, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923-1938)*, Arma Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2003.

Bayar, Celal, *Şark Raporu*, Sadeleştiren: Nejat Bayramoğlu, Kaynak Yayınları, Birinci Basım, İstanbul Ekim 2006.

Bayrak, M. Orhan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sözlüğü (1918-2000)*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2000.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabıTarihi*, C. III, Kısım IV, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1995.

Beşikçi, İsmail, *Tunceli Kanunu ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1990.

Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, Birinci Baskı, İstanbul 1999.

Bilsel, M. Cemil, *Lozan*, Tıpkı Basım, I. Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Bilsel, M. Cemil, *Lozan*, Tıpkı Basım, II. Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998

Bozdağ, İsmet, *Atatürk'ün Fikir Sofrası*, Tekin Yayınevi, 4. Basım, İstanbul 2002.

Bozdağ, İsmet, *Devlet Kavgası (Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar)*, Tekin Yayınevi, 3. Basım İstanbul 2000.

Cemal, Behçet, *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

CHP Halkevleri Öğreneği, GenYönKurul tarafından hazırlanmış GenBaşKurca kabul edilmiştir. Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938.

CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

C.H.P 25. Yıl (1923-1948), Ulus Basımevi, Ankara 1948, s. 25.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, CHP Tamim Mecmuası, C. 8, Ulus Basımevi, Ankara 1936.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, CHP Tamim Mecmuası, C. 9, Ulus Basımevi, Ankara 1937.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, CHP Tamim Mecmuası, C. 10, Ulus Basımevi, Ankara 1937.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, CHP Tamim Mecmuası, C. 11, Ulus Basımevi, Ankara 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, CHP Tamim Mecmuası, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938.

Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayını, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2004.

Çeçen, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul Kasım 2000.

Çelikkol, Zeki, İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I. Baskı, Ankara 1999.

Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Halkevlerinin 6. Yıl Dönümü olan 20 Şubat 1938'de Ankara Halkevinde Verdiği Nutuk, CHP Genel Sekreterliği, T. C Maarif Derleme Müdürlüğü, Ankara 1938.

Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, Kaynak Yayınları, III. Baskı, İstanbul 2000.

Dersimi, M. Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep 1954.

Dursun, Tuncay, *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I. Baskı, Ankara 2002.

Duverger, Maurice, *Siyasi Partiler*, (Çev. Ergün Özbudun), Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara Ekim 1993.

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskânPolitikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2008.

Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Etnisite Mühendisliği 1913-1918)*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008.

Emrence, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2006.

Eraslan, Cezmi, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2003.

Ergüven, Ekrem, *Şükrü Kaya, Sözleri-Yazıları (1927-1937)*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.

Goloğlu**,** Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2007.

Goloğlu, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara 1974.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Türk Kültür Yayını, No: 3, 5. Baskı, İstanbul, Tarihsiz.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.

Günel, Necmi, *Dersim İsyanı*, Paraf Yayınları, 1. Basım, İstanbul Aralık 2010.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK Basımevi, Dizi: 7, S. 79, Ankara 1983.

Halaçoğlu,Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılık, III. Baskı, İstanbul 2004.

Halkevci Kardeşler, Halkevleri Broşürü, Ankara 1971.

Halkevleri (1932-1935), 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, T.C Maarif Derleme Müdürlüğü, Ankara 1937.

Halkevleri ve Ödevlerimiz, Ordu İlbaylığı, T. C Maarif Derleme Müdürlüğü, 1938.

Hallı, Reşat, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1972.

Heper, Metin, *İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi*, Çeviren: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Eylül 1999.

İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi, T. C Maarif Vekâleti Derleme Müdürlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

İlmen, Süreyya, *Zavallı Serbest Fırka*, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul 1951.

İnönü, İsmet, *İstiklal Savaşı ve Lozan (Lozan Barış Antlaşması'nın 70. Yıldönümü)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1993.

İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943.

Kalman, M., *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, Numen Yayıncılık, 1995.

Karaca, Nuray, *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008.

Karacan**,** Ali Naci, *Lozan*, Yayına Haz. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Şubat 2011.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IX. Cilt, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967.

Kinross**,** Lord, *Atatürk (Bir Milletin Yeniden Doğuşu)*, Altın Kitaplar Yayınevi, 20. Baskı, İstanbul 2008.

Koca, Hüseyin, *Yakın Tarihten Günümüze Hükûmetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Mikro Yayınları, Konya, Tarihsiz.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *İttihat Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel Yayınları, İstanbul 1998.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2000.

Koçak, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2006.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. I, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2007.

Koçak, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2010.

Kodal, Tahir, *Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2005.

Koloğlu, Orhan, *Cumhuriyet Dönemi Masonlar*, Pozitif Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Ekim 2004.

Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2007.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* Ankara 1978.

Layiktez, Celil, *Türkiye'de Masonluk Tarihi*, C. I, Yenilik Basımevi, İstanbul 1999.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Basımevi, Ankara 2000.

Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Takım I, C. I, Kitap I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 291, Ankara 1969.

Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Takım-I, C. II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 291, Ankara 1969.

Mango, Andrew *Atatürk-Modern Türkiye'nin Kurucusu*, (Çev. Füsun Doruker), Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul Kasım 2007.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2006.

Mazıcı, Nurşen, *Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, Der Yayınları, İstanbul 1996.

Mumcu, Uğur, *Kürt Dosyası*, um-ag Vakfı Yayınları, 34. Baskı, Ankara 2007.

Ogan, M. Raif, *Türkiye'deki Masonluk*, Işıl Matbaası, İstanbul 1951.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Oransay, Gültekin, *Atatürk ile Küğ*, Küğ Yayıncılık, İzmir 1985.

Öke, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.

Öke, Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.

Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, I. Basım, Ankara Ocak 1992.

Özdemir, Hikmet, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, İstanbul Şubat 2007.

Özdemir, Hikmet, *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.

Özşen, Tayfur, *Türk İdare Dergisi (1928-1988)*, Ankara 1988.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923-1927)*, I. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, No: I.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923-1927)*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, No: 3.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem (1927-1931)*, I. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, No: 8.

Öztürk, Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları*, İstanbul 1968.

Öztürk, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul Şubat 2008.

Pamukçu, Ebubekir, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 1992.

Parla, Taha, *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, C. III, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1995.

Peker, Recep, *İnkılap Dersleri Notları*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Ramsour, Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, (Çev. Hacasan Yüncü), Kayıhan Yayınları, I. Baskı, İstanbul Aralık 2001.

Sağlam, Atilla, *Türk Musiki/Müzik Devrimi*, Alfa Aktüel Yayınları, 1. Baskı, Bursa Haziran 2009.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, İmge Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 2000.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 2000.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları, Dizi 16, S. 75, Ankara 1997.

Saygun**,** A. Adnan, *Atatürk ve Musiki*, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara 1987.

Selek, Sebahattin*, Anadolu İhtilali*, I. Cilt, Kastaş Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2004.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, (Çev. Mehmet Harmancı), II. Basım, İstanbul 2006.

Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Sonyel, Selahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2003.

Sorgun, Taylan, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

Soysal, İlhami, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Derin Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2004.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2000.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)*, Ankara 1975.

Şimşir, Bilal N.*, Kürtçülük- II*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara Şubat 2009.

Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2008.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Taşyürek, Muzaffer, *Lozan'a Hayır Diyenler*, İhtar Yayıncılık, İstanbul 1995.

Tekinalp, *Kemalizm*,Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Günümüz Türkçesi: Çetin Yetkin, 2. Basım, İstanbul 2004.

Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994.

Timur, Taner, T*ürk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2001.

Toker, Yalçın, *Malta Sürgünleri'nden Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul 2006.

Tönük, Vecihi, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1945.

Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Arba Yayınları, III. Baskı, İstanbul Haziran 1994.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, II. Baskı, İstanbul Temmuz 2003.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba Yayınları, Tıpkı Basım, İstanbul Kasım 1995.

Tunçay, Mete, *Arif Oruç'un Yarını*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1991.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 4. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mart 2005.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, İkinci Bölüm (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara Temmuz 1996.

Tümerkan**,** Sıddık, *Türkiye'de Belediyeler*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1946.

Uluğ, Hakkı Naşit, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul 1939.

Uyar, Hakkı, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, TÜSES Yayınları, I. Basım, Mayıs 2000.

Uyar, Hakkı, *Mahmut Esat Bozkurt*, Büke Yayınları, I. Basım, İstanbul Kasım 2000.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, II. Baskı, İstanbul Nisan 1999.

Vilayet İdaresi Kanunu, Yenigün Matbaası, Ankara 1929.

Yalçın, Durmuş, Azmi Süslü, Refik Turan ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000.

Yeşilkaya, Neşe G., *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003.

Yeşilyurt, Süleyman, *Mareşal ve İnönü'nün Bitmeyen Kavgası,* Kültür-Sanat Yayınları, Ankara 2006.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, Yayına Haz. Cemil Koçak, 2. Baskı, İstanbul 2002.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* C. I, Yayına Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve A.Ş, II. Baskı, İstanbul 1997.

Yetkin, Çetin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, II. Basım, İstanbul Eylül 1997.

Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınevi, I. Baskı, Nisan 1983.

Yükseliman, Nihan, *Türk Basınında Parti Devlet Bütünleşmesi*, Gelenek Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul 2002.

Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1995.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), Bağlam Yayınları, 22. Baskı, İstanbul 2008.

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2007.

2. MAKALELER

Abalıoğlu,Yunus Nadi, "Cumhuriyet Halk Partisi Hayatında İleri Bir Adım", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1936, s. 1.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, "Evrensel Musikiyi Yaymak İçin Gösterdiğimiz Yol", *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1934, s. 1.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, "Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür", *Cumhuriyet*, 20 Teşrinisani 1930, s. 1 ve 4.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, "Fethi Bey'in Nutku", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930, s. 1. ve 2.

Abalıoğlu,Yunus Nadi, "İzmir Hadiseleri", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, s. 1 ve 4.

Abalıoğlu,Yunus Nadi, "Önümüzdeki İmtihan", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1930, s. 1.

Abalıoğlu,Yunus Nadi, "S. C. Fırkası Niçin Yaşamadı?", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinisani 1930, s. 1.

Abalıoğlu,Yunus Nadi, "Tunceli Vilayetimizin Islahı ve Medenileştirilmesi", *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1937, s. 1.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, "Yeni Fırkanın Mahiyeti", *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1930, s. 1.

Ahmet Şükrü, "Muhaceret işleri", *Ayın Tarihi*, S. 12, Kasım 1934, s. 65.

Akgül, Suat, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *OTAM*, S. 4, C. 1-22, Ocak 1993, s. 1-22.

Akın, Rıdvan, "TBMM'nin Lozan Siyaseti ve Heyet-i Murahhasa'nın Karşılaştığı Belli Başlı Sorunlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 41, İstanbul Haziran 2000, s. 27-41.

Akın, Veysi, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Akim Kalmış Bir Teşebbüsü: Paris Sulh Konferansı Heyeti", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1996, s. 11-23.

Akkan, Ahmet, "Türkiye'deki Masonluk Tarihinde İbret Alınması İcap Eden Bir Dönem (1930-1935)", *Mimar Sinan*, S. 87, Mart 1993, s. 15-40.

Aksoy, Bülent, "Atatürk ve Musiki", *Birikim*, S. 81, Ocak 1996, s. 74-77.

Aksoy, Bülent, "Türk Musikisi'nin Kökeni Sorunu Aşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, S. 44, C. 8, Ağustos 1987, s. 105-111.

Altar, Cevad Memduh, "Atatürk ve Müzik Reformları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 41, İstanbul Haziran 2000, s. 10-16.

Altar, Cevad Memduh, "Atatürk ve Müzik Reformları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 42, İstanbul Temmuz 2000, s. 12-19.

Altuğ**,** Yılmaz, "Atatürk ve Lozan Barış Konferansı'nın İlk Devresi", *ATAM Dergisi*, C. 4, S. 11, Ankara 1998, s. 417-436.

Aras, Tevfik Rüştü, "Neler Olacaktı?", *Milliyet*, 14 Mart 1971, s. 2.

Aren, Y. Mazhar, "Tunceli Dersim Meselesinde Hakikatle Yüz Yüze", *Ayın Tarihi*, S. 43, Haziran 1937, s. 449-451.

Arıburnu, Kemal, "Atatürk ve Şükrü Kaya", *Kemalist Ülkü*, C. 20, Özel Sayı: 229, Kasım 1987, s. 19-21.

Arıkan, Zeki, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu*, C. 6, S. 23, Mayıs 199. 261-281.

Aşgın, Sait, "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu", *ATAM Dergisi*, S. 50, C. XVII, Temmuz 2001, s. 451-471.

Atatürk, Mustafa Kemal, "Serbest Cumhuriyet Partisi Nasıl Kuruldu, Fethi Bey'in Mektubu ve Cevabım", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 99-100-101, Nisan-Mayıs-Haziran 2005, s. 4-7.

Atay, Falih Rıfkı, "Belediye Kanunu", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1930, s. 1.

Atay, Falih Rıfkı, "Belediyeler Kongresi", Ulus, 24 Ekim 1935, s. 1.

Atay, Falih Rıfkı, "Faziletli Hükûmet", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Ağustos 1930, s. 1.

Atay, Falih Rıfkı, "Himaye", *Dünya*, 1 Ocak 1961.

Atay, Falih Rıfkı, "Musiki", *Ayın Tarihi*, S. 12, T.S 1934, s. 427-428.

Atay, Falih Rıfkı, "Türk Dili, Türk Musikisi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 İkinciteşrin 1934, s. 2.

Atay, Falih Rıfkı, "Yeni Fırka Doğarken", *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Ağustos 1930, s. 1.

Ateş, Erdoğan, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Türk Musikisi ve Atatürk'ün Musiki Anlayışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, 2000, s. 53-71.

Ateş, Nevin, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükûmet Programları", *İktisat Dergisi*, S. 357, Mayıs-Haziran 1996, 71-86.

Ayangil**,** Ruhi, "Müzik Devriminin 60. Yılında", *Yeni Türkiye*, S. 1, Kasım-Aralık 1994, s. 98-109.

Aybar, Selim, "Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilatının Kuruluş Tarihçesi", *İdare Dergisi*, S. 239, Mart-Nisan 1956, s. 34-38 ve 39-48.

Aybars, Ergün, "Mahmut Esat Bey ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, C. II, Yıl 1994-1995, s. 245-262.

Aybars, Ergün, "Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 50, Ekim 1987, s. 127-166.

Aydın, Ayhan, "Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyet'e Kadar Kürtçülük Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 138, Haziran 2002, s. 139-174.

Aydoğan, Erdal, "Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin Ermeni Tehciriyle İlgili 24 Eylül 1331 (7 Ekim 1915) Tarihli Talimatnamesi ve Değerlendirilmesi", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri,* C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No: 3, Ankara 2003, s. 233-240.

Bayazıt, Taner, "İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, S. 98, Şubat 1992, s. 118-120.

Beyoğlu, Süleyman, "1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Ermeni Meselesi Üzerinde Araştırmalar*, Yayına Haz. Erhan Afyoncu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2001, s. 207-222.

Bilir, Mehmet, "Aydınlanma Sürecinde Halkevleri", Eğitim-Bilim-Toplum, C. 1, S. 4, Güz 2003, s. 54-65.

Bostan, M. Hanefi, "I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenileri İskân Meselesi ve Bazı Gerçekler", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, Yayına Haz. Erhan Afyoncu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2001, s. 187-206.

Cunbur, Müjgan, "Atatürk'ün Musiki Üzerine Düşünceleri", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1973, s. 128-140.

Çağatay, Soner, "Kemalist Dönemde Göç ve İskânPolitikaları", Çev: Defne Orhun , *Toplum ve Bilim*, S. 93, Yaz 2002, s. 218-241.

Çavdar, Tevfik, "Halkevleri", CDTA, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul 1983, s. 878-884.

Çavdar, Tevfik, "İktisadi Düzen ve Sorunları, Devralınan İktisadi Miras", CDTA, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1048-1060.

Çelebi, Mevlüt, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye'nin Nizamnameleri", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S. 569, Temmuz 1997, s. 66-70.

Çetin, Atilla, "İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sadarete Sunduğu Önemli Maruzatı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 13, Ağustos 1981, s. 211-216.

Çevik, Zeki, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İttihatçıların Tasfiyesi", *Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları-II),* Yıl: 8, S. 44, Mart-Nisan 2002, s. 496-509.

Çiçek, Kemal, "Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir", *Ermeni Soykırımı İddiaları (Yanlış Hesap Talat'tan Dönünce),* Derleyen: Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara 2006, s. 135-178.

Çolak, Filiz, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Musikisi Çalışmaları", *Türk Kültürü*, S. 446, Haziran 2000, s. 362-369.

Çopur, İzzettin, "Menemen (Kubilay) Olayı ve Bu Olayda Güvenlik Güçlerinin Hareket Tarzları", *Stratejik Etütler Bülteni*, S. 94, C. 34, Eylül 2000, s. 107-120.

Dinçer, Ferruh, "Türk Veteriner Hekimliğinin 139. Yılında Atatürk Dönemi Tarımsal Politikası", *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, S. 1-4, Ankara 1981, s. 307-310.

Dinçer, Nabi, "Türkiye'de Kooperatifçilik", CDTA, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1273-1286.

Doğaner, Yasemin, "Atatürk İnkılabı'nın Yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü", KÖK Araştırmalar, *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2, Güz 2000, s. 77-97.

Duran, Tahir, "Musiki İnkılabı", *Evrensel Kültür*, S. 72, Aralık 1997, s. 21-24.

Erdilek, Neşe, "Hükûmetler ve Programları", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 968-1046.

Erol, Abdullah, "Bir Kamusallık İnşası Olarak Halkevleri", *Sivil Toplum*, Y. 1, S. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, 59-66.

Etem, Sadri, "Belediyemizin Gelirleri", *Kurun*, 27 Ekim 1935.

Halıcı, Şaduman, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi Bey ile Mahmut Esat Bey'in Polemikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 59, C. XX, Temmuz 2004, s. 429-451.

Hanioğlu**,** M. Şükrü, "Seçkinler ve Nitelikleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset ve Tarih,* Bağlam Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul Ekim 2006, s. 98-101.

Gönlübol, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler),* ATAM Yayınları, Ankara 2000, s. 3-27.

Göyünç, Nejat, "Musul Misak-ı Milli'ye Dahil midir, Değil midir?", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, ATAM Yayınları, Ankara 1998, s. 47-50.

Gülöksüz, Güven ve Yiğit Gülöksüz, "Kırsal Yapı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1240-1253.

İlkin**,** Selim, "Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İlkbahar 1971, s. 199-232.

İnalcık, Halil, "Atatürk ve Atatürkçülük", *Makaleler-I*, Doğu-Batı, Doğu Batı Yayınları, II. Baskı, Ankara Temmuz 2005, s. 346-386.

K. Naci, "Türk İnkılabı'nın En Mühim Kanunu", *İdare*, S. 31, Ekim 1930, s. 2133-2141.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, "Türk Ocağı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Nisan 1931, s. 1.

Kaya, Şükrü, "Barış İsteği", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1943, s. 2.

Kaya, Şükrü, "CHP ve DP'nin Karşılıklı Durumları", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1947, s. 2.

Kaya, Şükrü, "CHP ve DP'nin Karşılıklı Durumları", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1947, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Cumhuriyet Türk Varlığının İlk Şartıdır", *Yedigün*, No: 503, C. 20, 26 Birinciteşrin 1942, s. 4.

Kaya, Şükrü, "1925 Yılında Dünya Siyaseti ve Türkiye (II), Yayına Hazırlayan: Siyasi Meseleler Araştırma Grubu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 42, Ağustos 1988, s. 33-36.

Kaya, Şükrü "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dünya Siyaseti ve Türkiye", Yayına Hazırlayan: Siyasi Meseleler Araştırma Grubu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 48, Ocak 2001, s. 53-62.

Kaya, Şükrü, "Cumhuriyetin 15. Yılı Münasebetiyle Düzenlenen Törende Söylediği Nutuk", Ülkü, S. 69, C. 12, Kasım 1938, s. 203-206.

Kaya, Şükrü, "Cumhuriyetin 14. Yıldönümü Münasebetiyle Radyoda Verdikleri Konferans", Ülkü, S. 57, C. X, Kasım 1937, s. 206-209.

Kaya, Şükrü, "Cumhuriyet ve Demokrasi", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1947, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Demokrasi ve Şefler", *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1947, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Devamlı Sulh Meseleleri ve Amerikalıların Fikirleri", *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1943, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Emperyalizm ve Militarizm", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1943, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Eskiçağ Demokrasileri ve Şef Meselesi ", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1947, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Halkevlerinin Açılış Konferansı", *Ülkü*, S. 61, C. XI, Mart 1938, s. 1-9.

Kaya, Şükrü, "Halkevlerinin Beşinci Açılış Yıldönümünde Bay Şükrü Kaya'nın Nutku", *Ülkü*, S. 49, C. IX, Mart 1937, s. 1-6.

Kaya, Şükrü, "Halkın Sulha İhtiyacı ve İmanı", *Hürriyet*, 16 Mart 1952, s. 2 ve 5.

Kaya, Şükrü, "Hamid'e Dair", *Ülkü*, C. IX, S. 51, Ankara 1937, s. 163-164.

Kaya, Şükrü, "Harp Sonu Buhranları", *Cumhuriyet*, 11 Teşrinisani 1943, s. 2.

Kaya, Şükrü "Harp ve Akıl", *Yedigün*, 5 Birinciteşrin 1942, s. 5.

Kaya, Şükrü, "Harpler ve Paktlar", *Yedigün*, No: 464, C. 18,26 İkincikanun 1942, s. 5.

Kaya, Şükrü, "Hükûmet, Meclis, Parti Grupları ve Milletvekilleri", *Cumhuriyet,* 13 Aralık 1947, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Hükûmetler ve Parti Meclis Grupları", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1947, s. 2.

Kaya, Şükrü, "İdeolojik Kuvvetler ve Amerika", *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1943, s. 2.

Kaya, Şükrü, "İktisat ve Politika", *Yedigün*, No: 498, C. 20, 21 Eylül 1942, s. 3 ve 11.

Kaya, Şükrü, "Köylü ve Toprak", *Yedigün*, No: 436, C. 17, 14 Temmuz 1941, s. 6.

Kaya, Şükrü, "Köyün Derdi", *Yedigün*, No: 431, C. 17, 9 Haziran 1941, s. 3 ve 17.

Kaya, Şükrü, " Mahmut Esad Bozkurt", *Cumhuriyet*, 20 Birincikanun 1943, s. 1 ve 3.

Kaya, Şükrü, "Milletler Cemiyeti'nin Talihsizliği", *Hürriyet*, 8 Mart 1952, s. 2 ve 3.

Kaya, Şükrü, "19 Mayıs", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1948, s. 2.

Kaya, Şükrü, "19 Mayıs 1919-19 Mayıs 1938", Ülkü, S. 64, C. XI, Haziran 1938, s. 289-294.

Kaya, Şükrü, "10 Temmuz İnkılabı", *Yedigün*, No: 439, C. 17, 4 Ağustos 1941, s. 9-10.

Kaya, Şükrü, "Savaşta Ölüm, Barışta Geçim Eşitliği", *Yedigün*, No: 501, C. 20, 12 Birinciteşrin 1942, s. 5.

Kaya, Şükrü, "Sevr ve Lozan", *Yedigün*, No: 440, C. 17, 1941, s. 5 ve 18.

Kaya, Şükrü, "Sezar'ın Panejiriği", *Cumhuriyet*, 11, 17, 25, 30 Eylül ve 14 Birinciteşrin 1943, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Sulh Mesulleri", *Cumhuriyet*, 17 Kanunusani 1944, s. 1 ve 3.

Kaya, Şükrü, "Şefler ve Beneş'in Fikirleri", *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1948, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Türk Köylüsü", *Yedigün*, No: 435, C. 17, 7 Temmuz 1941, s. 435.

Kaya, Şükrü, "Türkiye Gene mi Yalnız?", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1948, s. 2.

Kaya, Şükrü, "Türklük ve Türkçe", *Yedigün*, 28 Eylül 1942, No: 499, C. 20, s. 7 ve 11.

Kaya, Şükrü, "Vekil Şükrü Kaya Beyefendinin İzmir'de İsmet Paşa Bulvarının Açılması Münasebetiyle İrat Buyurdukları Nutuk", *İdare*, Yıl: 6, S. 61, Nisan 1933, s. 447-449.

Kaya, Şükrü, "Zavallı Girit", *Yedigün*, No: 432, C. 17, 18 Haziran 1941, s. 5.

Kaymaz, Süleyman, "Halkevleri ve Milli Kültür", *Türk Kültürü*, C. 34, S. 395, Mart 1996, s. 159-170.

Kazgan, Gülten, "Tarım", CDTA, C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2412-2429.

Keyder, Çağlar, "Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı", CDTA, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1254-1272.

Küçüka, Necip Ali, "Musiki Yürüyüşümüz", *Ayın Tarihi*, S. 12, T. S. 1934, s. 428-429.

Kürşat, Cengiz, "Cumhuriyetimizin Korunması ve Doğu İsyanları", *BTTD*, S. 48, Şubat 1998, s. 23-28.

Landau, Rom, "Kemalizm Ruhu", *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi (1923-1938)*, Örgün Yayınevi, II. Baskı, İstanbul 2003, s. 104-108.

M. Atıf, "Vilayet İdaresi Kanunu", *İdare*, S. 10, Kanunusani 1929, s. 651-657.

M. Zekeriya, "Bu İntihabata Kanuni Denilebilir mi?", *Son Posta*, 18 Teşrinisani 1930, s. 3.

Mardin, Şerif, "Atatürk ve Pozitif Düşünce", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler-I*, İletişim Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2007, s. 189-202.

Mardin, Şerif, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Düşünce Akımları", *Türk Modernleşmesi (Makaleler – 4)*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2001, s. 81-101.

Mazıcı, Nurşen, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *degiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10292.pdf*, s. 131-154.

Mazıcı, Nurşen, "Menemen Olayının Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Analizi", *Toplum ve Bilim*, S. 90, Güz 2001, s. 131-146.

Oral, Mustafa, "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri", *ATAM Dergisi*, C. XVIII, S. 53, Temmuz 2002, s. 499-522.

Oruç, Arif, "Liderin Nutku", *Yarın*, 16 Teşrinisani 1930, s. 1.

Öke, Mim Kemal "Ulu Atamızın Son Günleri", *Yedigün*, S. 303, 27 Aralık 1938, s. 10.

Öktem, Haydar Rüştü, "Tunceli Dersim Harekatımız ve Programımız, *Ayın Tarihi*, S. 43, Haziran 1937, s. 76-77.

Öndeş, Osman, "Malta Sürgünleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 1, S. 11, 1970, s. 44-49.

Önen, Mesut, "Atatük ve Lozan Barışının Gerçek Anlamı ve Günümüzdeki Rolü", *Hukuk Araştırmaları*, Atatürk'ün 50. Ölüm Yılı Özel Sayısı, C. III, İstanbul Nisan 1988, s. 43-47.

Özbudun, Ergun; "Atatürk ve Demokrasi", *ATAM Dergisi*, S. 14, C. V, Mart 1988, s. 285-295.

Özdemir, Yavuz, "Şeyh Sait İsyanı", *Yeni Türkiye*, S. 44, Yıl: 8, Mart-Nisan 2002, s. 481-495.

Özgiray, Ahmet, "Atatürk ve Musiki", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 4, S. 15, Mayıs 1995, s. 279-289.

Özgiray, Ahmet, "Türkiye-İngiltere Münasebetleri ve Musul Meselesi", *Türk Kültürü*, S. 299, Y. XXVI, C. 26, Mart 1988, s. 131-145.

Özşen, Tayfur, "Cumhuriyetin 70. Yılında İçişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri", *Türk İdare Dergisi*, S. 401, Aralık 1993, s. 129-212.

Öztürk, Mustafa, "Doğu Anadolu Meselesinin Tarihi Boyutları Üzerine Bazı Görüşler", *Türk Yurdu*, S. 55, C. 12, Mart 1992, s. 8-13.

Özyer, Tuncer, "Cumhuriyet Hükûmetleri Programlarında İç Güvenlik", *Türk İdare Dergisi*, S. 381, Aralık 1988, s. 201-219.

Saygun**,** A. Adnan, "Atatürk'ün Sanat ve Müzik Anlayışı ve Günümüzdeki Tefsiri", *ERDEM*, S. 3, C. 1, Eylül 1985, s. 587-598.

Sürmeli**,** Serpil, "Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adası'na Ubeydullah Efendi'nin Anıları", *ATAM Dergisi*, C. 17, S. 49, Ankara 2001, s. 107-118.

Süslü, Azmi, "Atatürk ve Azınlıklar", http://www.ttk.org.tr/ index. php?Page=Sayfa&No=228, s. 1-8.

Şapolyo, Enver Behnan, "Atatürk ve Halkevleri", *Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Basımevi, Ankara 1974, s. 65-69.

Şevki, Osman, "Musikimizin Yükselmemesinde Radyonun da Kabahati Vardır", *Vakit*, 10 Teşrini Sani 1934, s. 2.

Şimşir, Nahide, "Milli Mücadele'de İzmir", *Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı-II)*, Yıl: 8, S. 44, Mart-Nisan 2002, s. 387-392.

Tabak, Serap, "Menemen Olayı'nın İzmir Basınında Yankıları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 10, 1995, s. 313-328.

Tabak, Serap, "Serbest Fırka ve İzmir'de 1930 Yılı Belediye Seçimi", *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, C. 2, Kasım 1991, s. 177-197.

Taneri, Aydın, "60. Yılında Lozan'ın Tahlili", *Ankara Üniversitesi Cumhuriyetin 60. Yılı Semineri*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No: 90, Ankara 26 Ekim 1983, s. 57-77.

Taşhan, Seyfi, "Atatürk'ün Dış Politikası", *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Editörler: Osman Okyar, Aydın Yalçın ve Diğerleri, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981, s. 106-125.

Tekelioğlu, Orhan "The Rise of a Spontaneous Synthesis: The Historical Backround of Turkish Popular Music, *Middle Eastern Studies*, Vol. 32, No: 2, April 1996, p. 194-215.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, "Şükrü KAYA", *Hürriyet*, 11 Ocak 1959, s. 5.

Tesbi, Mehmet Ali, "Atatürklü Yıllarda ve Sonrasında Tarım ve Tarım Politikalarına Genel Bir Bakış", *Atatürkçü Düşünce*, S. 59, C. 6, Mart 1999, s. 12-25.

Tevetoğlu, Fethi, "Atatürk, İttihat ve Terakki", *ATAM Dergisi*, C. 5, S. 15, Ankara 1989, s. 613-623.

Tevetoğlu, Fethi "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türk Kültürü*, S. 264, C. 24, Nisan 1985, s. 281-286.

Tosun, Hüseyin, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S. 52, Mart 2002, s. 187-233.

Ural**,** Selçuk, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ve Asılsız Yunan İddialarını Çürüten Bir Bildirisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Erzurum 2001, s. 269-280.

Uyar, Hakkı, "Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)", *http://kisi.dev.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar.htm (8.11.2009),* s. 1-18.

Uyar, Hakkı, "Serbest Cumhuriyet Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, S. 95, C. 16, Kasım 1991, s. 46-50.

Uyar, Hakkı, "Şükrü Kaya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2006, s. 80-83.

Ülken, Yüksel, "Atatürk İlkeleri Işığında Ekonomik Kalkınma ve Hayvancılık Politikası", *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, S. 1-4, Ankara 1981, s. 329-338.

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu Politikası", *Ziya Gökalp*, S. 69, C. 12, 4/6, 1993, s. 39-44.

Üstün, Kemal, "Menemen Olayı ve Kubilay'ın Öldürülüşü", *Altıok*, S. 5, Aralık 1994, s. 47-51.

Weiker, Walter F., "Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)", Çev. Murat Gencer, *Belleten*, C. 34, S. 136, Ankara 1970, s. 609-631.

Yalçın, E. Semih, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *2023*, S. 8, Aralık 2001, s. 30-37.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Tanıdıklarım: Şükrü Kaya", *Yedigün*, Sene: 3, No: 152, Cilt: 6, İstanbul 5 Şubat 1936, s. 10 ve 29.

Yatak**,** Süleyman, "Malta Sürgünleri'nin Maaşları Meselesi", *Türk Dünyası*, C. 5, S. 59, 1991, s. 48-61.

Zeki Mesut, "İstizah Münasebetiyle", *Hâkim iyeti Milliye*, 15 Teşrinisani 1930, s. 1.

F. TEZLER

Akyol, Kadir, *Cumhuriyetin Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sakin, Serdar, *Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Serçe, Erkan, *İzmir Belediyeciliğinin Tarihsel Gelişimi (Tanzimat'tan 1945 Yılına Kadar)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1996 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Solak, Mustafa, *Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

G. ANSİKLOPEDİLER

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

H. İNTERNET KAYNAKLARI

http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10292.pdf (25.06.2011).

http://kisi.dev.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar.htm (08.11.2009).

http://malatya.tarimkredi.org.tr/tarihce.asp (25.06.2011).

http://www.mason.org.tr/unlu/html (11.11.2010).

http://www.musikidergisi.net/?p=1732 (25. 11. 2011).

http://www.tarimkredi.org.tr/goster.php?tablo=topic&id=1 (25.06.2011).

http://www.ttk.org.tr/ (25.06.2011).

http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=228 (26.05.2011).

İNDEKS

A

ABD, ii, 86, 103
Abdülhak Hamit, 13, 355
Adana, 21, 24, 26, 27, 43, 48, 76, 82, 143, 188, 213, 397
Afganistan, 86
Afyonkarahisar, 46, 173
Ahmet İzzet Paşa, 40
Akdarzade Mahmut Nedim, 143
Akdeniz, 30, 71, 72, 100, 198, 316, 339, 387, 400, 403
Ali Fethi Okyar, 93
Almanya, 23, 44, 49, 86, 104, 109, 131, 142, 188, 193, 339
Alpullu, 80
Alses, 68
Amerika, 8, 45, 66, 90, 103, 325, 326, 327, 328, 341, 342, 347, 362, 384, 397, 398, 400, 401
Anadolu, ii, xii, 1, 3, 4, 16, 17, 20, 22, 23, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 43, 44, 45, 49, 57, 58, 63, 68, 71, 72, 76, 89, 106, 107, 145, 156, 160, 161, 162, 173, 184, 187, 202, 203, 206, 210, 212, 225, 227, 233, 234, 235, 236, 240, 241, 242, 243, 254, 255, 266, 267, 268, 269, 270, 277, 278, 279, 284, 291, 300, 307, 312, 316, 356, 358, 359, 366, 368, 373, 376, 380, 381, 387, 388, 397, 401, 467
Ankara Antlaşması, 63, 66, 90, 98, 99
Antakya, 67, 68
Antep, 67, 188, 266
Arif Oruç, 143, 144, 210, 211, 212, 217, 377
Atatürk, ii, iv, v, vi, 2, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 20, 29, 32, 34, 36, 41, 44, 45, 47, 49, 50, 58, 59, 64, 67, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 87, 88, 99, 100, 102, 107, 109, 120, 129, 130, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 157, 162, 164, 165, 166, 167, 171, 172, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 204, 208, 209, 212, 214, 221, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 244, 245, 249, 255, 268, 285, 287, 291, 292, 295, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 313, 315, 317, 318, 319, 321, 323, 324, 325, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 353, 354, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 387, 388, 389, 390
Atatürk ilkeleri, 6, 8
Atatürk İnkılabı, 6, 301, 302, 319, 322, 348
Atina, 21, 22, 31, 60, 100, 242, 329, 399
Avrupa, 14, 49, 50, 51, 56, 57, 67, 88, 103, 104, 106, 133, 148, 152, 157, 170, 192, 198, 295, 309, 323, 325, 326, 337, 343, 345, 357
Ayan Meclisi, 7

B

Bahaettin Şakir, 27, 28
Balkan Antantı, 90, 100
Batı Anadolu, 31, 36, 57
Batı Trakya, 68, 70
Bayındırlık Bakanlığı, 48
Belçika, 95
Berlin Muahedesi, 67
Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 10
Birinci Divan-ı Harbi Örfi, 28
Bitlis, 24, 29, 118, 173, 229, 240, 267
Bozcaada, 70
Britanya, 22, 50, 51, 66, 86, 91, 92, 297
Britanya Müfettişi, 22
Brüksel, 97, 98
Bulgar, 20, 22, 25
Burdur, 48, 173
Bursa, 9, 38, 47, 82, 148, 188, 210, 375
Bükreş, 95, 99, 181

C

Calthorpe, 29, 32, 42, 243
Cavit Bey, 48
Celal Bayar, 6, 9, 15, 16, 35, 48, 70, 109, 255, 263, 268, 269, 277, 280, 288, 289, 290, 291, 325, 333, 335, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 354, 362, 374
Cemal Paşa, 25, 27, 28
Cemal Reşit Rey, 151, 152
Cemil Bilsel, 30, 71
Cemiyet-i Akvam Meclisi, 94, 95, 97
Cenevre, 97
Cevat Memduh Altar, 152
Cevat Paşa, 41
CHP, iv, vi, xii, 3, 6, 8, 88, 122, 150, 155, 186, 190, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 308, 309, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 328, 330, 331, 332, 337, 340, 341, 344, 351, 352, 353, 354, 361, 363, 366, 369, 370, 375, 378, 383, 400
CHP Genel Sekreterliği, iv, 6, 8, 296, 298, 320, 332, 362, 370
Clemenceau, 31
Cumhuriyet gazetesi, 7, 221, 227
Curzon, 49, 51, 62, 64, 90, 91, 92

Ç

Çanakkale, 119, 205, 334, 339, 397

Çay Ada, 108

D

De Wirsen, 95
Divan-ı Harbi Örfi, 28, 29, 39, 357
Divan-ı Hümayun, 110
Diyarbakır, 48, 91, 118, 119, 172, 173, 264, 276, 278
Diyarbekir, 21, 68, 91, 118, 173, 175
Düyun-u Umumiye, 54, 61, 69, 193

E

Edirne, 17, 21, 22, 48, 68, 70, 119, 188, 226, 297
Edirne Sulh Mahkemeliği, 17
Ege, 21, 22, 23, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 45, 51, 70, 342, 357
Ekrem Ergüven, 8, 12
Elazığ, 118, 120, 235, 238, 239, 240, 246, 247, 248, 261, 264, 268, 281, 286
Enver Paşalar, 22
Ermeni Tehciri, 3, 7, 15, 20, 23, 24, 26, 29, 38, 39, 43, 356, 357, 372
Erzurum, 24, 34, 67, 119, 173, 235, 236, 237, 238, 244, 267, 270, 283, 318, 388
Eskişehir, 26, 80, 82, 170

F

Fahrettin Paşa, 52
Falih Rıfkı Atay, 27, 124, 130, 131, 138, 149, 157, 201, 202, 333, 340, 342, 344, 345, 348
Ferhunde Ulvi Erkan, 152
Fethi Okyar, 15, 16, 85, 86, 89, 106, 107, 185, 192, 194, 195, 198, 207, 210, 223, 343, 349, 360, 374
Fevzi Çakmak, 9, 72, 266, 340, 341, 342, 343, 345, 348, 350
Filistin, 52, 66
Fransa, 35, 45, 46, 50, 51, 55, 61, 62, 63, 66, 67, 86, 89, 90, 93, 99, 103, 104, 106, 108, 170, 188, 199, 256, 267, 278, 280, 300, 336, 337, 339, 340, 355, 403
Fuat Ağralı, 48

G

Galatasaray, 3, 12, 13, 15, 355
Gavur Ada, 108
Gazi Bulvarı, 57
Gökçeada, 70
Güneydoğu, ii

H

Hacı Hasan Paşa, 54
Hakimiyet-i Milliye, 7, 74, 82, 83, 84, 86, 89, 96, 101, 102, 122, 124, 132, 138, 151, 157, 181, 197, 200, 201, 202, 209, 211, 334, 366, 380, 382, 388, 397
Hakkari, 94, 97, 98, 118
Halep, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 43, 172, 238, 248, 280, 371
Haliç Konferansı, 92, 95
Halil Bedii Yönetken, 152
Hama, 27, 28
Hamit Hasancan, 48
Harbiye Nezareti, 38, 41, 239
Hasan Bey, 48
Hasan Ferit Anlar, 151
Hasan Rıza Soyak, 6, 9, 107, 182, 230, 339, 341, 343, 346, 349, 362
Hatay, 66, 67, 68, 89, 106, 174, 334, 336, 337
Hatice Bisan Hanım, 11
Havran, 27, 28
Hayım Nayun, 48
Hilmi Bey, 38
Hikmet Bayur, 1, 48, 93, 341
Hindistan, 31, 90, 96, 105
Hukuk Mektebi, 12, 15, 324
Hz. Peygamber, 52

I

I. Dünya Savaşı, 1, 4, 22, 23, 28, 30, 36, 37, 38, 40, 49, 61, 65, 92, 93, 101, 103, 241, 242, 307, 325, 334, 356, 381
II. Abdülhamit, 12, 14, 111, 355
II. Balkan Savaşı, 21, 22
II. Dünya Savaşı, 6, 8, 11, 191, 325, 326, 327, 328, 363
II. Meşrutiyet, vi, 3, 12, 13, 14, 15, 117, 145, 178, 250, 323, 355, 357
Irak, 17, 51, 66, 86, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 172, 243, 358, 359

İ

İmroz, 70
İngiltere, iv, 1, 4, 30, 31, 36, 39, 41, 45, 46, 51, 52, 61, 62, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 192, 195, 198, 278, 279, 280, 283, 328, 339, 340, 386, 401
İran, 66, 86, 91, 96, 97, 175, 268, 359
İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti, xii, 3, 7, 15, 19, 20, 21, 23, 26, 28, 29, 39, 175, 250
İsmet Bozdağ, 9, 10, 297, 333, 345
İsmet Paşa (İsmet İnönü), 46, 47, 48, 49, 50, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 71, 74, 90, 91, 92, 95, 98, 106, 107, 108, 109, 122, 124, 172, 192, 194, 196, 197, 198, 200, 201, 206, 207, 208,

216, 217, 226, 228, 229, 234, 267, 268, 301, 335, 339, 342, 343, 345, 347, 348, 349, 352, 358, 375, 385, 397
İstanbul, v, vi, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 57, 58, 62, 63, 65, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 90, 91, 92, 98, 100, 106, 107, 108, 109, 112, 118, 124, 125, 129, 130, 131, 144, 146, 150, 151, 157, 158, 159, 170, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 205, 206, 207, 210, 211, 212, 213, 214, 223, 226, 227, 228, 229, 231, 235, 236, 237, 238, 243, 244, 245, 251, 255, 267, 269, 277, 278, 279, 286, 292, 293, 294, 295, 297, 300, 307, 308, 309, 315, 316, 323, 324, 333, 338, 339, 341, 344, 345, 347, 348, 350, 351, 354, 355, 356, 357, 363, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 385, 386, 388, 389, 390, 396, 467
İstanköy, vi, 3, 11, 59, 70, 71, 358, 370
İstiklal Harbi, 44, 91, 101
İsveç, 86, 95
İtalya, 11, 30, 31, 44, 45, 46, 51, 61, 62, 63, 70, 71, 72, 86, 98, 100, 106, 108, 142, 181, 188, 190, 193, 256, 326, 335, 339, 340, 362, 398
İtilaf Devletleri, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 39, 41, 242
İzmir, iv, 3, 4, 7, 15, 17, 21, 22, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 45, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 74, 76, 78, 129, 143, 147, 153, 157, 170, 173, 175, 178, 183, 184, 188, 189, 190, 195, 198, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 221, 224, 225, 227, 228, 231, 232, 297, 301, 318, 356, 357, 369, 373, 374, 379, 381, 382, 385, 387, 388, 389, 397
İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 32, 33, 36, 39, 382
İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, 3, 4, 7, 33, 35, 356

K

Karadeniz, 21, 32, 62
Katma, 25
Kemalizm, 6, 16, 109, 294, 316, 333, 373, 377, 385, 388
Kerek, 27, 28
Kerkük, 90, 91, 96, 383
Kırklareli, 38, 119
Kont Paul Teleki, 95
Kos, vi, 11, 59, 70, 71
Kurtuluş Savaşı, 2, 29, 45, 50, 55, 61, 65, 78, 142, 242, 334, 376
Kuşadası, 71
Kuşçubaşı Eşref, 22
Kuva-i Milliye, 1, 3, 4, 35, 345
Kütahya, 26, 143, 169, 170, 171, 201, 206, 209, 212, 222, 230, 231, 250

L

Limni, 70
Londra, 42, 44, 74, 108, 242, 339, 347, 348, 349, 363
Loren, 68
Loyd George, 30
Lozan, iv, 3, 4, 11, 30, 31, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 102, 113, 141, 199, 300, 334, 336, 340, 342, 353, 357, 358, 363, 369, 370, 372, 374, 375, 377, 379, 385, 386, 387, 389, 402

M

M. Politis, 31
M. Ryan, 52, 53
Macaristan, 82, 86, 95
Mahmut Esat Bozkurt, 71, 178, 183, 184, 185, 190, 201, 378, 398
Mahmut Ragıp Gazimihal, 151
Malta, 3, 4, 7, 28, 29, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 300, 357, 377, 386, 387, 389, 402
Maraş, 21, 24, 25, 26, 266
Mardin, 14, 67, 68, 118, 173, 266, 276, 323, 374, 386
Matbuat Umum Müdürlüğü, 113, 139, 140, 153, 155, 203, 361
Meclis-i Ayan, xiii, 19, 21, 26, 29, 36
Meclis-i Mebusan, 21
Meclis-i Vükela, xiii, 21, 24
Mehmet Ali, 38
Mehmet Tevfik, 38
Meis Adası, 51
Menemen Olayı, iv, 5, 224, 225, 387, 388
Menteşe (Muğla), 36, 59, 60, 74, 75, 108
Meriç, 51, 68
Mısır, 66, 105, 339
Midilli, vi, 11, 12, 60, 70
Misâk-ı Milli, 49, 51, 52, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 70, 73, 91, 93, 95, 383, 389
Mondros Mütarekesi, 1, 4, 28, 29, 31, 32, 33, 36, 39, 40, 41, 67, 90, 91, 93, 217, 242, 244, 336, 381
Mora, 71
Moskova, 48
Mudanya Mütarekesi, 45, 47, 49, 91, 217
Muğla, iv, vi, 4, 31, 58, 59, 74, 173, 188, 311, 351, 352, 357, 363
Muhâcirin Müdürü, 15, 20, 25, 26, 27, 28, 29, 39, 175

Muhtar Çilli, 48
Mustafa Abdülhalik Renda, 29
Mustafa Kemal Paşa, ii, 1, 16, 29, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 63, 64, 65, 73, 222, 244, 307, 331
Mustafa Kırzade, 38
Mustafa Şeref Özkan, 48
Musul, iv, 4, 24, 26, 28, 51, 61, 63, 64, 66, 69, 73, 75, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 192, 244, 280, 358, 373, 374, 383, 386, 389
Müdafaa-i Hukuk Kongresi, 34
Müftüzade Ahmet Rüştü Bey, 11, 16
Münir Ertegün, 48
Müslime, 25

N

Namık Kemal, 13, 14
Necdet Bey, 152
Necil Kazım Akses, 151
Nurettin Paşa, 32, 33, 34, 245, 247
Nurullah Şevket Bey, 152, 160
Nüfus Mübadelesi, 99, 100

O

On İki Ada, 71
Orta Asya, 145, 316
Ortadoğu, 49, 88, 278
Osmanlı Devleti, vi, 7, 14, 17, 18, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 32, 45, 59, 61, 64, 67, 73, 75, 77, 82, 83, 93, 110, 111, 113, 124, 129, 135, 145, 156, 173, 233, 235, 236, 237, 242, 246, 247, 248, 261, 278, 355, 356, 386
Osmanlı Hükümeti, 1, 23, 32, 49, 61
Osmanlı İmparatorluğu, 1, 2, 38, 49, 63, 66, 80, 193, 236, 242, 249, 376, 388

P

Paris, vi, 3, 7, 11, 12, 13, 15, 17, 20, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 41, 43, 62, 99, 108, 144, 170, 171, 192, 193, 194, 196, 198, 199, 200, 242, 284, 347, 355, 356, 357, 379
Paris Barış Konferansı, 31, 32, 34, 41
Paulis, 95
Payas, 67

R

Rakka, 25, 27, 28, 90
Recep Peker, 6, 15, 144, 182, 183, 184, 185, 293, 294, 297, 308, 317, 332, 343, 362
Reddi İlhak Cemiyeti, 34
Resulayn, 25
Rıza Nur, 46, 47, 48, 50, 64, 185, 375
Rodos, 11, 71, 72, 357
Rum, 17, 20, 22, 25, 29, 30, 32, 36, 55, 99, 100, 185
Rumeli, 16, 67, 101, 112
Rumeli-i Şarki Eyaleti, 67
Rus Çarı, 1
Rusya, 1, 45, 62, 76, 86, 104, 105, 106, 142, 175, 188, 278, 285
Ruşen Eşref Ünaydın, 48

S

Sadrazam Âli Paşa, 18
Sadrazamı Sait Halim Paşa, 24
Sarayburnu, 147
Semendirek, 70
Seniyüddin Başak, 48
Serbest Cumhuriyet Fırkası, xiii, 138, 139, 183, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 211, 212, 214, 215, 216, 222, 223, 224, 229, 293, 368, 371, 373, 378, 382
Sevr Antlaşması, 61, 93, 245
Sırbistan, 30
Siirt, 68, 118, 173, 248
Sir Percy Cox, 93, 94
Sivas Kongresi, 1
Siverek, 68
Suriye, 24, 26, 27, 28, 51, 63, 64, 66, 67, 93, 106, 143, 171, 174, 175, 266, 276, 281, 336, 337, 359
Suruç, 25
Süleymaniye, 90, 91, 96, 244

Ş

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, 33
Şefik Başman, 48
Şevket Doruker, 48
Şükrü Kaya (Kaya Bey, İstanköylü Şükrü, Şükrü Bey), iv, vi, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 95, 96, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 116, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 140, 141, 142, 144, 151, 155, 162, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 174, 175, 176, 177, 183, 185, 186, 187, 189, 193, 196, 204, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 234, 242, 248, 250, 251, 255, 256, 257, 263, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 282, 283, 287, 288, 292, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334,

340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 364, 370, 371, 372, 380, 384, 385, 388, 389, 390, 396, 397

T

Tahir Taner, 48
Tahsin Bey, 34
Takrir-i Sükun, 107, 138, 165, 192, 208, 227, 234
Talat Paşa, 24
TBMM, iv, v, vi, xiii, 4, 6, 7, 12, 36, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 71, 73, 74, 79, 96, 103, 109, 112, 113, 116, 121, 126, 131, 146, 166, 172, 174, 175, 176, 177, 184, 210, 216, 226, 227, 228, 232, 233, 245, 247, 250, 253, 255, 256, 276, 278, 279, 285, 286, 287, 297, 312, 313, 322, 323, 327, 336, 340, 357, 358, 375, 379
Tekirdağ, 68, 119
Terbiye Kurulundan İhsan, 152
Teşkilat-ı Mahsusa, 22
Tevfik Bıyıklıoğlu, 48
Tevfik Fikret, 13, 14, 355
Tevfik Paşa, 29, 36, 357
Tevfik Rüştü Aras, 6, 9, 15, 16, 29, 38, 46, 74, 97, 109, 185, 332, 333, 340, 341, 342, 343, 346, 347, 348, 349, 350, 358, 362, 368, 379
Trakya, 21, 22, 23, 32, 33, 51, 61, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 76, 99, 100, 108, 119, 175, 176
Tuna, 51, 108
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, v, xiii, 2, 8, 143, 146, 364, 386, 390
Türkiye, v, xii, xiii, 5, 8, 11, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 79, 80, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 122, 124, 125, 129, 130, 131, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 148, 149, 150, 153, 157, 158, 160, 161, 162, 165, 167, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 201, 202, 203, 205, 214, 215, 216, 217, 218, 222, 227, 229, 232, 234, 243, 244, 248, 251, 252, 253, 254, 255, 261, 267, 276, 278, 279, 283, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 300, 301, 303, 306, 307, 309, 310, 312, 314, 318, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 333, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 346, 347, 353, 354, 356, 357, 360, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 390, 400
Türkiye Cumhuriyeti, 18, 86, 87, 181, 192, 193, 327, 330, 346

U

Ulvi Cemal Erkin, 152
Uşak, 80

V

Van, 24, 118, 172, 173, 267, 268
Venizelos, 23, 30, 31, 100, 182
Versay, 104

W

Wilson, 31, 92, 95, 242, 245, 325

Y

Yahya Kemal, 48, 68
Yarın Gazetesi, 144, 219
Yunanistan, iv, 4, 11, 23, 30, 31, 34, 35, 45, 51, 60, 63, 64, 68, 69, 70, 72, 85, 86, 89, 100, 101, 102, 106, 108, 192, 256, 339, 358, 402
Yusuf Kemal Bey, 46, 47
Yüksek Ziraat Mektebi, 81

Z

Zekai Apaydın, 48
Ziraat Bankası, 76, 80, 82, 84, 85, 201, 263, 312, 358
Ziya Gökalp, 145, 146, 147, 148, 149, 178, 236, 388
Zühdü İnhan, 48
Zülfü Tiğrel, 48

EKLER

EK 1- Şükrü Kaya'nın Çevirileri

1- Charles Rist, Charles Gide, Fizyokratlardan Günümüze İktisadi Mezhepler Tarihi, Çeviren: Şükrü Kaya, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1927.

2- Henri Berau, Şişko, Çeviren: Şükrü Kaya, Remzi Kitabevi, İstanbul 1938.

3- A. Mathiez, Fransız İhtilali, Çeviren: Şükrü Kaya, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940.

4- E. F. Bukley, Eski Yunan Masalları; Çeviren: Şükrü Kaya, Tan Matbaası, İstanbul, 1949.

5- Daniel de Foe, Robinson Crusoe, Çeviren: Şükrü Kaya, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1950.

EK 2- Şükrü Kaya'nın Tespit Edilebilen Gazete ve Dergi Yazıları

1- Yunan Oyunu, Anadolu'da Yeni Gün, 3 Ağustos 1922.

2- Loyd Corc'un Son Nutku, Anadolu'da Yeni Gün, 15 Ağustos 1922.

3- Loyd Corc'un Son Nutku, Anadolu'da Yeni Gün, 16 Ağustos 1922.

4- Tarihin Hükmü, Anadolu'da Yeni Gün, 25 Ağustos 1922.

5- Söz Silahındır, Anadolu'da Yeni Gün, 27 Ağustos 1922.

6- Ankara Hukuk Mektebinde Belediyecilik Hakkında Verdiği Konferans, İdare, Yıl: 3, S. 22, Kanunusani 1930, s. 107-118.

7- Dâhiliye Vekilinin Çanakkale'de Vatanperverane Bir Hitabesi, Hâkimiyet-i Milliye, 19 Ağustos 1931, s. 1 ve 4.

8- Vekil Şükrü Kaya Beyefendinin İzmir'de İsmet Paşa Bulvarının Açılması Münasebetiyle İrat Buyurdukları Nutuk, İdare, Yıl: 6, S. 61, Nisan 1933, s. 447-449.

9- Halkevlerinin Beşinci Açılış Yıldönümünde Söylediği Nutuk, Ülkü, S. 49, C. IX, Mart 1937, s. 1-6.

10- Hamid'e Dair, Ülkü, C. IX, S. 51, Mart1937, s. 163-164.

11- Adana Halkevi'nde Verdiği Söylev, Belediyeler Dergisi, S. 21, Y. 2, Nisan 1937, s. 11-17.

12- Cumhuriyetin 14. Yıldönümü Münasebetiyle Radyoda Verdikleri Konferans (28.10.1937), Ülkü, S. 57, C. X, Kasım 1937, s. 206-209.

13- 19 Mayıs 1919-19 Mayıs 1938, Ülkü, S. 64, C. XI, Haziran 1938, s. 289-294.

14- Cumhuriyetin 15. Yılı Münasebetiyle Düzenlenen Törende Söylediği Nutuk, Ülkü, S. 69, C. 12, Kasım 1938, s. 203-206.

15- Yarınki Dünyaya Dair- Devamlı Sulh Meseleleri ve Amerikalıların Fikirleri, Cumhuriyet, 8 Temmuz 1943.

16- Yarınki Dünyaya Dair- İdeolojik Kuvvetler ve Amerika, Cumhuriyet, 12 Temmuz 1943.

17- Yarınki Dünyaya Dair- Sulh ve Ekonomi, Cumhuriyet, 18 Temmuz 1943.

18- Yarınki Dünyaya Dair- Ticaret Engelleri ve Devamlı Sulh, Cumhuriyet, 21 Temmuz 1943.

19- Yarınki Dünyaya Dair- Ham Maddeler ve Devamlı Sulh, Cumhuriyet, 1 Ağustos 1943.

20- Ham Maddeler ve Devamlı Sulh, Cumhuriyet, 5 Ağustos 1943.

21- Millicilik ve Devamlı Sulh, Cumhuriyet, 10 Ağustos 1943.

22- Emperyalizm, Militarizm ve Devamlı Sulh, Cumhuriyet, 18 Ağustos 1943.

23- Barış İsteği, Cumhuriyet, 20 Ağustos 1943.

24- Kin, Korku, İntikam ve Tazminat; 27 Ağustos 1943.

25- Sezar'ın Panejiriği, Cumhuriyet, 11 Eylül 1943.

26- Sezar'ın Panejiriği-II, Cumhuriyet, 17 Eylül 1943.

27- Sezar'ın Panejiriği 1919 İtalyan Anarşisi, Cumhuriyet, 25 Eylül 1943.

28- Sezar'ın Panejiriği Anarşi, Cumhuriyet, 30 Eylül 1943.

29- Sezar'ın Panejiriği Anarşi, Cumhuriyet, 14 Ekim 1943.

30- Mahmut Esat Bozkurt, Cumhuriyet, 20 Aralık 1943.

31- Harpler ve Sulhlar, Cumhuriyet, 23 Aralık 1943.

32- Sezar'ın Panejiriği İtalya; Cumhuriyet, 27 Aralık 1943.

33- Harp Sonu Buhranları, Cumhuriyet, 11 Kasım 1943.

34- Sezar'ın Panejiriği Roma Yürüyüşü, Cumhuriyet, 17 Kasım 1943.

35- Zafer ve Sulhların Karakteri, Cumhuriyet, 27 Aralık 1943.

36- Hayal ve Hakikat, Cumhuriyet, 10 Ocak 1944.

37- Sulh Mesulleri, Cumhuriyet, 17 Ocak 1944.

38- Sulh Rivayetleri, Cumhuriyet, 24 Ocak 1944.

39- Açık Bir Hakikat, Cumhuriyet, 31 Ocak 1944.

40- Amerika'nın Dış Politikası ve Harp, Cumhuriyet, 7 Şubat 1944.

41- İspanyol Tarafsızlığı, Cumhuriyet, 14 Şubat 1944.

42- Şüphe Bulutları, Cumhuriyet, 21 Şubat 1944.

43- Cihan Harbi Cihan sulhu ile Bitmelidir, Cumhuriyet, 28 Şubat 1944.

44- Sulhlerin Talihi, Cumhuriyet, 6 Mart 1944.

45- Türk Dostluğu, Cumhuriyet, 12 Mart 1944.

46- Muvazene, Cumhuriyet, 20 Mart 1944.

47- Bir Seçim Münasebetiyle, Cumhuriyet, 3 Nisan 1944.

48- Yanlış Hesaplı Sedler, Cumhuriyet, 10 Nisan 1944.

49- Hususi Bir Mana Taşıyan Nutuk, Cumhuriyet, 17 Nisan 1944.

50- 23 Nisan'ın Manası, Cumhuriyet, 23 Nisan 1944.

51- Tarafsızlık, Cumhuriyet, 1 Mayıs 1944.

52- 19 Mayıs'ın Manası, Cumhuriyet, 19 Mayıs 1944.

53- Milliciliğin İlk ve Objektif Kaynağı, Cumhuriyet, 24 Mayıs 1944.

54- İçtimai Bahisler- Demokrasi (Solon ve Drakon), Cumhuriyet, 9 Haziran 1946.

55- İçtimai Bahisler- Demokrasi (Solon: Ekonomik Sosyal Kanunlar), Cumhuriyet, 13 Haziran 1946.

56- İçtimai Bahisler- Demokrasi (Tiranlar-Zorbalar), Cumhuriyet, 23 Haziran 1946.

57- Yunus Nadi, Cumhuriyet, 28 Haziran 1946.

58- İçtimai Bahisler- Demokrasi (Aklın Üstünlüğü), Cumhuriyet, 3 Temmuz 1946.

59- İçtimai Bahisler- Demokrasi (Havalicilik, Hususiyetçilik), Cumhuriyet, 6 Temmuz 1946.

60- İçtimai Bahisler- Demokrasi (Atina'da Hemşericilik ve Kölecilik), Cumhuriyet, 17 Temmuz 1946.

61- İçtimai Bahisler- Demokrasi (Atina'da Meclisler ve Mahkemeler), Cumhuriyet, 14 Ağustos 1947.

62- Demokrasi Davaları- Hükûmet Değişiminin Şahsi ve Politik Sebeplerini Açıklamak Zarureti, Cumhuriyet, 17 Eylül 1947.

63- Demokrasi Davaları- Bir İstifanın Muhtemel Sebepleri ve Mantık, Cumhuriyet, 24 Eylül 1947.

64- Demokrasi Davaları- Emniyet ve Demokrasi, Cumhuriyet, 1 Ekim 1947.

65- Demokrasi Davaları- CHP ve DP'nin Karşılıklı Durumları, Cumhuriyet, 8 Ekim 1947.

66- Demokrasi Davaları- CHP ve DP'nin Karşılıklı Durumları, Cumhuriyet, 9 Ekim 1947.

67- Günün Mevzuları- Cumhuriyet ve Demokrasi, Cumhuriyet, 29 Ekim 1947.

68- Demokrasi Davaları- Sezarizm ve Bonapartizm, Cumhuriyet, 4 Kasım 1947.

69- Demokrasi Davaları- Demokrasi ve Disiplin, Cumhuriyet, 23 Kasım 1947.

70- Demokrasi Davaları- Demokrasi ve Şefler, Cumhuriyet, 1 Aralık 1947.

71- Demokrasi Davaları- Eski Çağ Meseleleri ve Şef Meselesi, Cumhuriyet, 9 Aralık 1947.

72- Demokrasi Davaları- Hükûmet, Meclis, Parti Grupları ve Milletvekilleri, 13 Aralık 1947.

73- Demokrasi Davaları- Hükûmetler ve Parti Meclis Grupları, Cumhuriyet, 18 Aralık 1947.

74- Siyaset Dünyasında- Cihan Harpleri ve Amerika, Cumhuriyet, 8 Ocak 1948.

75- Siyaset Dünyasında- Birinci Cihan Harbi Sonunda Avrupalılar ve Amerika, 12 Ocak 1948.

76- Siyaset Dünyasında- Dünya ve İkinci Cihan Harpleri Sonunda Dünya Durumu, 28 Ocak 1948.

77- Siyaset Dünyasında- Türkiye Gene mi Yalnız?, Cumhuriyet, 6 Şubat 1948.

78- Siyaset Dünyasında- Batı Bloku ve Sulh, Cumhuriyet, 28 Şubat 1948.

79- Siyaset Dünyasında- Gl. Eisenhower ve Akdeniz, Cumhuriyet, 5 Mart 1948.

80- Günün Mevzuları- 19 Mayıs, Cumhuriyet, 18 Mayıs 1948.

81- Anayasa Bahisleri- Tetkikler, Cumhuriyet, 19 Eylül 1949.

82- Anayasa Bahisleri- İngilizler Kendi Kendilerini Nasıl İdare Ederler?, Cumhuriyet, 27 Eylül 1949.

83- Anayasa Bahisleri- İngilizler Kendi Kendilerini Nasıl İdare Ediyorlar?; Cumhuriyet, 21 Ekim 1949.

84- Orta ve Doğu Anadolu, Hürriyet, 6 Mart 1952.

85- Milletler Cemiyetinin Talihsizliği, Hürriyet, 8 Mart 1952.

86- Halkın Sulha İhtiyaç ve İmanı, Hürriyet, 16 Mart 1952.

87- Emperyalizm ve Türkler, Hürriyet, 19 Nisan 1952.

88- Güneş Batıyor, Hürriyet, 10 Kasım 1953.

89- Sözlere Diyecek Yok, Fakat Olanlara Ne Demeli?, Hürriyet, 11 Kasım 1953.

90- Amerika Tarihi, Yedigün, 19 Kasım 1940.

91- Amerika Tarihi, Yedigün, 26 Kasım 1940.

92- Amerika Tarihi, Yedigün, 3 Aralık 1940.

93- Amerika Tarihi, Yedigün, 10 Aralık 1940.

94- Amerika Tarihi, Yedigün, 17 Aralık 1940.

95- Amerika Tarihi, Yedigün, 24 Aralık 1940.

96- General Metaksas, Yedigün, 10 Şubat 1941.

97- Amerika Birleşik Devletlerinin Kuruluşu, Yedigün, 10 Şubat 1941.

98- Amerika'nın İngiltere'ye Yardımı, Yedigün, 17 Şubat 1941.

99- Amerika Birleşik Devletlerinin Kuruluşu, Yedigün, 17 Şubat 1941.

100- Harbin Bilançosu, Yedigün, 24 Şubat 1941.

101- Amerika Birleşik Devletlerinin Kuruluşu, Yedigün, 24 Şubat 1941.

102- Amerika Birleşik Devletlerinin Kuruluşu, Yedigün, 3 Mart 1941.

103- Amerika Birleşik Devletlerinin Kuruluşu, Yedigün, 10 Mart 1941.

104- George Washington, Yedigün, 17 Mart 1941.

105- Tarihsizlik Talihsizlik midir?, Yedigün, 24 Mart 1941.

106- Bir Millet Nasıl Doğdu, Yedigün, 31 Mart 1941.

107- Makinenin Saltanatı, Yedigün, 7 Nisan 1941.

108- Nüfus ve Harp, Yedigün, 14 Nisan 1941

109- Nüfus: Harp Vasıtası, Yedigün, 21 Nisan 1941.

110- Harbin Nüfusa Tesiri, Yedigün, 28 Nisan 1941.

111- Harpte Telefat, Yedigün, 5 Mayıs 1941.

112- Eski Harplerde Nüfus Kaybı; Yedigün, 12 Mayıs 1941.

113- Osmanlı Harpleri ve Nüfus Meselesi, Yedigün, 19 Mayıs 1941.

114- Harbin Perspektifi, Yedigün, 26 Mayıs 1941.

115- Malta Bombardımanları, Yedigün, 2 Haziran 1941.

116- Zavallı Girit, Yedigün, 16 Haziran 1941.

117- Türk Köylüsü, Yedigün, 7 Temmuz 1941.

118- Köylü ve Toprak, Yedigün, 14 Temmuz 1941.

119- Harp İçinde Türk sulhu, Yedigün, 21 Temmuz 1941.

120- 10 Temmuz İnkılabı, Yedigün, 4 Ağustos 1941.

121- Sevrés ve Lozan, Yedigün, 11 Ağustos 1941.

122- Ziraat Rejimleri ve Hatıfundıum, Yedigün, 18 Ağustos 1941.

123- Felsefe, Yedigün, 25 Ağustos 1941.

124- Dumlupınar, Yedigün, 1 Eylül 1941.

125- Yunanistan'da Felsefe, Yedigün, 8 Eylül 1941.

126- Bir Yıldönümü, Yedigün, 15 Eylül 1941.

127- Sokrat, Yedigün, 22 Eylül 1941.

128- Sokrat'ın Ölümü, Yedigün, 29 Eylül 1941.

129- Barbaros, Yedigün, 6 Ekim 1941.

130- Baba Oruç, Yedigün, 20 Ekim 1941.

131- Platon Kimdi?, Yedigün, 27 Ekim 1941.

132- Fransa'da Birinci ve İkinci Cumhuriyet, Yedigün, 3 Kasım 1941.

133- Bir Ölüm Telakkisi, Yedigün, 10 Kasım 1941.

134- Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet Nasıl Kurulmuştu?, Yedigün, 17 Kasım 1941.

135- Aristo, Yedigün, 24 Kasım 1941.

136- Akdeniz'in Tali, Yedigün, 8 Aralık 1941.

137- Roma sulhu (Pax Romana), Yedigün, 15 Aralık 1941.

138- Yeni Yıla Girerken, Yedigün, 22 Aralık 1941.

139- Harbin Karakteri, Yedigün, 29 Aralık 1941.

140- 1942, Yedigün, 12 Ocak 1942.

141- Harpler ve Paktlar; Yedigün, 26 Ocak 1942.

142- Afyon Harbi; Yedigün, 2 Şubat 1942.

143- Muhasara Hatırası, Yedigün, 9 Şubat 1942.

144- Riom Muhakemesi, Yedigün, 16 Şubat 1942.

145- Mikado, Yedigün, 2 Mart 1942.

146- 30 Ağustos, Yedigün, 31 Ağustos 1942.

147- Pirüsün Zaferi, Yedigün, 7 Eylül 1942.

148- İktisat ve Politika, Yedigün, 21 Eylül 1942.

149- Türklük ve Türkçe, Yedigün, 28 Eylül 1942.

150- Harp ve Akıl, Yedigün, 5 Ekim 1942.

151- Savaşta Ölüm Barışta Geçim Eşitliği, Yedigün, 12 Ekim 1942.

152- Cumhuriyet Türk Varlığının İlk Şartıdır, Yedigün, 26 Ekim 1942.

153- Harp Suçu, Yedigün, 2 Kasım 1942.

EK-3 Şükrü Kaya'ya ait vesikalık bir fotograf[1090]

[1090] TBMM Arşivi, Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası.

EK-4 Şükrü Kaya'ya ait bir fotoğraf[1091]

[1091] http://www.yerelsecim.com/KisiBiyografi.asp?kisiid=2849 (20.06.2011).

EK-5 Şükrü Kaya'ya Ait Bir Fotoğraf[1092]

[1092] http://team-aow.discuforum.info/t6567-Ermeni-tehciri-ve-soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-yarg%C4%B1-tutanaklar%C4%B1.htm (20.06.2011).

EK-6 Atatürk, Celal Bayar ve Şükrü Kaya için Malatya'da düzenlenen bir karşılama töreni (14 Kasım 1937)[1093]

EK-7 Atatürk, TBMM Başkanı Kazım Özalp ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile İzmit Garı'nda (5 Haziran 1928)[1094]

[1093] http://www.mk.gov.tr/ataturk/111 (20.06.2011).
[1094] http://www.forumdas.net/resimlerle-ataturk/ataturk-albumu-ornekleri-81229/ (20.06.2011).

EK-8 Atatürk, Celal Bayar ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya bir arada[1095]

EK-9 Atatürk ve Şükrü Kaya Kayseri Lisesi öğrencileri arasında (18 Kasım 1930)[1096]

[1095] http://www.mk.gov.tr/ataturk/65 (20.06.2011).
[1096] http://www.forumgercek.com/showthread.php?t=40260 (20.06.2011).

EK-10 Şükrü Kaya, Atatürk ile Ankara Gazi Orman Çiftliği'nin Söğütözü bölgesindeki dinlenme evinin önünde (17 Haziran 1932)[1097]

[1097] http://www.ataturk.net/foto/1932/borek01.html (20.06.2011).

EK-11 Gazi Mustafa Kemal, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Yaver Rusuhi ile Samsun'da (25 Kasım 1930)[1098]

[1098] http://www.forumgercek.com/showthread.php?t=71353&page=40 (20.06.2011).

EK-12 Şükrü Kaya'ya Ait Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği[1099]

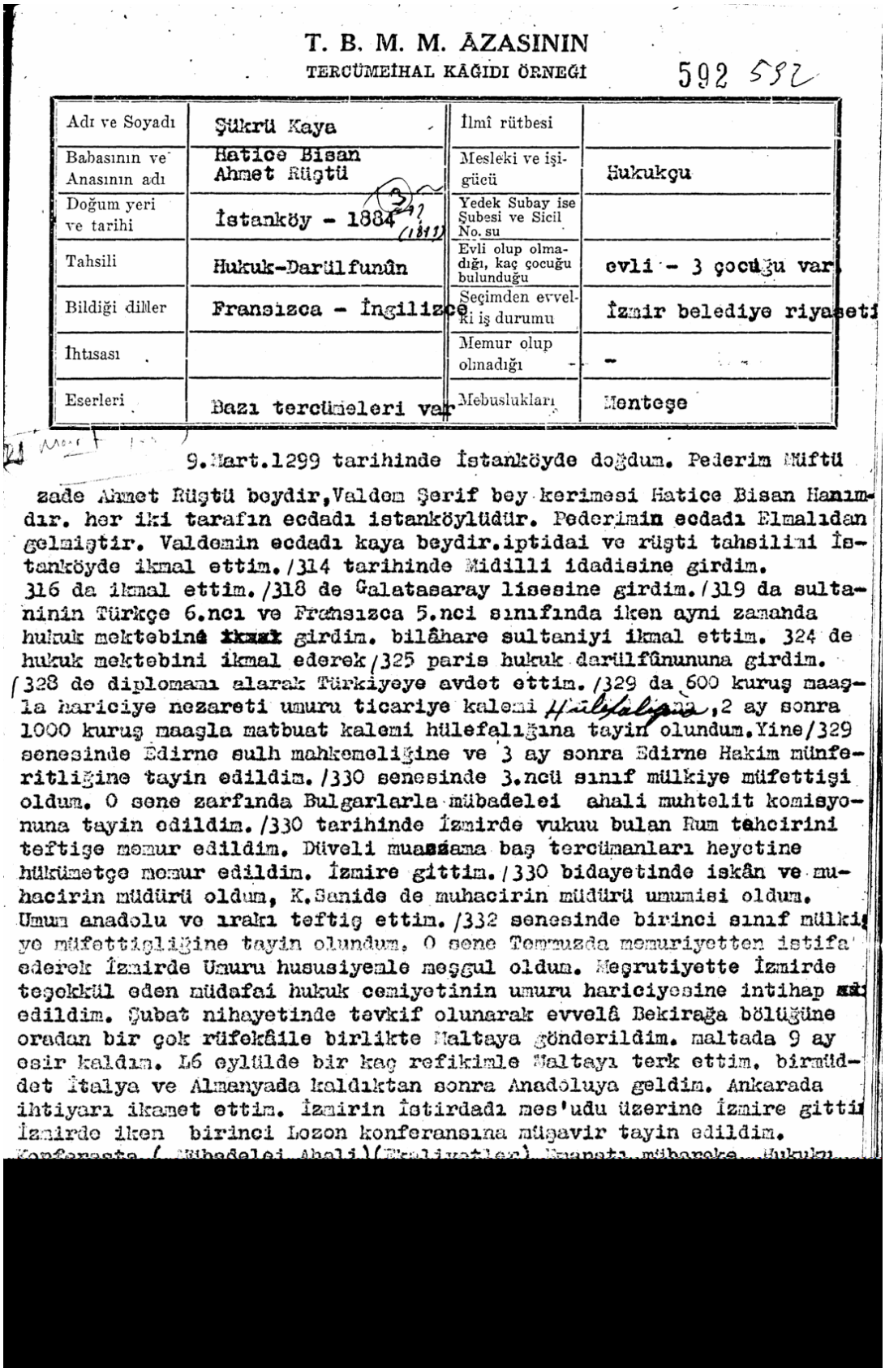

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

592 582

Adı ve Soyadı	Şükrü Kaya	İlmî rütbesi	
Babasının ve Anasının adı	Hatice Bisan Ahmet Rüştü	Mesleki ve işi-gücü	Hukukçu
Doğum yeri ve tarihi	İstanköy - 1884 (1881)	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Hukuk-Darülfunûn	Evli olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	evli - 3 çocuğu var
Bildiği diller	Fransızca - İngilizce	Seçimden evvelki iş durumu	İzmir belediye riyaseti
İhtısası		Memur olup olmadığı	-
Eserleri	Bazı tercümeleri var	Mebuslukları	Menteşe

9.Mart.1299 tarihinde İstanköyde doğdum. Pederim Müftü zade Ahmet Rüştü beydir,Valdem Şerif bey kerimesi Hatice Bisan Hanımdır. her iki tarafın ecdadı istanköylüdür. Pederimin ecdadı Elmalıdan gelmiştir. Valdemin ecdadı kaya beydir.iptidai ve rüşti tahsilini İstanköyde ikmal ettim./314 tarihinde Midilli idadisine girdim. 316 da ikmal ettim./318 de Galatasaray lisesine girdim./319 da sultaninin Türkçe 6.ncı ve Fransızca 5.nci sınıfında iken ayni zamanda hukuk mektebine ikmal girdim. bilâhare sultaniyi ikmal ettim. 324 de hukuk mektebini ikmal ederek/325 paris hukuk darülfünununa girdim. /328 de diplomamı alarak Türkiyeye avdet ettim./329 da 600 kuruş maaşla hariciye nezareti umuru ticariye kalemi Hülefalığına,2 ay sonra 1000 kuruş maaşla matbuat kalemi hülefalığına tayin olundum.Yine/329 senesinde Edirne sulh mahkemeliğine ve 3 ay sonra Edirne Hakim münferitliğine tayin edildim./330 senesinde 3.ncü sınıf mülkiye müfettişi oldum. O sene zarfında Bulgarlarla mübadelei ahali muhtelit komisyonuna tayin edildim./330 tarihinde İzmirde vukuu bulan Rum tebaırini teftişe memur edildim. Düveli muazzama baş tercümanları heyetine hükümetçe memur edildim. İzmire gittim./330 bidayetinde iskân ve muhacirin müdürü oldum, K.Sanide de muhacirin müdürü umumisi oldum. Umum anadolu ve ırakı teftiş ettim./332 senesinde birinci sınıf mülkiye müfettişliğine tayin olundum. O sene Temmuzda memuriyetten istifa ederek İzmirde Umuru hususiyemle meşgul oldum. Meşrutiyette İzmirde teşekkül eden müdafai hukuk cemiyetinin umuru hariciyesine intihap edildim. Şubat nihayetinde tevkif olunarak evvelâ Bekirağa bölüğüne oradan bir çok rüfekâile birlikte Maltaya gönderildim. maltada 9 ay esir kaldım. 16 eylülde bir kaç refikimle Maltayı terk ettim, birmüddet İtalya ve Almanyada kaldıktan sonra Anadoluya geldim. Ankarada ihtiyarı ikamet ettim. İzmirin İstirdadı mes'udu üzerine İzmire gittim İzmirde iken birinci Lozon konferansına müşavir tayin edildim. Konferansta (Mübadelei Ahali)(Ekalliyetler) Kısmında mübaheseye Hukuku

[redacted]

[1099] TBMM Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

EK-13 Şükrü Kaya'ya Ait Sicil Özeti[1100]

Sicil Özeti
(Sicil Özeti)

Adı ve Soyadı	Babasının adı	Doğum yeri ve yılı	Tahsili
Mehmet Şükrü Kaya	Ahmet Rüştü	İstanköy 1299	Mektebi Hukuk ve Paris Hukuk Fakültesi

Bulunduğu memuriyetler

Memuriyeti	Maaşı	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih	Ne suretle ayrıldığı
e Nezareti U-cariye Şubesi Kitabeti	600	16/Şubat/ 1328	14/Temmuz/ 1329	Naklen,
Vilâyeti Mer-h Hakimliği	2500	16/Temmuz/ 1329	3/T,evvel/ 1329	Naklen,
Vilâyeti Mer-kayet Mehkeme-liği	2500	9/T.evvel/ 1329	12/T.evvel/ 1329	Naklen,
Müfettişliği	3000	13/T.evvel/ 1329	18/T.sani/ 1330	Naklen,
in ve İskân A-dürlüğü	5000	20/T.sani/ 1330	-	Ünvanı değişmekle ve maaşı çıkarılmakla,
e Muhacirin Umumiliği	7000	2/Mart/ 1332	20/K.evvel/ 1332	Naklen,
Sınıf Mülki-ttişliği	5000	22/K.evvel/ 1332	4/K.sani/ 1334	İstifa etmekle,
ltanisi Mual-	800	9/10/1334	7/1/1335	
Mebusluğu		11.8.1339	30/Ağustos/ 1340	
Vekâleti		30/Ağust/ 1340	22/12/1340	İstifa etmekle,
e Vekâleti Mebusluğu		22/12/1340 4/3/1341	3/3/1341 1/T.sani/ 1927	Kabinenin istifa etmesiyle,
e Vekâleti ve ebusluğu		2/T.sani/ 1927	11.11.1938	Atatürk'ün ölümü üzerine kabinenin istifa etmesiyle ayrılmıştır.
	İşbu nizmetleri sında mevcut müddet		(1041)2807 sayılı sicil karnesi ile dosya-hizmet cetveline göre tanzim edilmiştir. 6.12.1967	

İşler. Bl. Ağ.

[1100] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası (Sicil Özeti)

EK-14 Şükrü Kaya'ya Ait Albüm Bilgisi[1101]

[1101] TBMM Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası (Albüm Bilgisi)

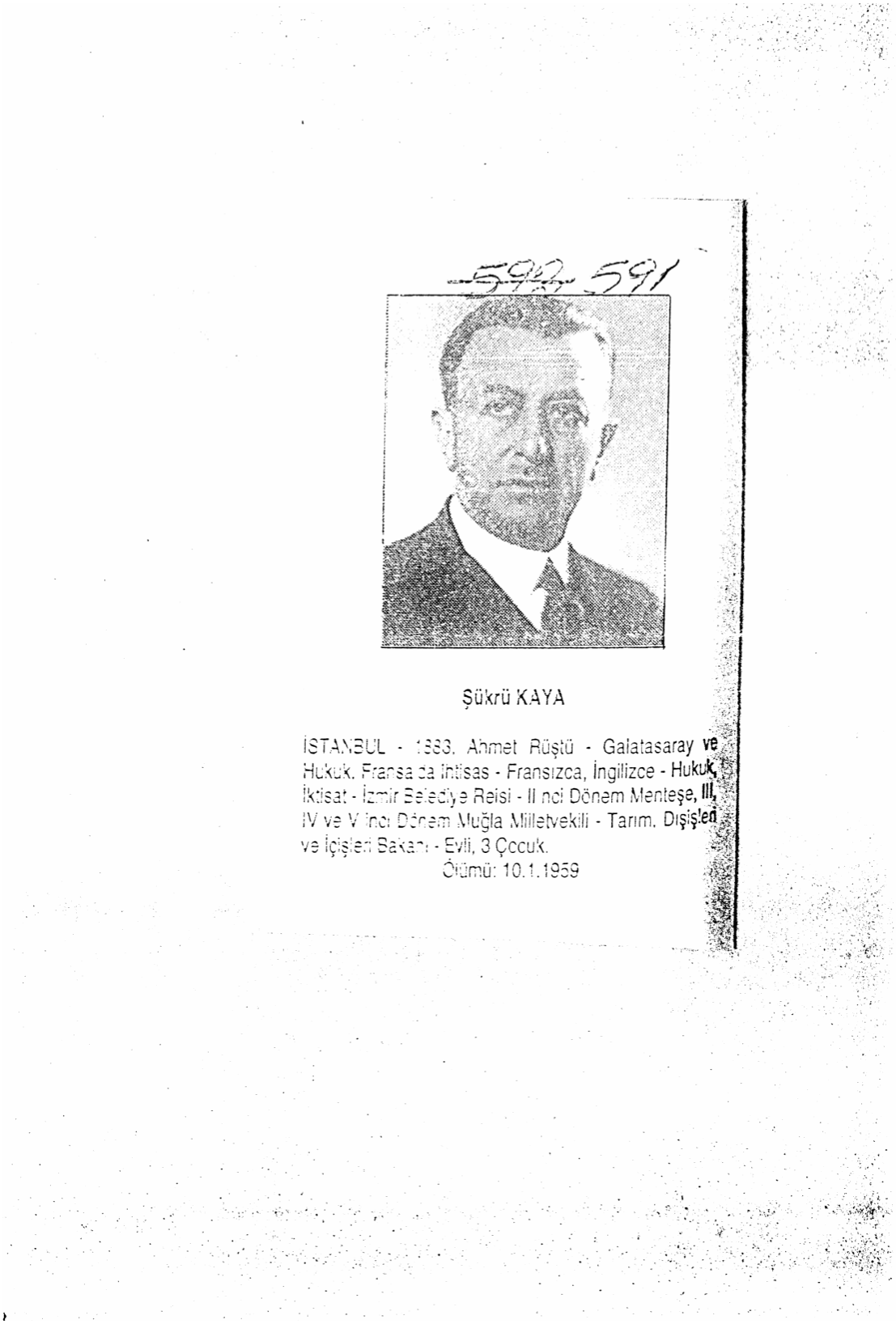

EK-15 Şükrü Kaya'ya Ait Özgeçmiş Örneği[1102]

[1102] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

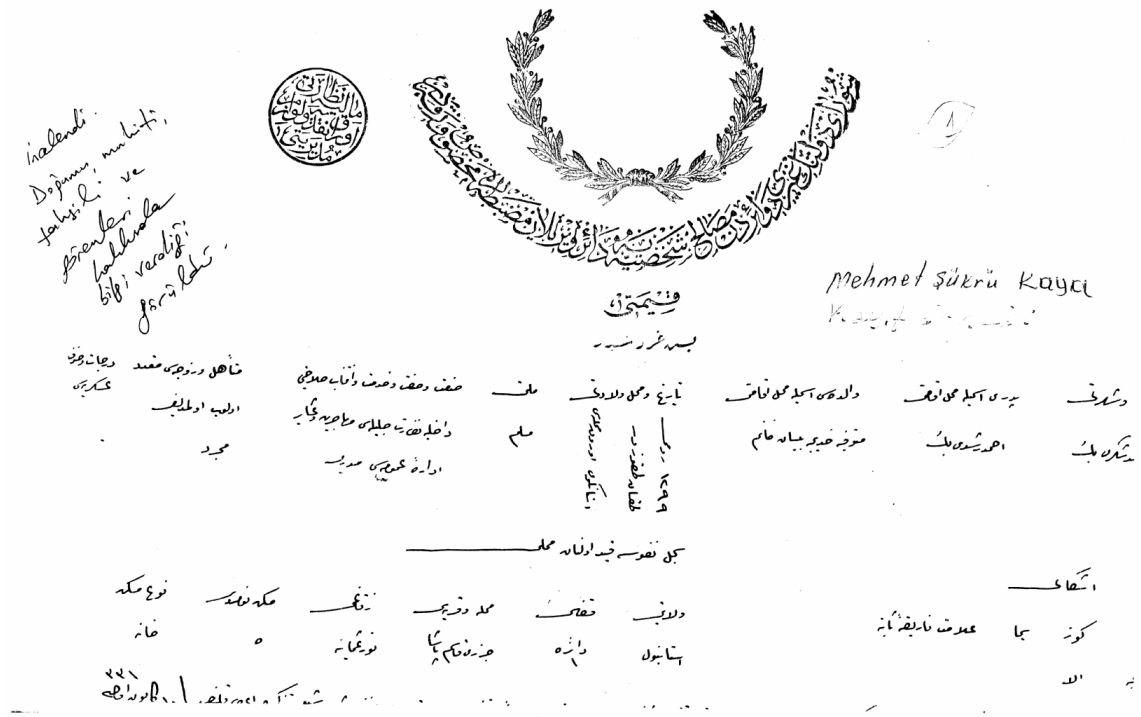

EK-16 Şükrü Kaya'nın Osmanlı Devlet Hayatında Üstlendiği Görevleri Belirten Özgeçmiş[1103]

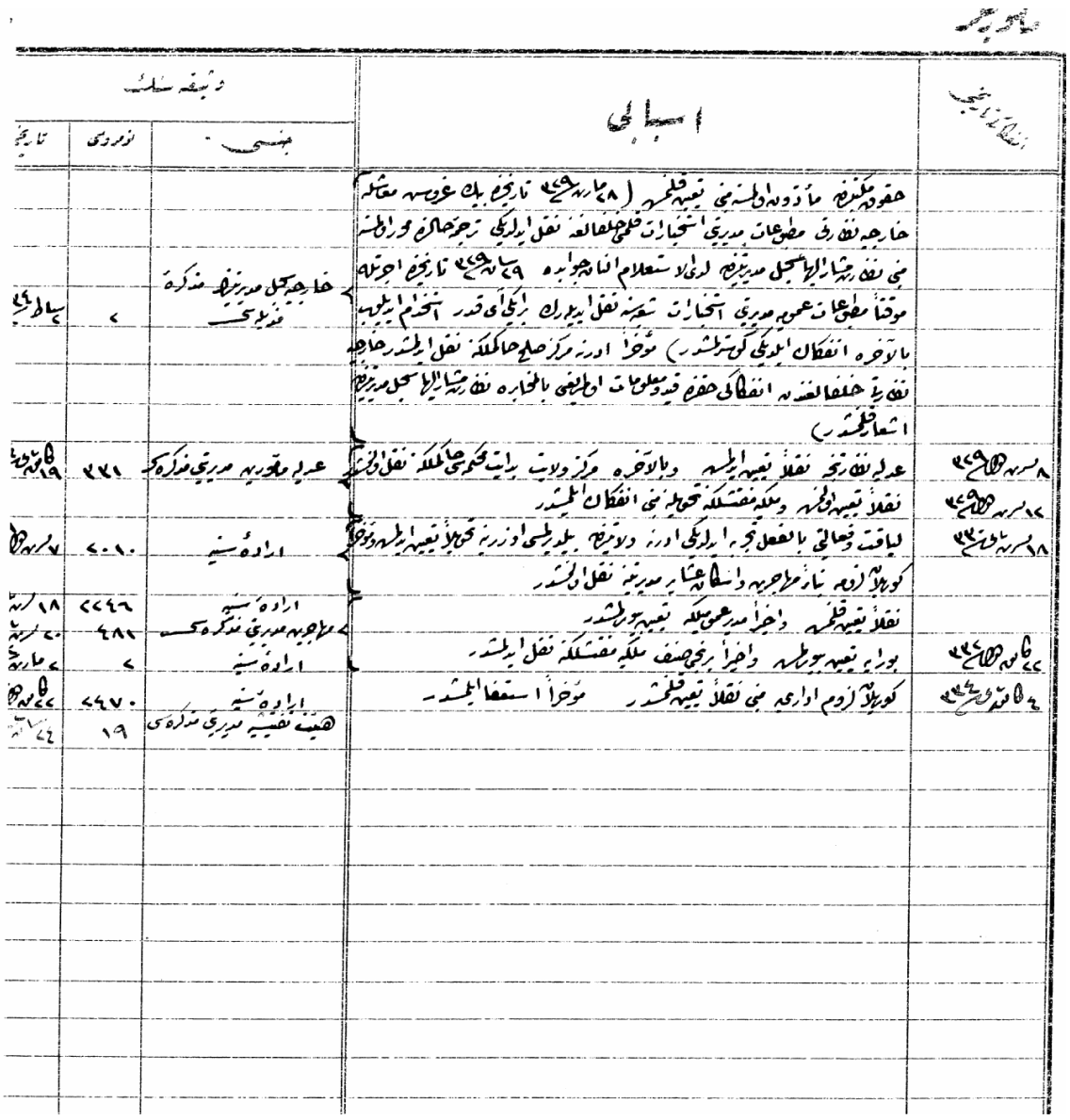

[1103] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

EK-17 Ermeni Muhacirlerin Sevkini Tanzim İçin Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'in Görevlendirilmesi[1104]

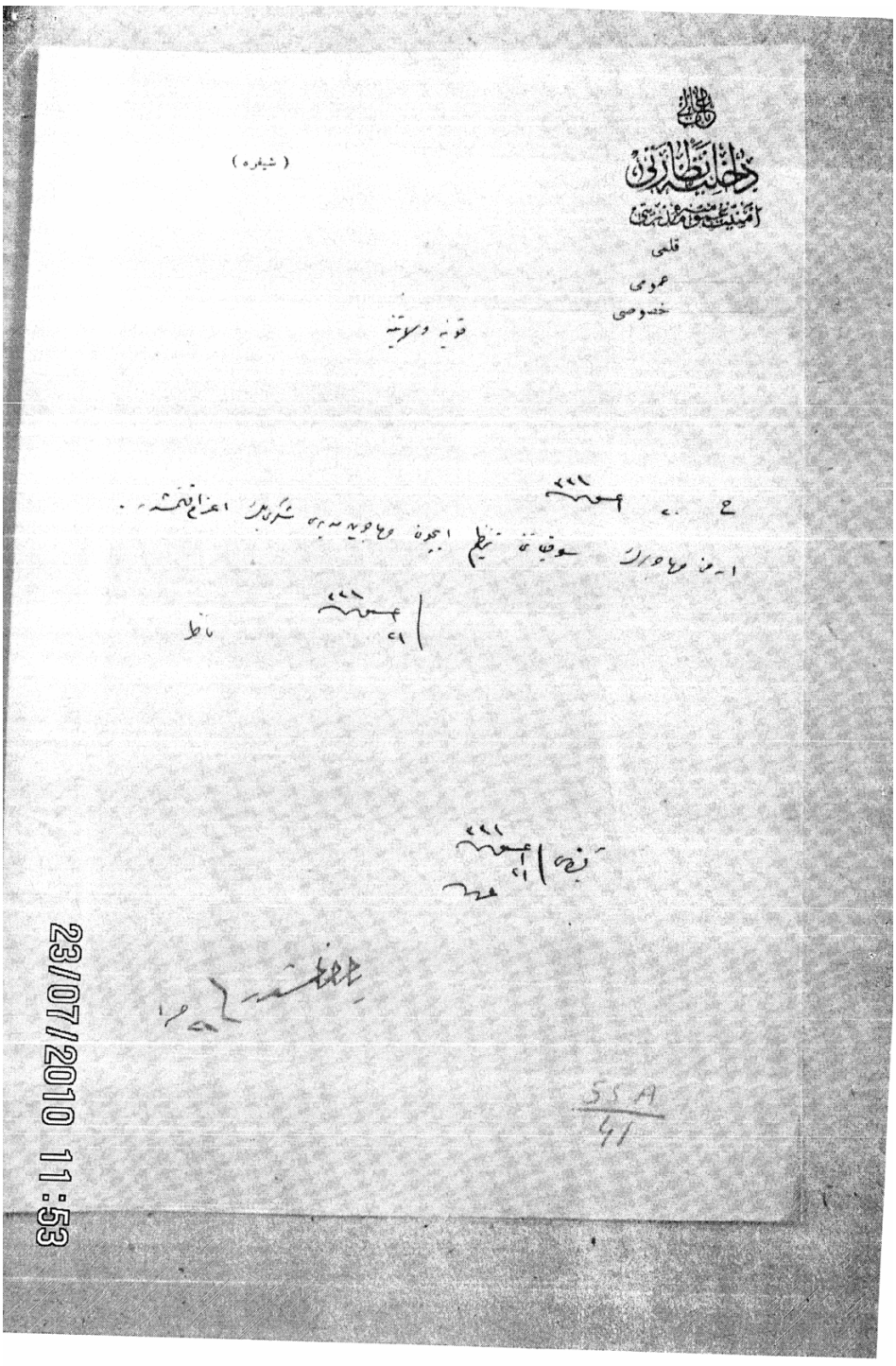

[1104] BOA, Dosya No: 55-A, Vesika No: 41.

EK-18 Şükrü Kaya'nın İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü Olarak Göreve Başladığına Dair Belge[1105]

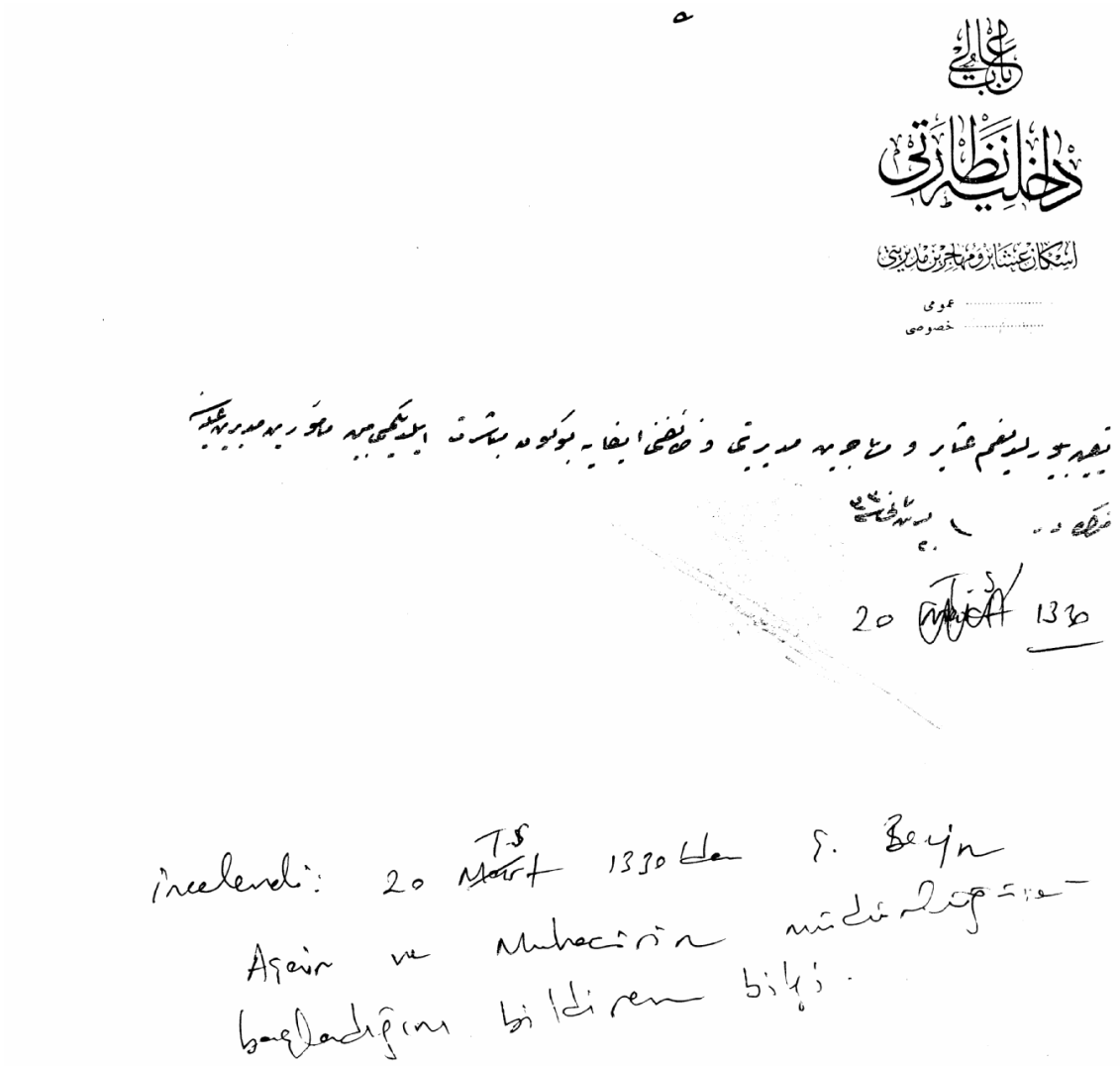

[1105] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

EK- 19 Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Muhacirin Müdür-i Umumisi Şükrü Bey'e İskân-ı Aşâir İşlerinde Yardımda Bulunulmasına Dair Yayınladığı 'Muâvenet-i Lâzime İrâesi'[1106]

[1106] BOA, DH. EUM, Dosya No: 53, Vesika No: 65.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

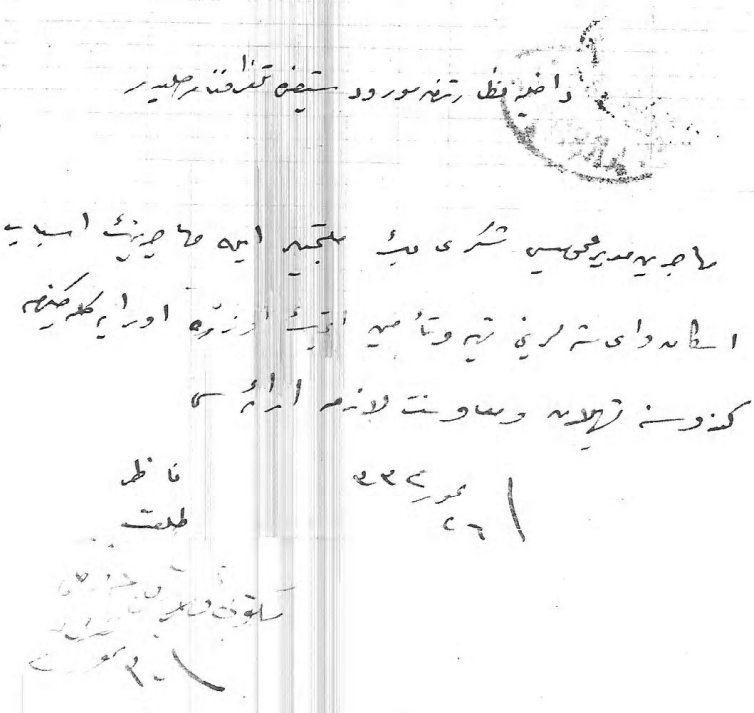

Dahiliye Nezaretine mevrûd olan — telgrafnâme suretidir.
Dahiliye Nâzırı Talaat paşa imzalı bu yazıda,
muhacirin müdürü umumisi Şükrü Bey'e ilişkin,
aşiret işlerinde (mülteciler ile muhacirinin esbâb-ı
işkâle işlerini tekrar etrafı üzere) kendisine müracaat
ref edilmemesi için (muavenet-i lâzıme irâesi)

26 Temmuz 1332 (1916)

Nâzır-ı Dahiliye Nezâreti-i mahsusası
Talaat

EK- 20 Dâhiliye Nezareti'nden Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey'e Sevk ve İskân İşlerinde Yardımcı Olması Hususunda Gönderilen Şifre[1107]

[1107] BOA, DH. ŞFR, Dosya No: 56, Vesika No: 65.

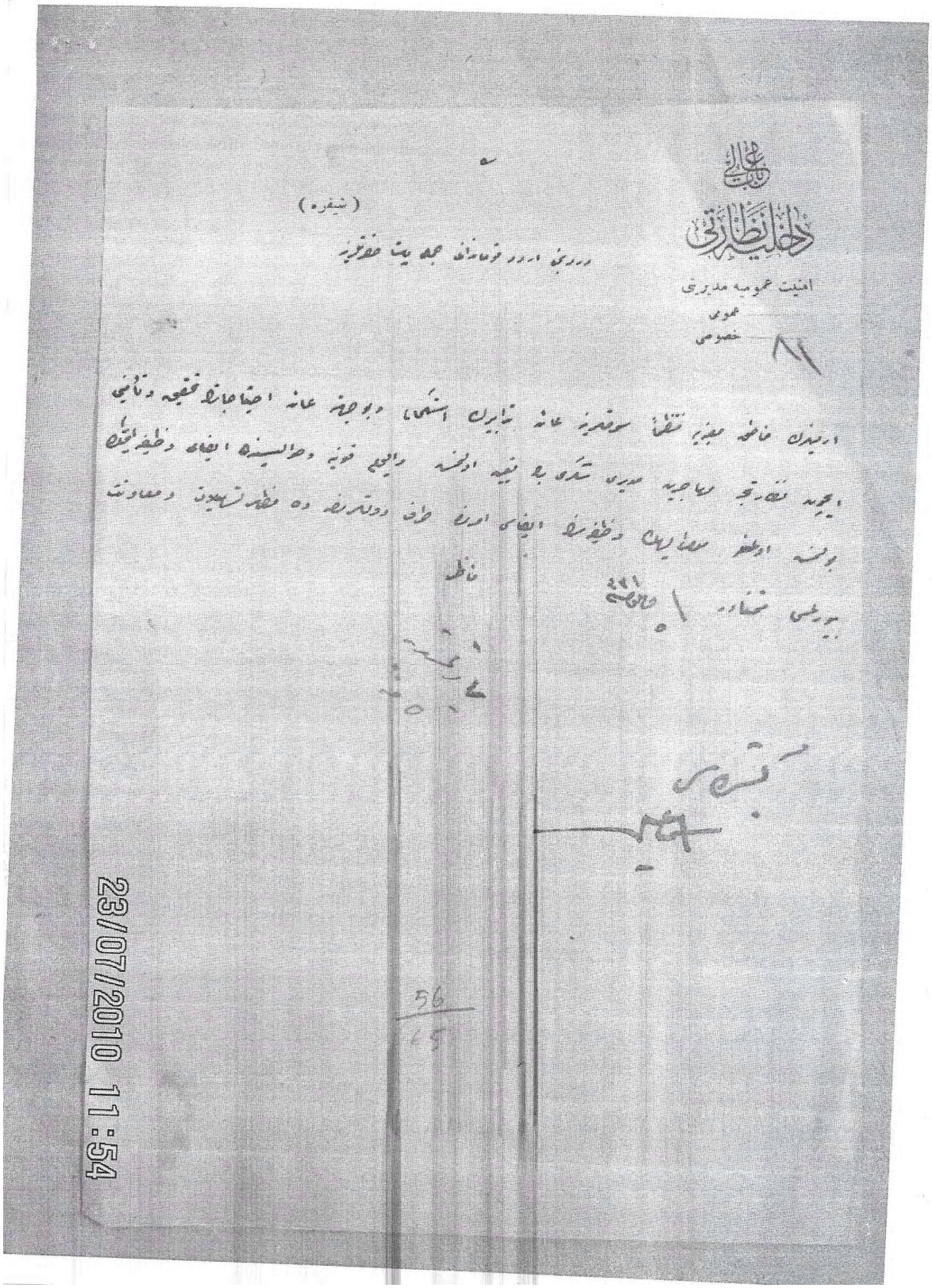

دولت علیه
داخلیه نظارتی

امنیت عمومیه مدیریتی
عمومی
خصوصی

(شیفره)

23/07/2010 11:54

EK- 21 Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey'in Muhtelit Mübadele Komisyonu'na Hükûmetçe Tayin Edilmesi[1108]

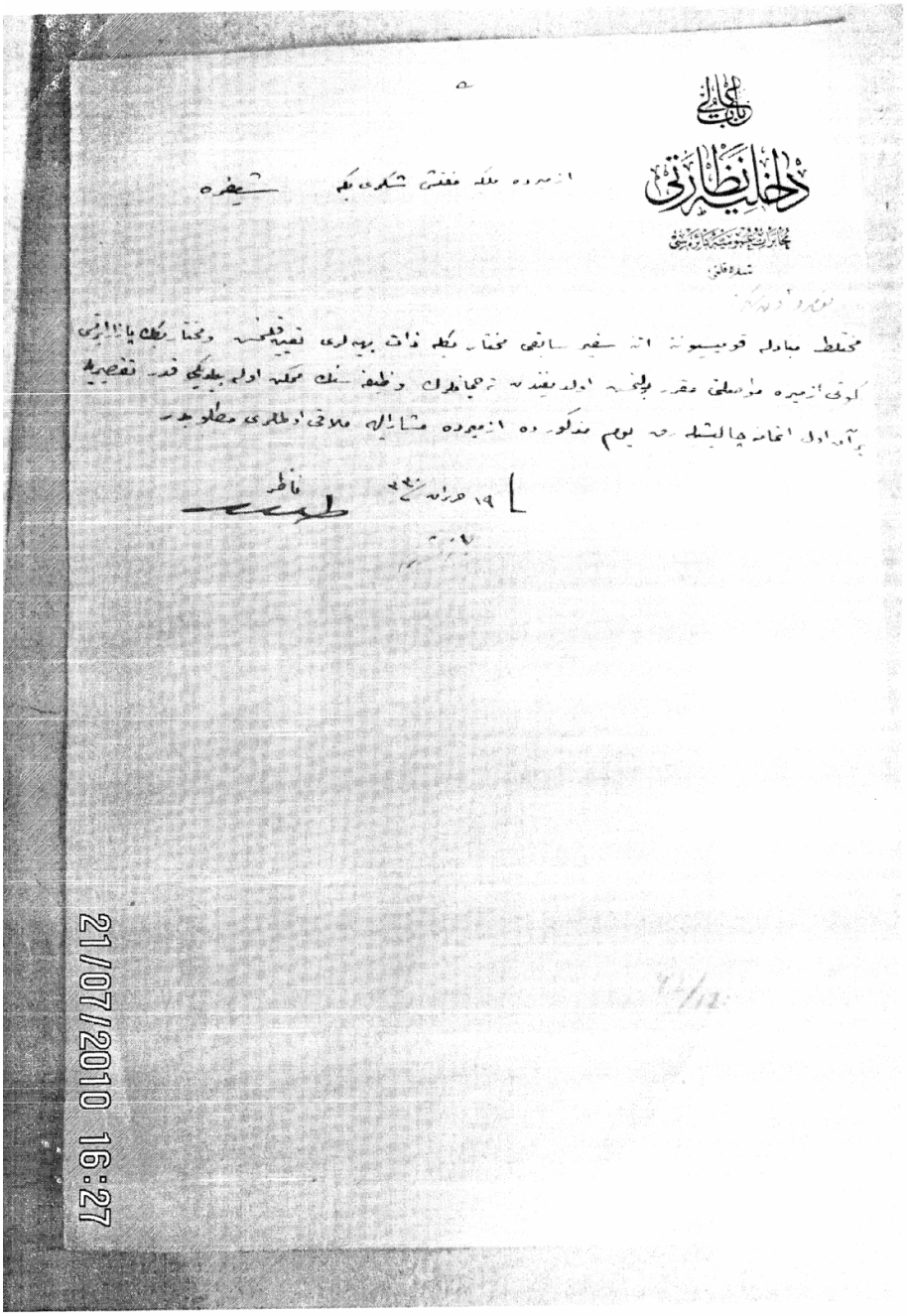

[1108] BOA, DH. ŞFR, Dosya No: 43, Vesika No: 97.

EK-22 Sabık İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü ve Aşâir Muhacirîn Müdür-i Umumisi Olan Şükrü Bey'in Ermeni Tehciri Sırasındaki Üstlendiği Bahsi Geçen Görevleriyle İlgili Olarak Birinci Divan-ı Harbi Müdde-i Umumiliği'nce Yapılan Tahkikat Neticesinde Men-i Muhakemesine Karar Verildiğine Dair Belge[1109]

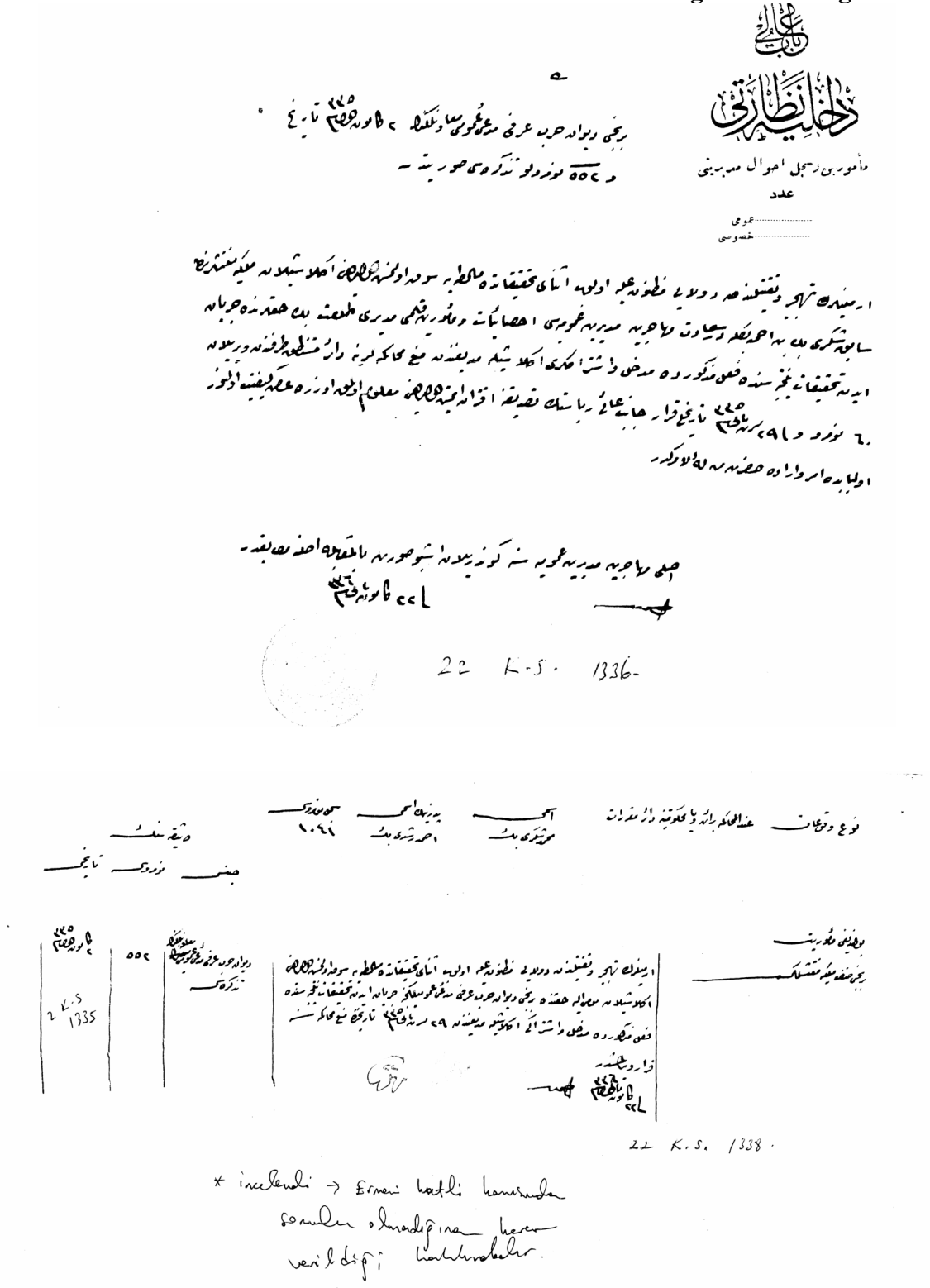

[1109] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

EK- 23 Türk ve Rum Mübadelesi Konularında Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey'in Osmanlı Hükûmeti Adına Görevlendirilmesi[1110]

[1110] BOA, MV, Dosya No: 190, Vesika No: 22.

MV. Dos. No: 190 Gön. Sıra No: 22 1332 . Ş. 6 Belge Adedi 1
17 Haziran 1330

مجلس وزارا مذاکراتنه مخصوص ضبط ورقه سیدر

حاضر بولنانلر ذوات فخامتلو اسمی

خلاصه اکتسابی

خلاصه مآل

واحد نفوس تذکره سی ۲۲۵ سعادتلو ۱۷ حزیران سنه ۳۲۲ تاریخلی و آلتی یوز سکسان درت رقملی تذکره سی اوقونوب .

Meclis-i Vükelaca verilen karar:
İzmir ve Edirne havâlisindeki Rumlarla Makedonyalılar bulunan ahâli-i İslâmiye ile mübadelesi hakkında Osmanlı Hükûmeti adınan Atina sefir-i sabıkı Muhtar Bey ile Mülkiye Müfettişi Şükrü Beyin görüşülerek ve yazılarak verilmesi hususu kararlaştırılmıştır.

مذاکرات

مذکور تذکره ده یازیلی وجهیله ازیر داده هوالیسنه کی وجهله مالک اولدیغی یازیلو بولنان اهالی اسلامیه ایله مبادله سی مسائلی ایله اشتغال ایتمش اولدیغم آنکیفر سابقی مختار وملکیه مفتشلرندن شکری بکله مأموریتی وعصاف حضورینه لزوم یوقدر دیه مقابل مختار بک طرفندن تصویب ایدلمش اولمغله بو یولده والی یا فرمان وشکری بکه یومی برالماسی وسائر مذکور تذکره نک عصاف غیر محفوظه تسویه سی تصویب ایدلمش اولمغله بو یولده والی یا فرمان وشکری بکه یومی برالماسی وسائر مذکور تذکره نک عصاف غیر محفوظه تسویه سی تصویب ایدلمش اولمغله ایفاء مقتضاسنه مالیه نفوس تذکره سی تحریر قلنمش

رئیس
اعضا

EK- 24 İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey'in Mecliste Aşiretlerin Sevk ve İskanı, Müdürlüğün Bütçesi vb. Konularda İzahat Vermesine Dair Meclis-i Vükelâ Kararı[1111]

[1111] BOA, MV, Dosya No: 204, Vesika No: 63.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

1961

مجلس وكلاء

مذاكراتنه مخصوص ضبط نامه

نمره سی	تاریخ
٤٥١	١٠ صفر ٧٤٥ / ٢٤ ربيع ٧٤٦

تبليغ اولندقدن صوكره

محل مصطفى راغب	

خلاصه حال

[illegible]

قرار

[illegible]

Osmanlı meclis-i [illegible] Âşâir ve Muhacirin Müdîr-i Umûmîsi [illegible] şûrâsı Reîsi Âşâir ve muhacirine müteallik kanunlardan Cenâb-ı Hakk'ın ilhâm, inâyetleri ve [illegible] müdâfaât bütçesi ile [illegible] alâkalı kanunlardan [illegible] beyan eylediği üzere [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] hususundan → 10. 5. 1335

EK- 25 İstanbul'da Fransız ve İtalyan Hükûmetleri ile İlgili Yapılacak Konsolosluk Anlaşmasında Sabık Dışişleri Bakanı Şükrü Bey'in Hükûmet Adına Temsilci Tayin Edilmesi[1112]

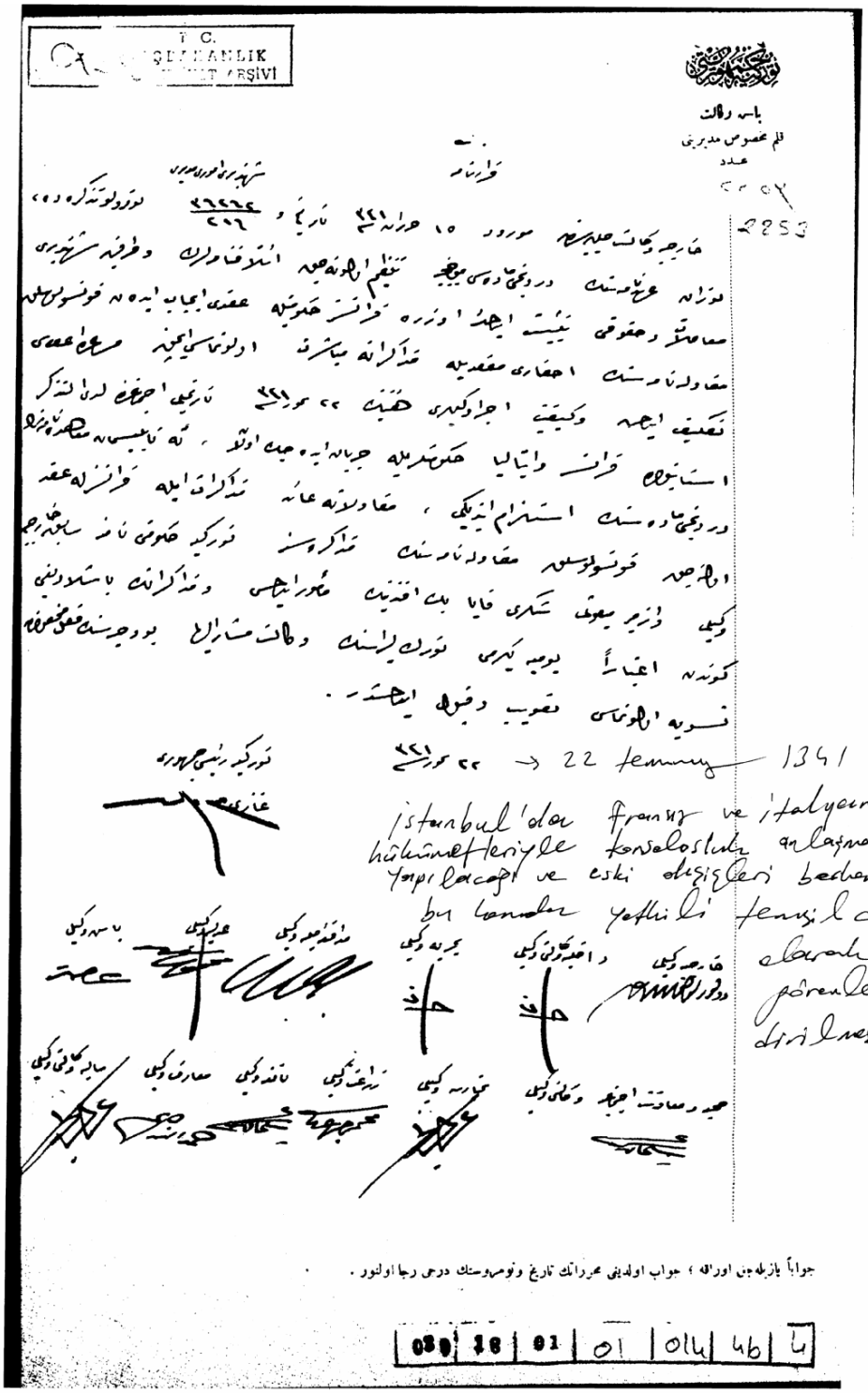

[1112] BCA, Fon Kodu: 030. 18. 01. 01, Yer No: 014. 46. 4.

EK-26 Dışişleri Eski Bakanı Şükrü Kaya'nın Hükûmet Tarafından Cemiyet-i Akvâm'da Türk ve Rum Mübadelesiyle İlgili Görüşmelerde Temsilci Olarak Görevlendirilmesi[1113]

[1113] BCA, Fon Kodu: 030. 18. 01. 01, Dosya No:102-56, Yer No: 013. 29. 17.

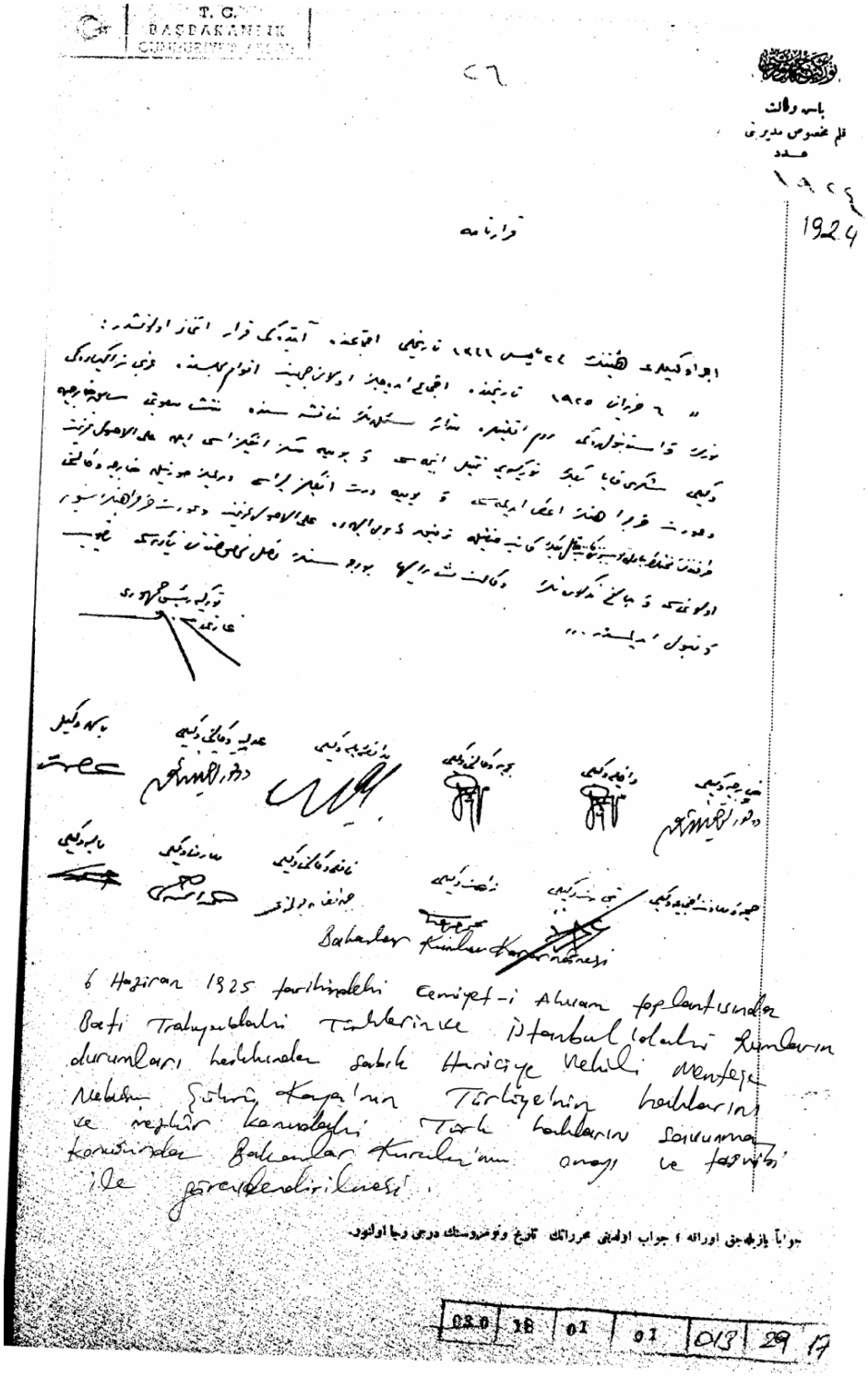

Ek-27 Menteşe Mebusu Şükrü Kaya'nın Tiran Muahedenamesi'nin Bir Nüshasını Paris'te Fransa Hariciye Nezareti Tuna Evrakı'na Tevdi Etmek Üzere Görevlendirilmesi[1114]

[1114] BCA, Fon Kodu: 030. 18. 01. 01, Dosya No: 400-22, Yer No: 10. 34. 6

- 180 -

Türkiye Cumhuriyeti

Başvekalet
Kalem Mahsus Müdüriyeti
Adet
689

Ankara

Hariciye Vekaleti

Hariciye Vekaleti ile Arnavutluk Hükümeti arasında Tiran'da imzalanan Dostluk ve Hakem Mukavelenamesinin tasdikine dair Kanun Layihası ve esbabı mucibesi

Türkiye Reisicumhuru
Ankara

6.Ş.1524 (1940)

Bakanlar Kurulu Kararnamesi

Ülkemiz Ankara Büyük Elçisi Ş. Kaya Bey Tiran murahhaslarının imzalamış oldukları Paris'te Fransız Hükümeti Nezaretinde Tiran evrakının tevdi'i esnasında ve Lehistan ile bir sözleşme ve anlaşmanın üzerine Lehistan'ın (?) sefiriyle teati etmek üzere Bakanlar Kurulu kararı ile görevlendirilmiştir.

Başvekil ve Hariciye Vekili — Müdafaa Milliye Vekili — Maarif Vekili — Dahiliye Vekili — Adliye Vekili — Nafıa Vekili — Ziraat Vekili — Ticaret Vekili — Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili — Gümrük ve İnhisarlar Vekili

Cevabı yazılacak evrakın üzerine gönderilen tarih ve numara yazılmalıdır.

030	18	01	01	010	34	6

EK-28 Şükrü Kaya'nın İzmir Darülmuallimatı Tarih ve Coğrafya Öğretmenlikleriyle, İzmir Darülmuallimin'i Fransızca Öğretmenliklerinde Bulunduğunu Gösteren Cetvel[1115]

[1115] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

TÜRKİYE CUMURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI
Zat İşleri Direktörlüğü

Sayı ———— 386

20 K.Sani 1938
Ankara, / /193

Özet: Güleri Kayanın İzmir [illegible]
[illegible] cetveli gönderildiği [illegible]

Ek : 1

Dahiliye Vekâleti Vilâyetler İdaresi U.M.

26/II/937 T.ve 4508 sayılı yazı karşılığıdır .

Müsaadenizle Vekâletçiniz Bakanı Güleri Kayanın İzmir Devlet Hastanesi Hastalıklarıyle mütehassıslığının[illegible] yapan Öğretmenliğine ait mükemmel hizmet cetvelinin ekli olarak gönderildiğini saygı ile bildiririm .

A. F. Çak

Zat İşleri Direktörü
A. Afetinan

386
4945

Sicil şefliğine takdir
24.1.938 Z. S.
S. Günay

Sicil sayısı .....

Ödevinden ayrılanların; yalnız o yerde ilk tayininden ayrıldığı tarihe kadar geçen hizmetlerini gösterir Zatişlerine gönderilecek çizelge

Memurun adı ve soy adı	Babasının adı	Okulun yeri ve adı
Şükrü Kaya	Vilâyet Mülkiye Müfettişi sa-mi	Paris Hukuk Mektebi

Memuriyeti	Maaşı	Başladığı	Ayrıldığı	Sebebi
İzmir Darülmualliminatı Tarih ve Coğrafya Öğretmenliği	700	8 K.Sani 334	23 K.Sani 334	İzmir Darülmuallimînini Fransızca Öğretmenliğine tayin
İzmir Darülmuallimîni Fransızca Öğretmenliği	800	30 K.Sani 334	9 K.Evel 334	İstifa etmiştir .
			Kayda uygundur 12/1/338	

Devlet Basımevi

EK-29 Milli Mücadele'deki Hizmetinden Dolayı Menteşe Mebusu Şükrü Kaya'ya İstiklal Madalyası Verilmesi Konusundaki Meclis Kararı[1116]

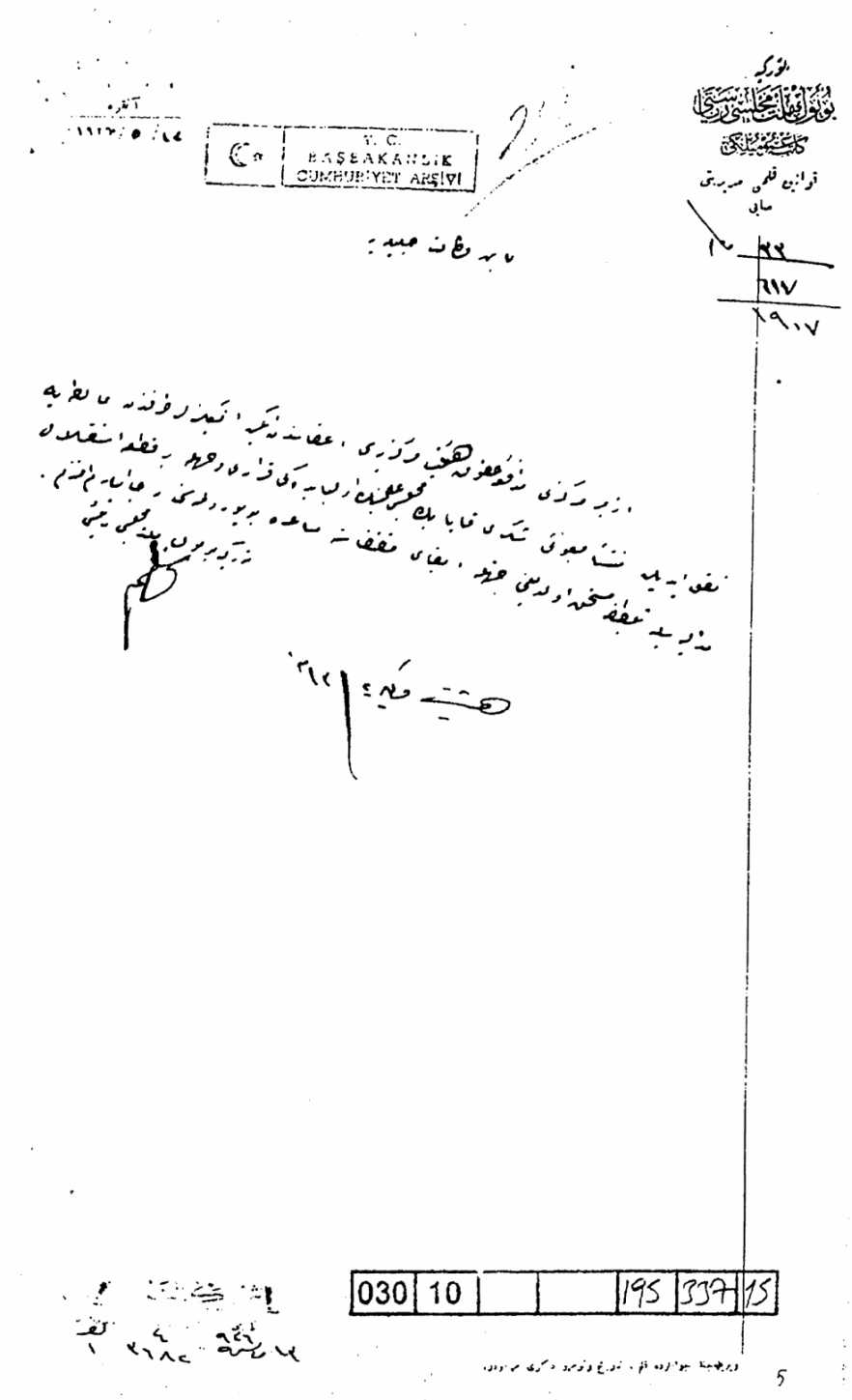

[1116] BCA, Fon Kodu: 030. 10, Dosya No: 238248, Yer No: 195. 337. 15.

EK-30 Şükrü Kaya'nın II. Dönemde Menteşe Mebusu Olarak Meclise Girmesi ve Milletvekilliği

Mazbatası[1117]

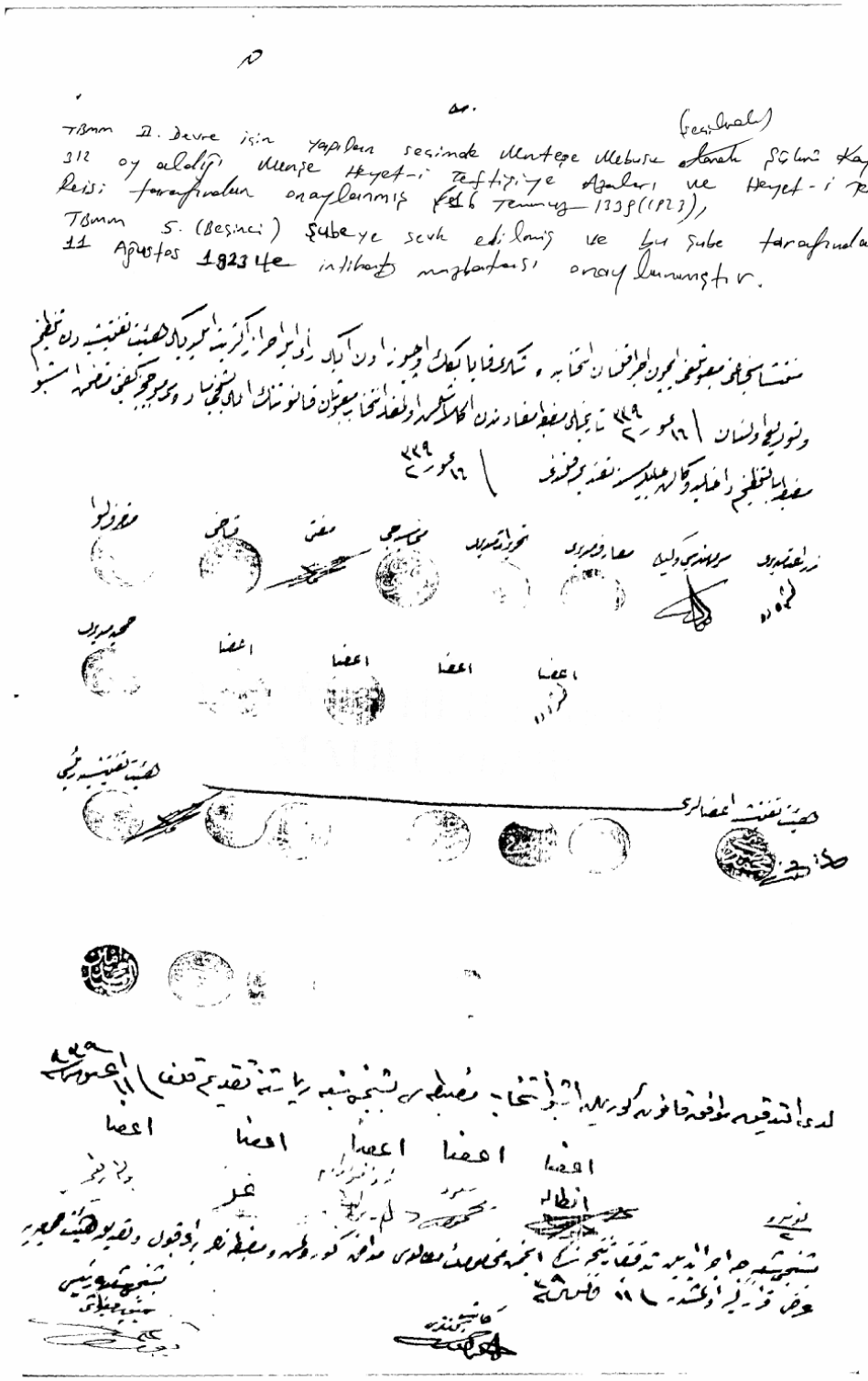

[1117] TBMM Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

EK-31 Şükrü Kaya'nın İzmir Belediye Başkanı Olarak Seçildiğine Dair İzmir Valisi Abdulhalık'ın Şükrü Kaya'ya Gönderdiği Tebliğ[1118]

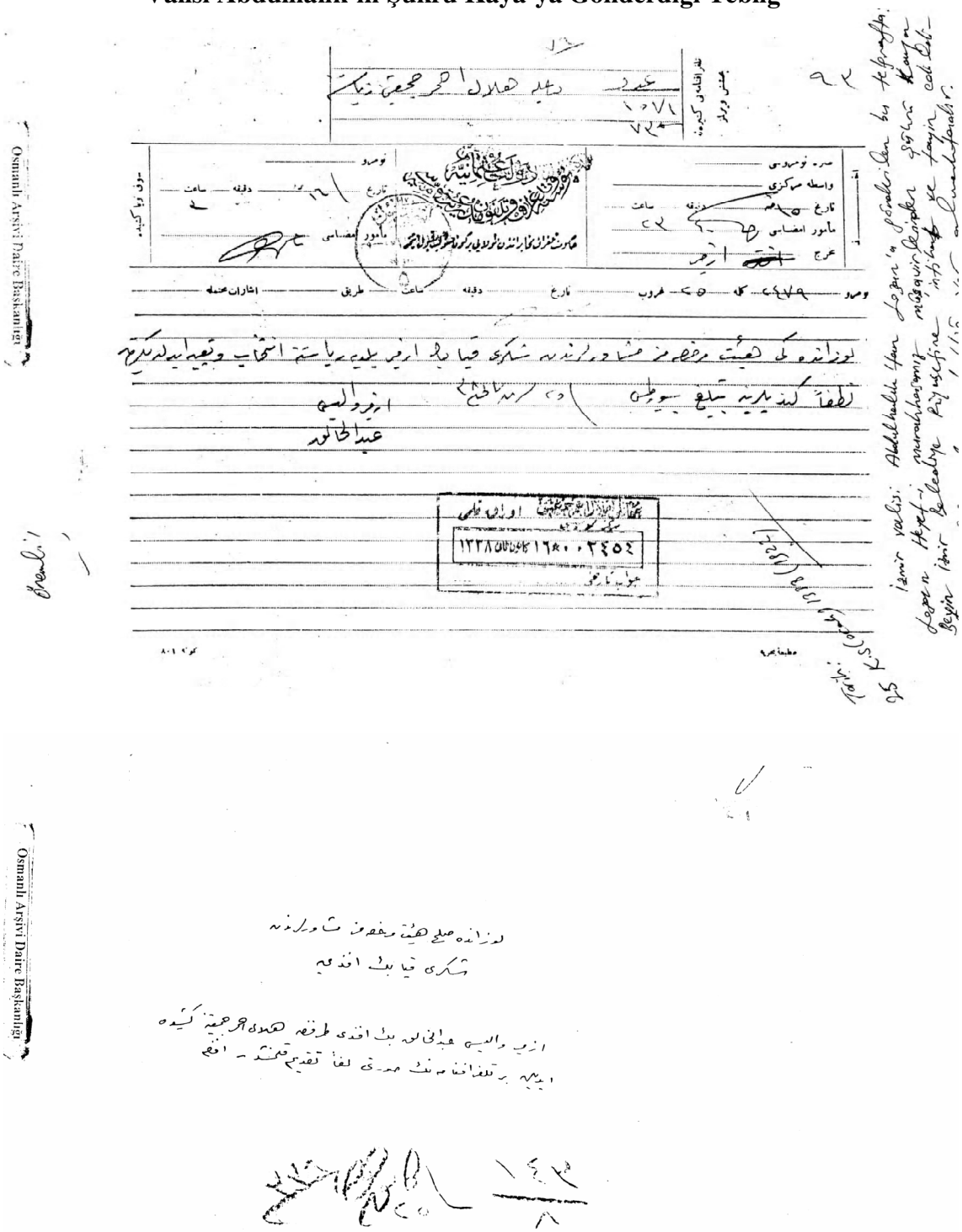

[1118] BOA, Dosya No: 62, Vesika No: 52.

EK-32 SCF'nin Belediye Seçimlerindeki Bildirisi[1119]

[1119] BCA, Fon Kodu: 030. 10, Dosya No: 8428, Yer No: 82. 536. 29, bkz. Ek- 32.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.

DAHİLİYE VKÂLETİ

Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü

Ş.....

H.....

U.....

Ş : U : R : E : T

Muhterem Hemşehri ;

Aziz Vatandaş ;

Belediye intihabatının başlandığını biliyorsun. Hür doğmuş ve hür yaşamağa lâyık bir fertsin . Hiç bir tazyika ve hiç bir tehdide ehemmiyet vermeyerek reyini serbestçe kullan seni Hüriyete refaha ulaştıracak olan serbest Cumhuriyet fırkasıdır.

Serbest Cumhuriyet fırkası mütegallibe saltanatına nihayet verecektir. Ve seni yükseltecektir. Reyini serbest Cumhuriyet fırkasına ver. O senin kendi fırkan ve senin kendi arzundur. Çünkü serbest Cumhuriyet fırkası haksızlığa zulme uğrayan hürriyete aşık vatandaşların iztirabından doğmuştur. O seni kurtaracaktır. O senin dertlerine çaresaz olacaktır. O senin müdafiindir. Reyini ona ver.

Aslı gibidir. 6/IO/930

M. Ali

1

030 | 10 | | | 82 | 516 | 29

EK-33 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın SC'nin Kuruluşu ve Birinci Umumi Müfettişlik Mıntıkasında Teşkilat Kuramayacağına Dair CHF Katibi Umumisine Gönderdiği Tezkere[1120]

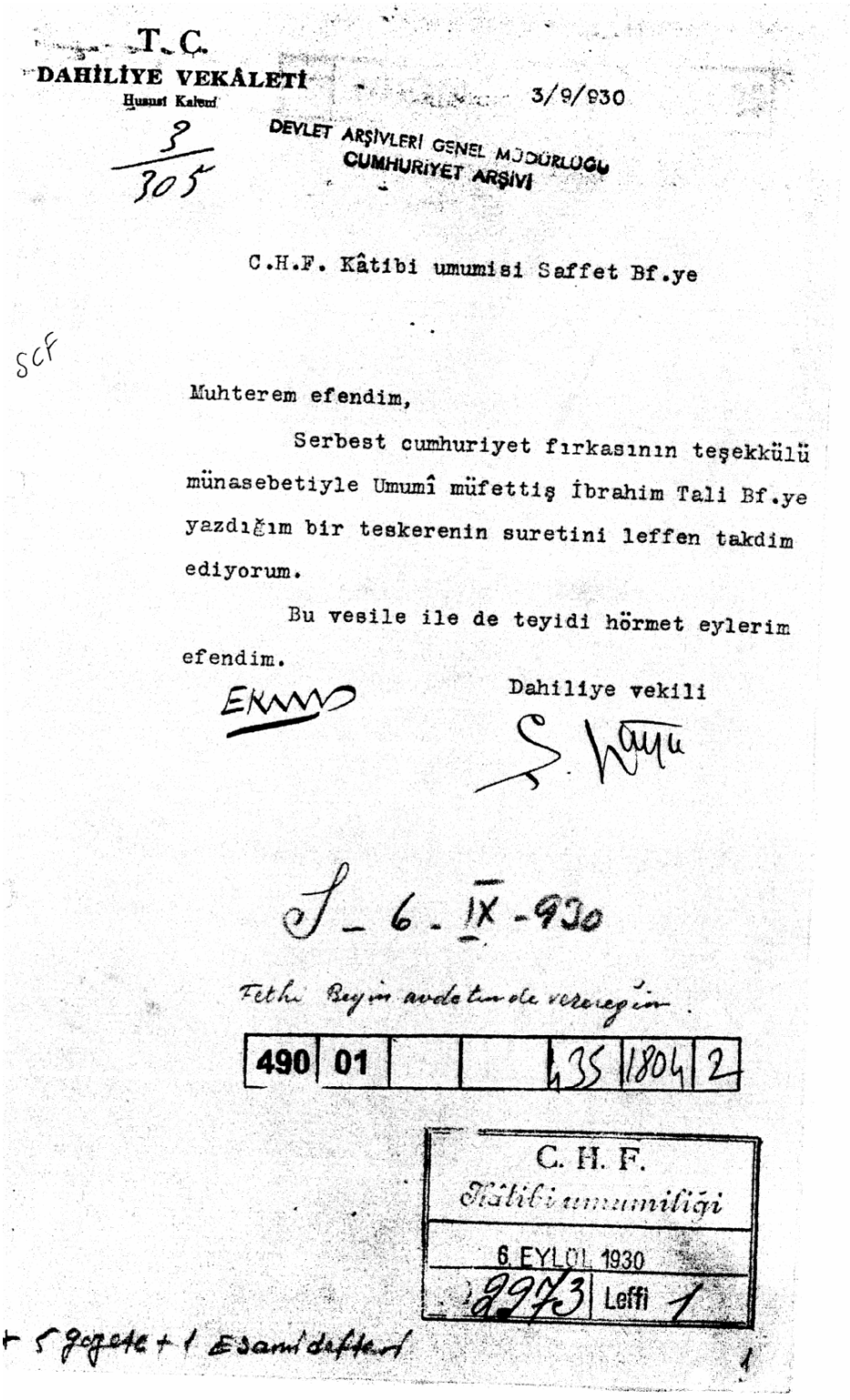

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Husust Kalem
3/9/930
3
305
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.F. Kâtibi umumisi Saffet Bf.ye

SCF

Muhterem efendim,

Serbest cumhuriyet fırkasının teşekkülü münasebetiyle Umumî müfettiş İbrahim Tali Bf.ye yazdığım bir teskerenin suretini leffen takdim ediyorum.

Bu vesile ile de teyidi hörmet eylerim efendim.

EKMO

Dahiliye vekili

S. Kaya

S_6_IX-930

Fethi Beyin aracılığıyla veriniz.

490	01			435	1804	2

C. H. F.
Kâtibi umumiliği
6 EYLÜL 1930
2973 Leffi 1

+ 5 gazete + 1 Esami defteri

1

[1120] BCA, Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 435. 1804. 2.

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü
Sayı

Ankara
/ /
2 9 930

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

I) Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi BF . Umumî Müfettişlik mıntakasında teşkilât yapamayacaklarını C H . F . Kâtibi umumisi Saffet beyfendiye şifahen vait ve temin etmişlerdir.

2) Serbest Cumhuriyet fırkasının teşekkülü münasebetiyle umumî müfettişlik mıntakasındaki valiler hariç olmak üzere diger vilâyetlere yapılan tamimin suretini leffen taktim ediyorum .

3) Birinci maddede arz ettiğim teminata rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası , umumî müfettişlik mıntakasında kanunî eşkâl ve merasime riayet etmek şartiyle teşkilât yapmak isterse bittabi mumaniat edilemez . Ancak böyle bir tasavvur ve teşebbüsleri haber alınır alınmaz Vekâleti haberdar buyurmanızı rica ve bilvesile teyidi hörmet ederim efendim .

.2

EK-34 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'e Beyanı İtimat Olunduğu Hakkında TBMM Kararı[1121]

İdare; S. 31, Y. 3, T. E 1930

2183

T. B. M. M. Kararı

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beye beyanı itimat olunduğu hakkında

Karar No. 585

Gümüşhane Meb'usu Ali Fethi Beyin, belediye intihabatına karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında vaki istizahı üzerine cereyan eden müzakerat neticesinde Umumî Heyetin in'ikadının 3 üncü celsesinde Dahiliye Vekili Şukrü Kaya Beye 225 rey ile beyanı itimat olunmuştur.

15/11/1930

[1121] İdare, S. 31, Y. 3, T. E 1930.

EK-35 Şarki Dehiran ve İzoli Aşiretlerinin Sürekli Silahlandıklarını Belirten Rapor[1122]

T . C
DAHİLİYE VEKÂLETİ
UMUM
JANDARMA KUMANDANLIĞI
Ş.3 K.2
NO 3399

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

96 D / 77

ANKARA
31/3/929

Baş vekâlete

I - Elâziz vilâyetinden alınan rapor sureti malûmaten arz olunur efendim .
2 - Baş vekâlete ve Büyük Erkânıharbiye Reisliğine arzedilmiştir .

N. R.
3

Dahiliye vekili
S. Kaya

26/3/929
2/62

SURET

Dahiliye vekâletine

Şarkı Dehiran ve İzoli Aşiretlerin mütemadiyen silâh ve cephane tedarik eyledikleri ve bu istihzaratı Halepten Siirt ve civarındaki Aşair arasından geçen şehzadelerden ikisinin yaptıkları propağandaların neticesi olduğu ve ilk baharda Elâzizdeki Fırkanın hareketini müteakip zazalarla Dersimlilerin müttefikan etrafa baskın yapacakları şayi bulunduğu seyyar muhabirimizin istihbaratı cümlesindendir efendim .

Elâziz valisi

J.

BAŞVEKÂLET EVRAKI
Tarih | Numara | Ref
1-4-29 | 9176

030 10 112 758 14

[1122] BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 112. 758. 14.

EK-36 Dersim'de Hükûmet Kuvvetlerine Karşı Yapılan Saldırıları Belirten Dördüncü Umumi Müfettişliğin Raporu[1123]

[1123] BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 111. 744. 2.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Husust Kalem Müdürlüğü

2728

Geldiği yer	Tlg. No.	Tarihi	Şifre Numarası	Gurubu	Açanın adı
Elâzığ	1800	28.4.937	1170	475	Emin

	Tarih	Sa.	Da.		Tarih	Sa.	Da.
Telgrafhaneye verildiği	28.4.937	11	49	Telgrafhaneee alındığ	28.4.937	12	90
Kaleme geldiği	28.4.937	13	20	Kalemde açıldığı	28.4.937	13	10

Dahiliye Vekâletine

Hayat.

1- Dersim'lilerce Kahmut ve Sin hudutlarının - ummiloştirilmesine çalışıldığı, Mazgirt ve Pertek köprülerinin yıkılması ve küçük Karakolların düşürülmesinin düşünüldüğü haber alınmıştır. Bu düşüncelerin tahakkukunu önlemek için dün akşam ileri sürülmesi ricasında bulunduğum 17. inci Fümenden bir Piyade Taburu ile bir dağ Bateriyasının pek çabuk Mazgirt'e ve diğer bir taburla bir - (Z.K.B.L.R.Y.A.N.Y.N.) Pertek'e nakillerine yüksek izinlerini ve bu Fümen Alaylarının ilk olarak hareket edir'atle ihzarını ve Dersim için vaktiyle düşünülmüş ve hazırlanmış tertiplerin alınmasına şimdiden başlanmasına da muvafık olacağına amedderim.

2- Dahiliye Vekâletine, Genelkurmay Başkanlığına, Yüksek Başvekâlete, Millî Müdafaa Vekâletine, Diyarbekir Kumandanlığına arzedilmiştir.

Dördüncü Umumî M.F.
M. Alpdoğan

Hıfzı
6-5-37

Bay Vedit Uzgörene suret sunulmuştur.

C. Kenirop

BAŞBAKANLIK
6-5-37 3198

-6-

030 | 10 | | | 111 | 344 | 2

1

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususî Kalem Müdürlüğü

2652

Geldiği yer	Tlg. No.	Tarihi	Şifre Numarası	Gurubu	Açanın adı
Elâziz	1130	25.4.937	1130	1500	İbrahim

Telgrafhaneye verildiği	Tarih	Sa.	Da.	Telgrafhanece alındığı	Tarih	Sa.	Da.
	25.4.937	19	20		25.4.937	20	49
Kaleme geldiği	Tarih	Sa.	Da.	Kalemde açıldığı	Tarih	Sa.	Da.
	25.4.937	24			26.4.937	9	15

Dahiliye Vekâletine

1- 24.4.937 günü saat birde Şimalden Sin Karakoluna üçüncü defa olarak başlayan ateş sabaha kadar uzun fasılalarla devam etmiş ve bu ateş Demenan, Haydaran, Yusufan ve Abbaslar ve Türüşmek Nahiyesindeki Kureyşan aşiretleri arasında kararlaştırılmış, muhtelif menbalardan öğrenilen müttefikan harekete Abbasların başladığını göstermek maksadına matûf bulunmuştur. Esasen bu harekete 22/23/4/937 gecesi başlanması kararlaştırılmış ve Demenan'lılar o gece tertibat almışlarsa da aralarına gönderdiğimiz propagandacının telkiniyle mevzilerinden geriye çekilerek iç ve güçleriyle meşgul olmak üzere köylerine dağılmışlar ve Türüşmek Nahiyesinde bulunan Kureyşan'lılarla Kahmut Nahiyesindeki Yusufan'lılar memurlarımızın ve kuvvetlerimizin tesiri altında bulundukları için onlar da o gece harekete geçmemişlerdir. Durdurulmuş bulunan hareketin devamını temin maksadıyle Abbas'lar üçüncü Sin ateşini yapmışlardır. 150 kadar silâhlı Seyit Rıza'nın evinin önünde ve Sin'in şimalinde toplanmıştır. Bu kuvvetler üzerine tesir yapmak için bu gün öğleden evvel tayyare Bölüğü iki defa uçuruldu. Neticede Seyit Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin'in eli bomba tesiriyle kopmuştur. Diğer bir kişinin de bacağından yaralandığı işidilmiştir. Elli kiloluk bir bomba da Seyit Rıza'nın evinin kapısı önünde patlamaksızın yere gömülmüş kalmıştır.

2- 25.4.937 saat 14. te Kahmut Nahiyesinden aldığımız bir haberde Demenan'lıların, Haydaran'dan gelen kuvvetlerin ve üç gündenberi Sin'de muharebe ettiği ve ittifak yeminleri veçhile hemen harekete geçmeleri hakkında Seyit

./.

030 | 10 | | | 111 | 744 | 2

2

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Husûsî Kalem Müdürlüğü

(İkinci Sayfa)

Rıza'dan gelen haberin tesiriyle yeniden toplanmaya başladıkları ve bu gece tearruza geçecekleri öğrenildi. Bu tearruzların Kahnut ve Sin'den karşılanması tedbirleri alındı.

3- Seyit Rza'nın Dojik taraflarındaki adamları da kendisine iltihak etmişlerdir. Bunlar geldikleri vakit niçin hükûmetle uğraşarak masum kanı akıtmaya sebebiyet vermeğe çalıştığını Seyit Rıza'ya sormuşlardır. Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hasan da Sin Nahiyesine göndердiği mektupta (Babasının işine karışmadığını ve onun harekâtından mes'ul tutulmamasını) bildirmiştir.

4- Bu aşiretlerin bir ağızdan söyledikleri sözler, Tunceli teşkilâtından sonra içlerine sokularak açılan Karakol ve Nahiyelerin geriye alınması keyfiyetidir. Halkı bu fikrin etrafında toplamak için Kubay ve memurlarımıza iftiralar yapmakta ve kanunlarımızın kendi menfaatlarına mugayir olduğunu mübalâğalı şekilde yaymakta ve Devletimizin yakından Fransız'larla harp edeceğinden ve Fransızların kendilerine para, silâh, cephane ile yardım edeceğinden bahsetmektedirler.

5- Müttefik aşiretler Ovacık, Hozat, Nazımiye, Pülümer Kazalarındaki diğer aşiretlere, kendilerine iltihak davetinde bulunmuşlardır. Bunlar bu gün için müteredddit vaziyettedirler. Müttefik aşiretlerin muvaffakiyeti halinde bunların da Devlet aleyhine dönmeleri ihtimal dahilinde görülmektedir.

6- Eldeki kuvvetle ve hale göre Devletin nufuzunu yürütmek tedbirleri alınmakla beraber yukarıdaki vaziyetlere göre de kuvvetlerimizin takviyesine ihtiyaç hissetmekte olduğunu arzederim.

7- Yüksek Başvekâlete, Dahiliye Vekâletine, Genelkurmay Başkanlığına, Or General Orbaya arzedilmiştir.

Dördüncü Umumî Müf.
Alpdoğan

Not:
Bir sureti Bay Uygösen'e sunulmuştur.
Demirok

030 | 10 | | | 111 | 744 | 2

3

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube : 6.B.
Hususî :
Umumî : 1269

8023

26 / 4 / 1937
Özü: Dersim bölgesinin durumu HK.

Başvekâlete

14/4/937 Gün ve 1151 sayılı yazıya ektir .

Pah ile Kahmut nahiyeleri arasındaki köprüyü yıkanlarla Sin nahiyesine tüfekle ateş edenlere, alınan tertibata dair Dördüncü Umumî Müfettişliğin 8/4/937 gün ve 941/927 sayılı yazısının bir örneği iliştirilerek sunulmuştur .

Bilgi için Yüksek orunlarına arzederim.

Baş V,R.C.U.K.liğine sunulmuştur .

Dahiliye Vekili

Ş. Kaya

030 | 10 | | | 111 | 744 | 2

Tarih 27-4-37 | Numara 2857 1

Karşılık yazılacak bitiye ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

4.üncü Umumî Müfettişlikten alınan
8 Nisan 937 tarihli ve 491 -
927 sayılı yazısı
örneği

I - Pah ile kahmut nahiyeleri arasındaki köprüyü yıkanlarla Sin nahiyesine Tüfenk sıkanlar hakkında haber alma yoluyla ve nemenan ile Abbaslardan bu suç ile ilgili olmadıklarını isbat etmek için Nahiye ,kaza ve Vilâyete dehalet ve müracaat eden şahıslardan alınan malumata göre suçluların mazgirt kazasına bağlı kahmut nahiyesinin uzun tarla ,yukarı ve aşağı Hözmerik ve aşağı Bor köylerinden ve hozat kazasına bağlı sin nahiyesinin Ballı mezreası ve halvori köylerinden bir kaç kişi olduğu öğrenilmiştir . bu kanaatı teyit etmek bu köylerde bulunmaları muhtemel olan hakiki suçluları meydana çıkarmak ve ele geçirmek ,bunların başka guruplardan yardım teminine ve çapulculuklarına mani olmak için Tuncelinde bulunan seyyar ve sabit jandarma kuvvetlerinin durumunda aşağıdaki degişiklikler yapılmıştır .

A - 9. seyyar jandarma taburunun bir piyade bölüğü mazgirtte alakonulmuş ,pahta bulunan tabur karargahiyle bir piyade bölüğü noşut köyünde bulunan diğer piyade bölüğünün yanına yanaştırılmış bu taburun ağır makinalı tüfek takımı pahta ve süvari bölüğüde şoğaikte bırakılmıştır.

B - Erzincan dan Elazize getirilen seyyar jandarma süvari bölüklerinden ikinci bölük mazgirtte ve üçüncü bölük hozata gönderilmiştir .

C - Hozattaki seyyar alaydan evvelce sin mıntakasına gönderilmiş olan piyade bölüğünün mensup olduğu tabur,bir bölüğü ile havikpahta ,tabur karargahı ,ağır makineli tüfek takımı ve üçüncü bölüğü ile sinde bulunmak üzere havikpah ve sin bölğesinde gönderilmiştir.

D - Yeni gelen 500 sabit jandarma eri ,bu günkü durumun isteklerine ve ehemmiyet derecesine göre kaza birliklerine dağıtılmış ve bu erlerin usta olanlariyle mevcut kadrolar takviye edilmiş ve hozat Hozat kazasında Arkison ,pakire ,Dervişcomal köylerinde ve

030.10 | 111.744.2 5

61 030

ve mazgirt'in Türüşmek nahiyesine bağlı xxxxx hiç köyünde yeni kara
kollar açılmış olduğunu arzederim.

2 - Dahiliye Vekâletine ,Genel kurmay başkanlığına ,
Üçüncü Ordu Müfettişliğine ve Ankara'da ordu müfettişi Orgeneral
Orbaya ve jandarma genel komutanlığına arzedilmiştir .

Aslı gibidir.
M. Akdoğan

030 10 191 764 2

6

EK- 37 Dersim Harekatı'na Dair Bakanlar Kurulu Kararnamesi[1124]

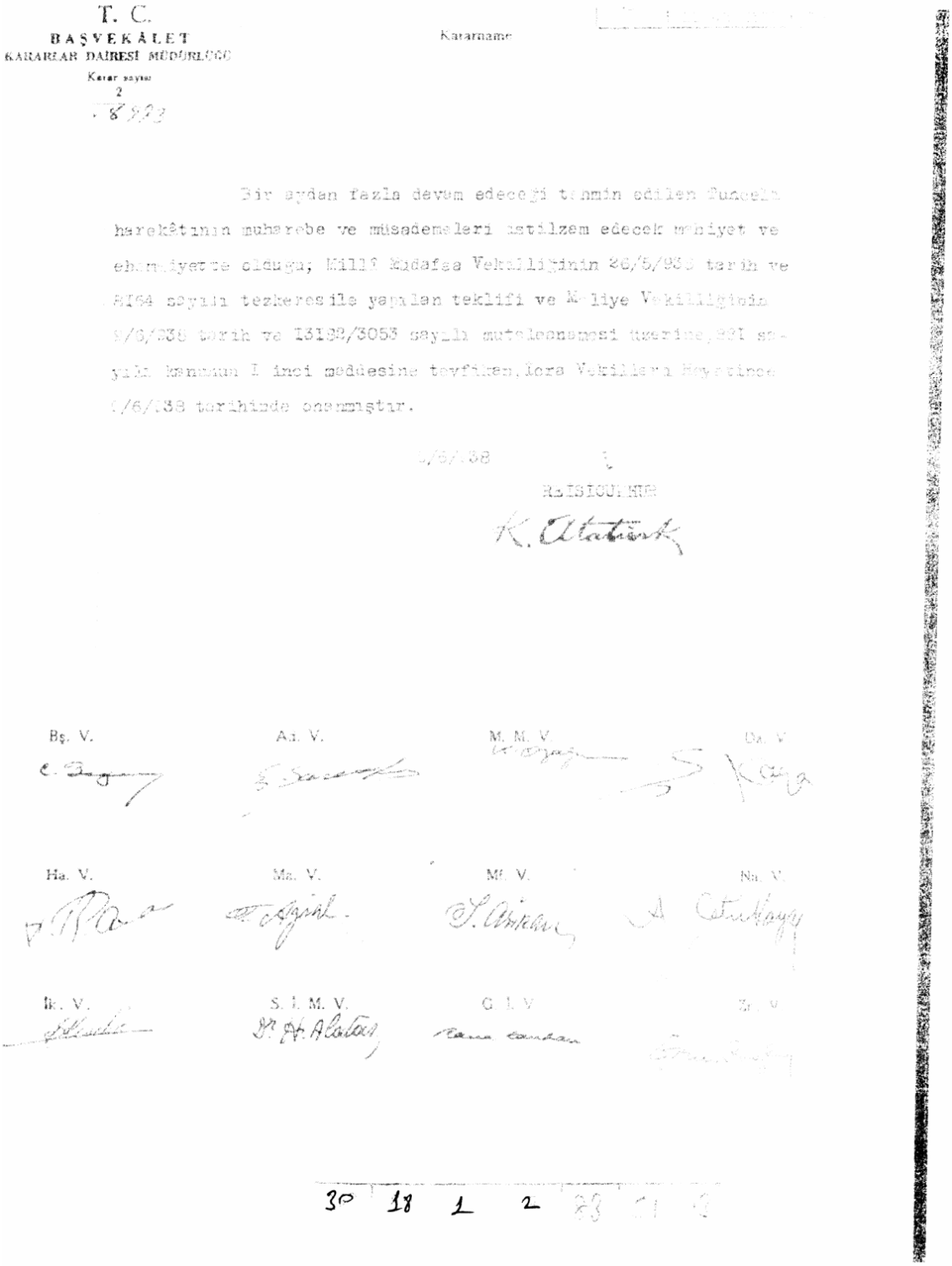

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
8922

Karname

Bir aydan fazla devam edeceği tahmin edilen Dersim harekâtının muharebe ve müsademeleri istilzam edecek ehemmiyette olduğu; Millî Müdafaa Vekilliğinin 26/5/938 tarih ve 8164 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 5/6/938 tarih ve 13139/3053 sayılı mütaleanamesi üzerine, 2291 sayılı kanunun 1 inci maddesine tevfikan, İcra Vekilleri Heyetince 7/6/938 tarihinde onanmıştır.

7/6/938

Reisicumhur
K. Atatürk

Bş. V. — Ad. V. — M. M. V. — Da. V.

Ha. V. — Ma. V. — Mf. V. — Na. V.

İk. V. — S. İ. M. V. — G. İ. V. — Zr. V.

30 18 1 2 83 51 13

[1124] BCA, Fon Kodu: 30. 18. 1. 2, Yer No: 83. 51. 13.

EK-38 Dersim Harekatı'na Dair Bakanlar Kurulu Kararnamesi[1125]

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

Tuncelî harekâtına iştirak edecek kara, hava ve jandarma birliklerine mensup erata kuvvetli tayın verilmesi için bu hareketin sefer mahiyetinde mühim hareket olduğu; Genelkurmay Başkanlığının işlerine atfen Millî Müdafaa Vekilliğinin 3/6/938 tarih ve 8446 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 7/6/938 tarih ve 16132/3055 sayılı mütaleanamesi üzerine, 1776 sayılı kanunun ikinci maddesine tevfikan, İcra Vekilleri Heyetince 7/6/938 tarihinde onanmıştır.

9/6/938

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

Bş. V. — Ad. V. — M. M. V. — Da. V.
Ha. V. — Ma. V. — Mf. V. — Na. V.
İk. V. — S. İ. M. V. — G. İ. V. — Z. V.

30 18 1 2 82 51 14

[1125] BCA, Fon Kodu: 30. 18. 1. 2, Dosya No: 96, Yer No: 83. 51. 14.

EK-39 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dersim Raporu[1126]

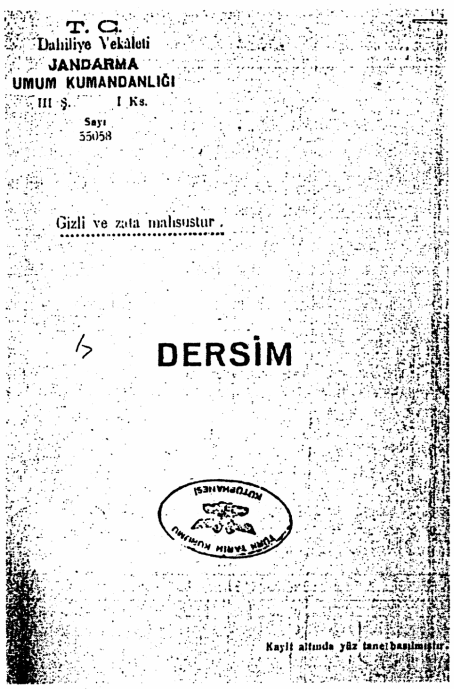

T. C.
Dahiliye Vekaleti
JANDARMA
UMUM KUMANDANLIĞI
III Ş. I Ks.
Sayı
55058

Gizli ve zata mahsustur.

DERSİM

Kayıt altında yüz tane basılmıştır.

[1126] Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, Kaynak Yayınları, III. Baskı, İstanbul 2000.

2- Geçen sene hiç şüphesiz her taraftan teşvik edildi. Bilhassa Ağrı harekâtı sıralarında burada da bir teşebbüs yapılarak askerin burada tutulması için Şarktan gelen kürt efradı arasında haber alındı. Trabzon İngiliz konsolosu bir pazar günü gelerek pazara gelen kürtlere sırmalı kavaslarını gösterdi. Gezmek niyetile giderek Dersimin bir ileri karakolu mesabesindeki Balı bey köyünü bililtizam kalabalık bir kürt kitlesine sokarak onunla alâkasını, onun fikrinin taraftarı olduğunu işrap eyledi.

Ağrıya 11. ci alayın iki taburu hareket etti. 11. ci alayın kalanları çok azalmış bir halde bulundu. Dersimliler bunu bildikleri halde siyasi ve umumi mahiyette hiç bir hareketleri görülmedi.

3- Muhtelif şekavetler görüldü, fakat bu onların asırlık itiyatları, cehaletlerinin ve ihtiyaçlarının ve üzerlerinde Seyit ve ağalarının tazyikleri neticesidir.

4- Hepsinin Türk oldukları iddia ve teyidi (...)* eylemeleri, çoğunun Türkçe bilmesi ve konuşması,

5- Birinci ve ikinci harekâtta altmış kürdün milis sıfatı ile 3000 metre rakımlı Karacakale dağlarında karlar içinde aç, açık uğraşmaları, tedip edilen mıntakadan tutulmuş katırcıların sadakatle çalışmaları,

6- Esir düşenleri soymalarına rağmen öldürmemeleri,

7- Aşiretlerin aralarında derin zıddiyetler, ayrılıklar bulunuşu,

8- Bilhassa Plümer mıntakasında ki aşiretler içinde tahsil ve terbiye görmüş adamlar olup bunların aşiret hissiyet ve zihniyeti içinde çok isteksiz ve üzüntülü bulundukları,

9- Yaşaya bilmek için kendi mesai ve hasılalarının Erzincan ve Harputa muhtaç bulunduğu ve bunun için iktisadi bir tazyikten korkmaları ve bunu düşünmeleri.

Dahiliye vekili Şükrü Kaya beyefendinin 931 senesi sonbaharında B. U. Mf. mıntakasını teftişi esnasında Dersimi ve muhitini dolaştıktan sonra Elâzizden şifre ile Başvekâlet yüksek makamına yazdığı 18/11/931 tarihli rapor:

* Bir kelime okunamamıştır. (Y.N.)

Dahiliye vekili Şükrü Kaya beyefendinin raporu:

Arapkir, hususile Kemaliyenin Dersim kazalarına civar halkının Dersimlilerden çektiklerini dinledikten ve gördükten sonra Dersim meselesile yakından alâkadar olmamak mümkün değildi. Elâzize avdette umumu Mf. ve Vali beylerle Kâzım, Kenan ve Osman paşalarla Çemişkezek, Hozat ve Pertek ve Mazkirt kazalarına gidildi. Siirt meb'usu Mahmut beyefendi de refakat lûtfunde bulundular.

Dersimi daha iyi görebilmek için Ovacık ve Nazımiyeye ve Dersimlilerin tecavüzlerinin zararlarını iyice anlıyabilmek için de Kigi, Kemah ve Erzincana hatta Kangala kadar gitmek lâzımdır. Vakit ve mevsimin buna müsait olmaması noksanını idare rüesasından aldığım malûmatla ikmale çalıştım.

Bu havali ve buraların hali zati devletlerinin tamamile malûmudur. Yalnız maruzatıma bir mukaddeme olmak üzere arzetmek istediğim keyfiyet artık Dersim meselesinin kat'i surette hallinin devletçe, milletçe ve bilhassa hükûmetçe tehiri caiz olmıyan muzur, tehlikeli ve zaman geçtikçe halli müşkülleşecek ve zararı artacak bir vaziyet almış olmasıdır.

Dersimi ihata eden kazaların 150000 nüfusluk halkı; Dersimlilerin mütevali ve mutemadi taarruz ve tecavüzlerinden gittikçe daha ziyade mutazarrır olmaktadırlar. Dersime yakın olan muhitlerin kazanç ve hayatları Dersimlilerin ayakları altında her gün çiğnenmektedir. Toplu büyük çetelerin köy basması, sürüleri götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, yol kesmesi son aylarda adi vak'alar sırasına geçmiştir. Dersime yakın yerlerdeki halk malından ve canından emin olmadıklı gibi manevi cesaret ve mukavemetlerini de kaydetmiş bulunuyorlar. Bu yakın çenberin harici muhiti de cezasız kalan du vak'aların tesiri altında ziraat ve ticaret noktasından maddeten mutazarrır ve asayişsizlik yüzünden manen muztariptirler.

Dersimin içinin arzettiği manzara da bundan daha az acı ve acıklı değildir. Bir defa Dereim, Çemişkezek, Pertek, Mazkirt ve Hozat kazalarındaki umumiyetle Türkler ve aşiret hayatını terk ederek silâhları alınan çiftçiler tamamile Dersimlilerin nüfuz ve tehdidi altındadırlar.

Devlete asker ve vergi veren bu halk canını ve malını korumak için Garp ve Şimal aşiretlerine vergi vermek mecburiyetinde oldukları gibi

her günde soyulmak ve öldürülmek tehlikesindedirler. Soyulanlar pek çoktur. Öldürülenlerde vardır. Köyünden tarlasına gidemeyen veyahut şehire iltica eden köylüler pek çoktur.

Dersimin mütecaviz ve mutaarrız aşiretleride bir birlerine karşı hasım ve küskün bir vazyettedir. Aralarında müsademe, mukatele va hırsizlık daimidir.

Dahilde hükûmet ve teşkilâtı, zabıtası, mahkemesi bir heyulâdan ibarettır. Bu makanizma hükmünü, ancak silâhız ve muti halk üzerinde müessir olabildiğinden, nüfuz ve sultasını bunlar üzerinde yürütmekte ve dağdaki şakilere ve aşiretlere karşı hiç bir emrini ve hükmünü infaz edememektedir. Makûs bir netice olarak hükûmet, halk nazarında aşiretlerin ve onların ağalarının nüfuzunu artırmaktadır.

Dersim içi muntazam hükûmet teşkilâtına rağmen tamamile anarşiktir; dıştan görünüşü silâhlı, teşkilâtlı hırsızlar yatağı ve ocağı olmasıdır, bu ocak gün geçtikçe kızışmakta ve etrafını yakmaktadır. Acil ve kat'i tetbir alınarak bu ocak kat'i surette söndürülmezse ateş günden güne sirayetini arttıracaktır.

Yakın zamanlarda hasıl olacak netice, etraftaki halkın gasp ve istismar sahalarına tabi oldukları ağaların hükmü nüfuzuna girerek köle olmakla veyahut bir çoklarının hazırlandığı gibi evlerini, barklarını terk etmekle Dersimlilerin nüfuz ve tecavüz hudutlarının artması veyahut ta silâh tedarik ederek daha gerilerdeki silâhsız ve muti halka musallat olarak Dersim sisteminin genişlemesi olacaktır.

Dersimde Seyit Rıza ile Haydaranlı rüesasından başka ağalarla ve Seyit Rızanın oğlu ile görüştüm. Hepsinin vazı tavrı mutidir, iltıcakârdır. Hükûmetten ancak teveccüh ve himaye beklemektedirler. Cehalet, fakirlik, arazi ve maişet darlığı bazı aşiret efradını şuraya buraya tecavüze sevkediyor. Cümhuriyet hükûmetinin buraları tecziyeedeceği muhakkaktır. Kendileri işleri ve güçleri ile meşğul oldukları halde bazı müfsitler kendilerini hükûmet nazarında muttehem gösteriyorlar. Bundan çok muztariptirler. Kendileri Türktürler, ve Cümhuriyetçidirler. Bazı kürtlerin hırsızlıklarını onlara atfetmek doğru değildir. Eğer bazı katil ve hırsızlar aşiretler arasına karışmış bulunuyorsa artık aşiret hayatı kalktığı için hükümlerinin nafiz olmadığından ve sözleri geçmediğindendir.

Hükûmet istediği zaman onları yakalaya bilir ve mağsubatı alup sahiplerine verebilir. Kendilerile ayrı ayrı görüşüldüğü vakit bütün fenalığı yapan hasım olan aşiret reisidir. Hükûmet onun vücudunu kaldırırsa Dersim meselesi halledilir.

Her birinin ayrı ayrı şikâyette ittifak ettikleri şahıs Seyit Rıza ile Haydaranlı reisleri Kamer ve Hıdır ağalardır.

Seyit Rızanın günden güne nüfuz ve hükmünü arttırdığı meşhuttur. Yağma ve hırsızlıklardan en çok istifade etdiği ve hükûmete en az ehemmiyet verdiği için diğer aşiret ağaları zahirde onu tel'in etmekte, fakat hakikatta ona gıpta eylemekte ve gittikçe nüfuz ve tefevvukunu kerahetle kabul etmektedirler.

Hariçtekilerle münasebetlerinden şüphe edilen ve Koçkiriye kadar nüfuzu şamil olan ve hariçteki katil ve hırsızlarıda himaye ederek silâh kuvvetini ve adamlarını arttıran bu adam kat'i tetbirler alınmazsa istikbalin Dersim için hazırlanmış bir şefidir.

Arzettiği hal ve manzara şahıslardan ziyade bir sistem o sisteme karşı idaredeki ihmalin neticesidir.

Bu vaziyeti ihdas eden sistem, aşiret hayat ve an'anesidir. Bu sistemi muzur ve tehlikeli yapan en müessir sebep ise aşiretin silâhlı olmasıdır. Silâh mikdarı altmış bu kadar aşiretin azlığına ve çokluğuna göre tahavvül etmek üzere ve kendilerinin de ayrı ayrı ifadelerine göre 18: 20 bin tahmin edilmektedir.

Binaenaleyh Dersimin ıslahı ve içindeki ve bilhassa dışındaki halkın taarruzdan muhafazası ve aşiret sisteminin de halli için her şeyden evvel Dersimin silâhtan tecridi ve aşiret reislerinin bu muhitten uzaklaştırılması lâzımdır.

Resmî ve şahsî malûmat ve mütalâaların ve mahallinde hasıl olan intibaların ve Dersim vak'alarile yakından alâkadar halkla yapılan hasbühallerin neticesi bu hükümde müşterektir.

Umumi müfettiş bey, Vali bey, Kâzım paşa, Kenan paşa, Osman paşa, Mahmut bey ve diger vali ve kumandanlarla yaptığım ferdi ve müçtemi muhtelif müzakerelerin askeri, mali, idari, siyasi varit ve muhtemel her safhası mülâhaza edilerek işin muhtelif cephelerden tetkikile istihsal edilen neticede defatla ve ittifakla bu esasa vasıl olmuştur. Eskiden ya-

pılan ve neticesiz kalan hareketler daima göz önünde bulundurulmuş ve Dersimin artık Türk idare tarihinde yaşamaması ciheti en esaslı hedef telâkki olunmuştur.

Avdetimde zati devletlerine vaki olacak maruzatımda bu esaslara müteferri olacaktır. Bu hususta şimdi tatbik teferruatından sarfı nazarla hulâsatan takdiri devletlerine arzedeceğim esaslar şunlardır:

1- Dersimin ıslahı acil ve zaruridir. Tehirinde devletçe zarar vardır.

2- Islahın temini ve zararın tevkif ve izalesi ve Dersim sisteminin halli ancak:

A- Silâhların toplanması (buda müşkül ve külfetli olmıyacaktır)

B- Aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersimden uzaklaştırılması,

C- Dersimde ve topraksız ve ağaların esiri köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması.

3- Bunların tatbiki askeri bir harekete mutevakkıftır. Bu askeri hareketin memleketin müdafaa sistemini gevşetmemesi ve bilhassa Şark ve Cenupta tatbik edilen programı tehir etmemesi ve devlet hazinesine ağır bir yük tahmil etmemesile telif edilmek şarttır.

Bu askeri hareketin devlet müdafaasını ihmal ve Şark ve Cenup programını tavik etmiyecek surette tatbikının mümkün olduğu askeri mütalâa ve müzakerelerle anlaşılmıştır; veçhi tatbik bittabi tasvibi devletlerine arz olunacaktır.

4- Bu harekete 932 senesinin ilk müsait mevsiminde başlanmasında muvaffakiyet daha esaslı ve daha kolay olacağından ıslah keyfiyeti tasvibi devletlerine iktiran ettiği anda askeri ve idari istihzarat tetbirlerine başlanır.

5- Nakil, iskân ve diger idari programda tasvibi devletlerine arz olunacaktır.

6- Kışın yaklaşmış olmasına ve taarruz ve tecavülerin duracağı muhakkak olmasına rağmen Dersimlilerin taarruzuna uğrayan hariç muhitteki Türkleri önümüzdeki ilk baharla yazın ilk aylarının tecavüzlerine karşı mahfuz bulundurmak zaruridir. Bunun için en müessir tetbir ve çare oralardaki sabit ve seyyar Jandarma kuvvetlerinin diger yerlerden tasarruf edilerek takviyesi ve Türk köylerinden bir kısmının silâhlandırılması, Sansa boğazı, Kemah boğazı, Kemaliye ve Çemişkezekte eskiden olduğu

gibi icap eden askeri kuvvetlerin ikamesidir. Asker ikamesi keyfiyeti askeri harekât plânına tevfik edilmek mümkündür. Bu ve bunlara ait tatbik ve teferruat maruzatı da ayrıca takdim olunacaktır. Arzederim ef.

Dersimin ıslahı esasları:

1- Islahattan maksat Dersimde hükûmet nüfuzunu normal vilâyetler derecesinde tesis etmek ve bu mıntaka halkını ticaret, ziraat ve san'at yoluna sevketmek ve hükûmet tekâliflerini ifaya kabiliyetli bir hale getirmektir.

2- Dersimde silâh toplamadan ve rüesayı oradan uzaklaştırmadan ıslahata çalışmak ve muvaffık olmak mümkün değildir.

3- Dersimde silâh toplamak ve rüesanın teb'idi buraya karşı askeri bir hareketi icap ettirir.

4- Dersimde şimdiye kadar yapılan askeri hareketlerin silâh toplama, rüesayı toplamak gibi, hedefleri olmadığı cihetle tesirleri kısa bir zamanda nihayet bulmuştur. Rüesa ve silâh toplamak işi evvelki harekâta nispetle daha çok kuvvet tahsisini ve daha esaslı hazırlığı icap ettirir.

5- Harekâtı ciddi bir idari ıslahat takip etmezse şimdiye kadar olduğu gibi bir netice alınmasına imkân yoktur. Silâh yeniden tedarik edilir ve yeni reisler türer.

6- Tedibi müteakip senelerde para vaziyeti idari ıslahatın tatbikine mani olacaksa silâh toplamak hareketine başlamamak daha muvafık olur.

İdari ıslahat şunları ihtiva etmelidir.

1- Halkı toprağa bağlamak (Kısmen Dersim civarındaki ovalara indirmek).

2- İdari teşkilâtı yeniden tanzim etmek.

3- Müstekim, mefkûreli ve en iyi memurları Dersime tayin etmek, yerli memurları o havaliden uzaklaştırmak.

4- Adliye makinasını mutlak surette adilâne ve seri bir surette işletmek. (Halk hükûmet teşkilâtının tahakküm vasıtasından ibaret olmadığı ve iyilik isteyen bir teşkilât olduğunu gözü ile görmelidir.)

5- Yollar yapmak.

6- Mektepler açmak ve Türklük propagandası yapmak.

Dersimin ıslahı safhaları:

Birinci sene:

1- Silâh toplamak,

Bu iş bütün Dersimde ve istisnasız bir şekilde kat'i surette hallelilmelidir. Bu işin yarım halli Dersim meselesinin kat'i şekilde intacına nanidir. Evvelemirde halka silâhlarını teslim için kısa bir mühlet veildikten sonra taharriyat başlamalıdır. Silâhını saklayanların tecziye edieceği ilân edilmelidir.

Askeri harekete başlamadan evvel yapılacak esaslı propagandalarla Cümhuriyet hükûmetinin adil olduğu ve hiç bir vatandaşın digerine zararı dokunmasına ve hükûmet emirlerinin hiç bir yerde yapılmamış olmasına müsaade etmeyeceği ve Türkiyenin her tarafında olduğu gibi Elâziz vilâyetinin Hozat, Ovacık, Mazkirt, Nazımiye ve Erzincanın Plüner ve Kigi kazalarında da halkın tamamen serbest ve Cümhuriyet kanunlarına muti olarak ziraat, ticaret, san'at sahalarında çalışarak kendi menfaat ve saadetlerini temin ederek diger yurtdaşlar gibi rahat içinde yaşamak hakları olduğu ve bazılarının fena niyetle ve kötü maksatlarla ortaya çıkardıkları gibi hükûmetin bu kazalar halkına hiç bir fenalık yapmayacağı, ancak hükûmet emirlerini yapmayanları ve hükûmet kuvvetlerine karşı koyanları kat'iyen af etmeyerek çok şiddetle cezalandıracağını ve bütün vatandaşların mal, can, ırz emniyetinin hükûmetçe temin edilmekte olmasına göre bir kısım halkın elinde silâh bulundurmasına ve silâhsız olanlara tacavüz etmesine asla müsaade etmeyeceğini ve bu sebeple hükûmete muti olanların silâhlarını derhal hükûmete teslim etmeleri tamim edilir.

2- Rüesanın teb'idi,

A- Rüesanın teb'idi, Dersimin ıslah ve temdin işinin esasını teşkil eder. Reisler yerlerinde kaldıkça gerek kendileri ve gerekse maiyetleri müstahsil olmaktan daima uzak kalacaklar ve tufeyli olarak yaşamakta devam edeceklerdir. Garp mıntakalarına nakledilen reisler orada başka surette yaşamak imkânını bulamayınca çalışmağa mecbur olacaklardır. Reislerin tahakküm ve telkinlerinden kurtulan halk da meşru kazanç yollarına daha kolaylıkla sevkedilecektir.

B- Rüesanın Garba teb'it edileceği keyfiyetinin harekâtın hitamına kadar ifşa edilmemesi pek lâzımdır. Aksi takdirde rüesa arasında anlaşmalar ve birleşmeler görülecek ve reisler maiyetlerini mukavemete teşvik ederek, bunların dahaletlerine mani olacaklardır. Bu suretle ıslah ve temdin meselesi uzayacak ve müşkülâtı dai olacaktır.

C- Harekât başlamadan reislerin elde edilmesi ve harekâtın nihayetine kadar rehine gibi muhafaza edileceği hakkında tebliğat yapılması lâzımdır.

D- Reisler bir daha Dersime dönmeyecek ve kaçamıyacak surette Garp vilâyetlerine teb'it edilmelidir.

E- Reisleri, aileleri, akrabaları ve reis olmak istidadında bulunanlar, ötedenberi reislerin çapulculuk aletleri olan eşhas behemehal Dersimden uzaklaştırılmalıdır. Aksi takdirde Dersimde kalan halkın başında yeni bir reis türeye bilir.

F- Kimlerin nerelere ve ne suretle teb'it edileceği ayrı olarak ve lâhika halinde raporun nihayetine eklenmiştir.

3- Mücrim ve mahkûmların yakalanması,

Dersim, senelerdenberi içindeki ve muhitindeki suçlu mahkûmların melcei olmuş ve hükûmet kuvvetleri ile bunların yakalanması mümkün olmamıştır. Askeri hareketten istifade edilerek silâhlar tamamen toplandıktan sonra bunların kâmilen derdestleri temin edilmek lâzımdır.

4- Mükellefiyetini ifa etmeyenlere bunun ifa ettirilmesi,

A- Dersim, ötedeberi hükûmete karşı her türlü mükellefiyetlerini tamamen ifadan imtina etmiştir. Sayım, musakkafat ve sair vergiler cüzi mikdarda veya hiç verilmez. Vergilerini tediye keyfiyeti aşiretlerin hükûmete karşı itaatları derecesine göre % 1 ilâ % 70 arasında mütehavvildir.

Dersimin masaridatı varidatından fazladır. Bu fazlalık senevi 100000 liradır.

B- Dersimlilerin devlete vergi vesair mükellefiyet bakayası şudur:

931 - 932 senelerinde Çemişkezek ve Pertek kazaları da dahil olduğu halde Dersimin altı kazasında 24000 hayvan, 7500 deve kaydedilmiştir ki vergileri 59000 lira tutmaktadır. 6000 lirası Perteğin, 18000 lirası ise Çemişkezeğe ve 13000 lirası da Mazkirde aittir.

Altı kazanın muhtelif varidatından 932 haziran iptidasına müdevver bakayası 243080 liradır. Bunun 41428 lirası sayım, 46965 lirası arazi, 95477 lirası bu vergilerin munzam kısmındandır.

Dersimin Ovacık kazasının mukayyet 3599 hayvanına mukabil halen mevcudu 30000, Hozatın 4857 kayda mukabil mevcudu 35000, Nazımiyenin 10980 kayda mukabil 30000 dir. Mazkirdin 21885 kaydedilene mukabil 35000, Çemişkezeğin 30959 hayvanına mukabil 37000 ve Perteğin 27554 mukayyet hayvanına mukabil 37000 mevcutları bulunduğu tahmin edilmektedir. Nüfusa ve aşiretlerin hayvanat mevcutlarına, oralarda fazla müddet bulunmuş memurinden yapılan tahkikata göre akalli yüz bini mütecaviz mektum hayvan vardır.

Ovacık, Hozat kazaları ve Nazimiyenin Haydaran, Hakis, Mazkirtin Demenan, Yusufan, Perteğin dere, Şevak nahiyeleri ve Çemişkezeğin Koç uşağı gibi hiç asker vermeyen menatıktan alınaçak askerlik nakdi bedeli de mühim bir yekûn tutacağı gibi kuvvetle yazılacak hayvanatın geçmiş senelerin mektum vergilerini de tahsil için bir kanuni mani yoktur. Aşairin köle mesabesinde kullanılan % 20 si istisna edilirse ağaların ve ileri gelenlerin altın olarak bütün borçlarını verebilecek paraları vardır.

C- Dersimliler askerliklerini de ifa etmezler. Yalnız vilâyet merkezine yakın olan mıntaka halkının bir kısmı ifa ederler; silâh toplanmayı müteakip askerlik yaşı içinde bulunanlar yakalanarak Garp vilâyetlerinde mükellefiyetleri ifa ettirilmelidir.

5- Şimali Dersim halkının Garba nakilleri,

Şimali Dersim, çok sarp ve yolsuzdur. Bilhassa kış mevsiminde bu mıntakaya hükûmet teşkilâtının nüfuz etmesi pek güçtür. Maarif, sıhhiye sair medeni nimetlerin bu mıntakanın her köşesine isali ya güç veya bazı mümkündür. Bu itibarla şimali Dersim halkının başka mahallere nakilleri faidelidir.

Dersimin bilhassa şimal mıntakaları (Ovacık, Nazımiye kazaları) ötedenberi hükûmete karşı menfi bir cephe almakla maruftur. Bu mıntakanın sureti umumiyede çapulcuların yuvasıdır. Halen hükûmete karşı vahim vaziyetini muhafaza eden yukarı Abbas uşağı reisi Seyit Rıza ile Haydaran aşireti reisleri Hıdır ve Kamer ağalar ve hükûmete en ziyade karşı duran aşiretler bu mıntakadadırlar. Esasen zıraata hiç müsait olmıyan bu mıntaka halkının Garp vilâyetlerine teb'idi Dersimin ıslahı için alınacak kuvvetli bir tetbir olarak mütalâa edilmiştir. Bu iki kazanın nüfusunun mecmuu vasati bir hesapla 11742 dir.

6- Dağınık iskânın men'i,

A- Dersimlinin hayat şeraiti onu mezraalarda dağınık iskâna mecbur etmiş ve bu suretle hükûmet kuvvetlerinin murakabesinden uzak kalmıştır.

Dağınık iskân vaziyeti devam ettikçe Dersimlinin üzerinde hükûmet nüfuzunu tesis etmeğe imkân mevcut değildir. Münferit binalar birer eşkiya yatağıdır. Evvelemirde dağınık iskânı icap ettiren hayat şartlarını velev kısmen olsun izale etmek lâzımdır. Dersimli davarcıdır. Dağınık iskân davarcılığın icabıdır. Şimali Dersim halkının Garba ve arazisi ziraata müsait olmayan Dersimlilerin Ova köylerine yerleştirilmesi dağınık iskânı az çok tahdit eder. Mütebakilerini de mecbur etmek lâzımdır. Bu maksatla askeri harekât esnasında münferit evlerin yakılması lâzımdır.

B- Geçit ve boğazlarda bulunan köylerin yıkılması ve bu köylerin hükûmet murakabesine yakın köylere nakilleri sarp yerlerde inşa edilen köylerinde ayni suretle yıkılması ve nakilleri faidelidir.

7- İdare, adliye ve inzibat memurlarından işe yaramıyanların değiştirilmesi,

Dersimde bulunacak memurların hükûmetin bu mıntakaya karşı takip ettiği siyaseti kavrayarak ve Dersimin ehemmiyetini takdir edecek ve muamelâtını buna göre tanzim, icraatını maksada uygun şekilde tatbik edecek derecede ehliyetli ve yüksek seciyeli olmaları mutlak surette lâzımdır. Buraya tayin edilecek memurlara tabii hayatın istikrarına kadar fazla bir imtiyaz bahşedilerek mevcudun en eyilerinden seçilmelidir. Hükûmetin; çapulcu ve mütecavizlere karşı biaman ve muti ahaliye karşı müşfik bir teşekkül olduğu kanaatını filen tesis etmek ancak iyi memurlarla mümkündür. Tedibe karar verildiği günden itibaren bu evsafta memurların derhal tayini ve digerlerinin değiştirilmesi pek lâzımdır. Yerli me-

murlar Dersimlilerin casusudur. Onların Dersimden behemehal uzaklaştırılması iktiza eder. İdare memurlarının durendiş, adli memurlarının adil, inzibat amirlerinin cesur ve durendiş olmaları mutlak surette istenen vasıflardır.

İkinci sene:

1- Harekâtı icra eden askeri kıtaatın garnizonlarına avdetten sonra Dersim asayişinin müstakar bulundurulması için içinde kuvvetli bulunmak lâzımdır. Bu sebeple bu kazalarda bulundurulacak sabit Jandarma kuvvetlerinden başka seyyar Jandarma taburlarından bu gün Dersim içinde bulunan seyyar Piyade alayı ile bir seyyar Jandarma taburu idari ıslahat ilk tesirini gösterinceye kadar bu gün bulundukları mıntakalarda bırakılmalıdır.

2- Tekrar bir silâh yoklaması,

Birinci sene taharriyatından saklanması muhtemel görülen ve şüphe edilen mahallerde ve köylerde yeniden bir silâh yoklaması yapması çok faidelidir. Dersimli silâhını maişet vasıtası gibi kullanır. Bu silâh elinden alındığı gün çalışmak mecburiyetini hisedecektir. Bunun için silâh toplama işinin kat'i şekilde halli elzemdir.

3- Dersimdeki idari, adli memurların muamelâtını murakabe teşkilâtı,

[redacted]

Dersimliye yalnız toprak vermek maksadı temin edemez. Çift hayvanı, ziraat aleti ve tohumluk gibi ihtiyaçlarını da temin etmek lâzımdır. Bunun için müsait şartlarla para bulabilmeli ve lâzım olan vasıtalar verilmelidir.

5- Dersimde yol yapmak,

Dersimde gerek Devlet yolları gerekse vilâyet yolları muntazam bir program dahilinde başlamak ve devam etmek mutlak surette lâzımdır. Yollar; Dersimin iktisadi inkişafına hizmet edeceği gibi askeri nakliyatı teshil edecektir. Bu suretle Dersimli iş sahibi olmak suretile şekaveti terk edecek şekavete devam edenlerin tedibi kolaylaşacaktır. Bundan başka yollarda yevmiye ile çalıştırılan Dersimliler çabulculuğa ihtiyaç hissetmiyeceklerdir.

6- Mektep açmak,

Dersimde açılacak mekteplerle istikbalin Dersimlilerini bu güngünden daha medeni yumuşak hale getirmek ve Türklüğe yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek lâzımdır. Mektepler vasıtasile Türk lisanı Dersimde temin edilmelidir. Bu maksatla bidayette Plümer, Mazkirt ve Hozatta birer ilk mektep açmak ve buralara mefkûreli muallimler tayin etmek lâzımdır.

[redacted]

ol inşaatına fasıla vermeksizin devam etmek elzemdir. İktisadi
lere inkişaf vermek ve inzibati hususa kâkim olmak için yol
ışasını ikmal etmek ve mazide olduğu gibi yarıda bırakmaıak esas olarak kabul edilmelidir.
ersimlinin artık eski hayata dönmesine meydan bırakmamak
in ticaret, ziraat ve maarif yollarile temdin ve terfih işlerine
evam edilmelidir.

---

hareketi için birinci sene şu kadar paraya ihtiyaç olduğu tah-
:
) lira askeri nakliyat için 600.000 lira da Dersimlilerin Garba
n tahsisat konmalıdır.
ta haziranda behemahal başlamalıdır. Dersim harekâtına asri bir tetkikin tekaddüm etmesi elzemdir. Dersim gibi geniş,
k silâhlı bir mıntakaya karşı tetkiksiz ve hazırlıksız bir hareket
nakûs neticeler doğura bilir.
ırlıklar ve tetkikler de şunları ihtiva etmelidir:
hazırlıklar,
a kaymakamlıklarına ve nahiye müdürlüklerine muvakkaten
(verilecek talimat dahilinde askeri tetkikat yapmak maksatile)
avir kıtaatın tatbikatı ve atışları Dersim içinde yapılmalıdır.
yarelerin talim uçuşları Dersim üzerinde yapılmalıdır. Ve bu
le tayyareden resimler alınmak muvafık olur.
:kâta iştirak edecek kıtaat zabitanının kadro seyyahatları, E. II.
ı Dersim içinde yapılmalıdır. Bu esnada Dersimlilerin harekât
sığınması muhtemel mağaralar görülmelidir. Arazi, mevazi,
ılar tetkik edilmelidir. Bu hazırlıklar ayni zamanda Dersimlilerde bulunan Türk köylerine vakı olacak akın ve tecavüzlerini
der. Dersimli suçlunun yakalanmasını ve suç yapan köy veya
lâh toplanmasını mümkün kılar.
:ket için elzem olan yol ve köprü ihtiyaçları ve noksanları tesıruri olan akşam temin olunmalıdır.
tbirler,
i memurları derhal uzaklaştırmak.

2- Dersimi içinden tanımak (silâh, nüfus, erzak, hayvan vaziyetinin tetkiki aşiretlerin yekdigerile münasebetini ve temayüllerini tetkik, bu maksatla emin muhbirler istihdamı)

3- Aşiretlerin tesanütlerini gevşetecek tetbirler almak.

4- Dersimlilerin reislerile şekavetle melûf olanların Garba nakledileceğine nazaran Garpla iskâna müsait köylerin ve muhacirler tevzi edilecek arazinin şimdiden tetkik ve tespiti.

5- İdari tetbirleri yakından anlamak için B. U. Mf. liğin Elâzizde bulunması muvafık olur.

EK-40 Tunceli Vilayeti Tatbikinden Bugüne Kadar Dersim Mıntıkasında Yapılan Hareketlerde Elde Edilen İnsan ve Silah Miktarı ile Zayiatı Gösteren Cetvel[1127]

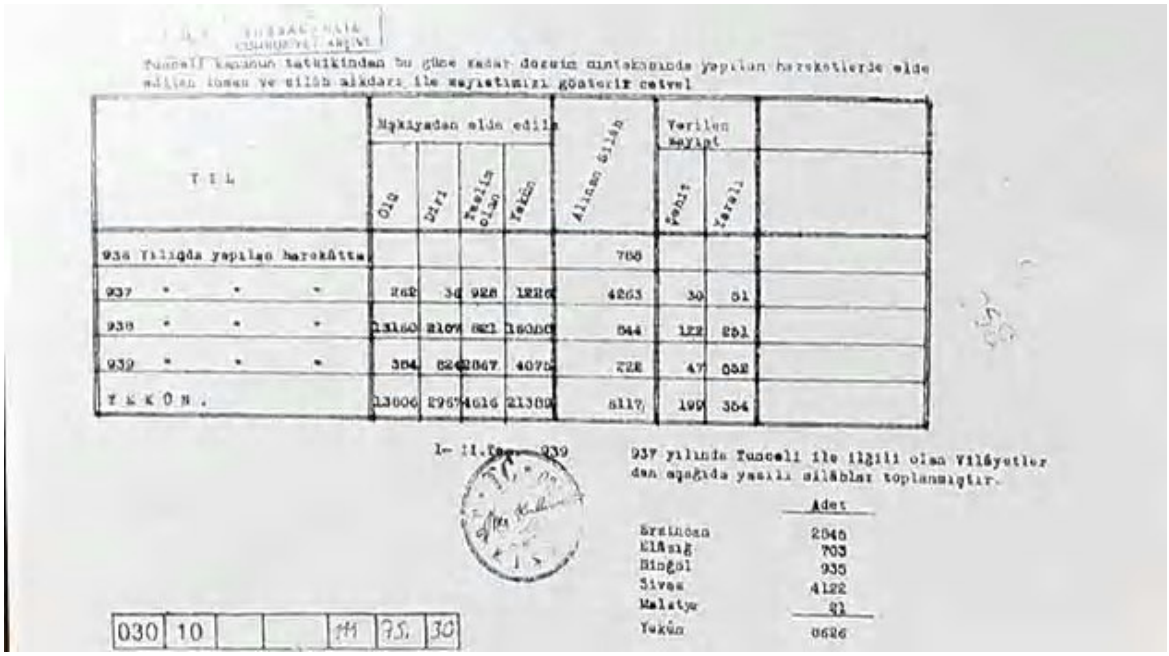

Tunceli kanunun tatbikinden bu güne kadar dersim mıntıkasında yapılan harekatlerde elde edilen insan ve silah miktarı ile mayiatımızı gösterir cetvel

T İ L	Mahiyetten elde edilen				Alınan silah	Verilen Mayiat		
	Ölü	Diri	Teslim olan	Yekün		Yaralı	Şehit	
936 Yılığda yapılan harekâtta					788			
937 " " "	262	30	928	1220	4263	30	51	
938 " " "	13160	8109	821	160[illegible]	844	122	291	
939 " " "	384	824	2847	4075	228	47	052	
Y E K Ü N .	13806	2967	4616	21389	8117	199	384	

1- 11.Tem. 939

937 yılında Tunceli ile ilgili olan Vilâyetler den aşağıda yazılı silâhlar toplanmıştır.

	Adet
Erzincan	2846
Elâzığ	703
Bingöl	935
Sivas	4122
Malatya	91
Yekün	8626

030 | 10 | | | 111 | 75. | 30

[1127] BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 111. 75. 30.

EK-41 Muğla Mebusu Şükrü Kaya'nın 5. Dönem Milletvekili Mazbatası[1128]

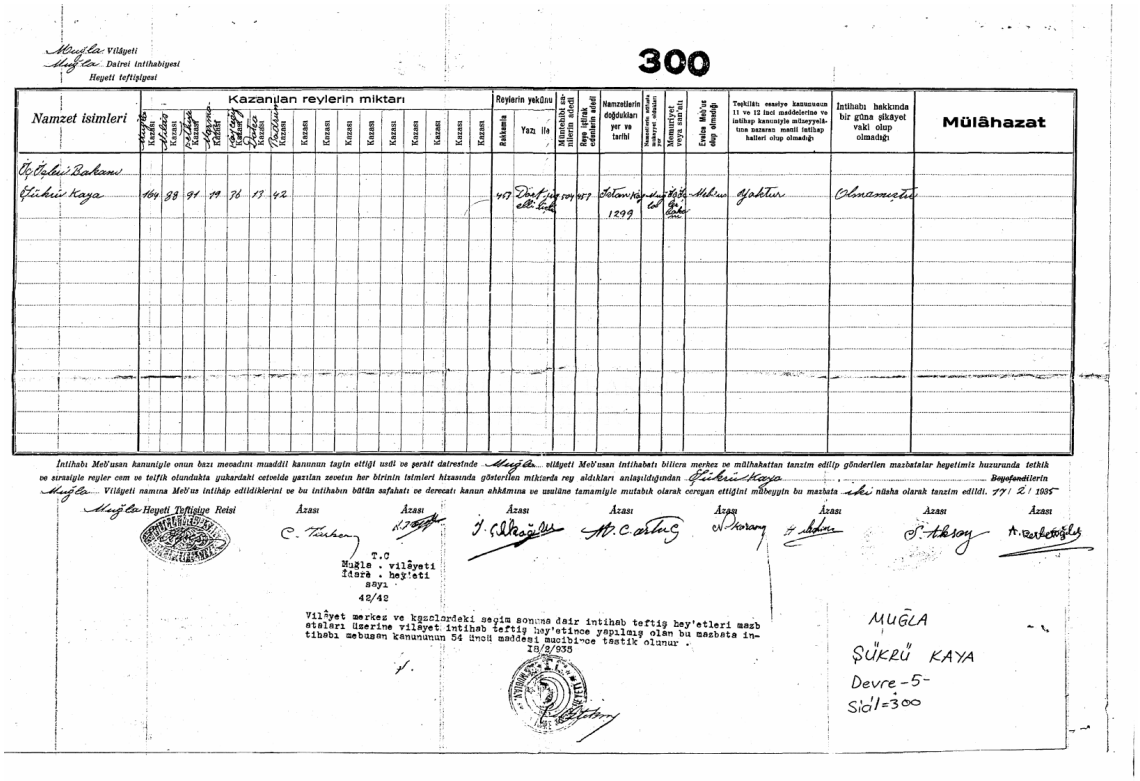

Muğla Vilâyeti
Muğla Dairei intihabiyesi
Heyeti teftişiyesi

300

Namzet isimleri	Kazanılan reylerin miktarı																Reylerin yekûnu		Müntehibi sâbıkın Beyannâme defterinin sıra numarası	Beyannâme defterinin sahifesi	Namzetlerin doğdukları yer ve tarihi	Namzetlerin mektebi ve mezun oldukları	Memuriyet veyahut sınıfı	Evlâtlık Meb'us olup olmadığı	Teşkilâtı esasiye kanununun 11 ve 12 inci maddelerine ve intihap kanuniyle müeyyidâtına nazaran meni intihap halleri olup olmadığı	İntihabı hakkında bir güna şikâyet vaki olup olmadığı	Mülâhazat
	Muğla Kazâsı	Milâs Kazâsı	Bodrum Kazâsı	Fethiye Kazâsı	Köyceğiz Kazâsı	Dalaman Kazâsı	Datça Kazâsı	Marmaris Kazâsı	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Rakamla	Yazı ile									
Öğ. İşleri Bakanı Şükrü Kaya	164	98	91	79	76	13	42										417	Dörtyüz on yedi	104	417	Sütüm Köy 1299			Meb'us	Yoktur	Olmamıştır	

İntihabı Meb'usan kanuniyle onun bazı mevadını müeddil kanunun tayin ettiği usûl ve şerait dairesinde Muğla vilâyeti Meb'usan intihabatı bilcümle merkez ve mülhakattan tanzim edilip gönderilen mazbatalar heyetimiz huzurunda tetkik ve sırasiyle reyler cem ve teftik olunduktan yukardaki cetvelde yazılan zevatın her birinin isimleri hizasında gösterilen miktarda rey aldıkları anlaşıldığından Şükrü Kaya ..... Beyefendilerin Muğla Vilâyeti namına Meb'us intihap edildiklerini ve bu intihabın bütün safahatı ve derecatı kanun ahkâmına ve usûlüne tamamiyle mutabık olarak cereyan ettiğini mübeyyin bu mazbata iki nüsha olarak tanzim edildi. 77/ 2/ 1935

Muğla Heyeti Teftişiye Reisi — Azası — Azası — Azası — Azası — Azası — Azası — Azası

T.C
Muğla . vilâyeti
İdarè . heyʼeti
sayı .
42/42

Vilâyet merkez ve kazalardeki seçim sonuna dair intihab teftiş heyʼetleri mazbataları üzerine vilâyet intihab teftiş heyʼetince yapılmış olan bu mazbata intihabı mebusan kanununun 54 üncü maddesi mucibince tasdik olunur .
28/2/935

MUĞLA
ŞÜKRÜ KAYA
Devre-5-
Sıra 1=300

[1128] TBMM Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyası

EK-42 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Doğu ve Güney Vilayetlerindeki Kaçakçılık İşlerine Karşı Hazırladığı Rapor[1129]

Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü
No 1 / 2813

Hülâsa : kaçakçılık hakkında.

Vilayetine

1 — Şark ve Cenup Vilayetlerinin bir kısmında son defa yaptığım seyahatte mali ve iktisadî kudretimizi günden güne artan bir tesirle eritmekte olan mühim ve hayatî bir mesele ile karşılaştım. Bu mesele kaçakçılıktır.

2 — Tetkikatım vazifedarların ve alelhusus idare reislerinin bu işe kâfi derece de ehemmiyet vermediklerini göstermiştir. Millî hayatiyetimizi kemiren bu marazın devamı asla caiz değildir. Kaçakla; kaçakçılıkla çok şiddetli ve mütemadî bir şekilde mücadeleye geçmek kat'iyyen lâzımdır.

3 — Kaçakçılığın men ve takibi hakkındaki (1510) sayılı kanunun üçüncü ve müteakip maddeleriyle vilâyetler idaresi kanununun 17, 20, 29, 35, 38, 44 ve 49 uncu maddeleri idare âmirlerini bu sahada da muvaffak olmak için kâfi derece de salâhiyetle teçhiz etmiştir. Binaenaleyh kaçakçılığın takip ve men'i için bir taraftan zabıta kuvvetlerini azamî bir şekilde faaliyete sevk etmek, diğer taraftan da takip, tahkik mürakabe ve teftiş salâhiyetlerini aleddevam istimal ederek vazifede memurların hassasiyet ve faaliyetlerini tahrik ve mürakabe ve icabında kanunun bahşettiği tergip ve tecziye salâhiyetlerini kullanmak suretiyle millî iktisadiyatımız ve varlığımızda açılmakta ve büyümekte olan yarayı kapamak, idare âmirlerinin hem millî ve hem de kanunî vazifeleridir.

4 — Tetkikatım göstermiştir ki kaçak birinci derecede kasaba ve şehirlerde sermaye ve sarf menbaı, kasaba ve şehirleri muhit köylerde gizli depolar bulmaktadır. Bu noktainazardan kasaba ve şehirlerde kaçakçılığı san'at edinen sermayedarlarla kaçak mal satanlar hakkında fasılasız ve şiddetli takibe geçilmelidir. Kaçak eşya deposu ve tevzi merkezi olduğu haber alınacak köylerinde sık sık taranması takipte esas olmalıdır. Kasaba ve şehirler mücadelesindeki muvaffakiyet kaçakçılığı yüzde seksen durduracaktır. Ayrıca otobüs ve otomobillerle diğer nakliye vasıtaları, kiracıları ve posta sürücüleri ve vasıtaları, askerî ve mülkî bilumum resmî müessesat nakliyatını yapan vasıtalar çok sıkı bir mürakabeye tabi tutulmalıdır.

5 — Gaz ve şeker ve ipekli ve pamuklu manifatura eşyası üzerinden muamele yapan tüccarlardan kaçakçılığı irtikâp ettikleri haber alınanların gümrüklü

[1129] TİTE Arşivi, Kutu No: 26, Gömlek No: 21, Belge No: 1001.

6 — Kanunî şartlar dahilinde şu suretle çalışırken bir taraftan da yekdiğerini takip eden mükerrer ve devamlı tamimler ve neşriyat ile kaçağın en mühim alıcıları olan umumî maaşlı ve ücretli memurların ve ayrıca halkın fikirlerine kaçak mal alma, kullanma ve kaçakçılara karşı göz yummanın ahlaksızlık, namiyetsizlik hatta vatana ihanet olduğu yerleştirilmelidir. Neşriyat ve telkinat sahasında Ticaret odalarından, Belediyelerden, Heyeti ihtiyariyelerden, millî ve irfan müessese ve teşekküllerinden, bahusus Tasarruf ve İktisat cemiyetlerinden Muallimlerden istifade olunmalıdır.

7 — Bu işte muvaffak olmanın birinci şartı idare reislerinin mücadelenin başında bulunmaları ve memurlara örnek olmalarıdır. Mücadele ederken her kime karşı olursa olsun lakaydî, müsamaha ve atıfetleri bu yoldaki mesaiyi yıkar. Binaenaleyh alâkadarlar ve vazifedarlar bu işe azim ve ciddiyetle sevkedilmelidir.

8 — Kaçakçılıkla mücadele esnasında tesadüf edilecek müşkülat derhal Vekâlete bildirilecektir.

9 — İdare rüsası arkadaşlarının kaçak işlerindeki faaliyetlerini bizzat takip ve bunu muvaffakiyetli mesaileri için ölçü addedeceğim. Bunun için müsademeli ve müsademesiz her kaçak vakası müstakil bir raporla ve telgrafla Vekâlete bildirilecek ve ayrıca her ayın on beşinde Vekâlette bulunmak üzere bir ay evvelki kaçak vekayii hakkında alınan tedbirler ve uğranılan müşkülât ve tekikleri ihtiva eden bir rapor da Maliye ve Dahiliye Vekâletlerine gönderilecektir. Uzak merkezler bu raporlarını da telgrafla bildireceklerdir. Umumî Müfettişlik mıntakasındaki vilâyetler kaçak raporlarını Müfettişliğe bildirecek, Müfettişlik te oplu olarak ve kaçak raporu başlığı altında vekâlete bildirecektir.

10 — Mülkiye müfettisleri bu vazifelerini ifade ihmal ve terahisi görülen ıer memur hakkında takibatta bulunmaya mecburdur. Takip ve teftişe salâhiyetleri olmayan memurlar hakkında elde edecekleri vesaiki tanzim ile beraber Vekâlete telgrafla malumat verirler

11 — Bu tamimin alındığı ve tatbika başlandığının hemen bildirilmesi rica.

12 — Vilâyetlere ve Birinci Umumi Müfettisliğe telgrafla yazılmış, Başvekâleti celileye, Büyük Erkânı harbiye riyasetine ve bütün vekâletlere arzedilmiş ve sureti Vilayetlere posta ile gönderilmiştir.

Dahiliye Vekili
Ş. Kaya

TİTE

226 621821 - 1001

15 şubat

T. C.
liye Vekâleti
Kalem Müdürlüğü
No: 1/ 2814

11 / 12 / 931

Hülâsa: Kaçakçıl
hakkında.

..... **Vilâyetine**

11 / 12 / 931 Tarih ve 1 / 2813 No. lu tele zeyildir.

1 — Son seyyahatim esnasında şark vilâyetlerinde bazı kasal şehirlerde haberciler vasıtasile yerleri tesbit olunan bazı kaç o ve satış yerleri bastırılarak bir haylı kaçak eşya ele geçirilc

2 — Vilâyetlerin de iyi haberciler temini ve bunlar vasıtasi ir ve kasaba merkezlerinde ve köylerde kaçak gizleme ve sat erini tesbit ederek sık sık ve baskın tarzında aramalarla kaç vaddî yakalamalarını ve şu suretle kaçakçılığa karşı şidde ekete geçmelerini ehemmiyetle talep ve rica ederim.

3 — Yilâyetlere ve Birinci Umumî Müfettişliğe yazılmış v liye vekâletine ve Büyük Erkânı harbiye riyasetine, Başvekâle leye, arzedilmiştir.

Dahiliye vekili
Şükrü Kaya

EK-43 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Halkevleri'ni Geliştirme Çabasına Dair Belge[1130]

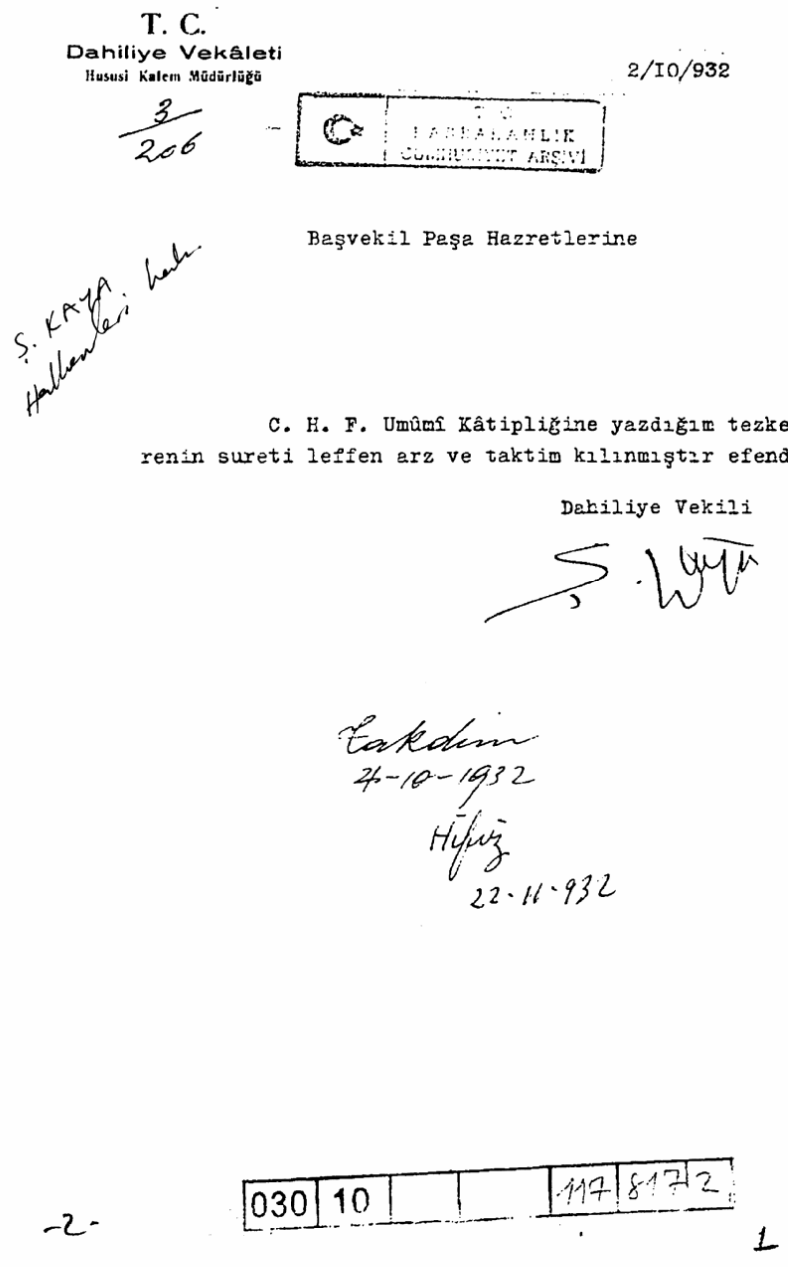

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

3
206

2/IO/932

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekil Paşa Hazretlerine

Ş. Kaya
Halkevleri hakk.

C. H. F. Umûmî Kâtipliğine yazdığım tezkerenin sureti leffen arz ve taktim kılınmıştır efendim.

Dahiliye Vekili

Ş. Kaya

Takdim
24-10-1932
Hifzi
22-11-932

030 | 10 | | | 117 | 817 | 2

-2-

1

[1130] BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 117. 817. 2

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

I/10/1932

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. F. Umûmî Kâtipliğine

Muhterem efendim.

Halkevleri teşkilatı, memleket için faydası ve kiymeti ölçülemiyecek yüksek bir eser olmuştur. Halkevleri, her tarafta gençliği ve muhitin mütefekkir ve rejime yardımcı unsurlarını sinesinde toplayan hayat ve hareket kaynakları halinde doğmağa ve inkişaf etmeğe başlamışlardır.

Son seyahatimde de bunu büyük bir iftihar ve memnuniyetle gördüm. Yalınız Trabzon ve Erzurum muhitleri bu hususta hareketsizdirler. Buralarda Fırkamız teşkilatı maal'esef muntazam çalışmıyor. Buralara da İzmir ve Samsun'da olduğu gibi muhitle alaka ve münasebeti olmayan kuvvetli birer arkadaş gönderilerek teşkilatımızın başında daimî surette bulundurulmasını çok lüzûmlu ve faydalı görüyorum.

Bu noktai nazarımı seyahatten avdetimde Reisicumhûr Hazretleri ile Başvekil Paşa Hazretlerine de arzetmiştim.

Vaziyeti zatı devletlerinin de yüksek alakalarına arzeder ve bu vesiyle ile de hürmetlerimi teyit eylerim efendim.

Dahiliye Vekili

030 | 10 | | | 117 | 817 | 2

2

EK-44 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Parti Devlet Bütünleşmesi Kapsamında CHP Genel Sekreteri Olmasına Dair Belge[1131]

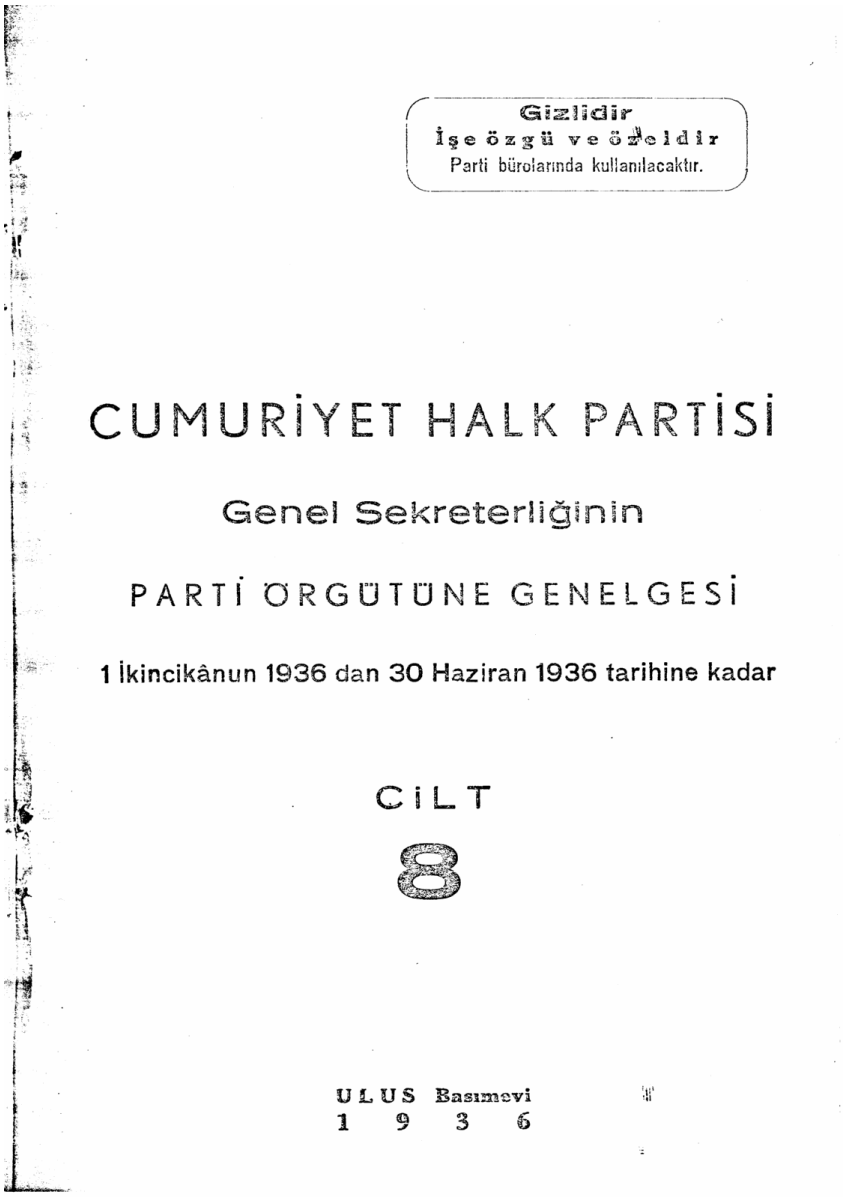

Gizlidir
İşe özgü ve özeldir
Parti bürolarında kullanılacaktır.

CUMURİYET HALK PARTİSİ

Genel Sekreterliğinin

PARTİ ÖRGÜTÜNE GENELGESİ

1 İkincikânun 1936 dan 30 Haziran 1936 tarihine kadar

CİLT

8

ULUS Basımevi
1 9 3 6

[1131] CHP Tamim Mecmuası, C. 8, Ankara 1936.

CUMURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
795

Ankara
18. 6. 1936

C. H. P. Başkanlığına, İlbaylara, Genel İspekterlere

BEYANNAME

TEL:

Cumuriyet Halk Partisinin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile Hükûmet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca karar verilmiştir.

Bu maksatla:

1 — Dahiliye Vekili Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine Partinin Genel Sekreterlik vazifesi verilmiştir.

2 — Bütün Vilâyetlerde Vilâyet parti başkanlığına vilâyetin Vâlisi memur kılınmıştır.

3 — Umumî müfettişler, mıntakaları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi parti faaliyet ve teşkilâtının da yüksek murakıp ve müfettişidirler.

4 — Vilâyetlerde İlyönkurulca intihap edilmiş bulunan başkanlar üye durumunu almış ve mansup veya mahallince müntahap mebus başkanların başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur.

5 — Bu beyannamenin icaplarını Parti Genel Sekreteri olmuş bulunan Dahiliye Vekili takip ve tanzim edecektir.

6 — Yukarıdaki maddeler bütün parti teşkilâtına, vilâyetlere ve umumî müfettişliklere tebliğ olunmuştur.

Başvekil ve
C. H. Partisi Genel Başkan Vekili
İsmet İnönü

CUMURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
796

Ankara
18. 6. 1936

C. H. P. Başkanı

TEL:

Cumuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili İsmet İnönü imzası ile size tebliğ edilen Genbaşkur Kararı mucibince parti Başkanlık ödevini İlbaya devretmenizi diler; sevgilerimi sunarım.

Dahiliye Vekili
C. H. P. Genel Sekreteri
Ş. Kaya

EK-45 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 11.11.1938'de Görevinin Sona Erdiğine Dair Belge[1132]

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususî Kalem Müdürlüğü

11/11/938

1/287

İçişleri Bak. Arşiv.

Vilâyetler Idaresi U.Müdürlüğüne

Sabık Vekil Şükrü Kaya II/II/938 tarihinde vazifeden ayrılmış olduğundan gereğinin yapılmasını rica ederim.

K.Ö.

Hususî Kalem Müdürü

Neşet Hane

6644

Şi.

22.11.938

Sıak

22-11-938

[1132] İçişleri Bakanlığı Arşivi Şükrü Kaya'ya Ait Özlük Dosyasından Temin Edilmiştir

EK-46 Şükrü Kaya'nın Anadolu'da Yenigün Gazetesindeki Yazılarından Bir Örnek[1133]

[1133] Anadolu'da Yenigün, 15 Ağustos 1922, s. 1.

EK-47 Şükrü Kaya'nın Cumhuriyet Gazetesindeki Yazılarından Bir Örnek[1134]

Seyahat Notları

Grev günlerinde Paris

Yazan: PERİDE CELÂL

Sehir haberleri

Çorabcıların kavgalı kongresi

İşçi heyetinin başına çorab örmek isteyen muhalif zümre nihayet işten terkedildi

SİYASET DÜNYASINDA

Türkiye Gene mi Yalnız?

Yazan: SÜKRÜ KAYA

HEM NALINA MIHINA

Kaplumbağa sürati sevdalıları!

ULTRAMİNİ ? ? ? ? ?

"LOKMAN HEKİM,,lin

TÜRKİYE İKTİSAT MECMUASI

İSTANBUL TÜCCAR DERNEĞİ YAYIN ORGANI

İLK SAYISI ÇIK MIŞTIR. Fiatı 1 Lira

GELİŞİ GÜZEL

Yazan: Hamdi Varoğlu

SANTA NASIR İLACI

[1134] Cumhuriyet, Türkiye Gene mi Yalnız?, 6 Şubat 1948, s. 2.

EK-48 Şükrü Kaya'nın Yedigün Dergisindeki Yazılarından Bir Örnek[1135]

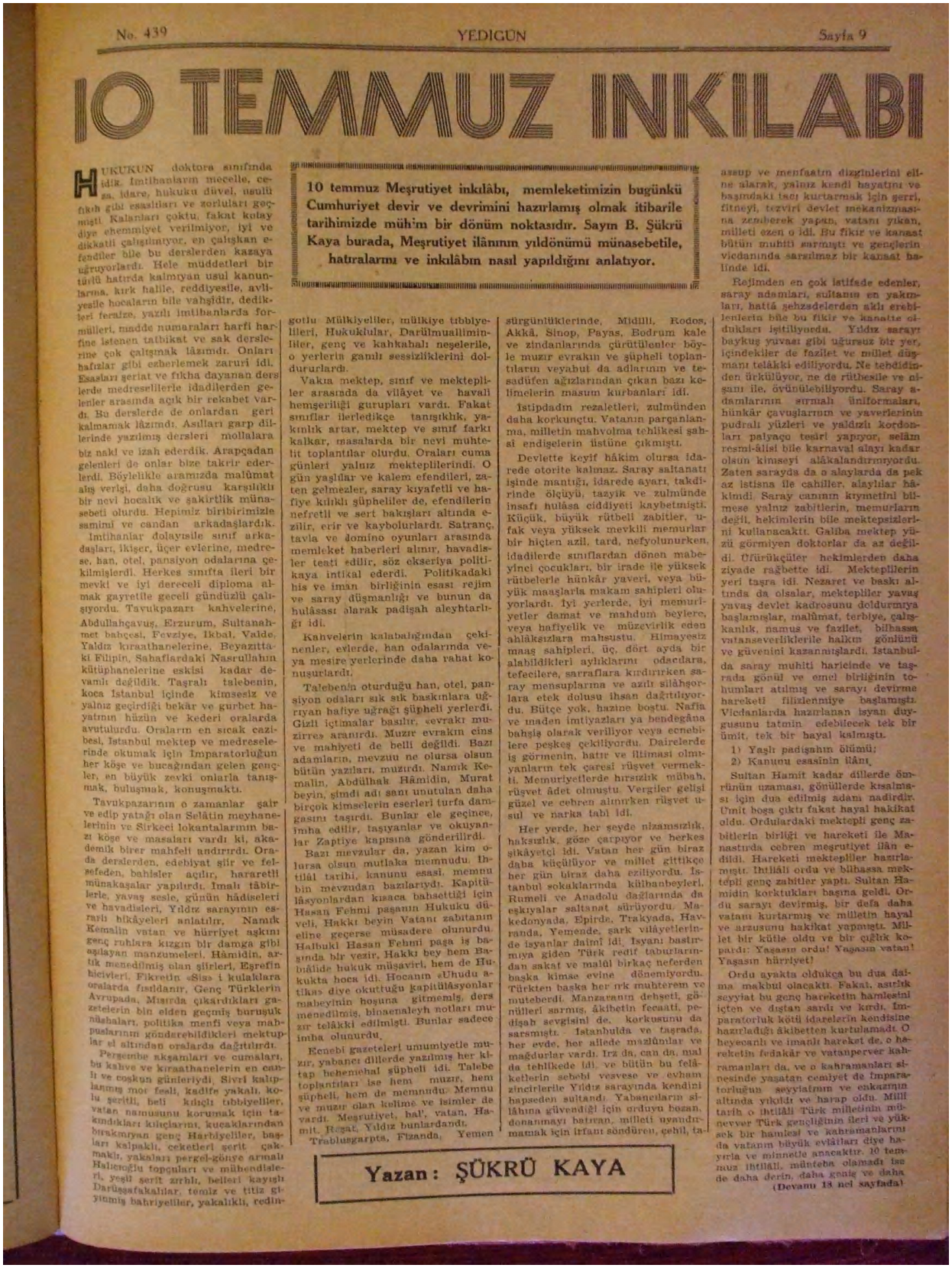

No. 439 YEDİGÜN Sayfa 9

10 TEMMUZ INKILABI

10 temmuz Meşrutiyet inkılâbı, memleketimizin bugünkü Cumhuriyet devir ve devrimini hazırlamış olmak itibarile tarihimizde müh'm bir dönüm noktasıdır. Sayın B. Şükrü Kaya burada, Meşrutiyet ilânının yıldönümü münasebetile, hatıralarını ve inkılâbın nasıl yapıldığını anlatıyor.

HUKUKUN doktora sınıfında idik. İmtihanların mecelle, ceza, idare, hukuku düvel, usulü fıkıh gibi esasîleri ve zorluları geçmişti. Kalanları çoktu, fakat kolay diye ehemmiyet verilmiyor, iyi ve dikkatli çalışılmıyor, en çalışkan efendiler bile bu derslerden kazaya uğruyorlardı. Hele müddetleri bir türlü hatırda kalmıyan usul kanunlarına, kırk halile, reddiyesile, avliyesile hocaların bile vahşîdir, dedikleri feraize, yazılı imtihanlarda formülleri, madde numaraları harfi harfine istenen tathikat ve sak derslerine çok çalışmak lâzımdı. Onları hafızlar gibi ezberlemek zaruri idi. Esasları şeriat ve fıkha dayanan ders lerde medresîlerle idadîlerden gelenler arasında açık bir rekabet vardı. Bu derslerde de onlardan geri kalmamak lâzımdı. Asılları garp dillerinde yazılmış dersleri mollalara biz naklen izah ederdik. Arapçadan gelenleri de onlar bize takrir ederlerdi. Böylelikle aramızda malûmat alış verişi, daha doğrusu karşılıklı bir nevi hocalık ve şakirtlik münasebeti olurdu. Hepimiz biribirimizle samimî ve candan arkadaşlardık.

İmtihanlar dolayısile sınıf arkadaşları, ikişer, üçer evlerine, medrese, han, otel, pansiyon odalarına çekilmişlerdi. Herkes sınıfta ileri bir mevki ve iyi dereceli diploma almak gayretile geceli gündüzlü çalışıyordu. Tavukpazarı kahvelerine, Abdullahçavuş, Erzurum, Sultanahmet bahçesi, Fevziye, İkbal, Valide, Yaldız kıraathanelerine, Beyazıttaki Filipin, Sahaflardaki Nasrullahın kütüphanelerine eskisi kadar devamlı değildik. Taşralı talebenin, koca İstanbul içinde kimsesiz ve yalnız geçirdiği bekâr ve gurbet hayatının hüzün ve kederi oralarda avutulurdu. Oraların en sıcak cazibesi, İstanbul mektep ve medreselerinde okumak için İmparatorluğun her köşe ve bucağından gelen gençler, en büyük zevki onlarla tanışmak, buluşmak, konuşmaktı.

Tavukpazarının o zamanlar şair ve edip yatağı olan Selâtin meyhanelerinin ve Sirkeci lokantalarının bazı köşe ve masaları vardı ki, akademik birer mahfeli andırırdı. Orada derslerden, edebiyat şiir ve felsefeden, bahisler açılır, hararetli münakaşalar yapılırdı. İmalı tâbirlerle, yavaş sesle, günün hâdiseleri ve havadisleri, Yıldız sarayının esrarlı hikâyeleri anlatılır. Namık Kemalin vatan ve hürriyet aşkını genç ruhlara kızgın bir damga gibi aşılayan manzumeleri, Hâmidin, artık menedilmiş olan şiirleri, Ezrefin hicivleri, Fikretin «Siss i kulaklara» oralarda fısıldanır, Genç Türklerin Avrupada, Mısırda çıkardıkları gazetelerin bin elden geçmiş buruşuk nüshaları, politika menfi veya mahpuslarının göndərebildikleri mektuplar el altından oralarda dağıtılırdı.

Perşembe akşamları ve cumaları, bu kahve ve kıraathanelerin en canlı ve coşkun günleriydi. Sivri kalıplanmış mor fesli, kadife yakalı, kolu şeritli, beli kılıçlı tıbbiyeliler, vatan namusunu korumak için taşıdıkları kılıçlarını, kucaklarından bırakmıyan genç Harbiyeliler, başları kalpaklı, ceketleri şerit çakmaklı, yakaları pergel-gönye armalı Halicioğlu topçuları ve mühendisleri, yeşil şerit zırhlı, belleri kayışlı Darüşşafakalılar, temiz ve titiz giyinmiş bahriyeliler, yakalıklı, redingotlu Mülkiyeliler, mülkiye tıbbiyelileri, Hukukîlar, Darülmuallimînler, genç ve kahkahalı neşelerile, o yerlerin gamlı sessizliklerini doldururlardı.

Vakıa mektep, sınıf ve mekteplîler arasında da vilâyet ve havali hemşeriliği gurupları vardı. Fakat sınıflar ilerledikçe tanışıklık, yakınlık artar, mektep ve sınıf farkı kalkar, masalarda bir nevi muhtelit toplantılar olurdu. Oraları cuma günleri yalnız mekteplilerindi. O gün yaşlılar ve kalem efendileri, zaten gelmezler, saray kıyafetli ve hafiye kılıklı şüpheliler de, efendilerin nefretli ve sert bakışları altında ezilir, erir ve kaybolurlardı. Satranç, tavla ve domino oyunları arasında memleket haberleri alınır, havadisler teati edilir, söz ekseriya politikaya intikal ederdi. Politikadaki his ve iman birliğinin esası rejim ve saray düşmanlığı ve bunun da hulâsası olarak padişah aleyhtarlığı idi.

Kahvelerin kalabalığından çekinenler, evlerde, han odalarında veya mesire yerlerinde daha rahat konuşurlardı.

Talebenin oturduğu han, otel, pansiyon odaları sık sık baskınlara uğrıyan hafiye uğrağı şüpheli yerlerdi. Gizli içtimalar basılır, «evrakı muzirre» aranırdı. Muzır evrakın cins ve mahiyeti de belli değildi. Bazı adamların, mevzuu ne olursa olsun bütün yazıları, muzırdı. Namık Kemalin, Abdülhak Hâmidin, Murat beyin, şimdi adı sanı unutulan daha birçok kimselerin eserleri turfa damgasını taşırdı. Bunlar ele geçince, imha edilir, taşıyanlar ve okuyanlar Zaptiye kapısına gönderilirdi.

Bazı mevzular da, yazan kim olursa olsun mutlaka memnudu. İhtilâl tarihi, kanunu esasi memnu bin mevzudan bazılarıydı. Kapitülâsyonlardan kısaca bahsettiği için Hasan Fehmi paşanın Hukuku düveli, Hakkı beyin Vatanı zabıtanın eline geçerse müsadere olunurdu. Halbuki Hasan Fehmi paşa iş başında bir vezir, Hakkı bey hem Babıâlide hukuk müşaviri, hem de Hukukta hoca idi. Hocanın «Uhudu atika» diye okuttuğu kapitülâsyonlar mahiyetinin hoşuna gitmemiş, ders muzır telâkki edilmişti. Bunlar sadece imha olunurdu.

Ecnebi gazeteleri umumiyetle muzır, yabancı dillerde yazılmış her kitap behemehal şüpheli idi. Talebe toplantıları ise hem muzır, hem şüpheli, hem de memnudu. Memnu ve muzır olan kelime ve isimler de vardı. Meşrutiyet, hal', vatan, Hamit. Reşat, Yıldız bunlardandı.

Trablusgarpta, Fizanda, Yemen sürgünlüklerinde, Midilli, Rodos, Akkâ, Sinop, Payas, Bodrum kale ve zindanlarında çürütülenler böyle muzır evrakın ve şüpheli toplantıların veyahut da adlarının ve tesadüfen ağızlarından çıkan bazı kelimelerin masum kurbanları idi.

İstipdadın rezaletleri, zulmünden daha korkunçtu. Vatanın parçalanma, milletin mahvolma tehlikesi şahsî endişelerin üstüne çıkmıştı.

Devlette keyif hâkim olursa idarede otorite kalmaz. Saray saltanatı işinde mantığı, idarede ayarı, takdirinde ölçüyü, tazyik ve zulmünde insafı hulâsa ciddiyeti kaybetmişti. Küçük, büyük rütbeli zabitler, ufak veya yüksek mevkili memurlar bir hiçten azil, tard, nefyolunurken, idadîlerde sınıflardan dönen mebyinci çocukları, bir irade ile yüksek rütbelerle hükâr yaverî, veya büyük maaşlarla makam sahipleri oluyorlardı. İyi yerlerde, iyi memuriyetler damat ve mahdum beylere, veya hafiyelik ve müzevirlik eden ahlâksızlara mahsustu. Himayesiz maaş sahipleri, üç, dört ayda bir alabildikleri ayıklarını odacılara, tefecilere, sarraflara kırdırırken saray mensuplarına ve azılı silâhşorlara etek dolusu ihsan dağıtılıyordu. Bütçe yok, hazine boştu. Nafia ve maden imtiyazları ya bendeğâna bahşiş olarak veriliyor veya ecnebilere peşkeş çekiliyordu. Dairelerde iş görmenin, hatır ve iltiması olmıyanların tek çaresi rüşvet vermekti. Memuriyetlerde hırsızlık mübah, rüşvet âdet olmuştu. Vergiler gelişi güzel ve cebren alınırken rüşvet usul ve narha tabi idi.

Her yerde, her şeyde nizamsızlık, haksızlık, göze çarpıyor ve herkes şikâyetçi idi. Vatan her gün biraz daha küçülüyor ve millet gittikçe her gün biraz daha eziliyordu. İstanbul sokaklarında kâlbanbeyleri, Rumeli ve Anadolu dağlarında da eşkıyalar saltanat sürüyordu. Makedonyada, Epirde, Trakyada, Havranda, Yemende, şark vilâyetlerinde isyanlar daimî idi. İsyanı bastırmıya giden Türk redif taburlarından sakat ve malûl birkaç neferden başka kimse evine dönemiyordu. Türkten başka her ırk muhterem ve muteberdi. Manzaranın dehşeti gönülleri sarmış, âkibetin fecaati, pederşah sevgisini de, korkusunu da sarsmıştı. İstanbulda ve taşrada, her evde, her ailede mazlûmlar ve mağdurlar vardı. Irz da, can da, mal da tehlikede idi, ve bütün bu felâketlerin sebebi vesvese ve evham zincirlerile Yıldız sarayında kendini hapseden sultandı. Yabancıların silâhına güvendiği için urduyu bozan, donanmayı batıran, milleti uyandırmamak için irfanı söndüren, cehil, taassup ve menfaatın dizginlerini eline alarak, yalnız kendi hayatını ve başındaki tacı kurtarmak için şerri, fitneyi, tezviri devlet mekanizmasına zemberek yapan, vatanı yıkan, milleti ezen o idi. Bu fikir ve kanaat bütün muhiti sarmıştı ve gençlerin vicdanında sarsılmaz bir kanaat halinde idi.

Rejimden en çok istifade edenler, saray adamları, sultanın en yakınları, hattâ şehzadelerden aklı erebilenlerin bile bu fikir ve kanaatte oldukları işitiliyordu. Yıldız sarayı baykuş yuvası gibi uğursuz bir yer, içindekiler de fazilet ve millet düşmanı telâkki ediliyordu. Ne tebdilden ürkülüyor, ne de rüthesile ve nişanı ile, övünülebiliyordu. Saray adamlarının sırmalı üniformaları, hünkâr çavuşlarının ve yaverlerinin pudralı yüzleri ve yaldızlı kordonları palyaço tesiri yapıyor, selâm resmi-âlisi bile karnaval alayı kadar olsun kimseyi alâkalandırmıyordu. Zaten sarayda da o alaylarda da pek az istisna ile cahiller, alaylılar hâkimdi. Saray canının kıymetini bilmese yalnız zabitlerin, memurların değil, hekimlerin bile mektepsizlerini kullanacaktı. Galiba mektep yüzü görmiyen doktorlar da az değildi. Üfürükçüler hekimlerden daha ziyade rağbette idi. Mekteplilerin yeri taşra idi. Nezaret ve baskı altında da olsalar, mekteplîler yavaş yavaş devlet kadrosunu doldurmıya başlamışlar, malûmat, terbiye, çalışkanlık, namus ve fazilet, bilhassa vatanseverliklerile halkın gönlünü ve güvenini kazanmışlardı. İstanbulda saray muhiti haricinde ve taşrada gönül ve emel birliğinin tohumları atılmış ve sarayı devirme hareketi filizlenmiye başlamıştı. Vicdanlarda hazırlanan isyan duygusunu tatmin edebilecek tek bir ümit, tek bir hayal kalmıştı.

1) Yaşlı padişahın ölümü;
2) Kanunu esasinin ilânı.

Sultan Hamit kadar düllerde ömrünün uzaması, gönüllerde kısalması için dua edilmiş adam nadirdir. Ümit boşa çıktı fakat hayal hakikat oldu. Ordulardaki mektepli genç zabitlerin birliği ve hareketi ile Manastırda cebren meşrutiyet ilân edildi. Hareketi mekteplîler hazırlamıştı. İhtilâli ordu ve bilhassa mektepli genç zabitler yaptı. Sultan Hamidin korktukları başına geldi. Ordu sarayı devirmiş, bir defa daha vatanı kurtarmış ve milletin hayal ve arzusunu hakikat yapmıştı. Millet bir kütle oldu ve bir çığlık kopardı: Yaşasın ordu! Yaşasın vatan! Yaşasın hürriyet!

Ordu ayakta oldukça bu dua daima makbul olacaktı. Fakat, asırlık seyyiat bu genç hareketin hamlesini içten ve dıştan sardı ve kırdı. İmparatorluk kötü idarelerin kendisine hazırladığı âkibetten kurtulamadı. O heyecanlı ve imanlı hareket de, o hareketin fedakâr ve vatanperver kahramanları da, ve o kahramanları sinesinde yaşatan cemiyet de İmparatorluğun seyyiatının ve eskamının altında yıkıldı ve harap oldu. Millî tarih o ihtilâli Türk milletinin müdevver Türk gençliğinin ileri ve yüksek bir hamlesi ve kahramanlarını da vatanın büyük evlâtları diye hayırla ve minnetle anacaktır. 10 temmuz ihtilâli, münteha olamadı ise de daha derin, daha geniş ve daha

(Devamı 18 nci sayfada)

Yazan: ŞÜKRÜ KAYA

[1135] Yedigün, 4 Ağustos 1941, No: 439, s. 9.

EK-49 Şükrü Kaya'nın Hürriyet Gazetesindeki Yazılarından Bir Örnek[1136]

Görüşler :

Sözlere diyecek yok, fakat olanlara ne demeli?

TELGRAF · TELEFON · RADYO

Mısır Ingiltere ile harp etmeğe karar verdi

Mısır hükümeti harp tarihinin tesbit edildiğini açıkladı

Amerika bu yıl bize 45 milyon dolarlık yardım yapacak

BİR ÇIRPIDA..

Bizim haritalarda yanlışlık var..

Dünyadan Haberler

Nixon, Seoul şehri fahri hemşehrisi oldu

Yeni Filipin Reisicumhuru Amerika'yı ziyaret edecek

Londra'da sokakta park yapan otolardan para alınacak

Yunan kilisesi bazı köylüleri afaroz edecek

Sudan'da 2 komünist tevkif edildi

Bir Barones Amerika'dan hudut dışı edildi

Bir Kızıl Çin polisi Hongkong'a iltica etti

Sarıyar barajı su çevirme tüneli açıldı

Çırağan sarayına ait beş senelik müddet bitti

Normandiya

HER ÇEŞİD ÖKSÜRÜĞÜ tedavi için mutlaka ATOL

TAKSİM BELEDİYE GAZİNOSU

Selânik Bankası

Reklâm Yapmıyoruz !..

Türk Futbolunda 63 Milli Maç

AMERİKAN EŞYASI

Holivud Pazarı

Altın Kalpli Melek Kız

Heyecan Aşk ve Macera Romanı ★ Çizen: Şevki

O, Bizi Ayırdı..

Aşk ve Macera Romanı

Yazan: E. Hemingway

Tercüme: M. Feridun

VEFAT

EK-50 Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Siyasi Tasfiyeye Uğraması Sonrasında Ulus Gazetesinde Hakkında Çıkan Bir Teşekkür Yazısı[1137]

— 2 — ULUS 13 - 11 - 1938

En büyük eseri

F. R. ATAY

Bir sual çok zaman hatırlardan geçmiştir: *Atatürk'ün en büyük eseri hangisidir?*

Bu suale cevap verenler, elbette ki, onun zafer veya inkılâplarından birini hatırlatmışlardır. Eğer zaferler olmasaydı, bu inkılâplar vücut bulmıyacaktı; ve bu inkılâplar olmasızın, zaferle ve onun kahramanlarına yazık olacaktı. Fakat Atatürk'ün en büyük eseri, bu eserin devam ve istikrar imkanıdır, türk milletinin şuur ve iradesinde aramak, ona malolmak olmuştur. Hayranları kendisinden bahsettikleri kadar, Atatürk, milletten bahsetti: Milleti, kendine inanmağa sevkettiği kadar, arkadaşlarını milletin inanmağa, onunla birleşmeğe ve kaynaşmağa sevketti. En güç buhran zamanlarını dahi, asla şahsi değil, ancak millî karar ve tedbirlerle önlemiştir. Tarih, muzaffer Mustafa Kemal ayarında pek az fert kudreti tanımıştır: Bu Mustafa Kemal hiç bir an meclisiz kalmamıştır. Çünkü, eğer bütün inkılâpları herkes tarafından millî kurtuluşun esaslarını ve imkânları olarak benimsenmemiş olsaydı, ölümünden sonra, Türkiye'nin bugünkü birlik ve tesanüd mucizesini güdürmesine ihtimal var mıydı? Istırap, umumî, derin, samimî ıstırap, mucize bu değildir. Bu, olacaktı, tabiî ve insanî idi; fakat acaba hangi millet bu kadar acı matem gününde, bizimki kadar milteşena bir inkılâp nizamı için böyle bir iyman ve sadakat ahdi göstermiştir?

Atatürk'ün en büyük gururu Türk milletinin evlâdı olmaktı. Hiç kimse bu milletin asil faziletlerine ve yüksek kudretlerine onun kadar derinden inanmamıştır. Onun için, herhangi bir münasebetle, Atatürk'ün ağzından yakın uzak, hiç bir istikbal şüphesi ve tehlikesi duyulmamıştır.

Kendinden sonrasını gene eniyi o görüyormuş; o biliyormuş: Eğer şu üç matem gününde ruhu Türkiye'nin sokaklarını ve evlerini dolaşmış olsaydı, eğer Kamutay'ın 11 ikinciteşrin celsesini, boş locasından seyredebilseydi, hayatta iken kendi ölümünü âdeta bir inkıraz facıası gibi tasavvur edenleri o kadar katî reddeden sesi ile hepimize soracaktı: — *Nasıl, bana bir daha inandınız mı?*

Şehrimizdeki Fransızlar Dün abideye bir çelenk koydular

Fransızların koyduğu çelenk

Ankara'da bulunan bütün fransız kolonisi, erkek kadın ve birçok çocuklar dahil olduğu halde dün, başlarında fransız konsolosu M. Gault ve Fransa'nın Ankara'da en eski sakinlerinden. M. Cesalonge olduğu halde dün, öğleyin Ulus meydanına gelmişler ve ansıtı üzerinde "Anıtkabir fransızlardan Atatürk'e, ibresini taşıyan milletler bir çelenk boynumuzdadır.

Fransız sefaretinin vâlisek erkânı da merasime iştirik etmiştir. Fransızlar, dünkü merasimden bir dakika sükût ettikten sonra oradan ayrılmışlardır. Kalabalık bir halk kütlesi merasimi takip etmiş ve fransız kolonisinin bu derece şiddetle karşı samimî bir alâka göstermiştir.

Yeni Dahiliye, Adliye ve Hariciye Vekillerimiz dün vazifeye başladılar

Adliye Vekili B. Hilmi Uran

Dahiliye Vekili B. Refik Saydam

Hariciye Vekili B. Şükrü Saraçoğlu

Yeni kabinede Dahiliye vekâletine tayin edilmiş olan eski Sıhhat ve İçtimaî Muavenet vekilimiz Dr. B. Refik Saydam, dün yeni vazifesine başlamıştır.

Dr. Saydam, saat 19.30 da B. Şükrü Kaya ile birlikte vekâlete gelmiş, kendisini evvelâ B. Şükrü Kaya tebrik etmiş ve vekâlet müsteşar ve hususi kalem müdürünü takdim etmiştir.

Bundan sonra vekil, vekâlet erkânının tebriklerini kabul etmiştir.

Vekiller, mebuslar, Sıhhat bakanlığı ve Kızılay kurumu ileri gelenleri ve dostları kendilerini makamında ziyaret ederek tebriklerini sunmuşlardır.

İç Bakan B. Refik Saydam işe başlaması dolayısiyle valilere bir telgraf göndermiştir. İç bakanımız bu telgrafında Cümhur reisinin teveccühüne, Başbakanın itimadına, idarecilerimizin yardımına güvenerek İç bakanlığı vazifesine başladığını bildirmektedir.

Adliye Vekilimiz vazifeye başladı

Yeni Celâl Bayar kabinesinde, Adliye vekili B. Şükrü Saraçoğlu'nun Hariciye'ye getirilmesi dolayısiyle açılan Adliye bakanlığına tayin edilmiş olan Seyhan mebusu ve Kamutay Reis vekili B. Hilmi Uran dün, yeni vazifesine başlamıştır.

Yeni vekil, B. Şükrü Saraçoğlu ile beraber vekâlete gelmiş ve kendisine takdim edilmiş olan vekâlet erkânının tebriklerini kabul etmiştir. B. Hilmi Uran'ı dün vekâlet, mebuslar, dostları ziyaret ederek tebriklerini sunmuşlardır.

Yeni Hariciye Vekilimiz dün vazifesine başladı

Kabinedeki değişiklikten neticesi Hariciye vekâletine getirilmiş olan Adliye vekili B. Şükrü Saraçoğlu, dün yeni vazifesini ifaya başlamıştır.

B. Saraçoğlu, öğleden evel 11.30 da vekâlete gelmiş ve başta Genel Sekreter B. Numan Menemencioğlu olduğu halde vekâlet ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Yeni vekilden bir müddet evel vekâlete gelmiş bulunan Dr. Tevfik Rüştü Aras, arkadaşını tebrik ve vekâlet erkânını takdim etmiştir.

B. Saraçoğlunu dün, vekil ve mebus arkadaşları, Temyiz mükemmi, Devlet şûrası reis ve âzaları, Adliye ve Hariciye vekâleti erkânı, dostları makamında ziyaret ederek tebriklerini sunmuşlar ve muvaffakiyetler temenni etmişlerdir.

Halk Partisinde

Başvekilimiz Celâl Bayar, beraberlerinde Dahiliye vekili ve Cümhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam olduğu halde saat 18 da Parti Genel merkezine gelmişler ve bir saat kadar meşgul olmuşlardır.

Bu, başka göz yaşı...

İnönü'nü üçyüz kırk sekiz Millet Vekili, aynı rey ve aynı kanaatle intihap ettiler. Bu yekparelik, Türk milletinin bütünlüğünü, birlik ve beraberliğini, kendine edilen büyük hizmetlere saygı ve bağlılık ve sadakatini temsilettiğini, ülkenin, mukadderatının teslim edeceği iradeleri seçmekteki isabetini, alışkanlıkla ve meziyetlere mukabil şu hakikatleri tarihin değişme zarureti, *mal Atatürk'ün adı eseri ve hâtırası içinde ebedî olarak yaşıyacakta, bakıcılarının ve tâzim hislerini söylemiye çalışan sözlerinin sanı mukabilini ve takdir duygularının da ehemmiyetini değişmez eminim.*

"Büyük ve kahraman bir milletin hizmetinde bulunuyoruz; türk ordusu milî bahtlarından vazgeçmez mahiyeti, her zamandan ziyade taze ve canlıdır.

"Türk milletini az zamanda büyük bir medeniyet seviyesine yükseltmiş, türk milletine en kısa yoldan temiz esaslı hayatını, içtimaî terakki yollarını açmış olan inkılâplar, kalp ve vicdanımızın en aziz varlığıdır.

"Millet hizmetinde vazifelerin iyi ifa olunmasını emsal edinmek başka hayırsızdır. Vatandaşlar arasında muhabbeti genişletmek ve derinleştirmeyi en şerefli vazife sayıyoruz...

Bu yüksek duygulu sözleri de içine alan nutkuyla acılı, fakat o derin acıyı demir iradesinde yenen imanı dinlerken gene gözler yaşlı idi. Fakat bu yaşlar, büyük kaybımızın yasından gelenlerden başka, Canlı idik. Heyecanlı idik. Millet huzurunda omuzlara yüklenilmiş büyük vazifeleri kudretle ve metanetle yürütmek ve yerine getirmek için ondan hız almış gibi idik. Büyük felâketleri ve kayıpları sinesine gömerek istikbale çetin adımlarla yürümesini bilen bir milletin öz evlâdları, ancak bu hakle ve bu duyguda olabilirlerdi.

Gözlerimiz yaşlı idi. Fakat bu yaşlar, tükelliğin ileri ve kutlu görüşlerini daha iyi gösteren billûr şeffaflığında ve temizliğinde yaşıyordu.

Hasan - Ali Yücel

Londra büyük elçimiz gitti

Bir müddettenberi mezun bulunan Londra Büyük Elçimiz B. Fethi Okyar dün akşamki Anadolu ekspresiyle Londra'ya gitmek üzere İstanbul'a hareket etmiştir.

Düzeltme ve itizar

Dünkü gazetemizin ikinci sayfasında "Resmimin önünde" başlığı ve N. A. imzasiyle çıkan fıkranın dördüncü sütunumun üçüncü satırında "şimdi ölümünün sıcak yası içinde" kelimeleri "şimdi ölümünün sıcak yası içinde" şeklinde;

Gene aynı sayfanın son sütununda "İki madalya" başlığı ve Nurettin Artam imzasiyle çıkan bir fıkranın ikinci paragrafının üçüncü ve dördüncü satırlarının şu suretle okunmak üzere; "... Istırap, kan ve kâvut gönlerinde kendi selâmlarının yanı başında geçirdiği.." Yaşları yanlığıtılan doktorlarımızdan özür dileyerek dü - zeltiriz.

HAVA

Soğuklar her gün artıyor

Dün şehrimizde hava açık ve rüzgâr dıraşın geçmiştir. Gömün en yüksek sıcaklığı 11 derece kaydedilmiştir.

Yurdun Kocaeli, Karadeniz sahilleri ile Trakya ve Ege'nin şimal kısımlarında bulutlu, diğer bölgelerde açık geçmiştir. Son 24 saat içindeki yağışların kaydedilmiştir. Rüzgârlar umumiyetle şimal ve şimali garbî istikametinden ve çok şiddetli olarak esmiştir. En düşük ısı sıfırın altında Kütahya, Eskişehir ve Kayseri'de 4, Uluköşk, Erzincan ve Van'da 5, Sivas'ta 6, Kırşurun'da 8, Kars'ta 9 derecedir. En yüksek ısı da sıfırın üstünde Bodrum'da 19, Antalya'da 21 derecedir.

CÜMHURİYETİN İKİ KIYMETLİ EVLÂDI

Doktor Aras

B. Şükrü Kaya

Biri on bir senedenberi, biri on iş senelen fazla devam eden vekâlet hizmetlerinin yorgunluğundan dinlenen Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras, bu şüphesiz, Türkiye cümhuriyeti tarihinde dahili ve hariçi düvellerindan isimleri ayrılmıyacak olan iki inkılâp şahsiyetidir. Atatürk'ün emrinde ve ilâmın ve sesleriyle tanıdın eden ilmî kanaatler ve nizamlar, şehir ve köylerimizdeki birçok umran eserleri, yetiştirdiğimiz ve sahibi bizim devrimizin eseridir. Türkiye'nin hariçî vaziyeti, bir zaman, devrimizdeki kader partisinin ve itibarlı olmamıştır. Umumî bir itimatsızlık havası içinde temsil eden Türkiye cümhuriyeti, gerek iste dı emniyeti, gerek cihan sulhul bakımından pek nadir memleketlerden olan bir huzur ve gerçi temin etmiştir. Atatürk ve hükûmet reisleri ile söylev ülkü birliği eden Tevfik Rüştü Aras'la Şükrü Kaya'nın bu neticelerin elde edilmesi hususundaki hissedar şüphesiz büyük ve esaslıdır. Bu sebeple, Cümhuriyet Halk Partisinin ve Kamutay'ın ilk umu olarak, beşlerd yüksek tarzıtte ve İşyaklarından ifade etürmekte devam edeceklerdir.

Gayrisafi iradların vergi nisbetleri

Gayri safi irat üzerinden kazanç vergisine tâbi mükelleflerin, mahallî yüksek ve bu hususlarda mahallî ticaret odaları ve belediyelerce tayin olunan vergi nisbetlerinin Ekonomi ve Finans Bakanlıkları tarafından birleştirilmesi ve bu suretle birleştirilen nisbetlerin resmî gazete ile ilânını takip eden fi - nans yılından itibaren memleketin her tarafında tatbiki icap etmektedir. Fi - nans Bakanlığı Ekonomi Bakanlığı ile müşterilerin tesbit edeceği nisbetler için ilk hazırlıklara başlamıştır.

Gayri safi irad üzerinden vergi veren mükelleflerden iştigal nevileri kazanç vergisi kanununda gösterilmemiş olanların iştigal nevileri ve vergi nis - betleri ticaret odalarının ve ticaret odası bulunmıyan yerlerde belediyelerin müsaadesi alınarak gündüye kadar olduğu gibi vergilerinin tarhına da - vama olunamamakla beraber bunların iştigal nevileri ve tarhla edilen nisbetleri bir cetvel halinde Finans Bakanlığına gönderilecektir.

Ticaret odalarının veya belediyelerin mütalâaları istiğarî mahiyette ala - caktır. Varidat idarelerince bu mütalâalar alındıktan sonra mevcutlu güçlüklerine rasen nisbet tayin ve tatbik o - lunacak ve bu alvalde ticaret odasının mütalâasında gösterilen nisbet yalla - nılacak cetvelin aynı bir sütununda işaret olunacak ve bu nisbetin yanında rasen tayin ve tatbik olunan nisbetler de gösterilecektir.

Mahallî idarelerle ifade edilen iştigal nevileri cetvelin ayrı bir sütununda iştigal sahiplerinin ne gibi işler yaptığı sarih şekilde gösterileceklir. Finans Bakanlığı bu cetvellerin ikî ay içinde muhabbiah hazırlanmak gönde - rilmesini varidat idarelerinden iste - miştir.

Sınai mülkiyet kanun projesi

Ekonomi Bakanlığı, evelce hazırlanmış olan sınai mülkiyet kanun projesini yeni baştan tetkike başlamıştır. Bakanlık projeyi yurtta gündem inkişaf eden endüstrimize uygun bir şekle sokacaktır.

Cihan içinde Türkiye

Anadolu Ajansının makine dairesine girerseniz, Hell makinelerinden üzerleri yazılı şeritlerin durmadan aktığını görürsünüz. Ayrıca telgraf müvezzileri, tomar halinde telgraflar taşımaktadır.

Cihanın güzleri, 72 saattenberi Türkiye'ye dönmüştür. Bütün dünya, en çetin medeniyet ve kültür dâvalarından ve bu dâvaların istilzam ettiği inşa hamlelerinden başka meşguliyet tanımıyan bir milletin uğradığı büyük acıyı âdeta benimsemiş, o milletin başında bir acı karşısında dahi temkin ve vakarını kaybetmiyerek genç devletini teslim edeceği tecrübeli ve büyük devlet adamını ittifakla bulmasının hayranı kalmış ve tarihte nadir görülmüş bu millî vahdet ve millî oluşunluk ve disiplin manzarasından kendisine müspet bir pay çıkarmağa çalışmıştır.

Anlaşılıyor ki, *asırlarca* talih bağlı ise ve Hece dalgaları *asırlardan* beri kalkıp buraya gelebiliyorlarsa, *onlardan bize*, teessürümüze iştirâk ve vahdetimize hayranlık haberleri gelmektedir. Millî varlığımızın dünyaca ehemiyeti ve gene dünya bakımından sağlamlığı hakkında bizlere bir fikir veren bu yazılar, türk gençliği, iftihar ve yarına güvenle okumalıdır.

İçinde bulunmakta olduğumuz bu mühim günleri bizlere yabancı gözüyle gösteren bu yazıları tamam olarak toplayıp bir cilt içinde bir zaman için muhafaza etmek, ileriki nesillerin hem işine hem de vatandaşlık terbiyesinde olgunlaşmasına yarıyacaktır.

Burhan BELGE

Ordu atı müsabakaları neticeleri

Harp atının talim ve terbiyesi ile ıslâhkâr olmak üzere tertip edilen 1938 yılı ordu atı müsabakaları dün neticelenmiştir.

Evelce haber verdiğimiz gibi birinci günü mamul, birinci günü mukavemet, dün de mani müsabakaları yapılmıştır.

Müsabakalardan sonra, Mussolini kupasını kazanan millî ekipimiz Atlı - spor parkında mahsulü gösterişler yapmışlar ve çok alkışlanmışlardır.

NÖBETÇİLER

Bir iki gündür, Büyük Şef'in artık gögsü inip kalkmıyan, kalbi vurmıyan ve gözleri önü dolmıyan bu âlemine dönen vücudunun, onun son maddesinin yanında bendi kurduğu, perâfini kendi koruduğu ordunun kahramanı çocukları esas vazifeyinde nöbet bekliyorlar.

Onun canlı ve ölmez hatırasının önünde ne bütün bir millet esas vaziyetindedir; nöbetçidir.

Atatürk, içinde yaşadığı bütün asrın ve barış günlerinde türk nöbetçilini ağıl gibi, kardeş gibi severdi.

Bir gece Çankaya köşkünün kapısından çıkarken, selâm vaziyeti alan nöbetçinin önünde durdu ve sordu:

— Çocuğum, burada niçin bekletildiğini biliyor musun?

Nöbetçi, gözleri başkumandanının gözlerinde, ve kalbi, onun kudretli sesini duyduğu için, heyecanla, bu sorguya verecek kelimeleri aycencedi.

Başkumandan, hâlâ, ordaydı. Bu sefer de nöbetçi subayını yağırdı; ona da aynı sorguyu sordu. Subay, esas vaziyetinde anlattı:

— Bu nöbetçi Türkiye Cümhuriyetinin kurucusunu, türk şahsiyetinin ülkünü için en kahraman nöbetçi o olmuştu. Simdi gazileri ve şehitleri ile bütün bir milletin maddesi ve ruhu onun kanı kâni vücudunun, hem de kalıı ilhamlarının önünde nöbetçidir :

Onun yaşadığı, yaşattığı mihayat, üzerinde dâlâğı ve içine gömülecegi vatan toprağının, onun elinden tutup burtardığı millete getirdiği sonsuz ülkülerin gene o, kaleli ve hepimiz nöbetçiyiz!

N. ARTAM

[1137] Ulus, 13 İkinciteşrin (Kasım) 1938, s. 2.

EK-51 Dersim Harekatı ile İlgili Ulus Gazetesinde Çıkan Bir Haber[1138]

Salı 30 AGUSTOS 1938 — 8 KURUŞ
Ulus Basımevi Çankırı caddesi, Ankara
Telgraf: Ulus - Ankara
TELEFON
Başmuharrir 1371
Yazı işleri 1042-1043
Fransızca Ankara 1063
İdare müdürlüğü 1061
Ateliye 1064

ULUS
ADIMIZ ANDIMIZDIR

Köylü için ilâvemiz
YURD
Tafsilât 3.üncü sayfamızdadır

Başvekilimizin Tunceli seyahati hakkındaki ihtisasları

Dersim tedip hareketi son safhada

Büyük ve eşsiz şef geçen seneki Trakya manevralarında

BAŞVEKİL DİYOR Kİ:

Ordumuzun ve jandarmamızın bu çetin dağlarda gösterdiği kahramanca faaliyeti milletimizin taktirine arzetmek vazifemdir.

Manevralara iştirak eden kuvetlerimiz DAHA EVEL DERSİM'İN MÂLÛM SARP, ÇETİN DAĞ VE KAYALIKLARINDA Tedip vazifesini ifa etmişlerdi

İstanbul, 29 a.a. — Başvekil Celâl Bayar, Tunceli seyahati hakkında ihtisasların soran bir muhabirimize, aşağıdaki beyanatta bulunmuştur

"Ekim'de ordu manevralarının son safhalarını takip etti*m.* Bil*i*yorsunuz ki bu manevralara tekmil modern teçhizatlarıyle üç kolordu ve iki süvari tümeni iştirak etti.

Büyük kumanda heyetimiz, yeni silâhlarla her gün daha tekâmül eden ordumuzun zafer mektebinin yüksek tecrübe ve derslerıyle yetiştirmekte devam etmekte*dirler.* Esatta gördüğüm disiplin, şevk ve enerji, subaylarımızın vukuf kabiliyet ve meharetli idaresi, havada ve karada yeni vasıta ve silâhların kullanılmasındaki muvaffakiyet, büyük milletimizin ordusuyle iftihar etmekte ve milli mukadderatını bağlamaktaki güvemin*de* haklı olduğunu gösteren kuvetli bir hal arzediyor. Bilhassa ilâve etmeliyim ki, bu kuvetler daha evel Dersim'in malûm sarp ve çetin dağ ve kayalıklarında kendilerine verilen tedip vazifesini ifa etmişler ve büyük bir kısmı uzak mesafe katetikten sonra Elâzığ ile Palo arasındaki manevra sahasına gelmişlerdi. Buna rağmen kıtalarda hiç bir yorgunluk eseri yoktu. Burada ordu ahiyesinin ve geri hizmetlerinin de mükemmel işlemiş olduğunu kaydetmek isterim.

Beni müftehir eden görüşlerimi Cümhurreisi ve kahraman cümhuriyet ordularının eşsiz Başkumandanı Şefim Atatürk'e arzettim.

Orada iken, Dersim'in tedip hareketi ve aynı zamanda imar ve ıslah programiyle meşgul oldum. Askeri ve milli salâhiyettar zevatın malûmat ve mütalealarını dinledim. Yapılan tedip hareketi katî ve müsbet netice vermiye başlamış ve son safhasına gelmiştir.

Kısa bir zaman sonra, Dersim'in şimdiye kadar geçirdiği safhaları ve bundan sonra yapılması lâzımgelenleri etâfıatı, bütün tafsilâtiyle etrâfını umumiyeye bildireceğim. Şimdiden ifade edebilirim ki eski zamanlarda olduğu gibi toplu şekavetin sukuu hartaraf edilmiştir.

Ordumuzun ve jandarmamızın bu çetin dağlarda gösterdiği kahramanca faaliyeti milletimizin takdirine arzetmek vazifemdir.„

30 AĞUSTOS ZAFERİ

Türk Milletini şerefli bir savaş boyundan parlak barış hedeflerine ulaştıran bir tarih harikasıdır

Zafer Bayramı

Necdet DAYDAR

Atatürk, Nutk'un, Afyonkarahisar - Dumlupınar meydan muharebesinden bahsedn kumman bir yerinde: "30 Ağustosta icra ettiğimiz muharebe neticesinde (buna Başkumandan Muharebesi unvanı verilmiştir) düşman kuvayi asliyesini imha ve esir ettik... Demek ki, tasavvur ettiğimiz neticei katiye beş günde alınmış oldu„ derler.

Aynı kumun bir başka yerinde de, netice olarak, müttealeamıza şunları ilâve ederler: "Her safhasiyle düşünülmüş, ihzar, idare ve zaferle intaç edilmiş olan bu harekât, türk ordusunun, türk zabitan ve kumandan heyetinin, yüksek kudret ve kabiliyetinin tarihte bir daha tesbit ededen muazzam bir eseridir.

"Bu eser, türk milletinin büyüyet ve istiklâl fikrinin lâyemût âbidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan, ilelebet mesut ve bahtiyarım.„

Şef'in kendine has ezaleti ve icazkâr üslûbu ile dört cümlede tarif ve izah ettikleri bu büyük eseri bugün de, yarın ve ebede kadar kutluyoruz. Bir kere daha kutluyoruz.

Eserin büyüklüğünü iyice takdir edebilmek için İstiklâl harbini istiraz etmiş olan korkunç yolculuğun uçurumuna göz kırpmadan bakabilmek gerekir. 19 mayıs 1919 da Samsun'a çıkan Atatürk'ün lisanile, yeni Nutuk'ta okuyarak, o uçurumun tüyler ürpertici hayalini göz-

(Sonu 8. inci sayfada)

Türk ordusunun Ankara taşı ile bileneği süngüsünü, Ege denizinin zeytin ağaçlarıyle bezenmiş koylarına çimçek gibi, rüzgâr gibi götüren kahramin heyecan ve sevincini yüzlerden hatırlıyan vatan çocukları,

takvimin bu büyük günü yazan yaprağı önünde yıllarca eğildikler; yıllarca da eğileceklerdir.

Dünya tarihinin halın cilt lerini karıştıranlar, orada sayılmayı güç

(Sonu 8. inci sayfada)

Bugün, Zafer ve Tayyare bayramlarını kutluyoruz!

Orduya 1050 yeni subayımız katılıyor

Bugün 30 ağustos zafer ve tayyare bayramıdır. Türk istiklâl ve milli kurtuluş tarihinin bu en şerefli günü, her sene olduğu gibi, bu yıl da, büyük bayrama layık bir törenle kutlanacaktır.

Gündüz Genel Kurmay Başkanlığında ordu adına bir kabul resmi; hipodrumda askeri tören ve gece de iki fener alayı vardır.

Ordu adına kabul resmi sabah saat 8 dedir. Tebrik sırası, şöyle-ce tanzim edilmiştir:

Saat 8 - 8.30 'a kadar ordu mensupları;

Saat 8.30 - 9 za kadar mebuslar, Başvekiltet ve vekâletler mensupları,

(Sonu 8. inci sayfada)

Ordu terfi listesini aynen neşrediyoruz

Âli tasdika iktıran eden listeyi bugün aynen 5 inci, 6 ncı sayfalarımızda bulacaksınız..

Yeni İtalyan Büyük Elçisi

Atatürk'e itimatnamesini takdim etti

Ankara, 29 a.a. — İtalya'nın yeni Ankara Büyük Elçisi Ottavio de Peppo bugün Cumhur Başkanı Atatürk'e itimatnamesini takdim etmiştir.

Türk ordusu ile bütün memleket iftihar edebilir

Elazığ 29 (Husust) — Dün Halkevinde yapılan manevra hâtıralarından Orgeneral Kâzım Orbay tarafından komuta makamlarını işgal eden subaylara manevranın üç günlük safhası

(Sonu 8. inci sayfada)

Başvekilimiz B. Celâl Bayar ve Milli Müdafaa Vekilimiz general Özalp doğu manevralarında tayyarelerin hareketlerini takip ediyorlar

[1138] Ulus, 30 Ağustos 1938, s. 1.

EK-52 Dersim İsyanı Lideri Seyit Rıza'nın İdamı Hakkında Gazete Haberi[1139]

En Sağlam
En Ucuz
Yevmiye, Kasa defterleri, Defteri Kebirler, Muavin defterler AKŞAM matbaasında satılır.
Telefon: 24249

AKŞAM

KÜÇÜK İLÂNLARIMIZ
En ucuz ve en tesirli ilân vasıtasıdır
4 defası: 125 kuruş
Akşam ilân servisi, telefon 24249

Sene 20 — No. 6855 — Fiatı her yerde 5 kuruş — PAZARTESİ 15 Teşrinisani 1937 — Telefon: 24240 (İdare) — 24249 (Tahrir) — 24248 (Müdür) — 20113 (Klişe).

Almanya, müstemlekeye mukabil Ukraynayı istiyecekmiş

Bundan başka Avusturyada hükûmet şekli hakkında halkın reyine müracaat edilmesini, Çekoslovakyadaki Alman ekalliyeti için tam muhtariyet talep edecekmiş

Londra 15 — Hariciye nazırı B. Eden, yakında Berline gidecek olan Lord Halifax ile görüşmüştür. İki nazır Berlinde nasıl bir yol takip edileceğini kararlaştırmışlardır. Buraya gelen haberlere göre B. Hitler şu tekliflerde bulunacaktır:

1 — **Orta Avrupada ve bilhassa Avusturyada hareket serbestisi. Almanya, Avusturyada hükûmet şekli hakkında halkın reyine müracaat edilmesini istiyor.**

2 — **Çekoslovakyadaki Alman ekalliyeti için tam muhtariyet verilmesi.**

Bunlar kabul edilirse Almanyanın eski müstemlekelerinin iadesi meselesini ortaya atmaktan vaz geçeceği söyleniyor.

Diğer taraftan Daily Herald gazetesi diyor ki:

«Lord Halifax Almanyadan ne istediğini soracaktır. Almanyanın istediği meydandadır: Ukrayna... Almanya Ukraynayı istiyor. Buna mukabil şimdilik müstemleke talebinden vazgeçmektedir.»

Berlin - Roma mihveri sarsılamaz

Berlin 14 — Nasyonal sosyalist fırkasının gazetesi olan Correspondence Officielle, Lord Halifaxın Berlini ziyareti münasebetile neşrettiği bir makalede bu seyahatin, umumi menfaat namına, geri bırakılması lâzım gelip gelmiyeceğini soruyor. Bu gazete diyor ki:

«Ecnebi gazeteler bu ziyareti, hususi maksatlara müstenid kombinezonlarla, heyecan uyandıracak bir vaka gibi gösteriyorlar. Halbuki lordun yapacağı açık ve samimi görüşmeler bir edebiyatı da doğurmamalıdır ediyor.»

Le Temps'in münekkidi André Thérive, bu iddianın doğru olmadığını, neleştim Fransız inkılâbı esnasında bağlıyan siyasi dostlukların görüşülüceğini iddia etmek vaziyeti bilmemek demektir. Hiç kimse Berlin - Roma mihverile komünizm aleyhinde Japonya ile yapılan misaki bozamaz.

Garbin dört büyük devleti arasında görüşmeler yapmak mevzuubahs değildir. Son konferansın akamete uğramasının sebebinde olduğu gibi, Almanyanın yeni bir konferans toplaması için hiç bir sebeb yoktur.»

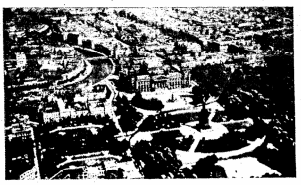

Berlinin umumi görünüşü

B. Hitler ve lord Halifax

muhtelif meselelere dairdir. Bu ziyarette Almanyayı İtalya ve Japonyaya

(Devamı 10 uncu sahifede)

İtalyan gazeteleri ne diyorlar

Roma 14 (A.A.) — Roma ile Londra ve keza Londra ile Berlin arasında münakkerelere tekrar başlanması, Roma gazetelerinin dikkatini celbetmektedir. Gazeteler, Lord Halifaxın Berlini ziyaret ettikten sonra Romayı da ziyaret edeceğini yazmaktadırlar.

(Devamı 10 uncu sahifede)

Büyük Önder Malatyadan Diyarıbekire hareket etti

Atatürk Malatyada bez ve iplik fabrikaları inşaatı hakkında mühendislerden malûmat aldılar

Malatya 14 (A.A.) — Dün geç vakit Çetinkayadan ayrılan Atatürk, refakat ve maiyetlerindekiler ile saat 13 de Malatyayı şereflendirdiler.

Atatürkün Malatyayı teşrifleri top atılmak suretile selâmlanmış ve kendileri vali, kolordu komutanı, memurlar ve çok kalabalık halk tarafından karşılanmıştır.

İstasyondan şehre doğru bütün caseyi dolduran kadın, erkek bütün Malatyalılar Önderi selâmlamak ve alkışlamak için toplanmışlardı.

Atatürk istasyondan itibaren yüzlerce metre mesafeyi yürüyerek geçmişler, askere, izcilere, mekteplilere ve halka iltifatta bulunmuşlardır.

(Devamı 10 uncu sahifede)

Elâziz muhakemesi bitti

Seyid Rıza ile 6 arkadaşı bu sabah idam edildiler

4 idam mahkûmunun cezası 30 seneye indirildi on dört suçlu da beraet etti

Ankara 15 (Telefonla) — **Elâzizden bu sabah saat dört buçukta bildiriliyor:**

Tuncelide hadisesine ait muhakeme bitam bulmuştur. Tuncelide isyan eden 58 suçluya ait karar tefhim edildi. Bu kararda suçlulardan 11 i idama mahkûm edilmiş, içlerinden dördü hakkında idam kararı yaşlarının çok ilerlemiş olması dolayısile 30 sene hapse indirilmiştir.

İdam mahkûmları şunlardır:

Seyid Rıza ile oğlu Hüseyin, Seyhanlı aşireti reisi Haso Seydi, Yusuf Hanlı aşiret reisi Kamer oğlu Fındık, Demirelli aşiret reisi Cebrail oğlu Hasan, Kirişanlı Ulihüyer oğlu Hasan ve Mirza Ali oğlu Alidir.

İdam hükümleri bu sabah infaz edilmiştir.

14 suçlu hakkında beraet kararı verilmiştir. Diğer suçlular da muhtelif ağır cezalara mahkûm edilmişlerdir.

Seyid Rıza Mahkemeye sevkedilirken

Türk ediblerine dair bir Fransız münekkidinin makalesi

Matbuat umum müdürlüğü tarafından iki sene evvel neşredilen fransızca antoloji Le Temps gazetesinde tenkid edildi

Tenkidde stayişle bahsedilen ediblerimizden: Yahya Kemal Beyatlı, Faik Rıfkı Atay, Yakub Kadri Karaosmanoğlu ve Faruk Nafiz Çamlıbel

Matbuat umum müdürlüğü Türk şair ve nasirlerini garbe tanıtmak üzere fransızca bir antoloji neşretmiş ve bu kitab iki sene kadar evvel matbuatımızda hayli dedikodular uyandırmıştı.

Fransızca Le Temps (=Le Tan) gazetesi kitab tenkidlerine hasretdiği klâsik sütununda bu eserden kâh iltifatlarla, kâh ciddiyetle bahsetmektedir. İltifatlar arasında antolojinin mukaddemesindeki şu prensipe itiraz ettiği göze çarpıyor:

«Türk inkılâbı gibi bu derece velûd bir inkılâb, büyük, derinsel ve kuvvetli

(Devamı 6 ncı sahifede)

Pazartesi konuşmaları

PAUL VALERY'ye

Açık mektup

Yazan: Hasan Âli Yücel

Altıncı sahifemizde okuyunuz

Nikel 25 lik ve bronz 10 kuruşluklar

11 teşrinisani 937 tarihli nüshamızda Dikkatler sütununda değiştirilecek 10 ve 25 kuruşluklar hakkında bir fikra neşretmiştik. Bu hususta Maliye Vekâletinden şu tashihnameyi aldık:

Bu ayın sonunda tedavülden kaldırılacak olan bronz on ve nikel yirmi beş kuruşluklar hakkında yapılan ilk ilân haziran 1938 ayı içinde Cumhuriyet, Akşam, Tan ve Sonposta gazetelerinde üçer gün fasıla ile üçer defa ve kânunusani 1937 ayı içinde de keza Ulus, Cumhuriyet, Tan, Akşam, Kurun, Sonposta, Haber, Anadolu, Yeniasır ve Ulusal birlik gazetelerile birer gün fasıla ile beş defa neşredilmiştir.

Bundan başka aynı tarihlerde bilumum vaiz dairelerile defterdarlıklara da telgraf ve tahriratla lâzım gelen tebliğat yapılmış ve keyfiyetin vilâyet merkezile mülhakatında da münasip vasıtalarla halkın ittilâ'ına vazedilmesi ehemmiyetle bildirilmiş ve bittebliğ vilâyetlerce de icabı yapılmıştır.

Kezâlik bi 2257 numaralı yeni ufaklık para kanununun 8 inci maddesinin 2 inci fıkrasında tedavülden kaldırılacak olan paraların mütebakiy bir sene zarfında mahzandıklarile hâzinece denetlenmek üzere Cümhuriyet Merkez Bankası ve şubelerince kabul edileceği de tesbit edilmiştir.

Bu vaziyet gösteriyor ki memleketimizin en hâkra köşelerinde bulunan vatandaşların dahi en ufak bir sarsıntıya meydan bırakmıyacak tedbir alınmış bulunmaktadır.

Hakikat budur.

[1938 yılının güzel kadını umu boylu, sarışın!..] — Gazetelerden —

— Dün gece bir kadınla tanıştım!...

— Kaç model?...

[1139] Akşam, 15 Teşrinisani 1937, s. 1.

EK-53 Şükrü Kaya'nın CHP Genel Sekreteri Oluşuyla İlgili Gazete Haberi[1140]

BUGÜN

2 nci sahifede: Siyasî icmal

5 inci sahifede: Cihan sulhu için tetkîre, maliyet fiatlarının ucuzluğu

7 nci sahifede: Çocuk sahifesi

Cumhuriyet

Onbirinci yıl sayı: 4346 — İSTANBUL - CAĞALOĞLU — Cumartesi 20 Haziran 1936

Telgraf ve mektub adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul, No 246

Telefon: Başmuharrir ve evi: 22365 Tahrir heyeti: 24298 İdare ve matbaa kısmile Matbaacılık ve Neşriyat Şirketi 24299 - 24290

— Sanasının varmış, çığırdığımız adam sekiz ahbablardan!

Parti - Hükûmet işbirliği

Dahiliye Vekili dün Parti U. Sekreterliğine başladı

Cumhuriyet Halk Partisi hayatında İleri bir adım

Adı üstünde Cumhuriyet Halk Partiıi millet ve memleketin umum hayatını kaplamak idea ve istiyakında olan bir parti olduğu gibi rejimin hükûmeti elahi esasını halk hükûmetidir. Zâhirde iki varlık gibi görünen bu teşekküller hakikatte memleketin yeğâne ve başlı varlığı olan millete dayanmakta birleşirler, ve hatta birdirler. Bu lâfzı murad ve yakıştırma bir ifade olmayıp tarihi hakikatlere ve kanuni kurumlara istinad eder. Hatırlanmalıdır ki rejimin tesâlüdi esasiyesinde ki ana hatları daha ortada Türkiye Büyük Millet Meclisi yokken Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyetinin Erzurum ve Sivas kongreleri çizmişti. Milletin azim ve iradesi Türkiye Büyük Millet Meclisini kurduktan sonra Parti bu meclisle ve onun hükûmetile muvazi bir yürüyüş takib ederek ilkönce kurtuluş hareketlerinde cidalci, sonra inkılâb hareketlerinde tekâmülcü safhalardan geçerek meclisin ve hükûmetin olduğu kadar kendisinin de tek mesnedi olan millet içinde zamanla bütünleşen ve yayılan faaliyetlerini ileri götürmekte devam etti. Bu hale göre:

1: Parti milli hareket ve faaliyet demokratik, meşruî[illegible] ve bu milli hareketi[illegible]

2: Meclisle hükûmet devletin en yüksek tezahürleri olarak kökleri milletin sinesinde olan varlıklardır, Parti bu milli varlıkları arkalıyan ve onların muvaffakiyetlerini kolaylaştırıp ilerleten millet itimadını ve millet heyecanıdır.

Zâhirde iki gibi göründüğü halde aslında tek olan bu varlıkların biri Cumhuriyet Halk Partisi, diğeri Cumhuriyet Halk Hükûmeti unvanını taşırlar, ve hakikatte ancak birbirlerini ikmal ederler.

Gene hatırlanmalıdır ki Türkiyede devlet anlayışı kuvvetlerin birliği esasına istinad eder. Bu anlayış bütün kuvvetleri millet aslına irca eden yekpare vatan düşüncesinden ilham ve kuvvet almıştır. Meclisle idare olunan bütün memleketlerde nazarî olarak bu esas vardır denilebilirse de biz onu hakikat yapan bir rejim yaratmışızdır. Bundan dolayıdır ki Kemalizm dünya tarihinde başlıbaşına bir merhale sayılmak liyakatini kazanmıştır. Biz devlet idaresinde kime benzeriz sualinin cevabını Atatürk çok zaman önce:

— Biz bize benzeriz!

Vecizesile vermişti.

Son üç dört gün zarfında Parti idaresine verilen yeni nizam yalnız yukarıki anlayışların tatbikatta kazandığı bir terakki merhalesinden başka birşey değildir. Meclis, hükûmet ve parti esasen bir tek aslın fürueti oldukları halde teşkilât itibarile ayrılığın zaman zaman ortadaki birliği ihlâl eder gibi görünen bazı tezahürlerine dikkat olunageldiğinden idi. Büyük meselelerde kavrayış kabiliyetinin tefavütünü teşkilâta verilecek uygun şekillerle izale etmek ihtiyacından vareste kalınamıyor. Milli partinin hükûmeti kendi partisile elele yürümekten daha tabiî ne olabilir? İşte son tadille tatbikatın gösterdiği bu hüsun yerine getirilmiş ve her ikisi aynı millet kaynağında aynı prensiplerin hamuru ile yoğurulan parti ile hükûmetin bütün millî faaliyetlerde beraber yürüyecekleri en ufak tereddüd ve ihtilâfa meydan vermiyecek bir kesinlikle tasrih olunmuştur. Dün neşrettiğimiz beyannameye son ameliyeyi icab eden ***«Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasî ve iktisadî hayatında güttüğü yüksek maksadların tahakkukunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için»*** sözlerinde tasmeen ve kat'iyyen samimidir.

Cumhuriyet Halk Partisinin her teşkilâtı eden ***«Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasî ve iktisadî hayatında güttüğü yüksek maksadların tahakkukunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için»*** sözlerinde tasmeen ve kat'iyyen samimidir.

[Arkası 2a. 3 sütun 6 da]

Vilâyetlerde değişiklik

Mansub ve müntehab olarak başkanlık yapan meb'uslar vazifelerini devrettiler

Muhiddin Üstündağ, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Hilmi (Seyhan)

Ankara 19 (Telefonla) — C. H. P. Gen Başkurca Gen Yen Kurul üyeliğine alınan ve Parti Genel Sekreterliği vazifesi verilen Dahiliye Vekili Şükrü Kaya dün geceden itibaren Partideki vazifesile iştigale başladı. Parti Gen Yen kurulu gece Dahiliye Vekilinin başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Şükrü Kaya bugün de Partiye gelerek geç vakte kadar meşgul oldu.

Yeni genel sekreter Yen Başkurca kararlaşan esasların icablarını tahkik ve tanzime başlamış bulunuyor. Vâlilerin Parti Başkanlığile tavzif edilmesi üzerine mansub veya mahallince münteheb sayılıp başkanlarda da bu vazifeleri nihayet bulmuştu. Mansub sayılıp ve başkanlar: Bilecikte Şevket (Gümüşane), Çorumda Ali Rıza (Çorum), Erzakte Muhiddin Üstündağ, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Hilmi (Seyhan)

[Arkası 5a. 5 sütun 4 te]

Loid Corc; kabineye alçaklar, diye hücum etti

Makdonald ve Sir Con Simon kabineden çıkıyorlar. Partiler hükûmetin aleyhine döndüler. Baldvin müşkül vaziyette...

Sağda ve solda, Baldvin kabinesinden çekilecek olan M. Makdonald ve Sir Con Simon, ortada Başvekâlete gelecek[illegible] bahrediten M. Nevil Çemberlayn

Zecri tedbirlerin kaldırılmasına dair kararın İngiliz kabinesi tarafından Avam Kamarasına arzında kopan gürültülü dün telgraf haberi olarak bildirmiştik. Bu fırtınalı celseye dair Ajansın

[Arkası 3a. 3 sütun 4 te]

General Ali Hikmet geldi

Türk Spor Kurumu Umumî Reisi, Federasyonlar merkezinde ve Mıntaka içtimaında bulunarak spor işlerini tetkik etti

General Ali Hikmet, İstanbul mıntakasının içtimaında

Türk Spor Kurumu Umumî Reisi General Ali Hikmet Ayardan dün Ankaradan şehrimize gelerek Olimpiyad hazırlık işlerile uzun müddet meşgul olmuştur.

[Arkası 8a. 8 sütun 3 te]

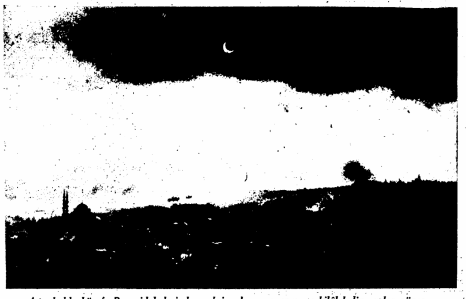

İstanbulda küsuf: Beyazid kulesinden şehrin loş manzarası ve hilâl haline gelen güneş

Atatürk dün Floryada bir deniz gezintisi yaptı

İstanbul 19 (A.A.) — Atatürk bugün öğleden sonra mayo ile Floryada bizzat idare ettikleri bir motorbotla açık denizde bir saat kadar dolaşmışlar ve bunu müteakib sahile yakın bir noktada bir sandala geçip kendileri kürek çekerek Solarıyum pliâjına çıkmışlar ve pliâj kazinosunda bir müddet halk arasında oturduktan sonra Solariyum otelinin tarassusu teşrifile bir kahve içmişler ve akşama doğru yaya olarak deniz evlerine avdet buyurmuşlardır.

Atatürk bu gece kendilerine tazimlerini arza gelen bazı arkadaşlarını yemeğe alıkoymuşlardır.

Almanya memnun, İtalya memnun!

İngilterenin kararını Ren ve Habeş emrivakilerini kabul addediyorlar

Berlin 19 (A.A.) — M. Edenin Avam Kamarasındaki beyanatı, Alman matbuatı tarafından müsaid bir surette tefsir edilmektedir. Gazeteler, şu noktaları kaydetmektedirler:

1 — Zecri tedbirlerin muvaffakiyetsizliğe uğramış olduğu itiraf edilmiştir.

2 — İngiltere, Habeşistan bir kısmının devamlı surette Akdenizde bulundurmağa karar vermiştir. Bu karar, İngiltereinin Almanyanın sulhperverane niyetlerine ilmadı olduğu suretinde tefsir edilmekte ve Stressa cephesine indirilmiş yeni bir darbe sayılmaktadır.

3 — Milletler Cemiyetinde yakında bir takım reformlar yapılacağı bildirilmiştir.

4 — Rhin mıntakasının yeniden silâhlandırılmasının bir emri vaki olduğu tebyin edilmiştir.

5 — İstikbalde yapılacak sulhperverane mesaiye iştirake Almanya da davet edilmiştir.

İtalyan gazetelerinin neşriyatı

Roma 19 (A.A.) — İtalyan gazeteleri, İngiltere hükûmetinin zecri tedbirlerin kaldırılması kararından duymakta oldukları memnuniyeti gizlememektedirler.

Gazeteler, Avam Kamarasının dün kü celsesini bütün tefersuatile naklet mekte ve fakat mütalea serdetmemektedirler. Yalnız Piccolo diyor ki:

«Londra hük. ve İtalyan zaferinin mün'kasa götürmez neticesini teslim etmiştir.»

Üniversiteliler kampında bir gün

Bu çok meraklı ve güzel bir röportajı bugün 6 ncı sahifemizde okuyunuz.

Dünyaya merak salan hâdise

Güneş tutulması büyük heyecanla takib edildi

Uludağdaki fenni tetkikat çok iyi neticeler verdi. Küsuf şehrimizde de % 90 nisbetinde müşahede olundu

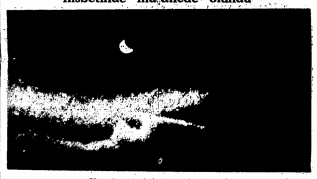

Küsuf yarıyı baldağa sıvada...

Aylardanberi beklenen küsuf hâdisesi dün sabah olmuştur. Yurdumuzun muhtelif yerlerinden bu hâdiseyi tetkib edebilmek için tertibat alan âlimlerin emekleri pek boşuna çıkmamıştır. Küsufun bütün safahatı oldukça açık olarak görülmüş, bu ilmî ölçüler herhangi bir bulutun aziziğine kurban gitmemiştir.

Şehrimizde

Dün sabahın daha pek erken saatlerinde İstanbul sokakları ve birçok binaları

[Arkası 8a. 8 sütun 1 de]

Belçikada grevciler zabıta ile çarpışıyor

Ordu birçok fabrikaları işgal etti. Polisler sokaklarda barikadlar yapan amele ile çarpıştı. Grevcilerden ölenler var

Brüksel 19 (A.A.) — Grev, mühim madiyen etrafa yayılmaktadır. Ordu, şimdiden birçok fabrikaları işgal etmiştir. Mons'de süvari polisler, şehrin birçok sokaklarında barikadlar vücude getirmiş olan grevcilere hücum etmişlerdir.

Arbedeler

Mons «Belçikada» 19 (A.A.) — Burada vahim arbedeler zuhur etmiştir. Grevcilerle jandarmalar arasında vukua gelen bir sokak muharebesinde bir kadın ile bir grevci telef olmuştur.

Hükûmetin bir kararı

Brüksel 19 (A.A.) — Dahiliye ve Milli Müdafaa Nazırları, husus bir ka-

[Arkası 5a. 5 sütun 6 da]

Hâdiseler arasında

Gorkinin ölümü

Yetim, yani daima ve yalnız kendi kuvvetlerine dayanmayı öğrenmiş adam; sefil, yani bu kuvvetleri açlığın, hastalığın, ölümün tehdidlerine karşı sevk ve idare etmeyi öğrenmiş adam; serseri, yani tecrübe dünyasını müşahede ufuklarını genişletmesini bilmiş adam; romancı, yani kendi dünyasına bizi çekmeyi ve kendisile beraber yaşatmayı bilmiş adam olarak Maksim Gorki, çocukluklarında yetimlik, hastalık ve sefalet çekmelerini halde esirliğe sınıfların çarkı altında mücadelesini yapanların sesle rindeki düzme ve şişirme yüksek tondan vazgeçmiş adam, yani mahrumiyeti mahrumlar kadar anlamış adam, seminî adam, cidden samimî adamdı. Bunun için de kitablarını her insanın samimî tarafından insana ve insanlığa çıkan sıcak ve gizli yolu büyük keşiflere mahsus kolaylıkla bulmuşuz.

Onun ölümü, bir kitabın yaprakları arasına dalıp çıkan rüzgâr gibi, kafamda eserlerine ait hatıraları, hattâ, oynattı, kımıldattı. Bütün bir gece hep onları düşündüm. Bütün bir gün kitablarından parçalara göz gezdirdim. İnsanları müsavi derecede seven, bütün insanlarda mücerred insandan başka hiçbir şey görmiyen, hepsine isimlerile değil, sadece: «İnsan!» diye hitab eden Lük'ünde bir hatıramızı dinliyorum. Söyle bir hikâye anlatır:

«Bir insan vermiş, yalnız bu dün

[Lütfen sahifeyi çeviriniz]

[1140] Cumhuriyet, 20 Haziran 1936, s. 1 ve 5.

EK-54 Şükrü Kaya'nın Milliyet Gazetesinde Çıkan Ölüm Haberi[1141]

Milliyet
Halk Gazetesi
KURUCUSU: ALİ NACİ KARACAN
ADRES: Çağaloğlu, Mollafenari sokak No. 1 - İSTANBUL
TELEGRAF: MİLLİYET, İstanbul
POSTA KUTUSU: 492, İstanbul
TELEFON: 27 42 10 (Santral)
BUGÜN 6 SAYFA 25 KURUŞ
Yıl: 9 — SAYI: 3135
PAZAR 11 OCAK 1959

İNGİLİZCE TABİRLER

İSTANBUL KİTABEVİ

Tan Matbaası dün yıktırıldı

Durumu tehlikeli olan bina tel halatla çekilerek çökertildi

Atik'in ortağı Fehmi Moralı tevkif edildi. Dün çıkan iki cesetle ölü sayısı 38 i buldu

Yardımcı Basını itham etti

Encümende Maarif Vekilinin gazetelerin yalan yazdığını söylemesi uzun tartışmalara yol açtı

Baykam, basını müdafaa etmesi üzerine, kendisine cevaplu diyenlere cevaben uzayıp olan sulistimalleri teşhir etmek isteyen basına İspat hakkı tanımayanlardır dedi.

Şükrü Kaya'nın kalpten vefat etti

Atatürk'ün mesai arkadaşlarından eski Dahiliye Vekilinin cenazesi yarın kaldırılacak

C.H.P. MECLİSİ karara varamadı

Tüzük tâdili meselesi dün de 9 saat süren münakaşalara rağmen halledilemedi. Kurultay yarın toplanıyor

"AMERİKA'DA BASIN HİÇ BİR KAYDA TABİ DEĞİLDİR.,

BURDUR MEBUSU BEHÇET KAYAALP D.P. YE GİRDİ

Freni patlayan İ.E.T.T. otobüsü takla attı

Dolmabahçe'deki kazâda devrilen ve içinde 54 kişinin bulunduğu Maçka – Beyazıt arabasında mûcize kabilinden sâdece 13 yolcu pek hafif yara aldı

Yorulu, Yunan işi ile görüştü

GEDEK SUBAY'A BU ÇEVRE ÖĞRENCİLER KUR'A İLE ALINACAK

YAZISIZ

[1141] Milliyet, 11 Ocak 1959, s. 1 ve 5.

EK-55 Şükrü Kaya'nın Ölümü Üzerine Nizamettin Nazif'in Hürriyet Gazetesinde Kaleme Aldığı Yazı[1142]

Hürriyet

TAKVİM

HAVA RAPORU

Atatürk'ün İçişleri Bakanı, Hukukçu ve muharrir,
Bize 800 ada kazandıran büyük devlet adamı:

Şükrü KAYA

Yazan: Nizamettin Nazif TEPEDELENLİOĞLU

ATATÜRK'LE BERABER

Osmanlı tarihinin en büyük faciası:

Cem Sultan

Cem, gürbüz bir delikanlı olmuştu

Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ

Cem Sultan, bu hükümdar babası Fatih Sultan Mehmet Han'a çok benziyordu. Fatih de ilim ve din adamlarına aynı saygı ve müsamahayı gösterirdi. Onları vezirlerinden üstün tutar, nasihatını yerine getirmeden hareketlerine cesaret edemezdi. Meselâ hocası Molla Gürani, huzuruna girdiği zaman yerlere kapanırdı, sanki kendisi ile Padişah arasında büyük bir fark yokmuş gibi sadece:

— Buyûrsanız oleyk!

Diyerek elini uzatırdı (1). İlmi

Cem Sultan. İstanbul'da eski İslâmdan başka bir kolu daha vardı. Kayınbabası ilim ve din adamları vasıtasiyle Kayınvalide Mehmet Paşa ile de münasebet temin etmişti. Mevlana Celâleddin ismi nesinden olan Mehmet Paşa, ilmiye mesleğinden yetişmiş, müderrislik etmiş, sonra nişancı olmuştu. Padişahın sevgi ve itimadına mazhardı.

Cem, on sekiz yaşına bastığı zaman akranları ile mukayese edilemeyecek kadar gürbüz bir delikanlı olmuştu. Her türlü silâhları maharetle kullanıyor, güzel ata binmek, eski İslâm gibi cesaretle oklar hedeflerine mutlak isabet kaydediyordu. Güreş sallamakta emsalsizdi. Sultan Alâeddin'in Konya ve Larende'deki güreşlerini birkaç defa ziyaret etmiş ve derek ağırlaştırmıştı (2). Onları sarbestçe kullanıyor, acı bir kuvvete malik olduğunu gösteriyordu. Uzunca boylu, geniş omuzlu, şahin burunlu idi. Gözleri biraz uçuk idi. Güzel sayılmazsa bile sevimliydi.

Fatih, oğlunun inkisaf ve meziyetlerinden Vezirlerinin ve Nişancının vasıtasiyle haber alıyor, memnun oluyordu. Kalbinde Sultan Mustafa'nın vefatı ile açılan boşluğu yavaş yavaş Cem'in sevgisi ile dolduruyordu. Yazdığı mansumelerden birkaçını Konya'dan getirmiş ve hiraz okumuş, oklar hedeflerine mutlak isabet kaydediyordu. Güreş sallamakta emsalsizdi. Sultan Alâeddin'in Konya ve Larende'deki güreşlerini birkaç defa ziyaret etmiş ve derek ağırlaştırmıştı (2). Onları serbestçe kullanıyor, acı bir kuvvete malik olduğunu göstermiştiyordu. Uzunca boylu, geniş omuzlu, şahin burunlu idi. Gözleri biraz uçuk idi. Güzel sayılmazsa bile sevimliydi.

Fatih, oğlunun inkisaf ve meziyetlerinden Vezirlerinin ve Nişancının vasıtasiyle haber alıyor, memnun oluyordu. Kalbinde Sultan Mustafa'nın vefatı ile açılan boşluğu yavaş yavaş Cem'in sevgisi ile dolduruyordu. Yazdığı mansumelerden birkaçını Konya'dan getirmiş ve hiraz okumuş, oklar hedeflerine mutlak isabet kaydediyordu. Güreş sallamakta emsalsizdi. Sultan Alâeddin'in Konya ve Larende'deki güreşlerini birkaç defa ziyaret etmiş ve derek ağırlaştırmıştı (2). Onları serbestçe kullanıyor, acı bir kuvvete malik olduğunu göstermiştiyordu. Uzunca boylu, geniş omuzlu, şahin burunlu idi. Gözleri biraz uçuk idi. Güzel sayılmazsa bile sevimliydi.

Fatih, oğlunun inkisaf ve meziyetlerinden Vezirlerinin ve Nişancının vasıtasiyle haber alıyor, memnun oluyordu. Kalbinde Sultan Mustafa'nın vefatı ile açılan boşluğu yavaş yavaş Cem'in sevgisi ile dolduruyordu. Yazdığı mansumelerden birkaçını Konya'dan getirmiş ve hiraz okumuş, okları

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER:

Adı, Soyadı: Yakup KAYA

Uyruğu: TC

Doğum Tarih ve Yeri: 7 Ocak 1979, Konya

Medeni Durumu: Evli

Tel: 0 505 453 18 56

email: yakupkaya79@gmail.com

Yazışma Adresi: Mustafa Koyuncu Anadolu

Öğretmen Lisesi/ Fetullah Mah/Kayseri Cad/

Yahyalı/Kayseri.

EĞİTİM:

Derece	Kurum	Mezuniyet
Tezsiz Yüksek Lisans	İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Entitüsü	2003
Lisans	İstanbul Ünv. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü	2002
Lise	Fen Lisesi, Sivas	1996

İŞ DENEYİMİ:

Yıl	Kurum	Görev
2006-Halen	MEB Must. Koyuncu AÖL	Öğretmen
2003-2006	MEB Yahyagazi Lisesi	Öğretmen

YABANCI DİL:

İngilizce

YAYIN:

Kaya, Yakup, "Ermeni Cemiyetleri İle Jön Türk Münasebetlerinin Ermeni Milliyetçiliğinin Yükselişindeki Yeri", II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS- II), Yayına Hazırlayanlar: M. Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, I. Baskı, Kayseri Ocak 2009, s. 293-313.

Kaya, Yakup, "Erken Cumhuriyet Döneminde Kökten Modernleşmenin Bir Göstergesi Olarak Musiki İnkılabı", History Studies, International Journal of Hıstory, Volume: 4, Issue: 1, March 2012, p. 279-298.